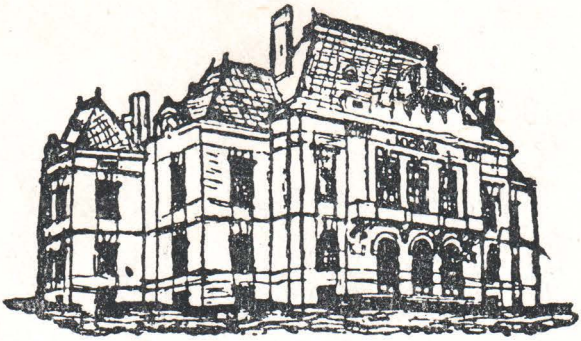

HIERASUS

ANUAR '83

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI BOTOȘANI

MUZEUL JUDEȚEAN

HIERASUS

ANUAR 1983

V

Comunicări prezentate la sesiunea
științifică organizată de muzeu

Colectivul de redacție :

MARIA BUCĂTARU, IONEL BEJENARU, GABRIELA COROLIUC, GHEORGHE MEDIAN, PAUL ȘADURSCHI, OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN

Coperta : ADRIAN CIURARU

HIERASUS
ANUARUL MUZEULUI
JUDEȚEAN BOTOȘANI

Corespondența privind conținutul volumului se va trimite pe adresa : BOTOȘANI, str. Unirii, nr. 13, (telefon : 985 / 1 34 46), cod : 6800, R. S. ROMÂNIA

HIERASUS
ANNUAIRE DU MUSÉE
DU DÉPARTAMENT BOTOȘANI

La correspondence sur le contenu sera envoyée a l'adresse : BOTOȘANI, str. Unirii, nr. 13, (tel. : 985/1 34 46).
R. S. ROUMANIE

CUVÎNT DE DESCHIDERE ROSTIT DE TOVARĂȘA *ELENA GRAUR*, secretar al Comitetului județean Botoșani al Partidului Comunist Român.

Stimați oaspeți,

Stimați tovarăși,

Noua sesiune științifică de comunicări și referate a Muzeului județean Botoșani, atît de sugestiv intitulată — „Permanențe ale istoriei. Județul Botoșani — străvechi pămînt românesc, vatră de locuire continuă" se înscrie în seria de manifestări tradiționale ale Muzeului botoșănean, sub semnul înaltelor exigențe, puse în fața cercetării istorice, istoriografiei și muzeografiei de Documentele Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român.

Fiți bineveniți, la Botoșani, stimați tovarăși, cadre didactice universitare, cercetători, muzeografi, pasionați de acest nesecat izvor al cunoașterii, cercetarea. pe acest domeniu definitoriu al fiecărui popor — istoria ! Cu atît mai mult, mai semnificativ, cu cît este vorba de istoria noastră, a țării, a

meleagurilor botoșănene, mereu sub semnul trecutului glorios, eroic, dar pilduitoare și necesară lecție pentru generațiile de azi.

Și aceste meleaguri, ca întreaga țară, de altfel, se pregătesc să întîmpine Conferința Națională a partidului, cea de-a 35-a aniversare a Republicii. Putem spune că sesiunea științifică de față este, la rîndu-i, un omagiu adus acestor evenimente. După cum, munca neobosită desfășurată de colectivele de oameni ai muncii din județul nostru, realizarea exemplară, la parametri superiori, a planului în toate sectoarele sînt la rîndu-le acte de cinstire, de profund omagiu adus acestor mari evenimente din viața partidului și a țării.

Astăzi, producția industrială a județului Botoșani depășește de aproape 30 de ori producția realizată în 1938, de 7,5 ori pe cea realizată în 1965, oamenii muncii din județ traducînd în viață hotărîrile Congresului al XII-lea, puternic mobilizați de vizita de lucru întreprinsă în județul nostru, în vara acestui an, de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român. Se poate aprecia că, de la an la an, județul nostru își schimbă în bine înfățișarea, crescînd ponderea sa în viața țării, în toate domeniile, pulsînd la ritmul socialist al patriei.

Sesiunea științifică de față, ilustrează potențialul cultural dinamic și divers al județului nostru, în continuă înnoire și accentuare. Structurată pe diverse secțiuni, ea oferă cercetătorilor posibilitatea să aducă lumină în domenii prioritare ca interes, ca valoare, mai mult chiar, manifestîndu-și vocația educativă, cultivînd dragostea de țară, de valorile ei perene, argumente incontestabile ale statorniciei, spiritului creator, talentului poporului român.

Aici, la Botoșani, pe meleagurile lui Eminescu, Enescu, Iorga, Luchian, în „patrulaterul genial", cum i se spune acestui spațiu de țară românească, faceți ca lucrările sesiunii să fie rodnice, ce altceva decît satisfacția fiecărui participant, oaspete

sau localnic ! Contribuiți la îmbogățirea cunoștințelor despre istoria țării și a Botoșanilor, reliefați cele mai semnificative aspecte și trăsături !

Exprimîndu-vă salutul Biroului Comitetului județean Botoșani al P.C.R., al Comitetului Executiv al Consiliului popular județean, vă urez succes deplin și declar deschise lucrările sesiunii.

UNELE PROBLEME PRIVIND PALEOLITICUL SUPERIOR LA EST DE CARPAȚI

VASILE CHIRICA

Teritoriul est-carpatic al R. S. României aparține în întregime Podișului Moldovei, cu subunitățile sale distincte ; Cîmpia Moldovei, Podișul Sucevei, Podișul Bîrladului, continuat spre sud de Cîmpia Covurluiului și Cîmpia Siretului Inferior. Limita de vest o formează lanțul carpatic și subcarpații, iar cea de est, rîul Prut, care nu constituie o graniță geomorfologică propriu-zisă, deoarece relieful prezintă aceleași caracteristici cu Cîmpia Bălților și Cîmpia Rusă [1]. La nord, Cîmpia Moldovei este delimitată tot de Prut, iar la sud, Cîmpia Covurluiului și a Siretului Inferior se învecinează cu Cîmpia Română (fig. 1).

Existența unor zone paleolitice mai mici sau mai mari în cele trei subunități principale ale Podișului Moldovei, impune precizarea unor caracteristici de ordin geografic, geologic și geomorfologic, inclusiv în ceea ce privește rețeaua hidrografică [2].

Podișul Sucevei reprezintă cea mai înaltă unitate morfologică din Podișul Moldovei, cu altitudinea medie de cca. 400—450 m. Din punct de vedere geologic, sarmațianul și cuaternarul sînt cele două formațiuni de bază ce intră în componența reliefului. Depozitele cuaternare sînt alcătuite în principal din aluviuni de terasă, pietrișuri, nisipuri și lehmuri și formează baza reliefurilor acumulative, care se găsesc și pe dealurile depresiunilor mai înalte și pe platformele neafectate de eroziunea interfluvială [3]. Literatura de specialitate nu este însă unanimă în aprecia dacă unele pietrișuri au fost aduse de rîuri pliocene din Carpați, sau sînt simple remanieri locale ale faciesurilor litorale, de vîrstă sarmatică.

Principalele rîuri care drenează Podișul Sucevei sînt Moldova, Suceava și Siretul, ale căror afluenți au putut aduce aici materie primă de origine carpatică, din depresiunile extracarpatice externe. Prezența uneltelor de piatră din roci de proveniență carpatică, în unele stațiuni paleolitice (Dolhasca—Dealul Viei) poate constitui un argument în acest sens.

---

1 V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, E. A., București, 1968, p. 9 ; Al. Rădulescu și col., *Geografia agriculturii României*, Ed. Șt., București, 1968, p. 53.

2 C. Martiniuc, *Podișul Moldovenesc*, în *Geografia fizică a R.P.R.*, București, 1955, p. 500.

3 *Ibidem*.

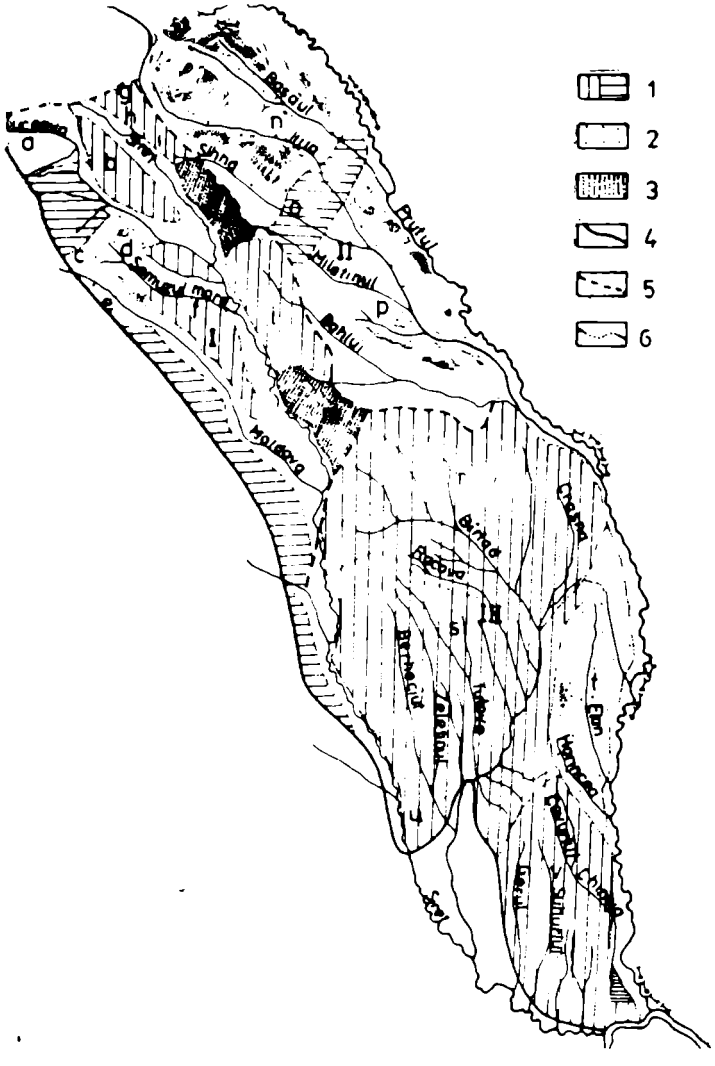

Fig. 1. — Podișul Moldovei (după C. Martiniuc). — 1. Podișul Sucevii. a, Depresiunea Rădăuți ; b, Masivul Zaranca-Drăgomirna ; c, Masivul Vf. Ciungilor-Teișorul ; d, Depresiunea deluroasă a Litenilor ; e, Depres. piemontană de la Baia ; f, Podișul Fălticenilor ; g, Masivul Bourului și coasta Ibănești lor ; h, Șaua de la Dersca ; i, Masivul Hăpăli ; j, Șaua Bucecea ; l, Masivul Dealu-Mare ; m, Șaua Ruginoasa-Strunga ; II. Cîmpia Moldovei ; n, Depres. Jijiei superioare și a Bașeului ; o, Dealurile Copălău-Cozancea ; p, Depres. Jijiei inferioare și a Bahluiului ; III. Podișul Bîrladului ; r. Podișul central moldovenesc ; s, Colinele Tutovei ; t, Depres. deluroasă Elan-Horincea ; u, Piemontul Poiana-Nicorești ; v, Platforma Covurluiului. 1. Masive deluroase înalte și coline ; 2. Depresiuni joase colinare ; 3. Depresiuni-înșeuări înalte ; 4. Limita Podișului Moldovei ; 5. Limita raioanelor geomorfologice ; 6. Limita subraioanelor geomorfologice.

Toate terasele din Podișul Sucevei sînt alcătuite din bogate aluviuni reprezentate de pietrișuri și bolovănișuri, acoperite cu lehmuri. Ele se prezintă ca niște reliefuri întinse sub forma unor trepte plane, destul de intens afectate de alunecări de diferite tipuri, stabilizate sau încă active, datorate prezenței pînzelor de apă captive sarmațiene și pînzelor freatice de la baza reliefurilor acumulative cuaternare [4].

Din punct de vedere al arheologiei paleoliticului, cea mai importantă subunitate a Podișului Moldovei o constituie Cîmpia Moldovei (depresiunea Jijia—Bahlui) și în special zona Prutului Mijlociu, care se remarcă prin existența celor mai bogate locuiri umane paleolitice.

Se știe că Valea Prutului cuprinde trei sectoare distincte : a) sectorul de vale subsecventă, la nord de Rădăuți ; b) sectorul epigenetic, între Rădăuți și Stînca—Ștefănești ; c) sectorul de vale cu albie majoră largă la sud de Ștefănești [5].

Din punct de vedere geologic, în sectorul epigenetic, Prutul a secționat cele mai vechi formațiuni ce apar la zi în Podișul Moldovei. Astfel, după secționarea complexului argilo-marnos cu intercalații nisipoase volhiniene (sarmatic inferior), Prutul s-a adîncit în depuneri bugloviene, reprezentate la nord de Mitoc prin faciesul argilo-marnos, iar la sud, între Liveni și Stînca—Ștefănești, prin calcare recifale (toltry), ce apar doar local, trecînd lateral în marne. După depășirea stratelor bugloviene, Prutul a secționat depozite tortoniene, caracterizate prin gipsurile ce apar la zi în malul drept, între Ivancăuți și Cuzlău, nisipuri cuarțifere cu nodule de silex, între Rădăuți și Miorcani, cît și prin faciesul calcaro-marnos, spre Liveni. Doar între Rădăuți și Mitoc, Prutul a secționat și depuneri mai vechi, cenomanian-senoniene, aparținînd cretacicului superior [6].

Mult mai intens cercetat încă de la mijlocul secolului trecut, cuaternarul este bine reprezentat în zona Prutului Mijlociu, îndeosebi prin existența sistemului de terase în ale căror sedimente există intensele locuiri paleolitice.

Întreaga zonă se caracterizează și prin prezența șesurilor eluviale, inundabile, holocene, de-a lungul afluenților Prutului, a albiilor adîncite și a platourilor și colinelor monoclinale, precum și prin existența calcarelor recifale [7].

---

4 Idem, p. 508.

5 I. Simionescu, *Constituțiunea geologică a țărmului Prutului din nordul Moldovei*, în *Ac. Rom., Publicațiunile fondului „V. Adamachi"*, II (1901—1906), București, 1906, p. 27-54 ; Gh. Năstase, *Valea Prutului*, în *Revista de Geografie*, II, 1946, p. 53-57 ; V. Băcăuanu, *Observații geomorfologice asupra Văii Prutului dintre Rădăuți și Stînca-Ștefănești*, în *AȘU-Iași*, serie nouă, sect. a II-a (Științe naturale), VII, 1961, 2, p. 432.

6 I. Simionescu, *op. cit.*, p. 31 ; N. Macarovici, P. Janrenaud, *Revue générale du Néogène de la plate-forme de la Moldavie*, în *AȘU-Iași*, IV, 1958, 2, p. 429-450.

7 I. Simionescu, *op. cit.*, p. 31 ; idem, *Comunicare asupra calcarului sarmatic din nord-estul Moldovei*, în *Buletinul Societății de Științe din București*, VII, 1899, 6, p. 796 ; V. Tufescu, *Revizuiri în geomorfologia Podișului Moldovenesc impuse de recentele cercetări geologice*, în *Revista de geografie*, II, 1946, 1-4, p. 70 ; V. Băcăuanu, *op. cit.*, p. 436.

În vremea folosirii teraselor ca loc de așezare, de către grupele umane paleolitice, solurile predominante erau depozitele de loess, sau chiar loessul tipic, pus în evidență prin procentajul maxim de particule ale căror dimensiuni variază între 0,01—0,05 mm [8].

Locuitori paleolitice au fost identificate și pe alte forme de relief (platouri ,dealuri etc.) din cuprinsul Cîmpiei Moldovei [9].

Podișul Bîrladului constituie cea de a treia mare subunitate a Podișului Moldovei. În ceea ce privește raionarea geomorfologică a acestuia, studiile de specialitate nu prezintă un punct de vedere comun. Se apreciază că limita sa de nord (zona de contact cu Cîmpia Moldovei) o formează Podișul Central Moldovenesc, iar cea de sud (spre Cîmpia Română), Cîmpia (Platforma) Covurluiului și Cîmpia Siretului Inferior [10]. Podișul Bîrladului este alcătuit, în cea mai mare parte, din formațiuni geologice, din sarmațian și pînă în cuaternar — lehmuri și depozite loessoide, avînd la bază nisipuri și pietrișuri, repartizate în terasele tuturor văilor principale.

În această zonă locuirile paleolitice sînt mai rare și sporadice pe terasele rîurilor, dar mai abundente pe alte forme de relief (platouri, coaste, dealuri etc.). O caracteristică generală a locuirilor umane paleolitice este folosirea, ca loc de așezare, a oricărei forme de relief care se găsea în imediata apropiere a unei surse de apă permanentă.

*
* *

Cercetarea paleoliticului din România, începută la sfîrșitul secolului trecut (de cînd datează și primele semnalări certe asupra unor descoperiri paleolitice) [11] s-a conturat pe criterii științifice în prima jumătate a secolului nostru. În 1938 N. N. Moroșan publică lucrarea de sinteză asupra cercetărilor sale de teren, care au avut ca rezultat descoperirea unui număr de peste 35 stațiuni paleolitice, situate pe terasele Prutului sau între Prut și Nistru [12]. Această valoroasă lucrare, clasică prin conținut și stil îl situează pe ilustrul nostru arheolog și geolog în rîndul marilor paleoliticieni ai timpului său. Prin cele 16 studii referitoare la această zonă, publicate între 1927—1938, N. N. Moroșan a arătat complexitatea fenomenelor geologice și a resturilor paleontologice în timpul cuaternarului, coroborînd aceste date cu ceea ce el însuși a numit „produsele inteligenței omului" — uneltele de silex. Particularitățile așezărilor paleo-

8 N. Théobald, *Fondements géologiques de la Préhistoire*, Paris, 1972, p. 28.

9 Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, vol. I, passim ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, E. A., București, 1970, passim.

10 C. Martiniuc, *op. cit.*, p. 529-532 ; M. Pantazică, *Hidrografia Cîmpiei Moldovei*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 23.

11 Gregoriu Ștefănescu, *Relațiune sumară de lucrările Biroului Geologic în campania anului 1885*, în *Anuarul Biroului Geologic*, III (1885), București, 1888, p. 20.

12 N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *AIGR*, XIX, 1938, p. 8-146.

litice pe care le-a descoperit şi le-a cercetat prin săpături sau sondaje l-au determinat să folosească atît metodele proprii specialităţii sale de bază (stratigrafia geologică, paleontologia), cît şi acelea specifice arheologiei paleoliticului, sincronizînd şi comparînd rezultatele obţinute, cu ale specialiştilor vremii, prin publicaţii sau la congrese internaţionale. În colaborare cu Suzanne Leclercq, N. N. Moroşan a realizat şi primele determinări de floră cuaternară [13]. Prin participarea sa la importante manifestări ştiinţifice internaţionale, prin legăturile stabilite cu prestigioşi arheologi ai epocii paleolitice, N. N. Moroşan a făcut cunoscute importantele resturi de locuire paleolitică descoperite pe teritoriul României. Mai precizăm încă faptul că lucrarea sa de sinteză constituie şi astăzi un punct de referinţă pentru specialişti de prestigiu din vestul şi estul Europei.

Iniţierea săpăturilor sistematice la Mitoc şi Ripiceni, recoltarea unui bogat şi valoros material arheologic (litic, osteologic), identificarea unor importante complexe de locuire (ateliere, vetre, resturi de locuinţe special amenajate) a determinat o mai bună cunoaştere a caracteristicilor locuirii paleolitice din această zonă a Podişului Moldovei. Coroborarea acestor descoperiri cu acelea de pe terasele Bistriţei (din bazinul Răpciuni) sau din alte zone geografice ale ţării, a permis să se realizeze primele încercări de integrare a paleoliticului de la est de Carpaţi într-o arie mai largă, din estul şi centrul Europei [14], pentru ca, pe baza cercetărilor sistematice efectuate în numeroase alte staţiuni paleolitice de pe teritoriul ţării, cît şi prin realizarea unor studii interdisciplinare, să se ajungă la elaborarea şi publicarea unor sinteze deosebit de valoroase [15]. De asemenea, prin continuarea cercetărilor s-au putut reliefa trăsăturile specifice locuirii de la Mitoc—Valea Izvorului [16], precum şi stabilirea tipurilor şi caracteristicilor locuinţelor musteriene de la Ripiceni—Izvor şi din

---

13 S. Leclercq, N. N. Moroşan, *Contribution à la connaissance de la flore du Pléistocéne de la Roumanie du Nord-Est, în C. R. des Séances, I.G.R.*, XXI, 1932—1933, Bucureşti, 1938, p. 111-116.

14 Al. Păunescu, *Habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 8-35 ; M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 5-16 ; idem, *Consideraţii cu privire la prezenţa unor forme de unelte bifaciale în aşezările paleolitice din România*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 431-448.

15 Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, E. A., Bucureşti, 1970 ; M. Bitiri, *Paleoliticul în Ţara Oaşului*, Biblioteca de Arheologie, Seria complementară, 1, Bucureşti, 1972 ; M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Biblioteca de Arheologie, Seria complementară, 2, Bucureşti, 1974 ; Florea Mogoşanu, *Paleoliticul din Banat*, E. A., Bucureşti, 1978 ; M. Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România*, E. A., Bucureşti, 1980.

16 M. Bitiri, M. Cârciumaru, P. Vasilescu, *Paleoliticul de la Mitoc — Valea Izvorului — specificul culturii şi mediul natural*, în *Hierasus*, Botoşani, 1979, p. 33-41 ; M. Bitiri, M. Cârciumaru, *Le milieu naturel et quelques problèmes du développement du Paléolithique supérieur sur le territoire de la Roumanie*, în *Coll. Int. L'Aurignacien et le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique*, Nitra, 1980, p. 65-75.

estul Europei [17]. O importanță particulară o reprezintă descoperirea unelțelor și armelor de os și a atelierelor de prelucrare a osului și cornului de ren și cerb, de la Crasnaleuca și Cotul Miculinți [18]. În același timp, prin intensificarea cercetărilor de teren, au fost identificate noi obiective paleolitice în centrul și sudul Podișului Moldovenesc.

* * *

Principalele probleme ale cercetării paleoliticului nostru sînt originile aurignacianului și culturile (=etapele) paleoliticului superior la est de Carpați. În acest sens, cercetările paleolitice din zona Prutului Mijlociu au adus noi contribuții, deosebit de importante. O caracteristică a locuirilor, îndeosebi din zona Mitoc, o constituie deosebita abundență a materialului litic, reprezentat în proporție de aproape 100% de silexul aflat în carieră naturală, în depunerile bugloviene de la nord de Mitoc. Aceste depozite, care apar și astăzi la zi în unele porțiuni ale Văii Prutului, sub formă de conglomerate de 3—7 m grosime, au oferit grupurilor umane paleolitice cantități practic inepuizabile de materie primă de foarte bună calitate : spărtură concoidală, duritate 7, clivaj perfect [19]. Bogăția materiei prime este unul din motivele pentru care în zona Prutului Mijlociu deosebim poate cea mai intensă activitate economică de cioplire a pietrei din toate regiunile țării. Datorită calităților fizice menționate, silexul de Prut a fost vehiculat, atît sub formă de materie primă, poate transportat de apele rîului pînă în sudul Podișului Moldovei, unde au fost identificate chiar complexe de cioplire [20], cît și sub formă de unelte finite, pînă în zona subcarpatică (terasele Bistriței) unde, în unele locuiri aurignaciene și gravettiene silexul de Prut apare în proporție de pînă la 62%, prezența sa în aceste locuiri nefiind uniformă. Astfel, lipsește în aurignacianul inferior de la Cetățica I, dar în celelalte trei niveluri de aici întrunește proporții net superioare rocilor locale. De asemenea, lipsește în aurignacianul mijlociu de la Dîrțu, iar în aceeași etapă de la Bistricioara-Lutărie apare în proportie de numai 2%, pentru ca în nivelul următor de aici să fie utilizat în proporție de 31%, în timp ce în stratul contemporan de la Podiș, ponderea acestei roci să fie de numai 4,40% [21].

---

17 Al. Păunescu, V. Chirica, *Cercetări arheologice recente în zona Prutului Mijlociu*, în *ARMSI*, seria IV, tom II, 1977, p. 57-69 ; Al. Păunescu, *Complexe de locuire musteriene descoperite în așezarea de la Ripiceni-Izvor (jud. Botoșani) și unele considerații privind evoluția tipului de locuință paleolitică*, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 317-333.

18 M. Brudiu, *Date noi privind cultura gravettianului oriental din Moldova, rezultate din cercetările de la Crasnaleuca, județul Botoșani*, în *Hierasus*, Botoșani, 1979, p. 75-81 ; idem, *Prelucrarea oaselor și coarnelor de ren în așezarea paleolitică de la Cotu Miculinți (jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 13-22.

19 Al. Păunescu, *op. cit.*, București, 1970, p. 83.

20 M. Brudiu, *op. cit.*, 1974, p. 113 și urm.

21 C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 36-101.

Intensitatea cioplirii silexului în zona Prutului Mijlociu este ilustrată la Mitoc prin cele aproximativ 12 500 piese descoperite la Pîrîul lui Istrate și peste 20 000 la Malul Galben. La acestea se pot adăuga materialele de la Valea Izvorului și, îndeosebi, acelea din marea stațiune de la Ripiceni-Izvor, singurele descoperiri care pot oferi unele indicii cu privire la trecerea de la paleoliticul mijlociu la cel superior. De altfel, cu excepția unor așezări de peșteră sau de terasă din teritoriul intracarpatic, numai în zona Prutului Mijlociu putem găsi materiale arheologice suficient de concludente, privitoare la evoluția tehnico-tipologică a utilajului litic.

O altă caracteristică a zonei Prutului-Mijlociu o constituie numărul mare de complexe de cioplire a silexului. La Mitoc-Pîrîul lui Istrate și Malul Galben au fost identificate pînă în prezent 38 și, respectiv, 24 ateliere de cioplire, în perimetrul unora fiind depistate pietre de calcar sau gresie, utilizate ca nicovale, deoarece pe unele se mai păstrau încă așchii microlitice, rezultate din cioplirea silexului, iar altele, mai mici, folosite ca percutoare. Din punct de vedere al răspîndirii atelierelor, în suprafață săpată la Pîrîul lui Istrate deosebim 6 zone stratigrafice : a) 4,20—3,80 m, cu numai 2 ateliere și relativ puțin material litic în stratul de cultură ; b) 3,60—2,80 m, 24 ateliere, cu foarte multe piese de silex în nivelul de locuire ; în această secvență stratigrafică au fost depistate și două „structuri de locuire" ; c) 2,50—2,20 m, patru ateliere, utilajul litic din stratul de cultură fiind relativ bogat ; d) 2,05—1,90 m, patru ateliere, piesele descoperite în stratul de locuire fiind în număr destul de mic ; e) 1,75—1,70 m, două ateliere apropiate, cu sporadice piese litice între ele ; f) 1,40 m, două ateliere, situate la distanță destul de mare unul de altul, cu foarte puțin material litic în strat. Precizăm că pe baza acestor două complexe de cioplire s-a stabilit sfîrșitul locuirii paleolitice. În ceea ce privește inventarul litic al atelierelor, nu se pot realiza deosebiri esențiale relativ la proporția pieselor tipice și atipice etc. Numai atelierul de la nivelul de 4.20 m se remarcă printr-un număr mai ridicat de piese cu talon fațetat (fig. 7/6), iar alături de acela dezvelit la adîncimea de 2,35 m, sînt singurele complexe cu astfel de elemente musteroide. Mai adăugăm că numai 12 ateliere conțineau și unelte finite : 4 racloare, 9 burine și 3 gratoare.

La Malul Galben, numai 5 ateliere aveau și pietre de calcar sau gresie (nicovale sau percutoare), alte 8 remarcîndu-se prin bogăția pieselor litice (între 1 000 și 8 000). Deși în perimetrul unor carouri s-au găsit cîte 200—400 piese de silex, acestea nu au fost considerate ateliere, deoarece materialul litic era răspîndit pe întreaga suprafață a pătratului și nu sub formă de aglomerări. Din punct de vedere stratigrafic, doar primul atelier se afla la adîncimea de 3,40 m, celelalte fiind identificate între 4,20—7,45 m. Dintre acestea, 6 au fost dezvelite la nivelul de 5—5,20 m, iar alte 5, la 6,75 m. În afară de o cantitate sporită de piese litice, atelierele de la Malul Galben se remarcă și prin prezența unui mai mare număr de unelte finite : 23 gratoare, 5 burine, 3 lame retușate abrupt și una retușată semiabrupt, o lamă aurignaciană, o piesă denticulată, o bifacială atipică fig. 4/2), un racloar-burin

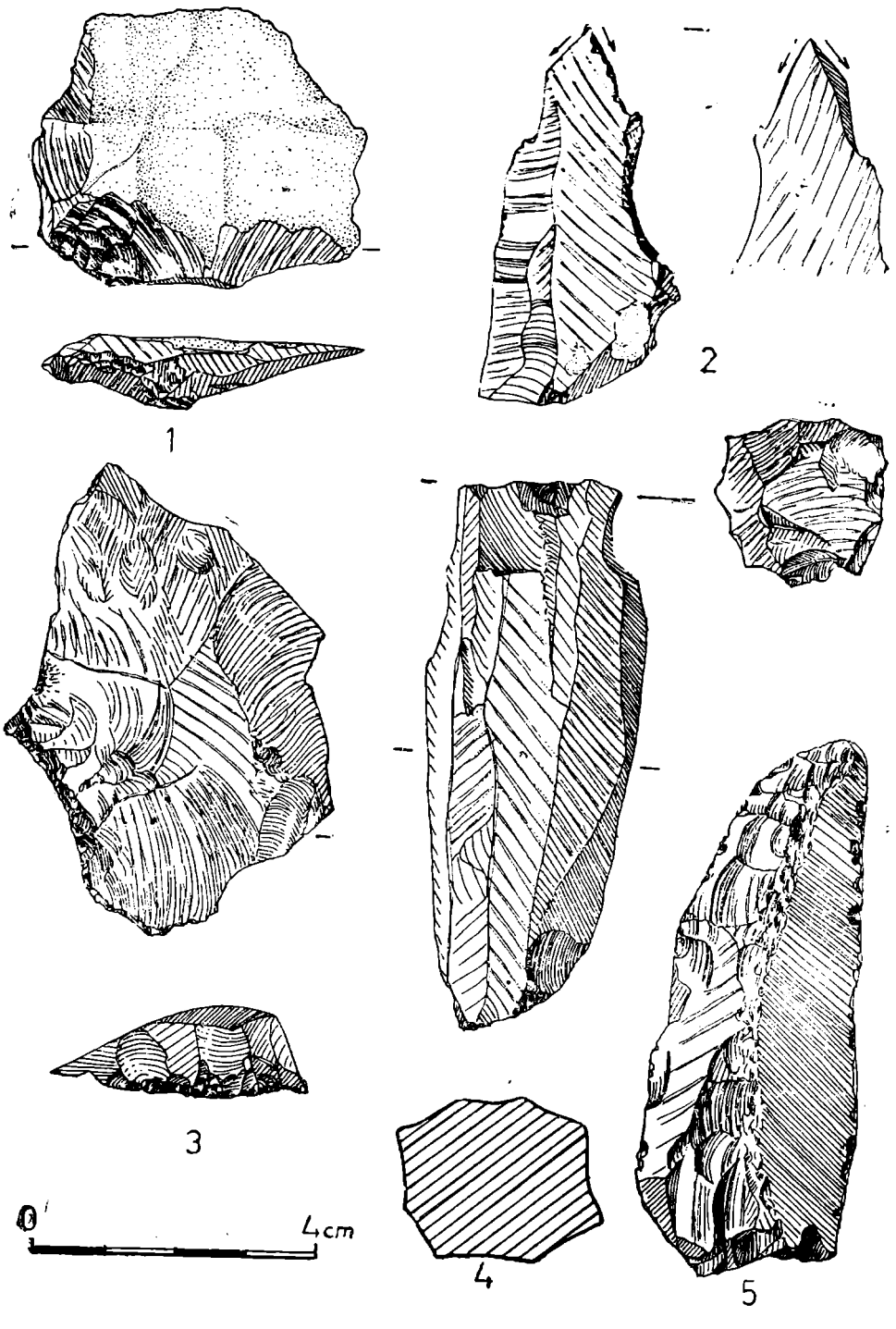

Fig. 2. — Mitoc-Pîriul lui Istrate. 1, aşchie de decorticare cu talon faţetat ; 2, burin diedru drept ; 3, aşchie mijlocie cu talon faţetat ; 4, nucleu prismatic.

și un gratoar-burin. Din acest punct de vedere, prin prezența celor 9 gratoare, atelierul 20 pare să fi fost specializat în realizarea acestui tip de unealtă.

În zona Prutului Mijlociu, complexele de cioplire sînt prezente în aproape toate așezările cercetate prin săpături. Lipsa lor la Mitoc-Valea lui Stan, Manoleasa, Sadoveni, se datorește, credem, caracterului restrîns al suprafețelor săpate.

În funcție de caracteristicile atelierelor de cioplire și ale așezărilor (considerate ca zone de locuire), precum și relativ la raportul dintre aceste două categorii de resturi de viețuire, la Mitoc și în zona Prutului Mijlociu s-au putut deosebi : 1) așezări cu mai multe ateliere, unde se prelucra materia primă existentă în apropiere ; 2) ateliere propriu-zise de cioplire, situate chiar pe locurile unde materia primă se află în depozit natural, în timp ce în spațiul de la est de Carpați găsim și numeroase așezări fără complexe de cioplire.

O deosebită importanță o au descoperirile de la Cotul Miculinți (zona Prutului Mijlociu), care, în interpretarea autorului cercetărilor, constituie un adevărat atelier de prelucrare a cornului de ren și a osului, pentru prima dată identificat într-o așezare paleolitică de pe teritoriul R. S. României [22]. Considerăm că analogiile stabilite cu descoperirile de la Molodova, Mezin și Kormani, dar insuficient de corect încadrate cronologic și cultural, pot constitui argumente pentru o reconsiderare a descoperirilor gravettiene din depresiunea Nistrului Mijlociu. Printre puținele descoperiri similare din Europa, amintim doar atelierul de prelucrare a fildeșului de la Gönnersdorf [23].

În sfîrșit, o ultimă caracteristică importantă a locuirilor paleolitice din zona luată în studiu, o constituie prezența diferitelor tipuri de vetre. Apreciem că pe teritoriul României, cele mai vechi vetre au fost descoperite în așezarea de la Mitoc-Dealul Galben, deoarece considerăm că resturile vetrei descoperite aici la adîncimea de 12,15 m sînt mai vechi decît vetrele musteriene de la Ripiceni-Izvor. În afara acestei dovezi certe de folosire a focului, primele sondaje întreprinse la Malul Galben au precizat că unele piese aflate spre baza sedimentului au fost obținute pe cale termică [24], procedeu studiat de F. Bordes prin experiențe de laborator [25].

În stratul musterian de la Malul Galben, la adîncimi cuprinse între 7,75—8,75 m au fost dezvelite vetre întregi, cu răspîndiri de cenușă,

---

22 M. Brudiu, *Rezultatele cercetărilor arheologice din stațiunea paleolitică de la Cotu Miculinți, com. Coțușca (jud. Botoșani), în Materiale și Cercetări Arheologice*, Oradea, 1979, p. 7-16 ; idem, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 13-22.

23 G. Bosinski, *Die Rekonstruktion des Gönnersdorfer Hauses*, în *Ausgrabungen in Deutschland*, 1 (1975), t. III, p. 255-270.

24 C. S. Nicolăescu-Plopșor, N. Zaharia, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 16.

25 F. Bordes, *Essay de clasification des industries moustériennes*, în *BSPF*, 50, 1953, p. 457-466. F. Bordes a constatat că silexul putea fi mai ușor prelucrat dacă era supus mai întîi unui tratament termic, în urma căruia, pierzînd apa, căpăta o granulație mai fină.

cărbuni și numeroase piese de silex [26]. Paleoliticului superior îi aparțin mai multe vetre de tipuri diferite. Astfel, la adîncimea de 5,25 m a fost dezvelită o vatră de suprafață alcătuită numai din patru lespezi de gresie, puternic arse, cu puține fragmente de cărbuni între ele. Tot în timpul primelor sondaje au fost depistate și alte vetre, între care, cea de la nivelul de 5,80 m avea o grosime a stratului de cenușă, cărbuni și arsură de 0,60 m. Resturile unei vetre de suprafață pare să o reprezinte lespedea de gresie cu fragmente de cărbuni sub ea, dezvelită la adîncimea de 5,90 m.

Cele mai bogate vetre din această stațiune au fost dezvelite cu prilejul reluării cercetărilor, în perimetrul celor trei mari complexe-atelier. Astfel, vatra care încălzea adăpostul ce proteja complexul 15 (la adîncimea de 6,10 m) era alveolată, cu dimensiunile de 40×50 cm, iar stratul de cărbune și arsură nu depășea 10 cm. Vatra din complexul 17 (la adîncimea de 6,75 m) era tot alveolată, cu grosimea stratului de cenușă, cărbuni și arsură de 5–10 cm. În imediata sa apropiere au fost dezvelite două gropi pentru păstrarea cărbunilor, dintre care prima avea dimensiunea de 15×10 cm, iar a doua era mai mică. În vatra propriu-zisă și în apropierea ei s-au găsit fragmente de oase și piese de silex puternic calcinate. Precizăm că în niciuna din vetre nu s-au găsit oase folosite drept combustibil.

La Mitoc-Pîrîul lui Istrate, acel posibil adăpost, identificat la adîncimea de 3,66 m era încălzit de o vatră oarecum ovală, alveolată, cu laturile de 40×60 cm, adîncită pînă la 10—15 cm.

În celelalte două așezări paleolitice de la Mitoc, cercetate prin săpături, nu s-au identificat nici măcar pete de arsură, deși au fost semnalate silexuri calcinate.

Tot în zona Prutului Mijlociu, la Ripiceni-Izvor, cea mai veche vatră, aparținînd musterianului inferior, a fost descoperită la adîncimea de 8 m [27]. Cele mai reprezentative vetre au fost dezvelite în nivelurile musteriene III și IV. Acestea nu prezintă alveolări sau gropi pentru păstrarea cărbunelui, dar unele sînt de dimensiuni mai mari : 2,80×3,20 m. În afară de cărbuni și cenușă, majoritatea sînt pline cu oase carbonizate, ceea ce denotă utilizarea acestui material drept combustibil. Precizăm încă faptul că analizele de C_{14}, efectuate pe probe de cărbuni din aceste vetre au furnizat, pentru nivelul IV, vîrsta cuprinsă între 42 820 $\frac{+\ 1\,300}{-\ 1\,100}$ și 38 220 $\frac{+\ 1\,100}{-\ 1\,100}$ î.e.n. [28]. În nivelul aurignacian a fost identificată o singură vatră, de formă ovală, situată la partea inferioară a stratului de cultură, a cărei datare absolută este de 26 470 ± [illegible] ani î.e.n. [29].

---

26 V. Chirica, *Descoperiri paleolitice în așezarea de la Mitoc (jud. Botoșani)*, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 10, fig. 1.

27 Al. Păunescu, *op. cit.*, in *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 9, fig. 4.

28 Idem, *Evoluția istorică pe teritoriul României din paleolitic pînă la începutul neoliticului*, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, p. 529.

29 Idem, p. 531.

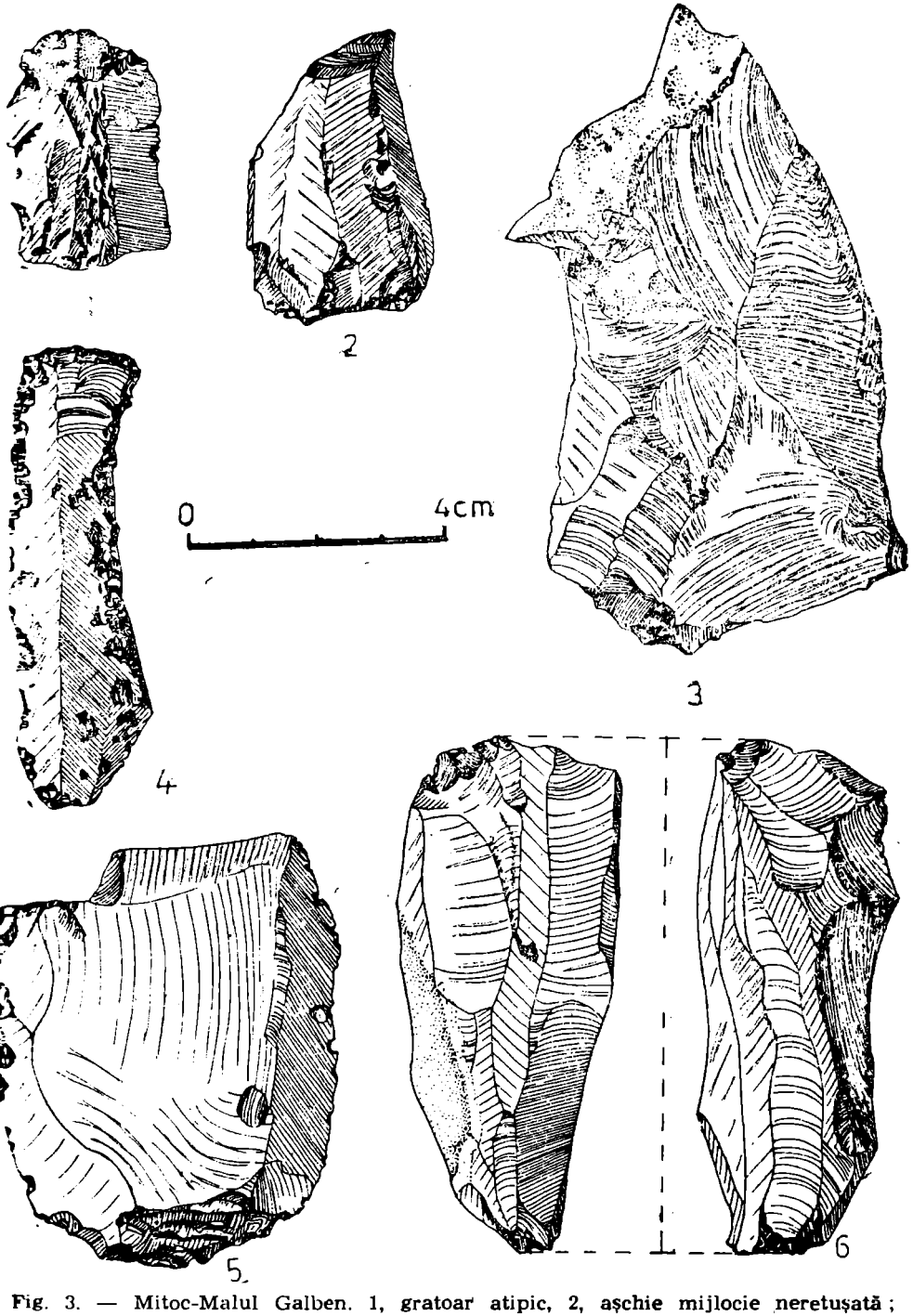

Fig. 3. — Mitoc-Malul Galben. 1, gratoar atipic, 2, așchie mijlocie neretușată ; 3. așchie Levallois de decorticare ; 4, gratoar convex ; 5, așchie Levallois ; 6, nucleu prismatic.

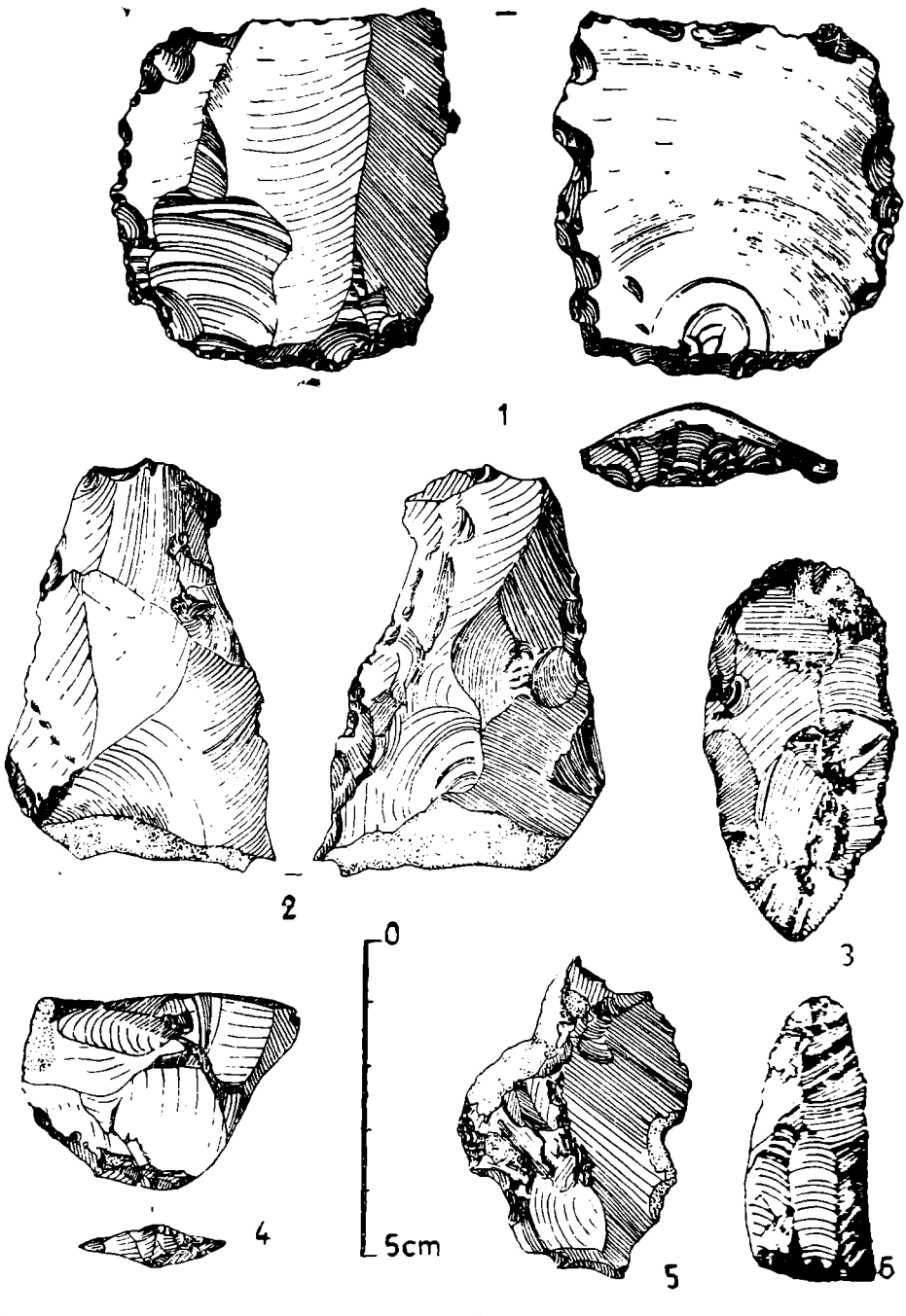

Fig. 4. — Piese litice. 1, piesă denticulată, cu retușe groase, alterne, pe aschie Levallois cu talon fațetat ; 2, bifacială atipică ; 3, aschie lamelară cu retușe fine pe latura stîngă ; 4, aschie mijlocie cu talon fațetat ; 5, aschie mijlocie denticulată ; 6, lame Levallois (1, Mitoc-Cotu Mare ; 2-6, Mitoc-Malul Galben).

Deşi s-au găsit piese de silex calcinate, în nivelul gravettian nu s-au constatat dovezi concludente de folosire a focului.

Un număr mai mare de vetre, adesea însoţite şi de ateliere de cioplire, au fost identificate în nivelurile de locuire gravettiană de la Crasnaleuca şi Cotu Miculinţi, în unele cazuri acestea fiind considerate elemente de stratigrafie, dar fără a se face precizări mai detaliate asupra caracteristicilor lor. Se menţionează doar faptul că analizele de C_{14}, efectuate pe probe de cărbuni recoltaţi dintr-o vatră au dat, pentru nivelul IV de la Crasnaleuca — Stanişte, vîrsta de 19 460 $\pm$ 220 ani B.P. [30].

În Podişul Moldovei (zona centrală), la Lespezi (jud. Bacău) vetrele au fost considerate de asemenea, indicii stratigrafice. Aici au fost identificate vetre de suprafaţă caracteristice, sau numai pete de arsură, dar şi vetre alveolate. Pe baza rezultatelor analizelor de C_{14}, vîrsta aşezării a fost stabilită între 16 070—15 070 ani B.C. [31].

Precizăm încă faptul că atît la est de Carpaţi, cît şi pe întregul teritoriu al R. S. România, vetrele, diferite ca tip şi număr, sînt prezente în aproape toate aşezările paleoliticului superior.

În ceea ce priveşte adăposturile special amenajate, amintim că cele mai tipice construcţii de acest fel au fost identificate în nivelurile musteriene III şi IV de la Ripiceni-Izvor. În paleoliticul superior, deşi numărul locuinţelor-colibă pare să fie mai mare, caracteristicile acestora sînt mai puţin concludente. Ne referim la acele posibile adăposturi de la Mitoc-Malul Galben şi Pîrîul lui Istrate [32] (aurignacian), Ripiceni-Valea Bădelui (gravettian), Dîrţu-Ceahlău (nivelul II, aurignacian mijlociu, delimitat de o vatră care, prin prezenţa gropilor pentru păstrarea cărbunilor se aseamănă cu cea de la Malul Galben-Mitoc). În urma reconsiderării descoperirilor paleolitice de pe terasele Bistriţei, s-a emis ipoteza existenţei aici şi a altor resturi de locuinţe special amenajate [33]. Prin cercetările efectuate în aşezări paleolitice situate în sudul Podişului Moldovei au fost puse în evidenţă şi complexe de locuire care par să reprezinte urmele unor adăposturi sezoniere [34].

*

* *

Bogăţia materialelor arheologice din locuirile paleolitice situate în zona Paleolitului Mijlociu ne îngăduie să constatăm o anumită evoluţie a utilajului litic. Precizăm însă, că nu putem aprecia cu certitudine dacă această evoluţie este echivalentă cu dezvoltarea comunităţilor umane

---

[30] M. Brudiu, *op. cit.*, în *Hierasus*, Botoşani, 1979, p. 79.

[31] M. Bitiri, V. Căpitanu, *Aşezarea paleolitică de la Lespezi, judeţul Bacău*, în *Carpica*, 1972, p. 46-67.

[32] V. Chirica, *Consideraţii cu privire la complexele de locuire descoperite în staţiunile paleolitice*, în *Carpica*, X, 1978, p. 21-43.

[33] Al. Păunescu şi col., *Semnificaţia cronostratigrafică şi paleoclimatică a unor analize chimice, granulometrice şi palinologice în unele aşezări paleolitice din bazinul Ceahlăului. Consideraţii asupra tipului şi caracterului aşezărilor*, în *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 157 şi urm.

[34] M. Brudiu, *op. cit.*, 1974, p. 105 şi urm.

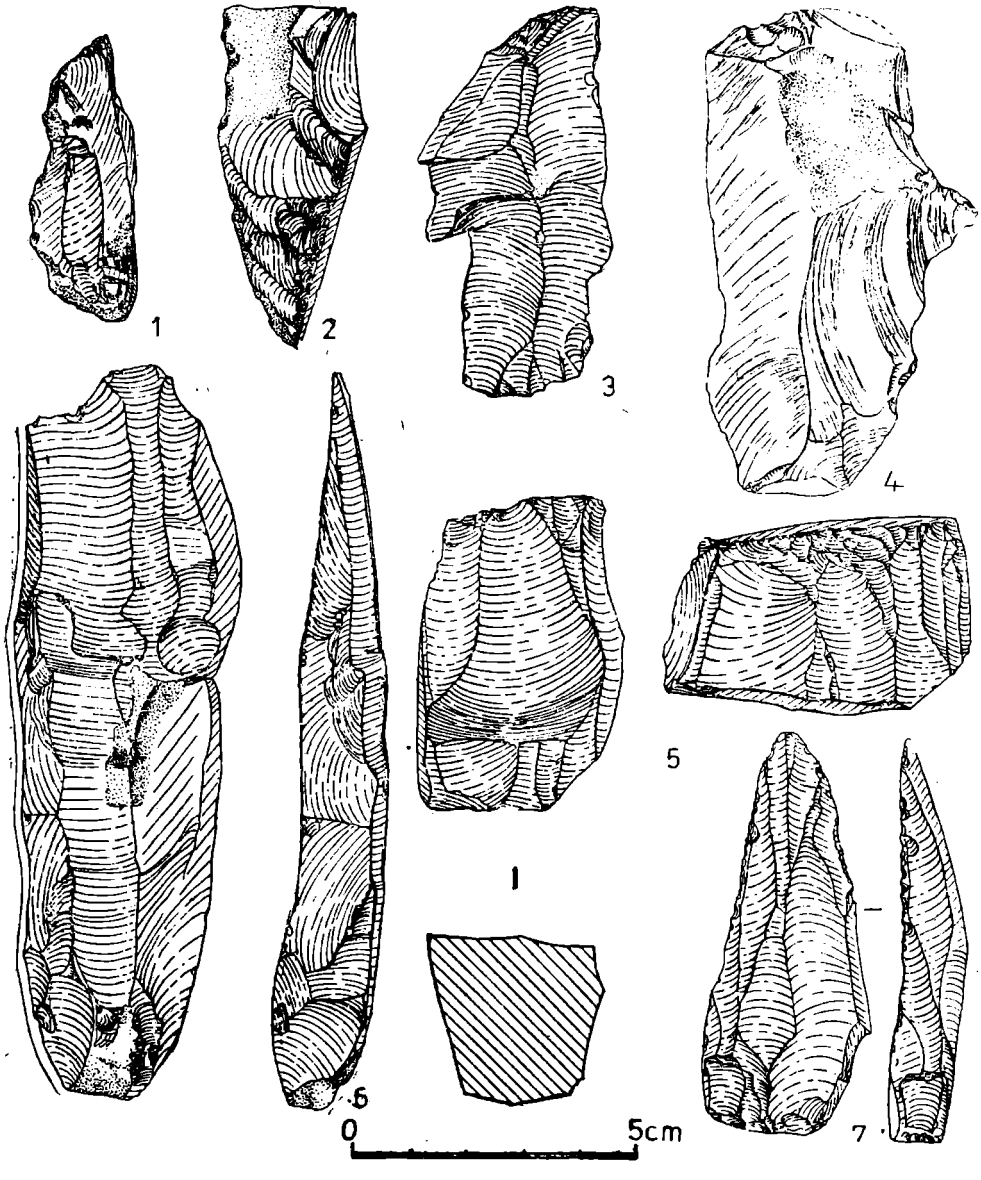

Fig. 5. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, lamă mijlocie neretușată ; 2, lamă à crête ; 3, lamă cu trunchiere oblică retușată ; 4, gratoar atipic ; 5, nucleu cu două planuri de lovire ; 6, așchie lamelară neretușată ; 7, lamă cu retușe fine de folosire.

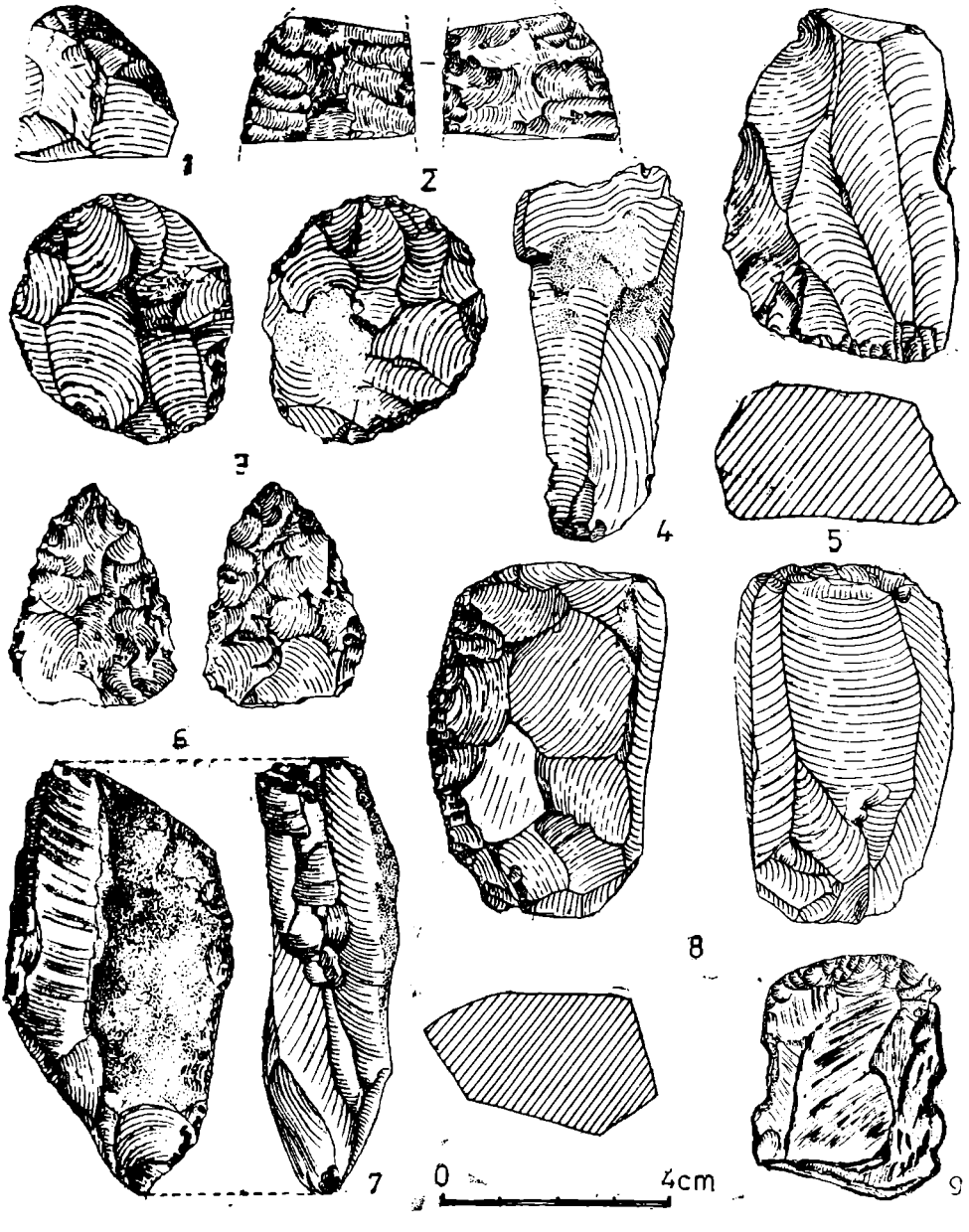

Fig. 6. — Piese litice. 1, gratoar „à museau" plat, pe așchie mijlocie ; 2, piesă bifacială fragmentară ; 3, piesă bifacială discoidală ; 4, lamă neretușată ; 5, nucleu prismatic ; 6, piesă bifacială ; 7-8, racloare convexe nucleiforme ; 9, gratoar convex pe așchie (1, 3-5, 7-9, Mitoc-Pîrîul lui Istrate ; 2, 6, Iași-Podgoria Copou).

care au locuit terasele Prutului de la Mitoc și Ripiceni, de la etapele paleoliticului mijlociu (musterian) spre cel superior (aurignacian).

Analizînd materialele descoperite la Mitoc : Valea Izvorului, Malul Galben și Pîrîul lui Istrate, observăm, pentru prima așezare, un intens amestec de materiale cu caracteristici tehnico-tipologice aparținînd paleoliticului mijlociu și superior. Formele bifaciale (unele asemănătoare cu acelea din nivelurile musteriene IV și V de la Rîpiceni-Izvor), racloarele și alte piese cioplite în tehnică Levallois, denticulatele, constituie o caracteristică a stațiunii. Fără îndoială, coexistența tehnico-tipologică a unor materiale litice din paleoliticul mijlociu și superior este deosebit de importantă, cu atît mai mult dacă își va găsi analogii și în alte așezări paleolitice, în situații stratigrafice sigure, deoarece, pentru partea superioară a profilului de la Valea Izvorului se precizează posibilitatea unor spălări, care au determinat amestecarea sedimentului și a materialului arheologic [35]. Totuși, nu trebuie trecut cu vederea faptul că denticulările sau scobiturile (îndeosebi cele retușate) sînt caracteristice aproape întregului utilaj litic.

La Malul Galben, cele mai multe piese cu talon diedru sau fațetat apar în atelierul 17 (— 6, 75 m) și complexul 22 (— 7 m), dar unele materiale de aspect musterian (racloare, așchii și vîrfuri Levallois) apar și în atelierul complexului 15 (— 6, 10 m), în asociere cu piese de aspect gravettian (fig. 9/1-2 ; 11/2). Alte piese, tot de factură musteriană au fost descoperite deasupra nivelului de 6,10 m, atribuit gravettianului. Ne referim la așchiile cu doi bulbi și două planuri de lovire (fig. 8/4,6) sau cu talon fațetat, precum și la racloarul tipic. De asemenea, au fost identificate și lame Levallois (fig. 4/6) sau cu talon fațetat, iar unele lame tip à crête, specifice paleoliticului superior, au talonul diedru, caracteristică a musterianului.

La Pîrîul lui Istrate, cu excepția celor două racloare (dublu biconvex și convergent drept-convex), descoperite la baza stratului de locuire, celelalte piese de aspect musterian (răzuitoare, piese cu talon diedru etc.) apar pe întreaga coloană stratigrafică. Prezența elementelor musteriene îndeosebi la baza nivelului de locuire aurignaciană a fost constatată și la Ripiceni-Izvor, unde s-a mai observat că unele tipuri de unelte (gratoare, burine) găsite în formă atipică în musterian, se diversifică în paleoliticul superior, iar proporția acestora crește considerabil.

La Mitoc-Malul Galben și Ripiceni-Izvor, dar și în alte stațiuni paleolitice din România, nivelurile musteriene sînt suprapuse, cu sau fără straturi sterile intermediare, de locuiri aparținînd paleoliticului superior de început. Această evoluție cuprinde trei aspecte principale : 1) din punct de vedere paleo-antropologic, corespunde cu trecerea de la stadiul paleantropin la cel neantropin, asupra căreia sînt încă discuții, în primul rînd între paleoantropologi și apoi între aceștia și arheologi ; 2) din punct de vedere cronologic și geocronologic, această perioadă pare să se încadreze în timp pe la 35 000—30 000 de ani î.e.n., în interstadiul

35 M. Bitiri, M. Cârciumaru, *Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului și locul lui în cronologia paleoliticului României*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 468.

Würm 2—3 (1—2 după geocronologia germană)[36]; 3) din punct de vedere arheologic, fenomenul cunoaște două elemente : a) apariția utilajului de tip paleolitic superior (gratoare, burine etc.) în mediul musterian ; b) prelungirea tehnicii și tipologiei musteriene în aurignacianul inferior și chiar mai tîrziu (tipologic, ne referim la prezența racloarelor, a așchiilor, lamelor și vîrfurilor Levallois sau musteriene, a pieselor denticulate și cu scobitură retușată în primele locuiri aurignaciene, iar tehnic, la faptul că atît uneltele finite, cît mai cu seamă produsele primare de debitaj, au talonul diedru sau fațetat).

La Mitoc și în zona Prutului Mijlociu, locuirile aurignaciene întrunesc toate caracteristicile specifice : ponderea mai mare a lamelor ca produse primare de debitaj, a uneltelor pe lame în comparație cu acelea pe așchii și îndeosebi o foarte bogată și variată gamă de produse finite : gratoare (fig. 3/1, 4 ; 5/4 ; 6/1, 9 ; 7/5 ; 9/9 ; 11/4, 6, 9, 11, 13, 16 ; 12/2, 7), burine (fig. 2/2 ; 9/4 ; 10/4, 6, 13 ; 11/1, 3, 14, 20), gratoare-burin (fig. 11/10) sau burine-racloar (fig. 12/12), lame cu trunchiere retușată (fig. 5/3 ; 11/15 ; 13/1), lame retușate sau neretușate (fig. 5/1, 7 ; 6/4 ; 7/3 ; 9/5, 7 ; 10/1-3, 5, 8 ; 11/5, 17-19), dar și alte tipuri de piese : nuclee prismatice, piramidale sau globulare (fig. 2/4 ; 3/6 ; 5/5 ; 6/5 ; 10/12 ; 12/9-10, 13), așchii retușate sau neretușate (fig. 3/2 ; 8/4, 6 ; 11/7, 21 ; 12/8, 11 ; 13/2), așchii lamelare (fig. 4/3 ; 5/6 ; 7/8), lame à crête (fig. 5/2 ; 9/3, 6 ; 12/3, 5 ; 13/3), precum și piese de tradiție mai veche, musteriană : racloare (fig. 6/7, 8 ; 7/7 ; 8/5 ; 10/9, 11 ; 12/1, 4, 6), denticulate (fig. 4/1, 5 ; 7/4 ; 8/3 ; 10/7, 10 ; 11/12 ; 13/4-5), bifaciale (fig. 4/2 ; 6/2-3, 6), așchii și lame Levallois sau cu talon fațetat (fig. 2/1 ; 3/3, 5 ; 4/1, 4, 6 ; 7/1-2, 6 ; 8/1-2 ; 9/8 ; 10/14).

Deci, în ceea ce privește începuturile paleoliticului superior, constatăm că numai la Valea Izvorului fondul musterian este foarte bine reprezentat : caracterul denticulat al aproape întregului utilaj litic și numărul mare de piese cu scobituri retușate sau zise clactoniene, alături, însă, de gratoare carenate tipice. De asemenea, dintre cele 12 străpungătoare (care, în proporție asemănătoare se găsesc în etapele evoluate ale gravettianului), majoritatea sînt atipice sau cioplite pe așchii și lame Levallois sau non Levallois. Această situație ne permite să relevăm în zona Prutului Mijlociu (Mitoc și Ripiceni) evoluția aurignacianului din acest musterian zis nord-pontic.

Originea locală a culturilor paleoliticului superior din fondul musterian este susținută de unii specialiști și negată de altii. Cercetătorii francezi situează originea aurignacianului în Orient, în Europa centrală sau de sud-est sau în Orientul Apropiat[37]. Originea central-europeană a aurignacianului din Belgia o susține și M. Otte[38], iar J. K. Kozlowski

36 F. Bordes, *Le Paléolithique dans le monde*, Paris, 1968, p. 147.

37 K, Valoch. *L'origine de différents technocomplexes du Paléolithique supérieur morave* în *Coll. Int. L'Aurignacien et le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique*, Nitra, 1980, p. 284.

38 M. Otte, *Le Paléolithique supérieur ancien en Belgique*, Bruxelles, 1979, p. 611.

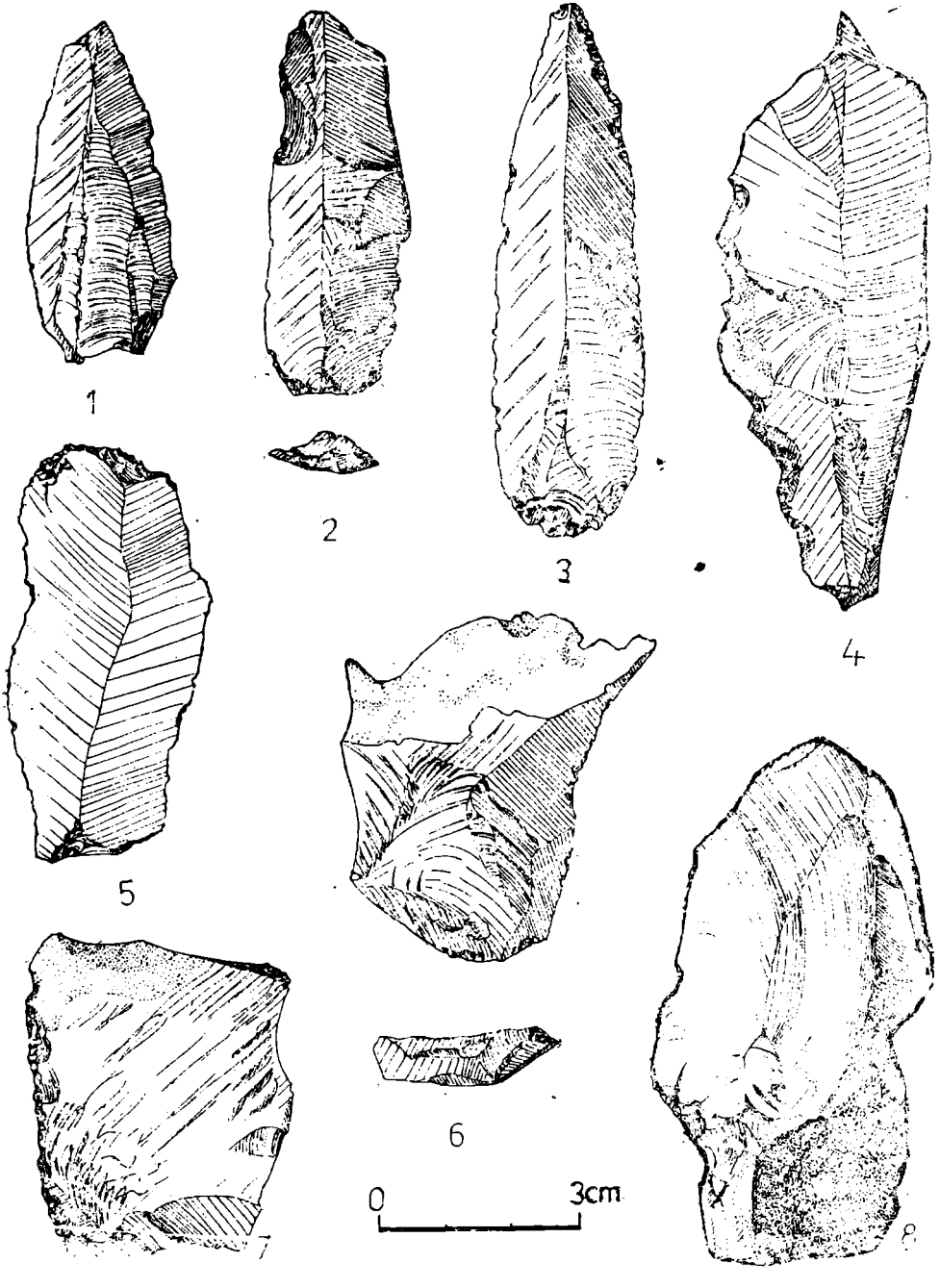

Fig. 7. — Piese litice. 1, lamă Levallois ; 2, lamă cu talon fațetat convex ; 3, lamă „appointiée", parțial retușată cu retușe alterne continui ; 4, piesă denticulată, 5, gratoar convex ; 6, așchie de decorticare cu talon fațetat ; 7, racloar simplu drept ; 8, așchie lamelară de decorticare (1-5, 7-8, Mitoc-Malul Galben ; 6, Mitoc-Pîriul lui Istrate).

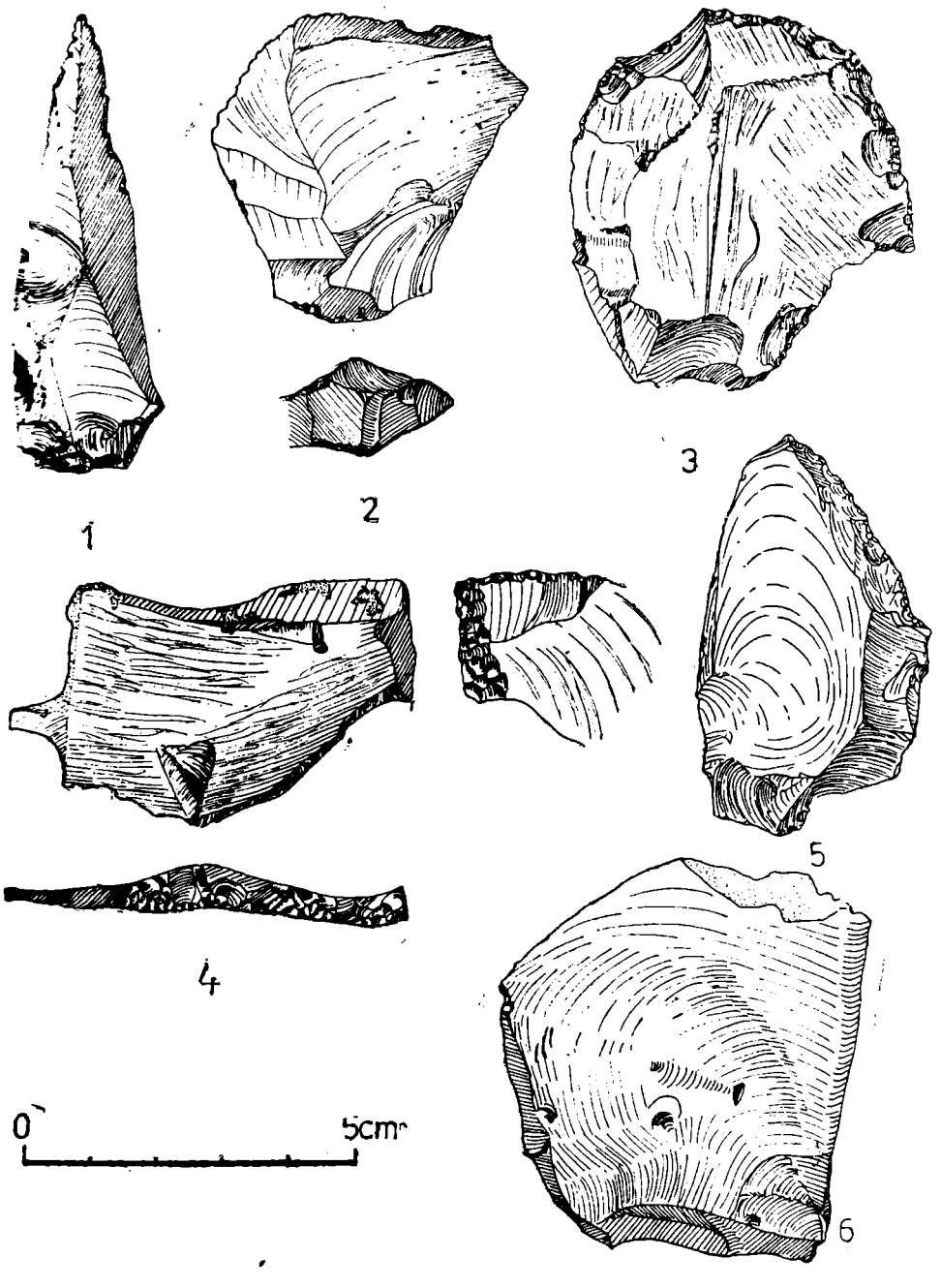

Fig. 8. — Piese litice. 1, lamă Levallois ; 2, așchie cu talon fațetat ; 3, piesă denticulată ; 4, așchie mijlocie cu doi bulbi și două planuri de lovire ; 5, racloar simplu drept ; 6, așchie mijlocie cu doi bulbi pe aceeași față (1-4, Malul Galben ; 5-6, Pîrîul lui Istrate).

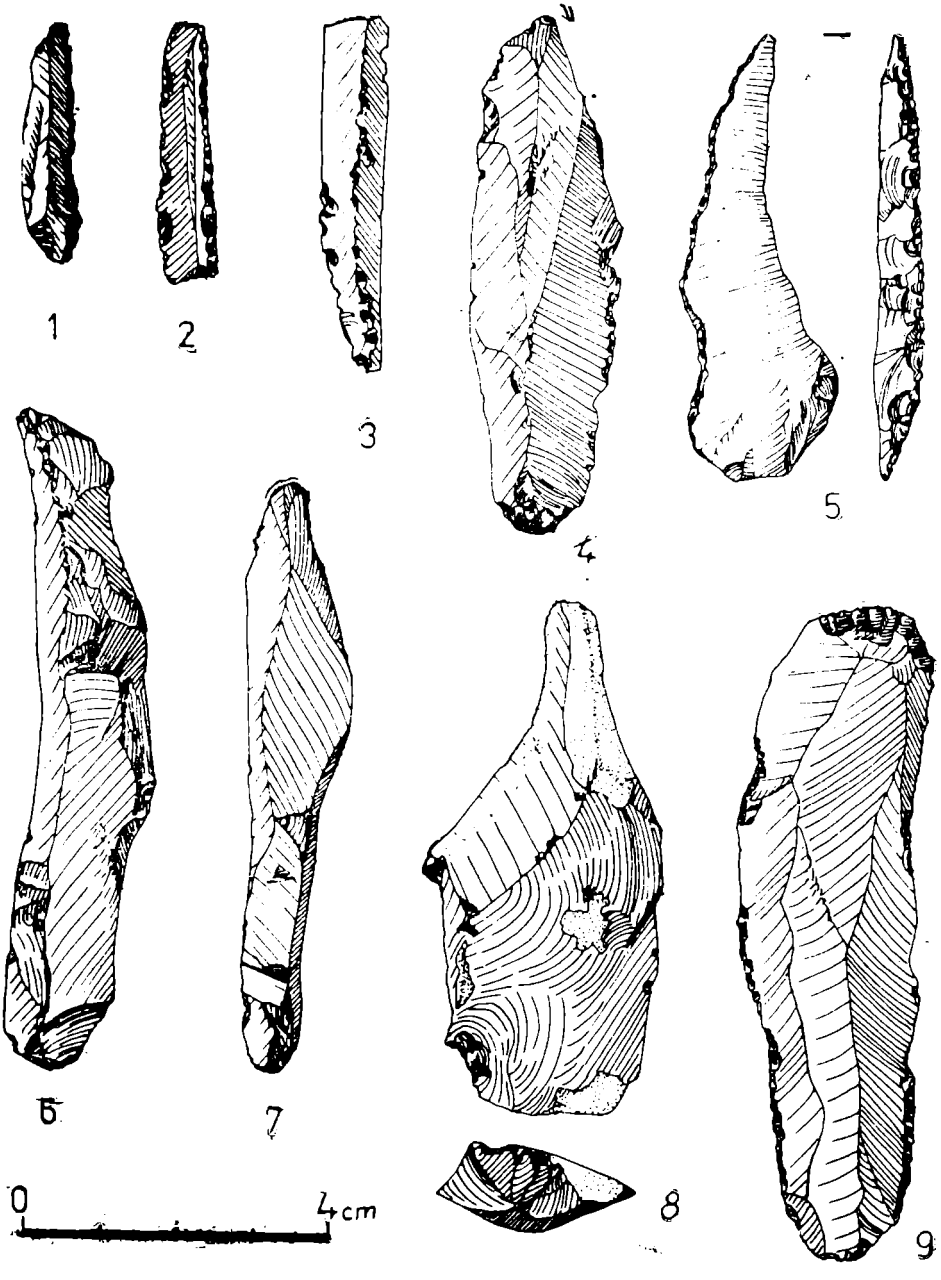

Fig. 9. — Mitoc-Pîriul lui Istrate. 1-2, lamele à dos ; 3, 6, lame à crête ; 4, burin pe trunchiere convexă retușată ; 5, lamă fină retușată ; 7, lamă neretușată ; 8, așchie lamelară cu talon fațetat convex ; 9, gratoar convex pe lamă retușată.

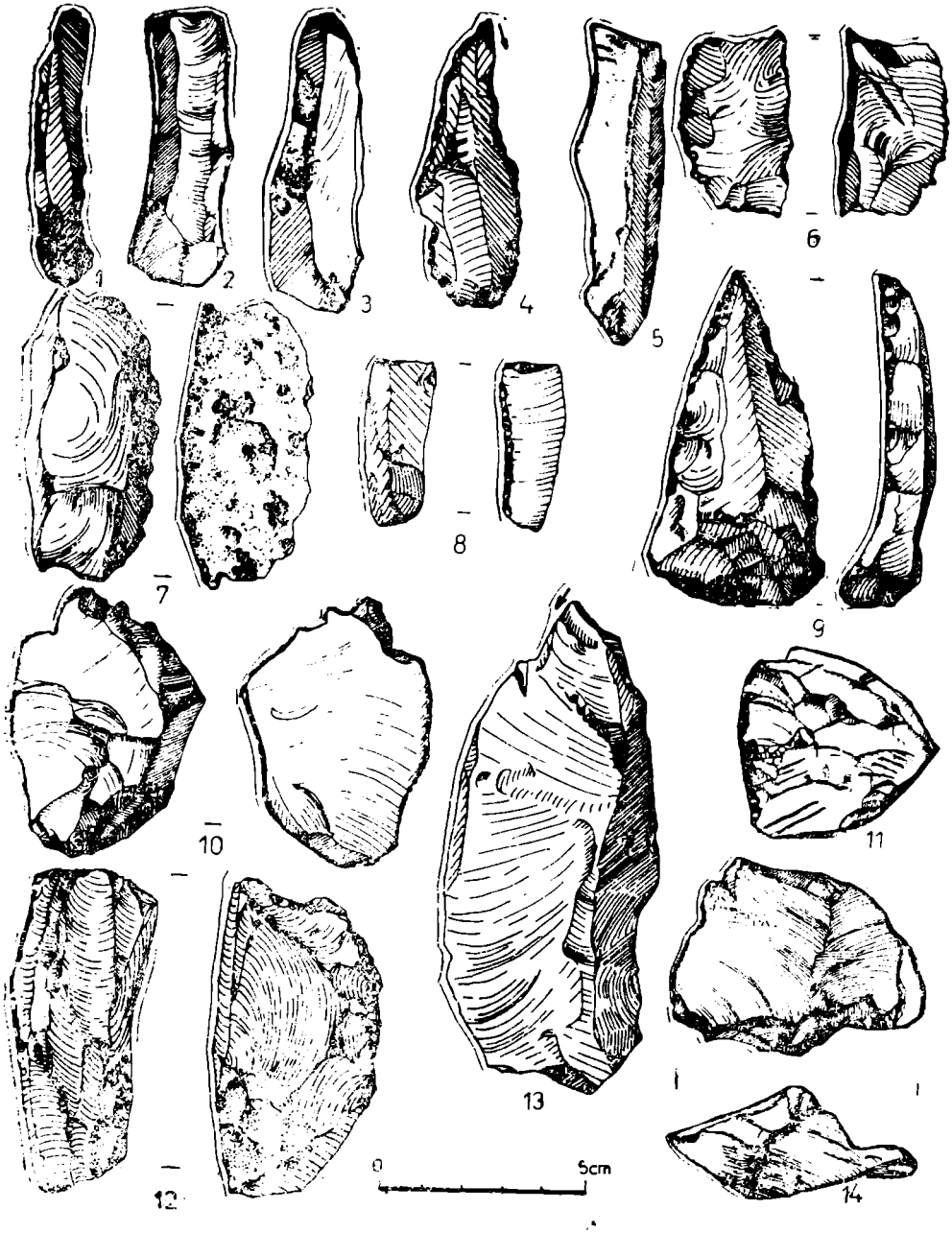

Fig. 10. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, lamă parțial retușată ; 2-3, 5, lame neretușate ; 4, burin pe trunchiere concavă retușată ; 6, burin multiplu pe trunchiere retușată, racloar simplu convex ; 7, 10, piese denticulate ; 8, lamă cu retușe inverse ; 9, racloar convergent drept-convex pe așchie mijlocie cu retușe invadatoare ; 11, racloar simplu convex ; 12, nucleu prismatic ; 13, burin pe trunchiere concavă retușată ; 14, așchie cu talon fațetat.

constată, în peștera Bacho-Kiro din Bulgaria, o trecere netă, distinctă, de la utilajul de tip musterian la cel de tip paleolitic superior [39], de unde se poate conchide originea „externă" a aurignacianului din această stațiune. Pe baza acelorași dovezi, identice și în zona Prutului Mijlociu, unii specialiști consideră ca justă originea aurignacianului Europei centrale [40] din musterianul cu piese foliacee. Putem deci admite și în zona Prutului Mijlociu evoluția tehnologică și tipologică a paleoliticului superior vechi din fondul local al paleoliticului mijlociu.

O a doua mare problemă a paleoliticului superior de la est de Carpați o constituie evoluția sa, a celor două culturi : aurignacianul și gravettianul. După cum se știe, în centrul și vestul Europei, gravettianul (perigordianul) are o evoluție mai scurtă, fiind continuat de solutrean și magdalenian. La noi, atît la est de Carpați, cît și în alte zone geografice, dar îndeosebi pe terasele Bistriței din bazinul Răpciuni, aurignacianul este suprapus, de cele mai multe ori fără straturi sterile intermediare, de locuiri gravettiene. În cele mai multe așezări; microlitizarea utilajului litic se accentuează spre etapele gravettianului superior și final, cînd apar și piese geometrice, anunțînd culturile epipaleolitice. Descoperirile recente de unelte și arme din os și corn, de la Crasnaleuca și Cotul Miculinți [41], tot în zona Prutului Mijlociu, necesită, credem, reevaluarea paleoliticului final de la est de Carpați, întrucît în stațiunile contemporane din centrul și vestul Europei, aceste tipuri de piese sînt atribuite magdalenianului sau chiar epipaleoliticului (azilianului).

Pe baza cercetărilor de la noi, din estul, vestul și centrul Europei, constatăm că gravettianul din R. S. România, cît și cel est-european, a avut o durată de evoluție mai îndelungată decît perigordianul din centrul și vestul Europei, care este succedat de locuiri magdaleniene. Pe baza analizelor palinologice s-a constatat că unele așezări gravettiene de la est de Carpați se prelungesc pînă în tardiglaciar [42], fiind, deci, contemporane cu diferitele etape ale magdalenianului din vestul și centrul Europei [43].

---

39 J. K. Kozlowski, *Le Bachokirien-la plus ancienne, industrie du Paléolithique supérieur en Europe*, în *Prace Archeologiczne*, 28, 1980, p. 79-81.

40 K. Valoch, *op. cit.*, p. 284.

41 M. Brudiu, *op. cit.*, în *Hierasus*, 1979, p. 75-81 ; idem, *op. cit.*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 13-22.

42 M. Cârciumaru, *op. cit.*, 1980, p. 203 și urm.

43 J. Evin, *Réflexions générales et données nouvelles sur la chronologie absolue ^{14}C des industries de la fin du Paléolithique supérieur et du début du Mésolithique*, în *Coll. Int. Nr. 271*, Bordeaux, 1979, p. 5-13 ; M. Schvoerer et all., *Chronologie absolue de la fin des temps glaciaires. Recensement et présentation des datations se rapportant à des sites français*, în *Coll. Int. Nr. 271*, Bordeaux, 1979, p. 31-41.

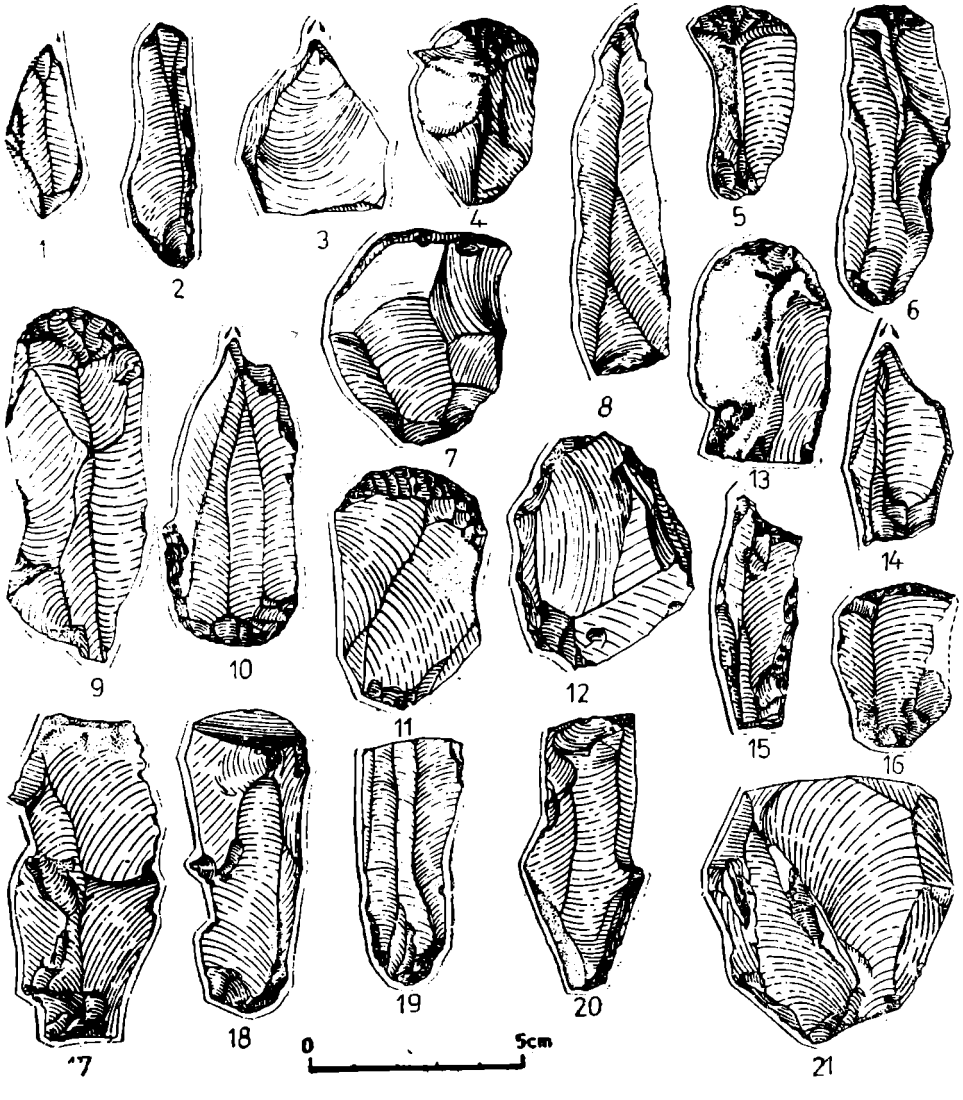

Fig. 11. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, burin diedru déjeté ; 2, lamă parțial à dos ; 3, 14, burine tip diedru ; 4, gratoar carenat ; 5, 17-19, lame neretușate ; 6, 9, 11, gratoare convexe ; 7, așchie fin retușată ; 10, gratoar-burin ; 12, piesă denticulată ; 13, gratoar atipic ; 15, lamă cu trunchiere concavă retușată ; 16, gratoar unguiform pe așchie microlitică ; 20, burin diedru de unghi pe talon ; 21, așchie mijlocie neretușată.

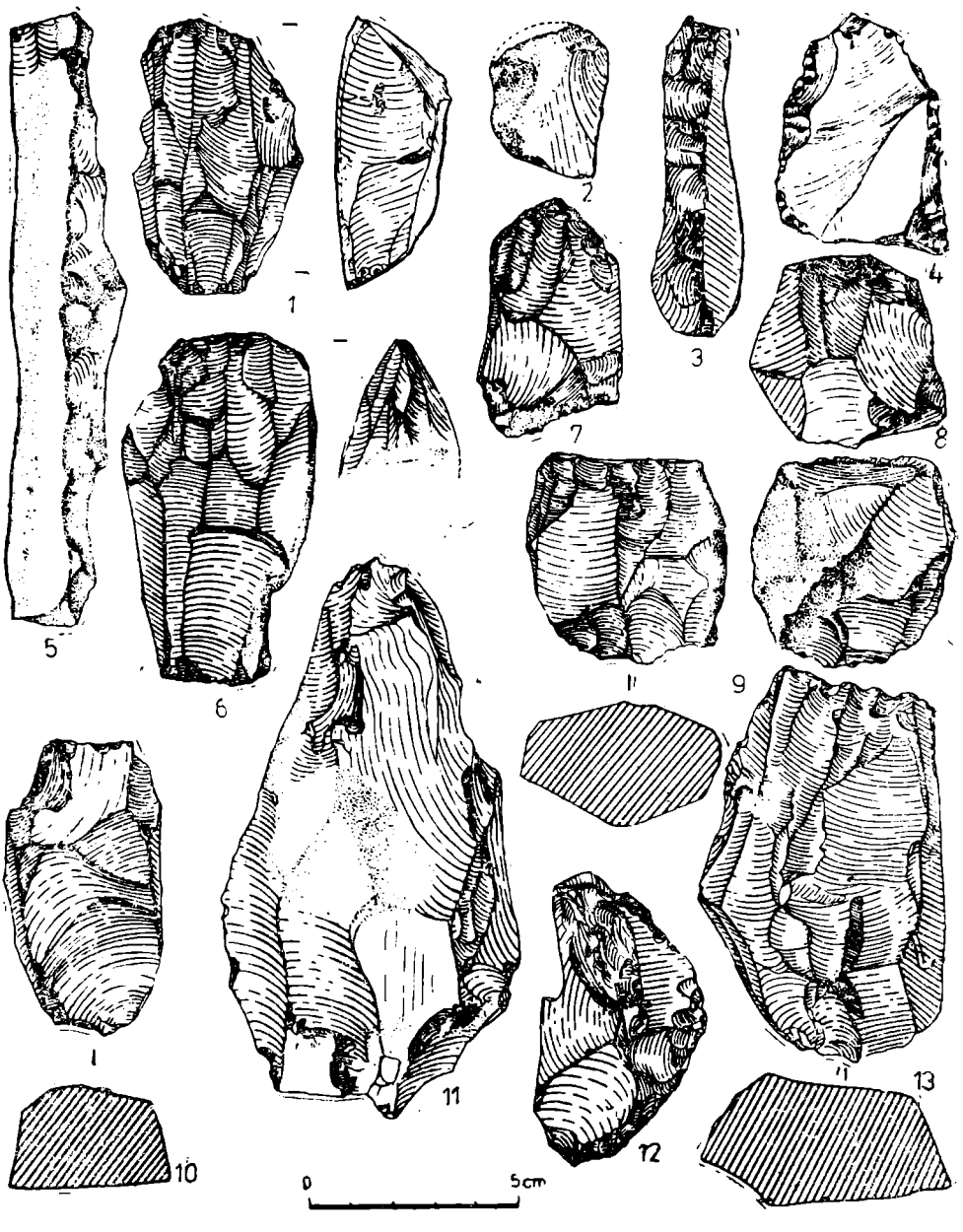

Fig. 12. — Mitoc-Pîriul lui Istrate. 1, 6, racloare nucleiforme ; 2, gratoar convex ; 3, lamă è crête ; 4, racloar dublu drept-convex ; 5, lamă de decorticare à crête ; 7, gratoar ogival ; 8, aşchie neretuşată ; 9, nucleu ovalar ; 10, nucleu piramidal ; 11, aşchie de decorticare ; 12, burin déjeté-racloar drept-convex ; 13, nucleu prismatic.

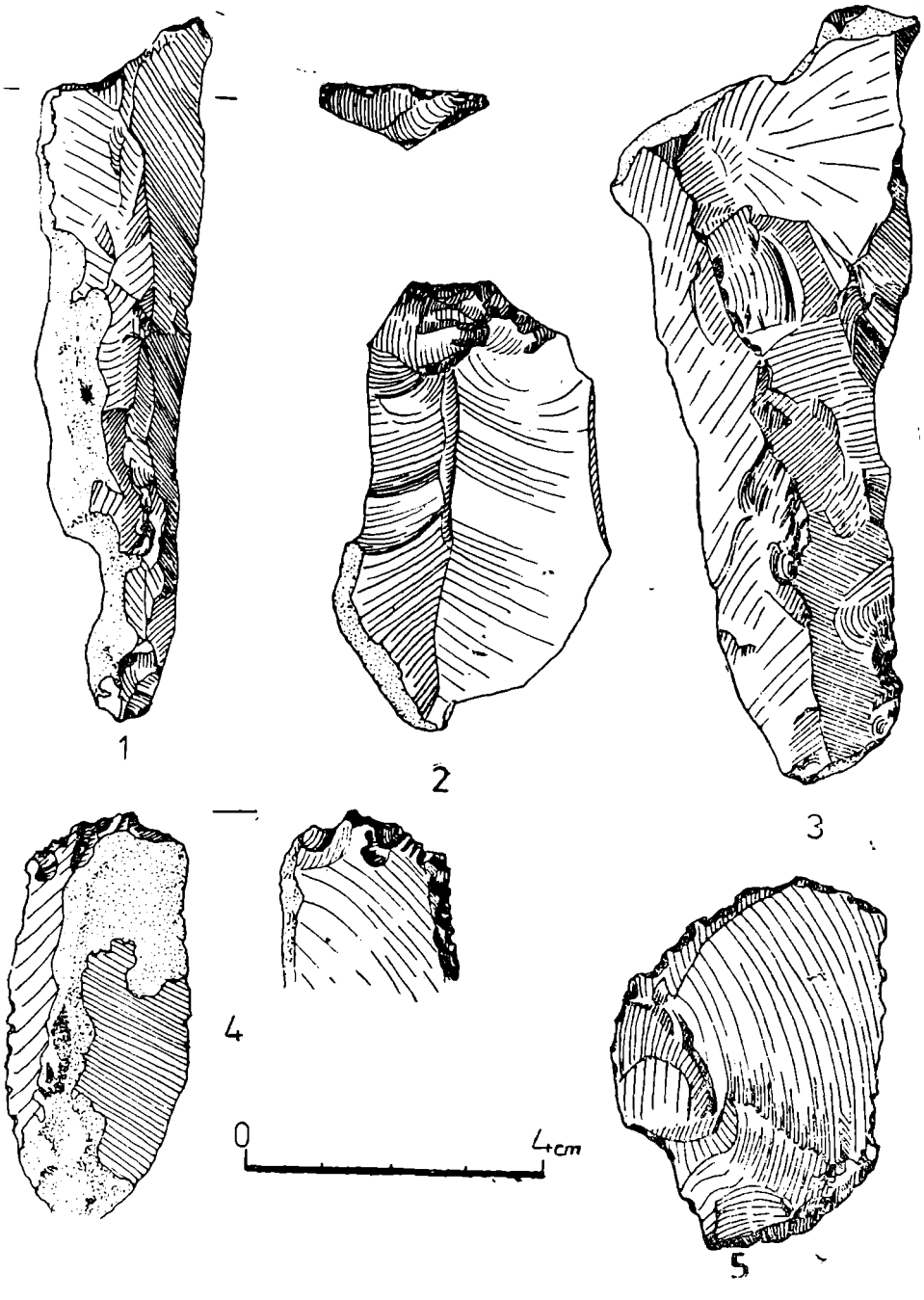

Fig. 13. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, lamă cu trunchiere concavă retușată ; 2, așchie de decorticare ; 3, lamă à crête ; 4-5, piese denticulate.

CONSIDÉRATIONS SUR LE PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR À L'EST DES CARPATES

Résumé

Je dédié cette étude à la mémoire du professeur F. Bordes, personnalité marquante du Paléolithique mondial, fondateur de l'Ecole française moderne de Paléolithique, créateur de la méthode statistique et tppologique, dont la disparition prématurée est ressentie dans la recherche du Paléolithique de tous les paps. En Roumanie aussi, ses études de technique et typologie de l'époque paléolithique ses considérations générales sur le Paléolithique du monde sont à la basse des recherches sur l'époque paéolithique dans sa complexité.

L'une des zones les plus riches en habitats paléolithiques, de toute la Roumanie est celle du territoire estcarpatique. Du point de vue géographique, cette région appartient au Plateau de Moldavie avec ses subdivisions distinctes : Plaine de Moldavie, Plateau de Suceava, Plateau Central Moldave, Plaine de Covurlui, Plaine du Siret Infrérieur. La limite du nord et à l'est en est constituée par la rivière de Prut (qui n'est pas une frontière géomorphologique proprement dite, le relief présentant les mêmes caractéristiques que la Plaine de Hotin, celle de Bălți et que la Plaine Russe), la limite ouest, la chaîne des Carpates et les dépressions sous-carpatiques externes, et la limite sud, la Plaine Roumaine.

Du point de vue de l'archéologie paléolithique, la division la plus importante du Plateau de Moldavie est constittuée par la Plaine de Moldavie (Dépression de Jijia-Bahlui) et surtout par la zone du Prut Moyen qui se remarque par l'existence des habitats paléolithiques les plus riches.

Les recherches archéologiques constatent que la caractéristique générale des habitats paléolithiques est l'emplacement dans toute forme de relief se trouvant dans le voisinage immédiat d'une source d'eau permanente.

La recherche paléolithique de Roumanie, qui a débuté à la fin de l'autre siècle, s'est contourée sur des critères scientifiques dans la première moitié de notre siècle. Au terme de presque deux décennies d'intenses recherches archéologiques, N. N. Moroșan fait publier, en 1938, son ouvrage de synthèse „Le pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du nord-està, où il présente plus de 35 stations paléolithiques, situées sur les terrasses du Prut ou entre le Prut et le Dniester. Ce remarquable ouvrage, classique par le contenu et le style, situe l'illustre archéologue et géologue roumain au rang des grands spécialistes de son temps. Par ses 16 études contcernant cette zone, publiées entre 1927—1938, N. N. Moroșan a montré la complexité des phénomènes géologiques et des restes paléontologiques du Quaternaire, corroborant ces données par ce qu'il a appelé „les produits de l'intelligence humaine" — les outils en silex. Les particularités des habitats paléolithiques étudiés par N. N. Moroșan l'ont déterminé à utiliser autant les methodes propres à sa spécialité de base (stratigraphie géologique, paléontologie), que les méthodes spécifiques à l'archéologie du Paléolithique, synchronisant et comparant ses résultats avec ceux des spécialistes de l'époque, au moyen des publications ou des congrès internationaux. En collaboration avec Suzanne Leclercq, N. N. Moroșan a r alisé aussi les premières déterminations sur flore quaternaire.

La reprise des fouilles archéologiques à l'est des Carpates la récolte d'un matériel archéologique richte et varié, les études multidisciplinaires ont permis la réalisation des synthèses remarquables. Une importance particulière présente la découverte des outils et des armes en os, des ateliers à travailler l'os et la corne de cerf et de renne de Crasnaleuca et du Cotu Miculinți (dép. de Botoșani), ainsi que l'action d'établir les types et les caractéristiques des habitats paléolithiques de Roumaine et d'Europe de l'est.

Une caractéristique des habitats paléolithiques, surtout dans la zone du Prut Moyen, est constituée par l'abondance particulière du matériel lithique, représenté à presque 100% par le silex de très bonne qualité, se trouvant au carrière naturelle dans les dépôts bugloviens au nord de Mitoc. La richesse de la matière première est l'un des raisons pour lesquells c'est dans la zone du Prut Moyen que l'on trouve la plus intense activité économique de la taille de pierre de toutes les régione du pays. Grâce à ses qualités physiques, le silex de Prut a été véhiculé, sous forme de matière première ou d'outils, dans le sud du Plateau de Moldavie, dans la Plaine Roumaine et dans Țara Oașului.

Un autre trait spécifique de la zone du Prut Moyen est constitué par le grand nombre de complexes pour la taille du silex : 24 ateliers à Mitoc-Malul Galben et 38 à Mitoc-Pîrîul lui Istrate, etc. Sont présentées les principales caractéristiques des ateliers pour la taille ainsi que les foyers, en précisant que les dates de C-14 ont indiqué, pour les foyers moustériennes de Ripiceni-Izvor, l'âge comprise entre 42 820 et 38 220 a.n.è., tandis que l'âtre aurignacien date de 26 470 $\pm$ 700 ans a.n.è., et le niveau IV (gravettien) de Crasnaleuca-Staniște, de 19 460 $\pm$ 220 ans B. P. Un autre habitat daté par C-14 est celui de Lespezi (dép. de Bacău), dont l'âge a été établi entre 16 070 et 15 070 ans B.C.

Les restes d'habitations paléolithiques les plus concluants ont été découverts dans le Moustérien de Ripiceni-Izvor. Dans le Paléolithique supérieur, à Mitoc-Malul Galben et à Pîrîul lui Istrate, dans certains habitats des terrasses de Bistrița (dép. de Neamț), ou au sud du Plateau de Moldavie, on a dépisté des agglomérations des matériels archéologiques, qui représentent paraît-il les traces d'abris saisonniers du type hutte.

Les débuts et les origines de l'Aurignacien ainsi que les étapes (= cultures) de cette période constituent les principaux problèmes des recherches sur le Paléolithique supérieur à l'est des Carpates.

La richesse des matériels archéologiques des habitats paléolithiques situés sur les terrasses du Prut Moyen nous donne la possibilité de constater une certaine évolution de l'outillage lithique. Il faut préciser que l'on peut pas apprécier avec certitude si cette évolution équivant le développement des communautés humains (de leur type physique) depuis les étapes du Paléolithique moyen jusqu'au Paléolithique supérieur.

Une caractéristique de l'habitat de Mitoc-Valea Izvorului est constituée par la présence, en proportion dominante, des pièces d'aspect et de tradition moustérienne (certaines bifaces ressemblent à celles du Moustérien IV et V de Ripiceni-Izvor), à côté d'outils typiques au Paléolithique supérieur : gratoirs carénés typiques, perçoirs sur lames Levallois, etc. Les denticules et les encoches sont spécifiques à presque tout l'outillage lithique de l'endroit.

On constate la même évolution de l'outillage lithique à Malul Galben. La plupart des pièces à talon dièdre ou facetté, lames et éclats du type Levallois apparaisent dans l'atelier 17 et dans le complexe 22, mais certains matériels d'aspect mousterien (racloiss, e'clats et pointes levallois out été identifiés en association avec des pièces d'aspect gravettién dans l'atelier du complexe 15 aussi. On a également identifié des lames Levallois ou à talon facetté, mais certaines lames du type à crête ont le talon dièdre.

À Pîriul lui Istrate-Mitoc, excepté les deux racloirs (double biconvex et convergent droit-convexe, en grès), découverts à la base du niveau d'habitat, les autres pièces d'aspect moustérien apparaissent sur toute la colonne stratigraphique.

À Ripiceni-Izvor, les éléments moustériens sont présents surtout à la base du niveau d'habitat aurignacien, et certains types d'outils (grattoirs, burins, etc.), atypiques dans le Moustérien, se diversifient dans le Paléolithique supérieur et leur proportion s'accroît considérablement.

Du point de vue archéologique, l'évolution de l'outillage lithique du Paléolithique moyen vers le supérieur connaît deux éléments : a) l'apparition d'outils de type Paléolithique supérieur dans le milieu moustérien ; b) prolongation de la technique et de la typologie moustérienne dans l'Aurignacien inférieur et même plus tard.

On peut donc soutenir, sur des bases techniques et tppologiques, l'hypothèse de l'évolution, à l'est des Carpates, du Paléolithique supérieur du fonds moustérien local.

Un second grand problème du Paléolithique supérieur dans cette zone est celui de son évolution, de ses deux cultures : l'Aurignacien et le Gravettien.

Dans aucun habitat de Roumanie les „fossiles directeurs" gravettiens n'apparaissent en milieu aurignacien, mais se prolongent dans certaines cultures épipaléolithiques. D'autre part, les habitats gravettiens de chez nous semblent être plus récents que ceux d'Europe centrale et occidentale. Ainsi croit-on pouvoir admettre l'origine „externe" du Gravettien sur le territoire de la Roumanie. Arrivés là, les groupes humains de gravettiens ont une évolution beaucoup plus longue que ceux du centre et de l'ouest de l'Europe, où au Gravettien succèdent des étapes magdaléniennes. On a admis, sur des critères géochronologiques, la prolongation d'Habitats gravettiens, surtout au sud du Plateau de Moldavie, mais aussi dans d'autres zones du pays, jusqu'au Tardiglaciaire et même jusqu'au début du Holocène, étant donc contemporains avec les différentes étapes du Magdalénien ouest — et centre — européen.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plateau de la Moldavie.

Fig. 2. — Mitoc-Pîriul lui Istrate. 1, éclat de décortication à talon facetté ; 2, burin dièdre droit ; 3, éclat moyenne à talon facetté ; 4, nucléus prismatique.

Fig. 3. — Mitoc-Malul Galben. 1, grattoir atypique ; 2, éclat moyenne non-retouché; 3, éclat Levallois de décortication ; 4, grattoir convexe ; 5, éclat Levallois ; 6, nucléus prismatique.

Fig. 4. — Pièces lithiques. 1, pièce denticulée à retouches épaisses alternes, sur éclat Levallois à talon facetté ; 2, biface atypique ; 3, éclat lamellaire à fines retouches sur le bord gauche ; 4, éclat moyenne à talon facetté ; 5, éclat moyenne denticulé ; 6, lame Levallois. 1, Mitoc-Cotu Mare ; 2-6, Mitoc-Malul Galben.

Fig. 5. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, lame moyenne non-retouchée ; 2, lame à crête; 3, lame à troncature oblique retouchée ; 4, grattoir atypique ; 5, nucléus à deux plans de frappé ; 6, éclat lammellaire non-retouchée ; 7, lame à fines retouches d'utilisation.

Fig. 6. — Pièces lithiques. 1, grattoir à museau plat sur éclat moyenne ; 2, biface fragmentaire ; 3, biface discoïdale ; 4, lame non-retouchée ; 5, nucléus prismatique ; 6, biface ; 7-8, racloirs convexes nucléiformes ; 9, grattoir convexe sur éclat. 1, 3-5, 7-8, Mitoc-Pîrîul lui Istrate ; 2, 6, Iași-Podgoria Copou.

Fig. 7. — Pièces lithiques. 1, lame Levallois ; 2, lame à talon facetté convexe ; 3, lame appointiée, partiellement à retouches alternes sur le bord droit ; 4, pièce denticulée ; 5, grattoir convexe ; 6, éclat de décortication à talon facetté ; 7, racloir simple droit ; 8, éclat de décortication. 1-5, 7-8, Mitoc-Malul Galben ; 6, Mitoc-Pîrîul lui Istrate.

Fg. 8. — Pièces lithiques. 1, lame Levallois ; 2, éclat à talon facetté ; 3, pièce denticulée ; 4, éclat moyenne à deux boulbes et deux plans de frappé ; 5, racloir simple droit ; 6, éclat moyenne à deux boulbes. 1-4, Mitoc-Dealul Galben ; 5-6, Pîrîul lui Istrate.

Fig. 9. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1-2, lamelles à dos ; 3. 6, lames à crête ; 4, burin sur troncature convexe non-retouchée ; 5, lame fin retouchée ; 7, lame non-retouchée ; 8, éclat lamellaire à talon facetté convexe ; 9, grattoir convexe.

Fig. 10. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, lame partiellement retouchée ; 2-3, 5, lames non-retouchées ; 4, burin sur troncature concave retouchée ; 6, burin multiple sur troncature retouchée — racloir simple droit ; 7, 10, pièces denticulées ; 8, lame à retouches inverses ; 9, racloir convergente droit-convexe sur éclat moyenne à letouches envahissantes ; 11, racloir simple convexe ; 12, nucléus prismatique ; 13, burin sur troncature concave retouchée ; 14, éclat à talon facetté.

Fig. 11. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, burin dièdre déjeté ; 2, lame partiellement à dos ; 3. 14, burins dièdres ; 4, grattoir caréné ; 5, 17-19, lames non-retouchées ; 6, 9, 11, grattoirs convexes ; 7, éclat fin retouché ; 10, grattoir-burin ; 12, pièce denticulé ; 13, grattoir atypique ; 15, lame à troncature concave retouchée ; 16, grattoir uniforme sur éclat microlithique ; 20, burin dièdre d'angle sur talon ; 21, éclat moyenne non-retouché.

Fig. 12. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, 6, racloirs nucléiformes ; 2, grattoir convexe ; 3, lame à crête ; 4, racloir double droit-convexe ; 5, lame à crête de décortication ; 7, grattoir ogivale ; 8, éclat non-retouché ; 10, nucléus piramidale ; 11, éclat de décortication ; 12, burin déjeté — racloir droit — convexe ; 13, nucléus prismatique.

Fig. 13. — Mitoc-Pîrîul lui Istrate. 1, lame à troncature concave retouchée ; 2, éclat de décortication ; 3, lame à crête ; 4-5, pièces denticulés.

UNELE DATE PRIVIND POSIBILITATEA PRACTICĂRII AGRICULTURII DE TIP CICLIC ÎN CADRUL PRIMELOR CULTURI NEOLITICE PE TERITORIUL MOLDOVEI

NICOLAE URSULESCU

Nivelul de dezvoltare a practicilor legate de cultivarea plantelor are o importanță deosebită pentru caracterizarea în ansamblu a gradului general de evoluție atins de o comunitate umană. Acest adevăr iese cu atît mai bine în relief, atunci cînd avem în vedere culturile de la începutul neoliticului, primele care descoperă și practică, încă experimental, un mod de economie productiv.

Se știe că, în aceste condiții, cultivarea plantelor se făcea la un nivel cu totul primitiv, practicîndu-se în mod rudimentar și cu unelte simple (plantatoare și săpăligi). Acest mod de exploatare a pămîntului ducea la rapida secătuire a stratului subțire care putea fi lucrat pe această cale. Astfel, se ajungea la părăsirea destul de rapidă a așezărilor, în căutarea unor noi terenuri fertile. Desigur, după trecerea timpului necesar refacerii peliculei superficiale a solului, așezările respective puteau să fie din nou locuite de purtătorii aceleiași culturi, așa cum dovedesc stațiunile cu mai multe nivele de locuire.

Cercetătorii au propus existența a două modele pentru explicarea acestor reveniri în aceleași așezări. În general, pentru cultura Starčevo-Criș, prima cultură neolotică din spațiul carpato-dunărean, s-a presupus practicarea unei „agriculturi seminomade" sau „nomade" [1], adică fără revenirea, după un interval, a aceleiași comunități în așezarea respectivă, ci, eventual, a unor alte comunități. În schimb, pentru cultura ceramicii liniare, prima cultură neolitică din Europa centrală, care, într-un stadiu mai avansat de evoluție, suprapune și arealul Starčevo-Criș din jumătatea răsăriteană a țării noastre, s-a propus și s-a demonstrat existența unui alt model, bazat pe revenirea periodică a aceleiași comunități în aceeași așezare. Existența acestui sistem, denumit și „agricultură ciclică" [2], a fost pe deplin demonstrat de cercetătorii cehoslovaci,

---

1 D. Arandjelović-Garašanin, *Starčevacka kultura*, Ljubliana, 1954, p. 154; M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, III, 1957, p. 78; E. Comșa, *AACarp*, 1, 1959, p. 178; O. Höckmann, în vol.: *Jüngere Steinzeit und Steinkupferzeit* (sub red. lui K. J. Narr), France Verlag, Bern und München, 1975, p. 166; O. Necrasov, *An. Științ. Univ. Iași*, X, 1, 1964, seria șt. naturii, p. 173.

2 Pentru prima dată ,termenul a fost utilizat în utilizat în literatura de specialitate de E. Sangmeister (cf. B. Soudský, *PA*, 1-2, 1954, p. 105).

îndeosebi în cadrul grupului de stațiuni liniar-ceramice de la Bylany [3]. Aici, după o perioadă de circa 60—75 de ani [4], comunitatea respectivă se muta într-o așezare învecinată, cu pămînt nesecătuit, pentru ca după trecerea unei noi perioade, să se stabilească într-o a treia așezare, apoi într-o a patra, într-o a cincea și, după aceea, se relua iarăși ciclul, în cadrul aceluiași perimetru delimitat, începînd din nou cu prima așezare (existau, deci, circa 300 de ani pentru refacerea peliculei de sol care era utilizată pentru cultivarea plantelor).

Firește, ne punem problema dacă și cultura Starčevo-Criș nu a cunoscut și ea un asemenea model de practicare a cultivării plantelor, avînd în vedere mai ales faptul că cultura ceramicii liniare a fost în multe privințe tributară culturii Starčevo-Criș, îndeosebi în ceea ce privește adoptarea noului mod de viață neolitic [5]. Dar, pentru dovedirea existenței unui asemenea ciclu de utilizare a așezărilor și pămînturilor, a fost necesar ca la Bylany să se sape o suprafață de peste 60.000 mp [6], or, în cele mai intens cercetate stațiuni Starčevo-Criș din țara noastră, ca și din țările învecinate, nu a fost dezvelită nici a zecea parte din această suprafață.

Totuși, considerăm că unele indicii ne permit să presupunem că și pe teritoriul țării noastre purtătorii culturii Starčevo-Criș au practicat un sistem de agricultură ciclică. Spre exemplificare am ales teritoriul Moldovei.

Astfel, întîlnim în unele cazuri așezări de tip Criș situate la mică distanță între ele (cîteva sute de metri), ceea ce exclude, în condițiile densității demografice reduse a acelor vremuri, o posibilă contemporaneitate. De asemenea, existența unor așezări cu mai multe niveluri

---

3 B. Soudský, *Bylany, station des premiers agriculteurs de l'âge de la pierre polie*, Ed. Academia, Praga, 1966 ; idem, *Actes du VIIe CISPP, Praga, 1966*, vol. I, 1970, p. 417-423.

4 B. Soudský, *op. cit.*, 1966, p. 80 ; idem, în : *Manuel encyclopédique de préhistoire et protohistoire européennes*, (sub red. lui J. Filip), Ed. Academia, Praga, vol. II, 1969, p. 718.

5 V. G. Childe, *The Dawn of European Civilization*, London, 1957, p. 110 ; Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Ed. Kohlhammer, Stuttgart, 1955, p. 93 ; B. Soudský, în vol. : *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Praga, 1956, p. 32-36 ; idem, *Atti del VI CISPP, Roma, 1961*, vol. II, 1965, p. 278 ; idem, *op. cit.*, 1969, p. 716-718 ; E. Neustupný, în vol. : *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Praga, 1956, p. 40-43 ; H. Quitta, *PZ*, XXXVIII, 1-2, 1960, p. 1-38 ; 3,4, p. 153-188 ; idem, în vol. : *Aus Ur- und Frühgeschichte*, Berlin, 1962, p. 87-107 ; idem, *Varia archaeologica*, 16, 1964, p. 14-24 ; B. Soudský și I. Pavlu, *PA*, LVII, 1966, p. 91-121 ; B. Sielmann, *Die frühneolithische Besiedlung Mitteleuropas*, în colecția : *Fundamenta*, VIII, Bd. 3, Köln ; J. Lichardus, în vol. : *A.F.B.*, p. 107-121 ; idem, *Germania*, 50 ,1-2, 1972, p. 1-15 ; J. Pavúk, în vol. : *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, Bratislava, 1970, p. 252 ; idem, *Slov Arch*, XXVIII, 1, 1980, p. 7-88 ; G. Vékony, *AAA*, XIV, 1971, p. 17-24 ; N. Kalicz și J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapesta, 1977 ; E. Comșa, *SCIV*, 11, 2, 1960, p. 220 ; *AACarp*, XVIII, 1978, p. 73 ; N. Vlassa, *Marisia*, VIII, 1978, p. 31 ; Gh. Lazarovici, *AMN*, XVII, 1980, p. 28.

6. B. Soudský, *op. cit.*, 1966, p. 74.

(cum sînt cele de la Trestiana [7] şi Suceava [8]), ca şi prezenţa unor tipuri de locuinţe diferite (adîncite şi de suprafaţă) în aşezări în care nu s-au surprins suprapuneri stratigrafice de complexe, ne sugerează posibilitatea revenirii unor comunităţi în locuri pe care le părăsiseră anterior.

Situaţia cea mai edificatoare în acest sens o întîlnim la Suceava, în perimetrul Cetăţii de Scaun, într-o zonă situată pe ambele maluri ale pîrîului Cetăţii şi delimitată, în mod natural, spre sud de rîpele izvoarelor Huci şi Şipot (afluenţi ai pîrîului), iar spre nord de pantele abrupte de deasupra rîului Suceava. În acest perimetru, întîlnim aşezări de tip Criş pe toate cele trei platouri favorabile locuirii : „Parcul Cetăţii" [9], „Şipot" [10], „Cîmpul Şanţurilor" [11]. Distanţa dintre ele se situează în jurul a 500 de metri. Însă, cercetări sistematice referitoare la această cultură s-au întreprins doar în aşezarea din „Parcul Cetăţii", pentru că descoperirile din celelalte două puncte sînt sporadice, apărînd în cadrul complexelor medievale cercetate aici. În aşezarea din „Parcul Cetăţii" s-au delimitat, pe cale stratigrafică şi tipologică, patru etape de locuire, care se încadrează în ultimele două faze de evoluţie ale complexului Starčevo-Criş (III—IV, după periodizarea lui Vl. Milojčić). Suprapunerile de complexe din această aşezare ne permit să presupunem existenţa unor perioade de întrerupere, timp în care locuirea comunităţii de aici a continuat probabil, pe cînd, în celelalte două puncte învecinate. Doar loturi semnificative de materiale din aceste două staţiuni ar putea să ne permită o camparaţie tipologică cu materialele celor 4 etape ale aşezării din „Parcul Cetăţii", pentru a putea stabili dacă într-adevăr avem de-a face cu pendulările aceleiaşi comunităţi Starčevo-Criş, într-un perimetru limitat. Însă, avînd în vedere că, atît la „Şipot", cît şi la „Cîmpul Şanţurilor", intensele locuiri ulterioare, îndeosebi din epoca medievală au răvăşit complet complexele anterioare, e puţin probabil ca aici să putem rezolva vreodată problema posibilei practicări a unei agriculturi de tip ciclic de către comunităţile Starčevo-Criş din Moldova.

Există însă în acest teritoriu şi alte localităţi în care s-au descoperit materiale de tip Criş, în puncte foarte apropiate între ele :

---

7 E. Popuşoi, *RM*, II, 1965, nr. special, p. 412-413 ; idem, în vol. : *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie — dec. 1964*, Buc., 1971, p. 27-41 ; idem, *Arh Mold*, IX, 1980, p. 7-17 ; idem, *Cercetări istorice*, XI, 1980, p. 105-134 ; idem, *Materiale şi cerc. arheol. a XV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, p. 36-52.

8 N. Ursulescu, *Studii şi materiale. Istorie*. III, 1973, Suceava, p. 48-49 ; idem, *Cercetări arheologice în aşezarea Criş de la Suceava*, referat susţinut în cadrul doctoranturii la Univ. Iaşi, 1974 ; idem, *Probleme ale neoliticului timpuriu în nordul Moldovei*, comunicare prezentată la Colocviul X al Institutului de Arheologie Bucureşti, 1981.

9 Vezi lucrările citate la nota 8 ; idem, *Suceava*, V, 1978, p. 81-88.

10 Materiale inedite din cercetările lui D. Gh. Teodor (1960—1963), care se păstrează la Inst. de Ist. şi Arh. Iaşi ; mulţumim descoperitorului pentru permisiunea de a le vedea şi menţiona.

11 Materiale inedite, păstrate în depozitul Muzeului Suceava şi care, după marcaje, au fost descoperite în 1953, în zona fostului cimitir medieval de aici (sector B, şanţ XXI).

— la Bălțați (jud. Iași), se cunosc două așezări, situate pe terasa inferioară a Bahluețului [12] ;

— la Belcești (jud. Iași), la sud de sat, sînt două așezări [13] ;

— La Bonțești (jud. Vrancea), au fost cercetate două așezări, situate în imediată apropiere, pe dreapta văii Mera [14] ;

— la Brăhășești (jud. Galați), cele două stațiuni sesizate se află la o distanță de circa 1,5 km între ele [15] ;

— la Ciurbești (jud. Iași), la sud de sat, au fost descoperite două stațiuni [16] ;

— în satele Cogeasca Nouă [17] și Cogeasca Veche [18] (jud. Iași), sînt menționate cîte două așezări ;

— la Doroșcani (jud. Iași), cele două stațiuni, identificate în silișteа vechiului sat, se află la o distanță de circa 400—500 m între ele [19] ;

— la Fedești (jud. Vaslui), amîndouă stațiunile se află la vest de sat, pe dreapta pîrîului Fedești [20] ;

— la Holm și la Podu Iloaei (jud. Iași), pe dealul Holm, se află trei așezări apropiate [21] ;

— la Lețcani (jud. Iași), în marginea sudică a satului, sînt semnalate două așezări [22] ;

— la Lupești (jud. Vaslui), la nord de sat, în valea pîrîului Horincea, sînt două stațiuni [23] ;

— la Măluști (jud. Vaslui), în partea de nord a satului, au fost identificate două stațiuni [24] ;

---

12 *Așezări*, p. 168-169, punctele 4a și b.

13 Ibidem, p. 169-170, punctele 5a și e ; N. Zaharia, *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 901, punctul 27.

14 Gh. Bichir, *Materiale*, V, 1959, p. 259-262.

15 Informație orală de la M. Brudiu, căruia-i mulțumim și pe această cale.

16 M. Petrescu-Dîmbovița, *AAHung*, IX, 1-4, 1958, p. 57 ; *Așezări*, p. 176, punctele 16e și f.

17 N. Zaharia, *SCIV*, 6, 1-2, 1955, p. 288, punctul VII/1 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1958, p. 57 ; *Așezări*, p. 180, punctul 20g (aici punctul „Fîntîna Lungului" e plasat la Cogeasca Veche, dar pe marcajele de pe materialele ce se găsesc la Inst. de Ist. și Arh. Iași, sertar 47/4, e indicat Cogeasca Nouă).

18 N. Zaharia, *op. cit.*, 1955, p. 903, punctele 41b și f ; *Așezări*, p. 179-180, punctul 20a ; materialele din punctul „Rîpa Bărboșilor" le-am sesizat la Inst. de Ist. și Arh., sertar 48/16.

19 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1958, p. 57 ; *Așezări*, p. 190, punctele 31a și c.

20 Ghen. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Ed. Litera, Buc., 1980, p. 234, punctele 8 și 10.

21 *Așezări*, p. 199, punctele 45a și b ; I. Nestor și col., *SCIV*, III, 1952, p. 28-29 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1958, p. 57.

22 N. Zaharia, *op. cit.*, 1955, p. 291, punctele XIX/1, 2 și XX ; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1958, p. 57 ; *Așezări*, p. 206-207, punctele 50a și b.

23 *Așezări*, p. 348, punctele 427a și b ; Ghen. Coman, *op. cit.*, p. 175, punctele 12 și 13.

24 *Așezări*, p, 349, punctele 428d și e ; Ghen. Coman, *op. cit.*, p. 174, punctele 6 și 10.

25 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1957 ; *Așezări*, p. 328, punctele 361b și c ; Ghen. Coman, *op. cit.*, p. 206, punctele 1 și 2.

— la Perieni (jud. Vaslui), au fost cercetate două așezări apropiate, din partea de nord a satului [25];

— la Pogorăști (jud. Botoșani), două stațiuni se aflau la 0,5 km depărtare între ele [26].

— la Sîrca (jud. Iași), două stațiuni apropiate între ele au fost semnalate la sud de sat [27];

— la Țigănași (jud. Iași), la nord de sat, s-au semnalat două stațiuni apropiate [28];

— tot apropiate sînt și trei puncte descoperite la Valea Lupului, pe terasa inferioară a Bahluiului [29].

Din păcate, pentru niciuna din cele 18 situații semnalate aici nu există, pînă-n prezent, cercetări sistematice, întreprinse în paralel în întreaga grupare de stațiuni, pentru a se putea realiza studii comparative, pe baze stratigrafice și tipologice.

Situația se prezintă în mare măsură asemănătoare și pentru cultura ceramicii liniare, care i-a succedat, pe teritoriul Moldovei, culturii Starčevo-Criș, însă, cu deosebirea că aceasta a avut o durată mai mică de existență și, implicit, numărul așezărilor e mai redus, iar densitatea lor mai slabă [30]. De aceea și situațiile în care întîlnim așezări ale culturii ceramicii liniare la distanțe foarte mici sînt mult mai rare:

— la Letcani (jud. Iași), două stațiuni sînt semnalate în marginea de vest a satului [31];

— la Perieni (jud. Vaslui), cele două așezări liniar-ceramice apar în punctele unde anterior fuseseră locuiri Criș [32];

— la Suceava, punctele cu descoperiri liniar-ceramice se află de o parte și de alta a pîrîului Cetății, în punctele „Șipot" [33] și „Cîmpul Șanțurilor" [34], repetîndu-se deci și aici situația existentă în timpul locuirii Starčevo-Criș. De menționat că pe rîul Suceava, în amonte, la circa 5,5 km de aici, se află o altă așezare liniar-ceramică, la Mihoveni [35].

Este evident că la comunitățile liniar-ceramice din Moldova se constată un puternic dinamism istoric, ele iradiind, în foarte scurt timp,

---

26 I. Ioniță, *ArhMold*, I, 1961, p. 298; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1958, p. 57; *Așezări*, p. 257, punctele 167b și g.

27 *Așezări*, p. 216-217, punctele 70a și d.

28 Ibidem, p. 267, punctele 189b și c.

29 Ibidem, p. 223-224, punctele 82a, c și d.

30 La nivelul anului 1982 cunoaștem pe teritoriul Moldovei 146 de puncte cu descoperiri Starčevo-Criș, față de numai 47 ale culturii ceramicii liniare (N. Ursulescu, *Primele culturi neolitice pe teritoriul Moldovei*, teză de doctorat, Iași, 1982).

31 *Așezări*, p. 206-208, punctele 50a și g; N. Zaharia, *op. cit.*, 1955, p. 291; E. Comșa, *op. cit.*, 1960, p. 226, nr. 16.

32 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1957, p. 65-69; Ghen. Coman, *op. cit.*, p. 226, punctele 1 și 2.

33 B. Mitrea, și col., *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 777; E. Comșa, *op. cit.*, 1960, p. 227.

34 Materiale inedite, păstrate în depozitul Muzeului Suceava și care, după marcaje, au fost descoperite în 1953, în zona intrării în Cetatea de Scaun (sector B, șanț XIX).

35 N. Ursulescu și V. Batariuc, *SCIVA*, 30, 2, 1979, p. 271-284.

în nord-estul Munteniei și în estul Transilvaniei, ceea ce face mai puțin probabilă posibilitatea unei locuiri mai îndelungate, într-un anumit perimetru delimitat. Totuși, din moment ce și în evoluția lor se constată existența unor faze[36], putem presupune că nu toate comunitățile s-au lăsat antrenate în deplasări rapide și că, măcar o parte, s-au stabilit în unele zone, cultivînd anumite perimetre agricole ; acest lucru é cu atît mai plauzibil, cu cît aceste comunități cunoșteau modelul de agricultură ciclică încă din regiunile de origine.

Pînă la efectuarea unor săpături și cercetări de amploare în grupările de așezări semnalate sau în altele, lucrarea noastră și-a propus doar să supună atenției cercetătorilor necesitatea studierii mai atente a problemei unei foarte posibile practicări a agriculturii de tip ciclic și în cadrul primelor culturi neolitice din România și poate și de către culturile care le-au succedat.

LISTA ABREVIERILOR :

— *AAA* „Acta Antiqua et Archaeologica", Szeged.
— *AACarp* „Acta Archaeologica Carpathica", Cracovia.
— *AAHung* „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae".
— *A.F.B.* „Aktuelle Fragen der Bandkeramic", Székesfehérvár.
— *AMN* „Acta Musei Napocensis", Cluj-Napoca.
— *ArhMold* „Arheologia Moldovei", Iași.
— *Așezări* N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia : „Așezări din Moldova", Ed. Acad., Buc., 1970.
— *CISPP* Congrès International des Sciences Pré- et Protohistoriques.
— *Materiale* „Materiale și cercetări arheologice", București.
— *PA* „Památky archeologické", Praga.
— *PZ* „Praehistorische Zeitschrift", Berlin.
— *RM* „Revista Muzeelor", București.
— *SCIV(A)* „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)".
— *SlovArch* „Slovenská Archaeologia", Nitra.

CERTAINES DONNÉES CONCERNANT LA POSSIBILITÉ DE L'USAGE DE L'AGRICULTURE DE TYPE CYCLIQUE DANS LE CADRE DES PREMIÈRES CULTURES NÉOLITHIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE

Ayant comme point de départ le fait que l'usage de l'agriculture cyclique a été prouvée par la culture de la céramique linéaire de l'Europe centrale[2-4], l'article se propose d'apporte des arguments pour son éventuel usage et par les plus vieilles communautés néolithiques de Moldavie (la civilisation Starčevo-Criș et la

36 E. Comșa, în vol. : *A.F.B.*, p. 177 ; E. Marinescu-Bîlcu, *PZ*, 46, 1, 1971, p. 34-35 ; N. Ursulescu, *op. cit.*, 1982, p. 138-143.

civilisation de la céramique lnéaire). L'on tient compte du fait que la culture de la céramique linéaire a emprunté beaucoup d'éléments de la civilisation Starčevo-Criș[5]. Aussi connaît-on environ 20 groupements de 2-3 habitats de type Criș, sur le territoire de la Moldavie, très proches entre aux[8-29] et qui pourraient constituer éventuellement le preuve d'une rotation cyclique d'une communauté dans un certain périmètre délimité. La civilisation de la céramique linéaire présente moins de telles situations[31-35], puisque le nombre de ses habitats est beaucoup plus reduit[30]. Le problème de l'éventuel usage de l'agriculture cyclique dans le néolithique de Roumanie, signalée seulement ici, pourra être résolue seulement au moment où l'on entreprendra d'amples fouilles dans un group d'habitats proches et l'on procedera aux comparaisons des données tsartigraphiques et typologiques obtenues.

UNELE PROBLEME ALE CULTURII STARCEVO-CRIȘ LA EST DE CARPAȚI

EUGENIA POPUȘOI

În anul 1943 cercetările din Transilvația de la Ciumăfaia [1] stabileau aceleia de la Valea Lupului [6]. De atunci, interesul pentru cunoașterea prezența culturii Starčevo-Criș pe teritoriul României [2]. Descoperirile care au urmat, unele înseriate în monografia Idei Kutzian [3], altele în cartări zonale ulterioare indicau cuprinderea aproape a întregului teritoriu românesc în aria vastului complex, extremitatea răsăriteană nemaiputînd fi considerată Transilvania. La sfîrșitul deceniului al cincilea extremitatea estică a marelui complex este fixată la est de Carpați, prin descoperirea așezărilor de la Glăvănești Vechi [4] și Perieni [5] apoi, și a manifestărilor celui mai vechi neolitic cunoscut pînă acum la est de Carpați, este tot mai mare. Aici cercetările perieghetice, din ultimii ani au pus în evidență prezența a peste 150 de așezări, stabilindu-se ca una dintre acestea să fie cercetată eshaustiv [7].

Concomitent cu descoperirile menționate problemele care le-a ridicat acest orizont cultural sînt tot mai complexe, unele dintre acestea fiind rezolvate, altele mai impunînd observații foarte minuțioase.

Una dintre problemele ce ne propunem s-o discutăm este aceea a denumirii pe care o folosim pentru primul neolitic de la est de Carpați, problemă care n-a fost în afara cercetării neo-eneoliticului românesc [8]. Pentru desemnarea primului neolitic în Transilvania [9] și Muntenia [10] s-a folosit denumirea de *cultura Criș*, în timp ce pentru Oltenia [11] și

---

1 N. Vlassa, ActaMN, III, 1966, p. 11.

2 Descoperirile de la Ciumăfaia fixau zona transilvană ca „...cel mai răsăritean punct al respectivei culturi..." (N. Vlassa, *op. cit.*, p. 15).

3 Ida Kutzian, *A Körös Kultura*, Budapesta, 1944, p. 22-23, 25-26, 33.

4 I. Nestor și col., SCIV, I, 1950, 1, p. 28-30.

5 M. Petrescu-Dîmbovița, Mat., III, 1957, p. 65-79.

6 Vlad Zirra, SCIV, II, 1951, 1, p. 57-59.

7 Începînd din anul 1964 se efectuează săpături în așezarea Starčevo-Criș de la Trestiana.

8 Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, Cluj-Napoca, p. 15-16.

9 N. Vlassa, *op. cit.*, p. 9-47 ; ulterior va folosi și termenul de Starčevo-Criș (N. Vlassa, ActaMN, IX, 1972, p. 7-28 ; T. Bader, ActaMN, V, 1968, p. 383-388).

10 V. Teodorescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 251-273.

11 D. Berciu, Mat., V., 1959, p. 75 și urm. ; *idem*, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, 1961, p. 21-35.

Banat [12] aceea de *cultura Starčevo-Criș sau cultura Criș-Starčevo*. În Moldova pentru desemnarea acestui orizont cultural s-a folosit una sau alta dintre cele două denumiri, mai adesea aceea de cultura Criș. Pentru stabilirea unei terminologii care să indice realitatea arheologică ne permitem să înseriem cîteva dintre datele istorice ale problemei.

În anul 1949, în cadrul sondajului efectuat la Glăvănești Vechi se descoperea o ceramică cu o mare cantitate de pleavă în compoziție ce nu putea fi atribuită nici uneia dintre culturile cunoscute în Moldova, fapt care determina opinia potrivit căreia aceasta se înrudea cu aceea care se dezvolta în regiunea Tisei [13]. Un an mai tîrziu, 1950, odată cu extinderea săpăturilor de la Glăvănești Vechi, preciza că vestigiile din acea așezare aparțin culturii Criș [14]. Se fixa astfel periferia estică a vastului complex, totodată adoptîndu-se denumirea de cultura Criș pentru primul neolitic din zonă, denumire cu care fuseseră desemnate anterior descoperirile din bazinul inferior al Crișurilor. Contemporane cu descoperirile de la Glăvănești Vechi, descoperirile de la Perieni, Valea Lupului și apoi cele de la Bonțești [15], ca și acelea din ultimele două decenii din nordul Moldovei, zona Suceava [16], și pe valea Bîrladului, Trestiana [17], din sudul Moldovei, au fost desemnate, în marea lor majoritate, ca descoperiri aparținînd culturii Criș.

Denumirea folosită, de *cultura Criș*, pentru zona de la est de Carpați a fost justificată dacă luăm în considerație faptul că drept criteriu de stabilire al orizontului cultural a stat, pe primul lor, ceramica, aproape în toate cazurile specia grosieră cu o mare cantitate de pleavă în compoziție și care folosea, mai cu seamă, decorul din impresiuni. Atît la Glăvănești-Vechi, cît și la Perieni, ca dealtfel și în așezările descoperite ulterior, ceramica grosieră, deținînd ponderea, a constituit elementul principal în discuție, fapt care apropia cel mai mult așezările din Moldova de acelea din Transilvania. Mai redusă cantitativ specia fină, în cadrul căreia amintim și puținele fragmente pictate de la Glăvănești Vechi [18], Valea Lupului [19] și Perieni [20], anunțau însă apropierea de descoperirile din Oltenia, Banat și mai departe de acelea din grupul Starčevo.

Cu prilejul cercetărilor de la Leț se sesizau unele diferențe de ordin stilistic și tipologic între materialele din Moldova (referirile fiind făcute la materialele de la Glăvănești Vechi și Valea Lupului) și acelea din

12 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 15-69. Aici și întreaga bibliografie anterioară.
13 I. Nestor, *op. cit.*, p. 29.
14 *Idem*, SCIV, III, 1951, 1, p. 55-59.
15 Gh. Bichir, Mat., V, 1959, p. 262.
16 N. Ursulescu, Lucrări științifice, I, Suceava, 1970, p. 257-292.
17 Eugenia Popușoi, Cercetări istorice, serie nouă, XI, 1980, p. 105-134.
18 Eugen Comșa, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 28-29.
19 *Idem*, Aluta, I, 1970, p. 39-40.
20 M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 69 (vorbește despre fragmente de culoare roșie).

sud-estul Transilvaniei (aşezarea de la Leţ)[21]. Diferenţele sesizate, nu sînt însă de natură să diminuieze unitatea civilizaţiei Criş identificată la Leţ şi aceea din Moldova după cum observa autoarea cercetărilor din sud-estul Transilvaniei[22]. De altfel, cercetările efectuate în jumătatea de sud a Moldovei, la Testiana, sînt în măsură să aducă noi preciziuni privitoare la cel mai vechi neolitic, stabilit pînă în prezent, în zona în discuţie, acestea diminuînd considerabil diferenţele stilistice şi tipologice sesizate, care conferea aspectul de variantă estică a culturii Criş. În cele 20 de complexe de locuire de la Trestiana predomină tot ceramica grosieră care prezintă o adevărată explozie a ornamentaţiei din impresiuni (simple, duble, „în spic" etc.), a barbotinei organizate sau neorganizate, a barbotinei asociate cu incizii sau proeminenţe, a ciupiturilor dese formînd crestături, a inciziilor frecvente dar nu predominante etc. Alături de acestea întîlnim însă şi o categorie ceramică fină bine lustruită, în cadrul căreia este prezentă ceramica pictată. Ornamentarea picturală este realizată din motive liniare şi spiraliere brune, albe şi în unele cazuri prin rezervarea fondului roşu[23]. Motivistica picturală întîlnită la Trestiana îşi găseşte corespondenţe, uneori pînă la identitate, în sud-estul Transilvaniei la Leţ[24], în Banat la Giulvăz[25], Gornea[26] şi Ostrovu Golu[27] pentru care au fost stabilite şi analogiile cu grupele din zonele învecinate. Pe un fragment ceramic găsit în locuinţa I de pe terasa mijlocie de la Trestiana, se întîlneşte tricromia în stilul celei sesizate la Simnic[28].

Pe de altă parte, comunităţile Starčevo-Criş din Moldova folosesc, în mare măsură, aceleaşi forme de vase întîlnite şi în celelalte zone unde acest orizont cultural s-a dezvoltat. Dacă am lua în discuţie doar formele categoriei ceramicii fine, cum sînt străchinile tronconice cu picior înalt tronconic sau lobat, cupele şi străchinile bitronconice cu fund inelar sau cu picior înalt, alături de alte forme frecvent întîlnite mai cu seamă la Trestiana[29] Valea Lupului[30] sîntem obligaţi să le alăturăm formelor asemănătoare de la Leţ[31] în sud-estul Transilvaniei, găsindu-le analogii şi în unele variante stabilite la Gornea şi Ostrovu Golu în Banat[32], la

21 Eugenia Zaharia, Daci, NS, VI, 1962, p. 5-53.
22 *Ibidem*, p. 43-45.
23 Eugenia Popuşoi, *op .cit.*, p. 128-129, fig. 17/2.
24 Eugenia Zaharia, op. cit., p. 34-40.
25 Gh Lazarovici, ActaMN, VI, 1969, p. 14; *idem, Neoliticul Banatului...*, p. 48 şi întreaga bibliografie pentru orizontul corespunzător din Jugoslavia.
26 *Idem, Neoliticul...*, p. 49.
27 *Idem*, ActaMN, VI p. 14.
28 Doina Galbenu, Cerc. arh., I, 1975, p. 9-43.
29 Eugenia Popuşoi, *op. cit.*, p. 125-126.
30 M. Petrescu-Dîmboviţa, Acta Arch, Budapesta, IX, 1958, 1-4, p. 61, fig. 3-4; D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 33.
31 Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 24-26.
32 Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, Pl. VIII / 6, 7; pl. IX / 6-12.

Circea [33] și Simnic [34] în Oltenia, la Zăuan în nord-vestul Transilvaniei [35] etc.

Caracterul unitar al primului neolitic cunoscut pînă în prezent în spațiul de la est de Carpați cu acela al descoperirilor de același gen din restul teritoriului românesc nu se limitează la analogiile ce pot fi stabilite asupra unei categorii de material arheologic — ceramica. În discuția noastră am putea să aducem și alte categorii de materiale cum ar fi spre exemplu plastica antropomorfă. Idolilor cu steatopigie de la Perieni [36] le găsim analogii la Homorodul de Sus [37] și Zăuan [38], în timp ce idolul de la Trestiana — partea superioară stilizată [39] — are o bună asemănare cu idolul de la Zăuan [40].

Am putea, de asemenea, să mai menționăm faptul că purtătorii culturii Starčevo-Criș au cunoscut aceleași tipuri de locuințe, folosind deopotrivă locuințe de tip bordei sau locuințele de suprafață în tot spațiul ocupat [41].

În intervenția noastră am intenționat să sesizăm cîteva elemente care dovedesc caracterul unitar al marelui complex neexcluzînd însă, așa cum arătam cu alt prilej unele aspecte zonale [42], determinate fie de depărtarea față de centrul de iradoere al vastului complex, fie de contactul cu alte culturi sau determinate, posibil, de preferințele pentru una sau alta din forme, ornamentație etc.

Caracterul unitar al acestei culturi impune o terminologie unitară. Dealtfel, problema denumirii a fost discutată cu prilejul realizării sintezei asupra neoliticului din Banat [43] care sublinia „evoluția aproape identică a acestei civilizații în banat, Oltenia, Moldova, Transilvania“ [44]. Acum sesizăm, de altfel, și înlocuirea treptată a denumirii de Criș cu cea de Starčevo-Criș chiar și în zona Crișurilor [45]. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că, dacă acum 30 de ani denumirea de *cultură Criș* pentru zona de la est de Carpați era justificată, la nivelul cercetării de astăzi credem că este depășită, fiind necesară folosirea denumirii de cultura *Starčevo-Criș*, denumire conformă realității arheologice.

---

33 M. Nica, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 243-263.
34 Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 21.
35 Eva Lacko, ActaMP., II, Zalău, 1978, p. 17-21.
36 M. Petrescu-Dîmbovița, Mat., III..., p. 73, fig. 8/3.
37 T. Bader, ActaMN, V..., p. 382.
38 Eva Lacko.
39 Eugenia Popușoi, Cecrcetări..., p. 129, fig. 18/6.
40 Eva Lacko, ActaMP, I, 1979, Zalău, p. 41-46, fig. I/1-4.
41 Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, p. 26-27; Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 487; Doina Ignat, Tipuri de locuințe în așezările aparținînd culturii Starčevo-Criș în nord-vestul României, comunicare susținută la Suceava, 1982.
42 Eugenia Popușoi, Cultura Criș în lumina cercetărilor de la Trestiana, comunicare ținută la cel de-al V-lea colocviu, Buc., 1976.
43 Gh. Lazarovici, *Neoliticul...*, p. 15-16.
44 Ibidem, p. 15.
45 Doina Ignat, Mat. și cercet., Tulcea, 1980, p. 53.

QUELQUES PROBLEMES CONCERNANT LA CULTURE STARCEVO-CRIȘ A L'EST DES CARPATHES

Résumé

On présente quelques dates sur la terminologie amployée pour désigner le premier néolithique à l'est de Carpathes. Dans la cinquiéme décénnie, à la suite des découvertes de Glăvăneștii Vechi on a employé la denomination de culture Criș. L'analyse des materiel extraits des dernieres découvertes, rapportés tous à la site de Trestiana, prouve le caractere unitaire de l'horizon, a l'est des Carpathes et de celui de l'espace roumain en entier. A cette base on propose l'emploi du terme Starčevo-Criș, pour la zone a l'est des Carpathes y compris.

CREȘTEREA ANIMALELOR DOMESTICE ÎN CURSUL EPOCII NEOLITICE PE TERITORIUL MOLDOVEI

EUGEN COMȘA

Rezultatele importante la care s-a ajuns în cercetarea epocii neolitice, fac posibilă, în prezent, aprofundarea unor probleme greu de abordat cu cîteva decenii în urmă, anume cele privind ocupațiile practicate de către membrii acelor comunități străvechi.

În lucrarea noastră vom expune stadiul actual al cercetărilor referitoare la creșterea animalelor domestice din cursul epocii neolitice pe teritoriul Moldovei.

Numeroase loturi de oase de animale au fost strînse, cu toată grija, de către arheologii ce activează în studierea neoliticului, apoi materialul a fost predat specialiștilor din domeniul paleofaunei. Prin această colaborare s-a ajuns la rezultate remarcabile. Meritul de a fi analizat oasele de animale din numeroase așezări din epoca neolitică, de pe tot întinsul țării, revine : prof. Olga Necrasov, conf. dr. Sergiu Haimovici și dr. Alexandra Bolomey. Se cuvine subliniat că, în majoritatea cazurilor, loturile au fost studiate punîndu-se accentul — precum era și firesc — asupra problemelor de specialitate. Din acele lucrări vom extrage și vom folosi în lucrarea noastră o serie de date și vom încerca să le interpretăm din punct de vedere istoric.

*

* *

După cum se știe, cea mai veche cultură neolitică documentată, pînă în prezent, pe teritoriul Moldovei, este cultura Starčevo-Criș. Din așezările purtătorilor culturii provin cîteva loturi de oase de animale, din diverse zone ale provinciei și anume de la : Glăvănești Vechi, Valea Lupului, Pogorăști, Balș și Trestiana.

Un prim aspect important este acela al raportului dintre cantitatea de oase de animale domestice și cele vînate din fiecare așezare menționată.

La Glăvănești Vechi (jud. Iași) s-au adunat cîteva sute de oase din au putut fi determinate numai 300 piese [1]. La Valea Lupului (jud. Iași)

---

1 Olga Necrasov, M. Bulai, *L'Élévage, la chasse et la peche durant le néolithique roumain.* In : VIIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Moscou, V, 1970, p. 552.

s-au strîns 61 oase, toate determinate [2]. La Pogorăști (Jud. Botoșani) s-au determinat 94 oase [3]. De la Balș (jud. Iași) s-au scos la iveală 257 oase și s-au determinat 154 piese [4]. Cel mai bogat lot este cel de la Trestiana (jud. Vaslui), unde s-au strîns 1594 oase și s-au determinat 1074 piese [5].

Dacă ținem seama de datele publicate de specialiștii din domeniul paleofaunei și repartizăm oasele de animale în cele două categorii mari : domestice și vînate, vom constata următoarele : la Glăvănești Vechi procentul de oase de animale domestice se ridică la 91,30%, pe cînd cel al animalelor vînate este de numai 8,64% [6]. La Valea Lupului prima categorie ajunge pînă la 62,43%, iar cea de a doua pînă la 37,67% [7]. La Pogorăști prima este de 75,53%, a doua de 24,46% [8] La Balș de 84,42% și respectiv 15,58% [9]. La Trestiana, cu cel mai mare număr de piese, fapt semnificativ, oasele de animale domestice ajung pînă la 99,73%, iar cele de animale vînate sînt de numai 0,27% [10]. Este o dovadă clară că în timpul evoluției comunităților culturii Starčevo-Criș creșterea animalelor domestice era mai importantă decît vînătoarea. Constatarea ne duce la o a doua concluzie istorică remarcabilă, anume că neolitizarea populației de pe teritoriul Moldovei s-a produs ca urmare a răspîndirii comunităților culturii Starčevo-Criș din spre estul Transilvaniei, aflate pe o treaptă înaltă de dezvoltare (pentru acea vreme), cu tradiție îndelungată în privința creșterii animalelor domestice.

Pe specii, în diferitele așezări sînt documentate : la Glăvănești Vechi s-au descoperit : 240 oase de bovine, 28 de ovine caprine și 6 de porc [11]. La Valea Lupului s-au găsit 33 oase de bovine 4 oase de ovicaprine și 1 de porc [12]. La Pogorăști sînt 59 oase de bovine, 9 oase de ovicaprine și 3 oase de porc [13]. La Balș sînt 31 oase de bovine (de la 4 indivizi), 73 de ovicaprine (de la 7 indivizi) și 26 de porc (de la 2 indivizi [14]. La Trestiana sînt 526 oase de bovine (de la 14 indivizi) și 545 oase de ovicaprine (de la 20 indivizi) [15]. Comparația datelor de mai sus duce la concluzia de reținut că încă de atunci, din neoliticul timpuriu, exista o variabilitate în privința creșterii animalelor domestice, desigur în funcție de condițiile de mediu natural. În timp ce la Glăvănești Vechi,

2 *Ibidem*, p. 552.
3 *Ibidem*, p. 552.
4 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *Contribuții la studiul faunei din cultura Criș*. In : Acta Moldaviae Meridionalis, II, 1980, p. 20.
5 *Ibidem*, p. 26.
6 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 552.
7 *Ibidem*, p. 552.
8 *Ibidem*, p. 552.
9 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 20.
10 *Ibidem*, p. 27.
11 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 552.
12 *Ibidem*, p. 552.
13 *Ibidem*, p. 553.
14 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 20.
15 *Ibidem*, p. 27.

Valea Lupului și la Pogorăști, oasele de bovine sînt pînă la zece ori mai numeroase decît cele de ovicaprine, la Balș oasele de ovicaprine sînt de două ori mai multe, iar la Trestiana aproape egale numeric cu cele de bovine. Se cuvine remarcată lipsa (probabil întîmplătoare) a oaselor de cîine.

O serie de oase, mai bine păstrate, au făcut posibilă calcularea taliei unor animale domestice crescute de către purtătorii culturii studiate. Astfel, oasele de bovine de la Balș provin de la indivizi cu talie mijlocie spre mică, iar cele de oaie de la forme scunde [16]. La Trestiana sînt atestate bovine cu talie mijlocie, iar oile sînt tot cu talie relativ mică (de 60,15—63,50 cm) [17].

S-au făcut și unele observații cu privire la vîrsta la care se sacrificau animalele. La Balș, dintre bovine erau tăiate de trei ori mai multe animale mature în raport cu cele tinere [18], iar la Trestiana se constată aproximativ același raport între cele două categorii [19]. La ovicaprine (mai ales la oi) la Balș se sacrificau de șase ori mai multe animale adulte în comparație cu cele tinere [20], iar la Trestiana de trei ori mai multe [21]. Datele de mai sus dovedesc că animalele tinere erau păstrate pentru prăsilă și lapte, iar în cazul oilor și pentru lînă.

Dispunem de date relativ puține despre loturile de oase de animale domestice din așezările culturii ceramicii liniare din Moldova. La Glăvănești Vechi, în așezarea respectivă în preajma locuințelor și în interiorul lor, s-au găsit numeroase oase de animale, între care predomină bovinele de talie mare. S-au mai adunat oase de oi, capre și de porc [22]. În cazul amintit, marele număr de oase de animale domestice, în raport cu cele de animale sălbatice, dovedește că era predominantă creșterea animalelor domestice în raport cu vînătoarea.

Analiza oaselor de animale din așezarea similară de la Tîrpești (jud. Neamț) a permis să se arate că în ordine numerică în acea stațiune erau crescute bovine și ovicaprine cu talie mare, iar pe scară mai redusă porcul [23].

Cel mai bogat lot este cel de la Traian — „Dealul Fîntînilor" (jud. Neamț). Din cuprinsul așezării culturii ceramicii liniare s-au strîns în total 553 oase de animale, din care cele de animale domestice sînt 346 (= 62,56%), iar cele de animale vînate sînt 207 (= 37,43%) [24].

16 *Ibidem*, p. 26.
17 *Ibidem*, p. 29.
18 *Ibidem*, p. 20.
19 *Ibidem*, p. 27.
20 *Ibidem*, p. 20.
21 *Ibidem*, p. 27.
22 Eugen Comșa, *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul R.P.R. și din regiunile vecine*. In : SCIV, XI, 1962, 2, p. 230.
23 Silvia Marinescu-Bîlcu, Marin Cârciumaru, Adrian Muraru, *Contribuții la ecologia locuirii preistorice de la Tîrpești*. Comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări „Cercetarea istorică, permanență a vieții sociale", Piatra Neamț, joi 17 decembrie 1981.
24 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.

Subliniem că deși purătorii culturii sînt originari din Europa Centrală și deci au fost străini, un timp, de ținuturile noastre, totuși procentual raportul dintre cele două ocupații este asemănător cu cel din unele așezări ale culturii Starčevo-Criș.

În cadrul așezării de la Traian, bovinele sînt reprezentate prin 211 oase de la indivizi avînd mai ales talie mare, urmate numeric de porc cu 97 oase și de ovicaprine prin 38 oase [25]. Trebuie să reținem constatarea că în cadrul categoriei animalelor domestice porcul a trecut pe al doilea loc. Nu s-a găsit nici un os de cîine.

Este interesant să comparăm datele despre lotul de oase de animale de la Traian, cu cele referitoare la materialul paleofaunistic descoperit într-o așezare similară a culturii ceramicii liniare din sud-vestul U.R.S.S. Două sînt loturile analizate unul de la Florești și altul de la Țîra. Acesta din urmă alcătuit dintr-un număr mic de oase. Mai interesant este cel de la Florești. Lotul este format din 678 oase,, din care 457 piese sînt de la animale domestice (= 67,40% și 221 oase de animale sălbatice (= 32,60%) [26]. Reținem faptul că procentajele sînt foarte apropiate de cele de la Traian. La Florești s-au găsit 370 oase de bovine (inclusiv de *Bos primigenius)* de la 36 indivizi, apoi 60 de porc (de la 20 indivizi). de ovicaprine 24 oase (de la 11 indivizi) și 2 oase de cal (de la 1 individ) [27]. Reținem că ordinea cantiativă la Florești este aceeași ca și la Traian „Dealul Fîntînilor". III. Pricipalele loturi de oase de animale aparținînd unor comunități ale culturii Precucuteni sînt două : cel de la Traian „Dealul Viei", din faza Precucuteni I și cel de la Tîrpești din fazele Precucuteni II și III. În primul obiectiv, oasele de animale domestice reprezintă 84,98%, iar cele de animale vînate 15% [28]. La Tîrpești procentul primei categorii este de 94,65%, față de 5,34% al celei de a doua [29]. Datele de mai sus dovedesc că în ținuturile de dealuri din vestul Moldovei, purtătorii culturii Precucuteni s-au ocupat în tot cursul evoluției lor, mai mult cu creșterea animalelor domestice, pe cînd vînătoarea a rămas o preocupare secundară, mai cu seamă înspre sfîrșitul culturii.

Din cele două loturi principale atrage atenția cel de la Traian „Dealul Viei" căruia îi corespund 7650 oase de animale, din care 6501 sînt de la cele domestice. S-au determinat 6112 oase de bovine. Este vorba de indivizi mai ales cu talie mare. Prin număr de oase mult mai mic sînt reprezentate ovicaprinele (cu 247 piese). Acestea au putut fi diferențiate. Se pare, că erau mai numeroase caprele în raport cu oile, ceea ce s-ar putea să indice că în zona dată terenurile defrișate erau încă puține. Locul trei era ocupat de porc (cu 116 piese) [30]. Într-o altă lucrare, puțin mai veche, se arăta, pe baza unui număr mai mic de oase, în privința numărului de indivizi că bovinele erau de aproape 4 ori mai nu-

25 *Ibidem*, p. 556.
26 V. I. Talkin, *Drevneiștie domașnie jivotnîie Vostocinoi Evropi*. În : MIA, 161, Moscova, 1970, p. 267.
27 *Ibidem*, p. 267.
28 Olga Necrasov. M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.
29 *Ibidem*, p. 556.
30 *Ibidem*, p. 556.

meroase decît ovicaprinele și de 10 ori mai multe decît porcii [31]. În așezare este atestat și cîinele prin 26 oase. S-au găsit și oase de cal, despre care nu se poate spune dacă era domestic sau nu [32].

Cu privire la oasele de animale domestice din faza Precucuteni II datele sînt puține. Din stratul corespunzător așezării Precucuteni II de la Ghigoești — Trudești (jud. Neamț) a fost studiată numai o parte din materialuli paleofaunistic și s-a ajuns la concluzia că în cuprinsul lui sînt documentate oase de : bovine, oaie, capră (tipul *Capra hircus)* și de cîine [33]. Se face precizareta că bovinele din acea așezare erau de talie mare și că au fost sacrificate mai cu seamă la vîrsta de : 8—9, 16—17 și 21—23 luni și cu 50% mai puține între 5—6, 17—19 luni și peste 30 luni [34].

Cu prilejul săpăturilor din așezarea din faza Precucuteni II de la Larga Jijia (jud. Iași) s-au găsit foarte multe oase de animale domestice, în principal de : bovine și de porci [35].

În așezarea de la Tîrpești s-au delimitat două niveluri în cadrul stratului cu materiale de tip Precucuteni. Nivelul inferior s-a format în cursul fazei Precucuteni II, iar cel de deasupra lui în timpul fazei Precucuteni III. Oasele de animale din cele două niveluri au fost strînse la un loc și de aceea studierea lor s-a făcut în ansamblu. S-au analizat 4550 piese din care 4320 sînt oase de mamifere. S-au putut determina 4089 oase de animale domestice (= 94,65%), iar cele de la animalele sălbatice sînt numai 231, adică 5,34% [36]. Deosebirea numerică foarte mare oglindește desigur predominarea creșterii animalelor domestice față de vînătoare.

Repartizarea pe specii a oaselor din prima categorie este semnificativă : 3017 oase sînt de bovine, 595 de porc, 457 de ovicaprine și 20 de cîine [37]. Plasarea procentuală a porcului pe locul doi reflectă desigur trecerea tot mai accentuată a acelor comunități la viața sedentară.

Un alt lot de oase de animale, din faza Precucuteni III, provine din stațiunea de la Andrieșeni (jud. Iași), unde în funcție de determinările făcute a rezultat că oasele de animale sălbatice sînt în proporție de 51,60%, iar cele de animale domestice reprezintă numai 48,39%. Concluziile referitoare la acest lot sînt considerate ca fiind discutabile, deoarece s-a strîns numai o parte dint oasele de animale, respectiv 508 fragmente, din care s-au putut determina numai 264 piese [38]. Numărul acelor oase este totuși destul de mare. Este drept că procentajele se deosebesc de datele

---

31 Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, *Studiul resturilor de faună neolitică aeshumate za șanțerul arheologic Traian.* În : Materiale, IX, 1970, p. 63 (Tabel III).

32 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.

33 Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României,* București, 1974, p. 142.

34 *Ibidem,* p. 143.

35 Al. Alexandrescu, *Sondagiile de la Larga Jijia...,* În : SCIV, III, 1952, p. 48-49.

36 Olga Necrasov, M. Bulai. *op. cit.*, p. 556.

37 *Ibidem,* p. 556.

38 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 144.

referitoare la toate celelalte loturi din aria culturii Precucuteni dar credem că nu trebuie să-l trecem cu vederea. Poate este vorba de anumite cauze legate de mediul natural.

Pentru comparație amintim și lotul din faza Precucuteni II, de la Florești (U.R.S.S.), alcătuit din 7569 oase de mamifere, din care 4824 de animale domestice (= 63,74%) și 2745 de la cele sălbatice (= 36,26%). Sînt reprezentate următoarele specii : bovine 4217 oase (de la 172 indivizi), porc 403 oase (de la 75 indivizi), apoi ovicaprine 103 oase (de la 29 indivizi), cal 19 oase (de la 6 indivizi) și 82 oase de cîine (de la 16 indivizi) [39]. În schimb, din așezarea de la Bernașevka (U.R.S.S.), tot din faza Precucuteni II s-au scos la iveală 12.657 oase de animale din care 6184 oase de animale domestice (= 48,85% și 6473 de la cele vînate (= 51,15%). În cadrul lotului predomină oasele de bovine 5809 (de la 240 indivizi) urmează porcul cu 257 oase (de la 46 indivizi), apoi ovicaprinele cu 109 oase (de la 37 indivizi) și cîinele cu 9 oase (de la 5 indivizi) [40].

Comparînd datele despre loturile de la noi și cele apropiate în timp și spațiu, aparținînd aceleiași culturi și faze, din sud-vestul U.R.S.S., rezultă că la Florești, care în funcție de caracteristicele materialelor datează dintr-o etapă mai veche a fazei, predomină oasele de animale domestice, pe cînd în lotul de la Bernașevka puțin mai tîrziu, cu unele elemente de tip Precucuteni III în domeniul ceramicii, majoritatea oaselor sînt de la animalele vînate. Este foarte curios, dar procentajele lotului de la Bernașevka sînt aproape identice cu cele din lotul de la Andrișeni, datat în faza Precucuteni III. Mai subliniem că la Tîrpești, Florești și la Bernașevka, oasele de porc se plasează pe locul 2 după bovine și sînt urmate de ovicaprine.

Sînt semnificative și datele despre loturile mai tîrzii, din faza Precucuteni III din sud-vestul U.R.S.S. de la : Luka Vrublevețkaia, Sabatinovka II și Bernova-Luca, unde raportul dintre cantitatea de oase de animale domestice și cele sălbatice este diferit. În primele două predomină oasele de animale domestice (la Luka Vrublevețkaia : domestice = 4308 și sălbatice 3674 ; la Sabatinovka II : domestice = 1145 și sălbatice = 190). În schimb, la Bernovo-Luca oasele de animale sălbatice sînt de aproape două ori mai multe decît cele de animale domestice (S = 1384 și D = — 754) [41].

Din aria locuită de comunitățile aspectului cultural Aldeni II făcea partea și sudul Moldovei, în principal zona de cîmpie. Din așezările cercetate mai intens sînt de amintit numai două loturi de oase de animale.

Prin săpăturile noastre de la Drăgănești-Tecuci (jud. Galați) s-au scos la iveală 1053 oase din care s-au putut determina numai 674. Categoria oaselor de animale domestice este reprezentată prin 623 piese (= 92,44%), iar cea a animalelor vînate prin 51 piese (= 7,56%). Din

39 V. I. Țalkin, *op. cit.*, p. 267.
40 V. G. Zbenovici, *Poselenie Bernașevka na Dnestre*, Kiev, 1980, p. 142.
41 V. I. Țalkin, *op. cit.*, p. 268.

prima categorie fac parte : 293 oase de bovine, 201 de ovicaprine 122 de porc și 7 de cîine [42].

La Suceveni, în complex de tip Aldeni II, cercetat intens, s-au descoperit 806 oase de animale, din care 70 nu au putut fi determinate. În categoria animalelor domestice, în ordine cantitativă sînt documentate : bovine, ovicaprine, porci și cîini. În privința bovinelor s-a arătat că provin de la indivizi cu coarne mici și gracile, asemănătoare cu tipul *Brachyceros*. Bovinele erau sacrificate, în majoritatea cazurilor (în 17 din 27), la o vîrstă de peste 3 ani. Oile crescute de comunitățile de la Suceveni erau tăiate, de obicei (2/3 din indivizi), la o vîrstă de peste 2 ani. În așezare printr-un procent redus, este documentat și porcul cu talie mică, destul de gracil, similar celui *palustris*. S-a observat că erau sacrifiți mai ales porcii tineri. Cîinii reprezentați au fost cu talie mică și mijlocie [43].

Din același areal cultural fac parte complexele de la Bolgrad și Ozernoe din sud-vestul U.R.S.S. Din cuprinsul lor s-au strîns loturi destul de mari de oase de animale.

Lotul de la Bolgrad, cuprinde 1497 piese, din care 1470 sînt oase de animale domestice (= 98,2%) și numai 27 de la cele vînate (= 1,8%). Pe specii cele din prima categorie se repartizează astfel : bovine 856 piese (de la 47 indivizi) ovicaprine 407 piese (de la 46 indivizi), porc 91 piese de la 20 indivizi), urmează calul cu 105 piese (de la 19 indivizi) și cîinele cu 11 piese (de la 5 indivizi) [44]. Din complexul de la Ozernoe provin 1599 oase de mamifere din care 1490 de la cele domestice (= 93,18%) și 109 de la cele sălbatice (= 6,82%). Pe specii ele se repartizează : bovine 746 oase (de la 30 indivizi), ovicaprine 464 oase (de la 60 indivizi), apoi porc 179 oase (de la 26 indivizi), calul 9 oase (de la 3 indivizi) și cîinele cu 13 oase (de la 7 indivizi) [45]. Subliniem că în ambele complexe sînt foarte multe oase de animale domestice în raport cu cele sălbatice, la fel ca și în complexul de la Drăgănești-Tecuci. De asemenea, remarcăm că și ordinea cantitativă a speciilor este similară în stațiunile de la noi de tip Aldeni II și în cele din sud-vestul U.R.S.S.

De o deosebită importanță pentru istoria neoliticului din SE Transilvaniei, din Moldova și din ținuturile vecine spre E, sînt numeroasele așezări ale purtătorilor culturii Cucuteni. Multe din ele au fost studiate prin săpături sistematice. Dat fiind numărul lor apreciabil, nu este posibil ca aici să analizăm datele despre toate loturile de oase de animale descoperite, ci ne vom mărgini la prezentarea unor loturi mai importante din fiecare fază, oglindind astfel caracteristicile referitoare la creșterea animalelor domestice din întreaga evoluție a culturii amintite.

Cu prilejul cercetării complexului de la Tîrpești s-a constatat că acolo există și resturi de viețuire din etapele Cucuteni A 1 și A 2. Din

42 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 555.

43 Ion T. Dragomir, *Ocupațiile comunităților neo-eneolitice de aspect cultural Stoicani-Aldeni*. În : Carpica, X, 1978, p. 91-93.

44 V. I. Ţalkin, *op. cit.*, p. 272.

45 *Ibidem*, p. 272.

acel strat s-au adunat 1078 oase de mamifere, din care 956 erau de la animale domestice (= 88,68%) și 122 de la cele vînate (= 11,31%). Pe specii, cele din prima categorie, se repartizează astfel : 802 oase de bovine, 132 de porc, 11 de ovicaprine și 11 de cîine [46]. Subliniem numărul de șase ori mai mare al oaselor de bovine față de cele de porc, care a trecut și aici pe locul doi, ca și faptul că oasele de porc sînt de zece ori mai multe decît cele de ovicaprine. Situația se poate explica prin păduri bogate de stejar și prin lipsa unor terenuri mai întinse pentru pășunatul oilor.

În timpul săpăturilor de la Trușești (jud. Botoșani), o așezare apropiată în timp de cea menționată, s-au descoperit 402 oase de mamifere, din care 182 de la animale domestice (= 44,74%) și 220 de la cele sălbatice (= 55,26%). Oasele de animale domestice provin : 69 de la bovine, 61 de la porci, 49 de la ovicaprine și 3 sînt de cîine. Ținînd seama de dimensiunile oaselor de bovine s-a ajuns la concluzia că unele gracile se încadrează în limitele de variație pentru tipul *brachyceros*, altele sînt masive. Un os metatars de bovină este considerat ca provenind de la un individ castrat. Se mai face precizarea că multe oase provin de la indivizi tineri și că nu s-au găsit oase de la bovine trecute de 6 ani. Majoritatea oaselor de porc de la Trușești sînt de la indivizi cu talie mică aparținînd foarte probabil tipului *palustris*. S-a remarcat că majoritatea porcilor erau sacrificați avînd numai cîteva luni (evident pentru carne). Sînt foarte rare oasele de la indivizi mai mari de 2 ani. În cadrul categoriei ovicaprinelor predomină oasele de capră în raport cu cele de oaie, mult mai puține. Caprele erau de talie mare. Ovicaprinele erau tăiate avînd vîrsta între cîteva luni (în majoritatea cazurilor) și la maximum 5 ani. Pe baza măsurătorilor făcute oasele de cîine se încadrează în limitele specifice lui *Canis familiaris intermedius* Woldrich. Se menționează și un os de la un individ cu talie mai mică, probabil de tip *Canis familiaris palustris* Rüt [47].

Din cuprinsul complexului din etapa Cucuteni A 3 de pe „Holmul" de la Hăbășești (jud. Iași) s-au strîns numeroase oase de animale, majoritatea de la cele domestice. S-au determinat oase de bovine, oi, porci și de cîine. Analiza oaselor de bovine a permis precizarea că în cadrul lotului sînt atestate cîteva tipuri de bovine. Unele cu talie mică, cu capul și picioarele scurte, aparținînd unei rase dispărute de la noi. Apoi sînt oase de bovine de talie mijlocie, altele cu capul mare, cu coarne îndreptate în sus. S-au găsit și coarne de bou cu talie mare, de stepă, cu coarnele în formă de liră, aparținînd unor indivizi cu talie uriașă. De obicei, erau sacrificate animale adulte și cele bătrîne (unele pînă la 15 ani). Oile și ele aparțineau cel puțin la două rase. Unele aveau statură mică cu lînă lungă. Este atestată și o altă rasă de oi, cu capul lung. În funcție de mărime oasele de porc indică existența a două tipuri :

46 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.

47 Sergiu Haimovici, *L'étude de la faune néolithique de Truşeşti.* În : AnSt Iași, Tom. VI, 1960, 2, p. 389-391.

unul cu talie mică și altul cu talie mare, cu rîtul ascuțit și lung, asemănător rasei porcilor de baltă [48].

Săpăturile de amploare din așezarea de la Cucuteni (jud. Iași) din etapa Cucuteni A 3 au dus și la descoperirea a 510 oase de mamifere, din care 395 de animale domestice (= 77,44%) și 115 de la cele vînate (= 22,51%). Pe specii ele se repartizează : 201 oase de bovine, 109 de ovicaprine, 78 de porc și 7 de cîine. Prin urmare, în zonă ordinea numerică era : bovine, ovicaprine, porc și cîine [49].

De la sfîrșitul fazei Cucuteni A 3 la Drăgușeni, jud. Botoșani (aș. „În Deal la lutărie") s-au strîns oase de bovine, ovicaprine și de porc cu rîtul lung [50].

Una din cele mai timpurii așezări din faza Cucuteni A-B este cea de la Corlăteni (jud. Botoșani), unde în decursul mai multor campanii de săpături, s-au descoperit oase de bovine cu talie mare, de ovicaprine și de porc [51].

Din așezarea Traian „Dealul Fîntînilor", din faza Cucuteni A-B,, provine un lot important de oase de animale. Din acea stațiune, în decurs de trei campanii de săpături (1957—1959), s-au strîns 3846 oase, din care 1528 oase de animale domestice (= 39,72%) de la circa 117 indivizi) și 2318 oase de la cele sălbatice (= 60,28% de la cca. 140 indivizi) [52]. Este evidentă predominarea oaselor de animale vînate, ceea ce dovedește că ocupația creșterii animalelor domestice era, în cazul așezării amintite, pe locul secund în raport cu vînătoarea. Subliniem că la procentaje similare s-a ajuns pe baza studierii unor loturi parțiale din acea stațiune. În privința acestui lot de oase, apreciabil numeric nu dispunem de datele referitoare la repartizarea pe specii. Sîntem în măsură să amintim cifrele publicate în 1971, care se referă la 973 oase de animale domestice, din care 644 erau de bovine, 188 de porc, 134 de ovicaprine și 7 de cîine [53]. Se observă deci că în vestul Moldovei, pe locul secund era porcul, probabil datorită hranei abundente din pădurile aflate în regiune. În studiile parțiale referitoare la materialul faunistic din așezarea studiată sînt publicate unele date remarcabile. Despre bovine se face mențiunea că sînt reprezentate prin două varietăți una de talie mică, și alta de talie mare. Se mai arată că procentual sînt destul de multe oase de vacă, dovadă că acestea erau crescute și păstrate mai mult pentru lapte. În rest, se constată că sînt atît oase de la

48 V. Gheție, *Date asupra oaselor de animale descoperite la Hăbășești.* În : *Hăbășești, Monografie arheologică,* București, 1954, p. 601-605.

49 Olga Necrasov, Maria Știrbu. *L'Élévage et la chasse chez les tribus de la culture ela céramique peinte Cucuteni-Ariușd.* În : Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Pregue, 2, p. 1306.

50 Aristotel Crîșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică.* Botoșani, 1977, p. 17.

51 Informații de la Eugenia Zaharia, căreia îi mulțumim și pe această cale.

52 Olga Necrasov și Sergiu Haimovici. *Studiul resturilor de faună, descoperite în 1959 la Traian (Dealul Viei și Dealul Fîntînilor).* În : Materiale, VIII, 1962, p. 264.

53 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.,* p. 1307.

animale mature, cît și de la cele tinere, dovadă că bovinele erau crescute, mai cu seamă, pentru carne.

Ovicaprinele sînt reprezentate prin oase de capră (de tipul *hircus*) și de oaie.

Se menționează că la oasele de porc, se observă o puternică gracilizare, considerată ca un indiciu al vechimii domesticirii speciei.

În privința oaselor de cîine se arată că probabil aparținea tipului *Canis familiaris palustris* Rüt [54].

Un alt lot, nu prea bogat, provine din așezarea Cucuteni A-B de la Cucuteni. S-au adunat 481 oase de mamifere din care 391 de la animale domestice (= 81,28%), iar cele de animale vînate sînt 90 (adică 18,69%). Pe specii lotul amintit se împarte : 280 oase de bovine (cu talie mare), 54 de ovicaprine (cu talie mijlocie) și 57 de porc (cu talie destul de mică), probabil similară tipului *palustris*. Lipsesc oasele de cîine. Se constată că oasele de porc sînt pe locul doi, înaintea ovicaprinelor [55].

Din faza Cucuteni B au fost studiate mai amănunțit numai două loturi cele de la : Cucuteni și Valea Lupului.

Cu privire la lotul de oase din stratul Cucuteni B de la Cucuteni se arată că s-au analizat 980 oase de mamifere din care 687 de animale domestice (= 70,09%) și 293 de animale sălbatice (= 29,87%. Este iarăși o creștere deosebită a procentului de oase provenit de la animalele domestice. Pe specii sînt reprezentate 443 oase de bovine 133 de ovicaprine, 110 de porc și 1 de cîine [56]. Sînt de reținut cifrele apropiate privind oasele de ovicaprine și de porc.

Celălalt lot din faza Cucuteni B de la Valea Lupului era alcătuit din 489 oase determinate din care 363 de la animale domestice (= 74,23%) și 126 oase de la cele sălbatice (= 25,76%). Se repetă un procent ridicat al primei categorii. Pe specii ele se repartizează : 294 oase de bovine, 38 de ovicaprine, 28 de porc și 3 de cîine. Ca și în lotul precedent, locul doi este ocupat de ovicaprine. Reținem și faptul că oasele de bovine sînt de peste 7 ori mai multe decît cele de ovicaprine. Tot în privința bovinelor se precizează că acele oase au aparținut la cca. 25 indivizi. Măsurătorile făcute au dus la concluzia că membrii comunității creșteau bovine cu coarne destul de masive. Se arată că bovinele prezintă o variabilitate apreciabilă. Unele au oase gracile similare celor de la limita superioară a tipului *brachyceros*, iar altele, majoritatea, au un caracter masiv ce se încadrează în gama variației tipului *primigenius*. Este însă formulată părerea că, în condițiile neoliticului, nu poate fi vorba de existența a două rase de bovine. Se consideră că faptul s-ar putea explica prin existența unor tauri castrați sau prin amestecul bovinelor domestice cu *Bos primigenius*. Ca și în lotul precedent locul doi este ocupat de ovicaprine. S-au determinat oase de oaie (6 piese)

54 Olga Necrasov, S. Haimovici, *Resturile de faună exhumate în cursul săpăturilor din campania 1957 la șantierul Traian*. În : Materiale, VI, 1959, p. 180-181.

55 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 1307.

56 *Ibidem*, p. 1307.

și de capră (4 piese). Oasele sînt de la 2 oi și 2 capre. Restul de 28 piese sînt de ovicaprine, fără să se poată repartiza între cele două specii. Se cuvine reținută constatarea că oasele de oaie și de capră sînt aproape egale cantitativ și egale ca număr de indivizi. Aceasta deoarece în fazele mai vechi ale culturii, de obicei predominau oasele de capră. Oasele de oaie provin de la indivizi cu talie nu prea mare. În funcție de măsurătorile făcute pe coarne se consideră că în așezarea amintită sînt reprezentate oi de tipul *Ovis aries palustris* Rüt. și capre de tipul *hircus*. Oasele de porc sînt de la indivizi asemănători tipului *palustris*. Despre oasele de cîine se arată că au aparținut tipului *Canis familiaris palustris*, iar altele prin masivitatea oaselor pot fi atribuite tipului *Canis familiaris intermedius* Woldrich [57].

Pentru comparație menționăm și lotul de oase de la Polivanovlar (U.R.S.S.), unde din stratul de cultură corespunzător fazelor Cucuteni A și B s-au scos la iveală 5630 oase de mamifere, din care 4651 de animale domestice (= 82,60%) și 979 oase de la cele sălbatice (= 17,40%). În acea așezare sînt reprezentate : porcul prin 2256 oase (de la 92 indivizi), 1367 oase de bovine (de la 33 indivizi) apoi 953 oase de ovicaprine (de la 39 indivizi) 30 oase de cal (de la 3 indivizi) și 35 oase de cîine (de la 9 indivizi). Se observă că în acea zonă predomina creșterea porcului [58].

*

* *

Din cele expuse rezultă că în prezent dispunem de date despre loturi mai importante de oase de animale din 23 complexe neolitice răspîndite pe întreg teritoriul Moldovei și aparținînd culturilor : Starčevo-Criș, ceramicii liniare, Precucuteni, Cucuteni și aspectului Aldeni II.

Unele loturi sînt alcătuite din mii de oase de animale, altele dintr-un număr mai mic, dar se cuvine să le utilizăm atîtea cîte sînt. Ele oglindesc stadiul actual al cercetărilor. Pe măsura studierii mai amănunțite a altor obiective arheologice loturile de oase de animale vor crește cantitativ și calitativ, îmbogățind documentarea noastră și contribuind la aprofundarea unor probleme importante.

Sînt de pe acum unele indicii, pe care le-am subliniat în text, că există un fel de legitate, dacă dispunem de un anumit număr de oase, strînse cu grijă, dintr-o așezare, se fac determinările respective și se ajunge la anumite procentaje în privința celor două categorii de animale (domestice și sălbatice) și apoi din același complex prin noi săpături se mai strînge un număr mare de piese și se fac din nou determinările cuvenite, se constată că raportul procentual între cele două categorii de oase nu diferă prea mult, față de primele calcule, deși cantitatea de piese este mult mai mare.

---

57 Sergiu Haimovici, *Sravnitelinoe izucenie faunisticeskih ostatkov epoh neolita i bronzi, naidennih v poseiemii u Valea Lupului*. În : AnSt Iași, VIII, 1962, 2, p. 292-314.

58 V. I. Ţalkin, *op. cit.*, p. 269.

Din analiza noastră rezultă că încă din perioada timpurie a epocii neolitice, în marea majoritate a cazurilor, au predominat oasele de animale domestice față de cele vînate, chiar cu procentaje ridicate. Le repetăm pe scurt. În cazul culturii Starčevo-Criș, cantitativ oasele de animale domestice diferă de la regiune la regiune, prezentînd o variabilitate între 62,43% și pînă la 99,73% [59]. În aria culturii ceramicii liniare cantitativ ele ajung la 62,56% [60], deși este vorba inițial de o populație de origine străină. Datele mai bogate din aria culturii Precucuteni dovedesc că în faza Precucuteni I oasele de animale domestice reprezintă 84,34%, în fazele Precucuteni II și III de 94,65% [61]. În arealul Aldeni II din sudul Moldovei, oasele de animale domestice ajung la 92,44% [62].

Purtătorii culturii Cucuteni, care au atins o treaptă înaltă de dezvoltare, pentru acea vreme, s-au ocupat destul de intens cu creșterea animalelor domestice. De la începutul fazei Cucuteni A procentajul acelor oase este de 88,68%. În etapa Cucuteni A 3 este de 77,44%, apoi în faza Cucuteni A-B, în unele zone, este de 81,28% și, în sfîrșit, în faza Cucuteni B, în estul Moldovei, este între 70,09% și 74,23% [63].

Nu pot fi trecute cu vederea trei loturi, care fac excepție de la regula de mai sus. Cel mai vechi este cel de la Andrieșeni, din faza Precucuteni III, unde oasele de animale sălbatice reprezintă 51,60%, față de 48,39% ale animalelor domestice [64]. Al doilea este cel de la Trușești, din etapa Cucuteni A 2 cu 55,26% oase de animale vînate și 44,74% de la cele domestice [65] și cel din faza Cucuteni A-B de la Traian „Dealul Fîntînilor", unde oasele de animale vînate ajung pînă la 60,28%, depășind cantitativ cu mult pe cele de animale domestice (= 39,72%) [66]. Prin urmare, într-o anumită perioadă, a neoliticului tîrziu, mai ales în nord-estul Moldovei, s-a ajuns în situația ca vînătoarea să predomine în raport cu creșterea animalelor domestice.

În decursul epocii neolitice, în toate așezările, indiferent de cultură sau fază, sînt documentate oase de : bovine, ovicaprine și de porci. Probabil întîmplător oasele de cîine lipsesc din așezările Starčevo-Criș. Semnalăm că în unele stațiuni nu s-au găsit oase de porc sau sînt foarte puține.

În majoritatea complexelor analizate predomină oasele de bovine. Ținem să remarcăm constatarea că în unele loturi — chiar din cele mai vechi — astfel de oase sînt de 10 ori mai multe decît cele de ovicaprine, în timp ce în alte așezări, relativ apropiate teritorial și din punct de vedere cronologic, oasele de ovicaprine ajung să fie aproape egale numeric sau chiar de două ori mai multe decît cele de bovine.

59 V. notele 6-10.
60 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.
61 *Ibidem*, p. 556.
62 *Ibidem*, p. 555.
63 V. notele 46-57.
64 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 144.
65 S. Haimovici, *op. cit.*, în : AnSt Iași, VI, 1962, 2, p. 389-391.
66 Olga Necrasov, Sergiu Haimovici, *op. cit.*, în : Materiale, VI, 1959, p. 264.

În continuare am încercat să aflăm ce tipuri de bovine erau crescute de oaomenii din epoca neolitică de pe teritoriul Moldovei. Am extras din textul de mai sus datele respective și considerăm că am ajuns la o concluzie istorică importantă. Din compararea datelor publicate de specialiștii în paleofaună reiese că bovinele documentate în așezările Starčevo-Criș din Moldova, erau în Balș de talie mijlocie spre mică, iar la Trestiana de talie mijlocie [67]. Considerăm că se poate formula concluzia că purtătorii culturii Starčevo-Criș din ținuturile studiate, creșteau *bovine cu talie mijlocie*.

În schimb, în perioada următoare, cînd Moldova a fost ocupată, treptat, de comunitățile pătrunse dinspre nord-vest ale culturii ceramicii liniare, în astfel de așezări sînt atestate la Glăvăneștii Vechi și la Tîrpești, *bovine cu talie mare* [68], iar la Traian „Dealul Fîntînilor" bovine, mai ales, *cu talie mare* [69]. Credem, se poate susține că bovinele cu talie mare au fost introduse pe teritoriul Moldovei, de comunitățile culturii ceramicii liniare. Prin urmare, pe teritoriul Moldovei s-au intersectat două areale de răspîndire : a bovinelor cu talie mijlocie, crescute de purtătorii culturii Starčevo-Criș și un altul al bovinelor cu talie mare, ajunse dinspre Europa Centrală, prin intermediul comunităților culturii ceramicii liniare.

După aceea, în aria culturii Precucuteni din Moldova, în stațiunea Traian „Dealul Viei", în prima fază și apoi la Ghigoești, în a doua fază, sînt documentate oase de bovine mai ales cu talie mare [70]. Considerăm că formularea presupune existența în același complex și a unor bovine cu altă talie decît cea mare, probabil cea mijlocie. Se pare, deci că în acea perioadă coexistau bovinele cu talie mijlocie cu cele avînd talie mare.

Aproximativ în aceeași vreme, în sudul provinciei, în arealul aspectului Aldeni II sînt documentate bovine cu oase gracile, cu coarne mici de tipul *brachyceros* [71]. Ele reflectă menținerea în sud a tipului de bovine cu talie mică sau mijlocie.

Pe teritoriul Moldovei, în cuprinsul așezărilor culturii Cucuteni este normal să se constate o variabilitate a tipurilor de bovine. În etapa Cucuteni A 2 la Trușești este atestat tipul cu oase gracile similar celui *brachyceros* [72]. Etapa următoare Cucuteni A 3 este caracterizată prin existența în așezarea de la Hăbășești a bovinelor cu talie mică, altora cu talie mijlocie și cu talie mare. În privința acestora din urmă se face precizarea că sînt bovine de stepă, cu coarnele în formă de liră [73].

La Corlăteni, la începutul fazei Cucuteni A-B, erau crescute bovine cu talie mare [74], iar la Traian „Dealul Fîntînilor" bovine de două ti-

67 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 26 și 29.
68 V. notele 22 și 23.
69 Olga Necrasov, S. Haimovici, *op. cit.*, în : Materiale, VI, 1959, p. 180.
70 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 143.
71 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 91-03.
72 Sergiu Haimovici, *op. cit.* În : AnSt Iași, VI, 1960, 2, p. 389-391.
73 V. Gheție, *op. cit.*, p. 601-605.
74 Informație de la Eugenia Zaharia, căreia îi mulțumim și pe această cale.

puri : cu talie mică și altele cu talie mare [75]. În sfîrșit, în faza Cucuteni B sînt documentate bovine cu oase gracile similare tipului *brachyceros* și altele majoritatea cu oase masive similare tipului *primigenius* [76].

Locul secund în ordinea numerică a speciilor de animale domestice, din epoca dată, a fost ocupat, pe rînd, de ovicaprine și de porci. În timpul culturii Starčevo-Criș, în toate cazurile, pe locul doi, după bovine, s-au aflat ovicaprinele și pe al treilea porcii.

La purtătorii culturii ceramicii liniare situația este diferită. În vestul Moldovei, la Tîrpești, au predominat ovicaprinele [77], iar la Traian „Dealul Fîntînilor" porcii (număr dublu de oase) [78].

În aria culturii Precucuteni, în prima fază la Traian „Dealul Viei" mai multe au fost oasele de ovicaprine, pe cînd în aceeași zonă (la Tîrpești) în fazele următoare, numeric oasele de porc mai multe decît cele de ovicaprine [79].

La Drăgănești-Tecuci, în aria aspectului Aldeni II s-au găsit oase de ovicaprine de aproape două ori mai multe decît cele de porc [80].

Fazele culturii Cucuteni prezintă și ele o variabilitate mare. În faza Cucuteni A, în așezări din primele două etape, predomină oasele de porc în raport cu cele de ovicaprine [81], iar în etapa Cucuteni A 3 oasele de ovicaprine sînt mai multe decît cele de porc [82]. În faza Cucuteni A-B și anume la Traian „Dealul Fîntînilor" predomină oasele de porc [83], iar în faza Cucuteni B cele de ovicaprine, dar cu un număr apropiat de acela al porcilor [84]. Am folosit datele despre ovicaprine în ansamblu, deoarece este greu de făcut o deosebire clară între oasele celor două specii apropiate, mai ales atunci cînd oasele sînt fragmentare.

În cursul epocii neolitice, pe întinsul Moldovei erau crescute diferite tipuri de oi. Oasele de oaie aflate în așezările Starčevo-Criș erau de la indivizi cu talie scundă (pînă la cca. 63 cm înălțime) [85]. În schimb, în așezarea aparținînd culturii ceramicii liniare de la Tîrpești s-au găsit oase de oaie cu talie mare [86]. S-ar părea că se repetă situația referitoare la bovine, anume aceea că și în acest caz purtătorii culturii amintite au adus cu ei, dinspre Europa Centrală, un alt tip de oaie, cu talie mare, deosebit de cel local. În aria culturii Cucuteni, în etapa Cucuteni A 3, la Hăbășești, sînt documentate două tipuri : oi cu talie mică și lînă lungă, precum și un alt tip de oaie cu capul lung [87]. Mai tîrziu din așezarea din faza Cucuteni A-B de la Cucuteni s-au scos la iveală oase de oaie cu

75 Olga Necrasov, S. Haimovici, *op. cit.*, în : Materiale, VI, 1959, p. 180.
76 Sergiu Haimovici, *op. cit.*, în : AnSt Iași, VIII, 1962, 2, p. 292-314.
77 S. Marinescu-Bîlcu, Marin Cârciumaru, Adrian Muraru, *op. cit.*
78 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.
79 *Ibidem*, p. 556.
80 *Ibidem*, p. 555.
81 Sergiu Haimovici, *op. cit.*, p. 390.
82 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 1306.
83 *Ibidem*, p. 1307.
84 Sergiu Haimovici, *op. cit.*, în : AnSt Iași, VIII, 1962, 2, p. 292-314.
85 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 29.
86 S. Marinescu-Bîlcu, Marin Cârciumaru, Adrian Muraru, *op. cit.*
87 V. Gheție, *op. cit.*, p. 601-605.

talie mijlocie [88], iar din faza Cucuteni B de la Valea Lupului s-au strîns oase de oi cu talie nu prea mare de tip *Ovis aries palustris* Rüt [89].

Datorită stării fragmentare a oaselor de ovicaprine, în diferite complexe nu s-au putut diferenția cele două specii. În funcție de documentarea actuală se poate spune că la începutul culturii Precucuteni, se pare, că în vestul Moldovei erau crescute mai multe capre decît oi. Oasele de capră din faza Precucuteni II de la Ghigoești au permis precizarea că acolo este reprezentată *Capra hircus* [90]. La Trușești, în prima fază a culturii Cucuteni se constată un număr mai mare al oaselor de capră în raport cu cele de oaie. Se arată că oasele provin de la capre cu talie mare [91]. În faza Cucuteni A-B, în așezarea de la Traian „Dealul Fîntînilor" sînt documentate oase de capră de tip *hircus* [92], iar în cea de la Cucuteni din aceeași fază oase de capră cu talie mijlocie [93]. La Valea Lupului ,în așezarea din faza Cucuteni B sînt atestate oase de capră de tipul *hircus* [94]. Precum rezultă din datele expuse sîntem în măsură să arătăm că în toate complexele în care s-au putut analiza mai amănunțit oasele de capră sînt documentate cele aparținînd tipului *Capra hircus*.

Din cauza stării fragmentare a materialului au fost posibile puține măsurători asupra oaselor de porc. La Suceveni, în așezarea aspectului Aldeni II, sînt oase de porc ce provin de la indivizi cu talie mică, destul de gracili, similari tipului *palustris* [95]. În aria culturii cucuteni, în faza A, la Trușești s-au strîns oase de porc de la indivizi tot de talie mică, aparținînd foarte probabil tipului *palustris* [96]. La Hăbășești, în etapa Cucuteni A 3, sînt reprezentate două tipuri de porci : unul cu talie mică și un altul cu talie mare, cu rîtul ascuțit și lung, asemănător rasei porcilor de baltă [97]. În faza următoare Cucuteni A-B de la Traian „Dealul Fîntînilor" sînt oase de porc prezentînd o puternică gracilizare [98]. La Valea Lupului, din faza Cucuteni B sînt menționate oase de porc similar tipului *palustris* [99]. Prin urmare, în cursul epocii neolitice pe întinsul Moldovei, este documentat, în principal, porcul de tipul *palustris*.

În privința cîinelui, din neoliticul Moldovei, sînt situații curioase, probabil întîmplătoare. Astfel, în cele 5 așezări de tip Starčevo-Criș avute în vedere în lucrarea noastră și în cele 3 ale culturii ceramicii liniare, nu s-a găsit nici un os de cîine. În schimb, în așezările de tip Precucuteni, din vestul provinciei, s-au descoperit destul de multe oase de cîine (la Traian „Dealul Viei" 26 piese, la Tîrpești 20 piese) [100], în

87 Sergiu Haimovici, *op. cit.*, p. 292-314.
88 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 1307.
90 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 142.
91 S. Haimovici, *op. cit.*, p. 292-314.
93 Olga Necrasov, Maria Știrbu, *op. cit.*, p. 1307.
94 S. Haimovici, *op. cit.*, p. 292-314.
95 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 91-93.
96 S. Haimovici, *op. cit.*, p. 389-391.
97 V. Gheție, *op. cit.*, p. 601-605.
98 Olga Necrasov, S. Haimovici, *op. cit.*, p. 180-181.
99 S. Haimovici, *op. cit.*, p. 292-314.
100 Olga Necrasov, M. Bulai, *op. cit.*, p. 556.

comparație cu alte complexe mai tîrzii. La Suceveni, în așezarea Aldeni II, sînt documentate oase de cîine cu talie mică și mijlocie [101]. Oasele de cîine din așezările cucuteniene, în general, sînt puține. În așezarea din etapa Cucuteni A 3, de la Trușești s-au descoperit oase de cîine mai ales de tipul *Canis familiaris intermedius* Woldrich și un os de cîine cu talie mică, probabil de *Canis familiaris palustris* Rüt [102]. Mai tîrziu, în faza Cucuteni A-B, la Traian „Dealul Fîntînilor" este reprezentat tot cîinele de tipul *Canis familiaris palustris* Rüt [103], și, în sfîrșit, în faza Cucuteni B, la Valea Lupului sînt atestate iarăși ambele tipuri : *Canis familiaris palustris* Rüt. și *Canis familiaris intermedius* Woldrich [104].

Prin practicarea creșterii animalelor domestice, pe scară redusă (nu în turme) comunitățile neolotice de pe teritoriul Moldovei își asigurau : în principal, cea mai mare parte din necesarul de carne (completat în măsură mică prin vînătoare) apoi lapte (de vacă, capră și oaie) pe care desigur începuseră să-l prelucreze (de ex. în caș). Pieile erau folosite la facerea unor piese de îmbrăcăminte, încălțăminte și pentru aștern. S-a utilizat pe scară largă și lîna oilor pentru tors și țesut, ca și unele oase pentru facerea cîtorva tipuri de unelte.

Prin cercetările viitoare, cînd se vor înmulți determinările lotilor de paleofaună și se va preciza, în toate cazurile, numărul de indivizi, tipurile respective, atunci se va putea trece la aprofundarea altor probleme interesante în privința creșterii animalelor domestice din epoca neolitică de pe teritoriul Moldovei.

L'ÉLÉVAGE DES ANIMAUX DOMÉSTIQUES PENDANT L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE SUR LE TÉRRITOIRE DE LA MOLDAVIE

Résumé

Jusqu'à présent nous avons eu à la disposition 25 lots des materiaux osseux provenant des différents agglomérations néolithiques de la Moldavie.

On constate que au début du néolithique prédominent les os appartenant a des animaux domestiques. Ainsi, dans des complèxes Starčevo-Criș il y a 92,31%-92,73%. Ce fait temoigne que la néolithisation dans la Moldavie s'est produit par une pénetration graduelle des communautés Starčevo-Criș, venant de la Transylvanie.

Dans les complèxes appartenant à la culture à céramique rubanée, les os appartenant à des animaux domestiques représente 62,50%.

101 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 91-93.
102 S. Haimovici, *op. cit.*, p. 389-391.
103 Olga Necrasov, S. Haimovici, op. cit. În : Materiale, VI, 1959, p. 177-181.
104 Sergiu Haimovici, *op. cit.*, p. 313-314.

Chez les porteur de la culture Precucuteni il y a 88,34% pendant la phase Precucuteni I et 94,85% pendant les phases Precucuteni II et III. Dans l'areal culturelle Aldeni II la catégorie mentionnée représente 92,44%. Dans les complexes de la culture Cucuteni les pourcentages des os appartenant aux animaux domestiques sont variables : 88,68% au commencement de la phase Cucuteni A ; 77,44% pendant l'étape Cucuteni A 3 ; 81,28% pendant la phase Cucuteni A-B et 70,69-74,23% pendant la phase Cucuteni B.

Trois complèxes font exception : Andrieşeni (Phase Precucuteni III) 48,39% ; Truşeşti (étape Cucuteni A 2) 44,74% et Traian „Dealul Fîntînilor" (Phase Cucuteni A-B) 39,72%.

Dans la plupart des complèxes néolithiques du materiel osseux appartenant aux animaux domestiques prédominent les bovines. D'après le materiel publié résulte que dans l'agglomération de type Starčevo-Criş les os appartenant au bovines, proviennent des animaux à petite taille ou a taille moyenne.

Dans les agglomérations appartenant à la culture à céramique rubannée il y a des bovines à grande talle amenées en Moldavie de l'Europe Centrale, par les porteurs de cette culture.

Dans le néolithique moyen et final on trouve des bovines à taille moyenne ou a grande taille.

Pendant le néolithique du début le deuxième lie après les bovines l'ont occupé les ovicaprines, mais plus tard ce lieu revient au cochons. En ce qui concerne le pourcentage la situation est variable de la zone à l'autre.

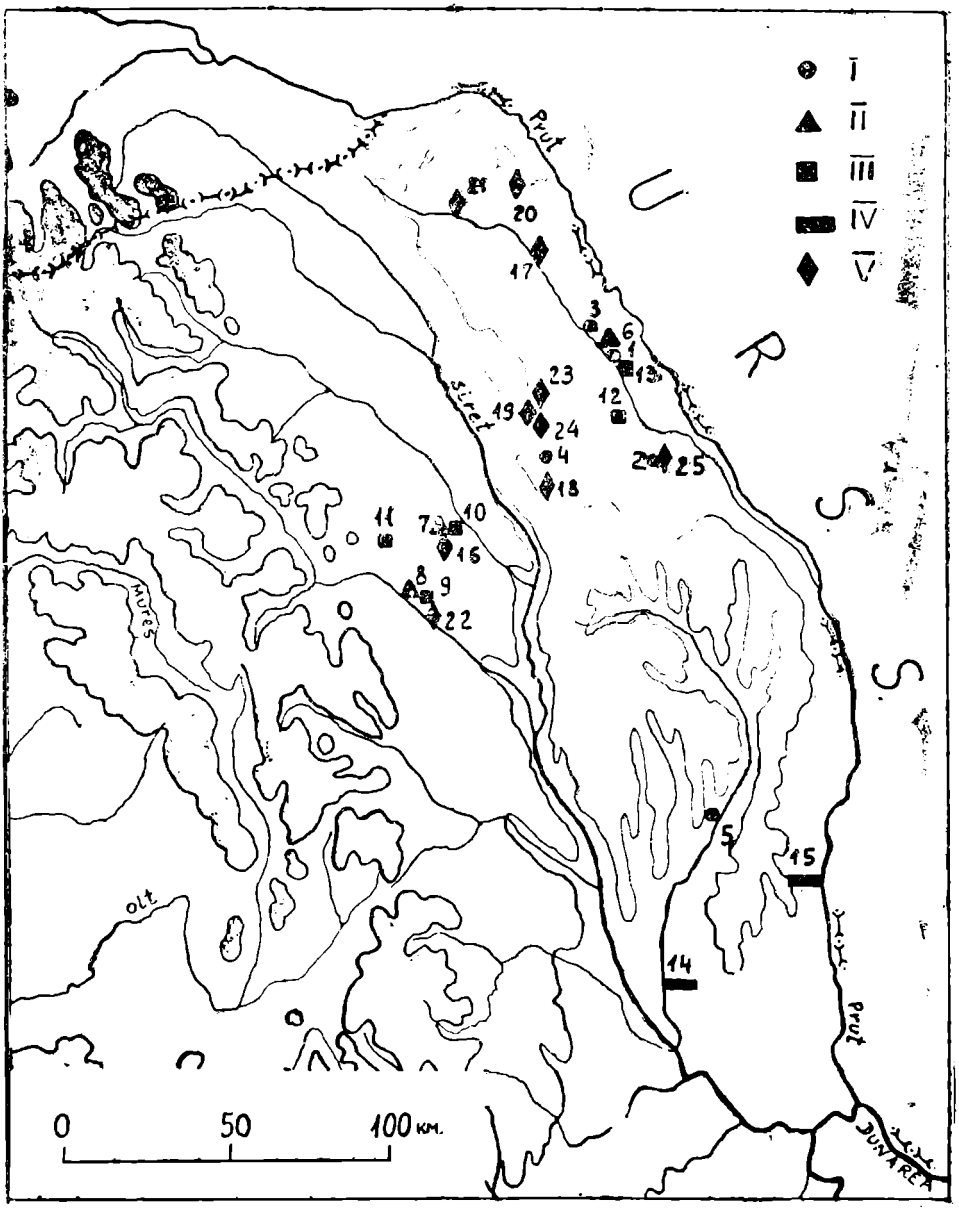
I
II
III
IV
V
Prut
U
R
S
S
Siret
Mureș
Olt
Prut
Dunărea
0
50
100 km.

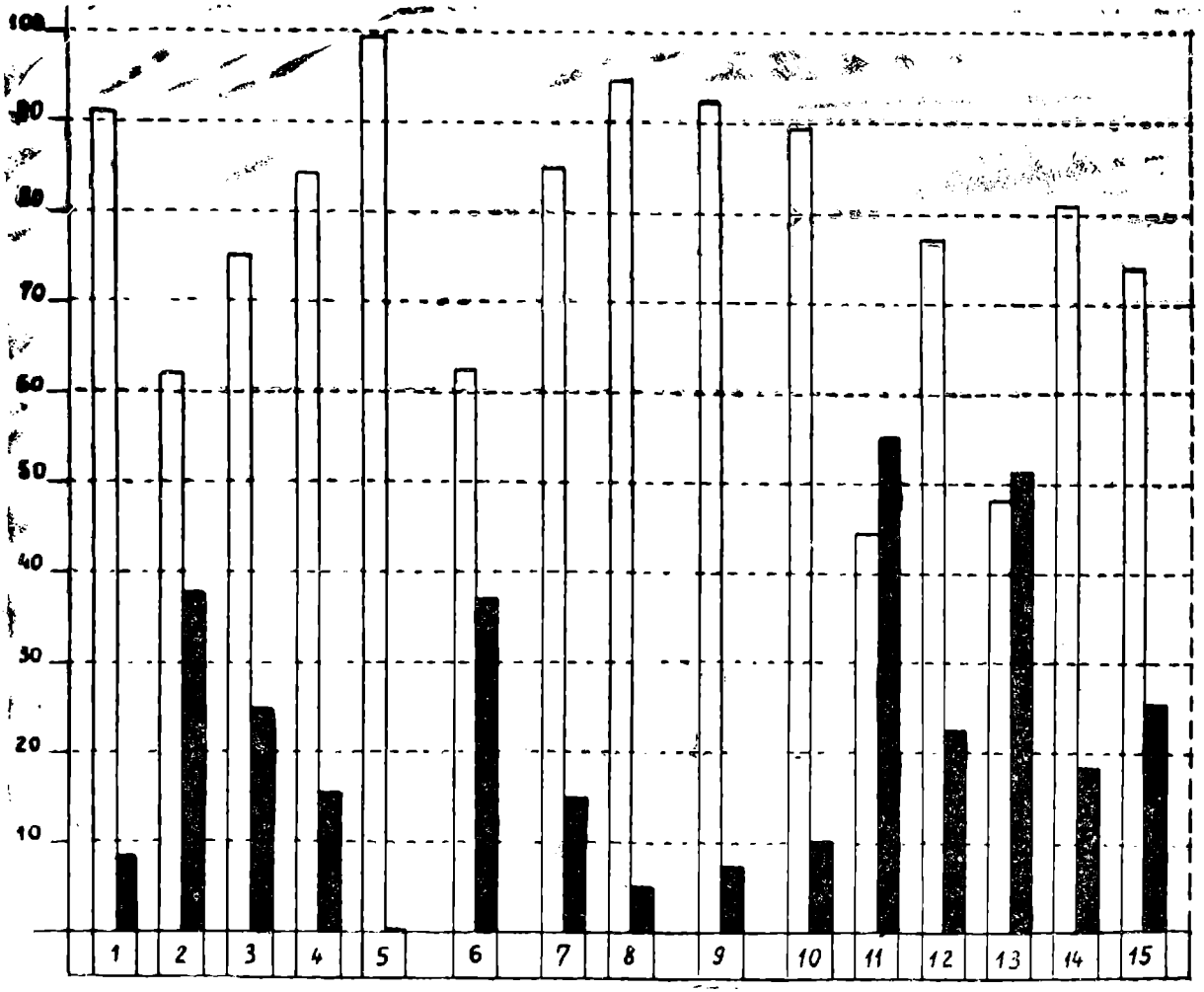
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

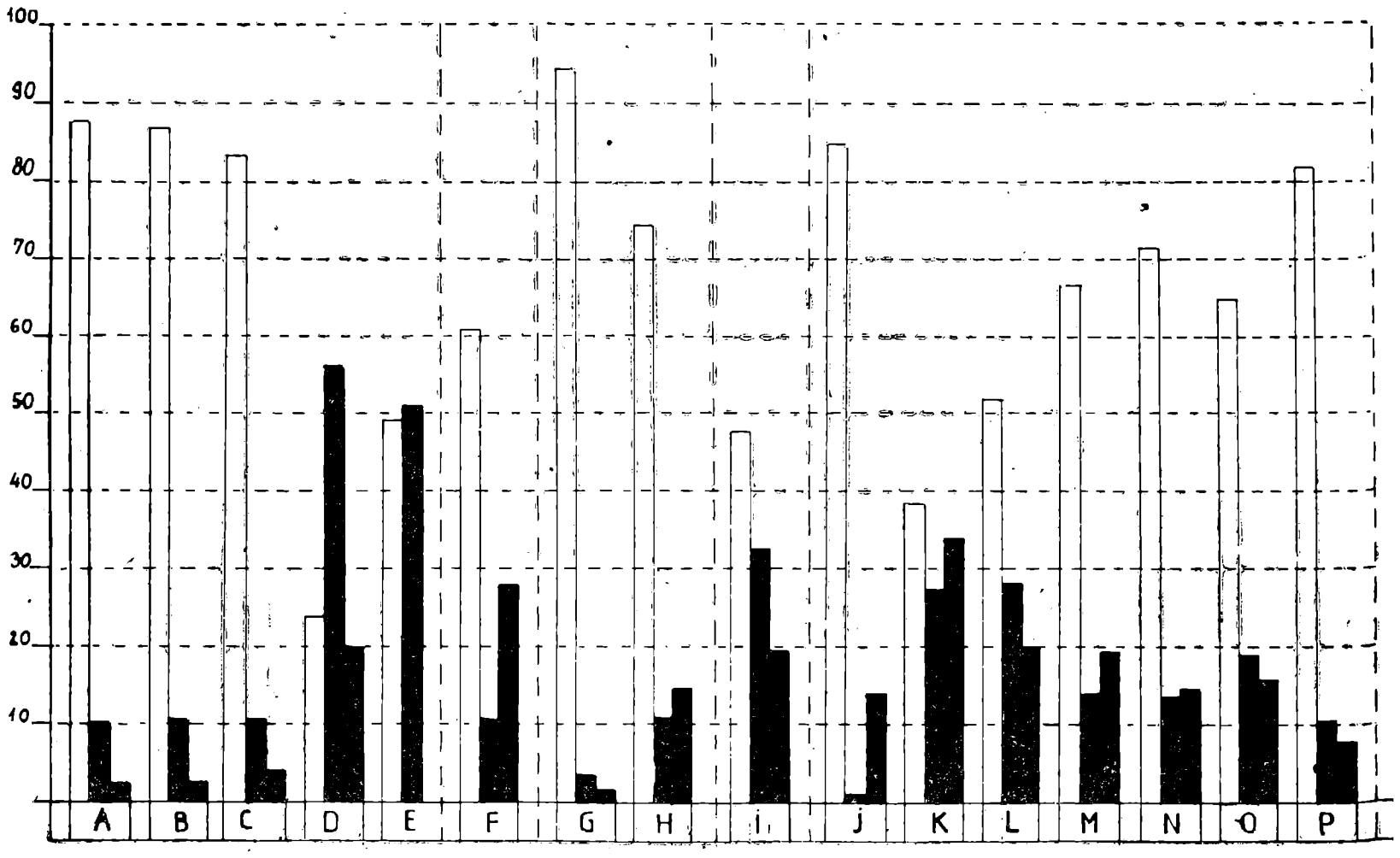
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P

UN VAS ANTROPOMORF DESCOPERIT LA SCÎNTEIA - IAȘI

VASILE CHIRICA

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani în vederea realizării Repertoriului arheologic al județului Iași au permis descoperirea unor noi și deosebit de importante materiale arheologice, a numeroase așezări, datate începînd din paleoliticul superior și pînă în feudalismul dezvoltat și tîrziu. Printre aceste așezări se numără și cea identificată în punctul La Nuci (În Deal la Nuci) din imediata apropiere a vetrei satului Scînteia (com. Scînteia, jud. Iași), situată în marginea de sud a satului, pe un platou nu prea înalt, delimitat de două iazuri, alimentate de un mic pîrîu ce face legătura între ele și care, la rîndul său, formează limita dintre stațiune și sediul S.M.A. Scînteia.

Locuirea cucuteniană la care ne referim este cunoscută de mai mulți ani, iar principalele categorii ceramice au făcut obiectul unui studiu de sinteză [1]. Prin diferite lucrări agricole, stratul de cultură a fost parțial deranjat și s-au putut recolta atît fragmente ceramice, cît și statuete antropomorfe și zoomorfe, fragmentare. În toamna anului 1982, cu ocazia lucrărilor pentru amenajarea unui dig de protecție al unuia dintre cele două iazuri, au fost distruse 6 sau 8 locuințe, din cuprinsul cărora s-au putut recupera : o mare cantitate de material ceramic, fragmente de rîșnițe de piatră, cîteva toporașe din silex și alte noi fragmente de idoli antropomorfi și zoomorfi. Cu această ocazie s-a putut constata că locuirea cucuteniană suprapune o alta aparținînd culturii Criș, cu ceramică grosolană, din pastă cu pleavă, cu pereții vaselor acoperiți cu barbotină, tehnică specifică culturii Criș, identificată și în alte numeroase așezări de acest tip [2]. Au fost găsite fragmente de la vase mari, de provizii, cu pereții groși, cu corpul bombat și fundul drept, sau vase-borcan, din aceeași categorie ceramică, avînd gîtul ceva mai înalt, buza ușor evazată și fundul drept. Decorul este constituit din șiruri de linii incizate sau de caneluri înguste, brîie în relief (fig. 4/3) ; este prezent și decorul din alveole dispuse în șir vălurit deasupra torții, care este perforată orizontal (fig. 4/4), iar la partea inferioară, unele vase sînt decorate cu mici proeminențe ovale.

---

1 A. Nițu, *Cercetări istorice*, (serie nouă), IX-X, Iași, 1978—1979, p. 93-152.

2. Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 15-22 ; Eugenia Popușoi, *ArhMold.*, IX, 1980. p. 10.

Cea mai importantă descoperire, aparținînd nivelului cucutenian este reprezentată, credem, de vasul antropomorf, recoltat dintre resturile unei locuințe, distruse de lucrările de excavație.

Vasul are următoarele dimensiuni : în. = 12,3 cm ; diam. maxim = 6,2 cm ; diam. gurii = 4,8 cm, fiind realizat în secțiune ovală, pentru a reda părțile anatomice ale corpului uman. Are două torți trase din pasta vasului, dispuse imediat sub buză și perforate orizontal. Una din ele, ca și o porțiune a părții superioare a vasului, sînt rupte din vechime. A fost modelat cu deosebită îngrijire, pentru a reda cît mai sugestiv caracteristicile anatomice. Astfel, două adînciturі ușor curbate pe șolduri, se întîlnesc și coboară vertical pînă la baza vasului, pentru a delimita picioarele și zona fesieră. Fundul vasului (suportul) este aproape drept, ușor inelat, pentru a asigura mai multă stabilitate.

Pasta din care a fost modelat vasul antropomorf este de bună calitate, fără impurități, arsă uniform, la roșu.

Decorul acestei importante piese este tricrom : roșu, crem și șocolatiu. Delimitarea anatomică, „sculpturală" este realizată cu ajutorul unei benzi de culoare crem. Precizăm că motivele decorative nu se repetă, ci sînt realizate în funcție de anatomia corpului uman, redată prin modelarea vasului. Doar la partea superioară, imediat sub buză, și la cea inferioară a fost trasată cîte o bandă roșie, dublată de una șocolatie și apoi de cea crem, de la care pornesc motivele decorative.

Pe partea anterioară, de la nivelul torților (de sub banda crem) pornesc benzi înguste, negre, umplute cu roșu și delimitate de benzi crem, mai late, realizînd un motiv rombic, deschis la partea superioară („en coeur"). Rombul complet este trasat, în aceeași manieră pe suprafața dorsală, delimitat, spre dreapta, de un triunghi cu două laturi ușor curbate, iar spre stînga, de un patrulater, de asemenea, cu trei laturi ușor curbate, realizate tot cu ajutorul celor trei culori. Doar în marginile inferioare triunghiurile sînt trasate cu negru și umplute cu roșu. Zona fesieră este delimitată de o bandă șocolatie. Două spirale alungite, nesimetrice, realizate din culoare crem, dublat de șocolatiu, pornesc din zona posterioară și se întîlnesc la nivelul gambelor (tibiilor), unde, spațiul rămas pînă la banda inferioară, este acoperit cu cîte o semio vă, realizată în aceeași manieră (fig. 1).

Într-o groapă menajeră din așezarea luată în studiu au fost descoperite două piese din lut ars, cu totul deosebite : un fragment de vas, nepictat, avînd însă, gravate trei semne (fig. 4/2), precum și o mică fusaiolă, plată, ușor concavă, purtînd pe ambele suprafețe, alte semne gravate (fig. 4/1), a căror semnificație nu o putem explica în momentul de față.

În afara unui relativ bogat material ceramic, din această stațiune au mai fost recoltați idoli mici, în formă de con, precum și statuete antropomorfe feminine, decorate cu motive incizate, avînd fața posterioară marcată cu o bandă înfășurată în volută, cu centrul pe mijlocul

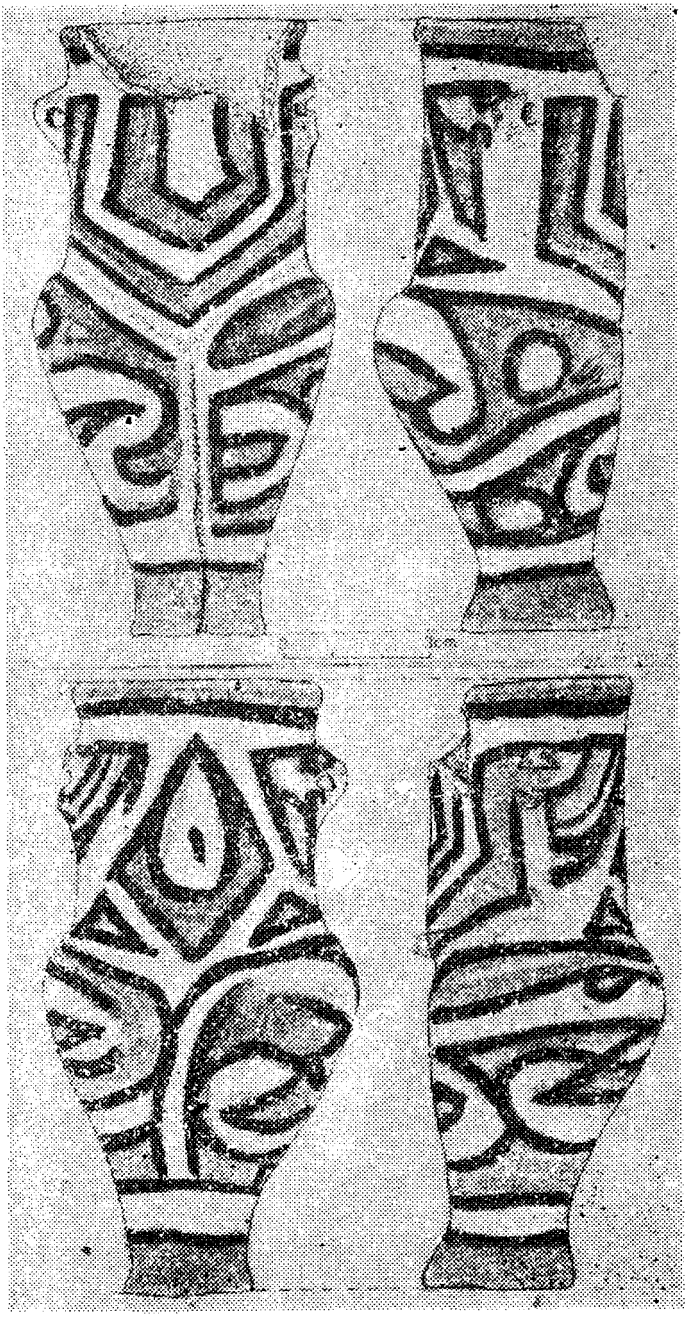

Fig. 1. — Scînteia — La Nuci. Vasul antropomorf.

feselor, asemănătoare vaselor antropomorfe pictate, din grupul Stoicani-Aldeni, de la Dodeşti-Vaslui [3] (fig. 3/1-2).

Prin caracteristicile sale, locuirea eneolitică de la Scînteia-La Nuci poate fi încadrată în etapa Cucuteni A 3, cu analogii la Iaşi-Splaiul Bahlui [4], Ruginoasa [5] etc., fiind datată în jurul datei de 3300 ani î.e.n. [6].

Vasul antropomorf de la Scînteia nu constituie, evident, o piesă unică în aria cucuteniană, deşi se detaşează net de alte descoperiri similare prin calitatea ceramicii, formă şi decor.

Printre primele piese de acest tip poate fi considerat şi vasul antropomorf descoperit pe „Cetăţuia" de la Domneşti (com. Pufeşti, jud. Vrancea), nu departe de albia Siretului [7], avînd aceeaşi siluetă zveltă, deşi de dimensiuni mai mari decît vasul de la Scînteia. Piesa la care ne referim a fost modelată din pastă de culoare roşcată, uşor cărămizie, cu impurităţi, arsă incomplet. La partea superioară are două tortiţe, trase din buza vasului, ce coboară vertical pînă la 2-3 cm sub gît. Două adînciturі organice separă cele două părţi componente : gît şi mijloc. De la extremităţile laterale ale vasului, adînciturile coboară arcuindu-se, pentru a se uni într-o linie mediană verticală, ce se termină în piciorul-suport. Aceste linii se repetă şi pe partea posterioară şi au rolul de a sublinia caracterul antropomorfic al vasului.

Toată suprafaţa vasului este acoperită cu roşu, iar motivele decorative sînt pictate cu negru sau brun închis. Decorul este diferit, în funcţie de zonele „sculpturale", anatomice ale piesei. Pe ambele părţi ale planului vertical, ce trece prin cele două torţi, decorul gîtului este simetric. Astfel, la baza gîtului, trei linii (una în dreapta, două în stînga) merg paralel cu cele două curbe organice, ce indică coapsele figurinei, pentru a le sublinia. Deasupra lor, o serie de linii drepte urcă oblic, întretăindu-se două cîte două pentru a forma mai multe unghiuri, care, spre gura vasului devin mai ascuţite, iar liniile se curbează uşor în jurul torţilor, urcînd spre marginea vasului. Mijlocul şi partea inferioară au un decor diferit. Mai întîi se remarcă faptul că numai jumătatea dreaptă este decorată, deoarece pe cea stîngă nu s-a păstrat decît fondul roşu. Ca şi la vasul de la Scînteia, şi pe acesta de la Domneşti spirala alungită este mărginită de triunghiuri cu o latură curbă, aşezat în centrul părţii superioare a mijlocului vasului (fig. 2).

Aria cucuteniană cunoaşte relativ numeroase descoperiri de vase antropomorfe, deşi majoritatea nu au caractere atît de pronunţate ca vasele descoperite la Scînteia sau pe Cetăţuia de la Domneşti. Printre acestea se pot menţiona acelea de la Dodeşti-Vaslui, aparţinînd grupului Stoicani-Aldeni, şi care au la partea inferioară modelată imaginea feminină [8]. Ca şi la celelalte vase antropomorfe, imaginea feminităţii este redusă redată prin acea linie adîncită, care delimitează părţile. Din

3 A. Niţu, *Carpica*, VI, 1974, p. 7-16, fig. 4.
4 C. Martiniuc, V. Chirica, A. Niţu, *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 186-193.
5 H. Dumitrescu, *Dacia*, III-IV, 1927—1932, p. 56-87.
6 C. Martiniuc, V. Chirica, A. Niţu, *op. cit.*, p. 193.
7 Emil Coliu, *Milcovia*, IV, 1933, 1-2, p. 33-46.
8 A. Niţu, *op. cit.*, p. 7-16.

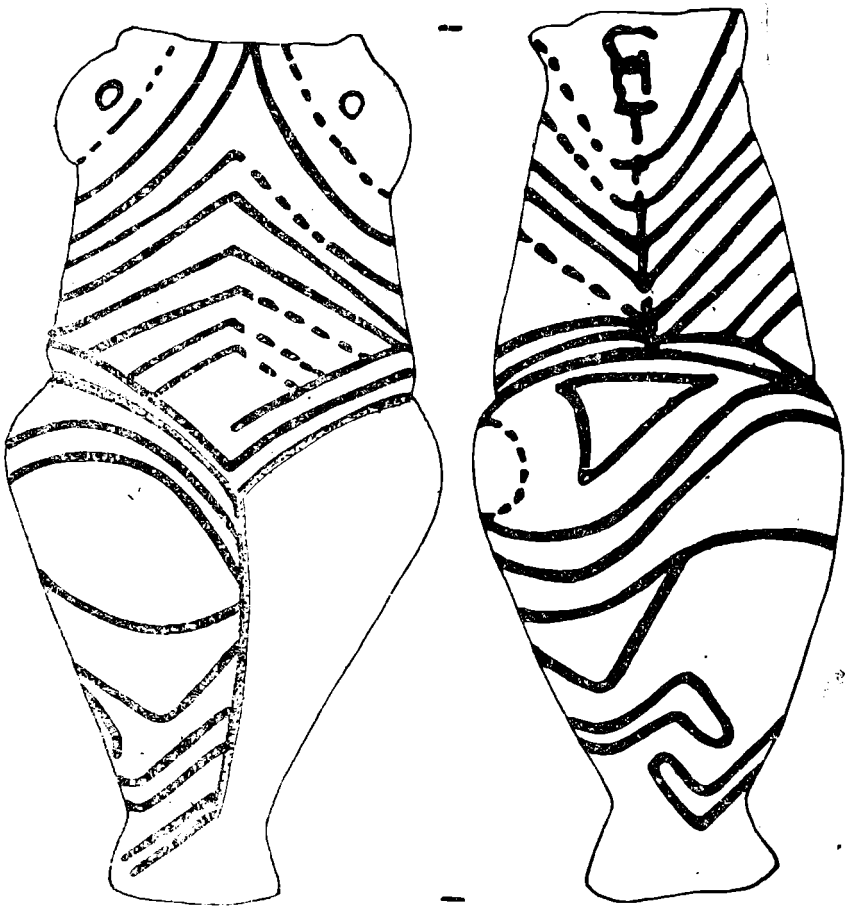

Fig. 2. — Cetățuia-Domnești. Vasul antropomorf.

fața Cucuteni A datează vasul antropomorf de la Izvoare, pictat cu alb pe fond roșu [9], avînd redată arcuirea coapselor cu ajutorul spiralelor, precum și acelea de la Hăbășești [10], Drăgușeni [11] și Trușești [12]. Vasele de la Drăgușeni sînt destul de schematizate, corpul uman nefiind suficient de plastic redat, ci numai sugerat, îndeosebi prin decor și nu prin construcție arhitecturală a vasului. Unele sînt prevăzute cu cîte două tortițe, pe umăr sau sub buză, sugerînd mîinile, în timp ce altele

9 Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, Ed. Meridiane, București, 1968, fig. 81 ; idem, *Arta culturii Cucuteni*, Ed. Meridiane, București, 1970, fig. 64.

10 Idem, *Hăbășești. Monografie arheologică*, E. A., București, 1954, p. 407, fig. 33/7.

11 Aristotel Crîșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977.

12. Col. Muzeul de istorie a Moldovei.

nu au astfel de accesorii. Corpul vaselor este uşor plat, lărgit pe ambele părţi pentru a imita şoldurile, sugerate şi prin linia verticală de demarcaţie ce separă coapsele. Dintre acestea, două sînt decorate cu caneluri asociate cu pictură bicromă, al treilea, pictat tricrom, iar ultimul, bicrom, avînd motivele pictate destul de corodate datorită zacerii în sol [13].

Din faza Cucuteni B datează vasele de pe Cetăţuie de la Domneşti [14] şi de pe Cetăţuia de la Cucuteni-Băiceni [15], acesta din urmă avînd forma mult simplificată, ca şi ornamentul, caracterul de vas antropomorf fiind redat de liniile ce subliniază formele coapselor, care sînt trase cu aceeaşi intuiţie de reliefare a formei „sculpturale" a vasului.

UN VASE ANTHROPOMORPHE DÉCOUVERTE À SCÎNTEIA-IAŞI

Résumé

Le vase anthroporophe appartiene à la phase Cucuteni A de l'établissement de Scînteia — La Nuci (Dép. de Iaşi). L'habitat cucutenienne superpose une autre plus ancienne, de type Criş. Dans l'habitat cucutenienne on a decouverte aussi un fragment céramique et une petite fusaïole à des signes incisés. L'auteur analyse aussi d'autres vases anthropomorphes découverts dans des habitats appartienant aux groupe Stoicani-Aldeni et aussi aux phases A et B de la culture Cucuteni.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Scînteia — La Nuci. Le vase anthropomorphe.
Fig. 2. — Domneşti-Cetăţuia. Le vase anthropomorphe.
Fig. 3. — 1-2. Scînteia — La Nuci. Des idoles féminins fragmentaires.
Fig. 4. — Scînteia — La Nuci. 1. fusaïole (?) à signes incisés ; 2. fragment d'un vas à signes incisés ; 3-4. fragments céramiques appartienant à culture Criş.

13 Aristotel Crîşmaru, *op. cit.*, fig. 38/2-5 ; 58-59.
14 Emil Coliu, *op. cit.*, p. 45-46.
15 H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig, 1932, pl. 34/5a-5b ; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cucuteni*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1966, fig. 29.

Fig. 3. — 1,2. Ccinteia — La Nuci. Idoli feminini, fragmentari.

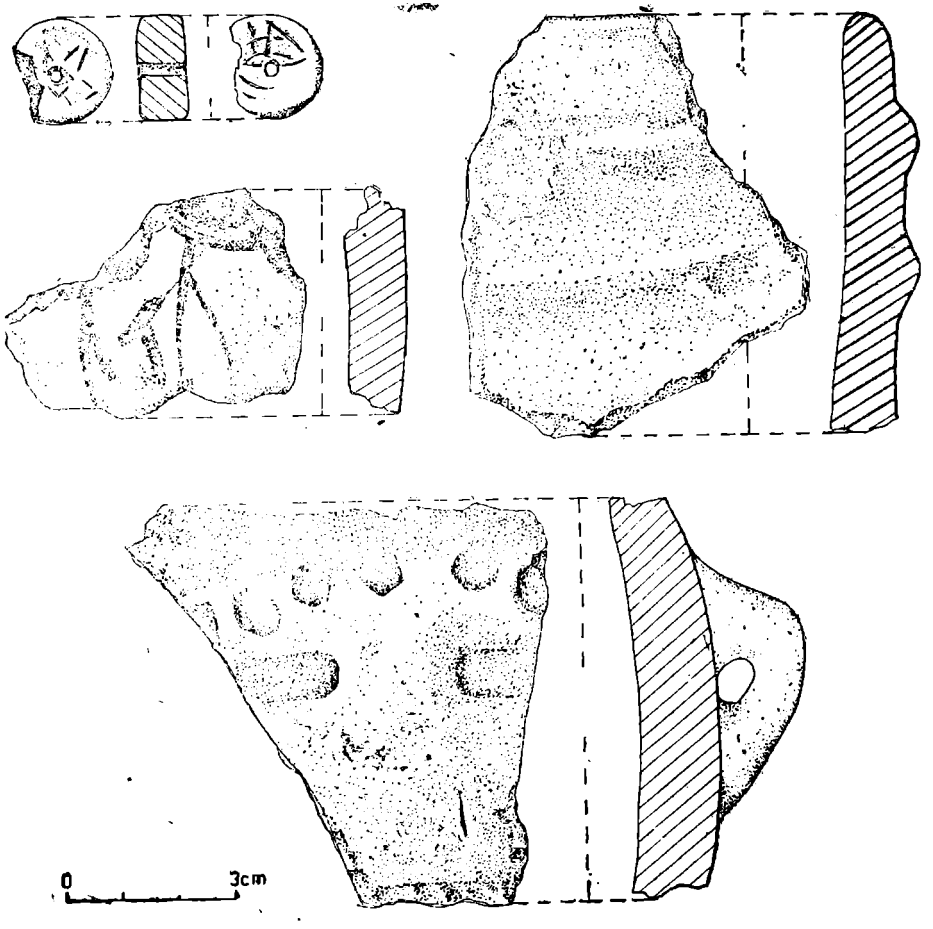

Fig. 4. Scînteia — La Nuci : 1. fusaiolă (?) cu semne incizate ; 2. fragment de vas cu semne incizate ; 3-4. fragmente ceramice aparţinînd culturii Criş.

NOI DESCOPERIRI SARMATICE ÎN CÎMPIA MOLDOVEI

OCTAVIAN LIVIU ŞOVAN
VASILE CHIRICA

Cercetările arheologice din ultimii ani au adus o serie de noi elemente şi în ceea ce priveşte problema sarmaţilor din zona extracarpatică a României. Pătrunse în Moldova odată cu începutul secolului II era noastră — cel mai vechi mormînt sarmatic fiind considerat cel de la Ştefăneşti [1] — triburile nomade ale sarmaţilor intră în contact cu populaţia autohtonă, infiltrîndu-se în grupuri mici succesive [2], ceea ce ar explica apariţia izolată sau în grupuri mici a mormintelor lor [3]. Faptul poate fi explicat şi prin modul de viaţă nomad impus de economia pastorală ce nu permitea fixarea lor pe loc vreme mai îndelungată. Acelaşi lucru explică şi faptul că pînă acum prezenţa sarmaţilor nu a fost atestată la noi decît prin morminte, aşezările lipsind cu totul [4]. Se poate observa, că în ceea ce priveşte Cîmpia Moldovei, prezenţa sarmaţilor este atestată, cu două-trei excepţii, doar în spaţiul cuprins între Prut şi Jijia [5], zonă de ses favorabilă modului de trai sarmat. Această preferinţă este subliniată şi de descoperirile sarmatice pe care le vom prezenta în continuare.

Continuarea săpăturilor arheologice în marea staţiune paleolitică de la *Mitoc-Malul Galben*, cercetările de teren pentru realizarea *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, ca şi o descoperire întîmplătoare de la *Albeşti* (judeţul Botoşani) au permis înscrierea pe harta descoperirilor arheologice a unor noi vestigii sarmate.

La *Mitoc*, unde încă în timpul campaniilor întreprinse în 1957 şi 1978 se descoperiseră trei morminte de înhumaţie, în timpul săpăturilor din 1980 şi 1982 au ieşit la iveală alte trei morminte, pe care le prezentăm continuînd numerotarea celor publicate anterior [6]

Mormîntul 4, dezvelit în 1980 se afla în caroul A 5 la adîncimea de 1,50 m. Groapa era de formă trapezoidală cu colţurile rotunjite. Scheletul zăcea în poziţie întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, avînd mîna

---

1 Gh. Bichir, în *Pontica*, 5, 1972, [illegible]
2 Idem, *Cultura Carpică*, Buc., [illegible] p. 174.
3 Ibidem.
4 N. Harbuche, în *Istros*, I, 1980.
5 I. [illegible] *la dacilor liberi* Iaşi, 1982, p. 70.
6 N. Z[illegible] [illegible], 1979, p. 20-21; [illegible] Chirica, în *SCIVA*, 4, 30, 1979, p. 631-636.

dreaptă cu palma în sus, iar cea stîngă așezată invers, la ambele mîini falanga trei fiind îndoită. Doar falangele picioarelor au fost deranjate, în rest, toate oasele scheletului se aflau în poziție anatomică (fig. 1/1). În partea dreaptă a craniului se observă urma unei lovituri date cu un obiect ascuțit. Scheletul aparține unui bărbat matur.

În partea dreaptă a capului a fost depus un vas de ofrandă, lucrat cu mîna, din pastă friabilă de calitate inferioară de formă bitronconică cu marginea ușor evazată și fundul drept (fig. 2/1).

La nivelul scheletului s-au identificat trei femure de pasăre, iar un mic obiect din fier, găsit în zona picioarelor, poate proveni de la o cataramă. Orientarea scheletului era NNE-SSV.

Mormîntul 5 dezvelit tot în 1980 se afla în caroul A 3 (la circa 4 m depărtare de precedentul) la adîncimea de 1,50 m. Groapa mormîntului nu a putut fi determinată nici în plan, nici în profil. Scheletul aparținea unui copil de 4-6 ani, prezentîndu-se într-o stare de conservare foarte proastă, fiind distrus datorită atît perisabilității oaselor cît și deteriorării lor provocate de rozătoare. S-au putut recupera doar porțiuni din calota craniană, doi molari, oasele antebrațului drept și cele două femure (fig. 1/2). Lipsesc obiectele de inventar. Orientarea scheletului era NNE-SSV.

Mormîntul 6 descoperit în 1982, se afla în caroul F 8, la adîncimea de 1,57 m orientat N-S (fig. 1/3). Datorită numeroaselor crotovine, groapa mormîntului nu a putut fi determinată în plan sau în profil. Scheletul zăcea în poziție întinsă pe spate, cu capul spre dreapta, mîinile pe lîngă corp, iar picioarele culcate pe partea dreaptă cu genunchii îndoiți. De la piciorul drept lipseau tarsienele, metatarsienele și falangele, iar cel stîng avea păstrate doar tarsienele. De asemenea lipseau falangele de la ambele mîini. Lîngă peroneul drept se afla un mic obiect de fier, neidentificabil, iar lîngă cel stîng un vas de lut ars, lucrat cu mîna, din pastă de calitate inferioară de culoare roșcat-cărămizie, cu gîtul ușor evazat și buza tăiată oblic, fundul fiind aproape drept. Pe o mică porțiune a diametrului maxim, vasul a suferit o intensă ardere secundară (fig. 2/2).

În Cîmpia Moldovei au mai fost descoperite alte trei morminte de înhumație, care ar putea aparține tot sarmaților. Astfel pe teritoriul *satului Cîrniceni, comuna Țigănași* (județul Iași) pe locul numit *Școala Veche* situat pe terasa inferioară de pe partea dreaptă a Jijiei, a fost descoperit și distrus un mormînt de înhumație orientat SV (capul) — NE (picioarele)[7]. Scheletul se afla în poziție întinsă cu brațele pe lîngă corp, fără inventar.

La circa 1 km NNV de acest punct tot pe terasa inferioară a Jijiei, în punctul *Holm* a fost descoperit un alt mormînt de înhumație orientat NNV-SSE. Scheletul se afla în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp cea dreaptă ușor îndepărtată, stînga fiind sub osul iliac. De la ambele picioare lipseau metatarsienele și falangele (fig. 1/4). Întrucît

7 Descoperit în curtea locuitorului Cobzaru Gh. Petru, cu ocazia săpării unei pivnițe.

groapa mormîntului a fost săpată în stratul de locuire eneolitică (Cucuteni B 2), între oasele scheletului se aflau numeroase fragmente ceramice și de lipitură, antrenate în umplutura gropii.

Un alt mormînt ce ar putea aparține sarmaților a fost descoperit în comuna *Erbiceni* (județul Iași). Cu ocazia construirii complexului zootehnic din satul *Bîrlești* a fost distrus un mare tumul în a cărui manta, la adîncimea de 1,35 m față de actualul nivel de călcare a fost identificat un schelet deranjat, craniul aflîndu-se la circa 30 cm de bazin, cu privirea spre ENE. în timp ce oasele membrelor inferioare erau orientate NE-SV. Lipseau membrele superioare și toată coloana vertebrală. În umplutura gropii au fost găsite fragmente ceramice de tip Precucuteni, Cucuteni A, A-B, B și C întrucît aici a existat o intensă locuire neolitică și eneolitică. Nu s-au identificat obiecte de inventar.

Cu ocazia executării în anul 1981 a unor săpături pentru fundații la un bloc situat lîngă clădirea Consiliului popular al comunei *Albești* județul Botoșani a ieșit la iveală un mormînt de înhumație, în care s-au găsit o amforă cenușie din pastă fină și o cute paralelipipedică din gresie care s-a pierdut, precum și oasele membrelor inferioare și bazinului [8]. Ulterior s-a dezvelit ceea ce mai rămăsese din mormînt, recuperîndu-se o fibulă din bronz, ca și resturi din partea superioară a scheletului. Deși s-au mai făcut săpături pentru fundația altor construcții, în zonă nu au mai apărut și alte morminte.

Mormîntul avea adîncimea de 1,60 m, groapa fiind rectangulară cu colțurile rotunjite și avînd orientarea NNV-SSE. S-a putut remarca faptul că oasele nu erau în poziția inițială și că au fost deranjate încă din antichitate (fig. 3/1).

Amfora este din pastă fină cenușie lucrată la roată, buza îngroșată la exterior, în interior cu șănțuire dînd naștere la o pîlnie, gîtul foarte scurt, torțile cu șănțuire mediană longitudinală, fiind evidentă încercarea de a copia formele torților amforelor romane caracteristice perioadelor secolelor II—III, corpul ovoidal, fundul inelar cu evazare. Este lucrată cu multă îngrijire și decorată pe umăr și gît cu un ornament geometric lustruit (fig. 3/2 și 4/1).

Fibula este lucrată din bronz, aparținînd tipului cu piciorul terminat printr-un buton (fig. 4/2) la punctul de întîlnire al arcului cu piciorul fiind un „nod" destul de pronunțat care la exemplare mai timpurii este mai puțin reliefat [9]. Piciorul este ornamentat cu mici crestături paralele transversale.

Apartenența etnică și datarea mormintelor prezentate mai sus este susținută de ritul funerar și inventarul recuperat.

Majoritatea mormintelor sarmate descoperite pînă în prezent în estul și sud-estul Carpaților au fost găsite în necropole plane [10], gropile

---

8 Am fost sesizați de această descoperire de către directorul școlii din localitate, prof. M. Amarandei, care a salvat și amfora, donînd-o Muzeului județean Botoșani. Îi mulțumim și pe această cale.

9 Gh. Bichir, op. cit., p. 100.

10 Idem, în *Pontica*, 5, 1972, p. 139 ; Gh. Diaconu, în *SCIVA*, 2, 31, 1980, p. 276.

avînd forma rectangulară cu colțurile rotunjite, orientarea scheletului fiind aproximativ pe direcția N-S, mai rar V-E și extrem de rar SSE-NNV [11]. Dacă nu se cunosc înmormîntări cu tumuli, sînt relativ frecvente însă înmormîntările secundare în tumuli mai vechi [12].

Mormintele aflate în discuție aici se aliniază la aceste caracteristici generale ale ritului funerar sarmat identificat pînă în prezent. De observat este analogia orientării scheletului descoperit la *Cîrniceni,* pe locul *Școala Veche* cu cel descoperit la *Cioinagi-Balintești* (M. 3) care avea însă orientarea SSE-NNV [13]. De asemenea notăm analogiile în ceea ce privește poziția scheletelor. Mai aparte ni se pare a fi însă răvășirea oaselor din mormintele de la *Albești* și *Bîrlești-Erbiceni* ca și lipsa unor părți din schelet. Situații asemănătoare sînt rare, fiind documentate în necropole sarmatice din U.R.S.S., iar la noi în mormintele sarmaților iazigi din vestul țării [15] și la Cioinagi Balintești (M. 2) în Moldova [16]. S-a exprimat opinia că ar putea fi vorba fie de o reînhumare, fie de un anumit ritual al ciopîrțirii cadavrului [17], dar deocamdată există prea puține date pentru a se putea face supoziții.

Oricum, dacă aceste răvășiri nu sînt întîmplătoare, provocate în mod fortuit de-a lungul timpului, ci ar atesta existența izolată a unui anumit ritual funerar, faptul ne atenționează analogiile cu ritualul răvășirii mormintelor și, în multe cazuri chiar lipsa osemintelor din morminte în cadrul necropolelor culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov [18].

Așa cum am mai arătat, notăm că mormintele de înhumație de la *Cîrniceni (Școala Veche și Holm)* și *Bîrlești-Erbiceni, ar putea aparține* sarmaților, motivăm sublinierea pentru că sînt lipsite de inventar ; or, elementele de rit *numai ele singure,* nu pot da certitudini în această privință [19], chiar dacă analogii se mai găsesc. Pentru mormîntul 5 de la Mitoc, chiar dacă nu are inventar, situarea lui în cadrul micii necropole de aici nu lasă loc pentru incertitudini în ceea ce privește apartenența etnică, care este demonstrată prin inventarul din celelalte morminte.

În ceea ce privește vasele din mormintele 4 și 6, lucrate cu mîna din pastă inferioară, analogii se găsesc în descoperirile de la *Borduşelu (Ialomița)* [20] și *Largu (Galați)* [21]. Alte vase tot din pastă grosolană mo-

11 Gh. Bichir, op. cit., p. 139.
12 Ibidem.
13 E. Zaharia, în *Materiale,* VI, 1959, p. 898.
14 Gh. Bichir, în op. cit., 5, 1972, p. 141.
15 Ibidem.
16 E. Zaharia, în op. cit., p. 897-898, fig. 1. Pentru cele 5 morminte de la Trușești s-a făcut observația că deranjamentele puteau fi provocate și de gangurile de animale ; v. Gh. Bichir în op. cit., p. 141.
17 Ibidem.
18 În necropola de la Tocileni-Stăuceni, județul Botoșani, săpată în 1981—1982 de I. Ioniță și Octavian-Liviu Șovan, mare parte din morminte s-au aflat în această situație.
19 I. Ioniță, op. cit., p. 65.
20 Crișan Mușețeanu și Radu Lungu, în *SCIV* 4, 28, 3, 1977, p. 423-424 ; pl. 2/1a ; 3/1a.
21 I. T. Dragomir, *Materiale,* 5, 1959, p. 479, fig. 5/4.

delate cu stîngăcie, prezentînd deformări în profil, asemănătoare cu cel descoperit în mormîntul 2 de la Mitoc s-au descoperit la Coşlogeni (Ialomiţa) [22], cu deosebirea că acesta din urmă are buza evazată spre exterior cu crestături pe margine. Credem însă că cele mai sigure analogii le găsim în descoperirile similare de la est de Prut, Zernești, Bokani, etc. [23].

Pe baza caracteristicilor ceramicii din mormintele sarmatice de la Mitoc, propunem aceeaşi încadrare cronologică precizată anterior [24], adică în secolul II e.n., eventual în prima jumătate a secolului III, cînd sarmaţii au depus în morminte vase de ofrandă de proveniență şi factură proprie lucrate cu mîna şi de calitate inferioară. În perioadele următoare cînd contactele cu populaţia locală devin mai strînse, în mormintele sarmatice găsim şi vase din pastă de bună calitate, lucrate la roată, de factură dacică, ca în mormîntul de la Albeşti. Amfore ca cea descoperită aici, imitate de olarii autohtoni după cele romane cu modificările cerute de necesităţile locale sînt frecvente în mediul carpic, atît în aşezări cît şi în necropole [25]. Prezenţa unei amfore de acest tip este constatată şi într-un alt mormînt sarmat şi anume mormîntul 1 de la Pogorăşti [26], fiind datat în secolul III e.n. [27].

Fibulele de tipul celor descoperite la *Albeşti* sînt destul de numeroase la est de Carpaţi, fiind documentate şi în sudul şi vestul Uniunii Sovietice, la sarmaţi şi în oraşele nord-pontice [28], fiind încadrate în marea lor majoritate în limitele secolul III e.n. [29].

Obiceiul de a pune în morminte cute de ascuţit, semnalat prin descoperirea de la Albeşti, este întîlnit, între altele şi în unele morminte scitice, dar şi sarmatice [30]. Recent, într-un mormînt din necropola de incineraţie dacică din secolele II—III e.n. de la Stînca-Ştefăneşti, a fost descoperit un fragment de cute de formă paralelipipedică [31].

În baza acestor analogii putem data mormîntul de la Albeşti în limitele sec. III e.n.

Descoperirile prezentate sînt — alături de celelalte cunoscute pînă în prezent — elemente ce contribuie la posibilitatea urmăririi evoluţiei istorice a spaţiului extracarpatic, sarmaţii aducîndu-şi în secolul următor

---

22 C. Mușeteanu și R. Lungu, op. cit., p. 426, fig. 2/3 și 3/3.

23 E. A. Rikman, *Pamiatniki sarmatov i plemen cerneahovskoi kul'turi*, Chișinău, 1975, p. 27, fig. 12/2 p. 28, fig. 13/13.

24 V. Chirica, op. cit., p. 635.

25 I. Ioniță, în *AM*, II-III, 1964, p. 324; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, Buc., 1973, p. 81.

26 I. Ioniță, op. cit., p. 312, fig. 5/1.

27 Ibidem, p. 324.

28 Gh. Bichir, op. cit., 100.

29 Ibidem, p. 101.

30 B. A. Šramko, *Točil' ni znarjaddja skiphs' koi dobi*, în *Archeologija* (Kiev), 11, 1973, p. 43-48; M. G. Moškova, *Sarmatskie progrebenija Novo-Kumakskogo mogil' nika bliz g. Orska*, in *MIA*, 153, 1972, p. 34, fig. 4, 4; idem, *Savromatskie pamjatniki severovostočnogo Orenburž' ja*, în *MIA*, 153, 1972, p. 59, 62, fig. 2, 8; 5, 1.

31 Săpături inedite, I. Ioniță și O. L. Șovan.

aportul la formarea culturii unitare Sîntana de Mureș-Cerneahov, dar cu particularități [32] ce rezultă din aporturile culturale ale unor elemente etnice diferite.

NOUVELLES DECOUVERTES SARMATIQUES DANS LE CHAMP DE LA MOLDAVIE

Résumé

Les fouillés archéologiques effectuées dans les dernieres années ont révélées des nouvelles tombes sarmatiques d'inhumation dans Le Champ de la Moldavie, decouvertes qui soulignent encore une fois la préférence des sarmates pour le territoire Prut-Jijia, une zone de plaine favorable d'habitat.

Ainsi on a decouvert encore trois tombes à Mitoc-Malul Galben (dép. Botoșani), d'orientation generale N-S, dans les deux se trouvent tant que une vase d'argile brûlée, travaillé manuele, de pâte fuiable d'une qualité inférioire. Les tombes se daten en II-éme siècle, eventuel, la premiere demie de III-éme siècle.

Autres trois tombes, probable sarmates ont été decouvertes dans le dép. Iași. les deux sur le territoire du village Cîrniceni, c. Țigănași. Le premier a été trouvé dans le point Holm, d'orientation NNV-SSE, le deuxième dans le point Școala veche, d'orientation SV-NE. Le troisième tombe de dép. Iași a été découverte dans le village Bîrlești, c. Erbiceni, dans un mamelon plus anciene, d'orientation NE-SV. Toutes ces trois tombes se datent en II-IV-éme siècles.

Au Albești (dép. Botoșani) on a découvert une tombe sarmatique dérangée déjà d'antiquité ou ont été trouvés une amphore travaillé „à la roue" d'autochtones en pâte fine, centrée et décor géomètrique lustré, aussi une fibule de bronze, des objets qui datent la tombe dans les limites de III-éme siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le plan des tombes sarmatiques d'inhumation de Mitoc-Malul Galben (1, 2, 3) et Cîrniceni — le point Holm (4).

Fig. 2. — Vases d'argile brûlé confectionées manuel, découvertes dans les tombes de Mitoc (1, 2).

Fig. 3. — Le plan de la tombe sarmatique de Albești (1) et l'amphore cendrée de pâte fine confféctioné à la roue de la même tombe (2).

Fig. 4. — L'Amphore cendrée de Albești (1) et la fibule de bronze de la même tombe (2).

32 I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 111.

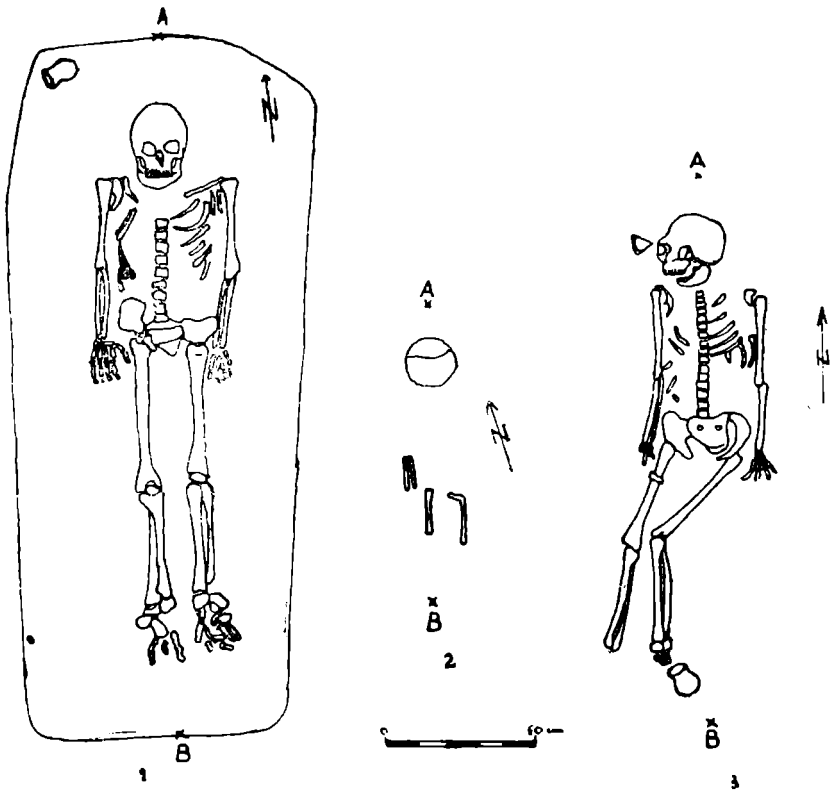

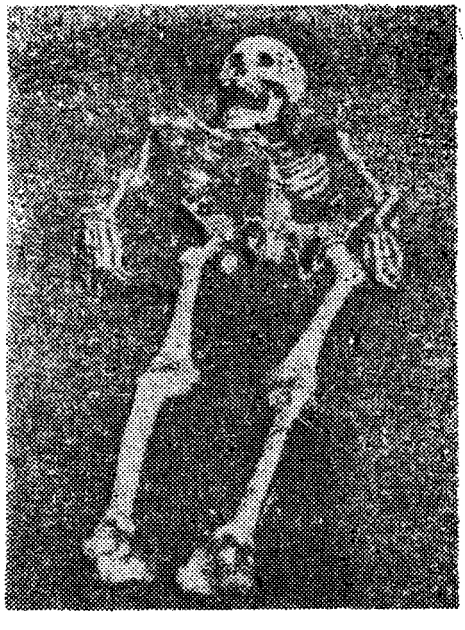

Fig. 1. Planul mormintelor sarmatice de înhumație de la Mitoc-Malul Galben (1, 2, 3) și Cîrniceni — punctul Holm (4).

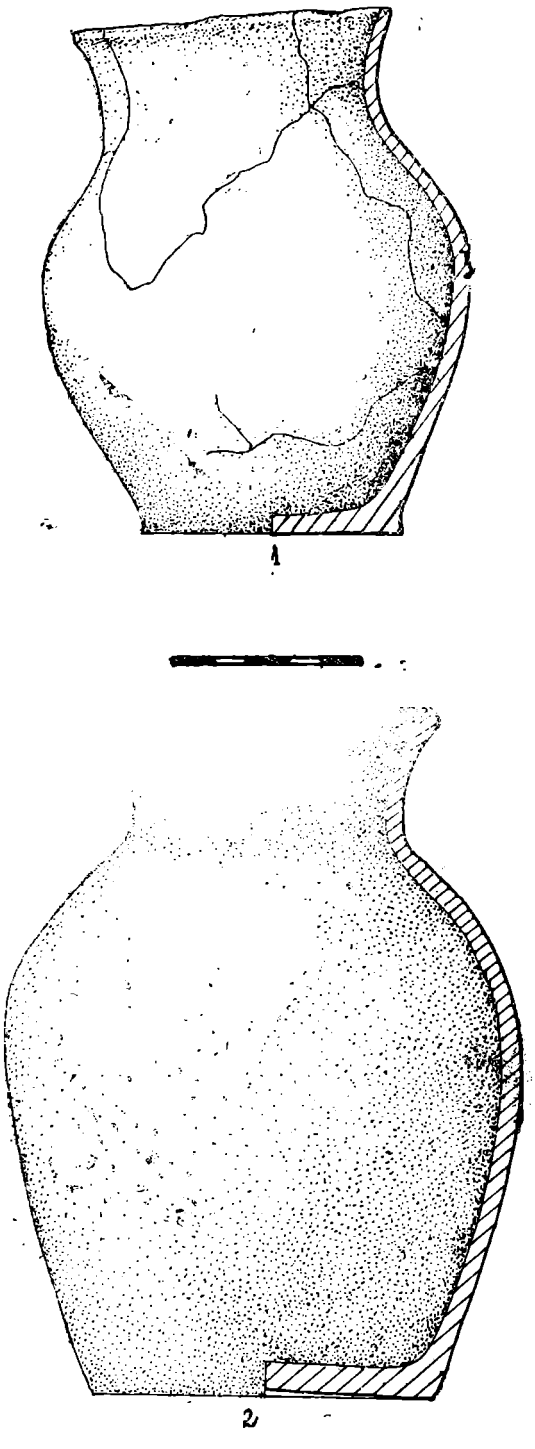

Fig. 2. Vase din lut ars lucrate cu mîna descoperite în mormintele de la Mitoc (1, 2).

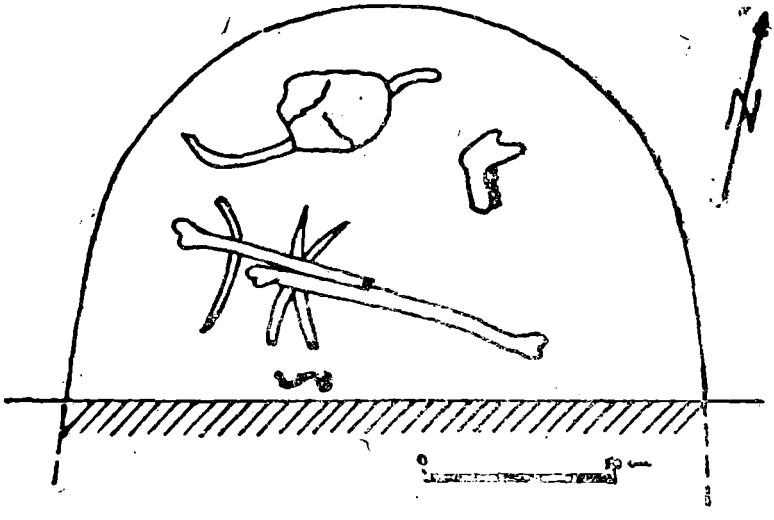

1

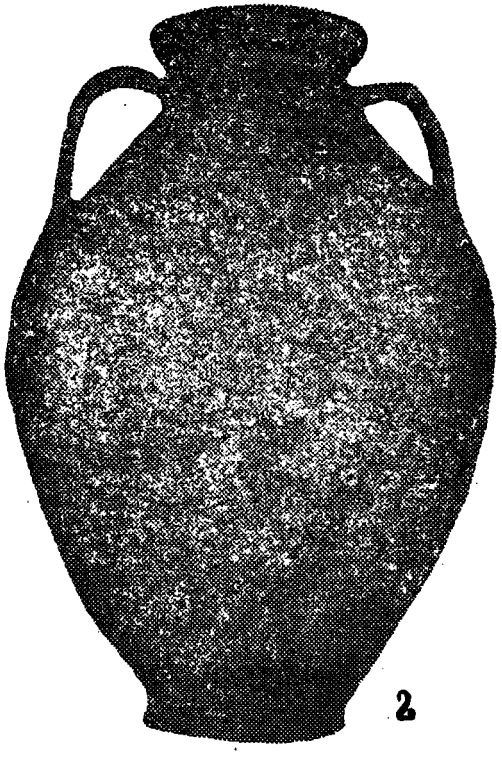

2

Fig. 3. Planul mormîntului sarmatic de la Albești (1) și amfora cenușie din pastă fină lucrată la roată din același mormînt (2).

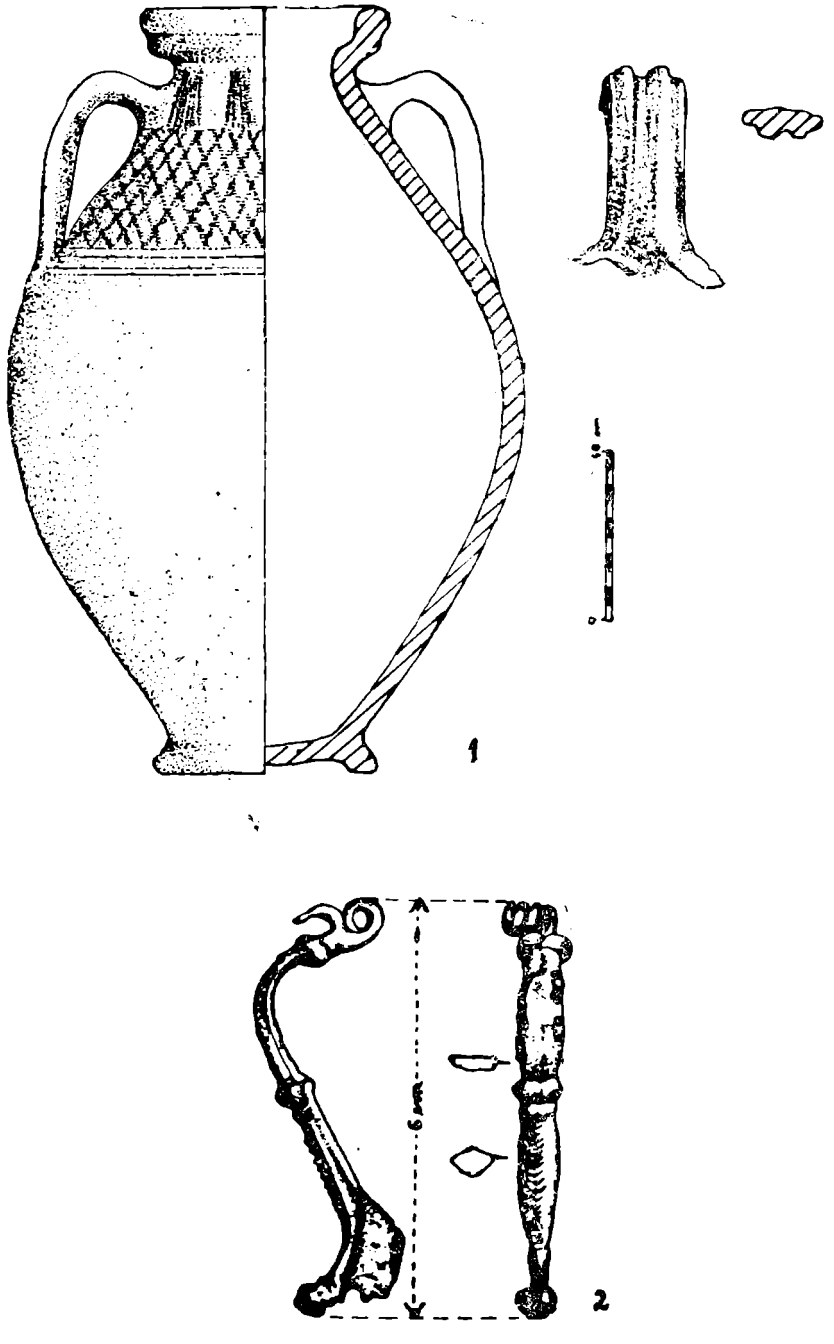

Fig. 4. Amfora cenușie de la Albești (1) și fibula de bronz din același mormînt (2).

NECROPOLA DACICĂ DE LA STÎNCA (COMUNA ȘTEFĂNEȘTI, JUDEȚUL BOTOȘANI)

ION IONIȚĂ
OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN

În toamna anului 1980, prin deversarea parțială a lacului de acumulare de la Stînca-Costești, au fost descoperite, în urma unor puternice acțiuni de eroziune a malurilor, două amfore romane (fig. 7 ; 13, 1-2) și o urnă dacică lucrată la roată din pastă fină cenușie (fig. 6, 2) [1]. Locul descoperirii se afla pe malul drept al rîului Prut, la poalele Dealului Rîșca, pe o pantă ușor înclinată către ESE (la circa 100 m depărtare de vechea albie și la 2 km în amonte de baraj). Săpăturile arheologice inițiate în 1981 de semnatarii acestui articol [2] s-au desfășurat în condiții deosebit de grele, întrucît unele morminte s-au aflat aproape tot timpul sub nivelul fluctuant al apelor din bazinul de acumulare.

Cercetarea necropolei s-a făcut prin 29 secțiuni (III—XXXI) cu lățimea de 2 m (una singură de 3 m) și lungimea între 6 m și 60 m, orientate perpendicular pe firul văii ; intervalele dintre secțiuni, cu lărgimea de 0,40—0,45 m, au fost săpate și ele ulterior. Alte două secțiuni (I—II), cu aceeași lățime și cu lungimea de 40 m fiecare, au fost săpate mai spre nord de locul necropolei, la 87 m și respectiv 194 m, fără a se descoperi în cuprinsul lor nici un fel de resturi arheologice.

Prin săpăturile executate în zona necropolei, așadar excluzînd cele două secțiuni de la nordul acesteia, s-a cercetat efectiv o suprafață de circa 2035 m^2, în cuprinsul căreia s-au dezvelit 40 morminte. După dispoziția mormintelor în plan, ca și după intervalul destul de mare dintre acestea și limita exterioară a săpăturii, s-ar părea că necropola, în general de dimensiuni reduse, a fost săpată în întregime. N-ar fi exclus însă ca în preajma acesteia să fi existat și o a doua grupare de morminte, așa cum s-a observat la alte necropole dacice, spre exemplu la Văleni [3]. Întrucît cercetarea zonei din apropiere nu a mai fost posibilă

1 Descoperirea vaselor la marginea lacului a fost făcută de Brebenel Ioan și Toma Gheorghe de la pichetul de grăniceri Stînca, iar primele cercetări la fața locului au fost efectuate de către muzeografii Paul Șadurschi și Octavian Liviu Șovan.

2 La efectuarea lucrărilor de pe șantierul arheologic un sprijin deosebit am primit din partea inginerului Alexandru Simionovici, directorul Întreprinderii Stînca, căruia îi aducem cele mai calde mulțumiri.

3 I. Ioniță, V. Ursachi, *Nouvelles données archéologiques concernant les Carpo-Daces, în Actes du 7e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Praga (1966)*, 2, 1971, p. 1023 ; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, 1, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 62.

datorită inundării ei definitive de către apele lacului, situația rămîne neclarificată. Totuși, cele 40 morminte alcătuiesc o grupare ce poate fi apreciată, ca număr și dispunere în plan, drept o mică necropolă.

Gropile mormintelor au fost săpate într-un strat foarte gros de depuneri aluvionare, de culoare cenușie negricioasă, fapt pentru care conturul lor nu a putut fi precizat niciodată. De asemenea, deși s-au descoperit numeroase fragmente ceramice și mai multe obiecte din vremea acestei necropole, o depunere arheologică corespunzătoare perioadei de înmormîntări nu a putut fi delimitată stratigrafic.

În continuare, prezentăm catalogul mormintelor descoperite, pe baza căruia vom face apoi unele aprecieri cu privire la ritul și ritualurile funerare, obiceiurile de port, tipologia, cronologia și apartenența etnică a acestei necropole.

Mormîntul 1. Incinerație în urnă. Adîncime 0,52 m. Ca urnă a fost folosită partea inferioară a unui vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, arsă neuniform, de culoare brun cafenie ; cîteva fragmente mici din pereții vasului erau rupte și căzute în interior (fig. 3, 1). Oasele calcinate, în cantitate foarte mică și curățate de cenușă, se aflau toate în urnă. La 10 cm spre nord de aceasta, probabil în groapa mormîntului, se afla un mic fragment de vas din pastă fină, cenușie, lucrat la roată.

Mormîntul 2. Incinerație în urnă. Adîncime 0,65 m. Drept urnă a fost folosit un vas de formă sferoidală, cu gura largă și o nervură în relief pe umăr, lucrat la roată din pastă fină, cenușie ; pasta nu a fost suficient de bine amestecată, rămînînd cu multe bule de aer, care în timpul arderii s-au dilatat, deformînd pereții cu umflături proeminente ; parte din marginea urnei lipsește (fig. 4, 1 ; 14, 1). Oasele calcinate, în cantitate destul de mare, erau curățate de cenușă și se aflau numai în urnă. Inventarul mormîntului, aflat printre oasele calcinate, cuprindea o bucată mică de rășină topită (fig. 8, 1) și o piatră de ascuțit, perforată la unul din capete pentru a putea fi atîrnată ; capătul de care se atîrna piesa lipsește, fiind rupt din vechime (fig. 8, 11).

Mormîntul 3. Incinerație în urnă. Adîncime 0,60 m. Urna era reprezentată de partea inferioară a unui vas din pastă grosolană, lucrat cu mîna, ars neuniform, de culoare brun-cafenie, păstrat pe o înălțime de pînă la 5 cm (fig. 3, 2 ; 11, 1). Oasele calcinate, în cantitate destul de mică, erau curățate de cenușă și depuse numai în urnă.

Mormîntul 4. Incinerație în urnă. Adîncime 0,90 m. Urna era reprezentată de partea inferioară a unui vas lucrat cu mîna, din pastă grosolană, sfărîmicioasă (fig. 3, 4). Oasele calcinate, destul de multe, erau curățate de cenușă și așezate numai în urnă. Printre oase se aflau și cîteva fragmente de la un mîner de pieptene de os (fig. 9, 1, 2, 5, 6).

Mormîntul 5. Incinerație în groapă. Oasele calcinate, în cantitate redusă, au fost puse în groapă după ce au fost curățate de cenușă. Zona de împrăștiere a oaselor calcinate era de formă circulară, cu diametrul de 0,25 m. Printre oase se afla și un fragment de vas lucrat la roată, din pastă fină, roșie.

Mormîntul 6. Incinerație în urnă cu capac. Adîncime 0,70 m. Urna era reprezentată de un vas de formă sferoidală, din pastă fină, cenușie, lucrat la roată, căruia îi lipsea o parte din margine (fig. 5,3 ; 11, 5). Drept capac s-a folosit o bucată din peretele unui vas de dimensiuni mari, lucrat la roată din pastă fină, cărămizie, pe care se observă pete cenușii de la o ardere secundară. Oasele calcinate, în cantitate foarte mare, erau curățate de cenușă și depuse numai în urnă. Printre ele se aflau două nituri de bronz, rectangulare în secțiune (fig. 9, 7), provenind probabil de la un pieptene construit din trei rînduri de plăcuțe.

Mormîntul 7. Incinerație în groapă. Adîncime 0,60 m. Oasele calcinate, în cantitate redusă și curățate de cenușă, au fost puse direct în groapă, pe o zonă circulară cu diametrul de 0,30 m.

Mormîntul 8. Incinerație în urnă. Adîncime 0,92 m. Urna era reprezentată de un vas întreg, lucrat cu mîna din pastă grosolană, decorat pe umăr cu trei proeminențe rotunde și o linie adîncită în zig-zag ; pe suprafața vasului, de culoare brun-cafenie, se observă urme clare de ardere secundară (fig. 2, 4 ; 11, 6 ; 13, 4). Oasele calcinate, curățate de cenușă, umpleau urna pînă la jumătate. Între oase a fost descoperit un tub scurt lucrat din os (fig. 9, 23).

Mormîntul 9. Incinerație în urnă. Adîncime 0,65 m. Ca urnă s-a folosit o cană cu corpul sferoidal, gîtul cilindric și toarta din bandă lată, lucrată la roată din pastă fină, roșie ; gîtul și toarta lipsesc din vechime (fig. 3, 7). Oasele calcinate, în cantitate redusă și curățate de cenușă, erau depuse numai în urnă.

Mormîntul 10. Incinerație în urnă. Adîncime 0,80 m. Ca urnă s-a utilizat un vas lucrat cu mîna, din pastă grosolană, de culoare brun-cafenie, avînd formă bitronconică alungită, marginea dreaptă și crestată ; parte din urnă lipsește (fig. 2, 3). Oasele calcinate, în cantitate foarte mare și curățate de cenușă, se găseau numai în urnă. Între oase se afla o bucată de silex trecută prin foc (fig. 8, 9).

Mormîntul 11. Incinerație în groapă, acoperită cu capac. Adîncime 0,65 m. Oasele calcinate, în cantitate redusă și curățate de cenușă, erau acoperite cu un castron așezat cu gura în jos. Acesta era lucrat la roată, din pastă fină, cenușie, avînd partea superioară cilindrică, iar cea inferioară tronconică (fig. 3, 8 ; 11, 2).

Mormîntul 12. Incinerație în groapă. Adîncime 0,60 m. Oasele calcinate, în cantitate mică și curățate de cenușă, erau depuse pe o zonă circulară cu diametrul de 0,25 m. Între oasele calcinate se aflau cîteva fragmente dintr-un mîner semicircular al unui pieptene de os (fig. 9, 12) ; pe unul din fragmente s-au păstrat și resturi de oxid de fier, probabil de la nitul care prindea cele trei rînduri de plăcuțe.

Mormîntul 13. Incinerație în urnă. Adîncime 1,10 m. Ca urnă a fost folosit un castron mare din pastă fină, cenușie, lucrat la roată, de formă bitronconică cu umărul rotunjit și nervură în relief sub margine (fig. 3, 6 ; 11, 3). Oasele calcinate, în cantitate mică și curățate de cenușă, au fost depuse în urnă, precum și deasupra ei. În preajma urnei

s-a găsit și un fragment dintr-un castron mai mic, din pastă fină, cărămizie, lucrat la roată.

Mormîntul 14. Incinerație în urnă. Adîncime 0,45 m. Urna era reprezentată de partea inferioară a unui vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, de culoare brun-cafenie, fărîmițat aproape în totalitate; înălțimea pereților ajungea pe alocuri pînă la 4 cm. Oasele calcinate, curățate de cenușă, deși în cantitate nu prea mare, se aflau în urnă și, de asemenea, împrăștiate deasupra și în preajma ei, pe o zonă circulară cu diametrul de 0,15 m și adîncimea de 0,20 m. Între oasele din urnă se afla și o bucată de rășină topită (fig. 8, 4).

Mormîntul 15. Incinerație în urnă. Adîncime 0,55 m. Urna era reprezentată de partea inferioară a unui vas lucrat la roată din pastă fină, de culoare cafenie deschisă, acoperit cu angobă negricioasă (fig. 5, 1; 12, 2). Oasele calcinate, în cantitate redusă și curățate de cenușă, erau depuse numai în urnă. Printre oase se afla și un tub din os de pasăre (fig. 9, 29)[4].

Mormîntul 16. Incinerație în urnă. Adîncime 0,90 m. Ca urnă s-a folosit un vas lucrat la roată, din pastă fină, cărămizie, cu corpul sferoidal și marginea înaltă, puternic evazată; parte din marginea urnei lipsește (fig. 4, 3; 12, 4; 13, 3). Oasele calcinate, în cantitate mare și curățate de cenușă, se aflau numai în urnă.

Mormîntul 17. Incinerație în groapă. Adîncime 0,85 m. Oasele calcinate, în cantitate foarte mică, erau depuse direct în groapă.

Mormîntul 18. Incinerație în urnă. Adîncime 0,85 m. Drept urnă s-a folosit un vas mare din pastă fină, cenușie, lucrat la roată, cu corpul de formă sferoidală; fundul, marginea și gîtul aproape în întregime lipsesc; pasta vasului a fost prost frămîntată, păstrînd bule de aer, care prin dilatare în timpul arderii au deformat suprafața pereților, înregistrîndu-se numeroase umflături (fig. 5, 6). Oasele calcinate, curățate de cenușă și în cantitate destul de mare, au fost depuse atît în urnă, cît și în afara ei. Cele din preajma urnei se aflau la circa 25—30 cm spre est, la nivelul părții ei superioare, fiind aruncate în groapă după ce aceasta fusese în parte astupată.

Mormîntul 19. Incinerație în urnă. Adîncime 0,75 m. Urna era reprezentată de o cană lucrată la roată din pastă fină, cenușie, avînd corpul sferoidal, cu tendință de bitronconizare; la baza gîtului se află un brîu în relief; gîtul și toarta lipseau din vechime (fig. 5, 5); un singur fragment din margine se afla căzut în interiorul urnei. Oasele calcinate, destul de puține și curățate de cenușă, se găseau numai în urnă.

Mormîntul 20. Incinerație în groapă. Adîncime 0,80 m. Oasele calcinate, curățate de cenușă, erau puse direct în groapă.

Mormîntul 21. Incinerație în urnă cu capac. Adîncime 0,70 m. Ca urnă s-a folosit un vas mare, sferoidal, cu gîtul scurt și marginea dreaptă, lucrat la roată din pastă fină, cenușie; pe suprafața vasului se

4 Identificarea piesei între oasele calcinate a fost făcută de N. Mirițoiu.

observă cîteva umflături produse în timpul arderii prin dilatarea bulelor de aer rămase în pasta insuficient amestecată (fig. 5, 2 ; 21, 2). Pe umărul vasului, drept capac, se afla o bucată sfărîmată din partea inferioară a unui vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, de culoare negricioasă în secțiune și brun-cărămizie la exterior ; un fragment din capac se afla în interiorul urnei. Oasele calcinate, în cantitate mare și curățate de cenușă, au fost depuse numai în urnă. Printre ele s-au găsit un nit de fier și mai multe fragmente de la pieptene de os compus din trei rînduri de plăcuțe (fig. 9, 13, 15-17, 21, 22).

Mormîntul 22. Incinerație în groapă. Adîncime 0,75 m. Oasele calcinate, în cantitate mare și curățate de cenușă, erau depuse direct în groapă, pe o zonă circulară cu diametrul de 0,30 m. Printre oase au fost descoperite și cîteva fragmente de la un pieptene de os (fig. 9, **19**, 20).

Mormîntul 23. Incinerație în groapă. Adîncime 0,55 m. Oasele calcinate, puține la număr și curățate de cenușă, au fost depuse direct în groapă.

Mormîntul 24. Incinerație în urnă. Adîncime 0,70 **m**. Urna era reprezentată de un vas mare, întreg, lucrat la roată din pastă fină, cenușie, cu corpul sferoidal și marginea mult evazată (fig. 4, 4 ; 12, 6 ; 14, 3). Poziția urnei era cu gura ușor aplecată spre nord-vest. Oasele calcinate, în cantitate mare, curățate de cenușă și cărbuni, au fost puse numai în urnă. Printre oase s-au găsit o bucată de rășină topită (fig. 8, 7) și fragmente dintr-un pieptene de os lucrat din trei rînduri de plăcuțe. Pe unul din aceste fragmente se păstrează un rest de ornament incizat, format dintr-un cerc și un punct în mijloc (fig. 9, 24-27).

Mormîntul 25. Incinerație în urnă. Adîncime 0,35 m. Ca urnă s-a utilizat partea inferioară a unui vas lucrat la roată din pastă fină, cenușie (fig. 3, 5 ; 12, 1). Oasele calcinate, foarte puține și curățate de cenușă, erau depuse numai în urnă. Între oase se găseau și două bucăți de rășină topită (fig. 8, 3), dintre care una cuprinde și fragmente mici de oase calcinate.

Mormîntul 26. Incinerație în urnă cu capac. Adîncime 0,55 m. Urna era reprezentată de un vas lucrat la roată din pastă fină, cenușie, de tipul amforelor cu fund inelar ; corpul amforei, decorat cu mai multe caneluri orizontale, avea și trei perechi de găuri, executate pentru a repara vasul ; gîtul și torțile lipsesc din vechime (fig. 6, 1). Urna se găsea în poziția ușor aplecată spre est. Drept capac s-a folosit o bucată dintr-un vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, de culoare brun-cafenie. Oasele calcinate, în cantitate mare și curățate de cenușă, au fost depuse numai în urnă.

Mormîntul 27. Incinerație în urnă. Adîncime 0,50 m. Ca urnă s-a folosit partea inferioară a unei amfore lucrată la roată din pastă fină, cenușie (fig. 6, 3 ; 12, 3). Oasele calcinate, foarte puține, erau curățate de cenușă și depuse numai în urnă. Printre oase s-a găsit o bucată de rășină topită (fig. 8, 5).

Mormîntul 28. Incinerație în groapă. Adîncime 0,90 m. Oasele calcinate, puține la număr și curățate de cenușă, au fost puse direct în groapă. Între oase se afla și o aschie de silex (fig. 8, 6).

Mormîntul 29. Incinerație în urnă. Adîncime 0,60 m. Urna era reprezentată de un vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, ars neuniform, de culoare brun-cafenie și cu pete cenușii, de formă bitronconică, cu marginea dreaptă și decor în relief compus din patru proeminențe conice pe linia diametrului maxim și două motive de forma literei S, inversată și culcată, aflate imediat sub gît ; pe vas se observă urme de ardere secundară ; unele părți din vas lipsesc (fig. 2, 5). Lîngă marginea urnei se afla un fragment din fundul unui vas lucrat la roată din pastă fină, cenușie. Oasele calcinate, curățate de cenușă, erau în cantitate foarte mare, umplînd urna. Cîteva fragmente de oase se aflau căzute pe umărul urnei.

Mormîntul 30. Incinerație în groapă. Adîncime 0,60 m. Oasele calcinate, foarte puține și curățate de cenușă, erau puse direct în groapă. Lîngă ele se găsea un fragment dintr-un vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, de culoare brun-cafenie.

Mormîntul 31. Incinerație în groapă. Adîncime 0,55 m. Oasele calcinate, puține la număr și curățate de cenușă, au fost depuse direct în groapă, într-o mică grămadă.

Mormîntul 32. Incinerație în groapă. Adîncime 0,50 m. Oasele calcinate, în cantitate nu prea mare și curățate de cenușă, au fost depuse direct în groapă. Între oase s-au găsit și două bucăți de rășină topită (fig. 8, 2).

Mormîntul 33. Incinerație în groapă. Adîncime 0,50 m. Oasele calcinate, în cantitate destul de mică și curățate de cenușă, erau depuse direct în groapă.

Mormîntul 34. Incinerație în urnă. Adîncime 0,65 m. Urna era reprezentată de un vas lucrat cu mîna din pastă grosolană, de culoare brun-cărămizie, din care lipsea o parte din margine. Vasul era sfărîmat aproape în totalitate, nemaiputînd fi reconstituit decît foarte puțin (fig. 2, 1 ; 12, 5). Oasele calcinate, în cantitate mare și curățate de cenușă, erau depuse numai în urnă.

Mormîntul 35. Incinerație în groapă. Adîncime 0,60 m. Oasele calcinate, în cantitate nu prea mare și curățate de cenușă, se aflau împrăștiate pe o zonă circulară cu diametrul de 0,35 m.

Mormîntul 36. Incinerație în urnă. Adîncime 0,60 m. Ca urnă a fost folosită o cană lucrată la roată din pastă fină, cărămizie, cu corpul sferoidal, gîtul cilindric și toarta din bandă lată, șănțuită longitudinal ; un fragment din gîtul cănii lipsea din antichitate (fig. 5, 4 ; 14, 4). Oasele calcinate, curățate de cenușă, umpleau cana pînă la linia gîtului. Între oase se aflau și două fragmente de la mînerul semicircular al unui pieptene lucrat din trei rînduri de plăcuțe (fig. 9, 28).

Mormîntul 37. Incinerație în urnă. Adîncimea 0,60 m. Urna reprezentată de un vas lucrat cu mîna din pastă grosolană de culoare brun-

cafenie, avînd formă bitronconică ; pasta era foarte sfărîmicioasă și vasul s-a spart în numeroase fragmente, nemaiputînd fi întregit decît foarte puțin din el (fig. 2, 2). Oasele calcinate, curățate de cenușă, ocupau un sfert din capacitatea urnei.

Mormîntul 38. Incinerație în urnă. Adîncime 0,85 m. Ca urnă s-a folosit un vas lucrat la roată din pastă fină, cărămizie, de formă sferoidală, cu marginea răsfrîntă la orizontală ; un fragment din marginea urnei lipsește (fig. 4, 2 ; 11, 4). Oasele calcinate, curățate de cenușă, umpleau urna.

Mormîntul 39. Incinerație în urnă. Adîncime 0,65 m. Drept urnă s-a folosit partea inferioară a unui vas lucrat cu mîna, din pastă grosolană, de culoare brun-cărămizie (fig. 3, 3). Oasele calcinate, în cantitate nu prea mare, erau depuse numai în urnă. Printre oase s-a păstrat și un mic fragment de la un obiect de bronz ce nu poate fi identificat.

Mormîntul 40. Incinerație în urnă. Adîncime 0,50 m. Urna era reprezentată de un vas lucrat la roată din pastă fină, cenușie, avînd formă ovoidală, cu două torți din bandă lată, șănțuită longitudinal ; o parte din marginea vasului lipsea din vechime (fig. 6, 4). Oasele calcinate, în cantitate mare și curățate de cenușă, se aflau numai în urnă.

Materialele arheologice aflate în depunerea din zona mormintelor constau mai ales din resturi de vase. În total au fost descoperite 692 fragmente ceramice provenind de la vase lucrate la roată din pastă fină, cenușie sau cărămizie. Ele aparțin la diferite tipuri de castroane, oale și vase cu torți (fig. 10). Lipsesc cu totul fragmentele din vase lucrate cu mîna și, de asemenea, acelea de amfore. Din strat mai provin și cîteva obiecte de fier (fig. 8, 8), bronz (fig. 9, 3, 4, 8-11, 14, 18) și lut ars (fig. 8, 10).

*

* *

Toate cele 40 morminte de la Stînca erau de incinerație. Asupra gropilor de morminte nu se pot oferi nici un fel de date, întrucît limitele acestora n-au putut fi observate. Se poate menționa doar că, la mormintele de incinerație fără urnă, împrăștierea oaselor calcinate era de obicei pe o zonă circulară cu diametrul de 0,25—0,35 m. În ceea ce privește adîncimea mormintelor, aceasta era cuprinsă între 0,35 m și 1,10 m ; majoritatea mormintelor se aflau însă la 0,55—0,90 m adîncime de suprafața actuală a solului. Nu s-au putut sesiza nici un fel de semne ce morminte amenajate eventual la suprafața solului.

Mormintele de incinerație de la Stînca aparțin la două variante principale : a) — morminte de incinerație cu oasele așezate direct în groapă ; b) — morminte de incinerație cu oasele calcinate depuse într-o urnă.

Din categoria mormintelor de incinerație cu oasele calcinate așezate direct în groapă fac parte 14 morminte (nr. 5, 7, 11, 12, 17, 20, 22, 23, 28, 30-32 și 35), care reprezintă 35% din necropolă. Ele se găsesc răspîndite pe toată suprafața cimitirului, dar o anumită concentrare este

totuși de sesizat aproximativ în centru și pe mijlocul laturei de est (mormintele 20, 28, 30, 31, 35 și respectiv 17, 22, 23) (fig. 1). Din felul în care se aflau împrăștiate în cuprinsul gropilor, nu rezultă că oasele calcinate ar fi fost depuse, în cazurile respective, în urne din materiale perisabile, cum ar fi lemn, țesătură etc. În mormîntul 11, oasele calcinate au fost acoperite cu un castron lucrat la roată, din pastă fină, cenușie, așezat cu gura în jos (fig. 11, 2).

Mormintele de incinerație cu oasele depuse în urnă erau mai numeroase (nr. 1-4, 6, 8-10, 13-16, 18, 19, 21, 24-27, 29, 34, 36-40) și, de asemenea, răspîndite pe tot arealul necropolei (fig. 1). Resturi de capace peste urne s-au înregistrat numai în trei cazuri (mormintele 6, 21 și 26). Vasele folosite ca urne și capace, lucrate cu mîna (mormintele 1, 3, 4, 8, 10, 14, 29, 34, 37 și 39) și la roată (mormintele 2, 6, 9, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 24-27, 36 ,38 și 40), erau destul de diversificate ca formă. Ele ar putea fi incluse la următoarele tipuri (includeam în această tipologie și castronul folosit drept capac în mormîntul 11, cu oasele calcinate puse direct în groapă) :

Tipul 1. Vase lucrate cu mîna, înalte, bitronconice, cu diametrul gurii aproximativ egal cu acela de la bază. Acestui tip îi aparțin două urne (mormintele 10 și 29), ambele decorate, una cu crestături pe margine (fig. 2, 3), iar alta cu proeminențe tronconice pe diametrul maxim și motive de forma literei S (inversată și culcată) sub margine (fig. 2, 5). Un al treilea exemplar ce ar putea fi încadrat la același tip este urna din mormîntul 37, care s-a sfărîmat aproape complet (fig. 22) în timpul dezvelirii. În planul necropolei, urnele de acest tip se găsesc în centru și spre marginea de nord (fig. 15, A).

Tipul 2. Vas lucrat cu mîna, cu corpul sferoidal alungit, avînd diametrul gurii aproape de două ori mai mare față de cel al bazei ; pe umăr și gît, vasul este decorat cu trei proeminențe rotunde și o linie adîncită în zig-zag (fig. 2, 4). Din acest tip s-a descoperit o singură urnă în mormîntul 8, situat aproximativ în partea de nord a zonei centrale (fig. 15, A).

Restul de șase urne din categoria celor lucrate cu mîna (mormintele 1, 3, 4, 14, 34 și 39) nu pot fi încadrate tipologic, întrucît din ele nu s-au păstrat decît porțiuni reduse de la partea lor inferioară.

Tipul 3. Căni lucrate la roată, din pastă fină, cărămizie sau cenușie, acoperite cu angobă, avînd corpul sferoidal cu ușoară tendință de bitronconizare, gîtul cilindric și toarta din bandă lată. S-au descoperit trei exemplare, în mormintele 9, 19, și 36 (fig. 3, 7 ; 5, 4, 5). În planul necropolei, ele sînt situate în centru și la marginea de sud (fig. 15, A).

Tipul 4. Vase mari, lucrate la roată din pastă fină, cenușie sau cărămizie, de formă aproximativ sferoidală, cu diametrul gurii mai mare decît cel al fundului, decorate cu brîu în relief, praguri sau o linie în zig-zag executată în tehnica lustrului. Au fost descoperite patru exemplare, dintre care unul înainte de săpături, împreună cu cele două amfore romane (fig. 6, 2), iar alte trei în mormintele 2, 24 și 38 (fig. 4, 1,

2, 4). Vasele de acest tip sînt răspîndite aproximativ pe tot spațiul necropolei (fig. 15, A).

Tipul 5. Vas mare, lucrat la roată din pastă fină, cărămizie, cu corpul de formă sferoidală alungită, cu marginea puternic evazată (fig. 4, 3). A fost descoperit un singur exemplar în M 16 (fig. 15, A).

Tipul 6. Vase mari, lucrate la roată din pastă fină, cenușie, cu corpul de formă sferoidală aplatisată, cu marginea dreaptă și diametrul fundului aproape egal cu acela al gurii. S-au descoperit trei exemplare, în mormintele 6, 18 și 21 (fig. 5, 2, 3, 6), aflate în zona centrală și în marginea de nord a cimitirului (fig. 15, A).

Tipul 7. Vase mari, lucrate la roată din pastă fină, cenușie, cu corpul ovoidal și fund inelar, prevăzute cu cîte două torți ; eventualele variante nu pot fi stabilite, întrucît la două din cele trei urne de acest tip lipsea partea superioară (fig. 6, 1, 3, 4). Urnele acestea, descoperite în mormintele 26, 27 și 40, se aflau situate în marginile de sud și de est ale necropolei (fig. 15, A).

Tipul 8. Castron lucrat la roată din pastă fină, cenușie, avînd partea superioară cilindrică și cea inferioară tronconică (fig. 3, 8). S-a descoperit un singur exemplar, folosit drept capac, în mormîntul 11 (fig. 15, A).

Tipul 9. Castron lucrat la roată din pastă fină, cenușie, avînd corpul de formă bitronconică, cu umărul rotunjit și brîu în relief sub margine (fig. 3, 6). S-a găsit un singur exemplar, în mormîntul 13 din marginea nord-estică a necropolei (fig. 15, A).

Sintetizînd răspîndirea diferitelor tipuri de urne în planul necropolei, se poate constata că acelea de tip 1 și 3 se găsesc aproximativ în centrul necropolei, acelea de tip 6 în nord și vest, iar acelea de tip 7 în sud și în est (fig. 15, A).

Din cele 30 vase folosite ca urne și capace, 12 (=40%) sînt lucrate cu mîna și 18 (=60%) la roată. Răspîndirea lor în planul necropolei nu este uniformă, înregistrîndu-se zone cu o anumită preponderență pentru una sau cealaltă categorie (fig. 15, B).

În ceea ce privește urnele, se constată că numai unele au fost întregi (mormintele 8, 13, 21, 34, 37 și urna descoperită lîngă amfore), în timp ce altora le lipsea o parte din margine (mormintele 2, 6, 16, 34, 36, 38 și 40), jumătatea superioară (mormintele 9, 10, 18, 19, 26, 27 și 29) sau chiar cea mai mare parte a lor, fiind reprezentate doar de o mică porțiune de la fundul vaselor (mormintele 1, 3, 4, 14, 15, 25 și 39). De asemenea, și pentru cele trei capace de pe urne (mormintele 6, 21 și 26) s-au utilizat doar fragmente de vase. Cartarea pe planul necropolei a mormintelor, potrivit acestui criteriu, pare să indice o tendință de creștere a lipsurilor din urne de la marginea estică spre cea vestică (fig. 16, A). Lipsurile din vasele folosite ca urne, așa cum s-a subliniat de multă vreme, se datoresc probabil unor practici rituale[5]. La unele

5 I. Ioniță și V. Ursachi, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 213-214 ; I. Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitrești Gălățîi (județul Iași)*, în *ArhMold*, 6, 1969, p. 131.

vase descoperite la Stînca s-au observat și semne de ardere secundară, și anume la urnele lucrate cu mîna din mormintele 8 și 29, precum și la capacul lucrat la roată din mormîntul 6.

În ceea ce privește practicile funerare, trebuie menționat și faptul că între oasele din mormintele 4, 6, 12, 21, 22, 24 și 36 au fost găsite bucăți de rășină topită (fig. 8, 1-7). Mormintele respective sînt situate către laturile de nord, de vest și de sud ale necropolei (fig. 16, B).

Oasele calcinate erau întotdeauna curățate de cenușă, iar cantitatea lor diferea mult de la un mormînt la altul. Cu excepția mormîntului 22, toate mormintele fără urnă conțineau puține oase calcinate. La mormintele de incinerație cu oasele calcinate în urnă, situația era cu totul alta, întrucît 16 din cele 26 de morminte aveau o cantitate mare de oase. Acestea se aflau de obicei numai în urne și doar în cîteva cazuri au fost sesizate oase și în afara lor (mormintele 13, 14 și 18).

Asupra ritualurilor funerare practicate de cei care și-au înmormîntat morții în necropola de la Stînca nu se pot face multe precizări. Obiceiul de a pune vase de ofrandă în morminte nu a fost sesizat, întrucît cele cîteva mici fragmente ceramice descoperite nu sînt decît resturi de vase ajunse accidental în umplutura gropilor de morminte. Singurele obiecte care pot fi luate în considerație la această problemă sînt piatra de ascuțit din mormîntul 2 (fig. 8. 11), precum și eventual tuburile de oase de pasăre din mormintele 8 și 15 (fig. 9, 23, 29) și silexurile din mormintele 10 și 28 (fig. 8, 6, 9).

La fel de puține date sînt referitoare la obiceiurile de port, pentru care nu se pot aminti decît pieptenii de os din mormintele 2, 14, 24, 25, 27 și 32 (fig. 9, 1, 2, 5-7, 12, 13, 15-17, 19-22, 22-28[6]). După fragmentele păstrate, toți par să fi fost din trei rînduri de plăcuțe, prinse cu nituri de bronz sau fier.

Încadrarea cronologică a necropolei de incinerație de la Stînca este destul de anevoioasă, întrucît, în lipsa obicetelor de metal, ceramica rămîne aproape singurul criteriu de datare. În ceea ce privește pieptenii de os, aceștia au fost în mare parte distruși odată cu incinerarea morților, fragmentele păstrate nepermițînd o reconstituire a tipurilor folosite. Dealtfel, deocamdată nici nu dispunem de o tipologie și o cronologie a pieptenilor pentru această perioadă, întrucît piesele de acest fel din regiunile de la est de Carpați au fost identificate de putină vreme, rămînînd încă nepublicate . Nici piesele de metal descoperite în strat, cum ar fi cele trei fragmente de fibule (fig. 9, 3, 4, 11), prin starea lor de conservare și valoarea lor cronologică, nu oferă posibilități mai bune de datare. Cît privește vîrful de săgeată din fier (fig. 8, 8), acesta se datează într-o vreme mult mai tîrzie, și anume în epoca medievală.

---

6 Potrivit informațiilor de care dispunem, primele fragmente de piepteni în mormintele dacilor liberi din Moldova au fost semnalate de către M. Ignat în necropola de la Zvorîștea. Ulterior, reexaminînd materialul osteologic dintr-o serie de necropole de același fel din Moldova, descoperite, mai demult, N. Mirițoiu a semnalat fragmente de piepteni și în unele morminte de la Gălănești și Sohodor. Datele respective au fost prezentate de N. Mirițoiu într-o comunicare ținută la 11 februarie 1983 la Institutul de arheologie din București.

Stabilirea cronologiei interne a necropolei a întîmpinat, de asemenea, unele dificultăți, întrucît tot ceramica rămîne materialul de bază. Pentru vasele de lut s-au putut stabili nouă tipuri, dar patru dintre ele (tipurile 2, 5, 8 și 9) sînt reprezentate prin cîte un singur exemplar. Doar tipurile 1, 3, 6 și 7 formează serii de cîte trei exemplare, iar tipul 4 o serie de patru exemplare. Alcătuirea și a altor serii tipologice de obiecte nu a mai fost posibilă, nici chiar pentru piepteni, întrucît fragmentele păstrate de la aceștia nu au permis reconstituirea lor. În aceste condiții, pieptenii, despre care nu știm dacă aparțineau la unul sau mai multe tipuri, au fost incluși totuși într-o serie. Includerea tuturor pieptenilor la o singură serie (mormintele 2, 14, 24, 25, 27 și 32) s-a făcut în cazul de față după criteriul funcționalității, ca piese de toaletă, formînd o serie categorială de elemente din domeniul obiceiurilor de port. În același fel s-a constituit o serie și pentru mormintele cu rășină (mormintele 4, 6, 12, 21, 22, 24 și 36), ca element al obiceiurilor de rit.

Combinarea seriilor tipologice (de vase) cu celelalte două serii, stabilite pe baza elementelor de port (piepteni) și de rit (rășină), a dus la alcătuirea unei diagrame (tabelul 1), în care se disting trei grupe de morminte : a — Grupa I, cuprinde mormintele cu vase de tip 1 și 3 (mormintele 9, 10, 19. 29 și 37) ; se înregistrează o singură excepție, mormîntul 36, care în afară de un vas de tip 3 mai conține în inventarul său și rășină ; b) — Grupa II, cuprinde morminte cu vase de tip 6 și cu rășină (mormintele 4, 6, 12, 18, 21, 22 și 26). Și la această grupă se semnalează o excepție și anume mormîntul 24, care în afară de rășină mai are un vas de tip 4 și un pieptene ; c — Grupa III cuprinde morminte cu vase de tip 4 și 7 și piepteni de os (mormintele 2, 14, 24, 25, 26, 27, 32, 38 și 40, la care se adaugă și urna descoperită inițial).

Dispunerea în plan a mormintelor din cele trei grupe vine să întărească situația diagramei, realizată cu serii combinatorii reduse. Astfel, mormintele din grupa I ocupă o zonă centrală, cele din grupa a II-a se situează în jurul zonei centrale a grupei I, iar cele din grupa III se află la marginile necropolei (fig. 17).

Cele trei grupe de morminte cuprind așadar trei zone distincte de înmormîntări, bine delimitate una de alta, care din punct de vedere al spațiului evoluează din centru către periferie. Această desfășurare spațială este de natură să confirme și evoluția în timp a combinațiilor dintre seriile tipologice cuprinse în diagramă (tabelul 1), prin urmare să sugereze că grupele de morminte I, II și III reprezintă de fapt tot atîtea etape de înmormîntări.

Etapa I ar fi, așadar, reprezentată de morminte avînd ca urne vase lucrate cu mîna, înalte, de formă bitronconică (tip 1), precum și căni lucrate la roată din pastă fină, cu corp sferic și gît cilindric (tip 3). În zona cu morminte din etapa I sînt situate însă și mormintele 8 și 11, cu urna lucrată cu mîna de tip 2 și respectiv cu un capac lucrat la roată de tip 8. Inventarul mormintelor din această etapă este foarte sărac. La două din ele s-a găsit cîte un silex, iar un al treilea mormînt avea un tub scurt din os de pasăre. Toate tipurile de vase folosite ca urne și

capace se întîlnesc în multe descoperiri aparținînd dacilor liberi. În legătură cu aceasta am menționa doar că vasele bitronconice înalte, lucrate cu mîna, își găsesc analogii cu precădere în grupul descoperirilor de tip Lipița [7], așadar în aria nordică a culturii dacice.

Etapa a II-a de înmormîntări se caracterizează prin urne lucrate la roată din pastă fină cu corpul sferoidal aplatisat (tip 6) și prin prezența rășinii. Vasele de tip 6 își găsesc cele mai apropiate analogii tot în aria nordică a culturii dacice [8].

Etapa a III-a de înmormîntări are ca specific urne lucrate la roată tipice pentru întreaga arie a culturii dacice, și anume vase cu corpul sferoidal și marginea răsfrîntă la orizontală (tip 4) și vase de forma amforelor cenușii cu două torți și fund inelar (tip 7). La acestea se adaugă și prezența masivă a piepteniilor.

Desfășurarea în timp a celor trei grupe de înmormîntări, așa cum o arată diagrama (tabelul 1), ar putea ridica unele semne de întrebare, mai ales că prezența rășinei (cu o singură excepție) în mormintele din etapa a II-a și a piepteniilor în mormintele din etapa a III-a (deci în etape diferite), vine în contradicție cu unele observații mai recente, după care resturile de rășină și de piepteni în mormintele dacilor liberi ar aparține aceluiași nivel cronologic. O anumită interferență, de scurtă durată, între folosirea rășinei în practica rituală și obiceiul de a pune piepteni în morminte este sesizată și la Stînca, în mormîntul 24. Cu toate acestea, mormintele cu rășină și piepteni nu se constituie la Stînca într-o grupă distinctă, așa cum se întîmplă cu mormintele cu rășină sau cu acelea cu piepteni. Dealtfel, trebuie menționat că observațiile privitoare la contemporaneitatea dintre mormintele cu rășină și acelea cu piepteni [10] nu s-au sprijinit pe o analiză internă a cimitirelor de la Gălănești și Sohodor, ci doar pe prezența elementelor de inventar respective în cele două necropole. Prin urmare, rămîne de stabilit mai întîi cronologia internă atît a necropolei de la Gălănești, cît și a aceleia de la Sohodor, pentru a se putea afla dacă aprecierile deja formulate sînt corecte. De asemenea, mai trebuie de adăugat aici că, din diverse motive, nu este obligatoriu ca o situație cronologică înregistrată la o necropolă să fie valabilă pentru toate celelalte cimitire de același fel.

La Stînca, rășina lipsește atît în prima, cît și în a treia etapă. De aici se desprinde concluzia că prezența rășinei în practicile rituale ale populației respective a fost un element pasager, care, deși adoptat la un moment dat, a fost după o vreme abandonat. Nu știm în ce măsură rășina a avut rolul de a înlocui temporar un alt produs, care eventual a lipsit, sau a intervenit cu totul independent de obiceiurile tradiționale.

7 M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małoplosce Wschodniej*, Lvov, 1932, p. 117-118, pl. VIII, 4, 12 ; V. M. Cigilik, *Naselennja Verchn' ogo Podnistrov' ja perših stolit našoj eri (Plemena lipickoj kul' turi)*, Kiev, 1975, p. 88-90, fig. 32-33.

8 M. Smiszko, *op. cit.*, p. 130, pl. VI, 13-15.

9 N. Mirițoiu, în comunicarea prezentată la Institutul de arheologie din București.

10 *Ibidem.*

Constatarea că între cele 692 fragmente de vase aflate în depunerile din zona cimitirului nu se găsește nici măcar un singur fragment de amforă este de natură să ateste că populația respectivă nu a avut spre folosință produsele ce se transportau în acest tip de recipiente, cel mai probabil ulei de măsline. Doar cele două amfore întregi descoperite la marginea cimitirului arată că într-un anumit moment (după poziția lor în planul necropolei, prezența lor ar fi de semnalat în ultima etapă), populația care își înmormînta morții în necropola de pe Dealul Rîșca a ajuns în posesia acestor produse.

Cele două amfore alcătuiesc, de fapt, un mic depozit. Forma lor, cu gîtul scurt, tronconic și corpul cu un diametru destul de mare raportat la înălțime, indică o datare destul de tîrzie, aproximativ la granița dintre secolele III și IV e.n., cînd ar putea să se situeze eventual și ultima etapă de înmormîntări. Durata generală a necropolei, ținînd seama de numărul destul de mic de înmormîntări, nu pare să fie prea mare. De asemenea, pentru același motiv, se poate aprecia că, în general, comunitatea respectivă a fost redusă ca număr de persoane. Elemente de datare mai precisă pentru prima etapă nu avem. Dacă ținem seama de tendința de bitronconizare la cănile folosite ca urne, atunci și acestea vor trebui datate destul de tîrziu, probabil către sfîrșitul secolului al III-lea al e.n. Așadar, pe baza unor detalii tipologice ale ceramicii, am putea încadra necropola de la Stînca în a doua jumătate și la sfîrșitul sec. III e.n.

Apartenența dacică a necropolei de la Stînca este confirmată prin toate caracteristicile privind ritul funerar și tipologia inventarului. Singurele elemente ce ar putea fi considerate deocamdată ca străine dacilor sînt bucățile de rășină și pieptenii. Ambele categorii de piese au început abia de puțină vreme a fi semnalate în mormintele dacilor liberi, așa încît orice verdict asupra lor nu ar putea fi considerat ca definitiv. Ar fi necesar mai întîi să se precizeze nivelul cronologic de la care și împrejurările în care aceste elemente apar în mormintele dacilor liberi. În ceea ce ne privește, pînă se va dovedi dacă au sau nu o tradiție mai veche la daci, le considerăm ca împrumuturi culturale ale dacilor liberi de la populațiile germanice.

Comunitatea dacică de la Stînca nu este singulară în Cîmpia Moldovei. O altă necropolă dacică, din care s-au cercetat cîteva urne [11] și care se datează probabil în aceeași vreme, a fost descoperită la cîțiva kilometri spre sud, la Ștefănești. S-ar părea, deci, că ne aflăm, în a doua jumătate a secolului al III-lea, într-o zonă de locuire dacică, acolo unde eram obișnuiți doar cu descoperiri sarmatice. Resturile de locuire dacice din perioada Latene în Cîmpia Moldovei sînt în general puțin frecvente. Urnele de tip 1 și 6 atestă comunitatea dacică de la Stînca și arealul nordic (Lipița) al culturii dacice. Prin urmare, n-ar fi exclus ca populația respectivă să se fi deplasat spre sud din aria Lipița. Împre-

11 Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, 1, București, 1976. p. 257 (LVII, 1, H).

jurările exacte nu le putem stabili în acest context, dar un asemenea fenomen, în cea de a doua jumătate a secolului al III-lea ar trebui legat probabil de presiunile exercitate de populațiile gotice în înaintarea lor spre sud, care vor duce în cele din urmă și la replierea frontierei romane pe aliniamentul Dunării.

Problemele pe care le ridică descoperirile dacice de la Stînca și Ștefănești sînt numeroase, dar posibilitățile de a le rezolva acum sînt reduse, întrucît materialele pe care le avem la dispoziție sînt încă foarte puține. Continuarea cercetărilor în necropola de la Ștefănești, ca și în alte obiective de același fel din zonă, vor putea da răspuns, probabil, la multe din întrebările pe care astăzi abia le-am putea formula.

TABELUL 1

Morminte	Vas tip 1	Vas tip 3	Rășină	Vas tip 6	Vas tip 4	Piepteni	Vas tip 7	Grupe/Etape
10	●							
29	●							
37	●							I
9		●						
19		●						
36		●	●					
4			●					
12			●					
22			●					II
6			●	●				
21			●	●				
18				●				
X *					●			
38					●			
24			●		●	●		
2					●	●		
14						●		
25						●		III
32						●		
27						●	●	
26							●	
40							●	

* Locul descoperirii primei urne dacice.

LA NECROPOLE DACE DE STÎNCA (COM. ȘTEFĂNEȘTI, DÉP. DE BOTOȘANI)

Résumé

En 1980, après la baisse des eaux du lac de retenue de Stînca-Costești du Pruth, on a découvert deux amphores romaines (fig. 7 ; 13, 1-2) et une urne dace (fig. 6, 2). Les fouilles faites en 1981 ont eu comme résultat la découverte de 40 tombes à incineration.

Les fosses des tombes, ayant une profondeur entre 0,35 m et 1,10 m, n'ont pas pu être observées, parce qu'elles avaient été creusées dans une couche dense de sédiments alluvionaires. Les tombes appartiennent à deux variantes principales : a tombes à incinération avec les os en fosse (14 tombes : 5, 7, 11, 12, 17, 20, 22, 23, 28, 30-33, 35 = 35%) ; b — tombes à incineration avec les os en urnes (26 tombes : 1-4, 6, 8-10, 13-16, 18, 19, 21, 24-27, 29, 34, 36-40 = 65%) (fig. 1). Les os brûlés étaient toujours nettoyés de cendre et de charbon.

Les récipients utilisés comme urnes et couvercles, travaillés à la main (12 récipients = 40%) et à la roue (18 récipients = 60%), en pâte fine, grise au rouge (fig. 15. B), appartiennent aux types suivants : 1 (fig. 2, 3, 5), 2 (fig. 2, 4), 3 (fig. 3, 7 ; 5, 4; 5), 4 (fig. 4, 1, 2, 4 ; 6, 2), 5 (fig. 4, 3), 6 (fig. 5, 2, 3, 6), 7 (fig. 6, 1; 3, 4), 8 (fig. 3, 8) et 9 (fig. 3, 6). Leur disposition dans le plan de la nécropole est présentée dans la fig. 15. A. Dans certaines tombes manquaient des morceaux des urnes (fig. 16, A). De même, les urnes des tombes 6, 8 et 29 présentaient des traces de cuisson secondaire.

L'inventaire des tombes comprend des peignes en os (les tombes 2, 14, 24, 25, 27 et 32) (fig. 9, 1, 2, 5-7, 12, 13, 15-17, 19-22, 24-28), des morceaux de résine fondue (les tombes 4, 6, 12, 21, 22, 24 et 36) (fig. 8, 1-7), une pierre à aiguiser (la tombe 2) (fig. 8, 11), deux tubes en os (les tombes 8 et 15) (fig. 9, 23, 29) et deux pièces en silex (les tombes 10 et 28) (fig. 8, 6, 9 ; 16, B). De la couche archéologique proviennent également 692 fragments céramiques (fig. 10), ainsi que quelques objets en fer (fig. 8, 8), en bronze (fig. 9, 3, 4, 8-11, 14, 18) et en terre cuite (fig. 8, 10).

La combinaison des différentes séries typologiques de l'inventaire a permis la détermination de trois groupes de tombes (le tableau 1), qui correspondent à trois étapes de l'enterrement ; les tombes de l'étape I occupent une zone centrale, les tombes de la IIe étape sont situées autour de la zone centrale du Ier groupe, tandis que celles de la IIIe étape se trouvent vers les extrémités du cimetière (fig. 17). La nécropole de Stînca date de la deuxième moitié et de la fin du IIIe siècle de n. è. et appartient à la population dace.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Stînca. Le plan de la nécropole dace. 1 — tombes à incineration avec les os calcinés mis à même la fosse ; 2 — tombes à incineration avec les os calcinés mis en urne ; 3 — le lieu de découverte de la première urne dace, avec les deux amphores roumaines.

Fig. 2. — Stînca. Vases travaillés à la main, employés comme urnes, des tombes 8 (4), 10 (3), 29 (5), 34 (1) et 37 (2).

Fig. 3. — Stînca. Vases travaillés à la main (1-4) et à la roue (5-8), employés comme urnes (1-7) et couvercle (8), des tombes 1 (1), 3 (2), 4 (4), 9 (7), 11 (8), 13 (6), 25 (5) et 39 (3).

Fig. 4. — Stînca. Vases travaillés à la roue, employés comme urnes, des tombes 2 (1), 16 (3), 24 (4), et 38 (2).

Fig. 5. — Stînca. Vases travaillés à la roue, employés comme urnes, des tombes 6 (3), 15 (1), 18 (6), 19 (5), 21 (2) et 36 (4).

Fig. 6. — Stînca. Vases travaillés à la roue, employés comme urnes, provenant d'une découverte isolée (2) et des tombes 26 (1), 27 (3) et 40 (4).

Fig. 7. — Stînca. Amphores romaines.

Fig. 8. — Stînca. Morceaux de résine (1-5, 7), pièces en silex (6, 9), pointe de flèche en fer (8), fuseau en terre cuite (10) et pierre à aiguiser (11) des tombes 2 (1, 11), 10 (9), 14 (4), 24 (7), 25 (3), 27 (5), 28 (6), 32 (2) et de la couche archéologique (8, 10).

Fig. 9. — Stînca Fragments de peignes faits de trois rangées de petites plaques (1, 2, 5-8, 12, 13, 15-17, 19-22, 24-28), fragments de fibules (3, 4, 11), objet non-déterminé (9), clous (10, 18) et garniture (14) en bronze et tubes en os (23, 29) des tombes 4 (1, 2, 5, 6), 6 (7), 8 (23), 12 (12), 15 (29), 21 (13, 15-17, 21, 22), 22 (19, 20), 24 (24-27), 36 (28) et de la couche archéologique (3, 4, 8-11, 14, 18).

Fig. 10. — Stînca. Fragments céramiques de vases travaillés à la roue, provenant de la couche archéologique.

Fig. 11. — Stînca. Les tombes 3 (1), 6 (5), 8 (6), 11 (2), 13 (3) et 38 (4).

Fig. 12. — Stînca. Les tombes 15 (2), 16 (4), 24 (6), 25 (1), 27 (3) et 34 (5).

Fig. 13. — Stînca. Amphores romaines (1-2) et urnes daces des tombes 8 (4) et 16 (3).

Fig. 14. — Stînca. Urnes travaillées à la roue des tombes 2 (1), 21 (2), 24 (3) et 36 (4).

Fig. 15. — Stînca. A — Vases employés comme urnes et couvercles : 1 — type 1 ; 2 — type 2 ; 3 — type 3 ; 4 — type 4 ; 5 — type 5 ; 6 — type 6 ; 7 — type 7 ; 8 — type 8 ; 9 — type 9. B — La présence des vases travaillés à la main et à la roue en tombes : 1 — tombes avec des vases travaillés à la main ; 2 — tombes avec des vases travaillés à la roue ; 3 — tombes contenant des vases travaillés à la main et à la roue ; 4 — tombes sans céramique.

Fig. 16. — Stînca. A — L'état de conservation des urnes : 1 — urnes intactes ; 2 urnes où manque une partie du bord ; 3 — urnes où la moitié supérieure manque ; 4 — urnes représentées par des fonds de vases. B. — La disposition dans le plan de la nécropole de l'inventaire des tombes : 1 — morceaux de résine ; 2 — peignes ; 3 — tubes en os ; 4 — pièces en silex ; 5 — pierre à aiguiser.

Fig. 17. — Stînca. La disposition dans le plan de la nécropole des trois groupes de tombes (étapes des enterrements ?) : 1 — groupe/étape I ; 2 — groupe/étape II ; 3 — groupe/étape III.

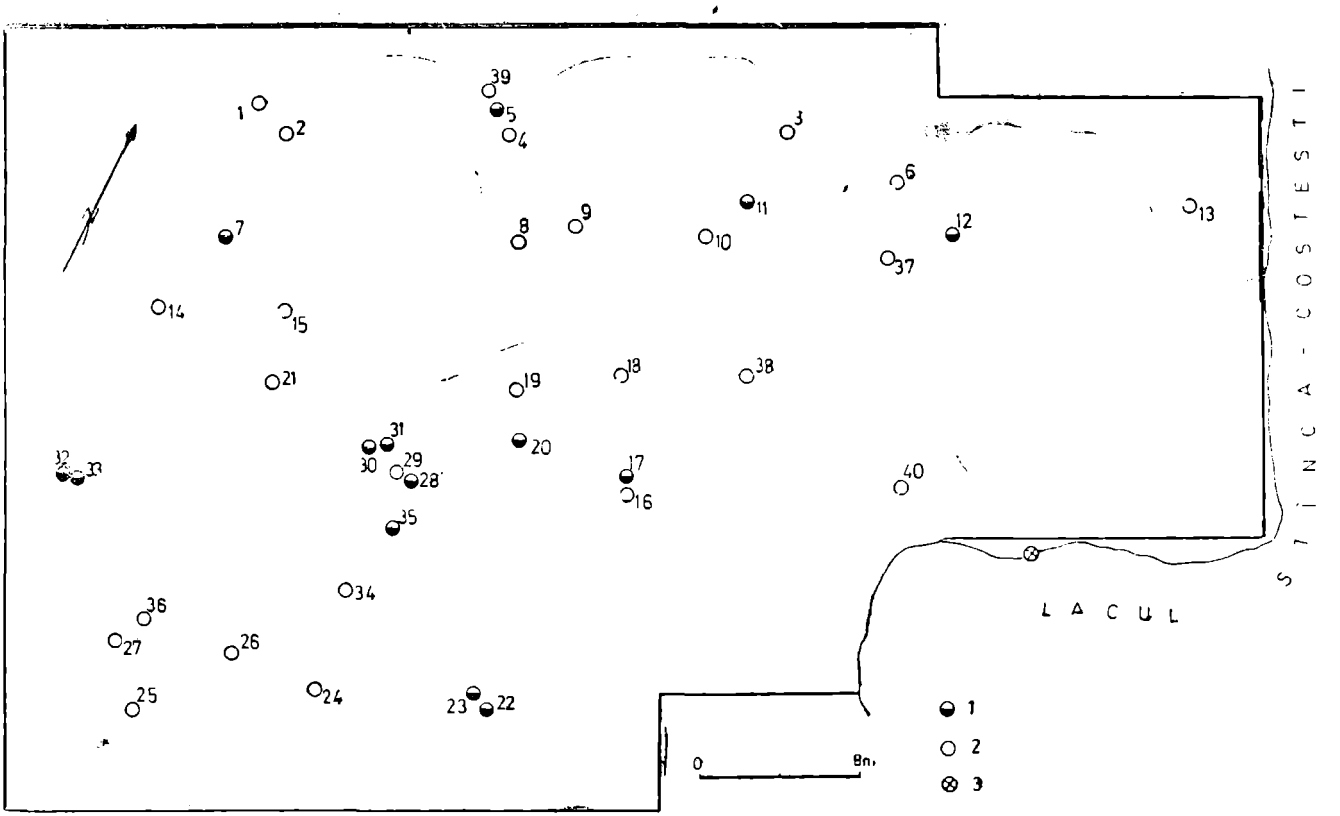

Fig. 1. — Stînca. Planul necropolei dacice : 1 — morminte de incinerație cu oasele calcinate puse direct în groapă ; 2 — morminte de incinerație cu oasele calcinate puse în urnă ; 3 — locul de descoperire a primei urne dacice, împreună cu cele două amfore romane.

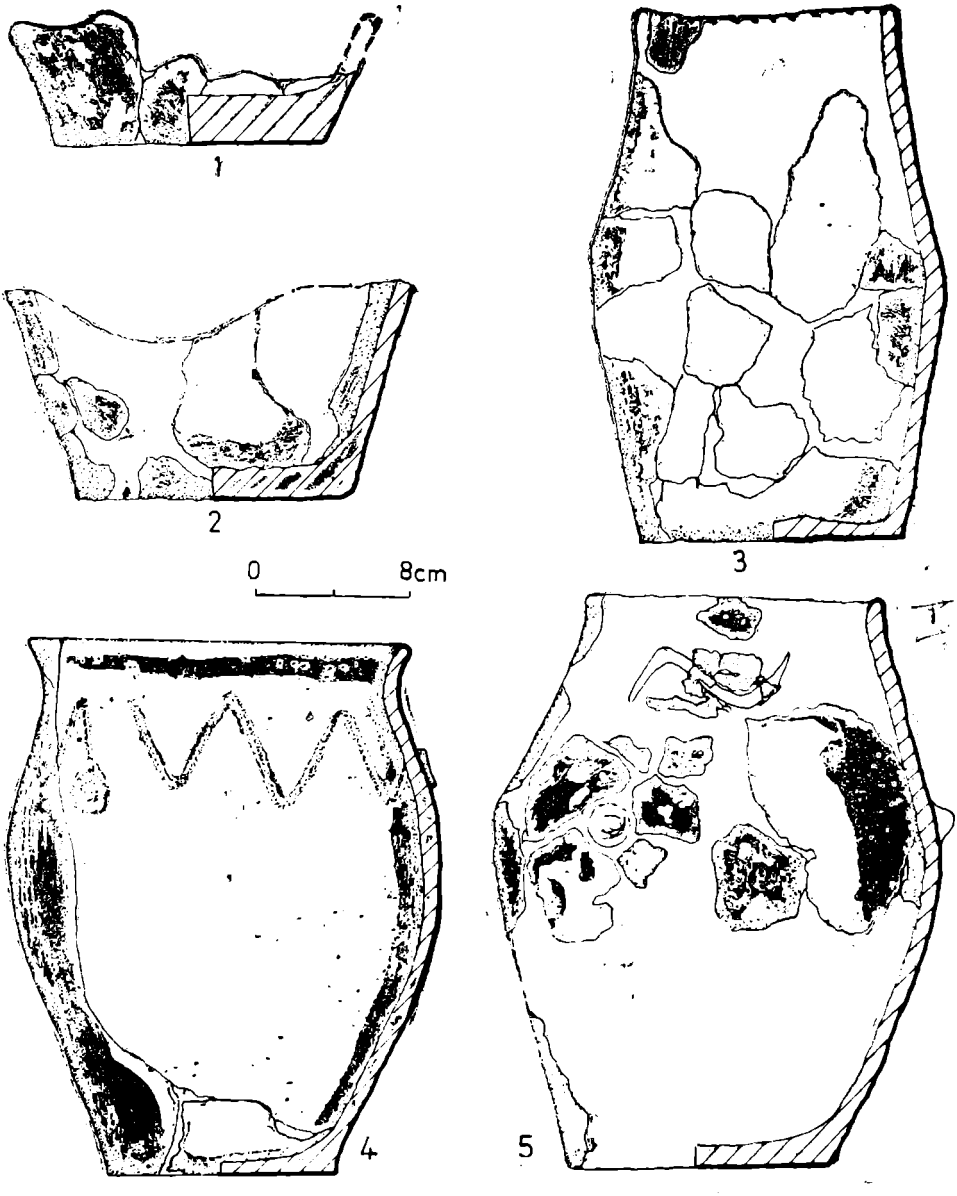

Fig. 2. — Stînca. Vase lucrate cu mîna, folosite ca urne, din mormintele 8 (4), 10 (3), 29 (5), 34 (1) și 37 (2).

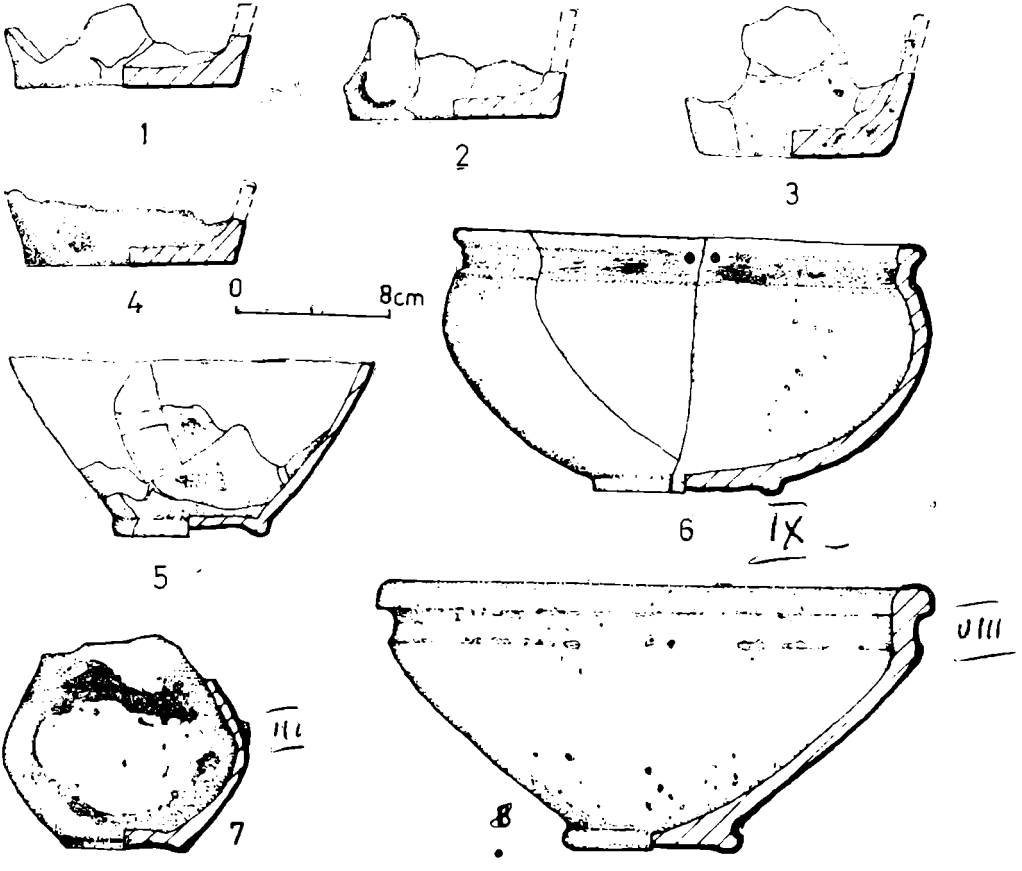

Fig. 3. — Stinca. Vase lucrate cu mîna (1-4) și la roată (5-8), folosite ca urne (1-7) și capac (8), din mormintele 1 (1), 3 (2), 4 (4), 9 (7), 11 (8), 13 (6), 25 (5) și 39 (3).

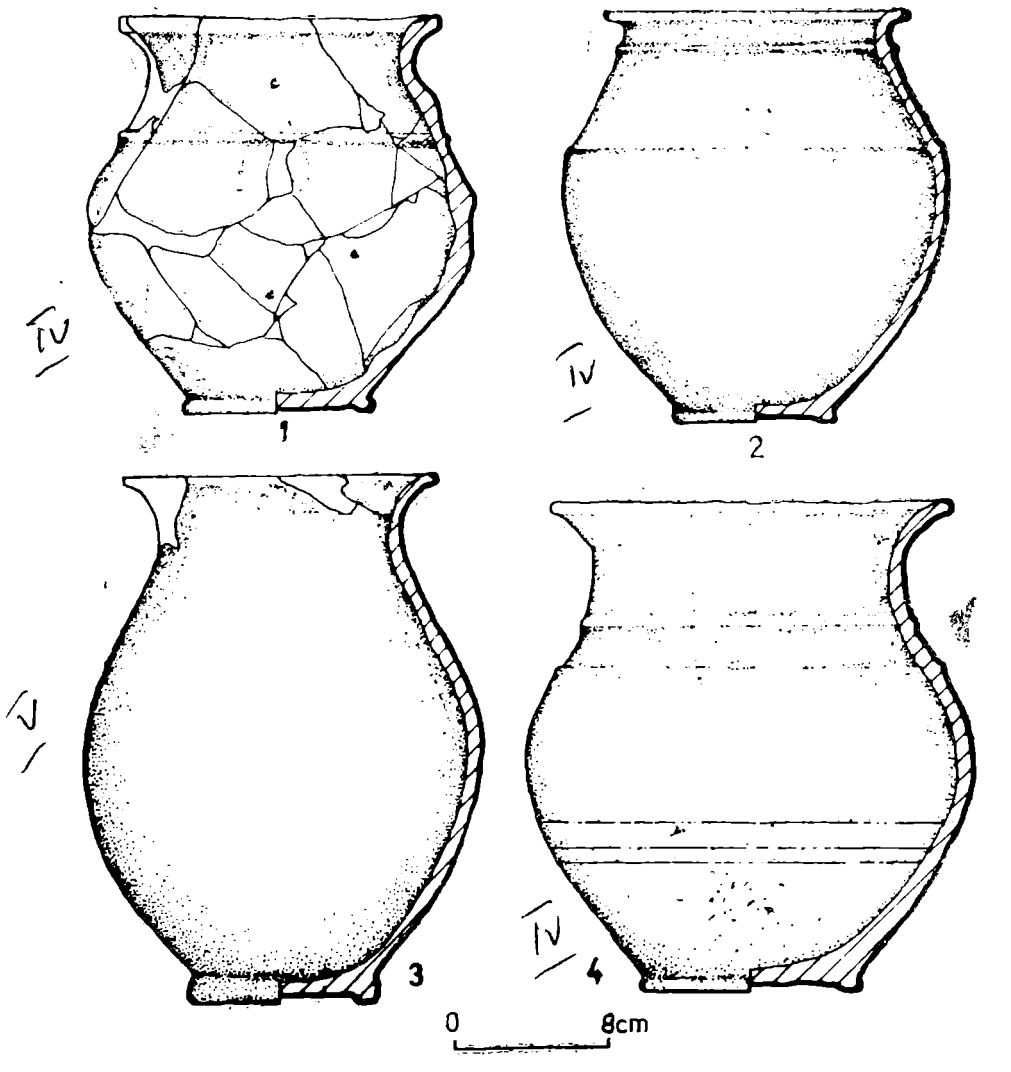

Fig. 4. — Stînca. Vase lucrate la roată, folosite ca urne, din mormintele 2 (1), 16 (3), 24 (4) și 38 (2).

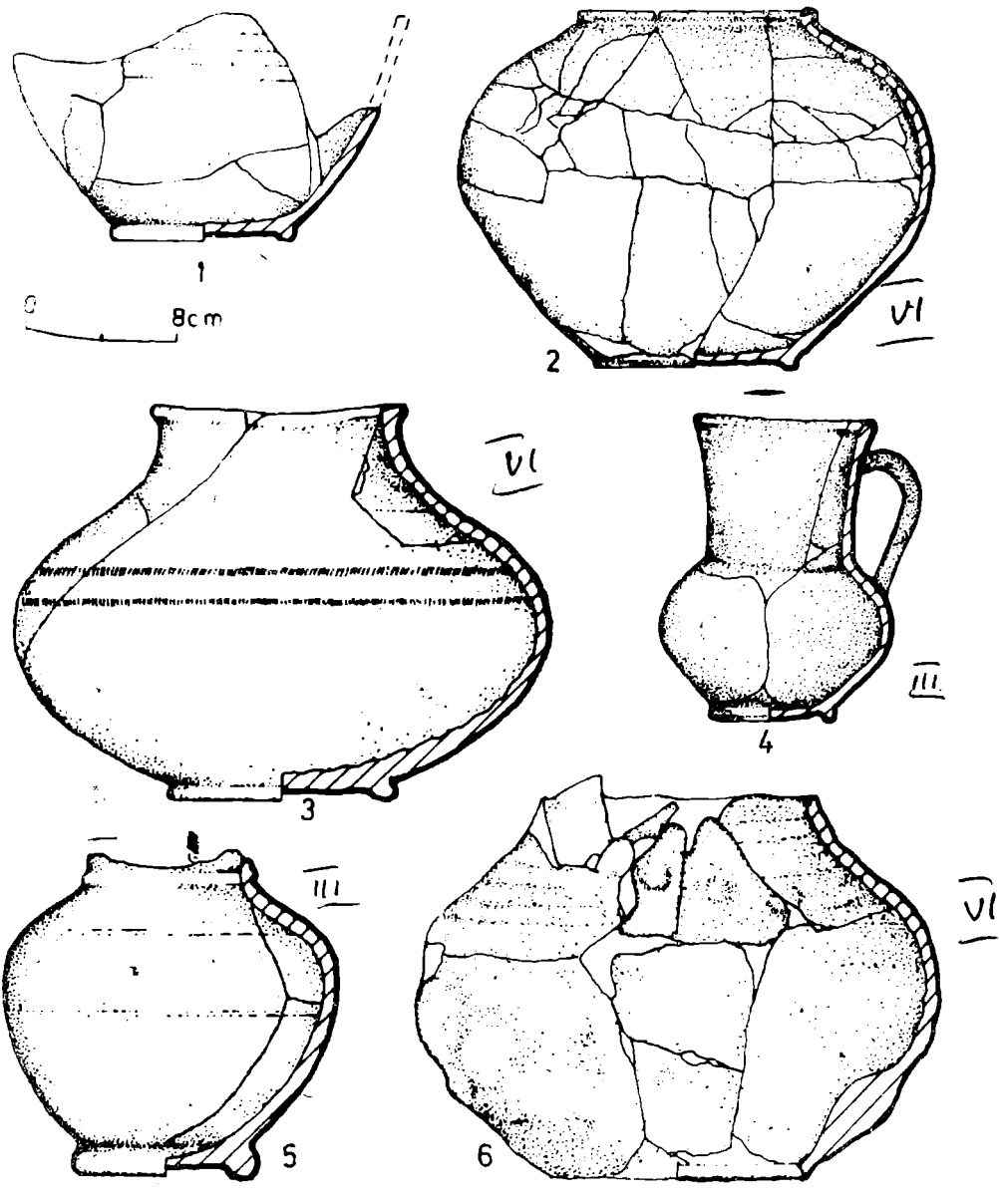

Fig. 5. — Stînca. Vase lucrate la roată, folosite ca urne, din mormintele 6 (3), 15 (1), 18 (6), 19 (5), 21 (2) și 36 (4).

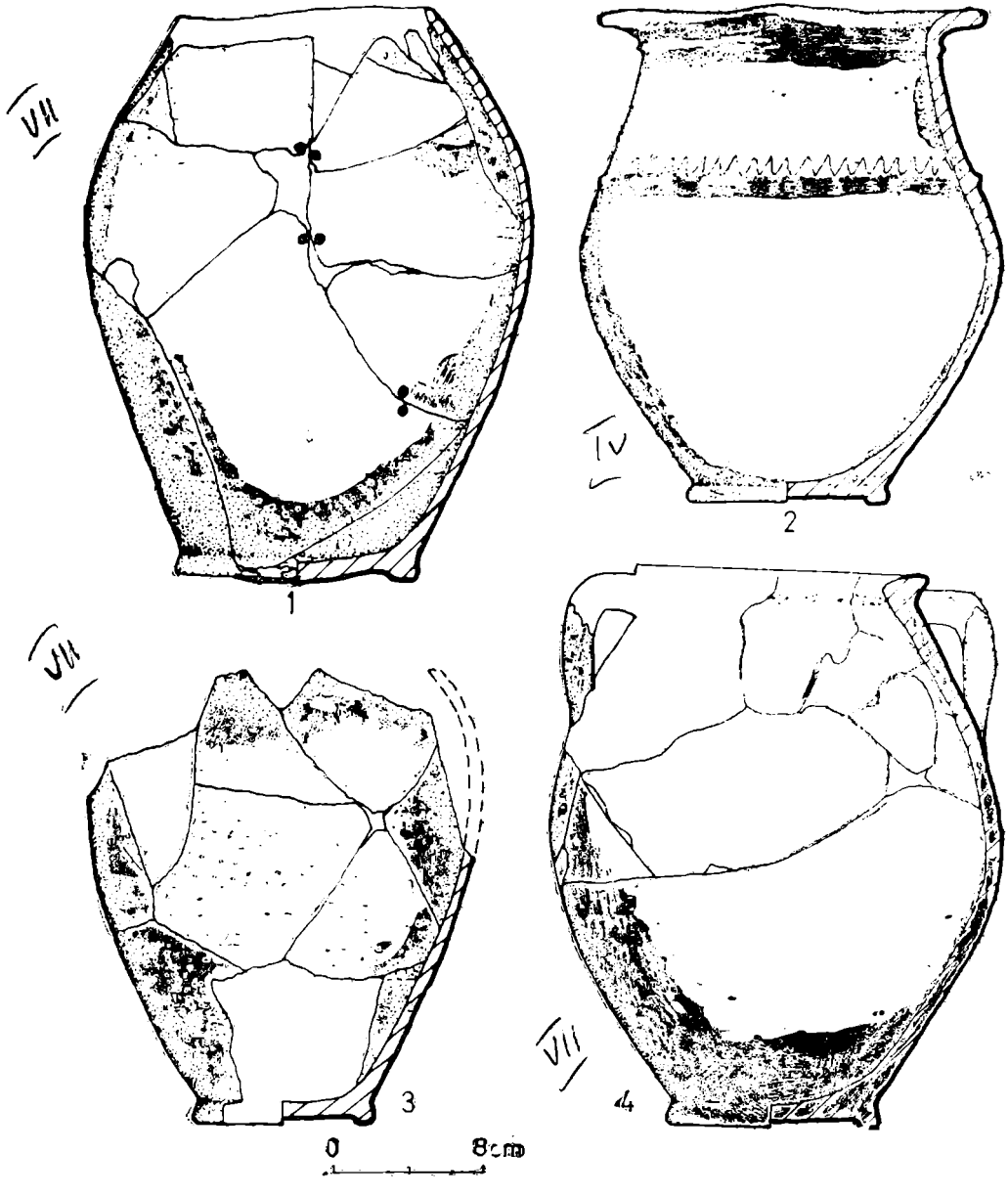

Fig. 6. — Stînca. Vase lucrate la roată, folosite ca urne, provenind din descoperire izolată (2) și din mormintele 26 (1), 27 (3) și 40 (4).

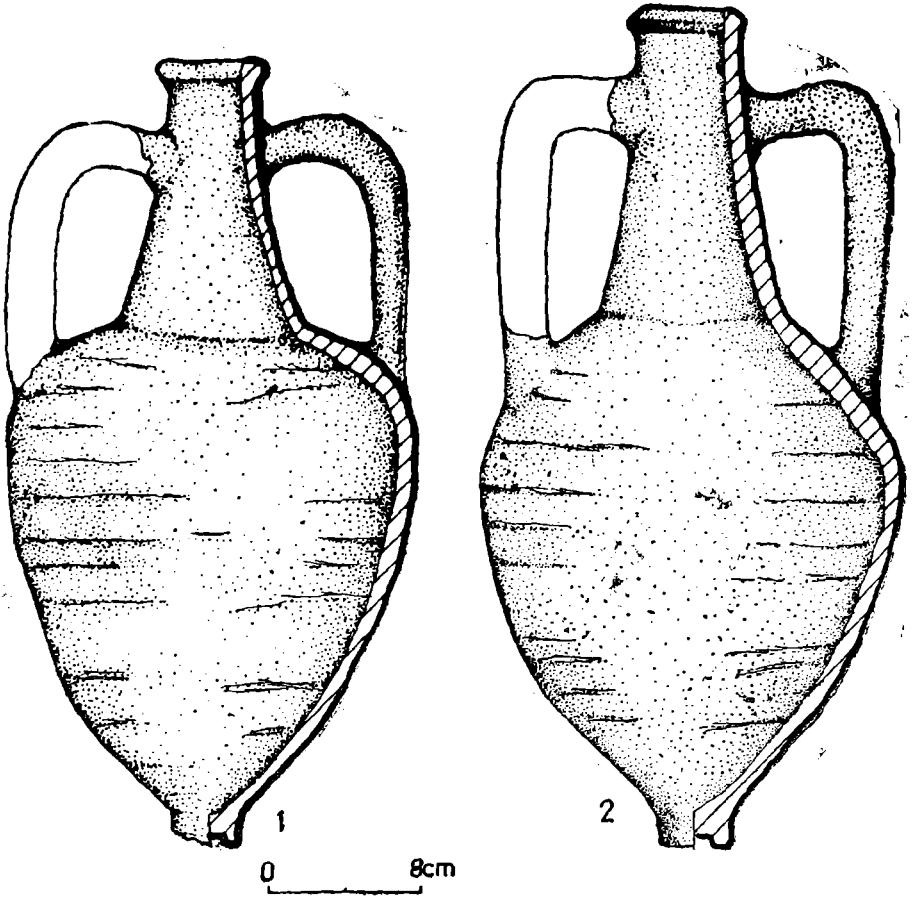

Fig. 7. — Stînca. Amfore romane.

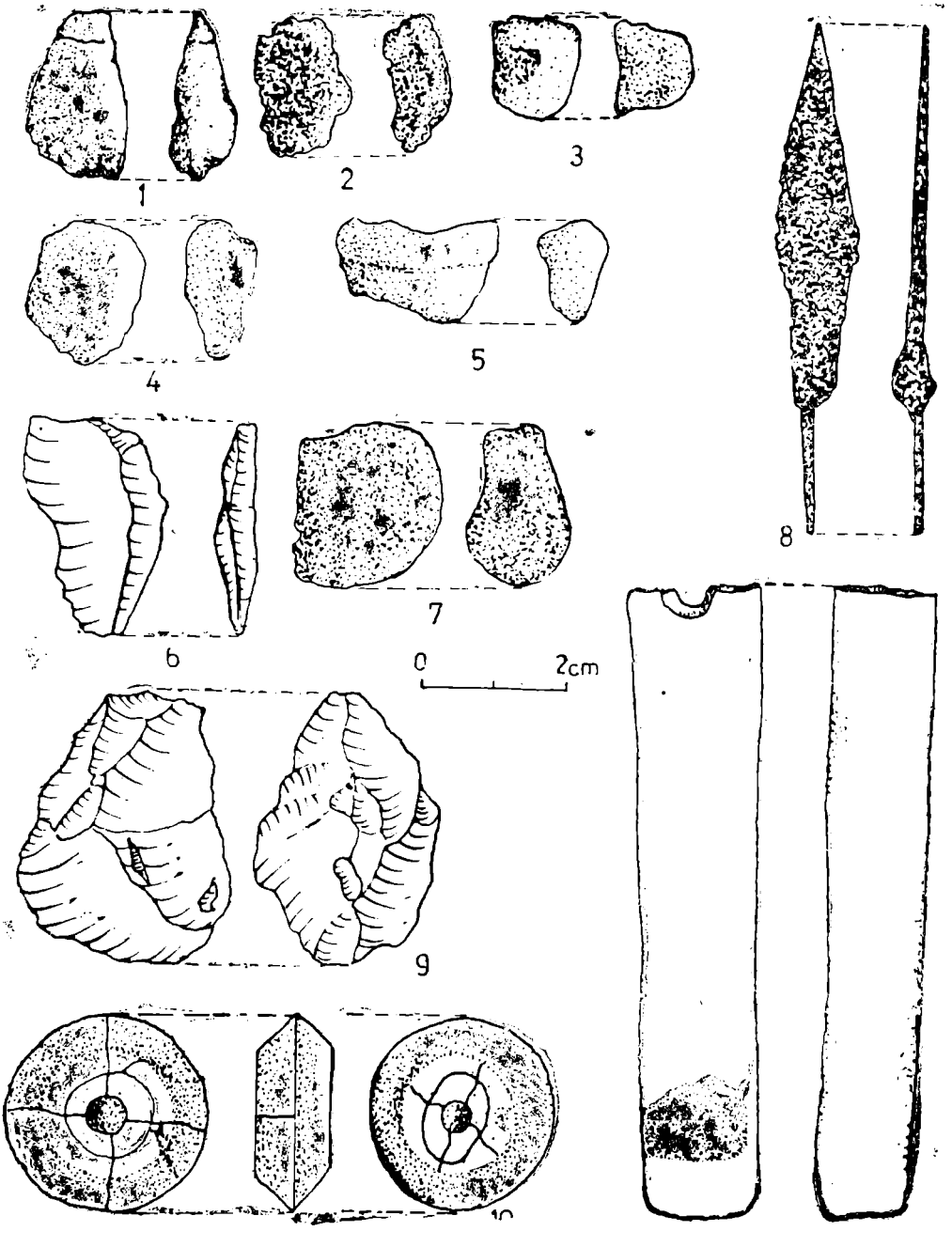

Fig. 8. — Stînca. Bucăți de rășină (1-5, 7), piese de silex (6, 9), vîrf de săgeată din fier (8), fusaiolă de lut (10) și piatră de ascuțit (11) din mormintele 2 (1, 11), 10 (9), 14 (4), 24 (7), 25 (3), 27 (5), 28 (6), 32 (2) și din strat (8, 10).

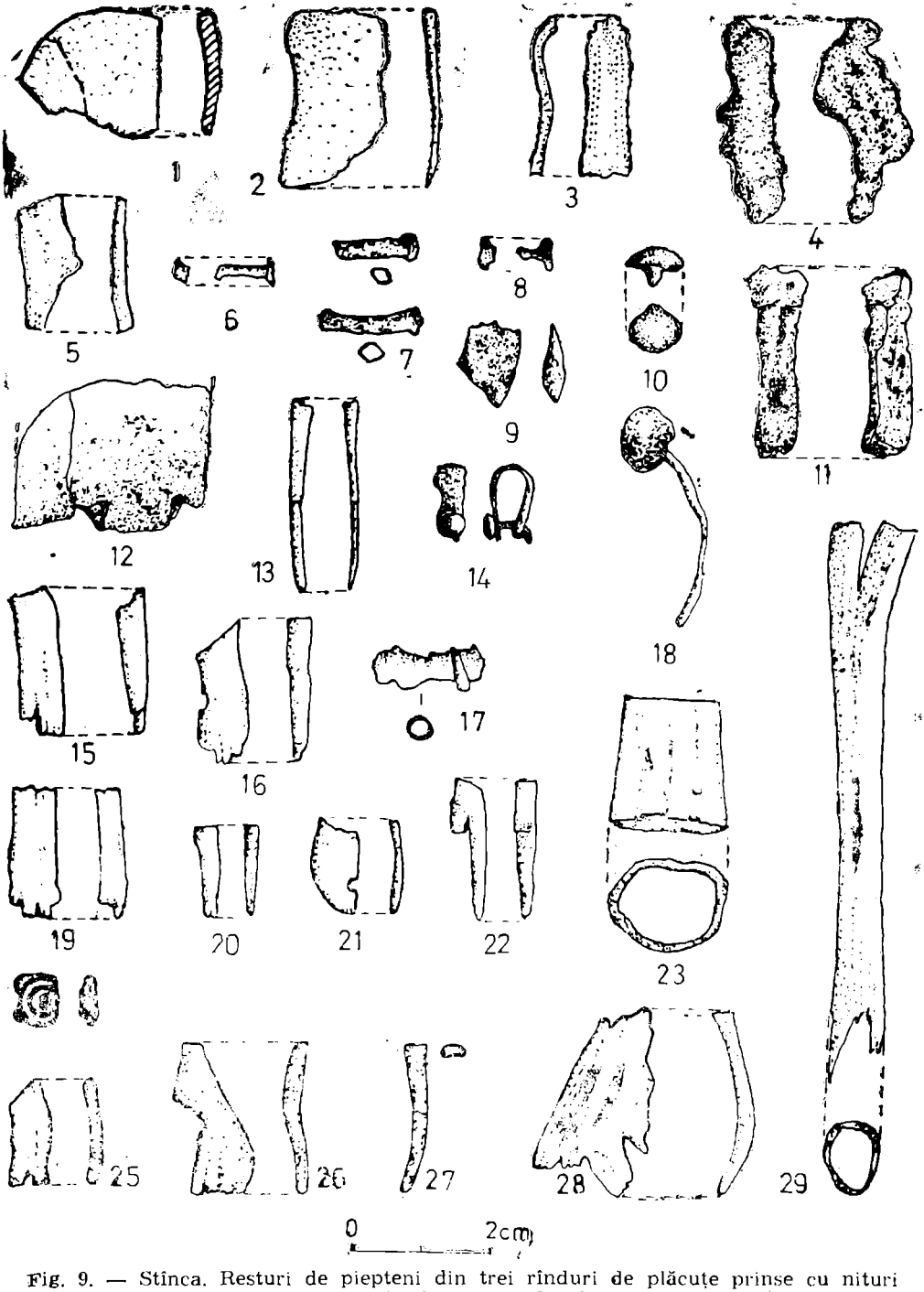

Fig. 9. — Stînca. Resturi de piepteni din trei rînduri de plăcuțe prinse cu nituri (1, 2, 5-8, 12, 13, 15-17, 19-22, 24-28), fragmente din fibule, (3, 4, 11), obiect neprecizat (9), cuie (10, 18) și garnitură de bronz (14) și tuburi de oase din mormintele 4 (1, 2, 5, 6), 6 (7), 8 (23), 12 (12), 15 (29), 21 (13, 15-17, 21, 22), 22 (19, 20), 24 (24-27), 36 (28) și din strat (3, 4, 8-11, 14, 18).

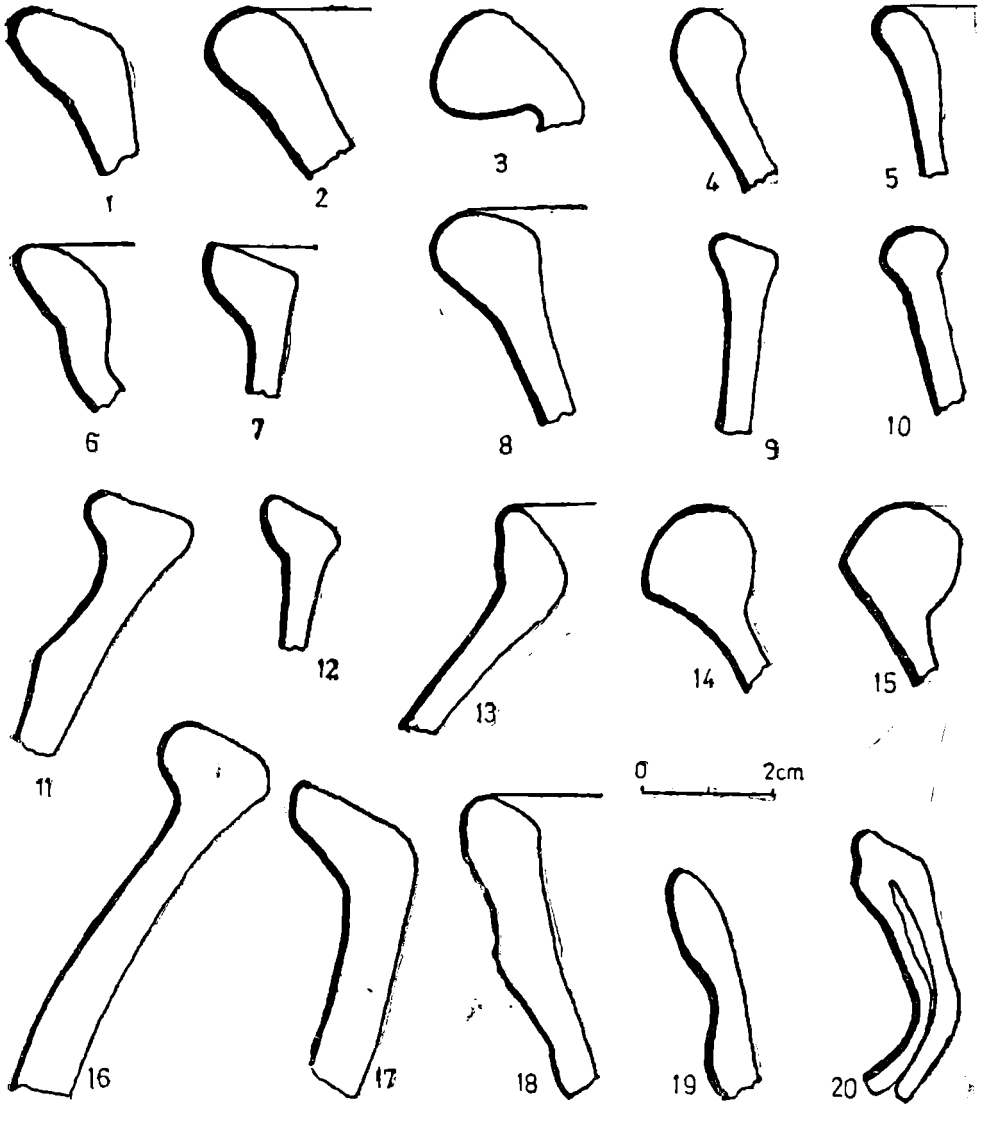

Fig. 10. — Stînca. Fragmente ceramice din vase lucrate la roată, provenind din strat.

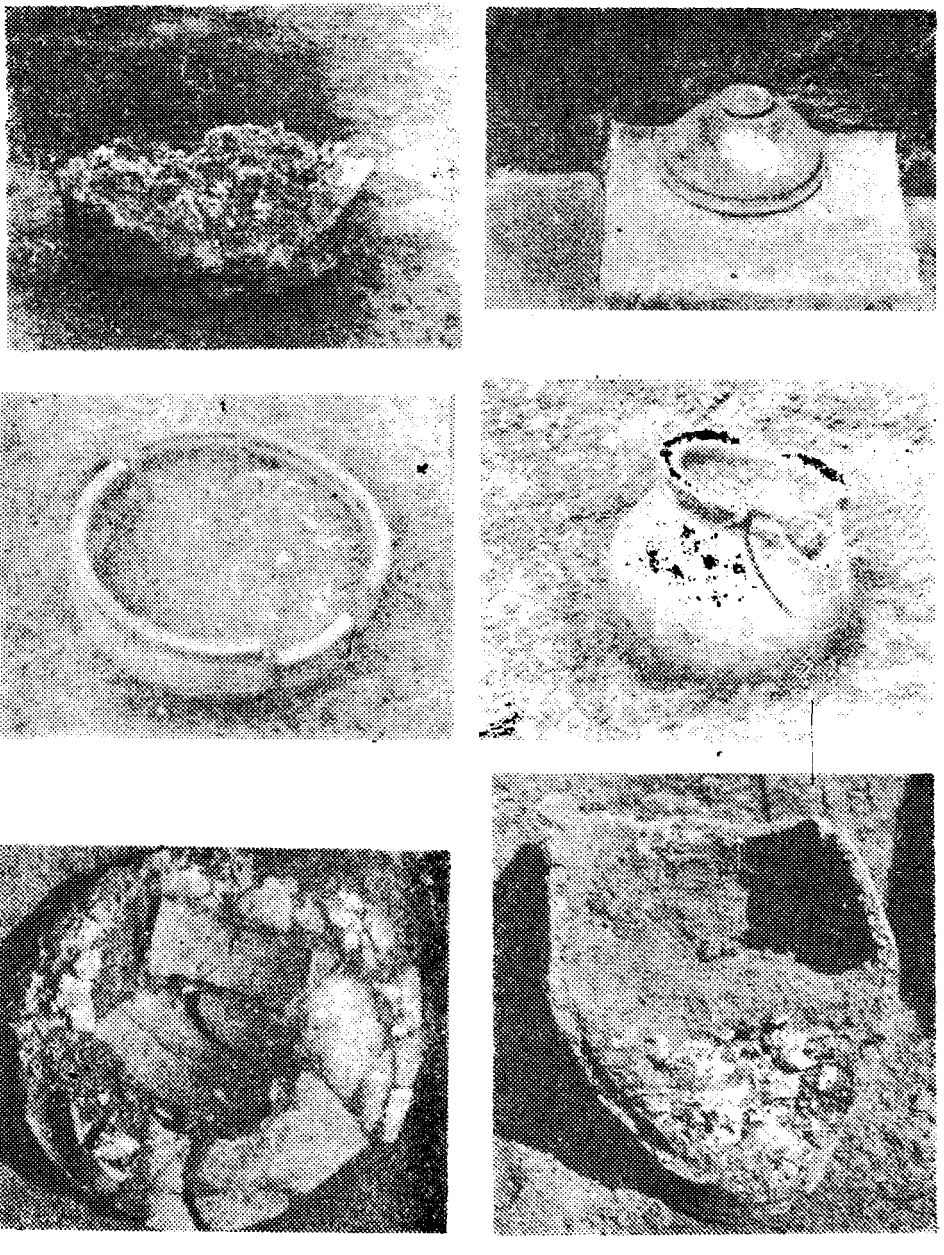

Fig. 11. — Stinca. Mormintele nr. 3 (1), 6 (5), 8 (6), 11 (2), 13 (3) și 38 (4).

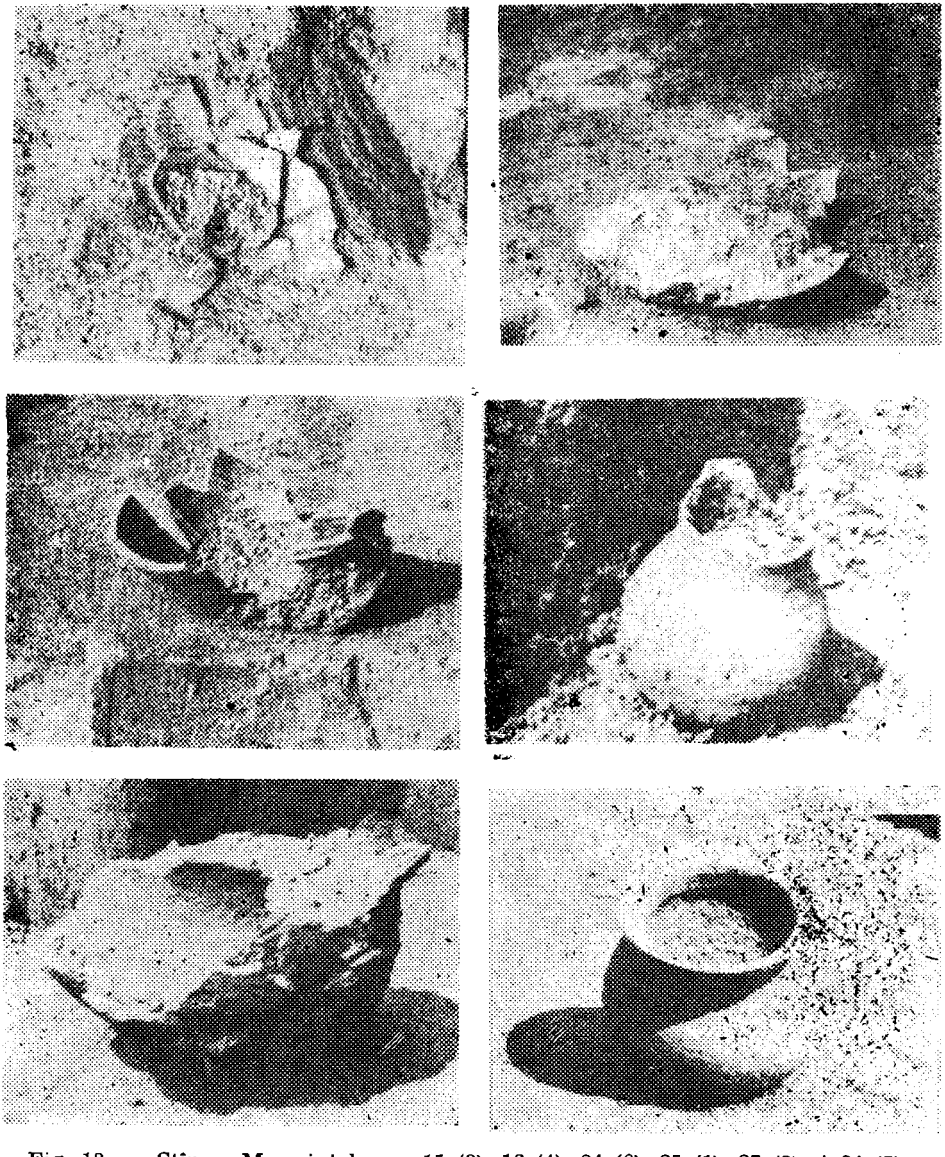

Fig. 12. — Stînca. Mormintele nr. 15 (2), 16 (4), 24 (6), 25 (1), 27 (3) și 34 (5).

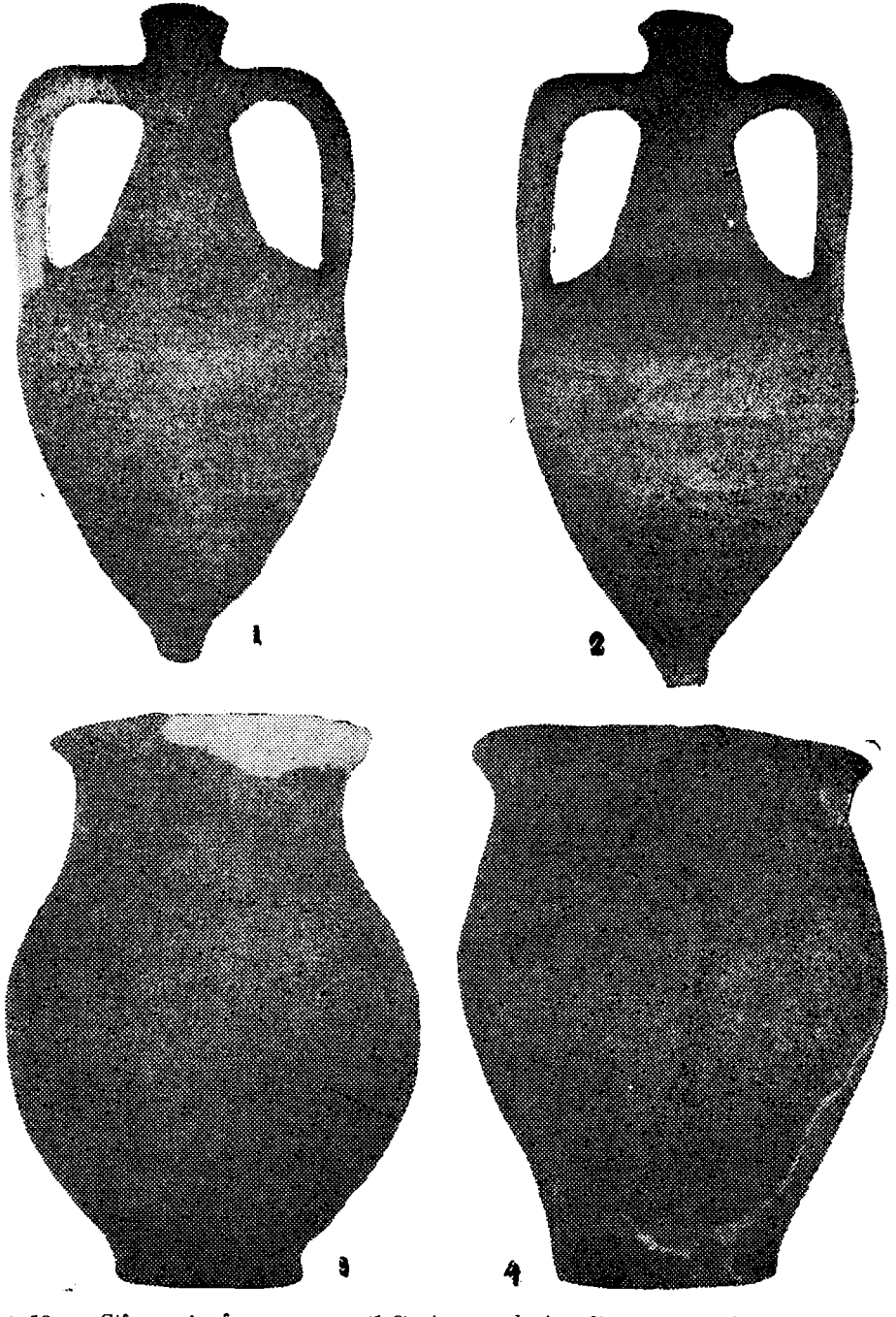

Fig. 13. — Stînca. Amfore romane (1-2) și urne dacice din mormintele 8 (4) și 16 (3).

Fig. 14. — Stînca. Urne lucrate la roată din mormintele 2 (1), 21 (2), 24 (3) și 36 (4).

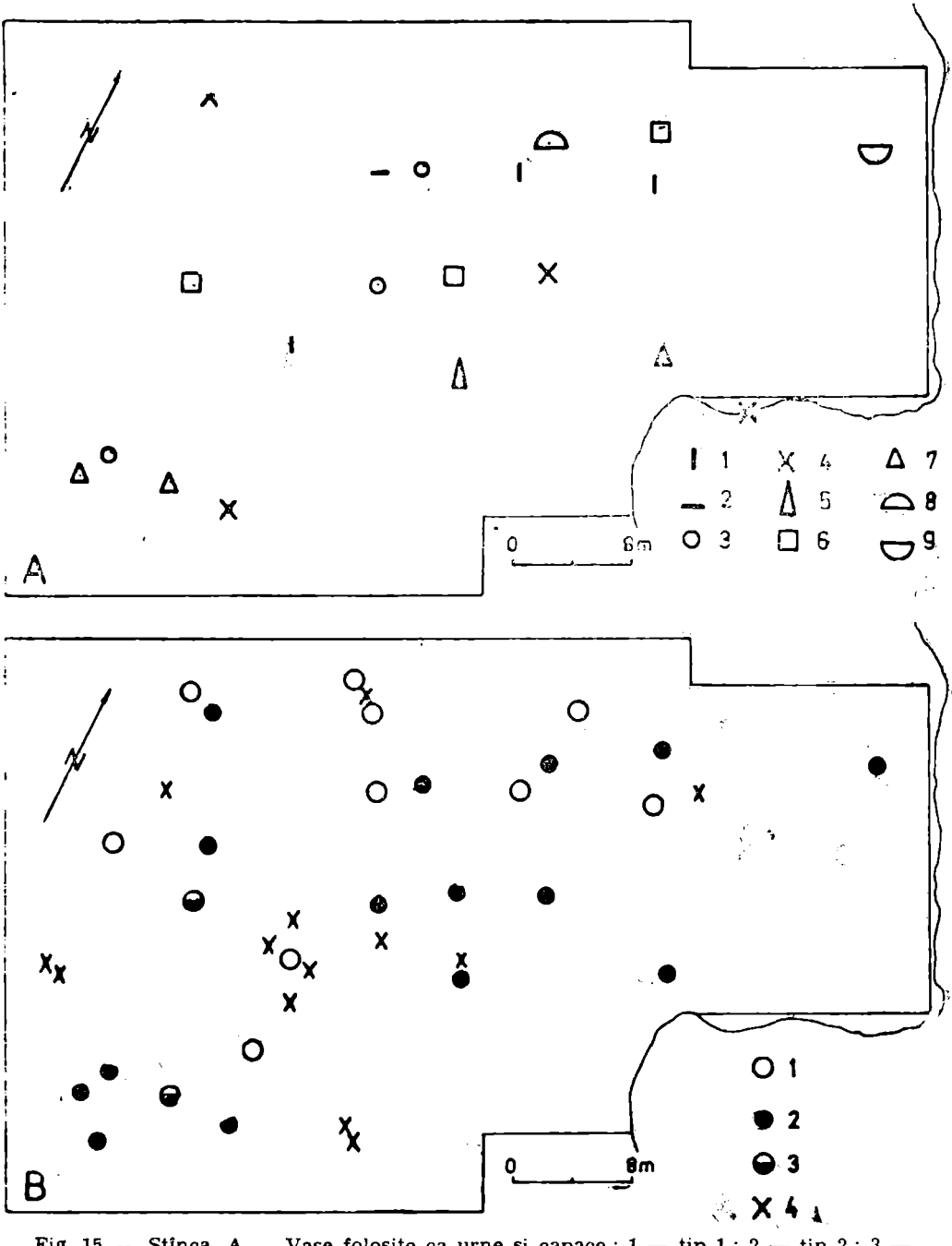

Fig. 15. — Stînca. A — Vase folosite ca urne și capace : 1 — tip 1 ; 2 — tip 2 ; 3 — tip 3 ; 4 — tip 4 ; 5 — tip 5 ; 6 — tip 6 ; 7 — tip 7 ; 8 — tip 8 ; 9 — tip 9. B — Prezența vaselor lucrate cu mîna și la roată în morminte : 1 — morminte cu vase lucrate cu mîna ; 2 — morminte cu vase lucrate la roată ; 3 — morminte avînd vase lucrate cu mîna și la roată ; 4 — morminte fără ceramică.

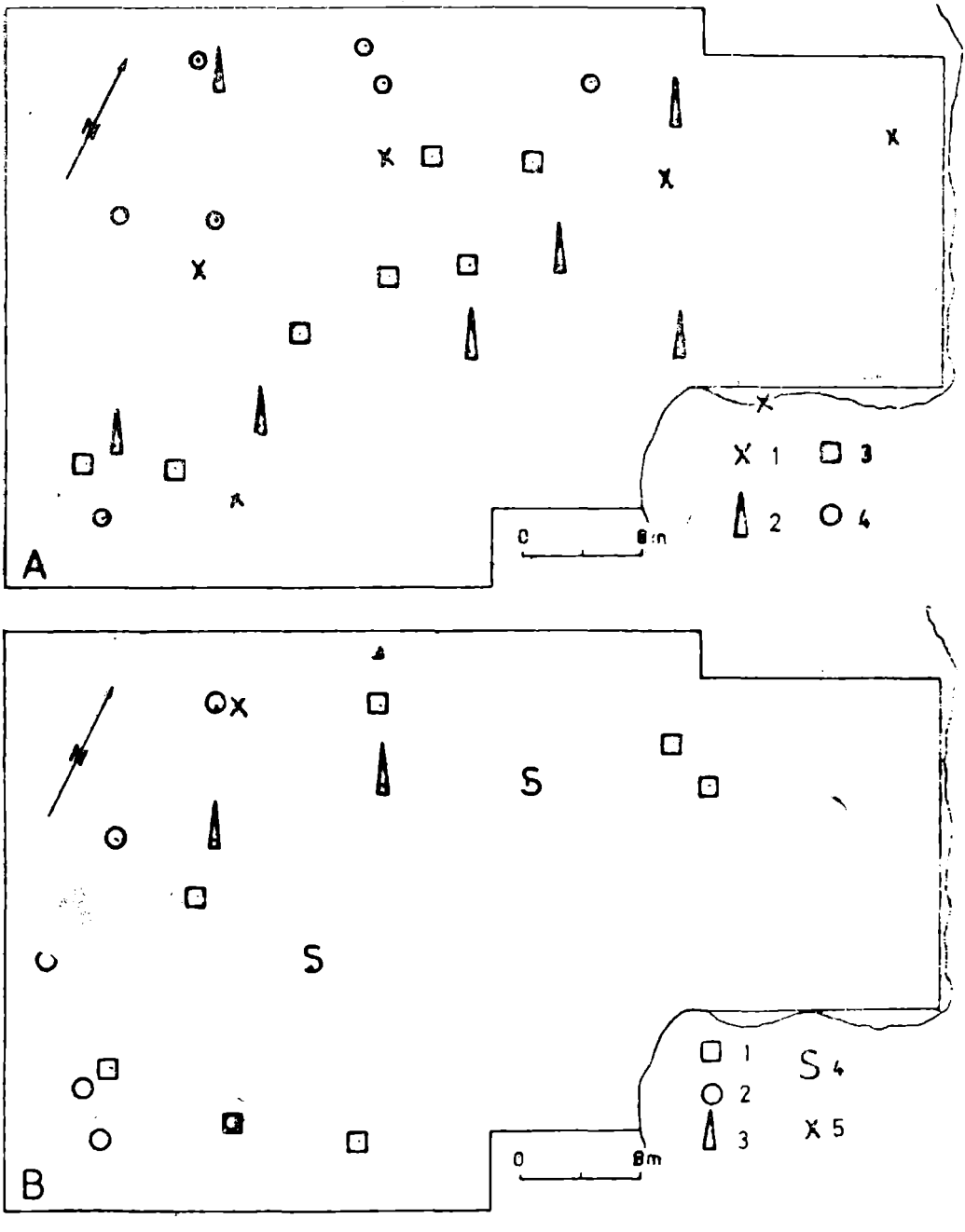

Fig. 16. — Stinca. A — Starea de conservare a urnelor : 1 — urne întregi ; 2 — urne cu o parte din margine lipsă ; 3 — urne cu jumătatea superioară lipsă ; 4 — urne reprezentate prin funduri de vase. B — Situarea în planul necropolei a inventarului mormintelor : 1 — bucăți de rășină ; 2 — piepteni ; 3 — tuburi din oase de pasăre ; 4 — piese de silex ; 5 — piatră de ascuțit.

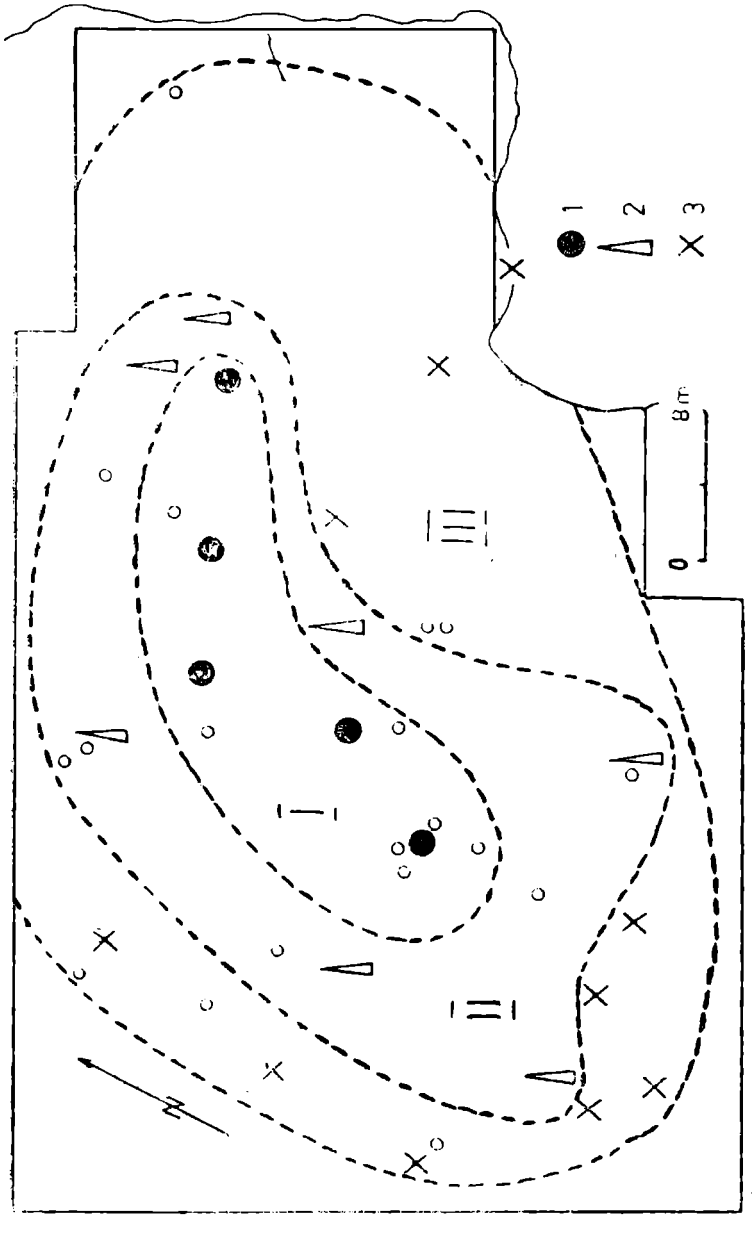

Fig. 17. — Stînca. Situarea în planul necropolei a celor trei grupe de morminte (etape de înmormîntări ?) : 1 — grupa / etapa I ; 2 — grupa / etapa II ; 3 — grupa / etapa III.

NOI DESCOPERIRI DE AMFORE ROMANE ÎN NORDUL MOLDOVEI

OCTAVIAN-LIVIU ŞOVAN

Cercetările arheologice din ultimii ani privind perioada secolelor II - III e.n. din nordul Moldovei au scos la iveală şi numeroase mărturii ale pătrunderii în zonă a elementelor civilizaţiei romane, atestînd intensele contacte cu Imperiul şi punînd într-o nouă lumină fenomenul romanizării la est de Carpaţi.

Un loc aparte în cadrul produselor romane descoperite în arealul amintit îl ocupă amforele, cercetările perieghetice evidenţiind existenţa unui procent însemnat de fragmente în totalul ceramicii găsite pe teritoriul vechilor aşezări dacice. De asemeni, descoperirile întîmplătoare sau săpăturile sistematice au permis recuperarea unor exemplare întregi sau întregibile care au contribuit, alături de alte elemente, la datări mai precise pentru obiectivele cercetate.

În cele ce urmează, prezentăm o nouă serie de trei amfore romane descoperite pe teritoriul judeţului Botoşani, care se adaugă la cele publicate anterior [1].

1. În cadrul săpăturilor arheologice întreprinse de noi în vara anului 1983 în necropola birituală din sec. IV e. n. de la *Mihălăşeni*, necropolă situată pe partea stîngă a Başeului, între satele Mihălăşeni şi Negreşti, în punctul numit „Şesul Başeului", în secţiunea IX, la adîncimea de 0,60 m, s-au descoperit fragmente de amforă care au permis reconstituirea unui recipient aproape întreg.

Precizăm că în cadrul necropolei nu s-a observat un strat de cultură corespunzător epocii în care se datează amfora. (Pl. $I/_1$)

Amfora este lucrată din pastă dură, de culoare cărămiziu-deschisă, cu mult nisip în compoziţie, cu corpul fusiform. Torţile au secţiunea ovoidală, cu două nervuri longitudinale mediane la exterior, partea superioară a gîtului şi fundul lipsesc. Înălţimea păstrată este de 0,59 m. Asemenea amfore au mai fost descoperite la Vetrişoaia (jud. Vaslui) [2],

---

1 Octavian-Liviu Şovan, Paul Şadurschi, *Noi descoperiri de amfore romane în jud. Botoşani*, în *Hierasus*, 1981, p. 51-62.

2 Şeiva Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în *SCIV*, 1968, 2, 19, p. 346, fig. 1.

Barboși [3], Răcătău [4], Lungoci-Galați [5], și în număr mare în zona nord-pontică, la Panticapaeum [6], Phanagoria [7] etc. Ele au fost datate în secolele I - II e. n.

2. În anul 1981, în marginea de est a fostului sat *Epureni*, (actualmente înglobat la Ungureni), în zona sectorului zootehnic, pe terasa de pe partea dreaptă a Jijiei, cu prilejul instalării unei bascule, la adîncimea de peste trei metri, s-a descoperit o amforă aproape întreagă, avînd lipsă fundul, gura și o toartă [8]. (Pl. I/2)

Amfora este lucrată din pastă dură, nisipoasă, de culoare cărămiziu-deschisă. Face parte din categoria celor cu buza inelară, gîtul scurt, cilindric, cu evazare spre bază, pîntecul bombat, fundul inelar cilindric. Înălțimea amforei reconstituite 0,45 m.

3. În anul 1966, în partea de sud a fostului sat *Crăiniceni* (actualmente comasat la Horodiștea, com. Păltiniș), deasupra fîntînii lui Toader a lui Nică, pe partea stîngă a pîrîului *Isnovăț*, s-a descoperit o amforă avînd lipsă torțile și gîtul [9]. (Pl. I/3)

Recipientul este lucrat din pastă aspră cu mult nisip în compoziție, de culoare cărămizie. Corpul bombat și fundul inelar cilindric ne permit încadrarea exemplarului în categoria celor cu buza inelară și gîtul scurt, cilindric, cu evazare spre bază.

Amforele descoperite la *Epureni* și *Crăiniceni* se încadrează în tipul celor găsite în număr relativ mare pe teritoriul Moldovei la Schela-Galați [10], Barboși [11], Draxini [12], Cucorăni [13], Ipotești [14], Stînca-Stefănești [15] Jijia-Albești [16] etc. zona de răspîndire acoperind și litoralul nord-pontic [17]. Ele au fost datate în sec. III e. n.

3 Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e. n.)*, Iași, 1981, p. 135, pl. 32/6.

4. Vasile Ursachi, *Elemente și influențe romane la est de Carpați în secolele II-III e.n.*, în *Hierasus*, I, 1978, p. 176, fig. 2/1-3.

5 Ibidem, fig. 2/4.

6 I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, în *MIA*, 83, Moscova, 1960, p. 110, pl. XXVIII/64.

7 Ibidem, p. 110.

8 Amfora a fost descoperită de cetățeanul Luca Gheorghe. Informații de la prof. M. Juravle.

9 Amfora a fost descoperită de cetățeanul Mihai Asandei cu ocazia plantării unei parcele de viță de vie și a fost dusă de prof. Dănilă Ioan din Botoșani, care ne-a furnizat și informațiile privind condițiile descoperirii, la Muzeul de istorie din Suceava, unde se află și în prezent, în expoziția de bază (Informații amabile M. Ignat).

10 M. Brudiu, *O amforă cu ulei de măsline din sec. II-III descoperită la Schela-Galați*, în *Muzeul Național*, III, 1976, p. 159-163.

11 Silviu Sanie, op. cit., p. 83, pl. 68 bis (8-10), p. 138, pl. 38/6.

12 Ibidem, p. 136, pl. 31/2.

13 Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni*, în *AM*, VIII, p. 139, 151, fig. 41, 43, 58.

14 Ion Ioniță, Octavian-Liviu Șovan, *Săpăturile arheologice de la Ipotești*, în *Hierasus*, 1981, p. 46, fig. 2; Octavian-Liviu Șovan. Paul Șadurschi, op. cit., p. 53, pl. VI/4.

15 Ibidem, p. 53, pl. II/1-2, pl. VI/1-2.

16 Ibidem, p. 53, pl. VI/3.

17 V. F. Gaidukevici, *MIA*, 85, 1958, p. 36, fig. 20; I. B. Zeest, *MIA*, 83, 1960, p. 110 și urm.; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Buc., 1973, p. 90.

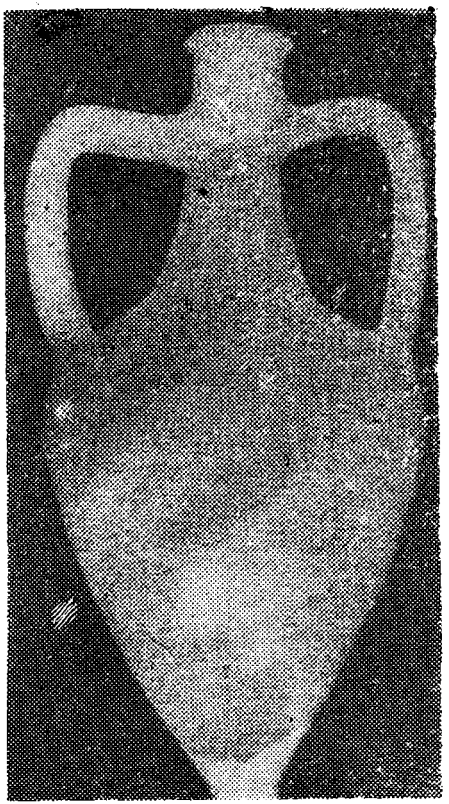
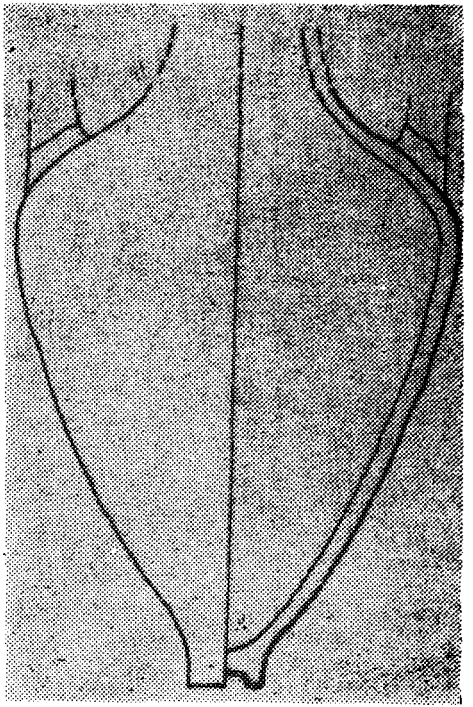

Pl. I. Amfore romane de la Mihălășeni, sec. I-II (1) ; Epureni, sec. III (2) ; Crăiniceni, sec. III (3).

Cu excepția a două exemplare descoperite în mormîntul 7/1978 de la Barboși [18], la care evazarea gîtului pornește direct de la gură, amforele de secol III din categoria celor în discuție prezentă o unitate remarcabilă în forme și chiar în dimensiuni. În general, ele au înățimea în jur de 0,45 m, fiind mai scunde decît cele de tip Holboca (sec. II - III), care au înălțimea de peste 0,60 m. Cele datate în sec. I - II, ca cele de la Vetrișoaia și ca cea descoperită la Mihălășeni și prezentată mai sus, deși nu sînt întregi, indică înălțimi de peste 0,70 m.

Forma este caracterizată prin gură cu buză inelară răsfrîntă la exterior, gît scurt ce coboară cilindric pînă la atașul superior al torților, iar de aici se evazează pînă la umăr: Corpul bombat se termină cu un fund inelar cilindric.

Unitatea observată ar putea indica un atelier sau un grup de ateliere cu aceleași modele în lucru pe parcursul secolului III, situate într-o zonă de pe litoralul pontic cu plantații de măslini și viță de vie. Cartarea descoperirilor de amfore de acest tip indică teritoriul est carpatic ca partener comercial pentru producătorii de ulei și vinuri din regiunile în care se produceau asemenea recipiente, ca și faptul că rîurile au fost folosite ca principale căi de pătrundere în acest areal a produselor respective [19].

Un indiciu în acest sens l-ar putea constitui și faptul că majoritatea amforelor întregi a fost descoperită pe malul rîurilor.

Se mai poate observa că, cel puțin pentru zona de nord a Moldovei, frecvența descoperirilor de amfore romane arată clar o înmulțire a numărului de recipiente datate în sec. III, comparativ cu cele din sec. II-III, care la rîndul lor sînt mai numeroase decît cele datate în sec. I-II. (amfora de la Mihălășeni ar fi prima de acest tip descoperită pe teritoriul județului Botoșani.). Această situație permite urmărirea ritmului legăturilor comerciale cu populația locală ,care se activează pe măsura lărgirii hotarelor statului roman și apropierii lor de aceste regiuni.

LES NOUVELLES DÉCOUVERTES D'AMPHORES ROMAINS DANS LE NORD DE LA MOLDAVIE

Les recherches archéologique dans les dérnières années ont permis la découverte des nouveaux amphores romains sur le téritoire du departement de Botoșani ,dans les localités suiventes ;

1. Mihălășeni, amphore datée entre le I-ere et II-éme siècle de n. e.
3. Crăiniceni, amphore datée en III-éme siècle.
3. Crăiniceni, amphore datée en III-eme siècle.

Le grand nombre des découvertes des amphores romains dans ce teritoire représènte une nouvelle pledoirie sur la romanisation de la région est-carpatien.

18 Silviu Sanie, op. cit., p. 83, pl. 68 bis (8 și 10).
19 Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 75.

METALURGIA BRONZULUI ŞI A FIERULUI ÎN AŞEZAREA SÎNTANA DE MUREŞ DE LA BÎRLAD — VALEA SEACĂ

VASILE PALADE

Descoperirea marelui centru meşteşugăresc de prelucare a cornului de cerb din aşezarea de la Bîrlad — Valea Seacă a reţinut atenţia specialiştilor timp de mai mulţi ani. În momentul în care cercetările în aşezare păreau să nu mai ofere alte noutăţi continuînd doar să sporească, an de an, numărul atelierelor specializate în acelaşi domeniu, campaniile de săpături din anii 1981—1982 ne-au oferit surpriza să identificăm noi activităţi meşteşugăreşti de importanţă deosebită pentru progresul tehnic în general şi prosperitatea colectivităţii umane din aşezarea respectivă. Este vorba despre descoperirea unor mărturii certe privind activitatea metalurgică de prelucrare a bronzului şi de extragerea fierului.

Deşi în campaniile de cercetări amintite n-au fost indentificate ateliere meşteşugăreşti metalurgice ceea ce s-a descoperit ne îndreptăţeşte totuşi să afirmăm că în perimetrul respectiv au existat asemenea ateliere. Astfel, în pămîntul de umplutură al bordeiului nr 18 (atelier de prelucrare a cornului de cerb) la 0,30 — 0,40 m. mai sus de podea au apărut trei recipiente întregi lucrate din lut şi altele fragmentare de o construcţie deosebită (fig. 1/1,2 ; 2/1,2 ; 3/1) care după aspectul lor sticlos, fuseseră supuse la o supraîncălzire repetată topind pînă la vitrificare suprafaţa exterioară a argilei din care au fost lucrate. În aceeaşi campanie de săpături, într-o groapă probabil culturală(groapa nr. 31) a fost descoperit un alt recipient întreg. asemănător ca construcţie, avînd suprafaţa exterioară de asemenea, vitrificată (fig. 3/2), iar în campania din anul 1982 încă unul identic, aproape (fig. 4/2).

Recipientul descoperit în anul 1982 fusese aşezat într-o groapă mică, ovoidală, pe un strat de cărbune (posibil mangal) şi cenuşă de culoare neagră. Alături se afla o ceaşcă dacică aproape întreagă (fig. 5/1), aşezată cu gura aplecată spre sud. Aceasta avea pereţii puternic înroşiţi ca urmare a unei arderi secundare intense şi îndelungate. Peste groapa respectivă şi parţial peste ceaşcă a fost aşezată cu gura în jos, partea inferioară a unui vas mare de provizii lucrat cu mîna. După evacuarea cărbunilor şi a cenuşii din groapă s-a constatat că acestea avea pereţii neteziţi şi suprafaţa înegrită intens. Dimensiunile gropii : diametrul mare 0,25 m. ; diametrul mic 0,15 m. ; adîncime — 0,10 m.

În ceea ce priveşte recipientele în discuţie, fie întregi fie fragmentare, toate sînt de dimensiuni mici şi au un profil relativ ovoidal. Ele

sînt prevăzute la partea superioară cu un orificiu circular sau uşor alungit, iar la cea inferioară aceasta dispun de o prelungire plată semicirculară, cu ajutorul căreia puteau fi manipulate (fig. 2/1 ; 3/1,2. După aspectul lor exterior aceste recipiente nu pot fi decît creuzete în care se topeau metale ce urmau să fie turnate în diferite tipare. Asemenea tip de creuzet este rar întîlnit în literatura de specialitate atît pentru secolul IV-lea e.n. cît şi pentru secolele anterioare. Un creuzet identic cu cele de la Bîrlad — Valea Seacă a fost descoperit în aşezarea de la Poienești - Vaslui (fig. 4/1), pe care autorul săpăturilor l-a descris ca fiind „... un bulgăre de lut modelat în grabă... gol pe dinăuntru"([1].

Pentru a verifica dacă recipientele descoperite de noi sînt creuzete, şi eventual pentru ce metale anume au fost utilizate, unul dintre ele a fost supus analizei chimice, care deşi incompletă, este totuşi concludentă([2]. Probele pentru analiză au fost recoltate de pe pereții interiori ai recipientului, iar rezultatele sînt următoarele : cupru21,60%, fier 1,34%, siliciu 1,3%, plumb 1,00%, mangan 0,2%. Procentul mare de cupru rezultat de analiză, culoarea maronie a suprafeței interioare a recipientului şi petele roşietice de pe suprafața exterioară, sticloasă a acestuia, se datoresc efectului colorant al cuprului atestînd faptul că recipientul în discuție este un creuzet utilizat în operațiile de topire şi turnare a bronzului. Întrucît şi celelalte recipiente reprezintă aceleaşi caracteristici ale suprafeței exterioare vitrifiate, probabil şi acestea au servit aceloraşi activități meşteşugăreşti.

În ceea ce priveşte modul de organizare a activității metalurgice, în afara recipientelor întregi şi fragmentare, n-a fost surprinsă, pînă la această dată, nici un fel de instalație sau atelier. De altfel, şi creuzetele întregi fuseseră aruncate în afara atelierelor, ca inutilizabile, acestea avînd pereții fisurați datorită temperaturii foarte ridicate la care fuseseră supuse, probabil, în mod repetat.

În lipsa unor tipare de turnat nu se poate preciza, deocamdată ce obiecte anume se realizau aici, din bronz, prin turnare. Este de presupus, în primul rînd, că tabla de bronz utilizată la confecționarea niturilor pentru asamblarea pieptenilor se obținea pe plan local din materie primă procurată din alte zone. De altfel în cele mai multe ateliere de prelucrare a cornului de cerb din aşezare se aflau numeroase nituri realizate din fîşii de tablă tăiate cu foarfeca, din bucăți mai mari, şi apoi transformate în sîrmă prin răsucire şi batere[3]. Existența unor bucăți mai mari de tablă purtînd urmele tăierii unor fîşii, cu foarfeca (fig. 6/11), cît şi fîşii de tablă uneori intrate parțial în lucru (fig. 6/1-10), atestă faptul că asemenea operații se efectuau în centrul meşteşugăresc respectiv. Deosebit de important, pentru discuția noastră, este faptul că în atelierele respective se aflau şi deşeuri rezultate de la tăierea tablei adunate, după cît se pare, cu grijă, ceea ce ne îndeamnă să presupunem

1 R. Vulpe, Materiale, I, 1953, p. 249, fig. 85/1.

2 Analizele au fost efectuate de ing. Gabriela Balan, în laboratorul Întreprinderii de rulmenți din Bîrlad, căreia îi mulțumim şi pe această cale.

3 V. Palade, Studii şi comunicări de istorie a civilizației populare din România, 1, Sibiu, 1981, p. 210, fig. 23/4 ; 29/5, 7, 9, 10.

că acestea reintrau în circuitul productiv prin retopire, fiind transformate din nou în tablă, în atelierele metalurgice locale, asigurîndu-se astfel un surplus de materie primă necesară confecţionării niturilor în atelierele de prelucrare a cornului de cerb. cele două activităţi condiţionîndu-se reciproc. Putem admite, prin urmare că în sectorul în care au apărut aceste creuzete existau ateliere de turnare a bronzului. Creuzetul descoperit în anul 1982 aşezat într-o groapă peste cărbuni, ne sugerează eventualitatea ca acesta să fi fost aşezat special pentru a fi supraîncălzit pe loc, în vederea pregătirii unei şarje de metal. Totuşi cantitatea mică de cărbune şi cenuşă din jurul creuzetului, lipsa metalului din interior, lipsa arsurii pămîntului şi a unor amenajări necesare nu ne dau destul temei să presupunem că topirea deşeurilor metalice (de bronz) se realiza eventual şi în aer liber.

Revenind asupra obiectelor care se puteau executa aici prin turnare, în afara tablei pentru nituri, ne gîndim la cataramele de bronz şi eventual la unele fibule realizate prin turnare de tipul celor descoperite în aşezare (fig. 7/6), ori în inventarul unor morminte (fig. 7/1, 3, 4).

Luînd în consideraţie capacitatea creuzetelor descoperite, este probabil că aici se realizau numai obiecte de dimensiuni mici. Astfel cel mai mare dintre creuzete are înălţimea de 8,1 cm şi diametrul maxim de 5,6 cm la exterior. În acest creuzet încăpeau aproximativ 30 cm^3 de metal topit, suficient pentru realizarea într-o şarjă, cu un singur creuzet, a metalului necesar pentru o foaie de tablă de 15×20 cm groasă în medie de 1—1,5 mm, aşa cum se întîlneşte de obicei în atelierele de lucrat piepteni de aici, sau a 2—4 fibule etc.

De altfel în aşezare nu se utiliza numai tehnica turnării în tipare, pentru realizarea diferitelor obiecte din bronz, ci şi aceea a modelării la rece prin martelare. Aceasta o dovedeşte printre altele pandantivii căldăruşă (fig. 7/5), ori sferoidali alcătuiţi din cîte două lame îndoite elipsoidal (fig. 7/7), catarama din locuinţa nr. 13 (fig. 7/2), cît şi fibule cu piciorul întors pe dedesubt (fig. 7/6). În unele cazuri prelucrarea la rece pare să fi fost asociată cu ştanţarea unor segmente ale unor obiecte cum ar fi extremităţile arcului la unele fibule cu piciorul întors pe dedesubt. Ceea ce se detaşează cu precizie însă este faptul că în aşezare existau meşteri metalurgişti care stăpîneau procesele tehnologice de topire şi turnare a bronzului, activitatea lor productivă fiind atestată prin relativ numeroasele creuzete descoperite pînă la această dată aici. O asemenea activitate trebuie să fi fost răspîndită pe scară mai largă în aria culturii Sîntana de Mureş. Dovada o constituie descoperirea creuzetului din aşezarea de la Poieneşti — Vaslui (sec. III—IV e.n.), identic cu cele de la Bîrlad — Valea Seacă, ori în aşezarea de la Pietroasele (sec. al IV-lea e.n.)[4]. Fără îndoială că numai volumului redus al cercetărilor în aşezări de tip Sîntana de Mureş i se datorează puţinătatea descoperirilor de acest gen şi a metalurgiei bronzului în general.

4 Gh. Diaconu, Magda Tzony, Marius Constantinescu şi Vasile Drîmboceanu, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 217, fig. 15/1, 3.

În privința metalurgiei fierului în așezarea de la Bîrlad — Valea Seacă menționăm că pînă în prezent au fost descoperite numai fragmente de lupe și zgură de fier (fig. 12/1-5). Acestea au apărut în aceleași condiții ca și creuzetele amintite, adică în pămîntul de umplutură al bordeiului nr. 18 și al gropii nr. 13. Cîteva bucăți mai mari de lupă prezintă un miez compact de metal aproape pe întreaga grosime, și zgură cu mult pămînt vitrificat la partea superioară (fig. 12/1). Prezența acestora, cu precădere într-o groapă, ce pare să fi avut un caracter magico-cultural, s-ar putea explica, mai curînd, ca urmare a unor asemenea practici decît aruncate într-o groapă menajeră ca inutilizabile. De altfel, fragmente de lupe și zgură au mai apărut sporadic și în anii precedenți însă în cantități cu totul reduse. Se poate susține astfel, cu toată certitudinea, că în așezare se realiza reducerea minereului de fier, că aici existau meșteri care stăpîneau toate detaliile procesului tehnologic de reducere, asigurînd succesul unor asemenea operațiuni complexe ; aspectul fragmentelor de lupe existente o atestă. Fără îndoială că descoperirea instalațiilor reducătoare ne-ar oferi detalii suplimentare cu privire la activitatea respectivă. Ca și în cazul metalurgiei bronzului obținerea fierului pe plan local și prelucrarea acestuia trebuie să se fi realizat și în alte așezări de tip Sîntana de Mureș. Dovada o constituie descoperirile din așezarea de la Pietroasele — Buzău unde s-a presupus și activitatea de reducere a minereului de fier [5]. De altfel, reducerea minereului de fier surprins în așezarea de la Bîrlad — Valea Seacă și în cea de la Pietroasele — Buzău, constituie o continuare firească a acestui meșteșug, întîlnit la populația geto-dacică anterior, și transmis din generație în generație de-a lungul secolelor. Descoperită la numai 40-50 km depărtare de cea de la Bîrlad — Valea Seacă, o confirmă. Urmele unor astfel de activități metalurgice se întîlnesc și în așezările carpice din sec. II—III e.n. ca cea de la Poiana — Dulcești pe Siliște [6] etc., cît și în cetățile getice de la Poiana — Tecuci [7], Răcătău [8], Bradu [9] spre a ne rezuma doar la zona din jumătatea de sud a Moldovei.

În legătură cu procurarea minereului propriu-zis, acesta se găsea, cu siguranță, în apropierea așezării în discuție fie că este vorba de solurile feruginoase din lunca Bîrladului, cunoscute sub denumirea de minereu de baltă bogat în hematit [10], fie din lentilele feruginoase de proveniență sedimentar-aluvionară, sau în cele de siderit ce apar ca intercalații în marno — calcarele de vîrstă cretacic inferior din zona flișului

5 *Ibidem.*

6 Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1973, p. 51, pl. XXXVIII/7.

7 R. Vulpe, SCIV, 2, 1951, p. 203-204.

8 Viorel Căpitanu, Carpica, VIII, 1976, p. 54, fig. 45/1-8.

9 Informații V. Ursache, căruia îi aducem mulțumirile noastre.

10 Dn Gh. Teodor, Materiale și cercetări arheologice, (a XXIV-a sesiune anuală de rapoarte), Tulcea, 1980, p. 460.

Carpaților Orientali [11]. Analizele de laborator vor aduce precizările care se impun [12].

În ceea ce privește prelucrarea fierului, pînă în prezent în așezare n-au fost identificate urmele unor ateliere de fierărie propriu-zise sau cel puțin uneltele caracteristice acestei activități ca nicovale, ciocane, clește, vetre de forjă etc. Faptul că lupele și zgura metalică au fost descoperite la periferia sectorului cercetat în așezare ar putea explica, eventual, această situație de moment.

Numărul relativ mare de unelte și obiecte lucrate din fier, existente în principal în locuințe, dar și în morminte, atestă faptul că în așezare existau ateliere de fierărie în care se confecționau uneltele necesare diferitelor îndeletniciri ale colectivității omenești de aici. Astfel în toate cele 20 de ateliere de prelucrat cornul de cerb se utiliza, pe o scară largă securea ori mai curînd barda, probabil, de tipul celei descoperite în campania din anul 1982 (fig. 8/), pentru cioplit cornul de cerb. Cantitățile impresionant de mari de așchii și surcele rezultate de la operațiile de cioplire cît și urmele de cioplitură de pe diferite piese în faze înaintate de prelucrare (fig. 5/2-8), fac dovada că fără această unealtă activitatea meșteșugarilor era imposibilă. La fel de necesar se dovedește a fi fost și fierăstrăul cu ajutorul căruia se retezau coarnele de cerb în vederea confecționării obiectelor care se executau în ateliere. Pe baza urmelor lăsate pe materia primă se poate afirma că meșterii fierari de aici realizau tipuri de fierăstrău specializate, tot mai adecvate diferitlor operații pe care le implica munca meșteșugarilor în prelucrarea cornului. În funcție de deschiderea crestăturilor de pe materia primă se poate stabili că pentru tăierea primară a cornului se întrebuința un fierăstrău cu dinții mari (fig. 5/5 ; 9/2). În schimb, la asamblarea unor obiecte se utiliza un fierăstrău, probabil de dimensiuni mai mici, avînd dinții mai mărunți, iar pentru crestarea dinților la pieptenii care se executau în atelierele respective se întrebuințau fierăstraie cu calități de-a dreptul excepționale, care impresionează prin pînza ce este cu puțin mai groasă decît cea a lamelor de ras moderne, după cum o atestă crestăturile de pe unele plăcuțe (fig. 9/3-5). Probabil că aceeași meșteri realizau și compasul din fier cu braț mobil și vîrf așchietor, cu ajutorul căruia se executau decorațiile din cercuțe concentrice săpate în plăcile de corn ale unor piepteni, pandantivi prismatici, circulari, semilunari etc. (fig. 9/1). În locuința nr. 1 a fost descoperită o bucată dintr-o ramă de hîrleț din fier (fig. 10/8), iar în bordeiul nr. 16 un fier de plug (fig. 10/10). Întîlnim de asemenea diferite dălți, dornuri, călcîie de lance ?, cuie ori mici nicovale întrebuințate la operațiile de nituire etc. (fig. 8/1, 2, 4-8). În unele locuințe de suprafață au fost descoperite cîteva zăvoare de fier de forma literei „T" (fig. 11/1-3), un lacăt (fig. 11/4), iar lîngă un atelier de lucru al cornului de cerb, în aer liber, s-a descoperit un cîrlig de pescuit din fier (fig. 11/5). Numărul

11 I. Mitrea, Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România, 2, Sibiu, 1981, p. 14.

12 Probele pentru analize se găsesc la laboratorul Institutului Pedagogic Suceava.

mare de cuțite (fig. 10/1-4 ; 11/6, 7) și alte obiecte din fier cum sînt pandantivii căldărușă asamblați cu tije (fig. 10/9), secerile (fig. 10/6, 7), zăbalele pentru frîu (fig. 10/5) etc. se adaugă mărturiilor indirecte cu privire la existența atelierelor de fierărie în așezarea de la Bîrlad — Valea Seacă.

Dezvoltarea meșteșugului prelucrării bronzului, a reducerii minereului și prelucrării fierului în așezare este firească și explicabilă, în principal, datorită existenței marelui centru meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb de aici. Nevoia de unelte pentru retezat și cioplit coarne, ori cuțite și instrumente pentru tăiat și ascuțit dinții de piepteni, pentru decorat obiectele lucrate din os etc. trebuie să fi fost mare și permanentă, mai ales dacă avem în vedere faptul că în numeroase ateliere lucrau cîte 2-4 meșteri în același timp [13]. Consumul de tablă de bronz necesar pentru confecționarea niturilor era la fel de mare, avînd în vedere activitatea permanentă desfășurată în atelierele respective [14]. În acest context activitatea metalurgică apare ca o necesitate stringentă, aceasta condiționînd buna desfășurare a procesului de producție în atelierele de prelucrare a cornului de cerb. Meșterii fierari respectivi executau, în același timp, și uneltele necesare diferitelor alte ocupații cum este agricultura etc. ei contribuind astfel la progesul tehnic general și la bunăstarea comunității sătești respective.

LA METALURGIE DU BRONZE ET DU FER DANS L'ÉTABLISSEMENT SÎNTANA DE MUREȘ DE BÂRLAD — VALEA SEACĂ

A l'occasion des fouilles des années 1981—1982 dans l'établissement de Bîrlad — Valea Seacă ont été découverts plusieurs creusets en terre cuite dont quelques uns conservés integralement et d'autres fragmentaires, ayant la surface intensivement vitrifiée, utilisées, par consequent à la fusion des métaux.

L'analyse chimique de la matière récoltée de la surface intérieure de l'un des creusets atteste le fait que celui-ci a été utilisé à l'activité de la fusion du bronze.

Etant donné les autres creusets se présentent tout à fait identiques on suppose que ceux-ci ont été utilisés aussi dans les mêmes activitées métallurgiques.

Dans le même secteur on a découvert des morceaux de la scorie et des loupes de fer, matériaux qui prouvent la reduction du minerai dans le cadre de cet établissement.

Les différérents outils agricoles et objets en fer ont été découverts dans les habitations et dans quelques sépultures. En guise de conclusion on peut affirmer que dans l'établissement de Bîrlad — Valea Seacă il y avaient des ateliers de forgeron où on executait tous les outils et tous les objets nécessaires à la collectivité humaine ici présente.

13 V. Palade, *op. cit.*, p. 179.
14 *Ibidem*, p. 179-180.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Bîrlad-Valea Seacă. Creusets (cabane No 18).
Fig. 2. — Bîrlad-Valea Seacă. Creusets (cabane No 18).
Fig. 3. — Bîrlad-Valea Seacă. Creusets : (1. cabana No 18 ; 2. fosse No 31).
Fig. 4. — Bîrlad-Valea Seacă. Creusets : (1. Poienești-Vaslui ; 2. Bîrlad-Valea Seacă).
Fig. 5. — Bîrlad-Valea Seacă. 1 tasse dace ; 2, 4, 6 büchettes de cor des cerf ; 3 pochoir pour tracer le contour des manches des peignes ; 5 fragment de cor de cerf ; 7, 8 plaques de cor de cerf au cours de façonnage.
Fig. 6. — Bîrlad-Valea Seacă. 1-3, 5, 6 fil de bronze ; 4, 7, 8 bandes de tôle en bronze au cours de façonnage en fil ; 9, 10 bandes de tôle en bronze ; 11 tôle à la trace de cisailles ; 12 tôle en bronze réparée.
Fig. 7. — Bîrlad-Valea Seacă. 1, 3, 4, 6 des fibules en bronze : 1 (sép. No 221), 3 (pass), 4 (sép. No 208), 6 (fosse No 31) ; 2 boucle (hab. No 13) ; 5 pendentif chaudron en bronze (fosse No 31) ; V. pendentif sphéroïdé (sép. No 426).
Fig. 8. — Bîrlad-Valea Seacă. Outils et objets en fer : 1, 2 clous ; 3 hache ; 4, 6 talons des lances ; 5, 7 poincons ; 8 ciseau.
Fig. 9. — Bîrlad-Valea Seacă. 1 peigne (sép. No 48) ; 2-5 plaquettes en cor de cerf aux dents.
Fig. 10. — Bîrlad-Valea Seacă. Outils et objets en fer : 1-4 couteaux ; 5 mors ; 6, 7 faucilles ; 8 cadre de bêche ; 9 pendentif aux chaudrons ; 10 fer de charrue.
Fig. 11. — Bîrlad-Valea Seacă. Objets en fer : 1-3 verrous ; 4 cadenas ; 5 hameçon ; 6, 7 couteaux.
Fig. 12. — Bîrlad-Valea Seacă. 1-5 fragments des loupes de fer.

Fig. 1

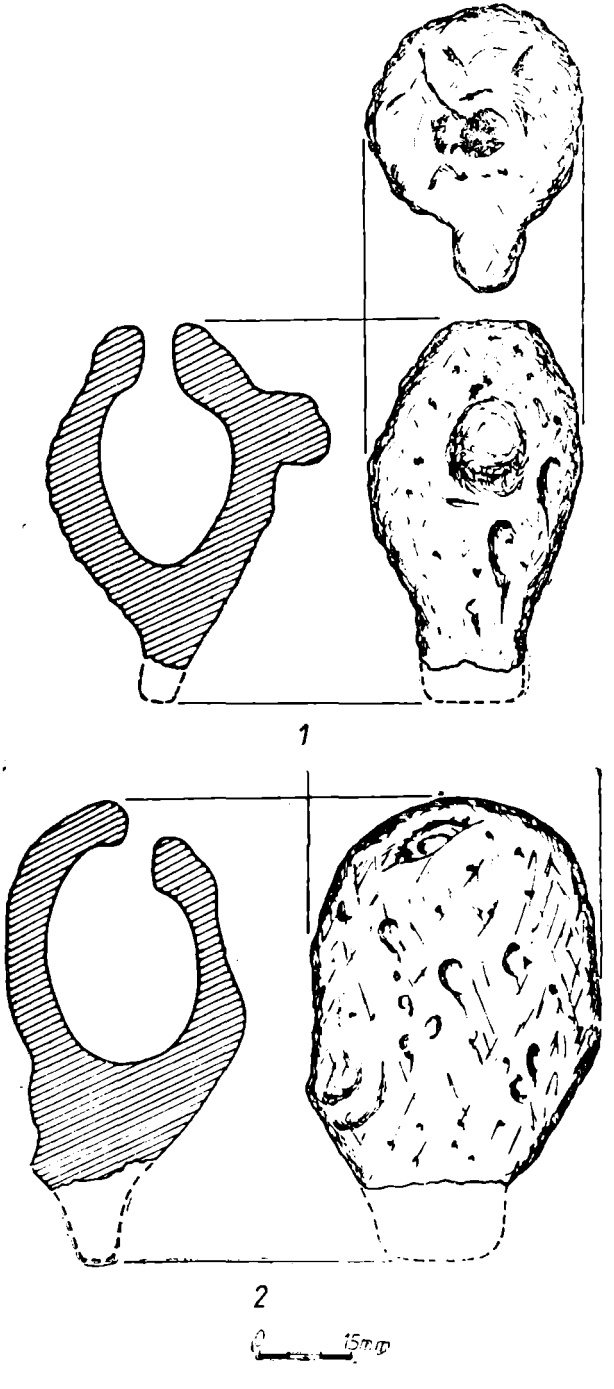

Fig. 2

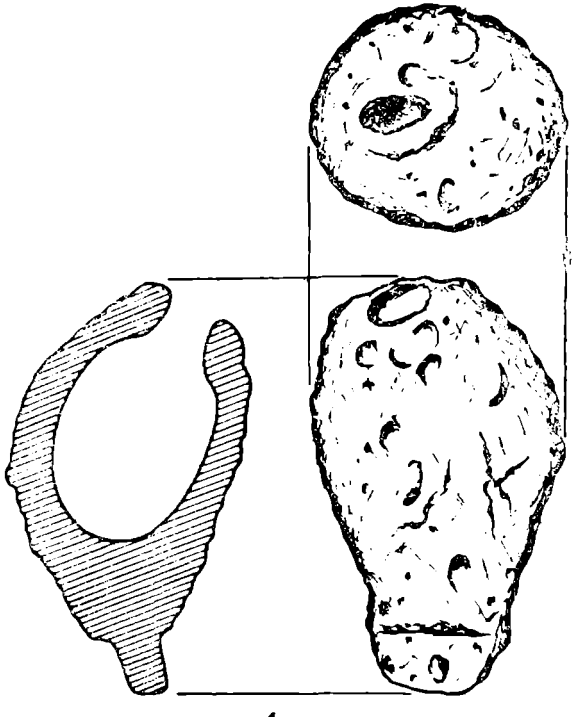

1

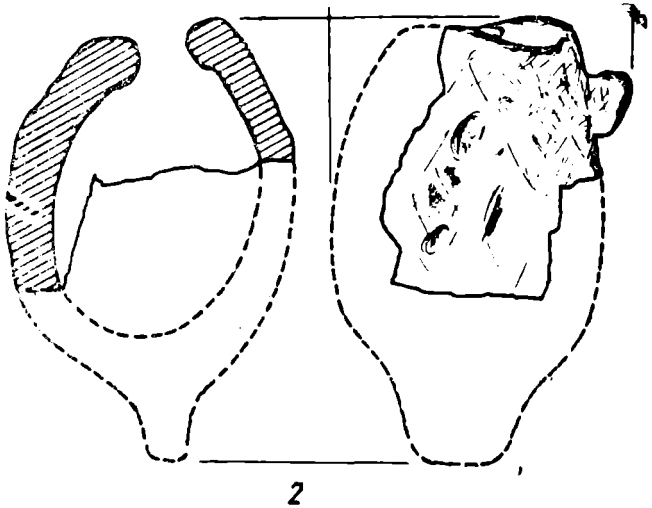

2

0 15mm

Fig.3

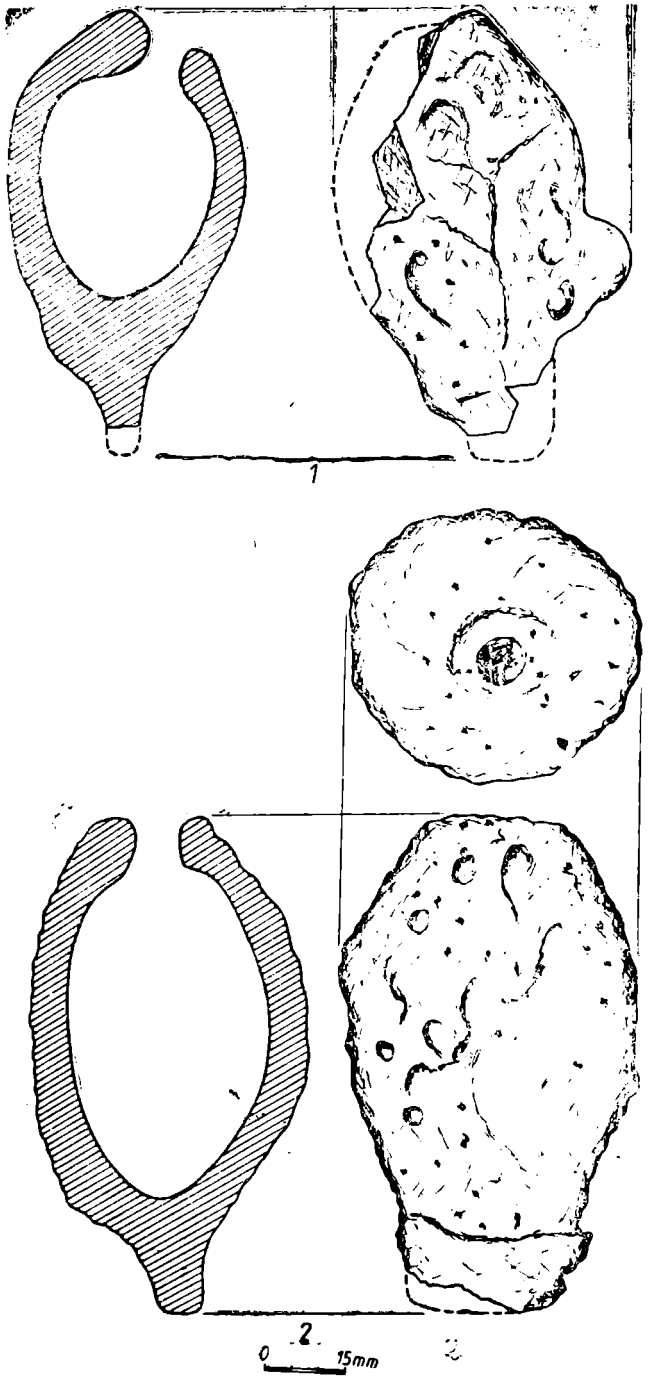

Fig. 4

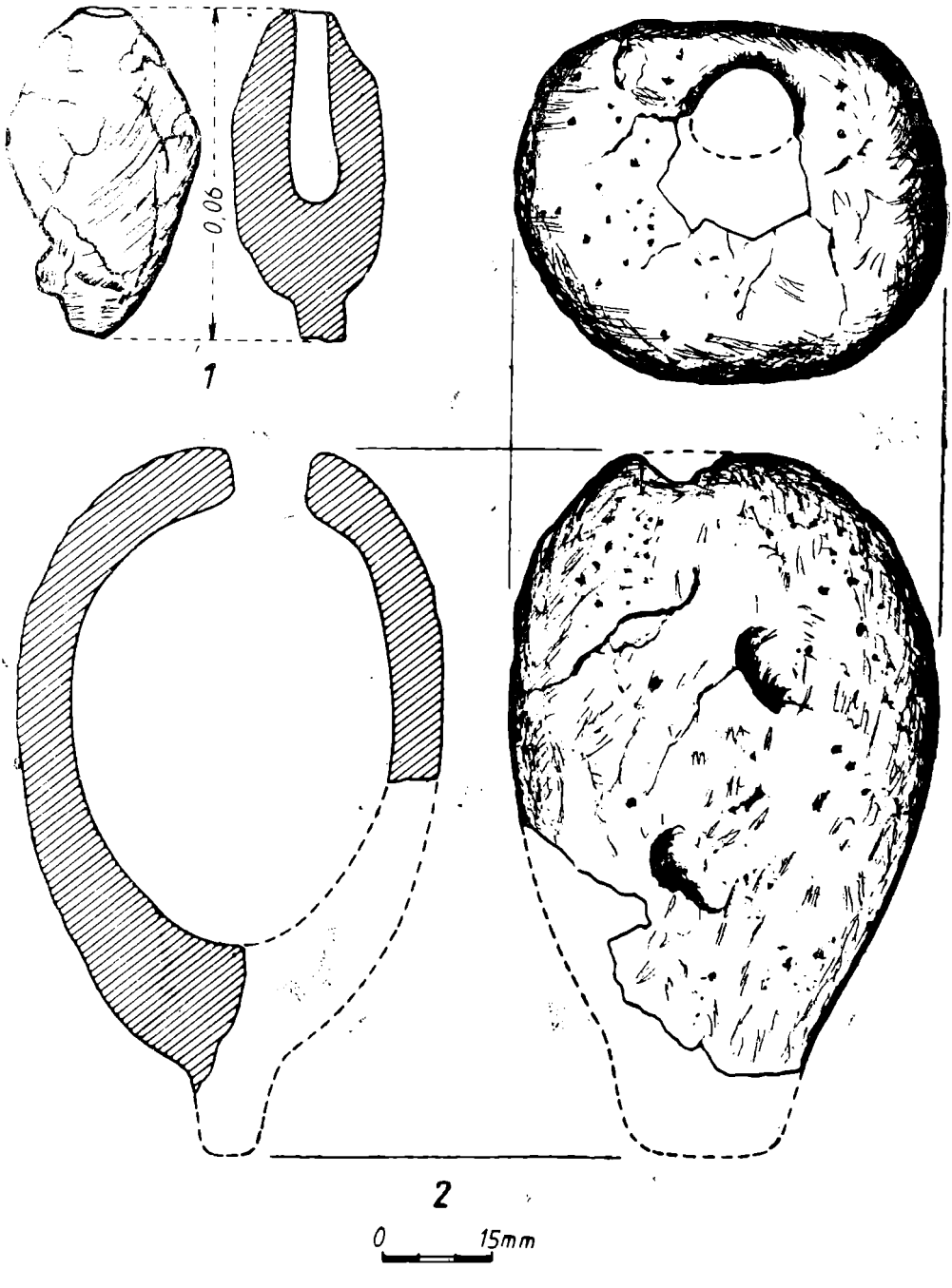

Fig. 5

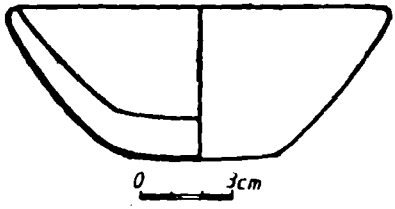

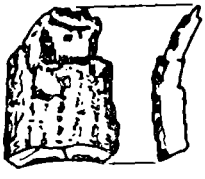

2

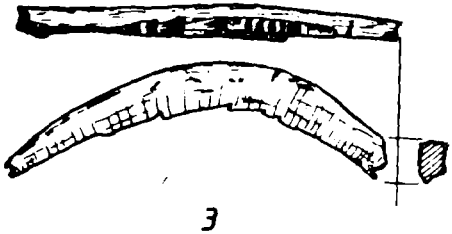

3

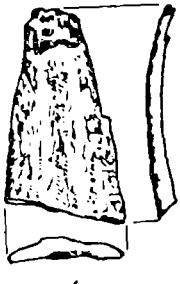

4

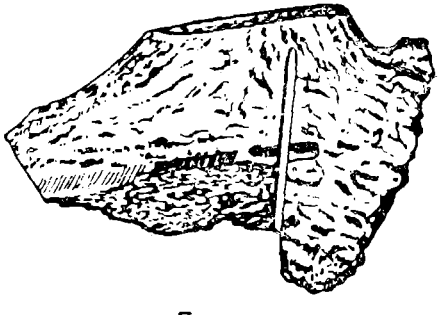

5

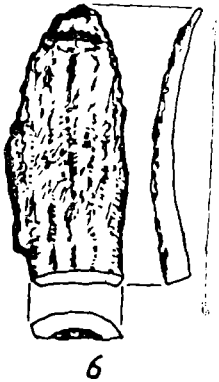

6

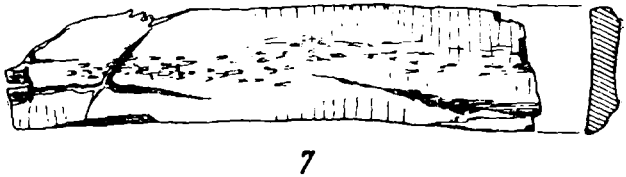

7

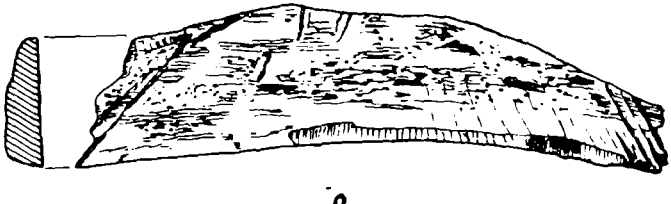

8

Fig. 6.

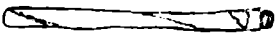

1

2

3

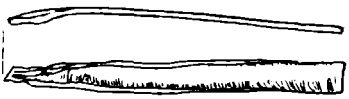

4

5

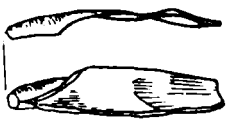

7

6

8

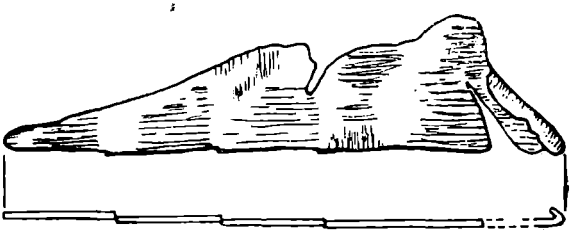

11

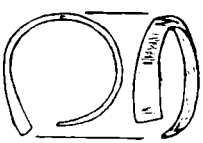

9

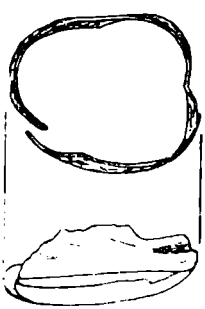

10

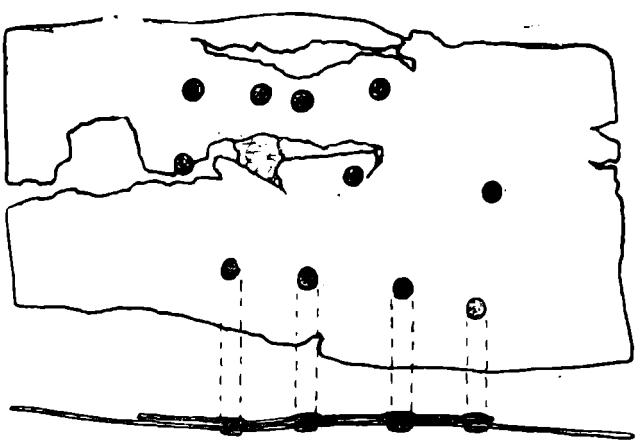

12

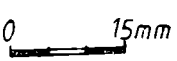

Fig. 7.

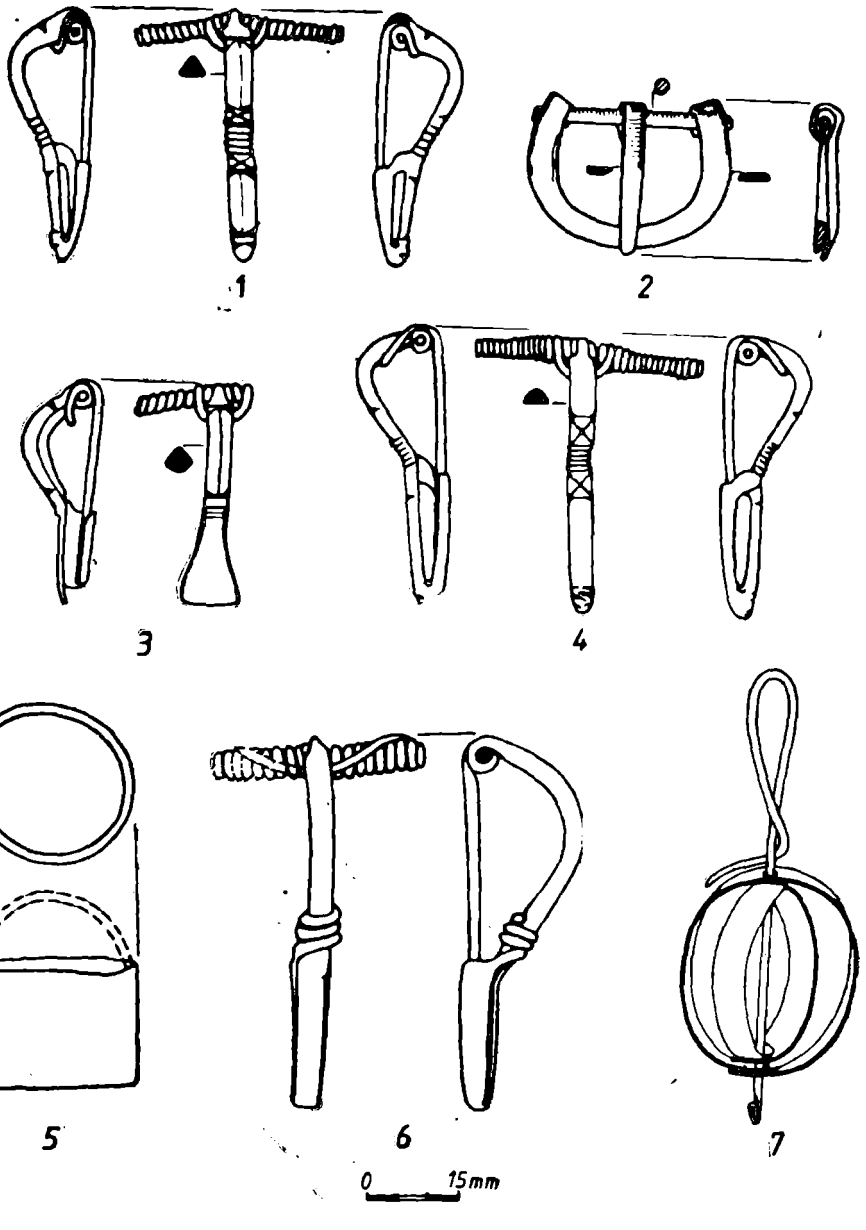

Fig. 8

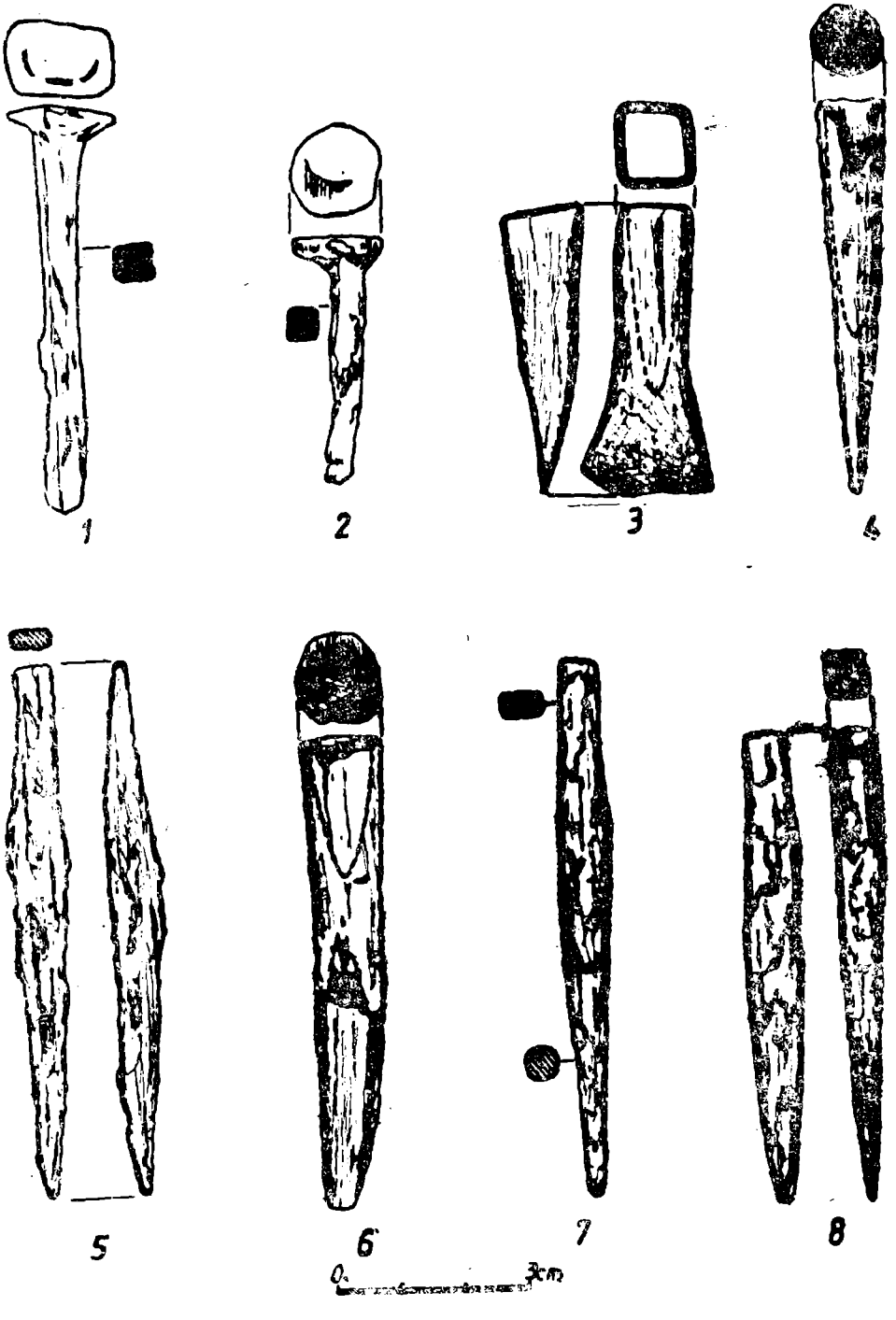

Fig. 9

1

2

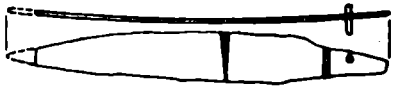

3

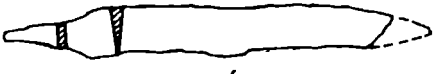

4

6

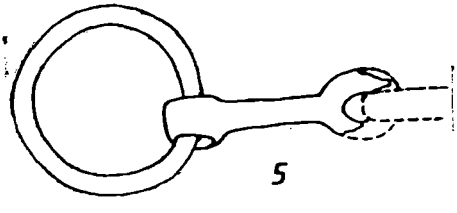

5

7

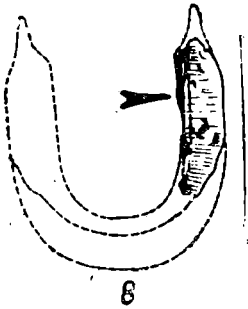

8

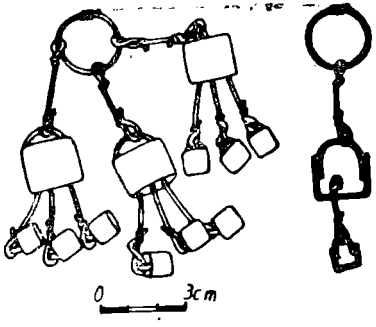

9

10

Fig. 10

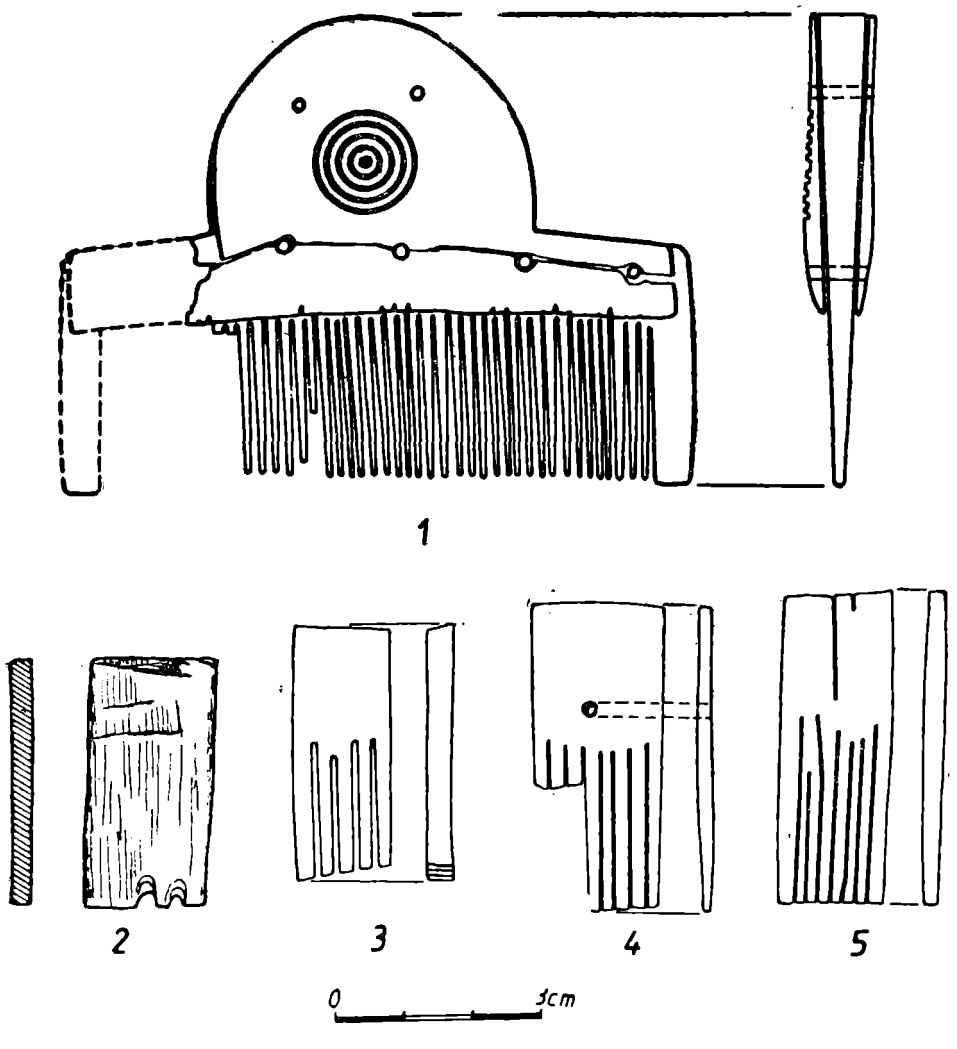

Fig. 11

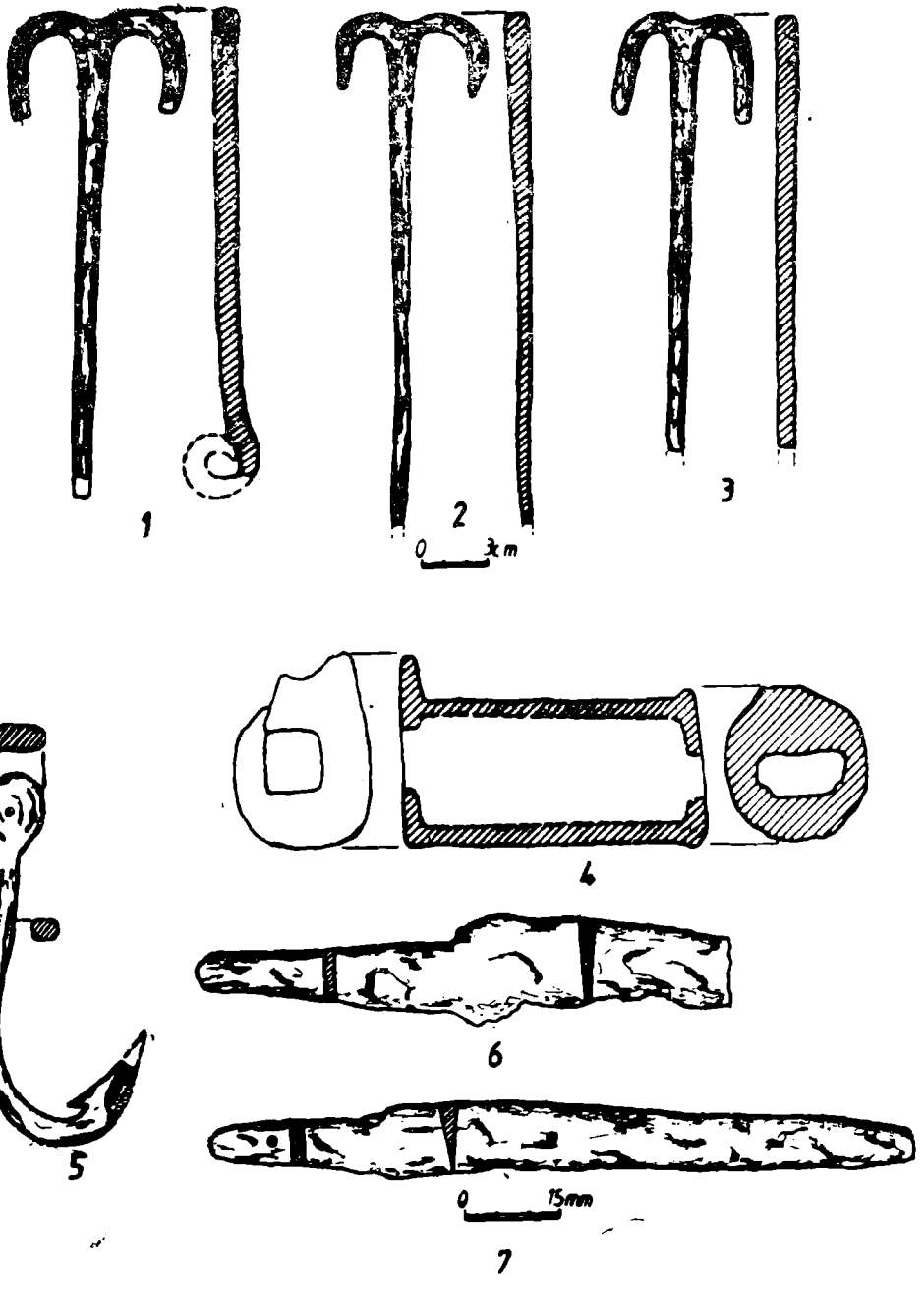

Fig. 12

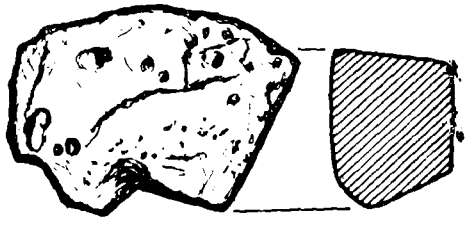

1

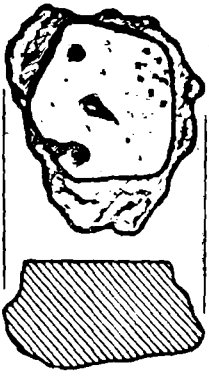

2

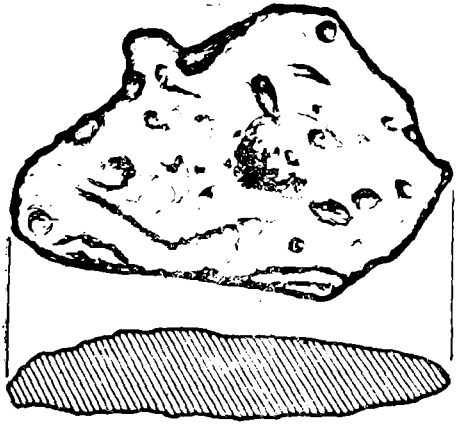

3

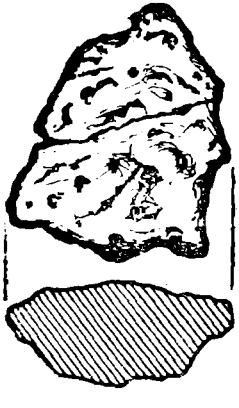

4

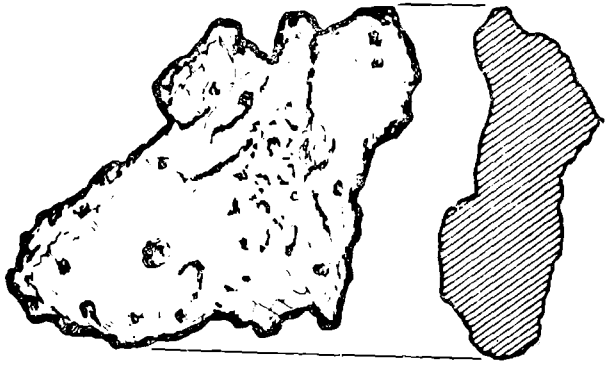

5

0 3cm

CU PRIVIRE LA ORIGINEA TIPULUI DE BORDEI CU CUPTOR SCOBIT DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE ÎN ZONA EXTRACARPATICĂ A ROMÂNIEI

MARIA COMȘA

Tipul de locuință reprezintă unul din principalele elemente ale culturii materiale.

Pe baza tipului de locuință se poate defini modul de trai și nivelul cunoștințelor tehnice la care s-a ajuns în domeniul constructiv într-o epocă dată. Totodată tipul de locuință și mai ales tipul instalațiilor de foc păstrează elemente tradiționale pe baza cărora se pot face atribuiri etnice sau se pot studia contactele avute la un moment dat între diferitele populații [1].

În epoca feudală timpurie în secolele IX—X printre tipurile de locuințe se întîlnește destul de frecvent și bordeiul cu cuptor scobit. În lucrarea de față nu ne vom ocupa de cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruțat din interiorul locuinței (uneori avînd horn în spate) și nici de cuptoarele de pîine aflate în afara locuințelor, ci doar de cele cu cuptoare scobite, fără horn, considerate adeseori în afara locuinței, erau de fapt scobite (cotlonite) într-o laviță de lut cruțat [2].

Primul bordei, avînd un cuptor scobit foarte bine păstrat, a fost descoperit în anul 1931 de către C. S. Nicolăescu-Plopșor.

Bordeiul are o formă dreptunghiulară (dimensiunile gropii lui sînt de 3,44 m x 2,39 m), fiind orientat N-S. Intrarea în bordei se făcea printr-un gîrlici lung de 0,70 m și lat de 0,95 m, care se afla pe latura de sud. Gîrliciul cobora în pantă începînd de la nivelul vechi de călcare, la intrarea în bordei podeaua gîrliciului fiind cu 0,12—0,15 m mai ridicată față de podeaua bordeiului. Podeaua bordeiului se afla la — 0,80 m.

La intrare au existat doi stîlpi. Pe dreapta se afla groapa unui stîlp, oval în secțiune, cu diametrul lung de 0,31 m (care susținea și grinda principală), iar în stînga intrării se afla o groapă de la un par mai subțire.

---

1 Asupra acestei probleme, ceva mai pe larg, cf. Maria Comșa, *Tipuri de locuințe din secolele VIII-Xd in sudul Munteniei, Ilfov*, File de istorie, București, 1978, p. 111 și notele 1, 2, p. 111-112.

2 Aceste cuptoare sînt considerate ca fiind în afara locuințelor ceea ce ar fi nelogic și total neeconomic. Pentru această problemă cf. Maria Comșa, *op. cit.*, p. 112, nota 13.

Pe peretele opus (de nord) aproximativ pe la mijloc se afla groapa unui alt stîlp patrat în secțiune cu latura de 0,40 m.

Acești doi stîlpi susțineau grinda principală (longitudinală) pe care se sprijineau și fuseseră așezate grinzile transversale, pe care se sprijinea acoperișul.

Între acești stîlpi groși de pe latura de Nord și de sud (în dreapta intrării, pe mijlocul bordeiului, au mai existat doi stîlpi mai subțiri, rotunzi în secțiune (diam. circa 10 cm), formînd o linie dreaptă cu stîlpii groși de pe laturi.

La colțurile gropii bordeiului dar și pe laturi existau din loc în loc găuri de pari rotunzi, din diametrul lor oscilînd între 8-12 cm, capătul bătut în pămînt fiind ascuțit. Unele din aceste gropi de pari se aflau în interiorul gropii bordeiului, altele în afara acesteia.

Între acești pari s-a făcut împletitură de nuiele lipite cu lut, amestecat cu pleavă.

Cuptorul scobit (cotlonit) se afla în colțul de sud-est, în dreapta intrării, bolta și pereții cuptorului lui fiind lipiți cu lut.

Vatra cuptorului de forma unei potcoave, era căptușită cu pietre de rîu. În fața cuptorului mai era o vatră deschisă, deasupra căreia fusese instalat coșul pe unde ieșea fumul atît de la cuptor cît și de la această vatră. În fața intrării se afla o a doua vatră liberă de formă ovală (1×0,60 m).

Pe lîngă peretele de vest era o laviță construită de asemenea din piatră de rîu lungă de 1,30 și lată de 0,30 m, fețuită cu lipitură de lut [3].

După noi, acest bordei a avut și o laviță de lut cruțat, pentru dormit care se afla de-alungul laturii de est, precum și a laturei de sud pînă la gîrliciu. Această laviță însă, în majoritatea cazurilor este greu de observat în teren, deoarece partea sa superioară e aproape de nivelul vechi de călcare.

În acest caz împletitura de nuiele de pe latura de est și de vest a gropii bordeiului sprijinea doar aceste lavițe de lut, iar peretele propriu-zis al locuinței probabil se afla la circa 1 m mai spre est și respectiv circa 1 m mai spre vest.

În acest caz dimensiunile reale ale bordeiului ar fi de 4,25×3,40 m, iar forma sa ar fi aproape patrată.

Bordeie cu cuptoare scobite în lut, căptușite cu pietre, asemănătoare cu cele de la Plopșor, au fost descoperite și la Galiciuica (jud. Dolj) [4].

Cu ocazia cercetărilor mai recente la Grojdibod (jud. Olt) au fost descoperite 8 bordeie cu cuptoare scobite [5].

---

3 C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Un bordei medieval la Plopșor-Dolj*, Institutul de Arheologie Olteană, Memoriul IX, Craiova, 1932, p. 1-5 + pl. cu planul bordeiului.

4 Octavian Toropu, *Romanizarea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III-XI)*, Craiova, 1976, p. 153.

5 Valeriu Leahu și colaboratori, *Raport preliminar de cercetare arheologice Cetatea Turnu. Șantierul Turnu Măgurele*, Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 411.

În sud-vestul Munteniei bordeie cu cuptoare scobite au fost cercetate la Alexandria [6]. Locuințe cu asemenea cuptoare au existat probabil și la Dulceanca [7].

Bordeie, avînd cuptoare scobite au fost descoperite și pe teritoriul orașului București în fosta Piață a Splaiului (azi Piața Națiunilor Unite), la Curtea Veche, pe Dealul Ciurel [8], cărora li se vor adăuga fără îndoială și altele.

În preajma orașului Giurgiu, deși s-au făcut numeroase cercetări de suprafață nu a fost săpată nici o așezare din epoca feudală timpurie. Unele date despre complexele de locuire le datorăm observațiilor celor care au studiat regiunea, urmărind alte probleme.

Astfel la Gogoșani, în zona carierelor de nisip, se vedeau secționate vetre și cuptoare aparținînd unei așezări din epoca feudală timpurie [9].

Alte complexe asemănătoare au fost descoperite pe teritoriul satului Ghizdaru (jud. Giurgiu). Aici în punctul numit de localnici „Fundul Gurbanului" pe un bot de deal de sub care izvorăște pîrîul Gurbanul, a existat o carieră de nisip, care a distrus o parte dintr-o așezare din epoca feudală timpurie. Executîndu-se săpături de salvare au apărut trei vetre, cuptoare cu boltă și diferite gropi. Au fost cercetate trei cuptoare scobite în lut (cu dimensiunile: nr. 1 = 1,25 × 1 m; nr. 2 = 1,34 × 1,40 m; nr. 3 = 1,22 × 1,40 m). Dintre acestea unul aparținea unei locuințe a cărei podea se afla cu 0,20 m mai jos decît baza gurii cuptorului. Celelalte două cuptoare se aflaseră fie în locuințe fie în afara lor [10].

Cu ocazia cercetărilor de suprafață, făcute de-a lungul Dunării, bordeie cu cuptoare scobite au putut fi observate la Rasa [11], diametrul

---

6 Bucur Mitrea și Constantin Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, Materiale și cercetări arheologice (în continuare = Materiale), V, București, 1959, p. 178 și pl. I, după p. 176.

7 Suzana Ferche, *O locuință feudală timpurie descoperită la Dulceanca I (județul Teleorman)*, SCIVA, 27, 2, 1976, p. 247. După forma și dimensiunile gropii de acces nu ar fi exclus să fie un cuptor de pîine.

8 Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Curtea Veche* în Raportul *Șantierului arheologic București*, Studii și referate privind istoria României, I, București, 1954, p. 467, 469 și p. 473, (datate greșit în secolul al VI-lea); Sebastian Morintz și Dinu V. Rosetti, *Curtea Veche* în *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959, p. 151 și fig. 46 și 47, p. 153.

Situația stratigrafică a acestor cuptoare nu este clară.

Nu ar fi exclus să fie cuptoare de copt situate în afara locuințelor sau să fie scobite doar într-un bloc de lut cruțat aflat într-un colț al locuinței ,ca de exemplu cuptorul descoperit în apropiere pe Bul. 1848 nr. 42. Acesta din urmă avea și o vatră deschisă pe mijloc cf. Dinu V. Rosetti și Panait I. Panait. *Săpăturile din sectorul Curtea Veche* în raportul *Săpăturile arheologice din București*, Materiale, VIII, 1962, p. 768-769, Sebastian Morintz, *Săpăturile de pe Dealul Ciurel*, în raportul *Șantierul arheologic București*, Materiale, VI, 1959, p. 768-769 și p. 766, fig. 8.

9 B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Gogoșari și Cacaleți*, SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 630 și fig. 1, p. 628.

10 D. Berciu și colab., *Săpăturile de informare de la Gostinu și Ghizdaru*, Materiale, VII, 1961, p. 294-295, fig. 2, p. 293.

11 Eugen Comșa, *Cercetări arheologice între Dorobanțu și Grădiștea* (jud. Călărași), punctul nr. 144 (ms.).

cuptorului măsurînd 0,50 m iar înălțimea bolții era de 0,25 m) și Vajdomir [12] (ambele localități aflîndu-se în jud. Călărași).

Acest tip de bordei este cunoscut și mai la nord, uneori avînd probabil și o vatră liberă pe mijloc, la Dragosloveni—Vrancea, într-o așezare situată pe malul drept al rîului Rîmna [13].

În Moldova tipul de locuință avînd cuptor scobit (cotlonit) e cunoscut pînă acum la Epureni (cuptorul avînd și o vatră deschisă în față) Blăgești—Cretana I (de asemenea, cu vatră deschisă în față) Fălciu, Pojorâni, Murgeni (IAS), Bîrlad—Simila, situate toate între Prut și cursul mijlociu al rîului Bîrlad și la Izvoare—Bahna (jud. Neamț) [14].

În nordul Moldovei acest tip de locuință este cunoscut la Fundu Herții (jud. Botoșani) [15].

Mergînd înapoi în timp, tipul de bordei cu cuptor scobit (cotlonit) apare și în bordeie databile către sfîrșitul secolului al VII-lea și în secolul al VIII-lea la Bold, com. Manoleasa (jud. Botoșani) [16], Hlincea—Iași [17], Băiceni (jud. Iași) [18], Poiana Dulcești (jud. Neamț) [19], Izvoare—

---

12 *Ibidem*, punctul nr. 753.

13 Două locuințe cu cuptoare scobite am observat în malul înalt al Rîmnei, lîngă punctul numit „Cotul Bumbaculuí", cu ocazia cercetărilor de suprafață efectuate între Dumbrăveni și Cîndești în anii 1967 și 1969. Din păcate, malul fiind foarte șubred, aceste complexe nu au putut fi cercetate.

14 Dan Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, SCIV, 19, 1968, 2, p. 235 ; Idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 105 și fig. 24/2 (Epureni) ; Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 307 ; Idem, *Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu în sudul Moldovei*, Danubius, IV, Galați, 1970, p. 162.

Întrucît nu dispunem de date mai amănunțite, unele din aceste descoperiri sînt susceptibile încă de reinterpretări. De asemenea cuptoarele de la Dănești, Dodești și Spinoasa, ca și cuptoarele grupate cîte două, avînd o singură groapă de acces de la Epureni și Horga, ridică probleme asupra cărora sperăm să putem reveni cu alt prilej, de aceea nu am stăruit asupra lor aici.

15 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 105.

16 În punctul „Streleuca" (în apropiere de vărsarea p. Volovăț în Prut) s-a descoperit un bordei, avînd pe mijloc un cuptor de piatră (eventual resturi de horn căzute pe o vatră centrală) și un cuptor scobit lateral. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie*, Dacia NS, XX, p. 274, Săpături, Victor Spinei, Iași).

17 M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, SCIV, V, 1954. 1-2, p. 236. Nu e clar complexul căruia îi aparține. Ar putea fi și un cuptor de copt, situat în afara locuințelor.

18 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 74. Nu este clar însă dacă e vorba de un cuptor scobit aparținînd unui bordei sau de un cuptor de copt aflat în afara locuințelor.

19 Gh. Bichir, *Șantierul arheologic Poiana-Dulcești, jud. Neamț 1961—1970)*, Materiale, X, p. 99. Din 5 bordeie (aparținînd la două faze cronologice), 4 aveau cuptoare de piatră, iar al cincilea (aparținînd fazei mai vechi, datată în secolele VI-VII e.n.), pe lîngă cuptorul de piatră avea și un cuptor scobit *(Ibidem*, p. 99-100).

20 Ioan Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX e.n.*, Carpica, XII, 1980, pl. XX, p. 160.

Bahna (jud. Bacău) [20], Bogdăneşti com. Fălciu (jud. Vaslui) [21], or. Bîrlad, cartierul „Munteni" [22] şi altele.

În secolele VII—VIII, în Muntenia şi Oltenia tipul de bordei cu cuptor scobit deocamdată lipseşte, ceea ce se explică, credem noi, prin faptul că încă cercetările nu au ajuns să scoată la iveală aceste complexe [23].

În secolele VI—VII tipul de bordei cu cuptor scobit cu bolta în formă de cupolă a apărut se pare la Ipoteşti (jud. Olt) [24], la Băleni—Români (jud. Dîmboviţa) [25], la Olteni [26] şi Dulceanca (aşezările I şi II) [27] jud. Teleorman. Pe teritoriul Bucureştiului probabil la Străuleşti—Măicăneşti, în aşezarea de pe Dealul Ciurel şi în aşezarea din str. Soldat

---

21 Ghenuţă Coman. *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele VI-XI în partea de sud a Moldovei,* Acta Moldaviae Meridionalis, I, Vaslui, 1979, p. 78, nr. 57 şi p. 80. Idem, în SCIV, 20, 1969, 2, p. 307.

22 Nicoleta Ciucă, *Descoperiri de tip protodridu la Bîrlad, cartierul Munteni, (jud. Vaslui),* Materiale, X, 1973, p. 227-228 (din trei bordeie unul singur are cuptor cotlonit).

23 Mircea Babeş, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1970),* Dacia. XV, 1971, p. 378 sînt menţionate la Obîrşia, jud. Olt, în punctul numit „Coada Bălţii", 8 cuptoare casnice din perioada prefeudală tîrzie (probabil secolele VII-IX). Aici ar putea exista eventual şi locuinţe cu cuptoare scobite din această perioadă.

24 Petre Roman şi Suzana Ferche, *Cercetările de la Ipoteşti (jud. Olt). Observaţii asupra culturii materiale autohtone din secolul al VII-lea e.n. în Muntenia,* SCIVA, 29, 1978, 1, p. 87. Deşi se afirmă că este vorba de *cuptoare* scobite, în bordeiul nr. 1, din descrierea de la p. 77 reiese că mai degrabă e o vatră adîncită avînd marginea dinspre colţul bordeiului puţin cuptorită în lalul acestuia. La bordeiul nr. 3 cuptorul nu a fost degajat (p. 85) astfel încît ştim doar că era scobit şi avea o vatră ovală (p. 88) fără alte detalii mai precise.

25 Luciana Muscă, Tiberiu Muscă, *Săpăturile arheologice de la Băleni-Români, jud. Dîmboviţa,* Materiale şi cercetări arheologice. A XIV-a sesiune de rapoarte. Tulcea, 1980, p. 425, fig. 2 şi p. 426, fig. 3.

26 Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca,* Bucureşti, 1974, p. 109-110 şi fig. 117-119 (Olteni); Idem, *Aşezarea din secolul al VI-lea e.n. de la Olteni, jud. Teleorman (1966),* Materiale, X, 1973, p. 203-205. După părerea noastră, complexul notat de autoare, bordeiul nr. 1 e reprezentat de fapt prin două bordeie suprapuse avînd fiecare cîte un cuptor scobit, orientate diferit şi situate la o diferenţă de nivel de 0,20 m. Din descrierea de la p. 205 rezultă că bordeiul mai nou (după noi bordeiul 1 a) are o laviţă de lut (= „treaptă") de-a lungul laturii de vest, iar cuptorul avusese gura spre est. Bordeiul mai vechi (= 1b) avea cuptorul scobit într-o laviţă de lut cruţat de-a lungul laturii de nord, gura cuptorului fiind orientată spre sud.

27 Idem, *Aşezări din secolele III şi VI e.n...,* p. 90 şi 97 fig. 3 (bordeiul nr. III) aşezarea Dulceanca I. Pe latura de nord bordeiul a avut fără îndoială o laviţă de lut în care fusese scobit cuptorul. Idem. *Cercetările arheologice de la Dulceanca II,* Materiale..., A XIV-a Sesiune anuală de rapoarte, p. 431.

Chivan [28], la Radovanu (jud. Călărași) [29], Dragosloveni (jud. Vrancea) [30] Izvoare Bahna și Davideni (jud. Neamț, precum și la Bacău—Curtea Domnească [31].

În nordul Moldovei și în Bucovina cuptoarele scobite se întîlnesc adesea în bordeie în care există și alte instalații de foc, ele fiind folosite și în alte scopuri decît cele casnice [32].

---

28 Suzana Dolinescu-Ferche și Margareta Constantiniu, *Un établissement du VI e siècle à Bucarest (Découvertes de la rue Soldat Chivan)*, Dacia, NS, XXV, 1981, p. 294 și fig. 2, p. 295.

Podeaua bordeiului nr. 14 (cu cuptor în interior) se află la 0,92 m adîncime, iar vatra cuptorului, în loc de lut cruțat la 0,86 m adîncime. Vatra cuptorului scobit în formă de cupolă se află doar la — 0,32 m, iar pămîntul bătătorit din jurul său e notat la — 0,15 m. Neavînd o descriere amănunțită e greu de stabilit dacă cuptorul în formă de cupolă aparține unei locuințe posterioare bordeiului 14, avînd altă destinație decît cea casnică.

O situație similară se observă și la Străulești-Măicănești (cf. Margareta Constantiniu, în raportul *Șantierul arheologic Băneasa-Străulești*, Cercetări arheologice în București. II, 1965, p. 176 și 187), unde după noi par a fi două faze de locuire.

De asemenea, cuptoarele din complexele de la Băneasa (cf. Margareta Constantiniu, *Așezarea autohtonă prefeudală de la Băneasa „La Stejar"*, *Ibidem* (bordeiul nr. 19, etapa a III-a), fig. 9, p. 86, după părerea noastră, nu aparțin unor bordeie de locuit, ci unor complexe situate în afara locuințelor.

O locuință de tipul celor care ne interesează s-a descoperit pe Dealul Ciurel, cf. Sebastian Morintz, în *Șantierul arheologic București*, Materiale, VI, 1959, p. 768-769 și fig. 8, p. 766, considerat din epoca feudală timpurie, dar după ceramică descrisă la p. 770-771 și redată la fig. 12. datează din secolele VI-VII.

Bordeie avînd cuptoare cu boltă în colțul de NE, așezate pe malul rîului Sabar, au apărut în cercetările efectuate de Panait I. Panait, în 1973, cf. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1963—1974)*, Dacia, XIX, 1975, p. 279. Nu avem date mai precise dacă sînt complexe de tipul celor care ne interesează sau sînt bordeie cu cuptoare scobite în blocuri de lut cruțate în interiorul locuințelor.

29 Săpăturile noastre (încă inedite). Din 6 locuințe săpate integral, doar una avea o asemenea instalație de foc.

30 Săpăturile noastre împreună cu Gh. Constantinescu (Focșani), încă inedite. Din trei locuințe una doar avea cuptor scobit cu bolta în formă de cupolă. Locuința avea însă și o vatră liberă. Așezarea se află pe malul drept al Rîmnei, în Muntenia istorică.

31 Ioan Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX e.n.*, Carpica, XII, Bacău, 1980, pl. IX, L 1 ; pl. X, L 5 și L 6 ; pl. XI/3. L 12 ; pl. XII/1, L 14 ; pl. XIII/1, L 19 ; pl. XVII/1, L 4, L 6 și L 9 ; Idem, *Contribuția cercetărilor arheologice de la Curtea Domnească din Bacău și Davideni-Neamț la cunoașterea epocii secolelor VI-VII e.n. din Moldova*, Studii și cercetări științifice, Inst. Ped. Bacău, 1972, fig. 4, p. 11 și fig. 5, p. 13 ; Ghenuță Coman, *Noi cercetări arheologice din jumătatea sudică a Moldovei cu privire la secolele VI-XI*, Acta Moldaviae Meridionalis, II, Vaslui, 1980, p. 95, fig. 8/1, 4.

32 La Suceava-Șipot, L 18 și la Botoșana, L 21 aveau și cîte un cuptor de piatră, ceea ce a făcut pe autor să presupună întrebuințarea acestor cuptoare și pentru arderea ceramicii, cf. Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic...*, p. 17-18.

O situație similară se constată și la Budeni (cf. Silvia Teodor, *Săpăturile arheologice de la Budeni, com. Dolnasca (Suceava)*, Suceava, Anuarul Muzeului județean, V, 1978, p. 146 și fig. 9/1, bordeiul 5.

Coexistența cu alte tipuri de instalații de foc în cadrul aceluiași bordei se constată și în alte așezări ca de exemplu la Davideni (L 5, 6, 12, 14, 19), probabil la București, str. Soldat Chivan (cf. nota 28), iar în perioada mai tîrzie (sec. VII-VIII) la Bold, Poiana Dulcești, Izvoare-Bahna și Bîrlad „Munteni" (cf. mai sus notele 16, 19, 20 și 22).

Pentru perioada mai veche, aparținînd culturii Sîntana de Mureș Cerniahov, bordeie cu cuptoare scobite, avînd bolta în formă de cupolă, au apărut pînă acum pe teritoriul orașului București la : Curtea Veche [33] și Crîngași [34].

În Moldova un bordei avînd două cuptoare scobite a fost descoperit în așezarea carpică datată în secolele II—III de la Văleni „La Moară" (jud. Bacău) [35].

Bordeie cu cuptoare scobite au fost surprinse într-o așezare din secolele III—IV de la Hodoni Pustă (jud. Timiș), în apropiere de Timișoara [36].

Cel mai vechi bordei cu cuptor scobit (cotlonit) a fost descoperit la Cipău „Sf. Gheorghe" care aparține unei faze de locuire dacică, datată din secolele III—II î.e.n. [37].

Cuptoare scobite, care par a aparține unor bordeie, s-au descoperit și în săpăturile executate în anii 1933 și 1935 pe malul de sud al Ostrovului Simian (jud. Mehedinți), datate în secolul I e.n. [38].

Așadar, din cele prezentate mai sus reiese că cele mai vechi bordeie cu cuptoare scobite (într-o laviță de lut cruțat) au fost descoperite pe teritoriul țării noastre în mediul geto-dacic.

Este neîndoios faptul că acest tip de bordei s-a menținut și în Dacia Romană [39] și mai rar la dacii din afara provinciei și la carpi.

---

33 Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea Veche*, în Studii și referate privind istoria României, I, București, 1954, p. 467-469 ; idem, *Curtea Veche*, în *Bucureștii de odinioară...*, fig. 46/b, p. 153.

34 Vlad Zirra și Margareta Tudor, Crîngași în raportul *Șantierul arheologic București*, în Studii și referate privind istoria României, I, p. 310, 312 și fig. 1, p. 311. Cuptorul aparținea fără îndoială unui bordei (4 x 3,26 m), se pare puțin adîncit, distrus de incendiu.

35 Vasile Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman în zona rîurilor Siret și Moldova*, în Carpica, I, Bacău, 1968, p. 119. Este vorba de un bordei cu două cuptoare fig. 5/2, p. 120. Complexul este descris sumar de aceea el va putea fi încadrat mai precis abia după publicarea definitivă a studiului despre această așezare.

36 Adrian Bejan, *Așezarea din secolele III-IV e.n. de la Hodoni-Pustă, jud. Timiș*, în Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 1980, p. 367 și p. 370 (L 2).

37 K. Horedt, *Șantierul arheologic Moroști*, SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 661 și pl. IV. Cuptorul fusese scobit (cotlonit) într-o laviță de lut cruțat. Astfel bordeiul avea o formă aproape rotundă, avînd diametrele de aproximativ 4,60 x 4,30 m.

38 D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Arhivele Olteniei, XVIII, nr. 4-106, iul.-dec. 1939, p. 342.

39 O dovadă indirectă în acest sens o constituie prezența acestui tip de locuință în epoca de trecere la feudalism la Țaga (jud. Cluj), la Noșlac (jud. Alba) și Culciu Mare (jud. Satu Mare), atît în Transilvania, cît și în părțile de vest ale țării.

Bordeiul cu cuptor scobit (cotlonit), nu a fost introdus de slavii de vest în Transilvania, așa cum s-a presupus, cf. Mircea Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania*, Apulum, IX, 1971, p. 721 *Relațiile dintre slavi și populația romanică din Transilvania*, Apulum, IX, 1971, p. 721, fig. 38. Bordeiul 11/58 săpat de D. Bialekova, Sl. Arch. 10 la Siladice (cf. D. Bialekova, Slovenská Archaeológia, 10, 1, Nitra, 1962, fig. 38, p. 126, nu are cuptor cotlonit așa cum presupune M. Rusu, ci vatră.

În secolul al IV-lea acest tip de locuință apare în unele complexe aparținînd culturii Sîntana—Cerniahov, atît pe teritoriul țării noastre la București Curtea Veche și Crîngași cît și ceva mai la nord de țara noastră în așezarea de la Demianiv II, situată pe rîul Gnila Lipa, afluent pe partea stîngă a Nistrului [40].

Tipul de bordei cu cuptor scobit (cotlonit) în secolele VI—VII apare în diferite așezări din Muntenia și Moldova. În secolele VIII—X se observă o oarecare intensificare a utilizării acestui tip de bordei, mai ales în Cîmpia Română, dar el apare pînă în nordul Moldovei [41].

Acest tip de locuință se menține și în secolele următoare pînă în epoca feudalismului dezvoltat [42].

Originea bordeiului cu cuptor scobit, așa cum reiese din datele de de care dispunem pînă acum, trebuie căutată, după părerea noastră, în lumea daco-geto-illirică de pe teritoriul țării noastre și din nordul Peninsulei Balcanice. În funcție de aceste date putem afirma, de asemenea, că pentru zona extracarpatică a României el reprezintă o moște-

40 V. D. Baran, *Cerniahivska kultura*, Kiev, 1981, fig. 14, p. 29 și p. 30-31 ; Idem, *Ranni slov' iani mij Dnistrom i Pripiatiu*, Kiev, 1972, fig. 22/IV, p. 101 și harta de la fig. 1, nr. 20, p. 14. Acest tip de locuință apare într-o zonă în care mai înainte era răspîndită cultura Lipița (aparținînd ramurii dacice celei mai nordice. costobocilor), în așezarea de la Dem' ianiv, situată pe pîrîul Gnila Lipa, afluent pe partea stîngă (de nord) a Nistrului.

41 Locuințe cu cuptoare cotlonite, pătrunse fie din sud, fie din vest au fost descoperite și în zona de la nord de gurile Dunării. În număr mai mare au apărut la Etulia, pe malul lacului Cahul (capătul de nord) cf. G. F. Cebotarenko și T. A. Școrbakova, *Poselenie Etulia VI*, în Arheologiceskie issledovanija v Moldavii (1972 g) (= în continuare = AIM), Chișinău, 1974, p. 181 (bordeiul nr. 4) ; G. F. Cebotarenko, T. A. Școrbakova, *Raskopki poselenija u s. Etulia*, AIM (1973 g.), Chișinău, 1974, p. 146-151 (bordeiele nr. 3, 5, 10, 11, datate în secolele VIII-X) ; Asemenea tipuri de locuințe se cunosc și mai la nord în așezarea din punctul Limbari-Căprări ,alîngă satul Hanska, r. Kotovsk cf. I. G. Hînku, *Raskopki na poseleniji X-XIV u s. Hanska*, AIM (1972 g.), Chișinău, 1974, p. 160, 164 (bord. 10. 18, 27, datate în epoca feudală timpurie ; Idem, *Raskopki na seliște Hanska X-XIV vv.*, AIM, 1973, Chișinău, 1974, p. 181-182 (bordeiul nr. 32, data în prima jumătate a sec. XIV) ; idem, *Pamiatniki dunajskoi kulturî X-XIV, vv*, în *Drevnija kultura Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 131 și 132 (unde se dă planul cu reconstituirea grafică a bordeiului nr. 27).

Tot în urma unei influențe pătrunse din sud au apărut cuptoare scobite și în unele bordeie din așezarea fortificată de la Ekimăuți cf. G. B. Fedorov, Gorodiște Ekimăuți (Rabota slaviano-dnestrovskoj expedîții), Kratkie soobșcenija, L, Moscova, 1953, p. 117 și fig. 50, p. 118-119.

42 M. Comșa, *Types d'habitations de caractère rural de la region comprise entre les Carpathes Meridionales et le Danube aux XIIIe-XVIIe siècles*, Dacia, XXI, 1977, p. 299-314. Pentru legătura cu epoca feudalismului dezvoltat mai e de adăugat pentru Moldova bordeiul avînd cuptor scobit (cotlonit) descoperit la Răducăneni (jud. Iași), datat în secolele XI-XII, cf. Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie*, Dacia, XXIV, p. 357, nr. 25 (săpături C. Iconomu), la care se adaugă și cuptoarele din secolele XI-XIV de la Hanska, cf. mai sus nota 41. Asupra locuințelor de acest tip din secolele VI-XIII din Dobrogea și Transilvania urmează să ne îndreptăm atenția în viitor.

nire daco-romană [43]. În secolele VI—VII el a fost transmis prin intermediul populației autohtone ale fostelor provincii romane dunărene și slavilor de sud, precum și unor grupuri avaro-slave de la Dunărea mijlocie [44].

Slavii de sud și o parte a slavilor apuseni vor răspîndi acest tip de locuință în secolele IX—XII pe spații foarte întinse în Europa Centrală și chiar de nord [45], devenind astfel un element de civilizație comun mai multor populații. În acest caz în atribuirea etnică trebuie ținut seama și de contextul arheologic.

Din analiza făcută asupra evoluției acestui tip de locuință pe o perioadă de aproape un mileniu, constatăm că pe teritoriul țării noastre, păstrarea bordeiului cu cuptor scobit, pînă în evul mediu dezvoltat se explică, în bună parte, prin moștenirea autohtonă.

---

43 În legătură cu originea bordeielor cu cuptoare scobite (cotlonite într-o lavită de lut crutat cf. M. Comșa, *Types d'habitation*, p. 314, nota 40 ; Idem, *Tipuri de locuințe*, p. 114-115. Trebuie să facem precizarea însă că bordeiul cu cuptor scobit într-un bloc de pămînt crutat în interiorul locuinței cu bolta clădită din vălătuci de lut sau din pietre, reprezintă un alt tip (pe care nu l-am separat atunci) și asupra căruia urmează să ne oprim cu alt prilej.

Ideia că acest tip de cuptor are origine autohtonă a fost exprimată și de Octavian Toropu și Onoriu Stoica, *Așezarea prefeudală și feudală timpurie de la Făcăi-Branițe, Municipiul Craiova*, Historica, II, București, 1971, p. 74-75. Autorii consideră greșit bordeiele cu cuptoare scobite (din secolele VI-VII) de la Cățelu Nou ca aparținînd dacilor. De asemenea, nu respectă o tipologie riguroasă nici pentru perioada mai tîrzie, fiind citate cuptoare de alt tip decît cel de la Plopșor-Dolj. Dan Teodor la rîndul său exprimă aceeași idee, dar se limitează la o frază generală (cf. lucrarea sa *Teritoriul est-carpatic...*, p. 105), fără să-și fundamenteze opinia cu date științifice.

Mirceă Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică...*, p. 721, consideră că acest tip de cuptor pare a fi specific unor slavi coborîți în Transilvania din Slovacia. E combătut de Dan Teodor, *Teritoriul est carpatic...*, p. 105, fără a se aduce argumentarea științifică necesară.

În ceea ce privește opinia noastră în legătură cu această problemă cf. mai sus notele 37 și 39.

44 Jivka Vijarova, *Slavjanski i slavjano-bălgarski selișcia v bălgarskite zemi v VI-XI vek*, Sofia, 1965, fig. I, p. 12 ; fig. III, p. 26 ; fig. IV, p. 33 ; fig. V, p. 39 ; fig. VIII, p. 52, fig. XIII, p. 75. Pentru planurile mai detaliate ale bordeielor cu cuptoare scobite din secolele VI-VII cf. pl. 13-87 ; Bóna István, *VII századi avar települések és ápadkori magyar falú Dunaujvároson* în Fontes Archeologici Hungariae, Budapest, 1973, p. 35, nr. 33 ; p. 44, nr. 50 (?) ; p. 46, nr. 52 (?), p. 59 și nr. 62 și 63.

45 Pentru bordeie cu cuptoare scobite din secolele IX-X în Bulgaria cf. Jivka Vijarova, *op. cit.*, p. 32, fig. 18 ; p. 40, fig. 23 ; p. 41, fig. 24 ; p. 55, fig. 33 ; p. 56, fig. 35 ; p. 58, fig. 36 ; p. 69, fig. 42. În Moravia, un bordei cu două cuptoare scobite (cotlonite), a fost descoperit la Pohánsko Břeclav, cf. Borivoj Dostál, *Břeclav-Pohánsko velkomoravsky velmozsky dvorec*, IV, Brno, 1975, p. 85-86, 346 și 365. Pentru teritoriul Austriei în secolele IX-X cf. Herwig Fresinger, *Studien zur Archaeologie der Slapen in Niederösterreich*, Mitteilungen der frühhistorischen Kommission der D-en Akad. d. W. XV și XVI, Wien, 1971—1974, fig. 7-10. Pentru astfel de cuptoare, datînd din secolele XI-XIII în Ungaria cf. I. Bóna, *op. cit.*, pp. 14-20, 27-29, 32, 45, 46, 49, 56 și pl. 22 și 25, precum și bibliografia indicată la notele nr. 156-160.

I. G. Hîncu, *Pamiatniki dunajskoi kulturi*, în Drevniaia kultura Moldavii, Chișinău, 1974, p. 132 și nota 316, p. 221.

SUR L'ORIGINE DES HUTTES AVEC DES FOURS CREUSÉS EN FORME DE NICHE DE L'EPOQUE FÉODALE DU DÉBUT DANS LA ZONE EXTRACAPATHIQUE DE LA ROUMANIE

Résumé

L'autrice analyse les huttes avec des fours creusés en forme de niche dans un banc en terre épargné spécialement en ayant de faire leur évolution sur le territoire de la Roumanie au I er millénaire de n. è.

En ce qui concerne l'origine, l'autrice arrive à la conclusion que ce type d'habitation a évolué de types similaires attestés chez les Daco-Gètes et chez les Illyres du nord de la Peninsule Balkanique.

Ce type a persisté à l'époque romaine ainsi que chez les Daces trouvés en dehors de la Dacie romaine. Au VI-VII ss. ils ont été transmis par la population autohtone des exprovinces romaines danubiennes aux slaves du sud, ainsi qu'auz avaro-slaves du Danube moyenne. Pendant le IX-XII ss. ils sont répandus sur des grandes éspaces de l'Europe Centrale et de sud-est, devenant un élément de civilisation commun pour plusierus peoples.

Sur le térrtoire de la Roumanie ce type d'habitation s'est perpetué plus d'une millénaire et demi surtout grace a une héritage autohtone.

6uaabplmorsecia-ilielpoespoitatibahn/

UN MORMÎNT DE EPOCĂ PREFEUDALĂ DE LA ADAMCLISI

A. PANAITESCU

În luna martie 1977 cu ocazia săpării unei gropi, în curtea locuitorului Solom V., a fost descoperit un mormînt de inhumaţie deosebit de important pentru istoria zonei Adamclisiului în epoca de după încetarea vieţii urbane în cetatea Tropaeum Traiani.

Aflat la 1,50 m adîncime, de la nivelul actual de călcare, mormîntul conţinea un schelet orientat E—V, iar ca inventar un ulcior şi o oală. Groapa sepulcrală era astupată la capătul de E cu cărămizi. Mormîntul se află la circa 1,5 km S de cetatea Tropaeum Traiani.

Un prim aspect legat de mormîntul în discuţie se referă la ceramica descoperită în inventarul său.

— Ulciorul este confecţionat din pastă de culoare cenuşie şi este lucrat la roata olarului. Ca decor pe suprafaţa vasului întîlnim trei registre de linii incizate. Primul se află în punctul de unire al gîtului cu corpul vasului şi este constituit din trei linii incizate. Al doilea, se află se află pe umărul vasului fiind format din cinci linii şi ele incizate, iar ultimul, al treilea, se găseşte în apropierea fundului recipientului fiind reprezentat prin două linii puternic incizate. Ulciorul are buza uşor evazată, gîtul scurt, corpul globular şi fundul drept. De sub buză pornesc două toarte lipite pe umărul vasului. Dimensiunile sînt următoarele : Î. = 17,50 cm, D. gurii = 8,05 cm, D. max. = 16 cm (fig. 1/1).

— Oala este confecţionată din aceeaşi pastă avînd aceeaşi culoare şi este şi ea lucrată la roata înceată a olarului. Ca decor, pe suprafaţa vasului, se găsesc striuri orizontale paralele grupate într-un registru aflat pe umărul recipientului. Corpul este globular, iar buza puternic evazată. Dimensiunile sînt următoarele : Î. = 11 cm, D. gurii = 11 cm, D. max. = 13,50 cm (fig. 1/2).

Pe fundul vasului se găseşte o marcă de olar (fig. 2). În legătură cu aceasta precizăm că semnificaţia semnelor întîlnite pe multe din vasele de epocă prefeudală şi feudală timpurie sec. VIII—XII e.n. este încă în discuţie. Unii autori susţin că ele reprezintă însemnele unor meşteri olari, alţii că au o semnificaţie magico-religioasă [1] iar alţii că reprezintă semnul feudalilor pe teritoriul cărora lucrau meşterii olari. Semnul de pe fundul vasului în discuţie este întîlnit şi în alte descoperiri făcute pe teritoriul Dobrogei, la Păcuiul lui Soare, Castelu şi în

1 P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, vol. I, 1972, p. 133, în care se află şi bibliografia legată de această problemă.

alte locuiri feudale timpurii. Pînă acum cîtva timp în literatura de specialitate se considera de către unii cercetători că modalitatea de a marca vasele cu mărci de olari este o caracteristică a ceramicii slave. Descoperirile arheologice din ultimii ani au dovedit că marcarea vaselor cu semne este de tradiție romană tîrzie [2]. Chiar la Adamclisi a fost descoperit un capac ceramic avînd butonul marcat cu o incizie cruciformă și datat în sec. VI e.n. [3]. Semnul aflat pe fundul recipientului descoperit în mormînt poate fi, fie o literă a alfabetului runic, fie un semn geometric (un pătrat cu două dintre laturi prelungite în afară). Înclinăm către secunda afirmație fără însă a o exclude pe cealaltă. Atît ulciorul cît și oala-borcan descrise mai sus le datăm în prima jumătate a secolului IX e.n. cînd întîlnim utilizată ceramica de acest tip și culoare.

Un al doilea aspect legat de descoperirea în discuție este cel ce se referă la cărămizile ce astupau capătul de E al gropii sepulcrale. Cărămizile prezintă urme de mortar și sînt de epocă romană tîrzie. Cu siguranță ele au fost luate, fie din zidul de incintă al cetății Tripaeum Traiani care se știe că a avut în partea sa superioară cărămidă, fie de la un edificiu din cetate, edificiu construit din cărămidă prinsă cu mortar. Clădirea, în eventualitatea în care cărămizile provin de la ea, era un edificiu important în Tropaeum Traiani deoarece majoritatea construcțiilor cetății romane tîrzii aveau ziduri din piatră prinsă cu pămînt și suprastructura din chirpic avînd ca liant tot pămîntul. Utilizarea cărămizilor la astuparea mormîntului este o dovadă certă că în cursul secolului IX e.n. începuse demantelarea ruinelor așezării de la Tropaeum Traiani [4].

Un al treilea aspect legat de mormîntul în discuție este acela al tipului acestuia. Orientarea scheletului, E—V, sărăcia inventarului, faptul că cel mort a fost inhumat, vin să confirme părerea că avem de a face cu un ritual creștin. De asemenea firida mormîntului, surprinsă parțial, întărește caracterul creștin al celui înmormîntat și a tipului de mormînt [5].

Cu siguranță că mormîntul descoperit la Adamclisi face parte dintr-o necropolă de mai mare suprafață deoarece în zonă au fost identificate, pe bază de material ceramic, așezări feudale timpurii [6].

Descoperirea, făcută întîmplător la Adamclisi, a unui mormînt creștin din secolul IX e.n. constituie o dovadă elocventă a continuității de locuire în această regiune din sudul Dobrogei a unei populații de ritual creștin, sedentare și avînd rădăcini puternice în romanitatea de la Dunărea de Jos.

---

2 Idem, *op. cit.*, p. 132.

3 I. Barnea și colectivul, *Cetatea Tropaeum Traiani*, vol. I, 1979, p. 218, fig. 7/2.

4 Idem, *op. cit.*, p. 77.

5 C. Preda, *Callatis — necropola romano-bizantină*, 1980, p. 87, M 25 ; G. D. Belov în *Hersoneskii Sbornik*, 2, 1927, p. 149-182 ; M. Mircev în *Izvestia — Varna*, 8, 1951, p. 94, fig. 142-143.

6 Au fost identificate urme de locuire feudală timpurie, atît în interiorul cetății Tropaeum Traiani (tumul 15 la Poarta de Vest) cît și pe peretele dealurilor ce mărginesc platoul pe care se află cetatea.

1

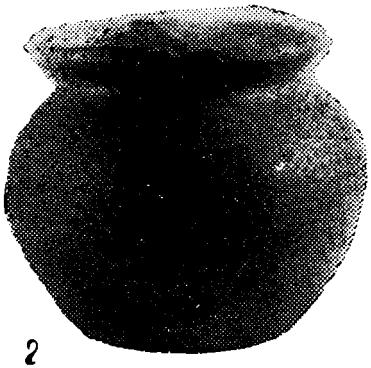

2

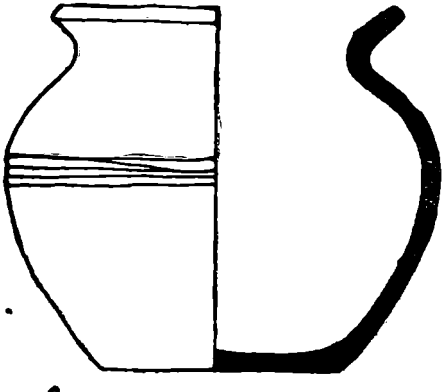

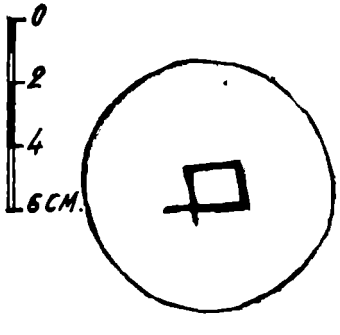

EIN GRAB AUS FRÜHFEUDALER ZEIT VON ADAMCLISI

Zusammensfassung

Der Verfasser beschreibt die im Jahre 1977 in einem Grab des 9.Jh.u.Z. im Dorfe Adamclisi (Kreis Konstanza) zufällig aufgefundene Keramik (Krug und napfförmiger Topf). Er schreibt dieses Grab in die Zeit, in der im selben Jahrhundert die Brauten der Burg Tropaeum Traiani zerstört wurden ein. Den besten Beweis dafür bieten uns die römisch-byzantinischen Ziegelsteinen, die das Grab bedeckten. Aufgrund der O-W Lage des Verstorbenen, unterstreicht der Verfasser den christlichen Charakter des Grabes.

CONSIDERAȚII PALEOBOTANICE ASUPRA SEMINȚELOR CARBONIZATE DIN AȘEZAREA DIN SECOLELE IX-X DE LA FUNDU - HERȚII

MARIN CĂRCIUMARU

Materialul botanic, aflat în colecția Muzeului județean Botoșani, ne-a fost oferit pentru studiu, cu multă amabilitate de P. Șadurschi. Toate informațiile de ordin stratigrafic și în ceea ce privește contextul descoperirii semințelor carbonizate le-am primit cu maximum de promptitudine de la D. Teodor care, împreună cu V. Spinei, a efectuat cercetările arheologice de la Fundu-Herții [1].

Prima probă analizată, purtînd marcajul — *„La Redută", Șanț de apărare nr. 3* — se prezenta sub forma mai multor mici blocuri compacte din care s-au desprins cîteva sute de semințe de *Panicum miliaceum* și patru semințe de *Panicum capillare* (mei mărunt sau mei pescăresc).

Referitor la existența meiului în această probă, dorim să amintim că semințele sale sînt folosite și în zilele noastre în unele regiuni din Uniunea Sovietică pentru a fi transformate în făină în vederea pregătirii unui terci sau *porridge,* iar în R.P. Bulgaria se bea un ferment numit *„boza"*.

De asemenea, Pliniu spune că triburile sarmatice își hrăneau șefii cu terci de mei. Pînă în prezent nu cunoaștem nici o descoperire de urme efective de porridge în straturile arheologice și nici eventual de pîine de mei. Tot Pliniu menționează folosirea meiului pentru fabricarea unui ferment (maia) care, afundat și plămădit în vin nefermentat, putea fi păstrat un timp îndelungat, chiar pînă la un an. Acesta este un aspect extrem de important pentru paleoeconomia omului preistoric, în condițiile în care poate nu cunoștea procesul de fabricare a drojdiei [2].

A doua probă de la Fundu-Herții provine tot din punctul „La Redută", dintr-o groapă din sec. IX (eventual sec. X) a locuințelor 11 și 18.

Materialul conținut de această probă constă din cenușă, pămînt ars, lemn ars, semințe carbonizate și resturi de spice carbonizate.

Semințele, separate și determinate, s-a constatat că aparțin următoarelor specii :

---

1 Tuturor le mulțumim și pe această cale.

2 Jane M. Renfrew, *Palaeoethnobotany. The prehistoric food plants of the Near East and Europe*, Methuen & Co Ltd, 1973, p. 101.

— *Hordeum vulgare vulgare* = 86,3%
— *Avena sativa* = 2,6%
— *Galium tricorne* = 9,0%
— *Galium spurium* = 2,1%

Semințele de orz se prezintă adesea perechi cîte două, așa cum au stat în poziția inițială în spic, ceea ce probează, alături de identificarea chiar a unor resturi de spic carbonizate, faptul că incendiul le-a cuprins înainte de a fi treierate.

Semnificația celor două specii de drăgaică sau sînziene *(Galium tricorne* și *Galium spurium)* ne scapă în faza actuală. Putem spune însă că *Galium* a fost întîlnit în multe situații în contexte preistorice.

Ultima probă prelevată cu ocazia săpăturilor arheologice de la Fundu-Herții este formată dintr-un amestec de semințe, fragmente de cărbune și bucăți de pămînt cu slabe urme de arsură.

În urma observării materialului la microscop, s-au recuperat semințele următoarelor specii :

— *Secale cereale* = 92,7%
— *Hordeum vulgare* 5,0%
— *Triticum* cf. *aestivum* = 1,7%
— *Panicum miliaceum* = 0,4%
— *Polygonum* sp. = 0,2%

În consecință, în urma studiului paleobotanic al semințelor carbonizate rezultate cu ocazia săpăturilor arheologice de la Fundu-Herții, putem afirma că în sec. IX—X în această regiune se cultivau destul de intens meiul, orzul și secara. Procentele scăzute de grîu și ovăz nu înseamnă neapărat că se cultivau mai puțin, ci poate fi un rezultat al reprezentării lor mai slabe numai în probele pe care noi le-am cercetat. Desigur că în acest sens trebuiesc așteptate noi dovezi care să stabilească dacă grîul și ovăzul se cultivau în aceeași măsură ca și celelalte specii de cereale menționate.

CONSIDERATIONS PALEOBOTANIQUES SU RLES GRAINS CARBONISÉS RÉCUPÉRÉS DANS L'AGGLOMERATION DES IXe — Xe SIÈCLES DE FUNDU-HERȚII

Résumé

Plusieurs échantillons de Fundu-Herții, département de Botoșani, datés des IX-e — Xe siècles ont été analysés. Le premier échantillon, récupéré dans la fosse de défense de cette agglomération, se composait dans sa majeure partie de *Panicum miliaceum*, avec quelques exemplaires de *Panicum capilare*. Le deuxième a été livré par une fosse et il comporte les espèces suivantes : *Hordeum vulgare vulgare* — 86,3% ; *Avena sativa* — 2,6% ; *Galium tricorne* — 9,0% et *Galium spurium* — 2,1%. Enfin, le troisième lot comporte une majorité de *Secale cereale* — 92%, avec une petite quantité de : *Hordeum vulgare* — 5,0% ; *Triticum* cf. *aestivum* — 1,7% ; *Panicum miliaceum* — 0,4% et *Polygonum* sp. — 0,2%.

DATE NOI ŞI SUBLINIERI PRIVIND HABITATUL DIN NORD-VESTUL MOLDOVEI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

EMIL IOAN EMANDI,
CONSTANTIN ŞERBAN

În majoritatea ţărilor europene, ca de altfel şi în ţările române, secolul al XVIII-lea marchează, din punct de vedere demografic, schimbări importante în înregistrarea informaţiei sub toate aspectele ei esenţiale, ceea ce i-a determinat pe unii cercetători [1] să vorbească de un anumit „tip vechi" de analiză demografică. Studiile consacrate perioadei de sfîrşit a secolului al XVIII-lea (mai frecvente fiind studiile social-economice şi politice) [2], semnalează, pentru orînduirea feudală din

1 François Lebrun, *Les crises démographiques en France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în Rapports. Grands thèmes et méthodologie, I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1980, p. 627.

2 Studiile sînt citate selectiv : N. Grămadă, *Sătenii şi stăpînii în Bucovina între 1775 şi 1848*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, seria II, anul I-II, Cernăuţi, 1944, p. 9-111 ; V. Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti. 1968 ; idem, *Maître du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1971 ; Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, p. 244-304 ; Andrei Oţetea, *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească*, în SMIM, IV, 1960, p. 307-388 ; idem, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional*, Bucureşti, 1977, p. 9-36 ; Corneliu Istrati, *Relaţiile dintre ţărani şi stăpînii moşiilor în regiunea de munte a Moldovei în perioada de destrămare a feudalismului şi apariţie a elementelor capitaliste*, (rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1979 ; N. Corivan, I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SMIM, V, 1962, p. 257-275 ; S. Vianu, *Cu privire la problema descompunerii feudalismului în ţările române*, în Studii şi referate privind istoria României, partea I, 1954, p. 803-839 ; Gh. Platon, *Cu privire la evoluţia rezervei feudale în Moldova de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în Studii şi articole de istorie, V, 1963, p. 201-242 ; G. D. Iscru, *Aspecte privind relaţiile de proprietate şi de muncă în ţările române în perioada trecerii de la feudalism la capitalism*, Bucureşti, 1979 ; Ioana Constantinescu, *Aspecte ale destrămării feudalismului în Ţara Românească şi Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în SMIM, IX, 1978, p. 9-43 ; Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611—1831)*, partea II, Bucureşti, 1982 ; C. Şerban, *Noi contribuţii la istoria luptei tîrgoveţilor şi orăşenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în Studii şi articole de istorie, 4, 1962, p. 73-91 ; Liviu Ştefănescu, *Teze şi ipoteze în problema trecerii de la feudalism la capitalism*, în Studii şi comunicări, Piteşti, 1972, p. 301-308 ; G. D. Iscru, Gabriela Papuc, *Consideraţii privind forma de proprietate funciară în perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Ţara Românească şi Moldova (1746—1864)*, în Revista de istorie, 1978, 31, nr. 3, p. 417-432 ; Gavril Irimescu, *Din istoria mineritului în Bucovina*, în Anuarul Muzeului Judeţean, VIII, Suceava, 1981, p. 265-278 ; Ionel Negură, *Aspecte ale evoluţiei economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică*, în Anuarul Muzeului Judeţean, VI-VII, Suceava, 1979—1980, p. 203-210.

Moldova, apariția germanilor dislocației acesteia și ivirea, în mod diferențiat, a relațiilor de tip nou — cele capitaliste. Această diferențiere privind ritmul și caracterul destrămării orînduirii feudale, surprinsă mai timpuriu pentru nordul Moldovei în comparație cu restul țării, se datorează, în special, evenimentelor cu caracter politic petrecute după 1774 [3] ceea ce a condiționat ulterior, atît dezvoltarea social-economică și politică cît și transformările ce au avut loc în structura demografică a noii provincii ocupată de austrieci, Bucovina. Dacă studiile cu caracter demografic consacrate acestei perioade sînt mult mai numeroase pentru Țara Românească [4] și Transilvania [5], în schimb, cele ce privesc Moldova [6], datorită lipsei unor statistici mai complete sînt în număr destul de restrîns. În sensul acesta s-a considerat că zona de nord a Moldovei dispune, încă, de numeroase documente cu caracter inedit și edit, mai puțin valorificate și integrate într-un circuit mai larg științific.

---

3 E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor (1750—1818)*, VII, București, 1876, p. 157; Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Cernăuți, 1898, p. 1-23; Constantin Sassu, *Țările române spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Cîteva observații în cadrul problemelor puse în 1774 de mărturiile generalului Barco, unul din autorii răpirii Bucovinei*, în Revista arhivelor, 6, nr. 2, 1944—1945, p. 165-230; I. C. Băcilă, *Răpirea Bucovinei și delimitarea spre nordul Moldovei*, Chișinău, 1931, p. 12-20; L. Boicu, *Considérations sur la politique des Habsbourg à l'égard des principautés roumaines (depuis le XVIII-e siècle jusqu'en 1848)*, în Nouvelles études d'histoire, IV, București, 1970, p. 160; Ștefan Pascu, *Momente din lupta poporului român pentru formarea statului național unitar*, în Magazin istoric, anul X, nr. 2, 1976, p. 3 și urm.; C. Căzănișteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra țărilor române*, în Revista de istorie, tom 34, nr. 2, 1981, p. 260-262.

4 Louis Roman, *Evoluția numerică a populației Țării Românești și migrația externă (1739—1831)*, în Studii și articole de istorie, XXIII, 1973, p. 15-24; idem, *Localitățile și populația Țării Românești în lumina lucrărilor cartografice manuscrise din 1790—1791*, în Revista arhivelor, 47, nr. 1, p. 57-74; idem, *Teoria „depopulării" și dezvoltării Țării Românești în anii 1739—1831*, în Populație si societte, II, Cluj-Napoca, 1977, p. 51-108; idem, *Așezările rurale ale Țării Românești în secolele XVI-XIX*, în Revista de istorie, tom 31, nr. 8, 1978, p. 1391-1404; Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV-XVIII)*, București, 1973; Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiunea istoriei*, Ed. Facla, 1974, p. 118-140; idem, *Aspects de la révolution démographique dans les pays roumaines à la fin du XVIII-e siècle*, în Nouvelles études d'histoire, VI, București, 1980, p. 309-326.

5 Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în Populație și societate, I, Cluj, 1972, p. 97-137; Al. Csetri, Șt. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*, în Populație și societate, I, Cluj, 1972, p. 140-238; Liviu Moldovan, *Conscripții și recensăminte de populație din Transilvania și importanța lor documentară (secolele XVIII-XIX)*, în Culegere de referate. Direcția generală a Arhivelor statului, 1971, p. 163-176; Aurel Țintă, *Contribuții la cunoașterea agriculturii și populației din Banat în secolul al XVIII-lea*, în Populație și societate, II, Cluj-Napoca, 1977, p. 51108; Șt. Pascu, *Démographie, épidémies, écologie*, în Rapports. Grands thèmes et méthodologie, I, București, 1980, p. 674-677.

6 D. Ciurea, *Orașele și tîrgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, în Studii și cercetări științifice, istorie, fasc. 1, 7, Iași, 1956, p. 97-105; idem, *Evoluția agriculturii și populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xeno-

Evoluția demografică a zonei de nord a Moldovei, în perioada 1774—1800, de care ne ocupăm în articolul de față, are nu numai o desfășurare variată în timp și spațiu, dar ne explică, în același timp, și anumite fapte istorice specifice ce s-au petrecut în acea perioadă. Ruptă din teritoriul Moldovei și anexată la Imperiul habsburgic, o zonă bine populată, care a constituit, cîndva, nucleul de formare a statului feudal moldovean [7], nord-vestul Moldovei [8] a cunoscut numeroase forme administrative care s-au succedat într-o perioadă scurtă de tip [9], ceea ce a avut o influență destul de mare asupra procesului demografic prin imigrare în Bucovina și ținutul Sucevei [10] a numeroase familii de polonezi, români din Transilvania, ruteni și evrei din Galați. De aceea am considerat că în stadiul actual al cercetării, analiza acestor date sub raport cantitativ și calitativ, alături de alte izvoare mai puțin cunoscute ar contura, în mod obiectiv, *realitățile demografice* din zonă, excluzînd teo-

pol", XIV, Iași, 1977, p. 123-154 ; I. A. Kotenko, N. A. Mohov, P. V. Savetov, *Tendința de creștere a populației din Moldova în epoca feudală*, în Probleme de istorie, 3, 1957, p. 107-123 ; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Numărul slujitorilor din Moldova în informațiile statistice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în Revista arhivelor, 11, nr. 1, 1968, p. 89-106 ; idem, *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în Revista de istorie, tom 34, nr. 2,1981, p. 243-248 ; Emil Ioan Emandi, *Considerații geografice privind dinamica așezărilor dispărute, din nordul Moldovei în evul mediu (secolele XIV-XVIII)*, în Hierasus, Botoșani, 1979, p. 266-288 ; D. M. Dragnev, *Selskoe hoziaistvo feudalnoi Moldavii (konec XVII-nacealo XIX)*, Chișinău, 1975.

7 Pentru bibliografia problemei vezi : *Constituirea statelor feudale românești* (redactor coordonator N. Stoicescu), București, 1980. Mai recent au apărut lucrările : Petre S. Năsturel. *„Descălecat" — Mărturia unui cuvînt despre începuturile țărilor române*, în Buletinul Bibliotecii Române, VIII-XII, serie nouă, Freiburg, 1980—1981; p. 221-233 ; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, București, 1982.

8 Vasile Cucu, Emil I. Emandi, *Geografia istorică a nordului Moldovei în lumina izvoarelor cartografice (secolul al XVIII-lea)*, în Revista muzeelor și Monumentelor, 10, 1981, p. 61-76.

9 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, București, 1876, p. 392-398 ; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 58-61 ; T. Balan, *Administrația și justiția în Bucovina sub generalii Splény și Enzenberg (1774—1786)*, în Junimea literară, nr. 7-8, 1908, p. 159-161 ; M. Popescu, *Harta a cinci județe din Moldova ocupate de Austria în timpul războiului dintre Turcia cu Rusia și Austria între anii 1787—1788, 1791—1792*, în Revista istorică română, IX, 1939, p. 280-282 ; M. Popescu-Spineni, *Harta Bucovinei din anul 1774*, în Revista istorică română, XI-XII, 1941—1942, p. 149-162 ; P. G. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, VII / partea I, Chișinău, 1975, p. 5-12 ; 242-260 ; 336-353 ; 370-457 ; C. C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1957, p. 272-274.

10 Ion Nistor, *Emigrările de peste munți*, în Analele Academiei, t. XXXVII, seri II, Mem. Sect. istorice, 1915, p. 29-51 ; idem, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 69-83 ; 94-106 ; 119-131 ; 132-144 ; C. Șerban. *Ținutul Sucevei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (unele aspecte economice și demografice)*, în Anuarul Muzeului județean, vol. X, Suceava, 1983 (sub tipar) ; N. Adăniloaie. *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă — la 1775 și 1812 — a obligațiilor de apărare a teritoriului țărilor române*, în Revista de istorie, t. 35, nr. 8, 1982, p. 953.

riile mai vechi sau mai recente cu privire la existența unui „ținut pustiu“ [11], a unui vid demografic, a influenței în mod decisiv în popularea zonei, a imigrărilor și întemeierea de noi colonii [12], a existenței populației românești în număr mic și foarte rară, ea fiind minoritară în comparație cu alte neamuri [13].

În relevarea acestor realități demografice, de un real folos ne-au fost *izvoarele cartografice* inedite [14] care, prin fidelitatea și amănuntele redate de ordin istoric, geografic, demografic și economic, reprezintă cele mai bogate documente asupra localităților din rodul Moldovei, demonstrînd, fără tăgadă, vechimea și continuitatea acestora.

Trei sînt izvoarele de acest fel : harta Bucovinei de la 1773—1775, nesemnată dar ridicată de maiorul Büschel (sc. 1 : 57.600) [15] în 72 de secțiuni și cu un schelet însoțit de o descriere a planșelor în șase volume ; harta ridicată la 1788—1789 (sc. 1 : 28.800), compusă din 107 planșe și o descriere a acestora în două volume, cunoscută și sub denumirea de harta lui Hora von Otzellowitz [16], cuprinde zona submontană și de podiș, inclusiv valea Siretului, începînd de la Mihoreni pînă la vărsarea Milcovului în Siret ; harta de la 1790 a Galiției, Lodomeriei și Bucovinei executată în 43 de secțiuni, la scara 1:288.000 [17]. Izvoarele menționate mai

---

11 H. J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung, 1775—1875,* Lemberg, 1876, p. 44-45 ; Rudolf Wagner, *Vorgeschichte,* în Alma Mater Francisco Josephina, München, 1979, p. 22.

12 H. J. Bidermann, *op. cit.,* p. 44-45 ; P. P. Bîrnia, *Selskie poselenia Moldavii XV-XVII v.v.,* Chișinău, 1969, p. 23-31 ; *Istoria narodnogo haziaistva Moldavskoi S.S.R. (s drevneișih vremen do 1812 g),* Kișinev, 1976, p. 56-61.

13 R. F. Kaindl, *Die Ruthenen in der Bukowina,* Czernowitz, 1890, p. 22-23 ; A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchp,* London, 1948, p. 215, 289 ; *Narisi z istorii pivnicinoi Bukovini,* Kiev, 1980, p. 86-88, 90.

14 *Bibl. Acad.,* Hărți. D IX-2, Brouillon oder Original-Aufnahme der fünf Moldauischen Districten nämlich des Sutschwaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Puttnaer Bezirkes welche im Jahre 1788 von der Kayserlich Königlichen Armée occupirt und im Jahr 1790 unter der Direction des Teutsch Bannatischen Gränitz-Regiments Hauptmanns Hora von Otzellowitz durch Civil-Ingenieurs aufgenommen worden ; *Bibl. Acad.,* ms. german, 2, partea I și II, Topographische Beschreibung de der in Jahre 1788 und 1789 von der K. K. Armée in Besitz genommen funf Moldauischen Bezirken, partea I, 1-54 secții, partea II, secțiile 55-107 ; *Biblioteca Muzeului județean Suceava* (fond Bucovina-hărți), Plans des Bukowiner Districts bestehend in 72 Sections Welche in denen Jahren 1773, 1774, und 1775, von einem Departement des Kays. Koniglich General Staabs ; *Arhivele Statului Suceava,* fond hărți, inv. 24, Regna Galacie et Lodomeriae Joseph II et M. Theresiae Augg. IVVSU. Methodo astronomico-trigonometrica nec non Bukowina geometrice dimensa.

15 Pentru semnalarea acestui izvor și descrierea sa parțială vezi : Vasile Cucu, Emil I. Emandi, *op. cit.,* p. 61 și urm. ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.,* p. 68-74.

16 Semnalarea acestui izvor a fost făcută de către : N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787—1791,* Analele Academiei Române, seria II, t. XXXIV, Memoriile secț. istorice, 1912, p. 33-34 ; Mih. Popescu, *op. cit.,* p. 280 și urm. ; Victor Andrei, Harta austriacă Otzellowitz din 1790, în Revista de geografie română, anul VI, fasc. I-II, 1943, p. 41-47.

17 *Arhivele Statului Suceava,* fond hărți, inv. 24. Regna Galicie et Lodomeriae Joseph II et M. Theresiae Augg IVSSU. Methodo astronomico-trigonometrico nec non Bukowina geometrice dimensa.

sus au fost completate și confruntate cu alte izvoare cartografice mai puțin cunoscute și parțial publicate ca harta maiorului Mieg [18] și a lui F. G. Bawr [19].

O altă sursă documentară importantă au constituit-o *lucrările în manuscris* [20] despre toponimia și istoria Bucovinei, precum și existența unor monografii sătești și planuri cartografice aflate la fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian" [21].

De un real folos în verificarea acestor date și compararea lor, ne-au fost conscripțiile fiscale generale și catagrafiile [22], ele oferindu-ne bogate surse de informații cu privire la structura socială, etnică, economică și la dinamica populației. Scopul acestor conscripții a fost mai ales fiscal, excepție făcînd cea din 1786, care a avut un caracter mai mult confesional [23].

Date demografice cantitative

Studierea amănunțită a izvoarelor cartografice amintite mai sus și a catagrafiilor și recensămîntului populației Moldovei din 1772—1774, ne-au permis să ajungem la unele precizări de natură cantitativă ceea ce înlătură unele omisiuni și inexactități din lucrările publicate anterior [24].

În comparație cu datele statistice din secolele anterioare (incomplete și uneori nesigure) [25], sfîrșitul secolului al XVIII-lea beneficiază de date mult mai complete și variate, ele reflectînd, în ansamblul lor, o creștere aproape spectaculoasă a populației. Acest spor este un fapt real atît în mediul rural cît și în cel urban, nefiind un fenomen singular, el integrîndu-se într-un proces general demografic cunoscut în toată Eu-

18 J. Polek, *Topographische Beschreibung der Bukowina militärischen* Anmerkungen (von Major Friedrich von Mieg), în Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz, 1897, p. 3-38.

19 V. Băican, *Așezările din Moldova reprezentate pe harta lui F. G. de Bawr (1769—1772)*, în Terra, nr. 4, 1981, p. 20-26.

20 *Arhivele Statului Suceava*, ms., inv. 113-118, *Toponimia satelor din Bucovina*, de N. Grămadă ; *Biblioteca Muzeului județean Suceava*, ms., inv. 4329, *Istoria Bucovinei*, de Ion I. Nistor ; idem, ms., inv. 13891, *Sate din Bucovina*, de T. Balan.

21 *Muzeul județean Suceava*, Fondul documentar-memorial „S. Fl. Marian", ms., inv. 314-316, 317, 318-319, 321, 328.

22 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 392-398 ; 452-453 ; 496-498 ; J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775*, în Jahrbuch der Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz, 1893, p. 27-44 ; Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774—1785)*, Czernowitz, 1895, p. 127-260 ; P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII / partea I, p. 242-260 ; 336-353 ; 370-452 ; Dionisie Olinescu, *Tabela statistică a Bucovinei din anul 1775*, în Buletinul Societății Geografice Române, XVI, trim. I-II, 1895, p. 237-254.

23. D. Werenka, *op .cit.*, p. 185-195.

24 Vezi notele 11 și 13.

25 G. Retegan, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică*, în Revista de statistică, XIV, nr. 6, 1965, p. 67 și urm. ; Emil I. Emandi, *Aspecte demoeconomice privind zona de Nord a Moldovei (din sec. IX pînă în prima jumătate a sec. al XIV-lea) în lumina cercetărilor istorice, arheologice, paleobotanice și antropogeografice*, în Anuarul Muzeului județean, VIII, Suceava, 1981, p. 199-243 ; V. Spinei, *op. cit.*, p. 17-33.

ropa (s-a apreciat că în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea populaţia Europei a crescut în medie cu 38%) [26].

Dacă populaţia Moldovei între anii 1772 şi 1803 a crescut cu 109,4% şi 253,8% [27] faţă de 1591 (Catastihul menţionează 46.860 de gospodării birnice), în schimb s-a constatat, pentru zona de nord-vest a Moldovei (1774—1807) o triplare a populaţiei, înregistrîndu-se într-un interval scurt de timp, un spor de 143.733 de locuitori, ceea ce înseamnă o creştere de 321%. Cel mai spectaculos salt s-a înregistrat în decurs de 12 ani (1774—1786) cînd populaţia s-a dublat, stăpînirea austriacă dorind să facă din teritoriul ocupat o provincie „bine populată" şi „industrioasă" [28].

Perioadele de creştere a populaţiei la intervale diferite de timp, exprimate prin diferenţele dintre cuantumul total înregistrat, începînd din 1774 şi pînă în 1807, evidenţiază anumite caracteristici. Astfel se constată că ritmul de creştere a populaţiei este foarte inconstant, el fiind în directă legătură cu două aspecte esenţiale : unul de natură politică în speţă colonizarea — şi celălalt de natură economică.

Înregistrările efectuate atît de recensămîntul rus (12.953 de familii) cît şi de cel austriac (12.443 de familii) din anul 1774, consemnează numeroase case părăsite (551 de case pustii, cele mai numeroase fiind în ţinutul Cernăuţiului, în peste 40 de sate) [29] şi chiar sate (Davideni, Bălcăuţi, Gropenile, Brăieşti, Căbeşti, Chilişeni, Zahareşti) [30] aproape complet pustiite (numărul de gospodării oscila între 2 şi 7 case). Fenomenul de depopulare a satelor se datorează, în bună parte, şi războiului ruso-turc din 1768—1774, teritoriul zonei fiind, în acest sens, baza militară şi de aprovizionare a trupelor. Martori oculari ai vremii menţionau că populaţia fugea în munţi de frica dărilor şi mulţi se risipeau „prin locuri pustii şi păduri fiindcă fără nici o rînduială se ia cele ce se întîmpină în cale, atît dobitoace cît şi altele, mai mult decît le este trebuinţă" [31]. În sensul acesta diplomatul Prusiei raporta la Poartă că mulţi locuitori lipsesc din Bucovina [32]. Imediat după anexarea Bucovinei s-a instaurat un regim de oarecare stabilitate politică (administraţie militară) [33], însuşi guvernatorul militar al teritoriului ocupat, generalul Splény de Miháldy (1774—1778) asigura populaţia printr-un manifest adresat, la 18 ianuarie 1775 [34], de „ocrotire" din partea noii stăpîniri şi de a nu se supune Porţii.

La porunca sa s-a alcătuit un izvod al tuturor familiilor. Cu toate că numărătoarea efectuată avea un caracter destul de superficial, ea

26 Pierre Guillaume, Jean-Pierre Poussou, *Démographie historique*, Paris, 1970, p. 118-122 ; Ecaterina Negruţi, *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1981, p. 254.

27 Ecaterina Negruţi. *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1981, p. 245.

28 D. Werenka, *op. cit.*, p. 247-260 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 454-473.

29 P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII / partea I, p. 116-131 ; 370-457.

30 D. Werenka, *op. cit.*, p. 12, 19, 23, 31, 42, 46, 121.

31 cf. Arhiva românească, I, p. 168 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII. p. 492.

32 N. Iorga, Acte şi fragmente, II, p. 119.

33 T. Balan, *op. cit.*, în Junimea literară, nr. 7-8, 1908, p. 159-161.

34 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 124-125 ; 298-299 ; I. Nistor, *op. cit.*, (ms., inv. 4329), p. 9-12, 21.

făcîndu-se pe baza anunțării libere a contribuabililor [35], totuși, au fost înregistrate 85.235 de suflete din care aproape 13.485 de suflete erau în „cordun" care, după definivarea sa (convenția de la Palamutka) [36] din 1776 au rămas în Moldova (74 de sate).

Sporul demografic destul de mare înregistrat între anii 1776 și 1779 se datorează, într-o bună măsură, și evenimentelor politice care s-au petrecut în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, evenimente ce au favorizat *imigrările în Bucovina.* Numeroase familii din Transilvania (au emigrat 5.018 suflete — din care 431 de secui din 82 de sate) [37], Galiția și Podolia (în 1779 populația emigrată din această zonă era apreciată la 14.114 suflete) [38] s-au stabilit în Bucovina, unde regimul de exploatare era mai puțin aspru, ei beneficiind, pe timp de 3 ani, de scutiri față de stat (numai cei veniți din Moldova și Polonia) [39] și li se garanta toleranța religioasă. În același timp trebuie de subliniat și faptul că sporul natural era destul de ridicat, fenomen observat de însuși noul guvernator militar al Bucovinei, Carol baron de Enzenberg, care la 1778 constată că „colonizarea este mai puțin însemnată" și că populația s-a mărit prin spor natural [40].

Scăderea bruscă a sporului demografic după 1779 se datorează, în bună măsură, opririi imigrărilor din Galiția [41] și a măsurilor de ordin administrativ luate de Enzenberg [42], pe de o parte, iar pe de altă parte, datorită anilor de secetă (1780, 1786, 1788) [43] și a celor de holeră [44], ceea ce a determinat, ca între anii 1785—1786, să părăsească Bucovina 6.936 de persoane [45] iar sporul total la 1784 fie doar de 640 de suflete.

---

35 J. Polek. *op. cit.*, în Jahrbuch Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz, 1893, p. 27-28 ; idem, *op. cit.*, în Jahrbuch Bukowiner Laneds-Museums, Czernowitz, 1897, p. 11-12.

36 I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915, p. 70 ; T. Balan. *Cordonul Bucovinei*, în Revista arhivelor, VI, 2, București, 1945, p. 231-239 ; Elvira Pârvan, *Schimbarea graniților Bucovinei*, în Anuarul de geografie și antropologie, 1909-1910, p. 85-92 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 485-488.

37 I. Nistor, *op. cit.*, p. 81 ; D. Werenka, *op. cit.*, p. 9-124 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 41, 46.

38 I. Nistor, *op. cit.*, p. 41, 81 ; V. von Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung*, Czernowitz, 1908, p. 23.

39 I. Nistor, *op. cit.*, p. 79.

40 F. von Zieglauer, *Geschichtliche Bildler aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung*, Czernowitz, 1904, p. 38-39 ; Raimund F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Czernowitz, 1898, p. 71 ; Pentru problema sporului natural vezi și J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy*, London, 1948, p. 289 „The Rumanian increase is at the natural rate ; the Little Russian-increase was largely by immigration from Galicia.")

41 I. Nistor, *op. cit.*, p. 64-65 ; J. Polek, *Protocollum commisionis*, în Jahrbuch Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz, 1895, p. 86, 103 și urm.

42 F. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1908, p. 42-43 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 5.

43 D. Ciurea, *op. cit.*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XIV, Iași, 1977, p. 146 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 123.

44 C. Căzănișteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra țărilor române*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1981, p. 263-265.

45 I. Nistor, *op. cit.*, p. 120.

De asemenea, în conscripția din 1786 [46], Enzenberg constata că în zonă sînt 277 de case părăsite [47] iar 1.024 de persoane au emigrat de pe moșiile fondului bisericesc [48]. Cauza plecării, motivată de țărani, era aceea a lipsei proprietății individuale. Cu toate că și după 1786 au continuat emigrările din Bucovina, dar în proporții mai reduse, totuși sporul demografic, destul de avansat, înregistrat la 1798 (36.076 de suflete) trebuie pus, în primul rînd, pe seama noilor măsuri social-economice luate de noul guvern civil prin patentele de la 1786 și 1787 (s-a acordat libera plecare a sătenilor cu condiția de a se lăsa alt om stăpînului ; de asemenea s-au creat pămînturi sătești stabile — rusticale — scoase de sub puterea de dispunere a stăpînului) [49] de a stabiliza populația desființînd, în același timp, și sistemul de recrutare [50].

Încorporarea Bucovinei la administrația galițiană, în anul 1786 și încetarea celei militare (Bucovina a devenit cel de al 19-lea „cerc administrativ") [51], a favorizat mult emigrările din Galiția și Polonia, stavila de hotar încetînd în acest caz. Prin patenta din 1786, împăratul Iosif II, face cunoscut că în Bucovina nu mai trebuie să se facă propagandă pentru a veni noi colonișți, pentru că „populația este destulă și înmulțirea ei pe cale naturală e de ajuns" [52]. În cazul de față este destul de greu de separat sporul natural de cel migratoriu nedispunînd pentru întreaga etapă de date certe. Ritmul de creștere nu e uniform pentru întreaga perioadă. Cert este, în schimb, că în perioada 1774—1807, s-a înregistrat un spor mediu anual de 15.375 de suflete, cu un procent anual de creștere de circa 1,30%-1,70% ceea ce înseamnă o depășire sensibilă față de procentul general de creștere a populației de 0,60% [53]. Astfel, într-o primă etapă (1776—1779) [54], s-a constatat un ritm mediu anual de creștere de circa 4,5%-5,5% față de cel migratoriu de 2%. În cea de a doua etapă (1784—1807') [55], ritmul mediu anual a rămas constant, iar cel migratoriu a ajuns aproape la circa 3%. Acest spor se explică prin

46 D. Werenka, *op. cit.*, p. 185-195 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 452-454.

47 I. Nistor, *op. cit.*, p. 121.

48 I. Nistor, *op. cit.*, p. 122.

49 N. Grămadă, *Sătenii și stăpînii în Bucovina între 1775—1848*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, Cernăuți, 1944, p. 16-17, 30, 37-50.

50 Raimund F. Kaindl, *Geschichte...*, Czernowitz, 1898, p. 71.

51 I. Nistor, *op. cit.*, (ms. nr. inv. 4329), p. 56-66 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, p. 474-475 ; Octavian Lupu, *Bemerkungen zur Lage der Rumänen in der Bukowina während der Habsburgischen Herrschaft*, Roma, 1980, p. 7-8 ; J. Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, în Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum, Czernowitz, 1900, p. 49-114.

52 Raimund F. Kaindl, *Geschichte...* Cernăuți, 1898, p. 71-72 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 474.

53 Șt. Pascu, *Izvoare și cercetări de demografie istorică în România*, în Populație și societate, I, Cluj, 1972, p. 67.

54 Pentru aceeași perioadă s-a constatat aproape același spor mediu anual de creștere și pentru Țara Românească, vezi : Louis Roman, *op. cit.*, în Studii și articole de istorie, XXIII, 1973, p. 16 ; idem, *Localitățile și populația Țării Românești în lumina lucrărilor cartografice manuscrise* din 1790—1791, în Revista arhivelor, XXXII / 1, 1970, p. 86.

55 Pentru această perioadă creșterile demografice anuale sînt redate și de H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 68 ; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 289.

scăderea mortalității la celelalte categori de vîrstă (mortalitatea infantilă era destul de ridicată)[56], creșterea duratei medii de viață, intensificarea sistemului de colonizare, prin aducerea de coloniști străini.

Asemenea valori s-au putut constata mai ales în așezările a căror suprafață agricolă era destul de însemnată, iar din punct de vedere demografic ele înregistrau un spor excedentar[57].

Pentru a obține o imagine cît mai apropiată de realitate asupra fenomenului demografic al zonei, am considerat necesară înfățișarea *spațial-evolutivă a așezărilor*, ele neputînd fi excluse din cadrul analizei demo-economice.

Pentru analiza acestui cadru, de un real folos pentru ținutul Sucevei, ne-a fost harta lui Hora von Otzellowitz din 1790 și recensămîntul efectuat în zonă între anii 1788—1789[58]. Astfel, după ocuparea zonei de nord de către austrieci, din fostul ținut al Sucevei (cu o suprafață de 7.9000 kmp.) nu a mai rămas decît o suprafață de 3.992 kmp ce cuprindea 143 de sate cu o populație de 30.585 de suflete (6117 case)[59] față de cele 8.933 de gospodării și 203 sate cîte avea ținutul la 28 iunie 1774[60]. Scăderea numărului de gospodării în 1774 față de 1772, cu aproape 1.238 de case, se datorează nu numai războiului ruso-turc, care a amplificat fenomenul depopulării, dar și epidemiei care izbucnește în 1774[61]. Primul recesămînt al populației din acest ținut trunchiat datează din anul 1790 și este cuprins în descrierea topografică în două volume ce însoțește harta Otzellowitz. Harta a fost executată de trupele austriece cu ocazia izbucnirii războiului din anii 1787—1792. Harta executată pentru ținutul Sucevei se compunea din 27 de planșe și avea forma unei elice cu trei aripi. Recensămîntul efectuat la 1788/1789 pentru ținutul Sucevei, cuprindea 173 de localități, cu 8.345 de case și cu o populație de aproximativ 41.725 de locuitori. Raportate aceste date

---

56 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, p. 452 (la 1786, copiii între 1-15 ani reprezentau 15,15% din totalul populației Bucovinei); Șt. Pascu, *op. cit.*, în Populație și societate, I, Cluj, 1972, p. 69 (procentul de nașteri era de 1 la 55 și la decese de 1 la ...); Pierre Guillaume, Jean Pierre Poussou, *Démographie historique*, Paris, 1970, p. 137-142.

57 D. Werenka, *op. cit.*, p. 247 și urm. (la rubrica Observații sînt făcute anale pentru fiecare sat din punct de vedere al economiei acestora și al posibilității de mărire a numărului de locuitori).

58 Bibl. Acad., ms. german, partea 1 și 2, Topographische Beschreibung der Jahre 1788 und 1789 von der k. k. Armée in Besitz genommenen fünf Moldauischen Bezirken, partea 1, 1-54 secții, partea 2, secțiile 55-107, fiecare secție corespunde la cîte o planșă din harta menționată la nota 16. Pe formulare mari 120 40 cm sînt trecute localitățile cu următoarele date: nr. curent, numele localității, numărul locuitorilor de sex masculin capi de familie impozabili, persoane supuse la prestație, efectivele animalelor de tracțiune, distanța între localități, structura terenurilor, hidrografie și relieful zonei.

59 P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII / partea I, p. 242-260, 336-353 (s-au extrapolat numai localitățile care au intrat în noua componență a Imperiului habsburgic).

60 Ibidem.

61 I. A. Kotenko, N. A. Mohav, P. V. Sovetov, *op. cit.*, în Probleme de istorie, 1957, p. 116-117; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 492; C. Căzănișteanu, *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1981, p. 263.

din anii 1790 şi 1803, la efectivul populaţiei care a mai rămas după 1774 în ţinutul Sucevei, observăm că această creştere înregistrată la intervale de 16 şi 13 ani, este aproape uniformă (10.000 locuitori), ceea ce explică mai mult o creştere prin spor natural (în perioada 1775—1790 acesta a fost de 6,5 % iar în perioada 1790—1803, de 5,4 %) decît prin spor migratoriu (doar la Fălticeni, Soci şi Pleşeşti s-au constatat imigranţi din Bucovina) [62].

Analizîndu-se regresiv numărul de sate faţă de 1775 se constată că cele 29 de sate consemnate pe harta din 1790, au apărut ca urmare a creării de noi „slobozi" [63], al sporului natural ridicat precum şi datorită faptului că alte 16 aşezări au fost omise la recensămîntul rus din anul 1774.

Din totalul aşezărilor consemnate la 1790, şapte erau slobozii, două erau mănăstireşti (Slatina şi Probota) iar alte două erau oraşe (Burdujeni şi Fălticeni) a căror populaţie reprezenta un procent de 4,2 % (1.755 de locuitori) din totalul locuitorilor [64].

O situaţie specială au avut-o satele din „cordun', care, după convenţie de la Palamutka (2 iulie 1776) [65] au rămas o parte în ţinutul Sucevei (64 de sate şi 10 cătune), ele fiind consemnate, în parte, pe harta lui Otzellowitz, sub o formă dublă (Sinăuţul de Sus şi de Jos, Verpole şi Vîrful Cîmpului, Burdujeni, Ruscior, Botoşăniţa) [66]. Analizîndu-se satele după numărul de gospodării s-a constatat că la 1790 predominau aşezările mijlocii (71,09%) în raport cu cele din 1774 (51,72%). Satele mici, de tip cătun [67], sînt în scădere (21,96%) faţă de 1774 (34,33%), iar satele mai mari (peste 110 gospodării) rămîn constante ca procent în ambele perioade de timp (6,93%).

Comentînd graficul de creştere a gospodăriilor în perioada celor 15 ani, observăm că aşezările cu un număr de 51—80 de case, rămîn constante, ca de altfel şi cele cu peste 110 case. Creşteri sensibile se observă la satele cu un număr de gospodării cuprinse între 21—50 şi 80—100 case. Satele mici, cu 1—20 de gospodării, sînt în scădere. Raportat la totalul general al creşterii numărului de gospodării se pot

62 Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816* (supliment I al Anuarului Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"), Iaşi, 1979, p. 2; I. Nistor, *op. cit.*, p. 120 ; Pentru recensămîntul din anul 1810 vezi D. M. Dragnev, *op. cit.*, p. 57, tabel 4 ; Ştefan Pascu, *op. cit.*, în Populaţie şi societate. I, Cluj, 1972, p. 73 (la 1803 erau 10.372 gospodării în ţinut).

63 Bibl. Acad., ms. german, 2, partea i, f. 4-84 (Slobodzia, Slobodzia lui Cholban, Slobodzia lui Talpă, Ruschi lui Tsciumertan, Slobodzia Hantsche, Manoli Lippowèny, Ruschi). Pentru Bucovina vezi I. Nistor, *op. cit.*, p. 13-14.

64 Vezi nota 58 ; Bibl. Acad., ms. 5244, f. 256 (o descriere sumară a Moldovei din 1770 arată existenţa numai a două tîrguri — Suceava şi Siret — în ţinutul Sucevei).

65 T. Balan, *op. cit.*, în Revista arhivelor, VI, 2, Bucureşti, 1945, p. 233-239 ; D. Werenka, *Ueber die Greuzregulierung der Bukowina zur Zeit der Vereinigung mit Oesterreich*, în Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum, Czernowitz, 1895, p. 2-5.

66 Vezi nota 14 şi secţiunile de hartă 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 15, 16, 17, 18.

67 Pentru definiţie şi alte precizări de ordin structural vezi : Louis Roman, *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 31, nr. 8, 1978, p. 1392-1397).

constata următoarele : pînă la trunchierea ținutului Sucevei, creșterea față de 1591 (5.064 gospodării birnice) în 1772 (10.721 de gospodării) [68] a fost de 211,71% ; după 1775 creșterile au fost destul de proporționate, 136% (1790) și 124% (1803).

Pentru zona de nord a Moldovei, după ocuparea acesteia de către austrieci, s-a conchis, prin avansare cronologică progresivă, că în perioada 1774—1798 în Bucovina au existat, în medie, 287 de așezări, fluctuația de la un recensămînt la altul datorîndu-se cauzelor de ordin economic, social-politic, demografic și chiar omisiunile din partea celor care alcătuiau conscripțiile. Evidența cea mai completă, care exprimă adevărata realitate demografică a așezărilor, este realizată de către Büschel prin cartografierea celor 337 de localități în granițele zonei de nord-vest a principatului otoman al Moldovei (1773—1775) [69], zonă denumită ulterior — Bucovina [70].

Cifre apropiate, pentru aceeași perioadă (1775—1776), sînt consemnate de D. Werenka, Splény și Enzenberg [71]. În schimb, tot pentru anii 1774 și 1775, consemnările făcute de maiorul Friedrich von Mieg, fie în descrierea topografică a Bucovinei, fie în harta alcătuită, consemnează doar 63 de așezări [72]. O cifră apropiată (270 de așezări), o putem deduce și după recensămîntul rus din 1774, prin extrapolarea așezărilor ce au intrat sub noua stăpînire (din ținutul Cernăuți 119 așezări, din Hotin 9 așezări iar din Suceava 142 de așezări) [73] habsburgică.

Această diferență de aproape 60 de localități, față de datele consemnate de Büschel, Splény și statul major se datorează neconsemnării în totalitate a celor 15 schituri, 17 mănăstiri, 4 sihăstrii [74] și a altor

---

68 I. A. Kotenko, N. A. Mohav, P. S. Sovetov, *op. cit.*, în Probleme de istorie, 3, 1957, p. 116-117 ; D. M. Dragnev, *op. cit.*, p. 130-139, tabel 7.

69 Vezi notele 14 și 15 (Biblioteca Muzeului județean Suceava, fond „S. Fl. Marian" — Bucovina-hărți, inv. 839 847-850, 879, 880, 885. 993).

70 Pentru evoluția geografică și politico-administrativă a denumirii de Bucovina vezi : Dionisie Olinescu, *Chărțile Bucovinei,* în Buletinul Societății Geografice Române, XV, trim. III-IV, 1896, p. 3-10 ; M. Popescu-Spineni, *Harta Bucovinei din anul 1774,* în Revista istorică Română, XI-XII, 1941,1942, p. 157 ; J. Polek, *op. cit.,* în Jahrbuch..., Czernowitz, 1897. p. 11-38 (descrierea topografică a Bucovinei după F. Mieg) ; C. Sassu, *op. cit.,* în Revista arhivelor, V, 2, 1943, p. 323-324 ; I. Nistor, *op. cit.,* (ms. inv. 4329), p. 2-9. Mai recent, un studiu precizează că Bucovina făcea parte integrantă din Moldova, ea fiind strîns legată de întemeierea statului feudal Moldova. Același studiu arată că numele apare ca noțiune distinctă politică și administrativă încă din 1392, ceea ce după noi nu exprimă o realitate istorică. Vezi : Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg und andere deutschböhmische Siedlungen in der Bukowina,* München, 1982. p. 9-10.

71 Vezi nota 22.

72 V. von Mieg, *Topographische Beschreibung und militarische Anmerkungen über den Bukowiner District,* în Jahrbuch..., Czernowitz, 1897 p. 11 (în afara așezărilor menționate este consemnat și numărul locuitorilor... 14989 Familien, die ohngefer 70000 Seelen betragen Können, bestehend aus disuniten Wallachen, etwas wenig Hungarn, Rosniacken, worunten ein grosser Theil Emigranten aus Polen, der Marmoros und Siebenbürgen...).

73 P. G. Dmitriev, *op. cit.,* VI (partea I, p. 248-260, 388-393, 270-457.

74 Erost Costea, *Schiturile și sihăstriile Bucovinei de altădată,* Cernăuți, 1943.

localități care între timp au devenit „moșii" sau „sălișți", cu cîte 2—5 case [75].

După convenția de hotărnicie de la Palamutka, din 2 iulie 1776, cele 64 de sate și 10 cătune, cu o populație de 2.697 de familii, au rămas în Moldova. În Bucovina, pentru această perioadă, sînt consemnate 275 de localități și 3 orașe [76], număr care se menține aproape constant pînă în anul 1783. Odată cu secularizarea averilor mănăstirești, la 1784 (toate moșiile episcopale și mănăstirești au fost trecute în proprietatea statului ; numărul mănăstirilor a fost redus la 3, cu cîte 25 de călugări fiecare) [77] și crearea Fondului bisericesc în 1786, au avut loc o serie de restructurări cu caracter economic și teritorial demografic. Astfel, în anul 1786, au fost consemnate doar 238 de localități. Între timp, o serie de sate au dispărut [78] ca unități administrativ-fiscale, iar altele sînt înglobate [79] în hotarul celor existente. Tot în această perioadă, o serie de localități și-au schimbat numele [80]. În schimb, în perioada imediat următoare, după anul 1786, se constată o creștere sensibilă a curbei numărului de localități ajungîndu-se în 1790 la 279 de așezări, consemnate, de altfel, și pe harta Bucovinei, Galiției și Lodomeriei. Această creștere, într-un timp relativ scurt, se datorează, în primul rînd, individualizării unor cătune în sate, care devin unități administrativ-fiscale și parohiale stabile, ele nemaidepinzînd de alte localități. De asemenea, cele cîteva așezări ce au luat ființă după 1786, dato-

75 D. Werenka, *op. cit.*, (Corlățele, Baineț, Văscăuți, Bârnova, Brăiești, Mușenița, Lăpușna, Meze Brode, Zamca, Gemenea, Ostra, Sovița, Gogolina, Beresniza, Gura Molniței, Rusca Spetche, Gevir, Elem, Nisipitul, Cotu Lisaurei, Presecăreni, Climăuț, Șipot, Crevola, Corcești, Luca, Zahareștí, Liudi lui Samson, Revna, Bardei, Mihuceni, Trestiana, Taraseni, Berești, Slobozia, Serăuți, Worodec, Seleseni, Slobozia Rarancea, Tolva, Cerepcăuți, Ursoaia, Varnița). Localitățile mai sus menționate sînt consemnate cartografic și pe harta Bucovinei din 1773—1775, cu vetre foarte mici sub formă de „pîlcuri". Acolo unde satul este „pustiu" este consemnat numai numele, (Biblioteca Muzeului județean Suceava, fond Bucovina-hărți : secțiunile 59, 46, 58, 63, 64, 37, 32, 33, 24, 20, 17, 12, 6, 2).

76 J. Polek, *op. cit.*, în Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum, Czernowitz, 1893, p. 27-44.

77 Aron Pumnul, *Fund Religiunariu*, Cernăuți, 1865 ; I. Nistor, *op. cit.*, (ms. nr. inv. 4329), p. 37-48 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 323 ; R. F. Kaindl, *Beiträge zur Geschichte des Bukowiner Religionsfondes*, în Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum, Czernowitz, 1900, p. 3 și urm.

78 T. Balan, *Sate dispărute din Bucovina*, în Omagiu lui Ion I. Nistor, Cernăuți, 1937, p. 94-110 ; Emil I. Emandi, *Considerații geografice privind dinamica așezărilor dispărute din nordul Moldovei (secolele XIV-XVIII)*, în Hierasus, Botoșani, 1979, p. 265-288 (Berindești, Ruscior, Iazicel, Crevola, Gropenile, Bursucău, Ivancicăuți, Savița, Bereșnița, Staroștina, Muncel, Tosaci, Zaharici, Pașcani, Popaci, Dichtineez, Leleșeni, Ursoaia, Ostra, Pleșenița, Mihova, Moiseni, Varnița, Hrincești, Ceaplinții, Letcani, Fîntîna Albă).

79 Slobozia Perjului, Bârnova, Mahala, Buninții, Cotu, Areni, Arțelele, Tătărași, Drăgănești, Roșa.

80 Pentru bibliografia problemei vezi nota 78 (sate cu nume schimbat : Tureni, Brodoc, Vama, Stroești, Elem, Petriceni, Verpole, Corlățele, Dimca, Topeni, Dragomirești, Suceveni, Martinești, Glit, Stelenești, Mănăstioara, Panțiri, Clișcăuți, Burlinți, Stroești de Jos, Dolhopole-Wolosky — după harta din 1773—1775 — Tulova, Pîrlișeni) și Daniel Werenka, *op. cit.*, p. 9-124.

rită politicii de colonizare promovată de imperiu [81], pe care însuşi împăratul Iosif al II-lea o considera o problemă cu caracter local, care trebuie făcută fără prea multă cheltuială [82], nu a afectat substanţial numărul total de aşezări.

În acest sens, administraţia militară de sub conducerea lui Enzenberg, obţinu de la forurile din Viena aprobarea de a sili pe locuitorii aşezaţi în vetre risipite din zona montană să se aşeze în vetre grupate şi să întemeieze sate [83]. În scurt timp după aceea numărul cătunelor scăzuse de la 52 la 31, restul de aşezări fiind trecute în rîndul satelor [84].

Evoluţia acestor structuri teritorial-demografice de la cătun la sat sînt bine surprinse şi pe harta lui Büschel, unde, într-o primă etapă de extindere teritorială, ele sînt marcate prin grupări restrînse de case („casele Okopy", „casele Braşca", „casele Szibot", „casele Falcău", etc) [85], ce se înşirau liniar de-a lungul unei văi de rîu. Treptat aceste grupări de case s-au putut teritorializa geografic (vatră şi hotar), economic, fiscal, juridic şi demografic în sate, prin permanentizarea stabilităţii populaţiei, mărirea numărului acesteia, ca şi prin politica de concentrare a microvetrelor, promovată de noua administraţie [86].

Pentru Moldova şi Ţara Românească s-a constatat că ritmul de creştere faţă de Transilvania este mai important [87], diferenţierile fiind evidente în acest sens. Astfel, pentru zona de nord-vest a Moldovei, s-a constatat că în decurs de aproape 31 de ani (1776—1807), numărul satelor deşi a scăzut în proporţie de 21,99% (procesul este invers faţă de alte zone din Moldova) [88], în schimb, populaţia a crescut în proporţie de 244,61%. Pentru a sugera mai bine creşterea anumitor tipuri de sate şi implicit a populaţiei, s-a procedat diferenţiat, pe zone geografice şi categorii de aşezări, la o analiză mai detaliată.

Media cătunelor în Bucovina, pentru perioada 1774—1784, a fost în procent de 11,81% faţă de cea a satelor mijlocii şi mari, de 65,98% şi respectiv 22,20%. Majoritatea localităţilor, cu un număr mai mare de 20 de gospodării, sînt consemnate ca sate, ele fiind în procent de 87%, excepţie făcînd anul 1780, cînd ele reprezentau 99,44%.

---

81 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, p. 70-71 ; Ion I. Nistor, *op. cit.*, (ms. nr. inv. 4329), p. 15-20. Mai recent vezi : Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg...* München, 1982, p. 11 (în studiu se arată că în primele decenii după ocupaţie s-au pus bazele amestecului de popoare în Bucovina).

82 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, p. 72i.

83 Ibidem (vezi nota 15 referitoare la satul Breaza) ; Ion I. Nistor, *op cit.*, p. 40-41 (nota 4 referitoare la satele Neagra şi Breaza) ; N. Grămadă, *Sătenii...*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, Cernăuţi, 1944, p. 17, 41.

84 *Die Bukowina*, Czernowitz, 1899, p. 121, 205, 246 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 42.

85 *Biblioteca Muzeului judeţean Suceava*, fond Bucovina-hărţi — 1773, 1774—1775, secţiunile : 51, 57, 33, 24, 36, 12, 11.

86 Vezi nota 83.

87 Şt. Pascu, *op. cit.*, în Populaţie şi societate, I, Cluj, 1972, p. 66.

88 Ecaterina Negruţi, *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1891, p. 249-250.

Cătunele[89] înregistrate la 1774 reprezentau un procent de 27,55% din totalul așezărilor. În următorii ani, mai ales după 1780, numărul acestora a scăzut foarte mult, ele ajungînd în proporție de 0,66%.

Evident că în raport cu numărul satelor care au rămas constante ca procent 87%, ceea ce exprimă vechimea și permanența lor în zonă în tot cursul evului mediu[90], s-a observat înmulțirea numărului de gospodării în vatra satului și implicit mărirea acesteia de la 2-2,5 km (în medie după harta lui Büschel) în 1773—1775, la aproape 3-4 km în 1790.

Analiza tabelului statistic al așezărilor ne arată următoarele caracteristici : așezările cu 1-20 gospodării sînt în scădere continuă, de la 9,96% în 1774—1776, la 0,38% în 1784 ; satele mijlocii (21-110 gospodării), în toate cele cinci zone geografice individualizate la noi, au un procent aproape constant, care oscilează foarte puțin, excepție făcînd doar zona deluroasă Cotmani, unde decalajul dintre procente este evident, de la 18,93% în 1774, la 10,72% în 1784. Acest fenomen se explică prin faptul că în această zonă satele mari (110-200 gospodării) sînt într-un avans demografic mult mai mare ca în celelalte zone[91], ajungîndu-se în 1784 la 13,02% din totalul așezărilor. Pentru toate zonele saltul cel mai mare s-a făcut la această categorie de sate mari între anii 1776—1779, în procente (3,32%—8,45% ; 1,39%—5,28% ; 0,99%—5,28%) ce variază de la o zonă geografică la alta.

Diagramele creșteri, numărului de gospodării în vatra satului, în funcție de zonele geografice, distinct alese, ne relevă, pentru perioada 1774—1780, următoarele caracteristici : pentru anul 1774 extremele bazei curbei sînt foarte mari iar vîrful curbei atinge maximul la așezările cu peste 50 de gospodării ; pe parcursul anilor 1776—1780, baza curbei se restrînge, ea lărgindu-se mai ales în partea superioară, unde vîrful acesteia se menține în zona satelor cu peste 50 și 80 de gospodării, precum și a celor cu 110 și 150 de case. Curba creșterii numărului de gospodării pe microzonele de relief delimitate ne evidențiază creșteri asemănătoare între podișul Sucevei și zona dealurilor Storojinețului și Cotmanului, pe de o parte, iar zona de munte și cea de deal a Cernăuților, pe de altă parte. În sensul acesta putem distinge *patru tipuri de așezări* în care forma curbei este diferită în ceea ce privește creș-

89 După harta din 1773, 1774 și 1775 (vezi nota 14) ; D. Olinescu, *op. cit.*, în Buletinul Societății Geografice Române, XVI, trim. I-II, 1895, p. 239-251 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 39.

90 Pentru perioada feudalismului dezvoltat, vezi : Emil I. Emandi, *op. cit.*, în Hierasus, Botoșani, 1979, p. 265-288 ; O. Monoranu, Emil I. Emandi, *Aspecte ale economiei agricole medievale în așezările din podișul Sucevei (secolele XIV-XVI)*, în Anuarul Muzeului județean, VI-VII, Suceava, 1979—1980, p. 78-80, fig. 1 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul...*, București, 1982, p. 24-68.

91 Pentru comparație vezi tabela cu așezările din protopopiatele Cernăuți și Ceremuș din anul 1784 ; D. Werenka, *op. cit.*, p. 185-195 și 247-248 ; Octavian Lupu, *op. cit.*, p. 8-11 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 54-57, 80, 116 ; E. Hrumuzachi, *op. cit.*, VII, p. 321-322 ; Dimitrie Țopa, în editura Casei Școalelor, București, 1928, p. 20, 27-30, 63-178.

terea numărului de gospodării [92] : așezări a căror număr de gospodării cunosc o continuă creștere, maximul atingîndu-l în anii 1778 și 1780 (podișul Sucevei, dealurile Cernăuților și Cotmanului) ca apoi să scadă treptat, ele reprezentînd un procent de 25,56% ; așezări a căror curbă cunosc o scădere a numărului de gospodării în 1776 (podișul Sucevei, dealurile Cernăuților și a Cotmaniului), ca apoi să se înregistreze o creștere continuă pînă în 1784, ele reprezentînd un procent de 17,29% ; majoritatea așezărilor însă cunosc un proces relativ lent de creștere a numărului gospodăriilor (podișul Sucevei, zona montană și submontană) pe tot parcursul perioadei analizate, ele reprezentînd un procent de 43,98% ; un număr foarte restrîns de așezări (podișul Sucevei și a Storojinețului), în proporție de 13,15% cunosc o scădere a curbei numărului de gospodării pentru anii 1776 și 1784 s-a observat la satele care au fost afectate mai ales de holeră și de foametea din 1784, precum și a celor situate în zona imediat apropiată a „cordunului" [93]. Așezările situate în zona deluroasă a Sucevei, Cotmaniului și Cernăuților, dispunînd de largi posibilități de valorificare a solului foarte fertil [94], au beneficiat, din partea autorităților, de o grijă deosebită pentru a le mări mereu numărul de gospodării, (prin colonizare și favorizarea imigrărilor), ceea ce a determinat o continuă creștere a curbei numărului de familii. Același fenomen și efect demografic se constată și pentru zona montană și submontană, scopul fiind acela de a valorifica resursele subsolului (fier, argint, sare, cupru, aur) [95] și chiar cele ale solului (pășuni, fînațe, fond forestier, introducerea de noi plante) [96].

92 În analiza funcțională a tipurilor de așezări în raport cu creșterea sau descreșterea numărului de gospodării din vatra satului s-au folosit statisticile menționate la notele 14, 17 și 22.

93 I. Nistor, *op. cit.*, p. 58, 66, 120 și 123 ; D. Werenka, *op. cit.*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1895, p. 1-5 ; Elvira Pârvan, *Schimbarea granițelor Bucovinei*, în Anuarul de geografie și antropologie, 1909—1910, p. 85 și urm. ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 324 ; J. Polek, *Die Anfänge des k. k. Staatsgestütes Radautz*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1894, p. 83-87 ; F. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1908, p. 12 ; (Quia nuntiatum Nobis est conplures subditos rusticos, paecipue in terris Haliciensi et Podolia dominos suos terrestres deserere et extra cordonem aufugere...).

94 D. Werenka, *op. cit.*, p. 247-260.

95 E. Hurmuzachi, op. vit., VII, p. 461 și urm. ; P. S. Aurelian, *Bucovina, descriere economică*, București, 1876 ; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 183 ; Gavril Irimescu, *Din istoria mineritului în Bucovina*, în Anuarul Muzeului județean, VIII, Suceava, 1981, p. 256-277 ; Raimund Kaindl, op. cit., Czernowitz, 1898, p. 67 ; Mihai Ceaușu, *Noi date privind relațiile economice dintre Bucovina și Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în Anuar, VIII, Suceava, 1981, p. 441-451 ; *Biblioteca Muzeului Suceava* (fond Bucovina-hărți — 1773, 1774 și 1775), secțiunile 55, 62 ; K. A. Romstorfer, Hubert Wiglitsky, *Vergleichende graphische Statistik in ihrer Anwendung auf das Herzogtum Bukowina und das österreichische Staatgebiet*, Wien, 1886, p. 29 și urm.

96 Ion Negură, *Aspecte ale evoluției economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică*, în Anuar, VI-VII, Suceava, 1979—1980, p. 188-200 ; *Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I in die Bukowina (1817 und 1823)*, herausgegeben von Rudolf Wagner, München, 1979, p. 16, 68 ; K. A. Romstorfer, Hubert Wieglitzky, *op. cit.*, p. 23 și urm. ; Eugen Worobkiewicz, *Die Geographisch-Statistischen Verhältnisse der Bukowina*, Lemberg, 1893, p. 32 și urm.

Date demografice calitative

Creşterea numărului populaţiei şi în mod implicit a gospodăriilor a dus la o sporire corespunzătoare a *densităţii* acesteia. Pentru a obţine o imagine cît mai apropiată de realitate asupra acestui aspect s-au utilizat hărţile Büschel şi Otzellowitz, la care s-a raportat numărul locuitorilor. Întrucît, pentru anul 1774 şi 1790 s-a socotit suprafaţa totală a nord-vestului Moldovei de 14.089 kmp, rezultă că densitatea era de 7-8 locuitori pe kmp şi respectiv de 19-20 locuitori pe kmp[97]. Pînă în anul 1779, densitatea de 7-8 locuitori pe kmp a fost aproape constantă, ea crescînd ulterior la 11 loc./kmp (1780), 13 loc./kmp (1786) şi respectiv 20 loc./kmp (1807), excepţie făcea ţinutul Sucevei care vea o densitate de 13-14 loc./kmp la 1803.

Între anii 1774 şi 1807, densitatea a crescut cu 12-13 loc./kmp, ea reprezentînd în procente o creştere de 186%.

Creşterea ritmului densităţii populaţiei, calculate pe microzone geografice, ne relevă două regiuni distincte în acest sens :

— zona montană şi submontană, la 1774 avea o densitate de 3-4 loc./kmp, concentrări mai mari observîndu-se în zona Cîmpulung—Iacobeni, Moldoviţa—Putila—Răstoace şi Vatra Dornei, unde ea atingea 6-7 loc./kmp ; în 1807 ea a crescut la 14-15 loc./kmp ;

— zona de prundiş înregistra la 1774 densitatea de 9-10 loc./kmp, îndesiri mai puternice observîndu-se în jurul localităţilor Suceava, Siret, Cernăuţi, Volcineţ, Văşcăuţi, Capu-Cadrului, Pătrăuţi, unde numărul locuitorilor ajungea la 28-30 loc./kmp ; în 1807 densitatea, pentru întreaga zonă deluroasă, era de 25-27 loc./kmp.

Suprafaţa cea mai intens locuită era cea ocupată de partea centrală a podişului (între Prut la nord şi Suceava la sud), unde densitatea era de 13-14 loc./kmp, ca apoi, în 1807 să crească la 33-34 loc./kmp. Aceasta se explică prin punerea în valoare mai mare a terenurilor de culturi. Astfel, la 1786, suprafaţa totală a terenului cultivat în Bucovina era de 187.864 ha[98], ceea ce reprezintă ca densitate fiziologică a populaţiei circa 1 ha la un locuitor ; în schimb, pentru ţinutul Sucevei, la suprafaţa de 15.357 ha[99] teren cultivabil, densitatea fiziologică a populaţiei la 1810 era de 1 locuitor la circa 3 ha.

În funcţie de creşterea densităţii populaţiei a sporit şi *indicele de arealitate* a aşezărilor. Dacă în 1775, pentru zona de podiş, un sat revenea la 15 kmp, iar în zona montană la 67 kmp, în schimb pentru acelaşi an, în Moldova densitatea medie era de 2,7 aşezări la 100 kmp[100].

Harta lui Büschel, edificatoare în acest sens, are calitatea de a pune în evidenţă cu claritate areale cu diverse categorii de densităţi, ea înfăţişînd o fază destul de avansată în popularea zonei montane, pe de o parte, iar pe de altă parte, prin densitatea aşezărilor din regiunea de

97 S-a avut în vedere suprafaţa calculată atît după hărţile de la 1773, 1774 şi 1775 (vezi nota 14 şi 15), cît şi harta lui Otzellowitz de la 1790 (vezi nota 14 şi 16).
98 E. Hrumuzachi, *op. cit.*, VII, p. 453.
99 D. M. Dragnev, *op. cit.*, p. 57, tabelul 4.
100 Vasile Băican, *op. cit.*, în Terra, nr. 4, 1981, p. 25.

deal ne relevă vechimea și expresia deja maturizată a unei rețele per-

Harta lui Büschel, edificatoare în acest sens, are calitatea de a pune în evidență cu claritate areale cu diverse categorii de densități, ea înfățișînd o fază destul de avansată în popularea zonei montane, pe de o parte, iar pe de altă parte, prin densitatea așezărilor din regiunea de deal ne relevă vechimea și expresia deja maturizată a unei rețele permanente de așezări [101].

Analizînd acest indice pe fiecare secțiune în parte (suprafața e de circa 200 kmp) [102] distingem zona cu densități diferite : zona Suceava, Rădăuți, Cernăuți, Zastavna, Răstoace cu un sat de 16 kmp ; zona Siret cu un sat la 9 kmp ; zona Boian-Horecea, cu un sat la 14 kmp ; zona Vășcăuți-Costești, Cotmani, Orășeni-Clivești, cu un sat la 10 kmp.

Areale cu densități diferite apar și pe culuarele întinse în lungul văilor principale ale Sucevei (1 sat/1,3 km), Prutului (1 sat/1,2 km) și Siretului (1 sat/2,1 km). Analiza și repartiția densității fie a așezărilor, fie a populației, oglindește, în cazul de față, modul de utilizare a terenurilor în condițiile social-economice de atunci.

Pentru o înțelegere mai complexă a acestui aspect demografic, de un real folos în judecarea sa ne este *distribuirea satelor după altitudine*. Observațiile făcute pe harta lui Büschel (1775) ne relevă că, la ocuparea zonei de nord de către austrieci, regiunea de podiș cuprinsă între 250—550 m altitudine, era în întregime populată, ea concentrînd 58.930 locuitori (85%) față de numai 11.070 locuitori în zona montană și submontană (15%). Peste cinci ani, zona de deal (250—550 m altitudine) concentra 88% din populație (120.935 suflete) față de numai 12% cît cuprindea zona de munte. Regiunile cele mai populate după altitudine sînt cele cuprinse între isohipsele de 275—450 m altitudine (la 1775, după harta lui Büschel), ele concentrînd 84,07% din așezări, adică 265 (din totalul de 337 localități) din care 39,84%, în zona podișului Sucevei ; 24,64% în zona deluroasă Cotmani și 19,59% în zona podișului Cernăuților ; zonele cele mai locuite din podiș sînt cursurile mijlocii și inferioare ale rîurilor și afluenților săi. În schimb, în zona montană și submontană, o intensă locuire se observă în zona cursurilor superioare ale rîurilor. Acest fapt explică, într-o oarecare măsură și decalajul cronologic al apariției unor așezări, dar și influența reliefului asupra lor.

Comparînd situarea unor vetre altitudinal, între harta Büschel și Otzellowitz, se observă nu numai o extensiune în suprafață a acestora dar și o ușoară urcare în altitudine a lor, pornită de jos în sus. Aceasta a dus treptat, pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea, la o etajare a gospodăriilor permanente pe toate treptele teraselor.

O primă etajare se poate constata pe harta lui Büschel, între 750—950 m altitudine : gospodăriile situate pe terasa inferioară de 7 m, sînt grupate în jurul bisericii sau a unui han, urmează grupări de case și

101 Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 24-68, fig. 1.

102 *Biblioteca Muzeului Suceava* (fond Bucovina-hărți, 1773, 1774 și 1775, scara 1 : 56.700) ; vezi Vasile Cucu, Emil I. Emandi, *op. cit., în Revista muzeelor* și monumentelor, nr. 10, 1981, p. 61-63 (nota 4).

cătune pe terasa de 20 m ; grupările de gospodării pe terasa de 65 m şi pe cea de 80—100 m sînt foarte risipite. O ultimă grupare de gospodării foarte depărtate între ele şi ultimele ca permanenţă şi stabilitate sînt cuprinse între 950 şi 1.100 m altitudine absolută. Zona optimă de locuit marcată pe harta Büschel este cea cuprinsă între 770 m şi 950 m. Lăsînd la o parte limita inferioară a aşezărilor de vale ce se găseşte la circa 1—2 m deasupra oglindei apelor, este interesant de semnalat, după harta lui Büschel, că limita absolută a gospodăriilor de plai urcă pînă la 1250 m altitudine. Ridicarea plafonului de locuit în zona de margine a ţinutului Dornelor şi Cîmpulungului rusesc, trebuie pusă şi în legătură cu relaţiile de schimb economice şi demografice existente cu Transilvania şi Galiţia. De asemenea şi vetrele locale din interiorul văilor înfundate (Moldoviţa şi Putila) ale zonei montane se situează la o medie ce variază între 1000 şi 1050 m altitudine (ex. Dorna 1020 m, Sarul 1050 m, Russ Moldoviţa 1011 m, Cîrlibaba 1100 m, Plosca 1100 m, Putila 1032 m, Falcău 1176 m).

Plafonul real al vetrelor variază de la o microzonă geografică la alta şi poate fi pus în legătură cu natura reliefului, panta de expunere şi gradul de despădurire.

Raportat la gradul de despădurire, plafonul real al aşezărilor, reflectă şi vechimea acestora, constatare evidenţiată nu numai cronologic între zona Dorna-Cîmpulung şi cea de la Putila-Cîmpulungul „rusesc" dar surprinsă şi pe harta lui Büschel, unde gradul de împădurire este mai mare cu circa 8-10% faţă de prima zonă.

Astfel, în zona Putila-Cîmpulungul „rusesc", despădurirea a cunoscut un ritm intens, mai ales la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, aceasta fiind legată de întemeierea aşezărilor de culme foarte risipite.

Dacă luăm în considerare marcarea pe hartă (1775) a caselor izolate, de tipul odăilor, în zonele defrişate prin poienire, putem considera că plafonul real al aşezărilor permanente este mereu în creştere. În sensul acesta s-a observat că aproape 70% din populaţie, din circa 67 de aşezări situate pe văi, se concentrează între isohipsele de 650 şi 950 m altitudine şi doar 23 de sate sînt situate, topografic, în zonele de culmi şi plai.

Urmărind acest bilanţ teritorial observăm că aşezările se găsesc într-un raport direct cu mediul geografic (pe harta lui Büschel) prin localizare, mărime, formă şi structură, cele din urmă caracteristici conturînd *tipul localităţii*. Factorii sociali, etnici, economici şi cei tradiţional-istorici, deşi au acţionat indirect asupra tipului de aşezare, nu în puţine cazuri ei au jucat un rol determinant. Analiza diferenţiată, pe zone geografice, s-a făcut după harta lui Büschel şi Otzellowitz. Astfel, pentru *zona montană şi submontană* (cu o suprafaţă de circa 5.000 kmp), interesante observaţii se pot face după harta lui Büschel, urmărind legătura dintre fîneaţă, păşune şi modul de grupare al gospodăriilor în „case", cătune şi sate.

În funcţie de expoziţia versantului şi extensiunea terasei (terasele de 4—10 m şi 12—20 m au concentrat cele mai numeroase gospodării)

așezările sînt situate, fie pe malul stîng (Vl. Putilei, Bistriței Aurii, Moldoviței), fie pe cel drept (Vl. Moldoviței). Pe terasele bine dezvoltate, gospodăriile se situează pe ambele maluri (Vatra Dornei, Putila). Populareа văii s-a făcut, în general, de la gura rîului spre obîrșie (Vama, Pojorîta) dar și invers (Valea Putilei). O primă constatare făcută pe baza hărții, ne evidențiază, din punct de vedere antropogeografic, două zone distincte, în care așezările, fie că au o răspîndire uniform compactă, fie că sînt risipite izolat, ele înșirîndu-se de regulă liniar pe văi (sub formă de „serii" de așezări) [103], grupate în asociații deschise pe terase, ceea ce denotă caracterul foarte strîns între vatră, drum și valea de rîu. În cazul nostru, pentru zona de munte, putem vorbi de un tip de așezare montană cu mai multe subtipuri. *Satul risipit,* în proporție de circa 60% apare în toată zona și se leagă, în special, de exploatarea pădurii și creșterea animalelor. Acest subtip de sat este larg răspîndit și în zonele vecine. Caracterul foarte risipit și casele destul de depărtate a determinat autoritățile austriece să ia măsuri de concentrare a populației de pe culmi pe văi, favorizîndu-i pe cei ce coborau prin scutiri de dări, de armată, înzestrarea lor cu loc de casă și grădină [104]. Astfel, față de satul risipit de culme, ce a luat naștere prin inițiativa personală a celor ce au imigrat, așezările din vale, de tipul coloniilor mult mai grupate, au avut drept scop exploatarea resurselor subsolului din zonă și toate sînt creații recente ale statului austriac [105]. Aspectul fizic al satului din zona de munte este bine surprins în jurnalul de călătorie a împăratului Franz I în Bucovina, de la 1817 [106] („la Iacobeni casele sînt risipite, mai multe de lemn... în vale o parte a localității... și teren cultivat, apoi munți, coborînd acoperiți parte cu fînețe, parte cu pădure. Peste Bistrița în vale sînt case singuratice...").

Celălalt subtip de așezare, *înșirat liniar de-a lungul rîului* are o structură fie grupată de case, fie alungită dar cu gospodării apropiate (el reprezintă 40% din așezările montane).

Grupările de case apar înșirate de-a lungul văii, pe distanțe de 8—13 km, sub denumirea de „casele Putrida", „casele Todoskanii", „casele Dorotheea", „Hauser Seletin", „Hauser Mezibrody". În aceeași zonă, pe văi alăturate, apar înșirate liniar negrupat, pe distanțe de 4—10 km (Cîmpulung, Russ Moldovița, Putila, Plasca) șiruri de case, fie de-a lungul văii, fie al drumului, evidentă fiind, în structura acestor vetre,

---

103 Emil I. Emandi, *Considerații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți (secolele XIV-XVII),* în SCIVA, 3, 1979, 30, p. 382 și urm.

104 Raimund F. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina,* Innsbruck, 1902, p. 141.

105 Raimund F. Kaindl, *op. cit.,* Czernowitz, 1898, p. 74-77 ; Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg...,* München, 1892, p. 12-13 (Coloniile întemeiate, mai ales cele germane, au rămas, din punct de vedere etnic, comunități distincte față de satele românești. Ele nu sînt continui, așa după cum se afirmă, ci sînt izolate în masa de așezări românești).

106 *Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I in die Bukowina (1817) und 1823),* herausgegeben, von Rudolf Wagner, München, 1979, p. 67-68 ; *Arhivele Statului București,* microfilme, nr. inv.

influența cursului de rîu și a vechilor căi comerciale. Acest subtip cu cele două variante de așezări, reprezintă una dintre formele vechi antropogeografice de așezări neteritorializate, din punct de vedere juridic ca sat, cu vatră și hotar [107]. Geneza și evoluția lor teritorial-geografică, economică, juridică și demografică, de la „pîlcuri de case" la cătun și sat, deși sînt forme tîrzii de cristalizare, ne relevă, judecînd lucrurile diacronic, două aspecte : pe de o parte analogiile ce se pot face cu situațiile similare din Transilvania (sec. XIII—XIV) [108] și cu cele din Moldova (sec. XV) [109], iar pe de altă parte ne dovedește *caracterul arhaic* (sub aspectul reminiscențelor păstrate) al unor forme de organizare administrativ-teritorială a satelor pe cursuri de văi, forme ce au putut exista chiar înainte de întemeierea satului feudal [110]. Tot în cadrul acestui subtip întîlnim și variantele de așezări cu sate înșirate liniar dar pe distanțe foarte scurte de 2-3 km, sau grupat în nuclee, cu distanțe foarte mici între ele, de 500 m — 1 km (ex. Stulpicani, Moldovița, Solca).

Pentru zona submontană (sau pericarpatică) [111], tipul cel mai caracteristic de așezare este *satul înșirat liniar,* fie de-a lungul coastei despădurite, fie a drumului și văii de rîu, gospodării ce au tendința de aglomerare în marginea pădurii sau de răsfirare pe văile secundare. Aspectul fizic al satului din această zonă, specific atît după înfățișarea cartografică, cît și după descrierea făcută în jurnalul de călătorie a lui Franz I, corespunde zonei de tranziție dintre munte și podiș, satul fiind cu „case risipite (Ispas), cu grădini... cu izlaz mare pe care pasc oi și vite cornute, primele în parte sînt negre, vitele cornute sînt frumoase și albe", „...prin Mile, o localitate cu case risipite, cu grădini îngrădite..." ; „se călătorește printre grădini și case împrejmuite cu garduri împletite din druguri" (Marginea) [112]. Nota distinctivă a acestui tip de sat e structura risipită a gospodăriilor, cu tendință de aglomerare a vetrei, datorită caracterului pronunțat agricol al acesteia și de împrăștiere a caselor pe hotarul satului, unde predomină economia pastorală.

Pentru *zona deluroasă,* cele două hărți (Büschel și Otzellowitz) ne înfățișează caracterul dispersat și extensiv al vetrelor, tipul de așezare

---

107 H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale,* București, 1980, p. 91-100 ; Emil I. Emandi, *Structuri economice, demografice și teritoriale în nordul Moldovei în secolele XIII-XIV,* comunicare susținută la dezbaterea științifică *„Formarea statelor feudale românești de sine-stătătoare"*, de la Drobeta Turnu-Severin, din 20-22 mai 1982.

108 Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1972, p. 224, 225, 398 ; idem, *op. cit.,* II, Cluj-Napoca, 1979, p. 21-108.

109 *DHR, A, Moldova, I,* București, 1975, p. 133, 144, 277, 339, 357, 374 ; L. L. Polevoi, *Ocerki istoriceskoi gheografii Moldavii XIII-XV v. v.,* Chișinău, 1979, p. 166-179.

110 Vezi nota 107 și P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova,* București, 1964, p. 31-32 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.,* p. 93-103.

111 Vintilă Mihăilescu, *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor,* în În amintirea lui Constantin Giurescu, București, 1944, p. 335-355 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.,* p. 24, 40-45.

112 *Die Riesetagebücher...,* herausgegeben von Rudolf Wagner, München, 1979, p. 10.

fiind legat direct de creşterea animalelor şi cultura plantelor (terenurile agricole erau restrînse şi extrem de fărîmiţate). Localizarea pe hartă a acestor aglomerări de vetre ne relevă o predominare a aşezărilor înşirate pe văi, unde gospodăriile se răsfiră pînă la o totală contopire cu valea. Tipul predominant este *satul răsfirat,* a cărui tendinţă este aceea de a se concentra în jurul bisericii şi în zona încrucişărilor de drum. Vetrele cu asemenea structuri răsfirate sînt creaţii ale unei economii mult mai diversificate, pe de o parte, iar pe de altă parte, reflectă o vechime mult mai mare decît prima menţiune documentară [113]. Şi în cazul de faţă, analiza celor două hărţi, ne relevă mai multe subtipuri. Un prim subtip îl reprezintă vetrele (35%) de sat *înşirate* (într-un rînd sau două) *pe văile secundare sau drumuri locale,* pe distanţe mici (700 m — 2 km), ele avînd mereu tendinţa de urcare spre pădure şi terasa superioară. Subtipul de vatră (25%) înşirată pe *valea principală sau drum* a cărei lungime variază între 500 m — 1 km, sau de la 2—7 km, are tendinţa de a se aglomera în jurul bisericii sau de a se răsfira pe 2—3 şiruri strînse de-a lungul văii, coastei sau drumului, sub forma unei reţele de paianjen.

Subtipul de aşezare (20%) *înşirat de-a lungul coastei pădurii* sau *în zona de obîrşie a pîraielor secundare* (vatra are lungimea de 500 m — 1 km şi 1,5 — 2,5 km) are tendinţa de răsfirare (datorată unei reţele bogate de drumuri) pînă la contopirea cu hotarul satului. Pentru acest subtip de aşezare, autorităţile austriece au luat măsuri de concentrare a caselor răzleţe.

Subtipul de *aşezare grupată* (15%), de formă mai mult sau mai puţin concentrică, are diametrul vetrei cuprins între 1—2 km sau 500 m — 1 km. De regulă acest subtip este amplasat topografic în zonele de platformă deluroasă şi în microdepresiuni. Subtipul de sat (4%) *concentrat dar răsfirat în nuclee* dispuse în şir pe văi secundare se leagă şi de unele influenţe etnice venite în zonă [114].

Subtipul de sat din *interiorul pădurii poienite,* de formă concentrică, nu reprezintă decît un procent de 1%. De asemenea, puţine sînt la număr (Grămeşti, Boian, Giurgeşti) aşezările care au tendinţa de risipire a vetrei, ele avînd, în general, o structură liniară de-a lungul văii, cu o tendinţă de pulverizare pînă la risipire pe coasta dealului defrişată sau în zonele des brăzdate de drumuri locale, ca urmare a unei intense exploatări a păşunilor, fîneţelor, şi punerii în valoare a noi terenuri agricole.

---

113 L. L. Polevoi, *Ocerki...,* Chişinău, 1979. p. 166-178 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.,* p. 11-23.

114 Vintilă Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România,* în Buletinul Societăţii Geografice Române, XLVI, 1927, p. 63-64, 68 ; I. Nistor, *op. cit.,* (ms. inv. 4329), p. 17-20.

Acest subtip îl putem considera intermediar între satul risipit din zona de munte și cel răsfirat din regiunea de deal. De remarcat concordanța dintre realitățile topografice înfățișate pe hartă la Büschel și descrierile așezărilor din jurnalul de călătorie a lui Franz I de la 1817 din Bucovina („un sat mare risipit, Dărmănești, cu cîteva case bune...", „...printr-o localitate Bănila, cu grădini împrejmuite, înăuntru case. Gardul de nuiele este tare frumos, case tare mici, din lemn sau din nuiele acoperite cu paie. Pe lîngă ele sînt tot astfel de grajduri, unele fără pereți. La stînga (...) este o biserică (...) din lemn și o clădire mai bună... casele sînt vopsite îndeosebi în alb... pe dreapta, lîngă drum, este un han (Berhomet). Lîngă drum ogoare, apoi este o vale la fel cultivată mai mult cu porumb... o localitate întinsă (Frătăuți) amenajată normal, cu casele separate înconjurate de grădini. Casele sînt bine zidite„ parte fără etaj, parte cu etaj, mai multe case de lemn, grădinile împrejmuite cu garduri de nuiele..." [115].

Un aspect fizic cu totul aparte l-au avut *satele de colonizare* [116] marcate și pe hartă, ele avînd o structură geometrizată, detașîndu-se net partea construită de teritoriul afectat producției („Apoi pe o stradă lungă, cu case frumoase de lemn, construite în mod regulat (Luisenthal)... cu case de lemn acoperite cu scîndurele, o stradă numai de german (Fürstenfeld). Pe stînga sînt cîteva ogoare și sticlăria mare cu două coșuri de topire și un furnal... Produsul, în urma comenzii, merge în Turcia..."). Cîteva constatări de ordin general se impun a fi făcute pe seama observațiilor făcute pe hărțile Büschel și Otzellowitz asupra tipurilor de așezări :

— concordanța văilor cu cea a cuestelor din zona de podiș, pe direcția N-S și mai puțin V-E, a accentuat forma liniară a structurii vetrei și aspectul topografic al concentrării caselor pe vale și terase, unde despădurirea a ocupat suprafețe mari. Concentrarea așezărilor se leagă atît de accentuarea peisajului agricol cît și de caracterul etnic al unor populații venite în zonă, care au întemeiat așezări de tipul sloboziilor ;

— deși există asemănări între diferite variante ale tipurilor de sat din zona de deal a Olteniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului, cu cele din nord-vestul Moldovei, totuși, putem admite unele note specifice legate de structura vetrei, mărimea hotarului și caracterul economic al hotarului satului, specifice variantei bucovinene ; .

115 *Die Reisetagebücher...*, herausgegeben von Rudolf Wagner, München, 1979, p. 10.

116 Ibidem, p. 35, 40, 43.

117 Pentru precizarea stării fizice a clădirilor din sat și a structurii habi-

— majoritatea caselor erau din lemn iar celelalte elemente ale structurii peisajului rural, bisericile [117], curțile boierești [118], hanurile [119], fie că sînt din cărămidă și piatră, fie că sînt tot din lemn ;

— trăsătura caracteristică a tipului de așezare din zona de munte și de podiș e axa așezării, formată fie de o vale de rîu, fie de o arteră de circulație, aceasta din urmă jucînd un rol mai puțin important. În sensul acesta putem afirma că în ambele zone geografice, *satul de vale* este forma cea mai răspîndită și comună tuturor vetrelor de sat. Astfel putem deosebi vetre de fund de vale (10%), vetre de luncă (30%), vetre de terasă (35%), vetre de versant (10%) și vetre de conctact geomorfologic (15%). În cazul nostru (după harta Büschel), valea rîului Nistru, Prut, Siret și cursurile superioare ale rîurilor Suceava și Moldova, sînt hotare antropogeografice ce delimitează zone mai puțin locuite de cele uniform și intens locuite — în speță zona de podiș.

Izvoarele demografice și cartografice ale vremii [120] reflectă, deopotrivă, atît *mișcarea populației* cît și *structura sa etnică și socială* corespunzătoare stadiului de dezvoltare economică și socială a societății românești în perioada de tranziție [121]. În judecarea acestor structuri etno-sociale, după ocuparea zonei de nord de către austrieci, se impun a fi făcute cîteva constatări în lumina politicii promovate de ocupanți în privința populației și a *mișcărilor demografice* din zonă.

---

tatului s-au avut în vedere următoarele lucrări : *Bibl. Acad.*, ms. german, 2, partea I, Topographische Beschreibung der in Jahre 1788 und 1789, von der k. k. Armée in Besitz genommen fünf Moldauischen Bezirken, f. 4-84 ; *Muzeul județean Suceava*, (fond Bucovina-hărți), Plans des Bukowiner Districts, 1773, 1774 și 1775, secțiunile 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 20, 25, 26, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 44, 45, 46, 51, 52, 57, 59, 60 ; *Die Riesetagebücher...*, herausgegeben von Rudolf Wagner, München, 1979, p. 9-90 ; *Arhivele Statului*, București, microfilme, inv.

În ținutul Sucevei, la 1790, sînt consemnate 66 de biserici construite fie din lemn (50), fie din piatră (16). Pentru zona de NV a Moldovei, harta din 1773, 1774 ., 1775 (Plans des Bukowiner Districts, consemnează cartografic, prin semnul specific, 259 de biserici (din totalul celor 337 de localități) inclusiv mănăstiri. De asemeni, sînt consemnate 44 de alte locuri sub denumirea de „alte Kirch" și „ruin Kirch".

118 Pentru bibliografie vezi nota 117. Sub denumirea de „alte Schloss" și „cwachthaus", harta din 1773, 1774 și 1775 consemnează 83 de asemenea locuri în Bucovina. În ținutul Sucevei, la 1790, sînt consemnate 38 de curți construite din piatră și cărămidă sau din lemn și parțial din piatră (Edlhof ist von unterher mir Stein aufgemanert der abere Theil aber von Holz).

119 Vezi nota 117. Harta „Plans der Bukowiner Districts" din 1773, 1774 și 1775 consemnează sub denumirea de „Wirtsh", 21 de asemenea locuri în tot atîtea localități.

120 D. Werenka, *op. cit.*, p. 9-124. Pentru lista localităților vezi I. Nistor, *op. cit.*, (ms. nr. inv. 4329), p. 15, 18, 19 ; P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII, partea I, p. 242-260 (Irina săracă, Gherman rus, Vasile sasul, Vasile țigan, Istrati ungurean, Grigori morar, Dumitru grec, Petru olar, Filip butnar, Ion grosar, Gavril humorean, Gavril văcar, Lupul șelar, Andrei croitor, Ion cîrciumar, Andrei țigan), p. 370-457 (Petru moscal, Sai rus, Nicula grec, Matei ciubotar, Itcul jidan, Ursul gălățean, Șulum eșan, Constantin muntean, Petre cojocar, Ștefan bejenar, Ștefan ungurean, Vasile olar, Lupul piuar, Ion vătăman, Gherasim ciubotar, Ion chelar, Iacob merticar, Petru croitor, Dumitru hutul, Macsim argat, Ștefan pînzar, Vasile cojocar, Petre rotar, Ursul moldovean etc.).

Trebuie remarcat, de la bun început că, fără excepţie, atît rapoartele din timpul administraţiei militare [122], izvoarele cartografice [123], însemnările călătorilor străini din zonă [124], cît şi unele studii care au apărut pînă la 1900 [125], consemnează populaţia băştinaşă sub denumirea de „moldoveni", „valahi" sau „români" ca una şi aceeaşi populaţie, de aceeaşi limbă, cea mai „străveche" şi mai „numeroasă" din zona anexată. Terenul sub care este desemnată populaţia băştinaşă din zonă are atît înţeles etnic cît şi teritorial-geografic, edificatoare în acest sens fiind afirmaţia lui J. Polek că „cei mai mulţi locuitori erau români şi ei se întindeau pe întreaga ţară", excepţie făcînd, după acelaşi autor, zona ocolului Cîmpuluingului „rusesc", unde predomina populaţia ruteană [126].

Contrar acestor date istorice, unele studii mai vechi [127], vorbesc de un „teritoriu pustiu", de o populaţie foarte „amestecată", în care românii erau mai puţin de jumătate din totalul locuitorilor, ei aşezîndu-se aici tîrziu, în sec. al XIV-lea, teorii, ce au fost preluate şi actualizate chiar şi de unele studii recent apărute [128].

Una din problemele de bază care au preocupat noua administraţie după 1774 a fost aceea a „proporţionalizării terenului cu populaţia" [129],

---

121 Vezi nota 2.

122 J. Polek, *op. cit.*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1893, p. 27-43 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 392-398 ; 452-473.

123 Vezi nota 14.

124 Ioan Budai-Deleanu, *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, în Gazeta Bucovinei, anul IV, nr. 8, Cernăuţi, 1894, p. 1-2 (în anexă vezi Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 169-186) ; Vasile Balş, *Beschreibung der Buccowina*, editată de J. Polek, în Jahrbuch, Czernowitz, 1895, p. 103-112 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 477 ; cf. I. Rohrer, *Die Wallachischen Bewohner der oesterreichischen Monarchie Vaterländische Blätter für den oesterreichischen Kaiserstaat*, nr. XLI, XLII, XLIII, 6 febr. 1810, p. 311 ; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, Bucureşti, 1921, p. 214 ; idem, *op. cit.*, III, Bucureşti, 1928, p. 18 ; Ludwig Adolf Simiginowicz, *Völkergruppen in der Bukowina*, Stuttgart, 1971, p. 11 („Die grosse Menge des Volkes der naturgemäs solche Fragen ferne zu liegen pflegen, hat sich indessen längst dafür entschieden das romänische Volk als die ursprüngliche Bevolkerung der Bukowina zu betrachten") ; J. Polek, *Joseph's II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1895, p. 34 ; cf. I. V. Göhlert, *Die Bukowina*, în Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft, XVIII, p. 74 ; *Die Reisetagebücher...*, herausgegeben, Rudolf Wagner, München, 1979, p. 15, 29, 34, 36, 45, 48, 50, 56.

125 Pentru bibliografia problemei vezi Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 67, 73, 75, 115-116.

126 Johann Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1900, p. 53 („Die Mehrzahl der Bewohner gehörte dem rumänischen Volksstamme an. Dieser Volksstamm war über das ganze Land verbreitet. Nur den Russisch-Kimpolunger Bezirk (heute Gerichtsbezirke Wiznitz und Putilla) hatten fast ausschliesslich Ruthenen inne").

127 Vezi notele 11, 12 şi 13.

128 Ibidem. În lucrarea *Narisi z istorii pivnicinoi Bukowini*, Kiev, 1980, p. 86-87, se arată că Bucovina a fost parte integrantă a Galiţiei, reluîndu-se în felul acesta unele afirmaţii cu caracter politic mai vechi, promovate de Imperiul austriac sub pretext de a ocupa partea de nord-vest a Moldovei ; vezi E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 106 ; N. Adăniloaie, în Revista de istorie, t. 35, nr. 8, 1982, p. 952.

129 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, 1898, Czernowitz, p. 70.

promovînd în acest sens o politică de mărire a numărului de contribuabili. În privința modului de a se realiza această politică demografică, părerile sînt diferite : pentru o politică de colonizare prin garantarea libertății religioase s-a pronunțat generalul Splény [130] și inginerul geodez Budinsky [131], contrar acestei păreri a fost generalul Enzenberg [132], care urmărea sporirea populației dar nu în dauna altor zone din imperiu ci pe seama țărilor vecine și pe creșterea naturală a populației din teritoriul ocupat. Pe o altă poziție, care implica mai puțin autoritatea centrală, mai ales sub aspect financiar, a fost politica promovată de împăratul Iosif al II-lea, care, după călătoria sa din 1783 în Bucovina, arăta că „sporirea populației în țara aceasta este lucrul cel mai important și ca să se ajungă la aceasta trebuie de folosit totul, fără cheltuieli însemnate" [133]. În sensul acesta strădaniile statului austriac s-au materializat în aducerea unui număr destul de restrîns de coloniști (germani, lipoveni, slovaci, unguri) [134], față de emigranții veniți din Galiția, Podolia și Transilvania în Bucovina. Acest fapt îl determină imediat pe împărat, la 1786, să emită o patentă prin care se cerea să nu se mai întreprindă „nici o colonizare în viitor, exceptînd aceea care se va face de la sine" [135].

În timpul anexării zonei de nord-vest a Moldovei la imperiul habsburgic, în conscripția generalului Splény din 1774, din cele 17.047 familii, 58 de familii erau armenești, 526 familii erau evrei, 294 de țigani și 1261 de familii rutene [136], ceea ce reprezenta, din totalul populației, circa 25% [137]. Tot pentru aceeași perioadă, după recensămîntul rus din 1774, putem deduce, după precizările făcute [138] și a onomasticului dat [139], că din totalul celor 62.510 locuitori, circa 75% erau români [140]. Această stare de lucruri este confirmată pe deplin și de izvoarele cartografice mai puțin utilizate. Astfel, maiorul Friederic de Mieg, unul dintre cei mai buni cunoscători ai zonei de nord-vest a Moldovei, pe vremea ocupării acesteia (el fiind însărcinat cu cartografierea zonei), în descrierea

130 Ibidem.

131 Ibidem, p. 71.

132 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 71 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 107.

133 J. Polek, *op. cit.*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1895, p. 38 ; Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 72.

134 Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 59 ; idem, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 17-20 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 315.

135 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 474 ; Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 72.

136 J. Polek, *op. cit.*, în Jahrbuch, 1893, p. 27-43 ; Dionisie Olinescu, *op. cit.*, în Buletinul Societății Geografice Române, XVI, trim. I, II, 1895, p. 237, 254 ; Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 70-72 ; C. A. Romstorfer, H. Wiglitzky, *op. cit.*, Wien, 1886, p. 13.

137 Ștefan Pascu, *op. cit.*, în Magazin istoric, anul X, nr. 2, 1976, p. 3.

138 P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII, partea I, p. 370-457 (Petre moscal, Alexa rus, David jidov, Mixolachi grec, Nicolaiu hutulu etc.).

139 P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII, partea I, p. 370-457 (Ivan rus, Iftimie Honceriuc, Petro Troltchi, Slimca Andrei, Velișcu Schion, Ivan Ciornie etc.).

140 Ștefan Pascu, *op. cit.*, în Magazin istoric, anul X, nr. 2, 1976, p. 3.

sa topografică, arăta că populația provinciei se compunea din „români, nemți, cîțiva unguri și rusnaci, între care se găsea o mare parte de emigranți din Polonia, Maramureș și Ardeal, asemenea din țigani“ [141].

Ulterior, prin imigrările destul de puternice care au avut loc în zona de nord a Moldovei, structura etnică a fost destul de fluctuantă, populația străină reprezentînd procente diferite de la o perioadă la alta (1779 — 24%; 1786 — 30%; 1800 — 25%).

Deși, în comparație cu restul Moldovei, acești indici sînt mai mari ei totuși reflectă preponderența, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, a populației românești în toată zona. În sensul acesta se impun a fi făcute cîteva precizări privind migrația în nord-vestul Moldovei.

Migrația din direcția vestică a cunoscut, de la o perioadă la alta, fluctuații și ea este, mai ales, de natură economică și confesională [142]. Populația emigrată din Transilvania nu se bucura de scutire de impozit în Bucovina. Prin conscripția de la 1779, Enzenberg constată că în Bucovina se găseau 5.018 suflete emigrate din Transilvania [143], din care 4.587 erau români. Din cele 24.000 familii refugiate din Transilvania la 1766 în Moldova, din cauza „lipsei de pămînt“ și a opresiunilor cu caracter religios [144], căpitanul Bäddeus, cu cei 10 caporali a reușit să trimită în Bucovina 2.287 de familii cu tot venitul lor [145]. Tot pe aceeași linie a propagandei făcute printre coloniștii veniți din Transilvania în Moldova, se numără și cea făcută de preotul Marconfy [146], între anii 1779—1785, în rîndul secuilor ș imaghiarilor, care în timpul administrației militare s-au așezat în sate românești slab populate, mai ales în zona deluroasă Horaiț, o regiune despădurită și propice agriculturii. Colonizările în această zonă au fost dirijate de stat, coloniștii neformînd așezări compacte (la 1786 sînt consemnați 2.678 de secui și unguri) [147]. Unele dintre aceste așezări sînt marcate și pe cele două hărți sub de-

141 J. Polek, *op. cit.*, în Jahrbuch, Czernowitz, 1897, p. 11.

142 E. Hurmuzachi, *Fragmente din istoria românilor*, II, București, 1900, p. 220-221; I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în Analele Academiei Române, seria II, t. XXXVII, mem. secț. istorice, 1915, p. 41-51; Ștefan Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în Unitate și continuitate în istoria poporului român, București, 1968, p. 204-205; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1971, p. 162-163.

143 I. Nistor, *Legăturile noastre cu Ardealul*, în Junimea literară, XI, p. 12-13; idem, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 14-15 (vezi lista de localități); D. Werenka, *op. cit.*, p. 9-124 (în dreptul fiecarei localități se specifică dacă este vorba de populație imigrantă).

144 I. Nistor, *op. cit.*, în Analele Academiei Române, seria II, t. XXXVII, mem. secț. istorice, 1915, p. 41.

145 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 438-439; Ion Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 16.

146 J. Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801 in alphabetischer Darstellung*, in Jahrbuch, Czernowit, 1908, p. 30.

147 H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 62-64; Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, p. 77-78; I. Nistor, *op. cit.*, în Analele Academiei Române, seria II, t. XXXVII, mem. secț. istorice, 1915, p. 50; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 163 (vezi și localitățile indicate).

numirea de Josephfalva și Isteseghts [148]. Populația românească emigrată din Transilvania s-a stabilit în așezări existente, în peste 72 localități, concludente în acest sens fiind mențiunile făcute de recensăminte [149]. Doar la Ilișești (Slobozia Ilișești) și Tereblecea (Tereblecea Ungureni) ei au format așezări mai compacte [150].

Migrația din direcția nordică a avut drept zonă de plecare Galiția, Podolia și Polonia. Emigrarea populației din zonă nu a făcut obiectul unei politici de stat (sudul Poloniei era destul de slab populat) [151] din partea imperiului, ea făcîndu-se de la sine, în mod spontan și pe cont propriu. Dintre cauzele care au provocat aceste emigrări, amintim „lipsa de pîine", regimul aspru de exploatare și frica de recrutare [152]. Emigranții din Polonia se bucurau, pe timp de 3 ani, de scutirea de bir, ei fiind în majoritatea lor funcționari [153].

În memoriul său de la 1779, Enzenberg raporta la Viena că populația ruteană s-a așezat, în special, între Nistru și Prut, cu 12—13 ani înainte de ocupare, ea la acea dată reprezentînd 14.114 suflete [154]. Înainte de sec. al XVIII-lea ei erau preferați ca slujitori de pază, fiind favorizați de starostele de la Cernăuți [155] de a se așeza, mai ales, pe valea Putilei și Ceremușului. La sfîrșitul sec. al XVIII-lea, coloniștii ruteni s-au așezat, după planul stăpînirii, numai la Breaza și Crisceatec [156]. Atît pe harta lui Büschel cît și a lui Otzellowitz sînt consemnate o serie de așezări de tipul sloboziilor în care populația imigrantă era destul de risipită în masa așezărilor existente („lăturalnici"), ea preferînd mai ales zona submontană a Carpaților pădurоși și zona deluroasă a podișului Cotmani și Cernăuți.

Autenticitatea acestor informații consemnate cartografic sînt confirmate atît de Hacquet, prin semnalarea (la 1788) în zona muntoasă și cea de deal a emigranților veniți din Galiția și Polonia, cît și de datele oferite de recensămîntul rus din 1774. Emigrările masive după 1775 din

148 *Biblioteca Muzeului județean Suceava* (fond Bucovina-hărți), 1773. 1774 și 1775, secțiunea 45 ; V. Cucu, Emil I. Emondi, *op. cit.*, în Revista muzeelor și monumentelor, nr. 10, 1981, p. 66, fig. 3.

149 D. Werenka, op. cit., p. 9, 11, 14, 18, 21, 27, 30, 31, 37, 39, 44, 45, 46, 49, 54 63, 64, 66, 71, 83, 87, 96, 100, 102, 111, 112, 123.

150 I. Nistor. *op. cit.*, p. 59 ; D. Werenka, *op. cit.*, p. 94 ; P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII, partea I, p. 338.

151 I. Nistor, *op. cit.*, p. 65 ; F. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1908, p. 42-43.

152 I. Nistor, *op. cit.*, p. 48-50, 63 ; F. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1908, p. 32 și 36, 38 ; Raimund F. Kaindl, *Die Ruthenen in der Bukowina*, Czernowitz, 1890, p. 30.

153 H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 66 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 79.

154 I. Nistor, *op. cit.*, p. 56, 81 ; F. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1908, p. 23 („...das die Zurücklieferung derselben bei den in der Bukowina befindlichen auch galizischen *in totali* auf 14.114 Seelen sich erstreckenden Emigranten ein Aufsehen verursachen...") ; Ludwig Adolf Simiginowicz, *op. cit.*, p. 37-38 ; D. Werenka, *op. cit.*, p. 5, 20, 33, 41, 42, 44, 47, 48, 55, 57, 58, 61, 66, 77, 87, 90, 106, 115, 122, 123 ; E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 321.

155 N. Iorga, *Studii și documente*, VI/2, București, 1902, p. 234.

156 Raimund F. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich*, Innsbruck, 1902, p. 139-140.

Galiţia a determinat o polemică aprigă ce s-a purtat în jurul anului 1779, între generalul Enzenberg şi guvernatorul Galiţiei, pe temeiul că cei veniţi după anul 1779 în Bucovina, să fie rtrocedaţi stăpînilor din Galiţia [157]. Organele administrative din Bucovina primiră ordin de extrădare a celor care nu au venit cu învoirea stăpînului şi nu au permis de emigrare [158]. Tot din această direcţie, dar cu o amploare mai mică, sînt emigrările populaţiei evreieşti ; veniţi, mai ales, ca arendaşi, meşteşugari şi comercianţi, numărul acestora, spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea, scade de la 714 familii (1782) la 582 familii (1786) [159]. După încorporarea Bucovinei la Galiţia, numărul acestora, la 1800, a ajuns la 3.286 de suflete [160].

Migraţia din direcţia estică a fost aproape neînsemnată, deşi a făcut parte din politica statului austriac [161]. Lipovenii, aşezaţi după 1776 în zona de nord-vest a Moldovei [162], au venit din Basarabia, din zona Donului şi Dobrogei, ei întemeind colonii la Lipoveni (1770), Mihodra (1780), Varniţa (1784), Bănăţeni, Luitak şi Rosez. De asemenea, s-au aşezat la Climăuţi, Landonfelva (Bălcăuţi), Fîntîna Albă [163]. Harta lui Büschel surprinde unele aşezări (Fîntîna Albă) chiar înainte de 1774, dar care au fost imediat părăsite de către lipoveni [164]. La 1783 ei obţin din partea împăratului Iosef al II-lea [165] garantarea libertăţii religioase, scutirea de armată şi de impozite pe timp de 20 de ani.

Migraţia din din direcţia sudică s-a bucurat din partea autorităţilor de un sprijin permanent. Populaţia venită din Moldova era scutită, timp de 3 ani de bir [166]. Într-o primă etapă (1775—1782), datorită şi agitaţiei făcute de trimişii austrieci în Moldova [167], se constată un flux de emigrare destul de puternic. Astfel, între anii 1778—1782 au sosit în Bucovina 6.000 de familii, din care, în anii 1781, 1.330 de familii, iar în 1782, 3.083 de familii [168]. În acelaşi timp, moldovenii aşezaţi la Valea Putnei erau scutiţi, timp de 20 de ani de impozite, iar cei de la Lucăceşti pe timp de 5 ani [169]. În cea de a doua etapă, după 1785, se constată

157 I. Nistor, *op. cit.*, p. 63 ; F. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1908, p. 32.

158 I. Nistor, *op. cit.*, p. 65, 95.

159 H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 53 ; Dimitrie Dan, *Evreii din Bucovina*, Cernăuţi, 1893, p. 6 ; Ludwig Adolf Simiginowicz, *op. cit.*, p. 181-182.

160 Ibidem.

161 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 72-73.

162 Idem, *op. cit.*, p. 74 ; I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 18 ; Ludwig Adolf Simiginowicz, *op. cit.*, p. 91 ; Dimitrie Dan, *Lipovenii din Bucovina*, Cernăuţi, 1894, p. 13-15 ; *Die Reisetagebücher...*, herausgegeben Rudolf Wagner, München, 1979, p. 43 (conducătorul lipovenilor era Petrovits, în vîrstă de 98 de ani, el fiind cel care a adus colonia).

163 I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 18.

164 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 74.

165 Idem, *op. cit.*, p. 72.

166 Vezi nota 53.

167 Vezi nota 143, 144, 145.

168 I. Nistor, *op. cit.*, p. 96 (vezi tabelul) ; cf. Andres Wolf, *Beiträge zu einen statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, I, Hermannstadt, 1805, p. 85.

169 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 72-74 (vezi nota 15).

un proces de părăsire a numeroase aşezări din Bucovina (Sf. Onofrei, Sf. Ilie, Prevorschi, Badeuţi, etc.) [170], ajungîndu-se în 1786 să se constate că existau 277 de case părăsite [171], iar populaţia plecată între anii 1785—1786, se ridica la 6.937 de suflete [172]. De asemenea, consilierul gubernial Ainser constata că într-o perioadă scurtă de timp (1786—1787) au plecat de pe moşiile Fondului bisericesc, din cauza lipsei de pămînt, 221 familii [173].

În perioada imediat următoare (1789—1803) [174], au emigrat din Bucovina în Moldova, 14.717 persoane, iar de acolo au venit doar 5.944 de suflete. Dintre cauzele care au determinat aceste emigrări [175] amintim : lipsa de proprietate individuală, frica de recrutare, teroarea instaurată de arendaşi, mărirea pentru unele sate a zilelor de robotă, luarea dijmei în mod arbitrar, sustragerea din pămînturile rusticale, etc. La toate aceste greutăţi s-a adăugat seceta din anii 1786, 1788, 1816, precum şi izbucnirea războiului ruso-turc din 1788—1792 [176]. Pentru a pune stavilă acestor emigrări din Bucovina şi a permanentiza populaţia, autorităţile austriece au luat unele măsuri. Astfel, prin patentele [177] din 1786 şi 1787, s-au creat pămînturi sătesti (rusticale) stabile, scoase de sub puterea stăpînului, avînd drept numai de folosinţă ; de asemenea, s-a stabilit procedura de urmat în litigiile ivite între săteni şi stăpîni. Patenta opreşte pe stăpîni de a impune, peste obligaţiile legale ale ţăranului, efectuarea zilelor în plus. Ea fixa sancţiunile ce se aplicau de către Oficiul districtual administrativ [178].

Un aspect cu totul aparte l-a constituit pentru Bucovina politica statului de a întemeia *colonii germane* [179]. Scopul acestor colonizări a

170 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Innsbruck, 1902, p. 526 ; D. Werenka, *op. cit.*, p. 10, 11, 13, 16, 62, 78, 90.

171 I. Nistor, *op. cit.*, p. 121.

172 Ibidem, (vezi tabelul).

173 I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 37 şi urm. ; idem, *op. cit.*, p. 122.

174 I. Nistor, *op. cit.*, p. 127 ; H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 46.

175 cf. J. Budinszky, *Beschreibung des Buccowiner District*, (ms.), Wienn, Sign, VII, h 11 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 123, 126 ; N. Grămadă, *Sătenii şi stăpînii...*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, anul I-II, seria II, Cernăuţi, 1944, p. 12-17, 44, 50-70.

176 F. A. Wickenhauser, *Molda*, II, 2, Czernowitz, 1887, p. 115-116 ; C. Căzănişteanu, *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1981, p. 259-269.

177 Moritz Drdacki, *Die Frohnpatente Galiziens*, Wien, 1838, p. 84, 127 ; Ludwig Klunker, *Die gesetzliche Unterhaus-Verfassung in Galizien*, II, Lemberg, 1845, p. 310 ; N. Grămadă, *op. cit.*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, anul I-II, seria II, Cernăuţi, 1944, p. 40-46.

178 V. von Zieglauer, *op. cit.*, Czernowitz, 1901, p. 107-110 ; N. Grămadă, *op. cit.*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, anul I, II, seria II, Cernăuţi, 1944, p. 16.

179 H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 55-62 ; Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 74-77 ; F. A. Wickenhauser, *Die Deutschen Siedelungen in der Bukowina*, Czernowitz, 1885 ; Ludwig Adolf Simiginowicz, *op. cit.*, p. 150, 152 ; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 215, 289 (Contrar adevărului şi realităţilor istorice autorul susţine că germanii au fost adevăraţi „misionari" într-o ţară care putea fi revendicată de oricine ,ea neavînd, de fapt, nici o istorie si nici o populaţie distinctă geografică) ; Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg...*, München, 1982, p. 11-16 (vezi şi harta) ; I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 19-20 ; I. E. Torouţiu, *Populaţia şi clasele sociale din Bucovina*, Bucureşti, 1916, p. 45 şi urm.

fost acela de a valorifica, mai ales, resursele solului și subsolului, ceea ce a determinat o anumită dirijare a coloniștilor. Meseriașii veniți erau scutiți, pe timp de 30 de ani, de impozit [180], iar o anumită parte, numiți „conventionaliști", făceau numai 10 zile robota pe an și nu intrau în categoria supușilor [181]. Dintre cei veniți, o parte sînt funcționari numiți, iar alții sînt „parveniți". Cele două colonii germane (Prelipcze și Sadagura), marcate pe harta Büschel, întemeiate înainte de ocupație, s-au destrămat treptat [182]. În schimb, spre sfîrșitul administrației militare, proiectele de colonizare germană își găsesc realizarea mai ales la orașe.

Primii germani rustici vin din Banat în 1782 (originari erau din regiunea Rhinului) [183] și se așează în zonele populate de la Roșa, Jucica, Greci, Molodia (cătun Franzthal) și Mitocul Dragomirnei. În 1787 au venit din Franconia și Suabia 80 de familii germane [184] care s-au așezat în zona satelor Frătăuți (1788). Satu Mare (Satu Mare Nemțesc), Milișăuți, Sf. Onofrei (1787), Arbore, Iței, Ilișești, Tereblecea și Badeuți. La 1788, profesorul din Lemberg, Hacquet, găsește pe drumul împărătesc al Frătăuțiului, un funcționar comisar, care supraveghea opt sate de coloniști [185]. Nemții veniți din Boemia și Breslau au înființat așezările de la Dealul Ederei, Boureni și Negrileasa [186]. La sfîrșitul sec. al XVIII-lea au fost aduși, în special, meșteri sticlari din Boemia, care s-au așezat la Huta Veche, Neuhütte, Crasna, Fürstenthal (1803, Voivodeasa), Bori, Clit, Lichtenberg (Dealul Ederii), Karlsberg (1787, Gura Putnei).

Pentru exploatarea zăcămintelor de fier, cupru și argint au fost aduși, între anii 1784—1809, coloniști germani din regiunea Zips, din nordul Ungariei și așezați la Iacobeni, Cîrlibaba (cătun Mariensee), Pojorîta, Freudenthal (lîngă Vatra Moldoviței), Prisaca (Eisenau), Vama, Bucșoaia, Luisenthal (lîngă Fundu Moldovei). Coloniile din zona montană sînt bine redate în jurnalul de călătorie a împăratului Franz I [187], în care se arată că minerii sînt „parte boemi, parte țipseri, parte din Schemnitz... de asemenea unguri și tirolezi".

Coloniile de slovaci [188] au fost așezate mai ales pe moșiile Fondului bisericesc, ei au venit pe la 1799 ca muncitori sticlari din comitatul Trenczin și s-au așezat la Crasna, Hliboca, Tereblecea, Pleșul, Poiana Micului, Althütte, Calicinca, Tărășani, Cacica și Solonețul Nou.

180 H. J. Bildermann, *op. cit.*, p. 57.

181 H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 59-60 ; Ludwig Adolf Simiginowicz, *op. cit.*, p. 152.

182 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 74-75.

183 Ibidem ; I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329, p. 19.

184 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 76 ; Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg...*, München. 1982, p. 12 (Din punct de vedere etnic comunitățile germane erau distinct așezate).

185 H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 58.

186 I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 19 ; Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg...*, München, 1982, p. 12-13.

187 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 77 ; *Die Reisetagebücher..*, herausgegeben Rudolf Wagner, München, 1979, p. 42 ; Rudolf Wagner, *Bori, Karlsberg...* München, 1982, p. 12.

188 Raimund F. Kaindl, *op. cit.*, Czernowitz, 1898, p. 78 ; I. Nistor, *op. cit.*, (ms. inv. 4329), p. 18.

Recensămintele și catagrafiile de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, ca și izvoarele cartografice cuprind date prețioase cu privire la *structura socială a populației*. Unitatea de conscriere în tabelele de impozit a fost gospodăria. Întreaga populație se diferenția în raport cu plata impozitelor. În sensul acesta avem două categorii menționate : oameni birnici și cei scutiți de dările fiscale (unii parțial), ei formînd așa numiții oameni de scuteală (rufeturile) [189]. Din prima categorie, de birnici, făceau parte marea majoritate a populației, țărani care plăteau impozite și efectuau prestații nemijlocit în folosul visteriei statului, indiferent dacă lucrau pămîntul Fondului bisericesc sau pe cel al proprietarilor. În cea de a doua categorie intrau oamenii de scuteală (poslușnicii, panțîrii, mazilii, văduve, preoți, ruptași, dîrvari, slugi, etc.) [190]. Ei erau degrevați de sarcinile publice și intrau în relații directe cu stăpînii, relații ce se stabileau pe bază de contract, caracteristice perioadei de destrămare a orînduirii feudale [191]. Tot în categoria oamenilor de scuteală intrau cei veniți de peste hotare (liuzii) [192]. Breslașii amintiți plăteau bir, ei fiind scutiți numai de havalele [193].

Înainte de ocupație, recensămîntul rus [194], găsea, pentru zona de nord a Moldovei, 7.549 de capi de familii scutiți de bir și 9.514 familii birnice, acestea din urmă reprezentînd 52,70% din numărul total de familii. Imediat după ocupație, austriecii constată, că din totalul celor 12.402 familii, un număr de 7.479 de case sînt birnice, adică un procent de 60,30% (în ținutul Cîmpulung-Suceava ei reprezentau 69,72% ; în ținutul Sucevei 43,89% și al Cernăuțiului, 66,79%).

Urmărind structura rufeturilor, după recensămîntul rus din 1774, constatăm pentru zona de nord, anexată la imperiul habsburgic, că, pentru ținutul Sucevei scutelnicii reprezentau 54,42%, iar pentru ținutul Cernăuților, 42,80% ; celelalte categorii de rufeturi erau reprezentați de femei sărace (12,67% în ținutul Sucevei și 10,04% al Cernăuților), evrei (4,11% în ținutul Sucevei și 12,73% al Cernăuților), preoți (9,60% în ținutul Sucevei și 15,41% al Cernăuților) și într-un procent destul de mic celelalte categorii [195].

Tot pentru același an, 1774, pe baza recensămîntului rus, s-a putut stabili structura ocupațiilor locuitorilor birnici (4.124 familii) din ținutul

189 Ioana Constantinescu, *op. cit.*, în Studii și materiale de istorie medie, IX, 1978, p. 10, 15 ; Corneliu Istrati, *op. cit.*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"(supliment, I), Iași, 1979, p. I-II, VI.

190 P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII, partea I, p. 242-260 ; 336-353 ; 370-457 ; (în dreptul fiecărei așezări sînt enumerate categoriile scutite) ; Bibl. Academiei, ms. german, 2, partea I, f. 4-84.

191 Ioana Constantinescu, *op. cit.*, în Studii și materiale de istorie medie, IX, 1978, p. 10.

192 Pentru această categorie vezi discuțiile ce se poartă, în Studii și materiale de istorie medie, IX, 1978 ; p. 11 ; Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" (supliment, I), Iași, 1979, p. I-II.

193 Ioana Constantinescu, *op. cit.*, în Studii și materiale de istorie medie, IX, 1978, p. 20.

194 Vezi nota 190.

195P. G. Dmitriev, *op. cit.*, VII, partea I, p. 242-260 ; 336-353 ; 370-457.

Cernăuților : 1,35% pînzari, 2,01% morari, 0,38% croitori, 0,46% olari, 0,55% cojocari, 1,04% ciubotari, 0,67% brutari, 0,65% rotari, 0,94% fierari, 0,46% curelari, 0,66% dulgheri, 0,36% prisăcari. Aceste categorii reprezentau doar 11,05% din totalul populației birnice, care, în rest erau țărani (89,95%).

După 1775 structura acestor categorii sociale se schimbă complet. Astfel, după balanța lui Splény din 1776 [196], populația birnică (12.295 familii) reprezenta 85,67% din totalul populației. Celelalte categorii sociale reprezentau procente foarte mici : 2,41% clasa privilegiată (boieri, mazili, răzeși), 3,49% preoți, 1,98% slujitori (arnăuți, călărași, gardieni, judecători) și 6,43% alte categorii (armeni, evrei, etc.).

Față de anul 1774, numărul țăranilor birnici (7.479 familii) a crescut cu 60,82%. Comparînd aceste cifre cu cele date de Enzenberg la 1786 [197] (25.921 familii) constatăm că numărul țăranilor birnici a crescut, față de 1774, cu 338,16% iar față de 1776, cu 205,70%, ceea ce explică politica statului austriac de a mări numărul celor impuși la plata birului individual și nu în cadrul cislei sătești. În cadrul clasei țărănești s-au stabilit anumte categorii, în funcție de numărul de vite pe care-l posedau [198] : fruntași (2 perechi de boi), mijlocaș (1 pereche de boi), codaș (nu avea boi ci numai vacă) și colibași (Häusler), cu casă și grădină.

În funcție de aceste dotări s-a căutat a se stabili loturi de o anumită întindere, acțiune ce a eșuat [199] datorită venirii coloniștilor care, treptat, au contribuit la micșorarea pămînturilor „rusticale" și la mărirea numărului țăranilor birnici, accentuînd. în felul acesta, pătrunderea relațiilor de tip capitalist. Astfel, la 1809, sătenii din Slobozia Rarancei [200] erau împărțiți în 3 categorii, după întinderea pămîntului : codași (3 fălci teren arabil), mijlocași (4 fălci teren arabil) și colibași (fără pămînt).

Relevantă în acest sens este catagrafia din 1786 [201], unde populația birnică reprezintă 93,63% din totalul populației (27.011 familii). Celelalte categorii erau reprezentate de : meseriași (672 familii), 2,48% negustori (144 familii), 0,53% ; nobili și funcționari (373 familii), 1,38% ; preoți (356 familii), 1,31% ; evrei (175 familii), 0,64%.

Pentru ținutul Sucevei [202] situația este mai echilibrată în ceea ce privește structura socială, ca urmare a persistenței vechilor relații de

196 J. Polek. op. cit., în Jahrbuch, Czernowitz, 1893, p. 30-39 ; D. Olinescu, *op. cit.*, în Buletinul Societății Geografice Române, XVI, trim. I-II, 1895, p. 239-251.

197 E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 452 ; H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 69.

198 J. Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres, 1801*, p. 12 ; N. Grămadă, op. cit., în Anuarul Muzeului Bucovinei, anul I-II, seria II, Cernăuți, 1944, p. 47-48.

199 N. Grămadă, *op. cit.*, în Anuarul Muzeului Bucovinei, anul I-II, seria II, Cernăuți, 1944, p. 49-50 ; 80 ; 105-111.

200 Ibidem.

201 Vezi nota 197.

202 *Bibl. Acad.*, ms. german, 2, partea 1 și 2, Topographische Beschreibung der in Jahre 1788 und 1789 von der k.k. Armée in Besitz genommen fünf Moldanischen Bezirken ; Corneliu Istrati, *op. cit.*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" (supliment I), Iași, 1979, p. 1-6 ; D. M. Dragnev, *op. cit.*, p. 57 (tabel 4)

tip feudal. Astfel, la 1790, capii de familii impozabili (4.561) reprezentau 54,65% iar cei supuşi la prestaţie (4.596), 55,07%. Faţă de 1790, în 1816, numărul locuitorilor birnici (8.229 familii) a crescut cu 180,42%. Oamenii fără bir nu reprezentau, la 1816, decît 10,36% din totalul populaţiei. Raportat la 1775, numărul familiilor birnice a crescut în 1790 cu 10,70% iar în 1816 cu 99,07%.

În judecarea structurilor sociale, de un real folos sînt consemnările făcute de administraţia militară (1786)[203] a categoriilor de vîrstă ale populaţiei. Astfel, locuitorii între 1-15 ani reprezentau 25,15%, cei între 15-30 ani, 13,91%, între 30-50 ani, 12,45% şi peste 50 de ani, 4,12%. Aceasta explică, pentru zona de nord-vest a Moldovei, că raportul între naşteri şi decese era favorabil naşterilor, ceea ce relevă, pe de o parte dinamica populaţiei destul de activă, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, iar pe de altă parte, procentul de naşteri era destul de echilibrat, el fiind 1 la 55 de decese de 1 la 88[204]. Populaţia feminină, la 1786, reprezenta 44,35% (55.456 suflete) din totalul populaţiei, fenomen constatat de altfel şi în alte zone ale ţării[205].

Din punct de vedere al repartiţiei populaţiei în raport cu mediul de convieţuire[206], marea majoritate, aproape 95%, trăiau la sate. Astfel, la 1774 (2.020 locuitori), populaţia de mediu urban reprezenta 3,24%, ca în 1779 (5.685 locuitori) să crească la 4,85%, procent care s-a menţinut pînă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea.

În toată perioada de sfîrşit a sec. al XVIII-lea, populaţia celor trei oraşe (Suceava, Cernăuţi şi Siret) a crescut, faţă de 1775, cu 8,56% în [illegible]; 81,43% în 1779 (5.685 suflete); 50% în 1780 (5.050 suflete) şi cu [illegible] în 1784 (5.145 suflete). Cea mai mare creştere a înregistrat-o oraşul Suceava (1779) şi Cernăuţi (1784), ea reprezentînd din totalul populaţiei 2,01% şi respectiv 1,79%.

Creşterea atît de importantă a populaţiei zonei de nord, oglindită [illegible] conscripţii şi recensăminte, fie în izvoarele cartografice, nu este [illegible] fenomen singular ci se integrează unui proces general ce a cuprins [illegible] Europă la sfîrşitul veacului al XVIII-lea[207]. Condiţiile interne, [illegible] şi influenţa străină au determinat, în mod obiectiv, o evoluţie

---

[illegible] E. Hurmuzachi, *op. cit.*, p. 452.

[illegible] H. J. Bidermann, *op. cit.*, p. 68; Şt. Pascu, *op. cit.*, în Populaţie şi socie- [illegible] Cluj, 1972, p. 69.

[illegible] E. Hurmuzachi, *op. cit.*, VII, p. 452; Şt. Pascu, *op. cit.*, în Populaţie şi [illegible] I. Cluj, 1972, p. 69.

[illegible] Pentru datele privind populaţia din mediul urban vezi: D. Werenka, [illegible] p. 92-93; 101-102; 108; *Bibl. Acad.*, ms. 5244, f. 256; Raimund F. Kaindl, [illegible] *von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwört*, Czerno- [illegible] p. 185 şi urm.; Al. Bocăneţu, *Istoria oraşului Cernăuţi pe timpul Mol-* [illegible] Cernăuţi, 1933, p. 52 şi urm.; Doboş Boca, Valerian, *Tîrgoveţii Siretului din* [illegible] Cernăuţi, 1938, p. 16-34; D. Ciurea, *Date şi sublinieri privind Suceava* [illegible] *XV-XVIII*, în Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xeno- [illegible] Iaşi, 1966, p. 199. De asemenea vezi nota 202, pentru cele două aşezări [illegible] — la 1790 — din ţinutul Sucevei: Fălticeni (229 case) şi Burdujeni (122 ca- [illegible] Arhivele Statului Suceava, fond ORPOT, inv. 129, mapa.

[illegible] Ecaterina Negruţi, *op. cit.*, în Revista de istorie, t. 34, nr. 2, 1981, p. [illegible] Pierre Guillaume, Jean Pierre Poussou, *op. cit.*, p. 105-118.

sinuoasă a fenomenolr demografice din zonă. Dintre fenomenele demografice ce au caracterizat zona de nord a Moldovei pentru această perioadă amintim : sporirea remarcabilă a populației ; reducerea mortalității în comparație cu secolele anterioare ; creșterea numărului contribuabililor în raport cu populația privilegiată ; accentuarea mobilității populației, fenomen cauzat, mai ales, de evenimentele politice ce au creat o stare de permanentă tensiune și o puternică migrație în zonă a altor neamuri din ținuturile învecinate ; colonizările practicate nu au putut modifica, în mod substanțial, numărul total al localităților existente și consemnate cartografic ; ritmul de creștere față de perioada anterioară este destul de mare, dar, în comparație cu alte zone, el se situează într-un oarecare avans ; hărțile cartografice ridicate înainte de ocupare — 1773—1775 — pun în evidență cu claritate locuirea întregului teritoriu cu densități ce variază de la o zonă la alta, ele înfățișînd, în cazul de față, zona de nord-vest într-o perioadă social-economică critică, cea de destrămare a relațiilor feudale și de pătrundere a relațiilor capitaliste în agricultură.

În sensul acesta credem că aceste trăsături ale habitatului din zona nord-vest a Moldovei demonstrează pregnant existența, în ultima perioadă a secolului al XVIII-lea, a unor oscilări demografice de natură cantitativă, dovadă a creșterii populației pe fondul existenței unei structuri sătești vechi, capabile să determine, în perioada imediat următoare, importante mutații demografice și sociale, cu consecințe diferite în evoluția istorică a regiunii. În cazul de față cercetarea demografico-istorică a încercat să pună în evidență marea bogăție de informații ce o pot furniza izvoarele cartografice în studierea spațial-cronologică a fenomenelor de masă — așezările și populația.

NOUVELLES DONNÉES ET SOULIGNEMENTS AU SUJET DE L'HABITAT DU NORD-OUEST DE LA MOLDAVIE À LA FIN DU XVIII-E SIÈCLE

Résumé

Dans l'article ci-dessus les auteurs se proposent de présenter l'évolution démographique de la zone de nord-ouest de la Moldavie — région qui en 1774 a été annexée par l'Empire des Habsburges et dénommée ultérieurement la Bucovine — dans la période 1774—1800, en partant de l'analyse de certains documents inédits (sources carthograpihques, documents d'archive oeuvres en manuscrit) et d'autres sources publiées, mais moins connues. Les sources carthographiques utilitsées (la carte de la Bucovine de 1773—1775 — la carte Büschel — et celle de 1790 — la carte Hora von Otzellowitz) ont été complt es avec celles d'archive (les procès-verbaux de la commission de délimitation des propriét s — Pitzelli ; La Toponimie des villages de Bucovine) et egalement par celles publiées (dans la collection de documents Hurmuzachi ; le recensement russe de 1772—1773 et 1774) fait que nous a facilité la comparaison et la reconstitution sur des nouvelles bases

du cadre quantitatif et qualitatif démographique de la zone. Les conditions internes, la domination et l'influence étrangère, ont déterminé en mode objectif une évolution sinueuse des phénomènes démographiques, avec des conséquences différentes pour l'histoire de la zone. En partant de ces conditions historiques et des dates statistiques conservées et connues jusqu'à présent de celle période, les auteurs font un bilan et une analyse des phénomènes démographiques qui ont caracterisé la zone de nord-ouest de la Moldavie à la fin du XVIII-e siècle, parmi lesquels nous rappelons. L'augmentation remarcable de la population-entre 1774—1807-on a enregistré un accroissement de 321% ; la diminution de la mortalité en comparaison avec les siècles antérieurs, l'augmentation du nombre des contribualbles par rapport à la population privilegiée ; l'accentuation de la mobilité de la population, phénomène déterminé particulièrement, par les événiments politiques d'après 1775, a créé un permanent état de tension et une forte migration en zone des autres nations des contrées avoisinantes, en se posant ainsi les fondements de la politique de dénationalisation de la population roumaine par l'Empire des habsburges ; les colonisations pratiquées jusqu'à la fin du XVIII-a siècle n'ont pas pu modifier substantiellement le nombre et le caractère ethnique de la population et des localités existantes et consignées cartographiquement avant l'annexion ; le rpthme d'augmentation vis-à-vis de la période antérieure est assez grand — l'accroissement moyen annuel était de 4,5-5,5% par rapport à celui migratoire de 2%, la carte Büschel de 1773—1775, élevée avant l'occupation, met en évidence avec clarté l'habitation d'entier le territoire, avec des densités qui varient d'une zone à l'autre, cette-ci envisageant, en ce cas, la zone de nord-ouest de la Moldavie, dans une période social-économique critique, celle de dissipation des relations féodales et de pénétration des relations capitalistes en agriculture.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. — La page de commencement de la carte de 1773, 1774 et 1775 (la carte Büschel).
Fig. 2. — La planche des 72 sections de la carte Büschel.
Fig. 3. — La carte Büschel (1773, 1774, 1775) — la zone géographique Siret.
Fig. 4. — La page de commencement de la carte de Galicie, Lodomerie et Bucovine de 1790.
Fig. 5. — La carte de la Galicie, Lodomerie et Bucovine de 1790 — la zone géographique du sud de la Bucovine.
Fig. 6. — La carte Otzellowitz (1790) — la zone géographique des habitats Dolheşti-Giurgeşti (le district de Suceava).
Fig. 7. — La planche avec les 107 sections des districts de Suceava, Roman, Neamţ, Bacău et Putna, levées par Hora von Otzellowitz (1788—1789).

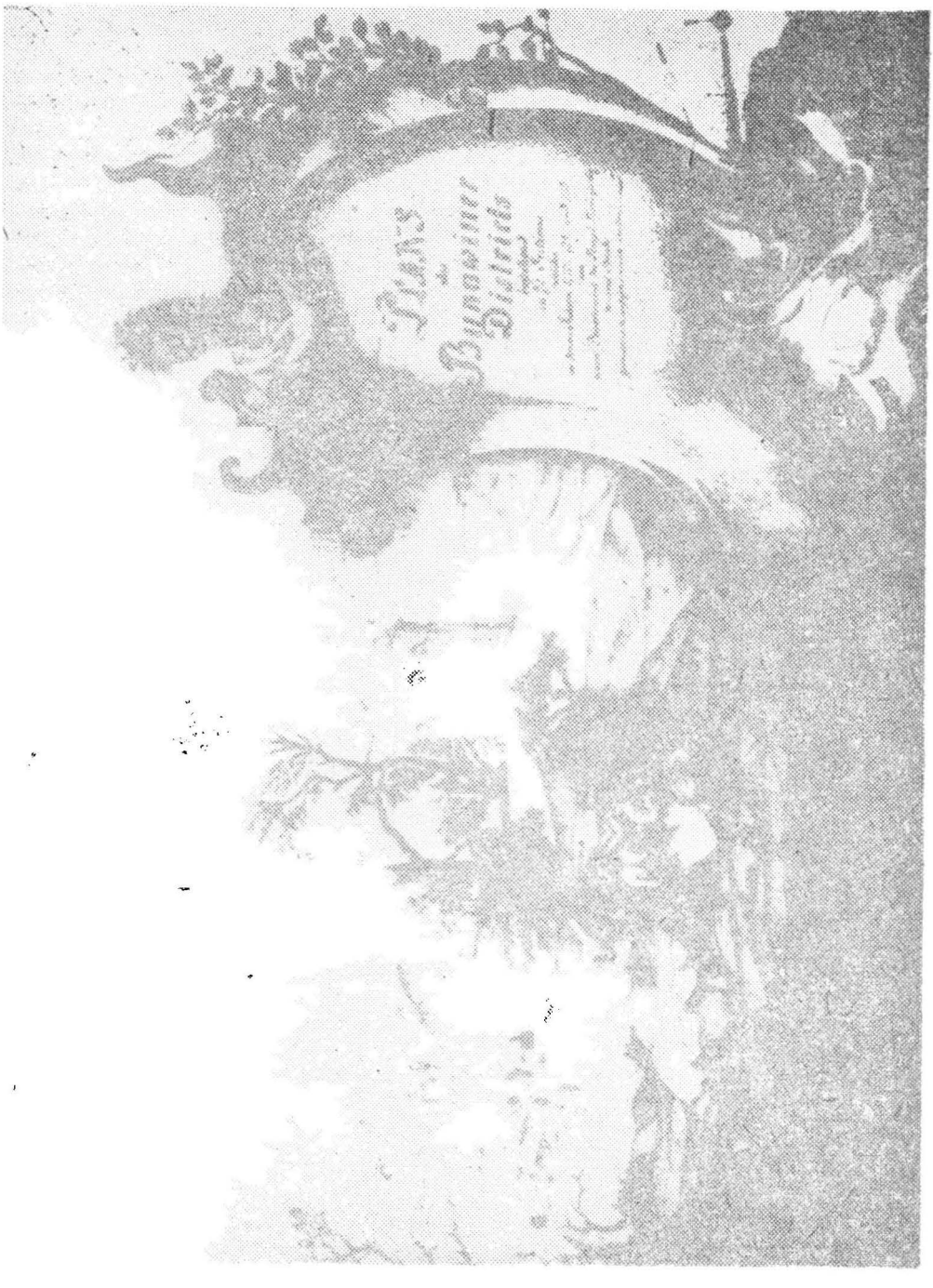

Fig. 1 — Pagina de început a hărții din 1773, 1774 și 1775 (harta Büschel)

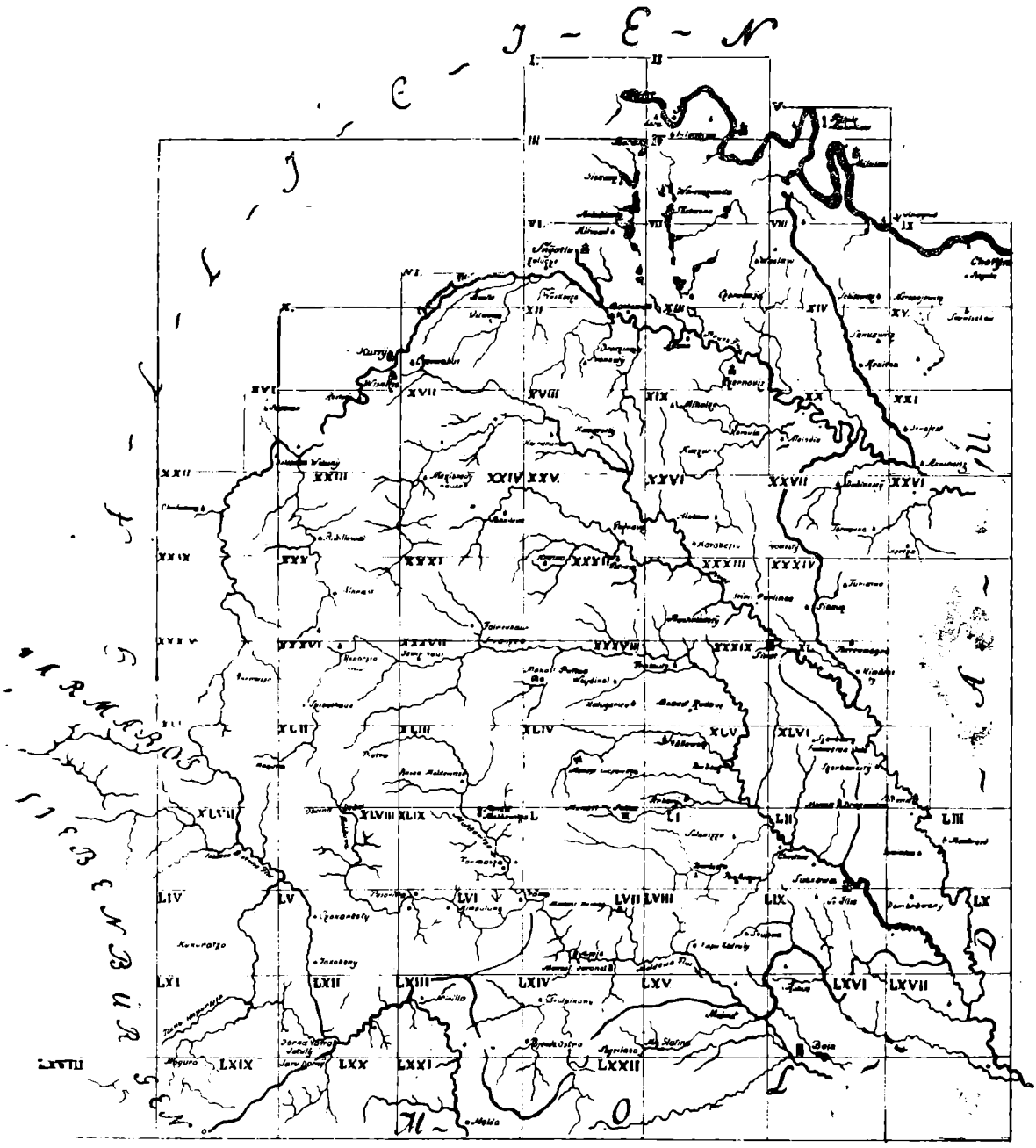

Fig. 2 — Planșa în 72 de secțiuni a hărții Büschel

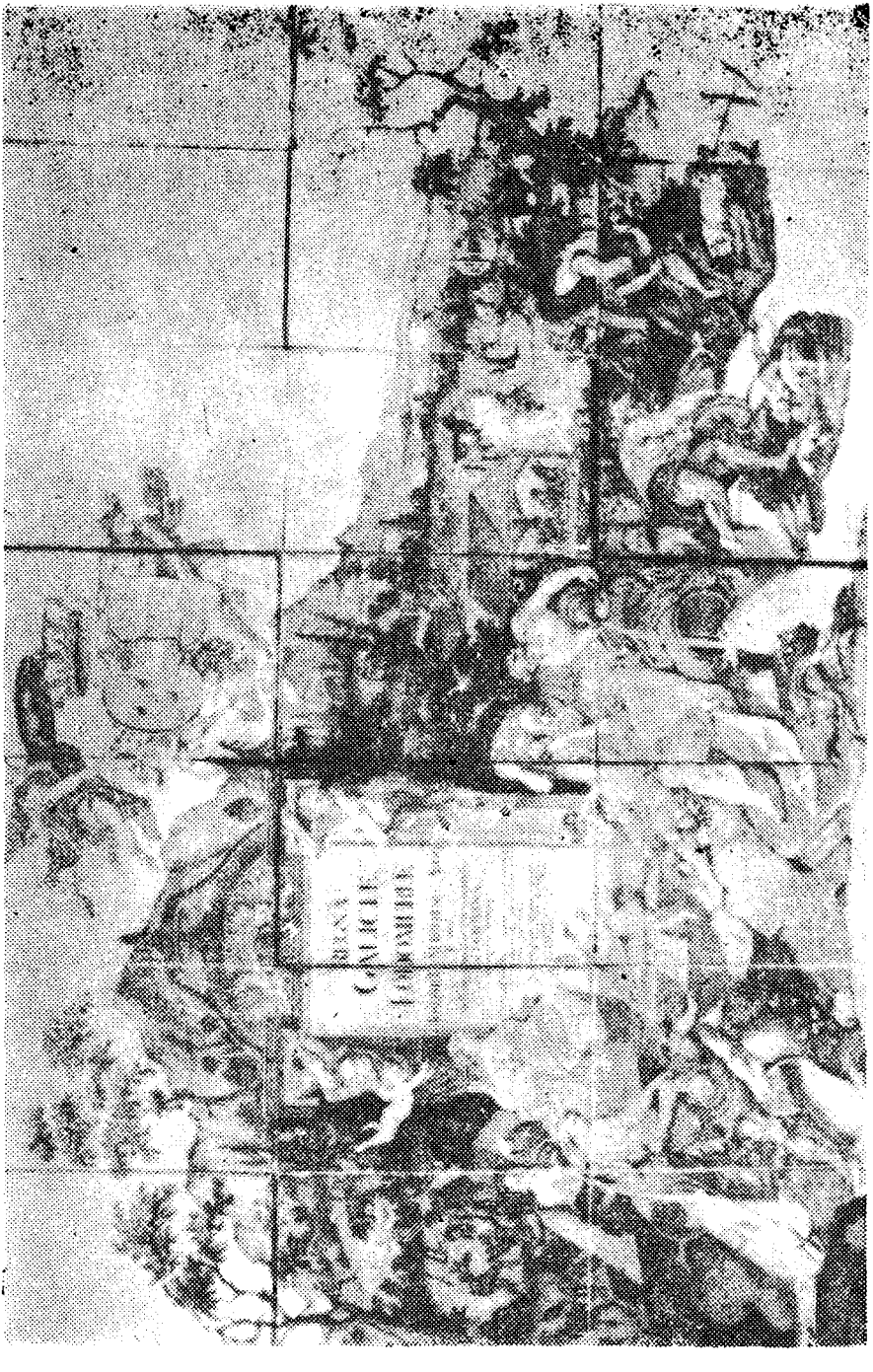

Fig. 4 — Pagină de început a hărții Galiției, Lodomeriei și Bucovinei, de la 1790

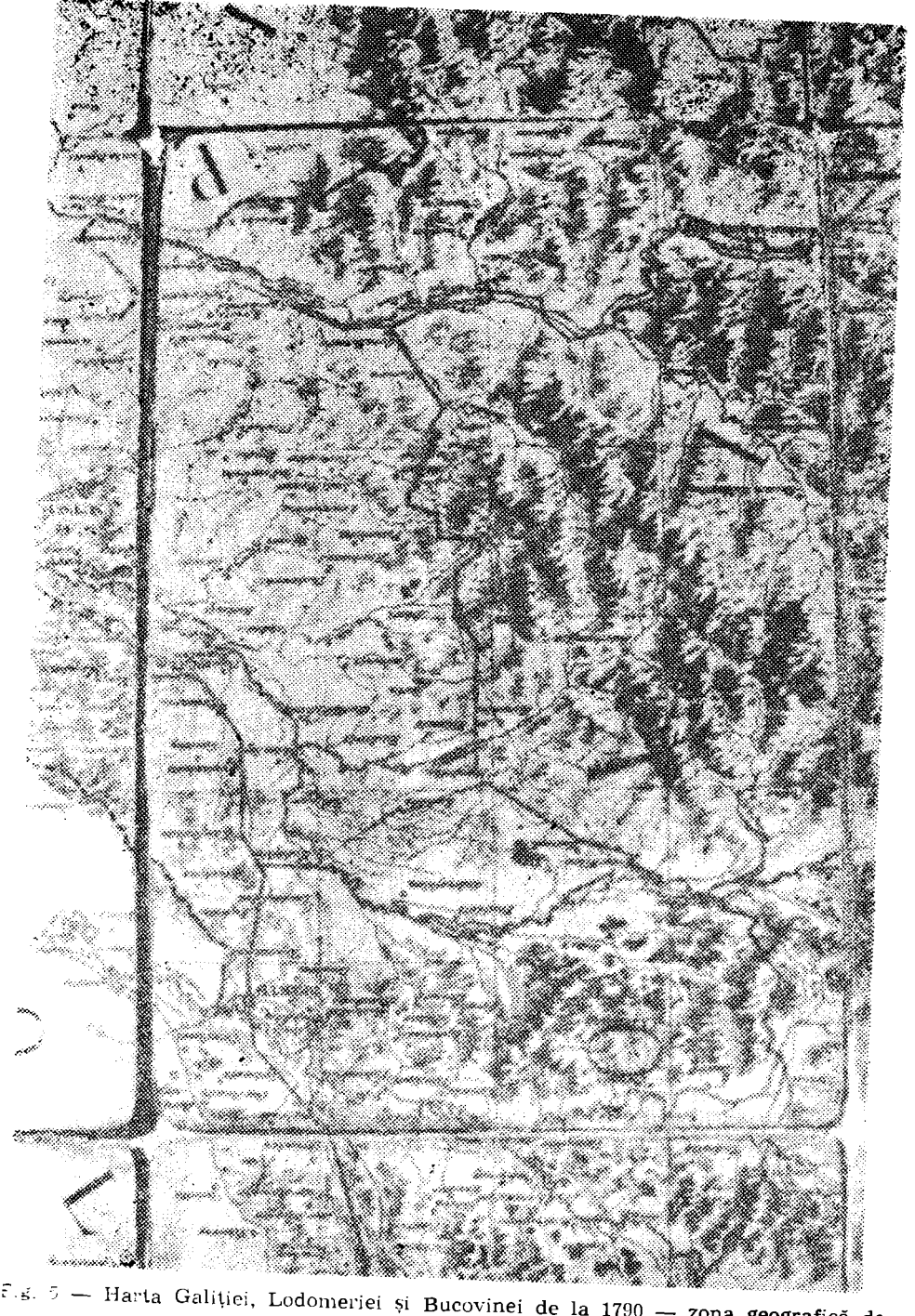

Fig. 5 — Harta Galiției, Lodomeriei și Bucovinei de la 1790 — zona geografică de sud a Bucovinei

Fig. 6 — Harta Otzellowitz (1790) — zona geografică Dolhești-Giurgești

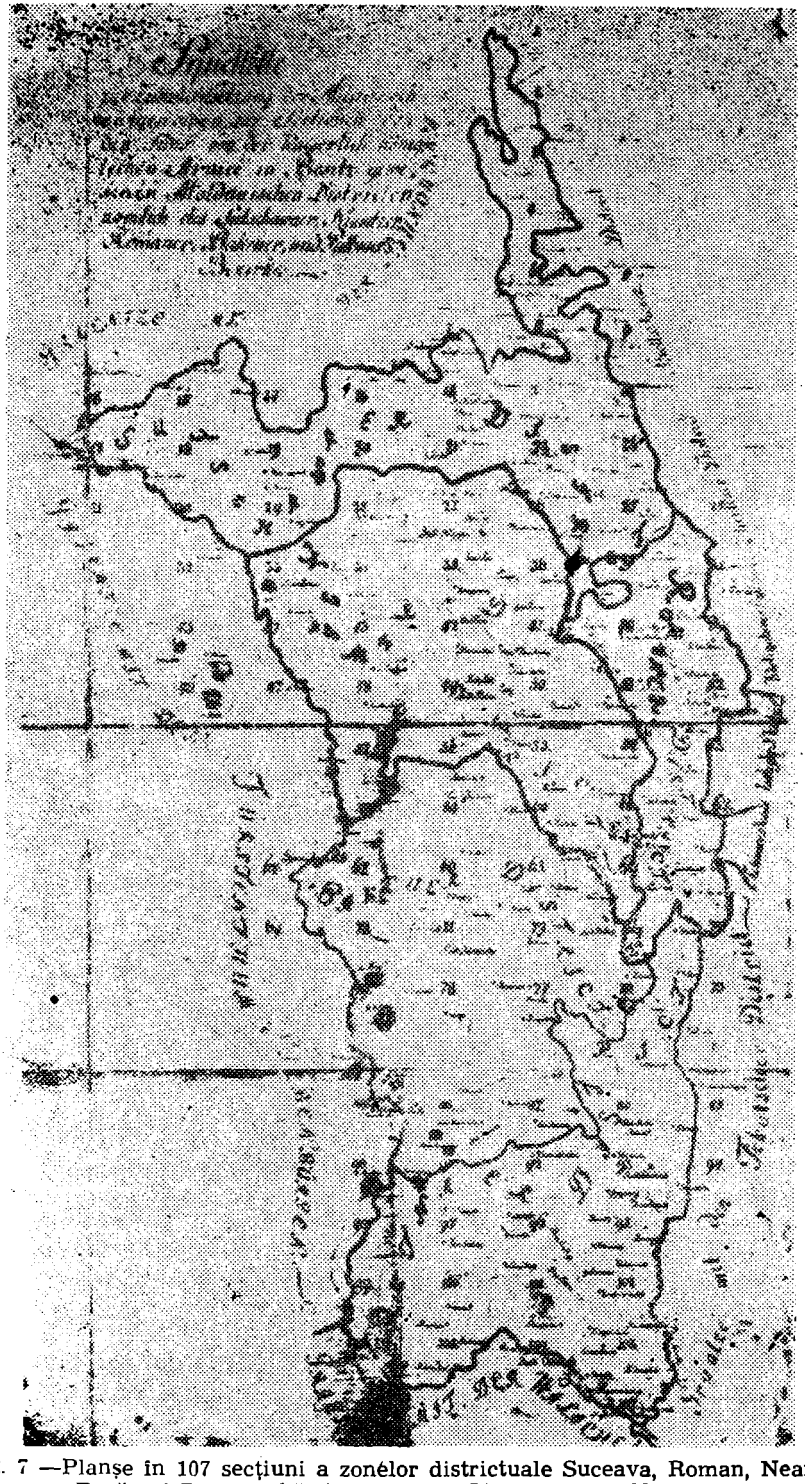

Fig. 7 —Planșe în 107 secțiuni a zonelor districtuale Suceava, Roman, Neamț, Bacău și Putna a hărții Hora von Otzellowitz (1788—1789)

Theil des Bukowiner Districts.

UN EXEMPLAR DE BOS TAURUS ACORNUT, GĂSIT ÎN TURBĂRIA DE LA LOZNA, ÎN STRATUL DE EPOCĂ DACICĂ

S. HAIMOVICI și G. BELENIUC

Resturi de cranii, mai puțin chiar și cranii întregi, aparținînd unor exemplare de vite acornute, au fost găsite pe teritoriul Europei, în diverse epoci pre și protoistorice, dar numărul lor este totuși extrem de redus. Într-o lucrare recentă, S. Bökönyi, studiind resturile unei vite fără coarne, descoperită într-o groapă rituală din epoca bronzului de pe teritoriul Ungariei, enumeră toate aceste descoperiri [1]. Și astăzi în cadrul diferitelor rase cornute de taurine apar sporadic indivizi acornuți, poporul român denumind chiar aceste exemplare „ciute". Toate acestea reprezintă doar mutații genetice, care, în general, nu se transmit urmașilor. Actualmente se cunosc însă cîteva rase de taurine acornute, răspîndite în Scoția, Peninsula Scandinaviei, Finlanda și nordul Rusiei. În trecut se știe că Sciții (poate și sarmații) creșteau un tip de vite acornute. Menționăm că în cadrul raselor actuale fără coarne, există și indivizi cornuți ; de altfel Strabon spune același lucru despre vitele sciților, arătînd că ei aveau taurine fără coarne dar și cu coarne [2].

Noi am găsit taurine acornute în cadrul materialului faunistic provenit din așezarea traco-getică de la Stînceşti, cea dacică din turbăria de la Lozna, cît și în așezarea civilă romană de la Barboși [3]. Aceste resturi de vite acornute nu aparțin însă unor indivizi izolați, reprezentînd mutații genetice, care, așa cum am arătat, apar extrem de rar, ci reprezintă evident un tip crescut de locuitorii din așezările respective.

În anul 1981, în cadrul turbăriei de la Lozna, alături de material arheologic La Tène (dacic), a fost descoperit un schelet aproape complet de vită acornută, aceasta adăugîndu-se astfel exemplarelor găsite în anii anteriori. Dat fiind condițiile de conservare date de turbărie, cu excepția craniului care s-a deteriorat probabil la scoatere, s-au găsit

---

1 Bökönyi S., Schädel und Skelettreste eines hornlosen Rindes aus der mittleren Bronzezeit Ungarns, Bonn. zool. Beitr., 32, 1-2, 1981, p. 75-81.

2 Strabonis, Geographica (VII, 3, 18), Ed. Teubner, Leipzig, 1852, p. 121.

3 Haimovici S., Unele caracteristici morfologice ale taurinelor din așezările traco-getice, ASU, Iași, biologie, 13, 2, 1967, p. 321-329 ; Haimovici S., Șadurschi E., Studiul materialelor paleofaunistice de epocă dacică, descoperite în turbăria de la Lozna, Hierasus, 4, 198-, p. —. ; Haimovici S., Studiul materialului paleofaunistic din așezarea romană de la Barboși din sec. II-III e.n., în acest volum, p. —. Tot în aceste lucrări se găsesc și date despre vitele sciților.

maxilarul inferior, aproape toate vertebrele și coastele, cît și cele mai multe oase ale membrelor, oasele lungi ale acestora fiind întregi.

Craniul a fost reîntregit în parte, din mai multe fragmente, care au fost prinse în ceară, dar partea anterioară a craniului facial și unele porțiuni ale bazei lipsesc și de aceea nu s-au putut executa decît puține măsurători.

Măsurători executate la craniu (în mm)

Lungimea mică a craniului (basion-premolare)	(278)
Lungimea mediană a frunții (acrocranion-nasion)	(204)
Lungimea acrocranion-infraorbital	(315)
Lungimea dinților jugali	126
Lărgimea maximă a craniului (ect-ect.)	(188)
Lărgimea maximă mastoidiană (ot.-ot.)	187
Lărgimea maximă la nivelul condililor occipitali	94

Somatoscopic se poate constata (vezi și fig. 1) inexistența coarnelor, un parietal vertical, îngust și înalt, partea posterioară a frunții apărînd puternic convexă ; orbitele sînt mari proeminînd lateral, încît fruntea apare largă. Sutura interfrontală nu este încă obliterată, iar dentiția mijlociu erodată, ne arată că craniul aparținuse unui individ de circa 5-6 ani.

Maxilarul inferior este complet (fig. 2), cu dentiția mijlociu erodată. S-au putut executa măsurători.

Măsurători executate pe maxilarul inferior (în mm.)

Lungimea maximă	344
Lungimea dinților (I1-M3)	237
Lungimea dinților jugali	132
Înălțimea înaintea lui P1	35
Înălțimea pînă la condil	153

Cunoscînd lungimea maxilarului inferior și întrebuințînd rapoartele lui Duerst putem calcula lungimea craniului, care este de 400 mm. și înălțimea la greabăn care ajunge la 114,2 cm.

Oasele lungi ale membrelor, apar mici și gracile (fig. 3 și 4). Stabilindu-se lungimea lor maximă s-a calculat pentru humerus, radius, femur și tibie înălțimea la greabăn, conform indicilor lui Matolcsi, iar pentru metapodale, conform indicilor lui Fock [4].

Măsurători executate la oasele membrelor și calcularea înălțimii la greabăn (în mm)

Humerus	dr. Lung. max. (280)	înălțimea la greabăn 1159,2
	st. Lung. max. 281	înălțimea la greabăn 1163,3

4 Von den Driesch A., Boessneck J., Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längermassen vor-und frühgeschichtlicher Tierknochen, Saugetierkundliche Mitteilungen, 22, 4, 1974, p. 336.

Radius	dr. Lung. max. 257	înălțimea la greabăn 1105,1
	st. Lung. max. 257	înălțimea la greabăn 1105,1
Femur	dr. Lung. max. 335	înălțimea la greabăn 1082,0
	st. Lung. max. 337	înălțimea la greabăn 1088,5
Tibia	dr. Lung. max. 319	înălțimea la greabăn 1100,5
	st. Lung. max. 317	înălțimea la greabăn 1093,6

Metacarp	dr.	st.
1. Lungimea maximă	188	189
2. Lărgimea epifizei superioare	52	52
3. Lărgimea epifizei inferioare	55	56
4. Lărgimea minimă a diafizei	28	28
Indice $\frac{2\times100}{1}$	27,66	27,51
Indice $\frac{3\times100}{1}$	29,26	29,63
Indice $\frac{4\times100}{1}$	14,89	14,81
sex	femel	femel
înălțimea la greabăn	1128,0	1134,0

Metatars	dr.	st.
1. Lungimea maximă	209	208
2. Lărgimea epifizei superioare	34	34
3. Lărgimea epifizei inferioare	52	51
4. Lărgimea minimă a diafizei	25	25
Indice $\frac{2\times100}{1}$	16,27	16,35
Indice $\frac{3\times100}{1}$	24,88	24,52
Indice $\frac{4\times100}{1}$	11,96	12,02
sex	femel	femel
înălțimea la greabăn	1118,1	1112,8

Se poate constata că individul găsit la Lozna era o femelă și prezintă o înălțime la greabăn medie de 111,6 cm (cu ceva mai puțin de 3 cm mai joasă decît cea calculată după maxilarul inferior). Așa cum am văzut și cu alte ocazii, acest tip de vite acornute prezintă o talie mică, și avea o serie de caractere de primitivitate[5].

5 Vezi în lucrările de la (3).

Se pune întrebarea, dacă nu cumva tipul acornut descoperit în aşezările sus amintite, nu-şi datoreşte prezenţa sa în materialul faunistic dată fiind infiltraţia unor populaţii scitice şi mai apoi isarmatice pe teritoriul Moldovei, populaţii care au adus cu ele şi vite fără coarne. Credem că această ipoteză nu are consistenţă, întrucît taurinele semnalate de noi în cele trei staţiuni arheologice apar de talie mai joasă şi sînt mai gracile decît cele găsite în epoca fierului, în stepele nord pontice, vite ale căror resturi osoase au fost studiate de către Ţalkin [6]. Este foarte probabil deci că şi traco-dacii, cel puţin pe teritoriul actual al Moldovei, să fi avut un tip de taurine acornut, genetic deosebit de cel crescut de către sciţi.

SUR UN EXEMPLAIRE DE BOS TAURUS SANS CORNES TROUVÉ DANS LA TOURBIÈRE DE LOZNA DANS LA COUCHE DE L'ÉPOQUE DACE

Résumé

L'exemplaire trouvé a le crâne en partie détérioré mais le maxillaire inférieur et les os longs des membres sont en bon état. Il ne représente pas une mutation génétique mais un type racial bien circonscrit élevé par les daces. La hauteur au garrot est de 111,6 cm. et le sexe est féminin.

6 Vezi datele lui Ţalkin în lucrările de la (3).

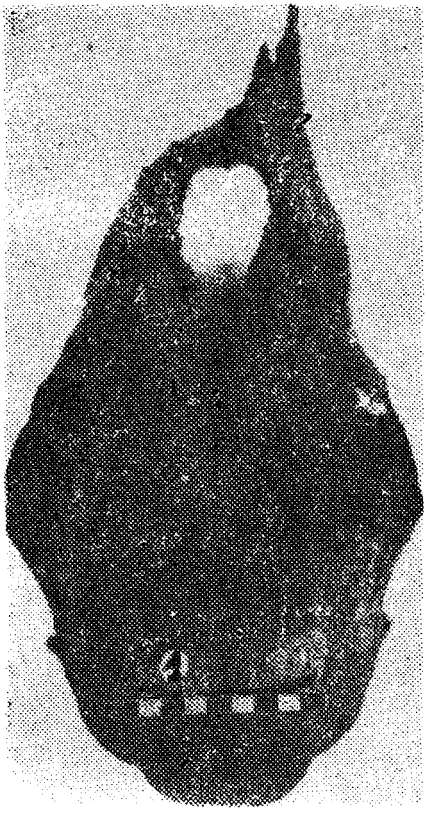

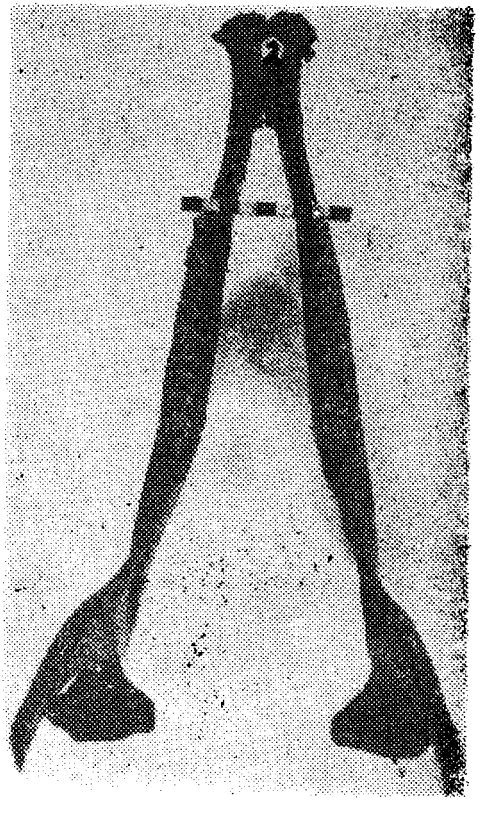

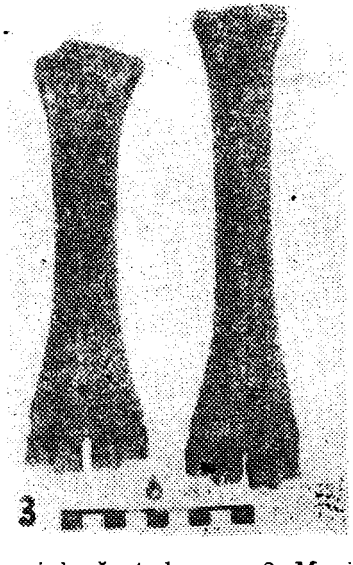

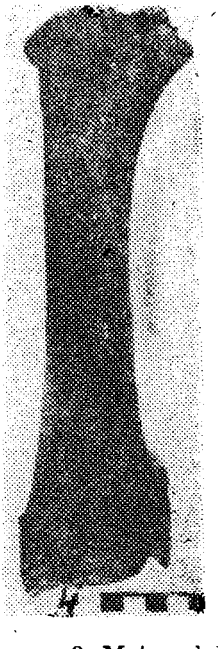

1. Craniul văzut de sus ; 2. Maxilarul inferior văzut de sus ; 3. Metapodale : stînga metacarp, dreapta metatars ; 4. Radius.

STUDIUL MATERIALULUI PALEOFAUNISTIC DIN AŞEZAREA ROMANĂ DE LA BARBOŞI DIN SECOLELE II-III e. n.

S. HAIMOVICI

I

Staţiunea arheologică de la Barboşi este situată la cîţiva kilometri de municipiul Galaţi, în apropiere de vărsarea Siretului în Dunăre. Dat fiind importanţa strategică a zonei, romanii au construit pe înălţimea de la Tirighina un castellum, lărgit apoi într-un castru. La sud şi est de castru s-a dezvoltat o aşezare civilă romană, care suprapune de fapt una dacică. Locuirea romană este bine documentată între anii 102-275, urmînd probabil un hiatus, ea fiind din nou atestată pe vremea împăratului Constantin şi a urmaşilor săi, adică în prima jumătate a sec. IV e.n.

Materialul studiat de noi aparţine în exclusivitate sec. II—III e.n. El provine din săpăturile executate în aşezarea civilă romană, de arheologii Silviu Sanie şi Ion Dragomir, cărora le mulţumim pentru amabilitatea de a ne da aceste resturi faunistice.

II

Materialul faunistic descoperit în aşezarea de la Barboşi este alcătuit în exclusivitate din resturi aparţinînd vertebratelor. Dat fiind faptul că el provine din resturi menajere, fragmentarea sa este foarte puternică şi de aceea dintr-un număr de 1870 piese, au putut fi determinate numai 1282, adică cu ceva mai mult decît 2/3 din totalitatea materialului.

Resturile determinate aparţin la următoarele grupe de vertebrate: peşti, păsări şi mamifere, dar frecvenţa grupelor este foarte inegală, aşa cum reiese din tabelul 1, materialul provenind aproape în exclusivitate de la mamifere.

TABELUL 1

Frecvenţa pe grupe a materialului determinant

Grupa	Pisces	Aves	Mammalia	Total
Nr. abs.	1	39	1242	1282
%	0,07	3,05	96,88	100,0

Facem remarca că materialul pentru care nu s-a putut da o diagnoză precisă provine în realitate tot de la grupa mamiferelor, arătînd astfel ponderea covîrșitoare a acestora în cadrul materialului studiat.

Pe baza studiului somatoscopic și biometric au putut fi determinate următoarele specii :

TABELUL 2

Lista speciilor determinate în așezarea de la Barboși

Pisces		Cyprinus carpio
Aves		Gallus domesticus Anser domesticus Aves sp.
Mammalia	Animale domestice	Bos taurus Sus scrofa domesticus Ovis aries Capra hircus Equus caballus Canis familiaris
	Animale sălbatice	Sus scrofa ferus Cervus elaphus

Pești

Clasa peștilor este foarte slab reprezentată în materialul de la Barboși. Un singur rest a fost găsit și totodată determinat cu precizie. El reprezintă un ceratobranhial al arcului branhial cinci, purtînd dinții faringieni. După aceștia a putut fi atribuit crapului (Cyprinus carpio). Individul de la care provine este de talie destul de mică, cam între 20-30 cm lungime maximă.

Păsări

Păsările au și ele relativ puține resturi. Pentru 38 din cele 39 fragmente atribuite acestei clase s-a putut da o bună diagnoză specifică, ele provenind de la două specii de păsări domestice și anume găina și gîsca. Un singur rest, care provine de la o specie ceva mai mare decît găina rămîne nedeterminabil ca specie.

Gallus domesticus

Găina domestică este reprezentată printr-un număr de 35 fragmente. Este interesant de semnalat că toate acestea aparțin doar centurilor și segmentelor membrelor propriu-zise, predominînd cel posterior. S-au putut executa o serie de măsurători care arată că sîntem în fața unui tip de o talie mică spre medie, la care dimorfismul sexual

apare relativ șters. Pe tarso-metatars, unde sexul se poate stabili cu precizie (datorită pintenului), este surprinzător de constatat că din cele șapte fragmente de tarso-metatars descoperite, abia două aparțin femelelor, celelalte cinci provenind de la masculi.

Se constată de asemenea că toate resturile aparținînd găinii domestice provin de la indivizi adulți, numărul lor prezumat ridicîndu-se la opt.

Anser domesticus

Gîsca prezintă doar trei resturi osoase, dintre ele un tibiatars reprezentînd un fragment nesemnificativ și două humerusuri fragmentare, la unul dintre ele putîndu-se măsura lărgimea epifizei inferioare care este de 27 mm. Biometric și somatoscopic, materialul aparține gîștei domestice, cea sălbatică fiind de dimensiuni mai mari.

Mamifere

Așa cum se poate constata din tabelul 1, majoritatea covîrșitoare a resturilor de la Barboși provine de la mamifere. Facem remarca că și acele resturi în număr de 588, pe care le-am considerat ca nedeterminabile, întrucît datorită fragmentării lor excesive nu s-a putut ajunge pînă la diagnoza generică și specifică, aparțin de fapt tot acestei clase.

Mamiferele sînt reprezentate atît prin specii domestice cît și sălbatice, așa cum se observă în tabelul 2. Nu numai numeric speciile domestice predomină dar și cantitativ, materialul provenit de la ele este cu mult mai abundent decît cel de la cele sălbatice.

În tabelul care urmează este trecută fracvența speciilor atît în fragmente cît și în indivizi prezumați.

TABELUL 3

Frecvența speciilor de mamifere în fragmente și indivizi prezumați

Specia	Fragmente		Indivizi (prezumați)	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus	891	71,75	91	52,00
Sus scrofa domesticus	199	16,03	53	30,29
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	139	11,12	25	14,29
Equus caballus	4	0,34	2	1,14
Canis familiaris	4	0,34	2	1,14
Sus scrofa ferus	2	0,17	1	0,57
Cervus elaphus	3	0,25	1	0,57
Total				

A. MAMIFERE DOMESTICE

Bos taurus

Se poate constata ușor din tabelul 3 că taurinele prezintă cantitatea cea mai mare de resturi și datorită acestui fapt toate părțile scheletului sînt prezente. Au fost făcute totodată și relativ multe măsurători, încît atît somatoscopic cît și biometric se pot face o serie de precizări cu privire la această specie.

Toate cele 12 coarne existente apar fragmentare și doar 4 dintre ele au regiunea bazală completă, încît au putut fi măsurate. Ele sînt de mărime foarte variabilă, una mai gracilă, încadrîndu-se în dimensiunile pentru tipul brachyceros și celelalte mai puternice, avînd dimensiunile tipului primigenius, arătînd astfel o destul de mare heterogeneitate.

În ceea ce privește craniul, găsim fragmente numeroase dar toate piesele sînt reprezentate prin resturi mici, cele mai multe chiar nesemnificative. Totuși trebuie remarcat faptul că au fost evidențiate și 8 fragmente de frontal aparținînd unui tip de vite acornut. Se știe că vite acornute erau crescute de Sciții din stepele nord pontice așa cum ne relatează Herodot [1] Hippocrate [2] și Strabon [3]; totodată au fost găsite resturi osoase ale acestui tip și în săpăturile făcute recent în cetățile antice grecești din Crimeea și în stațiuni din hinterlandul acestora [4]. Dealtfel și noi am descoperit vite acornute în așezarea tracică de la Stânceşti [5] și în cea dacică de la Lozna [6], ambele situate în nordul Moldovei (jud. Botoșani), dar și acolo predominante fiind cele cu coarne. Se pune astfel întrebarea dacă și dacii de la est de Carpați aveau și ei, pe lîngă taurine cornute și un tip acornut, sau vitele fără coarne sînt aduse în această zonă de infiltrațiile unor populații scite și mai tîrziu sarmate.

Cu privire la maxilare, avînd în vedere apariția diverșilor dinți jugali definitivi și a gradului de eroziune a acestora se poate aproxima vîrsta de sacrificare a vitelor. Se constată lipsa tineretului, cantitatea mică de exemplare care se apropie de starea adultă, frecvența cea mai ridicată avînd-o maturii între 5-10 ani.

Biometria executată pe resturi ale oaselor extremităților ne evidențiază o variabilitate relativ largă a dimensiunilor, fenomen care este caracteristic tipurilor primitive neameliorate; în medie putem considera că vitele de la Barboși erau de talie mică.

---

1 Herodot, Istorii, vol. I (IV, 29), Ed. Științifică, București, 1961, p. 321.

2 Hipocrate, Izvoare privind istoria României, vol. I (XIII, 17), Ed. Acad. R.S.R., București, 1964, p. 81.

3 Strabonis, Geographica (VII, 3, 18), Ed. Teubner, Leipzig, 1852, p. 121.

4 Ţalkin V. I., Domaşnie i dikie jivotnâe severnovo pricernomoria v epohu rannevo jeleza, MIA, 53, 1960, p. 26-28.

5 Haimovici S., Unele caracteristici morfologice ale taurinelor din așezările traco-getice. ASU, Iași, biologie, 13, 2, 1967, p. 322.

6 Haimovici S., Șadurschi E., Studiul materialelor paleofaunistice de epocă dacică, descoperite în turbăria de la Lozna, Hierasus, 4, 108, p.

Date mult mai exacte asupra taliei (înălțimea la greabăn) cît și cu privire la repartiția pe sexe a resturilor osoase ne pot fi furnizate de măsurătorile executate pe metapodale întregi. Din cele 17 metapodale complete (9 metacarpe și 8 metatarse) 16 aparțin femelelor și doar unul singur unui mascul castrat. Înălțimea la greabăn calculată este în medie de 108,4 cm, deci sîntem în prezența unor vite de talie mică. Așadar nu se observă la Barboși, acel fenomen de creștere a taliei vitelor în perioada de după epoca fierului, creștere datorată, în cadrul teritoriului ocupat de romani, faptului că aceștia executau o selecție și o ameliorare deliberată a animalelor domestice ; este posibil ca acest lucru să se datoreze tocmai situației periferice, în cadrul imperiului, pe care o ocupa așezarea civilă de la Barboși.

Sus scrofa domesticus

Porcinele au o frecvență mult mai joasă decît taurinele, dar și pentru ele s-au găsit, în general, toate părțile componente ale scheletului, numai că fragmentarea acestora apare încă mai puternică și de aceea datele biometrice sînt relativ puține. Cele mai frecvente sînt resturile de craniu, de maxilare cît și dinți izolați.

Avînd în vedere fragmentele de maxilar inferior cu dinți jugali, s-a putut stabili pentru un număr destul de mare (46 indivizi) vîrsta de sacrificare. Se poate constata că erau tăiați în special indivizii tineri (37 din cele 46 exemplare provin de la această categorie) predominînd cei între un an și aproape doi ani ; s-au găsit însă și purcei de lapte (sub șase luni). În ceeace privește maturii (adică indivizii peste doi ani), cei mai mulți au dentiția fie deloc erodată, fie cu erodarea abia începută, arătînd astfel că și această categorie era sacrificată, în general, la vîrste cam între doi și trei ani ; s-a găsit totuși și un exemplar, poate un vier, care avea peste opt ani.

Pe baza măsurătorilor executate se poate constata că talia porcului crescut de locuitorii așezării de la Barboși era mică, cel mult mijlocie, observîndu-se o mare heterogeneitate dimensională, cît și caractere de primitivitate. Astfel, ca și pentru taurine și la porcine nu se poate vorbi despre preocupări deliberate de ameliorare, fenomen pe care romanii îl practicau curent pe întinderea imperiului lor.

Ovicaprinae

Cornutele mici au o frecvență mai joasă decît porcinele. Se știe că diagnoza diferențială între Ovis și Capra, este foarte dificilă, uneori chiar imposibilă, pe resturile lor osoase, mai cu seamă cînd sînt fragmentare. Astfel din cele 139 resturi aparținînd acestui grup doar 23 au fost atribuite cu precizie genului Ovis iar 12 genului Capra. Așadar ovinele erau cu mult mai abundente decît caprinele mai ales că pentru acestea din urmă, mai mult decît jumătate din piesele ce le aparțin cu precizie sînt reprezentate prin fragmente de coarne. Toate fragmentele osoase pentru care nu s-a putut preciza genul cărora ele le aparțin au

fost categorisite în grupul artificial pe care l-am denumit „ovicaprine". Ovinele erau reprezentate prin femele acornute dar și de unele care mai prezentau coarne foarte mici. Dimensional se constată o heterogeneitate destul de puternică, dar în general, le putem considera de talie medie, cu o înălțime la greabăn calculată după metapodale — de 67,6 cm.

Caprinele au coarne provenite atît de la masculi cît și de la femele, ele îmbrăcînd, în general, caracteristicile tipului „prisca". Dimensional capra pare să fie de talie medie, înălțimea la greabăn calculată după un metacarp fiind de 68,4 cm.

În ceea ce privește vîrsta de sacrificare a ovicaprinelor, considerînd maxilarele inferioare cu dinți jugali, se constată o frecvență mai înaltă a maturilor decît a tineretului iar dintre aceștia din urmă predomină exemplarele apropiate de vîrsta adultă.

La maturi, erodarea dentară, arată ca cei mai abundenți indivizi cu o erodare puternică, deci cam între 5-7 ani.

Mai trebuie menționat că la cornutele mici predomină evident, în cadrul materialului nostru, indivizii femeli.

Equus caballus

Calul are o frecvență joasă, acestei specii aparținîndu-i doar patru fragmente : un rest mic de neurocraniu, două de maxilar inferior și unul de metapod. Toate reprezintă porțiuni nesemnificative, după care nu s-au putut stabili nici caracteristici rasiale și nici dimensionale.

Canis familiaris

Cîinele este reprezentat prin patru resturi : două maxilare inferioare aproape întregi, un radius și o tibie completă. Dat fiind starea bună a materialului, el a putut fi prelucrat biometric. Astfel prin aplicarea coeficienților lui Koudelka la oasele lungi, a reieșit o înălțime la greabăn medie de 55 cm, iar lungimea bazală a craniului calculată după maxilare ne arată pe de o parte un cîine mic, iar pe de altă parte, unul de talie mijlocie spre mare.

B. MAMIFERE SĂLBATICE

Sus scrofa ferus

Mistrețului îi aparțin doar două resturi, un fragment de humerus și un astragal, care prin dimensiuni se deosebesc net de oasele similare ale porcului domestic.

Cervus elaphus

Cerbul este reprezentat prin două fragmente mici de corn și printr-un rest din epifiza inferioară a unui femur, pe care se mai observă urme ale discului de creștere, aparținînd deci unui individ abia matur.

III

Studiul materialului faunistic, frecvența unor grupe și specii, anumite caracteristici morfologice și dimensionale ale acestora din urmă, vin să aducă unele date importante cu privire la modul de viață și de activitate economică a locuitorilor așezării de la Barboși.

Mai întîi, modul în care se prezintă resturile osoase, felul cum ele sînt sfărîmate, ne arată că materialul studiat reprezintă resturi menajere ale locuitorilor, a căror activitate gospodărească o oglindesc întocmai.

Frecvența foarte înaltă a animalelor domestice, ne dovedește că creșterea animalelor reprezintă una din ocupațiile de bază pentru locuitorii așezării.

Primul loc este ținut de către taurine, fapt arătat nu numai de frecvența lor, dar avînd în vedere și talia lor specifică. Toate celelalte specii, luate în ansamblu, reprezentau o cotă mult mai mică decît acestea. Taurinele erau folosite cu precădere în scopuri utilitare, probabil în special ca furnizoare de lapte și mai rar pentru diverse munci sau tracțiune, dat fiind faptul că s-au găsit puține resturi aparținînd masculilor castrați. Evident, în mod secundar, ele erau furnizoare de carne de vită reprezentînd principala sursă de proteine animale pentru locuitorii așezării.

Pe locul al doilea se găsesc porcinele, care așa cum o arată vîrsta de sacrificare a lor, erau crescute evident, special pentru carne și grăsime. Menționăm că pentru o așezare romană, frecvența lor apare oarecum relativ joasă.

Urmează în ordine ovicaprinele, ovinele fiind mai frecvente decît caprinele. Ele erau crescute de asemenea, ca și taurinele, mai ales pentru scopuri utilitare (lînă, lapte), în mod secundar fiind întrebuințată și carnea lor.

Foarte joasa frecvență a calului în cadrul resturilor de bucătărie, ne arată că el, cu cea mai mare probabilitate, nu era folosit în alimentație, dar desigur că era crescut de locuitorii așezării pentru scopuri utilitare (executare de munci, tracțiune, călărie), aceasta cu atît mai mult cu cît am constatat penuria taurinelor castrate pe care desigur funcțional le substituie.

Un rol alimentar, aproape neglijabil, dealtfel, dat fiind talia lor specifică mică, îl aveau și păsările domestice.

Trebuie să remarcăm că speciile domestice aparțineau unor tipuri primitive, cu o rentabilitate economică joasă și nu se observă, ca în alte așezări romane, o preocupare deliberată pentru ameliorare rasială, fapt care s-ar fi repercutat în pimul rînd, în creșterea taliei medii a acestor specii.

Cîinele, specie fără importanță economică directă, era reprezentat prin indivizi de talie foarte diferită. Era folosit probabil pentru pază, dar este posibil să fi fost ținut și ca animal de divertisment.

Un rol minim economic, aproape de neluat în seamă, îl avea vînătoarea, care se executa doar sporadic, întrucît ca frecvență, mamiferele sălbatice reprezintă doar 0,41% între fragmente (5 resturi) și abia

1,14% între indivizi (2 indivizi). Poate acest lucru se datorează și faptului că materialul nostru faunistic provine dintr-o așezare romană civilă, fiind credem, chiar un argument probatoriu în privința caracterului așezării.

Apare însă aproape inexplicabil faptul de ce locuitorii de la Barboși nu practicau intens pescuitul (s-a găsit doar un singur rest de pește), așezarea fiind situată în apropierea confluenței Siretului cu Dunărea și înconjurată de o multitudine de bălți.

Cu privire la peisajul geografic din zonă, în perioada existenței așezării romane, el diferea probabil de cel actual mai ales prin existența unor masive forestiere mai puternice, chiar dacă ele erau în mare măsură formate din specii lemnoase de esență moale. Acest lucru ne este atestat de prezența cerbului, specie tipică de pădure, care actualmente are arealul restrîns doar la regiunile pericarpatice. Menționăm însă că chiar la sfîrșitul mileniului I e.n. cerbul era încă relativ abundent, în dreptul Dunării de jos, pe ambele maluri ale sale, în aval de actualul oraș Brăila [7].

L'ÉTUDE DU MATÉRIEL PALEOFAUNISTIQUE DU L'ÉTABLISSEMENT ROMAIN DE BARBOȘI APPARTENANT AU II-III SIÈCLES N. È.

Résumé

La station archéologique de Barboși est située à la proximité de la ville de Galați près de la confluence entre la rivière de Siret et le Danube. Notre matériel paleofaunique, représenté par des restes ménagères provient du l'établissement civil romain et apartient au II-III siècles n. è.

On donne les fréquences des groupes (tableau 1), les espèces trouvées (tableau 2) et la fréquence des espèces des mammifères (tableau 3). On présente pour chaque espèce les caractères typologiques, morphologiques et biometriques (on a trouvée un type des taurines sans cornes). On constate quelles sont les occupations des habitants du l'établissement et les caractéristiques du milieu environnant.

7 Haimovici S., date nepublicate.

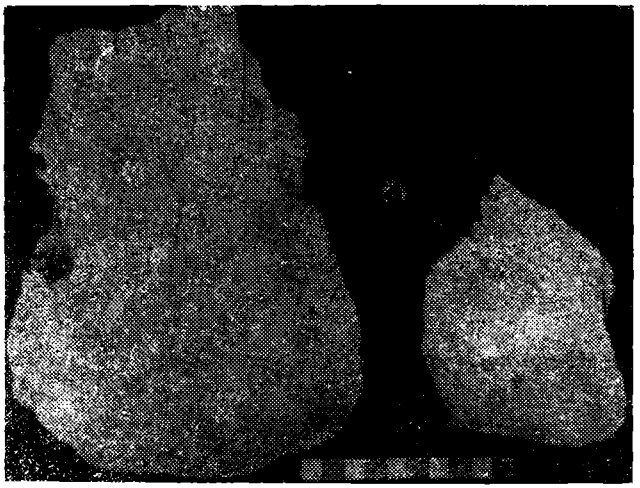

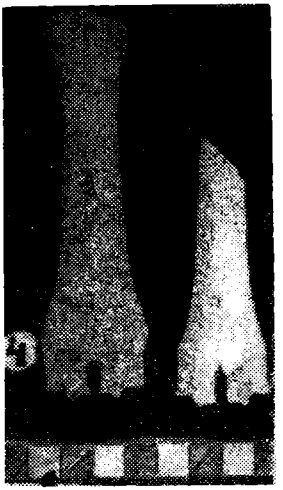

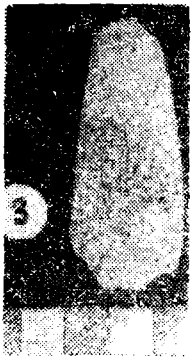

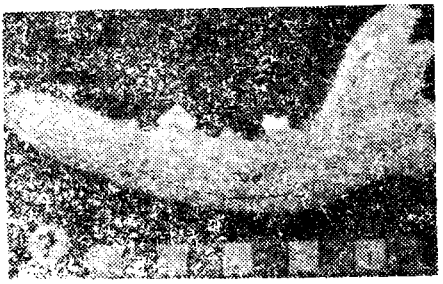

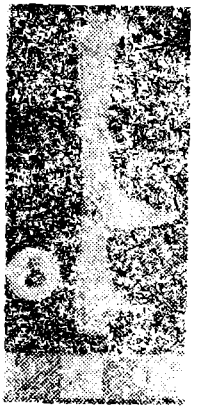

1. Bos taurus : craniu fragmentare de la un tip acornut ; 2. Bos taurus : metatarse, stînga mascul castrat, dreapta femelă ; 3. Ovis aries : corn de la un individ femel ; 4. Ovicaprinae : metacarpe, stînga Capra, dreapta Ovis ; 5. Sus scrofa domesticus : Maxilar superior fragmentar ; 6. Sus scrofa ferus : Humerus fragmentar ; 7. Canis familiaris : maxilar inferior ; 8. Gallus domesticus : tarsometatars de la un individ mascul.

REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL ROMÂNIEI

JUDEȚUL BOTOȘANI

I. COMUNA ALBEȘTI

ALEXANDRU PĂUNESCU
și PAUL ȘADURSCHI

INTRODUCERE

Multitudinea cercetărilor arheologice de teren, precum și a săpăturilor de mai mică sau mai mare amploare, efectuate în ultimii șase ani, impunea fără îndoială, apariția unei noi ediții a *Repertoriului arheologic al județului Botoșani*. Aceasta cu atît mai mult cu cît prima ediție nu a fost însoțită, din motive cu totul obiective, de o bogată și sugestivă ilustrație, care să cuprindă atît poziția fiecărei așezări depistate, dacă nu a tuturor punctelor măcar a celor mai importante, pe de o parte, precum și a celor mai noi și mai interesante materiale arheologice descoperite în urma investigațiilor de teren pe de alta.

Cu alte cuvinte, realizarea acestei noi ediții are ca scop atît completarea hărților comunale cu noi puncte arheologice, cît și verificarea tuturor punctelor semnalate de diverși (arheologi sau amatori), dar necartate, deci implicit necercetate pe teren de către colectivul nostru.

De asemenea, această nouă ediție este structurată în ansamblul său, pe aceleași principii metodologice care au stat la baza elaborării ediției din 1976 [1], completată cu altele noi, dar neesențiale, sugerate de Comisia Patrimoniului Cultural Național, ținîndu-se seama totodată de observațiile, multe dintre ele juste, (cum ar fi prima mențiune documentară a satului, etc.) evidențiate de recenzenții primei ediții.

Fără îndoială că această nouă ediție, prin multitudinea materialului (fișe voci-sate și ilustrație) va depăși ca volum prima ediție. Din acest considerent, ca și din altele, va fi foarte dificil să publicăm într-un volum sau două, marea cantitate de material care s-a acumulat. De aceea publicarea pe fascicule — deci pe comune — a acestui repertoriu, în revista anuală *Hierasus*, pare a se impune de la sine.

În consecință, după această succintă introducere, cea de-a doua ediție a *Repertoriului arheologic al județului Botoșani* își face apariția prin publicarea fasciculei *Albești*, celelalte fascicule comunale apărînd

---

1 Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Considerații de ordin metodologic privind realizarea Repertoriului arheologic județean*, în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 229-238.

fie singure, fie grupate, dar în ordine alfabetică, în numerele următoare ale revistei *Hierasus*.

În sfîrșit, pentru realizarea acestei prime fascicule, aducem mulțumirile noastre arheologilor care ne-au ajutat la încadrarea culturală și cronologică a materialelor recoltate din periegheze : Alexandru Andronic, Silvia Teodor, Dan Teodor, I. Ioniță și Victor Spinei, profesorul Bucur Mitrea pentru determinarea unor piese monetare, precum și profesorilor M. Amarandei, C. Zerfaș, învățătorului D. Pușcașu de la Mășcăteni, învățătorilor pensionari C. Andrei de la Buimăceni, I. Costîngeanu de la Tudor Vladimirescu și Gh. Mocănescu de la Jijia, care ne-au dat prețioase informații în privința depistării unor noi puncte arheologice de pe cuprinsul comunei Albești. De asemenea exprimăm mulțumirile noastre cartografei Iuliana Barnea pentru realizarea corectă și sugestivă a hărții comunei Albești precum și desenatoarei Camelia Nistor pentru realizarea ilustrației. Mulțumim totodată colegului Octavian Liviu Șovan pentru a ne fi executat cu amabilitate, ridicări topografice pentru cîteva așezări dispărute de pe cursul Jijiei (Malu Mare, La Pod, Gîrlele Morii și Silițe — Buimăceni).

CONSIDERAȚII GENERALE GEOMORFOLOGICE

Teritoriul comunei Albești este cuprins între 26° 58' 45" și 27° 15' longitudine estică și 47° 38' 30" și 47° 44' 15" latitudine nordică.

Din punct de vedere geomorfologic, teritoriul actual al comunei Albești, a cărui suprafață este de aproximativ 90-95 kmp, se află situat în Cîmpia Moldovei, care privită în ansamblul ei, este considerată ca un raion geomorfologic al Podișului Moldovenesc. Teritoriul comunei Albești, cu cele șase sate : Albești, Buimăceni, Coștiugeni, Jijia, Mășcăteni și Tudor Vladimirescu, poate fi atribuit subraionului geomorfologic denumit Cîmpia Jijiei superioare și a Bașeului.

Altitudinea medie a reliefului este cuprinsă între 125-150 m, cea mai coborîtă aflîndu-se în albiile văilor, cum ar fi cea a Jijiei al cărui șes în zona de confluență a Sitnei (la Todireni) atinge 65 m. În ceea ce privește altitudinile maxime, acestea pot fi întîlnite prin acele forme de relief cunoscute sub toponimele de : Dealul Sărata (200 m), Dealul Turcului cu Movila Turcului (212 m), Dealul Coștiugenilor (214 m).

Teritoriul comunei Albești este udat în jumătatea vestică de rîul Jijia care-l străbate de la nord-vest spre sud-sud-vest. Este de remarcat că începînd de la Albești — Buimăceni spre sud, șesul Jijiei crește, lățimea sa atingînd 1,5 km, iar aluviunile de suprafață capătă un caracter ceva mai argilos decît în nord, albia minoră prezentînd adîncimi de 4-5 m. S-a putut observa că la marginea șesului, acolo unde debușează unii afluenți, sau unii torenți, se formează conuri de dejecție, uneori plate sau alteori bine individualizate. De altfel s-a putut constata că între Albești și Vlădeni — Bo-șa, șesul Jijiei are aspect de terasă de luncă zvîntată, cu altitudini relative cuprinse între

4-6 m, fiind secționat de numeroase cursuri și meandre părăsite. Pe acest șes se găsesc mai multe grădiști, poate denumite impropriu martori de eroziune, care se ridică cu 4-8 m deasupra șesului, folosite ca așezări în diferite perioade istorice. Se pare că satul Măscăteni se află pe o asemenea formă pozitivă.

În ceea ce privește terasele Jijiei, pe teritoriul comunei Albești s-au putut distinge îndeosebi trei tipuri de terase : *terasa I* — inferioară — (cu altitudine relativă în jur de 10 m, sesizată la Măscăteni și Albești), *terasa a II-a* (cu altitudine de 20-25 m față de șesul actual, observată la Albești) și *terasa a III-a* (cu altitudine relativă în jur de 60 m identificată la Albești) [2].

În afara acestei importante văi, pe teritoriul comunei se mai întîlnesc o serie de văi mai mici, multe din ele seci în prezent, sau cu un debit foarte mic. Dintre aceste văi menționăm pe cea a *Cozancei, Corcești, Pilat, Valea Gardului, Văleanca, Iazu lui Iancu,* etc.

CONSIDERAȚII DE ORDIN ARHEOLOGIC — ISTORIC

Șesul Jijiei, ca și al celorlalte văi mai mici, precum și terasele Jijiei și platourile joase, au fost locuite în decursul vremurilor de diverse comunități umane, începînd din neoliticul timpuriu și sfîrșind cu perioada feudalismului tîrziu.

Pe teritoriul comunei Albești s-au depistat pînă în prezent un număr de 25 puncte arheologice, dintre care 6 cu resturi atribuite unei singure culturi și altele 17 cu resturi culturale aparținînd la două sau mai multor culturi din perioade istorice diferite.

Aceste puncte se pot repartiza pe culturi astfel :

A — *neolitic timpuriu* — cultura STARČEVO-CRIȘ, 1 punct.

B — *eneolitic* — cultura CUCUTENI — 6 puncte, din care : 1 punct faza A și 3 puncte faza B. Pentru două puncte nu se poate preciza faza datorită corodării materialului ceramic recoltat.

C — *perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului* — cultura HORODIȘTEA — 1 punct.

D — *epoca bronzului,* faza tîrzie, cultura NOUA — 9 puncte.

E — *prima epocă a fierului* — faza timpurie (cu ceramică avînd decor canelat — 7 puncte (între care un depozit de bronzuri).

F — *a doua epocă a fierului* — 9 puncte, din care : 3 din faza timpurie, 2 din faza dezvoltată și unul din faza tîrzie iar alte 3 puncte din fază neprecizată.

G — *perioada corespunzătoare provinciei romane Dacia* — secolele II—III e.n. — 6 puncte.

H — *epoca mileniului I,* secolele III-IV — 10 puncte ; secolul V — 1 punct (probabil).

---

2 Vasile Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei (Studiu geomorfologic),* București, 1968, p. 9-210.

Din secolele VIII—X, ca şi secolele XI—XIII, nu s-au găsit pînă în prezent materiale pe cuprinsul comunei.

I — *feudalismul dezvoltat* este bine reprezentat, pentru secolele XIV—XVI — 9 puncte.

J. — *feudalismul tîrziu,* secolele XVII—XVIII — 8 puncte.

K — *epoca feudală,* (faza neprecizată) — 3 puncte.

De asemenea s-a descoperit un mic *tezaur* monetar feudal pe teritoriul satului Buimăceni, precum şi resturile a două necropole feudale.

Este necesar să amintim identificarea în punctul *„Pe vale la Mereşti"* aflat în marginea nordică a satului Albeşti, a unei silişti feudale şi a unei necropole din aceeaşi vreme, prezentînd vatra fostului sat Mireşti şi probabil a satului Şerbăneşti, sate menţionate documentar în anul 1633 şi respectiv 1617, dispărute ulterior.

S-au depistat şi cartat cinci movile de întinderi şi înălţimi diferite, care n-au oferit la suprafaţă resturi arheologice.

I.1. ALBEŞTI, sat, comună (1968) *

H. 1835. (DIR, A-Mold, XVII, v. I, p. 46-47 ; Dmitriev, M.e.f., I, p. 81 ; 529-530 ; C. C. Giurescu, P. R., p. 235).

Observaţii : Cele două recensăminte efectuate la un interval de numai doi ani (1772—1774) la sfîrşitul celui de-al treilea sfert al secolului al XVIII-lea, oferă informaţii preţioase privind dezvoltarea Albeştilor la acea dată. Dacă recensămîntul din 1772 menţionează doar numele proprietarului satului (Logofătul Balş), fără a se înregistra numărul gospodăriilor şi nici numele locuitorilor birnici sau al celor scutiţi de obligaţii, datorită ciumei de care a suferit cumplit aşezarea, în 1774 sînt înregistrate 43 de case (gospodării), dintre acestea 29 fiind scutite de bir (20 scutelnici ai logofătului Balş, 5 femei sărace, un preot, o slugă, un ţigan şi un ruptaş) iar 14 rămînînd birnici. [3]

* După împărţirea administrativ-teritorială din 1968.

3 Numele locuitorilor menţionaţi în recensămîntul din 1774 : *Birnici* 1. Pavel Roşca, vornic ; 2. Neculaiu, rus, vătăman ; 3. Ion, ungurean ; 4. Ioniţă Chirilă, prisăcar ; 5. Ilie ; 6. Ioniţă, crîşmar ; 7. Toader Pancul ; 8. Ilie Catana ; 9. Constandin sin muntean ; 10. Ursul, rotar ; 11. Ştefan Telimbuţă ; 12. Axinti Botezat, holteiu ; 13. Iacob zet Pleşca ; 14. Simion, cioban. *Scutelnicii dumisale logofătului Balş :* 1. Ion, morar ; 2. Vasile Railean, prisăcar ; 3. Ştefan Buhuş, prisăcar ; 4. Ioniţă Pleşca, prisăcar ; 5. Postolachi, prisăcar ; 6. Nichifor, plugar ; 7. Simion, plugar ; 8. Timofti ; 9. Lupul Captare ; 10. Alexandru Capmare ; 11. Constandin Mazăre ; 12. Toader Bujăniţă ; 13. Postolachi, muntean ; 14. Andreiu, rus ; 15. Anton Negru; 16. Eftimie Păscăruş ; 17. Neculaiu, morar ; 18. Calistru ; 19. Toader Butenco ; 20. Ioniţă sin Pavel. *Femei sărace :* 1. Marie, babă ; 2. Vasilca Ungurenita ; 3. Aniţa, preoteasă, săracă ; 4. Aniţa fata Botezătoai ; 5. Zoiţa, babă. *Rufeturi :* /Preoţi/ 1. Preotul Neculaiu. /Slugi/ 1. Constandin sluga dumisale logofătului. /Ţigani/ 1. Constandin, ţigan, faor. /Ruptaşi/ 1. Arhip Capşa, ruptaş.

În anul 1835 satul ajunge la 130 de curţi.

Credem că vatra satului vechi Albeşti se află în zona locului numit „La Pod".

I.1.A. *La Plop* (4)

La circa 0,6—0,7 km de marginea nord-nord-vestică a satului Albeşti, pe resturile unei terase înaltă de aproximativ 10 m faţă de luncă, separată de terasa mai înaltă (pe care se află în prezent saivanele C.A.P.)

unde s-a identificat siliștea vechiului sat *Mirești* printr-o porțiune a terasei inferioare, denumită „Pe vale la *Merești*", s-au descoperit fragmente ceramice feudale, sec. XV (Fig. 12/5-6). Avînd în vedere apropierea celor două resturi de terasă pe care s-au găsit fragmente ceramice feudale, sîntem înclinați să credem că siliștea satului Mirești se întinde și aici (vezi foto. 2/4). Totuși nu excludem nici ipoteza după care pe acest rest de terasă s-ar putea afla siliștea altui sat dispărut, din aceeași vreme (menționat la 20 aprilie 1617) numit Șerbănești.

(DIR, A-Mold, v. IV, p. 147-148).
Cercetare CRA, 1982. Col MJB (nr. inv. P. 356). Dia, col. ; Cl. a-n.

I.1.B. *Pe Toloacă (Lutărie)* (5)

În lutăria din marginea de nord-nord-vest a satului Albești, exploatată în prezent, cu prilejul lucrărilor, s-au descoperit recent morminte de înhumație din epoca feudală. Cercetările au arătat că aici s-ar afla cimitirul satului dispărut Mirești. (vezi foto 2/5).

Cercetare CRA, 1982. I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 38 ; RAJB, I, 1976, p. 39. Col. MJB. Dia. col. ; Cl. a-n.

I.1.C. *Malu Mare* (7)

În marginea de nord-vest a satului Albești, pe terasa înaltă de pe malul stîng al Jijiei, care domină lunca cu aproximativ 15 m, se află o așezare cu mai multe niveluri de locuire din eneolitic (faza Cucuteni A, (P. 351/13 ; P. 363/1) din a doua epocă a fierului (P. 357) și din feudalismul dezvoltat (fig. 1/1-12) și tîrziu (P. 357 ; 363). Toponimul punctului nordic învecinat, „Pe vale la Merești", ca și cimitirul din punctul „Pe Toloacă" (Lutărie) ne-au permis să atribuim nivelul din feudalismul dezvoltat și tîrziu, existenței în acest loc a siliștei satului dispărut Mirești, (vezi foto 2/5-7) menționat în documentele medievale (8 iulie 1633 ; DRH, A-Mold., v. XXI, p. 431).

Cercetare CRA, 1982. M. Petrescu-Dîmbovița și colab., SCIV, 6, 1-2, 1955, p. 187 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări...*, p. 226 ; RAJB, I, 1976, p. 39. Col. MJB (nr. inv. P. 357 ; 363). Dia. col. ; Cl. a-n.
Menționăm că toponimul *„Cotul lui Nagîț"* utilizat în bibliografia indicată, desemnează o zonă mai largă, care cuprinde punctele *„La Plop"*, *„Urzicărie"*, *„Pe Toloacă"*, *„Malu Mare"*.

I.1.D. *La Pod.* (8)

Pe terasa înaltă de pe partea stîngă a Jijiei, aflată în marginea de vest a satului Albești, la circa 0,1-0,2 km a monte de podul de beton de peste Jijia, s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului (cultura Noua, fig. 2/2)) din a doua epocă a fierului (fig. 17/2),, din sec. III-IV e.n. (fig. 2/1) și din perioada feudalismului dezvoltat (fig. 2/7 ; 17/4) și tîrziu (fig. 2/4-5 ; 8 ; 10). În prezent pe acest teren se află gospodăriile locuitorilor N. Răileanu și N. Jinel. Potrivit rela-

tărilor acestora, pe la începutul secolului actual, mai existau aici rămășițele unei biserici și ale unui cimitir părăsit (vezi foto 3/8).

Cercetare CRA, 1982. I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 38 ; M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 1953, 1-2, p. 39-40 ; Idem, SCIV, 4, 1953, 3-4, p. 445 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări...*, p. 227 ; RAJB, I, 1976, p. 40. Col. MJB (inv. nr. P. 358). Dia. col. ; Cl. a-n.

§ I. Nestor denumește acest loc *„Malul Jijiei"*. Din volumul *Așezări...*, reiese că de aici provin și fragmente ceramice aparținînd culturii Cucuteni, situație neconfirmată de cercetarea noastră.

I.1.E. *La Bloc* (9)

În vatra satului Albești, vis-a-vis de biserică, s-au descoperit în 1981, cu prilejul săpăturilor pentru turnarea fundației unui bloc de locuințe, partea inferioară a unui schelet (orientat după relatarea descoperitorilor pe direcția nord-sud) și o amforă cenușie de tip carpic, lucrată la roată (fig. 21/5). În vara anului 1982, Octavian-Liviu Șovan a întreprins aici un sondaj, descoperind restul scheletului cu o fibulă carpică fragmentară (fig. 10/7). Autorul sondajului consideră că este vorba de un mormînt sarmatic din secolul al III-lea e.n. (vezi foto 4/9).

Cercetare CRA, 1981 ; Dia. col. ; Cl. a-n ; Sondaj O. Liviu Șovan, 1982 ; O. Liviu Șovan și V. Chirica, în Hierasus V, p. 8, Colecția MJB, (inv. nr. 7546-7547).

I.1.F. *Gîrlele Morii* (10)

La circa 0,5 km vest-sud-vest de satul Albești și la 0,8 km est-sud-est de stația de cale ferată Zlătunoaia, pe un martor de eroziune care pornește direct din malul drept al Jijiei, martor mai înalt cu aproximativ 2-3 m față de nivelul actual al albiei majore a rîului (vezi foto 3/10 și 5/10), s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd feudalismului dezvoltat (fig. 3/3, 9-10) și tîrziu (fig. 3/5, 11-12) precum și fragmente ceramice, bucăți de chirpici, oase și zgură, aparținînd Hallstattului timpuriu (fig. 3/1), Latène-ului timpuriu (fig. 3/2 ; 10/8) și din sec. III-IV e.n. (fig. 3/4).

Cercetare CRA, 1982 ; I. Nestor și colab., SCIV, 3, p. 38-39 ; M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV IV, 1953, 3-4, p. 445 ; RAJB, I, 1976, p. 40. Colecția IIA-Iași și MJB (nr. inv. P. 360 ; 380) ; Dia. col. ; Cl. a-n.

§ În bibliografia precedentă punctul este numit *„La Silište"* sau *„Ostrov"*, toponime necunoscute de localnici. După părerea noastră aceasta ar putea crea confuzie cu toponimul *„Silište"*-Buimăceni, unde, în vecinătate se află o așezare feudală situată la cca. 1,5 km spre sud, față de „Gîrlele Morii".

I.2. BUIMĂCENI, sat, comuna Albești (1968)

Denumiri vechi : Băimăceni, Băimăceani, Buninți (?)

Mențiuni doc. : 26 martie 1532 ; R. 1772—1774 ; H. 1835.

Observații : Dîlma din șesul Jijiei, aflată pe malul drept al Jijiei, vis-a-vis, de satul Buimăceni (vezi Rsp. Chestionar Odobescu), numită în prezent „Silište", ar putea fi identificată cu vatra veche a satului Buimăceni, unde în afară de așezare a fost descoperit și un cimitir feudal.. Recensămîntul din anul 1774 menționează la Buimăceni doar 8 gospodării „care n-au intrat la rînduieli" [4].

La 1816 în *Condica Vistieriei Moldovei,* figurau 20 birnici și 2 scutiți de bir, în slujba spătarului Vasile Crupenschi.

Pe harta din 1835 sînt menționate 38 curți.

Bibliografie documentară : DIR, A-Mold, XVI, v. I, p. 346 ; Dmitriev, M.e.f., II, p. 249 ; Corneliu Istrati, AIIA-Iași; XVI (1979), Supliment, I, p. 102 ; C. C. Giurescu, P. R., p. 235.

I.2.A. *În deal la Biserică* (11)

În marginea de nord-est a satului Buimăceni, pe un platou înalt în prelungirea Dealului Buimăcenilor, înconjurat de trei părți (vest, nord, și est) de pante naturale, probabil și amenajate, platou care în prezent este ocupat de cimitir și biserică și care domină valea Jijiei cu aproximativ 30 de metri (vezi foto 6/11), s-au descoperit bucăți de chirpici și fragmente ceramice aparținînd neoliticului timpuriu (cultura Criș, fig. 4/1-2), eneoliticului (Cucuteni, B) epocii bronzului (cultura Noua, fig. 4/3) și secolelor II-III e.n. Menționăm că în anul 1969 s-au găsit aici, cu ocazia săpării unei gropi de mormînt, două amfore romane din pastă cărămizie (fig. 21/1-2) care se încadrează tipologic în secolul II e.n.

Cercetări CRA : 1974 ; 1981 ; 1982. Colecția MJB (nr. inv. P. 19 și P. 349.) Dia. col. ; Cl. a-n. Starea de conservare periclitată de cimitirul actual. RAJB, I, 1976, p. 40 ; Octavian-Liviu Șovan și Paul Șadurschi, în Hierasus, IV, 1982, p. 52 ; Pl. I ; Pl. IV/1-2.

I.2.B. *Vatra satului* (Grădina locuitorului Nicolae Ringhilescu) (12)

În vatra satului Buimăceni, între șoseaua Albești—Todireni și cursul Jijiei, pe terasa inferioară de pe stînga rîului, în curtea locuitorului Nicolae Ringhilescu, cu prilejul săpării unui șanț pentru instalarea conductei de apă, în 1973, la adîncimea de aproximativ 0,70 m, s-au descoperit două vase cenușii, lustruite, cu capac, în care, potrivit spuselor sale, se aflau oase calcinate și cenușă. Vasele s-au pierdut. De asemenea în grădinile învecinate, apar fragmente ceramice diferite, în special de la amfore de culoare cărămizie (vezi foto 9/12).

Informații, învățător C. Andrei și N. Ringhilescu, 1981—1982.
Cercetare CRA ; Cl. a-n 1982. Starea de conservare periclitată de lucrările agricole și gospodărești.

I.2.C. *Siliște* (13)

La aproximativ 0,5-0,6 km vest-sud-vest de satul Buimăceni, pe un martor de eroziune din albia majoră a Jijiei, pe partea sa dreaptă, între rîu și calea ferată, s-au descoperit fragmente ceramice feudale, unele smălțuite, din feudalismul dezvoltat (fig. 5/7-8 ; 6/12 ; 7/5-6) și tîrziu fig. 8/1-10), bucăți de chirpici, oase, zgură etc. De asemenea s-au descoperit fragmente ceramice din epoca bronzului (fig. 5/1-3) Hallstattul timpuriu (fig. 6/6 ; 17/7), Latène-ul timpuriu (fig. 6/15), sec. III-IV e.n. fig. 6/8) și probabil din sec. V e.n. În marginea de sud-sud-vest a acestui

4 Numele locuitorilor menționați în recensămîntul din 1774 : 1. Petre, murari, 2. Ioniță Popâtcă, 3. Iftimi, pas, 4. Lupu Pișețol, 5. Grigori, 6. Toader, plugar, 7. Vasilachi, văcar, 8. Gheorghe, herghelegiu.

martor, s-au găsit cu prilejul unor nivelări, oase umane provenind din mormintele unui cimitir (vezi foto 6/13 și 9/13).

Cercetare CRA, 1982-1983. Bibl. Acad. R.S.R., Ms. 224, fila 186.
Colecția MJB (nr. inv. P. 373). Dia. col., Cl. a-n, Starea de conservare periclitată de lucrări agricole.

În colecția MJB a intrat recent o monedă medievală de tip silling de la Dabija Vodă (1662-1665), descoperită de locuitorul Gh. Andriescu din Jijia în punctul „Siliște"-Buimăceni.

Piesa a fost donată de Dan Andriescu, fiul descoperitorului, muzeului județean. Tot de aici provine și o monedă de bronz în stare precară de conservare, din sec. XVII (probabil emisă de orașul Riga), donată MJB de locuitorul Zdrăilus Mihai.
Determinare, prof. Bucur Mitrea, 1983. MJB (nr. inv. 8105-8106).

I.2.D. *La Șendreanu* („Dîlma Șendreanu") (14)

În marginea de sud a cartierului Petrești, satul Buimăceni, pe un martor de eroziune aflat pe partea stîngă a Jijiei și care domină șesul, martor tăiat în două de șoseaua Albești-Todireni, pe care în prezent este situat sediul CAP Buimăceni și grajdurile sectorului zootehnic (vezi foto 6/14), se află o așezare cu urme de locuire (fragmente ceramice, bucăți de chirpici, oase de animale) atribuite eneoliticului (Cucuteni, faza B1 — fig. 20/1 ; 3), epocii bronzului (cultura Noua — fig. 20/2), secolele III-IV e.n. și secolul al XVI-lea. Informații mai vechi ne semnalează aici cîteva schelete rămase neidentificate, precum și „cinci arme vechi" descoperite întîmplător în anul 1870.

Cercetare CRA, 1974 și 1982. RAJB, I, 1976, p. 40-41 ; I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 39 ; Rsp. chest., Odobescu, Mss. Acad., 224, fil. 186-187. Pentru „cele cinci bucăți arme vechi găsite îngropate" în „Movila Șendrianului" vezi Arh. ist. IAB, Dosar 7, fila 22, Adresa nr. 2402 din 18 martie 1870.
M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 1953, 3-4, p. 447. Colecția MJB (nr. inv. P. 20) și Col. IIA-Iași. Dia. col., Cl. a-n. Starea de conservare periclitată datorită construcțiilor.

I.2.E. *La Toloacă* (15)

La circa 0,8 km vest-sud-vest de cartierul Petrești al satului Buimăceni, în albia majoră de pe partea stîngă a Jijiei s-a descoperit întîmplător, în 1980, un mic tezaur monetar feudal din secolul al XVI-lea, de la *Bogdan al III-lea* (1504—1517) și Ștefan al IV-lea *(Ștefăniță)* (1517—1527). Oala de lut în care s-au găsit monedele, ca și marea majoritate a acestora, s-au pierdut. În schimb s-au păstrat numai două monede salvate de prof. C. Zerfaș, aflate în prezent în colecția școlară din Albești (fig. 22/3-4).

Informații prof. C. Zerfaș, 1981. Cercetare CRA, 1982. Colecția Școlii generale Albești. Determinarea pieselor s-a făcut de prof. Bucur Mitrea, 1982.

I.3. COȘTIUGENI, sat, comuna Albești (1968)

Denumiri vechi : Cotiugeni, Cosciugeni, Costinjeni, Costiujani Costinjenii vechi, Coșujeni.

Potrivit datelor recensămintelor din anii 1772—1773 și 1774, la acea dată satul era compus din 15 gospodării răzășești, din care două de mazili. Alte 10 gospodării

erau scutite de toate prestațiile, 1/2 dintre ele (5) fiind gospodării ale unor bejenari.[5]
Interesant este faptul că localitatea nu figurează în *Condica Vistieriei Moldovei* din 1816, pentru a apare din nou, pe harta din 1835, 39 curți.

Menționi documentare: 27 martie 1650; R. 1772—1773 și 1774 H. 1835. (G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade,* v. V, p. 315; Dmitriev. *M.e.f.,* I, p. 63 și II, p. 224; Corneliu Istrati, AIIA-Iași, XVI (1979), Supliment I, p. 101; C. C. Giurescu, *P. R.,* p. 235.

I.3.A. *Vatra satului* (19)

La aproximativ 0,5 km est-nord-est de biserică, pe versantul stîng al unei viroage (vezi foto 12/19), s-au descoperit fragmente ceramice atipice din eneolitic (fig. 9/1), din feudalismul tîrziu (fig. 9/2), precum și bucăți de zgură metalică.

Cercetare CRA, 1982, Colecția MJB (nr. inv. P. 354). Dia. col., Cl. a-n.

I.3.B. *În Țarnă* (20)

În marginea de est-nord-est a satului Coștiugeni, pe un platou în pantă lină aflat pe partea stîngă a unei viroage (vezi foto 12/20), la aproximativ 0,6 km est de biserică, s-au descoperit bucăți de chirpici și fragmente ceramice din feudalismul dezvoltat (unele din ele smălțuite), precum și cîteva fragmente ceramice din sec. III-IV e.n.

Cercetare CRA, 1982. Colecția MJB (nr. inv. P. 355). Dia. col., Cl. a-n.

I.4. JIJIA, sat component al comunei Albești (1968), în care au fost incluse satele Jumătățeni, Crăciuneni, Șătrăreni, Satu Nou, în prezent cartiere ale sale.

Vechiul sat Jijia, cu loc de moară, este posibil să fi fost situat acolo unde se află în prezent punctul numit „*Bulgăria lui Bolocan*" (30). La 8 iunie 1458, Onica de la Jijie dădea satul și moara, ca și casele sale de aici, mănăstirii Pobrata (Suret de la Ștefan Voievod).
DIR, A-Mold, XIV-XV, v. I, p. 296, DRH, A-Mold, v. II, p. 106-107.

JUMĂTĂȚENI, sat desființat, înglobat în satul Jijia (1968)

Denumirea veche: Giumătățeni

Menționi documentare: 7 iulie 1430; 17 martie 1492; H. 1835

Observații: Costăchescu este de părere că satul ar fi existat și în secolul al XIV-lea. În documentul din 1492 sînt menționate pe teritoriul satului Jumătățeni, curți boierești („...unde a fost curtea lui Căliman" sau „unde a fost dvoriștea Călimanului"). Potrivit tradiției, siliștea vechiului sat s-ar afla pe un grind de pe malul stîng al Jijiei (foto 14/29), la cca. 1 km sud-est de Siliștea Crăciunenilor.
La 1816 Jumătățenii apare în *Condica Vistieriei Moldovei* la ocolul Jijiei fără a se trece numărul birnicilor și nici al celor scutiți, la capitolul *Moșii fără sate,* menționîndu-se însă proprietarul moșiei (vistiernicul Sandu Sturza).
Pe harta din 1835 sînt menționate 25 curți.

---

5 La repetarea recensămîntului în 1774, figurau doar patru gospodării: cea a popei Mihai și a trei scutelnici ai medelnicerului: Costandin Timuș, Toader, baciu, (tij).

Costăchescu, Doc. Mold. în St. M., I, p. 298-300 ; DIR, A-Mold, XV., v. II, p. 176 ; DRH, A-Mold., v. I, p. 146-147 (1430, iulie 7), v. III, p. 213-216 (1492, martie 17) ; Stoicescu, Repert. bibl. Mold., p. 529.

CRĂCIUNENI, sat desființat, înglobat la satul Jijia, comuna Albești (1968).

Denumirea veche : Crăciunești

Mențiuni documentare : 15 martie 1609 ; R. 1772—1774 ; H. 1835.

Potrivit datelor recensămîntului din 1772—1773, la acea dată satul era format din 18 case și era proprietatea Ilincăi Timușoae. Din cele 18 gospodării, trei aparțineau unor mazili.[6]

Toponimul „*Siliștea Crăciunenilor*" este dat de locuitorii vîrstnici, unui grind de pe malul stîng al Jijiei, aflat în dreptul podului de fier al căii ferate (foto 14/28). DIR, A-Mold, XVII, v. II, p. 196 ; Dmitriev, M.e.f., I, p. 63, și II, p. 243. C. C. Giurescu, *P. R.*, p. 235.

ȘĂTRĂRENI, sat desființat, înglobat în satul Jijia (1968)

Denumiri vechi : Șatrereni. Șetrărei.

Mențiuni documentare : 4 sept. 1605 ; R. 1772—1774 ; H. 1835.

DIR, A-Mold, XVII, v. I, p. 257 (sat Șetrăreni) ; *M.e.f.*, I, p. 63 și II, p. 243 ; Corneliu Istrati, AIIA-Iași, XVI (1979), Supliment I, p. 101 ; C. C. Giurescu, *P. R.*, p. 236 (Șătrăreni — ocolul Hîrlău).

Potrivit datelor recensămîntului din 1772—1773, la acea dată satul era format din 23 gospodării, fiind proprietatea vameșilor Ilie Tomița și Costandin Tomița.

Siliștea vechiului sat Șătrăreni se află pe partea dreaptă a Jijiei, în dreptul punctului „La Șendreanu" pe grindul „La Bulgărie". Tradiția locală păstrează această informație. Și în răspunsul la Chestionarul Odobescu, în 1871, acest punct era menționat sub denumirea „dîlma de pe malul drept al Jijiei", sau „*Țintirimu*" (vezi foto 11/27). În 1774 au fost înregistrate 22 case (gospodării), toate scutite de bir.[7]

La 1816 în *Condica Vistieriei Moldovei*, satul figurează cu 22 birnici și 5 scutiți, pe moșia stolnicului Grigore Tomiță, a Saftei Davidoaii și banului Gheorghie Donici, cu mențiunea „loc de hrană puțin".

Pe harta din 1835 sînt menționate 35 curți.

---

6 Ioniță Ciuru, Vasile Pogor și Sandul Pogor. La repetarea recensămîntului în 1774, figurau 11 case (gospodării) din care patru de birnici (1. Mihalachi Năstas, 2. Vasili brat lui, 3. Vasili Botezat, 4. Lupu Stanciu) și șapte de rufetași : 1. Popa Vasile, 2. Neculai Stanciu, argat Timușoai, 3. Costandin Petriman, tij, 4. Neculai Petriman, tij, 5. Ioniță Ciuru, mazil, 6. Sandu Pogor, mazil, 7. Simion Ciuru, mazil.

Între cele două recensăminte apar unele deosebiri.

7 Gospodăriile aparțineau, pe categorii : la 2 popi, 10 scutelnici ai vameșului Ilie Tomiță, 4. scutelnici ai lui Costandin Tomiță, 5 țigani și un copil în casă (!). Nominal aceștia erau : 1. Popa Ilie ; 2. Popa Petre ; 3. Ștefan sin Ioan, scutelnic vameșului Ilie Tomiță ; 4. Toader brat lui, tij ; 5. Ilie brat lui, tij ; 6. Vasili sin Grozavii, tij ; 7. Andrei brat ego, tij ; 8. Mihălachi, tij ; 9. Ion zăt lui, tij ; 10. Gavril Tarniț, tij ; 11. Tănasă, crciumar, tij ; 12. Costandin, vier, tij ; 13. Chiriac sin Petrii, scutelnic la Costandin Tomiță ; 14. Lupu brat lui, tij ; 15. Ion Hribu, tij ; 16. Arseni, tij ; 17. Costandin, țigan ; 18. Lupu Căimăcan, țigan ; 19. Iordachi, țigan ; 20. Andrii zet lui, țigan ; 21. Neculai, țigan, 22. Ștefan Torcescul, copil în casă.

I.4.A. *După Sat Dealul Șătrărenilor* (16)

La circa 0,3 km nord de marginea satului Șătrăreni, pe marginea platoului Dealului Șătrărenilor, pe partea dreaptă a rîului Jijia, la aproximativ 0,7 km de calea ferată (vezi foto 7/16), în urma unor alunecări de teren, în 1977, au apărut în profilul malului, la adîncimea de 0,50-0,60 m, într-un sol cenușiu-gălbui, cîteva piese de silex și fragmente ceramice pictate sau lipsite de decor, caracteristice culturii Horodiștea (fig. 10/3-6 ; 19/2-3). fragmente ceramice de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua, fig. 10/1-2) precum și din feudalismul tîrziu.

Informații, prof. C. Zerfaș, 1977 și 1982. Cercetare CRA, 1982. Colecția MJB (inv. nr. P. 276 ; 279 ; 312 (1977) și 359 (1982).

I.4.B. *Vatra satului* (Grădina Gh. Andriescu) (17)

În marginea de sud-sud-vest a satului Șătrăreni pe terasa superioară a Jijiei, în curtea locuitorului Gheorghe Andriescu (vezi foto 7/17), s-a descoperit cu prilejul săpării unei gropi, o amforă romană din sec. III e.n. (fig. 21/3-4), cu marcă de meșter pe gît.

Informații, C. Andriescu, 1977. Cercetare CRA, 1982, Octavian Liviu Șovan și Paul Șadurschi, în Hierasus, IV, p. 53 ; Pl. III, fig. 1, Pl. V, fig. 3, Pl. VI, fig. 3.
Colecția MJB (inv. nr. 1383), Dia. col., Cl. a-n. Așezarea este periclitată de construcțiile gospodărești.

I.4.C. *Via lui Lupașcu* (18)

La aproximativ 1,5 km sud-sud-vest de marginea satului Șătrăreni (Jijia II), pe platoul dealului „Ceir", în punctul „Via lui Lupașcu" (vezi foto 8/18), cu prilejul lucrărilor agricole de primăvară, în 1968, s-a descoperit un depozit de unelte și arme de bronz, care, prin Cezar-Corneliu Andrei a ajuns în posesia Complexului muzeal Piatra Neamț. Din depozit fac parte trei celturi de tip transilvănean (fig. 18/1-3) (unul din ele varianta răsăriteană), cu sau fără decor, o lamă de fierăstrău (fig. 18/4), precum și un fragment de pumnal sau spadă (?) probabil cu limbă la mîner (fig. 19/1).

Tipologic aceste piese se încadrează în perioada bronzului tîrziu-Hallstatt timpuriu (sec. XIII-X î.e.n.), ele fiind îngropate în Hallstattul timpuriu.

Informații : învățător Constantin Andrei, 1981. Cercetare CRA, 1982, Dia. col., Cl. a-n. Colecția Complexul muzeal Piatra Neamț, (nr. inv. 5491-5495).
Pentru încadrarea cronologică a depozitului vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 73-117.

I.4.D. *La Bulgărie = „Țintirimu"* (27)

La aproximativ 0,3 km nord-est de marginea satului Jijia (cartierul Șătrăreni), pe malul drept al rîului Jijia, pe un martor de eroziune mai înalt cu aproximativ 2 m față de luncă, între linia ferată și cursul rîului (vezi foto 11/27), s-au descoperit fragmente ceramice, bucăți de chirpici, lespezi de gresie, etc., documentînd un nivel de locuire din secolele

III-IV e.n. (fig. 16/4) și altele din feudalismul dezvoltat și tîrziu (fig. 16/8-13).

Tradiția păstrată de bătrînii satului Șătrăreni, menționează existența pe acest loc a unei vetre vechi de sat. În prezent cele 6 ha teren se cultivă cu legume.

În răspunsurile la Chestionarul Alex. Odobescu, acest loc este menționat sub denumirea „dîlma de pe malul drept al Jijiei", pe moșia Șătrăreni, numit și „Țintirimu". Referirile la „la un pietroi cu inscripție nedescifrabilă" în răspunsurile la *Chestionar* și în tradiția orală, cît și situarea în apropierea dîlmei Șendreanului, ne-au permis să identificăm acest loc cu cel menționat la 1871.

Răsp. chest. Odobescu, ms., fila 186, Bibl. Acad. R.S.R.; Informații, Emil. D. Andriescu și Mircea Hrițcu, 1983; Cercetare CRA, 1983; Colecția MJB, (nr. inv. P. 384). Dia. col., Cl. a-n.

I.4.E. *Siliștea Crăciunenilor* = *„Dîlma lui Oatu"* (28)

La aproximativ 0,6 km est de marginea satului Jijia (cartierul Crăciunenilor), pe partea stîngă a rîului Jijia, la circa 0,3 km est-nord-est pe podul de cale ferată de peste acest rîu (vezi foto 14/28) pe un martor de eroziune situat în lunca Jijiei, (de circa 20 ha), se află o veche așezare omenească numită astăzi de locuitori *„Siliștea Crăciunenilor"*. S-au cules de aici materiale (fragmente ceramice, bucăți de chirpici, silexuri, zgură etc.) aparținînd sfîrșitului epocii bronzului (cultura Noua) Hallstattului timpuriu cu ceramică canelată (fig. 15/1; 16/3), Hallstattului tîrziu-Latèneului timpuriu (fig. 15/2-3; 5), secolelor III-IV e.n. (fig. 16/1) și feudalismului tîrziu (fig. 15/4; 6-7). Punctul a putut fi identificat cu „dîlma [lui] Oatu", menționată în chestionarul Alex. Odobescu.

Răsp. chest. Odobescu, ms., fila 186, Bibl. Acad. R.S.R. Informații: Emil D. Andriescu, 1983; Cercetare CRA, 1983. Colecția MJB (nr. inv. P. 383). Dia. col., Cl. a-n.

I.4.F. *Siliștea Jumătățenilor* (29)

La extremitatea sudică a comunei Albești, pe malul stîng al Jijiei, la aproximativ 1 km sud-sud-est față de punctul numit Siliștea Crăciunenilor, pe un martor de eroziune mai redus ca suprafață, dar mai proeminent, se află conform tradiției, siliștea vechiului sat Jumătățeni. La suprafața terenului (în prezent însămînțat cu plante perene) nu s-au găsit decît fragmente ceramice mărunte, atipice, în schimb bucățile de chirpici, lut ars, lespezile de gresie, indică existența unor construcții (vezi foto 14/29).

Cercetare CRA, 1983. Cl. a-n.

I.4.G. *Bulgăria lui Bolocan* (30)

La cca. 0,4 km nord de podul metalic de cale ferată peste Jijia și la cca. 0,6 km vest-sud-vest de Siliștea Crăciunenilor, pe un martor de eroziune a terasei rîului, martor aflat inițial pe malul stîng al apei, iar în

prezent — datorită unei amenajări menită să protejeze terasamentul de cale ferată — pe partea dreaptă a acestui rîu, s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd culturii Cucuteni (faza B2), fazei finale a epocii bronzului (cultura Noua) epocii fierului și din epoca feudală. Martorul se află cu 2-3 metri deasupra luncii Jijiei. Terenul este folosit în prezent ca islaz (vezi foto 15/30).

Cercetare CRA, 1983. Cl. a-n.

1.5. MĂȘCĂTENI, sat, comuna Albești (1968).

Denumiri vechi : Măcicateni, Moșcoteni, Mușcateni.

Mențiuni documentare : 1 august 1583 ; R. 1772—1774 ; H. 1835.

Potrivit datelor recensămîntului din 1772—1773, la acea dată, satul era format din 21 gospodării (din care două părăsite), fiind proprietatea lui Sandul Balș.[8] *Condica vistieriei Moldovei* din anul 1816 are înregistrate 24 gospodării de birnici și 8 gospodării neimpuse la plata birului, pe moșia banului Gheorghie Donici. Pe harta din 1835 sînt menționate 105 curți.

DIR. A-Mold, XVI, v. III, p. 224 ; Dmitriev. *M.e.f.*, I, p. 63 și II, p. 245 ; Corneliu Istrati, AIIA-Iași, XVI (1979), Supliment I, p. 102 ; C. C. Giurescu, *P. R.*, p. 236.

I.5.A. *La Biserică* (1)

În marginea nord-nord-estică a satului Mășcăteni, la circa 0,8 km vest de cursul Jijiei, la egală distanță între calea ferată și șoseaua Trușești—Albești, pe terasa înaltă de pe malul drept al Jijiei ,pe care se află biserica satului, (vezi foto 1/1), s-au cules fragmente ceramice aparținînd culturii Cucuteni (fază neprecizată) sfîrșitului epocii bronzului (cultura Noua), din secolele III-IV e.n. (fig. 9/6) și din epoca feudală (perioadă neprecizată).

RAJB, I, p. 41 („Marginea estică a satului") ; I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 37 ; M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 1953, 1-2, p. 39 ; Idem, SCIV, 4, 1953, 3-4, p. 447. Cercetare CRA, 1982. Colecția IIA-Iași și Col. MJB (inv. nr. P. 364). Dia. col., Cl. a-n. Starea de conservare periclitată de erodarea pantei și de construcțiile gospodărești.

I.5.B. *Vatra satului* (Grădina lui C. Iușcă) (2)

În marginea de vest a satului Mășcăteni, în grădina locuitorului Costache Iușcă și pe cele ale vecinilor săi (vezi foto 1/2), s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd sfîrșitului epocii bronzului (cultura Noua —fig. 11/5), primei (fig. 17/6) și celei de-a doua epoci a fierului (fig. 11/1), precum și feudalismului dezvoltat și tîrziu (fig. 11/3-4 ; 17/1).

---

8 În 1774 au fost recenzate 24 case (gospodării) între care 14 de rufetași (din care 1 popă, 10 scutelnici ai lui Sandul Balș și 3 țigani), rămînînd 10 gospodării de birnici, după cum urmează : 1. Sandul Spălățel ; 2. Pîntelei zăt Spălățel ; 3. Gavril Turculean, 4. Costandin sin Irimie ; 5. Spiridon, Rotariu ; 6. Vasili Corcodel ; 7. Iftimie Corcodel ; 8. Mihăilă zet Ciuntu ; 9. Irimie ; 10. Dumitru. *Rufeturile :* 1. Popa Ștefan ; 2. Vasile Ranga, scutelnic la dumisale postelnicul Sandu Balș ; 3. Ilie Hapca, tij ; 4. Constandin, tij ; 5. Grigori, vezătiu, tij ; 6. Gavril, tij ; 7. Macovei, tij ; 8. Ursu, blănar, tij ; 9. Grigoraș, tij ; 10. Gavril, slugă, tij ; 11. Nichifor, slugă, tij ; 12. Neculai, țigan ; 13. Ștefan, țigan ; 14. Vasile, țigan.

Cercetare CRA, 1982. Ion Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 37 ; RAJB, I, 1976, p. 41 („Marginea vestică a satului"), Colecția MJB (inv. nr. P. 365). Dia. col., Cl. a-n. Starea de conservare periclitată de lucrările agricole și de săpăturile de interes edilitar-gospodăresc.

I.5.C. *Capul Dealului* (3)

În marginea sudică a satului Măşcăteni, pe un bot al terasei mijlocii de pe malul drept al Jijiei, pe panta cuprinsă între şoseaua Truşeşti—Albeşti şi casa locuitorului Popescu Mihai, pe grădina acestuia şi a vecinilor săi (vezi foto 1/3), se află o aşezare din faza tîrzie a epocii bronzului (cultura Noua).

Tot aici s-au descoperit fragmente ceramice din Hallstattul timpuriu (fig. 12/1), din a doua epocă a fierului (fig. 12/4), şi din secolele II-III e.n.

În afara fragmentelor ceramice se mai află aici oase de animale şi bucăţi de chirpici.

Informaţii înv. D. Puşcaşu, 1982. Cercetare CRA, 1982. Colecţia MJB (inv. nr. P. 366), Dia. col., Cl. a-n. Starea de conservare periclitată de eroziunea solului, de lucrările agricole şi săpăturile de interes edilitar-gospodăresc.

I.6. TUDOR VLADIMIRESCU, sat, comuna Albeşti (1968)

Denumire veche : Principele Mihai.

I.6.A. *Faţa Satului* (21)

În marginea de est a satului, pe partea stîngă a pîrîului Tudor, spre confluenţa sa cu Pîrîul Sărat, pe panta lină a culmii dintre aceste pîraie, se află o întinsă aşezare (vezi foto 13/21), de unde s-au cules bucăţi de chirpici, piese de silex (unele calcinate), oase de animale, aparţinînd culturii Cucuteni (faza B1, fig. 20/5 ; 7), precum şi fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Noua), prima epocă a fierului (Hallstattul timpuriu — fig. 13/1 ; 5 ; 14/3 ; 6-7), din a doua epocă a fierului (fig. 14/1 ; 2 ; 4-5), secolele III-IV e.n. (P. 21/15, 95), şi din perioada feudalismului dezvoltat, a doua jumătate a secolului XIV (P. 21/73), şi tîrziu — sec. XVII (P. 353/16).

Informaţii, înv. P. Bădăluţă, 1973. Cercetare CRA, 1974 şi 1982. RAJB, I, 1976, p. 41-42. Colecţia MJB (inv. P. 21 şi P. 353). Dia. col., Cl. a-n. Starea de conservare bună.

I.6.B. *Cărămidărie* (22)

Pe panta dealului Cărămidărie, la cca, 0,1 km sud-est de grajdurile sectorului zootehnic al CAP şi 0,5 km sud-sud-est de punctul „Faţa Satului", pînă în apropierea Iazului lui Iancu (vezi foto 13/22), s-au găsit fragmente ceramice, bucăţi de chirpici şi oase aparţinînd unei locuiri carpice (sec. II-III e.n.) şi alteia, atribuită secolului al IV-lea e. n. S-a descoperit şi o toartă de amforă elenistică tîrzie (sec. I î.e.n. — II e.n.), anepigrafică, din pastă roşie-cărămizie, în secţiune ovală (fig. 17/5).

Informaţii, înv. C. Costîngeanu şi Mihai Andrici, 1982. Cercetare CRA, 1982. Colecţia MJB, (nr. înv. P. 350). Dia. col., Cl. a-n. Starea de conservare bună.

I.7. *Movile* (23-26)

Pe teritoriul comunei s-au identificat următoare movile : A. La circa 2,8 km nord de satul Albești, *Movila Turcului* (23) ; B. În marginea de est a satului Albești, *Movila Găunoasa* (24) ; C. La circa 1 km est de satul Buimăceni, *Movila Mare* (25) numită și *Movila Buimăceni* sau *Movila Valea Gardului ;* D., Pe muchia dealului, Crăciuneni, în dreptul Siliștei Crăciunenilor, o movilă aplatizată, numită de localnici *Movila Crăciuneni* (32) ; E. La circa 3 km est de satul Buimăceni *Movila „Cal Alb"* (26).

I.8. *Sate desființate și dispărute*

1. CAPU-PĂDUREI, sat desființat, dezafectat natural în 1981, în urma mutării treptate a locuitorilor (1968—1981) în satele Albești, Buimăceni, Coștiugeni, etc..

2. MIREȘTI, sat dispărut, situat pe teritoriul actual al comunei Albești.

Mențiuni documentare : 8 iulie 1633 (DRH, A-Mold, v. XXI, p. 431).
Resturile arheologice descoperite îndeosebi în punctul „Malu Mare", ca și cele din apropiere, cum ar fi „Cotul lui Nagîț" și „La Plop", reprezintă siliștea satului Mirești, avînd în vedere toponimul „Pe vale la Merești" utilizat încă de localnici, precum și cimitirul vechi, situat în marginea nordică a așezării, în punctul „Lutărie".

3. PETREȘTI, sat desființat, înglobat în satul Buimăceni, comuna Albești (1968). Toponimul se folosește încă pentru a desemna cartierul sudic al satului Buimăceni.

Mențiuni documentare : 18 aprilie 1581 (P) ; 15 martie 1609 („Marco den Petrești" menționat împreună cu satele Crăciuneni și Jumătățeni). R. 1772—1774 ; H. 1835. (DIR, A-Mold, v. III, p. 155 ; XVII, v. II, p. 196 ; Dmitriev. *M.e.f.,* II, p. 249 ; Corneliu Istrati, AIIA-Iași, XVI (1979), Supliment I, p. 102 ; C. C. Giurescu, *P. R.,* p. 236). Recensământul din 1774 înregistra la Petrești doar trei case[9]. În 1816 la Petrești erau 20 de case de birnici și 4 case neimpuse la bir, iar pe harta din 1835 sînt menționate 38 curți.

4. SATU NOU, cătun desființat, înglobat în satul Jijia, parte a fostului sat Jumătățeni — comuna Albești.

5. ȘERBĂNEȘTI, sat dispărut, sau și-a schimbat numele, neidentificat, aflat pe Jijia, probabil pe teritoriul actual al comunei Albești (Gîrlele Morii" ?).

Mențiune documentară : 20 aprilie 1617. DIR, A-Mold, XVII, v. IV, p. 147-148.
Nici un toponim de pe teritoriul comunei Albești de astăzi nu amintește de numele acestui sat dispărut.

I.9. *Toponime păstrate din vechime, atestate documentar : Valea Hîngirău* — Viroagă aflată la obîrșiile văii Ungureanu, (foto 16/31), în hotar cu pădurea, aproape de vatra satului desființat Capu Pădurei. Această vale este menționată într-un document de la Iancu Sasul Voie-

9 Acestea aparțineau mazilului Ilie Ursachi și celor 2 argați : Ivan și Zaharie.

vod în 1581, ca „loc luat pentru moarte de om" (cf. Mss. 244, fila 187,[1] Bibl. Acad. R.S.R.).

I.10. *Colecția școlii generale Albești*

Printre diverse alte piese, în colecția școlară se află doi denari romani imperiali de argint (sec. II e.n.), descoperiți de elevi pe cuprinsul comunei. Ambele monede au fost determinate după estampaj, de către prof. Bucur Mitrea, 1982. Prima reprezintă un denar de la Hadrian, din anii 119-122 e.n. (RIC, 81), iar a doua, de la Antoninus Pius, din anul 139 e.n. (British. Mus. Cat., CO5). Alte două monede de epocă feudală, au fost salvate din micul tezaur descoperit în punctul Buimăceni — „La Toloacă", fiind descrise la punctul respectiv.

OBSERVAȚII

Puncte neinserate în această fasciculă dar menționate în prima ediție 1976):

1. *„Cotul lui Nagiț"* — loc mai întins, care cuprinde punctele „La Plop", „Urzicărie", etc.
2. *„Malul Jijiei"* — se referă la punctul „La Pod".
3. *„La Siliște"* sau *„Ostrov"* — punct cunoscut în prezent sub denumirea „Gîrlele Morii".
4. *„La Urzicărie"* — Materialele descoperite în acest punct se află în poziție secundară, aduse cu aluviunile scurse de pe suprafața siliștei Mireștilor.
5. *„La Iaz"* — punct aflat în șesul Jijiei. Și aici materialul arheologic a fost adus probabil tot prin aluvionare.
6. *„Dealul Mierești"* — este vorba de fapt de siliștea Mirești, aflată în marginea de nord-vest a satului Albești.
7. *„Holteiasca"* — La verificarea în teren a punctului, nu s-a găsit material arheologic.

PRESCURTĂRI

Periodice, acte, congrese, dicționare, documente

DIR	Documente privind istoria României, A-Moldova; veacul XIV-XV; veacul XV; veacul XVI; veacul XVII, București, 1951—1957.
DRH	Documenta Romaniae Historica. A-Moldova; v. I, (1384—1448), București, 1975; v. XXI (1632—1633), București, 1971; v. XXII (1634), București, 1974. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi; v. XIX (1626—1628), București, 1969. Autor Haralambie Chirică; v. II (1449—1486), București, 1976. Autori L. Șimanschi, Georgeta Ignat și D. Agache.
SCIV (SCIVA)	Studii și cercetări de istorie veche (începînd din 1974 — Studii și cercetări de istorie veche și arheologie), București.
Costăchescu, Doc. mold în Șt. M.	M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, v. I, (1931) și v. II, (1932), Iași.
Ghibănescu, Surete și izvoade	G. Ghibănescu, *Surete și izvoade (documente* slavo-române), v. I-X, Iași, 1906—1915.

C. C. Giurescu, P. R.	C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX* (Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835), București. 1957.
Dmitriev, M.e.f.	P. G. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului,* (Recensămintele populației Moldovei în anii 1772—1773 și 1774), t. VII, părt. I-II, Chișinău, 1975.
Nădejde-Țițu, DGJB	Nădejde Vasile, C. și Țițu I., *Dicționar geografic al județului Botoșani,* București, 1895.
Rsp. chest. Odobescu, ms.	Răspunsurile la chestionarul („Cestionariu") arheologic al lui Al. Odobescu, manuscrise. (Manuscrisul 224 — județul Botoșani). Academia R.S.R.
Stoicescu, Repert., Bibl. Mold.	N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova,* București, 1974.
N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, Așezări...	N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova* (de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea), București, 1970.
AIIA-Iași	Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"-Iași.
Arh. ist. — IAB	Arhiva istorică a Institutului de Arheologie București.
CRA	Colectivul repertoriului arheologic (al județului Botoșani).
H.	Hartă.
IAB	Institutul de arheologie București.
IIA-Iași	Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"-Iași.
MJB	Muzeul județean Botoșani.
Dia. col.	Diapozitiv color, păstrat în Arhiva documen-
Cl. a-n.	MJB. Clișeu (negativ) alb-negru aflat în Fototeca tară a MJB.

LEGENDA HĂRȚII

1. Măscăteni — „La Biserică"
2. Măscăteni — „Vatra Satului" (Grădina lui Costache Iuscă)
3. Măscăteni — „Capul Dealului"
4. Albești — „La Plop"
5. Albești — „Pe Toloacă" (Lutărie)
6. Albești — „Cotul lui Nagîț"
7. Albești — „Malu Mare"
8. Albești — „La Pod"
9. Albești — „La Bloc"
10. Albești — „Gîrlele Morii"
11. Buimăceni — „În Deal la Biserică"
12. Buimăceni — „Vatra Satului" (Grădina lui Nicolae Ringhilescu)
13. Buimăceni — „Siliște"
14. Buimăceni — „La Șendreanu („Dîlma Șendreanu")
15. Buimăceni — „La Toloacă"
16. Jijia — „După Sat" („Dealul Șătrărenilor")
17. Jijia — „Vatra Satului („Grădina lui Gheorghe Andriescu")

18. Jijia — „Via lui Lupașcu"
19. Coștiugeni — „Vatra Satului"
20. Coștiugeni — „În Țarnă"
21. Tudor Vladimirescu — „Fața Satului"
22. Tudor Vladimirescu — „La Cărămidărie"
23. Movila Turcului
24. Movila Găunoasă
25. Movila Mare (Movila Buimăcenilor)
26. Movila Cal Alb
27. Jijia — „La Bulgărie" = „Țintirimu" („Dîlma de pe dreapta Jijiei")
28. Jijia — „Siliștea Crăciunenilor" („Dîlma lui Oatu")
29. Jijia — „Siliștea Jumătățenilor"
30. Jijia — „Bulgăria lui Bolocan"
31. Jijia — „Valea Hîngirău
32. Jijia — „Movila Crăciunenilor"

ILUSTRAȚIE

A. HARTA ARHEOLOGICĂ A COMUNEI ALBEȘTI.
B. ILUSTRAREA FOTO A PUNCTELOR ARHEOLOGICE.
C. DESENE ȘI FOTOGRAFII MATERIAL ARHEOLOGIC
D. PLANȘE SCHIȚE TOPOGRAFICE (I-IV).

A. HARTA ARHEOLOGICĂ A COMUNEI ALBEȘTI

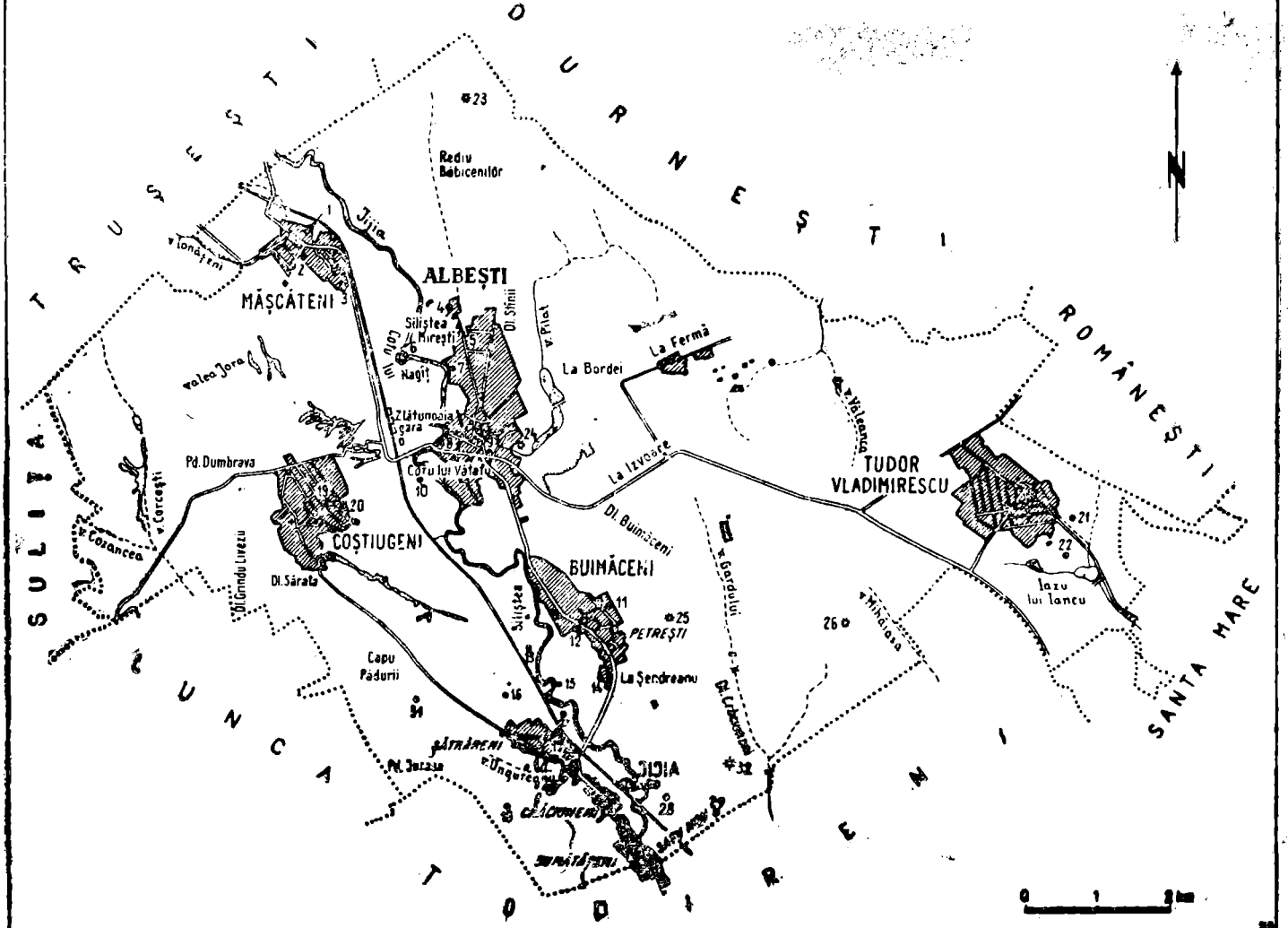

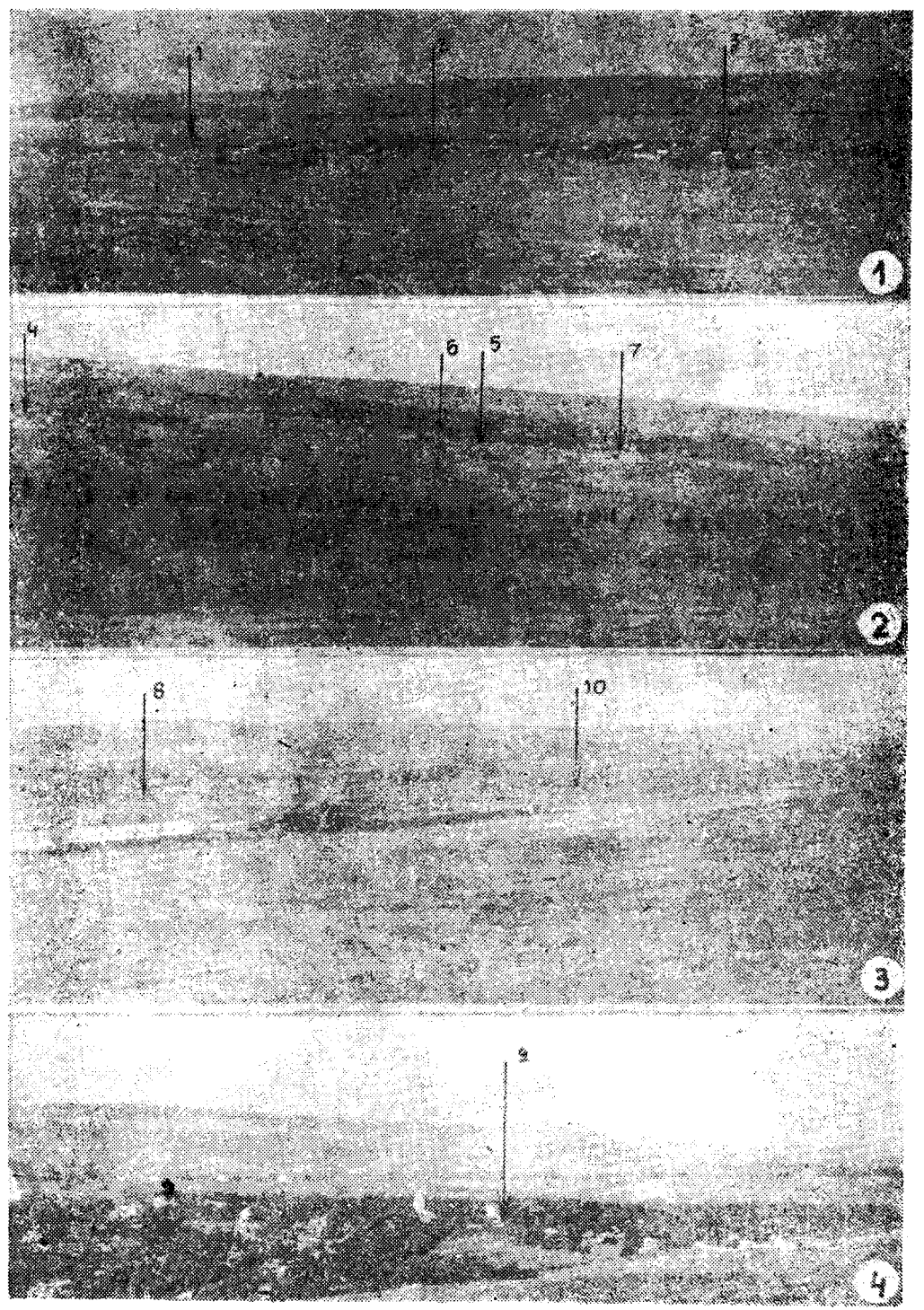

Foto 1. Satul Măşcăteni 1 — „La Biserică“ ; 2 — „Grădina lui C. Iuşcă“ ; 3 — „Capul Dealului“.

Foto 2. Partea de nord-vest a satului Albeşti 4 — „La Plop“ ; 5 — „Pe Toloacă“ ; 6 — „Cotul lui Nagiţ“ ; 7 — „Malu Mare“.

Foto 3. Partea vestică a satului Albeşti : 8 — „La Pod“ ; 10 — „Gîrlele Morii“.

Foto 4. Vatra satului Albeşti : 9 — „La Bloc“.

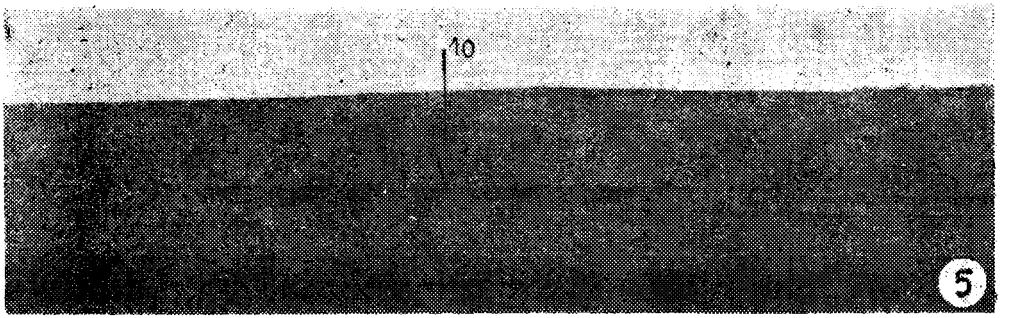

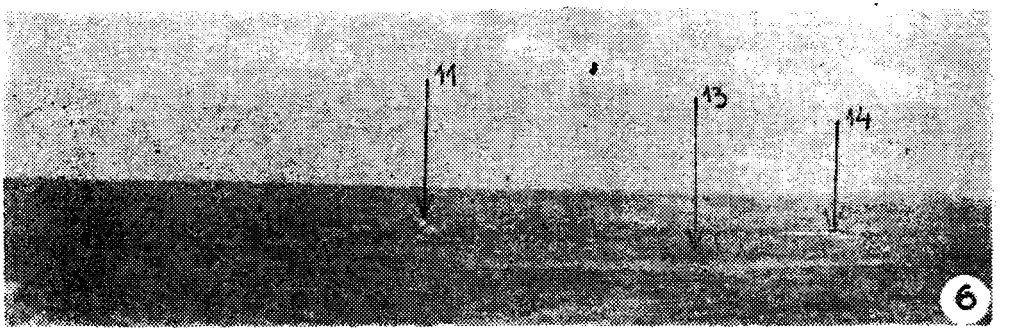

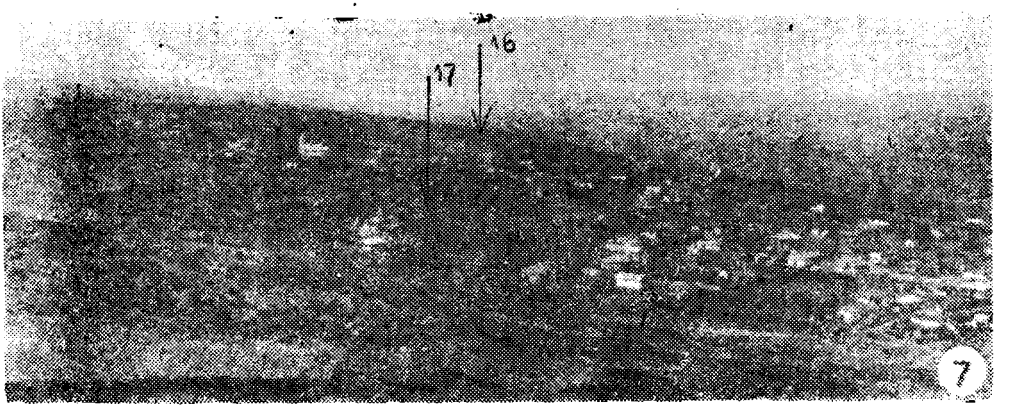

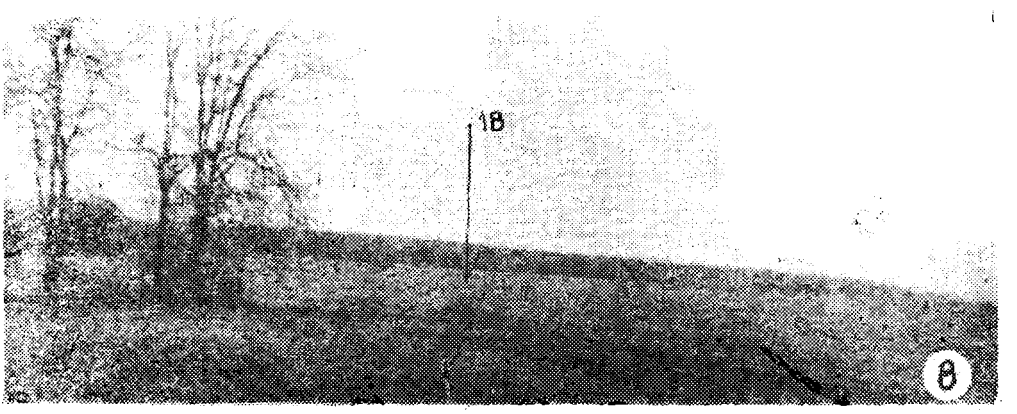

Foto 5. Albești : 10 — „Gîrlele Morii" (Detaliu).
Foto 6. Satul Buimăceni : 11 — „În Deal la Biserică" ; 13 — „Siliște" ; 14 — „La Șendreanu".
Foto 7. Satul Jijia, cartierul Șătrăreni : 16 — „După Sat" ; 17 — „Grădina lui Gh. Andriescu".
Foto 8. Dealul Ceir : 18 — „Via lui Lupașcu".

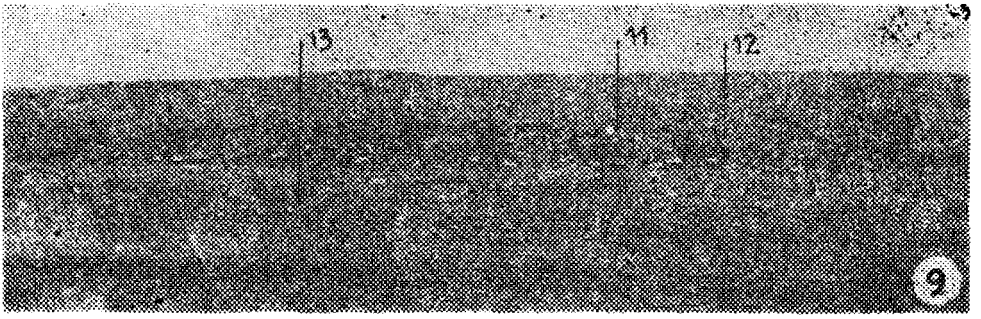

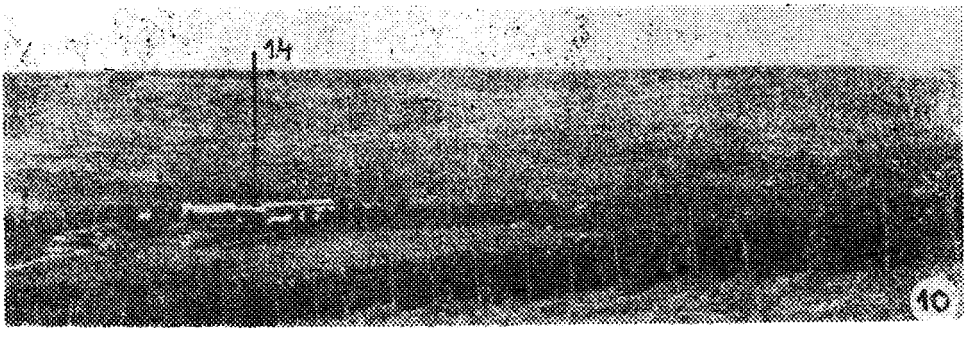

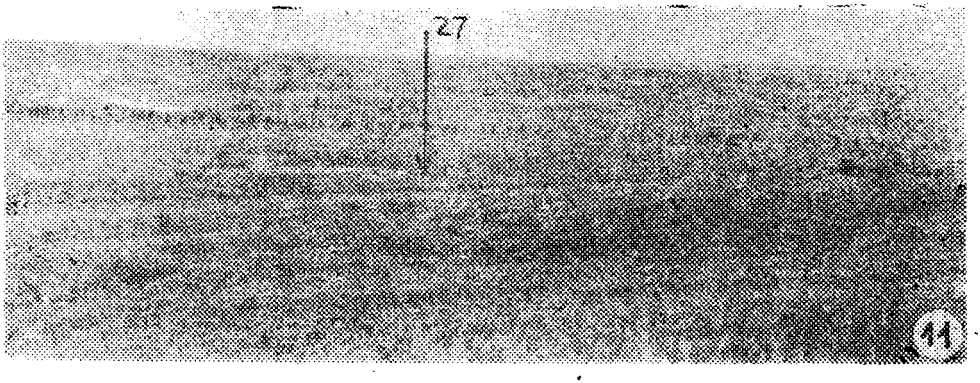

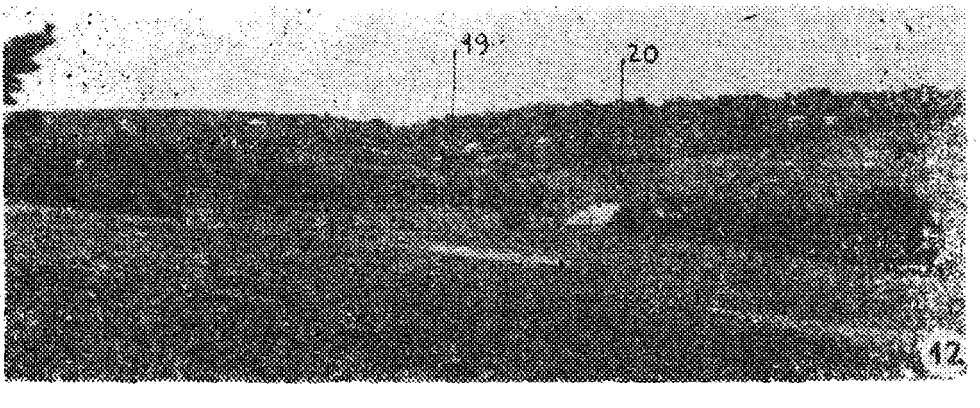

Foto 9. Satul Buimăceni : 11 — „În Deal la Biserică" ; 12 — Grădina lui N. Ringhilescu ; 13 — „Silişte".
Foto 10. Partea sudică a satului Buimăceni : 14 — „La Şendreanu".
Foto 11. Lunca Jijiei în dreptul Şătrărenilor : 27 — „La Bulgărie".
Foto 12. Satul Coştiugeni : 19 — „Vatra satului" ; 20 — „În Ţarnă".

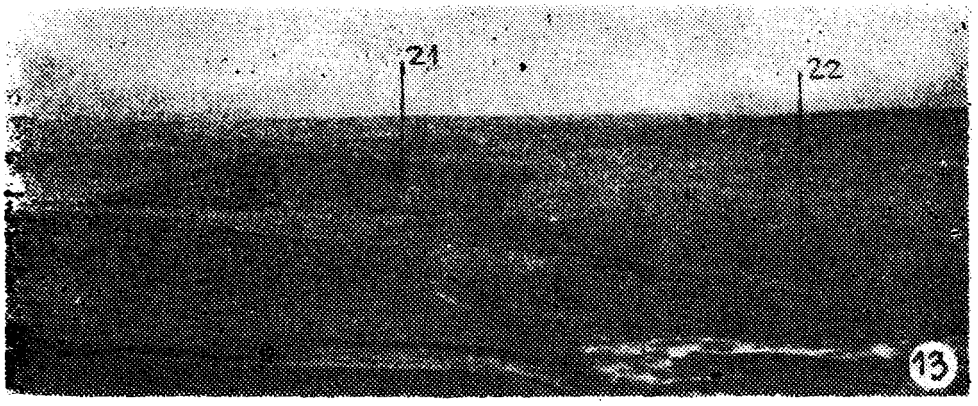

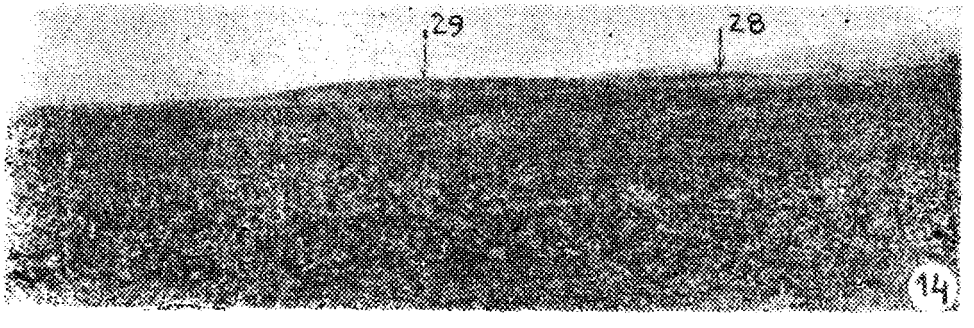

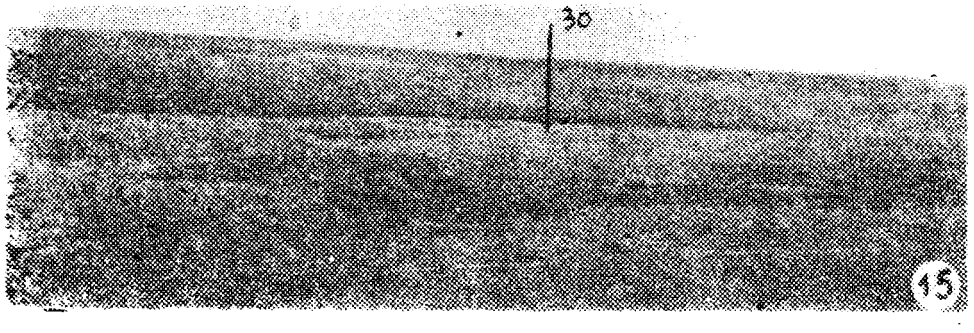

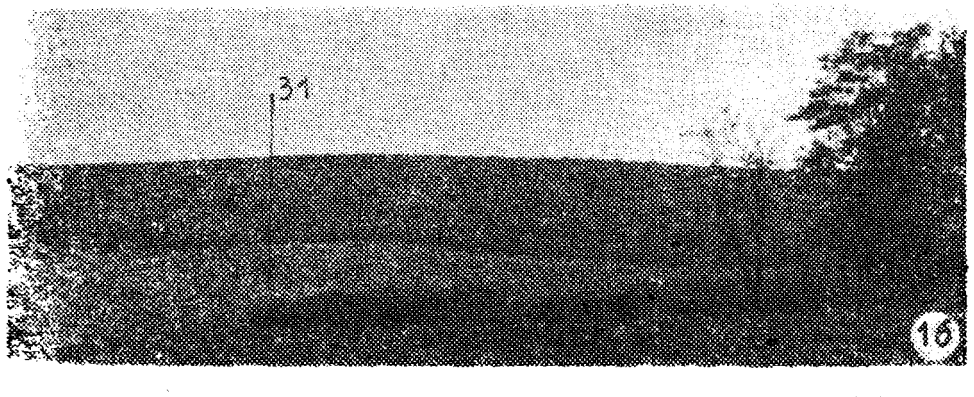

Foto 13. Satul Tudor Vladimirescu : 21 — „Fața Satului" ; 22 — „La Cărămidărie".
Foto 14. Grinduri pe malul stîng al Jijiei : 28 — „Siliștea Crăciunenilor" ; 29 — „Siliștea Jumătățenilor".
Foto 15. Jijia : 30 — „Bulgăria lui Bolocan".
Foto 16. Jijia : 31 — „Valea Hingîrău".

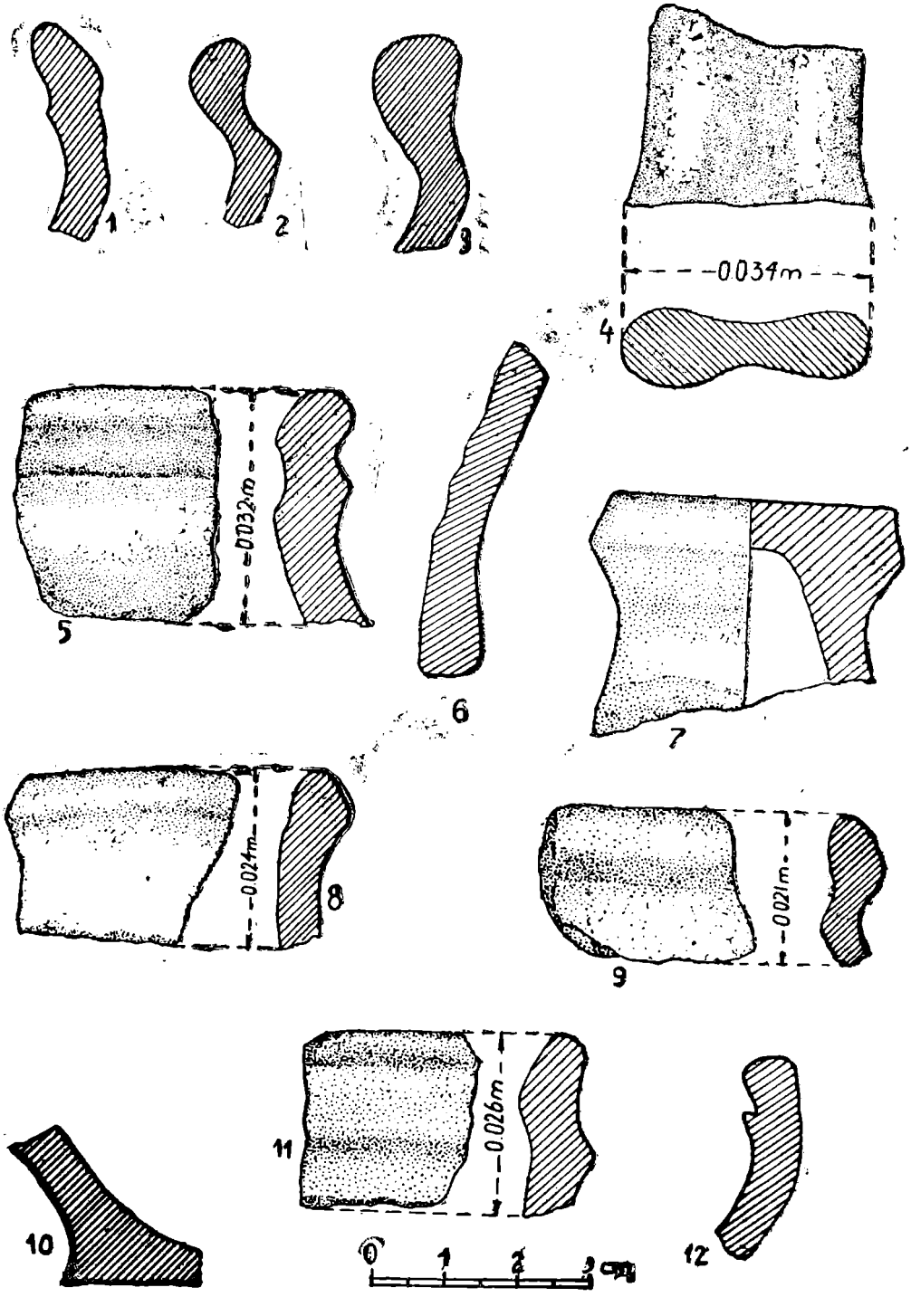

Fig. 1. Albești — *„Malul Mare"* (P. 351 ; 357). Sfîrșitul sec. al XIV-lea — începutul sec. XV (1-9 ; 11) ; secolul al XV-lea (10 ; 12).

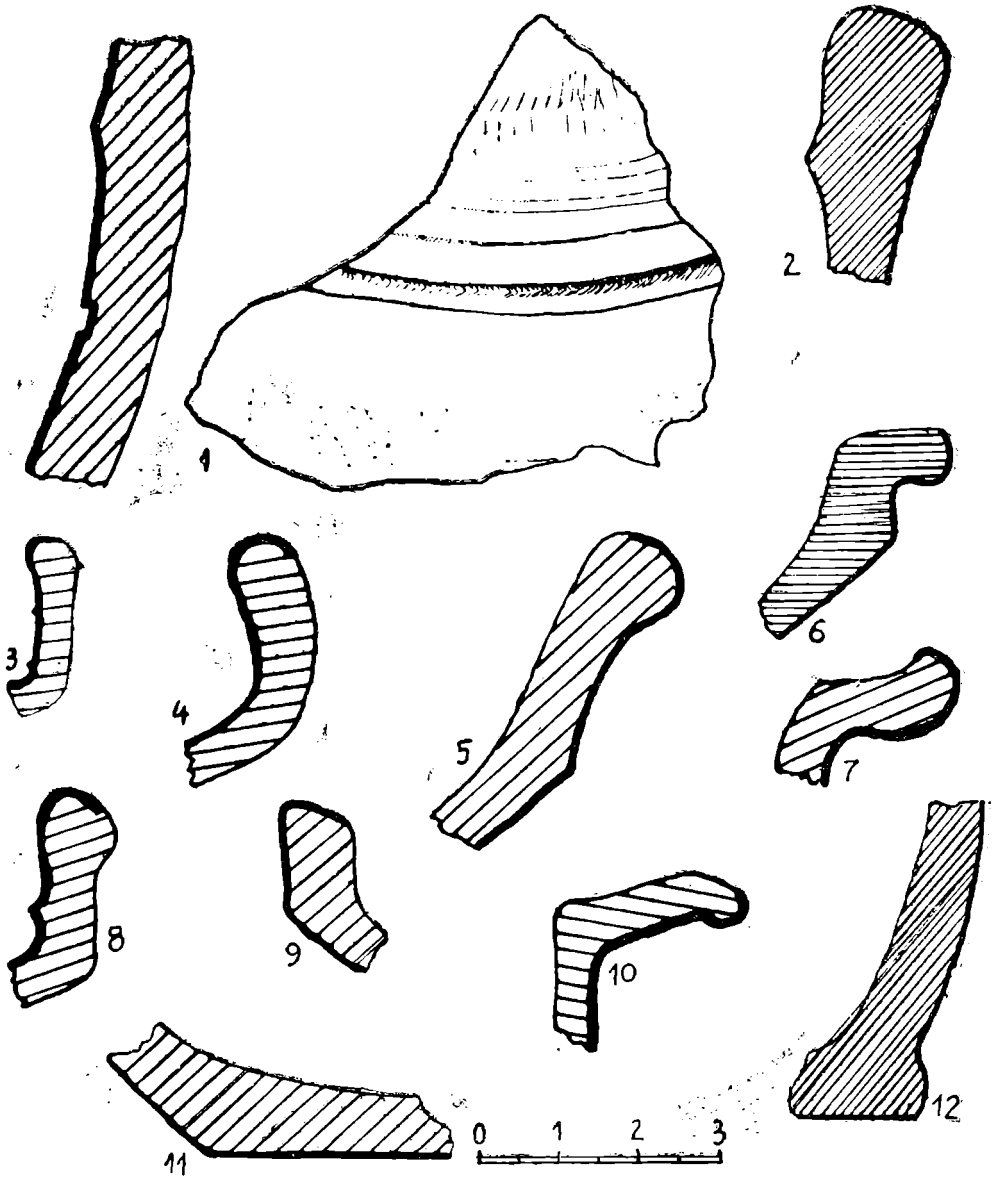

Fig. 2. Albești — „*La Pod*" (P. 358 ; 382). Ep. bronzului (2) ; mileniul I, sec. IV (1) ; feudalism dezvoltat (6-7) ; feudalism tîrziu (3-5 ; 8-12).

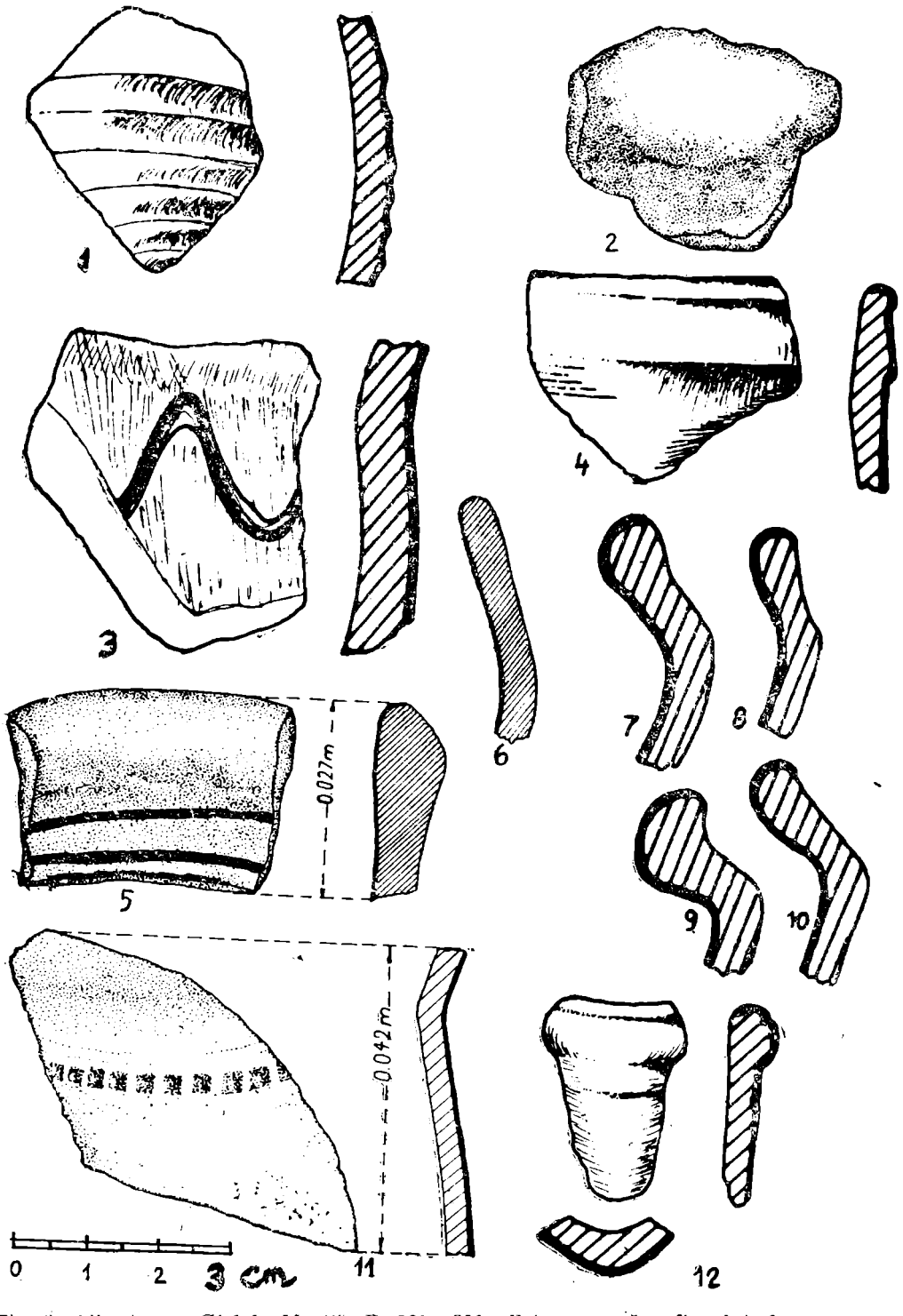

Fig. 3. Albeşti — „*Girlele Morii*" (P. 360 ; 380). Prima epocă a fierului, faza timpurie (1) ; a doua epocă a fierului (2) ; mileniul I, sec. III-IV (4) ; feudalismul dezvoltat (3, 7, 9-10), feudalismul tîrziu (5, 8, 11-12).

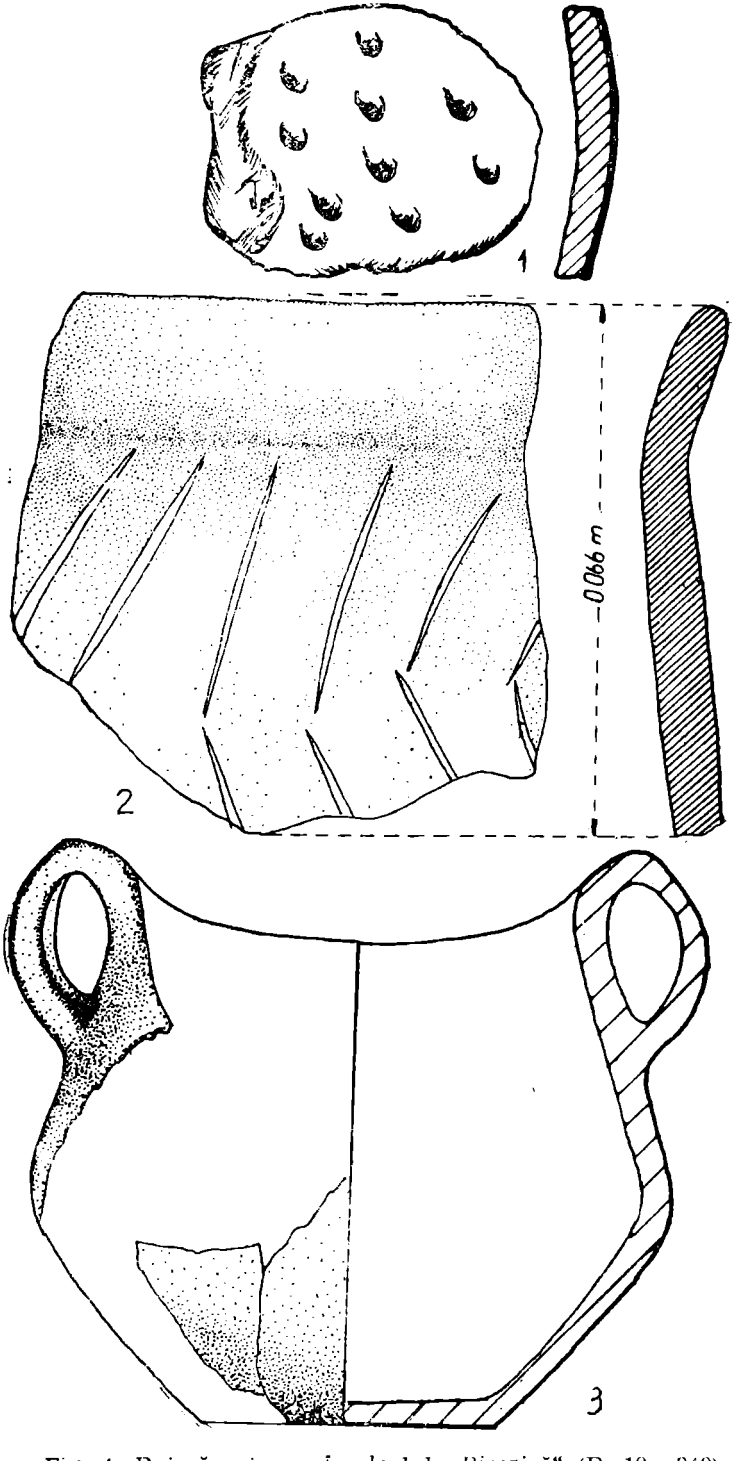

Fig. 4. Buimăceni — „*În deal la Biserică*" (P. 19 ; 349). Neolitic timpuriu, cultura Cris, faza timpurie (1), faza tîrzie, (2) ; epoca bronzului, cultura Noua (3).

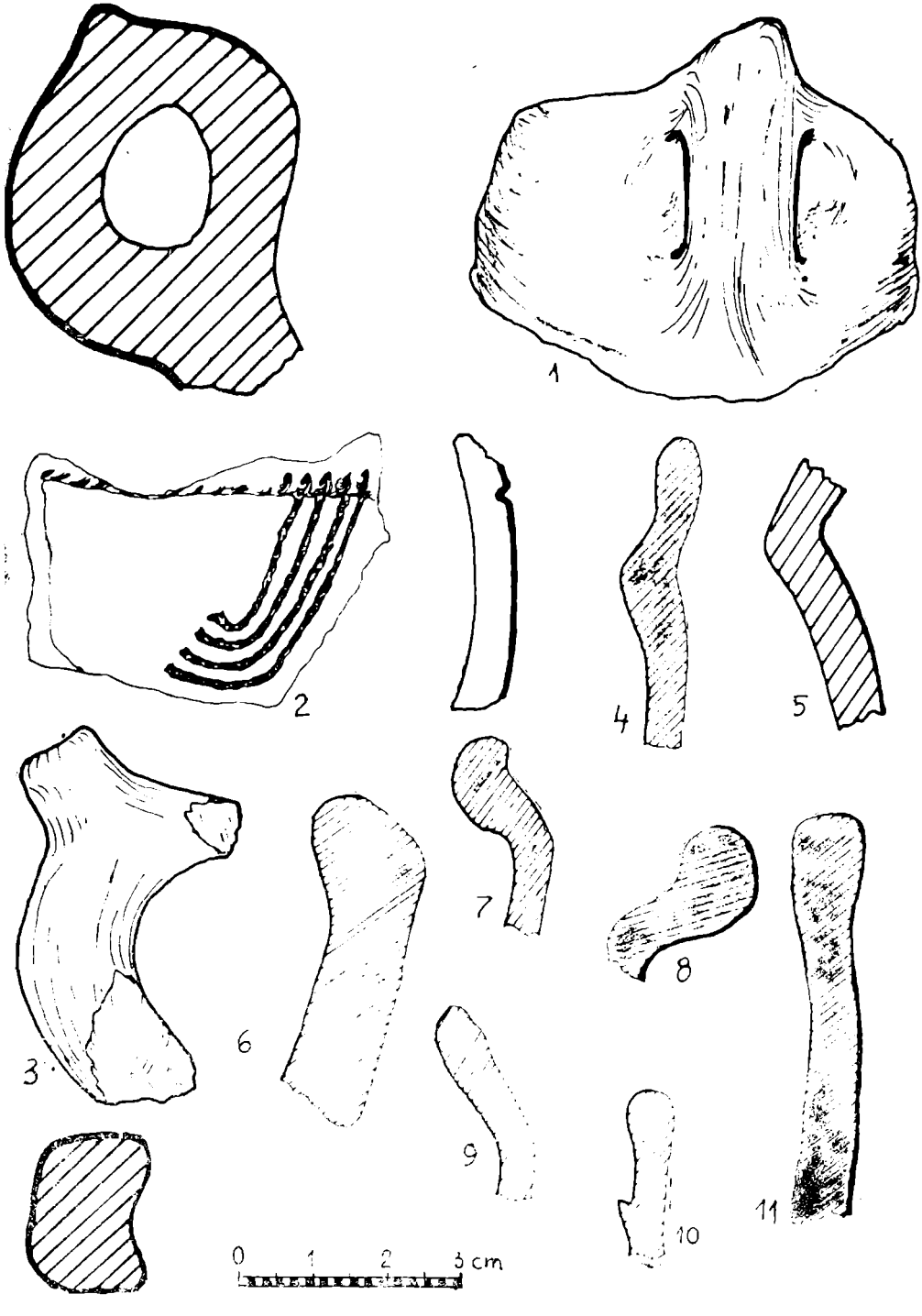

Fig. 5. Buimăceni — „*Siliște*" (P. 352 ; 373 ; 381). Epoca bronzului (2) ; faza de sfîrșit — cultura Noua (1, 3) ; prima ep. a fierului (6) ; feudalismul dezvoltat, sec. XV (7-8), sec. XVI (4, 9) ; feudalismul tîrziu, sec. XVII (10).

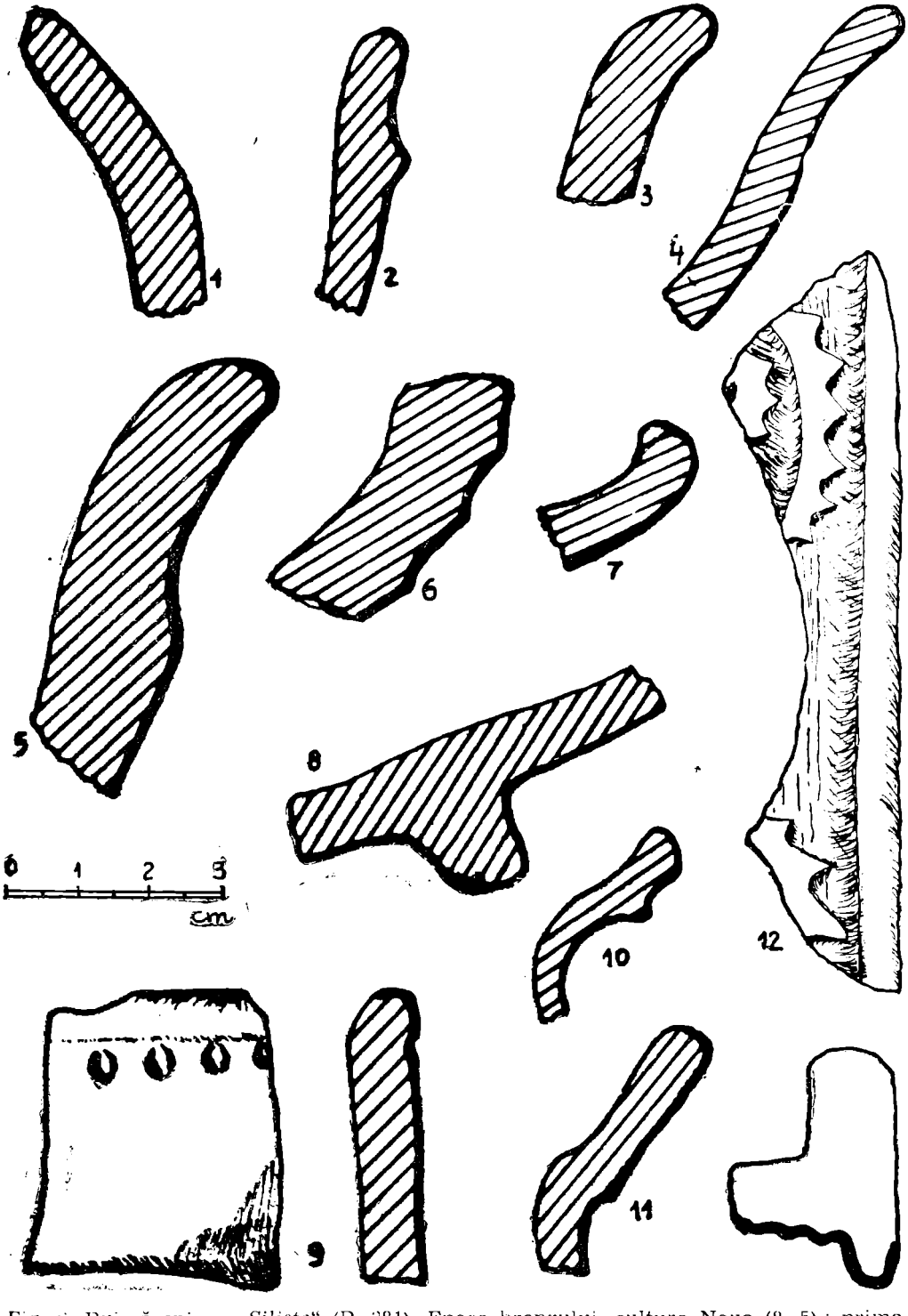

Fig. 6. Buimăceni — „*Siliște*“ (P. 381). Epoca bronzului, cultura Noua (2, 5) ; prima epocă a fierului, faza timpurie (6) ; a doua epocă a fierului (1, 3-4, 7) ; mileniul I e. n., sec. III-IV (8) ; feudalismul dezvoltat (10-12).

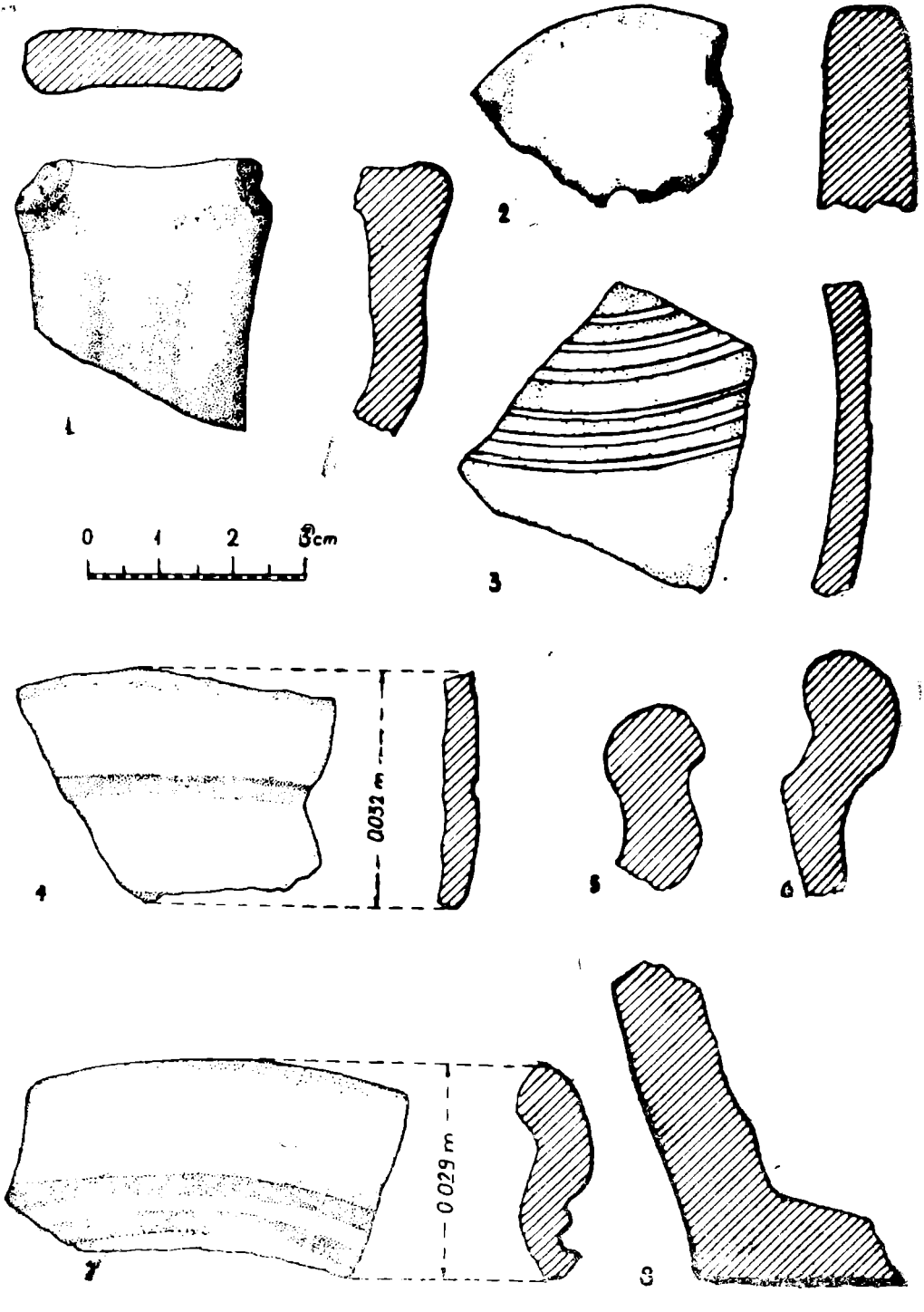

Fig. 7. Buimăceni — „*Silişte*“ (P. 373). Prima epocă a fierului, faza timpurie (2) ; a doua epocă a fierului (1) ; feudalismul dezvoltat, sfîrşitul sec. XIV (5-6) ; sec. al XV-lea (3) ; sec. al XVI-lea (7) ; sec. al XVII-lea (4), perioadă neprecizată (8).

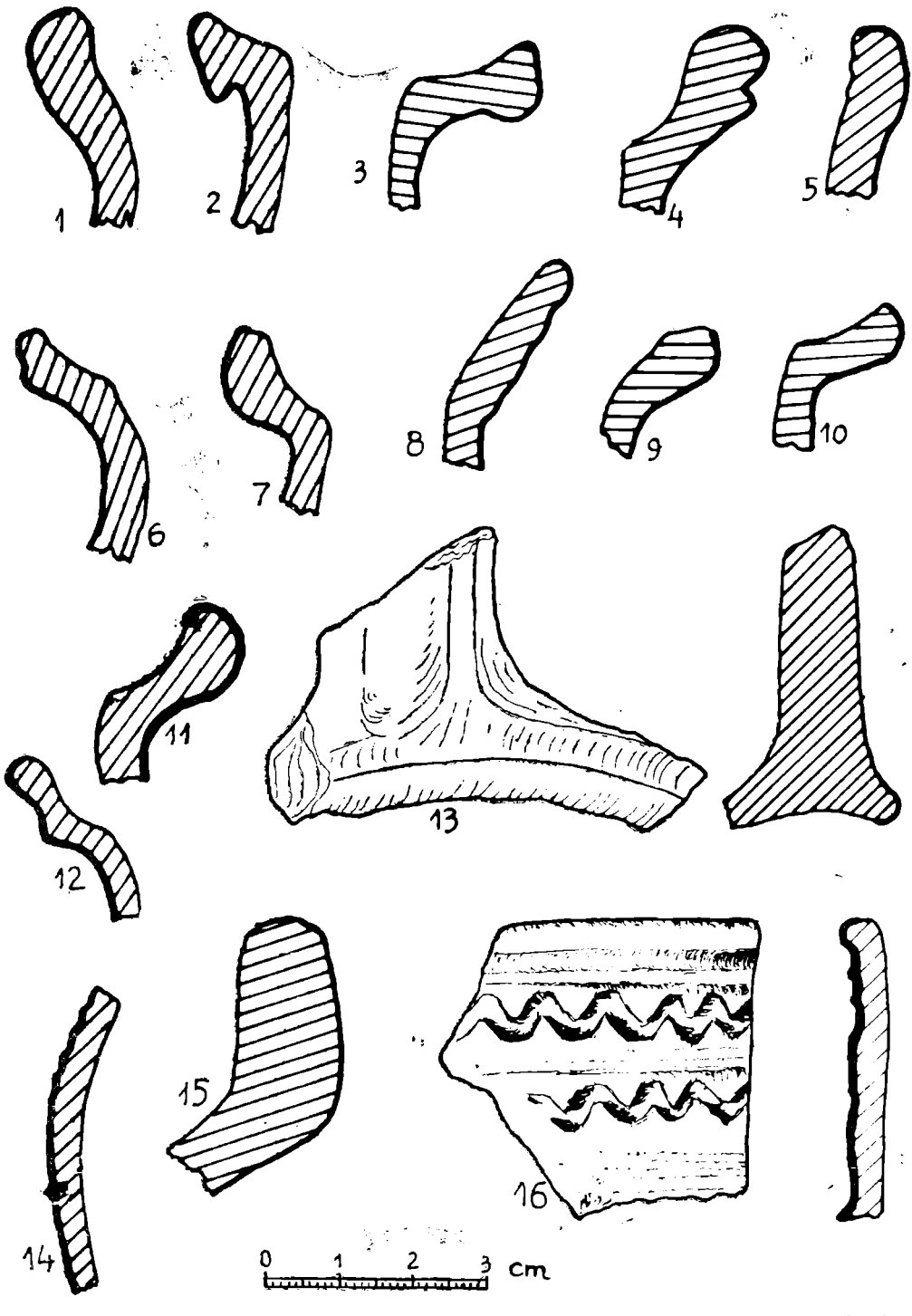

Fig. 8. Buimăceni — „*Siliște*" (P. 352 ; 381). A doua epocă a fierului (15) ; feudalismul dezvoltat, sfîrșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea (2,7) ; sec. al XV-lea (1, 3, 6, 8-10, 13).

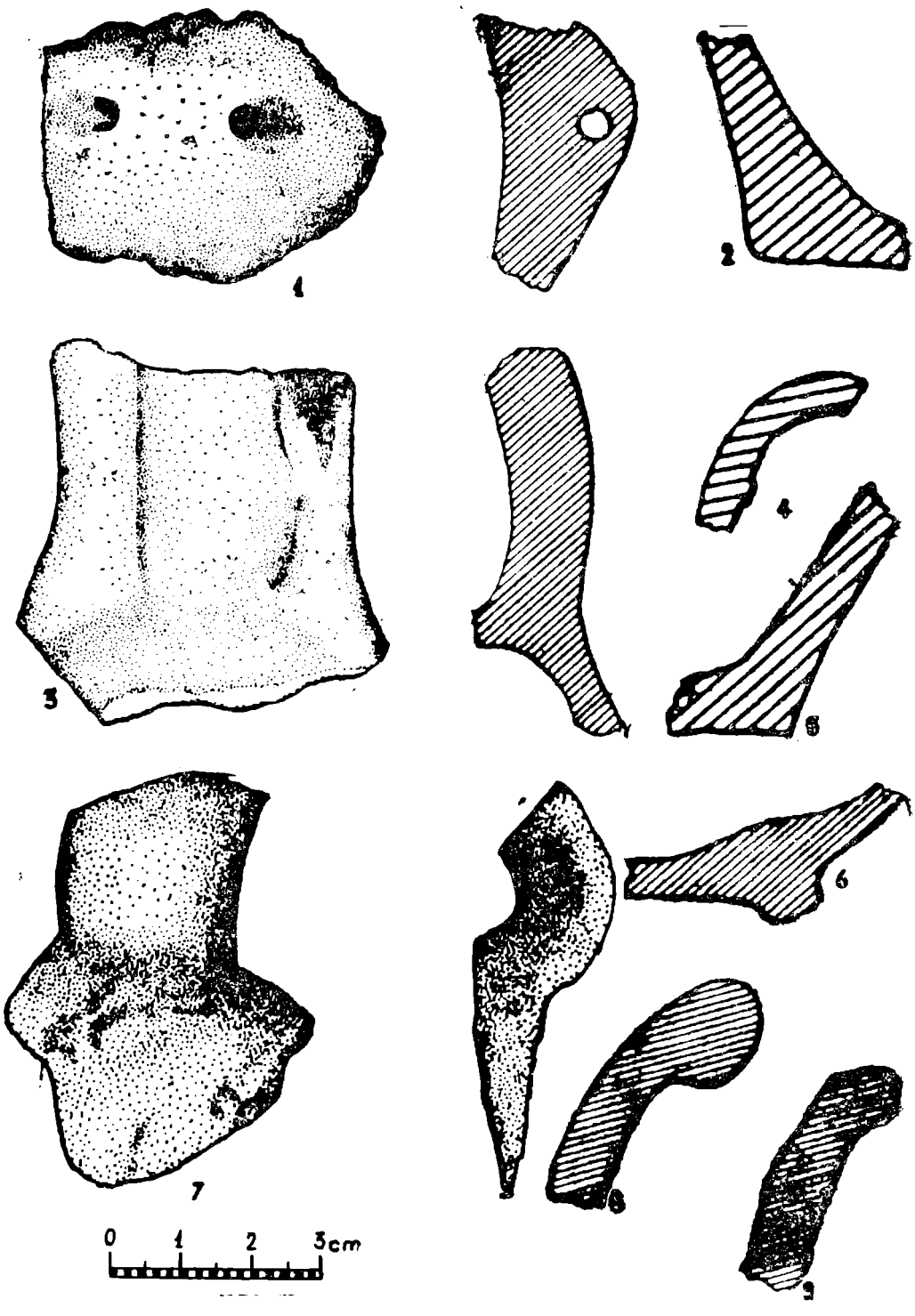

Fig. 9. Coștiugeni — *Vatra satului* (P. 354) eneolitic (1), feudalism tîrziu (2). „*În Țarnă*“ (P. 355) feudalism dezvoltat, sec. XV (3), feudalism tîrziu (4-5), Măscăteni —„*La Biserică*“ (P. 364), eneolitic, Cucuteni (7), mileniul I e.n., sec. III-IV (6, 9), epoca feudală (8).

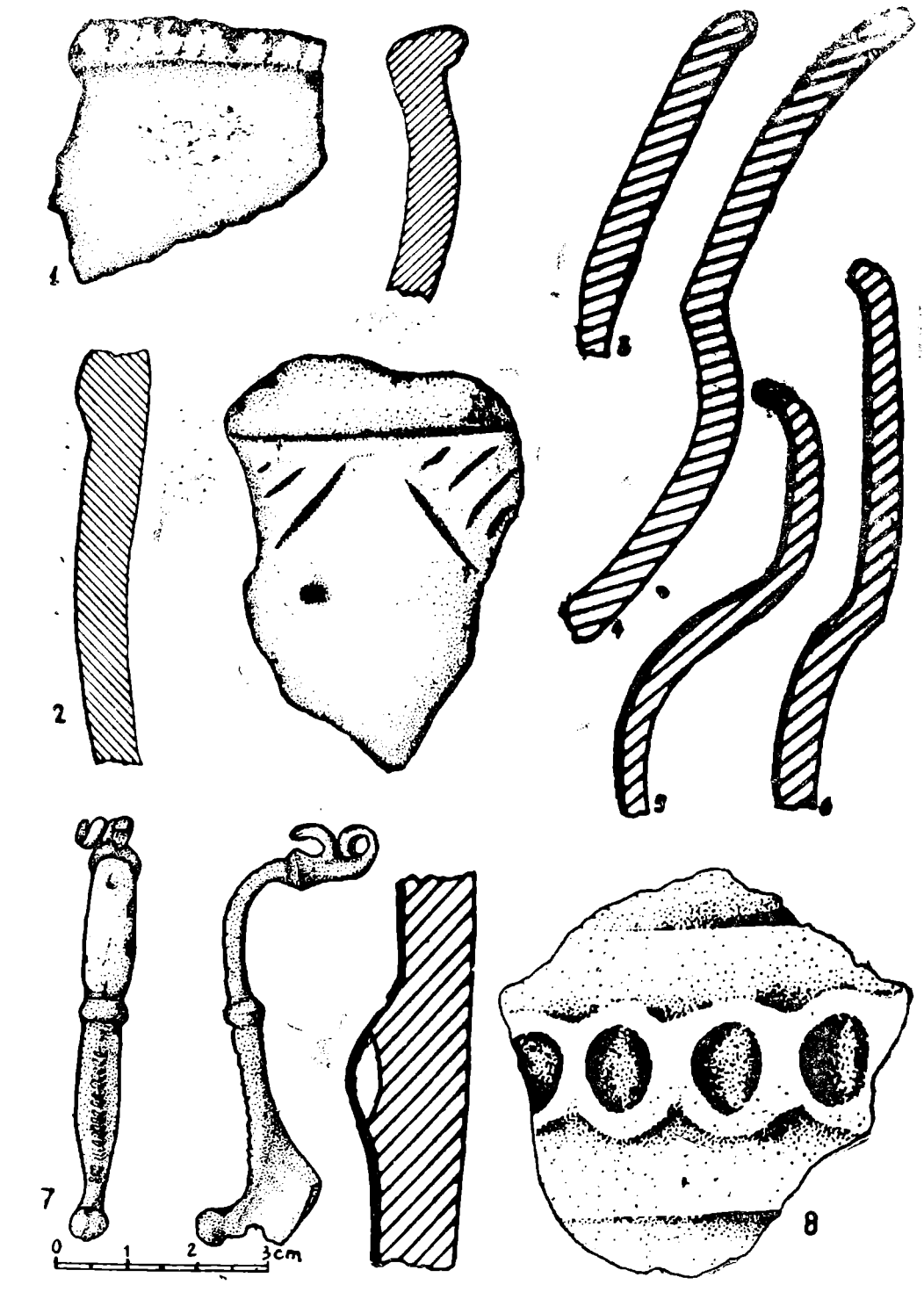

Fig. 10. Jijia — *„După Sat"* (P. 312 ; 359). Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, cultura Horodiștea (1, 3-6) ; epoca bronzului (2), Albești — *„La Bloc"*, sec. III e.n. (7). *„Girlele Morii"*, a doua epocă a fierului (8).

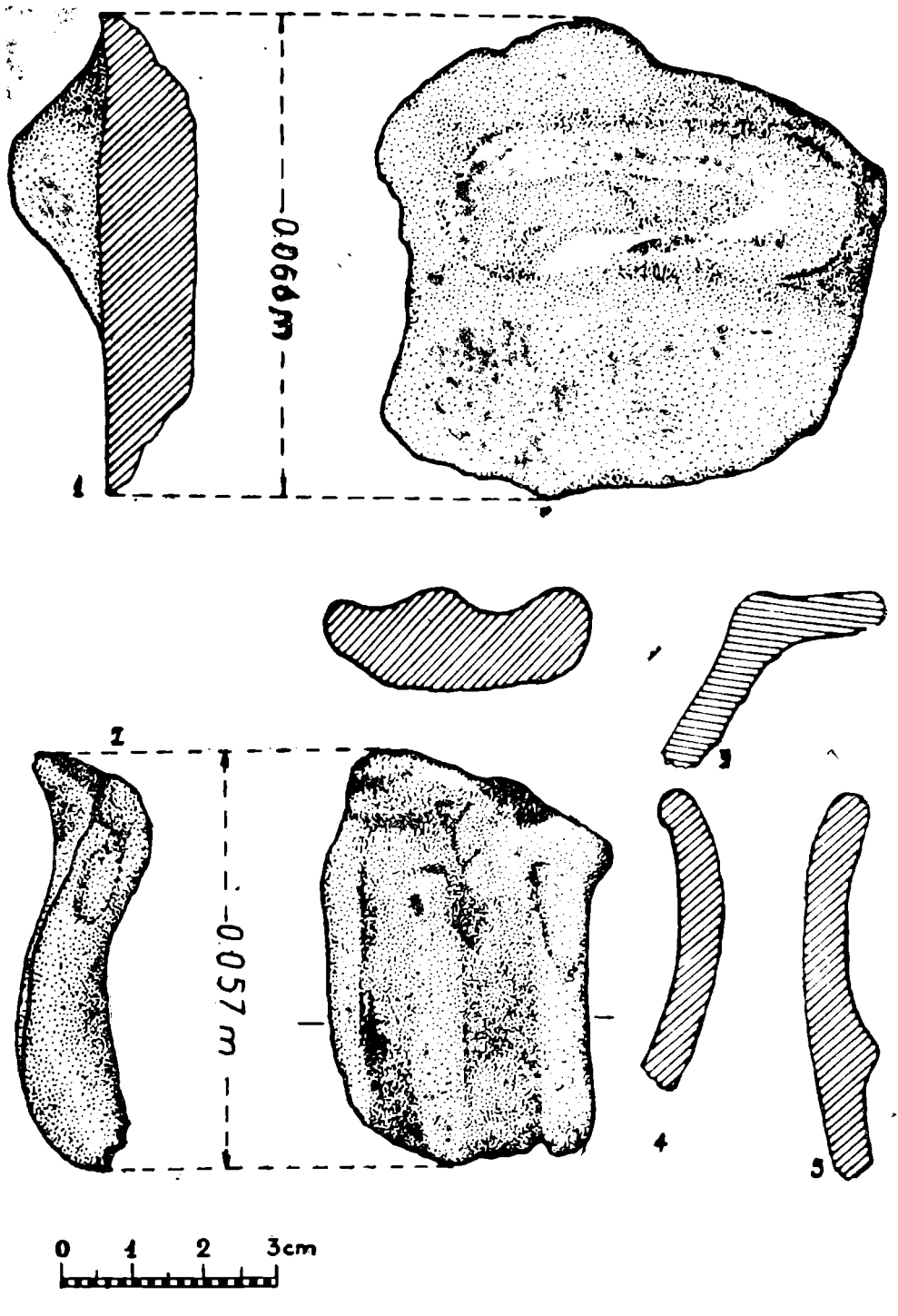

Fig. 11. Măşcăteni — *„Grădina lui C. Iuşcă"* (P. 365), Epoca bronzului (5) ; a doua epocă a fierului (1-2), feudalism tîrziu (3-4).

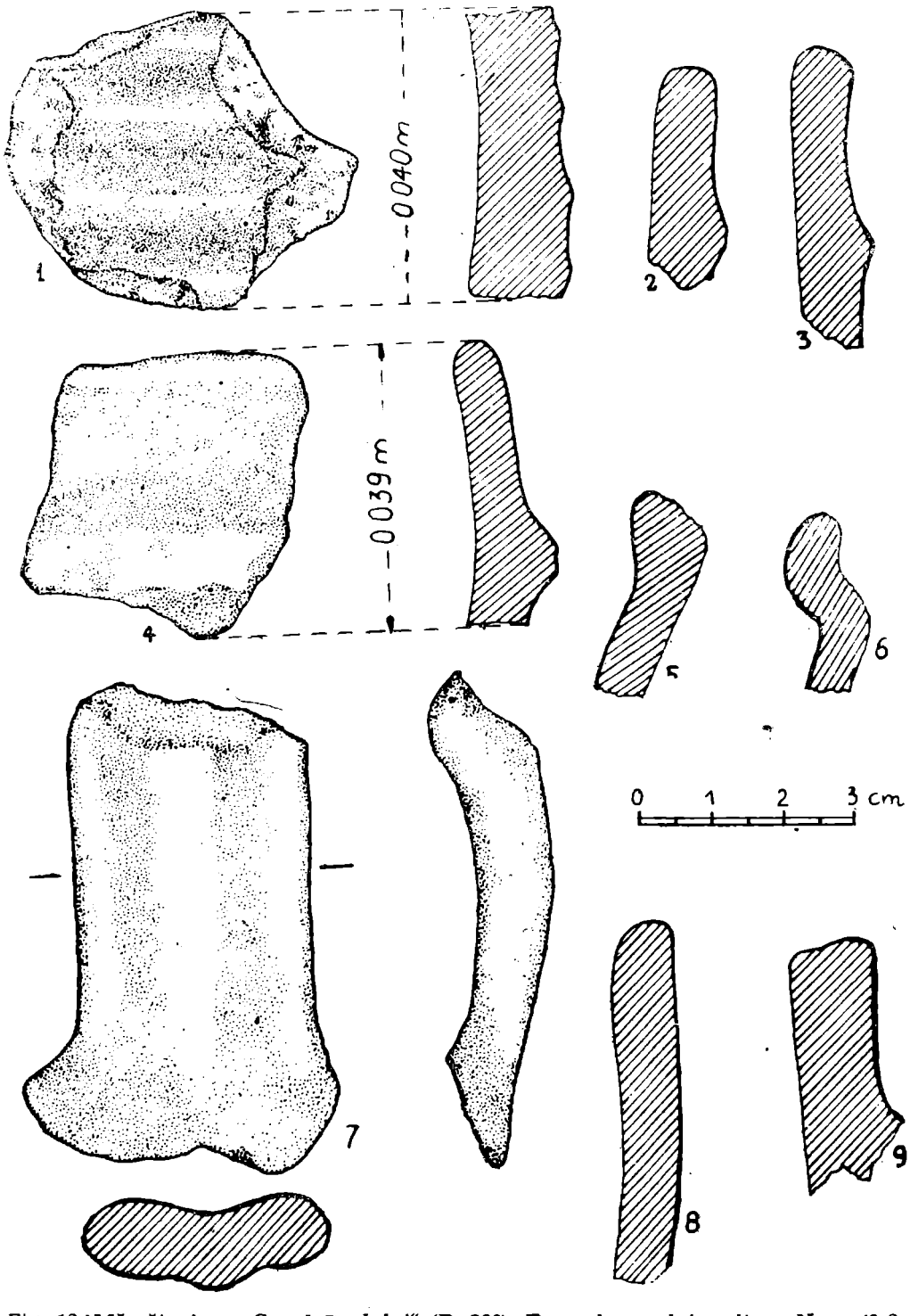

Fig. 12. Măscăteni — „*Capul Dealului*“ (P. 366), Epoca bronzului, cultura Noua (2-3, 8-9) ; prima epocă a fierului, faza timpurie (1) ; a doua epocă a fierului (4) ; sec. II-III e.n. (7) Albești — „*La Plop*“ (P. 356). Feudalism dezvoltat, sec. XV (5-6).

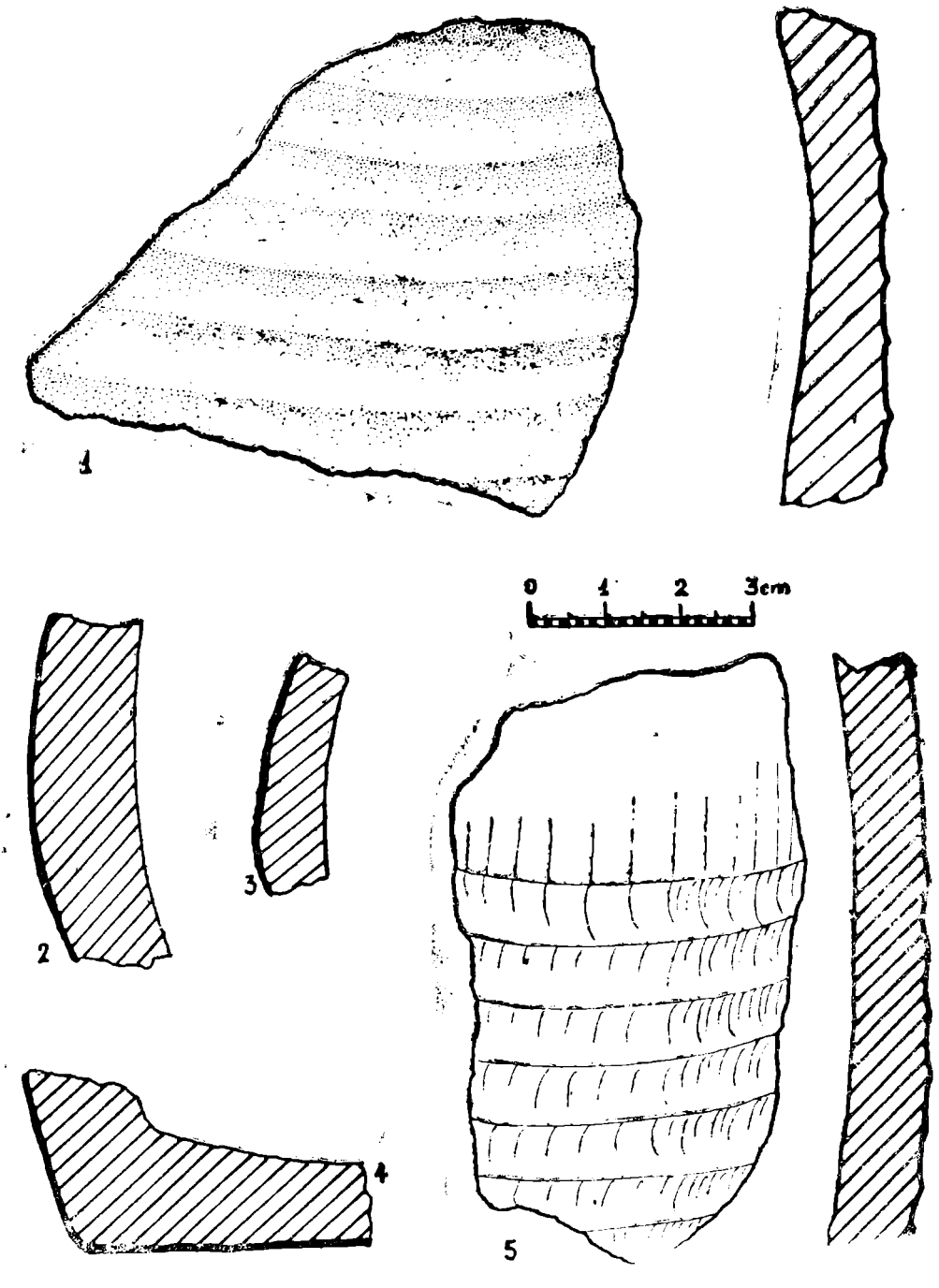

Fig. 13. Tudor Vladimirescu — *„Fața Satului"* (P. 21 ; 353). Prima epocă a fierului, faza timpurie (1, 5) ; mileniul I e. n., sc. III-IV (2-4).

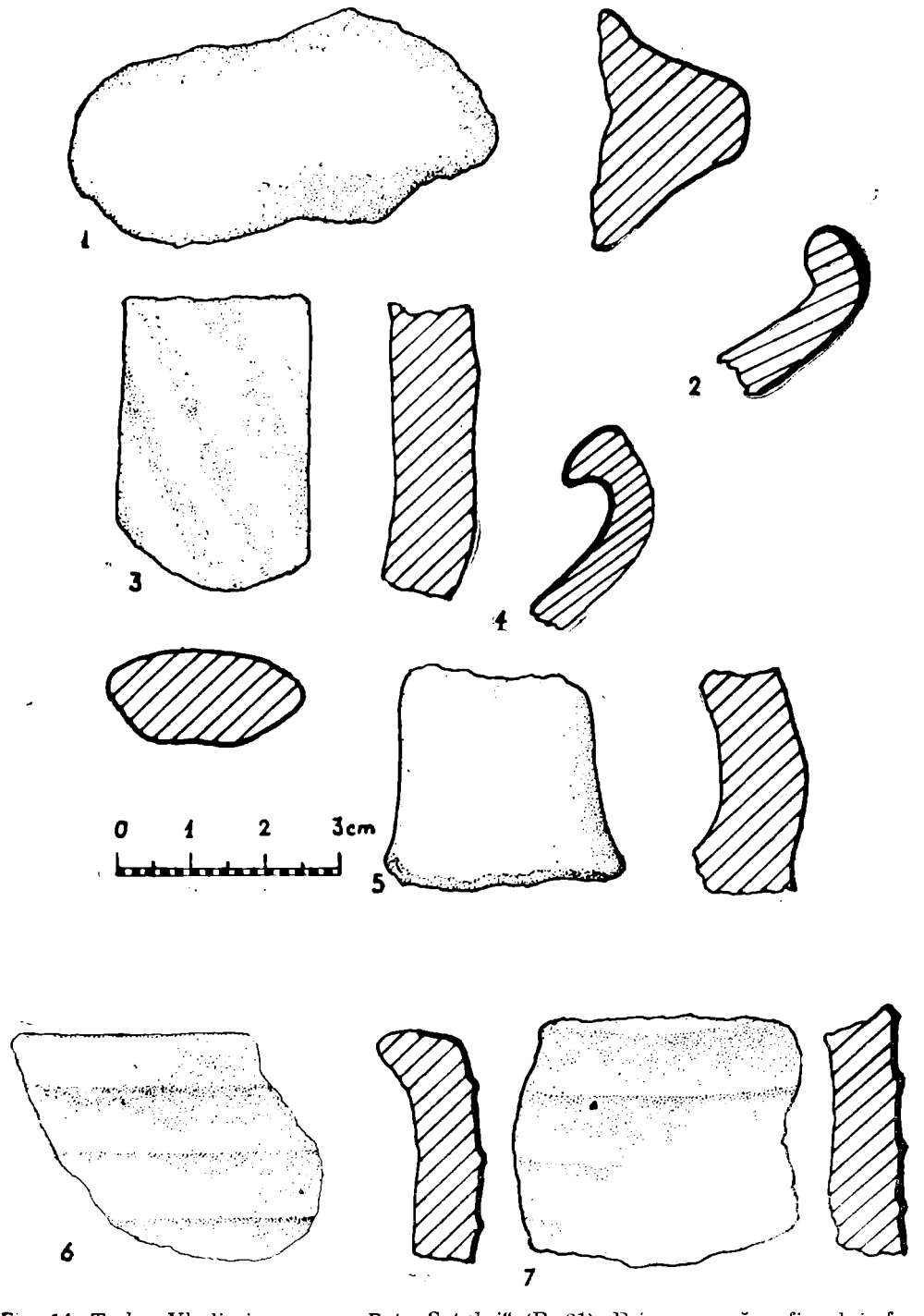

Fig. 14. Tudor Vladimirescu — *„Fața Satului"* (P. 21). Prima epocă a fierului, faza timpurie (2-3, 6-7) ; a doua epocă a fierului 1, 4-5).

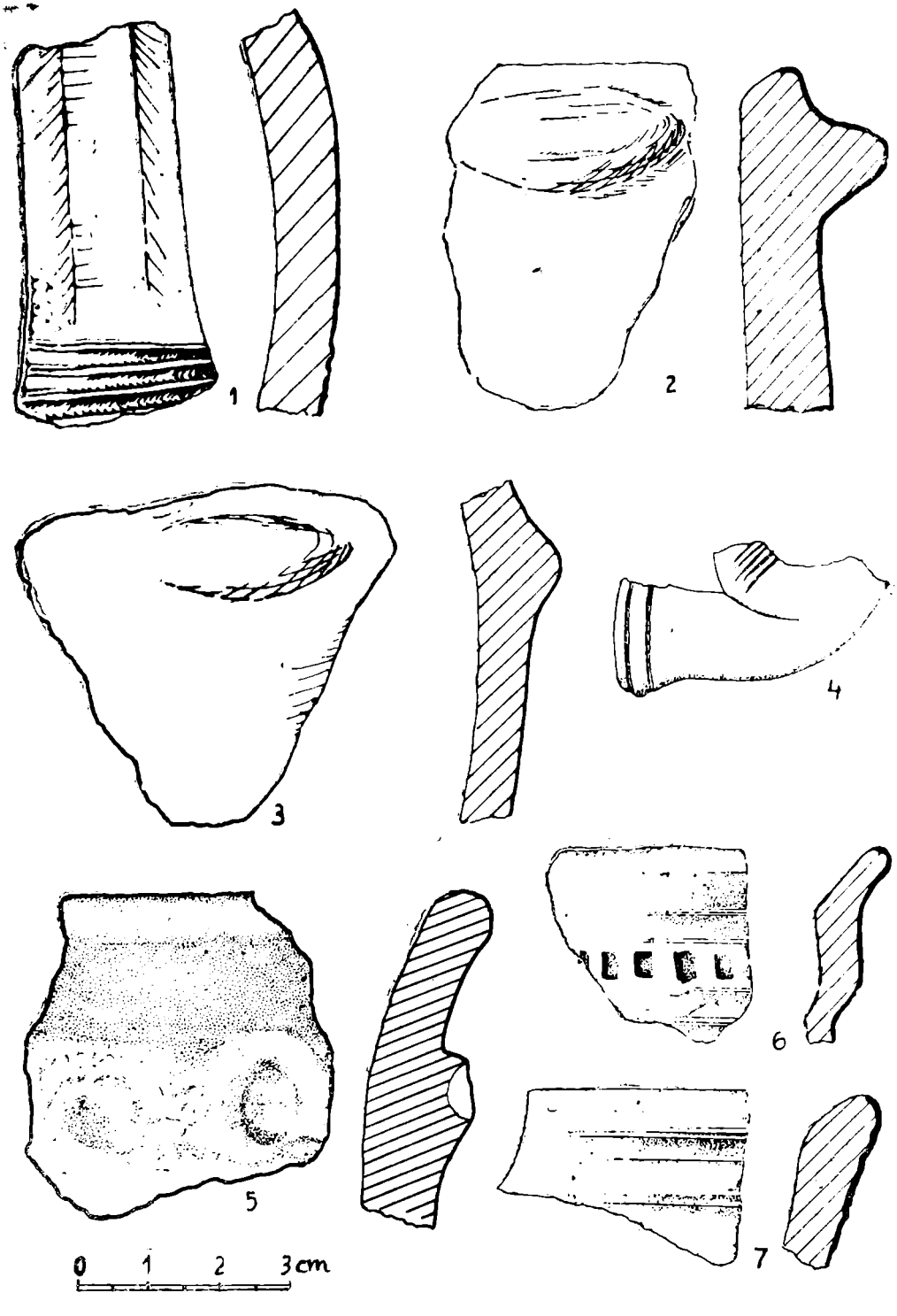

Fig. 15. Jijia — *„Siliștea Crăciunnilor"* (P. 383), Prima epocă a fierului, fază timpurie (1) ; a doua epocă a fierului (2-3, 5) ; feudalism tîrziu, sec. XVII-XVIII (14 ; 6-7).

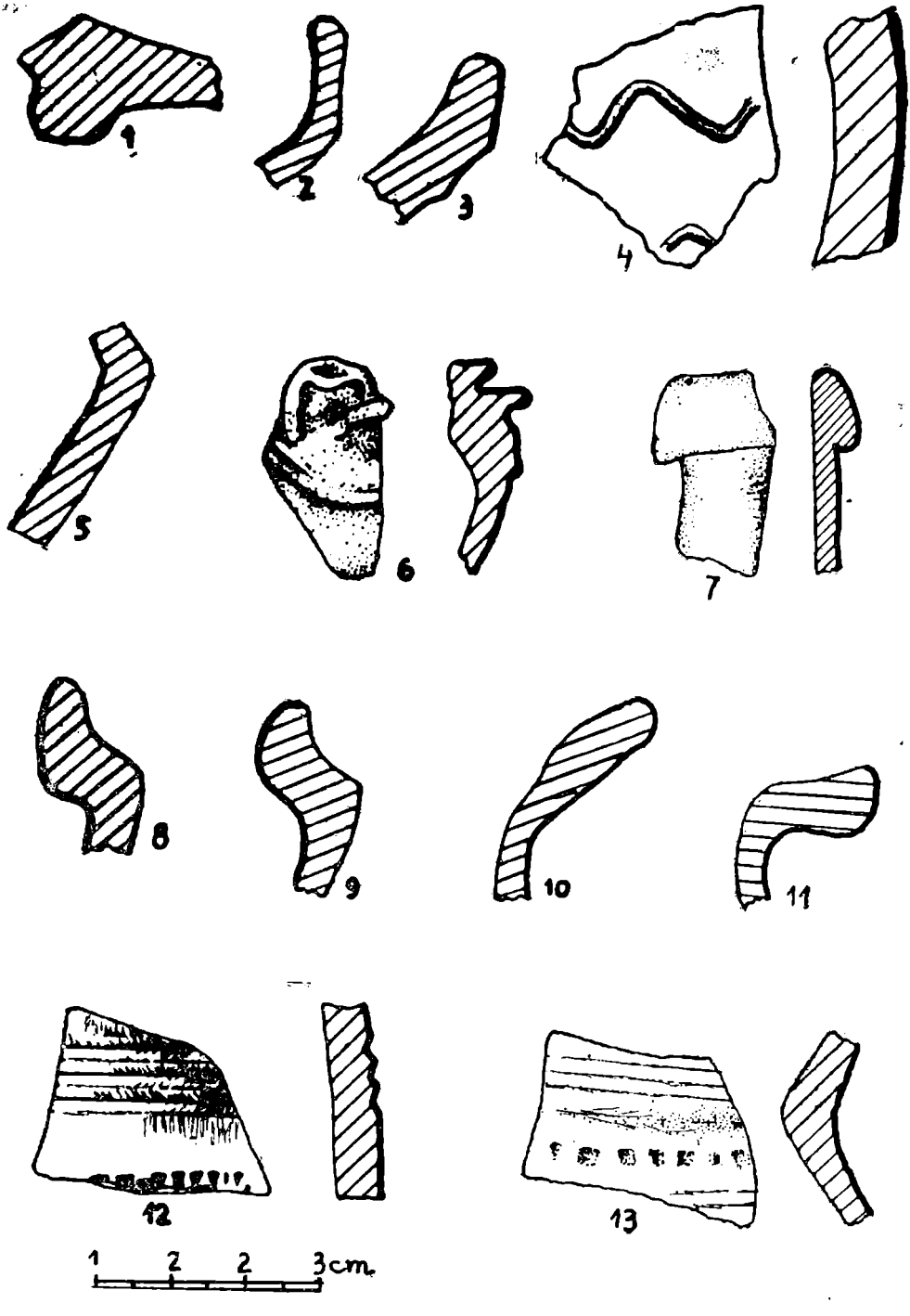

Fig. 16. Jijia — „*Siliștea Crăciunenilor*" (P. 383). Prima epocă a fierului, fază timpurie (3) ; mileniul I e.n., sec. III-IV (1-2) ; feudalism dezvoltat (8-9 ; 11) și tîrziu (6-7 ; 12-13). Sticlă : 6-7.

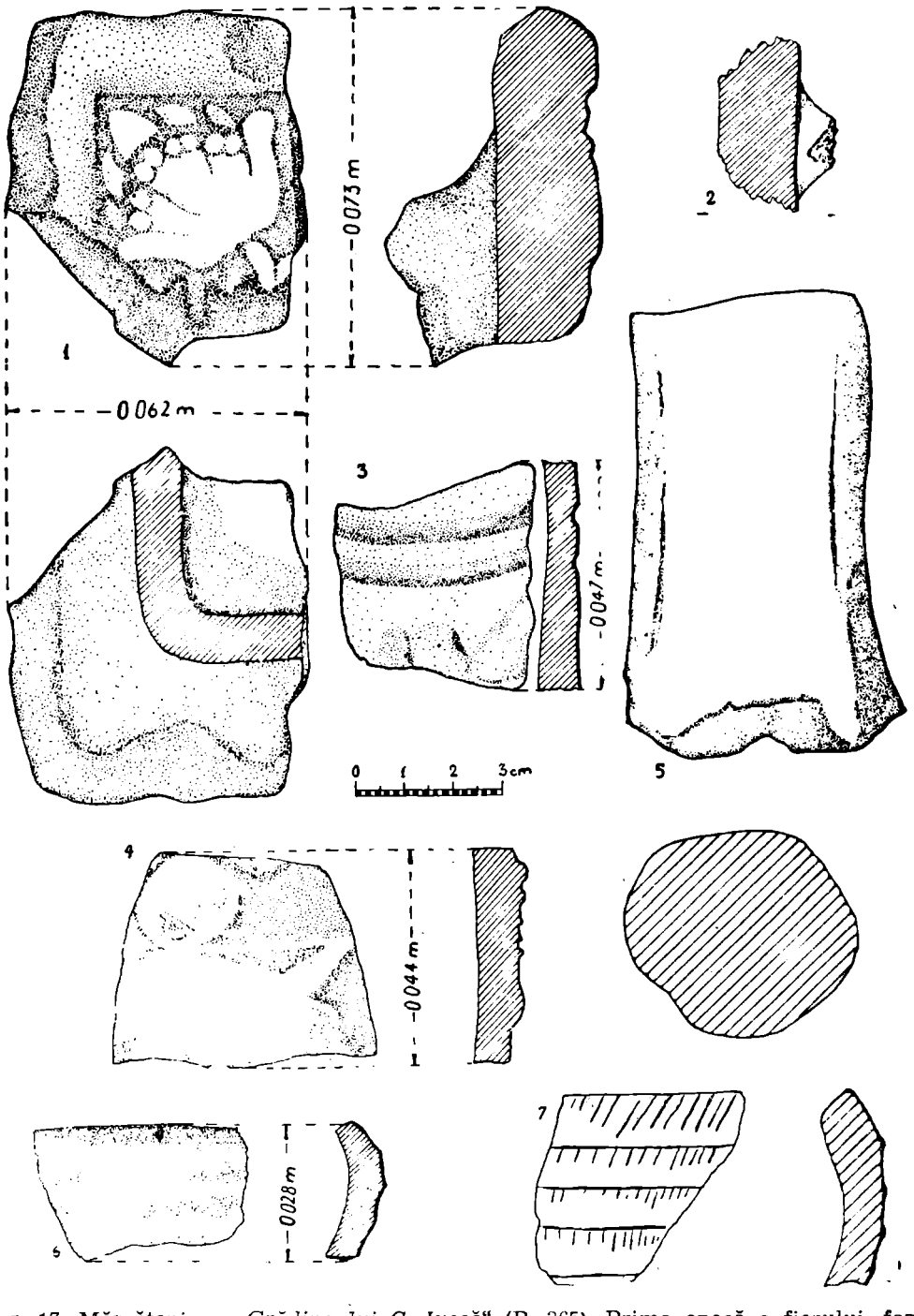

Fig. 17. Măscăteni — „*Grădina lui C. Iuşcă*" (P. 365). Prima epocă a fierului, faza timpurie (6), feudalism timpuriu (1) ; „*La Biserică*" (P. 364). Feudalism timpuriu (3). Albeşti — „*La Pod*" (P. 358). A doua epocă a fierului (2) ; feudalism dezvoltat (4). Buimăceni — „Siliste" (P. 352). Prima epocă a fierului, faza timpurie (7), Tudor Vladimirescu — „*Cărămidărie*" (P. 350). Toartă amforă elenistică timpurie, sec. I î.e.n. — II e.n. (5).

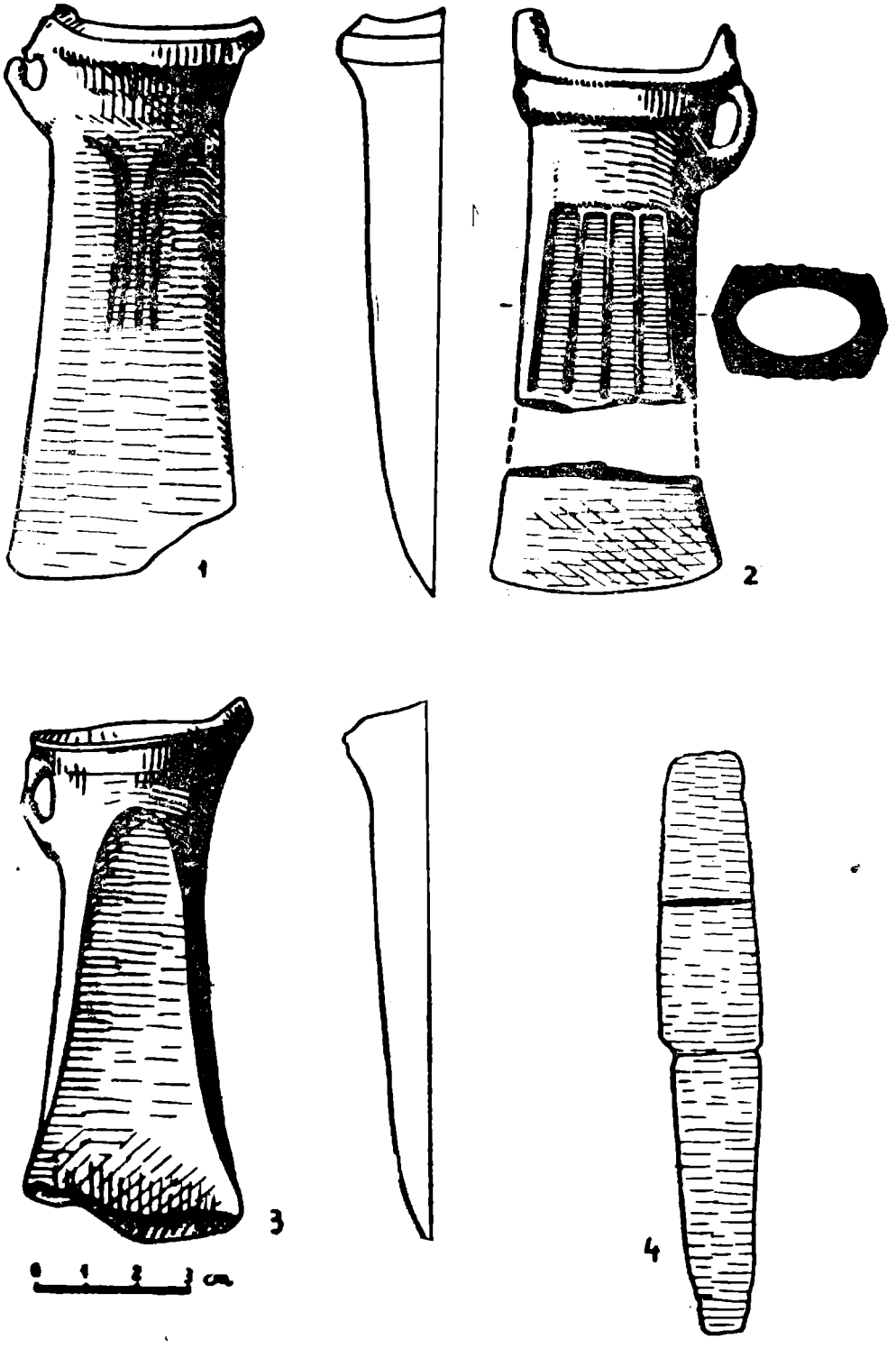

Fig. 18. Jijia — „*Via lui Lupașcu*". Depozit bronzuri din Hallstattul timpuriu (celturi de tip transilvănean : 1-3, celturi, varianta răsăriteană : 4, pînză fierăstrău.

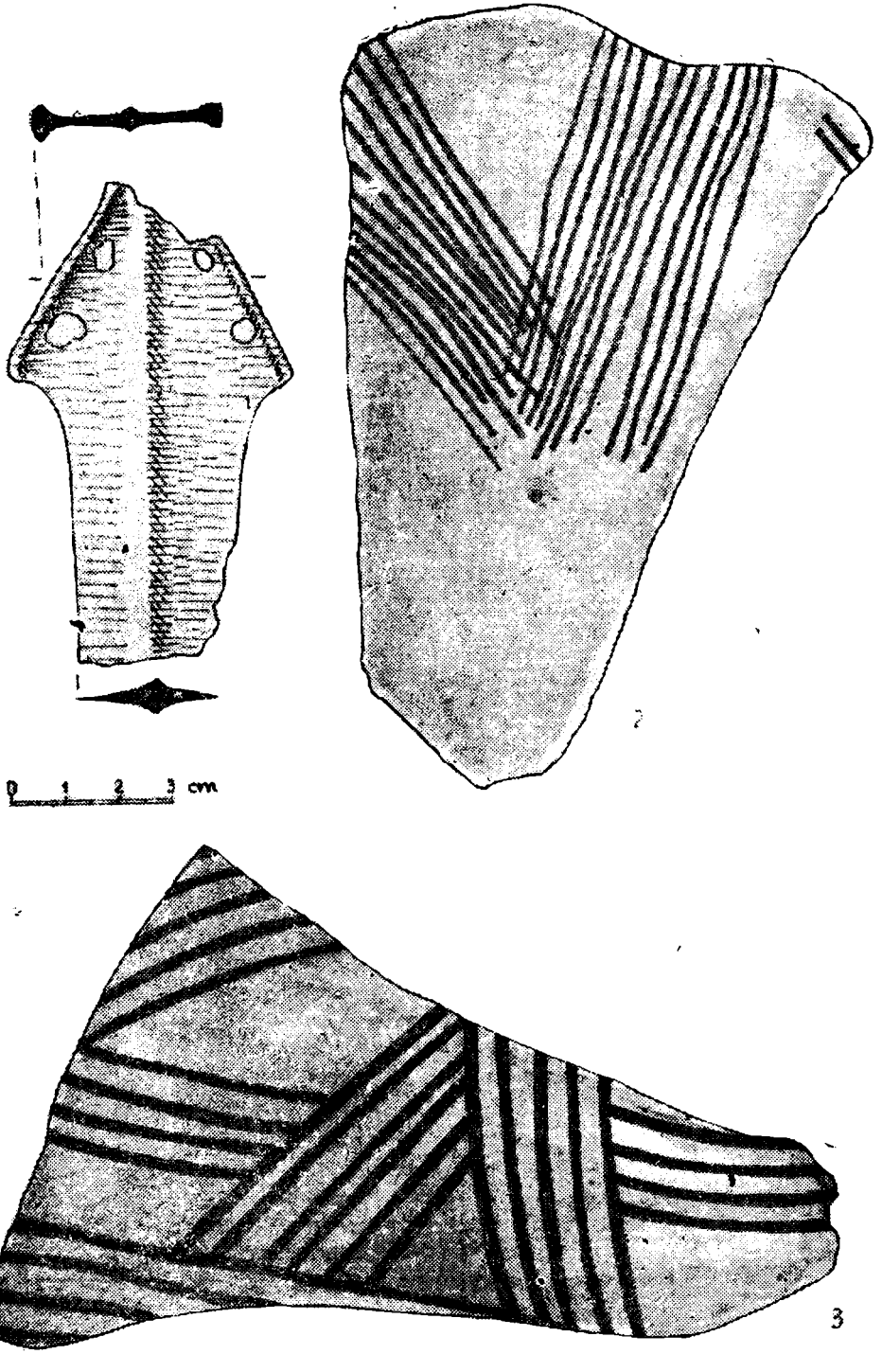

Fig. 19. Jijia — *„Via lui Lupaşcu"*. Depozit bronzuri din Hallstattul timpuriu (fragment pumnal bronz : 1) *„După Sat"* (P. 312), ceramică pictată, tip Horodiştea (2-3).

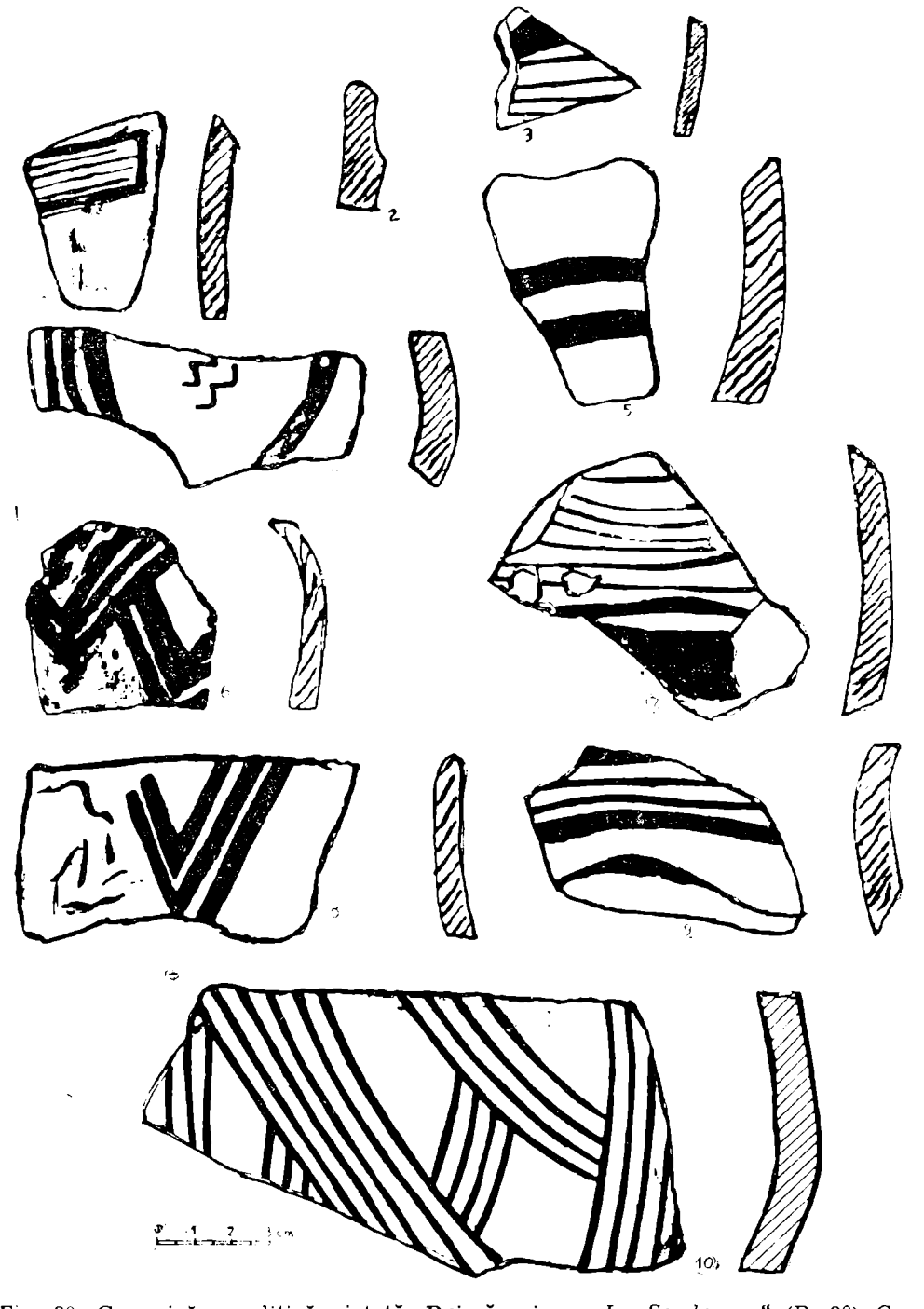

Fig. 20. Ceramică eneolitică pictată. Buimăceni — *„La Șendreanu"* (P. 20) *Cucuteni B1* (1,3). Albești — „Malu Mare" (363) *Cucuteni* B2 (4), *Cucuteni B2*, secvența finală, Coșilovțe (P) (6, 8). Jijia — „După Sat" (312) cultura Horodiștea (10). Tudor Vladimirescu — *„Fața Satului"* (P. 21 ; 353), *Cucuteni B1* (7, 9).

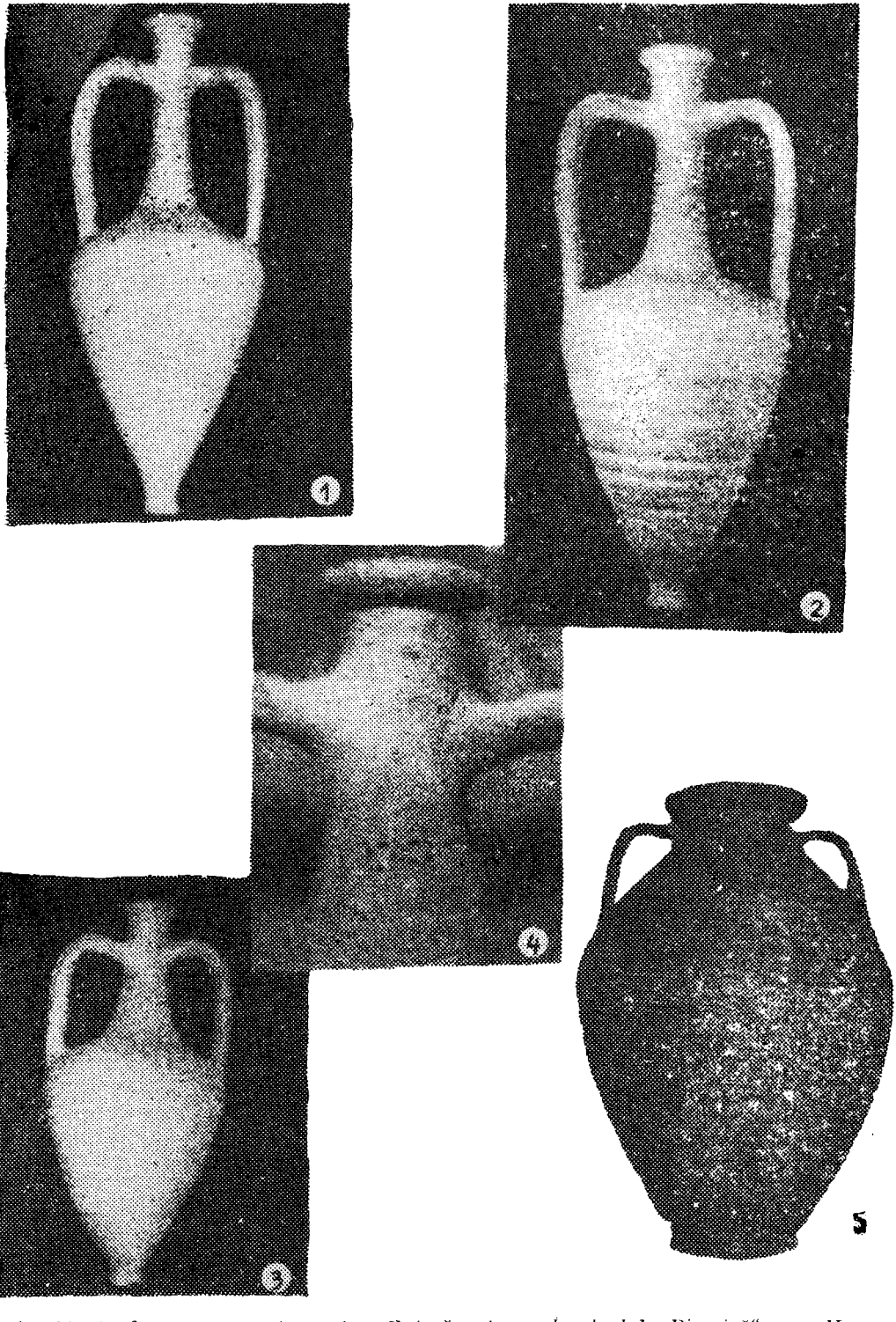

Fig. 21. Amfore romane și carpice. Buimăceni — *„În deal la Biserică"*, sec. II e.n. (1-2) ; Jijia — *„Grădina lui Gh. Andriescu"*, (sec. III e.n. :3-4) ; Albești — *„La Bloc"*, sec. III e.n. (5).

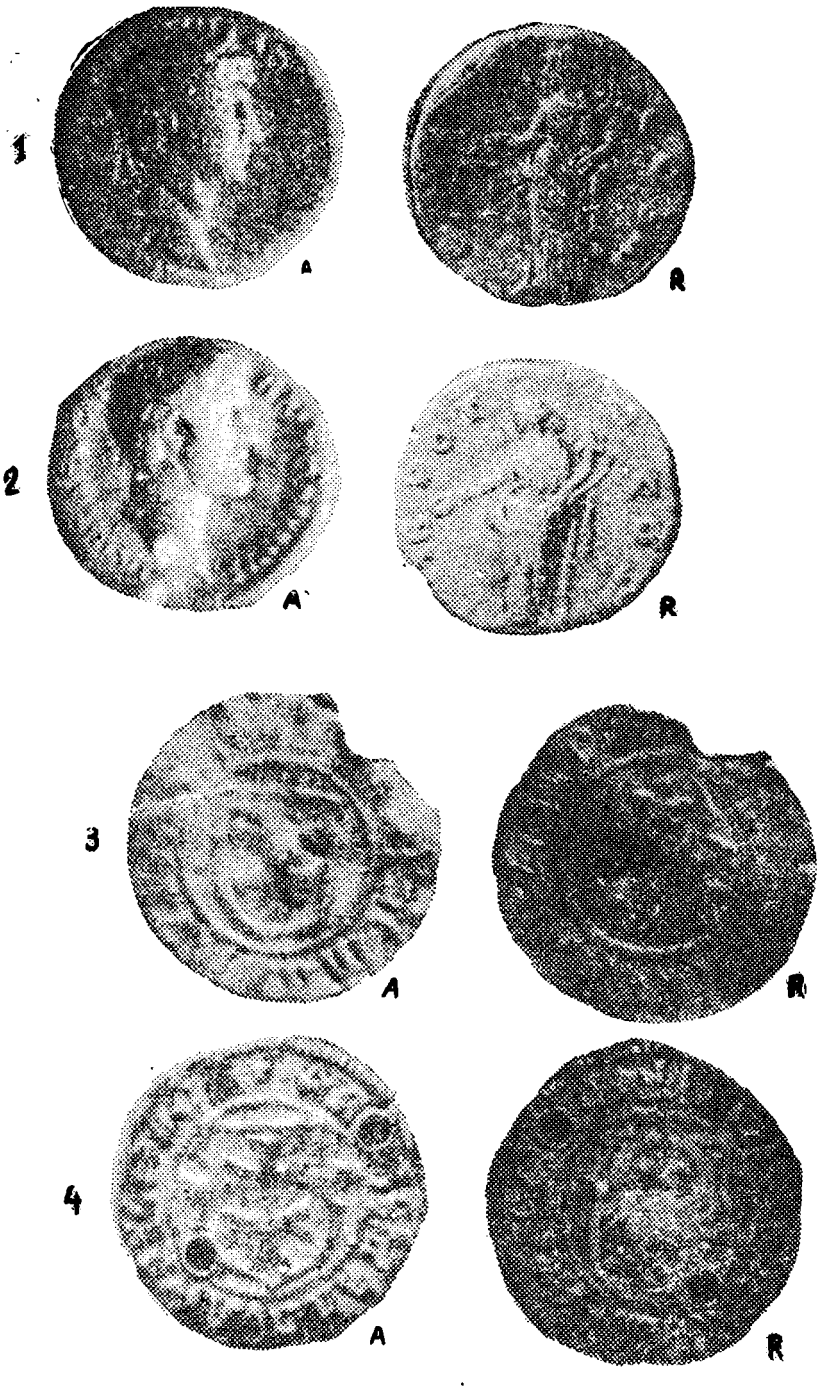

Fig. 22. Monede 1 (A-R) Denar roman imperial de la *Hadrianus*; 2 (A-R) Denar roman imperial de la *Antoninus Pius*; 3 (A-R) Monedă feudală de la *Bogdan al III-lea*; 4 (A-R) Monedă feudală de la *Ștefan al IV-lea (Ștejăniță)*.

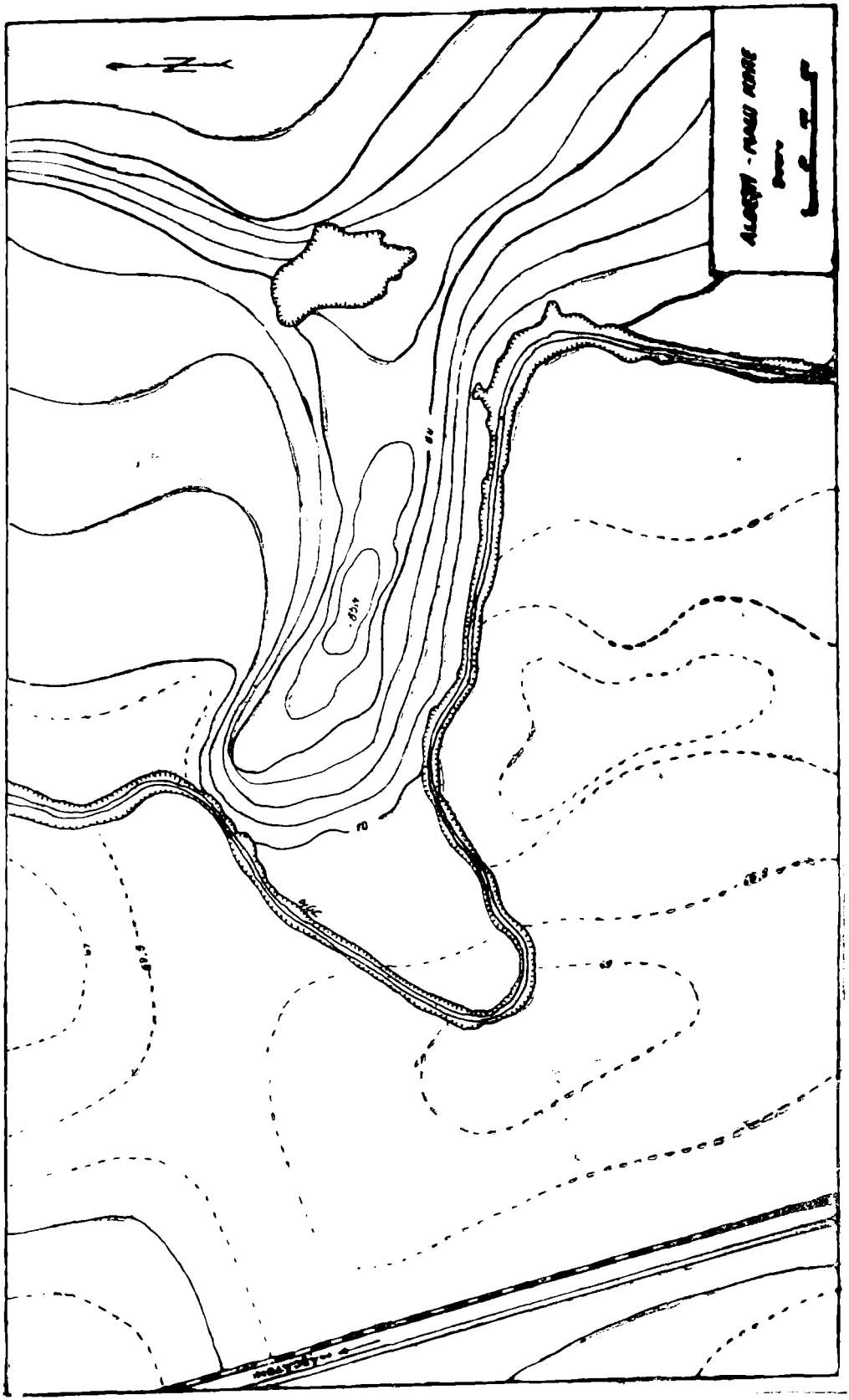

D. PLANȘE : I. Schița topografică a punctului *Malu Mare (Siliștea și cimitirul* satului feudal dispărut *(Mirești).*

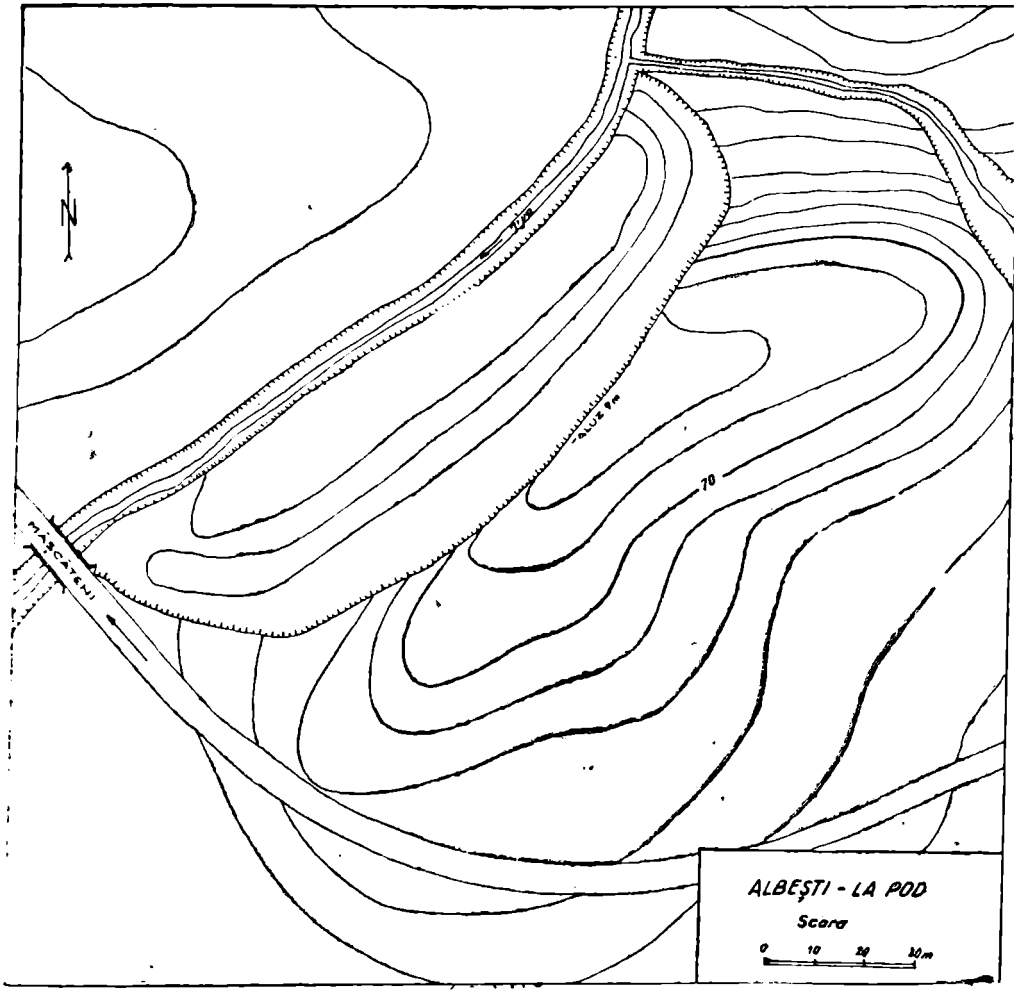

II. Schița topografică a punctului *La Pod* — Albești.

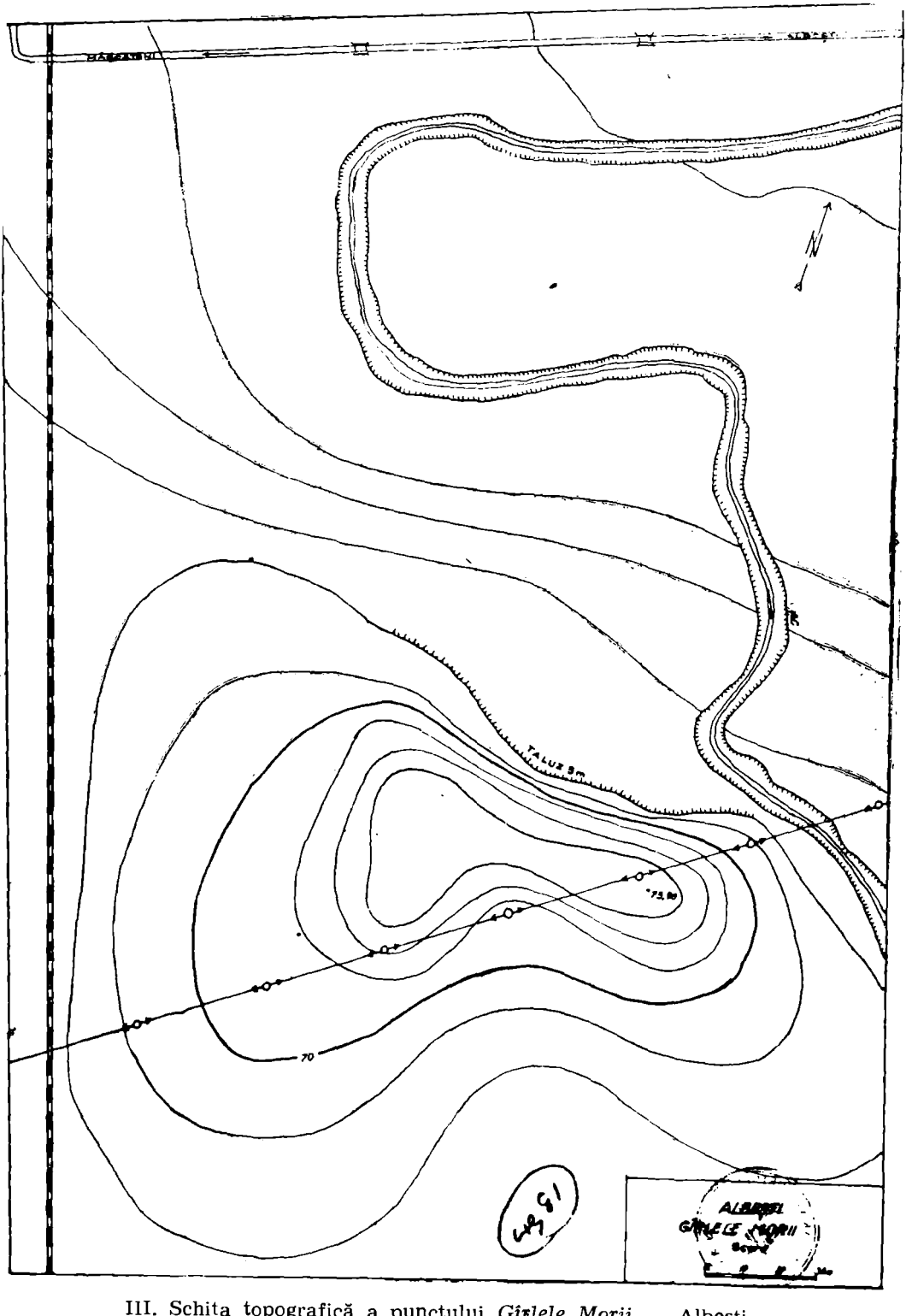

III. Schița topografică a punctului *Gîrlele Morii* — Albești.

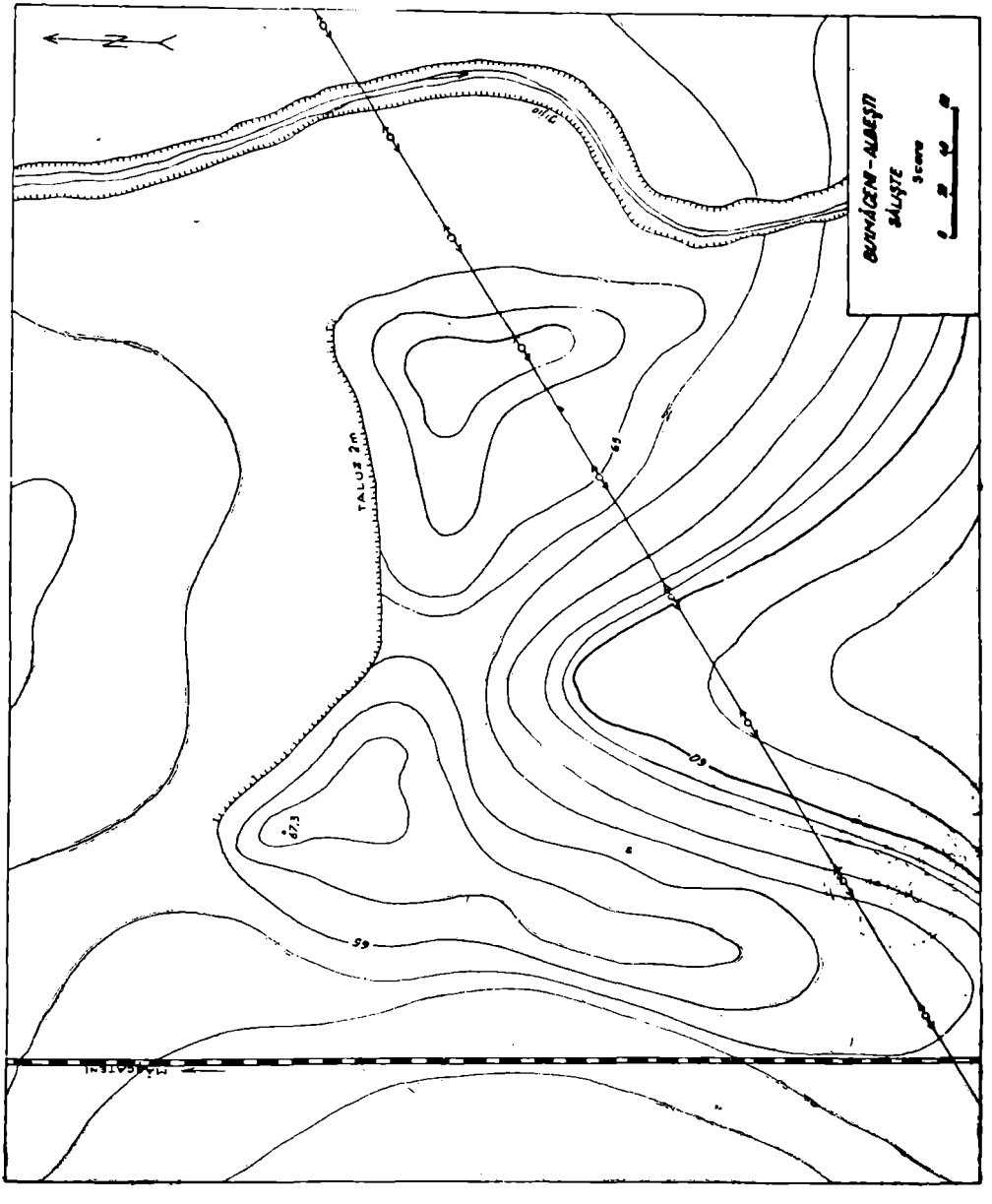

IV. Schița topografică a punctului *Silişte* — Buimăceni.

TIPOLOGIA FEUDALISMULUI EUROPEAN ȘI ROLUL OBȘTILOR AGRARE ÎN PROCESUL DE FEUDALIZARE

ALEXANDRU ANDRONIC

Feudalizarea societății europene a fost un proces îndelungat, care nu s-a manifestat uniform și concomitent în toată Europa [1], semnalîndu-se atît decalaje cronologice în feudalizarea societăților umane din diversele regiuni ale continentului, cît și lipsa unei unități perfecte a evoluției orînduirii respective pe spații atît de întinse. De aici decurg și particularitățile specifice ale feudalismului european, de care nu a fost străin nici feudalismul românesc.

În stadiul actual al istoriografiei materialist-dialectice [2] se cunosc, în funcție de factorii esențiali ai genezei feudalismului european, trei tipuri de feudalism.

Primul tip îl reprezintă feudalismul care a luat naștere în virtutea unui *proces de sinteză* produs între elementele noi, născute în sînul orînduirii sclavagiste și elementele noilor relații de tip feudal, dezvoltate în lumea barbară, flată în stadiul final al orînduirii comunei primitive. În acest caz, ambele elemente s-au influențat și echilibrat reciproc, alcătuind, în egală măsură, baza social-economică a viitoarei societăți feudale cu suprastructura sa specifică. Acest tip de feudalism a luat naștere în Europa Occidentală, în statul franc al merovingienilor și carolingienilor, și este considerat, în urma sintezei care a avut loc pe teritoriul

---

1 Despre ev mediu ca epocă istorică și despre feudalism ca formațiune social-economică vezi mai recent R. Manolescu, *Ev mediu și feudalism (concept, obiective, metode de cercetare)*, în *Revista de istorie*, București, t. 35, nr. 7, 1982, p. 835-843 ; idem, *Ev mediu și feudalism*, în *Studii și articole de istorie*, București, XIX, 1972, p. 29-40 ; *Istoria medie universală*, coordonator R. Manolescu, București, 1980.

2 Z. V. Udal'cova, E. V. Gutnova, *Genezis feodalizma v stranach Evropy*, în *Meždunarodnyj kongress istoričeskich nauk, 13 j*, Moscova, 1970 ; *Doklady kongressa, I, 4, sekcija istorii srednich vekov*, Moscova, 1973, p. 5-33 ; A. Ja. Ševelenko, *K tipologii genezisa feodalizma*, în *Voprosy Istorii*, 1971, nr. 1 ; Ch. Parain, *Caractères généraux du féodalisme*, în *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, p. 13-17 ; A. P. Korsunskij, *Vozniknovenie feodal-nych otnošenij v sapadnoj Evrope*, Moscova, 1973 ; A. P. Novosel'cev, V. T. Pašuto, L. V. Čerepnin, *Puti razvitija feodalizma*, Moscova, 1973 ; G. M. Danilova, *Genezis feodalizma v Evrope*, Moscova, 1973 ; A. I. Neusychin, *Problemy evropejskogo feodalizma*, Moscova, 1974. Vezi, de asemenea, încercarea unor istorici marxiști de a lămuri problematica feudalismului european în coloanele unor culegeri ca *Faire de l'histoire* (Paris, 1974), *Aujourd'hui l'histoire* (Paris, 1974) și *La nouvelle histoire* (Paris, 1978).

fostei Galii, drept tipul clasic al feudalismului, adică al feudalismului francez, care apoi s-a consolidat şi generalizat şi în alte state feudale din Europa, dînd naştere feudalismului clasic european [3].

Al doilea tip îl reprezintă feudalismul care s-a născut din orînduirea gentilică a societăţii barbare fără ca aceasta să fi cunoscut stadiul final al orînduirii sclavagiste. În acest caz, stabilirea şi consolidarea relaţiilor de tip feudal s-a produs *fără un proces de sinteză,* sau în unele cazuri cu aportul foarte neînsemnat al unor elemente de sinteză. Acestui tip îi corespunde în Europa Occidentală feudalizarea anglo-saxonilor din Anglia anterior cuceririi acesteia de către normanzi, a germanilor dintre Rin şi Elba, a popoarelor danezilor, norvegienilor şi suedezilor, a unor popoare slave din Europa Centrală (Moravia Mare, Cehia, Polonia) şi a slavilor de răsărit în Europa Orientală (Rusia Kieveană).

Al treilea tip de feudalism european a luat naştere pe baza unui proces de sinteză între noile elemente ale relaţiilor de tip feudal din sînul societăţii popoareor barbare cu prevalarea unor elemente ale orînduirii sclavagiste din ultima fază istorică a acesteia. În acest caz au prevalat elemente şi principii moştenite de la imperiul roman sclavagist aflat în dezmembrare. Acest tip de feudalism a luat naştere în Europa Occidentală în Italia, sudul Galiei şi Spania, şi, în special, în Imperiul bizantin, datorită menţinerii aici a autorităţii imperiale, în funcţie de împrejurările istorice care au permis desfăşurarea procesului de fluctuaţie a statului organizat, cu diminuarea autorităţii imperiale, pierderi teritoriale, politică externă specific bizantină faţă de barbari.

Pentru feudalismul timpuriu (secolele VI-XI) criteriul de bază al particuarităţilor feudalizării societăţii europene în totalitatea sa îl constituie prezenţa sau absenţa procesului de sinteză, gradul său de intensitate, precum şi raportul dintre elementele tîrzii ale societăţii sclavagiste şi elementele noi de tip feudal incipient de tipul democraţiilor militare ale orînduirii comunei primitive.

Procesul de feudalizare al societăţii europene, ca proces de durată în timp, s-a desfăşurat pe baza unor factori social-economici fundamentali. Dintre aceştia, în primul rînd, menţionăm factorii care acţionează şi în cadrul altor formaţiuni social-economice, şi nu numai în feudalism, şi anume :

— gradul de dezvoltare al forţelor de producţie ;
— caracterul proprietăţii ;

---

3 M. Bloch, *La société féodale,* I-II, Paris, 1939—1940 ; F. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité,* Bruxelles, ed. II, 1947 ; J. Calmette, *Le monde féodal,* vol. IV din colecţia *Clio,* Paris, P. U. F., 1951, ediţie revăzută de Ch. Higounet ; F. Ganshof, *Le Moyen Âge,* vol. I, Paris, 1953, în *Histoire des relations internationales,* sub direcţia lui P. Renouvin ; R. Boutrouche, *Seigneurie et féodalité,* Paris, I, 1959, II, 1970 ; R. H. Hilton, *A Medieval Society,* Londra, 1966 ; E. Perroy, *Le Moyen Âge,* Paris, 1967, vol. III, în *Histoire générale des civilisations,* sub direcţia lui M. Creuzet ; G. Fourquin, *Histoire économique de l'Occident médievale,* Paris, 1969 ; idem, *Seigneurie et féodalité en Moyen Âge,* Paris, 1970 ; R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiévale,* Paris, 1970 ; J. le Goff, *Civilizaţia occidentului medieval,* Bucureşti, 1970 ; A. Ja. Gurevič, *Kategorii srednivekovoj kul'tury,* Moscova, 1972 ; G. Dubp, *Hommes et structures du Moyen Âge,* Paris, 1973.

— gradul interdependenței om-mediul natural.

În al doilea rînd menționăm factorii social-economici cu caracter propriu orînduirii feudale :

— caracterul și formele de exploatare a producătorului direct, care este înzestrat cu mijloace de producție ;

— caracterul și formele rentei feudale ;

— particularitățile diviziunii sociale a muncii ;

— nivelul și caracterul rutinar al tehnicii medievale.

La acești factori fundamentali se adaugă și alți factori social-economici la fel de hotărîtori, dar avînd un caracter mai mult sau mai puțin stabil, cum sînt :

— obștile agrare sau rurale, tipurile și evoluția lor, dintre care obștea agrară românească ne interesează în primul rînd pentru a preciza cu mai multă exactitate caracteristicile și tipologia feudalismului românesc ;

— raportul dintre economia naturală și economia marfă-bani, treptat evoluată chiar în feudalismul timpuriu în sînul societăților europene în care feudalizarea s-a produs în virtutea procesului de sinteză între sclavagismul în descompunere și feudalismul incipient ;

— dezvoltarea și particularitățile pieții economice și raportul sat-oraș, în funcție de datele istorice și arheologice care au început să fie din ce în ce mai bine precizate ;

— nașterea, structura și dezvoltarea orașelor medievale luîndu-se în considerație, în mod special pentru Țările Române, rezultatele cercetărilor din domeniul arheologiei feudale, care pentru istoria noastră suplinesc sărăcia izvoarelor scrise.

În funcție de acești factori esențiali mai sus menționați, vom încerca în rîndurile ce urmează a expune și unele opinii proprii în problema obștilor agrare sau rurale la români, deoarece considerăm că numai printr-o adîncire a problematicii obștei la români se pot defini cu mai multă exactitate, atît caracterul și particularitățile formelor de proprietate feudală, elementele economiei naturale închise, cît și caracterul formelor de exploatare și de constrîngere extraeconomică. În acest fel se pot defini și particularităților diviziunii sociale a muncii și nivelul rutinar al tehnicii în feudalismul incipient românesc. La toate aceste probleme s-a arătat în istoriografia noastră că răspunsurile privind începuturile evului mediu românesc revin arheologiei medievale. S-au cercetat structurile economice, iar cele teritoriale și politice se află în curs de definitivare; la fel ca și estimările, cu mai mult discernămînt și profunzime, a suprastructurii în feudalismul incipient.

Investigat pe cale arheologică a fost, în primul rînd, sectorul productiv și al diviziunii muncii, important și pentru definirea unor structuri urbane. Iată de ce o încercare de prezentare a obștei românești, chiar în mod rezumativ, o considerăm necesară datorită și unor rezultate pozitive ale cercetărilor arheologice medievale din țara noastră din ultima vreme, care au dovedit o pendulare a populației autohtone pe vechile vetre de locuire, observîndu-se pentru secolele VIII-X reveniri,

chiar și de trei ori, ale populațiilor pe aceleași vetre, probabil, în funcție de factorii externi și, poate, interni ai fenomenului demografic respectiv, în care caz așa numitele *pulsații demografice* își găsesc o netă justificare.

Din acest punct de vedere, bazîndu-ne pe categoriile istorice permanente, cum sînt formele de dezvoltare ale forțelor de producție, mediul natural geografic, tipul și structura proprietății, obștea agrară românească prezintă un mare interes sub raportul structurilor medievale.

În cadrul structurilor social-economice existența formelor de proprietate funciară în secolele VIII-X în sînul obștilor agrare de tip vechi românesc a determinat și formațiunea social-economică ca atare.

Forma de proprietate quiritară romană, consfințită de normele juridice din orînduirea sclavagistă, s-a perpetuat sub forma proprietății și posesiunii private asupra lotului de pămînt arabil și în sînul orînduirii social-economice feudale, cu precădere în acele regiuni ale Europei unde feudalismul a luat naștere în virtutea unui proces de sinteză cu prevalarea unor elemente ale orînduirii sclavagiste.

Astfel, proprietatea funciară consfințită de codicele lui Justinian s-a păstrat și în epoca bizantină în *Bazilicale*, adică *Legile Împărătești* ale împăratului Leon, și a determinat existența dreptului individual asupra lotului de pămînt arabil din comunitățile agrare bizantine din secolul al VIII-lea, așa cum rezultă din *Legea agrară (Nomos georgikos)* [4].

În contextul structurilor social-economice și social-juridice, cristalizarea proprietății funciare de tip feudal avea să se producă mai tîrziu atît în Imperiul bizantin, cît și în regiunile aflate în imediata sa vecinătate. De aceea, în secolele VIII-X, obștile agrare, atît cele existente în Imperiu, cît și cele din zonele aflate în imediata sa vecinătate, fiind direct influențate de legislația bizantină, cunosc perioada de prefaceri social-economice, în care, în final, vor învinge elementele noi ale orînduirii social-economice feudale.

Relațiile feudale incipiente sînt pe deplin sesizabile tocmai în sînul comunităților agrare, dat fiind știut și faptul că satul, mai exact mediul rural, a constituit punctul de plecare al feudalismului.

În obștile agrare de tip vechi românesc, existente în decursul întregii perioade a migrației popoarelor, datorită contactului permanent al populației băștinașe cu Imperiul romano-bizantin și apoi bizantin, s-au cristalizat formele de proprietate funciară din secolele VIII-X, coexistînd, ca și mai tîrziu — în întreaga epocă feudală — proprietatea privată asupra lotului de pămînt arabil (ca sursă principală de producție și subsistență) cu proprietatea comună asupra pășunilor, pădurilor, apelor și pămînturilor părăsite.

---

4 M. Ju. Siuziumov, *O charaktere i susenosti vizantijskoj obscinp po Zemledel'ceskomu Zakonu*, în *Vizantijskij Vremennik*, X, 1956 ; E. E. Lipsic, *K. istorii „Zemledel'českogo Zakona" v Vizantiį i srednevekovych balkanskich gosudarstvach*, în *Vizantijskij Vremennik*, XXIX, 1969, p. 53-62 ; G. Ostrogorsky, *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles, 1956 ; idem, *Histoire de l'Etat byzantine*, Paris, 1956.

De aceea, date fiind legăturile permanente ale populației băștinașe de la nordul Dunării cu Imperiul Bizantin în decursul secolelor VIII-XI, și mai ales după revenirea stăpînirii bizantine la Dunărea de Jos, dar, probabil, și la nord de Dunăre, începînd cu ultimul pătrar al secolului al X-lea, considerăm ca fiind pe deplin posibil ca și comunitățile agrare românești să se fi aflat sub influența realităților juridice bizantine și să se fi consolidat și perpetuat și în *obștea românească* dreptul de posesiune privată familială asupra lotului de pămînt arabil. Știm că acest lot se reîmpărțea periodic prin tragere la sorți, așa cum se cunoaște acest drept, în obștea liberă devălmașe de tip vechi românesc. Despre acestea avem mențiuni atît în evul mediu, cît și în epoca modernă, ca o rămășiță juridică a unor relații social-economice și de drept consuetudinar, deplin constituite în epoca prestatală, adică în acea epocă cînd populația autohtonă de la nordul Dunării a putut avea ca formă de organizare politică *obștea agrară* sau *comunitatea rurală.*

Influența dreptului cutumiar barbar asupra comunităților agrare existente în regiunile din nordul Dunării în epoca migrațiilor popoarelor, a fost aproape inexistentă, deși la epoca respectivă migratorii germani cunoșteau obștea veche de tipul *marcă,* iar slavii statorniceau obștea agrară de tipul *vervi, mir* și *zadruga,* avînd drept corolar reîmpărțirea periodică a pămînturilor arabile [5].

În ceea ce privește obștile agrare din Imperiul bizantin, organizate pe baza *Legii agrare* din secolul al VIII-lea, acestea cunoșteau proprietatea privată asupra lotului arabil, coexistînd cu proprietatea comună a pămînturilor pustii, pădurilor, pășunilor și apelor, și n-au putut fi influențate, sub raportul juridic, de comunitățile agrare slave, deoarece obștea slavă, la vremea pătrunderii triburilor slave în Imperiu, nu cunoșteau proprietatea individuală a lotului arabil. În plus, după cum se subliniază de specialiști, slavii n-au degradat obștea agrară bizantină, aducînd-o pe cea mai inferioară treaptă a relațiilor de proprietate. Așezați în preajma obștilor bizantine și conviețuind cu ele, slavii erau capabili să-și însușească, imediat după venirea lor în Bizanț, normele deplinei proprietăți particulare [6]. În schimb, slavii avînd o obște agrară

5 Problema influenței dreptului slav asupra comunităților agrare bizantine și implicit asupra celor existente în regiunile de la nordul Dunării la data trecerii triburilor slave spre Imperiu, susținută de istorici și juriști, pe baza dreptului de reîmpărțire periodică a pămînturilor (considerată pe bună dreptate o caracteristică a obștilor germanice), a fost restructurată, datorită studiilor recente ale bizantinologului sovietic M. Ja. Siuziumov, în ideea că slavii n-au influențat sub raport juridic obștea bizantină. În *Legea agrară* se amintește de o împărțire a pămîntului satului, dar tot acolo se specifică natura juridică a proprietății particulare de tip quiritar roman, drept proprietate privată deplină *(jus utendi, fruendi et abutendi),* a posesorului lotului de pămînt, ceilalți membri ai comunității avînd în anumite cazuri doar dreptul de folosință *(jus fruendi).* Pentru comunitățile slave agrare care în feudalism s-au consolidat pe baza unui drept scris, vezi V. T. Pašuto, I. V. Štal', *Korčjula,* Moscova, 1976.

6 M. Ju. Siuziumov, *K. voprosu ob osobenostjach genezisa i razvitija feodalizma v Vizantii, în Vizantijskij Vremennik,* XVII, 1960, p. 3-16 ; idem, *Nekotorye problemy istoričeskogo razvitija Vizantii i Zapada,* în *Vizantijskij Vremennik,* 35, 1973, p. 3-32.

puternică şi din punct de vedere demografic, nu numai sub raport social-economic, au contribuit la consolidarea coeziunii şi rezistenţei comunităţilor agrare sau rurale bizantine, În lupta contra acaparării pămînturilor obştei de către marii proprietari funciari feudali.

În acelaşi timp, se remarcă, mai ales pe baza dreptului barbar scris din secolul al VIII-lea, în Italia, de pildă, existenţa unei categorii sociale agrare denumită *socii*. Astfel, Codicele Padovan şi Codicele Ravenat, îi menţionează în legătură cu prima colonizare din secolul al VIII-lea. Unii istorici consideră că aceşti *socii* din Ravena ar putea fi identici cu acea categorie socială care sînt denumiţi în *Strategikon-ul* lui Pseudo-Mauriciu *vecini (vicini)* ai unui sat *(horion)* sau ai unui centru orăşenesc *(polis, kastra, frurion* sau *kastellia)* şi care răspund solidar la plata fiscului către Imperiu [7]. Reţine atenţia noastră, în cazul de faţă, existenţa termenilor de *vicin* şi *horian* pentru desemnarea acestei categorii rurale, care întocmai, membrilor obştilor agrare vechi româneşti erau la fel solidari la plata obligaţiilor fiscale [8].

În acelaşi timp, din punctul de vedere al acelor denumiri de centre urbane imperiale existente la vremea respectivă, ca *polis* şi *frurion*, ne conduce la menţionarea în cronicile bizantine [9], a delegaţiilor populaţiei de pe ambele maluri ale Dunării, care, după înfrîngerea lui Svjatoslav, cneazul Kievului, la Durostor în 971, au cerut împăratului Tzimiskes protecţia Imperiului şi aşezarea de garnizoane imperiale în acele centre. Nu este exclus ca delegaţii respectivi să fi fost reprezentanţii unor comunităţi agrare sau uniuni de obşti agrare cu un şef local în frunte, acceptînd stăpînirea Imperiului, care în anii următori acestei campanii victorioase contra bulgarilor şi ruşilor kieveni, a revenit cu graniţa la Dunăre, şi chiar la nord de Dunăre pe cursul ei inferior în Cîmpia Munteană şi sudul Moldovei, înfiinţînd în regiunea respectivă pînă pe litoralul vestic al Mării Negre o provincie nouă a Mesopotamiei, denumită de istorici Mesopotamia Occidentală [10].

---

7 A. Gouillou, *Aspeti della civiltá bizantina in Italia*, Bari, 1976.

8 E. Zaharia, *Rolul istoric al obştilor săteşti. Contribuţie la cunoaşterea istoriei Românilor în mileniul I*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, II, Vaslui, 1980, p. 139. Horanii din actele vechi ale obştilor vrîncene nu sînt altceva decît membrii obştilor agrare sau ale comunităţilor rurale solidari la plata fiscului, întocmai ca *horanii* din Impreiul bizantin *(horion* = sat), ceea ce reprezintă o dovadă a legăturilor încă din secolele VIII-XI ale autohtonilor de la nordul Dunării cu imperiul bizantin ; H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, Bucureşti, I-II, 1958—1959, III, 1964 ; vezi şi C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943 ; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1957 ; P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964.

9 Skylitzes (Cedrenos), *Compendium historiarum*, II, ed. Bonn, 1839, p. 401.

10 N. A. Oikonomidés, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube au Xe-XIe siècles. La Mésopotamie de l'Occident*, în *Revue des Études Sud-Est Européene*, III, 1965, 1-2, p. 57-79 ; Al. Andronic, *Rumyny, russkie, bolgary i vizantijcy na Nižnem Dunaje v. konce X veka*, în *Actes du VIIe Congrè International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Prague 21-27 aoû 1966*, 2, Praha, 1971, p. 1121-1123 ; vezi şi articolul nostru în limba română din *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 207-213 cu bibliografia problemei.

Administrația și fiscul imperial considerau pe acei *socii* din Italia, identici cu *vicinii* unui sat sau unei cetăți, oraș, castru sau castel, ca proprietari ai teritoriului lor, întocmai ca și pe colonii de pe domeniul fiscal de la Citanova din Istria. Există deci un temei juridic referitor la dreptul de folosință a unor pământuri, iar posesorii arau obligați, ca și alte categorii sociale, la plata integrală a fiscului. Fenomenul s-a repetat și cu sclavii colonizați în Istria și așezați pe locuri pustii *(loca deserta)*. Aceștia, în virtutea achitării globale a impozitului funciar, au rămas, în continuare, posesorii pământurilor folosite. Același lucru s-a petrecut și cu avaro-sclavinii și bulgarii stabiliți în *Exarhat* și *Pentapolis*.

În actele oficiale din Italia, acești *socii* apar destul de frecvent și reprezintă o categorie socială economică numeroasă deoarece textele juridice ne atestă *fundora sociorum, loco sociorum, terrae socionales*, alături de expresii des uzitate cum ar fi : *multis aliis sociis* sau *cum multis sociis* [11].

În felul acesta, izvoarele juridice de drept barbar, cum sînt codicele Ravenat, codicele Padovan, edictul lui Rotari, ne oferă elemente de comparație pe baza dreptului bizantin. Prin analogie, aceste elemente juridice certe privitoare la diversele categorii social-economice ale producătorilor direcți din Italia, constituie, la rîndul lor, date de comparație cu starea juridică a țăranilor din obștile agrare de tip vechi românesc (vezi *vicini*).

În obștile agrare de tip vechi românesc au coexistat proprietatea funciară comună asupra pășunilor, pădurilor, apelor și pământurilor pustii cu dreptul de posesiune familială a pământurilor arabile. De aceea, considerăm una din caracteristicile obștilor agrare de tip vechi românesc perpetuarea dreptului roman quiritar de proprietate privată asupra bunurilor mișcătoare, concomitent cu diferențierea dreptului de moștenire a pământurilor aflate în posesiune familială, care în consecință se fărâmițează sub aspect ereditar, rămînînd însă indivizibile în ceea ce privește folosința lor permanentă în cadrul obștei agrare.

Dovada prefacerilor din sînul obștilor rurale românești o constituie dispariția dreptului obștilor de a mai dispune în comun de pământurile părăsite [12], care devin pustii, neproductive, cu implicații specifice sub raport fiscal, fie poate chiar pustii în sens demografic. Este cert că aceste pământuri au fost însușite de conducătorii politici ai obștilor rurale românești, din moment ce primele danii de pământuri, adică de

11 A. Gouillou, *op. cit.*, p. 144-145.

12 În Imperiul bizantin se producea reîmpărțirea pământurilor pustii, neproductive, care însă nu erau exceptate de la fisc, deoarece impozitul funciar era global pentru obștea agrară sau comunitatea rurală. Vezi mai ales P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Bpzance : les sources et les problèmes*, în *Revue Historique*, CCXIX, 1958, fasc. 1, p. 32-74 ; fasc. 2, p. 254-284 și fasc. 3, p. 43-94 ; idem, *Recherches sur le régime agraire en Byzance*, în *Cahier de civilisation médiévale*, 1959, 2. Textul care a provocat o bogată literatură de specialitate sună astfel în traducere românească : „Dacă, după ce s-a împărțit pământul satului, a găsit cineva un loc potrivit pentru instalație de moară și se va îngriji de el, plugarii celorlalte părți nu au voie să spună ceva despre o astfel de moară". (Vezi art. 7 din *Carte de învățătură*, Anexe, p. 214).

constituire a marii proprietăți funciare feudale s-a făcut, pe cale juridică, prin daniile voievozilor români tocmai din pământurile numite „pustii", care nu se mai reîmpărțeau de către obștile agrare, spre a nu ,greva plata globală a fiscului. Acestea devin proprietate deplină domnească în virtutea dreptului feudal al *dominium*-ului *eminens*, aplicîndu-se deci *jus eminens* din cadrul noilor relații social-economice de tip feudal.

În concluzie, ansamblul problemelor referitoare la tipologia feudalismului european și analiza comparativă a obștilor agrare, privind rolul lor în procesul de feudalizare al unor societăți umane europene, ne permite să afirmăm că există temeiuri de a compara obștea veche românească cu cea bizantină și cu unele comunități agrare din Italia, în vremea colonizării din secolul al VIII-lea. Analogiile invocate oferă totodată și posibilitatea de a considera că feudalizarea societății românești, în care proces obștea agrară a avut un rol hotărîtor sub raportul formării proprietății private funciare de tip feudal, s-a efectuat în virtutea unui proces de sinteză între elementele noi ale relațiilor social-economice feudale cu prevalarea unor elemente ale orînduirii sclavagiste în descompunere întocmai ca în tot sud-estul Europei.

LA TYPOLOGIE DE LA FÉODALITÉ EUROPÉENNE ET LE RÔLE DES COMMUNAUTÉS AGRAIRES LORS DE LA CRÉATION DU FÉODALISME DANS LES PAYS ROUMAINS

Résumé

L'existence de la propriété quiritaire romaine *(jus utendi, fruendi et abutendi)* dans les anciennes communautés agraires roumaines a permis à l'auteur, en se basant sur les analogies du *Nomos georgikos* de Byzance et sur les lois barbares de l'Italie colonisée auz VIIIe-Xe siècles (le code de Ravene, le code de Padoue et l'édit de Rotari) de parvenir à la conclusion que le système féodal de la société roumaine a été le résultat d'une synthèse où ont prévalu certains éléments de l'ancien régime de l'esclavage, comme dans l'Europe du sud-est et dans quelques Etats méditerranéens.

MODUL DE PRODUCȚIE FEUDAL PE PĂMÎNTUL ROMÂNESC. ESENȚĂ ȘI APARENȚE

LIVIU ȘTEFĂNESCU

Istoriografia română a susținut și încercat să demonstreze, în variante felurite, că poporul român s-a constituit de la începuturile sale în cadrul modului de producție feudal. Cele două importante sinteze [1] care are fi trebuit să aducă un spor de cunoaștere la strădania depusă de generația începutului de secol, C. Giurescu, R. Rosetti, N. Iorga, susțin același lucru. Ce anume a determinat această situație, ne propunem să prezentăm în cele ce urmează, expunînd într-o primă parte *esența* fenomenelor și în partea a doua *aparențele* care au determinat situația prezentată.

I. Este unanim cunoscut că potrivit realității, preluată și sistematizată în concepte, categorii și legități de către materialismul dialectic și istoric, umanitatea a evoluat de la TRIB la POPOR și în prezent se găsește în stadiul NAȚIUNE. Stadii cunoscute și traversate de aproape toate comunitățile planetei. Este de asemeni unanim cunoscut că pînă acum au fost puse în evidență principalele formațiuni social-economice sau moduri de producție : COMUNA PRIMITIVĂ, MODUL DE PRODUCȚIE ASIATIC, SCLAVAGISMUL, FEUDALISMUL, CAPITALISMUL, SOCIALISMUL, ca trepte distincte în dezvoltarea societății umane și nu ca stadii obligatorii retroactive ale fiecărei comunități. Este de asemeni cunoscut că statul este starea obiectivă a societății civilizate, cu dublul său caracter local și central menit să conserve și dezvolte instituțiile noi, create ca urmare a depășirii barbariei finale a comunei primitive : familia monogamă, proprietatea privată a acesteia asupra mijloacelor muncii și produselor obținute din munca sa. Stadiile de dezvoltare caracterizate prin clase sociale antagoniste, exploatatori și exploatați, sclavagismul, feudalismul și capitalismul întreține aceste instituții — familia monogamă, proprietatea privată a acesteia asupra mijloacelor muncii și produselor obținute din muncă — pentru ca prin aparatul de stat să poată să-și mențină dominația și statutul social-economic.

Este de asemeni unanim recunoscut ca *etnogeneză*, apariția stadiului POPOR este fenomenul transformării prin strădanie proprie a oricărei comunități care depășește barbaria, etapa finală a comunei pri-

1 ***, *Istoria României*, II, Editura Academiei, București, 1962 ; ***, *Istoria dreptului românesc*, I, Editura Academiei, București, 1980.

mitive și trece la civilizație constituindu-și : familia monogamă, proprietatea privată asupra mijloacelor muncii și produselor obținute din munca sa, statul cu dublul său caracter autoconducere locală și organizare centralizată a comunității.

Pe aceste considerente reale și sistematizate ale materialismului istoric am prezentat modalitatea în care comunitatea noastră românească a trecut din stadiul TRIB numit atunci de greci GEȚI și de romani DACI la stadiul POPOR numit dac și țara sa Dacia [2].

Formațiunea social-economică, modul de producție, realizat de poporul nostru constituie un model european al celui denumit cu un termen generic de Karl Marx mod de producție asiatic. Îi vom spune păstrîndu-i caracteristicile fundamentale a II-a formațiune social-economică. Cronologic, acest mod de producție pe teritoriul patriei noastre a fost urmat de o altă treaptă de dezvoltare a poporului nostru, la finele secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-ea, de modul de producție feudal.

Rumânia și *vecinia* sînt formele clasice ale relațiilor sociale și de producție caracteristice feudalismului românesc. Trebuie spus că astăzi nu mai putem afirma că cele două clase fundamentale ale modului de producție feudal, moșierii deținători ai proprietății funciare și țăranii dependenți, rumâni sau vecini pe pămîntul românesc liber și iobagi pe pămîntul românesc cotropit de regatul feudal maghiar și imperiul feudal otoman au existat dintotdeauna, din perioada etnogenezei sau de la al doilea descălecat. O mențiune specială trebuie acordată situațiilor specifice ivite în perioadele cînd Imperiul bizantin, Imperiul bulgar, Imperiul româno-bulgar, pecenegii, uzii, cumanii, khazarii, tătarii au exercitat dominație și raiduri pustiitoare, temporare asupra unor părți din pămîntul românesc.

Esența relației de producție și sociale caracteristică feudalismului o reprezintă exproprierea factorului fundamental de producție, țărănimea și aducerea acesteia în situația de dependență personală. Calea prin care țărănimea noastră din Transilvania și Dobrogea a fost expropriată și adusă în stare de dependență personală pe pămîntul său a fost violența, cucerirea, menționată pe prim plan de clasicii materialismului istoric. Cea de-a doua cale, endogenă de data aceasta spune Karl Marx, vinderea în cadrul comunității a pămîntului și recunoașterea (închinare spun documentele noastre) noului proprietar ca stăpîn asupra persoanei producătorului direct s-a produs cu caracter predominant în cadrul relațiilor sociale și de producție din țara noastră la finele secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Fenomenul nu a fost impus cu violență de către aparatul de stat ca în cazul feudalismului exo-

2 Liviu Ștefănescu, Societatea geto-dacă din vremea lui Burebista în lumina concepției marxiste despre formațiunea social-economică, în *Studii și comunicări*, V, Pitești, 1980 ; p.223-229 ; Elemente ale suprastructurii politice românești moștenite de la geto-daci, în *Carpica*, 1980, vol. XII, Bacău ; Relațiile agrare ca esență a continuității poporului român, în *Terra Nostra*, IV, București, 1981, p. 339-348 ; Contribuții la cunoașterea etnogenezei românilor, în *Cercetări Arheologice în București*, III, 1981.

gen, de cucerire, maghiar în Transilvania și otoman în Dobrogea, ci doar recunoscut și reglementat post factum la finele secolului al XVI-lea în Muntenia (Țara Românească) de Mihai Viteazul și la începutul secolului al XVII-lea (1628) în Moldova de Miron Barnovschi.

Așa a început în cadrul comunității noastre afirmarea modului de producție feudal care-și va pune amprenta pe caracteristicile fundamentale ale istoriei noastre : nivelul de dezvoltare al forțelor de producție, caracterul relațiilor sociale, dezvoltarea conștiinței de sine a poporului român, afirmarea realizărilor sale constructive materiale și spirituale, continuarea relațiilor cu Imperiul otoman în cadrul reglementărilor mai vechi, raporturile cu vecinii și alte comunități europene. Raporturile de dependență personală au fost supuse permanent unei duble acțiuni : din partea moșierilor-proprietari pentru acapararea unor noi și noi suprafețe și a unor sporite contingente de țărani dependenți, din partea acestora o continuă și specifică manifestare a luptei de clasă, procese, fuga de pe moșie, răscumpărarea iar în Transilvania marile răscoale : 1437 Bobîlna, războiul țărănesc din 1514 condus de secuiul Gheorghe Doja, 1784—1785 ridicarea maselor de iobagi sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan.

Amploarea acestui proces în Muntenia și Moldova care în prima jumătate a secolului al XVIII-lea consemna triumful moșierilor, deținători în mod aproape general al pămîntului agricol, hotărnicit și întărit cu sprijinul aparatului central de stat, a determinat prin acțiunile tot atît de ample și generale ale țărănimii dependente adoptarea unei măsuri revoluționare datorată revoluționării forțelor de producție ; desființarea rumâniei și veciniei. Cauzele apariției rumâniei și veciniei trebuie căutate în sînul societății noastre și al condițiilor istorice europene specifice din secolul al XVI-lea. Printre ele esențială a fost apăsarea fiscală în cadrul economiei marfaro-bănești românești. Plata birului în numerar, tot mai dificil de procurat în condițiile revoluției prețurilor de pe continent, intensificarea producției agricole ca urmare a dezvoltării pieții occidentale capitaliste, necesitatea sporirii producției agro-alimentare ca urmare a unei circulații monetare intense favorizată de statutul de autonomie și libertate al Munteniei și Moldovei au determinat producătorul direct, țăranul proprietar liber să-și vîndă pămîntul și *să se închine,* să devină dependent. Astfel el scăpa de plata birului care cădea în sarcina proaspătului proprietar funciar, iar acesta avea acum un sistem nou social care-i permitea să obțină o parte din produse pe care să le transforme în mărfuri și apoi bani, nu numai prin exploatarea propriei sale gospodării cu slugi, vecini și alte categorii plătite ci prin însușirea muncii proaspetei forțe de muncă lăsîndu-i atît cît îi trebuia pentru a se reproduce, luîndu-i din ce în ce mai mult.

Revoluția produsă în dezvoltarea forțelor de producție prin cultura plantelor din Lumea nouă în special porumbul și cartoful, starea de exploatare și nesiguranță a unor raporturi sociale noi, fără tradiție și nereglementate cu toate eforturile aparatului de stat central, lupta de clasă a țărănimii au impus încetarea raporturilor sociale și de producție. Ace-

lași mobil, fiscalitatea, nevoia de bani a clasei de proprietari funciari dar de data aceasta prin folosirea redistribuirii susținută prin aparatul de stat central, coercitiv, a dus la acordarea statutului de om liber care să plătească impozitul. Noua stare trebuia însă să reglementeze obligațiile reciproce dintre moșier-proprietar funciar și țăran-liber șezător cu învoială pe pămîntul celui dintîi. Relație caracteristică modului de producție capitalist, noua etapă istorică a societății românești de pe pămîntul liber Muntenia și Moldova a fost puternic frînată de ingerințele celor trei imperii vecine, anexioniste și împilătoare : otoman, habsburgic și țarist.

Statele regionale feudale Muntenia și Moldova în perioada de la finele secolului al XVI-lea și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea au fost caracterizate printr-o politică internă exploatatoare specifică societății cu clase antagoniste. În exterior însă ele nu au putut duce politica de expansiune și anexiune caracteristică statului feudal pentru cel puțin două motive esențiale :

1. relațiile sociale și de producție care au generat feudalismul s-au născut din interior, fără cuceriri, anexiuni, violență asupra altei comunități astfel că aparatul de stat regional servea clasele exploatatoare pe seama numai a propriei comunități ;

2. raporturile specifice statornicite cu Imperiul otoman, respectarea și apărarea de către acesta a propriei administrații interne exploatatoare și a integrității teritoriale din partea altor puteri vecine, străine, au polarizat aparatul de stat feudal românesc spre interiorul comunității sale, din a cărui exploatare își rezolva condiția proprie, atît a sa cît și a puterii suzerane.

Dar feudalismul românesc în condițiile economiei marfaro-bănești a preluat starea de complementaritate a economiei noastre de pe întregul teritoriu românesc, Transilvania autonomă a contribuit plenar la acest proces, a impus întregii epoci istorice de după 1600 necesitatea realizării unei entități politice de sine stătătoare și a făcut să se afirme de timpuriu conștiința națională. În această epocă s-a produs triumful limbii romane, unitară încă din stadiul de afirmare al POPORULUI în faza ei dacică, s-a manifestat o puternică pleiadă de cronicari și cărturari care a contribuit la impunerea și în afară a cunoașterii societății românești în dinamismul ei firesc de înlăturare a dominației străine, a regionalismului și crearea unității sale statale. Așa se și explică numeroasele întreprinderi inițiate dintr-o parte și alta a Milcovului și Carpaților ampliciate și accelerate apoi în stadiul capitalist de dezvoltare a comunității noastre.

Pe plan extern trebuie avut în vedere că la finele secolului al XVI-lea modul de producție capitalist se afirmase în occidentul european și că el a influențat dezvoltarea economiei românești, iar Imperiul otoman trecea și el printr-o nouă fază de dezvoltare ceea ce a determinat menținerea autonomiei Munteniei și Moldovei.

II. Printre numeroasele *aparențe* care au determinat pînă acum aprecieri de suprafață, fenomenologice privind feudalismul românesc prezentăm numai cîteva.

1. S-a susținut că rumania și vecinia, dependența personală a țăranului român, ca mod de producție al societății noastre este atît de veche încît se poate considera simultană cu nașterea poporului nostru.

C. Giurescu susținea : „Faptul că poporul român se înfățișează de la început format din două pături sociale distincte : proprietari și iobagi, cari se diferențiaseră înainte de secolul al XIV-lea și că numele de români constituia nu o denumire etnică, ci una socială, reprezentînd numai pe iobagi este de cea mai mare însemnătate“ [3]. Același lucru îl susțin Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu : „Țărănimea apare în diploma Ioaniților sub calificativul de „rustici“ ei sînt, după părerea noastră, totuna cu vecinii sau românii din secolele următoare, așadar țărani dependenți, ascultînd de un stăpîn care poate fi un boier, unul din acei „majores terrae“, un înalt ierarh sau o mănăstire sau însuși domnul“ [4].

Într-o lucrare care-i sintetizează concepția, Petre P. Panaitescu susținea : „Abia în veacul al X-lea apare diferențierea pe clase la români, adică formarea relațiilor de dependență între stăpîni și muncitorii pămîntului, dependenți de cei dintîi“ [5].

Exemplele pot continua. Trebuie însă observat că nici unul dintre cercetătorii acestei perioade n-a putut explica de ce producătorii direcți, țăranii și meșteșugarii erau oameni liberi ? De ce acești oameni liberi acceptă să devină în masă țărani dependenți la finele secolului al XVI-lea ? De ce exista o diferență fundamentală privind modul de constituire a clasei țărănimii dependente — români, vecini — din Muntenia și Moldova, față de țărănimea dependentă din Dobrogea și Transilvania ?

2. S-a considerat că etnogeneza noastră este egală cu făurirea limbii române.

Elementul fundamental al etnogenezei este însă trecerea de la TRIB la POPOR prin constituirea instituțiilor civilizației : familia monogamă, proprietatea privată a familiei asupra mijloacelor muncii și produselor obținute din munca sa, statul. Dacii au constituit pe teritoriul lor strămoșesc dintre Tisa, Nistru, Dunăre și Marea Neagră societatea civilizată printr-o activitate milenară, un proces a cărui evoluție complexă a fost revoluționată de generalizarea metalurgiei fierului și a folosirii uneltelor și armelor din fier. Momentul afirmării civilizației dacilor și a trecerii definitive, depline și ireversibile de la comuna primitivă îl constituie sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. și începutul secolului I î.e.n. Perioada

3 Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială. Vechimea românilor. Despre români. Despre boieri*, Editura Universul, București, 1943, p. 48.

4 Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, Editura științifică, București, 1974, p. 252.

5 Petre P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura științifică, 1969, p. 175.

lui Burebista este strălucitul început al stadiului nostru ca POPOR. Limba noastră de astăzi este rezultatul activității neîntrerupte pe acest teritoriu al dacilor care în perioada mileniului I e.n. au modelat-o în contact cu civilizația română. Una este entgoneza greacă, de exemplu și alta este limba greacă de astăzi. Să presupunem că grecii din antichitate au fost exterminați, limba lor clasică a dispărut și pe pămîntul Greciei s-a instalat I-ul vid demografic ? Să presupunem că o generație de greci a venit de aiurea, de exemplu din Africa de Nord și a trăit pe pămîntul Greciei de astăzi vorbind medio-greaca și apoi această populație a fost exterminată și limba a dispărut realizîndu-se și cel de-al II-lea vid demografic ? Atunci de unde au venit grecii de astăzi ? Unde și cînd s-a constituit limba greacă modernă ? Poate la Odesa și în nordul Mării Negre ca o civilizație portuară prin intermediul Eteriei ? Sau situația din Franța : celții au fost exterminați de Julius Caesar și s-a produs I-ul vid demografic, populația romanică de aici a fost izgonită de tribul german al Francilor și s-a produs al II-lea vid demografic, iar poporul francez și limba sa au venit din Iugoslavia ? Exemple mai sînt în Europa [6].

Dacă ne situăm ferm pe terenul științific al materialismului istoric, trebuie să considerăm limba noastră creație a poporului dac însuși care începînd din vremea amintită (finele secolului II î.e.n., și începutul celui următor) nu a părăsit pămîntul strămoșilor săi spațiul carpato-dunubiano-pontic mărginit de Tisa, Nistru, Dunăre și Marea Neagră. Aici a înfruntat cotropirea romană și bizantină, migrația popoarelor situate încă în barbaria comunei primitive : goți, huni, gepizi, avari, slavi, formațiunile feudale ale bulgarilor și ungurilor, raidurile pustiitoare ale cumanilor, uzilor, pecenegilor și tătarilor, valurile neîncetate apoi cîteva sute de ani ale Imperiului otoman.

Disputa privind caracterul romanic al limbii noastre și procesul romanizării nu poate fi opusă realității. Limba română, ca și medio-greaca sau neogreaca sînt creații ale aceluiași popor care odată constituit aici în sud-estul european din același TRIB locuind aici de milenii, la finele secolului II î.e.n. și începutul secolului I î.e.n. s-a afirmat neîncetat, a creat și luptat, a traversat toate vicisitudinile istoriei. Esența acestui proces o constituie modul său de viață, cea de-a doua formațiune social-economică, model european în cadrul căruia s-a afirmat și dezvoltat pînă la finele secolului al XVI-lea și începutul celui următor cînd tot el însuși, pe pămîntul său liber muntean și moldovean a creat o nouă etapă a civilizației sale : feudalismul românesc.

3. Trecerea la feudalism a poporului nostru direct din orînduirea comunei primitive.

Prezentîndu-și sinteza sa, Petre P. Panaitescu susținea : „...istoria culturii posedă pentru cercetător un domeniu mult mai vast, ea prinde

6 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Editura politică, București, 1980, p. 414. În ce privește teoria vidului demografic pe unele regiuni istorice ale pămîntului românesc vezi : *Istoria Ungariei*, compendiu, sub redacția lui Ervin Pamlény, Paris, 1974 și Londra, 1975 ; Bartha Antal, *Căi greșite în istoria originii popoarelor*, în Magyar Hirlap, nr. 303/25.XII.1977.

în cadrul ei istoria politică cu tradițiile ce se formează prin permanențele vecinătăților și ale posibilităților materiale cît și imensa și secularа sforțare care a adus trecerea de la formele primitive ale vieții sociale, de la comunele primitive la viața de stat, la alcătuirea statului sub orînduirile sale succesive : orînduirea sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă" [7]. După ce elimină de la început potrivit concepției dogmatice [8] cea de-a doua formațiune social-economică [9] și fără să explice de ce se abate de la concepția pe care și-a însușit-o [10], Petre P. Panaitescu scria în capitolul „Originea și datarea feudalismului la români, că „...s-a produs o trecere directă de la obștea gentilică la feudalism, trecîndu-se peste sclavagism" [11].

Existența unui mod de producție caracteristic poporului nostru, negînd prezentarea limitativă și legea succesiunii obligatorii susținute de dogmatism a fost pusă în evidență de binomul I. Banu, M. Constantinescu [12]. Este de remarcat însă că modul de producție al dacilor nu corespunde cu susținerile autorilor ipoteticului mod de producție tribal.

Dacii au creat o civilizație originală. Ei erau cel mai numeros popor european cu o tradiție multimilenară a unui singur trib care vorbea aceeași limbă. În spațiul său carpato-danubiano-pontic mărginit de Nistru, Tisa, Dunăre și Marea Neagră el a lucrat cu sine însuși apărîndu-se împotriva oricăror ingerințe străine. Familia monogamă, proprietatea privată a familiei asupra mijloacelor muncii și produselor provenite din munca sa, statul cu dubla sa valență, autoconducere locală și coeziune zonală, regională, centripetă au constituit trecerea deplină, definitivă și ireversibilă de la comuna primitivă la civilzație. Aceasta s-a produs la finele secolului al II-lea î.e.n. și începutul secolului I î e.n. Cea mai importantă reglementare este aceea care privește raporturile sociale ale membrilor unității de bază a POPORULUI care este *satul*. Apreciem că dacii aveau constituită de ei înșiși această reglementare : nu puteai fi membru al satului dacă nu erai dac și numai ca sătean puteai să fii stăpîn pe gospodărie, pe ogor, pe produsele rezultate din munca familiei tale și împreună cu ceilalți săteni să te folosești de pădure, apă, pășune, vatra satului. Așa ne putem explica pentru ce pe pămîntul nostru străinii : celții, bastarni, sarmați, iazigi, roxolani, goți, huni, gepizi, avari, slavi aflați în stadiul final al comunei primitive nu au putut să-și creeze așezări au fost izgoniți fie prin lupte cunoscute de

7 Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11.

8 Iosif V. Stalin, *Problemele leninismului*, ed. II-a, Editura P.M.R., București, 1968, p. 877.

9 Karl Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, Editura de stat pentru literatură politică, Bucure ti, 1956.

10 Iosif V. Stalin, *op. cit.*, p. 869 : „... de ce cutare orînduire socială este urmată tocmai de cutare nouă orînduire, și nu de alta, de ce orînduirii comunei primitive, îi urmează tocmai orînduirea sclavagistă, orînduirii sclavagiste cea feudală...".

11 Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 174.

12 Miron Constantinescu, Modul de producție tributal și orînduirea tributală, în *Probleme economice*, nr. 11/1972 ; idem, Despre formațiunea social-economică tributală, în *Probleme economice*, nr. 4/1973.

istorie cînd aparatul de stat central funcționa ca pe vremea lui Burebista, fie prin acțiuni permanente ale unităților de bază ale poporului nostru, satele, de cele mai multe ori reunite în formațiuni zonale, regionale. Coliziunea dacilor în fruntea cărora conducînd aparatul de stat central se găsea Decebal cu Imperiul roman pe teritoriul dacilor, anexarea unei părți a acestuia în ceea ce s-a numit provincia romană Dacia între 106—273 a condus la afirmarea modului de producție sclavagist. Acesta a fost impus și susținut de Imperiul roman și a încetat odată cu izgonirea administrației dincolo de Dunăre în vremea împăratului Aurelian (270—275).

Constituirea statelor regionale Dobrogea, Transilvania, Muntenia (Țara Românească), Moldova din forme zonale intermediare este o continuare a caracterului organizării poporului nostru, a tendinței sale centripete. Evenimentele istoriei politice și analiza structurii sociale demonstrează că în acest interval de timp se manifestă în esență același mod de producție creat de poporul nostru și că trecerea la feudalism este o manifestare în același timp și a economiei marfaro-bănești [13]. Marile bătălii de apărare : Posada (1330), Rovine (1394), Ialomița (1442), Vaslui (1475), Codrii Cosminului (1497), Călugăreni (1595) demonstrează capacitatea acestui mod de producție de a înfrunta modul de producție feudal al regatului Ungariei, Poloniei, Imperiului otoman.

De la Burebista la Mihai Viteazul constatăm un singur popor, o singură formațiune social-economică. Societatea noastră se bazează pe producători liberi, pe clase sociale distincte, pe coeziunea puternică în care și-a constituit structura acestui mod de producție denumit cu un termen generic de Karl Marx modul de producție asiatic sau cel de-al II-lea moment istoric. Nu greșim dacă îi vom spune a doua formațiune social-economică și mai ales dacă vom constata că noi îl ilustrăm în mod pregnant în istoria Europei.

4. Considerarea reprezentanților clasei sociale distincte conducătoare (majores terrae, cnezi, juzi, boieri) ca o clasă exploatatoare, antagonistă.

Celula socială de bază a POPORULUI nostru a constituit-o așezarea, *satul*. Membrii așezării erau familiile monogame cu gospodăriile lor. Fiecare familie avea în proprietate privată casa, ograda, vitele, ogorul, via, livada ; putea pe pămîntul său să-și facă instalațiile industriei casnice tradiționale : piuă, teasc, moară, vîltoare etc. În același timp în suprafața fiecărui sat se afla și pădure, pășune, eleșteu, apa curgătoare care aparținea *satului respectiv*. Ele puteau fi folosite numai de locuitorii *acelui sat* chiar dacă alături erau satele aceluiași popor.

Membrii satului erau producători liberi stăpîni deplini pe mijloacele muncii și pe produsele provenite din munca lor. Atît soțul cît și soția dispuneau împreună și egal de patrimoniul familial. Dacă ar fi să ne referim la situația cetățenilor romani, poporul nostru dispunea de : jus civii, jus comercii, jus conubii. Familia monogamă realizată de po-

13 Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, I, Editura politică, București, 1972, p. 457.

porul nostru se întemeiază pe respectarea instituției rudeniei și a altor practici sociale decurgînd din aceasta precum și pe proprietatea privată asupra mijloacelor muncii și produselor provenite din munca sa. Instituția rudeniei a generat regulile care duc la consolidarea și dezvoltarea civilizației. Încălcarea acestora constituie infracțiuni împotriva familiei și persoanei — incest, viol, bigamie, adulter, abuz de persoană, vătămarea integrității corporale, lovire, omor — iar selecția biologică a constituit o forță socială care a propulsat societatea umană de la TRIBUL dacilor, de la barbaria comunei primitive, la POPORUL nostru realizînd stadiul civilizat de dezvoltare al comunității umane din spațiul carpato-danubiano-pontic.

Instituția proprietății private a familiei noastre asupra produselor provenite din munca sa și asupra mijloacelor muncii — pămînt, turme, unelte, gospodărie, instalații tehnice — a creat o serie de reguli care încălcate constituie infracțiuni împotriva proprietății — furt, înșelăciune, distrugere, tulburarea stăpînirii — și în același timp a asigurat consolidarea și dezvoltarea civilizației, a poporului nostru. Se realizează astfel conservarea muncii sociale, derivată, cum îi spune Karl Marx acestui al doilea moment istoric, a doua formațiune social-economică, prin vînzare, testament, succesiune, donație, înzestrare.

Familia monogamă și proprietatea privată a sa asupra mijloacelor muncii și produselor rezultate din munca sa sînt două rezultate indivizibile ale procesului de dezvoltare a societății noastre caracterizat prin revoluționarea forțelor de producție ca urmare a generalizării metalurgiei fierului. Ele constituie cauza esențială, internă a dezvoltării sale de la TRIB la POPOR. Influențele exterioare, contactele cu alte comunități — unele aflate în stadiul tribal al comunei primitive ca : celții, cimerienii, sciții, iazigii, roxolanii, narcomanii, bastarnii, goții, hunii, gepizii, avarii, slavii, bulgarii și ungurii în primele secole de așezare, cumanii, uzii, pecenegii, tătarii la început, turcii; altele în stadiul civilizat de popor ,fie în organizare sclavagistă ca : grecii, macedonenii, romanii, fie în organizare feudală ca : bizantinii, bulgarii, ungurii, sîrbii, slovacii, polonii, rușii, ucrainenii, — au contribuit doar la îmbogățirea sau frînarea dezvoltării noastre. La loc de frunte situăm civilizația romanilor care s-a împletit strîns cu civilizația dacilor contribuind substanțial la făurirea de către aceștia a limbii române care prin trăsăturile sale fundamentale este o limbă romanică, așa cum sînt: franceza, spaniola, portugheza, italiana, catalana.

Trebuie observat că fiecare sat se prezintă ca proprietar perpetuu și indivizibil pe *întregul hotar* al acestuia chiar dacă în interior proprietatea fiecărei familii asupra mijloacelor muncii și produselor provenite din muncă erau clar delimitate de a altei familii din același sat. La aceasta a contribuit și forma solidară a *cislei,* aspectul de fond al solidarității economice esențiale a modului de producție realizat de strămoșii noștri în perioada de la Burebista la Mihai Viteazul. Rezolvarea eventualelor litigii dintre familiile din sat sau dintre sate era realizată de însiși membrii acestora. Intermedierea, arbitrul care conducea

desfășurarea procesului, cercetarea și adoptarea hotărîrii, aducerea ei la îndeplinire era *un exponent,* un reprezentant ales de totalitatea familiilor satului în expresia devenită tradițională a oamenilor buni și bătrîni. Reprezentantul satului, ales, era egal social și economic cu ceilalți membri ai așezării. Folosind configurația mediului istoric, cum spune Karl Marx teritoriului umanizat de societate, legislatorii statului dac, Deceneu și Burebista au consacrat starea obiectivă a stadiului civilizat al societății noastre prin extensia interdependenței așezărilor la nivelul totalității pămîntului strămoșesc locuit de milenii de aceiași oameni care acum realizau un nou stadiu istoric. De aceea respectarea bunelor relații dintre sate era încredințată unei așezări denumită *dava* cu caracter neagricol și ai cărei locuitori, destul de puțini asigurau liniștea și administrarea, viața spirituală și economică a satelor respective. Mai multe dave realizau *o țară,* probabil patru sau cinci, pe temeiul de asemeni al interacțiunii cu mediul natural folosit în același scop. Reunirea acestora constituie Dacia.

După cum fiecare familie ceda din libertatea sa pentru a stabili un exponent care să-i reprezinte în persoana judelui, cneazului, boierului sau cum spune documentul invocat Majores terrae, tot așa juzii satelor cedau din libertatea lor de reprezentare a consătenilor pentru a asigura integritatea și dezvoltarea părților constitutive ale aceluiași POPOR, ale aceleiași DACII. Un rol de prim rang în acest sens l-au avut regulile stabilite, pe care apoi preoții le-au învelit în hainele păgînismului sau creștinismului. În orice caz instituțiile fundamentale ale poporului nostru, organizarea sa pe care istoria a conservat-o ca fiind în stare în Europa să traverseze de peste două milenii toate vicisitudinile istoriei, sînt antecreștine și anteromane. Civilizația romană și morala creștină n-au făcut decît să se așeze, să se modeleze pe o civilizație puternică în structura ei interioară, creație a unor producători liberi și solidari, oricînd în stare să realizeze o forță de monolit capabilă să înfrîngă orice agresiune.

Modul de producție al poporului nostru, model european al celei de-a doua formații social-economice este ilustrat și de tipul de stat pe care l-a creat. Familiile de producători liberi din sat încredințau voința lor reprezentantului lor local transferîndu-i odată cu această *ascultare* pentru realizarea acțiunilor de apărare a familiilor lor, a satului în totalitate și o parte din produsele proprii obținute prin muncă denumită *dare.*

Analizînd cu atenție structura statelor regionale Dobrogea și Transilvania pînă la căderea lor sub stăpînirea feudalității otomane și maghiare dar mai ales statele regionale românești libere Muntenia și Moldova surprindem aceeași esență. Discuția intervenită în istoriografia noastră cu privire la cneji și juzi [14] a pus în circulație un bogat material documentar. În realitate clasa socială distinctă, conducătoare prin reprezentare a societății noastre nu era lipsită de proprietate funciară,

14 Constantin Giurescu, *op. cit.,* p. 293-333 ; Petre P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 162-163 ; 242-247.

dar pentru punerea ei în valoare a folosit proprii ei membri de familie sau robii-țigani și tătari sau mîna de lucru plătită a românilor : slugi, vecini.

Pentru a demonstra vechimea relațiilor de dependență feudală de la începutul poporului nostru Constantin Giurescu [15] a înlocuit termenul de vecin cu acela de rumân. În realitate vecinul din documentele secolelor anterioare *rumâniei* și *veciniei* este țăran liber. Boierii documentelor muntene și moldovene constituie o clasă socială distinctă dar ei nu au pe proprietățile lor funciare țărani dependenți. Pentru a atribui vechime moșierimii române Constantin Giurescu a prezentat această clasă exploatatoare ca avînd un astfel de statut social încă de la început [16]. Chiar și reprezentantul statului regional Muntenia și Moldova a fost înfățișat sau ca stăpînul funciar al teritoriului sau ca unul dintre membrii clasei exploatatoare. Fără discernămînt, adăugînd doar teze ale materialismului istoric aplicate dogmatic istoriografia noastră a perpetuat aceste aserțiuni.

Organizarea magistrată teritorială pe care o întîlnim în Muntenia de la Mircea cel Bătrîn și în Moldova de la Ștefan cel Mare nu modifică *esența* modului de producție ci reprezintă o evoluție a statului regional. Problema fărămițării feudale atît de mult disputată în istoriografia noastră [17] nu corespunde modului de producție, relațiilor sociale caracteristice societății românești în care dependența personală a producătorului direct lipsește pînă la finele secolului al XVI-lea și începutul celui următor. Felul în care ni se înfățișează structura administrativă a statelor regionale Muntenia și Moldova în secolele XIV-XVI demonstrează o nouă concepție impusă de economia marfaro-bănească de factorii interni ai societății românești. Boierii fără dregătorie [18] sînt o rămășiță a vechiului sistem teritorial iar modificarea administrativă prin concentrarea pe orizontală a unei atribuții : vistiernic, vornic, stolnic etc nu modifică *esența* modului de producție. Și în vechea administrație și în cea nouă producătorii direcți sînt țăranii liberi sau proprietari funciari — mănăstirile, boierii clasă socială distinctă — care-și lucrează pămîntul cu slugi ori vecini țărani liberi tocmiți cu plată, care datorează ascultare și dare. Noua administrare, ceea ce vechea istoriografie spunea „al doilea descălecat [19] iar istoriografia noastră modernă o califică „feudalism dezvoltat în condițiile fărămițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului“ [20], este mult mai interesată în obți-

15 Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. 15-69. ên acest scop se folosesc două tehnici : 1. se citează documente din secolele XVII și XVIII pentru a se susține realități din secolele XIV-XV, sau 2. pur și simplu realizează egalitatea vecin = rumân oriunde întîlnește termenul de vecin în documentele anterioare secolului al XVI-lea.

16 Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. 221-349.

17 Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1977, p, 25-49 ; 176-215.

18 Constantin Giurescu, op. cit., p. 242-253.

19 Ioan Tanoviceanu, Formațiunea proprietății fonciare în Moldova. Pămîntul gospod, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, pa 432.

20 ***, *Istoria României*, București, vol. II, 1962, p. 215-762.

nerea mijloacelor de plată de aceea din ce în ce mai mult pe primul plan va trece darea în bani. Această aparență nu înseamnă decît începutul exploatării indirecte prin redistribuirea unei părți preluată de la comunitate și încredințată unor reprezentanți ai clasei conducătoare. Ea se va manifesta însă din plin în cadrul orînduirii feudale pe pămîntul liber românesc de la finele secolului al XVI-lea și începutul celui următor și apoi în cadrul orînduirii capitaliste începînd de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

5. Vînzarea satelor a fost considerată un transfer de proprietate funciară.

Pentru a ajunge la o astfel de concluzie Constantin Giurescu susținea : „...sat însemna sat cu rumâni ; stăpînirea satului implica pe aceea a rumânilor... Libertatea țăranilor este o iluziune ; ea s-a putut susține numai prin ignorarea organizării de odinioară. Pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea nu se află în Țara Românească decît trei categorii de locuitori : orășeni, proprietari și rumâni“ [21]. Această ipoteză a fost preluată integral de istoriografia noastră.

Constituirea familiei monogame, a proprietății private a acesteia asupra mijloacelor muncii și produselor obținute prin munca sa și a statului realizate de strămoșii noștri ca urmare a generalizării metalurgiei fierului a fost înlesnită prin folosirea îndelungată a monedei, emisiune proprie chiar, așa cum evidențiază cercetările numismatice. Moneda a înlesnit circulația dării de la celula socială de bază — familia monogamă — la organele locale ale statului, zonale, regionale și în vremea lui Burebista la constituirea și consolidarea statului centralizat și independent.

Proprietatea privată a familiei monogame și calea endogamă, democratică [22] a trecerii societății noastre de la TRIB la POPOR a cuantificat această relație economică determinînd-o în baza unei îndelungate practici și a folosirii monedei ca a zecea parte. Cuantumul a fost înveșmîntat apoi de religia creștină în aureolă divină așa cum a procedat și cu alte forme de manifestare a relațiilor sociale și de producție. De exemplu *domnia* a fost prezentată permanent ca aflîndu-se sub semnul autorității divine, a unei forțe aflate deasupra și în afara societății.

O simplă observație arată că menținerea unui număr restrîns de circa douăzeci de familii într-un sat pune mai bine în evidență dublul caracter al dării : o parte pentru organele de stat locale care în felul acesta obțineau o forță economică egală cu a consătenilor și a doua parte pentru întreaga ierarhie a statului : dava, țara, Dacia. Ceea ce surprind documentele muntene și moldovene pînă la finele secolului al XVI-lea este partea *locală* a dării în forma ei naturală de a zecea parte care se cuvenea exponentului, reprezentantului satului. Domnul său întărește o situație existentă acestor exponenți pe care-i numește boieri și care de obicei *au casa lor* în satul respectiv, gospodărie, ogor, livadă, vie întreținută cu membrii familiei sau cu slugi, vecini ori robi sau atribuie *darea locală a satului* altui boier, unei instituții eclesiastice. Denu-

21 Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. 22.

mirile : *ocină și ohabă* în documentele muntene, *uric cu tot venitul* în documentele moldovene nu privesc proprietatea funciară care rămîne perpetuu țăranilor liberi, producători direcți. *Partea centrală* a dării la început și în natură dar mai apoi generalizată în *bani* și denumită *bir*, prin sistem de cislă ajunge la celălalt *exponent* al comunității, regională atunci cînd aceasta este așa, (Muntenia, Moldova) unificată de exemplu la 1600 în vremea lui Mihai Viteazul pentru toți românii din teritoriul liber.

Ascultarea este și ea subordonată atît exponentului local, boier sau mănăstire cît și exponentului central cînd acesta o solicită mai ales în domeniul militar : oastea cea mare a țării, repararea drumurilor, întărirea cetăților.

A confunda acest stadiu normal de manifestare al modului de producție, al relațiilor sociale reglementate atît de firesc și precis creat de poporul nostru prin evoluția anterioară milenară a marelui, puternicului și unitarului trib DAC, denumit de Karl Marx al II-lea moment al istoriei sau mod de producție asiatic, o societate de producători liberi creatori de civilizație, cu modul de producție feudal o societate bazată pe două clase fundamentale antagoniste : proprietari funciari și producători direcți, țărani și meseriași dependenți înseamnă a ignora realitatea.

Vînzările de sate și mai ales părți de sate, unele tranzacții ajung să privească o jumătate de sat deținută de 16 inși [23], privesc numai *darea și ascultarea* producătorilor liberi stăpîni pe pămîntul lor și nu proprietatea funciară. Că sînt și tranzacții funciare între proprietari aceasta confirmă realitatea, acolo însă terminologia este proprie și inconfundabilă. O mențiune specială trebuie acordată instituțiilor eclesiastice care prin statutul lor de organizare nu mai supun satele la ample diviziuni prin succesiuni repetate. Abuzînd de acest statut mănăstirile vor fi cele dintîi care vor expropria producătorii direcți transformîndu-i la început în vecini, țărani liberi fără pămînt așezați pe moșie cu învoială iar apoi după generalizarea rumaniei și veciniei la finele secolului al XVI-lea și începutul secolului următor vor îngroșa clasa exploatatoare lucrînd latifundiile cu țărani dependenți. Între proprietatea boierească și proprietatea domnească nu este nici o diferență de esență.

6. Transpunerea unor situații istorice existente în țările vecine sau în occidentul european în locul realităților de la noi.

Mai întîi se cuvine să reamintim că un element esențial pe care l-a pus în evidență cu pregnanță materialismul istoric este că societatea umană ca general se manifestă concret numai prin particular adică prin comunitățile reale : trib, popor, națiune, iar motorul dezvoltării fiecărei comunități privită ca fenomen al istoriei universale îl constituie contra-

22 Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, vol. I, Editura politică, București, 1972, p. 426.

23 Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 148. Vezi și concluziile reale dar neexplicate la care ajunge autorul la p. 150 în sprijinul celor susținute de noi.

dicțiile interne, cauzele aflate în interiorul său. Abdicînd de la acest principiu istoriografia noastră mai recentă a susținut următoarele :

a. „Evoluția socială din antichitate la evul mediu a avut în istoria României o formă comună cu aceea din țările din răsăritul Europei, care n-au fost atinse de cucerirea romană. În aceste țări n-a existat sclavagismul, decît într-o formă redusă și nici instituția colonatului în cadrul unei organizații de stat. În aceste părți ale Europei s-a produs o trecere directă de la obștea gentilică la feudalism, trecîndu-se peste sclavagism care nici n-a avut un rol istoric important. Cercetătorii istoriei Uniunii Sovietice și ai Poloniei în special au dovedit acest fel de evoluție în trecutul patriei lor“ [24].

b. Tot Petre P. Panaitescu susținea însă în 1947 că problemele mari ale istoriei noastre ca : feudalitatea, formarea clasei boierești, apariția orașelor, nu pot fi înțelese : „...fără un studiu comparativ pe baze economice cu instituțiile din Europa“ [25].

c. „...que dès début du X-e siècle les éléments de cette organisation féodale avaient fait leur apparition au sein de la société roumaine. (Quant au contenu social exact du ces éléments, il suffira ici de préciser qu'il correspond à peu prés au niveau atteint par la seigneurie franque au VIII-e siècle“ [26].

d. Tot Barbu Cîmpina susținea : „Au IX-e siècle sur tout l'immense espage géographique habité par les Slaves (depuis l'orient russe jusqu'à l:Elbe, depuis la Baltique jusqu'à la Thrace byzantine) se produit un phénomène impressionnant par ses proportions véritablement gigantes ques : l'élaboration des rapports féodaux a eu lieu presque simultanément, malgré certaines particularités régionales, dans toute cette société au milieu de laquelle s'était formé aussi, comme une île perdue de latinité orientale, le pepuple roumaine“ [27]. „À juger d'après l'exemple de l'ancienne Russie, amplement etudié par l'historiographie sovietique, le domaine de ce „Frühfeudalismus“ de l'Europe orientale ne semble pas trop différer quant à sa forme d'organisation de la seigneurie franque de début du VIII-e siècle“ [28].

Se cunoaște că toate popoarele vecine : ucrainean, polon, slovac, maghiar, sîrb, bulgar au evoluat din stadiul TRIB (fiecare din mai multe) la stadiul POPOR în secolele IX-X prin migrare din locul de origine (teritoriile de la Marea Baltică pentru slavii ucraineni, poloni, slovaci, sîrbi, bulgari, Asia pentru unguri și bulgari) și prin propria lor strădanie pe actualul teritoriu în contact cu populația locală. Ca efect al deplasării și cuceririi patriilor lor actuale toate popoarele vecine în procesul etnogenezei lor au constituit statul întemeiat pe clase antagoniste și nu pe clase distincte (iar dacă acest proces a avut loc sarcina eviden-

24 Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 174-175.

25 *Idem*, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 5.

26 Barbu Câmpina, *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, Bucarest, 1955, p. 7.

27 *Ibidem*, p. 22.

28 *Ibidem*, p. 25.

țierii lui revine cercetătorilor respectivi sau care se ocupă cu aceasta) specific modului de producție feudal și în condițiile adoptării oficiale, în masă, a creștinismului (fie catolic, fie ortodox).

Realitățile din occidentul european sînt mai bine cunoscute și ele în fond reproduc o situație similară : germani cu varietățile lor, englezi, francezi, portughezi, catalani, spanioli, italieni, rezultați din cuceriri și migrații constituie state cu clase sociale antagoniste (dacă surprind epoci de manifestare cu clase sociale distincte acestea pot constitui subiect de cercetare) în contact cu populațiile autohtone cucerite, caracteristice modului de producție feudal și în condițiile adoptării oficiale a creștinismului.

O situație în care să se manifeste evident un mod de producție ca acela creat de poporul nostru în cadrul celei de-a II-a formații social-economice pe care Karl Marx a denumit-o cu un termen general mod de producție asiatic nu este pusă în evidență pînă acum în Europa. Aceasta ne-a determinat să și considerăm modul de viață al poporului nostru, caracteristicile lui fundamentale greu de sesizat pentru susținătorii pentavalentei istorii dogmatice, ca model european al celui de-al doilea moment al istoriei denumit de Karl Marx mod de producție asiatic. Eroarea realizat de binomul I. Banu — M. Constantinescu denumind această realizare a poporului nostru ca mod de producție tributal am reliefat-o cu alt prilej [29].

C. Giurescu, ne relatează C. Marinescu [30] „ne-a prezentat cu elocvență într-un ton de plină convingere, teoria sa despre rolul Slavilor pe pămîntul nostru : Nu poate fi vorba, susținea el, în cazul îndelungatei năvăliri a semințiilor slave, de niște idilici pescari și agricultori, contopiți cu ușurință în masa romanică de la Nordul Dunării — așa cum se credea obișnuit — ci de *cuceritori* cari au impus violent populația autohtonă. Biruitorii au impus toponimia, au impus limba slavonă în Biserică și în administrație, au dat clasa dominantă în primele secole".

Nu au fost lipsite de sens aceste aprecieri ale marelui istoric român, dar astăzi, cercetările arheologice [31] demonstrează că nici slavii și nici alți migratori *nu s-au așezat* pe pămîntul românesc. Logica realității istorice [32] ne obligă să adăugăm unor afirmații [33] tot mai numeroase în ultima vreme elementul de esență înlăturînd aparențele. Una din aceste aparențe a fost și *analogia* cu soarta istorică a vecinilor noștri

29 Liviu Ștefănescu, *Societatea geto-dacă din vremea lui Burebista în lumina concepției marxiste despre formațiunea social-economică*, în „Studii și comunicări", V, Pitești, 1980.

30 C. Marinescu, Profesorul C. Giurescu, în *ên amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 62.

31 Ligia Bîrzu, Cîteva precizări privind istoria românilor reflectate în publicații de peste hotare, în *Revista de istorie*, nr. 6/1981, p. 1177-1178.

32 Nicolae Ceaușescu, *Expunere la adunarea festivă din Capitală consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1981, p. 7-8.

33 ***, *Constituirea statelor feudale românești*, Editura Academiei R. S. R., București, 1980.

sau cu realizarea feudalismului occidental, întreprinderi care nu au rezistat ori de cîte ori s-a încercat încarcerarea procustiană a vieții poporului nostru.

Mai sînt și alte *aparențe* care au abătut atenția de la problema *esențială*, care au captat efortul unor reprezentanți autorizați ai istoriografiei noastre în controverse acerbe [34] ca de exemplu : cuvintele slave în limba noastră, absența cuvintelor vechilor germani în limba noastră, similitudinile din limba noastră și limba albaneză, denumirile slave în toponimie, limba slavonă în cancelarie, ierarhia funcțiilor odministrative în statele regionale românești (vornic, stolnic, postelnic, vistier etc.), înfrățirea, romanizarea, „întemeiere" ori „descălecat", ignorarea caracterului unitar al limbii noastre (este vorba de dialectul dacoroman) creștinismul poporului nostru etc., constituind în trecut și astăzi veritabile performanțe de ignoranță, denigrare și denaturare pentru scriitori de rea credință de peste hotare [35].

Sînt și nedumeriri semnificative pentru unele aparențe ca : iobagi neoclasici, boieri cu privilegii suspendate, oastea cea mare a țării ca obicei al pămîntului, varietatea constituirii orașelor pe pămîntul românesc, clamate de specialiști cu înaltă autoritate științifică [36]. Toate își găsesc explicații și vor mai constitui obiectul aprofundării investigațiilor necesare. Dar *esența* continuității noastre, a supraviețuirii poporului nostru pe vatra sa multimilenară, a creației lui materiale și spirituale

---

34 Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Editura Albatros, București, 1977 ; Manole Neagoe *op. cit.* ; Maria Holban, Pe marginea unor „probleme controversate în istoriografia română", în *Revista de istorie*, nr. 6/1978, p. 1069-1081 ; Sergiu Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești* (sec. XIV), în *Revista de istorie*, nr. 10/1979, p. 1959-1978 ; Nicolae Stoicescu, „Descălecat" și „întemeiere" în istoria Țării Românești, în *Revista de istorie*, nr. 1/1980, p. 43-61 ; Sedgiu Iosipescu, „Letopisețul cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești, în *Revista de istorie*, nr. 10/1980, p. 1875-1890.

35 Constantin C. Giurescu, Istoria românilor în unele lucrări străine recente, în *Revista de istorie*, nr. 6/1975, p. 941-948 ; *idem*, Răspuns la „nițel descîntec" al unui vraci al istoriografiei maghiare, în *Revista de istorie*, nr. 8/1976, p. 1231-1234 ; Petre Diaconu, Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (I), în *Revista de istorie*, nr. 6/1976, p. 935-942, *idem*, *idem*, (II), în *Revista de istorie* nr. 10/1977, p. 1893-1900 ; Florin Constantiniu, Geneza feudalismului românesc : încadrare tipologică, în *Revista de istorie*, nr. 7/1978, p. 1215-1226 ; Petre Diaconu, Realități politice la Dunărea de Jos : români, bizantini, bulgari, pecenegi, în *Revista de istorie*, nr. 6/1981, p. 1111-1134 ; Ligia Bîrzu, Un nou „Anonymus". Comentarii pe marginea lucrării lui André Du Nay, The Early History of the Rumanian Language, în *Revista de istorie*, nr. 5/1980, p. 953-974 ; *idem*, Cîteva precizăriprivind istoria românilor reflectată în publicații de peste hotare, în *Revista de istorie*, nr. 6/1981, p. 1176-1182 ; Stelian Brezeanu, Comentarii pe marginea lucrării lui André du Nay, The Early History of the Romanian Language, (II), în *Revista de istorie*, nr. 10/1980, p. 1987-2002.

36 Gernot Nussbächer, Contribuții privitoare la mișcările sociale din sudestul Transilvaniei la începutul secolului al XVI-lea, în *Revista de istorie*, nr. 7/1979, p. 1318 ; Șerban Papacostea, Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea : un nou izvor, în *Revista de istorie*, nr. 9/1980, p. 1784 ; Constantin Rezachievici, Mercenarii în oștile românești în evul mediu, în *Revista de istorie*, nr. 1/1981, p. 43 ; Mircea D. Matei, Aspecte particulare ale procesului formării orașului medieval Suceava, în *Revista de istorie*, nr. 12/1981, p. 2247-2262.

care a stîrnit mereu pofte lacome ale formelor politice înglobante ale altor popoare din antichitate, fie ale popoarelor vecine după constituirea lor, *esența* entității poporului nostru, vigoarea afirmării lui în spațiun carpato-danubiano-pontic a constituit-o *modul de producție*, ridicarea pe o treaptă inegalată în Europa prin durata lui de aproape șaptsprezece secole (de la Burebista la Mihai Viteazul) și prin soliditatea elastică, democratică, invincibilă a structurii lui sociale, prin iscusita folosire superioară a mediului istoric, a laboratorului său natural cum îi spune Karl Marx, model european al celei de-a doua formațiuni social-economice, a modului de producție asiatic.

LE MODE DE PRODUCTION FÉODAL DANS LES PAYS ROUMAINS. ESENCE ET APPARENCES

Résumé

Affirmant la superiorité du matèrialisme historique, l'auteur fonde son étude sur les catécories réeles de la société humaine : tribu, peuple, nation, classes sociales distinctes, classes sociales antagonique, famille monogame, propriété privée de la famille sur les moyens de travail et sur les produits obtenues par son travail, l'état, la formation sociale économique. S'appuyant sur un important matèriel archièologique, édité et inédit, l'etude fait la démonstration que le peuple roumain est le continuateur direct de la grande tribu des Daces, créateur d'une éclatant civilisation qu'il défendu sans interromption sur son territoire carpatho-danubiano-pontique délimité par les frontieères naturelles : Tisa, Nistru, La Mer Noire, Le Danube.

L'ethnogenèse, le passage de la tribu au peuple, eut lieu ici entre les II-e et I-er siècles a.n.è. La langue roumaine estla crèation du pepuple ainsi constituè et confirmant sa continuité et sa pérmanencè sur l'emplacement plusieurs fois millenaire de ses ancêtres. On procéde à une pénétrante analyse des causes qui donnèrent naissance aux institution : la famille monogame, la propriètè sur les mopens de travail et sur le produit de son travail, l'état. On fait la démonstration que la civilisation ainsi crée eût comme modalité une realité essentielle du mode de production : le vilage (l'habitat), la dava (le district), le pays, la aDcie (la Roumanie), avec une rélation fondamentale de ce mode : l'on pouvait faire partie du village seulement si l'on était autochton (dac, roumain) et seulement comme vilageoise on pouvait détenir une propriété (foyer, glèbe, instalations pour la mise en oeuvre des produits agro-alimentaires) et l'utilisation em commun du forêt, du pâturage et del 'eau du vilage.

Comme modalité fondamentale de notre peuple de producteurs directs libres et propriétaires, l'état comme forme de manifestation de celui-ci par une manière de solidarité propre par l'interméde des obligations dèmocratiques — impôts et obeissance — complète du mode de production que l'auteur considère comme étant un modèle européen de la deuxième formation sociale-économique qui fut désignée par Marx sous le genèrique de mode de production asiatique.

On fait aussi l'analyse des fènomenes propres notre société qui conduirent à des conclusions éronnées concernant le mode de production fèodal sur le terre libre comme par exemple :

1. quand sont-ils apparus *les rumâni* et *les vecini,*
2. qu'est ce que ça veut dire notre ethnogénese,
3. s'il y eût un passage direct de la commune primitive au féodalisme,
4. qu'est ce que *les juzi, les cnezi, les boieri,* le voièvode,
5. le vent des vilages comme transition de l'impôt et l'obeissance (darea și ascultarea),
6. le transplante des institutions sociale du dehors.

On fait aussi mention d'autres fènomenes qui constituent les apparences de l'essence du mode de production.

FOND ŞI FORMĂ ÎN STUDIUL ISTORIC DUPĂ CONCEPŢIA LUI NICOLAE BĂLCESCU

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA

I. Nicolae Bălcescu nu era un teoretician prin excelenţă al istoriei. Puţine sînt problemele pure de filozofie a istoriei cărora a încercat să le dea o soluţionare. În cea mai mare parte eclectic din acest punct de vedere, căuta să surprindă mai mult aspectele practice, istoria devenind ea însăşi un instrument necesar pentru soluţionarea problematicii sociale chiar conjunctura politico-socială în care trăia îl determinau să adopte o asemenea poziţie, la aceasta adăugîndu-se însă şi lipsa unui orizont suficient de bine conturat. Dacă avem în vedere însă stadiul în care se afla istoriografia românească în special şi cea europeană în general, Nicolae Bălcescu se impune atunci ca un promotor al tipului de istoric militant, înarmat cu o ideologie corespunzătoare. Putem afirma chiar că el este cel dintîi în istoriografia românească modernă care-şi scrie istoria pe baza unui sistem filozofic, fiind în acest sens descendentul lui Dimitrie Cantemir în contextul culturii române.

Nicăieri nu întîlnim o definiţie a istoriei în opera lui Nicolae Bălcescu ; întreaga sa operă însă reprezintă concretizarea înţelegii conceptuale a problematicii istorice. El era conştient de noutatea metodei sale, o cultiva cu perseverenţă, deschizînd istoriografiei române noi orizonturi. Afirmînd că „nimeni nu ne-a reprodus cu acurateţe instituţiile soţiale, ideile, sintimentele, obiceiurile, comerţul şi cultura intelectuală a vremilor trecute“ [1], Bălcescu trasa de fapt vastul program pe care trebuia să-l realizeze noua ştiinţă a istoriei. Istoriografia însăşi este într-un proces evolutiv permanent sub aspect calitativ şi cantitativ. Aceasta era posibil „prin descoperiri reale, sau prin fapte puse la locul lor şi completate, sau prin rătăciri refutate“ [2], Fenomenul novator al istoriografiei constituia de fapt o determinantă a evoluţiei sociale însăşi, cele două laturi fiind într-o strînsă interdependenţă, fiindcă pentru Bălcescu „importanţa istoriografiei constă în valoarea ei practică, ca instrument în opera de transformare a societăţii“ [3]. Fără a deveni filozofie pură, istoria însemna de fapt o reconsiderare a trecutului în perspectiva viitorului

1 Nicolae Bălcescu, *Opere alese,* Bucureşti, vol. I, ESPLA, 1964, p. 1.
2 *Ibid.,* p. 53.
3 Radu Pantazi, *Concepţia filozofică a lui Nicolae Bălcescu,* în „Revista de filozofie, t. XVI, 1969, nr. 8, p. 1101.

de pe poziţiile prezentului, cu alte cuvinte spus, — în accepţia modernă a noţiunii —, înţelegerea aproape dialectică a problematicii umane în context social. Se producea astfel o adevărată răsturnare de valori, istoria devenind din simplă povestire moralizatoare cu vagi tendinţe de patriotism, un instrument eficace în lupta maselor sociale pentru soluţionarea problematicii politico-sociale. Aceasta era de fapt o adevărată „natură" *sine qua non* a „cunoaşterii istorice" [4]. Istoria trebuia scrisă „astfel încît să devină un adevărat îndreptar al marilor interese naţionale şi sociale. Ea trebuia să însufleţească luptele popoarelor supuse şi a claselor oprimate. Rostul ei era să descopere în trecut titlurile care justifică unui popor sau unei clase dreptul la o nouă viaţă" [5]. Istoria devenea, sub aspect practic, o „armă de luptă în slujba poporului, un apel la eroismul lui, un îndemn la revoluţie" [6]. Bălcescu era conştient că românii „au trebuinţă astăzi să se întemeieze în patriotism şi în curaj şi să cîştige statornicie în caracter". Aceasta, — credea el —, „s-ar dobîndi cînd ei ar avea o bună istorie naţională şi cînd aceasta ar fi îndestul de răspîndită" [7]. Sfera de cercetare a istoricului trebuie să fie extinsă la întreaga societate, indiferent de stratificările sociale existente într-o anumită epocă istorică, să înţeleagă raporturile definitorii stabilite între formaţiunile sociale cît şi în interiorul acestora. Ajungînd într-un astfel de stadiu, cercetătorul trebuie să-şi îndrepte cu precădere atenţia asupra maselor populare, asupra acelor milioane de anonimi truditori, creatori de fapt ai tuturor valorilor materile şi spirituale, iar în ultimă instnţă ai istoriei însăşi. Pentru istoric nu trebuie ca să existe limite în timp şi spaţiu ci, pe baza documentară de care dispune, el trebuie ca să înţeleagă procesul evolutiv în întreaga sa complexitate, în virtutea unei legităţi de care Bălcescu era conştient că există, dar nu o putea înţelege în accepţia ei dialectică. Fiecare intelectual trebuie să fie capabil să-şi înţeleagă menirea în contextul social dat, în spiritul unui misionarism caracteristic generaţiei paşoptiste, în vederea realizării unui ţel aproape soteriologic pe plan social şi naţional. Pentru „îndatorirea sacră de a lupta pentru înaintarea patriei, cu preţul jertfei de sine", „nici o dezertare vremelnică, nici un mobil personal nu putea trece înaintea

4 Al. Tănase, *Despre natura faptului istoric*, în vol. *Filozofia istoriei. Studii*, Bucureşti, 1968, p. 10.

5. G. Zane, *Nicolae Bălcescu. Opera. Omul. Epoca*, ediţiu a II-a, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 13. „Bălcescu nu face istoria pentru istorie ci urmăreşte trezirea mîndriei naţionale în vederea luptei împotriva feudalismului" (V. Cheresteşiu, *Nicolae Bălcescu — marele revoluţionar democrat român*, în vol. *Studii şi referate despre Nicolae Bălcescu*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1953, p. 30).

6 Nicolae Iorga, *Spre unitatea naţională*, Vălenii de Munte, (f. a.), p. 10. Drept trăsături definitorii ale lui Nicolae Bălcescu, C. Ionescu-Gulian îi găseşte „împletirea dintre teorie şi practică, proclamarea importanţei istoriei ca armă de luptă împotriva oprimatorilor şi ca izvor de înviorare a patriotismului şi energiei maselor populare" (C. Ionescu-Gulian, *Gîndirea social-politică a lui Nicolae Bălcescu*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, 1954, p. 104).

7 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 58.

8 Paul Cornea, *Prefaţă*, în Nicolae Bălcescu, *Scrieri alese*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. VI.

acestui țel, curat și intangibil, ca steaua polară"[8]. Așa cum spunea Nicolae Iorga, în *Magazin istoric pentru Dacia* Bălcescu afirma „pe de o parte nevoia de a se observa, de a se încerca să se redea coloarea istorică, iar, pe de alta, să exprime, pentru întîia oară în limba noastră, datoria ce are istoricul de a privi un neam ca o singură ființă vie, dezvoltîndu-se de-a lungul veacurilor în toate ramurile vieții sale sufletești, de care se împărtășesc, deși în natură deosebită, toți membrii generațiilor ce se urmează"[9]. În acest sens, dovedindu-se a nu fi doar un teoretician, Bălcescu dădea exemplul practic, scriindu-și opera sa de căpetenie *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, în care „a fost însuflețit nu numai de ideea de a se reconstitui, din punct de vedere istoric, personalitatea, faptele și epoca acestui ilustru voievod ci mai ales dorința de a reînvia una dintre cele mai mărețe pilde de luptă pentru unitatea națională spre a dinamiza conștiința și eforturile contemporanilor săi și ale urmașilor"[10].

Nicolae Bălcescu acceptă vechiul precept al istoriografiei europene, care-și găsise de fapt cu mult înainte ecouri puternice în cea românească, cu privire la rolul moralizator al istoriei. Această știință, pe lîngă multele sale atribuții pe care le îndeplinește, rămîne totuși, în ultimă instanță, o *magistra vitae*. Bălcescu înțelegea acest aspect atît raportat la nivel de individ, cît și la formațiunile sociale. Istoria fiind „întîia carte a unei nații"[11], ca o memorie vie a tuturor experiențelor ancestrale, trebuie să aibă un rol preponderent în ceea ce privește rezolvarea problematicii sociale cît și a înțelegerii fenomenelor istorice. „Privind la acel șir de veacuri în care părinții noștri au trăit și la chipul în care ei s-au purtat în viața lor socială, noi am căuta să dobîndim virtuțile lor și să ne ferim de greșelile în care ei au picat"[12]. Bălcescu nu propunea însă niște formule stereotip în procesul soluționării problemelor politico-sociale de pe pozițiile istoricului. El ajunsese la un grad destul de ridicat în conștientizarea diversificării aspectelor în cadrul fenomenologiei istorice. Afirmînd că istoria „încă ne-ar arăta că părinții noștri se aflară în vremi cu mult mai grele decît acelea în care ne aflăm noi acum"[13], Bălcescu făcea începutul unui comparativism istoric[14] nerămînînd însă numai la acest stadiu. Fără a cunoaște dialectic legitatea istorică, el nu

9 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, 1908, p. 123-124.

10 Teodor Vîrgolici, *Nicolae Bălcescu și ideea unității naționale*, în „România literară", II, (1969), 27 (37), 3 iul., p. 12.

11 Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, I, p. 53.

12 *Ibid.*, p. 58.

13 *Ibid.* Scriind articole și studii de istorie, Bălcescu își propunea să aducă „aminte românilor" unele „din faptele cele mai strălucite ale luptei părinților lor pentru libertate" (*Ibid.*, p. 199).

14 La Bălcescu trecutul nu prezintă o preocupare în sine ci numai termenul de comparație cu prezentul (Aurel Răduțiu, *Nicolae Bălcescu*, în „Steaua", XX (233), iulie, 1966, p. 61). Alături de Mihail Kogălniceanu, el este promotorul unui nou curent în istoriografie, curent care cerea ca istoria „să fie expresia strălucirii trecute, în vederea înfăptuirilor aspirațiilor naționale pentru viitor" (Gh. Nedioglu, *Istoria literaturii române vechi și începuturile celei moderne*, ed. a XI-a, București, 1942, p. 464, sq.).

se sfia însă ca să afirme că „o națiie care în mijlocul atîtor nevoi și-a păstrat naționalitatea ei în curgere de optsprezece veacuri nu mai poate pieri“ [15]. Această afirmație nu rămînea însă la modul general exprimată ci își găsea, după concepția istoricului, o aplicabilitate concretă, practică : „această convingție ne va face să avem mai multă încredere în viitor și să lucrăm cu mai multă inimă la o reformă politică și soțială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a națiilor europene“ [16]. Mai mult această cunoaștere ar contribui la o mai bună orientare în cadrul relațiilor politico-sociale, reglementînd stările de lucruri necorespunzătoare adevăratei evoluții istorice a popoarelor și națiunilor : „am părăsit, prin urmare, acel duh de partidă și de ambiție mîrșavă. Am scăpa de acele temeri de nimic și d-acele nădejdi deșarte. Am dobîndi adevăratele principii care trebuie să ne povățuiască în viața noastră soțială, ca să ne putem mîntui“ [17]. În sprijinul acestui deziderat, istoricul are datoria să îndemne stăruitor la reabilitarea demnității naționale, după exemplul dat de înaintași. Luptele diplomatice și de arme constituie marile acte „care înalță demnitatea națională, ne dete un nume și o vază însemnată în Europa și statornici pentru viitorime drepturile patriei noastre“ [18]. Prin istoria sa descoperă popoarelor propria lor menire, iar pe individ, ca membru al formațiunii sociale „îl trag di adormire, din nepăsare și deșteaptă în inima lui demnitatea de om și entuziasmul libertății“ [19]. Cel ce și-a pierdut istoria, fie la nivel de individ, fie la nivel de grup social sau formațiune politică de sine stătătoare, și-a perdut propria sa identitate [20]. Bălcescu îndemna stăruitor către reabilitarea adevăratei valori a istoriei în contextul suprastructurii sociale, ca pe o regăsire de sine [21], fiindcă „numai în istorie, această lumină a adevăratului, națiile pot găsi învățăturile politice și sociale“ [22]. Menirea istoriei devine așadar, o dimensiune majoră a conștiinței de sine a umanității în continua sa evoluție. Domeniul său de cercetare se extinde cu atît mai mult cu cît, pe lîngă „mișcarea progresivă a omenirei“, istoria urmărește și „dezvoltarea sintimentului și a minții omenești, supt toate formele dinlăuntru și dinafară în timp și spațiu“ [23]. Nicolae Bălcescu rupea deci tiparele istoriografiei romantice

15 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, I, pp. 58.
16 *Ibid.*
17 *Ibid.*
18 *Ibid.*, p. 199.
19 *Ibid.*, p. 244.
20 Nicolae Bălcescu spunea : „Perzînd suvenirea faptelor celor mari speranța în viitor și sentimentul misiei sale, românul și-a pierdut și credința“ *(Ibid.)*. „O națiie fără istorie este un popol încă barbar și vai de acel popol care și-a pierdut religia suvenirilor“ *(Ibid.*, p. 53). În vremea lui Nicolae Bălcescu, sub influența romantismului, a lui Schelling, Fichte, Hegel, Vico, Herder ș.a., „se produce o adevărată emulație în direcția operelor ample, adesea de proporții ciclopice, care desfășoară perioade întregi de istorie națională sau universală sub unghiul unor idei directoare“ (Paul Cornea, *Nicolae Bălcescu și problemele filozofiei istoriei*, în vol. *Studii despre Nicolae Bălcescu*, București, 1969, p. 28).
21 „S-alergăm la istorie“ (Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 245).
22 *Ibid.*, p. 252.
23. *Ibid.*, vol. II, p. 7.

a vremii, urmărind în scrierile sale „nu delectarea cititorilor prin opere beletristice, ci cultivarea virtuților, patriotismului, prin opere istorice“ [24]. Prin istorie, generațiile connaționalilor săi își găseau un limbaj comun, adăpat „la cele mai curate izvoare de „bărbăție și de glorie ale trecutului românesc“ [25]. Înflăcărate sînt cuvintele marelui istoric cînd îndeamnă, în virtutea tradițiilor de luptă ale poporului român, la transformarea pe cale revoluționară a societății românești de la jumătatea veacului trecut : „acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii, supt povața celui mai vestit dintre voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani, 1593—1601, dar anii istoriei românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfire pentru patrie. Timpuri de aducere aminte glorioasă ! timpuri de credință și de jertfire ! cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenuncheau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la dumnezeul armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor, și astfel îmbărbătați, ei năvăleau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmașilor, și dumnezeu le da biruința, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare și cei ce se luptă pentru libertate, se luptă pentru Dumnezeu ! Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri s-au luptat atît în veacurile trecute, fie ca aducerea aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi sintimentul datoriței ce avem de-a păstra și de-a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire !“ [26]

Descoperind în istorie „sfînta carte unde se află înscrisă gloria României“ [27], Bălcescu își dedica întreaga viață realizării mărețului deziderat de a trasa „chipul și drumul care să călăuzească adevărații istorici“ [28]. Aici își găsea „marea și constanta lui pasiune ; în momente de amărăciune politică, refugiul și consolarea“ [29].

Pentru ca să realizeze adevăratele scopuri ale acestei științe, istoricului îi revine o mare datorie. În primul rînd el trebuie să cunoască în lux de amănunte fenomenele istorice studiate ; apoi este necesară înțelegerea contextului ideologic în care-și desfășoară activitatea. În acest fel, fenomenele istorice trecute sînt prezentate și interpretate în spiritul suprastructurii contemporane istoricului respectiv. Cercetătorul are astfel posibilitatea să rămînă actual pentru contemporanii săi, aceștia găsind în opera sa răspuns la problemele care-i frămîntă [30]. Orice fenomen istoric prezentat nudic are prea puțină valoare, istoricul trebuie

---

24. Ion Bianu, *Curs de istoria literaturii române. Epoca modernă*, București, 1925, p. 222.

25 Gabriel Drăgan, *Istoria literaturii române*, ed. a IV-a, București, 1946, p. 258.

26 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, vol. II, p. 25.

27 *Ibid.*

28 *Ibid.*, vol. I, p. 2.

29 G. Zane, *op. cit.*, p. 24.

30 Bălcescu a dat istoriei „o valoare practică“ (Dan Berindei, *Nicolae Bălcescu, personalitate marcantă a istoriografiei românești*, în „Revista de Filozofie“, t. XVI, 1969, nr. 9, p. 1118).

să-i dea culoare, interpretîndu-l [31] în sensul valorilor universale [32]. În acest sens Nicolae Bălcescu recomanda să se urmărească în istorie lupta maselor producătoare, economia timpurilor trecute și descrierea ideilor social-politice [33], ceea ce era de fapt un mare salt valoric. El însuși încerca să distingă „procesul dialectic al vieții, al mișcării și al dezvoltării neîncetate a societății, a popoarelor" [34]. Astfel istoria trebuie să depășească momentul critic de simplă relatare cronicărească a fenomenelor istorice, ci ea este pusă „în slujba unor idealuri democratice, umaniste, de afirmare națională" [34] bis. Aceasta schimba însă nu numai fondul studiilor istorice ci și forma lor, transformînd istoria „într-o știință adevărată, o formă de cunoaștere a adevărului obiectiv, o armă de luptă pentru idealuri înaintate, pentru libertate" [35]. Pentru Bălcescu istoria nu era „o știință ca oricare alta ci o metodologie a explicării prezentului prin trecut și a anticipării viitorului, deci o încercare de a fundamenta științific politica, de a-i da acesteea o direcție cu adevărat necesară și justă" [36]. Alături de Kogălniceanu și Papiu-Ilarian, Bălcescu poate fi socotit, pe bună dreptate, părinte al istoriografiei moderne la români. Pentru prima dată Bălcescu „a găsit un loc geometric al chinuitoarei contradicții dintre concret și abstract, dintre ideal și real : istoria" [37]. În același timp, mesajul operei sale a devenit stegarul luptei revoluționare a națiunii române pentru înfăptuirea deziderateloг sale majore [38]. Cum afirma Ovid Densușianu, Bălcescu „a ținut să pună în scrierile lui însuflețire, să le facă să vibreze de gînduri care-i vorbeau cu toată puterea îndemnurilor ce-și zicea că trebuie ascultate ; cunoașterea trecutului era pentru el chemare spre înfăptuiri nouă" [39]. Ideile culese din diversele lucrări lecturate, frămîntat în creuzetul propriei sale gîndiri la căldura experienței proprii a cotidianului concret, îl ajutau pe Bălcescu să-și formeze un sistem conceptual din păcate nedefinitivat, care avea să stea la baza proiectatei și atît de rîvnitei sale opere : Istoria românilor. Prin aceasta ar fi trebuit să realizeze, după expresia lui Tudor Vianu, „un episod în luptele naționale și sociale ale timpului" [40]. Gîndirea istorică a lui Bălcescu nu realiza „filozoful pur,

31 Vezi Bibl. Acad. R.S.R., *Mss. rom., 82,* f. 441, cf. Paul Cornea, *Nicolae Bălcescu și problemele filozofiei istoriei,* p. 29.

32 Nicolae Bălcescu, *op. cit.,* vol. I, p. 20.

33 *Ibid.*

34 *Ibid.*

35 Gh. Toma, *Nicolae Bălcescu — concepția asupra istoriei,* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Historia", an. XIX, (1974), fasc. 1, p. 54.

36 Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă,* București, Editura pentru literatură, 1962, p. 243.

37 Alexandru Ivasciuc, *Bălcescu sau tensiunea între ideal și real,* în „România literară", 2, (1969), 27 (39), 3 iul., p. 8.

38 „Un singur om, o singură carte a conturat, precizat și însușit idealurile unui popor întreg, l-a îmbrăcat în strălucire de scîntei divine și smulgînd pe cei în stare de a se devota unei credințe sfinte din materialismul vieții, i-a îndreptat spre steaua cea mîntuitoare și le-a spus : într-acolo să mergeți" (Petre Haneș, *Istoria literaturii române,* ed. a III-a, București, 1931, p. 189).

39 *Literatura română modernă,* ed. a II-a, București, (1943), p. 54.

40 Tudor Vianu, *Studii de stilistică,* București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, p. 199.

cantonat în sfera ideilor abstracte, a speculațiilor sterile, ci filozoful pentru care gîndirea și practica reprezintă un tot unitar, o modalitate organică și esențială proprie oricărei filozofii care păstrează o legătură permanentă cu terenul solid și de neînlocuit al vieții" [41].

* * *

II. Nicolae Bălcescu face începuturile istoriografiei moderne la români, alături de Mihail Kogălniceanu și Alexandru Papiu-Ilarian [41 bis]. Pentru ei trecuse vremea enciclopedismului iar necesitatea unei istorii bazată pe fondurile documentare devenea tot mai stringentă. Din acest punct de vedere, Bălcescu încearcă o adevărată evadare din curentul romantismului putînd fi socotit, — pe bună dreptate —, printre cei dintîi realiști români. Pentru realizarea marilor sinteze îmbrățișînd tematici variate se cerea un imens material informativ, trebuiau întrebate și răscolite arhivele și bibliotecile din țară și străinătate. Datele culese trebuiau prezentate și analizate într-o manieră mai puțin obișnuită pînă la vremea aceea. Multe dintre lucrările acelei perioade au devenit adevărate opere literare în care se resimte nu numai bogăția informației ci și sensibilitatea artistului. Tocmai aspectele literare ale operei lui Nicolae Bălcescu au dat viabilitate lucrărilor sale, informația documentară fiind, cum era și firesc, depășită la scurtă vreme.

Numai Dimitrie Cantemir și Gheorghe Șincai încercaseră pînă la Nicolae Bălcescu să-și fondeze operele pe o bibliografie atît de bogată, tinzînd spre exhaustivitate. Bălcescu, fără a o spune el însuși, urmărea să ridice prin *Românii supt Mihai Voievod-Viteazul* un adevărat monument eroului național. Pentru aceasta era nevoie de o muncă supraomenească, plină de dăruire. „Biblioteci publice nu existau, documentele nu erau editate, cronicile circulau în copii manuscrise, lucrări pregătitoare nu făcuse mai nimeni" [42]. Trebuia să se treacă peste toate greutățile, trebuia să se realizeze „o istorie adevărată națională", care zăcea încă supt praful hronicilor și documentelor contimporane" [43]. Bălcescu era conștient că „a face un tot din amănuntele ce se află răspîndite în deosebitele uvrajuri și documente este o lucrare lungă și anevoie. Ea cere pe lîngă alte calități o răbdare, o erudiție și o agerime de minte ce rar se pot întîlni într-un același om" [44]. Istoria lui trebuia să se deosebească de cele precedente prin superioritatea informației și formei de prezentare [46]. Pentru prima dată Bălcescu ajungea la conștiința inutilității istoriei pur cronologice. El găsea drept „partea cea mai interesantă a istoriei „instituțiile, industria, comerțul, cultura intelectuală

41 Ion Popa, *Dimensiunea filozofică a gîndirii lui Nicolae Bălcescu* (Teză de doctorat susținută în cadrul Academiei „Ștefan Gheorghiu"), București, 1974, p. 61.

42 Paul Cornea, *Studiu introductiv*, în Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, vol. I, București, Editura Tineretului, p. 11.

43 Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, I, p. 1.

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 317.

46 *Ibid.*, p. 53.

și morală, obiceiurile și chipul de viață", care s-au trecut sub tăcere" [47]. Singura cauză a unor astfel de lucruri se descoperea a fi lipsa de documente ; de aici datoria ce se impunea cu necesitate „de a ne aduna documentele, care sînt materialele istoriei, pentru ca să putem compune odată o adevărată istorie" [48].

Pentru Nicolae Bălcescu documentația istorică are o sferă foarte largă. În primul rînd el are în vedere documentele propriu-zise. Această opinie era o adevărată răsturnare de valori, dacă avem în vedere marea pasiune a istoriografilor precedenți pentru bibliografia istorică. Puțini fuseseră care să se aplece și asupra documentelor, să „alerge la izvoarele originale, să caute și să adune toate daturile putincioase și atunci (...) să scoată o bună istorie" [49]. Istoricul avea posibilitatea să scoată la lumină dintre rîndurile actelor găsite prin arhive [50], biblioteci, mînăstiri, particulari și aiurea esența vieții politice, economice, sociale și culturale a societății omenești dintr-un anumit timp și o anumită zonă. Substraturile scoase la lumină trebuiau cercetate cu atenție și interpretate cu conștiinciozitate. Bălcescu nu cunoștea în mod dialectic legitatea istorică, ci doar îi bănuie existența, dincolo de datele oferite de document, fără a se hazarda în aprecieri eronate. El trebuia să reconstituie totul, cărămidă cu cărămidă, pe baza informației pe care o putea descoperi la vremea sa tocmai de aceea, conștient de lipsurile bazei documentare, Bălcescu nu se rezuma la atît, căutînd și alte surse, după cum se va vedea în cele ce urmează. În felul acesta el îmbrățișa întregul complex al vieții materiale și spirituale din perioada cercetată, realizînd o imagine foarte apropiată de adevăr. Meritul lui Bălcescu este cu atît mai mare cu cît, deși tînăr [51] și fără studii superioare, a înțeles — și a reușit destul de bine —, să ne dea o istorie aproape completă a epocii lui Mihai Viteazul, o istorie bazată un număr imens de documente și lucrări de specialitate, o istorie accesibilă însă, departe de a fi socotită un amalgam de date nesistematizate. În momentele în care Bălcescu schița dimensiunile epocii naționale de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, punînd oamenii și pămîntul și cerul să vorbească și să acționeze, el se înflăcăra, descoperindu-și adevărata vocație de istoric. Izvoarele deve-

47 *Ibid.*
48 *Ibid.*, p. 54.
49 *Ibid.*, p. 59.
50 Bălcescu însuși a studiat în arhivele din Viena, Paris, Neapole, Roma, Genova, Londra etc. (Vezi Dan Berindei, *art. cit.*, p. 1115). Bălcescu scria lui Eudoxiu Hurmuzachi : „Aș dori tare să știu de ați putut trage copii după documentele ce se află în arhivele d-acolo și care privesc istoria românilor" (Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, ed. G. Zane, București, Editura Academiei, 1964, p. 77). În alt loc scria : „cînd voi sfîrși aici adunarea ce fac, mă voi duce la Viena și prin Ungaria și Transilvania să completez colecția mea" *(Ibid.*, p. 79).
51 Nicolae Iorga scria : „Acest tînăr ce trecuse abia de 20 de ani, care n-avea la dispoziție nici o instituție publică în care să se cuprindă tipărituri, manuscrise și acte relative la trecut, întrebuințează pe lîngă cărți străine foarte rare ce ating în treacăt istoria noastră, documente de cea mai mare însemnătate și nu mai puțin de șase cronici, din care cinci muntene" (Nicolae orga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în vol. „Prinos lui A. D. Sturdza", București, 1903, p. 25).

neau atunci doar contraforții mărețului edificiu pe care el însuși îl realiza, descorsetîndu-se, — dar fără a o neglija de atricta informație culeasă cu migală, conștient fiind că atîta „vreme cît au ținut luptele cele mari pentru independență, zgomotul armelor împiedică pe români să-și scrie analele“ [52]. În felul acesta, fără a se „tîrî, cerșind de la un fapt la altul pe tihnita cărare pur cronologică“ [53], cum ar fi spus Nicolae Iorga mai tîrziu, Bălcescu se ridica spre monumentalitatea sintezelor. Mergînd pe firul tradiției istoriografice românești, studiul istoric devenea însă și o armă de luptă ; pe de o parte pentru mobilizarea maselor largi în vederea realizării unui deal național multisecular, pe de alta pentru a fundamenta ideologic drepturile inalienabile ale românilor în contextul istoriei universale. Întreaga operă a lui Nicolae Bălcescu, dincolo de valoarea sa sub raportul bibliografic sau literar, constituie unul dintre cele mai frumoase mesaje pe care le-a adus istoriografia română de-a lungul vremii : posibilitatea realizării unității și independenței politice a românilor. Dacă adăugăm la acestea și încercarea, deși reușită numai parțial, de a se propune, în spiritul romantismului pașoptist [54], adevărata dreptate socială, personalitatea lui Bălcescu devine o flacără pururea vie, întruchipare fidelă a însăși conștiinței naționale a tuturor românilor. „Din știință a documentului istoric, istoria se transformă, grație geniului lui Bălcescu, în creație inspirată și pledoarie pasionată pentru poporul său“ [55]. Bălcescu a înțeles astfel, cu toată pasiunea lui pentru documentare că „istoricul trebuie să domine materialul empiric nu numai prin perfecta lui cunoaștere, nu numai prin memorizare, ci prin generalizări, prin efortul de a descoperi „analogia și fiziologia populilor“ [56]. Cu alte cuvinte spus, opera lui Nicolae Bălcescu s-a născut ca o necesitate a luptei revoluționare [57], istoria căpătînd un „folos în marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept și unele popoare pentru însăși existența lor“ [58]. Și pe această cale Bălcescu se dovedea a fi un revoluționar convins, abordînd problematica istorică în spiritul necesității ideologice și practic-sociale a maselor populare. Dovedea că istoricul, „ca un bătrîn al nației sale“ (Nicolae Iorga), a înțeles, cu mult inaintea altor categorii de intelectuali realitățile concrete și aspirațiile poporului din care face parte, reușește să realizeze, într-o concepție sintetic unitară sinteza raporturilor dintre trecut, prezent și viitor. Istoria devenea astfel universul în care cele trei dimensiuni ale existenței sociale se contopeau într-un tot unitar, organic plecînd de la acest aspect con-

52 Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, ed. 1953, vol. I, p. 61.

53 Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1922, p. 8.

54 Ideile exprimate de către Nicolae Bălcescu în *Manualul bunului român* aparțin Revoluției franceze (Vezi P. V. Haneș, *Studii de istorie literară*, București, Editura Minerva, 1970, p. 222).

55 C. Ionescu-Gulian, *Concepția filozofică, social-politică a lui Nicolae Bălcescu*, în „Contemporanul“, 1953, (330), 30 ian., p. 5.

56 *Ibid.*

57 Aurel Răduțiu, *loc. cit.*

58 Nicolae Iorga, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, Vălenii de Munte, 1939, p. 1.

ceptual, istoricul putea înțelege și viața socială sub raportul permanentei evoluții și transformări în contextul existenței însăși.

Pentru Nicolae Bălcescu baza documentară constituie substratul adevărului istoric. Acesta trebuie scos la lumină însă prin contribuția istoricului, acesta devenind intermediarul dintre document și cititor, interpretul. Înțelegînd aceasta, Bălcescu și-a dedicat o mare parte a activității sale strîngerii și valorificării documentelor privitoare la istoria românilor [59]. Mergea pe cărări aproape virgine. Editarea „Magazinului istoric pentru Dachia" a reprezentat un moment epocal al vieții sale, această publicație deschizîndu-i porțile spre marele public. Bucurîndu-se încă de la început de o bună înțelegere din partea intelectualității contemporane, Bălcescu publică, pentru prima dată, după criteriile arhivisticii moderne o serie de documente [60], menite apoi a sluji drept bază studiilor sale ulterioare [61]. De altfel, fiecare prezentare era un adevărat studiu asupra problematicii sociale din epoca respectivă. Munca lui nu era ușoară dacă ținem seamă că la vremea sa nu existau arhive publice iar documentele la care putea avea acces erau cele păstrate de diverși particulari. Dîndu-și seama de pericolul deteriorării și pierderii multora, Bălcescu făcea apeluri stăruitoare către toți intelectualii vremii, către întreaga națiune română să conserve acele inegalabile vestigii ale trecutului. Actele, hrisoavele, uricele, foile de zestre, alături de inscripții, cronici, cîntece și tradiții de tot felul [64] constituiau adevărata bază a istoriei românilor. În studiile publicate în „Magazin istoric pentru Dachia", Bălcescu și-a exprimat aproape întreaga sa concepție cu privire la baza documentară, aceasta fiind de fapt condiția *sine qua non* a unei adevărate istorii naționale [65]. Pentru prima dată,

---

59 „Bălcescu descrie evenimentele în chip obiectiv, extrăgînd din documente tot ceea ce ele conțin esențial, fără a se sinchisi de preferințele personale" (Paul Cornea și D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1962, p. 451).

60 În „Magazin istoric pentru Dachia" s-au tipărit *Cronica lui Stoica Ludescu, Cronica lui Constantin Căpitanul, Cronica lui Radu Popescu, Cronica lui Radu Greceanu, Cronica lui Mustea*, Bălcescu intenționînd să publice *Cronica stolnicului Constantin Cantacuzino, Genealogia Cantacuzinilor*, etc.

61 „Gîndindu-se la o mare istorie a lui Mihai Viteazul, care să arate ce poate geniul românesc sprijinit de forțele nației și luptînd pentru libertatea și pretutindenea, Bălcescu se apucă întîi să dea o mare culegere de izvoare care să puie la îndemîna cercetătorului muntean mijloace de cercetare" (Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, vol. II, p. 123).

62 Bălcescu afirma că inscripțiile și monumentele sînt izvoare care aduc „mult folos istoriei" (N. Bălcescu, *Opere alese*, vol. I, ed. 1953, p. 66). El însuși avea o colecție proprie de inscripții pe care intenționa „eă le tălmăcim după legile arheologice" (*Ibid.*, p. 63). Ca izvoare ale istoriei el mai considera documentele, hronicele și istoriile statelor vecine, cunoscînd că întreaga viață a unui popor se desfășoară în strictă interdependență cu a popoarelor vecine (Vezi *Ibid.*, p. 54).

64 Nicolae Bălcescu preconiza în *„Magazin istoric pentru Dachia"* că va publica în acest periodic și „carte grafice și deosebite desemnuri de monumente cu interes istoric" (Nicolae Bălcescu, *Scrieri alese*, București, 1955, p. 28). Bălcescu considera drept izvoare istorice și scrierile ce dovedesc obiceiurile cutumiare (Id., *Opere alese*, vol. I, ed. 1953, p. 66).

65 *Ibid.*, p. 53.

Bălcescu încearcă o grupare sistematică a izvoarelor istorice. „Istoria noastră, ca a tuturor națiilor, se coprinde în cinci feluri de documente : 1. Poeziile și tradițiile populare ; 2. Legi și acte oficiale ; 3. Cronicile care cuprind faptele generale ; 4. Inscripțiile și monumentele ; 5. Scrierile care zugrăvesc obiceiurile private“ [66]. Această clasificare, după cum ușor se poate observa, dovedea o înțelegere unilaterală a problematicii [67]. Referindu-se doar la asemenea izvoare, istoricul actual n-ar putea realiza un studiu istoric de certă probitate științifică. La vremea lui Bălcescu însă, aceasta însemna totuși o perspectivă destul de largă.

Plecînd de la premiza că „oamenii întîi cîntă, pe urmă scriu“ [68], istoricul deducea că poeziile populare „sînt un mare izvor istoric“ [69], ceea ce constituia de fapt o noutate în istoriografia română [70]. Bălcescu se insscria pe linia lui Neculce, dar mai ales a influenței lui Michelet și a fraților Grimm [71], care au făcut adevărată epocă în istoriografia europeană. În poeziile populare, dar în special în baladele cu caracter istoric se puteau regăsi nu numai faptele generale ci și datele referitoare la viața privată, la obiceiurile, ideologia și sentimentele societății umane dintr-un anumit loc [72]. Creațiile folclorice ar constitui astfel relicvele fizionomiei vieții spirituale a maselor populare [73] iar munca de valorificare sub aspect istoric a acestui material, adevărată arheologie a spiritului uman colectiv [74]. Apelul lui Bălcescu la estimarea memoriei populare în contextul istoriei naționale a avut slabe ecouri în istoriografia românească. Nu s-a încumetat nimeni încă să realizeze Cronica „nescrisă“ a românilor pe baza materialului folcloric și etnografic. Me-

66 *Ibid.*, p. 59.

67 Nicolae Iorga aprecia că „e de uimit ce largă și ce sigură orientare dovedește Bălcescu în ce privește izvoarele, unele astăzi pierdute, ale istoriei românilor“ (Cf. G. Zane, *op. cit.*, p. 57).

68 N. Bălcescu, *loc. cit.*

69 *Ibid.*, „Bălcescu a extins mult granițele informației istoriografice, încorporînd tradițiile folclorice printre izvoarele utile cercetării, în afară de legi, cronici, monumente, acte și inscripții, scrieri asupra moravuilor. A pretins însă interpretarea cu spirit critic a poeziei populare, după cum, de regulă, a și procedat cu orice altă sursă documentară“ (Paul Cornea, *Studii de literatură...*, p. 223).

70 „Pentru Bălcescu poporul este un mare creator de bunuri spirituale, de care știința și lupta pentru progres nu se pot lipsi. Istoria nu e posibilă fără raportare la folclor“ (Al. Bistrițeanu, *Creația populară ca preocupare și izvor de inspirație la Dimitrie Cantemir și Nicolae Bălcescu*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, an. II (1953), t. II, p. 45). Vezi Id., *N. Bălcescu*, în vol. *Teorie și inspirație folclorică la predecesorii lui V. Alecsandri*, București, Editura Minerva, 1977, p. 286, sq. De asemenea, Costea Marinoiu, *Nicolae Bălcescu și folclorul*, în „Caietele Bălcescu. Studia et acta Musei „Nicolae Bălcescu“, vol. VII-VIII, Bălcești pe Topolog, 1979, p. 281-285.

71 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 59.

72 *Ibid.*

73 Bălcescu confrunta documentul cu tradiția orală (Vezi Al. Bistrițeanu, *art. cit.*, p. 46).

74 Bălcescu spunea : „Hrisoavele sau uricele (...) sînt izvorul cel mai însemnat al istoriei românilor“. În hrisoave „găsim nu numai acturi generale de o mare importanță istorică, nu numai cronologia cea mai sigură a domnilor, dar și constituția generală, legislația noastră și trăsături de obiceiuri“. O adunare de hrisoave este dar, neapărată“.

ritul ar fi cu atît mai mare, cu cît ar putea să pătrundă mai adînc în substraturile spiritualității maselor populare din anumite epoci, făcînd înțelese, și sub acest aspect, aspirațiile, ideile, necesitățile și lupta acestora de-a lungul marii epopei naționale.

Conștient de pericolul pierderii sau deteriorării folclorului autentic, Bălcescu apela la toți connaționalii săi să strîngă grabnic, alături de documente, urice și hrisoave [75], folclorul românesc [76], el însuși deschizînd secțiune în „Magazin istoric pentru Dachia" acestei inestimabile comori. Precipitarea evenimentelor și apoi suprimarea revistei au făcut ca inițiativa lui Bălcescu să nu se poată materializa, rămînînd în schimb o problemă deschisă. Acest aspect dovedea de fapt înțelegerea pe care o dădea studiului istoric în special și istoriei în general. Istoria trebuia să cuprindă viața societății în întreaga ei complexitate, fără să piardă din vedere nici un amănunt care afi putut reliefa anumite trăsături caracteristice, care ar fi putut să elucideze o serie de aspecte concrete, materiale și spirituale [77]. Am putea spune chiar, că istoria devenea o sinteză a științelor sociale, înglobîndu-le pe acestea în întregime. Lărgindu-i atît de mult sfera, Bălcescu simțea tot mai mult necesitatea oamenilor consacrați, a specialiștilor, diletantismul neavîndu-și loc în acest context. De aceea propunea înființarea unei societăți istorice care să aibă fondurile trebuincioase ca să poată trimite cercetători în diferite părți pentru a descoperi izvoarele istoriei românilor. Promitea chiar un plan pentru o astfel de asociație, pe care n-a mai reușit însă să o realizeze [78]. El însuși, „cu o vocațiune extraordinară pentru istorie, fără studii însă de ajuns, fără cunoștință de limbi, numai prin o răbdare, prin o voință de fier, el consultă mai toate scrierile străine privitoare la istoria națională și pe cînd un Bolintineanu crea palate de cristaluri în versurile sale, genialul Bălcescu răscolea arhivele statului, bătea la ușile mînăstirilor, străbătea văile pentru a culege inscripțiuni și tradițiuni, colinda Europa Occidentală întrebînd cu un entuziasm febril arhivele și bibliotecile străine despre tot ce puteau să-i spună de trecutul neamului său" [79]. Permanent însă, ținea legătură cu realitatea autohtonă, românească [80], toate studiile sale slujind acestui deziderat major [81]. Chiar atunci cînd își propunea să realizeze lucrări de interes general, conștient

---

75 În Țara Românească făcuse încercarea de a aduna hrisoavele clucerul Dimitrache, dar încercarea lui s-a pierdut. Bălcescu apela așadar la „toți românii iubitori de istoria nației" să dea la lumină hrisoavele ce le au (N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 60).

76 *Ibid.*, p. 59.

77 Bălcescu „ar fi voit o cercetare deplină și în toate părțile care să dea viitorului istoric al poporului românesc putința de a vorbi despre toate în cunoștință desăvîrșită a împrejurărilor (Ticolae Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor...*, p. 26).

78 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 67.

79 Grigore Tocilescu, *Nicolae Bălcescu. Viața, timpul și operile sale*, București, 1876, p. 66-67.

80 Nicolae Bălcescu ajunsese la concluzia că „istoria nu poate face abstracție de faptul concret, individual" (Vezi Ion Popa, *op. cit.*, p. 11).

81 El însuși mărturisea că este „pînă în urechi îngropat în niște folio grozave, de unde culeg vitejiile strămoșilor" (N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 353).

fiind că și alte popoare au necesități aproape, similare poporului român, Bălcescu nu pierdea totuși din vedere mediul autohton, toate generalizările făcute avînd la bază acest mediu.

În altă ordine de idei, Bălcescu nu rămînea pasiv față de cuceririle istoriografiei europene ci, în măsura în care era posibil, le aplica realităților istorice românești. Astfel, „el putea sublinia și la noi existența acelorași trepte ale evoluției istorice europene-imperiul, absolutismul, feudalitatea, statul aristocratic, burghez și apoi democratic" [82]. Bălcescu situa în felul acesta istoria românilor în contextul universal, conștient fiind de interdependența celor două domenii. „Deși nu s-a referit direct la categoriile de general și individual, Bălcescu a văzut, totuși, utilitatea unor concepte și concepții generale, apte de a lumina teoretic și metodologic cercetările istorice, de a dezvălui sensurile dezvoltării istorice" [83].

Bălcescu n-a închinat nici o pagină măcar rolului bazei documentare în procesul cunoașterii istorice, dar din scrierile sale și maniera de a publica și folosi documentele, se pot trage concluziile corespunzătoare.

Alături de documentele arhivistice, etnografice, folclorice, epigrafice etc., Bălcescu așează cronicile, ca izvoare istorice [84]. Acestea însă, ca toate celelalte de fapt, nu trebuiau utilizate fără discernămînt, ci cu multă prudență, avîndu-se în vedere caracterul lor subiectivist, de castă. El însuși supunea de fapt izvoarele „controlului rațiunii și, în măsura în care scrierile se dovedesc autentice, le folosește, fie că ele sînt favorabile lui Mihai, fie că îl dezavantajează" [85]. Față de cronicile autentice, Bălcescu avea un profund respect. În cronicari el vedea pe înșiși înaintașii săi într-ale istoriografiei. Stilul lor „e serios, sentințios și plin de reflecții filozofice ; aceasta îl face să fie cam rece și ostenitor. Uneori însă ne reprezentează cîte un tablou mai variat și mai naiv" [86]. Bălcescu merge pînă la analiza caracteristicilor stilistice ale cronicilor române [87], în căutarea propriei sale forme. Pentru el, cronicile nu aveau însă valoare numai sub raportul exterior, formal, ci mai ales pentru conținutul lor, acesta subliniind în mare parte lipsa documentelor propriu-zise [88], conștient fiind că și ele, alături de hrisoave „sînt baza reală a istoriei" [89]. Uneori, nu numai cronicile române, ci și

82 Alexandru Balaci, *Nicolae Bălcescu și Italia*, în vol. *„Studii despre Nicolae Bălcescu*, București, 1969, p. 11.

83 Ion Popa, *op. cit.*, p. 11-12.

84 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 60.

85 Paul Cornea, *Studiu introductiv*, p. 12.

86 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 62.

87 Id., *Opere alese*, vol. I, 1953, p. 65. Bălcescu cunoștea majoritatea cronicilor române.

88 Pentru *Puterea armată la români*, Bălcescu folosește „mai mulți autori streini, letopisețe și hrisoave" (Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 48).

89 P. P. Panaitescu, *Nicolae Bălcescu*, în V. Haneș, C. G. Dinu, *Lecturi alese. Studii de limbă și literatură română*, București, (1940), p. 60.

cele străine[90] pot constitui surse potrivite pentru cercetarea istorică, fiind privite însă cu prudența și obiectivitatea necesară.

Abia pe ultimul plan între izvoarele istorice situa Nicolae Bălcescu bibliografia istorică propriu-zisă și lucrările de specialitate. Adeseori, nemulțumit numai cu bibliografia pe care o găsea în țară, el colinda marile centre europene spre a-și completa informațiile. Vrea să epuizeze totul și să știe totul[91]. *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* este bazată pe o minuțioasă „despuiere a bibliotecilor din mai multe țări, pe o anchetă care n-a disprețuit nimic pentru a-și îmbogăți rezultatele, de la documentul iconografic și poezia populară pînă la analele popoarelor vecine și cronicile interne, pe atunci însă needitate"[92]. Peste cinci sute de opere au stat la baza acestei lucrări ca material bibliografic[93]. Autori ca Iacob Franco, Spontoni, Cantu, Dubokay, Francheta, Guérin, Sacy, Szamoscozi, Botholou, Sieur d'Amari, Bissolin, Iacobini, Ioachim, Filstich, Istvanfi, Tarducci, Walther, Montreux, Horrora ș.a. stau la baza lucrărilor lui Nicolae Bălcescu.

Nicolae Bălcescu n-a teoretizat nici cu privire la metodele pe care trebuie să le întrebuințeze istoricul în cercetarea și expunerea sa. Numai observînd felul de lucru al lui Bălcescu putem deduce aceasta.

Așa cum precizam mai sus, istoricul român considera istoria ca o știință socială, care urmărește dezvoltarea formațiunilor sociale în timp și spațiu. De aceea, orice studiu istoric trebuie să aibă în vedere cele trei dimensiuni temporale în cadrul abordării problematicii istorice. Orice fenomen istoric, indiferent cînd s-a petrecut, trebuie descris în primul rînd prin raportare la contextul epocii respective[94], analizat apoi în perspectiva aplicabilității practice în contemporan[95], subliniindu-se mesajele în spiritul permanențelor istorice. „După ce tratează o instituție în dezvoltarea sa istorică pînă în zilele sale, el pune problema reformelor necesare, anunță principii și expune soluții în spiritul vederilor generale"[96]. Însăși lucrarea de referință a lui Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, este scrisă în această manieră. După ce epuizase toate fondurile documentare și bibliografice posibile la acea vreme[97], după ce conturase dimensiunile societății românești de

90 Vezi Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, p. 129.

91 Bălcescu se adresează constant izvoarelor, întreprinde ostenitoare cercetări de arhivă, epuizează aproape toată bibliografia subiectului propus, ceea ce e de-a dreptul uimitor în raport cu condițiile deosebit de anevoioase ale muncii intelectuale de acum un veac" (Paul Cornea, *Studii de literatură...*, p. 222.

92 *Ibid.*

93 G. Adamescu, *Istoria literaturii române*, București, ed. a IV-a, (1938, p. 324.

94 La Bălcescu „trecutul nu reprezintă o preocupare în sine ci numai terenul de comparație cu prezentul" (Aurel Răduțiu, *art. cit.*, p. 61).

95 „Bălcescu celebrează însă mai ales gloria prezentului, a necesității de acțiune hotărîtoare" (Marcel Mihale, *Tensiunea către prezent*, în „Gazeta literară", an. XIV (1967), nr. 18 (757), 4 mai, p. 5).

96 G. Zane, *op. cit.*, p. 51.

97 *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* reprezintă o monografie științifică, ci nu o biografie romanțată, fantezia nu intervine niciodată ca să corecteze adevărul" (Paul Cornea, *Studiu introductiv...*, p. 13).

la sfîrșitul secolului al XVI-lea, Bălcescu urmărește ecourile mesajelor celor mai profunde ale acelor evenimente în conștiința societății românești contemporane. În acel moment, fenomenele istorice erau valorificate în perspectiva prezentului [98] și a viitorului apropiat. Permanențe ale istoriei poporului român ca cele de unitate și independență își dovedeau osmoza deplină în suprastructura socială românească dintotdeauna. Fenomenele concrete din secolul al XVI-lea nu mai interesau *stricto sensu* ci ele deveneau doar accidenți istorici necesari transferării acelor permanențe istorice. În același timp, înscriind istoria contemporană, propria generație, în circuitul istoriei generale, Bălcescu îi trasa un adevărat program de acțiune pe plan politico-social. În același timp, analizînd o epocă îndepărtată „nu ca un scop în sine, ci ca să-i smulgă întreaga rezervă de învățăminte, îndemnuri și pilde necesare prezentului, ea vorbea „spiritului dornic să-și astîmpere curiozitatea și în egală măsură inimii împovărate de amaruri și experiențe dureroase ; ea edifica și mobiliza la luptă, lumina trecutul și anticipa viitorul" [100].

O altă caracteristică a metodei de lucru a lui Nicolae Bălcescu o constituie integrarea istoriei naționale în cadrul celei universale [101]. Raporturile național-universal și particular-general [102] existau în gîndirea lui Nicolae Bălcescu într-un mod foarte acut, deși în istoriografia românească precedentă lui ele existau potențial și fuseseră abordate doar tangențial [103]. Nu știm cît de conștient a fost Nicolae Bălcescu de rolul său în promovarea acestui principiu al istoriografiei moderne, cert este însă că și-a adus o contribuție esențială în acest domeniu. Era aproape pentru prima dată cînd „un erudit al nostru dispunea de pregătirea, de orizontul, de simțul just al proporțiilor care să-i permită să descopere

98 „Se poate spune că tensiunea spre prezent este caracteristică acestei cărți istorice *(românii supt Mihai Voievod Viteazul* — n. n.). Prezentul ca timp al realizării, al înfăptuirii, al acțiunii, în care evenimentele sînt în toată glorioasa lor lumină ,prezentul — pămînt adevărat, hotar palpabil între trecut și viitor, unde între subiect și predicat nu există distanță, unde trebuie *să faci*" (Marcel Mihalas, *loc. cit.).*

99 Bălcescu invoca : „timpul acela de glorioasă aducere aminte", ca pe un zeu antic. „Și acest gen al epopeii este chemat nu numai să cînte, ci și să îndemne. Trecutul este chemat să devină prezent" *(Ibid.).*

100 Paul Cornea, *op. cit.*, p. 12. „Bălcescu pare preocupat, ca un istoric și un filozof, să rețină acele aspecte semnificative care-l clasează pe individ într-un gen și ilustrează istoria cu o pildă" (Paul Cornea și D. Păcurariu, *op. cit.*, p. 451).

101 „Căutînd sensul și modalitățile concrete de elaborare a unei istorii științifice („o istorie adevărată" — cum o numea el), se va axa, de fapt, pe o cerință ce impunea de la sine prezența generalului în istorie, întrucît lipsa acestuia ar fi făcut cu neputință însăși constituirea acestei discipline ca știință" (Ion Popa, *op. cit.*, p. 11).

102 „Bălcescu avea o percepție totalizantă a procesului istoric : el plasa întotdeauna fenomenele individuale în contextul orizontal, al epocii, și vertical, al seriei evolutive" (Paul Cornea, *Nicolae Bălcescu și problemele filozofiei istoriei*, p. 29).

103 Înainte de A. D. Xenopol „Bălcescu este unul dintre primii cercetători din gîndirea istoriografică și filozofică românească ce va tinde să descifreze contururile și semnificațiile acestor relații" (a generalului și a particularului — n.n.). (I. Popa, *op. cit.*, p. 11).

implicațiile universale ale istoriei românești și să le evalueze ponderea"[104]. Integrînd particularul în circuitul general, Bălcescu nu diminua cu nimic bogăția factologică a individualului, ci dimpotrivă[105]. Pasiunea[106] lui pentru adevăr, pentru cunoaștere, îl făceau să pătrundă pînă în cele mai mici amănunte[107] fenomenele istorice, să le sesizeze semnificațiile și să tragă concluziile necesare. Nu făcea din aceasta filozofie socială propriu-zisă[108], ci dorea cu orice preț să-și slujească națiunea în înfăptuirea idealurilor sale. Pentru aceasta, atunci cînd documentele lipseau, cînd toate izvoarele tăceau, sufletul lui vorbea. Se însăilau discursuri, descrieri și idei, fără o bază documentară reală, ci, în spiritul inerției adevărului istoric, fără a se știrbi cu nimic din autenticitatea și grandoarea acestuia. Bălcescu se transpunea în rolul eroilor istoriei, — el însuși erou național —, le pătrundea esența gîndirii și simțirii, iar apoi vorbea și gîndea în locul lor[109]. Acest procedeu de substituție istorică era inaugurat pentru prima dată în istoriografia română. Deși mergea pe un drum nestrăbătut în această direcție, Bălcescu își păstra seriozitatea și sobrietatea științifică, rămînînd departe de aspectele negative ale problemei : psihologism, diletantism sau literaturizare. Mai tîrziu, criticii i-au găsit în operă numeroase caracteristici literare, dar nu credem că Bălcescu a vrut vreodată, scriind istoria românilor, să facă literatură. Temperamentul său revoluționar[110], conjunctura politico-socială în care și-a desfășurat activitatea nu-i îngăduiau asemenea digresiuni. Bălcescu scria și vorbea pentru mase ; dorea să se facă înțeles și convingător[111] și tocmai de aceea era nevoit să-și însu-

104 Paul Cornea, *Studiu introductiv*, p. 12.

105 I. Popa, *op. cit.*, p. 120.

106 *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* e însă, înainte de orice, o operă ce se construiește nu pe eșafodajul unor idei ci pe contraforții pasiunilor puternice" (*Istoria literaturii române moderne*, vol. I, București, 1944, p. 65).

107 Bălcescu a știut, „plasîndu-se în zona supraindividualului și a socialului, să nu neglijeze nici împrejurările particulare și nerepetabile. El a încercat să depășească atît vechea istorie narativă care se oprea doar la evenimente, cît și istoria factologică, atentă doar la soarta instituțiilor" (Paul Cornea, *Studii...*, p. 224).

108 „Ideile lui Bălcescu nu sînt expuse dialectic, cu o sistematică dezbatere a principiilor ; gînditorul nu e un filozof ci un iluminat în posesiunea adevărurilor pe care le enunță asertoric dar cu căldura convingerii pasionale" (*Istoria literaturii române...*, p. 65).

109 „Personajul lui Bălcescu nu e o ficțiune, e autorul însuși, e omul cu mintea pătrunzătoare și inima caldă ce a ars ca o flacără transferînd operei, pînă la istovirea combustiei, tot ce avea mai bun în cristalul său sufletesc ; e omul în sensul deplin și major al cuvîntului" (Paul Cornea, *Studii...*, p. 267).

110 „Istoricul a susținut astfel pe revoluționarul Bălcescu și ideile, ca și tendințele lui practice și active, și-au găsit forma adecvată în limba și procedeele lui artistice" (Tudor Vianu, *Studii...*, p. 203).

111 „Ideea de libertate care domină filozofia politică a lui Nicolae Bălcescu, arată că el a înțeles că legea dreptății nu se poate înfăptui decît liber și egal, atribute fără de care omul nu e om. Însă dreptatea și egalitatea nu-și găsesc realitatea decît prin frățietate, care le fundamentează economic și le fac posibile numai prin revoluție" (Ion Mihail Popescu, *Doctrina libertății în gîndirea politică a lui Nicolae Bălcescu*, în „An. Univ. Buc. Sociologie", an. XXVII (1973), p. 41). „În ce privește exactitatea și acuratețea materialului informativ, el e un pozitivist printre romantici, un savant cu o inflexibilă conștiință critică în mijlocul unui auditoriu indulgent pînă la naivitate" (Paul Cornea, *op. cit.*, p. 222).

șească o metodă și un stil adecvat. În vremea în care *Alexandria* mai cutreiera încă satele, iar spiritul hiperbolic napoleonian mai stăruia încă în conștiința unui popor cu o străveche tradiție folclorică, Mihai Viteazul nu putea apărea decît pe fundalul unui mit izbăvitor. Cartea lui, istoria, nu trebuia să șteargă doar praful de pe cronici, [112], ci să creeze oameni. [113]. Trebuia înviorat acel spirit de eroism și jertfă, [114], după două veacuri de obidă, speranță și rugină [115]. Bălcescu era conștient că nu se adresează unui public savant ci unor mase aproape neștiutoare de carte. Tocmai de aceea, el avea nevoie de tablouri mărețe, pentru ca oamenii să-l vadă pe Mihai măreț și necruțător în atingerea idealurilor unui popor întreg. Oamenii trebuiau să audă tropotele cailor lui Mihai și șuierul securii spulberînd prin dușmani, trebuiau să vadă [116] aevea miile de obidiți ai pămîntului ridicîndu-se ca unul singur în jurul acelui Făt-Frumos al speranței lor, înțelegîndu-l, iubindu-l și urmîndu-l cu încredere în viață și în moarte. [117]. Fără a face „biografie romanțată“,[118], Bălcescu realiza o

112 „Însușindu-și știința cronicilor și ideologia revoluționară a timpului său, pe care a dezvoltat-o și aplicat-o la împrejurările și nevoile societății noastre, el a dat o operă în care măreția trecutului și cunoașterea liniilor lui de dezvoltare devin o putere a revendicărilor, și luptelor prezente“ (Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 216). „Există puține documente care să ilustreze cu atîta pregnanță cursul unei vieți subordonate total unui ideal umanitar și național“ (B. Cazacu, *Omagiu lui Nicolae Bălcescu*, în vol. *Studii despre Nicolae Bălcescu*, București, 1968, p. 9).

113 Paul Cornea, *Studii...*, p. 247. „Opera sa (a lui Bălcescu — n.n.) raportată la stadiul dezvoltării culturii noastre din acea vreme, se impune prin noutatea spiritului, prin inovația integrală a formudei de creație — situată la interferența istoriei cu beletristica —, prin claritatea și forța de convingere a demonstrației, îmbrăcată în formele exprimării literare moderne“ (B. Cazacu, *op. cit.*, p. 8).

114 În spiit de clasă, A. D. Xenopol spunea : „Bălcescu avea deci, pe lîngă expunerea istoriei lui Mihai Vodă și altă țintă înaintea ochilor, aceea de a aprinde în sufletele cititorilor iubirea de mărire și de glorie a nației române, de a deștepta în ei simțămîntul patriotismului“ (A. D. Xenopol, *Două scrieri istorice asupra lui Mihai Viteazul. Bălcescu și Teutschländer...*, în „Convorbiri literare“, 1880, nr. 2, (1 mai, p. 41).

115 „Bălcescu a folosit argumente istorice menite să probeze legitimitatea drepturilor și năzuințelor care însufleteau păturile oprimate ale poporului român, dar în același timp să le și mobilizeze în lupta lor, prin evocarea trecutului plin de măreție“ (Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 203).

116 Bălcescu „nu urmărește, de altfel, numai să ne înfățișeze oamenii trecutului și faptele lor, așa cum ele s-au petrecut, dar să ne și facă a le vedea“ *(Ibid.* p. 207).

117 Mihai Eminescu scria despre Nicolae Bălcescu : „O neobicinuită căldură sufletească răspîndită asupra scrierii întregi topește nenumăratele nuanțe. Într-un singur întreg și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aevea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea persoanelor și întîmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuința undeva izvodiri proprii ca poeții“ (Cf. Cezar Petrescu, *Despre scris și scriitori*, București, E.S..L.A., (1953), p. 24). Nicolae Bălcescu însuși spunea : „Intuiția, inducția, analogia, fiziologia individelor și a populilor, studiul epocheIor și a doctrinelor și credințelor din acele aglomerațiuni sînt niște științi mai presus de documente și mărturii“ (Cf. C. I. Gulian, *op. cit.*, p. 101).

118 Paul Cornea, *Studii...*, p. 13. Vezi și G. G. Florescu, *Unele aspecte ale concepției lui Nicolae Bălcescu despre suveranitatea țărilor române*, în „Studii și cercetări juridice“, VI (1961), 4, p. 618.

mare monografie științifică, [119], un capitol de istorie a românilor, pentru toți românii. Materialul documentar și bibliografic formează o osmoză perfectă cu cel intuitiv, [120], ceea ce nu „constituie nici un fel de rebeliune împotriva veridicității", fiind vorba „de mijloace figurate, cu rolul de a suplini verigile lipsă ale lanțului, care alcătuiesc versiuni verosimile ale realității și în orice caz nu contravin cu nimic datelor ei fundamentale." [121]. Cel dintîi care a evidențiat procedeul lui Nicolae Bălcescu a fost Mihai Eminescu. În acest sens, el spunea : „Deși Bălcescu se întemeiază pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca lui nu se bagă nicăieri în seamă, precum în icoanele maeștrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de văpsele și desemnul îngrijit linie cu linie. O neobicinuită căldură sufuetească, răspîndită asupra scrierii întregi topește toate nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și, asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroi aevea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea persoanelor și întîmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuința iscodiri proprii ca poeții". [122]. Bălcescu nu recurgea nici la descrierea [123] personajelor și relatarea fenomenelor istorice ; el filozofa pe marginea acestora, [124], judecîndu-și eroii și faptele lor [125] în spiritul rațiunilor istorice universal valabile dar mai cu seamă în spiritul maselor largi populare și ale țării. însăși. Aceasta nu falsifica adevărul istoric ci doar îi dădea o anumită specificitate, îl scotea din starea sa nudică, transformîndu-l, în ultimă instanță într-un mesaj. [126]. Greutatea pe care o dădea el faptelor istorice, realități înseși, erau precumpănitoare în raport cu ficțiunea, cu propriile sale invenții, digresiuni și meditații. Istoricul era „totdeauna stăpîn pe sine, își domina

119 Bălcescu scria „această istorie pe bază de documente indigene și străine. El nu vrea să facă o operă științifică, ci mai degrabă se străduiește să evoce cu evlavie, cu entuziasm și înflăcărată iubire de țară trecutul nostru măreț. Ne mișcă prin căldura sufletului său. El vrea să puie în fața contemporanilor o pilduitoare icoană din trecut și de aceea nici nu ne vor mira intervențiile sale lirice exclamative. Limba este curată, fraza bogată și însuflețită" (Constantin Loghin, *Istoria literaturii române*, ed. I-a, Cernăuți, 1926, p. 61).

120 Pentru Bălcescu „istoria nu trebuie să inventeze, ci să reproducă autentic și obiectiv realitatea timpurilor apuse. De aceea socotea tăcerea preferabilă rostirii unei jumătăți sau unui sfert de adevăr" (Paul Cornea, *Studii...*, p. 222).

121 Vezi Id., *Studiu introductiv*, p. 13.

122 Mihai Eminescu, cf. *Istoria literaturii române moderne*, București, ESPLA, 1954, vol. I, p. 157.

123 „În ideea lui, *descrierea* (subl. n.) trebuia completată cu explicarea, iar această explicare presupunea o dublă relație : determinativă (de la cauză la efect) și funcțională (constatarea elementelor componente ale situației istorice pe baza unui principiu de coerență) (Paul Cornea, *Nicolae Bălcescu și problemele filozofiei istoriei*, p. 29).

124 „Bălcescu nu disprețuiește luminile filozofiei, dar nici nu abandonează terenul sigur al faptelor ; e un veritabil om de știință, care-și sprijină cercetarea pe o documentare riguroasă" (Id., *Studii...*, p. 221).

125 La Bălcescu „fiecare împrejurare trăiește parcă un sentiment, fiecare idee conține, dincolo de sens, o încărcătură de pasiune și energie nervoasă" *(Ibid.*, p. 247).

126 Bălcescu e preocupat mereu de „gîndul de a da o valoare educativă constatărilor lui" (G. Nedioglu, *Istoria literaturii române vechi și începuturile celei moderne*, p. 466).

condeiul, era capabil de cazna giuvaergiului în șlefuirea frazei și în același timp era preocupat de planul arhitectonic de ansamblu". [127]). Așa cum bine a sesizat Paul Cornea, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* — precum și întreaga operă a lui Nicolae Bălcescu, precizăm noi —, „reprezintă o operă clădită după un plan monumental, în care fiecare frază, parcă sculptată, aparține unui vast edificiu, conceput cu grija simetriei. a echilibrului și perspectivei". [128]. Istoricul realiza o mare comuniune cu eroii săi preferați [129] și cu cititorii ; reușea, altfel spus, să îngemăneze, peste timp și spațiu, oamenii, indiferent de condiția lor istorică, într-un ideal comun, el însuși fiind veriga de legătură. Bălcescu știa să culeagă, pe de o parte din realitatea istorică abordată, iar pe de altă parte din necesitățile politico-sociale ale generațiilor dintotdeauna esențialul ; plecînd apoi de la aceste aspecte concrete, [130], el reușea să le abstractizeze, conceptualizîndu-le și făcînd astfel generații foarte depărtate real, în timp și spațiu, să se întîlnească, să se înțeleagă și să conviețuiască în spiritul acelorași gînduri și simțăminte. Bălcescu izbutea cu multă măiestrie să găsească numeroase puncte de legătură între masele țărănești hotărîte să înfrunte cu jertfă și bărbăție pericolul cu speranța rezolvării propriei necesități politico-sociale cu țărănimea generației pașoptiste. Contingența nu numai în vremile de luptă și mărire ci și în cele de înfrîngere, de obidă și nedreptate ! Prin lucrările sale de filozofie socială, Bălcescu înfrățea masele populare, peste granițele timpului ,subliniindu-le identitățile de viață, luptă și speranță. În mijlocul maselor ridica uneori eroii, nu în spiritul lui Carlyle, ci, dîndu-le dimensiuni epopeice, el contura limitele posibilului, al realizabilului. Eroii nu reprezentau, așadar, apariții singulare, unice în destinul lor, ci ele nu erau decît exponenți ai maselor de oprimați, strigătul milioanelor de obijduiți ai soartei. Eroii lui Bălcescu erau frumoși, măreți în fapa și gîndul lor, grandioși adesea mai mult decît fuseseră în realitate. [131]. Nu însemna aceasta falsificarea adevărului istoric, căci, plecîndu-se de la baza documentară propriu-zisă, se realizau personaje pe măsura destinului lor în contextul politico-social. Oamenii sînt cei care creează și vehiculează ideile. Cu cît ideile lor sînt mai mărețe, cu cît mesajul lor își justifică perenitatea, cu atît și creatorii lor se impun contemporanilor și posterității. În spiritul acestui principiu, Bălcescu își conturează și el personajele și eroii. Aceasta nu înseamnă însă că ar sublinia numai aspectele pozitive ale acestora. Eroii lui Bălcescu, pe cît de măreți, pe atît sînt de capabili de greșeli, de poticniri. Cînd luptă cu patimi pînă la jertfa supremă, cînd, din interese minore, nedreptățesc pe cei mulți, eroii lui Bălcescu sînt și rămîn în limitele umanului. El recurgea, ce-i drept, la serviciile imaginației pentru

127 Paul Cornea, *Studii...*, p. 17.

128 *Ibid.*

129 „Bălcescu nu face pur și simplu istorie ; el s-a lăsat substituit de personajul creat" (Nicolae Manolescu, *Cartea lui Bălcescu*, în „România literară", II, (1969), 27 (39), 3 iul., p. 1).

130 La Bălcescu „caracterul empiric intră chiar în definiția modului de cunoaștere" (I. Popa, *op. cit.*, p. 57).

131 Nicolae Manolescu, *art. cit.*

a suplini golurile informațiilor documentare, pentru a reliefa amănuntele, [132], pentru a crea discursuri și dialoguri în care-și expunea propriile sale idei și principii, construind scene vii și strălucite. Prin aceste procedee dădea studiului „un mare dinamism istoric în special în narațiunea bătăliilor, în care, în cadrul mișcărilor fulgerătoare de trupe și al faptelor de vitejie, apar caracteristicile umane ale masei și eroilor săi. [133]. Aceasta dovedea însă o cunoaștere desăvîrșită a materialului documentar [134] și o mare abilitate în folosirea lui.

Nicolae Bălcescu urmărea insistent crearea unei istoriografii active, [135], militante, care să poată depăși principiile minore, pur cronologice, devenind o forță incontestabilă pe plan ideologic și o armă de luptă. [136]. „Ca o istorie să poată aduce aceste foloase, nu trebuie să fie numai ca un șir de oarecare întîmplări politice sau militare uscate, fără nici o coloare, fără nici un adevăr local, nu trebuie să se ocupe numai de oarecare persoane privilegiate, dar să ne arate poporul român cu instituțiile, ideile, sintimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri". [137]. „Adîncind problemele trecutului, Bălcescu a depășit istoria descriptivă, istoria ca șir de întîmplări, și s-a străduit să urmărească firul roșu al luptei de clasă, deși el reducea această luptă de clasă la lupta dintre boieri și țărani", [138], Uneori, Bălcescu făcea un salt valoric foarte mare pentru vremea sa, caracterizînd chiar epocile istorice sub raportul relațiilor social-economice [139] și al contradicțiilor de clasă. Masele populare și în special țărănimea sînt scoase din anonimat, repuse pe adevărata treaptă a edificiului social și național, ca bază „a viitoarelor transformări structurale ale societății". [140]. Poate era și aceasta o încercare de a intui adevărata legitate socială. [141]. Am putea afirma chiar că ceea ce caracterizează cercetarea istorică la Bălcescu o constituie „conexiunea între faptele politice, sociale și economice", ceea ce este „sîmburele inalterabil" al metodei sale. De aici istoricul pornea spre cercetarea instituțiilor politico-sociale : istoria oștirii, istoria economică, istoria socială. Acest lucru era o „noutate fecundă în istoria noastră, căci nimeni pînă la dînsul nu cercetase evoluția socială și formele politice ale istoriei românești". [142]. Luînd interesele majore ale națiunii române [143] drept criteriu în valori-

132 La Bălcescu „nici un amănunt, găsit oriunde, nu se bănuiește și nu se înlătură" (Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, p. 121).

133 Vezi G. Zane, *op. cit.*, p. 61-62.

134 Emil Biedrzyki, cf. Nicolae Armeș, *Nicolae Bălcescu în Polonia*, în „România literară", II, (1969), 27 (37), 3 iul., p. 22.

135 Vezi Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, ed. 1953, vol. I, p. 244.

136 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii...*, vol. II, p. 129.

137 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 58.

138 V. Cheresteșiu, *Nicolae Bălcescu...*, p. 31. Pentru Bălcescu „conceptul luptei de clasă este o constantă a istoriei și ca un punct de vedere în interpretarea acesteea" (Aurel Răduțiu, *art. cit.*, p. 61).

139 C. I. Gulian, *Nicolae Bălcescu*, în vol. *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, Editura Academiei, 1964, p. 179.

140 Alexandru Balaci, *Nicolae Bălcescu în Italia...*, p. 11.

141 Paul Cornea, *Studii...*, p. 224.

142 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 61.

143 La Bălcescu „înainte de toate e națiia, mare sau mică, dar puternică, ori de cîte ori are conștiința menirii sale" (Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 127).

ficarea fenomenelor istorice, Bălcescu nu numai că încearcă să le caracterizeze în acest spirit dar le și clasează. Clasarea valorică în maniera sa de abordare este caracteristică. Personajele pozitive din acest punct de vedere sînt conturate în prim plan, avînd trăsături bine definite, [144], în timp ce personàjele negative, antipatice autorului pentru poziția lor în contextul epocii respective, sînt zugrăvite pe fundal, în plan secund. Este o metodă nouă de realizare la care Bălcescu ținea foarte mult. Pentru aceasta se folosește de verb, realizînd acelt „stil baroc", după expresia lui Tudor Vianu. [145]. Toate aceste procedee, rezultante ale unor îndelungate strădanii, urmăreau victoria unei neîncetate lupte a tuturor epocilor istoriei române pentru realizarea marilor deziderate naționale. În cadrul acestora citäm în primul rînd mesajul libertății, [146], al dreptății, unității și independenței. pentru aceasta se urmărea în fond realizarea adevăratului sens al istoriei, care nu se putea să fie decît în istoria însăși.

În metoda de lucru a lui Nicolae Bălcescu se mai poate surprinde un aspect deosebit de important : tendința spre marile sinteze. Dacă epoca și contextul politico-social i-ar fi permis, dacă vîrsta și studiile ar fi fost similare, Nicolae Bălcescu ar fi fost poate de aceeași prolificitate cu descendentul său, Nicolae Iorga.

4. Nicolae Bălcescu poate fi considerat printre cei dintîi istorici români care folosește critica istorică. În acest sens el face, așa cum s-a spus, o armă de luptă din studiul istoric. Nu făcea el începuturile ci încă din secolul al XVIII-lea se afirmase în istoriografia europeană adevărata critică istorică. Chiar și cronicarii români au încercat, în măsura posibilităților lor, să treacă prin filieră critică personală, adesea subiectivă, evenimentele istorice. Majoritatea lor însă „erau străini de o critică adevărată". [147]. În secolul al XIX-lea Bălcescu se înscrie, alături de Kogălniceanu, Hașdeu, Odobescu, Xenopol și apoi Iorga, printre făuritorii vîrstei de aur ai criticii istorice românești.

Pentru Bălcescu, critica istorică are o deosebită importanță, deși teoretizările în această direcție sînt foarte puține. Orice document și informație bibliografică ru rămîne pentru el în formă nudă, ci capătă semnificații. Critica sau interpretarea bazei documentare face ca aceasta să-și mărească sau nu valoarea, critic devenind, în ultimă instanță condiție *sine qua non* a existenței și perenității operei istorice. Faptele sînt fixate, selectate și prezentate după un anumit criteriu de referință. Rolul criticului nu este numai acela de a vorbi numai despre fenomenele istorice, de a le compara și interpreta, ci el este cel care poate distinge spiritul intim al adevărului istoric, legăturile sale cu întregul context al

144 „Portretele lui Bălcescu sînt construite mai ales din trăsături interioare, din însușirile de caracter și din deprinderile modelelor lui" (Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, p. 36).

145 Id., *Studii de stilistică*, p. 199

146 „Există în scrisul marelui patriot un patos impresionant al libertății, care vibrează în fiecare pagină" (D. Păcurariu, *Prefață*, în vol. Nicolae Bălcescu, *Scrieri*, București, Editura Ion Creangă, 1974, p. 14).

147 Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, ed. III-a, 1940, p. 176.

epocii în care fenomenele analizate s-au petrecut. Este un efort deosebit de care istoricul trebuie să dea dovadă. Prin această metodă a criticii istorice, istoriografia își depășește limitele învechite de a fixa doar o dată controversată ori de a descrie un eveniment istoric oarecare, ci toate acestea devin elemente constitutive care duc la viziunea globală a trecutului. Tocmai de aceea, avînd în vedere importanța hotărîtoare pe care o are istoricul în prezentarea evenimentelor, Bălcescu cerea ca el să fie un „om cinstit și care judecă fără patemi", fără să se grăbească „a afirma decît după dovezi mai temeinice și evidente", [148], ceea ce presupune un ascuțit spirit de obiectivitate. Bălcescu însuși, scriind despre Mihai Viteazul, își desfășura întreaga sa pasiune și iubire de adevăr istoric. „Era vorba de un erou cu mari calități, victimă a propriilor greșeli și a unor ambiții pentru care nu sunase încă ceasul înfăptuirilor. Mai mult decît de destinul tragic al unui om „era vorba de destinul tragic al unei idei, ideea de unitate și independență națională, căreia Bălcescu îi jertfea viața picătură cu picătură, fără să-i vadă perspectiv unei apropiate izbîndiri". [149]. Pe baza surselor documentare pe care le scotea la lumină, istoricul făcea deducții cu valoare axiomatică permanentă. „Sfînt este dreptul oricărei națiuni, oricît de mică ar fi ea", [150], sau „noi trebuie să profesăm respectul naționalităților și egalitatea lor", [151], ceea ce presupune un vast orizont politic și un sensibil simț istoric. Militantismul lui Bălcescu nu se oprea aici. Istoria lui Mihai Viteazul trebuia să fie ea însăși „piatra de temelie a unității naționale". [152]. Se surprindea așadar spiritul intim al evenimentelor istorice și permanențe istorice fundamentale ale poporului român, ceea ce era un mare profit pentru istoriografia modernă. Făcuseră sforțări ca să ajungă la acest rezultat și un Gheorghe Șincai și Petru Maior, dar rezultatele lor rămăseseră în stare incipientă. Înțelegînd că faptele „valorează în istorie în limita semnificației pe care le-o atribuie istoricul", Bălcescu tăia nodul gordian al problematicii istorice. Un eveniment istoric poate fi abordat de numeroși istorici dar ceea ce da valoare fiecărui studiu în parte este tocmai capacitatea istoricului de a-l interpreta de pe poziții cît mai originale și în același timp de a-i sesiza mesajul pe care-l transmite peste veacuri generațiilor. Critica istorică devine așadar cu tendință partinică chiar în anumite cazuri, dacă avem în vedere că sistemul de referință trebuie să fie universal valabil. Critica privește elementele structurale ale fenomenelor propriu-zise în totalitatea lor. Orientarea criticului spre un anumit sistem de referință care trebuie să aibă ca element esențial umanismul activității sociale, ridică valoarea acestuia în planul suprastructurii sociale a epocii sale. Dar critica nu înseamnă, în concepția lui Bălcescu, repovestire sau comparație, ci o analiză profundă în perspectiva viitorului. Condiția de bază pe care ne-o sugerează însă este sincronismul cri-

148 Cf. G. Zane, *op. cit.*, p. 56.
149 Paul Cornea, *Studiu introductiv*, p. 16-17.
150 Cf. G. Zane, *op. cit.*, p. 18.
151 *Ibid.*
152 Cf. *Ibid.*, p. 27.

ticii istorice cu ideologia epocii în care este făcută. Din această cauză nu poate fi vorba de o critică universal valabilă, ci ea evoluează, chiar dacă se referă la un singur fapt istoric în funcție, pe de o parte, de datele informaționale pe care cercetarea documentară le-a scos la lumină între timp, iar pe de alta în funcție de convingerile filozofico-sociale ale epocii. Istoricul trebuie să cunoască și să înțeleagă întregul complex al ideologiei vremii și societății sale. Pe lîngă aceasta trebuie adăugate o serie de calități indispensabile adevărului istoric : răbdare, erudiție, agerime și o concepție înaintată despre lume și viață. Operele lui Bălcescu sînt, din acest punct de vedere adevărate lucrări științifice în care nu numai documentația și dispunerea materialului ci și aparatul critic denotă un bun cunoscător al metodelor moderne de lucru.

Departe de a fi urmărit delectarea proprie în studiul său, Bălcescu a depus o muncă uriașă, realizînd o sinteză istorică privitoare la o epocă și o temă aproape neabordată în istoriografia românească pînă la acea vreme. Prin metoda de lucru, dar mai ales prin interpretarea ce da fenomenelor istorice, Bălcescu punea bazele studiului istoric cu tendință. Deși era o lucrare de pionierat în istoriografia modernă, istoricul român reușea totuși să realizeze o unitate perfectă între mesajul evenimentelor istorice și aspirațiilor maselor largi populare ale vremii sale. Opera lui, pe lîngă descoperirea adevărului istoric, avea drept scop „să smulgă pe cititor din inerție, biciuindu-i simțul de responsabilitate cetățenească". Bălcescu acționa astfel pe un plan dublu : politic și publicistic în rezolvarea problematicii politico-sociale a pașoptiștilor români, folosindu-se pentru această atît de arma criticii, cît și de critica armelor.[153]. El devenea astfel cel dintîi care folosea, în accepțiunea modernă a noțiunii, critica istorică în lupta de clasă. Istoricul avea de acum datoria să descopere adevărul istoric și prin aceasta mecanismul legității sociale și a transformărilor structurale în contextul evolutiv. Bălcescu nu se sfia să afirme că „sînt adevăruri d-acelea care dau pe față toate rănile unei nații, care aruncă lumină asupra căderii popolului ș-asupra cauzei acestei căderi și care explică mii de neînțelesuri-adevăruri care nu sînt niciodată destul de repetate și pe care adesea, stăpîniți de un sentiment de egoism național, le ascundem".[154]. Stăpînind perfect materialul documentar, Bălcescu recurgea adesea la oratorie pentru ca verbul său să devină mobilizator în mase, iar permanențele istoriei să devină arme imbatabile. „Românii în care elementul de viață e puternic, românii înzestrați de natură cu toate facultățile cerute pentru o dezvoltare mare morală și intelectuală vegerează azi în mijlocul vieții și mișcării generale. Pentru ce această adormire ? Istoria străbunilor, bogată de suvenire glorioase, nu-i deșteaptă ? Urmași ai romanilor care dictară legi lumii d-atunci, nu-și aduc aminte de luptele strălucite ale părinților lor, de laurii cîștigați pe cîmpul de bătaie ? Vorbele Independență, Patrie, Naționalitate nu cheamă în inima lor nici o simțire nobilă ?"[155]. În felul

153 Paul Cornea, *Prefață*, în vol. Nicolae Bălcescu, *Scrieri alese*, București, Editura Minerva, 1973, p. VII.

154 Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 244.

155 *Ibid.*

acesta masa de lucru a istoricului se transforma într-o tribună de la care el își exprima gîndurile, convingerile și speranțele, afirmînd sau negînd, înfierînd sau apărînd, demascînd ori mîngiind. Adesea întrebările retorice priveau problemele fundamentale ale existenței naționale însăși, răspunsul fiind așteptat din partea milioanelor de ascultători imaginari, cărora Bălcescu li se adresa. Întrebîndu-și interlocutorul „pentru ce țara e-mpărțită și supusă la streini ?“ [156] istoricul nu numai îl antrena în discuție dar îi devenea în acel moment judecător. El se situa pe poziția acelor generații ancestrale în vremea cărora țara nu era supusă și nici împărțită, biciuind în felul acesta lașitatea connaționalilor săi din ultimele veacuri. Acest procedeu trebuia însă aplicat cu multă obiectivitate, „fără patemi“, [157], ci în spiritul tradițiilor istorice ale poporului român. În acest fel Bălcescu pregătea terenul propice realizării „destinului“ românilor în contextul istoriei universale. Națiunea română, care „este mare, cred mai la zece milioane, este compactă și cuprinde tot ținutul de la Tisa la Marea Neagră și din Carpați la Balcani“, [158], „dintre toate națiile Orientului“, are „cel mai frumos viitor“. [159]. În perspectiva realizării unor asemenea deziderate majore ale națiunii, istoricul trebuie, după concepția lui Nicolae Bălcescu, să folosească toate mijloacele pe care i le pune la îndemînă știința istoriei și în limitele pe care i le permite obiectivitatea și veridicitatea științifică, să-și convingă cititorii și auditorii de importanța actului respectiv. Astfel, toate fenomenele istorice, tot materialul pe care i-l poate furniza baza documentară, se concentrează într-un complex unitar, pe care istoricul trebuie să-l reliefeze.

Mai mult, cercetarea istorică nu se oprește aici. Ea trebuie să dovedească nu numai drepturile unui popor asupra unui anumit teritoriu „pe harta lumii“, sau „să-și reclame acest loc și libertatea sa în numele suvenirilor istorice, ca dreptul să ajungă a fi respectat și recunoscut de celelalte națiii“, ci ea să dovedească „folosul ce a adus și poate aduce lumîi acea națiune“, trebuie să arate formula înțelegătoare și socială ce ea reprezentează în marea carte a înțelegerii și a istoriei omenirii“. [160]. Această poziție deosebit de înaintată pentru acra vreme propunea teza, dezvoltată ulterior, că oamenii și națiunile trăiesc în istorie și prin istorie. Această știință este cea care distinge legăturile intime între formațiunile sociale, legile obiective care guvernează evoluția acestora în contextul umanității. Bălcescu se dovedea a fi un istoric realist, cunoscător profund al realităților istorice, atît pe baza bogatului material documentar de care dispunea, cît și din propria sa experiență revoluționară, iar ipotezele și interpretările sale erau „apropiate de dialectica realului“. [161]. El însuși era un convins „luptător pentru libertatea națională și socială“, care, înainte de orice, relevînd adevărul istoric, oferea poporului său

156 *Ibid.*
157 Id., *Opere*, vol. IV, p. 138.
158 *Ibid.*, p. 210.
159 *Ibid.*
160 Id., *Opere alese*, ed. 1953, vol. II, p. 11.
161 Paul Cornea, *Studii...*, p. 244.

umilit sprijinul unor argumente incontestabile". [162]. Bălcescu, și cu el istoricul însuși, se integra activ în contextul social. Se propunea o armonioasă împletire a teoriei cu practica și o revalorizare a materialului istoric din această perspectivă. „Bălcescu nu este filozoful pur, cantonat în sfera ideilor abstracte, a speculațiilor sterile, ci filozoful pentru care gîndirea și practica reprezintă un tot unitar, o modalitate organică și esențială proprie oricărei filozofii care păstrează o legătură permanentă cu terenul solid și de neînlocuit al vieții". [163]. Această legătură indisolubilă dintre teorie și practică, la nivelul concepției lui Nicolae Bălcescu, formează un act unitar al cunoașterii. „Depășind empirismul, descriptivismul, în cunoașterea fenomenelor sociale, el se va situa ferm pe linia teoretizării faptelor reale, elaborînd sinteze fecunde pentru gîndirea filozofică și social-politică postrevoluționară". [164].

5. Dacă avem în vedere că Nicolae Bălcescu se impunea în cultura român cu un sfert de veac înaintea lui Mihai Eminescu, realizările sale sub raport stilistic sînt dintre cele mai remarcabile. Nu trebuie uitat faptul că în perioada primei jpmătăți a veacului al XIX-lea o serie de curente au frînt dezvoltarea limbii și literaturii române. Bălcescu se situează pe o poziție net superioară sub acest aspect, recurgînd la limba veche românească, limba cronicarilor, pentru a-și forma un stil propriu de exprimare. Această încercare deosebit de curajoasă și riscantă pentru vremea aceea în ceea ce privește viabilitatea operei, a făcut din autor nu numai un mare cărturar ci și un pionier al limbii române moderne. „Cînd străbați rîndurile pătrunse de entuziasm ale acestei cărți, te simți cine știe la ce depărtare de toate producțiile oamenilor de la 1848 și uneori și după această epocă de renaștere națională și de păcate neiertate împotriva limbii ; nu mai găsești acolo nici perioadele greoaie ale lui Asachi egale în lungimea lor încurcată cu ale cronicarilor, dar fără de farmecul naiv și blajin al acestora, nici misticismul pindaric și apocaliptic al operelor din urmă, ieșite din condeiul așa de roditor al neobositului Eliade, nici anemia prozaică a puținelor fragmente rămase din poezia timpului, poezie cam nesigură și puțin cam ridiculă în care o biată idee informă se clatină într-un chip vrednic de milă pe neegalele picioare ale unui vers schilod din naștere". [165].

Măreția eroilor și a evenimentelor istorice desprise în opera bălcesciană era fără egal în literatura română. Călugărenii și eroul-simbol al românilor căpătau dimensiunile unui Crai Nou intrat demult în legendă. Toată bucuria victoriilor românești cîștigată de-a lungul vremurilor era concentrată în această descriere. Cîrlova și Alexandrescu nu au reușit să smulgă cititorului, — cîntîndu-i ruinele —, sentimente de o mai mare intensitate decît Bălcescu. Dacă *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* ar fi fost terminată înainte de Revoluția de la 1848 și publicată în

162 *Ibid.*
163 I. Popa, *op. cit.*, p. 65.
164 *Ibid.*, p. 65.
165 Nicolae Iorga, *Pagini din tinerețe*, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 65.

aceeași vreme într-un tiraj de masă, evenimentele de la jumătatea veacului trecut, credem, ar fi avut un alt curs. Era îndreptățită afirmația lui Nicolae Iorga că „în acea atmosferă de limbă greoaie, care-și lepăda amorțeala cronicărească numai pentru a se modela după formele rigide ale unei latinești îndoielnice, în care cuvintele cad pe rînd sub secera italieniștilor, latiniștilor și franțuziștilor, limba curată a lui Bălcescu e o adevărată minune și te prinde mirarea cum de a îndrăznit să scrie așa omul acesta în ajunul bahanalelor Academiei transilvănene și epopeilor patriotice, sub regimul literar al calendarelor lui Asachi, în același timp cu fabulele informe, cu baladele în agonie, cu articolele științifice asupra guta-perșiei". [166]. Nicolae Bălcescu realizează un adevărat record în epoca sa : eliberarea stilului din încorsetarea vorbelor goale, căutarea ideilor și reliefarea lor într-o formă moderată, accesibilă, reținută, plină de bunul simț al măsurii. Din această cauză, expresia lui Bălcescu devine echilibrată, plină de satisfacții intelectuale superioare. În limba aceea „clară, flexibilă, muzicală", care „e capabilă să îmbrățișeze dialectica ideii în toată mișcarea ei capricioasă, trecînd de la vehemență și energie virilă pînă la dulceața melancoliei și amărăciunea durerii", [167], istoricul punea temelia adevăratei istorii a românilor. Alături de Mihail Kogălniceanu el atingea culmile cele mai înalte ale istoriografiei române moderne în primele ei stadii. Cei doi se înscriau în fond pe linia tradițiilor istoriografice românești, avînd la bază nu numai cronicile și letopisețele medievale ci și un număr impresionant de documente originale. aDcă Mihail Kogălniceanu, odată cu maturizarea și completarea studiilor universitare, va deveni mai greoi în exprimarea unor idei prin perioade lungi și fraze stufoase, căutate și gustate de intelectualul fin dar greu accesibile cititorului de rînd, Bălcescu își păstrează pînă la sfîrșit crezul nealterat.

Pe lîngă calitatea incontestabilă de istoric, Nicolae Bălcescu este un scriitor. Un scriitor, nu în înțelegerea actuală a noțiunii, ci prin raportare la capacitatea de a emite exprimări stilistice. Bălcescu nu falsifică adevărul istoric, ci tocmai pe acesta îl caută cu asiduitate și se străduiește să-l redea cît mai obiectiv posibil. Adresîndu-se însă maselor, istoricul se străduiește ca și forma de redare a adevărului istoric să fie nu numai accesibilă ci și captivantă. Din acest punct de vedere el realizează un stil propriu, o limbă românească autentică și adevărată, care este, după afirmația lui Mihai Eminescu, „culmea în care a ajuns românimea". [168].

Fără a rămîne la nivelul aprecierilor generale ale problemei, vom încerca, în limitele admise de prezenta comunicare, să ne referim la aspectele formale ale operei lui Nicolae Bălcescu.

Remarcăm în prim plan caracterul oratoric al expresiei bălcesciene. Istoricul nu scria pentru biblioteci, scria pentru oameni, pentru mase. Urmărea educația acestora în spiritul tradițiilor istorice de luptă, pentru

166 *Ibid.*
167 *Ibid.*, p. 23.
168 Cf. Cezar Petrescu, *op. cit.*, p. 24.

unitate și independență ale poporului român. Pentru aceasta trebuia să facă din istorie și din fenomenele istorice atît arme de luptă cît și mijloace pedagogice. Observăm, din acest punct de vedere o exemplară armonizare a vieții particulare a autorului cu propria sa operă și cu mesajul acesteia, o legătură indestructibilă între teorie și practica imediată. Maniera de abordare a problematicii istorice în perspectivă retorică era o noutate în istoriografia română. Bălcescu citise, fără îndoială, însă din Cicero, Demostene și Bossuet și de aceea procedeul îl putea mînui cu ușurință. Există în opera sa fragmente destul de întinse, demne de a face parte dintr-o antologie de oratorie realizată după cele mai exigente criterii. Kogălniceanu și Iorga îl vor depăși mai tîrziu, Titulescu și Delavrancea îi vor prelua mesajul, dar Bălcescu rămîne, totuși, de neînlocuit în cultura română. Prin sobrietatea vibrantă care-l caracterizează, prin viziunea mesianică a soluționării problematicii istorice, prin fondul și forma unei opere care face trecerea de la istorie la literatură și invers, Bălcescu se înscrie la loc de frunte printre clasicii culturii naționale.

Bălcescu scria, adresîndu-se unui auditoriu imaginar, întregii națiuni române : „Călugăreni ! Termophile al românilor ! Cîte inimi nu tresar la suvenirea ta ! Cîte suflete nu aprinzi ! Cîte brațe nu armezi ! Cînd românul și-ar pierde de tot credința, cînd orice scînteie de patriotism s-ar stinge în inima lui, numele tău singur ar fi în stare să-l ridice, să-l entuziasmeze și să-l facă a muri luptîndu-se sau a triumfa !“ [169]. Comparativ cu Mihail Kogălniceanu, în formularea oratorică, Bălcescu este capabil de mai multă concentrare a expresiei și a ideilor, ceea ce-i dă un pronunțat spirit mobilizator al maselor de auditori. Bălcescu urmărește ideea în prim plan, Kogălniceanu formularea artistică a exprimării acesteia. La Bălcescu materialul pare uneori brut, în stadiul nudic, la Kogălniceanu, ca și la Iorga de altfel, conceptualizarea antrenează un proces complex, unitar, însă, în care imagini multiple se succed cu rapiditate, realizînd, în cadrul fiecărei fraze-perioade, tablouri picturale, de o monumentalitate caracteristică. La cei doi exprimarea capătă o anumită monotonie prin mulțimea și varietatea digresiunilor, la Bălcescu, păstrîndu-se permanent legătura cu terenul viu al evenimentelor, verbul este plin de înflăcărare, antrenant și palpitant. De la relatare la reflexie și de la aceasta la actualizare este un drum extrem de scurt. „Retorismul nu devine la el o formă agresivă a subiectivității, care impune lumii să se costumeze în straie țipătoare. Deși încorporează o gamă largă de mijloace, acelea tocmai de care vorbesc tratatele de poetică (...), retorismul nu e nici strident, nici ostentativ. Tonul e cald și în același timp solemn. Lirismul său se caracterizează prin pudoare și gravitate. E un lirism curat ca lacrima, de o reală austeritate morală și înălțime de cuget“. [170]. Bălcescu era o fire dinamică, — „om al acției“ —, și tocmai de aceea caracterul retoric al operelor sale răspunde necesității interioare de a da expresie unor impulsuri lăuntrice, pentru a mări nu numai intensitatea emoției ci și reușita. Istoricul se impune cititorilor săi

169. Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, I, p. 247.
170 Paul Cornea, *Studiu introductiv*, p. 17. Vezi și *Istoria literaturii române*,

cu mai multă forță, fraza sa avînd „puterea unei convingeri absolute și a unei voințe care nu iartă și nu concede nimic". [171]. Vorbirea e de o gravitate copleșitoare care creează impresia unei mari primejdii se apropie și în fața căreia auditoriul trebuie să rămînă neclintit. Bălcescu devine astfel un comandant imaginar a cărui oștire e națiunea întreagă. Seriozitatea lui e pe măsura temelor abordate. Adeseori, de la îndemnuri la meditații profunde, de la descrieri la reculegeri nostalgice, de la fragmente de document la discursuri improvizate, drumul e foarte scurt. Totul se armonizează, devine parte indestructibilă dintr-un întreg, iar autorul, sculptorul care-și cunoaște și-și stăpînește bine uneltele. După afirmația lui Tudor Vianu „narațiunea și discursul sînt principalele forme de artă ale lui Bălcescu". [172]. Aceasta face din autor unul dintre foarte puținii scriitori retorici ai literaturii române.

Nicolae Bălcescu era un șlefuitor al expresiei, nimic inutil, nimic de umplutură în opera sa. O perfectă armonie între conținut și formă, între idee și exprimarea ei, dă un caracter de autenticitate clasică. Pentru începuturile literaturii și istoriografiei moderne la români, Bălcescu poate fi asemănat cu Brâncuși din domeniul sculpturii. Afirmăm aceasta, avînd în vedere capacitatea sa de concentrare și stilizare, de găsire a echivalentului ideal pentru idee. În esența sa, Bălcescu rămîne un țăran autentic, capabil de a grăi în proverbe, de a spune legende și a cînta balade, de a-și stîmpăra jalea și amarul în fiorul viersului de doină, de-a blestema și sudui, de-a munci și de-a lupta fără rezerve. Tocmai de aceea, felul în care el își înțelege eroii de care se ocupă este accesibil și captivant pentru românii din toate timpurile, fiindcă se încadrează perfect într-un fond comun, unui mod de gîndire și de expresie autohton. Era tocmai ceea ce Bălcescu propunea tuturor celor care se ocupă de istoria și literatura unui popor de a păstra nealterată „culoarea locală" în scrierile lor. Această trăsătură îl îndreptățea pe Tudor Vianu să afirme că unele dintre „episoadele narative sau din tablourile istorice ale lui Bălcescu sînt adevărate basoreliefuri literare, inspirate din caldul său sentiment național". [173]. Textele bălcesciene închid în ele forța magică a unui suflet consacrat în întregime unei cauze naționale, acea forță menită să electrizeze masele și să le convingă de necesitatea acțiunii revoluționare în vederea cuceririi unor drepturi politico-sociale și realizării unor idealuri naționale. „Culoarea locală" pe care o cerea Bălcescu în istoriografie era împrumutată de la Thierry, care înțelegea prin aceasta „o cale spre adevărul istoric prin cultivarea detaliului și o manieră stilistică capabilă să imprime operei de istorie un nteres, un caracter de epocă, păstrîndu-i totuși autentcitatea științifică". [174]. Istoricul își premedita fraza ; căuta forma desăvîrșită din punct de vedere stilistic pentru a-și exprima ideile. Manuscrisele sale dovedesc, ca și la Mihai Eminescu, o grijă deosebită pentru citatele din letopisețele și documentele

București, Editura Academiei, 1968, p. 525.

171 G. Zane, *op. cit.*, p. 5.

172 Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, p. 206.

173 *Ibid.*, p. 199.

174 G. Zane, *op. cit.*, p. 61.

vechi. Le aduna, și le însușea iar apoi le folosea pentru a-și îmbrăca în ele propriile sale gînduri. Nu același interes manifesta istoricul pentru neologismele și elementele cosmopolite din limba română, în ciuda tendințelor la modă din vremea sa. Această atitudine poate avea în vedere cele spuse de Mihail Kogălniceanu : „să ne ferim, domnilor mei, de această manie care atrage asupra noastră rîsul străinilor (...). Să ne coborîm din Ercul, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ținea ; și dimpotrivă, dacă izgonind demoralizația, și neunirea obștească care ne dărîmă spre pieire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăției, a patriotismului, a unei civilizații sănătoase și nu superficiale, cum o avem, atunci vom fi respectați de Europa, chiar dacă ne-am trage din hoardele lui Gingis-Han". [175]. Pe lîngă limba specific românească, Bălcescu adăuga, în descrierile sale, elemente de viață autentică. Înfrumusețea tablourile, dramatiza evenimentele, învia eroi și fapte, crea discursuri și amănunte neprevăzute, fără a denatura prin aceasta adevărul istoric. Însușindu-și vastul material documentar, istoricul povestea apoi faptele unui auditoriu imaginar. Ca un bun retor, tatona terenul, cunoștea sensibilitățile, amplifica ceea ce considera că interesează și rezuma ceea ce plictisea pe ascultătorii săi. În felul acesta făcea din istorie viață și această viață o reda vieții curată, autentică și plină de învățăminte. Metoda dădea studiului său istoric dinamism și vitalitate. iar prin aceasta îi asigura viabilitatea.

Preocupat de evocarea trecutului în imagini de frescă, [176], Bălcescu realizează victoria „compoziției și mai ales a stilului asupra complexității datelor documentare". [77]. După exemplul lui Thierry el avea o „concepție artizanală asupra scrisului", [178], urmărind cu asiduitate realizarea expresiei desăvîrșite sub aspect stilistic. Nimic nu a trecut cu vederea. Frazele erau concepute ca unități ritmice, echilibrîndu-le cadențele, favorizînd pauza respirației după intervale egale, preocupîndu-se de nuanțarea direcției prin diversificarea intonației. [179]. După cum observa George Călinescu, „fraza îi era dreaptă, bine bătută, cu respirații firești, scutită de vulgaritățile graiului vorbit și mai cu seamă expurgată de pitorescul dialectal ce încarcă scrierile de informație ale moldovenilor". [180]. Pentru Bălcescu forma nu este însă un scop în sine ci un mijloc. „Cînd n-are cineva decît vorbirea spre a-și propaga ideile, trebuie s-o întrebuințeze tare mult și acei ce au idei sănătoase și folositoare au datoria sfîntă a le propaga". [181]. În acest sens, Bălcescu însuși constituie un exemplu demn de urmat, deși pentru a ajunge la stadiul de percepere a muzicalității frazei și a realizării acelei muzicalități e un drum lung !

175 Mihail Kogălniceanu, cf. V. Haneș, *op. cit.*, p. 181-182.

176 P. P. Panaitescu, *Nicolae Bălcescu în istoriografia română*, în „Scrisul românesc", Craiova, 1 (1928), nr. 3 (ian.), p. 35.

177 B. Cazacu, *loc. cit.*

178 Paul Cornea, *Prefață*, p. XII.

179 Id., *Studiu introductiv*, p. 19. Vezi și D. Murărașu, *op. cit.*, p. 246.

180 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 181.

Pentru Nicolae Bălcescu stilul nu e mai important decît adevărul istoric. El își clădește în așa fel operele încît, chiar și „fără podoaba stilului", ele să vorbească „puternic în inimile românești". [182]. Cu toate acestea, stilul său e vioi, plin de claritate, captivant, presărat cu dialoguri și digresiuni de la baza documentară. Aceasta o făcea nu falsificînd adevărul istoric ci împrospătîndu-l și dîndu-i culoare. Tocmai aceasta, în ultimă instanță, a dat viabilitate operei sale, în ciuda faptului că informația documentară a fost depășită la scurt timp după moartea autorului. „Opera aceasta, amestec de știință serioasă, neobișnuită pe acea vreme de muncă ușoară și fără temei, și de patriotism cald, care, uneori, în dauna faptelor ce ed reptul, răspîndește ca o aureolă de simpatie în jurul faptelor de vitejie străbună, cartea aceea de aur, unde povestirea are farmecul legendei, unde stilul înțelept și fără pretenții sună pe alocurea, în simplicitatea lui mîndră, ca un fragment de epopee, e Istoria lui Mihai Viteazul". [183]. Aceeași atitudine în fața operei bălcesciene o păstrează și Grigorie Tocilescu : „Ce culoare și energie ! Narațiune plină de mișcare, de căldură ! Tablouri vii și strălucitoare, elocvență colorată, entuziasm poetic ! Citirea cîtorva pagini te răpește, te înflăcărează". [184].

În stilul lui Bălcescu se surprinde o caracteristică specifică în folosirea verbului. „Faptele eroului slăvit sînt povestite la prezentul istoric și participă la via lumină evocativă a acestui timp ; isprăvile adversarilor sînt narate la trecut și sînt împinse, o dată cu aceasta în planuri mai umbrite ale reprezentării". [185]. Această observație aparține lui Tudor Vianu, care rămînea nu numai surprins ci și entuziasmat de această realizare stilistică : „Mare meșter este Bălcescu în întrebuințarea verbului. Mai ales în succesiunea timpurilor, obține el efecte stilistice dintre cele mai interesante". [186]. Bălcescu propunea istoricilor intuirea acelui „prezent etern" [187] în care să exprime adevărurile permanent valabile ale științei istorice. În acest spirit el însuși a reușit să realizeze acea grandioasă epopee națională închinată lui Mihai Viteazul. Măreția evenimentelor istorice îi smulgeau condeiului său adevărate jerbe pline de patos, energie și armonie, într-un echilibru perfect și o simetrie clasică. „Ceea ce-i imprimă o notă deosebită, ușor de recunoscut la primele fraze cînd te apropii de el ,e limpezimea și vioiciunea, cum și desfășurarea lui capricioasă, de contraste adeseori, cînd în ritm de perioade maiestuoase, ori cu învălmășiri de cuvinte cu ceva clocotitor, năvalnic, cînd în cadențări redînd reculegerea, liniștea, duioșia. Se desprinde din stilul său o dublă înrîurire : a clasicilor și a romanticilor, predominînd însă cea din urmă și aceasta l-a ajutat cu deosebire să dea altă înfățișare prozei noastre istorice". [188].

181 Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 69.
182 Id., *Opere alese*, vol. I, 1953, p. 229.
183 Nicolae Iorga, *Pagini din tinerețe*, vol. I, p. 65.
184 Grigore Tocilescu, *op. cit.*, p. 58.
185 Tudor Vianu, *Studii...*, p. 199. Id., *Arta prozatorilor*, p. 41.
186 *Ibid.*, p. 39.
187 *Ibid.*, p. 40.
188 Ovid Densușianu, *Literatura română modernă*, București, 1931, p. 58.

Nicolae Bălcescu rămîne în cultura românească drept un istoric și un scriitor. Operele sale fac legătura dintre istoriografie și literatură. „Bălcescu a dat modele de proză ce au rezitat eroziunii și sînt sub raportul vocabularului, al tăieturii frazei și al ritmului interior de o surprinzătoare noutate". [189]. Entuziasmat de măreția eroului său preferat, Mihai Viteazul, Nicolae Bălcescu a dat literaturii române un erou unic în felul său, aproape complet deosebit de Mihai Viteazul. Bălcescu a căutat să pătrundă în esența gîndirii și simțirii eroului său, să-i înțeleagă năzuințele, greșelile, poticnirile și înălțările, să-l înțeleagă ca om în complexitatea manifestărilor sale. În felul acesta el a depășit de mult limitele studiului istoric al vremii sale, dar, fiind un deschizător de drumuri în acest sens, nu a rămas lipsit de o serie de exagerări. Din această cauză „opera aceasta neadevărată a ieșit minunat de frumoasă în haina artistică, atît de fin lucrată". [190]. Am putea afirma chiar că, în ciuda intenției inițiale de a scrie istoria lui Mihai Viteazul și a epocii lui, Nicolae Bălcescu a realizat primul roman istoric românesc, hrănit din abundență din materialul documentar. E un roman realist, în care se pot întrevedea însă cu ușurință urmele romantismului epocii, un roman care păcătuiește prin aceea că, în esența sa nu prezintă lucrurile cum au fost ci cum ar fi dorit autorul său să fie. Astfel, Niocale Bălcescu, deși s-a vrut un istoric, un mare istoric al nației sale, prin felul în care și-a conceput și realizat opera, se înscrie mai întîi la loc de frunte printre scriitorii români clasici și numai după aceea printre promotorii istoriografiei române moderne. [191]. „Bălcescu n-a fost un creator de ficțiuni artistice însă operele lui istorice și economice, prin cultul expresiei, ordonanța arhitecturii, sentimentul care le animă, aparțin literaturii cel puțin ca stil, dacă nu ca subiect și intenție". [192].

Exegeții operei lui Nicolae Bălcescu au surprins și un alt caracter, acela de proză poetică. Chiar „Românii supt Mihai Voievod Viteazul" reprezintă puntea de trecere între știință și poezie". [193]. Am putea spune că elementele poetice ale operei bălcesciene se surprind nu numai în domeniul expresiei stilistice ci și ale gîndirii sale filozofico-istorice. Adevărul istoric, în esența sa rămîne însă nealterat. „Forța impulsurilor subiective și a elanurilor poetice e stăpînită de disciplina cercetătorului obiectiv, care vrea să servească înainte de toate adevărul". [194]. Nervul său poetic se resimte în cadențarea frazei și a ritmului general de exprimare, în coloristica descriptivă a acțiunilor și peisajelor cît și în modul general de înțelegere a dinamicii și determinismului social. Scrii-

189 Paul Cornea, *Studiu introductiv*, p. 23.

190 Nicolae Iorga, *Pagini din tinerețe*, vol. I, p. 96. „În povestirea lui Bălcescu, Mihai nu e adevăratul Mihai, așa cum ni-l arată înaintea ochilor descoperirile mai tîrzii și cum trebuie să-l vadă un nou istoric al său. În schimb, dacă nu e adevăratul Mihai, e mai frumos decît dînsul, mai viu, și trebuie s-o recunoaștem, mai mare. E un erou de epopee cu toate însușirile și defectele acestuia" (*Ibid.*, p. 94).

191 Vezi *Istoria literaturii române moderne*, București, 1944, vol. I, p. 71.

192 Paul Cornea și D. Păcurariu, *op. cit.*, p. 450.

193 *Ibid.*

194 Paul Cornea, *Studii de literatură*, p. 226.

torul însă „nu e un colorist ; e un poet cu simțul muzicalității frazei și un filozof mai mult decît un pictor" ; [195] un „poet cu inimă fierbinte, cu reacții vii, deși refulate și ascunse celor mai mulți din discreție de pudoare". [196]. Numai într-un limbaj poetic, plin de expresivitate și sensibilitate artistică înțelegea Bălcescu să compună o epopee națională închinată unuia dintre cei mai mari eroi ai poporului român. „Sufletul lui de poet îl ducea mereu spre dramatizarea acțiunii și spre exuberanțe de lirism, cu același suflet l-a făcut să întrezărească pentru țara lui zile de înseninare cu dorul de a înțelege mult mai puțin, cu acele presimțiri care sînt un privilegiu al sensibilității poetice". [197].

Istoriografia românească posterioară epocii lui Nicolae Bălcescu nu a respectat decît într-o foarte mică parte direcțiile sale stilistice, deși „Românii supt Mihai Voievod Viteazul" a dovedit pe deplin utilitatea acestui procedeu pentru asigurarea pătrunderii în mase a operelor istorice. Așa cum preciza Cezar Petrescu, „sînt oameni sortiți prin firea lor înfocată să se mistuiască într-o văpaie de la naștere pînă la moarte". [198]. Această afirmație se potrivește atît de bine lui Nicolae Bălcescu, avîndu-se în vedere întreaga sa viață și activitate. Astfel de oameni „fiindcă de la naștere pînă la moarte ard și se mistuie — de la naștere pînă la moarte radiază în preajma lor aceeași dogoare a avîntărilor, același tumult de revolte, de speranțe, de fapte îndrăznețe". [199].

Nicolae Bălcescu este un adevărat Miron Costin al veacului al XIX-lea, care „a creat primul monument clasic al istoriografiei noastre, după opera marilor cronicari, și a făurit proza de idei modernă". [200].

195 Id., *Prefață*, p. XXIII.
196 Id., *Studiu introductiv*, p. 16.
197 Ovid Densușianu, *op .cit.*, p. 58.
198 Cezar Petrescu, *op. cit.*, p. 9.
199 *Ibid.*, p. 9-10.
200 George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, Editura Științifică, 1969, p. 438.

IDEI DESPRE ROMANIZAREA LUMII DACE ÎN OPERA LUI PÂRVAN

ION IONIȚĂ

O retrospectivă oricît de sumară a tot ceea ce V. Pârvan a lăsat pentru urmași duce la constatarea că în centrul preocupărilor sale istorice s-au aflat constant două mari probleme. Cea dintîi era istoria înfloritoare a lumii traco-getice, iar cea de a doua, legată organic de prima, o constituia „romanismul", ca fenomen de largă și profundă restructurare etno-culturală — inclusiv a traco-geților — în antichitatea clasică și tîrzie. Ambele probleme alcătuiau, atunci ca și acum, aspectele fundamentale ale studiului despre etnogeneza poporului român.

Conștient de nivelul foarte scăzut la care se aflau investigațiile din România cu privire la antichitățile daco-romane, ca și de măsurile ce trebuiau înfăptuite, Pârvan a conceput, dealtfel ca în toată activitatea sa, o adevărată strategie de perspectivă, pregătind cu grijă condițiile necesare pentru desfășurarea unei laborioase și moderne activități de cercetare[1]. În acest scop, el a instruit o întreagă pleiadă de tineri, pe care, la cursuri și seminarii, ca și la cercetările de teren, i-a îndrumat cu o aleasă pricepere și dăruire. Pentru a desăvîrși formarea lor, Pârvan reușește în 1920 să întemeieze *Școala română din Roma,* unde elevii săi aveau excelente condiții de studiu, precum și acel climat de muncă, dar și de confruntare cu lumea științifică a Occidentului, atît de necesare la menținerea gradului ridicat de eficiență pe plan internațional a cercetării arheologice românești. De asemenea, a militat pînă la sfîrșitul vieții vieții pentru crearea unui institut de arheologie la București, deziderat ce avea să se împlinească numai la mult timp după dispariția sa. În sfîrșit, Pârvan a reușit să pună bazele uneia din cele mai prestigioase publicații ale vremii, revista în limbi străine *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie,* în care studiile asupra antichităților romane au putut fi valorificate și aduse la cunoștința lumii științifice europene. Cu prilejul apariției primelor două volume din această publicație, Solomon Reinach, unul dintre cei mai reputați specialiști din acea vreme ai antichităților romane, scria : „Il est vraiment admirable qu'un savant énergique, secondé par des collaborateurs — parmi lesquels

1 Pentru preocupările asidue de a crea un cadru organizatoric propice desfășurării cercetărilor arheologice din România vezi, spre exemplu, V. Pârvan, *Probleme de archeologie în România,* Sibiu, 1921, p. 4-5.

MM. Paribeni et Carcopino — qui sont ses amis, ait pu mettre sur pied et publier simultanément ces deux magnifiques volumes, annuaries d'un Institut qui n'existe pas encore, mais dont M. Pârvan avait posé les fondations dès 1906. Depuis le chelléen jusqu'à l'époque romaine, en passant par toutes les divisions du protohistorique et l'époque grecque, les diverses phases du passé de la Dacie sont représentées ici par d'excellents memoires" [2]. Această notă de semnalare se încheie cu următoarele cuvinte : „mais quel bel exemple a donné là M. Pârvan ! Je ne trouve pas d'expressions adéquates pour lui temoigner la gratitude et l'estime des érudits, ses obligés d'aujourd'hui et de demain" [3].

Prima lucrare în care V. Pârvan își schițează observațiile referitoare la romanizarea lumii dace, apărută în 1906, este de fapt un „proiect" [4] despre modul cum trebuie alcătuit „un studiu complet asupra organizării provinciei Dacia traiană" [5]. Elaborat la începutul preocupărilor sale de istorie antică, în mod ocazional, așa cum rezultă chiar din titlu [6], acest „foarte respectabil prospect care înfățișează un cîmp de activitate pentru mai multe generații de cercetători" [7], atestă din partea autorului o cunoaștere profundă și cuprinzătoare a problemelor provinciei Dacia traiană, inclusiv a procesului de romanizare din cuprinsul ei. Ceea ce a fost numai conturat în 1906 pentru Dacia traiană, avea să fie ulterior în mare parte înfăptuit, treptat și cu meticulozitate, ani de-a rîndul, pînă la sfîrșitul vieții, pentru Dobrogea romană. Drept mărturie stau îndelungatele campanii de săpături pe șantierele arheologice dobrogene, precum și lucrările sale numeroase despre descoperirile romane din această zonă [8].

Prospectul elaborat în 1906 urma să prindă contur mai precis în cea de a doua sinteză fundamentală plănuită, *Dacia romană,* ca o conti-

---

2 S. Reinach, în *Revue archéologique,* Cinquième sèrie, tome XXVI, juillet-septembre 1927, p. 192.

3 *Ibidem.*

4 V. Pârvan, *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia traiană cu prilejul unei cărți noi asupra acestei cestiuni,* București, 1906 (în continuare se va cita V. Pârvan, *Organizarea provinciei Dacia traiană).*

5 *Ibidem,* p. 32.

6 Prilejul care l-a determinat pe V. Pârvan să elaboreze o lucrare de acest gen a fost apariția cărții de valoare submediocră a lui Virgil P. Andronescu, *Organizația comunelor și provinciei Dacia traiană,* Constanța, 1905.

7 V. Pârvan, *op. cit.,* p. 9.

8 Idem, *Cetatea Tropaeum,* București, 1912 ; idem, *Descoperiri nouă în Scythia Minor,* în *ARMSI,* s. II, t. XXXV, 1912, p. 467-550 ; idem, *Cetatea Ulmetum,* I-III, în *ARMSI,* s. II, t. XXIV, 1912, p. 497-607 ; t. XXXVI, 1914, p. 245-420 ; t. XXXVII, 1915, p. 265-304 ; idem, *Zidul cetății Tomi,* în *ARMSI,* s. II, t. XXXVII, 1915, p. 415-450 ; idem, *Histria,* IV, în *ARMSI,* s. II, t. XXXVII, 1916, p. 533-732 ; idem, *Histria,* VII, în *ARMSI,* s. III, t. II, mem. 1, 1923, p. 1-132 ; idem, *Gerusia din Callatis,* în *ARMSI,* s. II, t. XXXIX, 1920, p. 51-90 ; idem, *Gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stîng,* în *Memoriale,* București, 1923, p. 9-50 ; idem, *Municipium Aurelium Durostorum,* în *Rivista di Filologia e di Istruzione classica,* II, Torino, 1924, p. 307-340 ; idem, *A propos du basileus Cotys de Callatis,* în *Dacia,* I, 1924, p. 363-367 ; idem, *Un nouvelle inscription de Tomi,* în *Dacia,* I, 1924, p. 273-279 ; idem, *Fouilles d'Histria. Inscriptions, IIIe série,* în *Dacia,* II, 1925, p. 198-248.

nuare la opera de mare întindere *Getica. O protoistorie a Daciei*, apărută la București în 1926. Sfîrșitul atît de timpuriu nu i-a mai îngăduit să-și realizeze proiectul. Dar la peste două decenii de la schițarea proiectului din 1906, conceptul său asupra temei respective, întemeiat acum pe o îndelungată și intensă activitate de cercetare a antichităților romane, trebuie să fi fost mult mai cuprinzător. La o asemenea concluzie ne îndeamnă și lucrarea sa „Începuturile vieții romane la gurile Dunării", București, 1923, în care autorul extinde aria investigațiilor și la procesul de romanizare a dacilor liberi, așadar în teritoriile dacice rămase în afara ocupației romane efective. În sfîrșit, o imagine sintetică a romantismului danubian a fost prezentată de Pârvan în ultima dintre prelegerile ținute la Cambridge [9] în martie 1926 și publicate apoi în 1928 în același oraș, iar în 1937 la București [10].

V. Pârvan a avut o viziune cu totul modernă a cercetării romanismului danubian, actuală și în zilele noastre. El arăta necesitatea strîngentă a unei abordări interdisciplinare a problemei, la care să participe istorici, arheologi, epigrafiști, etnologi, filologi etc. [11]. La atîția ani de la cele preconizate de el, deziderатul acesta n-a putut fi realizat decît parțial. Contribuții mai importante au fost aduse de către istorici, arheologi, epigrafiști, numismați, filologi și antropologi. Se resimte însă din plin prezența doar sporadică la aceste studii a etnografilor și etnologilor.

Pârvan nu a studiat izolat „romanismul", la lumea traco-dacică, ci l-a integrat, pe de o parte, fenomenului general de romanizare, iar pe de altă parte procesului de formare a poporului român. Spre exemplu, Dacia romană, cu toate problemele ei — administrative, militare, economice, culturale — este permanent comparată cu celelalte provincii ale imperiului. Iar comparațiile sale nu se opresc la provinciile limitrofe Daciei romane, ci ajung pînă în Gallia și Spania. De asemenea, „vremea dacoromană" nu este pentru Pârvan decît o etapă din istoria poporului român, care face legătura între lumea traco-dacică și poporul român de mai tîrziu. Tocmai aici, credem noi, 'stă secretul durabilității în timp a concepției lui Pârvan asupra romanizării lumii dace. Perspectiva largă, pe verticală și orizontală, în timp și în spațiu, i-a îngăduit savantului să întrezărească, adesea cu o evidentă penurie de informații documentare, evoluția de ansamblu a unui proces istoric, a cărui limpezire și astăzi mai solicită eforturi stăruitoare din partea specialiștilor.

În sfera lumii dace, Pârvan a sesizat o desfășurare nuanțată a procesului de romanizare. Mai întîi o evoluție distinctă pe trei mari etape, pe care le analizează și le definește cu mare preciziune. O primă etapă — premergătoare — a acestui proces derulează pînă la cucerirea Daciei de către Traian. A doua etapă, cea hotărîtoare pentru soarta de mai tîrziu a lumii dace, se suprapune perioadei de stăpînire a Daciei de

9 Idem, *Dacia : An outline of the early civilisations of the Carpatho-Danubian countries*, Cambridge, 1928.

10 Idem, *Dacia, civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, București, 1937.

11 Idem, *Organizarea provinciei Dacia traiană*, p. 9.

către romani. În sfîrșit, a treia etapă, care consolidează performanțele celei de a doua, are loc de la retragerea aureliană și pînă la venirea slavilor. Conceptul lui Pârvan asupra desfășurării în timp a romanizării lumii dace a fost confirmat prin toate cercetările ulterioare. V. Pârvan a sesizat și nuanțarea pe zone a romanizării lumii dace. Astfel, în afara Daciei romane propriu-zise, el a *descoperit* Dobrogea romană, așa cum remarca Radu Vulpe, „al doilea leagăn al romanității noastre, la care nimeni mai înainte nu se gîndise anume și căruia nimeni nu-i bănuise hotărîtoarea însemnătate“ [12]. Fără aportul Dobrogei, care a cunoscut (și în același timp a iradiat) șase secole de continuă viață romană, în interiorul granițelor imperiului, romanizarea ariei de est și de sud-est a lumii dace, dacă nu chiar și dăinuirea romanității în fosta provincie Dacia romană, ar fi fost mult mai slabă și mai puțin rezistentă la presiunile continue exercitate de feluritele valuri de migratori. Activitatea laborioasă de cercetare a antichităților romane ale Dobrogei stau mărturie a valorii pe care Pârvan o acorda acestora. El a stăruit mult și asupra întinderii stăpînirii romane, pentru o lungă perioadă, la nord de gurile Dunării și pe litoralul nord-pontic, intuind rolul de excepție al acestor prelungiri ale provinciei Moesia în procesul de romanizare a lumii dace de la est de Carpați.

Deosebirea dintre romanitatea Daciei și romanitatea Dobrogei moesice, aceasta din urmă suprapusă peste puternice elemente de cultură grecească, este evidențiată cu claritate de către V. Pârvan. În sfîrșit, el deslușește și nuanțele procesului romanizării pentru Muntenia și sudul Moldovei, ca și pentru nordul Moldovei. În viziunea sa, întregul proces s-a desfășurat unitar, dar în același timp diferențiat de la o zonă la alta și de la o etapă la alta.

Pârvan a înțeles pe deplin esența procesului de romanizare : continuitate masivă a populației dace, care adoptă moda de viață romană. Continuitatea populației dace a fost subliniată în repetate rînduri de către V. Pârvan în scrierile sale, tocmai spre a evidenția valoarea acestei componente de bază în procesul romanizării. Pentru el, romanismul nu însemna doar preluarea de către autohtoni a limbii latine și a obiceiurilor romane, ci deopotrivă și modelarea lui după structura vieții băștinașilor, ceea ce a dus la romanitatea specifică fiecărei provincii a imperiului : „Romanii au influențat și au fost influențați și o întreagă cultură deosebită, *romanismul* danubian, diferit de cel spaniol, a luat naștere“ [13]. Caracteristicile mai vechi, remarca Pârvan, au fost folosite după încheierea procesului de romanizare tocmai pentru susținerea noii calități, ceea ce a consolidat romanitatea și i-a oferit variabilitate și originalitate. „Fiecare popor trecut la romanism — scria V. Pârvan — a

12 R. Vulpe, *Cuvînt înainte* la V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ediția a II-a, îngrijită și adnotată de Radu Vulpe, București, 1974, p. 20.

13 V. Pârvan, *Dacia, civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, București, 1937, p. 173.

apărat apoi noua lui formă de viață în felul său deosebit, nu străvechile lui puteri preromane" [14].

Victoria militară romană asupra dacilor (ce a declanșat în profunzime procesul de romanizare a lumii dacice și a dus în cele din urmă la formarea poporului român) și nivelul ridicat al civilizației romane sînt prezentate de Pârvan împreună cu sublinierea caracterului dur al încleștărilor militare daco-romane, pe care le aprecia drept un „război *colonial* în fond, ca acel purtat de pildă în zilele noastre de Anglia împotriva burilor" [15].

Subliniind încă odată tratarea romanismului ca parte integrantă a fenomenului de etnogeneză a poporului român, cu prezentarea echilibrată și judicioasă a celor două componente etnice de bază (geto-dacă și romană) în evoluția lor firească pe etape și zone, evidențiem de fapt ideile fundamentale ce au stat la baza concepției lui Pârvan asupra procesului de romanizare a lumii dace. Conținutul și condițiile de desfășurare ale acestui proces își găsesc un spațiu larg în opera sa, corespunzător cu importanța unanim recunoscută a perioadei respective din istoria poporului român.

Concepția lui Pârvan asupra procesului de romanizare a lumii dace a rămas aproape intactă pînă astăzi. Eforturile urmașilor, cu rezultate notabile și recunoscute, nu au avut a face decît completări la informația de atunci, unele corecturi fără importanță deosebită, precum și nuanțări la probleme de amănunt.

IDÉES SUR LA ROMANISATION DU MONDE DACE DANS L'OEUVRE DE PÂRVAN

Résumé

L'auteur me en évidence le fait que Vasile Pârvan a compris le processus de romanisation du monde dace comme une étape distincte de la période de formation du peuple roumain, étude qui exige une recherche interdisciplinaire (à laquelle doivent participer des historiens, des archéologues, des épigraphistes, des ethnologues, des philologues etc.) et comparative (avec la situation des autres provinces ed l'Empire romain). De même, Vasile Pârvan a bien saisi la quintessence du processus de romanisation (la continuité massive de la population dace, qui adopte le style de vie romain), ainsi que son déroulement nuancé selon les zones et les étapes.

14 Idem, *Parentalia. Închinare împăratului Traian la XVIII veacuri de la moarte*, în volumul *Memoriale*, București, 1923, p. 184.

15 Idem, *Organizarea provinciei Dacia traiană*, p. 21.

CONCEPȚIA ISTORICĂ A LUI VASILE PÂRVAN REFLECTATĂ ÎN MONUMENTALA SA LUCRARE „GETICA"

JEAN CIUTĂ

La sărbătorirea centenarului nașterii (28 sept./10 oct. 1982) ilustrului istoric și om de vastă cultură — VASILE PÂRVAN — lucrarea sa de bază, „Getica" se impune ca un fundament al istoriografiei noastre românești privind antichitatea pe fondul căreia se grefează întreaga concepție istorică a marelui gînditor, istoric și arheolog.

Vasile Pârvan poate fi socotit băcăuan doar prin proveniența natală din structura teritorial-administrativă actuală [1], cum și prin faptul de a fi fost repartizat la Bacău, ca profesor de limba latină la actualul liceu „George Bacovia", unde la 5 septembrie 1905 va fi depus Jurămîntul de credință în calitate de slujitor al școlii, dar unde practic nu a funcționat pentru că între timp primise o bursă de studii în Germania [2]. În anii de studii făcuți în țară obținuse o îndrumare și orientare competentă din partea unor magiștri ca: Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, Ovidiu Densușianu, Nicolae Iorga, Ioan Bianu, ceea ce-i conferiseră tînărului Pârvan o formație intelectuală remarcabilă.

Completarea studiilor în străinătate sub îndrumarea unor reputați specialiști (Kekule von Stradonitz, A. Harnack, P. M. Meyer, O. Hirschfeld, Urlich von Willamowitz-Mellendorf) i-a permis lui Pârvan aprofundarea domeniului de specialitate mai ales în istorie și epigrafie.

---

1 Locul nașterii lui Vasile Pârvan, așa cum rezultă din actul de stare civilă, existent la Arhivele Statului Bacău, este cătuna Perchiu, comuna Uruiești, plasa Berheci, Județul Tecuci, azi satul Perchiu, comuna Huruiești, Județul Bacău.

2 Începînd cu5 septembrie 1905, Vasile Pârvan a devenit titularul catedrei de limba latină din Liceul „Principele Ferdinant I", azi, liceul „George Bacovia" din Bacău. La data de 5 septembrie 1905 a depus Jurămîntul de credință la acest liceu, așa cum rezultă din actul de jurămînt existent la dosarul cu nr. 1/1905, fila 1 din fondul de arhivă al Liceului „George Bacovia", Filiala Arhivelor Statului Bacău. Figurează în evidențele Liceului cu un salar lunar de 320 de lei pînă în sept. 1907, dar rezultă că efectiv nu a funcționat, de vreme ce în statele de plată apar ca „suplinitor al d-lui Pârvan" celălalt profesor de latină al școlii — Gr. Roșu. Obținuseră un concediu de știi, primind o bursă în Germania. Vezi și Revista „Carpica" 1/1968, p. 297 a Muzeului de Istorie Bacău, art. semnat de Al. Zub. „Vasile Pârvan. Corespondență inedită din vremea studiilor 1904—1909", unde într-o scrisoare către Traian Bratu, datată, 21 august 1907, se arată printre altele: „...E probabil că voi rămîne iarăși în Bacău: cauza, o vom discuta amîndoi cînd vei veni aici...".

Numele lui Pârvan este legat, în primul rînd, de începutul unui nou moment în dezvoltarea științei arheologice românești, în sensul că el nu concepea cercetarea arheologică numai ca pe ceva adiacent istoriei, ci pentru partea străveche și veche a acesteia, arheologia era concepută ca pe o activitate de bază care furnizează cercetătorului cele mai autentice știri despre viața și evoluția societății umane. Din 1911, cînd s-au organizat, sub conducerea sa, săpăturile arheologice de la Ulmetum, din Dobrogea, cercetarea de specialitate în acest domeniu a fost desfășurată în baza unui program unitar, urmărind elucidarea unor probleme sau momente importante ale istoriei naționale. Ideea directoare urmărită de Pârvan prin crearea acestui șantier arheologic, iar din anul 1914 al celui de la Histria — concomitent cu alte cercetări de teren în Dobrogea și Moldova — consta în studierea vieții greco-romane la Dunărea de Jos voind să clarifice problema cardinală a istoriei noastre — privind procesul de etnogeneză a poporului român.

Animat de aceeași fierbinte dorință de a investiga cadrul istoric și rădăcinile procesului de formare al poporului român, Pârvan și-a îndreptat eforturile spre studierea epocii premergătoare constituirii statului dac și începutul penetrației romane în regiunea carpato-danubiano-pontică, epocă pentru care izvoarele istorice sînt rare, iar cele arheologice dobîndesc o importanță primordială.

Rod al strădaniilor perseverente în cercetarea arheologică, a culegerii izvoarelor celor mai semnificative scoase cu atîta migală și competență la suprafață, a valorificării printr-o critică pertinentă a vestigiilor materiale comparate cu alte știri și izvoare din literatura de specialitate universală, Pârvan avea să elaboreze monumentala sa operă — „Getica" — adevărată sinteză istorică, care așa cum scria Lucian Blaga a împrăștiat negura trecutului de aproape două milenii de istorie străveche și veche românească.

Prin această capodoperă a istoriografiei românești, Pârvan a lărgit substanțial aria istoriei noastre vechi, adîncind îndeosebi procesul de cunoaștere și înțelegere a lumii geto-dacilor. Pentru prima dată în istoriografia noastră, coordonatele culturii geto-dacilor au prins contururi clare, a fost relevat cu probe indubitabile caracterul înaintat al creației materiale și spirituale a locuitorilor autohtoni din primul mileniu dinaintea erei noastre. În felul acesta Pârvan a subliniat într-o concepție nouă, unitară ideea originii geto-dace a poporului român, deschizîndu-se, totodată, un nou și vast domeniu de investigații pentru cercetarea istorică, îndeosebi arheologică. Cu toată evoluția ascendentă a arheologiei românești din ultimele cinci decenii și jumătate care a completat știrile la care Vasile Pârvan s-a referit, „Getica" rămîne și în prezent o exegeză istorică de primă dimensiune, un model de rigurozitate științifică și interpretare critică a unui vast material arheologic, o carte de căpătîi a științei românești, asemenea „Istoriei românilor" în 10 volume a lui Nicolae Iorga sau a „Istoriei literaturii române" a lui George Călinescu. Spirit luminat, care a conceput cercetarea istorică nu numai ca mijloc de cercetare științifică, ci și ca modalitate de aprofundare a cunoașterii

de sine a poporului, Vasile Pârvan a acționat cu consecvență pe multiple planuri pentru ridicarea științei istorice naționale la nivelul celor mai proeminente realizări obținute în acest domeniu pe plan mondial. Cugetător profund, scriitor de talent, erudit de o măiastră competență profesional-științifică, organizator desăvîrșit, Pârvan a fost întotdeauna unul și același : un istoric, unul dintre cei mai de seamă pe care i-a avut țara noastră.

„Getica", această protoistorie a Daciei, rod al unei munci titanice de peste trei ani demonstrează agerimea capacității de investigație și încordarea voinței de muncă a autorului. Lui Pârvan îi revine meritul de a fi formulat, ca nimeni altul, ideea după care cultura dacică materială și spirituală coboară direct din cultura bronzului tîrziu și a Hallstattului tracic carpato-danubiano-pontic.

Vasile Pârvan fundamentează în „Getica" știrea precisă despre regatul geților din Nordul Dunării transmisă de Ptolemaios, regele Egiptului, care întovărășind pe Alexandru Macedon în expediția din anul 335 î.e.n. împotriva geților din Dacia a avut ocazia să fi descris el însuși cele constatate și nu să repete lucruri aflate de la alții. Subliniază rolul regatului întemeiat de Burebista, ca mare stat danubian, fără de care în concepția lui Pârvan nu se poate înțelege rostul istoric pe care l-au avut geții încă de la Dromichaites în evoluția civilizației sud-est europene.

Privind răspîndirea geților într-o largă arie carpato-pontică, Pârvan consideră că în cultura materială, rezultat al săpăturilor protoistorice din Cîmpia Munteană, există forme de cultură fie strîns înrudite, fie identice cu cele contemporane din Carpați și de pe malul drept al Dunării și în întreaga Dobroge. Referindu-se la cultura getică, Vasile Pârvan ajunge la concluzia, cum că, geții de la Dunăre se aflau în secolul al VI-lea î.e.n. într-o stare de cultură diferită nu calitativ, ci formal de cea greacă. „Grecii — spune Pârvan — erau orășeni ; geții erau săteni, dar geții cunoșteau binefacerile culturii superioare, pe care deși nu o puteau ei crea în viața lor simplă și patriarhală, nu o prețuiau mai puțin, cînd o întîlneau la greci" [3]. El contrazice părerile lui Roesler și Tomaschek, ca fiind idei preconcepute, cînd aceștia afirmau — „geții fiind traci, tot ce nu este atestat de izvoare pentru geți, dar este pentru tracii sudici, trebuie atribuit — pe cale reconstructivă — și geților". Pârvan, socotește cu totul inadmisibilă o astfel de aserțiune. El afirmă că, geții au rămas un popor indo-european de mentalitate nordică, în vreme ce tracii s-au amestecat, ca și grecii și italicii cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi amestecate în care multe elemente, în special religioase, și sociale sînt sudice, iar nu nordice. Pârvan a restabilit, folosind metoda critică a cercetării izvoarelor, ceea ce era specific geților (care se confundă cu ramura nordică a tracilor — dacii —) de specificul culturii tracilor din sud și a neamurilor înconjurătoare. El precizează în „Getica" că „geții erau prin excelență sedentari, atît în

3 Vasile Pârvan, *Getica*, Edit. Cultura Naț., Buc., 1926, p. 131.

Cîmpia Moldo-Valahă, cît și în Dobrogea fiind organizați pe triburi, avîndu-și fiecare o capitală"[4]. Regretînd pierderea celor trei principale izvoare privind cunoașterea geților : a) „Comentariile lui Traian", b) „Geticele" lui Criton" șic) „Geticele" lui Dio Chrisostomul", Pârvan reconstituie uneori fragmentar informațiile, dar precizează că, „știrile cuprinse în monumentala sa operă (Getica) sînt transmise pe baze relativ sigure"[5].

Pârvan afirmă că locuințele geților erau mai mult din lemn, nuiele și piatră ; grînele erau păstrate în siri, gropi de bucate, iar femeile gete făceau toată treaba gospodăriei singure, servind în toate chipurile pe bărbați. Plugul getic e de obicei o simplă rariță de lemn și rareori de fier ; geții sînt călăreți numai la cîmp avînd rase vestite de cai, invidiate de regii Macedoniei. El ajunge la concluzia, înscrisă în „Getica", că poligamia la geți nu a putut exista decît la curțile principilor, pe cînd poporul era monogam[6]. Foarte bine se prezintă în lucrare („Getica") structura socială a geților concretizată în nobili și popor. O altă concluzie la care ajunge Pârvan e că, „Războaiele la geți nu se fac ca la germani, ori iranienii nomazi (în chip de năvăliri cu care, femei, copii și turme), ci numai cu bărbații în stare de a purta armele"[7]. Autorul relevă faptul că, agricultura nu încetează în timpul luptelor, iar ca religie — afirmă Pârvan — geții nu au avut zei locali nici divinități feminine ca la tracii de sud. Ei au un singur zeu — Zalmoxis respingînd identitatea dintre Zalmoxis — Gebeleizis — și Zbelsurdos, comparînd religia geților cu religiile vechi indoeuropene, celtice și germanice. „Geții — spune Pârvan — s-au întins la N. Dunării pînă în Boemia, la Oderul mijlociu, Vistula de Jos, bălțile Pripetului și cataractele Niprului. Afirmația că, neamul tracilor e cel mai mare din toată lumea după cel al Inzilor, se adeverește întrutotul după părerea autorului „Geticei"[8].

„Getica" — această protoistorie a Daciei în cele douăsprezece secole care s-au scurs între perioada „miceniană" și cea „romană" și care oglindește concepția istorică a lui Vasile Pârvan, nu poate fi, după cum afirmă autorul însuși, „o simplă povestire după chipul așaziselor sinteze istorice, și nici o simplă descriere de materiale după obiceiul tratatelor de „antichități", ci avînd a prezenta documente... în mare parte nestudiate complet și adesea rău interpretate și datate, trebuie să le valorifice întîi din punct de vedere istoric, iar apoi să le lege împreună într-o expunere istorică unitară"[9].

Capodoperă a istoriei antice românești — „Getica" — reflectă în cele 724 pagini, însoțite de un rezumat în limba franceză, de 462 figuri,

---

4 V. Pârvan, *Getica*, o protoistorie a Daciei — Edit. Cultura Națională, Buc., 1926, p. 658.
5 *Ibidem.*
6 *Ibidem.*
7 *Ibidem.*
8 *Ibidem.*
9 V. Pârvan, *Getica, — o protoistorie a Daciei*, Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tomul III, Mem., 2, Edit. Cultura Națională, Buc., 1926, p. 647.

43 planșe și 4 hărți, punctul de vedere extrem de științific al autorului, care a corelat în modul cel mai fericit documentarea inedită cu literatura de specialitate românească și universală.

După modul de realizare a acestei sinteze a istoriei noastre vechi, Vasile Pârvan își justifică pe deplin crezul omului de știință despre care el spunea că, „trebuie să ardă cu tot sufletul, pentru oameni, pentru idealul lor, pentru sublimul pe care trebuie să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de-ar fi să-l cresti cu tot sîngele vieții tale, pe care numai o dată o ai" [10].

LA CONCEPTION HISTORIQUE DE VASILE PÂRVAN REFLÉTÉE DANS SON MONUMENTAL OUVRAGE „GETICA"

Résumé

A l'occasion du centenaire de la naissance du grand historien archéologue et philosophe Vasile Pârvan (né sur le territoire actue du départemen de Bacău — village de Perchiu, commune de Huruiești), l'auteur vent mettre en évidence la conception historique du grand savant, telle qu'elle se dégage de son chef-d'oeuvre „Getica".

On met aussi en relief le fait que c'est pour la première foi dans notre historiographie que la culture des Géto-Daces est mise à jour et interprétée clairement par Pârvan forge une concept on unitaire, tout à fait nouvelle, sur l'origine géto-dace du peuple roumain.

„Getica" demeure ajourd'hui encore une exegèse historique de la première importance, une modèle de rigueur scientifique et d'interpretation critique d'une vaste matériel archéologique, une lire de chevet de la science roumaine, comparable à „L'Histoire des Roumains" en 10 volumes de Nicolae Iorga ou à „L'Histoire de la littérature roumaine" de George Călinescu.

„Getica", véritable spintèse historique selon l'appréciation Lucian Blaga, a dissipé le brouillard d'un passé de presque deux mullénaires d'histoire roumaine ancienne.

10 *Ibidem.*

OBLIGAȚIILE ȘI PRIVILEGIILE NEGUSTORILOR DIN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1774 ȘI 1832

IOAN MURARIU

La sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea negustorii pămînteni, numiți *raele,* spre deosebire de cei *sudiți,* adică supuși ai unor consulate străine din Iași, aveau numeroase obligații bănești față de Vistieria țării, față de unele instituții și față de stăpînul feudal pe al cărui teritoriu își făceau „alijverișul" [1].

Dările bănești față de Visterie rezultă din cele cîteva hrisoave domnești care au fost date în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului următor.

Un hrisov deosebit de important este cel din anul 1783, dat de domnul Alexandru C. Mavrocordat pentru breasla negustorilor pămînteni din Iași [2]. Potrivit acestui hrisov, fiecare negustor trebuia să achite Vistieriei o dare anuală de un leu și 67 bani, împreună cu o altă dare, numită *răsură* (cîte 14 parale de leu). Deci, la un impozit de circa 1,5 lei se adăuga răsura de 21 parale ; în total, aceste două dări se ridicau la circa 2 lei. Hrisovul amintit mai cuprinde reglementări pentru negustorii străini, norme de organizare a breslei, unele scutiri pentru breaslă și altele.

Breasla negustorilor pămînteni din Iași a mai primit un hrisov în anul 1786, de la domnul Alexandru I. Mavrocordat. În acest hrisov sînt înscrise obligații mai mari decît în cel din 1783 și în altele anterioare. Astfel, dacă prin hrisoavele mai vechi — după cum declara chiar domnul — negustorii aceștia nu erau obligați la plata birului, prin hrisovul din 1786 ei erau obligați să achite Vistieriei gospod (domnești) un *bir* de 15 lei pe an (jumătate la Sf. Gheorghe și jumătate la Sf. Dumitru). La birul anual de 15 lei, fiecare negustor din breaslă datora „și cîte cinci parale de tot leul, răsura". Mărimea răsurii era deci de 75 parale (adică un leu și 35 parale), sumă ce însoțea birul. Dughenele erau impuse la o altă dare, numită *ajutorință* (sau *agiutorință),* în felul următor : 25 lei lipscănia, 20 lei brașovenia și 15 lei bogasieria. Ajutorința era plătită și de crîșme. Odată cu ea se plătea și cîte 14 parale de leu drept răsură (fond din care se achitau lefurile funcționarilor fiscului).

---

1 Pentru unele dări vezi A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional,* Ed. Acad. R.S.R., București, 1977, p. 101-102.

2 Th. Codrescu, *Uricariul,* partea a II-a, 1852, p. 37-43.

Dughenele mai trebuiau să plătească şi cîte 60 bani (1/2 leu) pe an „la slujba cotăritului“ [3]. Darea numită *cotărit* era plătită de negustorii ce vindeau marfă cu cotul, sau de negustorii care trebuiau să-şi măsoare butoaiele înainte de a-şi vinde băutura [4].

Prevederile hrisovului din 1786 au fost confirmate printr-un altul, din 1 decembrie 1799, dat de domnul Constantin Ipsilanti. Se menţionează, în plus, următoarele : fiecare negustor cuprins în „catastihul Vistieriei cu pecete gospod“, să aibă voie a ţine, pentru trebuinţa casei sale, un om străin, de peste hotar ; la vremea ajutorinţei, crîşmele vor plăti cîte 3 lei de bute şi cîte 60 parale (adică 1,5 lei) de poloboc [5].

Din anul 1814 se păstrează unhrisov dat de domnul Scarlat Alex. Callimachi breslei negustorilor armeni din Roman. Este o confirmare a unor privilegii mai vechi, pe care le aveau negustorii acestei bresle. Documentul se aseamănă, în multe privinţe, cu hrisoavele amintite mai sus. Atîta doar că birul anual se fixează pe total breaslă la suma de 1.500 lei, cu cunoscuta răsură de „15 parale de tot leul“. Fiecare negustor trebuia să-şi achite birul, rezultat prin *cislă*, în două *vadele*, adică termene : 1/2 la Sf. Gheorghe şi 1/2 la Sf. Dumitru. Documentul acesta este important şi pentru că face o ierarhizare a dughenelor, după importanţa lor [6].

Pe lîngă obligaţiile băneşti faţă de Vistierie, negustorii mai trebuiau să contribuie cu anumite sume pentru *întreţinerea podurilor*, adică a străzilor. În legătură cu aceasta se păstrează un document din 15 ianuarie 1813, dat de Scarlat Callimachi pentru veniturile podurilor din Iaşi [7], şi altul pentru oraşul Botoşani, dat la 15 decembrie 1820 [8].

Negustorii oraşelor şi tîrgurilor mai aveau obligaţia de a contribui cu anumite sume la *cutia* (casieria) tîrgului respectiv. În acest sens se păstrează un document din 23 iulie 1823, privitor la oraşul Bacău. Se menţionează acolo că banii adunaţi în *cutie* trebuiesc folosiţi „numai pentru trebuinţele obşteşti ale tîrgului, şi mai cu dinadinsul pentru alcătuirea de o şcoală obştească (...)“ [9]. Hrisovul domnului Ioan Sandu Sturza din 23 ianuarie 1828 cuprinde cam aceleaşi lucruri, dar pentru oraşul Botoşani, care se găsea într-o situaţie grea din punct de vedere edilitar [10].

---

3 *Ibidem*, p. 77.

4 A. Oţetea, *op. cit.*, p. 101.

5 V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tomul VII, seria 1774-1800, Bucureşti, 1894, p. 286-287.

6 D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1473—1868*, Bucureşti, 1931, p. 240-243.

7 N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Bucureşti, 1902, p. 491-498. În hrisov se menţionează că negustorii sudiţi „să su să superi“ cu astfel de dări.

8 Buletinul *I. Neculce*, anul 1, fasc. 1, octombrie 1921, p. 123-125.

9 *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri.* Moldova, seria A, vol. II, Dir. Gen. a Arhivelor Statului din R.P.R., Bucureşti, 1960, p. 93-96.

10 Arh. St. Botoşani, *Colecţia de documente (Primăria oraşului Botoşani)*, mapa X, doc. nr. 198.

La sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea negustorii mai aveau obligații și față de Cutia de milostenii sau *Cutia milelor*. În această cutie se strîngeau fonduri pentru ajutorarea celor săraci [11]. Într-un document cu data de 21 februarie 1778 constatăm că în fiecare duminică bacalii de frunte din Botoșani trebuiau să depună la *Cutie* cîte doi bani, iar bacalii de mijloc cîte un ban. Cu sumele strînse în Cutia milelor din acest oraș urma „să se ajute la lipsuri bătrînii și văduvele breslei, cum se va găsi cu cale de epitropi și staroste" [12]. O precizare o tuturor persoanelor și instituțiilor din Moldova care urmau să contribuie cu bani la Cutia milelor a fost făcută în anul 1799, de către domnul Alexandru Ipsilanti. Între altele, în document se menționează că negustorii din Moldova, „legați cu dajde în Vistierie, cu hrisoave gospod", vor da la această Cutie cîte doi lei pe an (în două rate), iar crîșmele din Iași cîte 90 lei pe an [13].

Veniturile Agiei, strînse pe jumătate la Sf. Gheorghe și pe jumătate la Sf. Dumitru, proveneau, în parte, și de la negustori. În anul 1776, din totalul acestor venituri 30 lei proveneau de la starostele de bacali, 20 lei de la starostele de pitari, cîte 10 lei de la staroștii de crîșmari și abăgeri, doi leide la toată crîșma mare și un leu de la toată crîșma mică [14].

Negustorii de pește erau obligați la o dare bănească numită *măgerie* [15]. Din 18 martie 1795 se păstrează un document din care rezultă că venitul măgeriei urma să provină din vînzarea peștelui — proaspăt sau sărat — după cum urmează : Cei ce vor vinde pește în Galați, să plătească „cîte patru parale de leu" ; cei ce vor vinde în alte orașe ale Moldovei pește sărat sau proaspăt, vor plăti cîte 60 de bani (1/2 leu) „de tot boul ce va fi la cară" și cîte 40 de bani (1/3 leu) „de tot calul" [16].

Existau mulți negustori în Moldova care făceau comerț cu vite, pe care le îngrășau înainte de a le vinde. Pentru aceste vite, numite „de tamazlîc", negustorii plăteau o dare numită *cuniță* [17].

Din unele documente ar rezulta că mai era o dare, numită *fumărit*, și care era plătită de dughene [18].

---

11 Uneori, aceste fonduri se foloseau și pentru „ajutorarea" văduvelor de boieri, sau a boierilor scăpătați.

12 D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români (mai ales băcănia). Publicațiune de documente inedite, 1593—1855*, București, 1908, j. 62-63.

13 Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, firmanuri și alte acte ale Moldovei din suta a 14-a pînă la a 19-a*, Iași, 1853, Tipografia Buciumul român, pe 1-10.

14 Petru Răscanu, *Lefurile și veniturile boierilor moldoveni la 1776*, Iași, 1887, p. 15-16. Pentru veniturile Agiei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, vezi N. Grigoraș, *Dregătorii tîrgurilor moldovenești și atribuțiunile lor pînă la Regulamentul Organic*, Iași, 1942, p. 107.

15 N. Iorga, *Istoria comerțului românesc (epoca mai nouă)*, București, 1925, p. 79.

16 Th. Codrescu, *Uricariul*, partea a IV-a, p. 71.

17 Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în sec. al XVIII-lea*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, VIII, 1971, p. 141.

18 D. Z. Furnică, *op. cit.*, p. 309-310.

Pe lîngă obligaţiile faţă de Vistierie şi alte instituţii, majoritatea negustorilor mai aveau obligaţii şi faţă de stăpînul tîrgului în care trăiau, dacă acest tîrg era stăpînit de un boier sau de o mănăstire. Negustorii le plăteau acestora *bezmănul* anual, care era o chirie pentru locurile ocupate de dughene şi crîşme [19]. Mărimea bezmănului varia în funcţie de numărul de *stînjeni liniari* pe care dugheana îi ocupa la stradă, precum şi în funcţie de poziţia dughenei faţă de centrul tîrgului. În anul 1793 dughenele din Focşani plăteau drept bezmăn cîte 5 lei de stînjen (2,23 metri) pentru locul de frunte, cîte 3 lei petru locul de mijloc şi cîte 2 lei pentru „locul cel mai de jos" [20].

În anul 1828 negustorii din tîrgul Sculeni îi plăteau stăpînului un bezmăn anual de un leu pentru fiecare stînjen. Acest bezmăn trebuia plătit „în două cîştiguri", adică în două rate, una la începutul şi alta la jumătatea anului [21].

În afară de stînjen, la plata bezmănului se mai folosea şi *cotul* (circa 0,65 metri). Astfel, în anul 1826 un dughengiu din Galaţi plătea bezmăn stăpînului locului „cîte doi lei, douăzeci parale di cot" [22].

Documentele menţionează că, în afară de bezmăn, stăpînii tîrgurilor mai percepeau unele dări de băuturile vîndute şi pe căsăpii [23].

Un document din aprilie 1819, care este o învoială între fostul mare vornic Costache Mavrocordat, stăpînul moşiei Dracşani (ţinutul Botoşani) şi tîrgoveţii de pe acea moşie, menţionează că „prin capul uliţei, sau prin medeanuri, acei ce vor vinde mărfuri datori să fie a plăti *avaetul moşiei* (subl. ns., I. M.), precum se obişnuieşte" [24].

O altă dare, cuprinsă în hrisoavele amintite şi pe care negustorii o plăteau la iarmaroace, era *mortasipia*. Această dare era de 24 bani de fiecare vită marev îndută şi se plătea stăpînului tîrgului sau moşiei pe care se ţinea iarmarocul (12 bani plătea cumpărătorul şi tot atîta vînzătorul vitei).

Atunci cînd îşi treceau mărfurile peste Dunăre, Nistru (pînă în anul 1812), Prut, Siret, Moldova, Bistriţa şi Trotuş, negustorii plăteau o dare numită *brudină*. Această dare o încasau boierii pe ale căror moşii se găseau podurile mobile sau vadurile respective, în baza unui hrisov acordat de domnul Moldovei [25].

Mulţimea obligaţiilor băneşti amintite mai sus, împreună cu plocoanele pe care negustorii trebuiau să le dea unor dregători [26], au constituit o frînă în calea dezvoltării comerţului intern căci, din cauza lor, negustorii erau siliţi să-şi vîndă mărfurile la preţuri foarte ridicate.

19 Bul. *I. Neculce*, fasc. 5 1925, p. 227-228.
20 *Doc. privitoare la ist. econ. a României (...)*, p. 18-20.
21 Arh. St. Iaşi, fond *Documente*, P. 296 4.
22 Arh. St. Galaţi, *Colecţia de documente*, P. 1 33.
23 Arh. St. Vaslui, *Colecţia de documente*, I 33 (depozitul Huşi).
24 *Doc. privitoare la ist. economică a omăniei (...)*, p. 74, 75 şi 78.
25 I. Murariu, *Unii factori care au frînat dezvoltarea comerţului intern al Moldovei la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi în primele decenii ale sec. al XIX-lea*, în „Carpica", Muzeul judeţean de istorie şi artă Bacău, XII, 1980, p. 234-236.
26 A. Oţetea, *op. cit.*, p. 102.

Avantajați erau negustorii *sudiți* care, neplătind aceste dări, își puteau vinde mărfurile mai ieftin și, de aceea, erau concurenți de temut pentru negustorii hrisovoliți (pămînteni).

* * *

Amintind toate aceste dări bănești nu trebuie să pierdem din vedere că negustorii pămînteni se bucurau și de unele *privilegii*, cuprinse și ele în hrisoavele din perioada la care ne referim.

În anul 1783 breasla negustorilor pămînteni din Iași era scutită de cai de menzil, de zaherele, de găzduirea unor persoane și de „alte angării" [27]. Aceste privilegii au fost întărite în anul 1786, cînd s-a mai prevăzut în plus ca negustorii breslei să aibă 300 stupi scutiți de *deseatină* și 600 vedre de vin scutite de *vădrărit*. De asemenea, *ceaușul* breslei era scutit de bir [28]. Printr-un alt hrisov, din anul 1799, negustorii acestei bresle aveau dreptul la 500 stupi scutiți de deseatină și la 1.000 vedre de vin scutite de vădrărit [29].

Unii domni ai Moldovei au acordat scutiri și privilegii nu numai breslelor, ci și unor negustori, drept recompensă pentru merite deosebite în aprovizionarea orașelor cu mărfuri. De astfel de hrisoave s-au bucurat bacalii Ioan Cuzu din Botoșani (scutit, în anul 1822, de *goștină, deseatină* și *vădrărit)* [30] și Costache Lascu din Iași (scutit, în anul 1826, de *ajutorință, fumărit* și alte dări) [31].

* * *

Din cele prevăzute pînă aici rezultă că în perioada imediat premergătoare Regulamentului Organic negustorii pămînteni din Moldova erau impuși la numeroase dări bănești. Aceste dări, împreună cu alți factori [32], au acționat ca adevărate frîne în calea dezvoltării comerțului intern al Moldovei.

Regulamentul Organic, introdus în Moldova în anul 1832, a desființat vămile interne și numeroasele dări amintite mai sus, înlocuindu-le cu o dare unică pentru negustori, numită *patentă* [33]. Modernizarea sistemului fiscal a fost unul din factorii care au favorizat intensificarea schimburilor interne în Moldova în perioada regulamentară.

---

27 Th. Codrescu, *Uricariul*, partea a II-a, 1852, p. 37-43.
28 *Ibidem*, p. 43-47.
29 V. A. Urechiă, *op. cit.*, p. 286-287.
30 D. Z. Furnică, *op. cit.*, p. 309-310.
31 *Ibidem*, p. 357-358.
32 I. Murariu, *op. cit.*, p. 229-244.
33 *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 944.

LES OBLIGATIONS ET LES PRIVILÈGES DES COMMERÇANTS DE LA MOLDAVIE ENTRE 1774 ET 1832

Résumé

L'auteur nous présente les nombreux impôts que les commerçants devaient d'acquitter à la Trésorerie de l'État ou aux propriétaires des bourgs où ils déployaient leur activité.

Ce grand nombre d'impôts a constitué un frein dans la voie du développement du commerce intérieur de la Moldavie pendant l'époque analysée.

À Partir de 1832, par le connu Règlement Organique, tous ces impôts ont été supprimés. Les commerçants moldaves ont été imposés à un seul impôt appelé *patentă*.

REVOLUȚIONARUL ȘI UNIONISTUL DIMITRIE SCARLAT MICLESCU (1820—1896) — UN DOCUMENT INEDIT

IONEL BEJENARU

Personalitate marcantă, extrem de laborioasă în vîltoarea marilor momente care au marcat jumătatea veacului trecut și însăși istoria noastră națională, Revoluția din 1848 și Unirea Principatelor din 1859 sub domnia luminoasă a lui Alexandru Ioan Cuza, Dimitrie Scarlat Miclescu și-a dedicat strădaniile, energiile, convingerile de-o viață triumfului idealurilor de propășire a țării, mereu consecvent cu ele, gata să depășească riscuri și opreliști, să le suporte canoanele iminente.

Botoșănean nu prin locul nașterii ci printr-o lungă perioadă de vreo trei decenii, ultimele ale existenței, trăite aici, tot atît de rodnică, multilaterală, importantă cu cealaltă a vieții, Dimitrie Scarlat Miclescu se inscrie în pleiada de botoșăneni, animată de aceleași arzătoare idealuri patruzecioptiste, unioniste, din care nu lipsesc Dimitrie Rallet, Grigore Alexandru Ghica, Th. Calimaki, Scarlat și Costachi Vârnav, Mihai și George Cuciureanu, I. V. Adrian, Nicolae Pisoski, George Tăutu, Ion Docan sau George Hasnaș, de multe ori în colaborare apropiată, prietenie, chiar [1].

Cîteva repere biografice de bază se cuvin a fi marcate, poate și pentru a recompune aprecierea pe care Mihail Kogălniceanu i-a dedicat-o într-o ședință a Camerei din 21 februarie 1887 : „...om care a jucat un rol însemnat în țara aceasta, care a purtat un nume din cele mai mari din Moldova... Dimitrie Miclescu e o figură care va sta și în istorie" [2].

Fiul cel mare al marelui logofăt Scarlat Miclescu și al Mariei, născută Beldiman, Dimitrie Scarlat s-a născut la Iași, la 29 februarie 1820. Anii de învățătură, cu poetul Scavinski, cu francezul Malgouverné, Academia Mihăileană i-au marcat formația culturală, solidă, sub semnul nevoii de continuă primenire, slujind ideluri înalte [3]. Se avîntă pe făgașul luptei revoluționare, activînd în Asociația patriotică din Moldova, alături de Theodor Rășcanu, Vasile Mălinescu, Alexandru I. Cuza, Grigore Cuza, Grigore Carp, atît la HOLMU, unde pulsa centrul mișcării,

---

1 Vezi „Clopotul", Botoșani, 2, 16, 23 VI ; 7 și 21 VII/1978 (I. Bejenaru, „Botoșăneni participanți la revoluția de la 1848).

2 *„Prutul"*, Botoșani, an I, nr. 4, 28 noiembrie 1896, p. 1-2.

3 *Ibidem.*

unde T. Râşcanu, secretarul Asociaţiei, îşi avea proprietăţile, cît şi în ţară, pregătind terenul propice începerii revoluţiei în Moldova [4]. Funcţiile oficiale cu care este creditat — judecătoreşti — candidat (supleant) în Divanul apelativ din Iaşi (1846), consilier (şlen) — 1847 nu-l împiedică să se situeze între opozanţii regimului abuziv, în discreditare, al lui Mihail Sturdza, momentele revoluţiei din Moldova găsindu-l printre participanţi, prigoana iniţiată de autorităţi obligîndu-l să se refugieze, ca pe atîţia alţii, la moşia Hoceni (Fălciu), proprietatea unchiului său, Beldiman [5].

Îşi recapătă funcţiile sub Grigore Alexandru Ghica, bucurîndu-se de încrederea Domnitorului, consacrîndu-se cu vechii săi tovarăşi cauzei Unirii. Semnează, împreună cu mulţi alţii, petiţia adresată la 7/19 febr. 1857 Marilor Puteri — semnatare ale Tratatului de la Paris, demascînd activitatea caimacamului Teodor Balş [6]. Deputat în Adunarea ad-hoc, ales împreună cu Costache Rolla, cu cele mai multe voturi, din partea districtului Iaşi, în august 1857 [7], reprezentant al ţinutului Dorohoi în Adunarea electivă în 1859 [8], ministru secretar de stat la Departamentul lucrărilor publice [9], la 15 ianuarie 1859 — 6 martie 1859, apoi la Departamentul finanţelor [10], la 29 august 1859 — 6 noiembrie 1859, Dimitrie Scarlat Miclescu probează ataşamentul la cauza Unirii, faţă de prietenul şi Domnul Alexandru Ioan Cuza [11].

Retras scurt timp la Cotnari, 1861 [12], cu treceri şi pe la Dorohoi, el se va stabili şi activa apoi la Botoşani, moment asupra căreia vom reveni imediat, încercînd să-i definim aspectele.

Un loc deosebit în activitatea politică îl constituie prestarea atribuţiilor date de investirea sa de către Domnul Cuza, după 2 mai 1864, cu rolul de comisar pentru problemele legii rurale, activitate care îl va absorbi cu toată fiinţa şi capacitatea dar care, prin contactul direct cu lumea satului, avea să-i provoace o mare dezamăgire, marcată totodată de stări protestatare. Victor Slăvescu publică în numărul din august 1942 al R.F.R. un text inedit — un raport al lui Dimitrie Scarlat Miclescu adresat lui Cuza Vodă, în 1865, extrem de grăitor în această privinţă, conturîndu-ni-l cum nu se poate mai bine pe autorul acestuia. Desprindem cîteva secvenţe : „Primăriile rurale delaolaltă sînt într-o stare de dezordine : primarii nu-şi înţeleg chemarea funcţiunii lor. Locuitorii de prin sate care văzîndu-se deodată eliberaţi de sub tutela pro-

4 I.S.I.S.P., *„Rolul maselor populare în făurirea unirii Principatelor Române"* (1859), Ed. Pol., Bucureşti, 1979, p. 69.

5 „Prutul", *nr. cit.*

6 *„Din vremea lui Cuza Vodă. Un raport al lui Dimitrie Scarlat Miclescu (1865)*, în „Rev. F. Reg.", an IX, nr. 8, 1 aug. 1942, p. 397.

7 *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I.
Documente interne (1854—1857), Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961, p. 199.

8 „Dezbaterile oficiale de la Adunările Elective", Tip. Modernă, 1886, p. 2 şi „Steaua Dunării", Iaşi, 18 decembrie 1858, p. 1.

9 *„Steaua Dunării"*, Iaşi, an IV, nr. 12, 19 ianuarie 1859, p. 2.

10 „Prutul", *nr. cit.*

11 Vezi şi Victor Slăvescu, *art. cit.*

12 „Prutul", *nr. cit.*

prietarilor sînt abandonați și fără nici un sprijin, ci nu mai știu în nevoia lor de astăzi la cine să cer ajutor și povățuire, de se adresează la primarii aleși de ei aceștia le sînt trădători și de rea credință ; de aleargă ei la subprefecți, aceștia numai la ocazia executării birului și altor contribuții îi vizitează și îi cercetează ; iar de mai apelează și cer dreptate la prefect atunci vai de ei !... Legea rurală s-a aplicat cu totul în contra scopului ei cel folositoriu națiunii și în contra principiului de dreptate... În mare parte din județele Iași, Botoșani și Dorohoi recolta a lipsit cu totul, păpușoii și nutrețul vitelor au ajuns la prețuri nemăsurate... Viul adevăr este, prea Înălțate Doamne, că legea rurală s-a stropșit și s-a denaturat în toate părțile din județul Botoșani, Fălticeni, Romanul și o mare parte și a Iașilor... Cu școalele sătești din județul Iași, este o pură jucărie. Profesorii sunt niște băietani proști și vicioși". Și, mai scrie Miclescu în raport : „Prea Înălțate Doamne, vă încredințez că locuința mea în Cotnari displace la toți agenții guvernului... le este de dorit să scape de un avocat al țăranilor care din timp în timp vine de îi supără cerînd dreptate pentru acei ce legea le-o dă" [13]. Nu întîmplător i s-a zis „amicul țăranilor", renunțînd pînă și la numele sunător al Micleștilor, devenind simplu „Dumitru sin Scarlat", schimbînd pînă și straiele de boier cu ale omului de la țară. De altfel pe piatra de mormînt din cimitirul „Eternitatea" din Botoșani întîlnim notația „Apărătorul țăranilor".

La Botoșani, ca avocat — decan al baronului, ca profesor la Liceu, editor și publicist — a scos aici, la Botoșani, „Opiniunea" [14] — 1867 și, se pare, „Cucoșul în prag" [15], o revistă politico-literară, plină de umor și sarcasm, — s-a afirmat totodată ca un om politic de curaj, de atitudine, exprimate deschis — plătind aceasta uneori cu luni de detenție — ; avea să fie ales la întrunirea din 30 ianuarie 1891, de constituire, din sala Marchian, președinte al „Ligii Moldovei" [16], va activa în comitetul pentru ajutorarea incediaților din orașul Botoșani, ca vicepreședinte, comitet înființat în urma sinistrului din 3 iunie 1887 care a distrus orașul [17] (președintele fiind Theodor Calimaki) ; se va manifesta ca un animator cultural, fiind de altfel membru fondator al „Ateneului" din Botoșani — 4 noiembrie 1889 [18].

S-a distins ca autor de piese de teatru, cantonete, relevîndu-se și prezențele în „Steaua Dunării".

Dimitrie Scarlat Miclescu a încetat din viață la Botoșani, în noiembrie 1896. Presa care apărea aici nu uita să-l numească „fost prieten și ministru al lui Cuza Vodă" [19], răsturnarea acestuia fiind, de altfel, „durerea cea mare a vieții sale politice".

Documentul la care ne vom referi, aflat în patrimoniul Muzeului județean de istorie din Botoșani (N.I.M. 1436), este un original (38/27 cm),

13 Victor Slăvescu, *art. cit.*, p. 400.
14 „Dicționarul literaturii...", Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1979, p. 565.
15 Victor Slăvescu, *rt. cit.*, p. 398.
16 *„Libertatea"*, an II, nr. 95, 31 ianuarie 1981, p. 1-2.
17 *„Vocea Botoșanilor"*, an VIII, nr. 25, 21 iunie 1887, p. 1.
18 „Libertatea", Botoșani, nr. 40, 9 noiembrie 1889, p. 2-3.
19 *„Prutul"*, an I, nr. 3, 21 noiembrie 1896 și nr. 4, 28 noiembrie, 1896, p. 3.

scris pe hîrtie, cu virtuți caligrafice, de Dimitrie Scarlat Miclescu (de altfel, în stînga jos, lizibilă, completă, apare semnătura autografă). Este un Act de veşnică vînzare prin care Dimitrie Scarlat Miclescu vinde lui Iancu Dimitriu moşia Sauceniţa din districtul Dorohoi pe „temeiul plenipotenţei ce are de la consoarta sa dumneaei vorniceasa Catinca Miclescu", care a fost „dăinuită prea iubitului nostru fiu Constantin Mina" dar vîndută acum „spre a se plăti datoriile contracte de mine". Sînt arătate clauzele vînzării : Moşia se dă în cîtimea de fălci cît se află după documente şi după stăpînirea de astăzi, precît şi eu o am cumpărat-o de la D-lui Petru Mavrogheni cu acte întărite de desfiinţata Curte de întărituri. Datat 1863 iunie 18 zile. Pe verso e însoţit de un act de autentificare al Tribunalului Districtului Dorohoi din 1863 august 16, semnat de preşedinte şi sigilat.

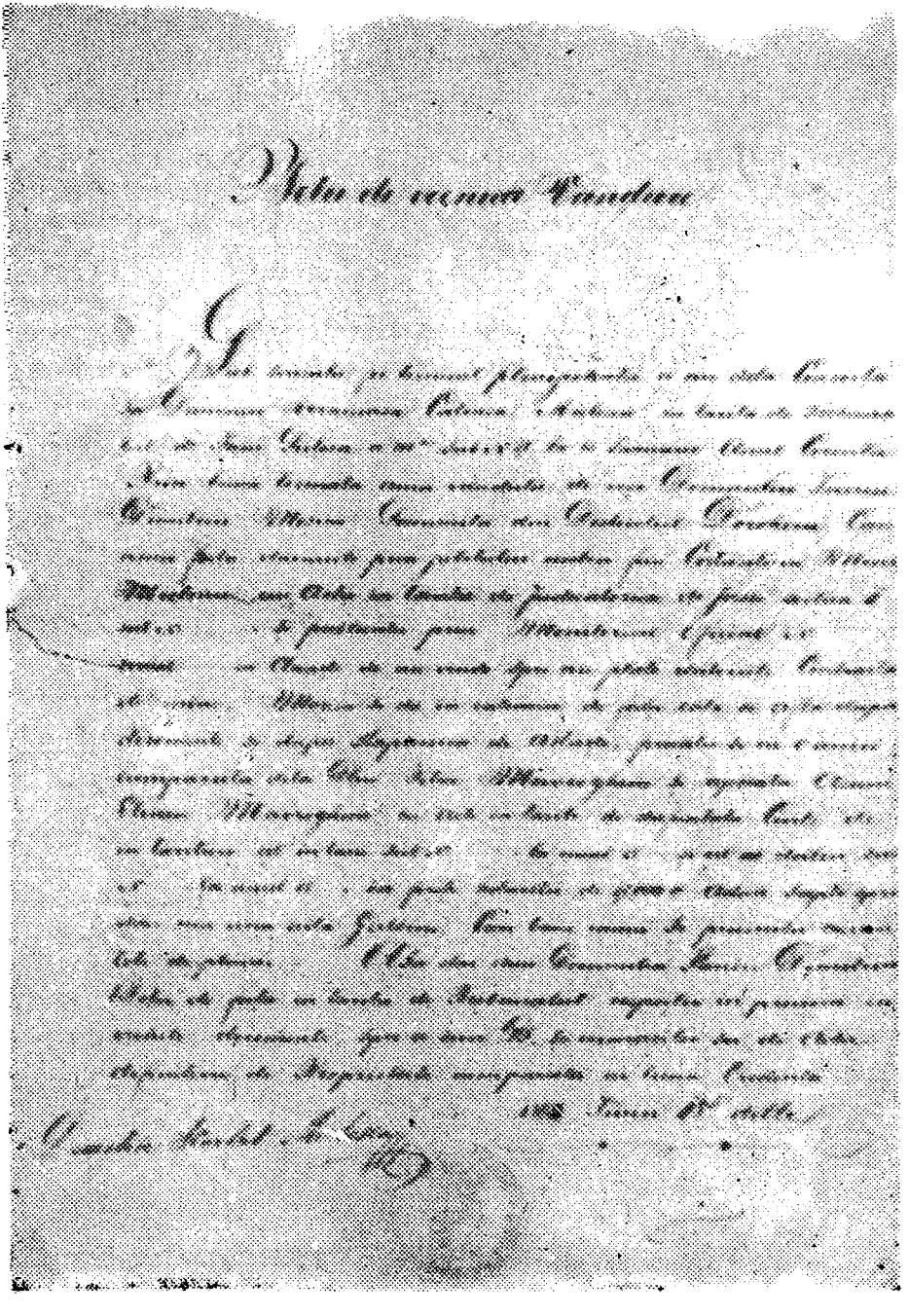

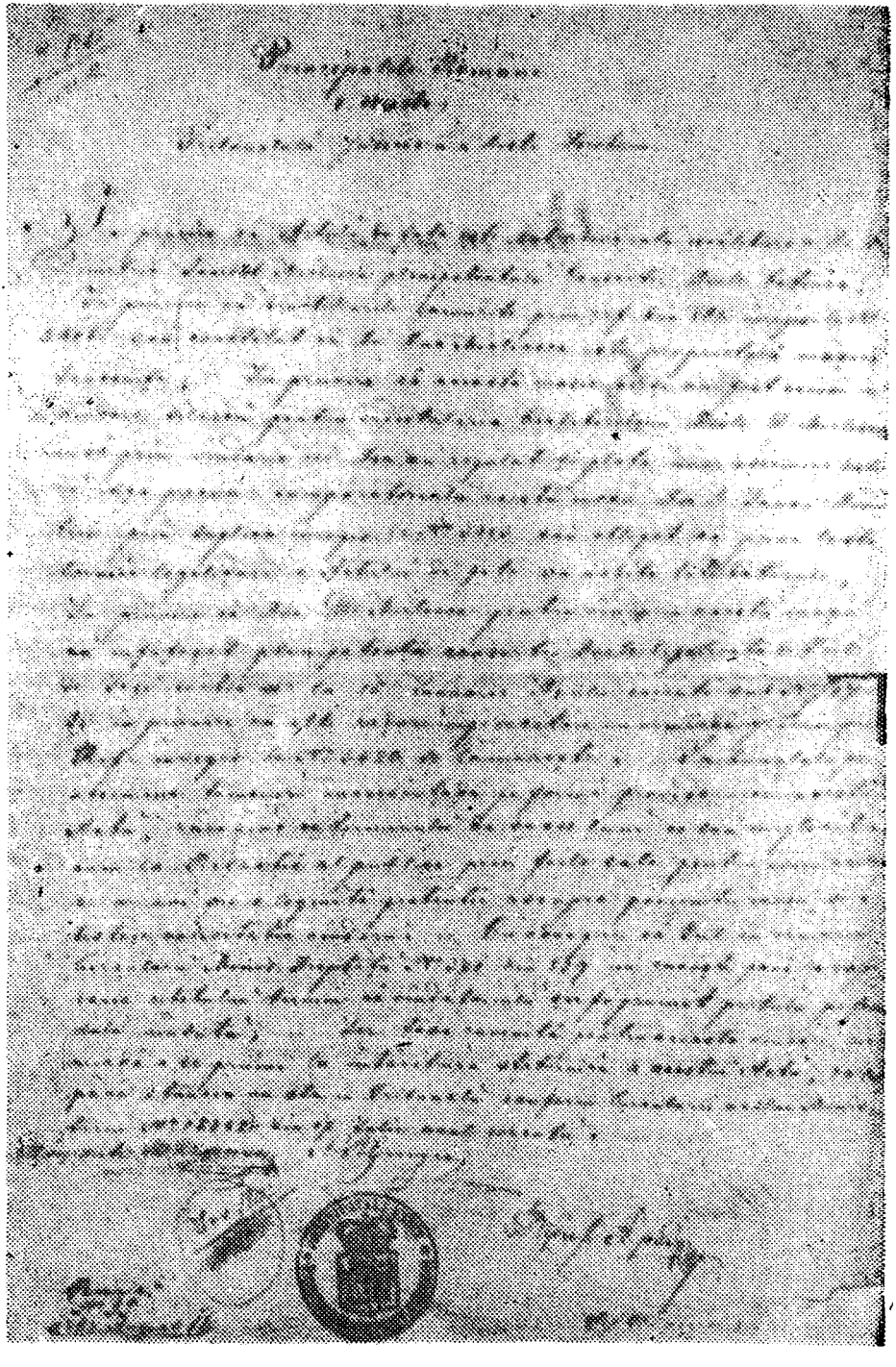

PROBLEMELE AGROSILVICE ÎN DEZBATEREA CONGRESELOR ECONOMICE DIN ROMÂNIA (IAȘI, 1882 ȘI 1884)

C. BOTEZ și I SAIZU

În împrejurările în care, după obținerea neatîrnării politice odată cu războiul din 1877/1878, statul român modern a fost, în chip obiectiv, interesat să accelereze propria dezvoltare, interes amplificat de consecințele nefaste ale convenției cu Austro-Ungaria, forțele sociale dornice de redresare au „inoculat" dinamism rosturilor în societate, determinînd, între altele, convocarea la Iași a primului (10-14 octombrie 1882) și al doilea (6-8 ianuarie 1884) congres economic din România. Contextul istoric era propice unor manifestări cu caracter național, după tipare moderne, și emanciparea de sub suzeranitatea economică străină. A luat naștere astfel o mișcare care, în epocă, a purtat denumirea de „cruciadă economică", de „revoluție economică" sau de „răscoală economică". Congresele au fost convocate din necesități stringente, într-un climat îndelung pregătit, pentru progresul țării și abolirea tratatului încheiat cu imperiul dualist. Totul fusese judecat potrivit cerințelor obiective imediate și de perspectivă, subordonate interesului dobîndirii independenței economice și a conservării demnității de națiune politicește liberă [1].

Și la unul și la celălalt congres, problema agriculturii a deținut o însemnată pondere în dezbateri, nu numai pentru că era principala ramură a economiei, dar și fiindcă nimeni nu s-a gîndit să modifice profilul producției materiale a țării. La cel dintîi, secția agricolă, avînd ca președinte pe Gr. Cozadin, ca vicepreședinte pe Leon Negruzzi și ca secretar și raportor pe Gh. Drăghici, profesor la Liceul Național din Iași, secție pe lîngă care a funcționat o comisie formată din dr. Filipescu și dr. Antoniu, menită să studieze propunerile și memoriile depuse de cei menționați mai sus, ca și de I. Pandeli, dr. Frumușeanu, C. N. Racotă, dr. Focșăneanu, M. Ganea, Gh. Balș, C. M. Ciocăzanu și Dimoviceanu, a prezentat în congres 16 puncte, acceptate, care puteau fi trecute în practică, lăsînd în afară o sumă de alte importante prevederi lipsite de posibilități de aplicare imediată. Între altele. s-a cerut, ca o condiție *sine qua non* a înfloririi agriculturii și a îmbunătățirii condițiilor de trai, efectuarea de anchete regionale, dezvoltarea învățămîntului agricol, cu

1 C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, București, 1982, p. 8.

recomandarea ca în şcolile rurale să se insiste asupra cunoştinţelor elementare şi practice de igienă şi de agricultură, cu interzicerea predării în şcolile normale a cunoştinţelor de aceeaşi natură fără scop şi aplicaţii, cu acordarea de pămînt şi inventar necesar absolvenţilor premianţi, spre a convinge practic pe săteni că, în combinaţie cu inteligenţa şi cu bunele moravuri, munca oferă rezultate foarte bune. Că se punea mare preţ pe şcoala agricolă o demonstrează şi faptul că asemenea unităţi erau cerute a se înfiinţa în fiecare judeţ [2].

Raportul secţiei prezenta cîteva propuneri demne de reţinut. Se dorea o agricultură, dar nu oricum, de vreme ce s-a reclamat îmbunătăţirea culturii pămîntului şi a raselor de animale prin crearea fermelor-model, înzestrate cu toate mijloacele care cer cea mai înaintată exploatare spre a determina pe agricultori să adopte fără întîrziere metodele probate prin rezultate [3], de premierea anuală, în fiecare judeţ, a celor ce se distingeau, atît prin *„sistemul de cultură cel mai raţional şi mai înavuţitor, cît şi prin ameliorăţiunile ce vor introduce în speciile animale“* [4], de elaborarea de studii generale şi *proiecte de drenaj şi de irigaţii* spre a se stăvili apele care inundau şi devastau păşunile, holdele şi fînetele [5], de legi pentru construirea, în cele mai bune condiţiuni. igienice şi sistematizate, a locuinţelor sătenilor şi a adăposturilor animalelor, după *planuri şi proiecte tip,* care să fie depuse la autorităţile locale cu obligaţia de a le aplica [6].

Semnificativ este şi faptul că în raportul secţiei respective s-a prevăzut necesitatea înfiinţării de întreprinderi din iniţiativă privată pentru valorificarea produselor agricole şi renaşterea industriei casnice, cu protejarea lor prin scutirea de taxe şi acordarea de prime de export, ca şi reducerea tarifelor pe căile de comunicaţii, al căror nivel foarte ridicat descurajase cultura agricolă atît de mult aşteptată de industrie şi de comerţ.

Dorinţa de a ridica nivelul de trai în lumea satelor se reflectă şi într-o sumă de alte prevederi, precum : elaborarea şi aplicarea de legi aspre contra celor ce ofereau spre consumaţie alimente şi băuturi alterate sau falsificate, vătămătoare sănătăţii oamenilor şi animalelor, generalizarea serviciului medical şi construirea de spitale şi case de sănătate, astfel încît nici un cătun să nu sufere de lipsa asistenţei sanitare ; efectuarea unei statistici demografice în strîns raport cu un cadastru exact pentru ca, ştiind mişcarea populaţiei şi neajunsurile ivite din situaţia economică, să se poată aviza mijloacele de combatere, prin condi-

2 „Curierul“ (Th. Balassan), 20 octombrie 1882, p. 2.
3 *Ibidem,* p. 1.
4 *Ibidem.*
5 *Ibidem,* p. 2.
6 *Ibidem.* În fapt, multe dintre aceste prevederi erau în spiritul epocii, ele găsindu-se şi în judecata marilor contemporani. Adept al progresului gradat, fără convulsiuni, M. Eminescu, de pildă, a militat, cu vădit interes şi talent pentru sporirea şi diversificarea necontenită a muncii naţionale, între altele, prin modernizarea şi intensificarea agriculturii (Vezi Vasile C. Nechita, *Studiu introductiv,* la Mihai Eminescu, *Economia naţională,* Iaşi, 1983, p. 39).

ţionarea coeficientului de creştere naturală a populaţiei de mijloacele de subzistenţă.

Raportul a inclus şi cîteva prevederi pe linia valorificării producţiei şi a apărării fondului moral al vieţii. Menţionăm, între acestea, construirea de asociaţii de comercianţi care să înfiinţeze case special destinate operaţiunilor de comercializare a cerealelor, întîi de toate pe piaţa internă, apoi pe debuşeul european, eliminînd astfel mulţimea intermediarilor plasaţi pe tracesul producător-consumator, ca şi desfiinţarea depozitelor de băuturi spirtoase, vătămătoare ale moralei şi încurajatoare de vicii, măsuri care să se introducă odată cu aplicarea legii împotriva beţiei [7].

Dintre toate acestea, au fost admise, cu unele modificări, în rezoluţie, 10 puncte : înfiinţarea de ferme-model, adică şcoli de agricultură în toate judeţele, care să servească drept probă în cultivarea pămîntului ; elevii de premiul întîi să primească gratis pămînt pentru a conduce mai departe, după metode perfecţionate, exploatarea solului ; premierea în fiecare an a unui mare agricultor şi a unuia mic ; dezvoltarea învăţămîntului agricol şi a igienei în şcolile normale ; pedepse contra falsificării alimentelor destinate oamenilor şi animalelor ; clădirea de locuinţe salubre pentru săteni prin societăţi de construcţii ; generalizarea serviciului medical şi a caselor de sănătate în comunele rurale ; statistica demografică pentru a se cunoaşte mişcarea populaţiei ; înfiinţarea de fabrici din iniţiativa privată pentru pregătirea şi îmbunătăţirea calităţii produselor agricole de orice fel ; micşorarea tarifelor de transport pe C. F. R. [8].

După cum se vede, numărul şi caracterul prevederilor pentru lumea satelor în care au fost incluse, datorită proporţiei populaţiei în mediul rural şi elemente de regim sanitar, se definesc într-un cadrul burghezo-democratic, fără însă a afecta structura proprietăţii şi natura relaţiilor de producţie, despre care nu se făcea nici o menţiune. Chiar lipsite de aceste atribute care ar fi dat programului un sens mai radical, cele expuse mai sus sînt concludente pentru a arăta că, la primul congres economic de la Iaşi, s-a manifestat, cu toată nereprezentarea ţărănimii [9], o preocupare meritorie pentru îmbunătăţirea ambianţei agricole şi social-culturale din mediul rural. Fie şi limitîndu-ne la problemele raţionalizării, la relaţiile şcoală-producţie, demografie-mijloace de subzistenţă, sau ocrotirea sănătăţii sătenilor şi a animalelor, ca şi la eliminarea intermediarilor din

7 „Curierul (Th. Balassan)", 20 octombrie 1882, p. 2.

8 „Liberalul", 19 octombrie 1882, p. 1-2.

9. Unele publicaţii au observat, cu privire la forma de mandatare, trei fapte destul de caracteristice ; marii proprietari şi financiari, precum şi oamenii distinşi în arena politică erau absenţi (D. Brătianu, singur, „asista", dar printr-o depeşă) ; cu excepţia a una-două persoane, preoţimea era, de asemenea, lipsă, element sesizat şi criticat şi de povestitorul I. Creangă („Deşteptarea", I, 1882, 15, p. 114) ; ţăranul, „talpa ţării", nu era reprezentat cu desăvîrşire, el a cărui soartă devenise atît de grea şi de care Congresul, totuşi, s-a ocupat. Cu toate aceste lipsuri, reuniunea trecea, sub raportul participării, ca o strălucită adunare („Gazeta Transilvaniei", 22 octombrie 1882, p. 3).

procesul valorificării cerealelor, şi încă putem spune că s-a făcut pledoarie pentru interesele agriculturii şi ale ţărănimii [10].

Un asemenea caracter al prevederilor nu trebuie nicicum să ne mire, deoarece în anul congresului şi chiar în timpul lucrărilor lui, A. D. Xenopol, plecînd de la adevărul că munca în agricultură era, atunci, cea mai grea, dar cea mai puţin răsplătită [11], propusese între mijloacele de ameliorare *varietatea culturilor şi perfecţionarea metodelor* întrebuinţate [12], iar „Curierul financiar", constatînd că la noi se lucra pămîntul cu totul primitiv, din care cauză şi roadele erau foarte slabe, a recomandat constituirea unei societăţi pentru procurarea de maşini, cu importante foloase nu numai pentru agricultură, ci chiar pentru propria sa existenţă [13].

O asemenea tendinţă se detaşează cu uşurinţă şi din memoriul lui C. N. Racotă, preşedintele Societăţii române de agricultură, care cuprinde şi alte prevederi decît cele inserate în raport sau în rezoluţie. Într-adevăr, pornind de la teza de largă circulaţie că România era un stat agrar şi că agricultorul reprezenta cel dintîi producător pentru existenţa sa, memoriul considera că, prin congres, a sosit momentul de a se da o impulsiune decisivă ramurii spre a învinge concurenţa pe piaţa externă la grîne, unde, de regulă, pierdeam. Nici că se putea altfel cît timp cultivatorul român ara cu plug bun numai pentru antichităţile muzeelor, întrebuinţa la tracţiune rase de animale degenerate, cît timp sămînţa bună era răspîndită numai în anumite zone. Pe de alta Şcoala de la Herăstrău fiind organizată în aşa mod încît oferea economi şi cultivatori numai pentru marea proprietate, elevii absolvenţi îmbrăţişau alte profesii decît pentru care se pregătiseră.

Deficienţele pătrunseseră şi în domeniul financiar. Băncile de credit agricol, bunăoară, şi-au sleit fondurile încă de la apariţia lor, fiind ca inexistente pentru micul cultivator. De aici, C. N. Racotă extrăgea concluzia că sprijinul congresului în atare direcţie era iminent.

Sectorul economic respectiv aştepta însă înflorirea sa de la fermele-model, cuvînt devenit de ordine în agricultură, ca ansamblu, dar şi în fiecare comună, întrucît şcoala de agricultură experimentală şi ferma-model puneau în aplicare, după regulile ştiinţei, noţiunile de asolament, de cultivarea cerealelor în raport de natura solului şi a zonei, de fabricarea sau procurarea, pe termene lungi şi cu rate mici, a inventarului agricol viu şi mort, de întrebuinţarea celei mai bune seminţe, de întreţinerea şi nutrirea raţională a vitelor, de aplicarea „artei veterinare" pentru caz de boală, de *construirea după modele optime* a locuinţelor sătenilor, a grajdurilor etc. Numai astfel se putea ajunge în situaţia de a fi efectiv grînarul Europei, cu certitudinea de a învinge concurenţii.

Deosebit de aceasta, trebuia reînviată cultura inului şi a cînepei, creşterea viermilor de mătase, înfiinţarea de torcătorii şi ţesătorii pentru

10 C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, p. 65.

11 „România liberă", 15 octombrie 1882, p. 2; „Naţiunea", 16 octombrie 1882, p. 2.

12 A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 80-81.

13 „Curierul financiar", IX, 1882, 36, p. 383-384.

producerea pînzelor de borangic şi renaşterea apiculturii, pentru care existau condiţii ideale [14].

Deşi se făcuse o pledoarie de durată asupra permanentizării caracterului agricol al profilului economic al ţării, totuşi prevederile cuprinse în raport, în rezoluţie şi în memorii nu sînt pe măsura însemnătăţii ramurii. Reafectarea regimului de proprietate şi a relaţiilor de producţie, posibilă în condiţiile în care „talpa ţării" nu a fost reprezentată la congres, nu a dat strălucirea care era de aşteptat unor prescripţii care s-au dorit din capul locului determinante pentru progresul agriculturii. Chiar atîtea cîte le-am prezentat mai sus, rămîn cîştiguri pentru gîndirea economică modernă, demne de reţinut, parte din ele înrîurind legislaţia şi practica agricolă în perioada ce a urmat [15]. Astfel, cu scopul de a se da un răspuns rapid nevoilor economice s-a înfiinţat, prin legea din 30 martie 1883 [16], Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor, prin separarea de Departamentul Lucrărilor Publice. În domeniul agriculturii, ministerul avea ca atribuţii : pregătirea proiectelor de legi şi a regulamentelor din ramura respectivă, ca şi a celor privitoare la subzistenţa publică ; administraţia şi învăţămîntul şcolilor de agricultură, de silvicultură şi veterinare, al coloniilor şi al orfelinatelor agricole ; înfiinţarea şi administrarea întreprinderilor pentru îmbunătăţirea şi propăşirea animalelor domestice ; introducerea irigaţiilor şi a drenajului ; încurajarea agriculturii prin expoziţii şi concursuri prin societăţi şi comisii agricole ; crearea de staţiuni experimentale şi meteorologice. Într-un cuvînt, luarea tuturor măsurilor previzibile atunci pentru înaintarea agriculturii [17], măsuri care, în mare parte, fuseseră recomandate şi de primul congres economic din România.

În domeniul agriculturii, dar tot după primul congres, apăruseră între altele, cartea lui Al. N. Grecianu [18], agronom, titrat la Hohenheim, şi inginer forestier, absolvent de la Thorand, carte care — potrivit „Curierului financiar" — „merită să ocupe cel dintîi loc în casa agricultorilor noştri" [19]. El demonstrase că şi la noi a început a se simţi nevoia practicării unei agriculturi ştiinţifice atît de către stat, cît şi de către particulari, fapt menţionat adesea în mesaje şi în şedinţele corpurilor legiuitoare. Acum — scria Al. N. Grecianu — a sunat ora supremă a ridicării agriculturii [20], în procedura ca guvernul, după ce se va opri la un sistem de cultură ales de oamenii cu pregătire profesională, să-l impună ţării, căci numai în atare mod se putea ajunge la progres [21].

Imperativul va fi repetat, ceva mai tîrziu, într-o altă lucrare în formularea : „trebuie odată să se convingă oamenii noştri care condus soarta

14 „Timpul", 20 octombrie 1882, p. 3.
15 C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, p. 67.
16 C. Hamangiu, *Codul general al României*, II, Bucureşti, 1900, p. 2024-2029.
17 *Ibidem*, p. 2025.
18 Al. N. Grecianu, *Elemente de agricultură sciinţifică*, Iaşi, 1883.
19 „Curierul financiar", X, 1883, 151, p. 1223.
20 Al. N. Grecianu, *op. cit.*, p. 1.
21 *Ibidem*, p. 4.

țării că agricultura este o știință tot ca și jurisprudența, medicina" [22], că, în fiecare țară, agricultura, avînd caracterul ei propriu, se modula după cerințe, după structura solului, după climă etc. Și, tocmai de aceea, trebuia sporită funcția factorilor legislativi și executivi. Interesează aici și și faptul că la 17 septembrie 1883, a fost dată publicității legea pentru învățămîntul profesional agricol, care-l partaja în trei grade : școli practice înființate treptat în fiecare județ ; școli regionale create numai în județele cu cultură asemănătoare ; o școală superioară la Herăstrău [23].

Cîteva măsuri fuseseră concepute și pentru silvicultură. Astfel, la 8 iunie 1883, Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor a fost autorizat, prin lege, de a angaja pe termen de cel mult trei ani, silvicultori străini, în numărul necesar, care, împreună cu specialiștii din țară, să alcătuiască *planuri* sistematice de amenajamente, să asigure tăierea și vînzarea materialului lemnos prin *întrebuințarea instalațiilor și a procedeelor celor mai perfecționate, cu respectarea riguroasă a regulilor de control specificate în documentare.* Specialiștii erau datori, totodată, să procedeze la înființarea de pepiniere pentru împădurirea terenurilor sterpe sau a zonelor despădurite, ca și la instruirea cadrelor tinere pentru serviciul silvic. Pentru cel din urmă caz, se preconizase înființarea unei școli speciale de silvicultură. Pe lîngă teorie, elevii trebuiau să efectueze lucrări practice în pădurile date spre amenajare instructurilor străini. Mia mult, în vederea formării personalului didactic și al înmulțirii cît mai grabnice a cadrelor, ministerul respectiv era dator să trimită în fiecare an cîte cinci tineri bacalaureați la școlile de specialitate din străinătate pentru a-și completa pregătirea teoretică și practică în cultura silvică [24].

Problemele agrosilvice au captat atenția participanților și la al doilea congres economic. Raportul lui P. Nițescu, prezentat în numele Clubului comercianților din Iași [25], informa asupra necesităților din industria și din comerțul indigen, nevoi stringente în fiecare localitate în parte. Fără a avea pretenția de a fi o lucrare completă, cu studii detaliate pentru oricare propunere, care merita, în fapt, volume întregi, raportul enunța restrîns motivația fiecărei propuneri, în ideea ca dezvoltarea să se facă oral în fața congresului. Dar, deși considera agricultura „sufletul industriei" și amîndouă baza comerțului, P. Nițescu a făcut o distincție între cele două ramuri din pricina diversității mijloacelor și a necesităților caracteristice. În consecință, raportul le-a păstrat caracterul special, prefațîndu-le de criza generală și de convenția cu Austro-Ungaria.

Privind problemele după natura ramurilor economice, P. Nițescu s-a oprit mai întîi asupra agriculturii, mărturisind din capul locului că nu se ocupa de mijloacele necesare producției, precum ameliorarea semințelor, cultura rațională și muncile agricole, care cădeau în preocuparea

22 Al. N. Grecianu, *Pentru ce stagnează agronomia noastră*, Iași, 1886, p. 5.
23 C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 2030-2031.
24 *Ibidem*, p. 2029-2030.
25 *Al doilea Congres economic ținut în Iași în zilele de 6, 7 și 8 ianuarie 1884*, Iași, 1884, p. 17-18.

agricultorilor. Raportul s-a ţinut strict de cadrul în care produsele agricole ajungeau în comerţ şi la industrii, observînd cu durere că tarifele pe căile ferate pentru cereale şi animale erau foarte ridicate, de unde şi revendicarea coborîrii lor cît mai mult posibil.

Un obstacol serios îl forma refuzul Austro-Ungariei de a primi exportul nostru de vite, deşi România a acceptat toate garanţiile sanitare convenite şi chiar acele arbitrar pretinse. Destule dificultăţi se întîmpinau şi în exportul produselor provenind de la animale. Inechivalenţa se accentua prin aceea că articolele similare ale imperiului intrau la noi „cu înlesnire mai mult decît binevoitoare“ [26]. De aici şi revendicările : a) guvernul să obţină de la Austro-Ungaria respectarea convenţiei comerciale prin deschiderea graniţelor sale vitelor şi produselor animaliere exportate de noi ; b) să se intervină pentru suprimarea dificultăţilor ce se fac la introducerea cerealelor, a vinurilor şi a animalelor în monarhia dualistă ; c) pînă ce imperiul va consimţi la respectarea acestor îndatoriri, potrivit stipulaţiilor din convenţie, guvernul să oprească importul produselor similare austro-ungare [27].

La congres, problemele agriculturii au fost judecate şi din punctul de vedere al industriei. Ca să poată prospera îndestul industria casnică — se remarcase în raportul Societăţii „Furnica“ — era nevoie şi de ajutorul agricultorilor în producerea materiilor prime : inul, cînepa, mătasea, lîna etc. Se impunea, totodată, diversificarea culturilor, agriculturii trebuind să înlocuiască o parte din întinsele cîmpii de grîne şi de porumb cu plante textile, de pe urma cărora puteau obţine un dublu avantaj : marele cîştig bănesc şi susţinerea industriei respective.

Pe de altă parte, înmulţindu-se şi ameliorîndu-se continuu rasa animalelor, noi înlesniri erau gata să sporească veniturile : laptele pentru a fabrica delicioasele brînzeturi, evitînd importul lor în mari cantităţi ; lîna, cu scopul de a realiza ţesături care să intre şi pe piaţa statelor vecine ; mătasea şi altele, în vederea dobîndirii aceloraşi rezultate [28].

Problemele şi dificultăţile fuseseră remarcate şi la nivelul districtelor. Pe tărîm agricol, Comitetul economic al judeţului Putna, de pildă, a constatat cu părere de rău că progresele îi erau minime şi că toate instituţiile înfiinţate cu scopul de a-i veni în ajutor, n-au dat rezultate practice mulţumitoare. De asemenea, comisia agricolă instituită cu menirea de a stimula agricultura sub raportul cantităţii şi al calităţii era ca şi inexistentă, ea neluînd parte nici măcar la organizarea expoziţiei agricole, aşa cum era obligată prin statut. Cauza se afla în neprevederea unor sancţiuni contra celor care nu-şi făceau datoria, ca şi în faptul că în fruntea lor se aflau bărbaţi care făceau mai multă politică decît agricultură şi adesea resentimentele lor se traduceau prin indiferenţa ce o arătau chestiunilor pur economice. De aici, revendicarea ca guvernele să revizuiască legea comisiilor agricole, prevăzînd amenzi băneşti sau alte penalizări pentru cei ce nu-şi onorau datoriile.

26 *Ibidem*, p. 23.
27 *Ibidem*, p. 24.
28 *Ibidem*, p. 36-37.

Se adăuga şi întîrzierea cu care a luat fiinţă în judeţul Putna, Banca de credit agricol, care abia de la 1 ianuarie 1884 urma să funcţioneze. Comitetul spera să înlăture neajunsurile în care au căzut unităţile de credit din alte judeţe, care şi-au sleit fondurile împrumutînd numai la cîţiva arendaşi şi mari proprietari. De aici, dorinţa comitetului de a stărui pe lîngă administraţia băncii ca ea să vină în ajutorul mai cu seamă al micului cultivator, pentru ca şi acesta să poată beneficia de avantajele instituţiei respective.

Expoziţia agricolă din anul 1883 a convis comitetul judeţului Putna că cultura inului, a cînepei şi a gîndacilor de mătase nu mai exista pentru schimbul comercial, ci se practica atît cît era necesară pentru trebuinţele casnice [29].

În ziua a doua a lucrărilor congresului, Mina Minovici, directorul „Curierului financiar", a citit un discurs-program, un întreg plan, pe lîngă care a depus *Programul mişcării economice din România* ce „trebuie să fie înscris pe drapelul revoluţiunii pe cale economică" [30]. După părerea sa, valoarea acţiunii avea o însemnătate cu atît mai mare, cu cît prin întîiul congres s-au exprimat numai dorinţi, pe cînd prin al doilea se cerea „a examina pînă la ce punct aceste dorinţi s-au tradus în fapte şi ce trebuie să mai facem pentru a ajunge răpide şi solid la emanciparea noastră economică". Cu alte cuvinte, în 1882 s-au trasat primele jaloane ale mişcării economice, iar în 1884 congresiştii erau chemaţi „a aşterne *planul* întreg şi definitiv", sau „programul marii revoluţiuni economice" [31]. Cele 16 puncte admise au codirecţie principală, pe de o parte, punerea spre rezolvare a problemelor generale de dezvoltare a economiei, iar, pe de alta, denunţarea convenţiei cu Austro-Ungaria.

În programul respectiv, un loc important a fost rezervat agriculturii, cu specificarea că înainte de a introduce tot felul de perfecţionări, se cereau rezolvate problemele în legătură cu irigaţiile, cu corectarea rîurilor, cu navigabilitatea lor, cu cadastrul, care formau temelia, piatra fundamentală a edificului agricol ce urm a se înălţa, fără de care toate celelalte deveneau sterile. La ce bun — se întreba Mina Minovici — să introduci maşinile cele mai perfecţionate, să ai vite de cea mai bună rasă şi să faci cele mai bune arături dacă seceta sau inundaţiile le pot devasta ? La ce folos să fondezi industrii cînd mijloacele de transport nu erau ieftine, îndeosebi pe apele care traversau ţara în lung şi-n lat ?

Punînd sistemul de irigaţii la punct, perfecţionările aduse agriculturii ofereau, cu siguranţă, rezultate de un mare profit pentru ţară. De asemenea, prin corectarea şi navigabilitatea rîurilor, agricultura era ferită de inundaţii, holdele puteau să crească în voie, iar comunicaţiile se puteau efectua în condiţii ieftine pînă la consumator. În fine, prin cadastrare se evitau numeroasele procese, oferindu-se garanţia proprietăţii şi dînd locuitorilor „pacea" de care aveau trebuinţă pentru a cultiva şi a obţine

29 *Ibidem*, p. 42.
30 „Voacea Botoşanilor", 11 ianuarie 1884, p. 3.
31 *Al doilea Congres economic...*, p. 48.

roade bogate pe pămîntul lor [32]. De aceea, în domeniul agriculturii, programul a cuprins aplicarea unui sistem de irigaţii pentru dezvoltarea producţiei, ca şi asigurarea proprietăţii imobiliare prin cadastru [33], adică, aproximativ, aceleaşi precepte pe care Mina Minovici le-a expus la începutul discursului.

Aşadar, problemele agrosilvice au reţinut atenţia participanţilor la lucrările congreselor economice din 1882 şi 1884, dar nu pe măsura poziţiei dominante a ramurii în producţie, în circulaţie şi în schimb. Ţinta principală a reuniunilor de la Iaşi a reprezentat-o dezvoltarea industriei şi denunţarea convenţiei vamale cu Austro-Ungaria ca posibilităţi de modernizare efectivă a statului român. Deşi principală, dorinţa de fondare şi de protejare a industriei nu viza nici pe departe modificarea caracterului şi a profilului economiei naţionale, ci redresarea din impasul în care ne aruncase convenţia respectivă şi înscrierea României pe o cale de evoluţie accentuată în cadrul păstrării structurii predominant agrare şi agricole a societăţii.

Congresul al doilea a aprobat un program conform intereselor statului român modern, contribuind la creşterea rolului burgheziei în societate, la sporirea numerică a proletariatului industrial, la diversificarea structurii profesionale a populaţiei şi a formelor de exploatare şi de valorificare a surselor materiale şi umane, la apariţia de noi centre pe hrta economică a ţării.

În domeniul luat în analiză, cele două congrese au adus în plus precizări substanţiale în legătură cu regimul activităţii, insistîndu-se, după cum am văzut pe scurt, pe noţiunea de plan, de modernizare a sectoarelor, de perfecţionare a metodelor, pe raţionalizare, pe îmbinarea menirii şcolii cu producţia agricolă şi silvică, în fapt pe toate acele pîrghii care, fără a afecta structura proprietăţii, să permită avansul ramurii în cadrul economiei naţionale.

THE AGRO-SYLVICAL PROBLEMS IN DEBATING THE ECONOMICAL CONGRESSES IN ROMANIA (IAŞI, 1882 AND 1884)

Summary

At the first economical congresses in Romania, the agro-sylvical matters held a verp important share of the debates, not only because they constituted the basic branch of the economy, but also because nobody had thought of modifying the profile of the country's material profit. They wanted the development of those

32 *Ibidem*, p. 54.

33 *Notes biographiques sur Nr. M. Minovici, directeur du journal „Curierul financiar", par un ancien ministre, 1873—1894*, Bucureşti, 1894, p. 12.

two activities, but, not anyhow, at random. That is why they talked about modernizing them, about a culture and about a resonable exploitation, about irrigation projects, about some plans' aplication, about model-farms, about implying school more and more in the process of producing material goods, about the scientific organization.

CONGRESUL STUDENȚILOR SOCIALIȘTI DE LA BÎRLAD DIN ANUL 1886

FĂNICĂ URSU

În deceniul al nouălea al veacului trecut procesul de clarificare ideologică în mișcarea socialistă românească era în plină desfășurare, marxismul devenind, după 1885, ideologia de bază a mișcării, ceea ce o apropia de clasa muncitoare, de înțelegerea și susținerea intereselor acesteia.[1] Acum sînt publicate o serie de scrieri marxiste, îndeosebi de către revista „Contemporanul", care începe să atragă numeroși colaboratori, între care și mulți tineri intelectuali, care, entuziasmați de ideile socialiste, se avîntau cu pasiune în discutarea unor probleme social-economice ale vremii.

În spiritul acestui curent înnoitor se înscriu, din anul 1880, congresele anuale ale tineretului universitar. Astfel, în urma hotărîrii luate de congresul precedent, ținut la Turnu-Severin în 1885, cel de-al VII-lea congres universitar și-a început lucrările la Bîrlad în ziua de 6 septembrie 1886.[2] La congres au venit delegați ai studenților de la Universitățile din Iași și București, Școala de poduri și șosele, Școala de farmacie, Școala normală superioară și Facultatea de teologie, toate din capitala țării.

Dintre comunicările susținute în congres trei, aparținînd studenților ieșeni, au captat în mod deosebit atenția auditoriului, iar vorbitorii, prin modul cum au tratat problemele de ordin economic și social, au dovedit cunoașterea unor teze marxiste. De altfel, aceste trei comunicări vor apare în revista „Contemporanud" din anii 1886—1887.[3]

Prima dintre acestea, „Rolul tinerimii în mișcarea socială", a lui D. A. Teodoru, analizează, de pe poziții materialist-marxiste, dezvoltarea orînduirii burgheze pornind de la cauzele economice ale revoluției franceze din 1789. Astfel, conferențiarul arată că revoluția a fost „...ecoul unei evoluții economice cu rădăcini adînci, evoluție pricinuită de contradicțiile economice ale trecutului și care ea singură a născut, hrănit

---

1 E. Georgescu, *Tezaur din veacul trecut*, București, 1971, p. 100.

2 „Lupta", 7 septembrie 1886.

3 D. A. Teodoru, *Rolul tinerimei în mișcarea socială*, în „Contemporanul", anul V, nr. 4 și 5, 1886, p. 371-382, 385-388, 391-404; V. Lateș, *Evoluția*, în „Contemporanul", anul V, nr. 7-9, 1887, p. 1-4, 8, 9-10, 17, 255-263; C. Gr. Gheorghiu, *Ateismul*, în „Contemporanul", anul V, nr. 6, 1886—1887, p. 481-487, 489, 492, 496-500.

și crescut clasa care s-a făcut unealta revoluției".[4] În continuare autorul subliniază rolul maselor populare care au fost motorul revoluției, dar, cu toate acestea, la putere a venit burghezia care „...pe o piramidă de leșuri ale poporului s-a ridicat pentru a face aceeași tristă și veche comedie : robia omului de către om." Situîndu-se pe aceeași poziție marxistă, D. A. Teodoru face referiri și la relațiile de producție capitaliste pe care el le numește „legături economice" sau „starea socială", odată cu care se schimbă și concepțiile oamenilor despre lume. Argumentîndu-și afirmația dă ca pildă religia, care, spune el, „e condiționată de starea socială" și că atunci „...cînd legăturile economice făceau trebuitoare robia, religia era pentru robie," iar „...cînd relațiile sociale cereau înjosirea femeii, religia spunea același lucru".[5]

Demne de semnalat sînt și ideile avansate de autor pe marginea lozincilor revoluției franceze din 1789. Astfel, el arată că libertatea trebuie privită din două unghiuri : primul, al libertății omului în raport cu natura, libertate care crește pe măsura cuceririi naturii de către om și al doilea, în raport cu societatea, libertatea care se realizează atunci cînd omul „...e stăpîn pe viață, pe fapte și pe întreg rodul muncii sale" deci liber de exploatare. Or, asemenea libertate este imposibil de realizat în capitalism, autorul precizînd, chiar, că aceasta este de-a dreptul o himeră, căci dacă acest lucru s-ar înfăptui, atunci „...ar trebui ca bieții fabricanți să n-aibă ce mînca'.[6]

Interesante ni se par, de asemenea, afirmațiile conferențiarului despre istoria omenirii, care, potrivit opiniei lui, este o luptă de clasă, că în capitalism se cristalizează cele două fronturi ale acestei lupte, pe de o parte, capitaliștii, iar de cealaltă parte, frontul comun al proletarilor împotriva capitalului.[7] Intuind rolul proletariatului în cadrul acestei lupte, deși nu vorbește deschis despre necesitatea revoluției, autorul comunicării spune că, în raport cu burghezia „...care s-a urcat la putere pe spatele muncitorilor, „...singura clasă care poate ajunge la stăpînirea societății e clasa muncitoare, care nu se va ridica pe umerele nici uneia pentru a o robi".[8]

Criticînd societatea burgheză, „...întemeiată pe concurență și robie", D. A. Teodoru arată și unele trăsături ale viitoarei societăți, care va fi „...adevărata societate, întemeiată pe egalitatea de fapt, pe libertatea tuturor față cu natura, pe solidaritatea tuturor membrilor," conchizînd că e „...superioară o societate fără clase economice".[9]

În finalul studiului său, reliefînd misiunea istorică a proletariatului în condițiile orînduirii capitaliste, autorul afirmă că : „Proletariatul organizat și luminat e singura clasă care are ochii în viitor, care poate

4 „Contemporanul", anul V, sem. I, 1886, p. 372-373.
5 *Ibidem*, p. 374.
6 Gavril N. Horja, *Contribuția revistei „Contemporanul" la propagarea concepției marxiste în omânia (1881—1891)*, Ed. Junimea, 1972, p. 34.
8 „Contemporanul", anul V, sem. I, 1886, p. 379.
9 *Ibidem*, p. 380-381.

pune problema fericirii omenești, singura clasă ce o poate rezolva în sens afirmativ". [10]

Cea de-a doua comunicare, „Evoluția", abordează la rîndu-i o serie de probleme social-economice și a fost susținută în congres de studentul ieșean V. Lateș. Acesta, după ce face, pe baza ultimelor date ale științei, din acel timp, o amplă analiză materialist-dialectică a dezvoltării în natură și societate, își consacră ultima parte a studiului său evoluției „...mersului societății omenești." [11] Pentru a dezvălui, cum spunea el „...trecutul omului, de la ivirea lui pe pămînt", a „...fazelor preistorice prin care a trecut", precum și a „...pricinilor" care au dus la schimbările omenirii pînă în ziua de azi, își întocmește studiul plecînd de la lucrarea lui Engels, „Originea familiei, a proprietății private și a statului", despre care spune că „...ne înfățișează : icoana adevărată a formelor prin care a trecut societatea omenească de la începuturile ei și pînă în zilele noastre." [12] Una dintre problemele abordate și lămurite în mod marxist este aceea a apariției statului, care în opinia autorului studiului, a consfințit împărțirea în clase după avere, a consfințit „...dreptul claselor bogate de a despoia pe cele sărace." [13] Făcînd legătura cu statul capitalist, V. Lateș adaugă : „Așa apare statul în organizația socială veche și chiar așa-l găsim și azi. Apărător al celor bogați, asupritor al săracilor". [14] În continuare analizează, pe baza operei lui Engels, apariția schimbului de mărfuri, a banilor, diviziunea socială a muncii, camăta, care toate au înlesnit adîncirea exploatării maselor populare, atît în sclavagism cît și în feudalism. Arătînd neconcordanța ivită între noile forțe de producție capitaliste și vechile relații, autorul afirmă că acest fapt impunea o diviziune a muncii mult mai profundă, o cooperare pe scară mult mai largă. Astfel, fără a face totuși distincție între muncă și forța de muncă, V. Lateș arată că cererea necontenită de mărfuri impunea „...o nouă întocmire economică cu mii de muncitori, care să lucreze la un loc în ateliere mari ori fabrici și care trebuie să-și vîndă munca lor stăpînilor cum se vinde o marfă." [15]

Subliniind rolul progresist jucat de burghezie la începutul apariției sale pe scena istoriei, el apreciază totuși că aceasta, după cucerirea puterii, devine „...o clasă conservatoare, după cum erau stăpînii de robi în lumea veche și feudalii, stăpînii iobagilor, în veacul de mijloc". [16]

Caracterizînd apoi orînduirea burgheză în întregul ei, conferențiarul recunoaște că într-adevăr aceasta a adus profunde schimbări în configurația lumii, dar, aceeași orînduire a perpetuat exploatarea omului de către om. De aceea „...alături de bunătăți mari găsim anomalii sociale mari și dureroase în civilizația de azi". [17]

---

10 „Contemporanul", anul VII, sem. II, p. 215.
11 Gavril N. Horja, *op. cit.*, p. 36.
12 „Contemporanul", anul V, nr. 7-9, 1887, p. 255.
13 *Ibidem*, p. 261.
14 *Ibidem*, p. 261-262.
15 Gavril N. Horja, *op. cit.*, p. 37.
16 „Contemporanul", anul V, nr. 7-9, 1887, p. 263.
17 *Ibidem.*

Deşi, nu indică soluţiile care ar duce la dispariţia acestor anomalii sociale, totuşi V. Lateş este conştient de necesitatea unei schimbări, atunci cînd, în finalul studiului său, afirmă, că „...formele sociale s-au schimbat de la începutul lor şi pînă azi trecînd din forme mai joase în forme mai perfecte. Acest mers evolutiv al societăţii nu va putea fi oprit". [18]

Cea de-a treia comunicare, „Ateismul", se înscrie şi ea pe linia propagandei ştiinţifice, a răspîndirii unei concepţii materialiste despre lume şi viaţă şi aparţine, de asemenea, unui student ieşean, C. Gr. Gheorghiu. De la începutul comunicării, prezentate în congresul studenţilor de la Bîrlad, autorul îşi pune întrebarea : „...religia, este oare o întocmire neapărat trebuitoare societăţii şi fără de care aceasta ar pieri ?". [19] Căutînd să răspundă la întrebare, C. Gr. Gheorghiu afirmă că religia este „...răsfrîngerea cerinţelor economice ale unei epoci" [20], slujind întotdeauna clasele exploatatoare, iar, spune autorul în continuare, în condiţiile în care ştiinţa dă răspunsuri la toate întrebările omului, altădată un apanaj exclusiv al religiei, aceasta nu mai este necesară. În cele din urmă conferenţiarul concluzionează că „...în univers nu e decît materie veşnic în mişcare, cu legi statornice ce se pot studia", [21] şi că ştiinţa consideră răspunsurile date de religie drept copilăreşti.

Deşi, printre auditori, se aflau şi studenţi ai Facultăţii de teologie din Bucureşti nici unul nu s-a ridicat să apere religia şi adevărurile susţinute de ea, gest calificat, de presa vremii, mai mult decît semnificativ. În acest sens, ziarul „Epoca", din 12 septembrie 1886, însera în paginile sale următoarele : „Concluziile lucrării tind la desfiinţarea bisericii şi distrugerea ideii de dumnezeu din spiritul omului, sub cuvînt că biserica ar fi o instituţie nefolositoare dar primejdioasă iar dumnezeu după cunoştinţele ştiinţei este fiinţă fictivă".

Prezentarea ştiinţifică, materialistă, a unor probleme, care în ideologia claselor exploatatoare erau tratate în funcţie de interesele ei, a făcut ca atmosfera congresului să fie destul de încărcată, pe de o parte, de noutatea evenimentului, iar pe de altă parte, de intenţia vădită a studenţilor de a lămuri marele public asupra unor adevăruri care, pînă atunci, fuseseră apanajul ideologiei oficiale. Cum era şi firesc, cele petrecute la congresul studenţilor de la Bîrlad, din 6-10 septembrie 1886, au ajuns, fie prin martori oculari, fie prin intermediul ştirilor publicate de presa timpului, la cunoştinţa rectoratelor din Iaşi şi Bucureşti şi respectiv a Ministerului învăţămîntului. Acesta din urmă a cerut, imediat, explicaţii precum şi luarea unor măsuri care să ducă la stîrpirea grabnică a germenilor „anarhiei" din şcoli. Dînd curs cererii ministerului de resort, rectorul Universităţii din Bucureşti, Alex. Orăscu, înaintează un raport în care dă, între altele, următoarea explicaţie : „Din relaţiunile dobîndite atît din ziar cît şi din mărturisiri de la persoane care au fost martore oculare la congresul din Bîrladu din anul 1886 al studenţilor

18 „Contemporanul", anul V, nr. 7-9, 1887, p. 263.
19 „Lupta" din 17 septembrie 1886.
20 *Ibidem.*
21 „Contemporanul", anul V, nr. 6, 1886—1887, p. 484.

universitari, rezultă că mai cu seamă la această ultimă întrunire studenții ce au luat parte au ținut discursuri și conferințe în scop de a lovi religiunea țării și a face propagandă anarhică socialistă și manifestări în contra stării de lucruri astăzi stabilite în statul român". [22] Vinovat, pentru ceea ce s-a petrecut la Bîrlad, a fost considerat Cercul socialist din Iași, oraș în care, potrivit opiniei rectorului Universității bucureștene, propaganda socialistă dispunea de organe publicitare și care de mai multă vreme reprezentau un adevărat pericol social. Se căuta, astfel, un țap ispășitor pentru răspîndirea ideilor socialismului științific care începuseră, deja, să aibă numeroși aderenți în rîndul maselor largi muncitoare, care vedeau în marxism o armă de luptă capabilă să ducă la înfăptuirea unei societăți fără exploatare. După aproape un an de zile, de tatonări și învinuiri reciproce, cele două rectorate propun o serie de măsuri care să preîntîmpine reeditarea unor manifestări ca cea de la Bîrlad, între care citățm : ridicarea „ratuităților pe calea ferată participanților la congresele studențești, suspendarea burselor delegaților la congrese și modificarea statutului de funcționare al asociațiilor studențești în sensul introducerii unui paragraf care să exprime atitudinea studenților față de statul român, față de guvern pentru a putea fi trași la răspundere în cazul unor atitudini similare.

Punerea în aplicare a acestor măsuri a făcut imposibilă ținerea, conform hotărîrii luate la Bîrlad, a celui de-al VIII-lea congres universitar, în 1887, la Craiova. Redăm, în acest sens, rezoluția pusă de minister pe cererea delegatului studenților. „Cu părere de rău cererea aceasta nu se poate încuviința, fiindcă în ultimii doi ani congresele au fost departe de a merge pe calea indicată în art. 3 din statutul menționat în această cerere. Congresul din urmă, cel de la Bîrlad, a degenerat în certe, neorînduială și necuviință care au scandalizat întreaga societate românească" [23].

În pofida acestor măsuri restrictive, congresele studențești se vor relua, începînd din 1890, la Botoșani, unde, contrar tuturor așteptărilor, linia de la Bîrlad a continuat, atît în sală cît și în afara ei.

Conchizînd putem spune că cel- de-al VII-lea congres universitar, întrunit în septembrie 1886 la Bîrlad, a fost primul care a atins un nivel politico-ideologic mult deasupra mentalității vremii.

LE CONGRÈS DES ÉTUDIANTS SOCIALISTES DE BÎRLAD — 1886

Résumé

Aux jours de 6 et 10 septembre 1886, on a réuni à Bîrlad le septième congrès universitaire auquel ont participé les délégués des centres universitaires Bucureşti et Iaşi.

22 Direcția generală a Arhivelor statului, București, Direcția Școale, dos. 3681/1887.

23 *Ibidem.*

Parmi les ouvrages présentés au congrès, on a remarqué particulièrement les suivants. „Le rôle de la jeunesse au mouvement social" par D. A. Teodoru ; „L'évolution" par V. Lateş ; „L'ateisme" par. C. Gr. Gheorghiu.

La présentation de certains problèmes socio-économiques aux bases marxistes, a rendu possible que le VII-ième congrès universitaire de Bîrlad soit le premier qui atteigne un niveau politique et idéologique supérieur à la mentalité du temps.

REGIMUL ÎNVOIELILOR AGRICOLE PE MOȘIA DRĂGUȘENI ȘI SĂVENI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

ARISTOTEL CRÎȘMARU

Legea agrară pentru împroprietărirea țăranilor din 1864, după cum se cunoaște, a însemnat un pas înainte pe calea dezvoltării economiei capitaliste la sate. A desființat clăcășia și celelalte servituți feudale care apăsau țărănimea, numai că n-a fost lichidată proprietatea moșierească și prin urmare nici relațiile de producție legate de ea [1]. Neajunsurile de pe urma aplicării legii rurale — cum i se mai spune acestei reforme agrare — sînt în genere cunoscute și ele au fost semnalate peste tot [2].

La Drăgușeni, unde lucrările s-au încheiat în 1865, au fost împroprietărite 192 familii (din satele Drăgușeni și Podriga) cu suprafața de 728 ha [3]. Cei trei moșieri au rămas cu o suprafață de 5336 ha, de 7 ori mai mare decît cea atribuită celor 192 împroprietăriți, care au primit doar 14,4% din moșia Drăgușeni și 12% din moșia Podriga.

Înainte de reformă, sătenii din Drăgușeni dispuneau de suprafețe mult mai mari pentru loc de hrană, imaș și fînaț. Spre exemplu, în 1840, „locul locuitorilor" era de 201 fălci pentru arătură, 360 fălci pentru imaș și tot atîta pentru fînaț, în total 921 fălci [4], ceea ce face 1317 ha, adică o treime din moșie. În 1851, suprafața folosită de locuitori se reduce la 693 fălci [5] (991 ha), iar prin reforma de la 1864 s-a redus și mai mult, încît loturile atribuite, mai ales pălmașilor, s-au micșorat, fiind cu totul insuficiente pentru întreținerea unei familii.

Moșierii, prin Constituție și celelalte legi, au fost apărați de o nouă expropriere rămînînd cu moșiile aproape intacte și cu bani buni încasați la preț convenabil pentru partea expropriată.

Proprietarii de la Drăgușeni au primit despăgubiri, în medie, un preț de 302 lei și 32 parale falcea, mai mult de cum se vindea pămîntul, la acea dată, în fostul județ Dorohoi (la 298 lei și 7 parale falcea); cum spune Ioan Ionescu de la Brad: „afacerea n-a fost în paguba proprietarilor" [6]. Dealtfel, în toată țara moșierii au obținut pentru partea expro-

1 *Istoria României*, vol. IV, 1964, p. 382, 443 și urm.
2 *Ibidem*, p. 380 și urm.
3 Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 86/1864, f. 171-170.
4 Arh. St. Iași, *Statisticești Științe*, Tr., 1772, op. 2020, dosar 15871, f. 80, 81.
5 *Ibidem*, dosar 4478, f. 99-104.
6 Ioan Ionescu de la Brad, *Agricultura Română în județul Dorohoi*, București, 1866, p. 24.

priată un preț bun. menționat și de Radu Roseti, cum că : „hotărît lucru cu prilejul legii rurale afacerea cea bună au făcut-o proprietarii, nu sătenii“ [7].

Au rămas neîmproprietăriți, în amîndouă satele, 53 locuitori : din cei care se aflau „sub steag“ (în armată), tinerii însurăței, cei care se aflau în slujba proprietarilor, precum și cei care, îndemnați de boieri, au refuzat să primească lotul, în schimbul unor promisiuni. Exproprierea s-a făcut în raport cu numărul clăcașilor care au lucrat pe moșie și numărul vitelor de muncă cu care au făcut clacă la data cînd apare legea, deci interesul proprietarului era ca cei îndreptățiți să fie cît mai puțini.

O lipsă gravă a reformei agrare din 1864 a fost și faptul că nu s-a atribuit și teren pentru islaz comunal. Aceasta a dus la micșorarea simțitoare a numărului de animale și la un șir necurmat de certuri, nemulțumiri și o exploatare nemiloasă din partea moșierilor asupra foștilor clăcași.

Primii ani de după reformă au fost marcați de mari lipsuri, secetă și foamete, dar plini de speranțe pentru mai bine. Proprietarii de la Drăgușeni și Podriga nici n-au însămînțat de cît în parte moșiile din lipsă de semințe și brațe de muncă.

În asemenea împrejurări profitau speculanții și arendașii. O vacă ajunsese 2 galbeni în loc de 10, o mierță de porumb (200 kg) 70 lei ; adică o vacă. Mulți țărani, dintre cei împroprietăriți, își angajează munca la proprietari cu prețuri scăzute, după cum afirmă același Radu Roseti, „la prețuri de foamete“ [8].

Pentru asigurarea brațelor de muncă, moșierii cer și obțin legiferarea unor mijloace de constrîngere prin contracte scrise, cu privire la muncile agricole executate de țărani. Se ivește o situație asemănătoare celei din secolul trecut (1749). cînd desființîndu-se vecinia (șerbia), s-a introdus claca, acum, în urma abolirii clăcii, se instaurează *regimul învoielilor agricole* sau *tocmelilor agricole,* care-i aduce pe țărani din nou la mîna moșierului.

Legea s-a votat în martie 1866 și cuprindea o serie de măsuri menite să asigure executarea muncilor agricole la timp și cu stricta respectare a condițiilor prevăzute în contractele încheiate între moșieri sau arendași cu țăranii, pe o perioadă de cinci ani, legalizate și înregistrate la primărie. Primarul, cu întreg consiliul comunal, era împuternicit prin lege să urmărească și să-l silească pe țăran să execute muncile prevăzute în contract. El putea să-l aresteze pe țăran, să-l bată și să-l ducă cu forța pe moșie. Altfel, era pasibil de amendă și destituire. Dar și fără aceste amenințări, primarul, care era omul boierului, se străduia să-l slujească cu tot devotamentul. Așa a fost și la Drăgușeni, încă de la înființarea comunei (1865—1866), cu primari ca : D. Botez „crescut de mic copil“ de moșierul Ghe. Codrescu, alții numiți dintre vechilii și vatavii boierești sau dintre rudele apropiate ale lor, cum au fost : Manolache

7 Radu Roseti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii,* București, 1907, p. 422.
8 *Ibidem,* p. 450.

Codrescu și C. Pisoschi sau Th. Ananiescu, proprietar pe o parte din moșia Drăgușeni. La aplicarea legii tocmelilor agricole veghează cu strășnicie și subprefectul de plasă, care uneori este moșier sau fiu de moșier, așa cum era la plasa Bașeu, Ioan Ghe. Codrescu de la Drăgușeni, cu moșia dată în arendă. Pe baza legii — modificată în 1872 — el putea trimite dorobanți, pentru a-i duce pe țăranii angajați la lucru cu forța. E lesne de înțeles de partea cui erau toți acești reprezentanți ai administrației locale în frunte cu prefectul județului și consilierii săi, ei înșiși mari proprietari.

Legea a suferit, pe parcursul a 50 de ani, mai multe modificări, cu prevederi cînd mai aspre, ca în 1872, cînd mai blînde în 1883 și 1893, nedepărtîndu-se, însă, de la scopul inițial: apărarea și rentabilitatea marii proprietăți, cu accentul pe munca silită a țăranului. Contractele erau colective și oglindeau un amestec de relații feudale și capitaliste: muncă pentru terenul luat în arendă, pentru vitele date la imaș, pentru cereale luate ca hrană, pentru bani, etc. La Drăgușeni, cele mai multe angajamente se făceau pentru arendarea de pămînt pentru cultură și pășunatul vitelor.

Exploatarea este cu atît mai necruțătoare pentru sătenii noștri cu cît se schimbă mai des arendașii moșiilor. Documentele consemnează faptul că în decursul anilor moșiile de pe cuprinsul comunei Drăgușeni au fost mereu arendate [9]. Dealtfel, în județul Dorohoi, 72,5% din pămînturile moșierești erau arendate, deținînd în această privință ponderea pe țară [10]. Toți acești nou veniți, români, armeni, bulgari sau evrei, căutau să scoată un venit cît mai mare, ca mai apoi să poată deveni ei înșiși proprietari, cum a fost cazul cu C. Ananiescu, proprietar pe moșia Drăgușenii de Sus, după 1906.

Nemulțumirile și refuzul țăranilor de a executa împovărătoarele obligații de muncă, prost plătită, au determinat autoritățile să instituie un control asupra înregistrării actelor și respectarea legii de către amîndouă părțile contractante. Prețurile minime și maxime pentru muncile agricole erau fixate de către o comisie județeană alcătuită tot din proprietari. Sub aceste prețuri nu se putea angaja oameni la muncă; dar cine le respecta? Țăranii nu aveau nici un cuvînt de spus, ei puneau semnătura (degetul) de angajare, conștienți, siliți de sărăcie, să îndeplinească obligațiile din contract la prețuri minime.

Din procesele verbale, încheiate cu ocazia acestor verificări, se vede că actele se făceau pentru un număr mare de țărani și cu tendința evidentă de înșelare. Spre exemplu, în 1898, la Drăgușeni se înregistrează 4 contracte de învoieli agricole: primul cu 45 locuitori, la prețuri fixate de D-l proprietar Ghe. M. Stroici"; alt contract, cu 48 locuitori, cu prețurile „fixate de d-l Șnaier, posesorul moșiei Podriga"; cel de al treilea act este încheiat cu proprietarul moșiei Știubieni, cu 145 locuitori,

9 De exemplu, în 1904, erau în comuna Drăgușeni patru moșii arendate: „una unui arendaș creștin și trei la evrei". Vezi Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 200/1904, f. 137.

10 Andrei Cardaș și colaboratorii, *Botoșani*, (monografia județului), Edit. Sport-Turism, București, 1980, p. 61.

„acesta a omis a semna D-sa. sau de procuratorul său“ și „în fine, cele fixate de Em. Morțun, proprietarul moșiei Ichimeni, cu 55 locuitori, actul nesemnat de D-sa. ci de o persoană străină care se consideră nulă semnătura lui“ [11]. Am citat din procesul verbal, din care rezultă că prețurile nu se tocmeau ci se fixau de proprietari sau arendași.

Moșiile de aici, din Cîmpia Moldovei, în suprafețe mari, duceau mereu lipsă de brațe de muncă ; de aceea proprietarii și arendașii aduceau oameni la lucru din comunele din nord-vestul județului sau din Bucovina, cum se spunea „din Cordun“, angajați pe bani și produse (grîu și porumb). Pentru angajarea acestor muncitori agricoli, proprietarii și arendașii aveau intermediari, numiți misiți sau barîșnici, care cutreierau satele și orașele recrutînd brațe de muncă. Socotirea și plata acestor oameni, la sfîrșitul lucrărilor agricole, se făcea cu mari întîrzieri și cu motivări ce le știrbea drepturile cuvenite. Un proces verbal încheiat de primarul comunei, în 1903, consemnează nemulțumirile țăranilor din comuna Tîrnauca, județul Dorohoi, aduși la lucru pe moșiile de la Drăgușeni, arendate de Froim Fischer și C. Ananiescu, între anii 1901—1907 [12]. După cum se vede nici moșiile din aceste părți, și cînd spunem moșii înțelegem și lumea satelor, n-au scăpat de exploatarea acestui mare trust arendășesc al fraților Fischer [13].

Verificarea contractelor de angajament din anii 1905—1906 semnalează și unele *„nereguli intenționate“*, după expresia din procesul verbal, și anume : rînduri libere în tabelele celor angajați, pete de cerneală intenționate, cuvinte scrise pe deasupra rîndului, locuitori nesemnați în actul legalizat — mai ales dintre cei care nu știu carte —, prețul muncilor derizoriu, 8-9 lei falcea de coasă sau 12 lei de secere, fără tain, sau prețuri netrecute în act, îndreptări și modificări de cifre sau cifre tăiate, modificări în subrica „suprafețe lucrate“ etc. Asemenea ègreșeli“ scriptice, făcute pentru înșelarea sătenilor, se întîlnesc mai în toate contractele ; de pildă, într-un asemenea act, încheiat de proprietarul de la Podriga, Al. Enacovici, cu țăranii din localitate, au rămas 24 locuri goale, lipsesc nume și pronume la diferite numere curente (3, 9, 22, 25, etc.) [14].

---

11 Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 70/1898, f. 105.

12 Idem, dosar 32/1903, f. 633, 634, 635.

13 După cum se știe, cel mai mare arendaș din țară, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, a fost familia Fischer. Frații Fischer, constituiți în „Trust arendășesc“, țineau în arendă 69 moșii ce înglobau o suprafață de 159399 ha. Într-atît se întindea acest „Fischerland“ încît, practic toate satele de aici, din nordul Moldovei erau în mîna lor. Se și spunea : „Că dacă te duci o cale de două poște, tot de el dai“ (Vezi : C. Dropu, *Flămînzi un nume în istorie*, Botoșani, 1977, p. 82 și urm.). Sistemul era astfel organizat încît găsea „portițe“ de prosperare a afacerilor, chiar și atunci cînd legiuirile nu le mai îngăduiau să se mai întindă (legea din aprilie 1908) ; arendau pe nume interpuse, se asociau cu alți arendași și uneori cu proprietarul moșiei. La Drăgușeni cu arendașul C. Ananiescu, la Ichimeni cu proprietarul moșiei respective Em. Ghe. Morțun, încît nu le scăpa nici o ocazie de unde să se poată stoarce venituri.

14 Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 214/1906, f. 17-63.

„Neregulile" și falsificările din contractele de tocmeli agricole își multiplicau înșelătoria și pe alte căi, scrise și nescrise, de către administratori, vechili, contabili, vatavi și feciori boierești. Spre exemplu, alta era prăjina de măsurat, sau cum i se spunea *jumătatea*, (o nuia de alun care trebuia să aibă o lungime de 12 palme), era mai scurtă pentru suprafețele arendate sătenilor și alta mai lungă pentru suprafețele de lucru prevăzute în actul de angajament. Vatavilor și feciorilor care măsurau li se spunea că au simbria în vîrful prăjinii și crește după cum știu să înșele la măsurătoare, adică să scoată mai mult sau mai puțin în folosul stăpînului. Bătrînii din sat povestesc că erau feciori boierești care măsurau de călare lanurile iar țăranul venea cu fuga pe urmă, cît se putea ține de mersul calului. Nu știa niciodată suprafața lucrată și se lăsa după socoteala de pe răbojul măsurătorului. [15].

Contractele de angajament se încheiau de obicei iarna, prin februarie-martie, cînd săteanului îi lipsea hrana pentru familie și pentru animale, cînd, cum se spune „îi crăpa măseaua" și, neavînd încotro, se îndatora la boier, semnînd actul de munci agricole „la prețuri de foamete". Deci altele erau prețurile angajate de cu iarnă, evident mai mici cu 20 pînă la 40%, față de cele plătite în toiul lucrărilor agricole.

Între anii -903—1907, contractele de învoieli prevedeau la Drăgușeni următoarele prețuri pentru muncile agricole : pentru falcea (1,43 ha) de arătură 12 lei, bani luați de cu iarnă și 16 lei cînd plata se făcea vara ; grăpatul arăturii 5-6 lei ; pentru lucrările la porumb, inclusiv pus în coșare, 40-50 lei falcea ; secerat și pus în clăi păioase, inclusiv desfăcutul clăilor și snopilor pentru uscat în caz de ploi, 20-25 lei falcea, în sezon se plătea și 40 lei falcea de secere la libera învoială. Cositul la fîn și pus în stog 25-30 lei falcea ; luna de plugărie pentru un copil 20 lei, pentru un om matur 1 leu la zi ; ziua de lucru cu carul 3 lei, cu palmele 1,50 lei, și numai 1 leu cînd banii erau luați din iarnă ; 30 lei pe lună la mașina de treier. La prețurile prevăzute se adăuga și tainul : făină de porumb, brînză și fasole, carne se da joia și duminica iar la mașină (la treier) se da și rachiu. Alimentele date drept tain sau cele servite ca „mîncare pe lan", erau uneori necorespunzătoare, alterate și de neconsumat.

Pămîntul nu se arenda sătenilor decît numai în schimb de muncă pe moșie, socotit la 25-32 lei falcea.

Pentru văratul vitelor pe imașul și cu păstorii proprietarului, se plătea : 24 lei pentru doi boi, 10 lei pentru o vacă, 6 lei pentru un mînzat, 10-12 lei pentru un cal, pentru oi 1 leu de cap ; toate plățile se achitau prin muncă [16]. Locuitorii care arendau pămînt în schimbul muncilor agricole, ca și cei care aveau animale la vărat pe imașul proprie-

15 Informații asupra învoielilor agricole de pe moșia Drăgușeni de la locuitorii : Ioan Balan, N. Prisacariu, Ioan Constantin și Gh. Gh. Andrei, în vîrstă de 93 ani.

16 Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 32/1907, f. 91 verso ; vezi și N. V. Leonescu. *Tablouri despre învoielile și muncile agricole din jud. Bacău, Botoșani, Dorohoi, Fălciu, Iași, Neamț, Roman, Suceava și Vaslui, pe anul 1906—1907*, p. 22.

tarului, nu-și puteau lua toamna recolta sau vitele pînă nu-și îndeplineau muncile contractate.

Regimul învoielilor agricole și cîțiva ani de secetă au dus la sărăcirea a peste 2/3 din populația satului, la o situație mai grea decît în vremea clăcășiei. Arendașii, care exploatau mai multe moșii, ca de exemplu C. Ananiescu, care mai avea în arendă moșiile Ghireni, Crasnaleuca și Puțureni (tot din această parte a județului), nu locuia la Drăgușeni decît puțin în timpul contractărilor și muncilor agricole, în restul timpului treburile moșiei rămîneau în seama vechililor. Cît despre proprietari, sătenii nu-i vedeau cu anii și nici nu mai știau cui aparține moșia.

Consecința neomenoasei exploatări de sub legea tocmelilor agricole a dus la profunde nemulțumiri și la răbufnirea marcată de zguduitoarea răscoayă de la 1907. Aceasta explică faptul că și la Drăgușeni, ca și în toate celelalte sate, țăranii au tăbărît la cancelaria moșiei și la primărie, cerînd condica cu contractele de învoieli agricole.

Nicolae V. Leonescu, fost procuror general la Curtea de Apel din Iași, care a venit în contact cu țăranii răsculați, în 1907, purtați apoi prin închisori și tribunale, spune că, întrebîndu-i ce i-a împins la răscoale, toți au răspuns : „Sărăcia la care ne-au adus exploatatorii de moșii. Nu ne arendează pămînt pentru hrană decît în condițiuni peste măsură de grele ; nu mai putem ține vite, cu care să muncim și să ne hrănim, din cauza lipsei de imaș ; ne costă văratul și iernatul unei vite mai mult decît valoarea ei. Nu ni se măsoară drept pămîntul, ne încarcă la pămîntul arendat și ni se scade la măsurătoarea pămîntului muncit. Pentru orice luăm de la exploatatorul moșiei trebuie să muncim încît nu ne mai rămîne timpul ca să lucrăm ogoarele noastre. Prețul muncii noastre este acela, pe care vrea să ni-l dea, nu acela care s-ar cuveni. Pînă și pentru o gîscă, de o avem, trebuie să plătim. Nu ne socotește munca cînd am sfîrșit-o. de cele mai multe ori pentru prașilă, secere, coasă, ne socotește tocmai în luna lui marti,e cînd nu ne mai poate măsura a doua oară, fiindcă au pierit semnele hotarnice și atunci trebuie să primim că am muncit atît cît ni se impune. Asemenea cu banii primiți, ne spune că am primit mai mult decît noi știm. Suntem veșnic nedreptățiți și nu avem cui ne plînge. Toți sunt cu ei și nimeni cu noi. Nu mai putem suferi. Facă Dumnezeu ce-o vrea cu noi !“.

Exploatatorii care au stat de vorbă cu procurorul general — doi armeni și un evreu — au spus : „că țăranii au mai mult decît le trebuie, că sunt leneși, minciunoși, beți vi, caută a trăi pe contul exploatatorilor de moșii, că ei zilnic îi ajută și îi miluiesc, dar dînșii sunt nerecunoscători“ [17].

Pentrue vitarea unor noi răbufniri, guvernanții au întărit jandarmeria și au introdus și alte forme deghizate de exploatare și înșelare a țărănimii. Sistemul învoieilor agricole a continuat cu unele modificări zise îmbunătățiri. În aprilie 1908, apare legea trusturilor arendășești,

17 *Ibidem*, p. III.

care limitează suprafața ce se poate arenda de către o persoană sau o asociație.

Moșia Drăgușeni se afla în proprietatea lui Costache Ananiescu și Al. Enacovici ; dispar arendașii pentru totdeauna. Se încheie tot mai puține acte de angajament ; muncile agricole se tocmesc și la buna înțelegere, fără act scris. Pentru evidența muncilor și obligațiilor angajate se introduc *Livretele de munci agricole*. Numai că aceste carnete de evidență se țineau la cancelaria moșiei, așa că dat fiind analfabetismul care domina lumea satelor, numai contabilii proprietarului înscriau datele știute de ei. Țăranul înșelat era dator doar să plătească livretul pe care-l lua de la primărie [18].

În 1911, o comisie regională stabilește noi prețuri pentru învoielile agricole, socotite pe hectar, cu mici diferențe față de cele vechi [19]. Dealtfel, aceste prețuri se modificau după un număr mare de ani și ele erau în total dezacord cu prețurile produselor industriale, mult mai scumpe. Apare acum și munca în dijmă. În acest an locuitorii din Drăgușeni reclamă că nu sînt mulțumiți și nu sînt de acord să execute muncile la prețurile fixate. Plîngerea poartă peste 80 de semnături prin punerea degetului și numai 9 prin scris propriu [20] ; ceea ce arată că nu erau mai mult de 10% din cei care știau carte. Administratorul de plasă (subprefectul) vine în comună și împacă părțile. De notat că în toate procesele verbale de inspecție, se menționează că „printre locuitori este liniște“ [21].

Pînă în preajma primului război mondial, s-au practicat lucrările agricole pe baze de relații capitaliste, pe fondul unor puternice rămășițe feudale : cu plata în bani, în muncă, și din cînd în cînd în dijmă. Brațele de muncă erau recrutate pe diferite căi. Un raport al administratorului de la plasa Bașeu (Săveni), arată că „unii proprietari au antreprenori (samsari) angajați, de naționalitate evrei, cu procuri autentice. ...Ei se angajează să lucreze pe moșie dar aduc muncitori care sunt de obicei sărăcimea de la orașe, cu diferite meserii (pleava orașelor) care iarna sunt cerșetori, măturători, tăietori de lemne, cărători de apă țimbalari, lingurari, ursari, etc., fără acte de identitate. Aceștia lucrează în baza unei arvune rauncată la început de antreprenor și apoi prinși la lucru sunt ținuți sub pază ziua și noaptea pînă se termină campania, cînd bucuroși că au scăpat de pază pleacă fiecare fănă nici un rost“ [22].

Pe moșiile Drăgușeni și Podriga, nu se practica sistemul acesta al muncii într-atît de forțată. Proprietarul de la Drăgușeni, locuia după 1907 în sat, avea și el un èantreprenor“ care îi aducea oameni la lucru de prin alte părți, agricultori care erau liberi să plece ori să rămînă ; unii au și rămas și s-auintegrat în populația satului.

---

18 Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 54/1910, nepaginat. Se evidențiază că în acel an (1910) primăria a vîndut 416 livrete.

19 Arh. St. Botoșani, fond Prefectura Dorohoi, dos. 124/1911, f. 128, 130, 132.

20 Idem. filele 63, 64, 73.

21 Idem, Dosar, cu procese verbale de inspecție nr. 136/1911.

22 Idem, Dosar 56/1916, nepaginat.

Un caz tipic de muncă forțată, în agricultura moșierească de la începutul acestui secol, se semnalează pe moșia vecină Săveni, proprietatea generalului Sergiu Băicoianu. Aici, erau muncitori agricoli angajați de către „barîșnicii de oameni" și ținuți la lucru tot timpul anului sub biciul vatavului. Munceau și iarna la mașina de treier, iar noaptea erau închiși într-o standoală (magazie pentru cereale), unde dormeau cu toții laolaltă în paie, fără foc, de multe ori și fără mîncare, fiind „păziți de străjeri cu ciomegile". Din grupul celor ținuți sub pază, o femeie reușește să fugă într-o noapte de aprilie 1913 și să ajungă la Dorohoi, unde reclamă starea în care sînt ținuți muncitorii agricoli pe moșia Săveni. Autoritățile județene ordonă o anchetă care s-a făcut de către subprefectul și șeful de jandarmi de la plasa Bașeu. Citățm din procesul verbal de anchetă : „Se găsesc la muncă pe moșia D-lui general Sergiu Băicoianu, numai în două puncte vreo 150 oameni. Parte din ei sunt angajați cu acte de angajament de servitori, iar altă parte fără nici un act, fără absolut nici o regulă. Toți muncitorii pe care i-am văzut sunt înspăimîntători la vedere : îmbrăcați foarte prost, cu figuri îndobitocite, toți îți dau impresia suferinței omenești ajunsă la extremă. Mintea omenească refuză să creadă că în acest secol de civilizație, pe moșia unui fruntaș al țării, [cred că anchetatorii se referă la faptul că generalul Băicoianu era aghiotant regal, n. n.] se pot comite abuzuri atît de extraordinare. Cred de sigur că D-l General Băicoianu n-are cunoștință de ce se petrece pe moșia D-sale, oamenii D-sale fiind de vină. Însă D-l General Băicoianu dacă ar fi inspectat măcar o dat la două luni muncitorii, interesîndu-se cîtuși de puțin de ei, cred că nu s-ar fi petrecut lucruri atît de grozave.

Întrebînd aproape pe fiecare în parte, printre care am găsit moșnegi gîrbovi cu plete albe și copilași de 12 ani, toți mi-au răspuns în același fel : că li se dă ca hrană brînză sărată și rareori carne, sunt schingiuiți de către vătafi pentru nimic, sunt păziți în timpul nopții de străjeri și nu li s-a dat libertate de cînd muncesc la D-l General Băicoianu. Am găsit printre ei oameni care muncesc de doi ani fără ca să li se fi dat drumul în acest interval nicăieri... Administratorul spune că dacă le-ar da drumul acasă nu mai are cu cine lucra moșia... Prezentîndu-mi-se în timpul cercetării un băiat cu aspect suferind și care plîngea să i se dea drumul, am dispus ca imediat să-l socotească și să-l pună în libertate... În general o stare de lucruri intolerabile, toți muncitorii, aproape toți de pe moșia Săveni a D-lui General Băicoianu cerînd să fie liberați" [23].

Acestea sînt doar cîteva aspecte consemnate în documentele privitoare la legiuirile agrare și aplicarea lor pe plan local, în perioada din pragul secolului nostru. Ele au încetat, formal, după împroprietărirea din 1921, dar urmările și folosirea lor tacită sub diferite forme au dăi-

23 Idem, Dosar 35/1913, nepaginat.

nuit pînă în 1949 cînd au fost spulberate definitiv odată cu desființarea proprietăților moșierești și instaurarea relațiilor socialiste și în agricultură. Reamintirea lor ne înfățișează fapte de necrezut, care puse în contrast cu realitățile și rezultatele din zilele noastre, scot și mai mult în evidență superioritatea netăgăduită a agriculturii socialiste.

LE RÈGLEMENT DE CONSENTEMENTS AGRICOLES SUR LE DOMAINE FONCIER DE DRĂGUȘENI ET DE SĂVENI AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE

Résumé

L'auteur présente la situation des paysans de la commune de Drăgușeni, dép. de Botoșani, qui, au début du XXe siècle (1900—1914) étaient contraints à travailler sur les domaines des propriétaires fonciers.

Pour s'assurer la force de travail nécessaire les propriétaires fonciers avaient demandé et avaient obtenu dès 1866 une loi selon laquelle les paysans s'engageaient sous signature d'executor des travaux agricoles requis. C'est ce qu'on a appellé „les consentements agricoles".

Grâce à cette loi, qui a souffert quelque modifications en 1872, '82 et '93, la rentabilité de la grande propriété a ét protejée au prix du travail obligatoire des paysans.

La pape des travaux agricoles fixée par les propriétaires et les métapers était basse et ne compensait nullement l'effort investi par les papsans. Les conditions durs de travail de ceux-ci, le manque de leur propres terrains à cultiver ete la pauvreté ont été causes des révoltes de 1907, qui commencèrent justement, ici, au nord de la Moldovie.

L'auteur discute la façon dont la loi mentionnée ci-dessus a été appliqué dans la commune étudiée.

MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI DIN JUDEȚUL BOTOȘANI PREMERGĂTOARE RĂSCOALEI DIN 1907

STELA GIOSAN

În perioada 1864—1888, economia românească a rămas preponderent agrară, agricultura constituind ocupația de căpetenie a marii majorități a populației.

Din punct de vedere al forțelor de producție, agricultura românească a cunoscut în acest răstimp un sensibil proces de dezvoltare, România numărîndu-se printre cele dintîi state europene care au folosit în agricultură mașini și utilaje. Cu toate acestea, se impune a menționa faptul că moșierii și arendașii nu au acordat interesul ce se cuvenea introducerii în mai mare măsură și într-un ritm mai rapid a uneltelor și mașinilor agricole.

Angajată prin contracte de învoieli agricole, țărănimea lucra pămînturile moșierilor și arendașilor cu vitele sale și inventarul său agricol, rudimentar, slab productiv.

Relațiile de muncă au cunoscut și ele o oarecare prefacere. Din acest punct de vedere, agricultura românească a fost dominată de un amalgam de relații în care elementele noi ale relațiilor de producție capitaliste se contopeau cu rămășițe ale relațiilor de producție feudale.

Legile de învoieli agricole din 1866 și cele care le-au urmat, au menținut sau au desființat formal, „de jure" constrîngerea extraeconomică. Ele însă n-au abolit sistemul, ci l-au perpetuat.

Instrumentul de dominație din trecut, al stăpînului, asupra țăranului ,pămîntul, s-a menținut și mai tîrziu. După unire „chestiunea relațiilor dintre proprietari și cultivatori" a constituit o preocupare a Adunării Elective, a domnitorului, a primului ministru M. Kogălniceanu, care va elabora în 1864 și proiectul legii rurale. Aceasta prin prevederile sale trebuia să desființeze claca, să împroprietărească țăranii, dar modul ei de aplicare defectuos care a anulat de la bun început efectele ei, a dus în fine la faptul că legea nu a rezolvat problema țărănească și că marea proprietate nu a fost desființată după 1864. Deși a avut însemnătatea unui act de deschidere spre viitor, prin eliberarea țărănimii de clacă și împroprietărirea sa, legea rurală din 1864 a creat o țărănime fără nici o rezistență în fața puterii economice a moșierilor și arendașilor.

Renunțarea țăranilor la terenurile atribuite, (care de cele mai multe ori erau pămînturi rele, neproductive), ștergerea de pe listele de împroprietărire pe motivul neputinței țăranilor de a plăti despăgubirea cuvenită conform articolului 23, măsurătorile în minus a terenurilor atribuite au fost doar cîteva din procedeele folosite de comisiile de împroprietărire, care ne îndreptățește să afirmăm că o asemenea împroprietărire a fost foarte departe de a rezolva problema pămîntului pentru țărani. Și dacă la această stare de lucruri mai adăugăm și impozitele destul de considerabile către stat, județ și comună, ne explicăm mizeria țăranului român și mai ales a vechiului clăcaș.

Datorită abuzurilor de tot felul pe care le-au utilizat moșierii și arendașii, putem afirma că pe moșiile statului s-au împroprietărit cît s-au putut mai mulți clăcași, iar pe proprietățile particulare cît mai puțini. De aceea din totalul familiilor rurale, dintr-un județ agricol ca Botoșanii, 25% au primit numai loc de casă, 50% au primit pămînt ca pălmași iar mai mult de 20% au fost excluși de la împroprietărire fiind considerați de comisia județeană" fără nici un drit". [1]

În această situație, lipsite de pămînt, supuși tot mai mult arbitrariului și abuzurilor din partea moșierilor, arendașilor și autorităților, țăranul român va încerca să-și facă dreptate, adresînd plîngeri tot mai numeroase autorităților locale și centrale.

Este elocventă în acest sens plîngerea celor 53 de locuitori din satul Mănăstireni, comuna Mănăstireni, județul Botoșani, care la numai un an de la promulgarea legii, făceau cunoscut Ministerului de Interne abuzurile săvîrșite de proprietarul acestei moșii Teodor Mătăsariu : „ne vedem obijduiți amar cu pămîntul ce ni se cuvine după lege, dumnealui proprietariu cu de la sine putere ne-a închis împrejurul satului trăgînd brazde pe sub casele noastre, și nu avem chip măcar a trece sau a ține vreo pasăre, că stă cu pușca să ne ucidă, motiv ca să ne poată jefui pururea precum dumnealui va voi, numai din pizmă, scoțîndu-ne din pămînturile vechi și ne-au dat niște pămînt numai ponoară și sărături și gropi, unde nu mai este speranță de a pute rodi ceva, văzîndu-ne în totul nenorociți. Ne-am tînguit la toate autoritățile locale respective din acest județ cu mai multe suplice dar pînă în prezent nici o dreptate nu ni s-au făcut. Pentru care cu lacrămi venim a pica la mila dv. rugîndu-ne să binevoiți D-le Ministru a ordona cît mai pripit a noastră împroprietărire cu pămîntul, după lege să ni se deie, după cuviință și nu de care cu el nu ne putem hrăni, precum și a nu fi închiși împrejur ca în capcană, căci cu asemenea urmare rămînem desăvîrșit mizeri și muritori de foame". [2]

La aceleași nedreptăți și obijduiri ale proprietarilor, se referă și țăranii din județul Dorohoi, în plîngerile lor către autoritățile centrale, care sînt concludente pentru viața deosebit de grea a țăranului român : „așa încît am fost siliți a vinde din vite și lucrurile din gospodărie ca

1 F.A.S. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, ds. 389/1865, f. 20.
2 *Ibidem*, ds. 170/1864, f. ; 220-221.

să ne ținem viața noastră, a copiilor noștri", — își încheiau plîngerea locuitorii din satul Mogoșești, comuna Buda.[3]

Faptul că au îndrăznit să-și ceară drepturile prin plîngeri, sau că în unele locuri țăranii „au călcat ograda boierului" pentru a-și face dreptate după lege, au fost fapte considerate de autorități deosebit de grave și au rămas consemnate drept „răzvrătiri și revolte" ale țăranilor care îngrijorau autoritățile „care fapte de răzvrătire ar putea avea înrîurire și asupra liniștii satelor din jur" așa cum se arăta în raportul subprefectului de la plasa Prutul de jos, către prefectură, privind cei 114 locuitori din comuna Hudeștii Mici, „care răzvrătiți și îndemnați de răzvrătitori aflați între dînșii au călcat proprietatea Moruzi".[4] În același sens, în ordinul său către subprefectul plășii Tîrgului, referindu-se la „revolta" locuitorilor de pe moșia Mănăstireni, prefectul de Botoșani nota: „În privire că din cercetarea făcută de către subscrisul la comuna Mănăstireni în chestia revoltării locuitorilor de pe acea moșie asupra Ds. proprietariului Teodor Mătăsariu pentru că le-ar face mai multe obejduiri s-au descoperit culpabili pe patru locuitori din această comună și anume: Gheorghe Burduje, Ioan Ștefancu, Theodor Furtună și Vasile Furtună care au invitat pe ceilalți locuitori a se răscula asupra D. Mătăsariu și a autorității subprefecturei, fără ca din cercetare să se fi putut descoperi că au avut vreun drept sau că sînt obijduiți cu ceva, vă invit d-le subprefect ca să regulați arestarea arătaților indivizi pe timp de trei zile, la primăria comunală și să ștrefuiți pe fiecare cîte cu suma de 50 lei în folosul comunei, făcîndu-le totodată cunoscut că deși fapta lor e mult mai gravă și merită o pedeapsă mai serioasă însă în privința făgăduinței ce au dat că ei pe viitor nu vor mai face asemenea necuviinți, prefectura s-au mărginit numai cu cele hotărîte mai sus".[5]

Am ales cele două plîngeri, deși numărul lor este mare, deoarece prin conținut ele oglindesc adevărata stare a țăranului din aceste zone, și prin faptul că autoritățile le-au catalogat ca răzvrătiri și revolte, temîndu-se că aceste acțiuni ar putea constitui exemplu și îndemn și pentru alte localități.

Exploatați într-o manieră în care formele noi, capitaliste se împleteau cu cele vechi și acestea amplificate uneori prin formule noi elaborate în spiritul vechilor relații, lipsiți de drepturi politice, reale care să le dea posibilitatea să participe la luarea deciziilor ce urmau a statua viața lor și a țării, ținuți într-o situație crasă instructivă, țăr.nii români erau deci obligați de împrejurări la nesupunere. Din aceste motive, an de an spiritele în lumea satului românesc devin din ce în ce mai agitate, mai ales că la numeroasele lor suplici înaintate la autorități nu primeau nici un răspuns, ba mai mult erau mai tare obijduiți de proprietari, arendași și posesori împotriva cărora se plînseseră.

Cînd foamea nu mai cunoștea margini și durerea umplea pocalul răbdării, se aprindeau scînteile răscoalelor, care zdruncinau rînduielile, și

3 *Ibidem*, fond Prefectura județului Dorohoi, ds. 37/1867, f. 1-29.
4 Idem, ds. 33/1864, f. 1-4.
5 *Ibidem*, fond Prefectura județului Botoșani, ds. 170/1864, f. 226.

sileau pe guvernanți să ia o serie de măsuri de a îndrepta cîte ceva din neajunsuri, pentru a mai astîmpăra necazurile ce se strînseseră de-a lungul anilor.[6]

Așa s-a întîmplat în primăvara anului 1888 cînd țăranii s-au convins că nu mai pot răbda exploatarea și că dreptatea nu le-o dă nimeni dacă nu și-o vor cuceri singuri.

În afara cauzelor cu caracter general și permanent între care lipsa pămîntului, simțită încă din anii de după cucerirea independenței depline de stat, precum și grelele condiții impuse prin contractele de învoieli agricole, ocupau locul central, au intervenit și cîteva cauze imediate care au accelerat procesul de radicalizare a maselor țărănești, grăbind ridicarea lor la luptă.

Suferințele țăranilor s-au accentuat și au căpătat proporții după seceta din vara anului 1887 cînd foamea a început a face victime în toată țara, cînd promisiunea candidaților pentru alegerile de cameră din 1888 că după alegeri vor reduce dijma și vor împărți pămînt, a rămas doar la stadiul de promisiune, la care s-a mai adăugat și activitatea mișcării socialiste la sate, au fost factori care au contribuit la creșterea tensiunii și activizarea maselor țărănești.

Despre toate aceste stări de lucruri vorbesc documentele și presa vremii care pun în lumină cauzele reale, situația materială grea și lipsa de pămînt a țărănimii, care a determinat-o să se ridice la luptă.

Răscoala a izbucnit mai întîi în sud-estul țării întinzîndu-se cu repeziciune în vest și nord, cuprinzînd sate, comune și județe, crescînd în intensitate, iar răsculații au mers de la călcarea proprietății, molestarea proprietarilor și autorităților locale, pînă la împărțirea grînelor din pătulele boierești.

În nordul țării semnalul răscoalei l-au dat țăranii din comuna Corni, județul Botoșani, care în aprilie-mai 1888 s-au ridicat la luptă, „adunîndu-se la primărie au somat pe primar să le arate ordinul ce are de sus pentru împărțire de pămînturi" intenționînd „a se duce cu plugul și a tăia din lanurile boierești".[7]

Tumultul continuînd a lua proporții îngrijorătoare, se anunță subprefectura care trimite un detașament de 60 călărași, care arestează cinci „instigatori" care au declarat în anchetă că voiau pămînt.[8]

După Corni, se răscoală rînd pe rînd comunele: Dobîrceni, Costești, Cervicești, Ipotești, Cucoreni, Brehuiești din județul Botoșani, răscoala extinzîndu-se și în județul Dorohoi. Referindu-se la acestea, într-o notă intitulată „Corespondență din Dorohoi" ziarul „Curierul român" din 28 mai 1888 nota: „Agitațiunile țărănești au început a se manifesta și la noi în toată seriozitatea lor. Deocamdată ele și-au ridicat capul la Brăiești, Văculești, țăranii ar fi pus plugurile în ogorul proprietății.[9]

6 I. Ilincioiu, *Țăranii, pămîntul și moșierii în România 1864—1888*, București, ed. pol., 1982, p. 192.

7 „Curierul român", 16 aprilie 1888.

8 Idem.

9 „Curierul român", 28 mai 1888.

La Dumbrăveni un număr de 300 de oameni adunați la primărie cer cu insistență hotărnicia împroprietăririi din 1864. Autoritățile se opun, și fug, iar subprefectul sosește la fața locului, cerînd armată. De la Botoșani sosește o companie de 60 soldați. Se parlamentează afară la cîmp și se izbutește a reîndruma pe revoltați la locuințele lor. [10]

Referindu-se la repeziciunea cu care s-a extins răscoala în județ același ziar la numai o săptămînă scria în articolul „Răscoala de la Dumbrăveni" : „La 2, 3 și 4 septembrie, satul Dumbrăveni a fost teatrul unor tulburări neasămănat mai serioase decît cea din ziua de 3 august, avînd de astă dată ralierea și altor cinci, șase sate dinprejur ; un număr de 800 pînă la 1000 de locuitori s-au adunat în curtea proprietății, ridicară plugurile și porniră la cîmp cu ele spre a-și împărți pămînturile. La sosirea armatei, dorobanții au fost întîmpinați cu țăruși și cu ciomege la care s-a răspuns cu paturile puștilor. În fine toate încercările de a potoli spiritele aținate și a restabili ordinea adînc tulburată, devenind infructuoase se ordonă 2 șarje de artilerie care puseseră mulțimea pe goană". [11]

Îngrijorate, autoritățile locale informau prefectura că semne noi de tulburări mult mai întinse și mai periculoase se reivesc prin alte localități megieșe". [12]

Autoritățile județului reușesc în cele din urmă să înăbușe mișcarea care după cum se scria în același ziar „cum se vede avea toate aparențele unui început de revoltă, o serioasă agitație agrară datorită unei ardente trebuinți sociale care de fapt devenise deviza mișcărilor de acum — pămîntul...". [13]

În rapoartele autorităților se menționau amănunte privind agitația pe care au desfășurat-o în sprijinul revendicărilor țăranilor, învățătorii Gh. Vicol din Avrămeni, frații Alexandru și N. Rădeanu din Brehuiești și Corni, rezerviști și profesori socialiști de la gimnaziul din Dorohoi care discutau cu țăranii „împărțirea pămînturilor proprietarilor". [14]

Deși înăbușită, lupta țărănimii din 1888 împotriva exploatării, pentru pămînt și condiții de muncă și viață mai bune, omenești, avea să continue an de an. Cauzele principale ale nemulțumirilor maselor țărănești au fost departe de a fi lichidate prin legile cu caracter agrar adoptate după răscoala din 1888.

Ca urmare, în preajma anului 1907, țăranul român ajunsese la limita fizică și morală a rezistenței în fața sărăciei.

Anul 1906 cînd mișcările țărănești au devenit tot mai puternice, prevestea apropierea furtunii în toate județele țării. Acum au loc răscoalele sătenilor din Sîrbi, Avrămeni, Știubieni, Vlăsinești, Fîntînele. Pomîrla, județul Dorohoi, care au propagat printre țăranii din partea locului ideea de a se răscula împotriva proprietarilor și arendașilor spre

10 Idem ; 1 septembrie 1888.
11 „Curierul român", 8 septembrie 1888.
12 Idem, 1 septembrie 1888.
13 Idem, 1 decembrie 1888.
14 Idem, 29 mai 1888.

„a-şi însuşi prin forţă moşiile dacă nu li se dă de bună voie", lucruri care au determinat autorităţile să ia grabnice măsuri pentru potolirea spiritelor agitate şi pentru asigurarea ordinii şi liniştii din acest judeţ. [15]

Din aceste realităţi a luat naştere vîlvătaia care a cuprins ţara în primăvara anului 1907, de la un capăt la altul, ntrenînd într-un năvlnic şuvoi de luptă marea masă a ţărănimii, înscriind în istoria socială a României de la începutul secolului XX, una din cele mai puternice lupte pe care ţărănimea a dus-o de-a lungul veacurilor — marea răscoală din 1907.

15 Filiala Arhivelor Statului, Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, ds. 135/1907, f. 2.

MEMORIA UNEI STRĂZI — CALEA NAȚIONALĂ DIN BOTOȘANI

VALERIAN CRÎȘMARU

În istoria Botoșanilor, Calea Națională a avut o importanță deosebită, constituind axul său simetric, centrul vital al unei localități de mult și bine cunoscută, un anume simbol pentru zbuciumata sa existență.

Apariția acestei străzi și mai cu seamă importanța sa este legată organic de începuturile organizării orășenești.

„Botoșanilor, cu alte cuvinte de dată cînd „satul în meșteșuguri înfloritoare, dezvoltat pe lîngă un vechi loc de schimb, a primit de la domnie privilegiul autonomiei administrative și al dreptului de tîrg, devenind o comunitate autohtonă, dependentă direct de domnie, privilegiată și închisă.“ [1]

În îndepărtata și zbuciumata istorie a Moldovei, Botoșanii au avut un rol important : vechi și excelent loc de schimb, atît pentru produsele agricole cît și pentru comerțul cu animale ; loc de popas pe vechiul drum ce unea principalele reședințe domnești : Suceava-Hîrlău-Iași ; punct de legătură cu marile drumuri comerciale ale Moldovei ; centru de rezistență în calea năvălitorilor tătari sau otomani.

Botoșanii apar „într-un loc oferit de natură de morfologia reliefului, avantajos ca distanță pentru toate localitățile din jur, pe linia de contact între două unități fizico-geografice, la distanță aproximativ egală de extremitățile acestor regiuni (50 km. pînă la Prut, 45 km pînă la Suceava) [2].

La Botoșani, „inima tîrgului“, denumire ce reflectă rolul vital al unei așezări urbane este alcătuită din două „nuclee principale“ [3] : „Tîrgul vechi“ sau „Tîrgul de sus“ și „Tîrgul Nou“ sau „Tîrgul de jos“, despărțite prin Calea Națională, porțiunea cuprinsă între str. I. C. Frimu (Ruset) și Peneș Curcanul, continuată cu str. Vînătorilor (azi Dobrogeanu Gherea) ce făcea legătura cu vechiul drum comercial al Ștefăneștilor.

---

1 Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981; p. 5.

2 Ion Prăjinaru, *Rolul factorului geografic în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani*, în „Hierasus“, anuar '78, Muzeul jud. Botoșani, 1981, p. 324.

3 Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 48.

Vechimea străzii Calea Națională este similară cu cea a „Tîrgului vechi", respectiv a doua jumătate a secolului al XIV-lea [4], grefîndu-se pe linia căilor de tranzit în perioada de înflorire a comerțului între oraș)ele hanseatice și cetățile genoveze de la Chilia, Cetatea Albă și Crimeea, între acestea din urmă și înfloritoarele orașe ale Rusiei Kievene. De altfel, trebuie să precizăm că traseul Căii Naționale avea cîteva din marile drumuri comerciale ale Europei și, firește, ale Moldovei : drumul transcontinental ce lega Marea Baltică de Marea Neagră trecînd prin Lvov-Cernăuți-Dorohoi-Botoșani-Iași-Galați-Bosfor (Stambul). Botoșanii întreținеau un intens comerț cu celelalte centre urbane ale Moldovei, reunind prin același traseu al Căii Naționale mai multe drumuri de negoț : cu Suceava (pe traseul drumului Hotinului-Marchian-Maxim Gorki-Agafton (azi Mihai Eminescu străbătînd vechea aglomerare de locuințe ale Hudumului) ; cu Iașii și Galații prin Hîrlău, pe drumul N. Iorga (Laurian), pe lîngă vila Boian (azi Liceul economic)-Curtești-Coșula-Hîrlău și de aici mai departe la Iași și Galați. Tot spre Galați pleca drumul ce trecea pe Calea Săvenilor-Valea Prutului pînă la Galați. Cel mai statornic drum ce străbătea Botoșanii, pe întregul traseu al Căii Naționale fiind „Drumul Hotinului ce venea dinspre, străbătea actualul traseu Podolia prin Cameniță-Tărăsăuți-Dorohoi [6] al Căii Naționale, ocolind Valea mlăștinoasă a pîrîului Cucaina, mergînd pe terasele înalte delimitate spre N. E. de valea pîrîului Luizavia (afluient al Sitnei)" [7] continuînd cu străzile Dragoș Vodă și Vînătorilor (azi Dobrogeanu Gherea), ajungea la Ștefănești, traversa Prutul și apoi prin Soroca la Kiev.

Faptul că prin Botoșani se făcea legătura cu Iașii mai rapid datorită existenței unui șleah foarte vechi și mult mai scurt decît drumul ce trecea prin Podu-Iloaiei și Tg.-Frumos, i-a asigurat un plus de atenție din partea negustorilor. Acest șleah „pornea din Iași și trecea pe la Șipote-Stroiești-Dracșani ; apoi trecînd pe toată marginea de miazăzi a iazului Dracșani, care ținea cam 9 km, urca în pantă prin pădurea care azi se numește Rediu și intra în Botoșani."

Analizînd cele cîteva planuri ale orașului vechi aflate la Arhivele Statului din Botoșani (planul din 1872 aparținînd inginerului Ștefan Emilian, planul din 1899 — autor neidentificat, planul din 1857 întocmit de Rudolf von Kluger, planul din 1790 întocmit de Hora von Otzelhvitz) deducem că în evoluția orașului Botoșani, Calea Națională și-a menținut importanța sa economică, social-culturală și strategică, îndreptățindu-și rolul de centru vital al tîrgului. Avea ambele fronturi construite, puternic populată, influențînd prin poziția sa ambele nuclee ale vechiului tîrg — *tîrgul vechi* (mărginit aproximativ, la nord cu „drumul Hotinului — Calea Națională ; avînd la intersecția cu drumul Să-

4 *Ibidem*, p. 52, cf. C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 289-290.

5 Ion Prăjinau, *op. cit., loc. cit.*, p. 324.

6 I. D. Marin. *La trecătoarea Botoșanilor în 1538*, în „Botoșani, istorie și *contemporaneitate*", Botoșani, 1969, p. 25.

7 Romulus Vulcănescu și Paul Simionescu, *Drumuri și popasuri străvechi*, editur. Albatros, București, 1974, p. 114-115.

venilor biserica domnească Uspenia, ridicată în 1552 pe acest loc — tocmai pentru a face să beneficieze de veniturile tîrgului ; spre est cu drumul Ștefăneștilor, respectiv axul străzii Vînătorilor-Dobrogeanu Gherea la sud aglomerația de locuințe din fostul Hudum, iar la vest moșia satelor răzășești Manolești și Stîncești și *tîrgul nou* (limitat pînă după 1850 de zona străzilor Sf. Ilie (Independenței) și racordat apoi cu „Tîrgul de jos" sau „Tîrgul vitelor" ce a evoluat pe diagrama drumurilor către Hotin și Săveni.

Pe ambele părți ale Căii Naționale se aflau numeroase prăvălii și ateliere în care se desfășura un intens comerț cu piei, lînă, cereale, țesături, etc. Acest fapt ne este indicat, în afară de documentele de arhivă și de mărturiile unor contemporani păstrate în cele cîteva monografii și studii despre Botoșani și de călătorii străini ai Moldovei, care au trecut ori au poposit și la Botoșani. Călătorul german de origine franceză Balthasar Hacquet spunea în 1788—1789 că „acest orășel — Botoșani — absolut închis este foarte populat. Cînd am ajuns acolo era tocmai mare iarmaroc. Spre nespusa noastră uimire am găsit mișcarea comercială mai considerabilă în mijlocul acelei tulburări generale ale războiului decît în vreounul din orașele monarhiei noastre. Se duceau acolo toate mărfurile ce se puteau închipui, atît englezești cît și franțuzești." [8] Dacă ținem cont că acest călător, după cum însuși mărturisește, a fost cazat la hanul Costache Miclescu, din drumul Hotinului, deci Calea Națională, putem deduce că toată agitația se va fi desfășurat în vadul comercial al Căii Naționale. Așa se explică și faptul că „în jurul anului 1750 Botoșanii aveau un centru dens construit... cu două piețe de schimb permanent marcate prin turlele celor două biserici domnești (Uspenia și Sf. Gheorghe)" [9]. Semnificativ ni se pare faptul că această străveche cale — Calea Națională a fost presărată din loc în loc, în funcție de aglomerările meșteșugarilor și negustorilor de biserici : la intrarea în Botoșani-Popăuți, spre partea de mijloc biserica Sf. Ilie, apoi Uspenia, în dreptul pieții tîrgului și la capătul spre Ștefănești, biserica domnească Sf. Gheorghe cu cea de a doua piață — piața veche a tîrgului. Știut fiind că în jurul bisericilor se găsea o mare concentrare a populației, deducem că pe întregul său traseu Calea Națională a fost intens locuită. Interesul negustorilor de a „scoate comerțul în față" a determinat și alte mutații între care aducerea, încă înainte de 1742 a „tîrgului Făinei" la deal, în jurul Uspeniei, fapt aprobat de însuși domnitorul Moldovei Constantin Mavrocordat deoarece „acolo se vinde făină de peste 20 de ani." [10]

Referitor la piața tîrgului, denumită mai tîrziu „Piața 1907", domnitorul Grigore Al. Ghica dădea la 4.II.1776 un hrisov din care rezultă că „cu mila și orînduiala ce s-au urmat de către domnia mea, au mers și merge spre întemeierea și adăugirea oamenilor, ce năzuiesc din părți străine și se așează, la numitul tîrg Botoșani, fiind loc cu toată îndestu-

8 Romulus Vulcănescu și Paul Simionescu, *Drumuri și popasuri străvechi*, editur. Albatros, București, 1974, p. 114-115.

9 Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 63.

10 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 336 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 237, 350.

larea hranei trebuincioase și cu lesnire a face agonisită — orice chip de negustorie — drept pentru care am poruncit vorniciei tîrgului Botoșani să măsoare acel loc și am găsit că el... are o întindere de 120 stînjeni-gospod, iar lungul de 280 stînjeni gospod. Acel loc s-au hotărît cu pietre, fiind loc slobod și fără pricină." [11] Atestarea vechii piețe a tîrgului în patrulaterul determinat de Calea Națională, ulița Unirii (Blănari) și Eminescu (Miorița), confirmată și de șirul de „beciuri și hrube vechi cu bolți din cărămidă" [12], pe două nivele care nu puteau aparține decît unei populații ocupată în mod nemijlocit cu negoțul. Se pare că majoritatea dughenilor, au fost construite din vreme cu vălătuci „ce se mai văd și astăzi la cîteva case din sec. XVIII." [13] În planul Kugler se pot distinge pe latura din sud și „casile din paianturi". Totuși, mențiunile documentare consemnează existența „dughenilor de piatră", unele „cu casă deasupra" [14], unele cu partere boltite așa cum este casa din Calea Națională 275. Dughenile erau înconjurate de „dughenile de scîndură portative, adevărate portice așezate în fața dughenilor reprezentînd un element specific centrelor de comerț medievale." [15].

O mențiune din 12.V.1814 ne arată scopul acestora „șandramalele existau din vechime, fiind făcute, și pentru folosul mărfurilor ce sînt pentru dugheni, că nu se strică de arșița soarelui și a vîntului și, la vreme de ploi și de gloduri, pentru înlesnirea norodului avînd loc de mers pe jos, pe supt șandramăli, fără să pătimească atîta supărare." [16]

În apropierea drumurilor spre Hîrlău și Suceava, unde se aflau gheretele de căsăpie închiriate de biserica Sf. Gheorghe primăriei și „situate alături de curtea bisericii" [17] se afla poate cea mai veche piață a tîrgului. Lîngă ele s-a ridicat pe la 1884 de către primarul Gh. Hasnaș prima hală de carne (Hala Hasnaș). Așa se explică și denumirile străzii ce intersectează piața Sf. Gheorghe-strada Scaunelor. De altfel, piața Sf. Gheorghe a păstrat și numele de „piața scaunelor". La 1891 denumirea de „Piața Tîrgului vechi" se folosea pentru Piața 1907 despre care se spunea că „este toată asfaltată și este o piață din cele mai frumoase" în timp ce piața scaunelor de carne purta numele de Piața Sf. Gheorghe unde se afla o hală foarte frumoasă numai pentru carne (hala Hasnaș). [18] În jurul anului 1740 erau consemnate la Botoșani patru piețe : „două de latură tîrgului și două în tîrgu" [19].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea creșterea populației și continuitatea avîntului economic determină extinderea parțială a dughe-

11 A. Gorovei, *Ibidem*, p. 292.

12 Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I, București, 1976, p. 53.

13 Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 54.

14 Eugenia Greceanu, p. 54 și A. Gorovei, op. cit., p. *85-86*.

15 *Ibidem*.

16 N. Iorga, *Sutdii și documente*, VII, p. 143, cf. Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 54.

17 *Cultul ortodox în județul Botoșani*, 1906, p. 7.

18 V. Nădejde și I. Țițu, *Dicționar geografic al județului Botoșani*, București, 1891, p. 48 și cf. Eugenia Greceanu, p. 56.

19 Eugenia Greceanu, p. 57.

nilor pe ulițele secundare derivate din Calea Națională, avînd rol de a permite aprovizionarea dinspre curte a dughenilor — dispuse în front continuu (str. Dacia — pentru S-E Pieții 1907 ; Calea Națională (actualul centru istoric), o parte din str. Transilvaniei, Uspeniei, Sf. Ilie (Independenței), Engels, Miorița, Bălcescu (Belvedere). După incendiul din 3 iunie 1887, care a ędistrus ultimele paianturi", aspectul dughenilor și caselor de locuit permite concluzia evoluției de bunăstare și rafinament. Cu această ocazie fronturile clădirilor de pe Calea Națională și Piața 1907 au fost unificate sub aspect arhitectural.

Vorbind despre starea drumurilor (străzilor) din Botoșani și în mod special despre aspectul străzii centrale — Calea Națională, trebuie să înțelegem că ea purta amprenta epocii la care o raportăm. În 1820 domnitorul Mihail Gr. Suțu arăta într-un hrisov că : „luat-am aminte la arătarea ce i s-au făcut prin jaluba obștii locuitorilor din tîrgul Botoșani... că acest tîrg se află și pînă acum fără poduri pe ulițele sale (fără scîndură, n.n.) din care pricină obștea tîrgoveților se află în cea mai mare strîmtoare de nevoie... căci afară de greutatea aceea a umbletului de a nu putea străbate uneori nici cu sufletul de la un loc la altul..." [20] și în continuare spune că „boierul Cantemir pentru a face vizite în oraș înjuga la cupeu boii, în loc de a înhăma caii" așa de mare era noroiul pe drumul Hotinului (Calea Națională).

În 1835 Mihail Sturdza vizitînd Botoșanii și văzînd în ce stare proastă se afla „ulița mare a tîrgului" [21] a revenit asupra interpretărilor ce dăduseră dispozițiilor regulamentului organic care atrage toate vechile hrisoave domnești și-a dat poruncă Eforiei ca să găsească un sat cu 40 locuitori cărora Eforia să le plătească birul iar ei să fie îndatorați a lucra a treia săptămînă pe lună în „meemetisirea și curățarea drumurilor, cum și alte lucrări de nevoie" [22]. Cu acest prilej s-au făcut 3 poduri din nou și s-a reparat un al patrulea în „drumul ce merge pe unde s-au îndreptat drumul poștei" [23] (probabil Podul de piatră) reintroducînd și prestația locuitorilor, înființată prin hrisovul din 15 decembrie 1820, dar desființată prin Regulamentul Organic.

Iluminatul public pînă la 1845 era asigurat de felinare cu seu. Încă înainte de 1832 sînt menționați un număr de fînargii care aprindeau lumînările de seu înfipte în vîrful unor pari. Lumînările și fînargiii erau plătiți de dughiangii de pe la uliți [24]. În 1832 se face primul proiect de buget al Eforiei Botoșani în care se descrie o sumă de 12.000 lei pentru lumînările de său trebuitoare la 150 fînare, cu iarnă, cu vară și 4800 lei leafă la 20 fînargii, cîte 20 lei pe lună unul și 500 lei costul a 100 fînare, cîte 45 lei unul, care au a se așeza în depărtare unul de altul la generolnicele ulițe 15 stînjeni, iar celelalte ulițe, la cîte 25 stînjeni... cum și 150 lei întocmirea a 150 fînare vechi, cîte 1 leu unul..." [25]. La 22 oc-

20 N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 669 ; cf. A. Gorovei, *op. cit.*, p. 61.
21 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 259.
22 *Ibidem.*
23 *Ibidem.*
24 *Ibidem*, p. 262.
25 *Ibidem.*

tombrie 1833 Eforia raporta Departamentului că tîrgul are 65 fînare, numai pe ulița principală din centru, iar la celelalte nu-s de loc și că în slujbă sînt 19 fînargii.

În 1845 orașul Botoșani face un mare progres în iluminatul străzilor „trecînd de la iluminatul cu lumînările de său la lămpile cu aleiu“ [26]. La 1 decembrie 1845 Eforia încheia un contract cu Patetie Macarov prin care acesta se obliga să-i procure cantitatea de 2541 ocă de oleiu trebuitoare pentru iluminarisirea a 56 fînare cu lampe din oraș pe întreg anul 1846 cu preț de 3 lei și 20 parale oca.

De numele Căii Naționale este legată și prima încercare de aducere a apei în Botoșani. La 1828 tîrgoveții au cerut să se facă în mijlocul pieții „un havuz în care să se aducă apă pe vale care să se verse întrînsul prin o cișmea făcută lîngă havuz și în toată vremea să fie havuzul plin cu apă“ [27]. În 1832 se trecuse în buget o sumă pentru facerea unei conducte, dar Departamentul treburilor dinlăuntru a găsit inutilă o asemenea cheltuială. În 1836 Eforia însărcinează 2 arhitecți, pe Halek Zamvel și pe franțuzul Fideal să facă săpături împrejurul orașului pentru a găsi apă bună de izvor, pe care să o aducă, pe oală în oraș, dar după o muncă de trei săptămîni, nu am găsit nici un izvor. Atunci Eforia se învoiește cu comisul Alecu Ventura ca pe locul ce acesta îl avem, mai la vale de biserica Uspenia să facă o fîntînă adîncă de 10 stînjeni și largă de 1 stînjeni, cu 2 ciuturi pe lanț de fier, care a costat suma de 4625 lei și 60 bani [28]. În 1844 se fac pentru încercare, mai multe fîntîni cu pompă în diferite locuri ale orașului [29].

Dar Calea Națională n-a fost numai centrul vieții comerciale și meșteșugărești ci și un important centru cultural. Aici funcționa încă din 1859 un gimnaziu numit colegiu (Calea Națională 234) precedat în Moldova doar de gimnaziul din Bîrlad (1858) în Casa Bolfosu (azi sediul U.J.C.M.) cu chirie. În 1868 gimnaziul avea 7 clase cu 130 elevi, dar numărul acestora crescînd în 1884 la 294 elevi. În 1885 gimnaziul se va muta într-un local propriu, azi Liceul „A. T. Laurian“.

În aceeași perioadă la Botoșani prinde contur activitatea teatrală avîndu-l ca inițiator pe Nicolini — directorul școlii domnești din Botoșani care se asociază cu Caragiale și încep o serie de reprezentări teatrale. Multe din acestea desfășurîndu-se în sala P. Cristea (azi demolată, în vecinătatea palatului telefoanelor). La 27 noiembrie 1838 se juca un „al patrulea abonament“ (a patra reprezentație cu piesa „Uniforma lui Welington“, comedie într-un act de Kotzebue). În iarna 1838—1839 trupa lui Nicolini a jucat mai multe piese românești și traduse între care: „Ștefan cel Mare“ de Gheorghe Asachi, „Plumper“ sau „Amestecătorul în toate“ de I. F. Jungher tradusă din limba germană de Samoil Botezatu. La început sediul teatrului, după cum rezultă dintr-o scrisoare adre-

26 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 262.
27 N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 283.
28 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 291.
28 *Ibidem.*
29 *Ibidem.*

sată prințului Ghica — ministru de interne, era acasă la Nicolini, în localul școlii domnești, în sala în care încăpeau 40 de scaune [30].

Pe Calea Națională, în casele lui Mihail Bolfosu, a funcționat pînă în 1851 Cancelaria vorniciei (primăria orașului sau „Casa municipalității"), iar la nr. 148 în casele bancherului Moscovici — camera de comerț și industrie (după 1905). Alte case devenite azi monumente istorie și de arhitectură care dau măreție și simbol acestei străzi sînt: Clădirea gării C.F.R. — construcție tip, inaugurată în 1871, Uzina electrică, tip arhitectură industrială cu elemente autohtone după un proiect din 1904 al inginerului Anghel Saligny, clădirea Vămii (azi I.C.R.T.I.) construcție cu elemente clasiciste și românești, fondată în perioada 1890—1896 după proiectul arhitectului P. Antonescu ; Moara de foc, ce a aparținut primei societăți din Botoșani, din jurul anilor 1870 cu arhitectură industrială, fiind cea mai mare moară din județ, dotată cu utilaj austro-ungar și german electrificată în jurul anului 1910 ; Clădirea Centrului mecanic (IMAIA) realizată în 1954 pe locul atelierului mecanic Blaha (1920) cu arhitectură industrială postbelică ; Casa Summer, cu arhitectură clasicistă cu elemente florentine, în jurul anilor 1800 și care a folosit drept casă de spectacole în jurul anilor 1830—1860 ; clădirea poștei, în clasicist cu elemente românești. din jurul anilor 1890—1900, etc.

Se poate deci înțelege că încă de la apariția tîrgului Botoșani, strada principală — Calea Națională a jucat un important rol de stimulare a întregii vieți economice și spirituale, că denumirea acordată de la o dată ce nu poate fi dovedită documentar, corespunde menirii sale istorice, iar aspectul său arhitectural și geografic — sinuos, simozităților cărora le-a fost martoră, aspirațiilor mereu viabile ale locuitorilor acestor meleaguri românești.

30 A. Gorovei, *op. cit.*, p. 410.

MIŞCAREA SOCIALISTĂ DIN ORAŞUL BÎRLAD ŞI JUDEŢUL TUTOVA DIN ANUL 1918

GHEORGHE CLAPA

Distrugerile provocate de război au dus la dezorganizarea producţiei şi circulaţiei mărfurilor, scăderea producţiei materiale, inflaţie şi dezechilibru bugetar. Consecinţele războiului au avut înrîurire directă asupra maselor muncitoare, ducînd la creşterea costului vieţii, salarii mici, condiţii de muncă grele, ziua de lucru de 10—12 ore, militarizarea întreprinderilor, înrăutăţirea condiţiilor de viaţă ale oamenilor muncii. Toate aceste stări de fapt au adîncit contradicţiile social-economice şi accentuat lupta revoluţionară a maselor populare.

Oraşul Bîrlad şi judeţul Tutova s-au resimţit din plin ca urmare a dezorganizării economice cauzate de război, la care se adăuga marea aglomerare de populaţie. Refugiaţii din ţinuturile vremelnic cotropite au fost găzduiţi şi hrăniţi, de asemenea parte din armata română, precum şi corpuri ale armatei ruse. Unele întreprinderi au fost evacuate din calea trupelor de ocupaţie împreună cu muncitorii şi familiile lor. Au venit atunci în judeţul Tutova mii de funcţionari, intelectuali, studenţi. Refugiaţii cazaţi în barăci, în bordeie, în locuinţe improvizate, cîte 20—30 într-o căsuţă sau într-un grajd, amărîţi şi flămînzi se stingeau cu miile [1]. Salariile muncitorilor din fabrici şi ateliere scăzuseră sub minimum, între 5 şi 10 lei pe zi. Măsurile întreprinse de guvernul de la Iaşi nu puteau ameliora starea populaţiei. Istoricul C. Kiriţescu a relevat cu claritate aceste stări de fapt menţionînd printre altele : „Ceasuri lungi de aşteptare în faţa brutăriilor, spre a căpăta o pîine insuficientă şi dezgustătoare, carnea raţionată şi din ce în ce mai rară, scumpetea combustibilului ,lipsa totală a rufăriei şi a veşmintelor amărau şi deznădăjduiau populaţia şi soldăţimea. Contrastul vizibil dintre suferinţa marilor mase şi traiul uşor, chiar luxul insolent a unei miimi de privilegiaţi în legătură strînsă cu serviciile de aprovizionare răzvrătea sufletele celor mulţi şi rupea sentimentul solidarităţii sociale, singura condiţie a unei eficace rezistenţe naţionale [2].

La sfîrşitul anului 1917 şi începutul anului 1918 în oraşul Bîrlad şi judeţul Tutova au avut puternice manifestaţii politice. Muncitorii şi

1 *Dezbaterile Adunării deputaţilor. Şedinţa din 10 decembrie 1919*, p. 7.

2 C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. III, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, ediţia a II-a, p. 209.

soldații aveau înscrise pe pancarde lozincile : „Trăiască Internaționala", „Trăiască libera și republicana Rusie", „Trăiască armata revoluționară", „Vrem pace fără anexiuni și fără compensații" [3]. Totodată în rîndurile maselor din fostul județ Tutova, este răspîndit ziarul „Lupta" cît și manifeste ale Comitetului de acțiune social-democrat [4]. În lunile ianuarie și februarie 1918, organele Ministerului de Interne au trimis în repetate rînduri, circulări prin care ordonau autorităților orașului Bîrlad și a județului Tutova, să confișteze manifestele ilegale distribuite la sate. Dar, în multe comune, eforturile autorităților locale de a descoperi manifestele și pe cei ce le distribuiau au rămas fără rezultat [5].

Tot în acest timp, decembrie 1917 — ianuarie 1918, au avut loc acțiuni hotărîtoare pentru mărirea salariilor și recunoașterea caracterului permanent al delegaților muncitorilor bîrlădeni. În luna martie 1918, a fost declanșată în Moldova o puternică grevă generală a ceferiștilor, la care au participat și feroviarii din orașul Bîrlad, constituind totodată semnalul unui neîntrerupt șir de lupte deschise, care avea să cuprindă toate categoriile de muncitori din această parte a țării. În luna aprilie au intrat din nou în grevă ceferiștii bîrlădeni. Pe lîngă revendicările economice, care erau predominante în acest timp, se generalizează cererea de demobilizare.

La fel ca și în 1917, muncitorimea bîrlădeană a organizat cu prilejul zilei de 1 Mai 1918 o demonstrație pe străzile orașului. După amiază s-au adunat în Grădina Publică unde s-au discutat probleme de organizare, impunînd autorităților locale aprobarea unor asemenea manifestări.

Se trece treptat la reorganizarea mișcării socialiste și sindicale, secțiunea din Iași a Partidului socialist avînd ca sarcină principală, reorganizarea secțiunilor socialiste și a sindicatelor din orașele Moldovei. Ca urmare a muncii depuse, în ziua de 1 iulie 1918, s-a ținut la Iași primul Congres regional al organizațiilor socialiste și sindicale din Moldova. La Congres au participat 28 delegați, reprezentînd 12 organizații socialiste și sindicale din 10 localități [6]. Congresul de la Iași a adoptat rezoluții și moțiuni în legătură cu organizarea și tactica mișcării muncitorești, cît și atitudinea acesteia față de marile probleme social-economice ale vremii.

Potrivit mandatului încredințat de conferința din 1 iulie 1918, Comitetul regional al mișcării socialiste și sindicale din Moldova și-a axat activitatea în special în direcția refacerii organizațiilor muncitorești, sprijinind înființarea și organizarea secțiunilor sindicatelor și cercurilor de tineret din orașul Bîrlad și județul Tutova [7]. În urma Congresului, activitatea secțiunii Partidului socialist și a sindicatelor din localitate se

3 N. Birdeanu, *Despre participarea marinarilor români la mișcările revoluționare de la sfîrșitul anului 1917 și începutul anului 1918 în porturile dunărene*, în „Studii privind relațiile româno-ruse", București, 1963, p. 369.

4 Rapoarte privind starea de spirit a maselor populare din fostul județ Tutova, Arhivele M.A.N., Pitești, fond Corpul IV Armată.

5 *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 186.

resimte sub impulsul luptei revendicative a muncitorilor, avînd loc aproape lunar greve generale ale ceferiștilor.

Grevele, demonstrațiile, acțiunile muncitorești din tot cursul anului 1918 au impus o serie de revendicări economice și au făcut primii pași spre cucerirea zilei de lucru de 8 ore. Direcția C.F.R. vrînd să înăbușe mișcarea feroviarilor, a recurs la lock-aut. În dimineața zilei de 3 august 1918, cînd muncitorii atelierului C.F.R. din Bîrlad au venit la lucru, au găsit atelierul închis și au fost amenințați că, dacă nu se retrag din sindicat și dacă nu renunță la revendicările lor, nu vor fi reprimiți la lucru [8]. Muncitorii atelierului C.F.R. Bîrlad, resping condițiile Direcției C.F.R. și declară grevă [9]. La începutul grevei generale a atelierului C.F.R. au apărut pe primul plan, revendicările politice, și anume : apărarea sindicatului înființat de muncitori, cu de la sine putere și recunoașterea lui de către autorități. În același timp muncitorii cereau îndeplinirea vechilor revendicări, atît politice, cît și economice, mărirea salariilor, îmbunătățirea aprovizionării, ziua de lucru de 8 ore, recunoașterea delegațiilor muncitorilor. Împotriva greviștilor au fost trimise trupe.

În conducerea grevei au pătruns elemente legate de partidele burgheze opoziționiste, Partidul muncii, Liga poporului, inclusiv naționaliștii cuziști, aderenți la „Ligă". Direcția C.F.R. a atras unele elemente carieriste cu influență din conducerea grevei, promițîndu-le diferite avantaje. Acțiunile guvernului cît și cele ale elementelor carieriste și politicianiste din conducerea grevei au determinat o parte a lucrătorilor de la Bîrlad să reia lucrul [10]. Guvernul a recunoscut în mod tacit sindicatele prin aceea că s-a angajat să studieze memoriul sindicatelor C.F.R., renunțînd la pretenția formulată atunci cînd a declarat lock-out și anume că muncitorii să se retragă din sindicat. Guvernul a acceptat să se reducă ziua de muncă de la 10 ore la 9 ore, în loc de 8 ore cît ceruseră greviștii dar a „amînat" satisfacerea celorlalte revendicări ale feroviarilor [11].

După modelul acțiunilor revendicative ale muncitorilor, în lunile iulie—august 1918 și alte categorii de funcționari publici și particulari aleg delegații, pornesc acțiuni revendicative și înaintează memorii prin care cer mărirea salariilor, reprimirea în serviciu după demobilizare etc. În lunile iulie—august trimit memorii Parlamentului judecătorii și funcționarii judecătorești, funcționarii publici, învățătorii, personalul sanitar inferior și funcționarii comerciali din orașul Bîrlad și județul Tutova [12].

---

7 *Ibidem.*

8 „Iașul" din 5 august 1918 ; „Opinia" din 8 august 1918.

9 „Social-Democrația" din 19 și 24 august 1918 ; „Tribuna" din 24 august 1918 ; Informații culese din scrisoarea informativă trimisă din Iași, Comitetului Executiv al Partidului Social-Democrat privitoare la greva din august a ceferiștilor.

10 Arhiva M.A.N., Pitești, fondul Corpului IV Armată, dosar nr. 2655, fila 401 ; „Social-Democrația" din 27 aprilie 1919.

11 „Tribuna" din 26 august 1918 ; „Socialismul" 20 iunie 1919.

12 Arhivele Statului București, fond Ministerul de Interne, dosar nr. 25, 32, 27 1918.

Paralel cu grevele şi întrunirile muncitorilor, cu mişcarea muncitorească, au loc lupte ale ţărănimii pentru pămînt din întreaga Moldovă şi în special în fostul judeţ Tutova, unde ţăranii au intrat cu forţa pe pămînturile moşiereşti împărţindu-le [13]. În anii 1917—1918, în numeroase sate din fostul judeţ Tutova ţăranii au atacat conacurile boiereşti alungînd jandarmii şi trupele de pază [14]. Numeroşi ţărani fraternizau cu ostaşii cerînd pămînt şi pace. Astfel, ostaşii din Regimentul 37 infanterie au împărţit ţăranilor pămînt şi arme [15]. Chiar şi circularea Marelui Cartier General vorbeşte despre „dezordinile la care s-a dedat unii soldaţi din armata noastră". Aşa numitele „dezordini" la care se referea Marele Cartier General constau în atacarea conacelor moşiereşti [16].

În zilele de 10 şi 11 noiembrie 1918 a avut loc la Iaşi al II-lea congres regional al mişcării socialiste şi sindicale din Moldova la care au participat 25 delegaţi reprezentînd 20 de organizaţii din 10 oraşe printre care şi Bîrlad. Congresul a reînnoit mandatul dat comitetului regional şi a adoptat moţiuni şi rezoluţii aproape identice cu cele ale congresului din 1 iulie 1918 [17]. Membrii conducerii regionalei din Moldova a Partidului socialist au încercat, în a doua jumătate a anului 1918, să exprime puncte de vedere proprii faţă de problemele mari ale mişcării muncitoreşti. Social-Democraţia arată că „...lozinca noastră acum, ca şi înaintea dezastrului e aceeaşi : ...Desfiinţarea regimului burghezo-capitalist. Pace între popoare, pe care numai Internaţionala muncitorească o poate pentru veşnicie înfăptui" [18]. Una dintre declaraţiile lansate în luna octombrie 1918 înfăţişa partidul clasei muncitoare ca fiind „singurul partid democrat şi naţional" care „admite lupta de clasă" şi urmăreşte desfiinţarea exploatării şi înlocuirea ei prin socializarea mijloacelor de producţie. „Partidul social-democrat luptă pentru completa refacere a societăţii burghezo-capitaliste şi înlocuirea ei prin societatea comunistă" [19] se arăta în declaraţie. Abia la 4 noiembrie 1918, poziţia Comitetului regional din Moldova a fost sintetizată într-un manifest programatic, intitulat *Cuvîntul nostru* [20]. Dar şi de astă dată manifestul programatic nu exprima o atitudine clară înaintată privind problemele de tactică şi strategie. Ca delegaţi ai secţiunii socialiste şi a sindicatelor din oraşul Bîrlad şi judeţul Tutova au participat I. Iacomi şi I. Hizic.

Reîntors de la Iaşi, unde a participat ca delegat al sindicatului C.F.R. Bîrlad, I. Hizic a contribuit activ la lupta ceferiştilor pentru revendicări

---

13 V. Neculce. L. Coptil, *Aspecte ale mişcării muncitoreşti din Moldova în anii avîntului revoluţionar (1917—1921)*, în Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din aşi (Seria nouă), Secţiunea a III-a (Ştiinţe Sociale), tom. V, 1959, p. 6.

14 Arhiva M.A.N., Piteşti, fond. Corpul IV Armată, dosar nr. 4985, p. 70, 106, 122, 124.

15 *Ibidem*, dosar nr. 497/1918.

16 *Ibidem*.

17 „Social-Democraţia", anul I, nr. 26 din 18 noiembrie 1918.

18 *Ibidem*, nr. 5 din 24 iunie 1918.

19 *Ibidem*, nr. 23 din 28 octombrie 1918.

20 *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 107-109.

economice. Astfel, la 19 noiembrie 1918 muncitorii ceferiști din Bîrlad, alcătuiesc un memoriu care se referă la perioada grea a retragerii în Moldova, relativ la condițiile precare de viață și muncă [21].

Spre sfîrșitul anului 1918, Comitetul regional din Moldova cerea tot mai insistent convocarea unui congres general care să reunească reprezentanți ai proletariatului din întreaga țară, cu scopul de a completa organele conducătoare centrale și să dea partidului, ca de altfel întregii mișcări muncitorești documente programatice unice.

Localitățile din sudul și estul Carpaților, printre care și orașul Bîrlad, au constituit în perioada premergătoare Unirii de la 1 decembrie 1918, teren de activitate cultural-politică pentru intelectualii transilvăneni, unde au găsit condiții favorabile de luptă națională. Astfel, elevii și studenții, învățătorii, profesorii, ziariștii și alte categorii de angajați în țara liberă s-au înrolat într-o puternică mișcare a dezrobirii naționale [22].

Populația orașului Bîrlad și a județului Tutova a primit cu un puternic entuziasm vestea unirii tuturor provinciilor românești cu România. Cu acest prilej Liga culturală secția Bîrlad a luat inițiativa omagierii eroilor din localitate și județ, căzuți în război [23]. In dimineața zilei de 2 decembrie 1918, după orele 10 a avut loc o puternică manifestație pe strada Regală (astăzi Republicii). Cortegiul s-a îndreptat spre Grădina Publică, cu steagurile societăților și școlilor, în frunte cu o orchestră și coruri, care interpretau cîntece patriotice. Manifestanții în număr de cîteva mii, au parcurs străzile Regală. Epureanu, Dobranici oprindu-se apoi lîngă Podul de piatră din centrul orașului, unde a vorbit un reprezentant din partea Comitetului Ligii Culturale, care a arătat însemnătatea momentului Unirii, după care cei prezenți s-au prins într-o horă românească [24]. La ora 15 la Coloseul Manzavinato a avut loc un festival artistic. Aici au luat cuvîntul președintele Ligii Petrescu Tocineanu, institutorul C-Popescu profesor la Școala normală, profesorul Covașe de la Liceul *Codreanu* de origine bucovinean, un reprezentant al Brașovului, Amza, învățătorul V. Stoica.De asemenea, G. Tutoveanu și V. Voiculescu au citit versuri cu conținut patriotic. Astfel și orașul Bîrlad a luat parte la comemorarea marelui act național, Unirea pentru totdeauna a tuturor românilor [25].

Spre sfîrșitul anului 1918 se intensifică organizarea de grupuri comuniste în orașul Bîrlad desfășurîndu-se o imensă muncă pentru cucerirea majorității membrilor de partea ideilor marxist-leniniste. Influența organizațiilor politice socialiste și a sindicatelor depășea cadrul strict organizat și se întindea tot mai mult la întreaga masă muncitoare. În acest sens menționăm înființarea unui club comercial la Bîrlad, în strada Paloda, deasupra restaurantului Pavăl Pană, care și-a în-

21 „Tribuna" din 19 noiembrie 1918.

22 *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Editura Academiei R.S.R., Bucuresti, 1968, p. 333.

23 „Libertatea", anul I. nr. 5 din 2 decembrie 1918.

24 „Tribuna Tutovei", din 8 decembrie 1918.

25 *Ibidem.*

tocmit un statut și un comitet de conducere, fiind influențat de ideologia partidului socialist [26].

În orașul Bîrlad se alegeau delegați, se constituiau comitete de fabrică și consilii muncitorești, organe permanente, proletare menite să reprezinte interesele muncitorimii bîrlădene în fața autorităților și a patronilor, să ajute la organizarea și conducerea acțiunilor politice.

La 9 decembrie 1918, a fost publicat în ziarul „Socialismul" proiectul de program al Partidului Socialist din România, *Declarația de principii* adoptată de Comitetul Executiv al acestuia, document programatic, care exprima orientarea revoluționară a majorității militanților socialiști. În urma acestui fapt, *Declarația de principii* a fost discutată și aprobată cu majoritate de voturi de secțiunea Partidului Socialist din Bîrlad. [27]

În ziua cînd „Socialismul" publica în paginile sale *Declarația de principii,* muncitorul tipograf Adrian Budișteanu din Bîrlad în articolul *Meseriașii și „Libertatea"* consemna : „Meseriașii uniți și organizați sînt astăzi o putere de care trebuie să se țină seama. Ei pot de aici înainte să-și pretindă cu tărie drepturile lor și să ridice cu mîndrie capul în fața celor ce pînă acum i-au umilit. Se înmormîntează un trecut plin de nedreptăți și pe mormîntul lui, nu plîngem, ci ne bucurăm de trezirea la viață politică a clasei ce a fost atît de obijduită pînă acum. Gazeta „Libertatea" primind cu drag pe noii soldați ai luptei pentru democratizarea *vieții noastre publice* își va deschide coloanele sale pentru nevoile meseriașilor și va combate cu toată energia, nedreptățile ce li se fac" [28]. Un alt articol *Meseriașii cizmari* semnat sub pseudonimul „L" a apărut în cadrul rubricii *eD ale meseriașilor,* tot în ziarul bîrlădean „Libertatea" care descrie viața mizeră a acestei categorii de muncitori.

Momentul 13 decembrie 1918 ne dă posibilitatea să înțelegem că în perioada de la sfîrșitul războiului și pînă la această dată, se constată o creștere rapidă a avîntului revoluționar. 13 decembrie 1918 reprezintă punctul de maximă încordare și participare pentru acest timp. Represiunea organizată de guvern a stîrnit indignarea muncitorimii din orașul Bîrlad și fostul județ Tutova. S-a trecut la strîngerea de ajutoare a familiilor celor uciși, colectarea și predarea Comitetului de acțiune din București a unei importante sume de bani.

Pictorul Nicolae Tonitza, bîrlădean de origine, s-a făcut remarcat în această perioadă prin grafica sa militantă, protestatară, antidinastică. Desenele și caricaturile sale satirice din presa vremii au înfierat represiunile antimuncitorești, ciclul *13 Decembrie 1918* fiind cel mai cunoscut, constituind adevărate rechizitorii la adresa regimului burghez din țara noastră. Nicolae Tonitza a fost toată viața un artist militant atît în pictura sa cît și în publicistică — „Socialismul", „Facla", „Cuvîntul li-

---

[26] „Libertatea" din 11 noiembrie 1919.
[27] „Socialismul" din 5 martie 1919.
[28] „Libertatea" din 9 decembrie 1918.
[29] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar nr. 95, filele 62-63/1919.

După 13 decembrie 1918, muncitorimea bîrlădeană a cunoscut o anumită derută, înregistrînd un moment de reflux în cadrul avîntului revoluționar, însă pentru puțin timp. Semnalul bătăliilor de clasă l-au cunoscut acțiunile de protest ce au avut loc cu prilejul înmormîntării lui I. C. Frimu, decedat în noaptea de 6 spre 7 februarie 1919, în urma bolii contractate în închisoare. Ziarul „Libertatea" ce apărea în orașul Bîrlad relata trista veste, că fruntașul socialist I. C. Frimu a murit de tifos exantematic, într-un spital din București. „Vrednicul tîmplar a fost cel mai aprig luptător și cel mai iscusit conducător al meseriașilor. In numărul viitor — se arăta în anunț — vom reveni, mai ales că el are un trecut ce-l leagă de Bîrlad" [30]. Adunări de protest, organizate de secțiunea partidului socialist au avut loc și la Bîrlad. „Fiu de țăran — relata gazeta bîrlădeană în următorul număr — născut în județul Vaslui la 1889, Frimu a învățat meșteșugul și a lucrat tîmplărie în Bîrlad mai mulți ani de zile. Ducîndu-se în capitală, s-a devotat cu trup și suflet organizării muncitorilor. Înzestrat cu o inteligență sclipitoare și cu un minunat bun simț, Frimu și-a însușit cunoștințe întinse, citind mult, în tot timpul liber. El a înființat partidul socialist sub înrîurirea d-lor V. G. Morțun, I. Nădejde, G. Diamandi, Iancu Țăranu și alții" [31].

Ziarul „Socialismul" în articolul *Protestul secțiunii Partidului socialist din Bîrlad,* menționa, faptul că socialiștii bîrlădeni au adresat Ministerului de Interne un lung protest prin care încriminau împușcarea muncitorilor la 13 decembrie 1918 cît și arestările care au urmat după aceea. După ce a făcut un scurt istoric al luptei de clasă și a arătat că România Mare a devenit leagănul reacționarismului și autocratismului, protestul secțiunii din Bîrlad se încheia astfel : „Vă înșelați crezînd că dacă prigoniți și exterminați oamenii, veți distruge mișcarea socialistă. Dispariția oamenilor nu înseamnă dispariția ideii. Socialismul a trecut peste multe piedici și va trece și peste oligarhia română. Domnule Ministru ! Înfierăm și considerăm... ca un abuz, ca o călcare a Constituției faptul că încă se mai mențin arestați tovarășii de la 13 decembrie și zilnic se mai arestează alții fără motiv. Cerem imediata eliberare a arestaților din ziua de 13 decembrie" [32].

Ecoul evenimentului de la 13 decembrie se menținea treaz în rîndurile muncitorilor din orașul Bîrlad. Astfel, la 28 decembrie 1919, secțiunea Partidului socialist și sindicatele muncitorești din localitate au tipărit și difuzat un afiș intitulat *Tovarăși de muncă. Femei și Cetățeni,* prin care era lansată chemarea de a se participa la o mare întrunire publică în sala Coloseul Majestic, unde pe lîngă vorbitorii din partea secțiunii locale, urmau să ia cuvîntul și delegați din Galați și București. Apelul lansat de socialiștii bîrlădeni menționa printre altele : „totodată se va înfiera crima de clasă înfăptuită asupra muncitorimii de către oligarhia română, pe străzile capitalei, în ziua de 13 decembrie st. v. 1918 și pentru înlăturarea unui nou 1907, pe care oligarhia vrea să-l dez-

30 „Libertatea" din 10 februarie 1919.
31 *Ibidem,* din 17 februarie 1919.
32 „Socialismul", anul IX, nr. 40 din 28 februarie 1919.

lănțuie prin propagandă criminală... Lăsați la o parte prejudecățile meschine și faceți-vă datoria. Înscrieți-vă cu toții în Partidul Socialist. Trăiască Socialismul" [33]. Muncitorii bîrlădeni erau îndemnați pentru a citi și răspîndi ziarele și scrierile socialiste, de a participa la ședințele Partidului socialist și sindicatelor muncitorești, secțiunea Bîrlad în fiecare duminică între orele 14-17 în sala clubului socialist din str. Chenciu nr. 1 [34].

La începutul anului 1919, în secțiuni începe a se discuta necesitatea de a se adopta o tactică revoluționară de luptă și organizare. Numeroase secțiuni din țară își însușesc principiile cuprinse în *Declarația* din decembrie 1918. După eroicile lupte ale muncitorimii din București din 13 decembrie 1918, curentul de stînga se extinde mult în rîndurile organizațiilor locale ale partidului, care încep să pună problema transformării partidului socialist în partid comunist. Astfel, în primele luni ale anului 1919, secțiunea din Bîrlad a partidului socialist, s-a intitulat *secțiune a partidului socialist-comunist,* adoptînd la 1 martie 1919 o rezoluție prin care membrii săi se declarau „consecvenți ideilor comunismului". Totodată, ei subliniau că „nu în programele socialiste oportuniste vom găsi principiile de conducere ale politicii proletare" și proclamau organizația lor „Secțiune a Partidului Comunist", încheind cu lozinca „Trăiască comunismul revoluționar" [35].

În cadrul adunării generale a secțiunii din Bîrlad, ținută la 3 martie 1919, unul dintre vorbitori, condamnînd teroarea antimuncitorească dezlănțuită de burghezie declară cu curaj : „sîntem două clase fundamentale și să nu întindem mîna dușmanului de clasă să se ridice din nou. Programul nostru trebuie să fie conform cerințelor maselor, trebuie să fie programul... partidului comunist" [36].

Organizațiile Partidului socialist și sindicatelor muncitorești din orașul Bîrlad și fostul județ Tutova au luat atitudine împotriva noii linii adoptate de conducerea partidului și a cerut revenirea la *Declarația de principii* din decembrie 1918, care adoptase principiul dictaturii proletariatului [37]. În acest sens este scrisă o carte poștală adresată redacției ziarului „Socialismul" în numele organizației locale de partid, pentru a publica moțiunea votată la adunarea generală din 21 martie 1919, prin care secțiunea Partidului socialist din Bîrlad își manifestă adeziunea pentru menținerea *Declarației de principii* din 9 decembrie 1918 [38]. În acest context Ion Cucoș, secretarul secțiunii Partidului socialist din Bîrlad trimite o telegramă Comitetului Executiv al Partidului Socialist

33 Afișul a fost realizat în Tipografia Comercială „Iosif Grinberg" din Bîrlad (Arhivele C.C. al P.C.R., fond 28, U.P. — unitatea de păstrare — dosar 287/1919).

34 *Ibidem.*

35 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, U.P., 280/1919.

36 „Socialismul", anul IX, nr. 44 din 10 martie 1919.

37 „Socialismul" din 5 și 8 martie 1919.

38 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, U.P. 280/1919.

din România, prin care cere precizare în legătură cu data ținerii Congresului [39].

În final putem conchide că, cunoașterea pe plan local a unei perioade atît de complexe, care și-a pus adînc amprenta asupra evoluției istoriei în ansamblul ei, este deosebit de importantă. De aceea, considerăm că este necesar să amintim faptul că, alături de muncitorimea din întreaga țară și cea din orașul Bîrlad și fostul județ Tutova și-a adus din plin contribuția la evoluția organizatorică, ideologică și politică a proletariatului român.

LE MOUVEMENT SOCIALISTE DE L AVILLE BêRLAD ET LE DÉPARTEMENT TUTOVA EN 1918

Résumé

Notre exposé, renferme une période assez restreinte du point de vue historique.

L'ouvrage met en évidence des actions et des faits qui s'incrivent dans le contexte du mouvement ouvrier et relève certaines orientations des organisations locales du parti ou du syndicat de la ville Bîrlad et l'ancien département Tutova, tout comme des actions moins connues de celles-ci.

39 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, U.P. 281/1919.

CONTRIBUȚIE LA STUDIUL PROCESULUI DE FĂURIRE A PARTIDULUI REVOLUȚIONAR AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA (1918—1921)

VASILE G. IONESCU

După sfîrșitul primului război mondial și formarea statului național unitar, România a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării sale istorice. În fața mișcării revoluționare a maselor populare s-au aflat noi sarcini, legate de transformarea democratică a societății românești. Reforma agrară era în curs de efectuare, ca urmare a presiunii muncitorești-țărănești. O serie de reforme cu caracter democratic, printre care cîștigarea votului universal, au dus la creșterea activității politice a largi categorii din masa cetățenilor țării. Toate demonstrau că în viața României se produseseră schimbări fundamentale care afectau raporturile dintre clase, țelurile luptei de clasă, metodele de acțiune.

În aceste împrejurări s-a pus problema organizării și transformării Partidului Socialist, într-un partid nou care să asigure conducerea luptei revoluționare în noua etapă ce se deschidea în fața clasei muncitoare, a întregului popor. Aceasta a impus — așa cum precizează Programul P.C.R. — și „o luptă intensă împotriva pozițiilor reformiste și oportuniste, pentru clarificarea principiilor ideologice, precum și cu privire la programul, strategia și tactica luptelor revoluționare viitoare" [1].

Încă de la începutul lunii decembrie 1918, mișcarea socialistă din România și-a afirmat dorința de a milita pentru întărirea și unirea rîndurilor sale, pentru „a forma un singur partid socialist în teritoriul de la Nistru pînă la Tisa" [2]. Pe acest fond, elemente înaintate din mișcare au manifestat cu fermitate atitudine împotriva reformismului, condamnînd politica oportunistă a unora dintre partidele sau lideri ai Internaționalei a II-a, declarînd clar că „ceea ce a murit în 1914... a fost internaționala oportunismului și a politicii reformiste" [3]. De altfel, în mișcarea socialistă din România au apărut — încă din 1912 — poziții opoziționiste față de politica uneori limitată a conducerii centrale. [4] Discuțiile cu caracter divergent — care reflectau frămîntări ideologice mai adînci, cristalizate în anii neutralității — au fost întrerupte de război. Problema a

1 *„Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism"*, București, Ed. politică, 1975, p. 39.

2 „Socialismul" din 11 decembrie 1918.

3 *Ibidem* din 19 decembrie 1918.

4 V. G. Ionescu, *„Mișcarea muncitorească din Valea Prahovei 1880—1921"*, București, Ed. politică, 1971, p. 77.

fost reluată în decembrie 1918, odată cu elaborarea Declarației de principii a Partidului Socialist din România, concepută însă într-o vreme cînd condițiile concrete nu permiteau „fixarea unei atitudini care să poată forma o bază de acțiune pentru proletariatul din România întregită“ [5].

În perioada ce începe de la sfîrșitul anului 1918, pe fondul consensului realizat cu privire la necesitatea partidului unic al clasei muncitoare din România se manifestă cu putere divergențele de ordin politic și ideologic. Dacă, în mod treptat, în mișcare s-a consolidat poziția potrivit căreia unificarea nu se putea realiza în orice condițiuni, ci „numai dacă vom cădea de acord asupra unui program comun“, care să nu pună în discuție „sacrificarea spiritului revoluționar și părăsirea drumului pe care ni-l impune socialismul științific“ [6] existența — alături de elementele și părerile revoluționare a celor reformiste, continuă să fie un fapt real. Aceasta a impus mai ales spre sfîrșitul anului 1919 — ruperea hotărîtă cu reformismul.

Chestiunea nu a fost deloc simplă, elementele reformiste apărîndu-și cu îndîrjire pozițiile din mișcarea socialistă, iar în rîndurile elementelor revoluționare existînd și tendința de a vedea problema numai sub raport organizatoric. Elementele de extremă stîngă — subapreciind considerarea situației concrete din România, cereau aplicarea experienței realizată în alte țări. Această ultimă manifestare s-a făcut simțită în cadrul Secțiunii din București care — la 25 ianuarie 1920 — socotea că „a venit vremea ca și Partidul Socialist român să părăsească atitudinea lui șovăitoare și oportunistă“ și să adopte soluții practicate de alte partide socialiste din Europa, care „ori au absorbit, ori au îndepărtat elementele oportuniste, reformiste... ori s-au dezlipit de fracțiunile burghezificate și au întemeiat partidul comunist“. [7]

Ridicată astfel, problema nu corespundea defel realităților românești. În primul rînd, nu se putea vorbi de mișcarea socialistă din România ca fiind „șovăitoare și oportunistă“, marile acțiuni revoluționare din anul 1919, conduse de organizațiile de partid și sindicale, infirmînd o asemenea apreciere. Apoi soluțiile propuse nu aveau efect în mișcarea socialistă din România, în rîndurile căreia nu erau determinate organizatoric fracțiuni, grupuri cu platforme ideologice și politice contradictorii. Chestiunea presantă, la ordinea zilei, consta în intensificarea acțiunii de clarificare ideologică a întregului partid, a masei membrilor — mulți intrați de curînd în organizație — cît și a liderilor, pregătiți în partide teritorial diferite, în cadrul cărora, se manifestaseră și atitudini reformiste. Cert era că esențialul îl constituia larga și profunda dezbatere ideologică și nu măsurile organizatorice cu caracter extrem.

Periculoasă pentru activitatea revoluționară, de apărare și dezvoltare a libertăților democratice s-a dovedit — în condițiile României — ten-

5 „Socialismul“ din 8 martie 1919.
6 *Ibidem.*
7 *„Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921“*, București, Ed. politică, 1966, p. 299.

dința ce s-a manifestat, în anul 1920, de a se îngusta rîndurile partidului, ceea ce ar fi atras după sine scăderea influenței politice a acestuia în mase. S-a încercat de către unii, acreditarea ideii că „mai de preț este pentru revoluția socială un partid mai mic, dar construit din trupe de elită, decît unul mai întins dar construit din reformați sau recruți" [8]. În mod inexplicabil munca largă de pregătire ideologică a întregii clase muncitoare — din rîndurile căreia să se recruteze membrii vigurosului partid revoluționar — era înlocuită cu cerința neargumentată științific a constituirii unei organizații înguste, sectare, al cărui scop nu se confunda cu sarcinile de atunci ale proletariatului din România. Un partid „pur", un partid „deasupra năvalei maselor" [9], ar fi trebuit să fie — după părerea susținătorilor acestei concepții — partidul comunist [10]. Rolul său ar fi fost limitat numai la a aduce clasa muncitoare „sub sugestia idealului nostru, a ideii Sfaturilor, luptei pentru dezrobire prin dictatura proletariatului și semiproletariatului industrial și agricol" [11] și la a combate cu strășnicie orice acțiune pentru revendicări democratice, necesare maselor și combatibile cu regimul politic existente atunci în România.

Luîndu-se atitudine împotriva unei asemenea viziuni sectare — în condițiile României — despre partidul comunist, în proiectul raportului Comitetului Executiv pentru viitorul Congres publicat la 25 martie 1920 — se aprecia că „după cum revizionismul... nu și-a găsit confirmarea în evoluția în timp ,tot așa principiile tactice bolșevice... nu se vor putea impune în alte țări, cel puțin nu în forma lor din Rusia" [12].

În cursul anului 1920 clarificarea ideologică — de care depinde transformarea partidului socialist și organizarea lui în partid comunist unic — s-a desfășurat pe linia corectă, realistă, potrivit cărora„ oricît de necesară este unitatea într-o mișcare socialistă, această unitate nu trebuie făcută în dauna purificării ideilor. Întîi să știm ce voim, întîi împrăștierea norilor, întîi limpezirea, apoi unitate" [13]. Ca atare, în publicațiile partidului au apărut numeroase analize cu privire la situația economică-socială a României, asupra rolului și locului clasei muncitoare în evoluția progresistă a țării. Editura partidului a pus la dispoziție — în traducere românească — numeroase studii ale fondatorilor socialismului științific. La 1 iulie 1920, în primul său număr, „Lupta de clasă" asigura cititorii că publicația își propunea „să furnizeze elementelor conștiente și militante din mișcarea muncitorească din România cît mai mult din armamentele de care ele au nevoie" [14].

Amploarea muncii ideologice a influențat pozitiv asupra aspectelor de ordin organizatoric. Congresul, din 15-17 august 1920 al Partidului Socialist din Ardeal și Banat a consemnat în rezoluția adoptată hotărîrea sa de a se realiza „desăvîrșita unificare cu Partidul Socialist

8 „Socialismul" din 29 februarie 1920.
9 „Socialismul" din 8 martie 1920.
10 *Ibidem*, din 29 martie.
11 *Ibidem*, din 25 martie 1920.
12 „Socialismul" din 25 martie 1920.
13 *Ibidem*.
14 „Documente"... *op. cit.*, p. 415.

din România veche" cerînd „Congresului general ce va avea loc mai tîrziu cu participarea delegaților din toată țara, ca acesta să stabilească atît programul de acțiune cît și statutul partidului unificat" [15]. La scurt timp, Consiliul General din octombrie 1920, a adoptat — sub rezerva ratificării de către congres — statutul partidului unificat [16], și numai evenimentele următoare grevei generale au amînat, pentru un timp, momentul făuririi partidului unic revoluționar al clasei muncitoare din România.

Greva generală a apropiat însă — în alt fel — momentul victoriei depline a concepției revoluționare a socialismului științific în mișcarea muncitorească din România. Mai mult decît combaterea reformismului a fost nevoie să se înlăture păreri — care sub aspectul unei atitudini pînă la capăt revoluționare — îndrumau pe o cale nefavorabilă desfășurării luptei clasei muncitoare pe un front larg, posibil în împrejurările date. Neluînd în seamă realitățile românești, consfătuirea din 16 noiembrie 1920 a grupurilor comuniste, deși considera că partidul trebuie să se constituie ca o organizație politică legală, preciza că — și în asemenea condiție — „tot ne va rămîne un cîmp întins de activitate ilegală" [17]. Ori, în mișcarea socialistă era părerea unanimă că în România, date fiind condițiile pjolitice, activitatea ilegală nu avea nici o rațiune.

Consiliul General din 30 ianuarie — 2 februarie 1921 a pus cu hotărîre problema ruperii cu concepțiile reformiste, înscriind în moțiunea adoptată că „între curentul social-democrat și cel comunist există o prăpastie de netrecut care face imposibilă continuarea conviețuirii acestor curente în cadrul aceluiași partid" [18]. Aceasta a pus într-o lumină nouă problema transformării partidului, întărind convingerea că acest act reprezintă — în primul rînd schimbări radicale de conținut și nu de formă. „Un partid nu devine comunist — se arată în „Socialismul" — nici numai pentru că-și schimbă numele și nici numai pentru că acceptă anumite directive. Un partid devine comunist deabia cînd el își schimbă structura și tipul de organizare... cînd devine capabil să reziste la luptă și să conducă masele mari la atac... Această transformare poate fi culeasă numai la capătul unui proces lung, răscolitor și dificil" [19]. Pe aceste coordonate a fost folosit intens timpul care a urmat după Consiliul General. S-au făcut eforturi susținute în toate organizațiile locale, pentru ca toți membrii să fie profund convinși că sarcina Congresului nu era de a face simple declarații, ci de a opera schimbări fundamentale în viața de organizație, să făurească un partid nou, întemeiat pe ideile revoluționare ale socialismului științific, organizat pe principiul centralismului democratic, ancorat puternic în realitățile țării, partid al cărui scop — așa cum se preciza în raportul asupra programului — era „tre-

15 „Tribuna socialistă" din 22 august 1920.
16 „Socialismul" din 15 februarie 1921.
17 „Documente"... *op. cit.*, p. 550.
18 „Socialismul" din 11 februarie 1921.
19 *Ibidem*, din 24 februarie 1921.

cerea puterii politice și economice în mîna muncitorilor de la orașe și de la sate". [20]

Făurirea Partidului Comunist Român în mai 1921, a însemnat un salt calitativ în lupta revoluționară a clasei muncitoare, a maselor asuprite, „a reprezentat victoria concepției revoluționare, a socialismului științific, a marxism-leninismului revoluționar, constituind un moment istoric de importanță deosebită în mișcarea revoluționară a maselor asuprite din România" [21] Conștiința de clasă a proletariatului a cunoscut o continuă dezvoltare. Strategia și tactica politică a partidului, izvorîte din condițiile și cerințele României, au adus puncte de vedere noi, revoluționare, în rezolvarea problemelor fundamentale și determinante pentru progresul țării.

20 „Documente"..., *op. cit.*, p. 433.

21 Nicolae Ceaușescu : „*Expunere la Adunarea festivă consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea P.C.R.*", București, Ed. politică, 1981, p. 12.

PUBLICAȚII ȘI PUBLICIȘTI DIN NORDUL MOLDOVEI (I)

ION MAXIMIUC

Încercare de sinteză asupra istoriei presei din județul Botoșani

Din cele aproximativ 14.000 de titluri [1], cîte numără presa din țara noastră în peste un veac și jumătate de apariție, socotind ca fiind prima publicație „Curierul românesc" (București, 8 aprilie 1829) — mai mult de 300 au apărut în Moldova de nord, la Botoșani, Dorohoi, Mihăileni și alte cîteva localități.

O listă a publicațiilor botoșănene de pînă în zilele noastre, îngrijită de stăruitorul cercetător Ionel Bejenaru, cu concursul dr. Andrei Cardaș și a altora, numește pînă la zi aproape 280 publicații locale de oarecare notorietate, tipărite, avînd, nu în rare cazuri, colaboratori celebri, care din motive diverse, cel mai adesea de ordin sentimental dar și vădind o sinceră dorință, o mare generozitate pentru dezvoltarea actului de cultură pe care îl constituie cuvîntul scris (O publicăm la urmă, reluînd-o așa cum a intocmit-o autorul, fără a ignora și alte adăugiri posibile în chiar intervalul pe care îl prospectează).

Faptul cu adevărat remarcabil pentru presa românească este că ea nu a apărut doar în marile centre, cu toate că, firesc, în acestea s-au întemeiat primele publicații (După București, a urmat Iași — nu ignorăm că la Iași a apărut anterior o publicație bilingvă — la 11 iunie 1929, cu „Albina românească" și Brașovul la 12 martie 1832, cu „Gazeta de Transilvania").

Mereu „istorie a clipei de față"

De o presă bogată, și adesea bună, s-au bucurat încă de la orele începutului orașe ca Galați, Brăila, Bîrlad, Ploiești, Blaj, Bacău. „Nu-mi stă prin gînd, și nu mi se poate cere, să arăt stăpînirea ziaristicii asupra orașelor de provincie, care — observa Nicolae Iorga — dădeau uneori și ziare bune, la Ploiești, Craiova, Galați, la Brăila, Botoșani și aiurea, și tot așa de puțin să urmăresc publicațiile de un caracter special, care se înmulțesc necontenit și al căror studiu aparține cercetării adîncite în deosebite domenii" [2].

1 Dr. Rodica Șerbănescu, *Presa noastră* nr. 7/1980, p. 32.
2 N. Iorga, *Istoria prsei românești*, p. 157.

„Istorie a clipei de față", cum a fost supranumită, presa își are de-acum propria sa istorie, care se consolidează ca ramură specializată. S-au adunat numeroase lucrări în temă.

Condeie ilustre, alături de cel al lui Iorga, au servit istoria presei noastre. Încă la sfîrșitul secolului trecut[3] Alexandru Pop alcătuise în cadrul serviciului Bibliotecii Academiei Române și publicase în 1888 „Bibliografia publicațiilor periodice românești și a celor publicate în limbi străine în România sau de români în străinătate" 1817—1887. Încă și mai înainte George Barițiu, cel care a pus bazele presei române din Transilvania, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură" nr. 14 din 1851 face o sinteză privind „Jurnalistica română de la anul 1825 și pînă acum" iar Mihail Kogălniceanu, în „România literară", publică „Jurnalismul românesc în 1855". La 1900, Ilarie Chendi, publică „Începuturile ziaristicii noastre". Iată deci doar cîteva marcante începuturi ce au premers acelei „Istorii a presei românești" a lui Iorga din anul 1922.

În mod constant în paginile revistei „Presa noastră" au apărut probleme de istorie a presei, iar în 1964, sub egida Uniunii ziariștilor apare chiar o carte a lui Constantin Antip, intitulată „Contribuții la istoria presei române", reeditată cu adăugiri și corecturi de facultatea de ziaristică a Academiei „Ștefan Gheorghiu".

Lucrări ample, examinînd sub diverse planuri activitatea presei ori activitatea publicistică în anumite etape istorice au fost elaborate de dr. Ion Spălățelu („Printre foarfecele cenzurii", 1974 și „Garda de fier" în 1980, în colaborare cu Mihai Fătu), dr. Victor Vișinescu („Mesajul militant al presei", 1980), dr. Olimpiu Matichescu („O tribună de luptă", în 1972), George Ivașcu („Reflector peste timp") și, desigur, enumerarea nu se poate încheia aici.

De mulți ani datează preocuparea unor ziariști și istorici de a elabora lucrări de istorie a presei cu caracter zonal ori regional. Un argument l-am expus deja vorbind de primele încercări din secolul trecut de istorie a presei (George Barițiu și Mihai Kogălniceanu). Se pot adăuga din secolul nostru lucrările „Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardelene" de Ioan Lupaș (în 1926), „Istoria presei române din Banat" de A. Cosma-junior (apărută în 1932), „Presa din Oltenia" de C. D. Fortunescu publicată de Arhivele Olteniei în 1921 ; „Cincizeci de ani de presă dobrogeană" de Em. Bucuța, în volumul „Dobrogea 1878—1928". În 1981 la Drobeta-Turnu-Severin a apărut „Presa muncitorească democratică și progresistă mehădințană" scrisă de Virgil Tătaru. La Botoșani, o asemenea încercare face I. V. Adrian, în studiul — apreciat de cunoscători drept bine documentat — „Cercetări asupra originei ziarelor" publicat prin 1868 în „Steluța" dar care, în mod firesc, nu se ocupa de presa locală din nordul țării pentru că aceasta era abia la primii săi pași.

Asemenea lucrări, care azi nu mai sînt la îndemîna oricui, își au utilitatea lor în cultivarea patriotismului, în cunoașterea tradițiilor înaintate, progresiste ale fiecărei zone a țării și nu ni se pare de loc o întreprindere care să nu merite a fi reluată. Evident, se poate obiecta că

3 *Presa noastră* 7/1980, p. 33.

istoria presei române e una și n-are rost să desprinzi „feliuțe", să o împarți pe provincii și județe, că potrivit unei teze de necontrazis nu există decît două feluri de presă : bună și proastă.

Trebuie să admitem că între negru și alb e un evantai imens de nuanțe, că, așa cum orizontul nu se sprijină numai pe piscuri semețe ci și pe obcine mai domoale, care nu străpung niciodată înaltul cerului, pentru că prin natura lor nici n-au cum s-o facă, tot așa nici publicistica noastră nu se susține numai pe „vîrfuri" care, oricum, vor ocupa mereu un loc mai amplu în istoria presei române, ci și pe publicațiile acestea de provincie, mai mărunte, fără de care peisajul gazetăresc ar fi sărac și n-am avea posibilitatea să vedem nici culmile.

Pe de altă parte, mari condeieri s-au format adesea la asemenea publicații. Apoi e un fapt de etică, pînă la urmă, ca măcar acolo unde li-i obîrșia, publicațiilor și publiciștilor, să li se păstreze memoria.

Dar nu numai la atît se rezumă scopul lucrării de față ; pentru că — să-l parafrazăm pe Eminescu — la Botoșani nu se face numai pastramă ci și ziaristică" și-ncă... știi, cole ! cu șic !" [4]...

La Botoșani preocupările de istorie a presei sînt vechi și numeroase cu toate că o lucrare de sinteză, cuprinzătoare, încă n-a fost publicată. Lăsînd la o parte pe Iorga — care semnalează „Constituționalul" de Botoșani, editat între 1882—1887 de Nicolae Boldur (cf. Istoria presei românești), o suită întreagă de harnici cercetători s-au aplecat cu grijă și respect, mai ales în ultimul sfert de secol, asupra documentelor de arhivă, răsfoindu-le și meditînd la ele, Ileana Turușancu, Ștefan Cervatiuc, Gheorghe Amarandei, Maria Anisie, Andrei Cardaș, Nicolae Cîntec, Marin Florescu, Gheorghe Jauca, Emil Antonovici, Ionel Bejenaru, Maria Bucătaru, Lucian Valea, Stela Giosan, Stelian Cîrstean, Gheorghe Median, Liviu Șovan, Silvestri Ailenei, Ștefan Constantin, Ștefan Dragomir, Aurel Dorcu, Victor Maftei, Iosif E. Naghiu — și lista e departe de a fi completă, — au prezentat diferite comunicări științifice în sesiuni locale ori de nivel mai înalt, au publicat în reviste, ziare sau diverse culegeri rezultatele investigațiilor proprii, au elaborat lucrări în scop didactic, dar multe au rămas în manuscris și, poate, chiar s-au pierdut.

Alăturînd cercetarea proprie celor ale unora dintre cei amintiți caut să realizez o sinteză de istorie a presei locale care, fără îndoială, va trebui încă corectată și îmbogățită.

Între cei dintîi condeieri

Publicistica la Botoșani începe cu activitatea în acest oraș a cărturarului Ion Veniamin Adrian. Născut prin partea locului (la Mihăileni în 1837, m. 14 aug. 1875 la Pașcani) avea să-și facă studiile elementare la Fălticeni cam în vreme cu Ion Creangă. În 1856, absolvind Academia Mihăileană din Iași, era repartizat profesor la Dorohoi, de unde, în scurtă vreme, se mută la Galați dar nu stă nici acolo prea mult și

4 Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IX, p. 307,

în 1858 îl aflăm la Iași cuprins în activitatea unionistă. După Unirea din 1859 este numit profesor de istorie, geografie și limbă franceză la Botoșani. Se știe despre el că în 1861—62 edita la Iași „Bondarul". Însă tot atunci, — mai exact în 1862 — și la Botoșani, Adrian edita ziarul democrat „Independentul" [5]. Dacă informația dată în acest sens de Remus Zăstroiu în „Dicționarul literaturii române de la origini pînă în anul 1900" este adevărată, atunci acesta este primul ziar ce s-a editat la Botoșani.

Prima tipografie tot atunci trebuie să fi fost înființată, deși ordinul Prefecturii Botoșani (nr. 18260 din 15 dec. 1865 arh. stat. Bts.) prin care se „instituie un stabiliment de imprimerie în această urbă la stăruințele profesorului I. V. Adrian avea să fie emis trei ani mai tîrziu. Se știe însă că în 1865, un alt dascăl, Antonie I. Gheorghiu cu N. Frankel, edita „Curierul Botoșanilor" (Cf. P.P.R. p. 31).

Datele și mai ales publicațiile ce ni s-au păstrat din acele timpuri fiind așa de rare ne mărginim să menționăm pe cele aflate în circulație. Este cert (faptul e semnalat de doi harnici cercetători : Ileana Turușancu și Ștefan Cervatiuc) că în 1866 la Botoșani apărea bisăptămînalul „Tearra de Susu" [6]. Tot I. V. Adrian este editorul acelui ziar care a apărut probabil între 10 și 15 aprilie 1866. Documentele de arhivă ne încredințează că el „apare în Botoșani de două ori pe săptămînă : joia și duminica, în format quarto, imprimat în stabilimentul imprimeriei Botoșani sub garanția responsabilă a D-lui Theodor Miclescu". Faptul îl comunică prefectului județului chiar fondatorul ziarului „Tearra de Susu", I. V. Adrian, 1866, aprilie 10, duminică". Numai că — curatorul ziarului, neavînd acte asupra vîrstei legitime pretinse de lege pentru o astfel de calitate, apariția ziarului încetează. După 1862, I. V. Adrian se apucă serios de lucru. Publicist prins de profesie, care demisionase mai întîi din învățămînt — urmare a unui conflict cu ministrul Tell, aflat în inspecție la Botoșani și care jignise corpul didactic din localitate — numit apoi director al școlii — în anul școlar 1868—69 — face să apară la Botoșani sub îngrijirea sa de „vechi institutore superior, professore de istorie și fost inspector școlar", Steluța, Deșteptarea (Desceptarea), revista „Foiță pentru toți", „Bondarul" și „Felinarul" toate între 1868—1817. Cea mai veche revistă din Botoșani este Steluța, foaie literară, a cărei prim număr poartă data de 21 ianuarie 1868 [7]. Apariția acesteia se întinde, potrivit unor date, pînă la 13 iulie 1869 [8].

5 DLRO, p. 7. Remus Zăstroiu.

6 Ileana Turușancu : Figuri de ziariști botoșăneni, msc, pag. 1-1971. St. Cervatiuc, Clopotul, 24 sept. 1972.

7 I. Turușancu, extras din comunicarea ținută în ianuarie 1956 în sesiunea Societății de științe istorice și filologice.

8 Șt. Cervatiuc, Clopotul 3855/24 sept. 1972.

Precursori ai lui Caragiale

Între colaboratorii Steluței [9] — cea mai importantă dintre toate aceste publicații — s-au aflat poetul Gh. Tăutu, fervent și consecvent susținător al ideilor revoluției de la 1848; C. Stamati, N. Nicoleanu, N. Raicu, dr. Valerian Pruncu, Teodor Boyan ș.a. O exegeză mai amănunțită asupra revistei face Ionel Bejenaru în chiar acest număr al revistei. Ne mărginim aici să relevăm, pentru farmecul ce îl păstrează, un fragment din cîntecelul comic a lui I. V. Adrian, intitulat „Postulachi Slujbulescu" (care, în 1874 avea să dea și titlul primei cărți literare apărute la Botoșani):

„Eu sînt un mare funcționar
Model, pot zice, universal.
Și-n orice slujbă statul m-ar pune
M-aș descurca, zău, de minune.
Pot fi ispravnic și procuror
Jude de pace sau profesor
Polițai vrednic, zapciu de frunte
Primar ori vameș cu codice multe
Chiar la ministru m-aș bizui
Și ca un pașă aș cîrmui,
Aș face țara prea fericită
Și visteria de bani sleită".

Cu acest text, destul de cunoscut și gustat de contemporani, I. V. Adrian îl premerge pe Caragiale în satirizarea acelora care fără să posede pregătirea cerută, pretindeau, ca urmare a apartenenței la clasa boierească, slujbe bine plătite de stat și cît mai importante!

Între colaboratorii „Steluței", așa cum am amintit, s-a aflat și poetul Gheorghe Tăutu (n. 17 iulie 1823 la Botoșani — m. 8 august 1885 la Tg. Frumos). El a compus, după cum se exprimă Călinescu, „fabule insipide, legende în maniera Bolintineanu, multe nule ca valoare. Dar a luat parte cu scrisul său la toate evenimentele publice și s-a remarcat prin îmbrățișarea celor mai înaintate idei din epoca Unirii, prin apărarea «clasei muncitoare» împotriva „strigoilor".

Generațiile de la începutul veacului XX, aflate pe băncile școlii, rosteau cu emoție versurile lui patriotice: „Veacuri triste întunecoase / Peste capu-mi au trecut / Cu mii oarde furioase / Prea adesea m-am luptat Dar nici timpurile rele / Nici vandalul cel păgîn, / N-au curmat zilele mele, / Căci am fost oricînd român / S-or cît timp voi fi / Nu mă tem că voi pieri" [10].

Călinescu citează și, desigur i-au plăcut, versurile din „Nu! Bine-i însurat!":

De cînd ceriul mi-a dat mie / Pe Luțica de soție, / Eu sînt tare fericit De Persoane însemnate, / Visite nenumărate / Mi se dau necontenit".

---

[9] I. Turușancu, *Limba și literatur*, vol. III, 1957 și *Publicații periodice*, p. 695, DLRO, p. 812.

10 G. Călinescu, *Istoria literaturii*, Ediția Drăgan, p. 302 și 1090.

Boier vestit prin origine, boier sărac prin situația concretă în care se afla, participă cu entuziasm la mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova și susține prin activitatea publicistică, politică, ideile pașoptiste.

Toate publicațiile de început, care au apărut în nordul țării, au avut un caracter iluminist, de educație culturală și științifică a oamenilor, dînd la iveală și unele reușite lucrări literare. În mod curent ele și-au îndeplinit și obligațiile de ordin administrativ, publicînd comunicate ale primăriei, ale prefecturii etc.

Alături de I. V. Adrian au editat o seamă de publicații, înainte de începutul acestui secol, și alți oameni de cultură botoșăneni : poetul și prozatorul Gheorghe Kernbach (Gheorghe din Moldova), farmacistul Alexandru Smelț (Al. Drîmbă și A. Lecu), Scipione Bădescu ș. a.

Dintre aceștia, într-o încercare de enumerare cît mai completă, amintim, de asemenea, în ordinea apariției, „Cetățeanul", editat între 20 noiembrie 1887 și 16 ianuarie 1888. Era tipărit la Botoșani în altă tipografie decît a lui I. V. Adrian și avea caracter politic, industrial, comercial și literar. [11]

Pînă la sfîrșitul secolului este de menționat încă gazeta „Independentul" (1870), alta decît cea din 1862.

O altă publicație de început a fost „Opiniunea", foaie publică, editată în 1867. Editor era Dimitrie Scarlat Miclescu, unionist, boier democrat, iubitor de dreptate (29 febr. 1820 Iași — 20 noiembrie 1896, Botoșani [12]. Tot D. S. Micleșcu avea să editeze în 1874 la Dorohoi ziarul cu titlul „Curierul de Dorohoi". Cu aproximativ același titlu („Curierul Dorohoiului") a scos o foaie mult mai tîrziu (1882—1883) și Ioniță Scipione Bădescu. Însă înainte de aceasta se cuvine amintite „Informatorul" apărut la Dorohoi în 1875, foaie agricolă a județului a cărui tipografie se afla în „strada mergătoare spre podul Buhaiului" [13].

Cam în aceeași epocă au mai apărut în Botoșani „Progresul" în 1868, „Civilizațiunea", în 1868, editată de M. Weissmann, „Electorul liber" în 1870—1873, „Poșta din Botoșani".

„...Nu numai pastramă bună"

„Lectorul Român", a fost editată la Botoșani între 1873—1874. Tot la Botoșani a apărut „Foaie pentru toți", numele schimbat al Lectorului Român după 1877. Aceste publicații editau „Calendarul Lectorului Român" între anii 1873—1880, imprimat la Tipografia lui I. V. Adrian. Acesta era un almanah care oferea tot felul de informații despre iarmaroacele și tîrgurile din cuprinsul județului Botoșani ; date asupra cursului valutelor străine ; date privind unitățile de măsură noi și vechi ; îndrumări de ordin juridic ; mersul trenurilor, tarifele CFR și poștale etc.

---

11 Șt. Cervatiuc, manuscris, al IV-lea simpozion al presei locale, Botoșani, 1979.

12 Șt. Cervatiuc, Gh. Filimon și DLRO, p. 565.

13 Gh. Amarandei, *Din trecutul județului Botoșani*, p. 201.

Alături de aceste informații utilitare se publicau și lucrări literare. Între colaboratori s-au aflat și N. Beldiceanu.

După cum afirma Ileana Turușancu [14], editorul lor era Gheorghe din Moldova, pseudonim a lui George Kernbach (născut la Botoșani la 10 I 1862 — Iași 20 IX 1909), fost prefect al județelor Botoșani și Iași, căsătorit cu sora lui Vasile Conta (Ana, poeta), care era un publicist bine cunoscut în epocă, cu gusturi culturale rafinate.

Sub titlul „Literatură din Botoșani", Mihai Eminescu (vezi Opere vol. IX, pag. 307) semnala la 12 ianuarie 1877 din calendarul „Lectorului Român" : „Știam odată că în vechiul tîrg al Botoșanilor se face pastramă bună... Dar că în Botoșani s-ar fi făcînd și literatură, și-ncă literatură știi cole ! cu șic, asta n-o știam, pîn-a nu ne veni Calendarul „Lectorului Român" pe anul 1877... Acest calendar conține smîntîna (ca să nu zicem crema) inteligenței literare din acel oraș..."

Kernbach a editat și „Albina Botoșanilor", un bilunar, care se tipărea în tipografia „Concurența" începînd din ianuarie 1881 [15]. Revista avea caracter literar și de popularizare a cunoștințelor științifice.

Albina Botoșanilor a avut, printre colaboratori, pe Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Scarlat Moscu și probabil, pe Constanța Dunca-Schiau, prima româncă ziaristă. Dar asupra acestei reviste vom reveni altădată.

Din sumarul revistei reținem : „Scurte adieri asupra obiectului și istoriei științelor", „Chestiunea femeilor", versuri de mare vibrație patriotică. Citâm din poezia „În memoria celor căzuți la Plevna" : ...*Vă salut icoane scumpe a vitejilor bărbați, / Ce-ntrecut luptat-au veacuri a ne face ne-atîrnați ; // Căci azi voi le-ați luat locul și-n avîntul vitejesc / Ați scris fapte mari cu spada despre neamul românesc* (25 ianuarie 1881).

În linia aceleeași publicații apare „Cugetarea", „foaie literară și științifică", editată la Botoșani (15 aprilie 1899 și 21 martie 1900). Editor era A. Lecu (Alexandru Smelț) poet și farmacist al urbei. În „Gîndul nostru", editorialul din nr. 1, se susține ideea ridicării provinciei din punct de vedere intelectual prin literatură și știință. Crezul este reafirmat în 1900 de directorul publicației : „Vom lupta să neglijăm elita socială impusă de strălucirea averii materiale și să lucrăm la formarea unui grup inteligent, adunat din toate straturile societății noastre, care să aibă menirea de a răspîndi cultura și dragostea printre oameni... Ne vom sili a crea o elită nouă, o elită inteligentă". Publicația era susținută bănește de Al. Smelț, care populariza prin revistă cunoștințele medicale. Colaboratori : V. G. Morțun, Victor Miclescu (proză), A. Urechia, Corneliu Botez, Raul Stavri, cu fratele său Artur (10 XI 1869 — 10 V 1928) frecventaseră cercul literar condus de M. Beldi-

14. Ileana Turușancu, p. 298 și DLRO 392. Totuși, în 1873 Gh. Chernbach avea numai 11 ani !

15 Hodoș-Sadi-Ionescu, Pup. periodice, 16, Ileana Turușancu, LL, III, 1957 DLRO, 392.

16 Ileana Turușancu, p. 299. *op. cit.*

ceanu, la care lua parte și D. Anghel. Cornel Botez publică studiul „Ceva despre ideea de drept în raport cu ideea de ordine universală".

Ion Nădejde, pe atunci stabilit în București, publica în nr. 16-17 din „Cugetarea" articolul „Program de muncă", iar în nr. 21/III din 1900 publică o scrisoare prin care recomanda revistei și societății inițiate de ea întemeierea unui muzeu „cu fosile minerale, cu probe de tot felul de pămînt și roci din regiunea noastră, exemplare de floră și faună, unelte, costume și podoabe, țărănești, cu folclor ș.a. (...) aș fi încîntat în calitatea mea de vechi botoșănean, dacă lucrarea aceasta s-ar începe din orașul acesta de care sînt legate cele mai scumpe amintiri ale copilăriei și tinereții mele". E „una din bunele publicații periodice apărute spre sfîrșitul secolului trecut în micile orașe de provincie".

În articolul „Teatrul la noi" [17] se cere înființarea de teatre „populare", accesibile maselor, cu un repertoriu de calitate, „naturalist și contemporan". Mai notăm din cuprins : folclor cules de Gh. Lucinescu și traduceri din Baudelaire, din Turgheniev, etc.

În 1901 revista și cercul „Cugetarea" s-au contopit cu revista Ateneu, de care se ocupa, societatea „Ateneu" înființată, după exemplul din Capitală.

Publicau aici N. Răutu („Scopul moral în poezia dramatică română", „Curentul naționalist în literatura românilor"), Lazăr Teodoru („Rele de care suferim..."), C. Botez („Teatrul lui Ibsen"), Emma Lăzăreanu („Femei celebre"), H. Vasiliu („Cosmogonii"), dr. I. Simionescu („Un scriitor folositor : Ioan Pop Reteganul"), Andrei Popovici-Bîznoșanu („Paraziții animalelor și ai plantelor"), dr. D. Goilav („Alcoolism"), Gr. Goilav (traduceri din engleză).

Înainte de sfîrșitul secolului trecut au mai apărut și alte cîteva publicații de aceeași factură. Între acestea „Țara de sus" care s-a editat între 10 mai 1882 și noiembrie 1884, avea caracter politic, comercial și agricol. Între 1882 și 1883, pe cînd era revizor școlar în județele Botoșani și Dorohoi, la acest ziar a îndeplinit funcția de redactor I. Scipione Bădescu. [18]

Un „vîrf" la răscrucea veacurilor

Mai tîrziu, Scipione Bădescu editează „Curierul Român", organ politic, social, economic și literar, cu redacția și administrația în strada Primărie, avîndu-l pe editor ca proprietar și director. Apărea bisăptămînal între 2 martie 1886 și 26 august 1901.

La Arhivele statului din Botoșani sînt multe numere ale Curierului român. De la „organ liberal, social, comercial, economic și literar", el a evoluat tot mai mult către cel de „organ politic, social, economic și literar", cum s-a intitulat în ultimii ani ai apariției sale, în el aflîndu-și loc adesea probleme majore care confruntau masele populare. Este edificatoare în acest sens poziția ziarului față de răscoalele țărănești din

17 I. Turușancu, DLRO, 250 și 808.

18 Prof. Șt. Cervatiuc, Al IV-lea simpozion al presei locale, Botoșani, 1979 și DLRO, p. 85 și 250.

anul 1888. În articolul „Răscoala țăranilor" din nr. 17/1888 (marți, 5 aprilie) se arăta : „Patru-cinci județe se află azi pradă anarhiei, jafului și măcelului... Mai toate satele din prejurul Capitalei, cu mai multe sate din județele Argeș, Prahova și Vlașca sunt în plină revoltă".

Peste cîteva săptămîni tot în Curierul român (nr. 25/7 mai 1888) aflăm o relatare despre „Răscoala de la Corni" din județul Botoșani. În nr. 41, sînt cuprinse, în cîteva catrene, starea de spirit din sate și atitudinea guvernanților față de țăranii răsculați. Iată citate cîteva versuri din „Hora junimiștilor" :

„Țara geme de durere,
Și se zbuciumă amar,
Dar noi, cei de la putere,
De-al ei dor n-avem habar ;
Curge sîngele prin sate,
Gloanțe plouă din senin
Văduvele desperate
Fug cu pruncii lor la sîn."

Alături de problemele sociale, în „Curierul român" au fost prezentate amplu problemele eliberării naționale. În nr. din 5 ianuarie 1891, Scipione Bădescu a publicat „Odă la Transilvania" din care citățm :

„Ca magică Regină, în jurul tău grămadă,
C-o lume de Patricii și de Plebei o lume,
Ce-n dorul lor de tine uitat-au al lor nume
Tu, optsprezece veacuri dormita-i în Carpați,
Cu mantia de raze, cu sînul de zăpadă,
Cu ochii tăi de vultur, cu buclele-ți de brazi !
Ca jalnica Regină, robită, despletită,
Înfășurîndu-ți sînul c-o zdreanță de catrință
Cusută în suspine cu fire de căință,
Tu zaci azi închinată la(-l) tronului tău scări,
Nici flori ,nici briliante pe haina ta cernită...
Ca falnică Regină, purtată în triumfuri,
O, mult duioasă țară, de veche bărbăție !
Uimi-vei lumea iarăși... că-i scris să reînvie,
Curînd și mult mai mîndru, poporul tău poet...
Toți fiii tăi sînt gata, în cele patru unghiuri
Chemate la Unire de bardul tău profet".

În încercarea de a trece granița și a-l difuza în Transilvania, unde circulația Curierului Român era interzisă, Bădescu schimbă numele ziarului de 23 de ori, numindu-l, pe rînd ; Alegătorul Român, Informatorul Român (1894), Buciumul, Călătorul Român, Călăuza Română, Curentul Român, Dorul Român, Economul Român, Farul Român, Jurnalul Român, Rolul Român, Școala Română, Vorba Românului (toate în 1895), Patriotul Român, Rostul Român, Situația Română (în 1896), Anul Nou Român, Caritatea Română, Comerțul Român, Pactul Român, Prezentul Român (în 1897) și Mișcarea Română (în 1898) (Cf. P.P.R., p. 173).

Curierul român a adus multe servicii culturalizării și informării maselor, stimulării oamenilor de cultură. În 6 octombrie 1894 întreaga pagină I, tipărită cu bronz auriu, este consacrată „Genialului copil-artist, George C. Enescu". Extragem din acest articol : „În sfîrșit, am văzut, am ascultat și-am admirat pe acest copil genial". (Autorul se referea la concertul care a avut loc la Cracalia, la locuința părinților). Cu simțul exact al valorii, aprecia „pe acest artist incomparabil, menit a deveni minune secolului, în mîinile căruia vioara nu mai are nici un secret, coardele-i fiind însuflețite și arcușul fermecat".

În 1885 apăruse sub redacția lui S. Bădescu, pentru scurtă vreme, „Curierul Botoșanilor". Ioniță Scipione Bădescu, născut la 15.V.1847 la Răstolț-Sălaj, a murit la 4.X.1904 în Botoșani și fusese coleg la „Timpul" cu Mihai Eminescu. Între 1882 și 1884 îndeplinește funcția de revizor școlar în județele Botoșani și Dorohoi. În 1885, director al școlii normale din Galați, revine și se stabilește definitiv din 1886 la Botoșani.

Au publicat în paginile acestei reviste versuri George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Cincinat Pavelescu, Gheorghe din Moldova, J. B. Hétrat, Th. D. Speranția, L. Dauș, Corneliu Botez. S-au publicat traduceri de I. S. Spartali, din operele lui P. Ronsard, Ch. Baudelaire, Dickens, Dostoievski, Turgheniev ; istorie literară de Gh. Adamescu (despre Miron Costin, M. Eminescu, Ion Creangă, Al. I. Odobescu), amintiri despre C. Garagiale, D. Bolintineanu și M. Eminescu.

Pentru a încheia lista publicațiilor botoșănene iluministe literare, satirice de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui actual mai trebuie citate „Aurora", „Cocoșul în pragul ușii", editat de D. S. Miclescu în 1881.

Dimitrie Scarlat Miclescu (n. 29.II.1820, Iași, m. 20.XI.1896, Botoșani), în peregrinările sale de pașoptist și unionist persecutat, nemulțumit probabil apoi de funcțiile ce i s-au încredințat după Unirea din 1859, se retrage la una din moșiile sale, funcționează ca profesor la Liceul din Botoșani și editează ziare atît la Botoșani cît și la Dorohoi. (Reamintim aici „Opiniunea" la Botoșani și „Curierul de Dorohoi").

Au mai apărut în aceeași vreme „Monitorul comunal", între 1885—1908, „Haver", („Tovarășul, camaradul"), editat de L. Feller în 1882, „Constituționalul", în 1882—1886, 1887 sub redacția lui N. G. Boldur-Epureanu, „Der judische Wachter" (= Veghea evreiască), în 1884 sub redacția lui H. L. Feller, „Intransigentul", liberal-conservator, apărut în 1888 ca și „Santinela", ce se edita în același an. Între 1888 și 1938 apărea la Botoșani „Buletinul camerei de comerț și industrie", iar sub redacția lui Emil T. Vasiliu se edita între 1889—1912 ziarul „Libertatea". În 1890 a apărut „Gazeta gazetelor", „Gazeta de Botoșani", editată de V. Sardin, o altă „Țara de Sus" decît cea editată în 1890, acesta apărea în 1891 și editorul ei era T. Boldur-Lățescu ; În 1892 este reluat ziarul „Constituționalul" din 1887 cu titlul schimbat în „Constituționalul din Botoșani". Mai menționăm aici „Prutul", conservator, care apare între

1896—1897 și 1898—1899, „Steagul" cu apariție între 1899—1905, „Botoșanii", ziar național liberal condus de Gh. Kernbach și apărut din martie 1898—1930. Al Smelț mai tipărise la 1898 „Hazul". Director era Drîmbă — glumea editorul, redactor — oricine și colaboratori Arcuș și Cobză. Amuzant „cum petrec sărbătorile" notabilitățile vremii : ...„Enășescu plînge pe ruinele prefecturii ; Lăzărică plînge pe ruinele partidului, Cornelu plînge pe ruinele (pardon) pe brațele Angelei ; Scipione plînge pe brațele abonaților chiaburi...".

Între 1893—1922 s-a editat la Botoșani ca publicație periodică „Calendarul bisericii ortodoxe de răsărit și a comunității armene", iar emigrația evreiască a tipărit patru publicații în cîte un singur număr, toate apărute în 1900 și care se numeau : Dorul, Pedeștrii, Înfrățirea și Adio. În Dorohoi, pînă la începutul secolului, ca ziare de aceeași factură (n. n. pentru ziarele muncitorești și socialiste am rezervat o tratare aparte) au mai apărut : „Foișorul din Dorohoi" care la 1878 se ocupa de probleme politice și economico-sociale locale ; „Adevărul", în 1883, care se ocupa de interese politice înguste ; „Dorohoiul" din 1891 și „Dorohoiul" din 1896 care publicau articole pe teme agricole, comerciale etc.

Să încheiem prezentarea publicațiilor de acest gen, menționînd două reviste editate la Botoșani : cu caracter omagial — „Victor Hugo" în 1902 cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la nașterea marelui poet și prozator și revista „Mihai Eminescu", seria a II-a, apărută în 1905 sub conducerea lui Constantin Cehan, număr în care semnează A. D. Xenopol, Petre Vulcănaș ș. a., din care Ileana Turușancu semnalează 3 numere.

La 16 iunie 1909 s-a mai editat o revistă comemorativă „Eminescu" sub îngrijirea lui Al. Șmelț [20], iar în 1915 a apărut revista „Teatrul Eminescu".

„...Adună-se toți proletarii"

În ultimele două decenii ale secolului trecut, pe măsură ce și în nordul țării a început să se dezvolte industria, dar și ca urmare a creșterii influenței ideilor înaintate ce se vehiculau în marile centre, în special București și Iași, sînt marcate și aici întîile mișcări muncitorești.

Asociația cărămidarilor exista pe la 1867, iar un „Club al muncitorilor" se înființează în 1891 la Botoșani (Munca, 8 dec. 1891) din „tineri de inimă și entuziasmați pentru nobilele idei ale dreptății".

Cunosc o răspîndire tot mai intensă ideile socialismului științific, în legătură directă cu activitatea pe aceste meleaguri a lui Panait Mușoiu și ulterior, a lui Panait Zosin. [21]

La 1/13 martie 1892 mișcarea socialistă și muncitorească din Botoșani înscrie una din cele mai impresionante pagini din istoria începuturilor sale prin editarea propriului organ de presă, intitulat „Proletarul", ziar socialist bilunar. Acesta, în „Cuvînt de introducere" își propune să fie organul „care va apăra interesele claselor apăsate ale societății de astăzi". „Sîntem socialiști. Voința noastră este emanciparea claselor dez-

20 PPR, II, 230 și St. Constantin, *Caiete botoșănene*, 6/1983.
21 Gh. Jauca, St. Cervatiuc, *Tineretul socialist botoșănean (1891—1910)*.

moştenite, tendinţa noastră este schimbarea societăţii de astăzi în alta mai bună". „În jurul „Proletarului" adună-se toţi proletarii".

În articolul „Cîteva vorbe despre socialism" ziarul informa despre originea şi evoluţia doctrinei, însemnătatea ei pentru viaţa muncitorilor. „...Muncitorii din toată lumea sînt fraţi" se spunea în articol. Se accentua apoi nevoia unor revendicări democratice : „...deocamdată să luptăm fără preget pentru a grăbi cedarea societăţii burgheze, pentru a sădi în ruinele ei o altă societate, mai bună : societatea socialistă".

Articolul „Femeile se deşteaptă", semnat „O prietenă din Ardeal", care se adresează „Către tovarăşele mele din Botoşani", accentua asupra necesităţii egalităţii în drepturi a femeilor cu bărbaţii şi urează acestora succes alături de muncitori, în rîndul „Clubului muncitorilor" [22].

Unele informaţii bibliografice semnalează şi apariţia la Botoşani a publicaţiei „Cu noi — gazetă muncitorească", ce se edita în 1890 [23]. Nu s-a păstrat nici un număr.

Cea mai fertilă perioadă pentru presa muncitorească din nordul ţării din ultima parte a veacului trecut începe, desigur, cu venirea lui Panait Muşoiu (1864—1944) la Dorohoi şi Botoşani [24]. Cel care tradusese pentru prima dată în româneşte „Manifestul Partidului Comunist" (în 1892 la Botoşani), publicist înzestrat, care coresponda, de aici, la vremea ceea, cu Friedrich Engels, avea ample şi constante colaborări la numeroase publicaţii socialiste şi muncitoreşti („Revista ideii" — pe care o fondase şi conduse — „Munca", „Drepturile omului", „Muncitorul", „Drapelul", „România viitoare", „Telegraful român", „Revolta", „Şcoala nouă" ş. a.). Ca trimis al cercului socialist din Iaşi, în anii 1888, 1890 şi mai ales în intervalul 1892—1893, avea să desfăşoare în oraşele Dorohoi şi Botoşani o rodnică activitate. Cu deosebire, activitatea sa în această zonă capătă amploare între 1892—1893, cînd publică mult în ziarul „Voacea Botoşanilor", care apărea săptămînal. Ziarul acesta, editat încă prin 1887, tipărit la tipografia „Concurenţa", publica regulat articole şi comentarii pe teme politice şi sociale, ştiri, anunţuri, iar în suplimentul duminical apăreau ştiri agricole, economice şi varietăţi. În acest ziar au publicat Panait Muşoiu şi Panait Zosin manifestul intitulat : „Către orăşeni" (nr. 13/21 aprilie 1892 în care se arată că „duminică 1 mai 1892 se va sărbători, ca în toate ţările, şi la Botoşani, Ziua muncii : „...A venit vremea să ne dăm mîna muncitorii şi muncitoarele de orice neam şi breaslă... A venit vremea să ne răzbunăm de neajunsurile trecutului, înfrăţindu-ne...".

Caracteristice publicaţiei îi sînt atitudinea militantă pentru libertăţi democratice, pentru propagarea ideilor socialiste. Iată spicuiri edificatoare pentru această poziţie din cîteva articole : „...Ne va trebui mult,

---

22 „*Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, p. 294 ; C. Antip, *Contribuţii la istoria presei române*, U.Z. 1964, p. 68 ; Expoziţia ziarului „Clopotul". Victor Crăciun, Botoşani, 1971, monografie, p. 28-29 ; Gh. Jauca, BFIS, p. 97 ş.u.

23 Victor Crăciun, Botoşani, 1971, monografie, p. 28.

24 A. Gălăţeanu şi M. Gogoneaţă, „Panait Muşoiu", eseuri, 1970 ; Gh. Jaucă, Panait Muşoiu şi Botoşanii, FISR.

mult timp pentru a spăla veacul de rușinea purtării unor cîrmuitori nevrednici" (nr. 18/9.06. 1892) scria ziarul referitor la eliminarea din liceu a unei eleve cu idei socialiste, în articolul „Chibzuință ministerială".

„Reforma învățămîntului actual e necesară dar să nu se uite că această reformă singură, fără o schimbare corespunzătoare în împrejurările de trai nu va aduce nici un bine mai simțitor" se sublinia în nr. 18-19/4.07.1893 articolul „Premiile școlare") ; „...Fixîndu-ne asupra organizării noastre economice și descoperind pe de o parte că dînsa este temelia organizării politice, juridice... și că mai degrabă de schimbarea celei dintîi atîrna schimbarea celorlalte... ni se limpezește un ideal în minte... idealul care călăuzește și care mișcă mai multe milioane de muncitori conștienți de mersul lucrurilor și de menirea lor..." (nr. 13/ 29.05.1893) se arăta în articolul „Schimbare de dorințe".

Către sfîrșitul veacului al XIX-lea intră în arena publicistică la Botoșani, Barbu Lăzăreanu (1881—1957), cel care peste ani avea să colaboreze și la editarea ziarului „Clopotul" cu unele articole. De viața și activitatea lui în nordul țării se leagă editarea și apariția mai multor publicații muncitorești la începutul acestui secol. Astfel apare în 1902 „Gîndul" în care, între altele, s-a publicat articolul „Istoria filosofiei materialiste" de S. Melanescu. De asemenea, academicianul de mai tîrziu avea să editeze aici și „Inimă și Minte" în anul 1903 [25]. Tot el avea să mai colaboreze în aceeași vreme la editarea revistei „Reînvierea" scoasă sub direcția lui A. D. Xenopol (1847—1920) la „Institutul de arte grafice din Botoșani". Tipărită în condiții deosebite, pe format mare și hîrtie de calitate, reproducînd în fiecare număr tablouri celebre, revista „Reînvierea" se trimitea și la Paris, Londra, Berlin, Leipzig, Viena, Odesa, New York, Roma, Milano și Laussane pentru depozitele de periodice. Xenopol a scris și publicat în „Reînvierea" mai multe articole, între care „Chestiunea țărănească" și „Curentul naționalist". În această publicație au mai semnat și alte notorietăți cum : T. V. Ștefanelli, Nottara, Cincinat Pavelescu ș. a.

Pentru emanciparea sătenilor

În primul deceniu al secolului nostru au mai apărut „Curierul", în 1904, revistă de sociologie, știință, industrie, informații. Apoi a apărut „Moldova", editată între 1904 și 1905 sub redacția farmacistului Al. Smelț care avea să fie reluată între 1910—1912. Această ultimă serie a fost și mai cunoscut, la ea colaborînd Șt. O. Iosif, V. Eftimiu (ultimul colaborează peste ani și la Clopotul), D. Anghel, Cincinat Pavelescu, Natalia Negru, Artur Enășescu, Irina Mîndru ș. a. În această din urmă serie a „Moldovei" s-a încercat o schiță de istorie a personalităților de seamă de pe meleagurile de nord ale țării, fiind publicat, între altele, portretul primului director al celei mai vechi școli primare din Botoșani — Ion Popovici-Puiu. Găsim aici consemnări despre instalarea primelor fire telefonice la Botoșani, despre activitatea sindicatelor agricole, probleme legate de iluminatul electric al orașului, probleme economice,

25 Ileana Turușancu, *op. cit.*

tehnice, sanitare şi desigur, culturale, între care evenimentul începerii construcţiei teatrului „Mihai Eminescu".

Pentru atitudinea politică a „Moldovei" sînt semnificative articolele care pledau pentru votul universal. Menţionăm pe cel din „Moldova" nr. 1/1911, intitulat „Fata babei şi fata moşneagului" de D. D. Hanganu din care citäm : „...sistemul electoral de azi e ruinat ; nu mai poate funcţiona decît în dauna ţării"... Memorabilă este chemarea lui Al. Smelţ (nr. 8/1912) : „De cinci ani de zile, din flăcările arzătoare ale lui 1907, a răsărit o putere tainică ; o suflare nouă care frămîntă poporul acesta oţelit în restrişte. Gloata numeroasă şi vrednică a celor de jos se dezmorţesc, în timp ce idei generoase de emancipare a satelor şerbite frămîntă minţile cele mai vii şi mai luminate ale acestei ţări".

Din primul deceniu al secolului menţionăm „Steaua" care se edita în 1902 la Dorohoi, ca organ săptămînal al intereselor generale sub conducerea lui Mihail Nicolau [26]. Militînd pentru emanciparea culturală a sătenilor, asemenea ziare aveau un rol deosebit în propagarea ştiinţei şi culturii, în stimularea dezvoltării economice a zonei. De pildă, se citează sprijinul pe care Steaua l-a dat ideii de a se organiza în judeţul Dorohoi din acea vreme expoziţii agricole în comune în scopul ca „să deştepte între săteni emulaţiunea pentru o agricultură mai sistematică, pentru o creştere mai raţională a vitelor [27].

În intervalul la care ne referim au mai apărut la Dorohoi „Revista tinerimii" în 1905 (la ziarul „Dorohoiul" din 1902 am avut prilejul să ne referim în alt capitol), „Ecoul Dorohoiului" şi „Lumina conştiinţei" în 1908 şi „Breslaşul" în 1909. Ca lista să fie aproape completă mai amintim aici şi de alte cîteva apărute la Botoşani : „Apicultorul" în 1905, „Institutorul evreu" în 1906, „Provincia literară" în 1908, editată de C. Muche şi B. Scarlat. Între colaboratorii ziarului a căror nume a ajuns pînă la noi se numără Traian Demetrescu („Ţiganii").

În satul Stăuceni de lîngă Botoşani s-a editat în 1909 „Ţăranul român", iar sub direcţia lui C. Cehan şi V. Galin a apărut „Moldova de Sus", bilunar, începînd de la 31.08.1906, „organ românesc pornit din partea judeţelor Botoşani, Suceava şi Dorohoi", care, de asemenea, se preocupa de problemele ţărăneşti. La editarea lui au mai concurat mai tîrziu Mihai Bogdan în calitate de „codirector" şi Gh. Diaconescu-Delimar ca prim redactor. Fără să înţeleagă pe deplin sensul dezvoltării sociale, revista abordează subiecte ardente pentru epocă „Patimi din primăvara lui 1907" (C. Cehan), „Chestiunea ţărănească" (Ilie Bălănescu), „Constatări asupra stării economice a ţăranului" (C. A. Ionescu).

Asupra revistei progresiste „Pagini sociale" se cuvine să stăruim mai mult. Apărute între 1.12.1909 şi aprile 1910, cele 7 numere ale revistei şi-au elaborat sumarul angajat pe realitatea economico-socială fierbinte a epocii. „...Ne aducem aminte cînd în 1907 se spunea că armat străină va veni să apere capitalul străin băgat în industria noastră... Sîntem sclavi, legaţi la ochi şi de mîini, primejduiţi a nu ne mai putea păstra

26 Gh. Amarandei, *Contribuţii...*, p. 202.
27 Bibliografia publicaţiilor periodice româneşti, p. 78.

independența intereselor și aspirațiunilor noastre. Atunci și numai atunci cînd capitalul român își va face datoria începe rolul statului, dator să asigure raportul dintre muncă și capital" (în „Legile noi și partidele vechi" de N. Constantinescu — ianuarie 1910) „...Statul nostru este clădit numai și numai pe teorii, adică vorbe deșarte... De la 1907 și pînă acum doi ani vedem zădărnicia acestei teorii... Proprietarul se folosește foarte bine de cutare articol din legea învoielilor... și o poate reduce la zero. De aceea spun că destul cu teoria ! Spre fapte" (în „Spre fapte" de D. I. Atanasiu). Demascînd abuzuri grave ale potentaților vremii, într-un alt articol, redacția se întreabă : „Și ne mirăm că a fost un 1907 și ne temem că ar putea veni alt an teribil ?".

Deceniul al doilea al acestui secol, marcat de cumplita înfruntare, care a fost primul război mondial și de Marea Revoluție din Octombrie, a adus și în presa din nordul țării clarificări ideologice și de poziție. Între aceste publicații, desigur, un loc distinct îl ocupă, în seria celor apărute înainte de primul război mondial, cele de la Dorohoi, dintre care vom numi revista „Poporul", editată în 1912 ca „organ izvorît din interesele poporului muncitor" sub conducerea social-democratului Elefterescu Spiridon Urzică, membru al PSD (se tipărea în tipografia „Viitorul" Botoșani) : „Muncitorii de toate vîrstele din orașul și județul Dorohoi — se menționa în „Poporul", anul I (1/19.02.1912 — văzînd că nu pot progresa și nu pot a-și apăra propriile lor interese fără o organizație solidă, legală, pe seama lor și compusă din toate elementele conștiente de menirea poporului muncitor, în ziua de 12 februarie 1912, în consfătuirea ce a avut loc în orașul Dorohoi au pus bazele unei grupări (...) sub denumirea „Munca"... Vom lupta pentru apărarea drepturilor muncitorilor de orice natură de la orașe și sate : vom lucra pentru educarea și organizarea muncitorilor în vederea formării mediului social pentru votul universal, cucerirea puterii politice...". În „Scumpirea traiului" se explica muncitorilor că „în organizația socială de astăzi, bazată pe proprietatea individuală, libera concurență și libertatea tranzacțiilor", nici nu poate fi altă situație... „pînă nu vom înlocui acest sistem, nu se va putea iefteni traiul". În acest scop „trebuie în primul rînd să ne schimbăm sistemul, să ne îndreptăm spre producția socialistă și mărind foarte mult productivitatea solului și al industriei, potrivit cerințelor noastre" („Poporul", nr. 1/19.02.1912).

Cam în aceeași vreme apărea la Dorohoi și „Solia" editat în 1911 ; „Vocea poporului" tot în 1911 și apoi „Lumina" ; „dacă e legat sau nu de vreun partid politic trebuie să simtă că a sosit momentul unor adînci prefaceri morale, intelectuale, sociale și economice" („Lumina", anul 1, nr. 2/14.03.1913). Mai numim încă „Amicul poporului", apărut în 1914 și „Farul" din 1915, ambele la Dorohoi.

28. Presa M.S.R., vol. III, partea I, p. 568 și M. Florescu, Clopotul, 30 aprilie 1971.

„În ciuda tuturor îngrădirilor, socialismul prinde tot mai puternice și adînci rădăcini"

Dintre publicațiile democratice apărute în acei ani un loc distinct îl ocupă „Făclia Nordului", editată la Botoșani, în 16 decembrie 1918 și 24 martie 1919, revistă independentă și democratică cu apariții săptămînale. Editor era Vladimir Sardin Nicoară și se tipărea la tipografia din str. M. Filipescu (Ureche) nr. 14.

Din nr. 1, cităm : „...Cu făclia dreptății în mînă și sprijiniți de adevăr, vom lumina cele mai ascunse unghere întunecoase în care murdăria trecutului încearcă să trăiască". „...Abia atunci cînd fețile cetitorilor noștri se vor încreți într-un imens surîs de dispreț pentru nedreptate... *(cenzurat)*... în care minciuna politică și socială de la noi, ne-a silit a trăi pînă acum, abia atunci vom crede că ne-am făcut datoria și că am izbit solid cu pumnul democrației...".

Articolul „Către sate", semnat de „Moș Gheorghe din Buhăceni" (nr. 2, 23 decembrie 1918) aprecia că „Liberalii sînt singurii politicieni care totdeauna au făptuit și s-au purtat întocmai după zicătura : „Fă-te frate cu dracul pînă treci puntea".

Manole Petru, în „Stăpînirea de ieri și de azi" scria profetic : „Ziua de mîine e ziua dreptății celor mulți".

Desigur, tenta revistei a fost iluministă, cum remarcau mai mulți cercetători. Dar se regăseau în paginile sale și probleme sociale majore ale epocii ca împroprietărirea țăranilor (în „Făclia Nordului" nr. 1/16 dec. 1918), ale înfăptuirii votului universal, cerințe ale îmbunătățirii condițiilor de muncă și de viață ale muncitorilor manuali, învățătorilor, meseriașilor etc.

Același editor, Vl. S. Nicoară avea să scoată în continuare (cu o zi înainte de a-și înceta apariția „Făclia Nordului", respectiv la 23 martie 1919) „foaia socialistă săptămînală" „Viitoarea". Din acest săptămînal au apărut 11 numere, respectiv s-a editat pînă la 5 iulie 1919. Orientarea generală era mai clar socialistă decît la precedenta publicație și aborda aceleași probleme care frămîntau lumea ce străbătuse recent războiul mondial și se afla sub ecourile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Se exprimau, fără nici un fel de echivoc, opțiunile pentru o nouă orînduire : „Fără voia lor (n. n. a capitaliștilor) și în ciuda tuturor îngrădirilor legitime și nelegiuite socialismul prinde tot mai puternice și adînci rădăcini" (Din „Lămurirea" — articol program, în nr. 1).

Ziarul afirma la 23 martie 1918 că pentru socialiști „patriotismul înseamnă liantul capabil să polarizeze energiile întregului popor, să sudeze într-un tot unitar pe toți locuitorii țării" prin îmbunătățirea traiului, prin ușurarea mijloacelor de vețuire, prin practicarea unor drepturi largi și reale...„ adevăratul sentiment patriotic (aflîndu-se, n. n.) în inima acelora ce produc bogăția patriei" (Din „Social-democrația și naționalismul"). Și în același timp ziarul scria în 5 mai 1918 „Internaționaliștii pot să zică, din contra, că ei sînt singurii patrioți, pentru că sînt

singurii care își dau mai bine seama de condițiile în care pot și trebuie să fie asigurate viitorul și mărirea (dezvoltarea, n. n.) patriei". [29].

În problemele artei și literaturii reținem ideea că literatura românească se identifică pe de-a-ntregul cu opera acelor creatori care au avut curajul „a ridica un colțișor de perdea pentru a privi societatea așa cum este ea" (Vîltoarea, 5 iunie 1919).

În problema agrară se pronunța categoric pentru calea socialistă de rezolvare : „Numai proprietatea colectivă a mijloacelor de producție, industrializarea agriculturii și legiferarea muncii vor soluționa chestiunea agrară la noi" (Vîltoarea, 5 iunie 1919, din articolul „E pur si move").

În sprijinul îmbunătățirii situației sociale a țărănimii

Între 5 ianuarie 1919 și mai 1921 se edita la Botoșani *„Junimea Moldovei de Nord"* din inițiativa unor tineri intelectuali în frunte cu învățătorul Constantin Iordăchescu. Revista are caracter literar dar sînt publicate și articole care vizează îmbunătățirea situației sociale a țărănimii. Sînt de menționat în această privință colaborările semnate de inginerul agronom Ion Popescu-Greaca care, referindu-se la reforma agrară aprecia că „trebuie să se înfăptuiască o dată ceea ce se promitea ori de cîte ori țara era la aman, momeala nu mai poate merge : așa a fost la 1877, la 1913 și la 1917." El propunea să se organizeze „obști de cumpărare" care să ia asupra lor atît pămîntul cît și inventarul corespunzător al cultivatorului mare. Tot el propune agronomilor să conducă ferme model. Împreună cu Anton Popescu critică reformele agrare de pînă atunci, propune desființarea tocmelilor agricole și trecerea la cultivarea intensivă a ogoarelor pe baze științifice. Un studiu asupra agriculturii mai semna în această revistă și ing. Ciomac.

Interesul pentru problemele agricole venea și de la faptul că între întemeietorii revistei, așa cum se specifică în nr. 1, se aflau nu mai puțin de cinci agronomi : Ciomac Ioan, inginer agricol. Constantinescu Emil, agronom, Popescu-Greaca Ion, inginer agricol, Rallea Dumitru, inginer agricol, dr. Șerban Mihai, consilier agricol. De altfel, în articolul program „La muncă", se menționa că... „vom căuta prin articole privitoare la chestiunile sociale și politice de la ordinea zilei să servim în mod cinstit de călăuzirea sătenilor..." [30].

Dar ideile lor generoase aveau să rămînă, ca și ale altora, simple deziderate pînă la cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist Român.

Între agricultură și... literatură

Despre „Junimea Moldovei de Nord" G. Topîrceanu scria că „e redactată cu toată îngrijirea posibilă dacă ținem seama de condițiile nu tocmai favorabile în care poate să apară o revistă literară într-un oraș de provincie îndepărtat. Cu vremea, poate că fiecare județ sau oraș mai răsărit își va avea revista lui" (în „Însemnări ieșene" — 1920). Era fi-

29 Junimea Moldovei de Nord. an I, nr. 1, 5 ianuarie 1919.
30. Junimea Moldovei de Nord, an. I, nr. 1, p. 9.

resc deoarece la revistă au colaborat mult N. N. Răutu, Artur Enășescu, Alex. Macedonschi, Tiberiu Crudu ș. a., iar în numărul festiv consacrat împlinirii a 30 de ani de la moartea lui Eminescu au semnat Nicolae Iorga, Ion Simionescu, Sextil Pușcariu, Artur Enășescu, Constantin Oprescu ș. a. Citām „Doina vîntului“ [31] ca reprezentativă pentru nivelul artistic și caracterul militant patriotic promovat de această revistă :

Vînt cu miros de sulcină,
Du-te-n mîndra Bucovină,
Mîngîie pe cei de-acas,
Șterge lacrimi de pe obraz
Și să-i mîntui de necaz.
Vîntule, mai fă-te val
Și treci munții spre Ardeal,
Cu miros de romanită
S-atingi fete pe cosită....
Spre Banat mai oboiește
Sus pe Murăș te adună...
Să te abați apoi în Jos
Și suflarea românească
Valuri, valuri să tot crească...
...Și de-o fi „ziua cea mare“
Saltă vînt peste hotare
De vestește „Hora mare“
Frații să se prindă-n ea,
Să steie de-a pururea !“

Poezia este datată 17 august 1917 — deci înainte de Marea Unire din 1918 — și semnată Lydia Nour.

Artur Enășescu a colaborat la revistă cu recenzii și poeme. Citām aici din „Floarea morții“, apărută în nr. 6-7/1919 :

Sorbind din adîncuri veninul
Pe un țărm blestemat și pustiu
Regină-ntre flori se răsfață
O floare sub cer străveziu.
. . . . . .
Sărman călător dus de soartă,
Pe alături de floare cînd treci
Suavele-i forme te fură
Și otrava-i te adoarme pe veci.

Este de reținut faptul că în această revistă (nr. 1/an II din aprilie 1921), s-a publicat o scrisoare a lui Alex. Macedonski, în care poetul se dezvinovățește de acuzele ce i s-au adus că a jignit memoria lui Eminescu. Iată un extras din acea scrisoare : „Niciodată nu am adresat nici o epigramă lui Eminescu. Cea cu pricina era scrisă cu doi înainte de nenorocirea ce l-a izbit. Este o infamie ce mi-a fost pusă în circă...“.

În mai 1921 revista își încetează apariția. Colaboratorii ei, regrupați, editează „Revista Moldovei" care a apărut cu regularitate pînă în anul 1937, cînd problemele financiare i-au încheiat lunga carieră. Secretar de redacție era prof. Tiberiu Crudu, directorul Școlii normale din Botoșani. Ca membru de onoare al colectivului de redacție s-a aflat și prof. Ion Simionescu (10.7.1873 — 7.01.1944) care a publicat în această revistă cîteva articole despre starea economică a județului Botoșani.

Prof. Vințilă Mihăiescu a publicat „Formele de teren din nordul Moldovei". Obiectivul declarat al revistei, de a strînge material pentru o monografie a județului, s-a realizat parțial prin colaborări ale lui M. Gr. Poslușnicu („Din trecutul muzical al românilor"), Alex. Simionescu („Mănăstirile Agafton și Vorona"), Aurel Gheorghiu („Contribuții la istoria ținutului și orașului Botoșani"), Traian Ichim („Documente botoșănene"), Simion Labin („Pagini străvechi"), Artur Gorovei, D. Furtună, Constantin Cumpătă, Andronic Țăranu.

În perioada la care ne referim deosebit de bogată a fost activitatea publicistică și în fostul județ Dorohoi. „Cooperația" era condusă de agronomul C. Călărășianu și viza, prin „unire și lumina", „prin cooperație în fond, nu în formă, să tindem la bunăstarea celor azi în nevoi".

Organ pentru Dorohoi și Botoșani se intitula „Vestitorul" editat și el ca și „Cooperația", în 1929, însă cu o apariție întinsă pînă prin 1936, cu o viață remarcabilă. S-a distins de restul publicațiilor prin claritatea poziției exprimate, în favoarea celor mulți și obidiți, prin atitudinea antifascistă limpede exprimată : citām din Vestitorul, an. IV, nr. 168 din 13.XI.1932 : „Funcționarii, pensionarii nu sunt plătiți de luni de zile. De mizerie, unii se spînzură, alții mor de foame... Țara abia mai răsuflă de greutăți, de nevoi, iar politicienii noștri, în loc să se gîndească cum s-o scape din prăpastia în care toți au împins-o fără milă, fără rușine, o sug mereu, o împing și mai adînc în prăpastie".

În timp ce nori negri se adunau deasupra Europei

Criza economică, ascensiunea fascismului au condus la radicalizarea maselor, și ca o reflectare la ofensiva presei comuniste și muncitorești. Între 1929 și 1930 apare la Botoșani „Rațiunea", de tendință socialistă, editat de Petre Irimescu.

Printre cele peste 300 de ziare și reviste apărute sub îndrumarea partidului

În constelația presei comuniste și muncitorești s-a înscris, începînd din perioada interbelică, cu o prestigioasă activitate ziarul Clopotul, editat la 30 iunie 1933 de Scarlat Callimachi (n. București 20.IX. 1896 — m. 2.VI.1975). Ziarul, cu variantele sale ulterioare — pentru că din 10 decembrie 1934, cînd a fost suprimat, și s-a numit pe rînd Raza (28 iulie-18 august 1935), Soarele (23 august-13 octombrie 1935), Valul (21-25 oct. 1935), Torța (1-8 noiembrie 1935), Horia (27 iulie — 7 sept. 1936), Cloșca (14 sept. 1936), Steagul (22 sept. 1936) și Glasul nostru (10 iulie-31 iulie 1937), are o viață impresionantă.

În mesajul adresat ziarului cu ocazia sărbătoririi a 50 de ani de apariție, tovarășul Nicolae Ceaușescu, scria : *„Îmi amintesc, că, în acei ani de crîncene bătălii de clasă, împreună cu celelalte peste 300 de ziare și reviste apărute sub îndrumarea Partidului Comunist Român, „Clopotul", devenit organ central de presă al Comitetului Național Antifascist s-a ridicat cu hotărîre împotriva fascismului și războiului, a militat cu înflăcărare pentru mobilizarea maselor largi populare la lupta revoluționară pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice. Purtînd în mase cuvîntul partidului, ziarul a militat cu hotărîre împotriva reacțiunii și a fascismului, a tendințelor de aservire a României intereselor Germaniei hitleriste și a pregătirilor de război. După Eliberare, în condițiile noi ale înfăptuirii revoluției și construcției socialiste, ziarul „Clopotul" — preluînd și ducînd mai departe bogatele sale tradiții revoluționare — a adus o contribuție însemnată la mobilizarea și antrenarea largă a maselor de oameni ai muncii din județul Botoșani în lupta și munca pentru înfăptuirea politicii partidului de edificare a noii orînduiri sociale pe pămîntul patriei, de dezvoltare economico-socială a țării și creștere a nivelului de trai al poporului."*

Puține publicații românești se pot mîndri astăzi cu o apariție întinsă pe o jumătate de veac. Și cu atît mai puține sînt cele de acest fel care apar în provincie ori încă mai aproape de adevăr fiind, în centre de județ de talia celui cum este Botoșaniul.

Sigur, faptul își are o explicație multiplă. Prima dintre ele constă — și aceasta este principala — că ziarul „Clopotul", în urma suprimării „Buletinului mișcării antifasciste" de către guvernanții vremii, începînd din februarie 1934 [31], devine organul central de presă a Comitetului Național Antifascist, creat în iunie 1933 din inițiativa Partidului Comunist Român.

Clopotul care-și continuă apariția cu întreruperea vremelnică impusă (31 iulie 1937-8 octombrie 1944), de la începuturile sale s-a situat ferm pe pozițiile înaintate ale clasei muncitoare, ale țărănimii și intelectualității progresiste. Prin gravitatea problemelor ridicate, prin nivelul de angajare ca și prin colaboratorii pe care i-a avut el a depășit cu mult condiția de ziar local, fiind angajat în dezbaterea celor mai presante probleme românești, europene și chiar mondiale.

Desigur, asupra ziarului Clopotul din perioada interbelică s-au aplecat mulți. Mulți dintre cei care vizitează astăzi redacția ori Muzeul de istorie a partidului sau Muzeul județean din Botoșani stăruie îndelung în fața panourilor ce prezintă în copie sau în original, selecțiuni din paginile acestui ziar. Este firesc pentru că trecerea anilor nu face decît să confirme justețea țelurilor și crezului căruia și-a subordonat coloanele de la începuturile sale.

„Clopotul" care apărea ca ziar legal în anii de plină ascensiune a fascismului către putere pe plan european, într-o perioadă cînd Partidul Comunist Român, aflat în ilegalitate își îndrepta forțele către crea-

31 Stela Giosan, Clopotul, iunie, 1983.

rea unui front popular antifascist, își exprima limpede crezul din chiar primul număr : „Clopotul nu apare ca să înmulțească numărul foilor locale sau să le facă concurență. Clopotul are un crez și va lupta hotărît fără a cunoaște șovăirea și nici tîrguiala pentru înfăptuirea lui.

O mînă de oameni, lipsiți de răspundere morală au otrăvit ani de-a rîndul sufletele cinstite dar necunoscătoare a realităților. Ei au sădit ura de rasă și au cultivat-o trăgînd nenumărate foloase. Astăzi aceiași oameni caută să capteze mulțimea pentru cea mai greșită dintre idei — hitlerismul (...)

Pentru a arăta pericolul în toată goliciunea lui apare Clopotul".

Acest crez de a demasca fără cruțare pericolele împotriva umanității ce vin din partea unei societăți aflate în putrefacție, generatoare de otrăvuri morale și de război, voința neabătută de a lupta împotriva acestei societăți erau crezul de luptă politică a partidului comunist, a clasei muncitoare. Apărut în timpul proceselor intentate muncitorilor greviști de la Grivița, „Clopotul" a dat la iveală nedreptatea condamnărilor pronunțate de justiția burgheză.

Pentru atitudinea sa combativă de apărare a intereselor clasei muncitoare, ziarul „Clopotul" a suferit mereu prigoana autorităților, foarfecele cenzurii. Dar „Clopotul" nu se teme nici de inchizitorii siguranței, nici de gloanțele care au răpus mulți lucrători din atelierele Griviței. „Clopotul" este „gazeta celor oropsiți... este gazeta proletariatului din tîrguri și din sate" (Clopotul, 8 dec. 1933).

Partidul comunist a fost în prima linie a luptei împotriva fascismului pentru apărarea independenței și suveranității țării. Presa comunistă, în frunte cu „Scînteia" se face ecoul activ și mobilizator în lupta împotriva pericolului fascizării țării. Garanția victoriei împotriva fascismului o constituie făurirea Frontului Unic Muncitoresc și ralierea în jurul lui în cadrul unui larg Front popular antifascist, a tuturor forțelor sociale interesate în apărarea cauzei democrației, independenței naționale și a păcii.

Neobosit, ziarul „Clopotul" sună alarma și cheamă la luptă împotriva fascismului din interiorul țării și din afară. Farsa alegerilor din Germania în urma căreia Hitler s-a înscăunat stăpînul dictator al milioanelor de germani este înfierată cu virulență satirică. O previziune lucidă a viitorului omenirii după înscăunarea lui Hitler este prezentă în multe articole. „Hitler vrea o Germanie (...) militaristă, reacționară, pregătită ca să cucerească o mare parte a lumii civilizate. Prin darul său de a înșira cuvinte sunătoare, poleite cu aur la suprafață și găunoase pe dinăuntru, prin gesturile sale de marionetă musoliniană, prin antisemitismul său de tarabă, Adolf Hitler a reușit să prostească pe toți...

Tristă parodie ! Jalnică dovadă a lașității omenești (...) Hitler are acum „asentimentul" supușilor săi. Să-i vedem la lucru. Prologul a fost înfăptuit. Așteptăm actul 1 : călcarea în picioare a tratatului de la Versailles, deci războiul" (Clopotul, 24 noiembrie 1933).

Demascarea agenților fascismului în România se împletește cu lupta împotriva fascismului din toate țările lumii. „Garda de fier înseamnă

hitlerismul în România — declară ziarul Clopotul din 15 decembrie 1933. Fascism înseamnă reacțiune ; reacțiune înseamnă război ; război înseamnă mii, sute de mii de morți, de răniți, foame, chinuri morale etc. De aceea strîngem rîndurile în jurul acelora care ne cheamă la luptă împotriva tuturor speciilor de fascism din lume" (Clopotul, 1933).

Și rîndurile s-au strîns în jurul clasei muncitoare și a partidului său comunist : „Fascismul este organizat. Și noi trebuie să ne organizăm" (Clopotul, 27 aprilie 1934).

În apărarea tînărului revoluționar Nicolae Ceaușescu

Frontul popular antifascist este sprijinit cu toată ardoarea de către ziar. Revelator în acest sens este *protestul ziarului la arestarea unui grup de luptători antifasciști, printre care și tovarășul Nicolae Ceaușescu.*

„În seara de joi 20 septembrie prietenii noștri Scarlat Callimachi, publicist, Matei Socor, dirijor și compozitor, ambii din Comitetul Central, Petre Vulpescu, doctorand în drept, Ceaușescu, muncitor..., Costică Albescu, șomer (...) din comitetele de tineri și din sectoare au fost victima unei barbare agresiuni săvîrșite de către organele polițienești în circumscripția 13 împreună cu un grup de gardiști de fier în uniformă. Năvălind în sediul nostru de sector din strada Foișor nr. 9 ei au încercat să aresteze pe prietenii noștri cari, timp de o oră, au opus o dîrză rezistență cu toate că nu erau înarmați decît cu hîrtie și creion..." (Clopotul, 30 sept. 1934).

Un fapt emoționant pe care puțini îl cunosc este că numărul de ziar în care apare acest protest este într-un format mai mare cu 7 cm. la înălțime și lățime decît formatul obișnuit în care apărea ziarul

În același număr atitudinea de protest este reluată și în articolul *„Catapeteazma României s-a cutremurat"*, scris de Sc. Callimachi și în care este din nou evocată prezența tovarășului Nicolae Ceaușescu în grupul de tineri aflați la ședința Comitetului antifascist din sectorul II negru :

„După ce am fost plimbați, cu camionul prefecturii, pe la circumscripția 13-a, unde loviturile au curs din nou, am fost aduși la prefectura poliției și ținuți 24 de ore în stare de arest, fără să ni se ia o declarație scrisă".

„Actul comis (...) împotriva unor membri pașnici ai Comitetului antifascist din România ne oglindește de minune desgustătoare domeniul slugilor parvenite... Comitetul antifascist reprezintă un mare pericol pentru toți acești domnișori fandosiți, necinstiți și cu mîinile înroșite de sînge, comitetul antifascist e o mînă de oameni, cari fără teamă, cu prețul vieții lor arată imaginea rușinoasă a regimului fascisto-burghez".

Recunoaștem cu emoție dar și cu îndreptățită mîndrie din filele ziarului dîrzenia neînfricată a tînărului comunist Nicolae Ceaușescu, prezent în grupul antifascist și despre care acad. Petre Constantinescu-Iași care l-a cunoscut în acea perioadă, își amintește : *„Peste numai cîteva zile, împreună cu alți tovarăși, aveam să adresăm ministrului de interne un protest în legătură cu maltratarea la prefectura poliției Capitalei a*

tînărului militant care fusese arestat. Imediat după ce a fost eliberat s-a avîntat cu și mai înflăcărată pasiune în muncă".

Acad. Petre Constantinescu-Iași referindu-se la Clopotul din acea epocă scria : *„Această gazetă cuprindea editoriale referitoare la toate problemele mari ale zilei : articole de doctrină socială, scrisă simplu și cu talent pentru lămurirea adevăratelor pricini ale frămîntatei vieți politice de atunci, o rubrică bogată despre frontul muncii, actualități literare cu critici și observațiuni noi, deosebite de spiritul îngust al literaților de atunci ; cronica externă cu judecarea evenimentelor internaționale zi de zi ; informații locale și generale care făceau dintr-o foaie de provincie un organ interesant pentru un public mai larg. Desenurile lui Aurel Mărculescu, unul dintre talentații artiști progresiști, răpus de pe urma suferințelor de la Vapniarka — însufleteau plastic textul..."*

Gazeta publica cu regularitate traduceri din presa democratică din țări străine, dar și articole proprii, informîndu-și cititorii despre activitatea organizațiilor amice cu URSS, despre Comitetul național antifascist, Liga muncii publicîndu-se în același timp traduceri din opera lui Lenin, din scrierile lui Maxim Gorki, Ylia Ehremburg și Romain Rolland, Henri Barbusse.

Să reținem prestigioasele semnături cuprinse în coloanele ziarului : N. D. Cocea, Tudor Arghezi, Tudor Teodorescu-Braniște, Petre Constantinescu-Iași, Gala Galaction, Ion Vinea. Ilie Cristea, Ilie Pintilie, Isac Peltz, Sergiu Dan, Constantin Prisnea și mulți alții, a căror articole scrise cu vervă și talent, cu mult patos și credință în slujba cauzei drepte a dezrobirii celor ce muncesc polarizau atenția miilor de cititori.

Pe aceeași linie, a luptei antifasciste s-a situat „Slova". Revistă legală cu profil literar-social editată de P.C.R. apărea între 21 iulie 1935 și 11 august 1935. Editor era publicistul Constantin Prisnea (2 II 1914 Botoșani — 22 IV 1968), colaborator la „Clopotul". Tiparul tipografia „Argus" Botoșani.

În „Cuvînt înainte" cititorii sînt preveniți că „În nordul Moldovei zămislesc și se dezvoltă curente reacționare, nestăvilite de nimeni, ba chiar încurajate" „...Aceste curente înhamă tineretul la carul unui fals naționalism".

Studiile și articolele consacrate literaturii progresiste, sarcinilor intelectualității timpului, traducerea rezumativă intitulată „Dialectica și evoluția" după celebrul eseu al lui Lenin, „În jurul problemelor dialectice", completează imaginea asupra acestei publicații. Cronica externă era semnată de Scarlat Callimachi.

Tot atunci și Partidul Social-Democrat a editat la Botoșani „Seara" și „Pacea" sub direcția lui Ben Gartenberg, și a lui Julius Fillmann.

„Drumul nostru", editat la Dorohoi, apărea ca organ al confederațiilor profesionale între ianuarie 1933 și 12 iulie 1936, fiind tipărit la „Argus" Botoșani. A avut ca redactori pe Barbu Scînteie și apărea sub conducerea unui comitet. Ziar de atitudine muncitorească, cere autorităților să se respecte legea repaosului duminical, dreptul muncitorilor de organizare în sindicate, anularea legilor antimuncitorești, lua apărarea lup-

tătorilor împotriva fascismului. Editorialul din nr. 1/16 ianuarie 1933 „De ce apărem ?“ explică faptul că „De mult s-a simțit nevoia apariției unei gazete ale cărei coloane să informeze pe cei ce muncesc și produc fără să axagereze, să fie o balanță dreaptă pe care să se poată cîntări atît faptele bune săvîrșite pentru ei, cît și fărădelegile săvîrșite contra lor. Apărem pentru a informa precis, ...pentru a fi o santinelă neadormită a celor mulți și obijduiți“.

Citățm din „Drumul nostru“ de sîmbătă 14 decembrie 1935, anul III, nr. 52, articolul de fond : „În fața unui atentat“ de Barbu Scînteie : „O nouă lege a presei așteaptă să fie prezentată pe birourile corpurilor legislative.

Este o nouă încercare de încătușare a libertății presei, un nou regim de libertate în lanțuri care se pregătește presei române...“ Fermitate, un stil cursiv, alert, vehement. Alt articol — „Democrație ?“ : „Un adevăr banal și totuși actual : guvernul face tot ce-i stă în putință să încurajeze o propagandă ostilă tradiționalei noastre politici externe și intereselor naționale, intereselor păcii.“

Gazetă legală a micilor meseriași, cu o atitudine confuză la început, își clarifică tot mai bine poziția politico-ideologică avînd, începînd cu 1935, o poziție democratică, antifascistă. Edificatoare pentru aceasta sînt grupajele de note, informații și comentarii publicate la rubrica „Frontul muncii“, titlurile ca „Poporul cîntă și joacă“ nr. 2/12 I 1933, „Geme poporul“ (din nr. 29/20 IX 1935), „Pace la Răsărit“ și „Hitler și conflictul italo-abisinian“ (nr. 36/7 II 1936) ș.a. Ziarul a luat atitudine hotărîtă împotriva condamnării prof. Tudor Bugnariu pentru că a desfășurat propagandă antifascistă, a luării dreptului de a scrie lui S. Callimachi, a publicat proteste proprii contra bandelor fasciste și a manifestat satisfacția pentru rezultatele alegerilor parțiale din Hunedoara și Mehedinți din 1936.

...Dintre sute de catarge

În dorința de a menționa mai multe dintre publicațiile vremii, mai notăm, în treacăt, apariția „Gazetei Botoșanilor“, ziar politic, economic și literar, apărut între 1907 și 1910 ; a revistei „Tribuna“ între 1910 și 1911, cu caracter bisericesc și a „Gazetei medicilor“.

Războiul mondial, primul, și-a avut publicațiile sale, cum a fost „Patrula“, revistă bilunară, de front, apărută inițial șapirografiată, pe front, și apoi retipărită în tipografia Blaunștein din Botoșani și a cărei apariție e întinsă între 1917 și 1919 sub conducerea lui T. D. Rețeanu (locotenent). La editarea ei au concurat Tiberiu Crudu (căpitan) cunoscut intelectual, autor a cîtorva cărți de prestigiu, apoi C. Teodorescu, D. Ardeleanu, Al. Ionescu ș.a. Revista cu un conținut emoționant, de front, își propusese să fie o patrulă care avea în obiectiv drept „împărății dușmane“ — „tristețea, grija, slăbiciunea, lenea, neglijența, dezinteresul“ cu gîndul ca ulterior să păstreze legătura între demobilizați și activi. Tot la Botoșani a apărut între 1917 și 1920 „Patria“. În Dorohoi aceeași problematică se regăsește în „Vremuri noi“, editată în 1916, „Primăvara“,

„Orizonturi noi" și „Gazeta Dorohoiului", toate apărute în 1918. Această ultimă publicație din enumerarea noastră, a avut o mai mare perenitate („singurul ziar care apără interesele celor mulți și obijduiți") apărînd pînă în 1937, tratînd problematica politică și economică a epocii, remarcîndu-se prin studii de istorie locală semnate de C. Ciocoiu, și prin sprijinul dat poetului Ion Pillat, deputat în Parlament și președinte al Consiliului județean Dorohoi în efortul de ridicare economică și culturală a acestei zone.

Ca să nu pierdem din vedere nici una din publicațiile de care avem informații vom înșira ca apărute în același deceniu și „Alarma", avînd ca director pe Al. Grosu și care a apărut între 1912—1916 și apoi pentru scurtă vreme în 1918 ; „Calendarul izraelit" publicație care acoperă anii 1912—1915 ; „Avîntul" sub direcția lui D. Hangan (național-liberal) apărut în iulie 1913—1914 și „Teatrul Eminescu", o revistă editată în număr festiv de Emil Vasiliu, probabil un animator cultural al timpului.

Tot în 1919 a apărut „Făclia poporului".

Artur Enășescu (n. 1889 — m. dec. 1942), strălucitul epigramist [32] și rămas în conștiința contemporanilor mai ales pentru romanțele „La crucea albă de mesteacăn" și „Rița", ultima în colaborare cu Ion Sîrgiorz, a fondat și condus și el o publicație : „Îndrumarea" și, în același an 1918, a mai apărut „Reforma". În seria publicațiilor pe care le-am numit se înscriu apoi „Crai nou", apărută între 1919 și 1923, care a fost editată de M. Ciutea și David Șerpeanu-Tudora, „Idealul", o revistă cu caracter literar, a tineretului, „Drapelul Botoșanilor" editată de I. P. Darie, iulie 1919 și 1933 care a apărut cu multe întreruperi ca de altfel și „Moldova veche" editată între 1918—1920 de Al. Smelț, D.D. Hangan și C. Spiru Hasnaș. De asemenea, în 1919 a mai apărut „Cuvîntul" la Botoșani, și „Drapelul" la Dorohoi devenit apoi „Drapelul liberal" ca să-și explice mai clar poziția.

Farmacistul Nicolae Zahacinschi (în cartea „Mihăilenii de altădată", ed. Litera, 1982, p. 63) menționează că în localitatea ce poartă și titlul cărții, apăreau, la inițiativa societății „Tinerimea", înființată în iulie 1926, „Revista tinerimii" și „Moldova literară", sub redacția lui Filimon Rusu, avînd drept colaboratori pe Eusebiu Camilar, George Lesnea și D. Furtună. Tot la Mihăileni a apărut „Foaia Poporului".

Sînt foarte numeroase publicațiile din deceniul al treilea, cele mai multe cu caracter economic, comercial, politic dar și, uneori, umoristic, literare, sociale, etc. Din mai 1921 pînă prin august a apărut o revistă umoristică a cărei autori au rămas anonimi, intitulată „Gura lumii", cîteodată în criză „de spirit și bun gust" cum se exprima în studiul său Ileana Turușancu. Tot umoristic a fost și „Crocodilul Botoșanilor" (apărut în 1923).

Partidele burgheze, aflate mereu în lupta pentru putere, pentru a guverna țara ori urmărind obiective mai modeste, prefectura de județ

32. Clopotul, Al. Bardieru, 1982.

sau primăria unui oraş ori a unei comune, au dus şi în nordul ţării la apariţia unei prese care să le servească interesele.

Între 1920—1921 apare „Independenţa" liberal. Ca organe ale partidului liberal mai apar în deceniul trei „Semănătorul Botoşanilor", în 1922 „Democratul", între 1924—1926, sub redacţia lui C.V. Ficşinescu, „Chemarea" a partidului cuzist (1925—1928). Ca organe de presă ale partidului ţărănist şi diverselor sale fracţiuni au apărut „Secerea" şi apoi „Secera Botoşanilor", ultimul din 1921 pînă în 1926. Un alt organ de presă ţărănist se intitula „Gazeta poporului" şi apărea între 1922 şi 1943 ; „Revista profesorilor de muzică" editată de importantul compozitor şi animator al vieţii noastre muzicale din acea vreme, M. Gr. Poslușnicu, între 1924—1926. Acelaşi editor a mai scos şi revista de muzică „Armonia", între anii 1928—1930 ; „Biblioteca războiului" cuprinzînd amintiri şi fiind un omagiu al faptelor de arme (1924—1926) ; „Concurenţa" cu caracter comercial apare între 1921—1924 ; „Buletinul judeţului Botoşani" între 1924—1952 ; „Botoşanii juridic" între 1924—1925 şi „Revista juridică" în 1925.

Tot un caracter special, dar cu deschidere mai amplă era „Gazeta şcolii", editată între 1924—1928 şi care îşi schimbă apoi numele în „Revista şcolii", continuînd să apară pînă în anul 1943. Avea la început ca director pe C. Iordăchescu apoi pe I. Ariciuc, I. R. Ionescu, M. D. Vasiliu şi M. Apostol. Revista, firește, acorda atenţiei problemelor şcolii, fără însă a ignora problematica socială, fiind formulate adesea cereri privitoare la înfiinţarea de şcoli superioare pentru ţărani, învăţămînt superior de ştiinţe agricole, de „echilibrare" a salariilor personalului didactic etc. La această revistă au publicat Nicolae Iorga, Ştefan Bîrsănescu, C. D. Clocotici, Nicolae Andrieş, I. D. Marin, Gh. Comicescu, Emil Antonovici, Mihai Graur. De menţionat numărul comemorativ (nr. 5-6/1939) dedicat lui Mihai Eminescu.

Între publicaţiile deceniului trei, foarte numeroase, de altfel, au fost şi destule fără culoare politică distinctă : „Vestea", ziar independent editat de Petroniu Livescu între 1925—1927 şi apoi între 1929—1931 ; „Gazeta cetăţenilor" avîndu-l ca director pe Nifon Ivan „Informatorul" cu o viaţă destul de lungă, sub direcţia lui Ramiro Neculau (între 1926—1934). În această enumerare trebuie să-şi afle loc şi gazeta evreiască „Hazair" (Tineretul) care apare între 1925 şi 1927 ; „Pămîntul" din martie pînă în iunie 1928, publicaţie reînviată de aceiaşi editori (Petru Manoliu, Gh. Corneanu şi Carol Scheidl) în 1931 sub titlul „Pămîntul Moldovei", publicaţii care mor fără susţinători şi cititori. În ianuarie 1932 începe să apară, sub îngrijirea lui T. Crudu, M. Graur, ing. V. Matei, M. Gr. Poslușnicu şi I. R. Ionescu, „Îndemnul Vremii" cu scopul generos al consolidării unităţii sufleteşti a românilor din ţară cu cei de peste hotare.

Bilunarul „Răvaşul Botoşanilor", apărut în decembrie 1932 pe lîngă alte preocupări, se adresa ţăranilor, crescătorilor de vite dînd sfaturi utile, precum şi de probleme industriale, comerciale, culturale etc.

Numeroase sînt publicațiile ce apar în cel de-al treilea deceniu și în Dorohoi. Afară de „Drapelul" și „Drapelul liberal" menționate deja, apar „Liberalul" în 1921, „Steaua poporului" în 1923, „cuvîntul țăranilor" în 1924, „Speranța" și „Biruința" în 1925, (organ de atitudine, independent al meseriașilor dorohoieni contra exploatării patronale) și apoi „Unirea țărănească" în 1924 care, după cum aprecia Gh. Amarandei, harnicul cercetător al arhivelor dorohoiene, au sprijinit în general interesele politice ale partidelor burghezo-moșierești care s-au succedat la cîrma țării „Așa zisele gazete „politice" sau „independente" — scria Gazeta Dorohoiului nr. 1/1929 — din meschine interese materiale sau electorale, tîrăsc în noroi toate sentimentele noastre curate de credință, de adevăr, de dreptate, murdărind chiar și viața intimă de familie a celor ce nu sînt și nu vor să fie în vederile lor sociale și politice". Aceasta se petrecea în timp ce „Cartelurile, trusturile" — cuvinte importate de peste ocean — cum se exprima „Biruința" în anul V, nr. 7/februarie 1929 —) jefuiau „...în amiaza mare în mijlocul orașelor și sub ocrotirea legilor, acum denaturate, ale țării, legi modificate, schingiuite, ciopîrțite și înnădite de înaltele parlamente ale unor partide zise de guvernămînt. Aceste legi au zăpăcit întreg poporul român prin interpretările ce li s-au dat în paguba dreptății și a credinței întregii națiuni române".

În șirul lung al ziarelor, care apăreau doar cînd le convenea potentaților vremii pentru a susține interese înguste s-au aflat „Aurora" editat în 1927 de P.N.T. pentru alegeri și „Cuvîntul nostru", editat între 1926—1933 de PNL, de asemenea, sporadic.

Între publicațiile fără culoare politică evidentă ce apăreau la Botoșani s-au mai numărat în epoca respectivă „Timpul", apărut între 1889—1934 și „Foaia cooperației", între 1930—1932.

În 1932 a mai apărut la Botoșani „Rațiunea noastră", ziar tratînd probleme ale populației evreiești, iar între 1933—1935 s-a editat „Vremea noastră" revistă a contabililor și funcționarilor.

O serie de reviste cu mai mică circulație inițial au avut rostul și rolul lor în animarea vieții culturale în acest colț de țară. Între acestea un loc distinct îl ocupă revista de limbă, literatură și arte „Tudor Pamfile" editată de renumitul folclorist Dumitru Furtună, la Dorohoi între 1923 și 1934. În numărul 3/1923, pag. 35, Mihail Sadoveanu comenta astfel apariția publicației : „Am văzut că a apărut primul număr din revista „T. Pamfile"... Gîndul pe care l-ai avut și fapta pe care o îndeplinești sînt de toată lauda. T. Pamfilie a fost un om cum sînt puțini în țara aceasta. Poți folosi cum vei găsi de cuviință articolul meu despre el. Și dacă voi putea fi folositor și altfel, voi da ajutorul meu cu toată dragostea, ca totdeauna cînd e vorba de o serioasă operă culturală". În 1928 au apărut „Vatra Bașoteștilor", revistă a liceului din Pomîrla și „Unu", la Dorohoi, ultima sub redacția lui Sașa Pană, poet și medic militar. Mai tîrziu avea să-și mute redacția la București unde a apărut pînă prin 1932. „O revistă a revoltei antiburgheze" o caracterizează Lucian Va-

lea [32]. Au colaborat la editarea ei Geo Bogza, Victor Brauner, M. H. Maxy, F. Brunea-Fox, Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Marcel Iancu, Benjamin Fundoianu, Ion Călugăru, Stephan Roll, Miron Radu Paraschivescu, Virgil Teodorescu, Aurel Baranga, Gellu Manu ş. a., mare parte dintre ei îmbrăţişînd idealurile clasei muncitoare şi ale partidului comunist.

Tot la Dorohoi au mai apărut „Frîngurele", revistă a şcolii normale din Şendriceni, „Cuvîntul nostru" şi „Licurici" la liceul de băieţi „Gr. Ghica", „Însemnări", între 1933—1934. La Botoşani, de aceeaşi factură, apar în perioada respectivă „Steluţa" a şcolii normale de fete (1933—1938), „Clasa noastră" a liceului „A. T. Laurian" (1934—1935), „Ghioceiul" a liceului de fete (1936—1938) cu tiraje destul de mari, „Românul" o gazetă a cercului de cultură românească apărută în 1934 şi apoi între 1938—1939, „Informatorul Botoşanilor" între 1935—1937.

O publicaţie aparte este „Strategia" lui M. W. Moreno şi Vasile Petrescu, apărută din octombrie 1935 pînă în martie 1937, şi consacrată exclusiv şahului. Din tirajul de 800 exemplare, 300 erau trimise în străinătate, fiind difuzată practic pe toate continentele lumii.

Cu „Meseriaşul", apărut în 1934 sub direcţia lui V. Rogalschi, „Conservatorul", ce apărea în acelaşi an sub direcţia lui G. D. Rîncă, „Vestitorul", editat de Iosif Semel cu multe întreruperi între 1936 şi 1937, „Liberalul", editat în 1936 şi „Arhanghelul", (1937—1944) şi „Botoşanii" care sub direcţia lui N. Murărăscu se ocupa mai mult de probleme gospodăreşti, încheiem în mare privire de ansamblu asupra publicaţiilor care apăreau în nord-estul ţării în perioada interbelică.

Cele mai multe ziare au apărut în nordul Moldovei în perioada crizei economice 1929—1933 : „Săptămîna", editată de I. Iacovlov între 1931—1937 ; „Îndemnul vremii", în ianuarie 1932 ; (între editori se afla T. Crudu şi M. Gr. Poslușnicu. Avea caracter de popularizare a ştiinţei şi culturii) ; „Răvaşul Botoşanilor", în 1932, (în program îşi stabilise să urmărească viaţa politică şi economică, să-i sfătuiască pe agricultori să crească vite) ; două publicaţii cu veleităţi satirice şi umoristice : „Guriţa" şi „Rochiţa transparentă", ambele editate în 1932 de S. Negreanu ; numeroase ziare ale partidelor istorice „Gazeta Botoşanilor", foaie politică a Partidului naţional-ţărănesc, cu o existenţă ceva mai îndelungată (1932—1937), „Semănătorul", condus de Zmeu, organ al Partidului naţional liberal şi care a apărut numai în anul 1932.

Drept ziar de mare curaj şi atitudine (ce fel de curaj şi ce fel de atitudine vom vedea) se autointitula „Ştirea", care apărea între 1930 şi 1937 la Botoşani. În articolul „Tovărăşia Blaunştein-Deliu" publicat în „Clopotul" nr 3/14 iulie 1933, S. Callimachi caracterizează drept foiţă antisemită : „Pentru a ciupi ceva bani, pentru a-şi mări averea — citäm din articolul respectiv — Blaunşteinii nu s-au dat la o parte de la nimic şi, astfel, au pus bazele — mai de mult — împreună cu antisemitul hitlerist Oprescu, unei foiţe numite „Ştirea". Dar foiţa... ducînd-o prost —

32 Lucian Valea, Unu, „Clopotul", 4351/1981.

din pricina literaturii de periferie pe care o dă la iveală — Oprescu și-a luat un ajutor, pe „creștinul" Petru Hristofor, de meserie popă și agent electoral al lui Vasiliu" (n. t. liberal).

La Dorohoi au apărut „Păzitorul", „Cuvîntul lămurit" și „Frații poporului", toate în anul 1929. Între 1930 și 1936 mai apar aici încă nouă publicații : „Străjerul" și „Chemarea nouă" în 1930, „Informatorul Dorohoiului" în 1931, „Viforul" în 1932 ; „Glasul vremii" în 1933 ; „Observatorul", în 1934, „Realitatea evreiască", în 1933, „Tribuna liberă, în 1935, „Izbînda național creștină", în 1936.

În anul 1937 a mai apărut o publicație săptămînală de cultură și informație, intitulată „Moldova", sub redacția profesoarei Lucia Oprescu, care informa cu evenimentele zilei și încuraja tinerele talente din sate. Ilustrarea o asigura Aurel Mărculescu, fapt ce a pecetluit soarta revistei, care după cîteva numere a fost suspendată iar Mărculescu a fost arestat.

Nori negri pluteau deasupra Europei. Războiul, dictaturile nu sînt propice tribunelor poporului. În intervalul ce a urmat pînă la 23 August 1944, singurele publicații pe care le mai semnalăm în nord-estul țării sînt: „Patriotism și literatură", în 1942, editate de M. Panait și Filaret Furtună și „Foaia informativă". ziarul Armatei roșii (în 1944).

La 8 octombrie 1944, reapare „Clopotul".

*

* *

Prelungirea spiritualității dincolo de tribuna forumului, ori, cel mai adesea, dincolo de unealta de lucru sau arma de luptă, ziarele apărute la Botoșani, Dorohoi ori în alte localități ale județului, pe parcursul a peste 100 de ani, au militat, alături de întreaga presă progresistă din România, pentru marile idei care au strîns la un loc toată suflarea românească, întregul popor de pe aceste meleaguri și care s-au numit pe rînd : CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ, UNIRE, INDEPENDENȚĂ, ELIBERAREA SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, SUVERANITATE, DEMOCRAȚIE, SOCIALISM...

PRESA BOTOȘĂNEANĂ

De la „Independentul" (1862) la... „Caiete botoșănene" (1983)

Multe, foarte multe — dar nu surprinzător chiar, dacă ne gîndim la rolul Botoșanilor în istoria și cultura românească de-a lungul vremii — sînt titlurile ziarelor și revistelor botoșănene, o sursă remarcabilă pentru reconstituirea istoriei, a vieții economice și sociale, culturale în ansamblul sau în detaliul lucrurilor. Cîteva din ele — puține la număr — ne sînt doar semnalate, nepăstrîndu-se vreun exemplar, fiind mai dificilă confirmarea apariției. Noi le-am evidențiat și așa.

Altele, apărute cu oarecare periodicitate, îmbracă forma unor anuare școlare, rapoarte de execuție bugetară ale primăriilor și județelor, rapoarte statistice pe domenii — economic, școlar, sanitar, juridic. Nu le-am mai evidențiat.

După cum sîntem convinşi de posibilitatea perfectibilităţii unei atari cuprinderi, cercetarea rezervîndu-ne şi în viitor surpriza identificării altor ziare şi reviste botoşănene, azi necunoscute.

Iată, redate titlurile ziarelor şi revistelor botoşănene cu locul şi anul apariţiei :

1. Independentul, Botoşani, 1862
2. Terra de Susu (Ţara de sus', Botoşani, 1866
3. Rostul român, Botoşani, 1866
4. Calendaru eternu, Botoşani, 1866
5. Opiniunea, Botoşani, 1867
6. Steluţa, Botoşani, 1868
7. Telegraful, Botoşani, 1868
8. Foiţia' pentru toţi, Botoşani, 1868
9. Progresul, Botoşani, 1868
10. Civilizaţiunea, Botoşani, 1868
11. Desceptarea (Deşteptarea), Botoşani, 1869
12. Libertatea, Botoşani, 1869
13. Felinarul, Botoşani, 1869
14. Electorul liber, Botoşani, 1869
15. Bondarul, Botoşani, 1869
16. Independentul, Botoşani, 1870
17. Poşta din Botoşani, Botoşani, 1870
18. Calendariu pe anul..., Botoşani,
19. Lectorul român, Botoşani, 1873
20. Calendarul Lectorului român, Botoşani, 1873
21. Informatorul, Dorohoi, 1875
22. Foaie pentru toţi, Botoşani, 1877
23. Foişorul din Dorohoi, Dorohoi, 1878
24. Voacea Botoşanilor, Botoşani, 1880
25. Aurora, Botoşani, 1881
26. Cocoşul în pragul uşii, Botoşani, 1881
27. Albina, Botoşani, 1881
28. Albina Botoşanilor, Botoşani, 1882
29. Curierul Dorohoiului, Dorohoi, 1882
30. Havr, Botoşani, 1882
31. Adevărul, Dorohoi, 1882
32. Constituţionalul, Botoşani, 1882
33. Ţara de Sus, Botoşani, 1882
34. Der judische wachter, Botoşani, 1884
35. Curierul Botoşanilor, Botoşani, 1885
36. Curierul român, Botoşani, 1886
37. Constituţionalul, Botoşani, 1887
38. Intransigentul, Botoşani, 1888
39. Sentinela, Botoşani, 1888
40. Buletinul Camerei de Comerţ şi Industrie, Botoşani, 1888
41. Libertatea, Botoşani, 1889
42. Gazeta de Dorohoi, Botoşani, 1889
43. Ţara de Sus, Botoşani, 1890
44. Cu noi, Botoşani, 1890
45. Gazeta gazetarilor, Botoşani, 1890
46. Gazeta gazetelor, Botoşani, 1890
47. Gazeta de Botoşani, Botoşani, 1891
48. Steaua Confederaţiei Balcanice, Botoşani, 1891
49. Dorohoiul, Dorohoi, 1891
50. Constituţionalul din Botoşani, Botoşani, 1892
51. Şcoala poporală, Botoşani, 1892
52. Proletarul, Botoşani, 1892
53. Calendarul bisericii ortodoxe de răsărit a comunităţii armene, Botoşani, 1893
54. Prutul, Botoşani, 1896
55. Patriotul român, Botoşani, 1896
56. Dorohoiul, Dorohoi, 1896
57. Progresul, Dorohoi, 1896
58. Steagul, Botoşani, 1897
59. Aurora, Botoşani, 1897
60. Botoşanii, Botoşani, 1898
61. Hazul, Botoşani, 1898
62. Filantropia, Botoşani, 1898
63. Cugetarea, Botoşani, 1899
64. Dorul, Botoşani, 1900
65. Pedestrii, Botoşani, 1900
66. Înfrăţirea, Botoşani, 1900
67. Adio, Botoşani, 1900
68. Cugetarea, Botoşani, 1901
69. Ateneul, Botoşani, 1901
70. Victor Hugo, Botoşani, 1902

71. Gîndul, Botoșani, 1902
72. Steaua, Dorohoi, 1902.
73. Dorohoiul, Dorohoi, 1902
74. Cultura română, Iași-Botoșani, 1903
75. Reînvierea, Botoșani, 1903
76. Inima și mintea, Botoșani, 1903
77. Mihail Eminescu, Botoșani, 1903
78. Curierul, Botoșani, 1904
79. Prospect la „Curierul cazarmelor", Dorohoi, 1904
80. Moldova, Botoșani, 1904
81. Moldova, Botoșani, 1904
82. Apicultura, Botoșani, 1905
83. Mihai Eminescu, Botoșani, 1905
84. Revista tinerimii, Dorohoi, 1905
85. Doina, Burdujeni-Botoșani, 1906
86. Institutorul evreu, Botoșani, 1906
87. Moldova de Sus, Botoșani, 1906
88. Revista poporului român, Botoșani, 1906
89. Gazeta Botoșanilor, Botoșani, 1907
90. Provincia literară, Botoșani, 1908
91. Ecoul Dorohoiului, Dorohoi, 1908
92. Lumina conștiinței, Dorohoi, 1908
93. Breslașul, Dorohoi, 1909
94. Pagini sociale, Botoșani, 1909
95. Eminescu, Botoșani, 1909
96. Țăranul român, Stăuceni, 1909
97. Tribuna. Botoșani, 1910
98. Revista ligii culturale, Dorohoi, 1910
99. Moldova, Botoșani, 1910
100. Cronica Dorohoiului, Dorohoi, 1910
101. Gazeta medicilor, Botoșani, 1911
102. Solia, Dorohoi, 1911
103. Vocea poporului, Dorohoi, 1911
104. Calendarul israelit, Botoșani, 1912
105. Ecoul Botoșanilor, Botoșani, 1912
106. Poporul, Dorohoi, 1912
107. Revista cursurilor Academiei de Înalte Studii. Botoșani, 1913
108. Avîntul, Botoșani, 1913
109. Biruința, Dorohoi, 1913
110. Lumina, Dorohoi, 1913
111. Alarma, Botoșani, 1913
112. Călăuza neamului, Dorohoi, 1913
113. Amicul progresului, Dorohoi, 1914
114. Carpații, București-Dorohoi, 1914
115. Farul, Dorohoi, 1915
116. Cuvîntul, Botoșani. 1915
117. Teatrul Eminescu, Botoșani, 1915
118. Satul nostru, Dorohoi, 1916
119. Vremuri nouă, Dorohoi, 1916
120. Patrula, Botoșani, 1917
121. Patria, Botoșani, 1917
122. Moldova veche, Botoșani, 1918
123. Îndrumarea, Botoșani, 1918
124. Reforma, Botoșani, 1918
125. Făclia nordului (Norodului). Botoșani, 1918
126. Gazeta Dorohoiului, Dorohoi, 1918
127. Primăvara, Dorohoi, 1918
128. Orizonturi noi, Dorohoi, 1918
129. Munca, Botoșani, 1919
130. Făclia poporului, Botoșani, 1919
131. Viltoarea, Botoșani, 1919
132. Crai nou, Botoșani, 1919
133. Idealul, Botoșani, 1919
134. Drapelul Botoșanilor, Botoșani, 1919
135. Îndrumarea nouă, Dorohoi, 1919
136. Biruința, Dorohoi, 1919.
137. Cuvîntul, Botoșani, 1919
138. Drapelul, Dorohoi, 1919
139. Junimea Moldovei de Nord, Botoșani, 1919
140. Libertatea, Botoșani, 1919
141. Independența, Botoșani, 1920
142. Poporul botoșănean, Botoșani, 1920
143. Secera, Botoșani. 1921
144. Liberalul, Dorohoi, 1921
145. Secera Botoșanilor, Botoșani, 1921
146. Gura lumii, Botoșani, 1921
147. Concurența, Botoșani, 1921
148. Botoșanii noi, Botoșani, 1921
149. Semănătorul Botoșanilor, Botoșani, 1922
150. Revista Moldovei, Botoșani, 1922
151. Gazeta poporului, Botoșani, 1922
152. Gazeta școlii, Botoșani-Cernăuți, 1923

153. Crocodilul Botoşanilor, Botoşani, 1923
154. Buletinul oficial al comunei Botoşani, 1923
155. Frîngurele, Şendriceni, 1923
156. Steaua poporului, Dorohoi, 1923
157. Cuvîntul liber, Dorohoi, 1924
158. Biblioteca războiului de întregire, Botoşani, 1924
159. Revista profesorilor de muzică, Botoşani-Bucureşti, 1924
160. Buletinul judeţului Botoşani, Botoşani, 1924
161. Botoşanii juridic, Botoşani, 1924
162. Democratul, Botoşani, 1924
163. Semănătorul, Botoşani, 1924
164. Cuvîntul ţăranilor, Dorohoi, 1924
165. Speranţa, Dorohoi, 1925
166. Vestea, Botoşani, 1925
167. Biruinţa, Dorohoi, 1925
168. Gazeta cetăţenilor, Botoşani, 1925
169. Hazair, Botoşani, 1925
170. Chemarea, Botoşani, 1925
171. Revista juridică, Botoşani, 1925
172. Buletinul sindicatului agricol Botoşani, Botoşani, 1926
173. Informatorul, Botoşani, 1926
174. Unirea ţrănească, Dorohoi, 1926
175. Frăţia poporului, Bucureşti, 1926
176. Gazeta şcolii, Botoşani, 1926
177. Cuvîntul nostru, Botoşani, 1926
178. Revista tinerimii, Dorohoi-Mihăileni, 1927
179. Aurora, Botoşani, 1927
180. Străjerul, Dorohoi, 1927
181. Armonia, Botoşani, 1928
182. Vocea poporului, Dorohoi, 1928
183. Cuvîntul nostru, Dorohoi, 1928
184. Pămîntul, Botoşani, 1929
185. Raţiunea, Botoşani, 1929
186. Ecranul, Dorohoi, 1929
187. Timpul, Botoşani, 1929
188. Moldova literară, Mihăileni-Dorohoi, 1929
189. Cooperaţia, Dorohoi, 1929
190. Vestitorul, Dorohoi, 1929
191. Păzitorul, Dorohoi, 1929
192. Tribuna Dorohoiului, Dorohoi, 1929
193. Fraţii poporului, Dorohoi, 1929
194. Partidul românismului, Botoşani, 1929
195. Străjerul, Dorohoi, 1930
196. Sufletul ţărănesc, Dorohoi, 1930
197. Chemarea nouă, Dorohoi, 1930
198. Izbînda, Dorohoi, 1930
199. Foaia cooperaţiei, Botoşani, 1930,
200. Ştirea, Botoşani, 1930
201. Pămîntul Moldovei, Botoşani, 1931
202. Informatorul Dorohoiului, Dorohoi, 1931
203. Glasul singurătăţii, Dorohoi, 1931
204. Îndemnul vremii, Botoşani, 1932
205. Guriţa, Botoşani, 1932
206. Rochiţa transparentă, Botoşani, 1932
207. Săptămîna, Botoşani, 1932
208. Răvaşul Botoşanilor, Botoşani, 1932
209. Gazeta Botoşanilor, Botoşani, 1932
210. Semănătorul, Botoşani, 1932
211. Seara, Botoşani, 1932
212. Pacea, Botoşani, 1932
213. Raţiunea noastră, Botoşani, 1932
214. Licăriri, Dorohoi, 1932
215. Viforul, Dorohoi, 1932
216. Molna, Mihăileni-Dorohoi, 1933
217. Vremea noastră, Botoşani, 1933
218. *Clopotul*, Botoşani, 1933
219. Îndrumătorul, Dorohoi, 1933
220. Steluţa, Botoşani, 1933
221. Anuarul băncilor învăţătoreşti, Botoşani, 1933
222. Conservatorul, Botoşani, 1933
223. Îndrumarea, Dorohoi, 1933
224. Drumul nostru, Dorohoi, 1933
225. Glasul vremii, Dorohoi, 1933
226. Fulgerul, Dorohoi, 1933
227. Realitatea evreiască, Dorohoi, 1933
228. Observatorul, Dorohoi, 1934
229. Clasa noastră, Botoşani, 1934
230. Meseriaşul, Botoşani, 1934
231. Reformatorul, Botoşani, 1934
232. Însemnări, Dorohoi, 1934

233. Românul, Botoșani, 1934
234. *Raza*, Botoșani, 1935
235. *Soarele*, Botoșani, 1935
236. *Valul*, Botoșani, 1935
237. *Torța*, Botoșani, 1935
238. *Slova*, Botoșani, 1935
239. Informatorul Botoșanilor, Botoșani, 1935
240. Tribuna liberă, Dorohoi, 1935
241. Strategia, Botoșani, 1935
242. Buletinul Comunității Evreilor din Botoșani, Botoșani, 1936
243. *Horia*, Botoșani, 1936
244. *Cloșca*, Botoșani, 1936
245. *Steagul*, (Clopotul), Botoșani, 1936
246. Stegarul, Botoșani, 1936
247. Vestitorul, Botoșani, 1936
248. Izbînda națională creștină, Dorohoi, 1936
249. Ghiocelul, Botoșani, 1936
250. Reformatorul, Botoșani, 1937
251. Liberalul, Botoșani, 1937
252. *Glasul nostru*, Botoșani, 1937
253. Calendarul țăranilor botoșăneni, Botoșani, 1937
254. Arhanghelul, Botoșani, 1937
255. Moldova, Botoșani, 1937
256. Românul, Botoșani, 1938
257. Vatra Baștoeștilor, Dorohai, 1938
258. Botoșanii, Botoșani, 1939
259. Patriotism și literatură, Botoșani, 1942
260. Graiul liber, Botoșani, 1944
261. *Clopotul*, Botoșani, 1944
262. Lupta noastră, Dorohoi, 1949
263. Amfitrion, Botoșani, 1981
264. Hyerasus, Botoșani, 1978.
265. Caiete botoșănene, revista Ateneu-Bacău, 1983

Notă: Publicații școlare botoșănene de azi: (selectiv) — Avîntul, Lyceum (A. T. Laurian, Botoșani), Drum nou, La Steaua (Liceul „M. Eminescu"-Botoșani), Hyperion (Liceul Darabani), Frîngurele (Liceul Șendriceni), Mioritica (Liceul Săveni), Luminița (Liceul nr. 2 Dorohoi), Ghiocel (Școala generală Drăgușeni), Mlădițe (Școala generală Nicșeni), Phoenix (Școala generală Corni), Aripi tinere (Școala generală nr. 1 Dorohoi), Azur (Școala generală nr. 11 Botoșani), Steluțe (Școala generală Broscăuți), Orizonturi (Liceul Bucecea), Freamătul codrului (Școala generală Vorona). (Întocmit de Ionel Bejenaru).

DIN ISTORIA PRESEI BOTOȘĂNENE : „VÎLTOAREA“ (1919)

IONEL BEJENARU

Ne refeream la sesiunea organizată anul trecut de Muzeul județean de istorie din Botoșani la o veche și valoroasă publicație apărută la Botoșani, „Steluța“ (1868), scoasă de I. V. Adrian.

Spre a rămîne în acest domeniu al presei botoșănene, extrem de dens, titlurile ziarelor și revistelor (incluzînd și fostul județ Dorohoi) apropiindu-se de 300, multe de pionierat, multe de referință pentru întreaga istorie a presei românești, cu plusurile și minusurile lor, acum, cu trecerea vremii, mult mai ușor de sesizat, de determinat, ne propunem să schițăm apariția alteia, „Vîltoarea“, al cărei prim număr apărea la 23 martie 1919, în orașul Botoșani.

I se datora, am zice aproape exclusiv, publicistului Vladimir Nicoară, totodată director-proprietar, în cea mai mare parte semnatar al articolelor din rubricile periodicului botoșănean. Altădată, Nicoară colaborase la „Părerile unor spectatori“ ale lui C. G. Costa-Foru, la „Solia“ dorohoiană, condusese, în ultimul timp, „Făclia Norodului“, 1918, fundase, împreună cu alții, „Junimea Moldovei de Nord“, 1919.

„Vîltoarea“ se subintitula „Foaie socialistă săptămînală“ [1] și își avea redacția și administrația în strada Ureche, 14. Fără a fi purtătoarea de cuvînt a vreunei secțiuni a partidului Socialist, cum ușor s-ar putea asocia, „Vîltoarea“ se dorea ecoul idealurilor socialiste, servind procesului resimțit atunci de mișcarea muncitorească din țara noastră, de clarificare politică și ideologică. Fapt subliniat de tovarășul Nicolae Ceaușescu : „procesul profund și rapid de radicalizare prin care trece mișcarea muncitorească din țara noastră în acești ani este însoțit de clarificări politice și ideologice, de hotărîrea de a rupe cu reformismul Internaționalei a II-a“. [2].

Sînt anii în care ideile socialismului cîștigă tot mai mult teren, constatare pe care ne-o prilejuiește chiar editorialul primului număr, „Lămurire“, sub semnătura lui Vladimir Nicoară, într-o redare plastică, ușor sarcastică : „Socialismul, gogorița care înspăimîntă pînă la groază pe burtă verzimea incultă, răbdătoare și umilită, care nu voia să cedeze un

1 „Vîltoarea“, Botoșani, an I, nr. 1, 23 martie 1910, p. 1.

2 Nicolae Ceaușescu, „România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste“, vol. 1, București, Ed. pol., 1968, p. 352.

pas măcar din terenul cucerit cu pumnul dreptății, s-a infiltrat în cele mai tainice unghere a societății burghezo-feudale..." [3]. Și, încercînd să definească sensul nou al socialismului, posibilitățile sale transformatoare, Vladimir Nicoară continua : „Acuma însă nu mai e socialismul utopic și vizionar, ci socialismul practic, cu urmări imediate. Nimeni nu visează republica universală, ci din contra fiecare popor își revendică drepturile lui la viață, o viață largă și ordonată, egală și cinstită, în marginile sale etnice" [4]. Nu aduce oare această definire cu teza, probată, a relației dialectice general-particular, de verificare a doctrinei socialismului științific printr-o aplicare creatoare a sa la condițiile unui popor ?

Cert este, o probează o expunere de motive semnată de Vladimir Nicoară în numerele comune 3-4 din 27/14 aprilie 1919 — „O singură dată", un articol de fond — posibilitățile autorului de a sesiza starea socialismului la noi, de la teorie la practică, erau reale, date de o experiență vastă — „o viață de cincisprezece ani trăită în mijlocul satelor, împărtășind laolaltă bucurii și dureri, suferinți, nedreptăți și lacrimi cu țărănimea, cea mai cinstită, muncitoare și oprimată clasă socială de la noi" [5]. Evocînd fundamentarea acestei experiențe, nu este lipsită de suport mențiunea rolului de îndrumar al tovărășiei date de un „valoros intelectual și adînc cunoscător al doctrinei socialiste", Constantin Chirica, de la Universitatea din Iași, cu care „în nenumărați ani, sub căldura doborîtoare a soarelui, am cutreierat amîndoi satele, cîmpiile roditoare și în nesfîrșitele sfaturi cu țăranii, — evocă autorul — i-am apreciat și am ajuns să-i iubesc ca pe adevărați muncitori oropsiți ai țării noastre" [6].

Discursul lui Vladimir Nicoară, cu pronunțat caracter memorial, confundîndu-se cu atitudinea săptămînalului, în fapt, este totodată un răspuns, replică în fața unor suspiciuni, aprecieri greșite, în necunoștință de cauză, aduse în actualitate în gazeta centrală „Socialismul". Motivînd neînscrierea în vreun partid politic cu teama de a nu aluneca spre un altul vechi — cazul grupării lui Ion Nădejde de la Iași — Nicoară își exprimă ferm convingerile, hotărîrea de a li se dedica : „Dacă n-am fost înscris în clubul socialist de la noi asta nu înseamnă că sunt străin de doctrina economică a socialismului și nu înseamnă niciodată că nu aș fi cu inima alături de acei ce doresc să pornească un sănătos curent democratic și o neșovăielnică educare și consolidare a claselor nedreptățite de capitalismul hrăpăreț și otrăvitor" [7].

„Viltoarea", prin tonul virulent, de polemist acid al publicistului-director-proprietar atacă, nu o dată, inechitățile societății românești a timpului, politica guvernanților, pierdută în demagogie și amînarea la nesfîrșit a soluționării gravelor conflicte sociale, opunîndu-le, constructiv, modelul societății viitoare, socialiste. Astfel „numai proprietatea co-

3 „Viltoarea", *nr. cit.*
4 *Ibidem.*
5 *Ibidem*, nr. 3-4, 27/14 apr. 1910, p. 1.
6 *Ibidem.*
7 *Ibidem.*

lectivă a mijloacelor de producție, industrializarea agriculturii și legiferarea muncii va soluționa chestiunea agrară de la noi. Cu proprietatea individuală ne asemănăm cu cîinele care se învîrte să-și prindă coada" [8]. („E pur si muove") ; „Oligarhia burgheză are în patrie și patriotism o vorbărie sforăitoare pe cînd socialiștii doresc fapte temeinice" [9]. („Patriotismul lor și patriotismul nostru", edit.) ; „Greva înseamnă solidaritate puternică între cei ce o declară" [10] („Grevele"). Chiar și versurile, pe o temă atît de agreată în rîndul socialiștilor, a maselor muncitoare, Eminescu, sînt în același spirit ușor vizionar, idee transpusă de Nicoară într-un lung poem, „Lui Eminescu" : „Uriaș născut din valul suferinței omenești, / Împărat al cugetării, proletar prin umilință, / Din nirvana-ți mult dorită tu mereu ne stăpînești / Și prin vorba-ți măiestrită ne îndemni spre biruință" [11].

Fiecărui număr al gazetei „Vîltoarea" îi este specifică atractivitatea, dată de diversitate, în pofida realizărilor de unul singur ale lui Vl. Nicoară, necăzînd nicicum în monotonie, platitudine.

Cînd uzînd de formula jocului de cuvinte, cu capcanele sale — drastice, deseori — de ex. „Este adevărat că s-a ofertat primarului de Botoșani, o sumă de vagoane de porumb pentru populația orașului ? Este adevărat că dl. C. V. Ficșinescu a refuzat această ofertă ?... N-așteptăm răspuns deoarece n-o să ni se dea" [12]. („Întrebări indiscrete") semnează „Un tîlhar de cetățean"), cînd de pamfletul tăios — „Tipuri de actualitate, Parlamentarul", [13] „Însemnările unui om sucit" [14], cînd de versul social „Scrisorile unui proletar" [15] (I și II), „Rima veselă", „Rima cu ghimpi", „Rima decadentă", „Scrisoarea rimată" („Pentru foarfeca cenzurii" [16], de ex.) [1] „Romanța politică", „Vîltoarea" are personalitatea sa, depășește cadrul obișnuit de exprimare a presei botoșănene coexistente.

Informații de ordin cultural anunțînd șezători literare (de ex. prezența lui Barbu Lăzăreanu, L. Ghelerter), afișul teatral, muzical, cinematografic, epigrama conturează structura celor 11 numere, cîte cunoaștem, ale „Vîltoarei" botoșănene.

8 *Ibidem*, an I, nr. 8, 27/5 mai 1919, p. 1-2.
9 *Ibidem*, an I, nr. 6, 11/28 mai 1919, p. 1.
10 *Ibidem*, nr. 11-5 iul. 1919, p. 1.
11 *Ibidem*.
12 *Ibidem*, nr. 1, 23 martie 1919, p. 2.
13 *Ibidem*, nr. 2, 28 martie 1919, p. 2.
14 *Ibidem*, nr. 8, 27/5 mai 1919, p. 2.
15 *Ibidem*, nr. 1/25 martie 1919, p. 2, (I), și nr. 2/28 martie 1919, p. 2.
16 *Ibidem*, nr. 8, 27/5 mai 1919, p. 2.

ROMÂNIA ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE DIN PERIOADA 1918—1928

ION AGRIGOROAIEI

România întregită a dus — în condiții internaționale nu întotdeauna favorabile — o politică externă mai activă și a acționat, în cadrul unor alianțe bilaterale sau regionale, pentru apropierea între state și popoare, pentru construcția păcii europene. În acest sens, se poate vorbi de un salt considerabil în raport cu posibilitățile și realizările din perioada anterioară primului război mondial. Înțelegînd prin independență nu o izolare sau o opoziție între interior și exterior, ci un anumit raport dinamic, o corelare organică între acești factori, Unirea din 1918 ne apare, prin ea însăși și prin consecințele sale, directe sau indirecte, un moment de cotitură, care marchează România într-o nouă etapă de dezvoltare. Economia a înregistrat sporuri însemnate și anumite modificări de structură. Industria a atins, în 1924, nivelul antebelic, s-a dezvoltat în continuare și, după căderea din perioada crizei economice, a cunoscut un avînd, cu nivelul maxim în 1938. Agricultura a continuat să rămînă ramura predominantă a economiei naționale, dar ponderea industriei a crescut ; s-a mărit și îmbunătățit (cu excepția crizei din 1929—1933) comerțul exterior [1].

Activitatea internațională a statului de la Carpați, Dunăre și Marea Neagră a devenit mult mai intensă, mai complexă. S-au lărgit considerabil relațiile politice, economice, culturale etc. dintre România și alte țări. Evoluînd pe plan intern în cadrul democrației parlamentare burgheze, în domeniul relațiilor internaționale România împărtășea punctul de vedere prin care statele mijlocii și mici pot să aducă o contribuție mai însemnată la opera de pace și securitate. Diplomația noastră s-a angajat în această acțiune, înțelegînd să colaboreze cu marile puteri pe baza respectării egalității în drepturi, ca state independente și suverane [2].

---

1 *Progresul economic în România*, Editura politică, București, 1977, p. 228 ; Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României, 1933—1938*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 84 ; Ion Agrigoroaiei, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, t. XIX, 1982, p. 81-94.

2 Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic 1919—1939*, Editura militară, București, 1981, p. 59.

Alături de factorii menționați, în promovarea unei politici externe mai active un rol ce nu trebuie neglijat l-au avut acei oameni politici și diplomați români care au acționat cu competență și pasiune, dînd consistență și strălucire unei activități puse în slujba intereselor fundamentale ale națiunii.

Nu intră în obiectivul nostru prezentarea, fie și în linii generale, a politicii externe promovate de România ; urmărim numai să evidențiem cîteva direcții și elemente semnificative pentru creșterea, într-o anumită perioadă, a activității internaționale desfășurate de statul român.

România era membru fondator al Societății Națiunilor și urmărea cu deosebită atenție aplicarea art. 10 al Pactului : „Membrii Societății se angajează să respecte și să mențină, contra oricărei agresiuni externe, integritatea teritorială și independența politică prezentă a tuturor membrilor Societății". Din primii ani de activitate a Societății Națiunlor, străduniile României au vizat democratizarea și creșterea rolului forului de la Geneva, prin reafirmarea ideii ca la baza activității sale să stea principiul egalității statelor membre și prin sporirea puterii de inițiativă și decizie a țărilor mici și mijlocii. „Democrația a pătruns în viața internațională — spunea N. Titulescu — prin Societatea Națiunilor și datorită ei toate statele sînt egale în fața legii". Așa cum s-a observat [3], analiza activității desfășurate de România la Societatea Națiunilor oferă semnificative exemple privind creșterea rolului statelor mici și mijlocii în viața internațională, față de perioada anterioară primului război mondial.

În mod deosebit, s-a acționat în direcția reglementării pe cale pașnică a diferendelor internaționale și a reducerii armamentelor [4], și, pe alt plan, în direcția reprezentării mai echitabile a statelor mici și mijlocii în Consiliul Societății (direct sau indirect, prin intermediul unor grupuri de state : Mica Înțelegere, țările scandinave, statele membre din America Latină). Unele din aceste probleme nu au primit rezolvarea cerută de diplomații români, dar s-au obținut rezultate la care și-a adus contribuția sau la care a aderat și statul român. Interzicerea războiului prin Pactul Briand-Kellogg (România a aderat la Pact și la Protocolul de la Moscova) constituia un nou stadiu în dezvoltarea dreptului, conținînd norme juridice ce prohibeau agresiunea [5]. Titulescu considera că Pactul Briand-Kellogg completa Pactul Societății Națiunilor din punct de vedere al renunțării la dreptul legal de a face război, iar Pactul Briand-Kellogg trebuia să fie, la rîndul său, completat cu norme referitoare la soluționarea pașnică a conflictelor dintre state. „Desigur că — aprecia Titulescu — dreptul păcii va trebui să se ocupe și de condițiile de aplicare a sancțiunilor internaționale și să stabilească limitele ce tre-

3 Mihai Iacobescu, *Inițiative și preocupări ale României la Societatea Națiunilor*, în „Anuarul Institutului...", t. XVIII, 1981, p. 333-352.

4 Vezi, pe larg, Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.

5 Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura științifică, București, 1966, p. 164-165. Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, Editura politică, București, 1980,p. 304 ; Ion Grecescu, *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, Editura politică, București, 1980, p. 55.

buiesc respectate în această aplicare". Ca o reacție față de apariția și intensificarea manifestărilor gresive, diplomația românească, prin glasul strălucitului său reprezentant, N. Titulescu, a cerut cu hotărîre și a revenit mereu asupra necesității adoptării sancțiunilor care să oprească, cît mai repede cu putință, orice agresiune și să pedepsească pe agresor. Și din acest punct de vedere, statul român a adoptat o poziție activă, plină de răspundere față de securitatea europeană și pacea indivizibilă a lumii.

În ce privește reprezentarea în Consiliul Societății Națiunilor, aceasta s-a lărgit în favoarea statelor mici și mijlocii. Mica Înțelegere și-a trimis, încă din 1922, un reprezentant în Consiliu, iar în 1926, cînd numărul membrilor nepermanenți din Consiliu a sporit de la șase la nouă, România a fost aleasă pentru o perioadă de trei ani. De două ori consecutiv, în 1930 și 1931, N. Titulescu a fost ales președinte al Adunării Societății Națiunilor, fapt unic în istoria forului de la Geneva. Era o recunoaștere a meritelor celui care devenise o personalitate a vieții diplomatice internaționale și o prețuire a politicii promovate de România, situată în primul rînd al țărilor ce acționau cu fermitate pe frontul antirevizionist [6].

În 1920—1921, pe baza unor acorduri bilaterale, Cehoslovacia, Regatul sîrbo-croato-sloven și România au alcătuit Mica Înțelegere, alianță ce-și propunea apărarea granițelor statelor respective. În 1921, se semnează convenția defensivă română-polonă, reînnoită în 1926 și 1931. România era singurul stat din Mica Înțelegere care avea un tratat de alianță cu Polonia.

În iunie 1926 s-a semnat la Paris tratatul româno-francez, cu caracter defensiv, care se referea, într-o manieră generală, la menținerea păcii și securității prin respectarea *statu-quo*-ului teritorial. România obținea promisiunea de ajutor din partea Franței, în spiritul Pactului Societății Națiunilor. Pentru diplomația română, tratatul ca și relațiile, în general, cu Franța, aveau o semnificație aparte, avînd în vedere comunitatea de interese de după primul război mondial [7]. În martie 1928 s-a încheiat Pactul de neagresiune și arbitraj între România și Grecia [8].

Relațiile României cu marile puteri au prezentat un tablou complex. Pe noua hartă a Europei, statul de la Carpați, Marea Neagră și Dunărea de Jos deținea o poziție geografico-politică și strategică ce nu putea fi neglijată. Au prezentat, în continuare, un deosebit interes bogățiile pămîntului românesc, petrolul în primul rînd. În ceea ce o privește, diplomația noastră a acționat cu prudență în relațiile cu marile puteri occidentale ; oricît de puternice au fost, în anumite momente, contradicțiile

6 Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor (1929—1939). Momente și semnificații*, Editura politică, București, 1975, p. 139.

7 Eliza Campus, *op. cit.*, p. 393 și urm. ; Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului ipolitico-juridic al României în perioada 1918—17940*, în *Probleme de politică externă a omâniei 1918—1940*. Culegere de studii, II, Editura militară, București, 1977, p. 13 și urm.

8 Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1921—1939*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 169-170.

dintre România şi aceste puteri, sau una dintre ele, aceste contradicţii nu trebuiau să pună în pericol sistemul general de tratate şi alianţe de după primul război mondial, care ne garantau integritatea teritorială împotriva tendinţelor agresive ale statelor revizioniste [9].

În mod firesc, România întregită a manifestat un interes sporit în rezolvarea echitabilă a problemelor ce izvorau din importanţa vitală a Dunării şi Strîmtorilor în dezvoltarea sa ulterioară, în raport cu noua sa situaţie geografică şi cu noile posibilităţi economice.

În iulie 1921, România semnează convenţia referitoare la statutul Dunării, care prevedea, între altele, navigaţia pe Dunăre liberă şi deschisă, în condiţii de deplină egalitate. Convenţia confirma Comisiei Europene a Dunării (compusă din Franţa, Marea Britanie, Italia şi România) anumite drepturi şi imunităţi avute înainte de război, săvîrşind prin aceasta o mare nedreptate statului posesor al gurilor Dunării. România ar fi dorit desfiinţarea acestei Comisii, dar şi-a dat seama că nu putea fi încă obţinută. Aceasta nu i-a împiedicat pe reprezentanţii guvernului român să ceară respectarea suveranităţii. Astfel, la 9 decembrie 1926, în cadrul celei de-a 43-a sesiuni a Consiliului Societăţii Naţiunii, atunci cînd guvernul englez (împreună cu cel francez şi italian) exercita presiuni asupra României, N. Titulescu preciza : „Am onoarea să rezerv pentru guvernul regal al României toate drepturile pe care acesta le are în chestiunea Dunării, aşa cum ele au fost precizate în trecut sau aşa cum interesele ţării ar putea să-l determine să le precizeze în viitor. Şi voi încheia, la rîndul meu, spunînd că dacă Sir Austin Chamberlain nu doreşte ca dezbaterile de azi să constituie un precedent nefavorabil pentru Marea Britanie, declar că nici eu nu doresc ca dezbaterile de azi să constituie un precedent nefavorabil pentru România, ale cărei drepturi în chestiunea Dunării sînt şi rămîn depline“ [10].

România a semnat la Lausanne Convenţia din 24 iulie 1923, care a statornicit, pentru o anumită perioadă, regimul Strîmtorilor, cu unele condiţii *atunci* favorabile pentru statul român [11].

Cerinţele diplomaţiei române erau în total acord cu cele ale păcii. „Politica externă a României — declara N. Titulescu presei în 1927, imediat după numirea sa, prima dată, ca ministru de externe — este dominată de concordanţa perfectă între interesele României şi interesele europene. Toate actele politicii externe ale României în trecut, toate actele politicii externe în viitor sînt şi vor fi dominate de această idee (...). România doreşte pacea, dar nu există pace fără ordine internaţională. Porunca supremă a păcii este apărarea ei prin toate mijloacele (...). Cred că este nevoie de a stărui asupra acestui adevăr, pentru că el lămureşte

9 Vezi şi Ion Agrigoroaiei, *Nicolae Titulescu şi relaţiile României cu marile puteri*, în „Anuarul Institutului...“, t. XIX, 1982, p. 239-248.

10 Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Editura politică, Bucureşti, 1967, p. 215.

11 Ilie Seftiuc, Iulian Cârţână, *România şi problema Strîmtorilor*, Editura ştiinţifică, Bucureşti ,1974, p. 293 şi urm.

atitudinea noastră în orice chestiune privitoare la menținerea ordinii europene, dobîndită cu atît de mari sacrificii și suferințe" [12].

Istoriografia noastră a subliniat că Nicolae Titulescu a dominat diplomația română în aproape întreaga perioadă interbelică [13]. Personalitatea lui Titulescu nu este privită izolat, ci încadrată organic în efortul colectiv al națiunii române, de apărare a integrității teritoriale, a suveranității și independenței țării și de construcție a păcii europene. Momentul Titulescu — s-a spus — înseamnă intrarea diplomației române într-o nouă etapă : de la reprezentarea unui stat cu „interese limitate" la participarea cu drepturi egale alături de marile puteri [14]. Momentul Titulescu este unul dintre cele mai fecunde din istoria României moderne și contemporane și, în același timp, unul dintre cele mai semnificative din istoria Europei interbelice. Titualescu a fost considerat în străinătate drept unul din cei mai capabili, mai iscusiți și clarvăzători diplomați [15]. „Nu fără temei — scria un apropiat colaborator al marelui diplomat — s-a putut vorbi de «momentul Titulescu» în politica externă a țării, cînd, pe de o parte, s-a ajuns să fie o politică aproape unanim acceptată și, în același timp, o politică independentă, bucurîndu-se de prestigiu în afară, o politică care dădea țării garanțiile posibile ale timpului, precum și prieteniile care-i asigurau ordinea teritorială și suveranitatea" [16].

După primul război mondial și desăvîrșirea unității de stat, în ciuda manifestării unor ingerințe occidentale, independența României s-a consolidat, iar rolul său în relațiile internaționale creștea, cu atît mai mult cu cît interveniseră modificări substanțiale pe harta politică a Europei. Statul român a dus o politică externă mai activă și a acționat în cadrul unor alianțe bilaterale și regionale, al unor foruri internaționale (Societatea Națiunilor, în primul rînd), pentru apropierea între popoare și pentru consolidarea păcii.

În anii '30, politica de securitate colectivă primea lovituri decisive iar sfera de acțiune a statelor mici și mijlocii se îngusta. Ca urmare a politicii agresive a statelor fasciste și a concesiilor făcute de marile puteri, România va fi izolată pe plan internațional și nevoită să ducă o altă politică externă decît aceea pe care ar fi dorit-o.

---

12 *Declarațiile d-lui Titulescu făcute reprezentanților presei*, în „Lumea", 13 iulie 1927.

13 Vezi și *Titulescu și strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1982.

14 Mircea Malița, *Diplomația românească în perioada interbelică*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Editura politică, București, 1971, p. 17.

15 Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 87 ; Ion Grecescu, *op. cit.*, p. 137.

16 Savel Rădulescu, *Nicolae Titulescu*, în *Diplomați iluștri*, vol. I, Editura politică, București, 1969, p. 431-432.

LA ROUMANIE DANS LES RELATIONS INTERNATIONALES DE LA PERIODE 1918—1920

Résumé

Après 1918, la Roumanie mena une politique externe plus active, dans le cadre des alliances bilatérales et régionales, des forums internationaux. L'indépendance de l'état roumain se consolida, son rôle dans les relations internationales augmenta par rapport à l'avant-guerre. La Roumanie eut une contribution plus substantielle au sud-est de i'Europe et dans l'édification de la paix sur le continent.

Pendant la IV-ième décennie, à la suite de la politique agressive des états fascistes et des concessions faites par les grandes puissances, la sphère d'action des états petits et moyens diminua ; aussi la Roumanie restera-t-elle isolée sur le plan international, seule devant l'agresseur.

NEUTRALITATEA ROMÂNIEI ÎN 1914—1916 ŞI 1939—1940 : UN STUDIU COMPARATIV

VALERIU FLORIN DOBRINESCU,
SORIN PÂRVU

Problema neutralității la începutul primei [1] și celei de a doua [2] conflagrații mondiale, cu serioase implicații pentru istoria politico-diplomatică a românilor din epoca modernă, a stat constant în atenția cercetătorilor de la noi și din străinătate.

Istoriografia română consacrată acestei chestiuni, relativ bogată, a prezentat opțiunea diplomatică a Bucureștilor în contextul conflagrațiilor subliniind, cu temei, că statul nostru nu a fost nicidecum înclinat spre deschiderea ostilităților. Mai mult, s-a observat că nonbeligeranța definitivă, care ar fi succedat neutralității, deși reprezenta un ideal îm-

---

1 C. Nuțu, *România în anii neutralității, 1914—1916*, București, Ed. științifică, 1972 ; Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914-1916*, București, Ed. politică, 1979 ; Mircea N. Popa, *Primul război mondial, 1914—1918*, Ed. științifică și enciclopedică, 1979 ; I. Agrigoroaiei, *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Iași, „Junimea", 1980, p. ; Eliza Campus, *Din politica externă a României (1913—1947)*, București, Ed. politică, 1980 ; Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916)*, Cluj-Napoca, „Dacia", 1975 ; Atanasiu Victor, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, București, Ed. militară, 1979 ; V. F. Dobrinescu, V. Vesa, *Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial*, în „Studia Universitatic Babeș Bolyai" Cluj-Napoca, Historia, 1982, p. 44-56.

2 V. Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, București, Ed. Academiei, 1971, p. 235-258 ; I. Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei 1938—1940*, București. Ed. politică, 1980, p. 124-162 ; idem, *Proclamarea oficială a neutralității României la începutul celui de al doilea război mondial, (6 septembrie 1939)*, în *RRSI*, 4 (22), 1973, p. 167-189 ; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală, 1938—1940*, București, Ed. politiă, 1970 ; idem, *Considerații privind neutralitatea României la începutul celui de al doilea război mondial*, în vol. *„Studii privind politica externă a României"*, București, Ed. Militară, 1969, p. 265-29 ; idem, în vol. „Probleme de politică externă a României", București, Ed. militară, 1971, p. 415-439 ; D. Țuțu, *Politica militară externă a României în perioada septembrie 1939—iunie 1941* (I), în AMN, XVII, 1980, p. 359-378 ; E. Bantea, M. E. Ionescu, *La politique de neutralité dans la premiere phase de la deuxième guerre mondiale-le cas roumain, Acta*, No. 3. Teheran, 6-16 VII 1976, p. 215-227 ; Gh. Zaharia, *România în preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial*, în vol. *„Probleme de politică externă a României, 1918—1940"*, București, Ed. militară, 1977, p. 388-436 ; Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Iași, „Junimea", 1979 ; idem, *Al doilea război mondial și România. O Bibliografie*, Iași, Ed. Academiei, *Al doilea război mondial și România — Realități istorice și perspective istoriografice*, 1981, p. VII-XXXVIII.

părtăşit de majoritatea oamenilor politici şi a opiniei publice nu a fost posibilă. Împlinirea unui asemenea obiectiv nu ar fi reprezentat decît o continuare firească a vocaţiei de pace care a caracterizat întreaga noastră istorie.

În 1914, dorinţa sinceră a poporului român nu convergea înspre realizarea statului naţional unitar prin război. Această poziţie a fost susţinută de numeroşi oameni politici, inclusiv I. I. C. Brătianu, ceea ce nu însemna că România nu trebuia să beneficieze de şansele oferite de conjunctura internaţională. Cu alte cuvinte, în perspectiva istorică primul război mondial trebuia să constituie nu cauza ci prilejul realizării idealului secular al unităţii naţionale a tuturor românilor. Situaţia internaţională, în care modificarea raporturilor de forţe dintre Marile Puteri a constituit elementul *esenţial*, nu a îngăduit României nici în 1914—1916 şi nici în 1939—1940 să-şi poată păstra efectiv neutralitatea.

Analiza premiselor, caracteristicilor, manifestărilor şi consecinţelor neutralităţii permit găsirea unor similitudini şi deosebiri care conduc la alcătuirea unui studiu comparativ. Este acesta motivul pentru care vom încerca, în comunicarea de faţă, un asemenea excurs.

Chestiunea, mai întîi, impune cîteva precizări. Să subliniem, în primul rînd că adoptarea politicii de neutralitate în 1914 [3], respectiv 1939 [4], s-a făcut în condiţii internaţionale diferite. La începutul primului război mondial. decizia Consiliului de Coroană de la Sinaia s-a realizat într-un moment în care principalul ideal al epocii îl reprezenta desăvîrşirea unităţii naţional-statale. Obiectivul acesta avea să direcţioneze orice act de politică externă a Bucureştilor. În septembrie 1939, problema cardinală a diplomaţiei României era păstrarea intactă a fruntariilor naţionale realizate la sfîrşitul primei mari conflagraţii prin hotărîrile plebiscitare de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia, şi recunoscute *de jure* prin sistemul Tratatelor de Pace de la Paris.

Ambele neutralităţi au fost emanate din Consiliile de Coroană de la Sinaia şi Cotroceni, noutăţi, pînă atunci, în viaţa publică a României, foruri din care au făcut parte majoritatea personalităţilor politice ale vremii.

În al treilea rînd, trebuie să precizăm că orientarea politică generală a României la începutul celor două războaie mondiale era, obiectiv vorbind, diferită. Din punct de vedere diplomatic, pînă la 1914, România făcuse parte din gruparea *Puterilor Centrale ;* aderarea Bucureştilor la *Triplice* s-a produs în condiţii internaţionale critice şi constituia *un act necesar*. Desprinderea de politica *Puterilor Centrale*, previzibilă încă din timpul războaielor balcanice, s-a accentuat în 1914 cînd nu mai era un secret că marea majoritate a oamenilor politici şi a opiniei publice simpatizau cu *Antanta*. Cu toate angajamentele diplomatice anterioare, România nu putea face atunci decît *politica instinctului naţional* [5].

3 B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. V. Antonescu, PC/4-2, nepag. ; B.A.R., Arh. Titu Maiorescu. Msse, III Msse, f. 3-6.

4 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita Arh. M.A.E....), fond 71, România, 1939, General, vol. 7, f. 172-179.

5 B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCXCVI/8.

În septembrie 1939, la două decenii de la *Marea Unire,* România era integrată în sfera alianţelor diplomatice anglo-franceze şi a combinaţiilor sale politice, bi şi multilaterale, conforme cu prevederile Pactului Societăţii Naţiunilor, şi se preocupa deschis de păstrarea *statu quo*-ului său teritorial. Situaţia internaţională era însă deosebit de precară. Răsturnarea raporturilor de forţe pe plan extern, ca urmare a eşecului convorbirilor tripartite de la Moscova şi a încheierii pactului sovieto-german din 23 august 1939 [6], avea să fie *hotărîtoare* pentru acţiunile diplomatice ulterioare ale Bucureştilor.

Analiza situaţiei României la începutul celor două conflagraţii mondiale impune constatarea că neutralitatea reprezenta unica soluţie diplomatică realistă a momentului. Formula neutralităţii, adoptată în cele două Consilii de Coroană, este deci adecvată. Ea avea în vedere *apărarea graniţelor* şi s-a dovedit, aşa cum rezultă din cercetarea documentelor interne şi externe, *activă, condiţionată şi, în măsura posibilului, prevăzătoare,* ea nefiind, deci, una de natură clasică precum în cazurile Elveţiei, Suediei sau Vaticanului. Deciziile guvernului de la Bucureşti, de fiecare dată, au fost impuse de desfăşurarea evenimentelor internaţionale, într-un sens nedorit de România, de lipsa de încredere în angajamentele asumate de Marile Puteri, în fine, de situaţia militară şi strategică a statului.

Marea majoritate a oamenilor politici militau, în 1914, pentru neutralitate ; vocile singulare ale unei beligeranţe alături de *Puterile Centrale* aveau în vedere respectarea clauzelor tratatului din 1883 şi teama de consecinţele unei alianţe cu Rusia. În 1939, *toţi* participanţii la Consiliul de Coroană de la Cotroceni s-au pronunţat pentru neutralitate, unii dintre ei vizînd chiar sensul său absolut.

Interesele şi dorinţa poporului român cereau, în 1914 şi în 1939, o situare în perspectivă a ţării în tabăra *Antantei,* respectiv a *Aliaţilor.* O angajare militară a României în 1914 nu se putea efectua înainte de a obţine de la *Antantă* satisfacerea dezideratului *desăvîrşirii unităţii naţional-statale* [7] şi a unor condiţii favorabile din punct de vedere militar. Situaţia se va repeta în 1939, cînd Bucureştii vor depune eforturi serioase pentru a angaja mai intens Anglia şi Franţa în apărarea hotarelor României Mari. Cercetarea documentelor străine, îndeosebi pe cele provenite de la *Foreign Office,* confirmă decizia oamenilor politici de la Bucureşti de a intra *în tabăra Aliaţilor* [8] atunci cînd vor exista condiţii mai favorabile.

In 1914, respectiv 1939, neutralitatea României era previzibilă. Factorii care concurau la o atare poziţie erau, în primul rînd, de natură obiectivă. Cercurile conducătoare româneşti nu se puteau angaja într-un

---

6 Great Britain, Public Record Office (în continuase se va cita P.R.O.), *Foreign Office* 371/23 840, f. 86 (telegramă nr. 311, de la Bucureşt, R. Hoare către *F. O.).*

7 B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCCVI/8 (telegramă din 1/14 mai 1915, de la Bucureşt, I.I.C. Brătianu către N. Mişu).

8 P.R.O., *F.O.* 371/23 840, f. 173 (telegramă nr. 395, de la Bucureşti, 13 septembrie 1939, R. Hoare către *F.O.).*

război, cu consecințe neprevăzute, ale cărei cauze fiinţau în contradicţiile dintre Marile Puteri, dintre care unele deţineau importante părţi din teritoriul naţional. În al doilea rînd, deciziile Bucureştilor au ţinut con de situaţia militară a ţării : armata era, la începutul ambelor războaie, bunăoară, insuficient dotată cu tehnică militară şi armament. În plus, situaţia strategică a ţării devenea periculoasă în momentul în care unul sau mai mulţi dintre vecinii României ar fi intrat în conflagrafie într-o grupare rivală aceleia din care făcea parte Bucureştiul. Unii dintre vecinii României revendicau părţi din teritoriul nostru naţional, ceea ce nu putea să nu lase urmări asupra deciziilor de politică externă. Aşa cum s-a demonstrat, îndeosebi după 1 septembrie 1939, capacitatea de luptă a armatei române şi-a pus amprenta asupra acţiunilor politice şi diplomatice româneşti [9]. Aceasta nu înseamnă că ţara noastră nu a făcut eforturi pentru dotarea armatei în perioada interbelică. Este însă adevărat că pacifismul şi ataşamentul diplomaţiei României la ideile securităţii colective au fost prioritare, cel puţin pînă în august 1936.

La deciziile din 1914 şi 1939 un rol important l-a jucat opinia publică de care a trebuit să se ţină cont. De asemenea, poziţia geografică şi bogăţiile României, între care petrolul ca rezervă strategică şi materie primă, au influenţat direcţia politicii externe. În fine, am mai putea adăuga neîncrederea pe care diplomaţia Bucureştilor a manifestat-o faţă de politica Marilor Puteri aliate sau aliniate în tabăra adversă ; temerile acestea s-au repercutat uneori decisiv şi şi-au găsit expresia în hotărîrile externe.

Neutralitatea României, proclamată la începutul celui de al doilea război mondial, a şocat în mai mică măsură cercurile politice şi opinia publică internaţională, deşi părea o cezură în raport de perioada anterioară. În fapt, această opţiune diplomatică nu ar putea fi înţeleasă fără analiza evenimentelor internaţionale anterioare, mai ales cele petrecute dincoace de criza renană. Obiectivul major al diplomaţiei Bucureştilor din perioada interbelică — în special în răstimpul cît la conducerea Ministerului Afacerilor Străine s-a aflat Nicolae Titulescu — s-a concentrat asupra unui sistem de securitate colectivă în Europa. România s-a orientat spre puterile occidentale adepte ale *statu quo*-ului european — Franţa şi Anglia — şi s-a opus energic tendinţelor de revizuire a Tratatelor de Pace promovate de Ungaria, Bulgaria, Germania nazistă şi Italia fascistă.

Politica de concesii, adoptată de Anglia şi Franţa şi mai ales acordul de la München au fost momente *hotărîtoare* în ce priveşte atitudinea României.

Enumerăm, mai jos, factorii care au stat la originea neutralităţii româneşti : 1. politica de concesii aplicată de „demonstraţiile occidentale" faţă de puterile revizioniste ; 2. deteriorarea situaţiei politice generale prin eşecul tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice şi încheierea tratatului sovieto-german din 23 august 1939 ; 3. lipsa de eficienţă a sistemului de alianţe al României ca urmare a politicii de conciliere

şi a toleranţei la agresivitatea şi tendinţele expansioniste naziste. Această dezangajare a implicat cele două alianţe regionale de apărare a păcii şi securităţii — *Mica Înţelegere* şi *Antanta Balcanică* — al căror rost în protejarea României nu se mai cere demonstrat. În acest sens să amintim neclaritatea garanţiilor din 13 aprilie 1939 ; 4. politica externă revizionistă a statleor vecine, cu excepţia Iugoslaviei ; 5. eventualitatea, deloc improbabilă, a unui atac combinat germano-bulgaro-ungar ; 6. modelul celorlalte state din Europa faţă de conflictul germano-polon care era, în septembrie 1939, totuşi local.

Politica de neutralitate, atît în 1914—1916 cît şi în 1939—1940, a avut un caracter *binevoitor* [9] faţă de *Antantă*, respectiv faţă de *Aliaţi*. Îndeosebi, în septembrie 1939, România, riscînd represaliile Germaniei, a ajutat moral şi material naţiunea poloneză, ceea ce probează, încă o dată, ataşamentul ei la tabăra *Aliaţilor*, la principiile dreptului internaţional conform cărora o ţară atacată trebuie să fie sprijinită. Faţă de Germania, neutralitatea, cel puţin în perioada ei declarată (6 septembrie 1939 — 29 mai 1940), nu a fost binevoitoare [10], cu toate că România urma să execute prevederile tratatului economic din 23 martie 1939. S-a afirmat, cu temei, că aceste concesii economice au avut loc în nişte circumstanţe care scoteau în evidenţă lipsa de eficacitate a alianţei cu „democraţiile" occidentale, precum şi pericolului subjugării politice. Cu toate acestea, neutralitatea din 1939 a corespuns planurilor *Wilhelmstrasse*-ului de a evita includerea sud-estului european în război. Cît priveşte „profiturile" economice ale României în perioada ambelor neutralităţi, de pe urma comerţului, nu putem să acceptăm astfel de păreri exprimate în unele lucrări străine.

În perioada propriu-zisă a neutralităţii, atît în 1914—1916 cît şi în 1939—1940, Bucureştii au desfăşurat o activitate diplomatică intensă care, în linii generale, a fost corectă cu sine : păstrarea unor bune raporturi cu statele vecine, cu Bulgaria în 1914—1916, tentativele de a încheia pacte de neagresiune cu Ungaria şi U.R.S.S. Se cuvine să amintim că în ambele ipostaze *Foreign Office*-ul a sprijinit îndeosebi ideea creării unei zone neutre [11] în această parte a continentului, chiar dacă, în unele momente, el a condiţionat neutralitatea Bulgariei de concesiuni teritoriale în favoarea Sofiei. Politica României, în această chestiune, a urmărit menţinerea *statu quo*-ului teritorial balcanic. În acest context, diplomaţia română a venit cu o propunere mai realistă. Proiectul Gafencu [12], conceput ca o supraîntărire a *Înţelegerii Balcanice* viza, într-o primă fază, precizarea unei atitudini comune a României, Iugoslaviei, Greciei şi Turciei, succedată de o posibilă cooperare a Ungariei, Bulgariei şi Italiei, căreia i se recunoştea poziţia de lider al grupării.

---

9 Arhiva Ministerului Apărării Naţionale (în continuase se va cita Arh. M.A.N.), fond 5417, Poziţia 276, dosar 99/22, f. 230 ; P.R.O. *F.O.* 371/23 840, f. 149.

10 V. Moisuc, *Diplomaţia...*, passim.

11 Arh. M.A.N., fond 5417, Poziţia 274, dosar 97/20, 1914, f. 17.

12 Arh. Statului Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 270/1939, f. 48-49 (telegramă nr. 67.918, 30 octombrie 1939, Gafencu către Ambasadele din Ankara, Belgrad şi Atena).

Acceptat sau primit cu suspiciune la început de către cei interesați, inclusiv de marile capitale europene, planul constituirii „blocului neutrilor", va sfîrși prin a eșua ca urmare a dezinteresului și îndeosebi a opoziției tuturor puterilor.[13] Reuniunea extraordinară a reprezentanților *Înțelegerii Balcanice*, din 2-4 februarie 1940, afirmînd dorința de a apăra în comun „bunurile supreme" ale statelor semnatare — *dreptul la libertate, la unitate, și la teritoriul național* — a reușit să salveze ideea „blocului", dar evoluția ulterioară a evenimentelor nu a confirmat aceste excelente intenții ; în momentele grele din vara anului 1940 România nu va beneficia de asistența vreuneia dintre țările Antantei Balcanice. nu va beneficia de asistența vreuneia dintre țările *Antanei Balcanice*.

Și în primul și în al doilea război mondial, *Foreign Office*-ul a considerat, din rațiuni multiple, că poziția de neutralitate[14] a României, cel puțin în primele etape ale conflagrațiilor, *era convenabilă Aliaților*. *Quai d'Orsay*-ul a optat, dimpotrivă, pentru o beligerantă imediată a Bucureștilor, dar a sfîrșit prin a adera la punctul de vedere al Londrei.

Factorii rus și sovietic au jucat, în cadrul ambelor neutralități, un rol important în deciziile României. Dacă între 1914—1916 poziția diplomației țariste[15] a creat numeroase probleme acțiunilor guvernului I. I. C. Brătianu, după 1 septembrie 1939 politica U.R.S.S.-ului, ca urmare a acordului din 23 august, a neliniștit profund România, care era interesată în păstrarea fruntariilor naționale. Aprobînd, inițial, neutralitatea Bucureștilor, Moscova a imputat țării noastre că a ajutat Polonia și a ridicat problema frontierei comune[16] într-un moment în care principalele eforturi trebuiau canalizate împotriva agresiunii fasciste. Aici aflăm una din principalele cauze ale eșecului neutralității României din anii celui de al doilea război mondial.

Din punct de vedere al rezultatelor, numai neutralitatea din 1914—1916 a luat sfîrșit prin situarea României în tabăra *Antantei*, așa cum cereau interesele și dorința poporului nostru. În august 1916 România a intrat în războiul *unității naționale*, încununat de realizarea *Marii Uniri*. Este adevărat că, la un moment dat abandonată de *Aliați*, țara noastră s-a văzut nevoită să încheie pace cu *Puterile Centrale*, dar desfășurarea generală a ostilităților a fost favorabilă, în final, realizării visului de aur al românilor : *desăvîrșirea statului național unitar*. Nu trebuie omis nici faptul că în anii primului război mondial țara noastră a beneficiat de serviciile unuia din marii săi fii : I. I. C. Brătianu, om politic cu un remarcabil simț al realităților.

Neutralitatea din anii 1939—1940, previzibilă încă din 1938, s-a conturat, de asemenea, în acțiunile unor cunoscuți oameni politici : Ar. Călinescu, Gr. Gafencu, Gh. Tătărăscu. Imediat după Anschluss, Ar. Călinescu definea sensul politicii noastre externe în termenii următori :

13 Gh. Buzatu, *Al doilea război...*, p. X.

14 P.R.O., *F.O.*, 371/23 840, f. 149 (telegramă nr. 560, de la Londra, 7 septembrie 1939, *F. O.* către Eric Phipps).

15 B.C.S., fond N. Filodor, CCCXXCVI/8 (telegramă nr. 472, 16/29 aprilie 1915, de la Londra, N. Mișu către I.I.C. Brătianu).

16 Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 90, 1940, f. 44.

„România trebuie să facă politică nu sentimentalism. Nu putem fi nici cu ruşii, nici cu germanii. Atitudinea noastră trebuie să fie *netă, demnă, independentă*“ [17].

România, influenţată de noul curs al relaţiilor sovieto-germane şi de creşterea agresivităţii Ungariei şi Bulgariei, a trebuit să-şi restructureze intregul ei sistem defensiv naţional. Între diplomaţia Bucureştilor şi cea anglo-franceză au existat disonanţe în ceea ce priveşte tratarea obiectivului general, de aici diferenţierea căilor de materializare. Pentru Paris şi Londra frontul balcanic a apărut iniţial ca destul de important şi a sfîrşit în primăvara lui 1940 ca secundar, ceea ce explică şi un anume „dezinteres“ al cancelariilor respective.

Analiza neutralităţii României din anii 1939 şi 1940 confirmă că se urmărea astfel crearea condiţiilor apărării independenţei, suveranităţii şi integrităţii teritoriale, păstrarea ţării în afara conflictului mondial, precum şi amînarea oricăror discuţii în problemele teritoriale.

Neutralitatea nu a făcut abstracţie de obiectivele şi principiile fundamentale ale politicii externe anterioare şi a răspuns imperativelor istorice ale momentului. Ea reprezenta o formulă care nu distona cu nici una din obligaţiile internaţionale ale României. Trebuie precizat, în acest sens, că neutralitatea nu era un act de compromis sau de concesie şi nu reprezenta nici o „oscilare“ între cele două blocuri beligerante. Neutralitatea a demonstrat că, în anii 1939 şi 1940, milie naţiuni, rupte de angrenajul *normal* de asistenţă internaţională, n-au reuşit să promoveze politica pe care ar fi vrut-o, ci a fost, pur şi simplu, antrenate în jocul Marilor Puteri.

România, urmărind păstrarea integrităţii sale teritoriale şi a păcii europene şi integrată în angrenajul diplomatic franco-englez şi al înţelegerilor sud-est europene, s-a păstrat neclintită, cîtă vreme Franţa n-a căzut, Anglia nu a fost alungată din Europa, iar Cehoslovacia şi Iugoslavia n-au fost anihilate. Din acel moment, atitudinea sa politică a fost *impusă de împrejurări,* în condiţiile izolării depline a ţării, şi a cerut maximă prudenţă diplomatică Bucureştilor.

Starea de neutralitate oferea ţării noastre posibilitatea să-şi menţină forţele intacte, în aşteptarea unor condiţii externe mai favorabile. Privită prin perspectiva evenimentelor din perioada următoare neutralitatea din 1939 şi 1940 nu şi-a atins decît parţial obiectivele. Dar, în septembrie 1939 era greu de prevăzut desfăşurarea evenimentelor şi a cîştiga timp oferea, oricum, o şansă de a supravieţui.

Perioada discutată a confirmat, încă o dată, că poziţia geografică a provocat poporului nostru mari dificultăţi politice evenimentele din iunie, august şi septembrie 1940, fiind, credem, o ultimă fază de dezagregare a integrităţii teritoriale a României. La acea dată, ţara noastră, supusă unor acţiuni concertate şi concentrice şi pusă în faţa unor ultimatumuri sau dictate, a fost victima poftelor teritoriale ale vecinilor şi sub presiunea Germaniei şi a Italiei a cedat. Se întîlnesc puţine cazuri

17 V. F. Dobrinescu, *Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumäniens (1919—1940,* în *AIIAI,* XVII, 1980, p. 100.

în istorie ca un stat să fi fost obligat să cedeze vecinilor săi, de trei ori, *părți din teritoriul național* fără să se lupte. România a recurs la această ultimă și dureroasă soluție, oricît de mari erau suferința și nedreptatea istorică.

Evoluția evenimentelor ulterioare avea să confirme că participarea României, potrivit alianțelor sale tradiționale și sentimentelor majorității copleșitoare a poporului, la războiul contra Germaniei naziste, nu numai că era imposibilă, ci, forțată cum era de *împrejurările generale*, țara ajunsese în postura de a lupta între anii 1941 și 1944 alături de *Axă* și împotriva *Marilor Aliați*.

Politica de neutralitate, proclamată de România în septembrie 1939, a însemnat *o încercare de supraviețuire* care, în împrejurările de atunci, avea să fie, datorită politicii aMrilor Puteri, sortită eșecului iminent. Nu orientarea spre *Reich*, ci dorința de a evita subordonarea politică și economică a țării de către imperialismul german și de a apăra frontierele naționale de politica revizionistă a unor state vecine a stat la baza politicii neutraliste promovată de București. Neutralitatea a fost urmată de nonbeligeranță care a fost succesiv abandonată în decurs de un an de zile, ceea ce avea să-i afecteze grav independența și suveranitatea națională.

ROMANIA'S NEUTRALITY IN 1914—1916 AND 1939—1940 : A COMPARATIVE STUDY

S u m m a r y

We are dealing, comparatively, with Romania's neutrality in 1914—1916, respectively 1939—1940 with special reference to a series of similitudes and differences between the two decisive moments in the Romanian' modern history. We consider the neutrality, in its two hypostases, to have answered the requirements of the age ; it was, to put it shortly, the best political solution at the time. At the end of the 1914—1916 neutrality Romania was waging the war of her national unity -in 1918 the Great Union was achieved. In 1939—1940, the Romanian diplomacy proposed to defend the Great Union and the neutrality it declared in September 1939 was meant to diplomatically defend her territorial independence and integrity. The policp of neutrality Romania proclaimed in September 1939 was an attempt an national survival specific which, under those circumstances, was doomed to imminent failure because of the policp of the Great Powers.

ASPECTE ALE LUPTEI ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII CAPITALISTE ŞI A PERICOLULUI FASCIST DUSE DE FORŢELE DEMOCRATICE DIN JUDEŢUL BOTOŞANI SUB CONDUCEREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

GHEORGHE MEDIAN

La numai trei ani de la crearea sa, în primăvara anului 1924, Partidul Comunist Român era scos în afara legilor. Constrîns să acţioneze în condiţiile deosebit de grele ale ilegalităţii P.C.R., a fost nevoit să găsească o rapidă rezolvare unor probleme de extremă importanţă între care reorganizarea propriilor rînduri, găsirea celor mai eficiente mijloace de îmbinare a muncii ilegale cu cea legală spre a-şi putea spune punctul de vedere în cele mai complexe probleme care frămîntau societatea românească şi a putea organiza şi conduce cu succes lupta proletariatului şi a celorlalte categorii de exploataţi împotriva exploatării capitaliste, pentru drepturi şi libertăţi democratice.

Aceste probleme au stat şi în faţa comuniştilor botoşăneni, care în condiţiile prigoanei dezlănţuite de autorităţi au desfăşurat o amplă activitate de organizare a luptei muncitorilor, ţăranilor, tineretului, de creare a unor noi secţiuni ale P.C.R. şi ale organizaţiei revoluţionare de tineret, de orientare a membrilor de partid asupra situaţiei economice şi social-politice interne şi internaţionale, de organizare a unor comitete de ajutoare a deţinuţilor comunişti şi a familiei lor etc.

Din cauza slabei dezvoltări economice a judeţului şi implicit a existenţei unui proletariat puţin numeros [1], acţiunile comuniştilor botoşăneni se vor canaliza în primul rînd în direcţia lămuririi maselor largi şi atragerii lor la programul şi ţelurile partidului. Acordînd o atenţie deosebită muncitorimii, partidul a trasat în acelaşi timp comuniştilor sarcina de extremă importanţă a organizării şi conducerii luptei ţărănimii împotriva moşierimii şi burgheziei sătești, element esenţial în acţiunea de făurire a alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea, chezăşia victoriei tuturor celor asupriţi împotriva exploatării.

Pentru atingerea acestui obiectiv Partidul Comunist Român a iniţiat încă din anul 1923 o intensă acţiune de propagandă la sate, acţiune pe care autorităţile burghezo-moşiereşti au căutat să o împiedice prin toate mijloacele de care dispuneau. Astfel la 3 ianuarie 1924 Prefectura judeţului Botoşani aducea la cunoştinţă administratorilor de plasă, po-

1 În anul 1926 existau în oraşul şi judeţul Botoşani 1178 lucrători, 1289 muncitori şi 852 ucenici, cf. Buletinului Camerei de Comerţ şi Industrie, Botoşani, 1926, nr. 10, p. 10.

liției și jandarmeriei, conținutul unei adrese din partea Ministerului de Interne în care se arăta că : „în ziua de 1 decembrie a avut loc la sediul Partidului Comunist o ședință a șefilor de grupe clandestine la care s-a hotărît să se trimită instrucțiuni în mai multe centre țărănești de la sate, cu scopul de a înființa secțiuni politice țărănești în unire cu comuniștii. De asemenea s-a mai hotărît „să se instituie cu concursul membrilor muncitorești din sindicate și fabrici o săptămînă roșie de propagandă comunistă prin comune“ [2].

Comunicînd această informație, prefectul indica să se ia măsuri urgente de combatere a oricărei propagande în comunele județului, insitînd în promul rînd asupra întăririi vigilenței organelor polițienești.

Cu toate măsurile luate, acțiunile propagandistice inițiate de comuniștii botoșăneni în satele județului au fost numeroase, fapt recunoscut de autorități care își exprimau îngrijorarea că „mișcarea socialistă... comunistă... începe să ia proporții [3].

O activitate susținută pe linia propagandei comuniste s-a desfășurat în comuna Ștefănești unde, în anul 1924 poliția a descoperit existenței unui club muncitoresc intitulat „Aurora“ pe lîngă care funcționa și un cerc de lectură, precum și a unui cerc cultural al tineretului socialist purtînd aceeași denumire. Descinderea făcută la clubul muncitoresc „Aurora“ a dus la descoperirea unor broșuri comuniste între care „Un an de la revoluția rusească“, „Calendarul muncii“, „Sindicatele muncitorești“, „Ce e cazarma ?“, „Karl Marx“, și a unei bogate corespondențe. Cercetările făcute au stabilit că, sub forma unor șezători și ședințe ținute de trei ori pe săptămînă, aici se desfășura o intensă propagandă comunistă, ceea ce va determina autoritățile să închidă acest club [4].

De asemenea, autoritățile polițienești au dispus desființarea cercului cultural al tineretului socialist „Aurora“ care „în șezători“ ce se țin de două ori pe săptămînă, face o intensă propagandă comunistă și împrăștie aceste idei în pătura rurală“ [5]. Ancheta desfășurată a stabilit că acest cerc funcționează din anul 1908, avînd un număr de 416 membri și că dispune de o bibliotecă de 8002 volume pe care le împrumută gratuit pentru lectură de trei ori pe săptămînă [6]. Totodată s-a descoperit că „acest cerc are legături cu tineretul socialist din București, fapt care a determinat pe numiții să strîngă pentru comuniștii arestați la Jilava, suma de 750 lei pe care i-a expediat pe adresa acestui tineret“ [1].

Tot în anul 1924 se constată o activitate intensă și în mișcarea sindicală botoșăneană. Reorganizate sub firma „Generala“ sindicatele vor iniția un mare număr de acțiuni de masă, culturale, vor constitui bi-

2 Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dos. 17, confidențial/1924, fila 7.

3 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dos. 1933, f. 1.

4 Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dos. 17, confidențial/1924, fila 362.

5 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dos. 1934, fila 60-61.

6 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dos. 1935, f. 1-2.

7 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dos. 1934, f. 60-61.

blioteci frecventate de muncitori și salariați și vor iniția ședințe cu caracter progresist“ [8].

Un rol important în organizarea unor acțiuni de către sindicatele botoșănene l-au avut comuniștii, mai ales după ilegalizarea partidului din 1924, motiv pentru care erau mereu suspectați de autorități. Astfel cu ocazia unei descinderi făcute la locuința lui V. Adiaconiței în preajma zilei de 1 Mai 1924 au fost găsite 12 ziare cu caracter comunist intitulate „Muncitorul în alimentație“ trimise de Consiliul General Unitar al Uniunii Sindicatelor din București, în scopul de a fi distribuite în ziua de 1 Mai la serbările muncitorești care urmau să aibă loc [9].

În legătură cu V. Adiaconiței, o notă informativă a Poliției Botoșani către Prefectură, din 11 iunie 1924, îl indică drept „șeful Partidului comunist din localitate“ [10].

Încercînd să combată mișcarea revoluționară din rîndul sindicatelor, poliția face dese descinderi la sediile acestora, terminate de multe ori cu confiscarea unui bogat material propagangandistic. Astfel cu ocazia unei descinderi făcute în luna august 1924 la Secțiunea Societății Generale a funcționarilor comerciali din Botoșani, au fost confiscate două scrisori adresate comunistului I. Pălărieru, membru al acestei secțiuni, una din Focșani, de la Cercul cultural muncitoresc de studii sociale și una din Cluj de la Uniunea muncitorilor în îmbrăcăminte din România, prin care acesta „era pus la curent cu mersul mișcării comuniste de la centru“ și era îndrumat să formeze o grupare comunistă în localitate. Au fost confiscate de asemenea 72 de broșuri, între care una intitulată „Omul liber“, donate acestei secțiuni cu scopul „de a o preface într-un club comunist“. Ținînd cont de acestea, ca și de faptul că „aici se face propagandă comunistă în mod clandestin la ședințele și consfătuirile secrete ce se țin“ [11] poliția va ordona dizolvarea acestei secțiuni.

Trecerea Partidului comunist în ilegalitate, scindarea sindicală, precum și măsurile represive luate de autorități au jucat un rol negativ în desfășurarea ulterioară a activității revoluționare a muncitorimii botoșănene, ca de altfel a întregii noastre clase muncitoare. Această activitate a continuat însă, manifestîndu-se mai ales prin organizarea unor acțiuni de propagandă, prin răspîndirea de ziare și alte publicații editate de partid prin înființarea unor organizații legale, semilegale sau ilegale conduse și îndrumate de partid.

Autoritățile, veșnic în alertă, vor căuta în acești ani să împiedice orice încercare de acțiune a muncitorimii botoșănene. Astfel în anul 1928, conformîndu-se ordinului primit din partea Ministerului de Interne, Prefectura județului Botoșani ordonă luarea de măsuri pentru contracararea grevei proiectate de Sindicatele Unitare pentru data de 8 sau

8 Idem, dos. 6417, fila nr. 7.
9 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dos. 1933, f. 29.
10 Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dos. 17, confidențial/1924, f. 219.
11 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dos. 6420, fila 1.

9 octombrie, în semn de protest contra procesului comuniștilor [12]. O lună mai tîrziu, poliţiile Botoşani şi Hîrlău sînt puse în stare de alertă, cerîndu-li-se luarea de măsuri urgente pentru împiedicarea organizării unor adunări de comemorare a 11 ani de la Revoluţio din Octombrie, comemorări pe care intenţionau să le ţină Sindicatele Unitare, membri P.C.R. şi mişcării comuniste de tineret [13].

Măsurile luate de autorităţi au făcut ca aceste acţiuni să nu poată fi organizate. Ele nu au putut însă stăvili activitatea propagandistică desfăşurată de comuniştii botoşăneni, în special în direcţia difuzării unor ziare editate de partid. Astfel într-o notă informativă a Siguranţei către Prefectura Botoşani se arată că „în oraş au fost confiscate un număr de 11 exemplare din ziarul „Apărătorul proletar" numărul 4 din luna iunie 1929" [14].

Activitatea comuniştilor botoşăneni s-a accentuat în anii marii crize economice de supraproducţie care a lovit cu o forţă pustietoare industria, agricultura, sistemul de credit, pieţele, finanţele şi comerţul din acest colţ de ţară, determinînd scăderea nivelului de producţie, ruinarea micilor comercianţi şi meşteşugari, creşterea şomajului, scăderea salariilor şi alte fenomene specifice acestei crize.

În legătură cu criza industrială, într-o lucrare apărută în acei ani de la Botoşani se arăta „Industriile aproape au dispărut, fabricile de spirt nu mai lucrează şi multă avuţie ni se pierde. Morile şi-au redus activitatea la strictul necesar, iar celelalte industrii tînjesc din lipsă de capital, dobînzi mari, lipsă de debuşee" [15]. Industria zahărului reprezintă prin marea fabrică de la Ripiceni, suferă din lipsa de vînzare a produselor [16].

„Majoritatea materiilor prime sînt de loc ori mai scumpe ca-n timpul normal. Industria metalurgică, odată în floare în regiunea noastră astăzi lîncezeşte... industria casnică duce lipsă de cumpărături din cauza preţurilor urcate şi a materiilor prime" [17].

O situaţie similară se constată şi în agricultura judeţului unde „demoralizarea a cuprins pe toţi agricultorii din cauza marii deprecieri a preţurilor" [18].

Consecinţele crizei economice s-au repercutat dureros în primul rînd asupra situaţiei muncitorilor, dar şi a celorlalte categorii de oameni ai muncii, ţărani, intelectuali, funcţionari, mici comercianţi, meseriaşi, faţă de care guvernele ţării n-au manifestat nici cea mai mică grijă.

În anii crizei economice, conform tacticii indicate de partidul comunist, comuniştii botoşăneni au organizat nuclee comuniste în între-

12 Arhivele Statului Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dos. 223/1928, fila 1.
13 Idem, dos. 11/1929, p. 15.
14 Tiberiu Crudu, Schiţă monografică a oraşului Botoşani, Botoşani, 1932, p. 58-59.
15 Idem.
16 Schiţă monografică a oraşului Botoşani, Botoşani, 1932, p. 74 .
17 Idem, p. 76.
18 Idem, p. 58.

prinderi, au desfăşurat o intensă activitate de propagandă a ideilor partidului în rîndul muncitorilor, ţăranilor şi altor categorii de exploataţi, au editat şi răspîndit broşuri şi manifeste, chemînd la luptă hotărîtă împotriva exploatării capitaliste şi încercării claselor exploatatoare de de a ieşi din criză pe seama maselor populare.

Astfel, la 30 ianuarie 1930, poliţia din Botoşani a descoperit un nucleu comunist format din 4 persoane, care a şapirografiat şi răspîndit în oraş manifeste cu caracter comunist [19]. În anul următor, au fost descoperite manifeste incendiare intitulate „Deşteptarea ţărănească" în tîrgul Ştefăneşti şi în satele din jurul acestuia [20]. Tot acum se înregistrează şi numeroase acţiuni organizate de sindicate, în special de Sindicatul frizeriilor din Botoşani împotriva nerespectării de către patroni a orarului de muncă şi a salariilor prea mici [21].

Lupta muncitorilor botoşăneni a cunoscut un avînt mai puternic în ultimii ani ai crizei, pe măsura înrăutăţirii condiţiilor de muncă şi de viaţă. Într-un raport al organizaţiei Botoşani a P.C.R. din 1932 se arată între altele ; Branşa tipografică a ajuns la noi să fie persecutată în ultimul grad. Din cei 20 de lucrători şi ucenici, 6 se plimbă fără lucru. La tipografia Marcovici lucrătorii care refuză să lucreze peste orele de program (12) sînt etichetaţi drept comunişti şi concediaţi. La tipografia Zaidman, din 12-15 lucrători au mai rămas 3, din care 2 lucrează permanent iar unul 3 zile pe săptămînă, patronul nu plăteşte integral salariile. Acelaşi lucru îl aplică şi patronii frizeriilor care nu respectă nici orarul normal, silindu-şi angajaţii să lucreze pînă la 12 noaptea. „Totodată se sublinia că la fabrica de lenjerie „Hercules" din 200 de lucrători mai lucrează 40-50, iar salariile le-au fost reduse cu 10%. Mulţi lucrători vin doar 2-3 zile pe săptămînă la lucru. Se practică sistemul amenzilor pentru întîrzieri în timpul lucrului sau respingerea propunerilor deocheate ale patronului [22].

O situaţie asemănătoare se constată şi în rîndul brutarilor care exasperaţi se vor adresa prefectului, cerînd intervenţia acestuia pentru a pune capăt abuzurilor patronilor. În plîngerea lucrătorilor brutari se spunea printre altele : „Cerem respectarea repaosului duminical, care este în toate oraşele din ţară, dar aici la noi nu se respectă de la un timp... repaosul nostru este prevăzut de duminică dimineaţa de la ora 6, pînă luni dimineaţa la ora 6 cînd începem iarăşi lucrul, dar patronii lucrează duminica pînă tîrziu şi seara încep lucrul la ora 12 noaptea [23]. Arătînd aceste lucruri, cei 30 de semnatari ai petiţiei solicită prefectului să ordone afişarea pe uşa fiecărei brutării, respectarea repaosului duminical.

Înrăutăţirea situaţiei maselor a atras după sine intensificarea luptei acestora. În vederea organizării lor, comuniştii botoşăneni vor înfiinţa

19 Arh. Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecţia 50, dosar 1997, f. 8-9.
20 *Ibidem.*
21 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecţia 50, dosar 6417, f. 7.
22 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecţia 50, dos. 1752, f. 125.
23 Arhivele Statului Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 172/1932, f. 27.

noi nuclee comuniste [24], în cadrul întreprinderilor, (sindicatelor, funcționarilor și altor categorii de angajați) celule U.T.C. [25], comitete ale Ajutorului Roșu, precum și comitete ale Blocului Muncitoresc Țărănesc [26].

Demn de remarcat este succesul propagandei desfășurate de comuniști în satele județului. Ea s-a manifestat mai ales prin răspîndirea de broșuri și manifeste ale partidului și prin organizarea unor comitete ale B.M.T., între care cel din comuna Mînăstireni [27].

Amploarea acțiunii desfășurate în mediul rural este demonstrată între altele de o adresă a Preturii plasei Botoșani către Prefectură, din care reese că în luna aprilie a anului 1932, la locuitorii Constantin Sîrghie și Constantin Bordeianu din satul Costești, comuna Răchiți au fost găsite un număr de 73 broșuri cu caracter comunist [28].

Activitatea comuniștilor botoșăneni, lupta muncitorimii de aici s-a manifestat cu putere în ultimul an al crizei economice, cînd la Botoșani și Dorohoi au fost organizate numeroase consfătuiri ale organizațiilor profesionale în care s-au votat moțiuni de protest împotriva vieții grele, a scumpetei, reducerii salariilor, cerîndu-se scăderea datoriilor, timbrului de pîine, respectarea repaosului duminical etc. Acțiunile de luptă ale muncitorimii au crescut în intensitate mai ales ca urmare a participării comuniștilor botoșăneni la Conferința organizației de partid din Atelierele Nicolina Iași de la începutul anului 1933, în cadrul căreia s-a stabilit necesitatea ca membrii partidului să întărească și să lărgească legăturile cu masele de ceferiști, muncitori organizați și neorganizați. Conferința a stabilit de asemenea necesitatea orientării organizațiilor de partid și sindicale spre mobilizarea muncitorilor împotriva reducerii salariilor, a concedierilor, a scumpetei și terorii, spre popularizarea grevei combinate cu ocuparea atelierelor, spre lărgirea luptelor de zi cu zi cu lupta generală împotriva regimului burghezo-moșieresc [29].

Între acțiunile muncitorilor botoșăneni se remarcă mitingurile de solidaritate cu lupta ceferiștilor și de protest împotriva stării de asediu ce a avut loc în zilele de 4-6 februarie 1933 la Dorohoi [30], precum și grevele succesive ale angajaților fabricii de lenjerie „Hercules" îndreptate împotriva intenției patronilor de a recurge la noi concedieri [31]. A avut loc deasemenea acțiuni lae pensionarilor și ale meseriașilor de diferite categorii din Dorohoi [32], și Botoșani. În legătură cu aceștia din urmă, un ziar botoșănean nota: „Se știe că meseriașii n-au de lucru... îi vezi pe la toate răspîntiile livizi, cu fețele supte, gîndindu-se că în

24 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar 1997, f. 8010.
25 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 61, fila 2.
26 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar 1752, f. 132.
27 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar. 1752, f. 131.
28 Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 121, confidențial/1932, fila 116.
29 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 165, fila nr. 92.
30 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 963, fila nr. 58.
31 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar 6417, fila nr. 15.
32 Vestitorul, Botoșani, nr. 174, 18 februarie 1933.

oraș stau degeaba, iar acasă îi așteaptă sărăcia cu masa întinsă [33]. Sînt consemnate acum și acțiuni ale altor categorii de angajați între care învățătorii nemulțumiți de reducerea continuă a salariilor și funcționarii afectați de aceeași măsură.

Reprezentantul învățătorilor din județul Dorohoi la Adunarea președinților asociațiilor regionale și județene ale învățătorilor ținut la București la 21 ianuarie 1933, a protestat în numele celor pe care-i reprezenta față de reducerea continuă a salariilor învățătorilor, cerînd guvernului să curme o asemenea stare de lucruri [34]. La rîndul lor funcționarii botoșăneni întruniți la 17 iulie 1933 la sediul Societății Generale — Uniunea funcționarilor particulari din România — Secția Botoșani au protestat împotriva nerespectării de către patroni a orarului de muncă și repaosului săptămînal [35].

Avîntul economic de după criză, n-a putut să cuprindă toată capacitatea de producție, șomajul continuînd să fie o realitate crudă pentru zeci de mii de oameni ai muncii. Acest lucru este constatat din plin și în județul Botoșani, unde în anul 1934 multe întreprinderi lucrează sub capacitatea normală, la unele făcîndu-se chiar noi concedieri. Astfel la fabrica de zahăr Ripiceni sînt concediați în primăvara acestui an 150 de muncitori și funcționari din cei 375 cîți existau în total [36].

În același timp exploatarea capitalistă se accentuiază și ea, manifestîndu-se mai ales prin nerespectarea programului de lucru de 8 ore [37], scăderea salariilor [38], menținerea sistemului amenzilor etc. De asemenea se constată și cazuri de exploatare a minorilor, așa cum se întîmplă la fabrica de jucării „Teddy" din Botoșani, unde fetițe de 10-15 ani, lucrează 12 ore pe zi pentru un salariu infim de șase lei [39]. Zugrăvind acest aspect al exploatării capitaliste, ziarul „Clopotul" nota : „Felul cum sînt exploatați ucenicii în diverse ateliere constituie un scandal strigător la cer. Copii nevinovați de 10-13 ani ce n-au avut norocul să aibă părinți burghezi, nici parveniți, sînt chinuiți de la 6 dimineața pînă noaptea tîrziu, obligați să presteze tot felul de treburi grele care numai cu meseria n-au nimic comun. Supuși la tot felul de umilințe, batjocoriți și bătuți crîncen la tot pasul... de mici sînt degradați și robiți. Copiii aceștia din cauza răului tratament la care sînt supuși, au fețele supte, fără pic de viață și mîine vor îngroșa în cel mai bun caz cortegiul flămînzilor și al tuberculoșilor [40].

Lupta muncitorimii botoșănene împotriva exploatării capitaliste în anii următori crizei economice s-a desfășurat sub egida sindicatelor profesionale locale în rîndul cărora, conform tacticii recomandate de partid, comuniștii au desfășurat o amplă activitate mobilizatoare. Muncitorii

33 Drumul nostru, Dorohoi, an I, nr. 2, 12 ianuarie 1933.
34 Dimineața, nr. 9363, 24 ianuarie 1933.
35 Clopotul, an I, nr. 4, 21 iulie 1933.
36 Clopotul, an II, nr. 31, 20 aprilie 1934.
37 Clopotul, an II, nr. 35, 18 mai 1934.
38 Clopotul, an II, nr. 29, 6 aprilie 1934.
39 Clopotul, an II, nr. 29, 6 aprilie 1934.
40 Clopotul, an I, nr. 5, 28 iulie 1933.

din Botoşani au organizat în 1934 un mare număr de manifestaţii de stradă urmate de greve, cerînd respectarea drepturilor constituţionale şi încetarea ofensivei patronale. Cei mai activi au fost angajaţii fabricii de lenjerie „Hercules" care în repetate rînduri s-au adresat Camerei de Muncă, protestînd contra situaţiei grele pe care o îndurau [41]. Nesatisfacerea revendicărilor acestora va duce la izbucnirea unei greve în timpul căreia muncitorii au cerut între altele şi îndepărtarea directorului fabricii, Waldhause, care manifesta o vădită atitudine reacţionară şi antisemită [42]. Tot în acest an au declarat grevă brutarii din Botoşani, cerînd mărirea salariilor, desfiinţarea lucrului de noapte şi respectarea repaosului duminical [43]. Acţiuni de protest urmate de încetarea lucrului au iniţiat şi funcţionarii din magazinele oraşului Botoşani, cea mai impresionantă fiind cea din ziua de 23 aprilie 1934 cînd funcţionarii au organizat pichete de grevă în faţa tuturor magazinelor din oraş [44].

În vederea contracarării ofensivei patronale, comuniştii botoşăneni au căutat necontenit noi mijloace de acţiune. În acest sens a fost creată o organizaţie pentru apărarea intereselor profesionale ale meseriaşilor şi muncitorilor din fabricile „Hercules", „Aurora", „Teddy" [45]. La rîndul lor, funcţionarii din cadrul secţiei Botoşani a Uniunii funcţionarilor au lansat un apel către asociaţiile funcţionăreşti din mai multe oraşe ale Moldovei pentru a participa la un Congres regional funcţionăresc, în cadrul căruia să se stabilească cele mai eficiente modalităţi de acţiune [46].

Un mijloc extrem de eficient de stimulare şi orientare a luptei maselor populare folosit de partidul comunist în aceşti ani l-a constituit presa. Prin cele peste 300 publicaţii editate de partid în perioada anilor 1933—1938, a fost desfăşurată o amplă campanie de demascare a exploatării capitaliste şi a pericolului fascist care ameninţa libertatea şi independenţa naţională a României. În mobilizarea muncitorimii şi celorlalte pături sociale exploatate lua lupta împotriva exploatării capitaliste şi pericolului fascist, un rol deosebit l-a jucat presa antifascistă botoşăneană editată între anii 1933—1937.

Primul dintre ziarele antifasciste botoşănene — „Clopotul" — editat de Scarlat Callimachi, membru al P.C.R., membru al Comitetului Naţional Antifascist, a apărut la 30 iunie 1933. Sub semnătura lui Scarlat Callimachi şi a unor iluştri colaboratori, între care N. D. Cocea, Petre Constantinescu-Iaşi, Tudor Arghezi, T. T. Braniştе, Ilie Pintilie şi alţii, au apărut în „Clopotul" articole virulente la adresa exploatării clasei muncitoare şi mai ales la ascensiunea favorizată de cercurile conducătoare reacţionare a Gărzii de Fier în viaţa politică a României.

Ziarul s-a constituit şi într-o redută de apărare a muncitorimii botoşănene, a cărei situaţie extrem de grea a prezentat-o în multe rînduri, cerînd insistent luarea de măsuri în vederea îmbunătăţirii condiţiilor de

41 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar. 159, fila 13.
42 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecţia 50, dosar 6617, fila 7.
43 *Ibidem.*
44 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 159, fila 13.
45 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 158, fila 461.
46 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 159, fila 13.

viață și de muncă a acestora. Această atitudine n-a putut fi pe placul autorităților, care au acționat în repetate rînduri în judecată pe directorul Publicației [47], și în cele din urmă au dispus interzicerea apariției ziarului în decembrie 1934.

Lupta începută de „Clopotul" n-a fost însă abandonată. În anii următori ziarul a reapărut schimbîndu-și succesiv numele în „Raza", „Soarele", „Valul", „Torța", „Horia", „Cloșca", „Steagul", „Glasul nostru" pînă în 1937 cînd, în condițiile înăspririi cenzurii și altor mijloace de constrîngere și-a încetat apariția.

Influența presei antifasciste asupra maselor de exploatați din județul Botoșani s-a concretizat în primul rînd în inițierea organizării în rîndurile muncitorilor, tineretului, elevilor, a unor organizații antifasciste. Astfel, în 1933 se consemnează la Botoșani strîngerea unor liste de adeziune la formarea unui comitet antifascist [48], iar în anul următor existența unei organizații antifasciste cu sediu permanent [49]. În același timp a luat ființă și un comitet antifascist al tineretului [50] și un grup antifascist al elevilor care redactează și o revistă antifascistă bilunară [51].

Tot pe linia luptei împotriva fascismului, își continuă activitatea în județul Botoșani o serie de organizații create de P.C.R. între care, „Ajutorul Roșu", organizație care-și extinde activitatea, cooptînd noi membri din rîndul muncitorilor, meseriașilor, funcționarilor, precum și din rîndul locuitorilor din satele județului. Astfel, în 1934 a luat ființă Comitetul de plasă al Ajutorului Roșu al uteciștilor din Plasa Hîrlău, care a stabilit legături cu organizația tineretului din Iași „în vederea colectării unor sume de bani pentru ajutorarea deținuților politici și a face propagandă în fabrici și printre țărani, primind drept material subversiv de propagandă ziarul „Descătușarea" [52].

Creșterea valului revoluționar, a acțiunilor tot mai numeroase inițiate de partidul comunist la Botoșani, a dus la intensificarea măsurilor de urmărire luate de organele poliției și siguranței. Cu toate acestea, în septembrie 1936 au fost descoperite lipite pe stîlpii de lumină electrică din orașul Botoșani „manifeste și broșuri cu caracter atițător, semnate Uniunea Tineretului Comunist Român" [53]. De asemenea, au fost descoperite cincizeci de tichete cu îndemnuri comuniste lipite pe stîlpii de telegraf și lumină electrică și pe gardurile din centrul orașului și cartierele mărginașe [54].

Cu ocazia unor percheziții făcute de organele poliției din Botoșani în noaptea de 31 octombrie — 1 noiembrie 1936 la locuințele unor persoane bănuite de activitate comunistă, au fost descoperite o serie de bro-

47 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar 1997, fila 10.
48 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar 1997, fila 10.
49 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 159, fila 13.
50 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 158, fila 461
51 *Ibidem.*
52 Arhiva Cancelariei C.C. al P.C.R., Colecția 50, dosar 1997, fila 10.
53 Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 98/1936, fila 43.
54 Arhivele Statului Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 99, confidențial/1936, fila 16.

şuri între care „Clasa muncitoare împotriva fascismului" de Gh. Dimitrov, „Front unic de luptă pentru pace, precum şi două manifeste „Către muncitorii şi ţăranii din România" şi „Proletari din toate ţările, uniţi-vă contra tulburărilor fasciste, pentru pace şi libertăţi" semnate de C.C. al P.C.R. din România din iunie 1936 [55].

O activitate susţinută au continuat să desfăşoare sindicatele profesionale a căror activitate, ca urmare a acţiunilor iniţiate de comunişti s-a radicalizat tot mai mult. Cel mai activ sindicat profesional din Botoşani a fost sindicatul „Textile, îmbrăcăminte, pielărie". Într-o notă informativă a Poliţiei către prefectul judeţului Botoşani din 23 decembrie 1936, se arată referitor la activitatea acestui sindicat că „la reuniunile membrilor acestuia, întruniţi sub „Frontul comun" se face propagandă subversivă contra statului". Percheziţiile făcute la locuinţele unor membri ai acestui sindicat au dus la descoperirea unor manifeste şi broşuri revoluţionare cu caracter „comunist" determinînd arestarea a 13 persoane care au fost deferite justiţiei. [56]

Un alt sindicat aflat sub atenta supraveghere a autorităţilor, a fost Sindicatul muncitorilor industriali. Comuniştii care acţionau în acest sindicat, au iniţiat o serie de acţiuni menite pe de o parte să susţină interesele membrilor acestuia, pe de alta să strîngă fonduri pentru Ajutorul Roşu. Într-o corespondenţă dintre Chestura poliţiei şi Prefectură referitoare la cererea înaintată de acest sindicat pentru organizarea unui bal în seara zilei de 19 iunie 1937 se nota că „acest sindicat este format aproape în întregime din persoane suspecte şi urmărite pentru activitatea efectiv comunistă". Pentru acest motiv, ca şi pentru faptul că „în localul sindicatului, sub masca adunărilor cu scop profesional se face întinsă propagandă şi se desfăşoară o mare activitate comunistă fiind în legătură cu centrele din ţară", Chestura refuză autorizarea ţinerii acestui bal. Refuzul era dictat de convingerea că „fondurile ce s-ar fi încasat de la balul pentru care s-a solicitat aprobarea, urmau să fie întrebuinţate pentru ajutorarea familiilor şi comuniştilor aflaţi în închisoare" [57].

Anul 1938 va consemna instaurarea în România a dictaturii regale. Acest lucru a însemnat o lovitură puternică dată ultimelor libertăţi cetăţeneşti, desfiinţarea tuturor partidelor politice, a organizaţiilor democratice şi a Conferinţei Generale a Muncii, suprimarea presei muncitoreşti, antifasciste şi chiar a celei burgheze cu nuanţe democratice. Pe de altă parte, instaurarea dictaturii regale a însemnat intensificarea exploatării maselor, atrăgînd după sine creşterea luptei de clasă atît la oraşe cît şi la sate.

În februarie 1938 Partidul Comunist Român a dat indicaţii pentru trecerea în ilegalitate a organizaţiilor de masă legale şi semilegale,

55 Arhivele Statului Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 98/1936, fila 43.

56 Arhivele Statului Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 148/1937, fila 2.

57 Arhivele Statului Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 148, confidenţial, 1937, fila 121.

cu excepția sindicatelor. Totodată, a cerut comuniștilor să pătrundă în diferite organe de presă, asociații, organizații și societăți de cele mai diferite genuri tolerate de dictatura regală, spre a putea influența cît mai mult masele populare.

Lipsa materialelor documentare nu ne-au permis să urmărim lupta muncitorimii botoșănene împotriva exploatării capitaliste din perioada dictaturii regale. De altfel, nici documentele prezentate cu referire la perioada 1918—1938 nu epuizează toate aspectele privind activitatea desfășurată de muncitorimea botoșăneană condusă de partidul comunist în acești ani. Ea a fost mult mai amplă și mai bogată, îndemnînd pe mai departe la noi cercetări care să reliefeze într-o măsură mai cuprinzătoare contribuția adusă de muncitorimea botoșăneană la lupta pentru făurirea vieții libere pe care o ducem azi, la victoria deplină a socialismului pe pămîntul patriei noastre.

MEMORIALISTICĂ

ION VENIAMIN ADRIAN — (1835—1875)
UN PIONIER AL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ȘI CULTURII BOTOȘĂNENE

ȘTEFAN CIUBOTARU

Numele lui I. V. Adrian este strîns legat de școala botoșăneană, fiind unul din cei doi profesori care au predat pentru prima dată la Liceul „A. T. Laurian", fiind primul revizor școlar al județului care a avut sarcina de a organiza primele școli primare, ca efect al Legii asupra instrucțiunii, promulgată la 25 noiembrie 1864 și pusă în aplicare la 1 septembrie 1865, iar în domeniul culturii, este fondatorul primei reviste culturale și a primei tipografii din oraș. Cu drept cuvînt se poate spune că este un adevărat pionier al învățămîntului și culturii botoșănene.

S-a născut la Mihăileni în anul 1837. După ce-a urmat școala primară în tîrgul natal, a frecventat cursurile gimnaziului din Fălticeni. A urmat apoi Universitatea ieșeană unde a obținut licența în litere, după care a fost profesor la Dorohoi și Galați.

În anul 1859 înființîndu-se gimnaziul din Botoșani, a venit la această școală ca profesor. Din acel moment, el avea să joace un rol important în dezvoltarea învățămîntului și culturii noastre.

În ziua de 7 septembrie 1859, 16 școlari înscriși în clasa a I-a a viitorului liceu „A. T. Laurian", au intrat într-o clasă a școlii primare ce se afla în curtea bisericii Sf. Dumitru. Profesorii acestei clase erau Vasile Paulini (și ca director) și I. V. Adrian care a predat istoria, limba română și franceză. Mai tîrziu, după ce s-au înmulțit clasele, a predat numai istoria. La această școală a predat în două perioade : 1859—1861 și 1868—1870. A fost și director de la începutul lui septembrie 1868 pînă în februarie 1969, cînd a ținut locul lui I. Grigorescu care lipsea din oraș.

Despre perioada cît a fost profesor la liceu, colegul său de mai tîrziu, N. Răutu, nota : „Chiar din pragul liceului nostru, găsim un V. Paulini și I. Adrian ; unul cumpătat, statornic, devotat școlii, cu o mare dragoste de dînsa ; celălalt, vioi, mai puțin statornic, gata de a schimba oricînd breasla de profesor cu cea de revizor, gazetar sau polițai, totuși devotat școlii cu toată inima atunci cînd se găsea în cercul activității ei sau cînd ea avea nevoie de dînsul. [1].

1 N. Răutu, Istoria Liceului Laurian, Botoșani, 1906, p. 166.

La 31 august 1864, Consiliul superior de instrucție a numit pentru județele din Moldova cîte un revizor școlar la două județe. Lista de revizori școlari începea cu I. V. Adrian care răspundea de județele Dorohoi și Botoșani. [2]

Prin circulara din 3 octombrie 1864, ministrul Nicolae Crețulescu indica revizorilor școlari numiți, ca pînă la 1 iulie să înființeze fiecare cîte 60-70 școli rurale în care să se ia ca învățători comunali preoții, diaconii sau dascălii bisericești cu studii de seminar sau școală catihetică, precum și absolvenți de școli rurale cu trei clase. Înaintea tuturor trebuiau să fie preferați absolvenții școlii proparandale din Iași. [3]

Din acest moment, I. V. Adrian a început o muncă grea de adevărat pionier, pentru a pune în funcțiune școlile comunale, [4] ca efect al Legii asupra instrucțiunii, lucru ce l-a făcut cu mare acuitate.

La începutul lunii ianuarie 1865 a plecat pe teren pentru a vizita fiecare comună din județul Botoșani și a vedea care sînt posibilitățile locale pentru viitoarele școli. Era însoțit de subprefectul plășii respective. Întors din deplasare, a cerut prefectului la 16 ianuarie, să anunțe în județ că la 25 februarie (1865) va avea loc concursul pentru obținerea posturilor de învățător la școlile rurale. [5]

I. V. Adrian, conform articolului 369 din Legea instrucțiunii publice ,a format un juriu examinatoriu din care mai făceau parte în afară de el ca președinte, un inginer sau în lipsa acestuia medicul județului și institutorul de la clasa a IV-a primară din oraș. Comisia a examinat pe candidați la gramatică, citirea și scrierea cu litere latine, geografia, istoria, catehism, noțiuni de igienă, dreptul ad-tiv, patru lucrări scrise la aritmetică ,sistema legală a măsurilor și greutăților, noțiuni de agricultură și de artă veterinară „pe cît se va putea".

După terminarea examenului, la 27 februarie 1865, revizorul I. V. Adrian a înaintat prefectului un tabel cu 23 de învățători „aleși și numiți" la diferite comune din județ, rugîndu-l să ceară subprefecților instalarea lor, iar primarilor să înlesnească deschiderea școlilor. [6]

Din cei 23 de învățători numiți, revizorul a găsit în școli numai 19. Dîndu-și seama că numărul lor este prea mic, a mai ținut încă două concursuri (martie și aprilie 1865) în urma cărora au fost numiți încă zece noi cadre.

Pînă la 1 ianuarie 1866, inimosul revizor școlar a reușit să pună bazele a 43 de școli rurale, astfel că din cele 50 de comune ale județului Botoșani, numai șapte nu aveau școli.

A fost o muncă grea, de adevărat pionierat pentru I. V. Adrian. A trebuit să facă o serie de deplasări în județele Dorohoi și Botoșani ale căror drumuri se aflau într-o stare deplorabilă, a trebuit să facă nume-

2 Arh. St. Bot., Fond. Prefect., dos. 199/1864, f. 207.
3 Arh. St. Buc., Fond. Minist. Instr., dos. 422/1864, f. 249 și 272.
4 Se numeau comunale fiindcă urmau să se înființeze cîte o școală în fiecare comună.
5 Arh. St. Bot., Fond. Prefect., dos. 199/1864, f. 231, 242.
6 Arh. St. Bot., Fond. Prefect., dos. 199/1864, f. 279

roase demersuri către primării, subprefecturi, prefecturi și minister pentru binele învățămîntului, a intervenit ca salarizarea învățătorilor să se facă la timp. Mulți dintre primii dascăli ai satelor, din cauza condițiilor grele de muncă abandonau cariera aleasă și revizorul școlar trebuia să caute înlocuitor. A intervenit în numeroase rînduri către primari, moșieri ca să înzestreze școlile cu mobilier, să le aprovizioneze cu lemne. S-a zbătut pentru dotarea școlilor cu material didactic și manuale. Cea mai mare greutate a întîmpinat-o în problema localurilor pentru școli, care în marea lor majoritate se instalau într-o cameră a unei case țărănești, improprii pentru buna desfășurare a procesului de învățămînt. Apelul adresat moșierilor și arendașilor de a pune la dispoziția școlii un local, a sunat în van.

La 23 septembrie 1865 raporta prefectului starea zalnică a localurilor de școală : „Școlile sînt așezate în cele mai rele locuințe din comună, încît au aspectul unor mizerabile case părăsite precum la Deleni, Șoldănești, Zlătunoaia, Trușești, etc., apoi mai toate sînt lipsite de mobilamentul necesar învățămîntului.“ [7]

La 1 ianuarie 1866, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, urmărind să facă economii, a pus în disponibilitate zece revizori școlari, printre care era și I. V. Adrian. [8] La 23 martie s-a revenit asupra hotărîrii greșite și de astă dată i s-au atribuit județele Dorohoi, Botoșani și Suceava. [9]

La 1 august 1866, a părăsit prin demisie revizoratul școlar ca protest față de faptul că învățătorii satelor n-au primit salarii, unii din ei pe zece luni, ca urmare a secetei din vara anului 1865, erijîndu-se în felul acesta ca un apărător al învățătorimii în fruntea cărora s-a aflat. [10]

Pe lîngă marile sale merite legate de școala botoșăneană din perioada copilăriei ei, I. V. Adrian rămîne și ca un pionier în domeniul culturii prin faptul că a fondat în 1868 prima revistă din fostul județ Botoșani, intitulată „STELUȚIA“. Dacă mai adăugăm și faptul că el este „Gutenbergul“ Botoșanilor, deoarece a pus bazele primei tipografii din oraș, ne dăm seama că el a avut un rol major în viața culturală a orașului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La tipografia sa apelau atît autoritățile cît și particularii.

Hebdomadarul STELUȚIA a apărut la 21 ianuarie 1868 avîndu-l ca administrator pe C. Tufescu, a fost tipărită la tipografia sa și avea un caracter literar-cultural.

Revista a publicat poezii naive sau declamatorii, de un romantism desuet, așa cum sînt cele ale poetului local G. Tăutu : „La ea“, „Românul“, „Arcașul“ etc., legende istorice în versuri și proză : „Voichița“ de I. Adrian sau „Predicatorul și Țepeș“ de G. Tăutu. În fiecare număr apărea cîte un fragment din romanele lui I. V. Adrian „Ștefăniță Vodă cel Tînăr“ și „Petru Măgearul“. Cîntecul său comic intitulat „Postala-

7 Arh. St. Bot., Fond. Prefect., dos. 199 1865, f. 375.
8 Arh. St. Buc., Fond. Ministr. Instr., dos. 454/1866, f. 83.
9 *Ibidem*, f. 97, 121 și 122.
10 *Ibidem*, f. 436.

che Slujbulescu" ne aduce aminte de eroii lui Gr. Alexandrescu sau de cei ai lui V. Alecsandri din „Clevetici ultrademagogul" și „Paraponistul". Postalachi Slujbulescu este un personaj tipic al epocii perimate, vînător de situații mănoase care i-ar aduce mari venituri fără muncă. Prin Slujbulescu, I. V. Adrian critică autoritățile corupte arătînd că dacă ar fi prefect și-ar cumpăra un bici cu care ar ține norodul la respect, dacă ar fi judecător, s-ar înțelege cu cel căruia i-ar da cîștig de cauză, dacă ar fi profesor s-ar descurca și la catedră, deși nu știe carte ș.a.m.d.

Eu sînt un mare funcționar
Model, pot zice, universal,
Și-n orice slujbă statul m-ar pune
M-aș descurca, zău, de minune.
Pot fi ispravnic și procuror
Jude de pace sau profesor,
Polițai vrednic, zapciu de frunte,
Primar or vameș cu condici multe,
Chiar la ministru m-aș bizui
Și ca un pașă aș cîrmui:
Aș face țara prea fericită
Și vistieria de bani sleită.

Apoi demască societatea nedrept alcătuită:

Și-ncep a scrie fără cruțare
Că țara geme de împilare
Și că poporul e calicit
Multe biruri l-au copleșit;
Că vistieria este prădată
Și averea țării la străini dată;
Că ministerul e ciocoiesc
Și că ne-apleacă sub jug nemțesc;
Legile toate falsificate,
Că-i tiranie, iar nu dreptate.

I. V. Adrian a publicat și articole de sociologie, istorie și cultură generală: „Constituirea primitivă a familiei și societății"; „Cele dintîi trebuințe ale omului", „Fanarioții", „Gutenberg", „Cercetări asupra originei ziarelor", etc.

În STELUȚIA a publicat fostul primar al Botoșanilor, T. Boyan, vodevilul într-un act „Teatru le țară" care s-a jucat pentru prima dată la Teatrul Național din Botoșani, în decembrie 1867, pentru beneficiul săracilor. Aceasta dovedește existența la acea dată a unui teatru local.

Activitatea lui I. V. Adrian ca publicist și gazetar mai trebuie completată cu fondarea la Iași a reviste luministe „Bondarul" (1862) și a publicației „Independentul" la Botoșani. De asemenea, a colaborat la „Lectorul român" a lui I. Chernbach din Botoșani.

Opera sa dusă într-o viață de numai 38 de ani și inspirată de Clio în mare parte, o încheiem cu scrierile sale în proză : „Ștefăniță Vodă cel Tînăr" și „Petru Măgearul" (romane), volumele în versuri „Suvenire și suspine" și „Fabule", precum și cîntece comice, nuvele ș. a. Dacă versurile lui sînt lipsite de valoare literară, centrul de greutate al operei sale rămîne proza care i-a fost remarcată de B. P. Hașdeu. [11]

Cu toate că a fost văzut de unii în mod peiorativ ca inconsecvent în funcțiile sale, opera și viața lui Ion Veniamin Adrian a cărui strădanie a fost de a dezvolta învățămîntul și cultura botoșăneană, are un pronunțat caracter patriotic ce a avut la bază calitățile specifice oricărui pionier tăria de caracter, stoicismul, patosul, simplitate.

BIBLIOGRAFIE

— „Limbă și literatură", vol. III, 1957, Art. „Reviste botoșănene din trecut" de prof. Ileana Turușancu, p. 297-298.
— Prof. Ileana Turușancu și ind. Deodat Teodoru, „Scriitorii botoșăneni", Botoșani, 1962, p. 7-8, lucrare dactilografiată.
— Studii și articole de istorie", vol. III, Buc., 1966, Art. „Primii 30 de ani din viața școlilor comunale din jud. Botoșani" (1864—1894), de prof. I. D. Marin, p. 188-190.
— N. Răutu, Istoria liceului Laurian, Bot., 1906, p. 146 și 166.
— Arh. St. Botoșani, Mapa A, nr. 12.

11 Al. Dima, Studii de istorie a teoriei literare românești, 1962.

UNUL DIN PRIMELE MONUMENTE RIDICATE LUI CUZA-VODĂ LA MĂRĂȘEȘTI

GHEORGHE POPA

Alexandru Ioan Cuza, primul domnitor al Principatelor Unite Române, făuritor al României moderne, care prin reformele sale, a contribuit la propășirea patriei sale, s-a stins din viață în exil, departe de țară, la Heidelberg, în Germania, în ziua de 15 mai 1873.

„Credincios poporului, la sfîrșitul vieții ar fi dorit să se întoarcă în țară în calitate de „simplu cetățean", dar a fost refuzat, murind departe de cei care-l înălțaseră ca domn, cu gîndul mereu la soarta lor, cu dorul de patrie pe buze" [1].

Dacă în timpul vieții nu i s-a mai permis să-și revadă țara, totuși după moarte, rămășițele pămîntești ale fostului mare domn au fost aduse în țară la Ruginoasa, acolo unde evada din tumultul vieții politice și se recrea în timpul său liber.

Sicriul lui Al. I. Cuza a fost „coborît în cripta de la Ruginoasa la 29 mai 1873" [2] în prezența a zeci de mii de țărani care au venit să aducă un ultim omagiu aceluia care a rămas în conștiința lor domnul unirii și al eliberării lor sociale.

„Pentru omul Alexandru Ioan Cuza, posteritatea începea atunci, sub privirile cernite ale mulțimii, ale unora dintre foștii săi colaboratori și ale oficiolității preocupate ca simpatia populară să nu devină cum și era, o manifestare antidinastică" [3].

Puternica personalitate a marelui domnitor a rămas întipărită pentru totdeauna în inima întregului popor.

„Detronarea, exilul, aducerea prințului german și vehementa campanie denigratoare n-au izbutit să știrbească simpatia populară față de Cuza" [4].

Simpatia, popularitatea în rîndul maselor populare s-a datorat unei legături permanente „cu poporul, cu țărănimea" care „l-a făcut să înțeleagă cît de necesară era îmbunătățirea soartei acesteia și prin unele măsuri pe care le-a luat... Cuza s-a străduit să contribuie la vindecarea

---

1 Al. Zub, vol. *Cuza-Vodă, In memoriam,* Artic. *Posteritatea lui Cuza-Vodă,* p. 581.

2 V. Curticăpeanu, *Epoca lui Cuza-Vodă,* București 1973.

3 Al. Zub, *op. cit.,* p. 581.

4 Al. Zub, vol. *Cuza-Vodă. In memoriam,* p. 582.

fie și parțială a unor răni deschise de veacuri de nemiloasă exploatare feudală".

Referitor la situația țărănimii în Proclamația sa către țăranii Clăcași din 14 august 1864 se preciza : „claca este desființată de-a pururea și de astăzi voi sînteți stăpîni pe brațele voastre ; voi aveți o părticică de pămînt proprietate și moșie a voastră, de astăzi voi aveți o patrie de iubit și de apărat" [5].

Dar eternizarea memoriei lui Cuza nu era pe placul oficialităților și a celor două partide politice — conservator și liberal ce se succedau la putere.

Totuși masele populare, neținînd seama de părerea oficialităților vremii și-au manifestat sentimentele față de domn în diverse forme.

Această situație s-a datorat faptului că domnitorul s-a identificat cu interesele țărănimii, a luptat pentru realizarea lor și țărănimea era principalul beneficiar al legii rurale.

Astfel au apărut nenumărate propuneri ca : sate, comune, străzi, instituții, școli, cooperative sătești să poarte numele lui Cuza.

Iată una dintre propuneri : În anul „1880 la începutul lunii septembrie, se ia inițiativa de către institutorul St. Chimet și un grup de negustori din Galați, a construirii unei școli primare în acest oraș, școală care să poarte numele marelui domn și să aibă pe frontispiciu, bustul lui" [6].

Se pare deci că la Galați, odată cu terminarea școlii a fost amplasat primul monument ridicat în memoria domnitorului.

„Inaugurarea școlii avu loc în toamna anului 1882, bustul lui Cuza, comandat și executat la Paris — un dar al Doamnei Elena — fu așezat într-o nișă a fațadei clădirii" [7].

Dacă primul monument a fost o donație din partea Doamnei Elena Cuza, se constată totuși că memoria domnitorului nu s-a șters ci a devenit chiar mai pregnantă și mai luminoasă odată cu trecerea anilor.

Au apărut tot mai multe propuneri și încercări de a-i eterniza memoria.

La 15 mai 1903 se împlineau 30 de ani de la încetarea din viață a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, prilej care a produs o efervescență în rîndul opiniei publice. S-au creat premizele apariției unor inițiative și propuneri de realizare a unor monumente, de atribuire a numelui de A. I. Cuza sau Unirii unor sate, școli, instituții etc.

Astfel, ziarul „Adevărul" revenea la 25 ianuarie 1903 cu o „propunere mai veche a maiorului Orleanu de a se înălța la Focșani un monument al Unirii, pentru care prefectul N. N. Săveanu își asuma toată răspunderea" [8].

Dar această propunere amintită mai sus a fost materializată mult mai tîrziu în orașul Focșani.

5 *„Cuza-Vodă în tradiția populară"* cu postfață de V. Adsăscăliței, București 1970, p. 283.

6 C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, București, 1966, p. 464.

7 Idem, C. C. Giurescu, p. 465.

8 *Op. cit.*, In memoriam, p. 595.

În acest context se plasează și inițiativa celor 40 de țărani din Mărășești de a-i ridica un monument domnitorului Cuza-Vodă.

Inițiativă ce reiese din procesul verbal încheiat în ședința extraordinară a Consiliului comunal al comunei Mărășești din 3 august 1908. Din cuvîntul primarului Niță Vasiliu relatez următoarele : „Un comitet compus din 40 de țărani din această comună *încă din anul 1903 mai 15*, a hotărît construirea și ridicarea în piața acestei comuni a bustului lui Alexandru Ioan I, fostul mare domn român“ [9]. Însă și propunerea inițiată de cei 40 de țărani din Mărășești n-a fost finalizată decît în anul 1908.

În același an și cu același scop, de a ridica un monument la Iași lui Alexandru Ioan Cuza „s-a alcătuit un comitet la 14 octombrie 1903 sub președinția lui A. D. Xenopol, avînd ca vicepreședinți pe P. Poni, Gr. Kogălniceanu și alții“ [10], monument care a fost ridicat și inaugurat abia în anul 1912 în Piața Unirii din Iași.

Deși monumentul domnitorului nu poate fi realizat nici la Mărășești conform dorinței celor 40 de țărani, totuși în anul 1905 se materializează alte două dintre intențiile acestor inimoși țărani.

În procesul verbal din 14 septembrie 1905 al consiliului comunal al comunei Mărășești apare propunerea de stabilire a denumirii unor străzi, printre care : Cuza-Vodă atribuit unui bulevard și Elena Doamna unei străzi, propuneri aprobate și de „onor Delegațiunea județeană“ a județului Putna [11]. Conștienți de importanța inițiativei pe care au luat-o, președintele comitetului celor 40 de țărani din Mărășești — primarul Niță Vasiliu — a purtat corespondență cu Elena-Cuza, informînd-o despre intenția lor de a ridica un monument soțului ei.

Din răspunsul expediat la data de 20 ianuarie 1905 și primit de președintele Comitetului Niță Vasiliu citez : „Domnule Președinte, La primirea scrisorii dumneavoastră și a procesului verbal făcut de dumneavoastră și locuitorii din comuna Mărășești, sufletul meu a fost cuprins de o adîncă mîngiiere, văzînd că poporul român nu dă uitării pe binefăcătorul lor. Primiți, Domnule Președinte, atît dumneavoastră cît și toți locuitorii iscăliți în acest proces verbal, simțirile mele de recunoștință“ [12].

Spre sfîrșit apare și o condiție pusă de Elena-Cuza, care ar putea surprinde. „Totodată, vă rog să nu publicați scrisoarea mea cît eu vo fi în viață“.

Cred că această condiție poate fi pusă pe seama poziției autorităților față de memoria fostului domn, dar și pe seama unor eventuale consecințe care puteau decurge pentru dînsa.

---

9 Fond Prefectura jud. Putna, dosar 97/1908, fila 60.

10 In memoriam, *op. cit.*, p. 598.

11 Fond. Prefectura jud. Putna, dosar 91/1905, fila 133, Arhivele statului jud. Vrancea.

12 Scrisoarea D-nei Elena Cuza către Președintele Comitetului, Niță Vasiliu, fond Colecție de documente, pachet XVIII, act nr. 23, an 1905, 20 ianuarie.

Dacă din diferite motive economice sau politice, comitetele amintite nu și-au putut realiza intențiile nici la Mărășești nici la Iași, totuși între timp va fi inaugurat un al doilea bust și tot din inițiativa țăranilor.

Astfel, la 17 octombrie 1904 a fost inaugurat primul monument ridicat domnitorului A. I. Cuza, în comuna Griviția din județul Tutova „la care autoritățile deși invitate, n-au dorit să asiste.“ [13].

La sfîrșitul anului 1907 și începutul anului 1908 lucrările pentru realizarea monumentului se găseau într-un stadiu avansat la Mărășești.

Probabil că datorită răscoalelor din anul 1907, și pentru a nu crea noi motive de nemulțumire, autoritățile au devenit mai maleabile față de dorințele țăranilor.

PROCURAREA SUMELOR NECESARE

Sumele necesare ridicării monumentului din Mărășești s-au strîns inițial de la cei 40 de țărani. Apoi s-a continuat strîngerea unor sume prin subscripție „avînd în total suma de 3.000 lei, iar pentru terminarea bustului în total necesită suma de lei 5.000 din care cu lei 3,750 este tocmit bustul de bronz cu pedestalul de marmură de Grecia, iar restul pentru inscripție, facerea unui grilaj în jurul bustului și alte cheltuieli ; așa că mai trebuie 2.000 lei. Bustul este deja lucrat de D-l sculptor Temistocle Vidale din Ploiești.

Susținînd D-l primar — Niță Vasiliu (care era și președintele comitetului), că mai întîi ca recunoștință pentru fostul *mare DOMN ROMÂN* care a săvîrșit atîtea acte măreție în această țară.

Și al doilea pentru că inițiativa este luată de țărani și întrucît bustul se așează în piața acestei comuni aducînd prin aceasta o înfrumusețare satului Mărășești.

În aceeași ședință extraordinară din 3 august 1908 a Consiliului comunal Mărășești D-l Primar arată că pentru aceste motive și față de apelul făcut de comitetul instituit, propune ca comuna să vină în ajutorul comitetului cu suma de lei 600 la ridicarea bustului“ [14].

Din Decizia luată la sfîrșitul ședinței reținem :

1. Admitem apelul comitetului prevăzut mai sus, ca această comună să-i vină în ajutor cu suma de lei 600, avînd următoarea denumire „Adjutor dat de comună Comitetului instituit pentru ridicarea și restaurarea bustului lui Alexandru Ioan I Cuza în piața comunei Mărășești.

În urma aprobării date de „Onor Delegațiunea Județeană“ s-a depus la „Banca Populară *„Sporul Muncei“* unde mai este adunat și celălalt capital, suma de lei 600. „Aceasta ne-a încurajat foarte mult“ pentru a vă propune să stăruiți pe lîngă Onor Delegațiunea Județeană a ne veni și județul în ajutor cu o sumă ce veți crede ca să putem cît mai curînd a aduce și așeza bustul“.

---

13 Al. Zub, In Memoriam, *op. cit.*, p. 598.
14 Fond. Prefectura județului Putna, dosar 97/1908, fila 60-61.

În cererea țăranilor către Prefectura Județului Putna din 18 august 1908 se mai arată că nu s-au putut strînge toți banii „din cauza secetei care ne-a bîntuit pînă mai zilele trecute, căci dacă nu se întîmpla aceasta noi aveam mare speranță a se aduna toată suma numai de la locuitorii din această comună“ [15].

Consider că le-a venit în ajutor și Onor „Delegațiunea Județeană“ deoarece numai după o lună s-a făcut inaugurarea monumentului.

AMPLASAREA MONUMENTULUI

Locul și amplasarea bustului a constituit o altă problemă ce a fost rezolvată tot într-o ședință extraordinară a Consiliului comunei Mărășești — sub președinția D-lui Niță Vasiliu primar — la data de 6 dec. 1907.

D-l primar arată că „în urma stăruințelor ce au depus pe lîngă D-l Gheorghe U. Nepropontes proprietarul moșiei Mărășești“ — „l-au pus în cunoștință că comitetul pentru ridicarea bustului fostului domnitor român Alexandru Ioan I Cuza, are nevoie de o bucățică de loc în mărime de cca. 200 mp pentru așezarea bustului. De asemenea comuna are nevoie de o bucată de loc pentru înființarea unei piețe publice.

D-l Gheorghiu U. Negropontes *, au binevoit a ceda comunei în mod gratuit un teren de 3200 mp... care valorează 3000 lei.

Asemenea donațiune o face sub următoarele condițiuni : comuna nu va avea dreptul de a întrebuința teren decît 200 mp în capul bulevardului despre gară va fi pus de comună la dispoziția comitetului pentru ridicarea și așezarea bustului Domnului Cuza-Vodă și restul pentru piață publică“ [16].

Din cele relatate reiese că nu a fost ușor de realizat monumentul deși era numai un bust.

După ce inițiativa Comitetului a fost aprobată, după cum s-a putut constata, chiar organele de conducere ale comunei dar și ale Prefecturii Județului Putna au dat toate aprobările necesare, chiar și sprijin bănesc pentru ridicarea monumentului.

Monumentul în cele din urmă a fost terminat și se apropia data inaugurării.

Pe frontispiciul monumentului este următoarea inscripție : „Lui Vodă-Cuza. Primul Domn al românilor și părintele poporului. Țărănimea din județul Putna. Recunoștință eternă.„ Pe partea stîngă a soclului : Unirea Principatelor. Secularizarea averilor mănăstirești. Împroprietărirea clăcașilor. Chemarea poporului la viață publică“.

---

15 Fond. Prefectura județului Putna, dosar 97/1908, fila 94.

* Dl. Gheorghe Ulise Negropontes a donat în 1919 și terenul pentru construirea Mausoleului de la Mărășești.

* Același Gheorghe V. Negropontes a donat în 1919 terenul pentru ridicarea „Mausoleului eroilor“ de la Mărășești.

16 Fond. Prefectura județului Putna, dosar 97/1907, fila 4-5, Arhivele statului, jud. Vrancea.

Inscripția este însoțită de cîteva versuri, scrise de Vasile Alecsandri care a cîntat unirea și pe făuritorii ei :

„Sunt nume destinate
Ca numele tău mare
Să stea neclintite
Pe-a timpului hotare
Și veșnic să răspîndă
O falnică lumină
Pe secolii ce-n umbră
Trecînd li se închină".

INAUGURAREA MONUMENTULUI

Data inaugurării monumentului a fost stabilită la 29 septembrie 1908.

Comitetul celor 40 de țărani fără a cere acordul autorităților — trimite o nouă scrisoare D-nei Elena-Cuza la Piatra Neamț și o invită să participe la festivitățile de inaugurare a monumentului.

D-na Elena Cuza răspunde din Piatra Neamț la 17 septembrie 1908 — președintelui comitetului, primarul comunei D-l Niță Vasiliu. „Am primit scrisoarea dumneavoastră și cetind-o am plîns cu lacrimi de recunoștință pentru frumoasa Dumneavoastră dovadă de recunoștință, adusă memoriei scumpului meu soț și bunului DOMN ROMÂN — care și-a iubit țara și poporul român mai presus de orice pe lume...

Aș dori ca întreaga Românie să se pilduiască de măreața dumneavoastră faptă.

Eu aș fi fost fericită să mă găsesc în mijlocul dumneavoastră la această frumoasă și patriotică serbare, însă vîrsta mea înaintată și slăbită de povara anilor nu-mi mai permit să-mi pot procura această mare fericire." [17]

Povara anilor și poate „prudența" au împiedicat-o pe Elena-Cuza să participe la inaugurarea monumentului și să-și procure acea „mare fericire" cum s-a exprimat în scrisoare, deși fericirea consider că a existat, poate printre cele din urmă, doarece s-a stins și ea din viață la 2 aprilie 1909.

La 29 septembrie 1908 a avut loc inaugurarea monumentului, iar primarul Niță Vasiliu a ținut o cuvîntare în fața locuitorilor din Mărășești și a unei mulțimi impresionante formate din invitați și cetățeni din localitățile Focșani, Panciu, Odobești, Tecuci și Bacău.

„Astăzi 29 septembrie 1908 ne-am învrednicit să sărbătorim această inaugurare a bustului celui mai mare fost domntor român Alexandru Ioan Cuza al cărui chip îl vedeți săpat în această piatră.

---

17 Scrisoarea D-nei Elena Cuza către Președintele Comitetului, Niță Vasiliu, fond colecție de documente, pachet XVIII, act. nr. 25, an 1908, luna septembrie 17.

Mulți ne-au întrebat ce însemnătate are ridicarea tocmai în acest sat a monumentului de față și de ce acesta nu s-a înfăptuit într-un oraș. Nu am răspuns atunci fiindcă nu era timpul, dar îmi permit a răspunde astăzi : Domnul Cuza ajutat de nemuritorul M. Kogălniceanu, primul său sfetnic ne-a dezrobit pe toți țăranii și robii din Principatele Unite, Cuza-Vodă a sfărîmat lanțurile robiei care încătușau mîinile a milioane de români. Cuza-Vodă i-a chemat la viață publică cetățenească, i-a împroprietărit și i-a făcut stăpîni pe brațele și ogoarele lor.

De aceea ca dovadă a recunoștinței pentru marele binefăcător în ziua de 15 mai 1903, ne-am constituit în comitet și am pus la cale și făptuit ridicarea acestui modest bust și socotim onorată adunare că nemuritorului Cuza i s-ar cuveni a i se ridica în toate satele, tîrgușoarele și orașele acestei țări, busturi și statui întrucît dînsul a pus temeliile cele mai bune și durabile în această țară" [18]. La inaugurare a fost prezentă multă lume dar autoritățile n-au trimis fanfara, așa cum ar fi trebuit pentru a-i da onorul și cinstea cuvenită fostului domn.

De această situație a aflat și un ofițer patriot care a văzut marea daunare.

Regimentul de cavalerie pe care-l comanda se afla întîmplător prin gara Mărășești. Acest ofițer „a dispus încolonarea regimentului și încadrarea lui la marea sărbătoare" [19].

Astfel, datorită acestui ofițer patriot și fără aprobările de rigoare Alexandru Ioan Cuza s-a bucurat de toate onorurile ce i s-au cuvenit.

În discursul adresat cetățenilor comandantul regimentului a spus : „Am făcut acest gest deoarece Alexandru Ioan Cuza a fost acela care mi-a pus pe umăr tresa de sublocotenent" [20]. Regimentul a rămas la festivități împreună cu populația pînă seara tîrziu. Numele ofițerului n-a rămas consemnat nicăieri și probabil că nici n-a dorit aceasta.

Adaug aceste pagini celor ce s-au scris pînă în prezent la actul omagial al țăranilor din Mărășești materializat prin ridicarea bustului lui A. I. Cuza pentru a completa imaginea popularității sale și pentru a consemna o aniversare.

Se împlinesc 110 ani de la încetarea din viață a domnitorului A. I. Cuza, 80 de ani de la constituirea comitetului de inițiativă a celor 40 de țărani din Mărășești și 75 de ani de la inaugurarea monumentului și toate aceste peste cîteva luni, în anul 1983.

Résumé

A la trentième comémoration de la mort de Couza, en 15 mai 1903, un group de 40 paysans se sont réunis dans un comité ayant le bout d'élever un monument dedié à l'illustre prince dans le centre de Mărășești.

18 Ovidiu Teodoru, *Mărășești*, 1973, p. 31-32.
19 Idem, *Mărășești*, p. 35.
20 Idem, *Mărășești*, p. 35.

Parmi les témoingnages de leur décision citons le procès-verbal de 3 août 1908 de laséance extraordjnnaire du Conseil populaire communal de Mărășești et une correspondence avec Elena Couza.

Dans la lettre de 20 Janvier 1905, la pricesse remercie au président du comité, Niță Vasiliu, et aux habitants de la commune pour leur initiative. Le premier buste de Couza a été fait donation par Elena Couza à une école qui port le nom du prince. Le deuxième a été élevé en 17 octobre 1904 dans la commune de Grivița, département de Tutova par les paysans.

En ce qui concerne le buste de Mărășești, l'argent nécessaire a été procuré par souscription et par l'aide de la commune de Mărășești.

Selon le procès-verbal de 6 décembre 1907 de la séance extraordinnaire du Conseil communal de Mărășești, le lieu de l'emplacement a été faire donation par le Monsieur Gheorghe Ulise Negropontes.

Le buste est l'oeuvre du sculpteur Temistocle Vidale de Ploiești.

Une nouvelle lettre est expédié a Elena Couza qui se trouvait à Piatra Neamț, contenant une invitation à la solénité de l'inauguration du buste. La réponse de la princesse, contenue dans la lettre de 17 septembre 1908, exprime de nouveau sa réconnaissance et le regrèt de ne pouvoir y participer.

L'inauguration du troisième buste de Couza a eu lieu à 29 septembre 1908 à Mărășești.

Ces pages sont un hommage — en tenant compte qu'en 1983 nous allons anniverser 110 ans de la mort de Couza, 80 ans de la formation du comité et 75 ans de l'inauguration du buste.

NICOLAE IORGA — SPRIJINITORUL REVISTEI „BYZANTION" (1924—1940)

IOSIF E. NAGHIU

Bizantinologia are printre fondatori pe N. Iorga. În 1924 s-a ținut la București primul congres internațional de bizantologie. Apare la Bruxelles sub conducerea lui Henri Grégoire profesor de bizantinologic la Universitatea din Bruxelles.

Revista „Byzantion" a apărut în 1924, după Congresul de bizantinologie ținut la București sub președenția lui N. Iorga.

Primul număr din revista „Byzantion" apare cu o Prefață de Henri Grégoire, directorul revistei și Paul Grain.

Reproducem cuvintele despre Nicolae Iorga „Mulțumind personal D-lui Nicolae Iorga, noi mulțumim României Mari, care a cîștigat un rol important în istoria renașterii studiilor noastre. Am cîștigat gajul principal al succesului nostru grație neuitatului congres de la București în activitatea de vibrantă simpatie a statelor succesorale ale Bizanțului, Regatul Serbiei, Croației și Sloveniei, ale Bulgariei și Rusiei..." (Byzantion I, 1924, p. VIII).

Revista se bucură de colaborarea bizantinologilor român C. Marinescu, N. Bănescu.

Despre primul congres de bizantinologie din lume ținut la București în zilele de 14-25 aprilie 1924, Louis Brèhier face istoricul Congresului. Acest congres s-a ținut la București din inițiativa lui N. Iorga. Savantul N. Iorga a conrus excursia savanților bizantinologi prin țară. Charles Diehl a scris broșura „Prin România" în care face cunoscute comorile de artă veche românească.

În volumul II din Byzantion (1925), N. Iorga publică studiul Medalioane de istorie bizantină în care prezintă opera literară a istoricilor Procopie, Agathias, Nenandru, Teofilact, Teofan, Parhuk Nichifor, continuatorii lui Teofan, Pseudo-Simeon, Gheorghe Monahul. Opera lui Constantin Psellos, Mihaole de Atalia, Ioan Schilițes, Kekumenos, Nichifor Brienois, Ana Comnena Ciunamus, Zonaras, Niceta Akoniatic, Ioan Cantacuzino, Nichifor Gregoras, Ducas, Gheorghe Phrantes.

În volumul pe 1926 seria Medaliilor de istorie literară bizantină continuă cu figura Patriarhului Fotie.

Volumul VII al revistei Byzantion este dedicat lui N. Iorga. „Volumul VII din revista „Byzantion" înființată la București la primul con-

gres al bizantinologilor convocat şi prezidat de Nicolae Iorga este dedicat în semn de recunoştinţă şi de admiraţie marelui istoric al Bizanţului, al Cruciatelor, al României, al Imperiului Turcesc".

Profesorul Henri Grégoire a scris memoralistic despre crearea revistei „Byzantion" încă în 1924. Henri Grégoire amintea în 1923 la Congresul de istorie din Bruxelles că va apare la Paris şi Bruxelles o revistă de bizantinologie pentru care s-au primit subvenţii din partea guvernelor belgian, grec, francez, român, sîrb.

Congresul de istorie din 1923 de la Bruxelles a aprobat programul revistei : 1) articole de fond 2) istorie 3) filologie 4) literatură 5) artă 6) recenzii 7) bibliografie.

Congresul de la Bruxelles al istoricilor a aprobat şi un comitet internaţional de patronaj.

Congresul istoricilor a fost informat că în 1924 se va crea la Bucureşti un Institut de Istoria civilizaţiei bizantine. Primul Congres de bizantinologie a creat şi primul institut de Istoria civilizaţiei bizantine.

Este surprinzător că deşi este unul din fondatorii revistei, publică foarte puţin (în raport cu posibilităţile lui Iorga şi cu relaţiile foarte bune cu profesorul Henri Grégoire. Era prieten foarte bun şi cu marele Diehl, profesorul de bizantinologie de la Sorbona, care admira pe Iorga pentru puterea sa de muncă. Spunea că la Vălenii de Munte lucrează ca un semizeu, cu forţe titanice.

Revista „Byzantion" este una din cele mai bune publicaţii de bizantinologie din secolul nostru. În timpul celui de al doilea război mondial s-a tipărit în exil. A apărut şi un necrolog foarte admirativ despre Iorga. autoritate în materie de bizantinologie. A patronat apariţia revistei de la Bruxelles şi a patronat primul congres de bizantinologie în anul 1924 la Bucureşti.

A avut un rol important în crearea centrului de Istoria civilizaţiei bizantine de la Bucureşti. S-a numit Institutul român de bizantinologie, în antiteză cu Institutul francez de bizantinologie din Bucureşti, al călugărilor din Congregaţia Asumaţioniştilor Institutul francez de bizantinologie era condus de călugări care se ocupau mai mult de convertiri la catolicism. Directorul Institutului era Părintele Vitalneu Laurent.

Asumpţioniştii au avut Institutul de bizantinologie la Constantinopol şi au ajuns în conflict cu turcii.

Nicolae Iorga a sprijinit şi acest institutu de bizantinologie. A intervenit la guvernul român să permită călugărilor asumpţionişti să se stabilească la Bucureşti, să aibă Institutul de bizantinologie.

Membrii Institutului erau Vitalien Laurent, E. Grumel, Raymond Ianin etc. Membrii institutului erau profesori la Liceul francez Ronsard, ce funcţiona sub auspiciile Ambasadei franceze din Bucureşti şi făceau propagandă catolică.

După 1944, membrii Institutului francez de bizantinologie au fost expulzaţi din România. Vitalien Laurent a murit la Roma. N. Iorga, Gheorghe Brătianu, Nicolae Bănescu au sprijinit Institutul francez de bizantinologie pentru caracterul ştiinţific. Nu era de acord cu activitatea lor propagandistică.

N. IORGA PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

IOSIF E. NAGHIU

N. Iorga a fost numit profesor suplinitor la Universitatea din București la catedra de Istorie medie și modernă prin adresa nr. 7821 din 17 octombrie 1894 (Anuarul Universității din București pe 1894—1895, p. 18). La Facultatea de Litere și Filosofie erau înscriși 264 studenți (221 studenți și 43 studente). Nicolae Iorga a ținut Curs de Istorie medie și modernă (Anuarul 1894—1895, p. 40). În 1895—1896 au fost numiți profesori la Facultatea de Litere și Filosofie Nicolae Iorga și Dimitrie Onciul (Anuarul Universității din București pe 1895—1896, p. 3). Nicolae Iorga a ținut curs de Istorie critică medievală și modernă (p. 41). La 22 ianuarie 1899 au fost numiți profesori titulari definitivi Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, N. Coculescu, Dr. Toma Ionescu, Dr. Cr. H. Buchiu, Dr. G. Asachi (Anuarul Universității din București pe 1898—1899, p. 5). Nota biografică se repetă în Anuarul pe 1898—1899, p. 21. În Anuarul pe 1899—1900 se mai adaugă că N. Iorga s-a născut la 5 iunie 1871 (p. 19). Aceeași notă biografică în Anuarul pe 1899—1900, p. 19. Se mai repetă în Anuarul pe 1901—1902, p. 20, pe anul 1902—1903, p. 20, pe anul 1903—1904, p. 20.

La începutul secolului al XX-lea încep a se forma seminariile universitare la București. De exemplu, în 1912-1913 „Seminarul de istorie medie și modernă Sub direcțiunea Dlui profesor Nicolae Iorga".

În 1914 s-a împlinit o jumătate de veac de la înființarea Universității din București prin decretul 765 din 4/16 iulie 1864 dat de Domnitorul Principatelor Unite Alexandru Ioan Cuza, fiind Ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor Dimitrie Bolintineanu Consiliul Universității din București în ședința sa de la 1 martie 1914 cu ocazia deschiderii anului universitar. Pentru organizarea serbărilor jubiliare s-a format o comisiune compusă din Dr. Th. Ionescu, rectorul Universității din București, Badea Cireșeanu și Ioan Mihăcescu, din partea Facultății de Teologie, Nicolae Iorga și Constantin Rădulescu-Motru din partea Facultății de Filosofie și Litere, C. I. Istrate și Gheorghe Țițeica de la Facultatea de științe, I. Tanoviceanu și D. Negulescu, din partea Facultății de Drept, D. Petrini-Galați și Victor Babeș din partea Facultății de medicină. Comisia a ținut mai multe ședințe, a stabilit programul serbărilor jubiliare și a hotărît să elaboreze istoricul Universității din București. S-au făcut

multe pregătiri, dar a izbucnit primul război mondial și serbările nu s-au mai putut ține (Anuarul pe 1913—1914, p. 3-4).

Un grup de intelectuali din Craiova au instituit în 1916 Fondul Nicolae Iorga, acceptat de senatul universitar din 5 iunie 1916. Fondul N. Iorga consta din 10.000 lei rentă 5% (în 1916). Venitul acestui fond este destinat pentru ajutorarea unui student în istorie, după recomandarea Facultății de litere și filosofie (Anuarul pe 1915—1916, p. 9). Din 1915—1916 Universitatea din București n-a editat anuare pînă în 1923—1924.

La catedra lui Nicolae Iorga în 26 iunie 1926 este numit docent de Istorie medievală N. A. Constantinescu (Anuarul pe 1925—1926, p. 133). În 1927 Fondul N. Iorga este de 12.000 (Anuarul pe 1926—1927). La 1 octombrie 1928 Nicolae Iorga este ales rector al Facultății de Istorie și filosofie din București, numit prin decretul 2463. A îndeplinit funcția de decan pînă la 1 martie 1929. eD la 1 martie 1929 a fost rectorul Universității din București. În 1930 se adaugă la schița biografică : Membru al Academiei Române. Corespondent de l'Institut de France, Director al Școlii Române din Franța, Agregat la Sorbone, Președintele Comisiunii Monumentelor Istorice (Anuarul pe 1928—1929, p. 109). N. Iorga a fost Rectorul Universității din București pînă la 3 martie 1932. În Anuarul pe 1931—1932 citim : „În urma numirii D-lui Rector N. Iorga ca președinte al Consiliului de Miniștri și Ministru al Instrucțiunii Publice, Senatul Universitar în ședința din 20 aprilie 1931 a dat delegație Domnului Profesor N. Basilescu, Decanul Facultății de Drept, fiind cel mai vechi decan" (Anuarul pe 1931—1932, p. 3, nota 3). În 22 aprilie 1922 „Se decide ca suma provenită D-lui Prim Ministru N. Iorga ca diurnă de rector, la care dsa a renunțat, să fie dată Căminelor din str. Cantacuzino și Romană, ca cele mai sărace" (Anuarul pe 1931—1932, p. 13). N. Iorga a publicat în Anuarul Universității din București pe 1932—1933 studiul Scrisori vechi de studenți 1822—1839 (p. 309-380).

În Anuarele Universității din București n-au apărut studii.

Primul Anuar al Universității din București a fost publicat de Titu Maiorescu în 1892. Acesta cuprinde biografii ale lui N. Iorga pe un an, pe doi, de exemplu : 1) Din activitatea științifică a lui N. Iorga în anul școlar 1928—1929 (în Anuarul pe 1929—1930, p. 80-99 de Barbu Teodorescu, fragment din marea operă Bibliografia lui N. Iorga ce va apare ceva mai tîrziu).

Deși în 1940—1944 nu se vorbea despre Nicolae Iorga în Anuarul Universității din București a apărut o notă despre moartea lui N. Iorga, N. Titulescu, V. Madgeru.

În Anuarul Universității din București pe anii 1940—1941, 1941—1942 citim : Au decedat Besnea Ștefan de la Facultatea de medicină, Bacalogu Constantin de la Facultatea de medicină, Emanoil David de la Facultatea de științe, Gavrilescu Constantin de la Facultatea de medicină veterinară, Iorga Nicolae de la Facultatea de litere, Minovici Nicolae de la aFcultatea de medicină, Mușceleanu Cristian de la Facultatea de științe, Solacolu Theodor de la Facultatea de farmacie. Nicolae

Titulescu de la Facultatea de Drept, Gheorghe Zotta de la Facultatea de medicină (Anuarul Universității din București pe anii 1940—1941, 1941—1942, p. 409).

N. Iorga a fost sărbătorit și după moarte la Universitatea din București, 1964 cu prilejul centenarului Universității. La Universitatea din București s-a desvelit bustul genialului savant. Institutul de istorie universală din București se numește Nicolae Iorga și tot Nicolae Iorga se numește Institutul de istorie sud-est europeană din București. eCle două institute continuă tradiția științifică inaugurată de N. Iorga. În unele anuare apar și asistenții lui N. Iorga : Virginia Sacerdoțeanu (soția lui Aurelian Sacerdoțeanu), Marcel Emerit, care a ajuns profesor universitar în Franța. Mult timp i-a fost secretar Barbu Theodorescu.

N. Iorga a ilustrat aproape o jumătate de veac catedra de Istorie medievală de la Universitatea din București. După moartea lui N. Iorga a devenit titularul catedrei Constantin Marinescu, fost student a lui Iorga, fost redactor la revista franceză a lui N. Iorga, fost profesor la Universitatea din Cluj. În 1939—1940 în ultimul an de profesorat la Universitatea din București a ținut cursul despre Dezvoltarea imperialismului contemporan.

În răstimpul acestui aproape jumătate de veac, Nicolae Iorga n-a lipsit de la cursuri. Dacă se ducea în străinătate își făcea cursurile înainte.

UNELE PROBLEME DE SITUARE ÎN CONTEXTUL ISTORIC-ARTISTIC JUST RIDICATE DE CREAȚIA ENESCIANĂ : RAPORTURILE EI CU IMPRESIONISMUL

CONSTANTIN STIHI-BOOS

Puține prejudecăți au avut și continuă încă să mai aibă o „existență" atît de îndelungată și o circulație încă atît de persistentă ca aceea care tinde să facă din poemele simfonice românești de la începutul secolului nostru și pînă în jurul lui 1950 niște „experiențe impresioniste" [1] sau niște ecouri ale „unor influențe franceze în muzica simfonică românească", ținînd tot de același moment al impresionismului [2], aici fiind incluse nu numai lucrări ca *Marsyas* de Alfonso Castaldi sau *Acteon* de Alfred Alessandrescu, ci și chiar *Vox Maris* de George Enescu. Deși am căutat în repetate rînduri să arătăm, pe bază documentară strictă, adică prin analize modale și structurale [3], că mai sus amintita opinie nu reprezintă decît o „impresie... după ureche", în sensul obișnuit, și nu muzical, al expresiei, totuși de curînd, a apărut o încercare de reactualizare a acestui așa zis „impresionism de impresie după ureche", făcută la un mod declarativ și nu probant în legătură chiar și cu creații ca *Suita pentru pian Op. 10, Nocturna postumă pentru pian, Sonata postumă pentru pian și vioară în la minor, Cvartetul nr. 1 pentru coarde, mișcarea a II-a, Sonata nr. 1 pentru pian, finalul, Sonata nr. 3 pentru pian și vioară „în caracter popular românesc, Suita pentru vioară și pian „Impresii din copilărie", Suita nr. 1 pentru orchestră, Simfonia I-a, Simfonia a II-a, Simfonia a III-a, Opera „Oedip", Suita nr. 3 pentru orchestră „Sătească", Uvertura de concert pe teme în stil popular româ-*

1 Clemansa Liliana Firca, despre *Vox Maris* în *Monografia „George Enescu"*, București, Editura Academiei, 1971, vol. II, p. 1073 și nota 103 și Idem despre celelalte poeme în *Direcții în muzica românească 1900—1930*, București, Editura Academiei, 1974, p. 58-69 și mai ales la p. 67, nota 55.

2 Zeno Vancea, *Creația muzicală românească, sec. XIX-XX*, vol. I, București, Editura Muzicală, 1968, p. 287.

3 Constantin Stihi-Boos, *A Few Aspects of the Musical Transfiquration of the Literary Pretext in the Symphonic Poem „Vox Maris" by George Enesco*, în *Enesciana, I*, București, Editura Academiei, 1976, p. 141-150, Idem, *A Few Specifications about the One-Movemen Poem, Taken both a Genre and as a Form with Reference to Alfonso Castaldi and George Enescu* și *Some Analytical Specifications Concerning the Symphonic Poem „Vox Maris" in G Major, Op. 31, by George Enescu*, în *Enesciana, II-III*, București, 1981, Editura Academiei, p. 173-177 și 187-192, Idem, *Două precizări analitice privitoare la poemul orchestral românesc din prima jumătate a secolului nostru*, în *Centenarul George Enescu 1881—1981*, București, Editura Muzicală, 1981, p. 369-396.

nesc și (din nou, bineînțeles !) *Poemul simfonic „Vox Maris"*[4] — adică, după opinia cercetătoarei citate, mai toată creația lui George Enescu ar fi tributară impresionismului ! În micul său studiu, cercetătoarea amintită, Gabriela Ocneanu, nu vine cu nici un argument probant, ci doar cu aceleași declarații nesprijinite pe bază de analize și fapte muzicale care să i le confirme. În legătură cu un asemenea mod lipsit de acoperire de a pune problemele, să-i dăm mai întîi cuvîntul lui George Enescu însuși : „Oamenii au fost intrigați și agasați, deoarece nu au putut să mă catalogheze și să mă clasifice în mod obișnuit. Ei nu puteau decide exact cărui tip îi aparține muzica mea. *Nu era unul francez în maniera lui Debussy* (subl. ns. !), nu era (nici) tocmai unul german, declarau ei. Pe scurt, deși nu suna exotic, nu semăna îndeaproape nici cu ceva familiar, iar oamenii sînt agasați cînd nu-l pot clasifica pe cineva dintr-odată"[5]. Că Enescu va fi cunoscut, și încă foarte bine, creația lui Bebussy sau Ravel este foarte adevărat ; că opiniile lui despre cei doi corifei ai impresionismului erau pline de o foarte înaltă prețuire acordată acestora, este iarăși foarte adevărat[6] ; dar că a înțeles să-și păstreze propria sa independentă de creator față de ei și față de curentul impresionist, este mai presus de orice îndoială : deși Enescu este, fără doar și poate, îndatorat, sub diverse aspecte, și acelei părți din educația sa muzicală pe care o datorează Franței, totuși această îndatorare a sa nu merge prea în adînc, întrucît maestrul român a putut și a știut cum să evite epigonismul și să meargă pe propriul său drum, pe riscul său, dar și, mai ales, spre onoarea sa.

Nefiind aici locul unei mai aprofundate urmăriri a relației extrem de complexe dintre operele create de Enescu și impresionism, vom puncta deosebirile esențiale, dintre muzica lui Enescu și cea impresionistă, care infirmă declarațiile vagi și nesusținute analitic, privind așa zisul epigonism post impresionist al lui Enescu, preconizate prin mijlocirea alegațiilor făcute de Gabriela Ocneanu în lucrările sale.

În primul rînd, impresioniștii, după cum se știe, au evitat, de regulă, formele bi- și pluritematice ample cu dezvoltări, ca și genurile camerale și simfonice mari ; preferințele lor și quasi întreaga lor capacitate creatoare au fost orientate cu pregădere spre miniaturile orchestrale, instrumental-camerale sau vocale, fie independente, fie grupate

---

4 Gabriela Ocneanu, *Impressionism and Enescu's Work*, în *Enesciana II-III*, București, Editura Academiei, 1981, p. 167-171.

5 *The Program of the Symphonic Orchestra in Chicago, 1931—1932 Musical Session*, apud *George Enescu* — Diverse materiale și date despre compozitor și interpret editate de Sectorul muzical al Institutului de Istoria Artei, București, Editura Muzicală, 1964, p. 47 și *Enesciana, I*, București, Editura Academiei, 1976, pe supracopertă (traducerea citatului ne aparține ; nu am folosit-o pe cea din prima sursă citată, căci este doar „aproximativă", cu impreciziuni și chiar omisiuni de termeni !).

6 Vezi de pildă aprecierile consacrate de Enescu lui Debussy și Ravel în Bernard Gavoty, *Les Souvenirs de Georges Enesco*, Paris, Flammarion, 1955, passim, în ediția *Contrepoint dans le miroir*, Milano, Nagard, 1982, passim și în ediția românească, *Amintirile lui George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1982, passim, precum și în *Monografia „George Enescu"*, vol. I-II, București, Editura Academiei, 1971, passim.

în cicluri (ba chiar și în suite). De exemplu, chiar și în *Marea. Trei schițe simfonice* de Debussy, avem în fond, o *suită-triptic,* în care forma de sonată este cu grijă evitată ; în primele două *Schițe — Pe mare, din zori pînă la amiază* și *Jocul valurilor* — avem cîte o formă tripartită fără repriză de tipul A-B-Q, (prima *Schiță* prezentînd și o introducere), în vreme ce a treia *Schiță — Dialogul vîntului cu marea* — este concepută sub forma unui rondo destul de liber tratat, A-B-A-B-A-B-A, ale cărui două teme sînt adesea și suprapuse contrapunctic ; la acestea se mai adaugă și temele A (la începutul *Schiței)* și C (la mijlocul și la sfîrșitul ei) din prima *Schiță.* La fel, în *Preludiul la după-amiaza unui faun,* avem din nou o formă tripartită, însă cu repriză acum, de tipul A-B-A. Cu alte cuvinte, aceasta este de-acum binecunoscuta formă de lied tripartit. Asemenea structuri ca și altele aparținînd aceluiași tip, ne devin mult mai limpezi, dacă luăm în considerare scopul urmărit de marele compozitor francez. Atît în marea poezie franceză modernă, începînd de la Charles Baudelaire, dar mai ales de la Arthur Rimbaud, Paul Verlaine și Stéphane Mallarmé, cît și în muzica franceză de tip impresionist, care prezintă multe analogii cu ea — s-a mers pe principiul faimosului aforism-paradox enunțat de Arthur Rimbaud, ca totul să fie perceput „littéralment et dans tous les sens" (adică atît „literalmente", cît „și în toate sensurile") ; astfel, atît poezia, cît și muzica, arte prin excelență temporale, trebuiau să capete și o dimensiune „spațială", acestei dimensiuni spațiale atribuindu-i-se chiar o poziție dominantă. În acest sens, „picturalul" constituie la Claude Debussy, la Maurice Ravel și la tînărul (pe atunci) Igor Stravinski, din perioada sa impresionistă, un element esențial J tradus muzical de Debussy de exemplu, prin gama hexatonală ; aceasta, prin neutralitatea ei plurivalentă și prin cromatismul ,ei specific, corespundea perfect cerinței formulate în aforismul-paradox al lui Rimbaud mai sus citat ; tocmai acesta va fi fost, evident, și unul din motivele care l-au determinat pe Debussy să o utilizeze ca pe un *element constitutiv de bază al gîndirii sale muzicale-spațiale.* Tot ca un *element constitutiv de bază implicînd o dimensiune spațială a muzicii* a folosit Debussy și pentatonia diatonică ,într-o modalitate cu totul specifică [7], asupra căreia vom mai reveni.

Datorită deci esențializării acestei viziuni spațiale, atît „literalmente, cît „și în toate sensurile" *(apud* Arthur Rimbaud), s-a putut produce apropierea dintre muzica lui Debussy, a lui Ravel și a tînărului Stravinski, cu ale ei „tablouri vivante" sonore și poezia modernă franceză, ca și, mai ales, apropierea dintre ea și pictura impresionistă, motiv pentru care întregul curent muzical reprezentat de creatorii mai sus amintiți a căpătat și el denumirea de *impresionism.*

Nu vrem să afirmăm prin aceasta că dimensiunea temporală lipsește din muzica impresioniștilor (căci acest lucru ar fi o imposibilitate) ; arătăm numai că, în perioada lor de apogeu, atît Debussy, cît și Ravel au

7 Constantin Brăiloiu, *Pentatonismele lui Debussy,* în *Opere* vol. I, București, Editura Muzicală, 1967, p. 401-454.

estompat-o, au redus-o la minimum. Cu excepția *Cvartetelor de coarde* de tinerețe ale lor și aunui *trio* al lui Ravel, formele bi- și pluritematice ample, cu dezvoltări, precum și genurile simfonice și camerale mari au fost abordate de Debussy și Ravel abia la sfîrșitul carierei — Debussy compunîndu-și cele trei *Sonate* cu puțin înainte de a muri, iar cele două *Concerte pentru pian și orchestră* (ca și cele trei lieduri din ciclul *Don Quijote către Dulcineea),* fiind ultimele lucrări pe care Ravel le-a mai conceput și terminat înaintea tragicei sale îmbolnăviri. Mai amintim aici și faptul că unul dintre criticii francezi cei mai „impregnați" de impresionismul propriu-zis, Émile Vuillermoz, deși prieten intim cu Debussy, s-a pronunțat foarte depreciativ (și nejust !) cu privire la ultimele trei *Sonate* menționate, întrucît în ele Debussy se îndepărtase de fapt de „linia ortodoxă", ca să-i zicem astfel, a impresionismului propriu-zis, fapt care nu era de natură să-l satisfacă pe prea-zelosul critic-teoretician al curentului, dorit de acesta cît mai „pur" [8]. La rîndul său, abia după ce a ieșit din perioada sa „impresionistă" a reînceput și Igor Stravinski să se adreseze din nou formelor și genurilor mai ample din muzica de cameră și cea simfonică.

În orice caz, orientarea lui George Enescu, către lucrări simfonice și camerale de dimensiuni mari (ca în *Cvartetele de coarde, Cvartetele cu pian, Cvintetul cu pian, Simfoniile I-III, Simfonia de cameră, Poemul Simfonic „Vox Maris", Uvertura de concert),* nu confirmă teza influenței impresioniste asupra lor, cel puțin din acest important punct de vedere. Mult mai clar apar însă și mult mai semnificative însă sînt elementele impresioniste la Mihail Jora, de pildă, [9], întrucît la acesta ele se integrează în *substanța* lucrărilor sale, în timp ce la George Enescu, ele țin doar de *circumstanță,* după cum vom vedea și în cele ce urmează. În lucrările lui George Enescu sesizăm mai ales o linie *evolutiv-dinamică,* a cărei desfășurare este mai ales *temporală* și deci nu „în toate sensurile" ca la impresioniști, ci *bine individualizată și orientată într-o unică direcție posibilă.* Dacă la impresioniști desfășurarea discursului sonor este subordonată plurivalenței muzicii, cu accentul principal pus pe diversele episoade luate în sine și pe „mozaicul muzical" pe care ele îl compun și îl recompun mereu, în lucrările enesciene, dimpotrivă, rolul primordial îi revine tocmai desfășurării discursului muzical, desfășurare a cărei „dramaturgie", bazată prin excelență pe forma de sonată sau rondo-sonată, cu dezvoltări, care are la bază *un flux unitar și unidirecționat.*

Acest lucru poate fi evidențiat și în structura modală a lucrărilor enesciene, unde diatonismul — fie el heptatonic sau pentatonic — și cromatismul au un rol foarte clar definit : nu pentatonicul quasi-neutral determină elementul diatonic, ci tocmai acesta din urmă îl determină, pe cel dintîi și îl utilizează ca pe o nouă ipostază a sa în dezvoltări, sau ca pe o modalitate de clarificare tematică în expoziții și reprize ; nu

8 Émile Vuillermoz, *Claude Debussy,* Paris, Flammarion, 1962 (și ed. urm.), p. 129-130.

9 Constantin Stihi-Boos, *Două precizări analitice... Std. cit.,* p. 374.

hexatonalul, și el quasi-neutral în felul său, determină elementul cromatic, ci, dimpotrivă, cromaticul numai îmbracă la un anumit moment dat haina hexatonală, fie iarăși pentru cîte vreo ultimă clarificare tonală în vreo repriză, fie pentru unele armonii de pasaj. Deci pentatonicul și hexatonalul joacă la Enescu numai rolul unor *elemente secundare tensional-temporale* cu funcție CIRCUMSTANȚIALĂ bine definită, în vreme ce la Debussy și Ravel ,ele sînt de-acuma *elemente principale constitutiv-spațiale*, cu un rol ESENȚIAL, în muzica lor.

De ce există aceste diferențe profunde între impresioniștii francezi și George Enescu P De ce oare chiar și o trecere sumară în revistă a faptelor arată că Enescu atribuie unor procedee modale, esențiale pentru impresioniști, *doar* un rol subordonat, cu totul limitat, ca să nu mai vorbim și de „dramaturgia" muzicală generală din lucrările lui Enescu, și ea foarte deosebită de cea realmente impresionistă P Acest lucru se datorește, credem, faptului că linia creațiilor enesciene este una *evolutiv-dinamică* (și nu una *descriptiv-statică*, ca aceea pe care o regăsim la Debussy și la Ravel); prin *unidirecționalitatea ei funciară* și prin sugerarea prin ea a *ireversibilului*, a *irepetabilului*, această linie duce la crearea, la Enescu, a unor adevărate *„filme"* de sunete, în vreme ce Debussy și Ravel, ca și tînărul Stravinski sînt interesați mai ales de implicațiile *„picturale"*, *„spațiale"* ale muzicii lor și pe acestea le „descriu" ci ca atare în acele *„tablouri vivante"*, alcătuite din „mozaicurile" acelea sonore ale lor, despre care am mai vorbit. În acest sens este elocventă, de pildă, o confruntare între momentele celor două „furtuni, cea din *Marea* de Debussy și cea din *Vox Maris* de Enescu; la cel dintîi, „furtuna" are numai un rol *pictural-pitoresc*, nu unul *dramaturgic-funcțional*, ca la cel de-al doilea. Evident, aici nu formulăm „judecăți de valoare", ci doar subliniem, prin contrast și confruntare, *diferențele organic-esențiale*, atît de ordin particular, cît și de ordin mai general dintre viziunea muzicală a lui Enescu și cea a lui Debussy. În acest context, văzînd marile deosebiri structurale dintre *Marea* lui Debussy (forme tripartite fără reprize sau de rondo) și *Vox Maris* de Enescu (formă clar articulată de sonată, cu trei teme de bază cu o dezvoltare foarte complexă, implicînd și elemente de rondo și cu o repriză și o codă foarte complexă și ele [9]), nu putem fi de acord nici cu o atît de contradictorie afirmație mai veche „Replică evidentă la capodopera orchestrală a lui Debussy (sic), *Vox Maris* nu are nimic dintr-o lucrare reflexă (sic)," [10], întrucît „replică" (termen ce comportă *sine qua non* condiția de „ecou", deci tocmai de... „lucrare reflexă") îl exclude pe cel de-al doilea deși autorul amintitei aserțiuni vrea să le vadă întregindu-se, în ciuda antinomiei lor.

Spuneam că vom reveni și asupra deosebirii dintre felul cum folosesc cei doi compozitori pentatonicul. Debussy a ajuns la pentatonic pe o „filieră" cultă, reflectată în utilizarea lui : „El... face apel /...la penta-

10 Pascal Bențoiu, *Deschideri spre lumea muzicii, București*, Editura Eminescu, 1973, p. 202.

tonic/ de fiecare dată cînd vrea să evoce ceea ce „nu este de aici“ [11]. Dincolo de pentatonicul acesta „exotic“ și „mărturisit“ ca atare, mai apare la compozitorul francez și un pentatonic „ascuns“ derivat dintr-un heptatonic defectiv și care se cromatizează repede [12].

La Enescu, în schimb, pentatonicul vine de undeva din adînc, din folclorul românesc, iar rolul său nu e numai descriptiv, ci *evolutiv-dinamic*, deci *funcțional;* el are „o intervalică abruptă /...care/ devine... o sursă de elaborare /și/ a cromatismului“ [13], mai ales în ultima sa perioadă de creație, totul derivînd „dintr-un proces de *decantare* a materialului modal“ de obîrșie populară, astfel că Enescu „ajunge în ultimele creații la o puritate diatonică și chiar pentatonică“ [14], foarte frapantă chiar, adăugăm noi.

În ceea ce privește utilizarea quasi-instrumentală a vocilor omenești, prin integrarea lor, în anumite situații, în orchestră, aceasta poate aduce un complement timbral necesar (ca de exemplu la C sar Franck — care numai de impresionism nu poate fi legat ! — în *Poemul simfonic „Psyché“*, spre a nu mai aminti și de „prioritatea“ în acest sens a unui Giuseppe Verdi, în *Scena furtunii* din opera *Rigoletti);* în asemenea certe cazuri, intervenția vocilor umane se dovedește a fi la Enescu o adevărată *„componentă organică“* a desfășurării discursului muzical, în creații datînd din perioade atît de deosebite, ca *Poema română, Simfonia a III-a* și *Poemul simfonic „Vox Maris“*. La Enescu corul „mut“ reprezintă, așa cum am mai spus, *întotdeauna* o *extensie* a instrumentației acestor lucrări, punctînd anumite momente de bază în decursul dezvoltării și reprizei (în *Vox Maris)* [15], un fel de „intermezzo“ specific („cîntările“ și „furtuna“) în *Poema română* și anumite clarificări tematice și în finalul Simfoniei a III-a ; un studiu mai de amănunt al problemei se impune și îl vom face cu alt prilej. La Debussy însă, de pildă, în *Nocturna nr. 3 „Sirene“*, apariția corului mut are un scop în primul rînd *timbral* deci quasi-*ilustrativ* și nu de clarificare tematică, marele compozitor francez urmărind aici un scop *descriptiv-spațial,* în vreme ce la Enescu sensul „unic“ al muzicii sale este unul *dinamic-temporal,* iar corul mut se încadrează și el tocmai în acest sens „unic“ menționat ; dacă la Debussy utilizarea corului mut ține de „mozaicul muzical“ amintit, la Enescu el se integrează în structura „dramaturgică“ a lucrărilor în cauză.

Printre procedeele de bază „noi“ aduse de impresionism se numără și acestea : 1) *Noi combinații acordice* (de nonă, de undecimă și de tredecimă, de succesiuni de septime și none neînrudite) ; 2) *Secunda adăugată* la diverse acorduri și care duce și ea spre politonalism ; 3) *Acorduri glisante* (trisonuri, septacorduri și nonacorduri paralele) ; 4) *Acorduri tip notă* „échappée“, adică pedale acordice, sau „contrapunct de acorduri“

11 C. Brăiloiu, *op. cit.*, p. 405-406.
12 Idem, *Ibidem*, p. 449 și 451.
13 Gheorghe Firca, *Bazele modale ale cromatismului diatonic*, București, Editura Muzicală, 1964, p. 106.
14 Idem, *Ibidem*, p. 110.
15 Constantin Stihi-Boos, *A Few Aspects of the Musical Transfiguration...*, *op. cit.*, p. 147-148.

cum i s-a mai spus acestui procedeu ; 5) *„Organum" de tip modern,* constînd din acorduri glisante fără terțe ; 6) *Acorduri de tonuri întregi,* rezultînd din gama hexatonală ; 7) *Scări, armonii și ritmuri exotice ;* 8) *Moduri medievale ;* 9) *Cromatisme* larg folosite, ce duc, între altele, și spre dodecafonie. Toate acestea în ultimă instanță sînt tot atîtea jaloane ce deschid drumul spre neoclasicism, politonalism și atonalism [16]. În locul unei analize a acestor probleme și a celor ridicate de utilizarea unor forme dramaturgic-muzicale cu sau fără dezvoltare, și care deci se prezintă în mod atît de diferit la Debussy și la Enescu, ni se stabilesc, fără o demonstrație cît de cît probantă, următoarele „apropieri" — destul de forțate și neconcludente, după cum vom vedea — între ei, de către Gabriela Ocneanu : [17] „a) independență față de simetria clasică în dezvoltarea ritmului și melodiei (incluzînd și „rubato-ul" enescian)" (deși sursele sînt total diferite la Debussy și la Enescu, pe filieră cultă la primul, pe filieră folclorico-românească la cel de-al doilea, fără a mai aminti și utilizarea masivă a formei de sonată cu dezvoltare masivă la Enescu, însă aproape total absentă la Debussy, ba chiar și la Ravel !) ; „b) intervale regulate (dar nu întotdeauna astfel și la Enescu)" (dincolo de formularea confuză „intervale regulate" (sic), mai consemnăm și recunoașterea autoarei că acestea nu apar chiar „totdeauna" și la Enescu !); „c) melodia modală care utilizează scări preé și heptatonice cu anumite moduri" (dar autoarea uită să ne precizeze originea „exotică" a acestor scări și moduri la Debussy, în vreme ce Enescu le preia din muzica populară românească, dovadă și discuția noastră anterioară despre felul diferit în care cei doi muzicieni folosesc pentatonicul, atît din punct de vedere structural, cît și modal) ; „d) funcționalitate armonico-modală verticală bazată pe legi diferite de cele ale tonalismului" (aici însă chiar autoarea menționează, în notă de subsol, că „în timp ce Debussy utilizează exclusiv acest procedeu ca atare, Enescu își diversifică limbajul : pe de o parte el încorporează în armonia și melodia sa elemente postromantice... iar pe de alta el evoluează de la tiparele tradiționale armonic-verticale spre propria sa specie de polifonie lineară complexă : eterofonia" — deși apoi autoarea o consideră ca fiind derivată din „monodia antichității" (sic), ea sfîrșește totuși prin a recunoaște că „Enescu a sesizat-o intuitiv... pe baza folclorului românesc", care o utilizează în mare măsură, într-adevăr !) ; „e) un colorit instrumental rafinat bazat pe folosirea resurselor tehnice și expresive" (dar aici iarăși nu avem asemănări mari între Debussy și Enescu ; să ne reamintim citatul de la începutul prezentei lucrări, cînd Enescu arată că „tipul" căruia îi aparține muzica sa *„nu era unul francez în maniera lui Debussy"* și într-adevăr, orchestrația și instrumentația, precum și coloritul timbral sînt diferite la cei doi mari muzicieni !) ; „f) tratarea vocii umane în același scop coloristic și nu numai ca o purtătoare a elementelor noționale (sic' (într-o

16 Marion Bauer, *Impressionistic Methods,* în *The Informational Cpclopedia of Musi cand Musicians,* New York, Dod Meade Companp, 1964, p. 1025, col. 2-1026, col. 2-3.

17 G. Ocneanu, *op. cit.,* p. 170, inclusiv notele de subsol 19 și 20.

nouă notă de subsol autoarea se mai „corectează", arătînd că la ambii muzicieni „coloritul vocal-instrumental" nu ar avea numai un „rol pur ilustrativ... /ci că/ tinde și la alcătuirea unei imagini strict muzicale", dar nu sesizează faptul că Enescu folosește aceste elemente și într-un sens *structural* de diferențiere tematică și de subliniere a unui aspect „nou" al unei teme, în dezvoltare sau în repriză !).

„Concluziile" pe care apoi încearcă să le tragă Gabriela Ocneanu, din „discuția" — care însă nu a făcut-o deloc ! — asupra impresionismului și a lui Enescu, cum că acesta, „ca reprezentant al școlii muzicale românești" ar fi fost „strîns legat de curentele muzicale europene" și mai ales „de impresionism", că „le-ar fi asimilat, aceste curente, ca apoi să fie în stare, împreună cu alți compozitori reprezentînd școlile naționale să le dea deplină forță acestor curente" (sic), „că astfel ar fi ajutat la revelarea unor anumite caracteristici comune și esențiale ale spiritualității umane, care astfel puteau apărea și crește în cadrul momentului favorabil de atunci" și că „impresionismul... ar fi reunit, datorită largilor sale principii de bază (sic), personalități și școli foarte diferite și le-ar fi permis să-și afirme propriile caracteristici muzicale" [18] constituie din păcate, însă, pe de o parte un exemplu de ceea ce Titu Maiorescu numea cîndva „beție de cuvinte", iar pe de alta, o pildă de ceea ce se poate întîmpla cînd un cercetător caută să ajusteze fie cel mai des ca aici, propriile-i alegații la ideile sale preconcepute, fie, mai rar, faptele la aceleași idei, în loc ca măcar să lase faptele să „vorbească" și apoi, abia *pe baza lor, a acestor fapte înseși,* să-și tragă concluziile.

Aceste fapte i-ar fi arătat, că deși impresionismul a fost un curent important, totuși dînsa i-a supraestimat însemnătatea și influența, atît asupra școlilor naționale din sec. XX în general, cît și asupra lui Enescu în special ; Enescu a știut întotdeauna să opereze o *sinteză* între o modalitate sau alta, potrivit propriei sale necesități interne de muzician de geniu și al fondului său românesc, originar din folclorul nostru, dar nu a rămas tributar, la modul epigonic, niciuneia dintre aceste modalități. De asemenea, dacă și-ar fi dat mai mult osteneala, cercetătoarea în cauză ar fi putut cu mai mult temei să vorbească de elemente impresioniste acolo unde acestea sînt într-adevăr mai proeminente la Enescu, de pildă în *Liedurile pe versuri de Fernand Gregh* sau în alte lucrări, de structură miniaturală. Însă la Enescu niciodată folosirea unor procedee fie ele și impresioniste, nu constituie un moment epigonic, ci numai preluarea creatoare, în întregul unei sinteze mult mai cuprinzătoare, a cîte unui procedeu din paleta policromă a timpului său, pentru a sublinia în acest fel, acel aspect expresiv pe care el îl considera necesar să fie adus în prim-plan la un moment dat. Deci o înțelegere justă, *sine ira et studio,* a creației lui Enescu, poate fi făcută numai atunci cînd abordăm lucrările sale fără idei preconcepute și fără „impresii" dinainte făcute, ci numai după o cercetare atentă, la nevoie și cu lupa, a adevăratelor sale realizări și intenții !

18 Idem, *Ibidem,* p. 170-171.

WAS REALLY ENESCU AN IMPRESSIONIST ?

Summary

The author tries to present, in a juster light, the complez relations extant between George Enescu's music and that of the impressionists, resuming and developing several of his precious findings in the matter. He shows that although George Enescu was aware of Debussy's and Ravel's importance and merits, he did not become an epigone of theirs. The author then rejects Gabriela Ocneanu's overes timation of the impressionistic methods, within George Enescu's work, showing that both structurally („clear-cut" sonata form, rejected by the impressionists, who preferred the three-part form, usually without recapitulation) and modally (specific diatonic and chromatic melodic formulas, derived from the Romanian folk music and utlerly different from those of the impresionists), to say nothing of the different connotations afforded by Enescu and Debussy to the mute chorus in their works, Enescu stands apart from impressionism.

The author's conclusion runs that no allegation or preconceived opinion can ever afford a true explanation for the devices used by a great creator of art; solely a minute and thoroughly analysis of the wacts extant within his works can afterwards provide us with well-grounded conclusions and true opinions concerning his craft manship, and so indeed is the case with Enescu's work's too!

GEORGE ENESCU MUZICIAN PEDAGOG

ION BALAN

Printre multiplele calități artistice ale marelui Enescu, se numără și acea de muzician pedagog.

Deși această activitate nu l-a atras prea mult, a practicat-o pînă în ultimii ani ai vieții.

În Memoriile sale maestrul se destăinuia sincer : „Totul mă interesează în viață, chiar și să deslipesc mărci poștale. O singură meserie mi-a repugnat totdeauna, aceea de profesor. Din nefericire, am exercitat-o mult“ [1]).

Recunoscut ca o personalitate artistică complexă, cu o vastă cultură muzicală, Enescu a fost solicitat, atît în țară cît și peste hotare, să dea lecții de vioară și pian, să țină cursuri de interpretare violonistică, să colaboreze la întocmirea programelor artistice, să participe în jurii la diferite concursuri și festivaluri muzicale internaționale.

Iubind foarte mult copiii și tineretul, Enescu a ajutat pe cei cu însușiri artistice deosebite, să-și perfecteze studiile, le-a creat condiții să-și făurească o carieră.

În acest sens a intervenit la persoane oficiale de la nivelul Ministerului ori la conducerea Conservatoarelor, pentru ca acești tineri să se bucure de sprijin și ajutor.

Personal a dat concerte-lecții gratuite pentru ei, a făcut diverse donații, încurajîndu-i, stimulîndu-le însușirile artistice. Numărul celor care s-au bucurat de sprijinul maestrului sînt mulți în țara noastră.

Dacă am vrea să ne referim la aportul adus de muzician în activitatea de orientare și îndrumare, am putea spune că toți compozitorii și interpreții timpului au fost elevii săi.

El a fost omul care a deschis arcanul artei noastre. El ne-a introdus în tainele tehnice ale muzicii. Eu de la el am învățat muzica fără să fi fost elevul lui. Mai tîrziu am fost discipolul său. Alfred Alessandrescu, Mihail Jora, Enacovici, Ion Nona Otescu, D. Cuclin, M. Andricu și mulți alții, noi toți am crescut și ne-am format în jurul acestui — om — Se ocupa de toate ; dădea lecții de concert, făcea muzică de cameră, discuta cu noi probleme de muzică etc.

Știa să-și organizeze timpul într-un mod fenomenal. Era acel muzician total înzestrat care de la Bach și Liszt n-am mai întîlnit“ [2].

---

1 Lucian Voiculescu, în cartea „George Enescuà, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.

2 Marcel Mihailovici, „O personalitate de geniu a muzicii contemporane“, articol în Scînteja din 5.IX.1967.

„Enescu a fost învățătorul compozitorilor români, a spus și Alfred Alessandrescu la moartea muzicianului. Posedînd o cultură neobișnuit de vastă, dotat cu o memorie fenomenală, el stăpînea un repertoriu imens de cîntece din toate epocile istorice ale muzicii universale. Neuitate vor rămîne în sufletele noastre creațiile lui Enescu în tălmăcirile operelor lui Bach, Beethoven și Brahms. Îmi amintesc și acum de minunatele seri de peste cincizeci de concerte date între anii 1919—1945, în care am avut fericirea să fiu la pian partenerul — maestrului — în interpretarea celor mai frumoase sonate din literatura muzicii universale" [3].

Pentru mulți tineri talentați din țara noastră, Enescu a intervenit mai concret. El le-a dat lecții de interpretare artistică fie la vioară sau la pian, precum și lecții de teorie muzicală.

Dintre aceștia am aminti de iDnu Lipatti, V. Filip, V. Jianu, frații Valentin și Ștefan Gheorghiu, Gh. Simons, Ludovic Feldman, iMrcea Bîrsan și mulți alții. M. Constantinescu, unul din acei care a beneficiat la lecțiile lui Enescu arăta : „Credeam că nu numai că nu voi putea cînta din vioara pe care o luasem cu mine, dar că nici că nu voi putea articula o vorbă la întîlnirea cu Enescu. Chipul în care — maestrul — m-a primit, căldura cu care mi-a vorbit, bunătatea, sinceritatea și modestia sa proverbială, mi-au învins timiditatea și mi-au alungat emoția. Am cîntat... Maestrul m-a urmărit cu atenție, apoi a trecut la pian, acompaniindu-mă". [4].

„L-am iubit pe Enescu pentru calitățile sale pedagogice. De la el se învăța frumosul, arta, spunea și V. Filip. [5].

De asemeni V. Jianu în însemnările sale memoralistice sublinia : „Apreciat și sfătuit de — maestru —, viața mi-a fost luminată de apropierea lui. Aceasta rămîne o cinste de neuitat și una din bucuriile mele cele mai mari. Acest artist și om excepțional mi-a limpezit dimensiunile uriașe și măreția de — Om.

Mi-a fost întotdeauna aproape cu înțelegerea și căldura sufletului său. Lui îi datorez încrederea în adevăr, în muncă și artă. Repetițiile și colaborările cu care m-a cinstit, mi-au fost și îmi vor fi sprijin neprețuit, iar sfaturile lui învățătură traoină" [6].

La rîndul său și Enescu aprecia calitățile lui V. Jianu.

Mărturie stau două scrisori adresate — una lui Țițeica, președintele Academiei Române și a doua lui Filippe Gaubert flautist și compozitor francez. Iată cîteva rînduri dintr-o scrisoare : "V. Jianu este astăzi la noi singurul flautist cu adevărată școală modernă, iar tinerii flautiști să bineficieze de prilejul ce li se oferă pentru a face cunoștință cu tehnica flautistă nouă" [7].

---

3 Lucian Voiculescu în cartea „George Enescu", Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.

4 Viorel Cosma, în cartea „Enescu azi", Editura „Facla", Timișoara, 1981.

5 Filip Vasile, „Pilda unei munci neobosite", articol în revista „Muzica", nr. 5 din 1955.

6 Ion Beldi, „Vasile Jianu", articol în revista „Muzica", nr. 5 din 1968.

7 Lucian Voiculescu, în cartea „George Enescu", Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.

Trebuie notat faptul că Enescu a fost solicitat să dea lecții de vioară și pian la mulți tineri aflați cu familiile lor la Paris. Pot fi amintiți, printre alții, pe Georgeta Berindei-Otescu, Cordelia Tașcă, Ioana Plesoianu, Nineta Duca-Kogălniceanu, Tira Catargii și alții.

Rezultă din cele de mai sus că Enescu avea și în străinătate o activitate pedagogică destul de încărcată. Acest lucru l-a determinat să spună că este nemulțumit întrucît nu-și poate pregăti concertele și nu se poate ocupa de compozițiile sale. Dacă mai adăugăm faptul că pedagogul român pregătea și mulți muzicieni străini, care au devenit adevărate celebrități artistice ale timpului său, ne dăm seama ce muncă desfășura Enescu. Dintre foștii lui elevi străini aș cita pe : Yvone Astruc, renumită profesoară franceză, care ne-a vizitat țara cu prilejul primului Festival „George Enescu" și pe care maestrul a propus-o să continue activitatea didactică la Academia Chigiană din Italia, considerînd-o că este singura care cunoaște „a fond" toate gîndurile și simțemintele lui, privind învățămîntul violonistic. Nu s-a desmințit. Artista i-a răsplătit munca cu deplin succes.

Amintim de asemeni de profesoara franceză Helen Jourdan Morange, o bună interpretă a operelor lui Bach, care în cartea sa „Prietenii muzicieni" face portretul profesorului ei spunînd, printre altele : „Enescu era stăpînit de geniu. Cu el pătrundeai în lumea muzicii pe nesimțite" [8].

Acestor două nume li se mai adaugă apoi Cristian Ferras, un excelent interpret al Sonatei a III-a de G. Enescu apoi Serge Blanc, Pierre Barbizet, Maricele Dubois, Ida Haendel, Artur Gumeaux și Antoine Goléa, care scria despre profesorul său : "Din clipa în care Enescu a sosit, am început să trăiesc într-o totală încîntare... După ce mă lăsă să cînt o piesă, fără să facă nici o obiecție, mă punea să o reiau de la început și atunci mă întrerupea destul de des pentru a adînci interpretarea muzicală a fiecărei bucăți. Rar însă se întîmpla să-mi dea indicații pur tehnice sau să-mi schimbe degetația. Ceea ce-l interesa era muzica și vioara pusă-n slujba ei" [9].

Dar Enescu rămîne cel mai mare muzician pedagog fiindcă l-a dat pe Yehudi Menuhin, violonist din S.U.A., elevul inimii sale, cum îl numește muzicologia franceză. Acesta l-a urmărit pe Enescu pînă și în țara noastră, pentru a studia cu el. Avea 12 ani cînd la Paris a venit în întîmpinarea lui. Iată primul dialog la întîlnirea cu pedagogul său :

— Doresc să studiez cu Dvs...

— Cred că este o greșeală la mijloc. Nu dau lecții particulare.

— Dar trebuie neapărat să studiez cu Dvs. Vă rog lăsați-mă să vă cînt !

— E imposibil, dragă copile, plec mîine dimineață din Paris. La insistențele copilului, a doua zi la ora șase dimineața, pe rue de Clichy, Menuhin lua prima lecție de la Enescu.

De la această dată Enescu m-a purtat pe piscurile concepției sale despre muzică. Ani și ani de-a rîndul, îmi răsuna în urechi vocea sa.

8 Idem.

9 Viorel Cosma, în cartea „Enescu azi", Editura „Facla". Timișoara, 1981.

Cîteodată îl auzeam rostind cuvinte, dar de cele mai multe ori vorbirea lui era muzica. Nimic din ce spunea nu era greşit, nimic nu era înşelător. De fiecare dată îmi aminteam cîtă dreptate am avut de a mă încrede în el, cît de norocos am fost să-l am drept călăuză. Azi influenţa lui directă asupra mea a avut o mare înrîurire. Acum ştiu că tot ce fac poartă pecetea lui. Cînd am început să studiez cu el, eu cîntam într-un mod necontrolat, fără a mă gîndi. Nici el nici eu nu ne-am bătut capul cu teoria. Ceea ce am primit de la el, prin exemple, nu erau cuvintele. De la Enescu nu primeam instrucţiuni, ci sugestii, plăsmuiri care depăşeau raţiunea, făcînd să insufle imaginaţiei mele o înţelegere mai completă. Enescu nu-şi impunea punctul lui de vedere. El urmărea substanţa muzicii şi nu tehnica pasagiilor" [10].

Iată ce spune şi Menuhin despre profesorul său din acest p. d. v. „Enescu era tăcut cînd făcea muzică, considerînd că înşiruirea cuvintelor abate de la înţelegerea justă a piesei respective. Vorbea impecabil mai multe limbi, avînd un simţ minunat al cuvîntului cumpănit. De multe ori totuşi însoţea vorbirea cu glume, pentru a anima şi înveseli conversaţia. În general vorbea foarte puţin chiar şi cînd se afla în faţa orchestrei ce o dirija. În acest caz mai mult fredona. Nu se pierdea în teoretizări sterile. Forţa de a cuprinde adevărul într-o imagine, pe lîngă cunoaşterea adîncă a partiturii şi concepţia sa cu privire la muzică, constituiau elemente de bază a succesului său şi ca dirijor" [11].

În general Enescu a reuşit în cariera sa de pedagog să insufle elevilor săi concepţia despre muzică, să le imprime maniera sa de interpretare. El şi-a educat elevii în spiritul dragostei pentru muncă, respect şi ataşament faţă de arta muzicală. Maestrul reuşea să sădească în sufletul elevilor săi încredere în puterile lor, să le stimuleze înclinaţiile artistice, să le dezvolte puterea de creaţie.

Cînd indica un anumit stil de interpretare avea grijă să nu-şi impună autoritatea sa, distrugînd astfel iniţiativa elevilor, dar aceştia ştiau totuşi că drumul cel mai sigur în interpretare este cel recomandat de profesor.

Sigur e faptul că Enescu şi-a ferit elevii de acea interpretare mecanică, rigidă, seacă, care formează doar tehnicieni şi nu muzicieni. Deci pedagogul nu cerea o interpretare rutinată, rece, goală de conţinut, lipsită de inspiraţie poetică. El se declara împotriva acelei aşa zisei „virtuozitate". „Consider virtuozitatea o calitate de accesorie în muzică. Aceasta este o performanţă sportivă. Muzica e compoziţie, e creaţie. Execuţia perfectă poate fi un accident, o rutină, o calitate fizică, un sport..." [12].

Pentru a-i feri pe elevi de rutină, Enescu schimba mereu felul de interpretare, stilul însă rămînea acelaş. Înţelegem de aici că Enescu cerea elevilor să creeze interpretarea. Aceasta se realizează atunci cînd

10 Yehudi Menuhin, în cartea „Călătorie neterminată", Editura Muzicală, Bucureşti, 1980.

11 Idem.

12 Fernanda Fony, N. Misir, Mircea Voicana şi Elena Zatoviceanu, Editura Muzicală a U. C. din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1964.

interpretul înțelege lucrarea muzicală și o înnobilează cu pasiunea și căldura lui de artist. De aceea el provoca înainte o discuție liberă asupra autorului, a scopului urmărit de acesta în lucrare, a culturii muzicale din epoca în care a trăit compozitorul. Trecea apoi la analiza minuțioasă asupra piesei destinată interpretării. Menuhin arăta că Enescu era stăpîn pe cele trei principe de bază a studiului violonistic ; principii fundamentate și de pedagogia modernă. Aceste principii sînt : unde încep studiile, în ce fel trebuie predate și cum se încheie.

După cum s-a mai arătat, orice interpretare presupune mai multe etape și anume : La început discuții introductive, o analiză de fond a lucrării, o primă citire de contact, apoi din nou discuții, referitor la alte lucrări asemănătoare, pentru a face anumite comparații și a trage anumite concluzii. După toate acestea începea studiul propriu-zis. Transpunerea în situație în timpul apariției lucrării era iarăși o condiție de care — maestrul — ținea seama. Lucrînd de pildă la o sonată de Bach, trebuia să dea piesei interpretarea cerută de o sonată clasică, corespunzătoare secolului al XVIII-lea. „Dacă nu te transporți în secolul al XVIII-lea cînd cînți o sonată de Bach, dacă nu te crezi un Beethoven cînd ataci Sonata Kreutzer, nu realizezi prea mare lucru. Să creezi din tine ce a vrut altul să creezeé [13].

Enescu cerea elevilor săi să construiască o compoziție cum ar construi o casă sau un monument care are o fundație, un corp și un acoperiș, ce încununează totul. Lucrarea interpretată trebuie să fie clară, vie, expresivă, convingătoare.

În predare Enescu se folosea de multe exemplificări plastice menite să imprime interpretării o linie estetică, caldă, colorată.

De exemplu, pentru obținerea unei modulații în Chacona de Bach, el recomanda elevilor să contemple o pictură și să realizeze în interpretare ceea ce a reușit pictorul să facă în lucrarea sa. Fidel intenției și țelului autorului, Enescu recomanda elevilor să nu exagereze totuși cu crearea unei interpretări. Să nu introducă anumite improvizații personale, să schimbe arhitectura compoziției. De obicei, pentru interpretarea lucrărilor de Beethoven, el recomanda școala violonistică din timpul cînd a trăit compozitorul, asigurînd piesei un ritm viu, săltăreț, bine marcat. Pentru alte lucrări dimpotrivă un ritm mai lento...

Ca pedagog Enescu era foarte exigent și perseverent în același timp. Lucra cu elevii cîte 5-6 ore consecutiv și dacă reușea să realizeze ce și-a propus se declara foarte satisfăcut. Dacă dimpotrivă nu reușea să obțină de la elevi o interpretare după dorință, se arăta foartea nemulțumit și spune că în ziua respectivă nu-și merită dreptul la odihnă. Pedagogul cerea mereu elevilor să trăiască compoziția, să încerce în interpretare acel clocot interior, acel sbucium sufletesc, acea luptă pentru descătușare și să reușească a da piesei multă căldură, multă strălucire.

Ca om Enescu era foarte politicos, purtînd în expresie acea bunătate caracteristică omului cult. Menuhin și-l aduce aminte cum se scuza

13 Yehudi Menuhin, în cartea „Călătorie neterminată", Editura Muzicală, București, 1980.

atunci cînd, datorită multiplelor ocupații, era nevoit să întîrzie la lecții, ori să le întrerupă pentru un timp. Nu se arăta supărat în timpul lecțiilor. O singură dată l-a văzut Menuhin pe Enescu foarte nervos. Aceasta s-a întîmplat la Londra la o Casă de discuri, cînd directorul acestei întreprinderi i-a făcut elevii lui — indivizi — Considera acest cuvînt o diminuare a prestigiului de care trebuie să se bucure acești tineri interpreți. De aceea a explodat mediat exprimînd : „Vă interzic să numiți pe colegii mei — indivizi“ [14].

Reiese din cele de mai sus că Enescu își apropia mult elevii considerîndu-i colegi și nu subalterni. Și din aceste motive el a ezitat să dea lecții tinerilor dornici a se pregăti pentru cariera artistică. Enescu a fost împotriva relațiilor distante dintre profesor și elevi. Nu se putea împăca cu faptul că primul are dreptul să-și exercite autoritatea sa, să-și spună totdeauna cuvîntul, să-și impună o anumită manieră ori stil de muncă, iar celălalt supus să asculte, să se supună, să execute. Această stare de lucruri, spune Enescu, ducea la stîrbirea inițiativei, la uciderea personalității interpretului. Enescu dorea să înlocuiască cuvîntul de „profesor“ cu acela de „camarad“, iar acela de „elev“, cu acel de „tînăr coleg“. Raporturile dintre ei să fie precum se vede foarte apropiate și intervenția primului să fie mai curînd o orientare, un sprijin, un imbold, lăsînd astfel deplină inițiativă elevului.

Dar Enescu n-a fost un simplu profesor de vioară, ori de pian. Posedînd o cultură vastă în domeniul culturii muzicale, el a ținut cursuri de interpretare violonistică atît în țară cît și în străinătate. Renumite sînt cele 15 lecții de interpretare violonistică ținute la Ateneul Român în 1915—1916. În activitatea sa de educator el a urmărit pregătirea tinerilor interpreți pentru a executa fidel operele marilor clasici Bach, Brahms, Beethoven Wagner.

Încă din anii tinereții — 1897—1914 — Enescu a dat lecții particulare de vioară și pian precum și de teorie muzicală. De asemeni în 1902 a fost solicitat profesor suplinitor la clasa de vioară a Conservatorului din București, funcție ce n-a practicat-o din cauza multiplelor sale sarcini. Între anii 1906—1908 a fost încadrat ca profesor de compoziție tot la Conservatorul din București, funcție pe care de asemenea n-a exersat-o fiind ocupat cu studiul personal de perfecționare, după cum reiese dintr-o scrisoare adresată de artist Ministerului și conducerii Conservatorului.

Îndrumări metodologice a dat și Conservatorului de muzică din Iași între anii 1917—1921. Nu sînt trecute cu vederea nici cursurile particulare de perfecționare violonistică de la Conservator, la clasa Ceciliei Nitzulescu Lupu. Se mai adaugă de asemeni cursurile neoficiale ținute la Sinaia ori Tescani.

În străinătate marele nostru muzician a ținut cursuri de vioară la Ecole normale de musikue de la Paris între anii 1924—1925 și 1928—

14 Lucian Voiculescu, în cartea „George Enescu“, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.

1931. Tot la Paris, în anul 1936 a ținut 12 cursuri de interpretare la Ecole instrumental unde preda Yvone Astruc.

De asemeni cursuri de interpretare și compoziție a ținut Enescu și la Boston — S.U.A. Între anii 1949—1950, la The Mannes Schol of Music, precum și la Universitatea din Ilinois și Brington.

Nu sînt trecute cu vederea cursurile de interpretare violonistică ținute de Enescu la Academia Chigiană din Siena — Italia. Stăpînit de farmecul muzicii, Enescu mergea an de an în acea localitate. Pe via Lizza la nr. 13 se află clădirea hotelului „Excelsior". Lîngă poarta de intrare, pe zid a fost așezată o placă de marmoră pe care scrie : „În această casă a trăit, între anii 1950—1954, marele muzician român George Enescu 1881—1955, profesor la Academia Chigiană. Unul din cei care a audiat cursurile lui Enescu la Siena spunea : „Îmi aduc aminte că, de multe ori, la sfîrșitul orelor, neuitatul maestru ne povestea despre țara sa, despre frumusețile locurilor natale, pe care le iubea nespus de mult. Ne vorbea cu căldură de poporul în mijlocul căruia s-a născut și care, după cum declara, i-a dat izvorul inspirației" [15].

Ca și persoanele particulare care au beneficiat de valoroasele lecții de muzică primite de la Enescu și instituțiile muzicale, din țară și de peste hotare și-au arătat recunoștința prin cuvinte elogioase la adresa lui, așezîndu-i plăci comemorative, lucrări de sculptură și diferite inscripții așezate în incinta încăperilor unde a lucrat. De asemeni diferite obiecte de valoare, simboluri ale activității sale muzicale, primite de marele pedagog, îmbogățesc patrimoniul muzeistic al unităților de profil din țara noastră.

În încheiere arătăm că : cu toate că George Enescu s-a ferit de meseria de profesor, a exercitat-o, după cum s-a văzut, toată viața. Făcînd o retrospectivă asupra felului cum a fost răsplătit, conchidem că această activitate i-a adus și multe satisfacții. În Memoriile sale Enescu menționează că cea mai frumoasă amintire din drumul acestei activități i-a lăsat-o Menuhin.

Lecțiile cu acest mare artist erau foarte frumoase, pentru că elevul era o sclipire de inteligență, deosebit de talentat și cu foarte mare putere de lucru.

GERGES ENESCO MUSICIEN-PEDAGOGUE

Résumé

Le grand musicien Georges Enesco, dans sa carrière artistique, a accompli aussi la fonction de professeur, quoi que cette activité ne l'ait pas trop attiré.

Dans la patrie ou à l'étranger, il a été sollicité pour enseigner des leçons de violon, de piano, de présenter des cours d'interprétation de violon, d'aider les jeunes musiciens dans leur formation, de collaborer l'élaboration des pro-

15 Ion Mărgineanu, articol „Însemnări de călătorie".

grammes musicaux, de participer aux différentes commissions pour le développement de quelques cours ou festivals internationaux.

Parmi ceux qui ont reçu l'aide et les conseils d'Enesco il faut citer : Alfred Alessandrescu, M. Jora, Enacovici, Ion Nona Otescu, D. Cuclin, M. Andricu et tant d'autres.

Plusieurs comme Dinu Lipatti, V. Filip, V. Jeanu, Valentin şi Ştefan Gheorghiu, Gh. Simons, Ludovic Feldman, Mircea Birsan et M. Constantinescu ont été pr parés au violon et au piano.

En même temps il a donné des leçons à quelques jeunes qui se trouvaient à l'étranger avec leurs familles. Dans cette catégorie on cite Georgeta Berindei Otescu, Cordelia Taşcă, Ioana Pleşoianu, Nineta Duca Kogălniceanu, Fira Catargi et d'autres.

De même, lemusicien Enesco a aussi préparé beaucoup de jeunes étrangers doués qui sont devenus de vraies célébrités artistiques. En voici quelques noms : Yvone Astruc, Helen Jourdan Morange, Cristian Ferras, Pierre Barbizet, Antoine Golea et l'artiste connu Yhudi Menuhin.

Les musiciens roumains tant que ceux étrangers ont montré leur grande reconnaissance par des paroles élogieuses rempli de respect et d'estime.

Le stple de travail avec ses élèves était original. En même temps il était assez competant et rempli de responsabilité professionnelle. Enesco considérait ses élèves comme des camarades et les traitait de cette manière. Enesco n'étouffait pas leur personnalité, mais il ne faiblissait guère son exigence comme pédagogue. Pérsévérant, Enesco demandait à ses élèves de ne pas abandonner le travail avant d'obtenir la perfection dans leur interprétation.

Mais par ce perfectionement, il ne prétendait pas une technique avancée, mais plus tôt une création dans l'interprétation. Que lélève ajoute quelque chose de sa propre personnalité dans l'exécution.

Apant une culture vaste, le musicien roumain a été sollicité d'enseigner des cours d'inteprétation des oeuvres des grands classiques comme : Bach, Beethoven, Wagner, etc.

A l'Aténée Roumain, au Conservatoire de musique de Bucarest — classe de violon ou de composition — Enesco a été sollicité d'enseigner son cours de violon ou de composition.

A cause de ses plusieurs obligations, il n'a pas pu accomplir la carrière de professeur. Pourtant il a donné des conseils méthodiques à Sinaia, au Conservatoire de Iaşi, à Tescani.

A l'étranger, Enesco a enseigné des cours d'interprétation de violon à l'Ecole Normale de Musique et à l'Institut Instrumental de Paris, dans la ville Boston des S.U.A. à The Mannes School de Music à l'Université de Illinois et Brington ou à l'Académie de Siena en Italie.

La direction des institutions nidiquées plus haut a manifesté la reconnaissance pour le travail de notre musicien en lui plaçant dans les salles d'études des plaques commémoratives des ouvrages de sculpture, de différentes inscriptions.

En même temps, on a recompensé son activité de professeur en lui offrant de différentes distinctions, des diplômes et des objets de valeur, symboles de son activité artistique.

ACADEMICIANUL MIHAI CIUCĂ — SAVANT DE RENUME MONDIAL

FILARET APROTOSOAIE

În anul 1983 se vor împlini 100 de ani de la naşterea Acad. Prof. Dr. Mihai Ciucă, eminent om de ştiinţă, savant de reputaţie mondială.

Din documentele colectate de la nepoţi şi unii colaboratori, de la Institutul Dr. „I. Cantacuzino", Facultatea de medicină din Bucureşti şi de la alte persoane în vederea înfiinţării unei case memoriale la Săveni, rezultă că Mihai Ciucă a desfăşurat o vastă activitate ştiinţifică, didactică şi practică, atît în ţară, cît şi peste hotare.

O să-mi permit, mai întîi, să redau doar cîteva date din fişa biografică a Academicianului, cerută de redacţia Dicţionarului Enciclopedic — Editura Politică Bucureşti, semnată de titular la data de 15 aprilie 1968, precum şi din scrisoarea trimisă redacţiei Dicţionarului american al oamenilor de ştiinţă din S.U.A. la data de 20 septembrie 1968.

Născut în Săveni, judeţul Dorohoi la 18 august 1883 uprmează Şcoala rurală din localitate, al cărei director era tatăl său, Platon Ciucă şi învăţătoare mama sa, Eleonora.

Studiile liceale le face la liceul „Laurian" din Botoşani şi liceul „C. Negruzzi" din Iaşi, după care urmează Institutul medico-militar din Bucureşti.

Îndeplineşte funcţiile de profesor universitar — catedra de microbiologie din Iaşi şi Bucureşti, director adjunct al Institutului „Dr. I. Cantacuzino", membru de secţie al Organizaţiei de Igienă al Societăţii Naţiunilor (1929—1934), secretar general al Comisiei de malarie al Ligii Naţiunilor pînă în 1939, expert al O.M.S. pentru malarie, membru de onoare al diferitelor societăţi ştiinţifice şi academii.

Elev al prof. I. Cantacuzino, lucrează încă din timpul studenţiei benevol, la Laboratorul de medicină experimentală al profesorului. Ca mulţi alţi tineri din acea vreme, a rămas apoi ataşat de puternica şi impresionanta personalitate a maestrului său. La Institut a avut posibilitatea să lucreze sub îndrumarea directă a acestuia în problema localizării pulmonare a infecţiei streptococice experimentale atunci cînd agentul patogen este introdus pe cale intestinală în organism.

Problema trebuie lămurită pentru că laboratorul primise misiunea de a prepara serul antistreptococic — primul produs din lungul şir de seruri şi vaccinuri preparate de Institutul Cantacuzino.

Stagiul de aici a fost hotărîtor pentru orientarea sa profesională. Încă de atunci, tînărul ia hotărîrea de a se consacra microbiologiei, patologiei experimentale, malariei, bacteriofagilor și sistemului fagobacterian. În acest scop va efectua mai tîrziu stagii de specializare la Institutul „Pasteur" din Paris, Institutul „Pasteur" din Bruxelles și călătorii de studii în S.U.A. Prin anii 1910—1914, problema vaccinărilor anti-tifoidice și antiholerice formau obiectul principal al preocupărilor laboratorului din țară și a celor din străinătate. În acești ani, profesorul Cantacuzino a realizat ceea ce a fost consemnat pretutindeni ca „marea experiență românească", un sistem de vaccinare antiholerică.

Contribuția lui M. Ciucă la prepararea acestui vaccin, cît și la eradicarea bolii a fost foarte importantă. Făcînd parte dintr-un colectiv, împreună cu Ion Ionescu-Mihăiești, dr. Vasiliu și laborantul Dumitru Gheață, în mai puțin de 6 luni, la Giurgiu a reușit stîrpirea focarelor de holeră. Era a șasea epidemie holerică care se abătea asupra Europei, aducînd vibroni holerici cu vapoarele pe Dunăre și prin porturile Mării Negre din Asia și mai ales din Delta Gangelui.

A doua intervenție la care viitorul savant a participat, are loc în timpul războiului din 1913, cînd trupele române au fost infectate cu vibroni holerici. Atunci au trebuit să fie preparate în Institutul din București cantități mari de vaccin. S-au turnat sute de kilograme de vaccin în sticle de diferite forme și proveniențe, (căci se epuizaseră recipientele pentru păstrarea vaccinului preparat). „Le grand experience roumaine" cum îi spuneau francezii s-a desfășurat cu succes, a reușit. Dar pe Ion Cantacuzino și ceilalți colaboratori ai săi îi aștepta din nou o grea încercare : lupta împotriva marilor epidemii ce însoțeau primul război mondial. Încă din septembrie 1916, pe cînd situația militară nu era atît de grea, le sosește vestea amenințătoare că izbucnise holera la Galați. De îndată profesorul Cantacuzino îl convoacă la el pe Mihai Ciucă pentru a merge la fața locului în vederea luării măsurilor corespunzătoare pentru a opri boala care amenința să pătrundă în adîncimea țării. Lui Mihai Ciucă i s-a încredințat conducerea Laboratorului Corpului I de armată. — „Eram gata în orice clipă pentru cel mai înalt sacrificiu" — zise Mihai privind norii amenințători ce se adunau pe cerul prezentului. Din nou trăiam și respiram cu moartea alături, sfidînd-o" [1].

În ciuda măsurilor drastice și a vaccinărilor, holera cîștiga noi teritorii. Situația era destul de complicată, deoarece apărúse și tifosul exantematic. Dar discipolii profesorului Cantacuzino, prin măsurile luate, au reușit să bareze drumul holerii și să evite producerea unei tragedii naționale.

În afară de sarcinile pe care le-a avut în țară el ia parte în timpul războiului balcanic și la combaterea holerei în Bulgaria, misiune a Crucii Roșii Române, iar în 1915 la combaterea tifosului exantematic în Serbia, misiune a Direcției sanitare.

1 Iftimovici R., Frații Ciucă, Iași, „Junimea", 1975, p. 83.

Dar numele lui Mihai Ciucă rămîne strîns legat de lupta împotriva unui alt flagel al omenirii — maleria, care a făcut la un moment dat mari ravagii.

Mai mult de jumătate din populația globului se afla în zone malarice. Încă din anul 1903 România inițiază un program științific de investigații antipaludice, Mihai Ciucă este delegat în 1924, ca reprezentat al țării noastre în Comisia internațională antimalarică contribuția școlii medicale românești vine hotărîtor în sprijinul rezolvării problemei malarice.

Dacă datorită lipsei de continuitate în campaniile antimalarice și dezorganizării din timpul primului și a celui de al doilea război mondial, valuri epidemice loveau din cînd în cînd țara noastră, făcînd numeroase victime începînd din anul 1948 se trece hotărît la eradicarea malariei, atît la noi, cît și pe plan mondial. În primele rînduri ale acestei lupte, dr. Ciucă își aduce o contribuție concretă și hotărîtoare, el fiind numit de guvernul român să conducă această acțiuni, ca urmare a măsurilor întreprinse acest flagel al malariei a fost lichidat în România.

În calitate de membru corespondent al Comisiei Internaționale de malarie și membru de secție al Organizației de Igienă a Societății Națiunilor a avut misiuni antiepidemice și de investigație în domeniul malariei în toate țările paludice din Europa (1924—1925), inclusiv U.R.S.S., în Orientul Mijlociu și Extremul Orient : India, China, Indiile Neoirlandeze, Indochina, Malaya etc). Ca expert al O.M.S., secretar general al comisiei de malarie a Societății Națiunilor a organizat cursurile de malarie pentru extremul Orient la Singapore, în 1934, chiar și în Italia.

Pe baza observațiilor și studiilor întreprinse atunci avea să-și întemeieze noile metode de tratament și profilaxie. Cercetările în domeniul malariei au adus contribuții deosebite la studiul infecției paludice în complexul factorilor epidemiologici locali-malario-terapiei și chimo terapiei de o deosebită importantă în determinarea și orientarea luptei antipaludice pe plan mondial și național.

Printre cele peste 300 lucrări de specialitate se numără și „D'eradication du paludism en Roumanie", lucrare de mare valoare științifică.

O amintire foarte scumpă pentru doctorul Ciucă rămîne perioada de colaborare cu reputatul epidemiolog belgian Jules Bordet. De această perioadă se leagă și cea mai importantă descoperire a sa : „lizogenia".

Fenomen legat de acțiunea bacteriofagilor (mîncători de bacterii), lizogenia a preocupat încă din 1915 cercetători de pretutindeni. Foarte plastic descrisu Nicolae Cajal și Radu Iftimovici în volumul : „Oameni contra virusuri", contribuția lui Mihai Ciucă și a savantului belgian amintit la dezlegarea tainei acestui fenomen. Spicuim : „Într-o zi ploioasă de martie 1920, celebrul Felix d'Herelle conducea la gară pe unul din marii săi prieteni, cercetătorul român, Mihai Ciucă. Acesta făcuse, așa după cum am mai arătat, la recomandarea prof. I. Cantacuzino, un stagiu la Institutul „Pasteur" din Paris și acum pleca să-și completeze

orizontul ştiinţific la Bruxelles, unde îl aştepta nu mai puţin celebrul Jules Bordet, directorul Institutului „Pasteur" din Belgia. Strîngîndu-i mîna cu afecţiune, acesta n-a uitat să-i spună la plecarea trenului :"

— Am toată încrederea în dumneata. Lucrează corect şi repede. Vom dovedi fără drept de tăgadă că bacteriofagul nu este o enzimă, cum susţine armata de endogenişti, ci un veritabil parazit al bacteriilor. Cum ştii, şi eu plec săptămîna viitoare la Saigon, unde voi lucra tot în acest scop. Fie ca alianţa noastră să dea roade".

Mihai Ciucă i-a strîns mîna, convins fiind în acel moment că eforturile lor cordonate vor dovedi natura parazitară a bacteriofagului. Natural, Ciucă pleca la Paris ducînd în geamantan cîteva tipuri de culturi microbiene ce conţineau bacteriofagul „Delta", descoperit de d'Herelle.

În realitate, aşa cum a spus-o doctorul Francez Pierre Nicolle — şeful de mai tîrziu al Laboratorului de bacteriofagi a Institutului „Pasteur" din Paris. Mihai Ciucă pleca la Bruxelles ducînd o comoară în geamantan. Jules Bordet l-a primit imedit pe dr. Ciucă printre prietenii şi colaboratorii săi. Aceşti doi oameni de ştiinţă prin programul stabilit aveau ca scop să lămurească o dată pentru totdeauna întrebarea cheie : „Este bacteriofagul un parazit al bacteriei venit din exteriorul ei sau distrugător născut în însăşi corpul bacteriei ?".

Nu peste mult timp în toamna aceluiaşi an (1920) d'Herelle primea la Saibon un extras dintr-o revistă belgiană. Citindu-l ilustrul canadian fu cuprins de o mare amărăciune, dr. Mihai Ciucă, prietenul şi partizanul său îl trădase. Alături de Bordet, românul trecuse în tabăra endogeniştilor, afirmînd că bacteriofagul nu e un parazit al bacteriei, ci o viciere nutritivă ereditară. Atunci, în 1920, nici Bordet, nici Ciucă nu-şi dădeau seama ce descoperire extraordinară făcuseră Nu era atît de legată de ideea armei în războiul împotriva bacteriilor „înţeles pe care D'Herelle îl dădea bacteriofagilor", dar era o minunată cheie în înţelegerea unor probleme biologice de mare interes. Trebuie mai întîi precizat că Bordet şi Ciucă s-au înşelat asupra naturii bacteriofagului. Studiile ulterioare au dat dreptate lui d'Herelle. Fiind un virus al bacteriei, bacteriofagul este în fond un parazit obligatoriu al celulei bacteriene. Poate Mihai Ciucă ar fi păstrat toată viaţa sentimentul amar în lupta de opinii, dacă nu ar fi descoperit lizogenia, adică posibilitatea ca un virus să rămînă adormit în interiorul unei bacterii gazdă de-a lungul mai multor generaţii, posibilitatea ca acest virus să fie predat ca o zestre din generaţie în generaţie.

Ce orizonturi deschide lizogenia ?. Iată ce spune Pierre Nicolle : „Descoperirea din 1920 a lui Mihai Ciucă şi Jules Bordet este incontestabil una din cele mai importante ale biologiei contemporane. Pornind de la ea, completînd-o cu altele am reuşit să explicăm astăzi una din cele mai enigmatice legi ale naturii : variabilitatea microorganismelor".

Judicioasele sale ipoteze confirmate de practică, sobrietatea sa nedezmînţită, forţa sa de muncă puţin comună, conştiinciozitatea extremă, perseverenţa sa cu totul deosebită şi competenţa sa profesională, i-au adus consacrarea atît pe plan intern, cît şi internaţional. Organizaţia

Mondială a Sănătății i-a decernat Medalia și Premiul Fundației Darling pentru lucrări excepționale privind patologia, epidemiologia, terapeutica și profilaxia paludismului și pentru lupta dusă împotriva acestei maladii timp de peste patru decenii.

Statul român i-a acordat cele mai înalte titluri științifice, premii, ordine și medalii, la care s-au adăugat și multe altele conferite de diferite țări ale lumii, cu tradiții științifice ca : S.U.A., Franța, U.R.S.S., China etc.

Pe lîngă un reputat cercetător, Acad. dr. Mihai Ciucă a fost și un cadru didactic cunoscut nu numai în țară, dar și peste hotare, unde a fost solicitat să țină diferite cursuri de specialitate. În ansamblul ei, opera sa științifică constituie o punte de legătură între orientarea microbiologiei medicale din primele decenii ale acestui secol și microbiologia actuală. Orice cercetător, fie român sau străin nu poate să nu țină seama în activitatea lor de principalele lucrări ale savantului :

„Dacă n-aș munci, aș pieri. Munca a fost întotdeauna mediul meu de cultură". Ca să mă exprim în termeni de specialitate pentru microbiologie" — mărturisea în cadrul unui interviu, omul de știință Mihai Ciucă.

Cele cîteva cuvinte spuse atunci au constituit deviza care i-au călăuzit viața.

Edificatoare în acest sens este descrierea unei vizite făcute de către Dinu Moroianu și I. M. Ștefan la Institutul „I. Cantacuzino", cu cîțiva ani înainte de moartea doctorului Ciucă : „Cînd ne-a invitat dimineața la ora 7,30 la Institut, spun autorii, am crezut mai întîi că nu am înțeles bine ora. Știam că Acad. Mihai Ciucă a trecut în al nouălea deceniu de viață. Pentru vîrsta aceasta ora mi se părea prea matinală. Nu știam atunci ceea ce știa orice salariat al Institutului Cantcuzino și anume că profesorul vine cu exactitate în fiecare dimineață la această oră pentru a-și începe lucrul în laborator, că-și efectuează programul de cercetări cu o promptitudine admirată de toți colegii săi. Înalt, uscățiv, ține de formă un baston atîrnat de braț, sprijinindu-se doar foarte rar în el. Privirea i-a rămas vioaie, iar profesorul pare în general jenat de faptul că medicii i-au interzis eforturi.

O altă calitate pe care o avea Mihai Ciucă este aceea că era cît se poate de modest. Pe data de 10 februarie 1967, cînd s-a prezentat la locuința sa Radu Iftimovici, propunîndu-i să scrie o carte despre el a rămas uluit. Era o uimire sinceră, ceva care-i răturna întreaga-i optică despre sine și despre lume.

„Dragă, mi-a zis, cred că te înșeli. Pe cine crezi că poate interesa o asemenea scriere. Crezi că vei găsi vreun editor sau măcar cîteva zeci de cititori care să-ți aprecieze efortul ? Ce vezi deosebit în viața mea ? Ce-am fost eu sau fratele meu, Alexandru ? Niște cercetători științifici, care au lucrat cum lucrează mii și mii de alți căutători ai adevărului. Noi n-am fost decît niște continuatori ai operei lui I. Cantacuzino. Atît. Ți-aș putea furniza doar cîteva amintiri despre el. Asta desigur i-ar putea interesa pe cititori, deoarece Cantacuzino a fost într-adevăr un mare om. Dar eu, nu, hotrît n-are rost să exagerăm."

Discuția n-a durat nici 10 minute. Cîteva zile mai tîrziu Mihai Ciucă îi telefonează lui Radu Iftimovici, spunîndu-i : „Dragă, nu știi ce păcat ți-ai făcut cu mine. Mi-ai stîrnit amintirile, iar un om trecut de 83 de ani nu le poate rezista. Sînt ca lupii, te sfîșie, vino, te rog, mîine la ora 6, în laboratorul meu. O să stăm de vorbă. L-am convocat și pe Alexandru. Ce-oi uita eu, și-o aduce el aminte".

— La 6, după amiază ?, întreabă invitatul.

— Nu, dragă, la 6 dimineața, mi-a răspuns, cu cel mai firesc aer din lume.

Și astfel a reușit ca Radu Iftimovici să scrie o foarte interesantă monografie : „Frații Ciucă".

Socotim un act de pietate, acum cînd se apropie împlinirea unui secol de la nașterea marelui savant, prezentarea vieții unui mare cetățean al acestor meleaguri, viață de neobosită muncă și totală dăruire în slujba științei.

Eroismul cotidian al omului de știință sădește în sufletul cetățeanului obișnuit, educat în spiritul umanismului socialist mult respect și admirație.

FOLCLORISTUL DUMITRU FURTUNĂ
— (1890—1965) —

IACOB HALLER

Este cunoscut ca o „personalitate culturală a Moldovei" — așa cum îl prezenta pedagogul și sociologul ieșean Dr. Eugen D. Neculau. A funcționat la Dorohoi între anii 1916—1950 ca distins profesor și valoros animator cultural. Ca profesor s-a zbătut în transformarea gimnaziului din Dorohoi în liceul de băieți „Gr. Ghica V. V.", a înființat pentru copiii de la sate un internat și o sală de teatru. A făcut multe intervenții și pentru înființarea liceului de fete. A stimulat energiile intelectuale ale orașului în vederea înființării unor societăți culturale-literare, o revistă cunoscută între anii 1923—1927 „Tudor Pamfile", editată de el și care sprijinea culegerea și valorificarea folclorului local.

L-am cunoscut bine, am fost colegi și prieteni. A fost unul din cei mai culți profesori din Dorohoi din perioada interbelică. A fost și un cunoscut publicist. Ultima întocmire bibliografică făcută de Eugen D. Neculau evidențiază 510 titluri din opera lui Dumitru Furtună, printre care : 173 teologice, 95 de folclor și de literatură, 51 de istorie, 105 diverse și încă se mai descoperă. A colaborat la 69 de publicații ale vremii dar latura pe care vrem s-o evidențiem este cea de pasionat colecționar de bunuri culturalie. A strîns cu aviditate și sîrguință Documente istorice, Manuscrise, fotografii, scrisori, cărți rare, decupaje din presă, fișe din lecturile sale, obiecte de etnografie etc. Și-a format astfel o arhivă personală unică și de o proporție puțin obișnuită. Într-o discuție avută cu el în ianuarie 1945 mi-a declarat că atunci cînd N. Iorga i-a văzut biblioteca și acest tezaur cultural i-a spus : „Părinte Furtună, nu ești numai un cărturar de valoare dar și o adevărată instituție".

În această arhivă avea un bogat material în legătură cu I. Creangă și cea mi arzătore dorință a sa a fost să dea culturii românești o lucrare de adevărată valoare asupra vieții și operei marelui humuleștean.

Admirator și discipol al lui Creangă, Furtună a adus o bogată contribuție pentru cultivarea memoriei scriitorului și pentru cunoașterea operei lui. A ținut cu diverse ocazii și în diferite localități cuvîntări și conferințe despre el. A dat concurs lui N. A. Bogdan să alcătuiască faimosul tablou, care cuprinde prietenii, colaboratorii, colegii și comentatorii lui Creangă. (Mai tîrziu el regreta că l-a omis dintre comentatori

pe M. Sadoveanu). A spulberat cu indignare tot ce s-a scris calomnios despre Creangă și a militat pentru reabilitarea lui.

El n-a reușit însă să realizeze cel mai scump vis al său. În primăvara anului 1944 a lăsat cele 102 lăzi cu toată arhiva în voia soartei la Dorohoi și el a plecat la Caracal cu școala. Dezastrul arhivei a fost în viața lui Furtună cea mai mare nenorocire care i-a zdruncinat sănătatea pentru tot restul vieții și i-a paralizat orice entuziasm și putere de muncă intelectuală. După ieșirea la pensie, în 1950, copleșit sufletește de pierderea suferită, Furtună n-a mai fost în stare să întreprindă ceva valoros pe teren publicistic. Ar fi dorit să alcătuiască măcar ceva sumar : *Noutăți despre opera și viața lui Creangă,* sau *Mărturii și studii despre Creangă,* ori măcar volumul al II-lea din Cunoștințe și mărturii, apărute în 1915 în „Biblioteca pentru toți".

După moartea cărturarului, restul arhivei a fost revizuit de Alexandru Bardieru. Familia a clasat materialul rămas de pe urma lui Furtună în cîteva fonduri care le-a depus în diferite instituții. S-au pierdut lucrări gata pentru tipar : o istorie completă a bisericii române, o uriașă colecție de folclor, o monografie istorică a tuturor satelor din județele Dorohoi și Botoșani (fundamentată pe mii de documente istorice inedite) ; lucrări despre diferiți scriitori români, printre care Eminescu și, mai ales, Ion Creangă.

Mare parte din documente au fost depuse la Academie. Fondul literar și cel istoric au fost cumpărate de Arhivele Statului din Dorohoi. Fondul de folclor cît a mai rămas, se află în posesia fiului cărturarului, care locuiește în Iași.

În ceea ce privește editarea operei lui I. Creangă, Furtună voia să procedeze științific. Avea în colecția sa toate edițiile și publicațiile parțial apărute. Intneționa să utilizeze ca bază de plecare ediția Kirileanu (1939), pe care, o considera cea mai reușită, completînd-o cu cercetări proprii după originalele (puține) cîte se mai găsesc la Academie și după textele din „Convorbiri" revizuite de Creangă. Concluzia lui Furtună este că nu ne trebuie un Creangă banal, ci un Creangă înveșmîntat în aur, în care strălucește sufletul său de mare român și de mare artist. Pe lîngă valoarea artistică, opera sa constituie și un valoros document social al vremii — Odată cu studiul edițiilor Furtună intenționa să dea cea mai completă bibliografie în legătură cu Creangă.

După Furtună uitarea nu se va așterne niciodată pe opera lui Creangă. Ea va dura cît poporul român, e nemuritoare. Avînd argumente bogate, Furtună avea să probeze că opera lui Creangă are ceva miraculos : place românilor de pretutindeni, place la toate vîrstele, place ori de cîte ori este citită. Este adevărat, acest fenomen ilustrează cea mai puternică dovadă că opera sa are o înaltă valoare artistică.

Trebuie reliefată și latura de folclorist a lui D. Furtună, înglobată în cele 5 volume : Izvodiri din bătrîni (1912), Vremuri înțelepte (1913), Cuvinte scumpe (1914), Firicele de iarbă (1915), Cîntece bătrînești din părțile Prutului (1927). Ele însumează piese folclorice din Moldova cele mai multe localități fiind din jurul orașelor Botoșani și Dorohoi.

Basmele reprezintă și ele un aspect al activității de folclorist a lui D. Furtună. El analizează basm cu basm, ca fapt, ca valoare artistică și etică și ca semnificație socială, le compară cu toate variantele pe care le cunoște de pe întreg cuprinsul țării.

Dumitru Furtună era cunoscut și apreciat ca un distins animator cultural, folclorist, istoric literar și valoros scriitor. Este apreciat unanim ca mare cărturar enciclopedic și-n aceeași măsură, un slujitor devotat al școlii românești.

UN DEVOTAT SLUJITOR AL MEDICINII ROMÂNEȘTI DOCTOR CORNELIU GANCEVICI

MARIA GANCEVICI

Născut în anul 1888, Dorobanțu-Teleorman, tatăl contabil, mama casnică, face școala primară la Alexandria și liceul la București. Fiind 9 copii la părinți, a fost ajutat de un frate mai mare — devenit apoi tot medic, dermatologc. Încă din clasa a V-a, pentru a putea termina liceul a scris reportaje la ziarele „Adevărul" și „Dimineața", apoi a meditat copiii inginerului Sava Cociaș, contabil la societatea „Făina", ca să se poată înscrie în 1911 la Facultatea de medicină din București. Frecventa ședințele de la clubul „România muncitoare", unde-l auzea pe I. C. Frimu și la sediul socialist de pe strada Sf. Ionică, formîndu-se astfel pentru lupta contra celor ce nu știau ce-i munca. În anul V de medicină este clasificat primul la concursul de internat de la sanatoriul Filaret. A luat parte încă fiind doctorand, la primul război mondial, așa cum se vede din „Jurnalul unui medic sublocotenent" [1], format din două părți 1916—1917 în țară și 1917—1918 în Rusia revoluționară. Activa la „Centrul studențesc" pentru intrarea în război. Făcînd parte din Divizia a II-a, s-a îmbarcat la Triaj București, ajunge la Craiova cu ambulanța, continuă pe Valea Jiului, Dobrogea, Medgidia, Constanța, Hîrșova. Impresionant este descris atacul podului de la Cerna-Vodă la pag. 5 din jurnal : „O întreagă epopee se filtra prin mintea și sufletul meu, în aceste clipe. Ajuns în vîrful colinei, chemîndu-mi toate amintirile copilăriei, tot ce învățasem despre mîndria armatelor lui Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare, priveam spre podul majestuos de la Fetești. Îndurerat pînă la lacrimi, plîngeam ca un copil care și-a pierdut orice rost în lume și nu așteptam decît finalul cataclismului într-un amurg de octombrie, Podul cel alb, trist parcă și el, devenise multicolor, pe de o parte prin razele roșii ale apusului, iar pe de altă parte, prin umbra ce o aruncau sălciile de pe malul muntenesc. Și în vremea aceasta monitoarele flotei de Dunăre, în penumbra răchitelor scoteau limbi de foc, doar așa ca să mai spună dușmanului, că acolo e încă teritoriul românesc. Un zgomot fantastic de urla văzduhul... era explozia minei pentru aruncarea podului în aer".

---

1 Existent împreună cu celelalte lucrări la Arhivele Statului Botoșani, mapa 1, 2, dosar 6, 9.

Continuă cu retragerea spre Seimeni, Piua-Petrii satul Traian, avînd cazuri de holeră adusă de prizonierii turci. Conform ord. 345 din 25.V.1916 a fost repartizat împreună cu dr. Hristu Țî Landes pentru vaccinarea populației orașului Brăila, contra holerii care făcea ravagii, grație căruia populația și armata au scăpat de cest teribil flgel. După un popas la Rîmnicu Sărat, au fost evacuați în Moldova la Iași, unde era epidemie de tifos exantematic, pe care l-a și contractat — conform certificatului 1676 din iulie 1917. A fost internat la Spitalul francez al Crucii Roșii, de la Liceul Național, unde a fost îngrijit de medicul maior Lavenant și de surorile franceze de la Spitalul Saint-Antoine de la Paris.

Mutat în regimentul „10 obuziere" cu garnizoana de război la Voinești, apoi la Hănești-Dorohoi, începe o pagină importantă a vieții sale, după începerea revoluției rusești, intrînd în convalescență după tifosul exantematic. Regimente întregi treceau prin fața spitalului, în cîntece revoluționare răscolind ecoul doctrinei socialiste profesată cu atîta talent de I. C. Frimu la „România muncitoare". La Hănești trupa a cantonat la moșia lui Gh. Pilat unde au fost caritruiți și cîțiva ofițeri ruși revoluționari, care aduceau o notă de înviorare.

Regimentul „10 obuziere" (format din două divizioane) pleacă prin gara Nicolina spre Rusia, după spusa lui Tache Ionescu „în triunghiul morții". Realitatea era că armata română nu mai putea suporta o nouă iarnă în lipsurile care erau... După victoria ostașilor români de la Mărășești contra nemților, din iulie 1917, multe regimente românești aveau nevoie de refacere. Atunci Rusia revoluționară le-a oferit ospitalitate. Au trecut pe la Tighina, Razdelnaia, ajungînd la Odessa, unde revoluția era în toi. Însuflețit de acea atmosferă, s-a dus la Comitetul revoluționar român, revăzîndu-se cu dr. Racovschi, cunoscut de la „România muncitoare" din București și cu dr. Ecaterina Arbore, fosta-i șefă de la dispensarul tbc Filaret.

Samavolnic a fost scos din regimentul „10 obuziere" și aruncat în „14 obuziere", formînd primul comitet revoluționar de soldați români de acolo, din Caucaz, unde a ajuns cu vaporul „Sviatoi Nicolai", trecînd prin Sevastopol-Livadia-Ialta-Feodosia (cu templul lui Mitridate). Novorosisk oraș pivot pentru toate acțiunile medicale și revoluționare, unde a stat 7 luni și unde a cunoscut pe consulul francez Dumortier, revoluționar înverșunat, datorită căruia a obținut pașaport francez pentru a putea circula fără grijă pe toată linia frontului, deoarece autoritățile românești nu-i dăduseră nici un act din care să se vadă identitatea și misiunea ce o avea în Rusia. A participat ca martor ocular la revoluție, după cum vedem la pag. 12 din jurnal :

„La Malakov-Gurgan am văzut locul de tortură al Ohranei țariste, cazane uriașe, în care clocotea apa. Deținuții după ce erau cufundați acolo, erau ridicați într-un ger de —30°, din nou băgați în cazanele cu clocoteală, aidoma unei vederi apocaliptice a celor ce spînzurau în bătaia crivățului cu ghiața pe ei".

În 16.IV.1918 a fost eliberat de comitetul de război din Vovorosisk, s-a îmbarcat pe același vapor „Sviatoi-Nicolai" condus de comandantul

Victor Ivanovici. Se remarcă comuniunea sufletească dintre români și ruși, figuri ca a lui Vladimir Baladaev, marinar revoluționar. După o escală la Feodosia, au ajuns la Sulina, port condus de comandorul Jean Bart — scriitorul Eugeniu Botez.

În acel moment, un sublocotenent pe nume Crin a strigat : „D-le comandor vreau să sărut pămîntul patriei, dați-mi voie să cobor...". Comandorul Botez a strigat : „Nu se poate, dar pentru că ești atît de agitat, îți trimit eu un pumn de țărînă". Crin l-a sărutat și l-a pus în buzunarul stîng de la veston, în dreptul inimii.

Muncitorii ruși luptau cu îndîrjire contra lui Kornilov, Denikin și Kolceag, fapt care i-a întărit sufletul pentru toată viața și învățăturile primite atunci îi vor servi de îndreptar în întreaga activitate de student și medic. Cine a trăit la fața locului Marea Revoluție octombristă, nu mai poate da înapoi, oricîte sacrificii i-ar cere viața. Strîns unit cu cei ce muncesc și-a spus întotdeauna să nu ne abatem de la drumul luminos deschis de acest mare eveniment în viața politică și socială a lumii și de marele ei conducător V. I. Lenin. Aceasta i-a fost deviza și legămîntul în clipa cînd se întorcea în țară, unde află cu amărăciune că fusese dat dezertor.

Este demobilizat în 1918, iar în 1920 și-a văzut îndeplinit visul scump, fiind declarat doctor în medicină și chirurgie al Universității din București. Cu micile economii a plecat la Berlin pentru specializare în anatomie patologică și bacteriologie în legătură cu ftiziologia. Obținînd bursă de a mînca la cantina înființată de Aristide Blanc, s-a transferat la Paris la cursuri organizate cu colaborarea Fundației Rokfeller, completîndu-și specialitatea și obținînd diplomă de perfecționare, singurul din România, împreună cu 40 medici de pe tot globul. Revenit în țară, fiind binecunoscut de șefii săi, în special de dr. Irimescu, șeful Spitalului Filaret, care a contribuit în cea mai mare măsură să îmbrățișeze această specialitate, a fost numit medicul dispensarului TBC „General Cernat" din București. Vine la conducerea Sanatoriului Bîrnova astfel :

La adunarea generală a Societății Profilaxia Tuberculozei" din martie 1922, prezidată de profesorul dr. Cantacuzino, s-a pus în ordinea de zi închiderea Sanatoriului Bîrnova, jud. Vaslui, ca necorespunzător. Atunci a luat cuvîntul fiind șef al susnumitului dispensar, s-a opus categoric, arătînd că mai înainte se închisese și Pîngărați ! — Neamț. Surprins de această ieșire, prof. Cantacuzino i-a replicat :

„Poftim, ia dumneata Sanatoriul Bîrnova și atunci nu-l mai închidem".

Nu știu care medic tînăr, cu situația strălucită ce o avea atunci în capitala țării, fiind :

1. medic diriginte al Serviciului de dezinfecție al capitalei ;

2. medic șef al dispensarului TBC „General Cernat" ;

3. medic de legătură între Consiliul Superior și medicii primari din județele înconjurătoare ale capitalei, pentru izolare și dezinfectarea tuturor cazurilor de scarlatină din marea epidemie, care post s-a desființat după plecarea la Bîrnova ;

ar fi renunțat așa de ușor la un salariu de 7000 lei, pentru a merge într-un codru izolat, să conducă un adevărat *muritoriu,* deoarece acolo se izolau cazurile grave și cu un salariu de 1300 lei.

A făcut-o numai călăuzit de hotărîrea dîrză în ce privește combaterea tuberculozei.

Din 1922 de cînd a venit la Bîrnova, a schimbat firma din „Azil" în Sanatoriu și într-un timp foarte scurt a creat un laborator, sufragerie, sobe de teracotă, cu ferestre deschise toată ziua, cuptor de pîine, atelier mecanic, băi, iluminat prin aparatul Herbst, s-a amenajat drumul care leagă sanatoriul cu gara, s-a construit o verandă de 70 m lungime. Inaugurarea verandei constituie un moment luminos în istoricul acestui sanatoriu, prin prezența delegatului Ministerului Sănătății, apoi s-a electrificat, după un an s-a instalat un aparat Röntgen, din primul an s-a rezolvat apa, locuințele pentru personal, uzină electrică înzestrată cu motor Diesel, iar în 1941 s-a clădit brutăria mecanică cu malaxor.

Și-a ajutat tovarășii de luptă în cel mai înalt grad, pe unii internîndu-i în contra regulamentului și dîndu-le îngrijiri devotate, pe alții internîndu-i special pentru a-i pune la adăpost de urmărirea siguranței oligarhice. Și-a ajutat tovarășii bolnavi de T.B.C. sub toate formele, moral și material, așa cum reiese din broșura „Patru ani de urgie" de S. C. Cristian [2], notele unui evreu din România. Citat : „Țili Wolfsohn, arestată, a solicitat să fie cansultată de dr. C. Gancevici șeful spitalului TBC Bîrnova, *un adversar de moarte al legionarilor.* La propunerea mea de a-mi da o mînă de ajutor, dr. C. G. s-a oferit fără multă gîndire, pentru această faptă periculoasă. Sus-numitul medic n-a admis să primească decît onorariul unei vizite obișnuite. Pe baza acestui certificat Curtea Marțială a eliberat pe Țili Wolfsohn. La fel la Tg. Ocna pe Șofran și la Galata pe Mișca Gherstengeld.".

Avînd exemplu pe eLnin, a fost exemplu și în profesiune obținînd rezultate remarcabile la Bîrnova. Revoluția i-a fost ca un purgatoriu, tradus printr-o activitate susținută și dăruindu-și toată tinerețea acestei lupte, salvînd sute și sute de oameni din ghiarele cumplitului flagel. Prin articolele publicate în presă, în reviste, prin nenumăratele conferințe, a ținut trează conștiința poporului asupra pericolului T.B.C. Pe muncitorii din industria textilă i-a ajutat contra patronilor, care nu luau nici o măsură de igienă. Aceștia dădeau cel mai mare procent de bolnavi [3].

A patronat un mare festival artistic la Teatrul Național din Iași în 1937, împărțind beneficiile realizate bolnavilor de tuberculoză din fabricile textile din Iași, cu care ocazie siguranța statului l-a anchetat pentru presupunerea că în cabinetul din strada Lăpușneanu se împarte „Ajutorul roșu".

A fost anchetat de legionari sub motivul că internează bolnavi evrei, cazul Malca Strunț, pe care a transportat-o cu mașina în plină

2 „Patru ani de urgie" de S. C. Cristion, p. 29.

3 Vezi fotocopie de la Consiliul de higienă al municipiului și raportul prof. Proca din 1921—1922.

hemoptizie, fără a avea autorizație de călătorie cu trenul. (Vezi declarația legalizată a Trib. Botoșani).

Tot aceeași poreclă i-au dat-o și bolnavii în revista „Gînduri" a Sanatoriului Bisericani, cu un portret și cu un articol „Tata Gancevici".

În august 1944 a fost adus în fața Curții Marțiale Vaslui pentru propagandă și difuzare de manifeste comuniste.

Din ceea ce a cîștgat, a preferat să cumpere un teren sălbatec în apropierea gării Bîrnova, complet neproductiv, pe care aplantat sute de pomi fructiferi, brazi, molizi, schimbînd astfel înfățișarea terenului. În 1929 a început clădirea unei vile sanatoriu în locul numit Bolovani, terminată în 1932, cînd a fost donată Societății de Profilaxia Tuberculozei, donație confirmată prin adresa 1793 din 6 iulie 1932, existentă în original la mapa 1, dosar 1-5, Arhivele Statului Botoșani.

A introdus pentru prima dată în Moldova tratamente noi în terapia TBC, arportate la timpul respectiv :

1. Pneumotoraxul artificial ;
2. Sărurile de aur.

Prin aparatul pneumotorax descris în broșura *„Contribuții la tratamentul TBC pulmonar cu aparatul de pneumotorax artificial"* Iași, 1926.

Tratamentul a fost conceput de medicul italian Carlo Forlanini, inventatorul primului aparat. În 1894 a publicat primul caz de TBC vindecat. Omenirea n-a putut beneficia vreme îndelungată de acest tratament binefăcător din cauza unor critici dezlănțuite asupra ineficacității lui. Numai tîrziu, medicii specializați au putut reabilita metoda și sub acest raport țara noastră se poate mîndri pentru că dr. Irimescu, medicul șef al primului sanatoriu TBC din România — Filaret, a valorificat printre primii din Europa această metodă. Ea a salvat de multe ori de la moarte sigură foarte mulți bolnavi.

Iată ce spune în teza sa de doctorat, dr. Wilson Humbert despre pneumotoraxul artificial bilateral, Iași, martie, 1931, teză lucrată la Sanatoriul Bîrnova :

„În semn de neștearsă recunoștință pentru bunătatea de a-mi fi îngăduit să lucrez ca intern onorific în serviciul D-sale pentru încrederea cu care m-a onoroat numindu-mă mai tîrziu intern titular pentru neobosita preocupare a D-sale de a-mi forma educația medicală în specialitatea pe care o ilustrează examenele clinice și radiologice, ședințele de pneumotorax, lucrările de laborator. Dacă vreodată voi reuși să devin folositor societății năpăstuită de flagelul TBC, o voi datora D-sale. Fără prețiosu-i ajutor n-aș fi putut să mă gîndesc la realizarea lucrării de față. După ce a contribuit în măsură enormă să răspîndească pneumotoraxul artificial în tot nordul țării, Moldova, Bucovina și Basarabia și l-a impus prin extraordinarele rezultate obținute, numele dr. Gancevici rămîne definitiv legat de istoricul Colapsoterapiei bilaterale, prin frumoasele sale realizări. Implică o tehnică extrem de delicată, care presupune mult curaj și multă experiență. Nu voi înceta să admir profunda înțelegere de care cu orice prilej dă dovadă în purtarea sa față de bolnavi. Mă voi sili întotdeauna să-i urmez exemplul.".

A doua inovație în tratamentul TBC la sanatoriul Bîrnova, a fost *utilizarea sărurilor de aur* Solganal, Lipaurol, Sanocrizina etc. După ce în 1927 prof. dr. Cantacuzino a anunțat marele eveniment de la Copenhaga, unde profesorul Holger Mollgaard din 1924 comunicase rezultatele obținute cu Sanocrizina, dr. Gancevici a căutat pe toate căile să intre în posesia unei cantități din această sare și imediat s-a experimentat. Însă s-au constatat în urma aplicării acestei substanțe o serie de accidente tipice care puneau sub semnul întrebării punctul de toleranță și suficiență din partea bolnavilor. Cu toate că tratamentul a trezit mari speranțe la început, a fost considerat ca foarte dificil de aplicat, pentru că nu orice bolnav poate beneficia de el, iar rezultatele finale sînt nedurabile.

După Congresul de la Roma, unde s-au făcut comunicări în această privință, s-a experimentat neîncetat Sanocrizina, Crizalbina, Alocrizina, Lipaurolul, făcîndu-se mai multe teze de doctorat, dintre care cea mai edificatoare este a dr. Grecu : „Crizoterapia tuberculozei pulmonare prin Lipaurol", Iași, 1925, lucrată după observațiile unor bolnavi din Sanatoriul Bîrnova.

La titlurile lucrărilor științifice adăugăm :

— Alcoolismul, vinul și tuberculoza ;

— Observațiuni personale în crizoterapia aplicată în Sanatoriul Bîrnova ;

— Putem conta ca mijloc de vindecare pe pneumotoraxul bilateral ?

— Bolnavii TBC proveniți din mediul rural internați în sanatoriu în 15 ani ;

— Tuberculoza : realități prezente și ceea ce trebuie să fie în viitor lupta contra acestui flagel social.

Din punct de vedere organizatoric :

— Organizarea spitalelor și aprovizionarea lor prin cooperative ;

— Un mare pericol social — „tuberculoza", în revista „Almanahul științei" pe anul 1924, apărut la Iași.

Conferințe în fabrici, săli sindicale (a înființat în 1934 primul sindicat al medicilor din Iași și reales de 11 ori președinte dînd sprijin necondiționat doleanțelor colegilor).

Universitatea din Iași, cinematograful Sidoli cu filmul „Întinerirea", conferințe pentru studenții care urmau lucrările de laborator și clinică la Sanatoriul Bîrnova.

Lucrări pierdute în evacuare și în bombardamentul din 4 aprilie 1944 :

— O nouă clasificare a TBC pulmonare, formula histo-chimică a sputei ;

— O fericită asociație farmaco-dinamică a fosfatului de calciu, glicerofosfatului de sodiu și a glicerofosfatului de potasiu realizate în labo-

ratorul institutului de farmacie a prof. Carnot și realizate practic la fabrica „Merk" din Darmstadt.

Preparate personal concepute și realizate în țară:

1. Vinul tonic, dr. Gancevici.
2. Pentacalcina pudră.
3. Pentacalcina fiole.

După ieșirea sa la pensie, ca unul care a fost părtaș patru decenii și ceva contra acestei boli, a socotit necesar să arunce o privire retrospectivă în lucrarea: *„Istoricul și realizările obținute în domeniul TBC"*, formată din 6 părți.

Perioada de la 1901, cînd a luat ființă în România prima înjghebare de luptă contra tuberculozei pînă în 1947, cînd s-au pus bazele unei noi și aprige lupte socialiste bine organizată.

Înființarea Societății pentru profilaxia TBC, în anul 1901, din inițiativa prof. Petrini-Galați, legea a fost promulgată în 1904.

Se înființează, în capitală, primele dispensarii antituberculoase Colțea și Filaret, în același timp cu primul sanatoriu la Filaret. Contrastul între proporția dezastrului flagelului tuberculozei și concepția medico-socială a vremii, ea fiind invers proporțională. Abia după 10 ani, în 1911 începe opera de combatere a TBC în provincie, prin înființarea de azile. Efectele distructive ale primului război mondial asupra extinderii TBC în țara noastră. În 1918 și 1919 statul cedează prin lege Societății azilele TBC Bîrnova (jud. Vaslui) și Bisericani-Neamț. Ele au fost transformate radical în cursul anilor prin adăugiri și construcții de noi localuri.

Prima conferință națională de TBC din 1920, constituie momentul crucial în această luptă, totuși, se iau măsuri de închidere a unor sanatorii, deoarece Societatea de profilaxie era la remorca P. Liberal.

Partea a doua cuprinde tratamentul în primele începuturi la Filaret, dispensarii, stabilindu-se o farmacologie specifică completată prin studii de farmacodibamie din serviciul prof. Carnot aplicată pe scară întinsă la sanatoriul Bîrnova.

Primul Congres Național de TBC București, iunie, 1931, cu care ocazie o avalanșă de rapoarte și comunicări făcute de 47 medici din toată țara. Autoritățile cu foarte mare greutate și-au dat avizul pentru o lege de combatere, deoarece medicii erau tineri și nu îndrăzneau să ceară fonduri pentru sănătatea publică, nefiind sprijiniți nici chiar de prof. aCntacuzino, ministrul sănătății din acea vreme.

Propaganda și agitația pentru a fost cunoscut pericolul flagelului TBC, pornea de la Societatea de profilaxie a TBC.

Cuprinde tratamente de mare reclamă experimentate la noi și infirmate ca nespecifice și ineficace: vaccin Fridman, ser dr. Puțureanu, vaccin Bossau, ser dr. Jensset, Tebecina, Sanocrizina și alte săruri de aur.

Aspectele, problemele de bază obținute în lumea științifică internațională. Sensibilizarea la tuberculină, alergia tuberculinică, virozele reacțiunii tuberculinice.

— Virusul filtrabil, prof. Calmette, problema variabilității bacilului Koch în lumina teoriei miciuriniste, a prof. I. C. Weisfeiler.

— Studiul TBC umane de origine bovină.

— Psihologia și TBC.

— Legile și criteriile proceselor de vindecare a tuberculozei, de prof. A. E. Rabuhin.

— Importanța sistemului limfatic pulmonar în Pneumotoraxul artificial.

— Colapsoterapia chirurgicală.

— Chimiterapia în TBC.

— Morbiditatea și mortalitatea în TBC.

Azi prin grija partidului și guvernului democrat, lucrurile s-au schimbat radical (cele arătat mai sus par de domeniul fanteziei). Pe atunci era doar un sanatoriu la Filaret și alte două improvizații, în restul țării nu era nimic și nici nu era voie să interneze în București bolnavii din provincie. Azi au răsărit ca printr-o baghetă magică dispensarii, sanatorii, preventorii, staționare la munte și la mare înzestrate modern, cu medici specializați, dotate din plin cu cele mai scumpe medicamente, Ministerul Sănătății neprecupețind nici un sacrificiu material pentru a veni în ajutorul celor în suferință. Pe litoral statul avea un singur sanatoriu maritim la Techirghiol întreținut prin pantahuză. În iarna anului 1924 la ședința C.T.C. (Combaterea tuberculozei la copii), proprietarul acestui sanatoriu care avea să strîngă fondurile, a declarat cu mare durere că în plină iarnă trebuie să închidă sanatoriul din lipsă de fonduri și să concedieze 140 de copii puși în gips.

În anii 1933, 1934 și 1939 a fost delegat din partea Ministerului Sănătății pentru concursul de clasificare și în comisia de propuneri la Facultatea de medicină.

La evacuare fiind mobilizat, a lăsat toate instalațiile în funcțiune, pentru ca oricine să le poată folosi, propunînd pe dr. Wexler din Iași să ia conducerea sanatoriului.

La Paris, dr. Sooper, directorul cursurilor de perfecțiune prin colaborare între Facultatea de medicină din Paris și institutele americane, l-a cunoscut și a trimis în vara anului 1924 pe dr. Newport ca să-l ia cu orice preț în S.U.A., fapt care l-a refuzat, căci de abia organizase lupta contra TBC și voia să fie folositor țării sale. Același lucru i se propune în 1947, în timpul foametei, cînd Crucea Roșie americană a înzestrat sanatoriul de la siringă pînă la Röntgen, de către colonelul Webster, șeful misiunii Crucii Roșii americane.

Despre felul cum se purtau cu bolnavii, citez scrisoarea Dr. Apostoleanu, Brașov, 1933 :

„...în timpul cît a stat la Bîrnova a avut ocazia să vadă un medic desăvîrșit, apropiat de sufletul fiecărui bolnav, ca de al unui frate. A găsit o răbdare demnă de invidia celor mai renumiți profesori, dar a

avut rara ocazie de a vedea expansiunea celei mai desăvîrşite conştiinţe în profesia medicală. Aceasta a văzut-o şi la toţi bolnavii sanatoriului, pe care i-am auzit spunînd că dacă drept recompensă a comportării dv. cu ei ar fi să deveniţi sfînt, apoi n-ar trebui să vă comportaţi cu ei altfel de cum sînteţi şi aţi fost pînă acum. Astfel, vă consideră pacienţii dv., astfel vă poartă în sufletul lor. Vă asigur de toată stima şi respectul meu şi vă doresc aceeaşi putere de muncă şi deplină sănătate, pentru că aşa cum sînteţi considerat de pacienţii dv şi de o mare parte a ţării, să puteţi încă mulţi ani, mulţi ani să continuaţi opera la care lucraţi cu atîta succes" [4].

Dintre distincţiile primite menţionez :

— la a 6-a Conferinţă a profilaxiei, medalia „Carlo Forlanini", iar în 1947 Gradaţia de merit.

Din această viaţă închinată combaterii turberculozei, reiese caracterul său progresist şi umanitarist.

A cunoscut şi aplicat cu toată convingerea deviza de bază a medicinii : *divinum afas est humanum sedare dolorew.*

Fotocopie, mapa nr. 1, vol. 3.

PERSONALITĂȚI DE ÎNALTĂ MARCĂ ÎN ZIARUL „CLOPOTUL"

ION MAXIMIUC

1. În 50 de ani de apariție (ziarul a fost fondat la 30 iunie 1933), Clopotul a avut colaboratori numeroși și de înaltă marcă. Începînd cu cei străini — H. Barbusse, Romain Rolland, Ilya Ehrenburg, Maxim Gorki și continuînd cu Tudor Arghezi, N. D. Cocea, Teodorescu-Braniște, iar mai încoace, cu acd. Onicescu, D. Prunaru (primul cosmonaut român), Valentin Silvestru, Iosif Constantin Drăgan — ca să numim doar cîțiva. Aceștia ca și alții, au emis idei, au formulat opinii ce, în unele cazuri, n-au mai cunoscut difuzare pe alte canale, n-au fost reluate nici de autori mai tîrziu deși au valoarea lor care, cel puțin în cazul unor studii de mai amplă anvergură asupra personalității lor merită a fi reluate și cunoscute. Șansa ziarului însă fiind cel mai adesea doar ziua apariției sau cel mult alte cîteva, asemenea valori rămîn uitate ori nu la îndemîna cercetătorilor. Așa mi s-a întîmplat să constat în cazul lui *Lucien Goldmann*. Discutînd în vara lui 1982 cu Ion Istrate, critic literar de la Cluj, autorul competentei lucrări „Barocul literar românesc" despre Goldmann de care se arăta interesat, a rămas surprins să afle că reputatul filozof și sociolog francez — născut însă la Botoșani și format la București, unde studiase filozofia, dreptul și științele economice între 1931—1936 — a colaborat la Clopotul. Faptul e mai puțin cunoscut și informația mi-a fost transmisă de dr. David Salzberg, care împreună cu Aurel Mărculescu, editau în perioada 1933—1937 ziarul condus de Scarlat Callimachi. Aflat în vizită la Botoșani, fiind cu colecția ziarului din acea perioadă dr. Salzberg ne-a indicat și unul din articolele scrise în mod cert de Goldmann (autorul renumitei lucrări „Sociologia literaturii") articol intitulat: Romanele lui N. D. Cocea și semnat C. Al., apărut în Clopotul nr. 30 de vineri, 13 aprilie 1934. Pentru uzul istoricilor literari ca și pentru cei interesați de o astfel de informație îl reproducem integral. Alăturăm articolului și fotografia casei în care locuia medicul Goldmann și unde, la etaj, s-a născut fiul său Lucien, casa se află pe Calea Națională nr. 257 în fața actualei biblioteci județene. Desigur, printr-o coincidență fericită, această casă este aceeași cu cea în care își încheia cariera de sufleur Mihai Eminescu.

„ROMANELE LUI N. D. COCEA"

Engels spunea undeva că suprastructura ideologică urmează mult mai încet și mai tîrziu schimbările realității sociale și economice.

Societatea actuală a intrat de mult în perioada ei de decadență. Criza societății se răsfrînge pînă în cele mai îndepărtate domenii ale vieții sociale și individuale. Pe lîngă uriașa mizerie economică a marilor mase se mai adaugă criza intelectuală și morală care a ros în întregime pînă și clasele dominante.

Deasupra muncitorului și țăranului care moare de foame se ridică o pătură stăpînitoare care a renunțat de mult la ori și ce viață sufletească și intelectuală, care nu mai are curajul să privească realitatea în față, să se gîndească la ziua de mîine, și care nu mai are decît o singură grijă, să stoarcă cît mai mult din exploatarea maselor. Alături de ea o masă de intelectuali lipsiți de cultură și idealism, însuflețiți doar de un materialism plat și mărginit, o artă și o literatură „modernă" al cărei caracter principal e un subiectivism absolut, care a pierdut orice contact cu realitatea și sub firma căreia se ascund o mulțime de nulități lipsite de inteligență și talent.

În mijlocul acestei societăți putrede din toate punctele de vedere, apar cîteodată scriitori însuflețiți de simțirea și ideologia burgheziei din vremurile de mult trecute, cînd acesta era încă o clasă revoluționară, luptînd pentru idealuri care pe atunci însemnau progresul și dezvoltarea întregii omeniri.

Un asemenea scriitor a fost în Franța Anatole France, e în Austria Karl Kraus și în România N. D. Cocea.

Judecînd societatea prin prisma idealului burgheziei revoluționare a cărui supremă realizare artistică a dat-o Goethe în „Faust", idealul individului complet dezvoltat din toate punctele de vedere, inteligent, cu o viață sufletească intensă, dornic de a cunoaște și trăi cît mai multe, de a participa cît mai mult la toate bucuriile și durerile lumii înconjurătoare, acești scriitori vor lua în mod firesc o atitudine critică față de decadența și goliciunea din jurul lor, devenind pamfletari și satirici.

Dar tocmai fiindcă ei reprezintă acea epocă din revoluția burgheziei care credea încă în atotputernicia rațiunii omenești și care, ca orice clasă revoluționară, supunea întreaga lume criticii nemiloase a acestei rațiuni, de aceea zic, satira lor se va deosebi profund de satira hipersentimentală a scriitorului mic burghez, ca de ex. Ilia Ehremburg, Erikh Kastner etc.

Caracteristica principală a operelor lui France, Kraus, Cocea e caracterul intelectual al satirei lor, inteligența autorului privește lucrurile în față, le pătrunde dedesubpturile și le spune pe șleau, în mod firesc, fără să lase, ca Ehremburg și Kastner acea impresie de melancolie amară și de regret. Dacă Ehremburg și Kastner plîng, plini de regret, prostia și urîțenia lumii pe care o combat, France, Kraus și Cocea își bat joc și luptă fără cruțare împotriva ei.

Totuși, cu toată inteligența și verva lor, cu tot talentul și cu toată cultura lor literară și stilistică, critica acestor scriitori e sterilă și incompletă. Căci idealul prin prisma căruia se face, e un ideal reacționar și acest fapt nu permite scriitorului să pătrundă în inima frămîntărilor sociale și face ca opera sa să rămînă în mod necesar o critică talentată, spirituală dar de suprafață.

Ceea ce atacă Cocea în toate trei romanele sale, ceea ce critică de altfel și ceilalți doi scriitori de care am vorbit mai sus, sînt numai efectele crizei societății actuale.

E prostia, goliciunea și incultura indivizilor din pătura dominantă și așa zisa intelectualitate, ceea ce le opune ca ideal e tot individul însă un individ mînat de pasiune, trăind, intens, inteligent, cult, etc. Niciodată nici Cocea, nici France, nici Kraus n-au înțeles tocmai fenomenul principal care formează cheia priceperii societății de azi : lupta de clasă între proletariat și burghezie. Nu e o întîmplare că în toată opera lor literară nu găsești nicăieri vreo mare manifestare colectivă a muncitorilor ca clasă, o grea luptă muncitorească etc. Exploatarea directă a muncitorului, antagonismul dintre el și patron nu formează axa principală a nici uneia dintre lucrările lor.

Cocea vorbește în romanele lui de mișcarea muncitorească română dar în locul clasei muncitoare el nu vede iarăși decît conducătorii, indivizii pe care-i admiră sau îi disprețuiește după caz. Și tocmai în această mentalitate stă tragedia acestor scriitori. Mai întîi izolarea lor. Trăind cu ideologia unei realități sociale de mult trecute, ei sînt străini de toate clasele de azi. France, Kraus într-o măsură mare și Cocea apar ca scriitori „originali", deasupra clasei. În realitate aceasta constituie doar o inferioritate și pentru un scriitor care vrea să participe activ, prin luptă la viața socială această realitate devine aproape tragică. Nu e o întîmplare faptul că toți acești scriitori, căutînd cu orice preț o bază socială în care să se ancoreze, au sfîrșit prin a se apropia de mișcarea proletară, nu pentru că ar fi avut aceeași ideologie cu ea, ci pentru că Kraus o spune direct „era cel mai mic rău din toate relele". Pentru că în această mișcare se găseau încă cei mai mulți oameni cari să se apropie într-o măsură mai mare sau mai mică de idealul lor și pentru că această mișcare era în luptă cu întreaga societate actuală pe care o combăteau și ei, deși din cu totul alt punct de vedere.

Momentul cel mai tragic e însă completa lor lipsă de perspectivă. Prea inteligenți ca să poată lupta pentru reîntoarcerea înapoi la anii 1789 sau 1848, ei nu pot face altceva decît să critice societatea, și aceasta numai în aparițiile ei secundare, mărunte, fără să poată arăta vreo ieșire. Nu e o simplă coincidență că ori de cîte ori societatea a fost zguduită de evenimente de anvergură mare, ei au simțit singuri, sterilitatea și lipsa de importanță reală a întregii lor activități. La izbucnirea războiului France se retrage la țară și nu mai scrie ani de zile nimic, la venirea lui Hitler, Kraus publică o poezie în care anunță că de acum înainte va rămîne mut : „Ich leibe stummund sage nicht warum". Cocea după încetarea apariției „Faclei" se retrage și el pentru ani de zile din viața literară.

Eroul ultimului roman al lui Cocea are foarte multe elemente autobiografice. Andrei Vaia, ca și Nelu Azan din „Fecior de slugi" pe care îl continuă de altfel și cronologic, ca și însăși N. D. Cocea e însuflețit de ideologia nobilă și generoasă a boierimei și burgheziei române din anul 1848. Din nenorocire el trăiește în anii 1920—30. Ideologia frumoasă îi servește doar ca să facă gazetărie într-un partid reacționar, la național-țărăniști (N-a făcut și Cocea propagandă averescească ?). În cele din urmă (ca și Cocea) se retrage scîrbit la moșie unde trăiește cu o fată frumoasă de țăran și scrie un roman.

Cînd (iar ca și Cocea) revine prin 1930 în capitală, găsește iarăși o lume care îi este cu totul străină și care nu o poate decît disprețui. Își caută echilibrul sufletesc în unicul domeniu ce îi mai rămîne, în dragoste. Fata însă o „intelectuală" de prin barurile și cenaclurile Bucureștiului, îl înșeală cu cel mai bun prieten al său, un ovreu cocoșat, în schimbul unei limuzine. Andrei, într-o scenă de gelozie, își lovește prietenul, îi strigă „Jidane", pentru ca apoi, deziluzionat și de acest ultim refugiu care îi mai rămăsese pentru viața sa sufletească, dragostea să încheie cu reflecția amară : „Și toate astea pentru un petec de negreață". Din acest sfîrșit se impune o concluzie. Dacă Andrei Vaia vrea într-adevăr mai mult decît idei frumoase și o activitate reacționară nu-i rămîne decît un drum. Să plece de la barul „Zissu" și de la „Criterion" să străbată cei cîțiva kilometri pînă la Podul Grant, cari-i despart două lumi diferite. Să se afilieze mișcării muncitorești și mai ales să caute să înțeleagă că dacă fiecare muncitor care lucrează 14 ore pe zi și abia știe să citească nu poate fi un al doilea Faust, muncitorimea ca clasă este astăzi unica forță care mînă societatea înainte și că numai în lupta alături de ea personalitatea individuală poate să se afirme în întregime transformînd astfel în realitate vie o ideologie care altfel rămîne doar un frumos obiect de muzeu.

*

2. Pentru că începuse liceul la Dorohoi și editase în 1928 revista „Unu", tot la Dorohoi, *Sașa Pană* (n. 8.08.1902) rămîne legat de Botoșani, fapt confirmat și de activitatea sa publicistică la Clopotul.

Deși semnalat de unii a fi colaborat și în perioada interbelică, noi ne-am oprit asupra cîtorva extrase din colaborările sale postbelice.

„Primăvara nouă" este titlul poeziei pe care, la 1 mai 1946, Clopotul i-o publică lui Sașa Pană.

Pămîntul ce l-ai răscolit / Încovoiat cu pumnii strînși / Pe coarnele de plug / Și cu picioarele ca trunchiuri călătoare / L-ai măsurat în zeci de primăveri Și toamne. Ogorul ăsta negru, gras, s-amestecat Cu viața ta de fiecare zi. Cu sănătatea irosită ca talajul / Iar fiecare bulgăre e pecetea trudei tale De plugar / Cu pieptul nicovală rumenită / Și cu tăceri de cremene.

„Reportaj în aer liber" e altă poezie, ce apare în nr. 147/23 august 1946. Citățm : „Oamenii aceștia cu aspre palme / Silabisesc în goana ma-

șinilor / Alfabetul unor bucurii calme / Pînă ieri interzise lor / În plămînii țesătorilor adie / Cearceafuri străvezii de rouă / Minerul coboară azi doar în sine / Zețarii nu văd lumea răsturnată / Din oglinda șpalturilor — / Spălătoarele-și usucă mîinile umflate / Și prospețimea urcă iederă / Spre mult truditele timpuri".

Sub titlul „Culesul roadelor" Sașa Pană, în nr. din 24 octombrie 1946, face o retrospectivă Clopotul, ocazionată de împlinirea a doi ani de la apariția postbelică a ziarului.

„Clopotul era un fier încins care se răsucea în bubele purulente în nevroza care acoperea țara, pecinginea unor guvernanți pe drapelul cărora scria Grivița, Lupeni, Skoda... Clopotul („din Botoșani" sau „al lui Callimachi" cum i se spunea cu atîta căldură) a dovedit de-a lungul anilor de apariție o neîntreruptă strădanie pusă în slujba abilitării năzuințelor poporului la concretizarea lor. El continuă să-i înțeleagă nevoile și durerile, să i le exprime și să înfingă un arc unde trebuie sprijin, să smulgă o buruiană care înăbușă grîul cel luminos și să semene, să semene ce e înălțător.

...Și să culeagă imaterialele roade ale mulțumirii sufletești pentru lucrul dus cu bine la capăt" (Clopotul, 24 octombrie 1946).

Sașa Pană, cu care am avut ocazia să ne întîlnim la înmormîntarea lui Callimachi la cimitirul Bellu, ne-a trimis o scrisoare (Clopotul 4202 4 iulie 1975) din care cităm : „Promisiunea de zilele trecute trebuie onorată. Și repede, altfel se încarcă dobînda. Deci, un poem inedit pentru Clopotul, ziarul mult prețuit și îndrăgit de care mă leagă vechi amintiri plăcute":

Propoziții

Aceste mîini se lovesc de garoafe / Această ploaie ascunde un cîntec
Această frunte așteaptă o mînă Acest cîntec așteaptă o privighetoare
Această inimă așteaptă un om Acești umeri visează aripi / Aceste imagini așteaptă un poet / Acest diamant pîndește un geam ș.a.m.d.

Am reprodus toate acestea cu gîndul că repunem în circulație niște valori care altfel ar fi rămas încă poate pentru prea multă vreme uitate.

ALTE PERSONALITĂȚI ALE CULTURII BOTOȘĂNENE LA TÎRGOVIȘTE

EUGEN FRUCHTER
GABRIEL MIHAESCU

Una din cele aproape două mii de lucrări rămase de la savantul *Ion Simionescu,* președinte al Academiei Române, intitulată „Flora României", vădește nu numai o bună cunoaștere a folclorului, ci și a naturii județului Dîmbovița. Stejarul bătrîn de la Cornățel, care îți impune admirație și respect, delicatul mesteacăn — prin care Nicolae Grigorescu „caută să arate gingășia arborilor", florile oacheșe de tot felul — care mărginesc în luna mai calea ferată București-Pitești, Bucegii cu brădetul care ține pînă la 1 800 m, cu tisa care se păstrează tot mai rar, frumoasa campanulă carpatică crescînd singuratică pe un colț de stîncă, salcia care se ridică pînă prin locurile pietroase, pajiștile alpine împodobite cu neîntrecute flori care te atrag din ce în ce mai sus, cuaternarul smirdar (Rhododendron kotschyi) ce se înalță pînă la 2 200 m (căruia poporul îi spune bujor de munte, trandafir de munte sau ruja munților, pentru că sugerează cele mai frumoase flori de grădină), coacăza și azaleea care se ridică mai sus ca smirdarul, gențiana bătînd în roșu și modesta garofiță albă care cresc prin locurile calcaroase atît de căutate de flori și pînă la plantele inferioare care domină înălțămilie — cum este Bucegia romanica, descoperită prima dată în acești munți — sînt numai cîteva exemple de citare a florei caracteristice județului Dîmbovița.

Orașul Tîrgoviște a fost vizitat și descris cu o aleasă sensibilitate, dar și cu rigoare științifică, în volumul „Orașe din România", apărut în anul 1935 la editura „Cartea românească". Prezentarea este plină de referiri la peisajul împrejurimilor : „Spre miazăzi, ca și spre apus, e șesul fără margini pe care se sprijină cerul. Către răsărit, în stînga Ialomiței, se înalță dealurile numai vii. Pe vîrful mai înalt, un cuib de case cu acoperișul roșcat al țiglelor contrastează cu întunecatul verde al pădurilor ce-l înconjoară (...). Peste dealuri, înspre miazănoapte, se înalță, ca un gheb larg, masivul Bucegilor, învăluit în scama norilor alburii, pînză deasă care îi acoperă vîrful, lăsînd puțin să străbată petele albe de omăt. La întîlnirea dealului cu șesul, e așezat vechiul scaun de domnie al Basarabilor, vreme de peste trei veacuri. Abia la 1733 capitala fu mutată mai la șes. Tîrgoviștea nu e oraș în înțelesul celor din Ardeal. E o mare, întinsă, insulă de grădini, presărată cu petele ruginii ale acoperișurilor de case, răzlețe, ascunse printre crengi. Nucii stufoși se ames-

tecă cu sălciile dinspre zăvoiul Ialomiței. Grădinile de pruni fac trecerea spre pîlcurile de arbori azvîrliți în șes".

Pe ruinele curții domnești, „tufe de soc au prins rădăcini în bolțile surpate, după cum și printre pietrele Chindiei cresc sus de tot frumoase mănunchiuri înflorite de gura leului".

În descrierea orașului, savantul discută semnificația toponimului Tîrgoviște și face referiri la personalitățile care i-au făcut faima : Neagoe Votă, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Doamna Elina, Constantin Brîncoveanu, Tudor Vladimirescu, Cîrlova, Eliade, Grigore Alexandrescu, Brătescu-Voinești.

Patriotismul său fierbinte îl face pe I. Simionescu să critice lipsa de grijă pentru conservarea monumentelor istorice și de artă. Ascuțișul criticii se îndreaptă mai ales spre felul în care a fost „restaurată" Mitropolia de către arhitectul francez Lecomte du Nouy, constatînd că „furia remanierii o a năruit-o".

Amărăciunea pe care o simțea constatînd situația precară a orașului înfloritor de altădată nu-l putea opri să spere într-o nouă prosperitate a urbei prin valorificarea judicioasă a resurselor naturale din zonă :

„E curios ! Tîrgul cu întinsă viață de demult doarme astăzi în umbra arborilor deși. Popas de negustori odată, cetate de apărare pe urmă, e cuprins de acalmia mai tuturor orașelor de provincie. Deși peste deal sînt cîmpurile petrolifere de la Ochiuri, deși mai încolo sînt minele de cărbuni de la Șotînga, Tîrgoviște moțăie. Două-trei hornuri, ca niște stîlpi în șes, sînt singurele slabe semne ale unei industrii. Odată în calea negoțului, azi e ocolită. Ploieștii atrag mai mult și pe oameni și produsele bogate. O singură speranță de înviorare a mai rămas : tunelul dintre Sinaia și Pietrosița. Prin descongestionarea liniei Brașov-Ploiești se va resfira ceva și spre Tîrgoviște. Mai este încă o perspectivă de viitor cuprinsă în valurile iuți ale Ialomiței, năvalnic rostogolite de pe treptele înalte ale Bucegilor. Puterea ei irosită azi, strînsă grămadă, odată poate schimba fața locului. Pînă atuncea, renumele orașului i-l dau tot numai ruinele străbune." [1]

Se pare că lucrarea a fost redactată cu cîțiva ani mai înainte de a vedea lumina tiparului, deoarece resursele hidroenergetice ale Ialomiței începuseră a fi valorificate încă din 1930, cînd intra în funcțiune Electrocentrala Dobrești. Mort în anul 1944, savantul nu a mai putut vedea înfăptuirile socialismului, pe care le spera cu atîta ardoare.

*

* *

Prieten de tinerețe cu academicianul Octav Onicescu, poetul boem *Arthur Enășescu* a suplinit o vreme orele de limbă germană la Liceul militar de la Dealu-Tîrgoviște, locuind într-o chilie a mănăstirii. Aici a scris poezia „Din Cytera", datată „Tîrgoviște, 10 iulie 1928", în care apar versurile : „Asupra mea, o clipă, te apleci / Privirea ta, de flăcări,

1 Iancu Anastasescu și Ion Negoescu, *Tîrgoviștea — simbol al măririi românești*, București, 1942, p. 39-40, 87-90.

mă pătrunde ; / De-acum ca valul, pot s-adorm pe veci / Rostogolit în miile de unde".

Pe versurile sale, compozitorul tîrgovișteau Ionel Fernic a compus muzica romanțelor „Țiganca" și „Cruce albă de mesteacăn". Alte poezii ale lui vedeau lumina tiparului în revista „Cristalul", care apărea la Găești-Dîmbovița, în anii 1930—1931. În 1946, poeta tîrgovișteană Ștefania Stîncă strîngea într-un prim volum, intitulat „Revoluția zeului", apărut la editura „Boema" din București, versurile lui Artur Enășescu. Cartea a fost admirată de Tudor Arghezi și era ilustrată cu un facsimil al manuscrisului poeziei „Din Cytera" și cu un portret caricatural desenat în 1938 și semnat de regizorul și caricaturistul Ion Sava. Ambele originale se păstrează la Tîrgoviște în colecția publicistului Ion Vasiliu. La 22 noiembrie 1947 avea loc la Tîrgoviște o șezătoare literară organizată de prietenii săi tîrgovișteni, dedicată atît lui Artur Enășescu, cît și poeților Cincinat Pavelescu și Ion Minulescu. [2].

*

* *

Alți botoșăneni care și-au legat numele de orașul Tîrgoviște sînt *Ion C. Nădejde,* profesor de limba română la Gimnaziul „Ienăchiță Văcărescu" în anii 1894—1896 (cînd a fost coleg cu Raicu Ionescu-Gion), 1898—1903, 1904—1906, și *Henric Sanielevici,* profesor de limba germană la același gimnaziu în anul școlar 1904—1905. [3]

Pe de altă parte, doi profesori tîrgovișteni de renume — eminescologul Ion Grămadă, „eroul de la Cireșoaia", și sculptorul Vasile Blendea — au urmat cursurile Școlii militare de ofițeri de la Botoșani înainte de a participa la luptele de apărare din anii 1916—1918. [4]

Tîrgoviștea a atras și atenția unor cărturari botoșăneni care nu au avut prilejul să zăbovească în acest oraș. Astfel, *Barbu Lăzăreanu* are cuvinte de laudă la adresa conținutului a două publicații umoristice tîrgovișteni, iar academicianul *Alexandru Graur* face mai multe referiri la toponimul „Tîrgoviște". [5] Legături cu orașul nostru au avut și inginerul Elie Radu, pictorul Ștefan Luchian, publicista Sofia Nădejde, poetul Demostene Botez și alți botoșăneni de marcă, care, alături de corifeii culturii românești Eminescu, Iorga, Enescu și Onicescu — care ne-au prilejuit un articol apărut în numărul anterior al acestui anuar — au fost, de asemenea, atrași de faima bătrînei cetăți de scaun a Munteniei.

---

2 D. P. Perpessicius, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956),* E.S.P.L.A., București, 1957, p. 21 ; Artur Enășescu, *Poezii,* E.P.L., București, 1968, p. 132-133 et pass. ; Ion Vasiliu, *Crizantema de aur,* Tîrgoviște, 1977, p. 15, 29-30 ; George Sbârcea, Ion Vasiliu, *Romanța și povestea ei,* Tîrgoviște, 1980, p. 199-201.

3 *Almanahul instrucțiunii publice,* București, 1908 ; *Monografia Liceului „Ienăchiță Văcărescu"d in Tîrgoviște la 100 de ani de existență,* Tîrgoviște, 1974, p. 111, 268-269.

4 L. Kalustian, *Facsimile,* Editura Eminescu, București, 1975, p. 84-89 ; Vasile Drăguț, *Expoziția retrospectivă Vasile Blendea,* București, 1977, p. 4.

5 *Nume de locuri,* București, 1972, par. 41, 158, 159, 168, 169, 482, 483, 633.

ETNOGRAFIE, ARTĂ, MONUMENTE, MUZEOLOGIE

NICOLAE IORGA CA AUTENTIC PRECURSOR AL MUZEOGRAFIEI CONTEMPORANE

LIVIU ȘTEFĂNESCU

În urmă cu aproape o jumătate de secol, marele nostru istoric ataca vehement concepția tradițională despre muzeu : „Credem prea adesea că un Museu este un depozit unde aduci obiecte de deosebite feluri : artă, istorie, științe naturale, tehnică, lucruri de curiozitate, le așezăm în niște odăi largi și luminoase, le potrivim frumos unele lîngă altele, iar pe urmă poftim lumea care știe ori nu știe, pricepe ori nu pricepe, ca să se uite la dînsele" [1]. În continuare Nicolae Iorga prezintă pragmatic caracterul de instituție pasivă a muzeului în care directorul, funcționarii, paznicii își văd de treburile administrative și : „...se uită des la ceasornic pentru ca la vreun sfert de ceas înainte de momentul închiderii scris la ușa de intrare să facă tot zgomotul ce trebuie pentru a da afară și pe omul cel mai îndărătnic în dorința de a sta". [2] Articolul pledează în continuare pentru principiul realist-științific al expoziției, pentru mobilitatea acesteia, pentru continua prezentare a valorilor din depozite în expoziții tematice, pentru activități conexe.

În altă parte Nicolae Iorga insistă asupra relații dintre muzeu și public : „...nu există mai potrivit mijloc de inițiere a publicului în orice domeniu de știință decît presintarea aceasta a pieselor demonstrative. Piese demonstrative, dar după dînsele și alături cu dînsele trebuie să vie însuși demonstrația". [3] Aceeași grijă pentru acțiunea vie, directă, deschisă o întîlnim și cu alt prilej : „Să nu uite nimeni, că dacă acasă la dînsul oricine trebuie să fie un cetățean deplin, dincolo de hotare datoria oricui trebuie să fie de a se transforma într-un aprig propagandist" [4]. Atitudinea de nemulțumire față de totalul dezinteres arătat de oficialitate pentru muzee capătă accente de manifest politic : „...de ce nu s-ar fi găsit guvernanți sau oameni de inimă care să ofere localul necesar instalării și aranjării pe care o merită un astfel de museu pentru a putea fi pilda vie și oglinda dătătoare de încredere a trecutului..." [5].

---

1 Nicolae Iorga, *Museele : ce sînt și ce trebuie să fie. Exemplul Americii*, în „Neamul Românesc", nr. 266/1934.
2 *Ibidem, ibidem.*
3 Idem, *Musee și vizitatori*, în „Ramuri", 192, p. 163.
4 Idem, *Musee și cultură*, în „Neamul românesc", nr. 53/1922.
5 Idem, *Un museu regional*, în „Neamul românesc", nr. 263/1923.

Aceeași grijă față de soarta bazei materiale a muzeelor se vede și în interpelarea din ședința Adunării Deputaților prezentată la 24 septembrie 1930 [6]. În același spirit al apărării intereselor muzeelor a alcătuit și expunerea de motive la legea prezentată în Parlament pentru localul Muzeului limbii române din Cluj [7], precum și pentru Muzeul etnografic din același oraș [8].

Și cu alt prilej am stăruit [9] asupra activității de veritabil precursor al muzeografiei românești pe care a desfășurat-o Nicolae Iorga nu numai prin elaborarea unor teze și idei, nu numai prin acțiunea publică ci și prin exemplul personal [10]. Acțiunii cultural-educative cum spunem astăzi i-a acordat o mare atenție. În acest sens pornind de la jaloanele trasate de marele savant român întreprindem în cele ce urmează o incursiune asupra relației actuale dintre muzeu și public.

În societatea noastră muzeul este investit cu înalta misiune de a fi în plus un factor important de cultură, o instituție vie, militantă și nu numai sfioasa vestală a memoriei colectivității, instituție de pasivă contemplare, destindere și încîntare. Ne aflăm într-o epocă a muzeografiei românești în care numai prezentarea virtuoasă a valorilor-exponante a fost depășită. Se află undeva în urmă nivelul de preocupare muzeografică rezumat numai la informarea vizitatorilor, delectarea lor, difuzarea cunoașterii și încîntării ca de pe scenă la spectator. Epoca istorică pe care o străbatem se caracterizează prin profunde transformări, dezvoltarea explozivă a cunoașterii științifice, descoperiri fundamentale în toate domeniile cercetării, înnoirea rapidă a tehnicii, „industria turismului", „explozia demografică". România pășește de aproape patru decenii în rîndul națiunilor libere care au înlăturat dominația străină și exploatarea socială dedicîndu-și eforturile construcției și educării, dezvoltării impetuoase a economiei, culturii, civilizației socialiste. Întreaga suprastructură, instituțiile de cultură, știință și învățămînt contribuie cu succes la perfecționarea continuă a relațiilor sociale pentru edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate bazată pe deplina egalitate între oameni pe echitate și justiție socială.

Pentru aceste considerente progresul națiunii noastre se poate accelera în condițiile conștientizării întregii mase de cetățeni la activitatea creatoare, la asigurarea viitorului liber și fericit al generațiilor ur-

---

6 Idem, *Monitorul Oficial*, 1930, p. 3910-3914.

7 Idem, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1931, ședința din 8 iulie 1931, p. 710-711.

8 *Idem, idem*, 1932, ședința din 26 martie, p. 2707.

9 Liviu Ștefănescu, *Din activitatea muzeografică a lui Nicolae Iorga*, în „Revista muzeelor", nr. 1/1965 ; idem, *Din activitatea lui Nicolae Iorga dedicată monumentelor istorice"*, nr. 3/1965.

„Cu voce caldă, plin de dragoste pentru obiectele aflate aici, mărturii ale vremurilor de strălucire cînd domnii noștri împodobeau cu tot ce era mai scump lăcașurile de închinăciune spre mulțămire că dumnezeu le ajutase să biruie cutare dușman sau că avuseseră o domnie rodnică, d. profesor N. Iorga ne explică însemnătatea fiecărui obiect, epoca căreia el aparține, ne desleagă parcă ochii făcîndu-ne să înțelegem toată frumusețea obiectelor strînse de d-sa aici" ; Alice Basarab, în „Neamul Românesc", nr. 256/1932.

mătoare. O importanță hotărîtoare o are democratizarea largă a instituțiilor de cultură, știință și învățămînt care asigură tuturor cetățenilor accesul fără deosebire de naționalitate la ridicarea nivelului teoretic și cultural, înlăturîndu-se orice bariere, discriminări sau impedimente. Este necesar să ne amintim că numărul muzeelor și timpul cît acestea, atît de puține, erau la dispoziția publicului determinau de asemenea o activitate restrînsă [11] în timp ce societatea noastră înfățișează următoarea dinamică și calitate :

	1938	1970	1974	1980
Muzee	83	293	357	412
Vizitatori, mii	875	8.772	13.099	16.331

Extinderea, modernizarea bazei materiale, modificarea fundamentală teoretică așezînd ca temei activității muzeelor materialismul dialectic și istoric, pregătirea superioară a cadrelor au constituit elementele transformării radicale a muzeografiei românești. Este de la sine înțeles ce însemnătate excepțională are rolul educativ al muzeelor pentru mereu tînăra generație căreia i se adresează deoarece nu numai că îi revine îndatorirea de a continua edificarea activă, conștientă în noua etapă a culturii și civilizației, ci trebuie să transmită generației următoare făclia progresului socialist și comunist în patria noastră.

Misiunea de a fi atît un bun specialist cît și un bun educator constituie rațiunea de a fi a personalului din muzeele noastre. Numai îmbinînd aceste două calități muzeografii au reușit să-și îndeplinească în bune condițiuni sarcina de înaltă responsabilitate și onoare pe care o au pentru formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste.

Realitatea obiectivă a României socialiste solicită afirmarea unei noi calități a acțiunii cultural-educative muzeografice [12] în care scop trebuie să se ia în considerație următoarele obiective :

a. La temelia formării unei concepții înaintate despre viață trebuie pusă cunoașterea cuceririlor științei, începînd cu apariția vieții pe pămînt, întregul proces de formare a omului, de dezvoltare a societății și

11 În „Almanach pe anul 1912", București, 1911, la p. 46 sub titlul : *„Muzee și expoziții în București"* :

— Muzeul de antichități (Universitate) deschis marți, joi, sîmbătă și duminică de la ora 10-13.

— Muzeul Zoologic (Șoseaua Kisseleff) deschis duminica și sărbătorile de la 10-16 și joi de la 13-15.

— Muzeul de icoane (casa bisericii) deschis joia de la 15-17.

În „Neamul Românesc", nr. 247/1919 sub titlul : *„Muzee și expoziții"* :

— Muzeul Național de antichități, Bulevardul Academiei, aPlatul Universității, deschis duminica și joia între orele 13-15.

— Muzeul Th. Aman, al Ministerului Industriei Publice și Cultelor, strada C. A. Rosetti, nr. 8 din Calea Victoriei în fața Palatului Regal, marțea, joia și duminica între orele 10-12 și 14-16.

12 Liviu Ștefănescu, *Muzeele și noua calitate a educației*, în revista C.C.E.S., „Cîntarea României", nr. 10/1982, p. 28-29.

a diferitelor concepții filozofice și terminînd cu noile descoperiri ale științelor moderne.

b. Un rol important în formarea unei concepții înaintate, în dezvoltarea conștiinței socialiste îl reprezintă noile descoperiri în știință și tehnică ale căror concluzii demonstrează materialitatea lumii, justețea materialismului dialectic și istoric.

c. La baza procesului educativ de formare a omului nou trebuie așezată educația civică în scopul ierarhizării ca supreme valori etice : munca, învățămîntul, știința, factori primordiali ai umanismului revoluționar și ai progresului societății socialiste.

d. Un factor important al educației socialiste îl reprezintă formarea și dezvoltarea deprinderilor de participare la conducerea activității sociale, scoaterea în relief mai pregnant, pe baza multitudinii dovezilor istorice, a superiorității, de esență, a democrației noastre socialiste.

e. Obiectivul esențial al educației civile îl constituie faptul că în țara noastră democrația exprimă cu adevărat suveranitatea poporului în stat, participarea concretă a acestuia la elaborarea politicii generale interne și externe a țării, la luarea deciziilor care privesc interesele sale vitale, viitorul națiunii noastre socialiste.

f. Creația literar-artistică devine o pîrghie importantă a educației socialiste avînd ca temei realismul care presupune deschiderea căilor spre o artă înfloritoare și umanismul socialist care înseamnă o înțelegere mai complexă a omului în societate, luat nu ca individ izolat și exagerînd trăsăturile sale individuale ci ca om social aflat în strînsă legătură și interdependență cu semenii săi, cu interesele maselor largi populare.

g. Întregul sens al acțiunii cultural-educative muzeografice este de a asigura afirmarea tot mai puternică în societate a principiilor eticii și echității socialiste, ale normelor muncii și vieții comuniștilor.

h. În acțiunea cultural-educativă trebuie să se pornească de la trecutul cu care ne mîndrim, de luptă pentru eliberare națională și socială, de la tradițiile progresiste ale învățămîntului, științei și culturii poporului nostru, trecutul glorios al mișcării revoluționare și comuniste, de la trecutul anilor construcției socialiste care a ridicat patria noastră la un înalt grad de dezvoltare în toate domeniile activității economico-sociale.

i. În centrul acțiunii cultural-educative pentru formarea și dezvoltarea patriotismului socialist trebuie să stea aprecierea secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu : „Originea daco-romană și continuitatea existenței pe aceste meleaguri constituie caracteristici fundamentale ale poporului român. Stabilirea locului în istorie a originii și continuității în bazinul carpato-dunărean ale poporului român constituie fundamentul oricărei activități ideologice, teoretice și politico-educative. Nu se poate vorbi de educație patriotică socialistă fără cunoașterea și cinstirea trecutului, a muncii și luptei înaintașilor“ [13].

j. În epoca actuală participarea activă la schimbul de valori științifice și de artă constituie o condiție a progresului fiecărei țări, făurirea

13 Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la plenara lărgită a C.C. al P.C.R., 1-2 iunie 1982*, București, Editura politică, 1982, p. 15.

socialismului nu se poate realiza decît pe baza a tot ce a realizat şi realizează mai bun omenirea în toate domeniile vieţii sociale. Pe această concepţie a partidului nostru se axează acţiunea cultural-educativă de umanism şi prietenie cu toate popoarele lumii de profund internaţionalism cu toate forţele progresiste, înaintate.

Acţiunea cultural-educativă a muzeelor împreună cu a învăţămîntului şi a altor instituţii, aşezăminte culturale, este obiectivată de însăşi dezvoltarea societăţii noastre socialiste : „Fără a nega cîtuşi de puţin rolul esenţial al forţelor de producţie în dezvoltarea societăţii, noi pornim de la teza, de asemenea marxistă, că la rîndul ei conştiinţa poate exercita o înrîurire asupra mersului înainte al societăţii, că ideile înaintate, cucerind masele, devin o uriaşă forţă materială a progresului“ [14].

În „Teze despre Feuerbach“, Karl Marx atrăgea atenţia asupra naturii esenţei umane ; în cea de-a şasea teză el scria : „Feuerbach reduce esenţa religioasă la esenţa umană. Dar esenţa umană nu este o abstracţie inerentă individului izolat. În realitatea ei, ea este ansamblul relaţiilor sociale“ [15].

Esenţa umană se poate desaliena numai în cadrul societăţii eliberate de inegalitate socială prin înlăturarea dominaţiei claselor exploatatoare şi realizarea societăţii socialiste singură în stare să asigure afirmarea personalităţii celor ce muncesc. Dar Marx subliniază în felul acesta că cei exploataţi se eliberează nu numai ca totalitate ci în chiar existenţa lor ca indivizi concreţi : „...dacă iobagii fugiţi nu urmăreau decît să-şi dezvolte liber şi să-şi consolideze condiţiile lor de viaţă existente şi de aceea ajungeau în ultimă instanţă să-şi asigure numai posibilitatea unei munci libere, în schimb proletarii, pentru a-şi afirma personalitatea, trebuie să desfiinţeze (aufheben) propria lor condiţie de existenţă de pînă acum care este totodată condiţia de existenţă a întregii societăţi de pînă acum, adică trebuie să desfiinţeze munca. Iată de ce ei se află în opoziţie directă faţă de forma în care indivizii care compun societatea s-au manifestat pînă acum în totalitate, adică faţă de stat şi trebuie să răstoarne statul pentru a-şi afirma personalitatea“ [16].

Sfărîmarea aparatului de stat al exploatatorilor şi constituirea statului celor ce muncesc trebuie continuată pentru realizarea unui înalt nivel de dezvoltare al forţelor de producţie care este garanţia afirmării puternice a umanismului, a personalităţii fiecărui membru al societăţii.

Omul nou cu un larg orizont de cunoaştere ale cărui idei, deprinderi, cunoştinţe şi acţiuni sînt cimentate laolaltă de înaltele valori ale normelor şi principiilor eticii şi echităţii socialiste trebuie să făurească în ţara noastră etapa primei faze a comunismului — socialismul — care se întinde pe o perioadă îndelungată şi care cunoaşte diferite stadii de dezvoltare. Pentru a atinge nivelul civilizaţiei comuniste, oamenii vor dirija

14 ***, Plenara C.. al P.C.R., 3-5 noiembrie 1971, Bucureşti, Editura politică, 1971, p. 56.

15 Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Editura politică, 1958, p. 6-7.

16 *Ibidem*, p. 79-80.

în mod conștient procesele sociale și vor obține efectele necesare lor. Formarea personalității omului României socialiste multilateral dezvoltate are în vedere prin urmare scopul perfecționării acestuia, proces care se înscrie pe planul teoriei marxiste în aprecierea lui Engels : „...viața socială a oamenilor, care pînă acum li se opunea ca ceva impus de natură și istorie, devine un act liber al lor. Forțele obiective, străine, care dominau pînă acum istoria, trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății" [17].

Procesul formării oamenilor României socialiste de astăzi are în vedere acești doi poli : situația concretă de acum și nivelul viitor deoarece aceste aspecte sînt într-o relație de condiționare reciprocă. Și în același timp, permanent trebuie observate și cele două laturi ale acestui proces și anume totalitatea relațiilor sociale ca factor obiectiv — general — și existențele individuale, viața concretă a fiecărui cetățean al patriei noastre ca factor subiectiv — particular —. Sau privind procesul în evoluția sa există un general permanent constituit din totalitatea experiențelor individuale anterioare devenită tradiție ca factor general dar spiritual și un general concret cum sînt relațiile sociale, căruia i se adaugă experiența individuală — sau împrumuturile — și care devine apoi la rîndul său tradiție pentru epoca următoare care-și va trăi de asemeni propria-i experiență.

Prima latură reprezintă obiectul bine definit al sociologiei deoarece deși este vorba de individualitate nu se ocupă de individ ci de aspectele generale ale individualității : proprietate, producție, consum, trebuințe în determinarea lor socială, implicate de relațiile sociale. Relația cu personalitatea, cu individul constă în faptul că esența acestor aspecte există în același timp atît în relațiile sociale cît și în indivizi.

A doua latură devine sesizabilă cînd se pornește de la personalitate, de la fiecare membru al societății noastre și care astfel poartă pecetea psihologiei, obiectul fiind clar în ceea ce înseamnă : idei, cunoștințe, deprinderi, acțiuni și comportament ale individului.

Caracterul activ, dinamic al acțiunii cultural-educative muzeografice imprimă acestui proces și o a treia latură care implică domeniul științei de instruire și educare — atît a tineretului cît și al adulților [18] adică pedagogia. De aici aspectul aparent interdisciplinar, psiho-socio-pedagogic, pe care-l are acțiunea cultural-educativă muzeografică în etapa actuală.

Nivelul cercetării muzeografice în direcția cultural-educativă poate fi apreciat și în raport de modalitățile folosite. Întreaga literatură, de la

17 Idem, *Opere*, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 280.

18 Ceea ce constituie „educație permanentă". O lucrare care încearcă să abordeze această problemă este *Sociologia educației permanente* de Leon Țopa, București, 1973.

noi, din alte țări socialiste, precum și din occident [19] abordează nu numai metodele anchetei sociologice. Analiza de suprafață, în ciuda declarațiilor de bună intenție, determină ca încă și astăzi investigația acțiunii cultural-educative muzeografice să fie limitată la :

— înregistrarea numărului de vizitatori,

— raportarea acestora la numărul muzeelor,

— diferite rapoarte .și proporții care se pot obține din primele două categorii adăugînd criterii teritoriale și demografice,

— completarea chestionarelor de modelul : frecventați muzeele ? pentru ce ? ce vă place mai mult în muzeul nostru ? de ce ?

Cercetarea desfășurată în mod susținut de Institutul de sociologie comparată al Universității din Köln (R.F.G.) își propunea să pună în evidență „diversii factori care contribuie la creșterea frecventării muzeelor" pentru ca pe această bază să „formuleze noile concepții asupra muzeelor" [20]. Printre aceștia autorul enumeră : „Cafeneaua, atelierul de pictură, biblioteca, cursuri, conferințe, proiecții de filme [21], situarea geografică a muzeelor și varietatea distracțiilor pe care le oferă sau dotările utilitare : terenuri de joacă pentru copii, cafenele, parcuri și alte instalații. Dacă aceștia ar putea fi considerați ca factori generali sînt enumerați și factorii individuali : imaginea vizitatorului despre muzeu, opțiunea acestuia față de muzeu în comparație cu alte instituții de cultură (teatru, cinema), opțiunea față de atitudinea pentru muzeu în totalul economiei timpului.

Invariabil concluziile acestor asidue și laborioase investigații se rezumă în a explica datele numerice obținute și care în ciuda tendinței de generalizare, abstractizare redevin sub formă de explicație la o individualizare repetată tipic în „specificul concret al fiecărui muzeu".

Muzeul posedă în cel mai înalt grad o influență hotărîtoare în formarea personalității umane, concretă și individuală datorită forței emotive, convingătoare, indubitabile a ceea ce înseamnă însuși argumentul, direct, empiric, mărturia originală. Cu atît mai mult cînd este vorba de mediul istoric și de istoria societății. Această forță spirituală, obiectivă a muzeului a fost sesizată de timpuriu de reprezentanți cu prestigiu ai muzeografiei românești [22].

Pentru a articula acțiunea cultural-educativă a muzeului cu formarea personalității cetățeanului României socialiste trebuie pornit de la cunoașterea esenței umane a acestuia care nu poate fi realizată altfel de-

---

19 O trecere în revistă a fost făcută de Manfred Eisenbeis în *Éléments pour une sociologie des musées*, în revista „Museum", XXIV, nr. 2, 1972, p. 110-119.

20 *Ibidem*, p. 113.

21 *Ibidem*, p. 114.

22 „În adevăr un minunat mijloc de învățătură !, cartea spune în slove pe care numai oamenii cu închipuire le pot preface în adevăruri ca acelea văzute și pipăite. Museul spune însă tot aceia în lucrurile înseși. Mult gust și multă știință ; multă iubire de oameni, de sufletul omenesc, care e lucrul de căpetenie, au trebuit pentru ca toate acele comori să se strîngă din locuri adesea foarte depărtate și să se înfățișeze în acea strînsă legătură, prin care ele pot ajunge un învățămînt, un mare și folositor învățămînt", Nicolae Iorga, *Musee și cultură*, în „Neamul Românesc", nr. 53, 1922.

cît prin studiul a ceea ce sînt în mod concret relațiile sociale înăuntrul cărora este produs individul. Ori dacă esența umană ar fi în primul rînd naturală și în al doilea rînd socială acțiunea cultural-educativă a muzeului ar trebui să înceapă cu psihologia și să se încheie cu sociologia. Esența umană fiind ansamblul relațiilor sociale este de luat în considerare și cel de al treilea aspect, cel pedagogic, care contribuie la formarea personalității cetățeanului ca individ al marei colectivități socialiste. Pentru aceasta acțiunea culturàl-educativă muzeografică avînd ca scop contribuția sa la formarea omului nou, modalitățile ei de adresare și de lucru sînt pentru fiecare în parte, pentru fiecare om, pentru formarea acestuia ca personalitate. Specialistul care lucrează în cadrul acțiunii cultural-educative trebuie să cunoască temeinic ansamblul relațiilor sociale în dinamica dezvoltării lor, deoarece trebuie, pornind de la trăsăturile psihologice ale fiecărui individ, cu sprijinul cunoștințelor pedagogice, să intervină practic în formarea și creșterea personalității umane reale, nu în condițiile artificiale sau în mod particular ci în însă-și viața și în mod plenar.

Formele de lucru ale acțiunii cultural-educative muzeografice vor fi deci determinate de aspectele sociologice care pun în evidență ansamblul relațiilor sociale, de criteriile psihologice raportate la trăsăturile psihosomatice individuale și de metodele pedagogice adecvate muzeului. Astfel, activitățile cultural-educative : expoziția, îndrumarea, conferințe, lectorate, seri muzeale, simpozioane, trebuie completate cu activități cultural-educative organizate în mod sistematic și cuprinzător care decurg din realitatea socială contemporană a României socialiste. La temelia alegerii acestor noi activități cultural-educative stă ansamblul relațiilor sociale și perspectiva evoluției acestora. Formarea omului nou este o acțiune complexă, la care muzeografia contribuie împreună cu formele instituționalizate ale societății noastre și cu organizațiile obștești. Din analiza situației concrete decurg formele de colaborare respective cu : școala — preșcolari, elevi, studenți —, organizația de pionieri și șoimii patriei, organizația U.T.C., organizațiile de sindicat, O.D.U.S., de femei, de luptă pentru pace, organizațiile de partid, comitetele de cultură și educație socialistă, universitățile cultural-științifice, comisiile de răspîndire a cunoștințelor cultural-științifice, organizațiile de știință și tehnică, sanitare și medicale, profesionale, case de ajutor reciproc pentru pensionari, asociația filateliștilor, a fotografilor, cooperația, organismele și organizațiile de turism intern și internațional etc.

În raport cu trăsăturile psihologice se vor determina și criteriile de organizare a diferitelor activități cultural-educative, pe vîrste, sexe, nivel de instruire, opțiuni, cerințe de profesionalizare. Și în raport de acestea, toate manierele pedagogice de asigurare a succesului, eficacității instructiv-educative.

Obiectul acțiunii cultural-muzeografice este permanent asaltat de activități cultural-educative organizate de muzeu, ele tind să o traducă în viață conform liniilor directoare indicate în documentele de partid. Aprecierea asupra : varietății activităților cultural-educative, eficacității

lor, compararea în vederea recomandării momentului în care trebuie organizate, conținutul lor, succesiunii, amploarei, poate fi făcută în temeiul rezultatelor pe care le obține cercetarea științifică educativ-culturală aplică metodele și metodologia sa proprie.

Deși în viață acțiunea cultural-educativă a muzeului reprezintă un tot, necesitatea analizei de față impune reliefarea a două laturi care se disting în mod obiectiv :

1. acțiunea cultural-educativă de largă cuprindere, instituționalizată, care pune în mod organizat, pe temeiul colaborării, contribuția valorilor de muzeu la temelia formării personalității fiecărui cetățean ;

2. acțiunea cultural-educativă individuală care de obicei este continuarea celeilalte sau se împletește strîns cu ea și constă din vizitarea, participarea la activitățile muzeului în mod personal datorită gustului, înclinărilor individuale, ale cercului informațional de prieteni ori ale familiei.

Prima latură este în același timp și o veche cerință muzeografică, democratică, aceea a accesului la valorile culturii și civilizației a maselor populare [23]. Trecerea de la dorință, aspirație, la realitate este succesul revoluției socialiste care asigură tuturor cetățenilor dreptul de a accede la valorile culturii dar în cadrul relațiilor sociale socialiste constituie și pîrghiile reale de utilizare a acestui drept, acțiunea interdependentă, deoarece asigură formarea și dezvoltarea personalității, ipostază necesară a societății socialiste multilateral dezvoltată și înaintare a României spre comunism.

Acțiunea cultural-educativă de largă cuprindere, instituționalizată, trece astăzi în țara noastră pe primul plan. Aceasta este o chestiune de esență provenind din înaltele comandamente ale revoluției socialiste și în mod obiectiv deoarece :

— fiecare cetățean în mod concret, individual, trebuie să fie un om nou, o personalitate capabilă să trăiască potrivit principiilor și normelor vieții și activității comuniștilor, eticii și echității socialiste ;

— fiecare cetățean contribuie la progresul patriei pentru dezvoltarea superioară a ei, generală, globală ;

— relația individ-colectivitate este o realitate concretă, capabilă să armonizeze nevoia personală cu nivelul general de cultură și să asigure astfel permanent depășirea acestuia prin însăși activitatea superioară a fiecărei colectivități (școală, asociații și organizații de masă și obștești, profesionale, politice etc.).

Formele de activitate cultural-edicuativă subordonată acestei laturi a acțiunii cultural-educative vor fi îndeobște colective, se vor adresa unor grupuri mai mici ori mai mari și vor fi caracterizate în raport cu

23 Și pe cel din urmă muncitor îl conduc de la un capăt pînă la altul al muzeului, pentru că și cel din urmă muncitor este un om pe umerii căruia este clădită societatea. Noi nu avem voie să furăm pentru o clasă cultura care e dreptul unei societăți întregi, spunea Nicolae Iorga în 1938 ; cf. Liviu Ștefănescu, *Nicolae Iorga despre Muzeul de Istorie*, comunicare la a 6-a Sesiune a muzeelor din România, București, 5 decembrie 1970.

instituția sau organizația cu care se colaborează. O enumerare concretă a acestora cu titlu de început promițător am efectuat-o cu alt prilej [24].

Activitatea cultural-educativă principală pentru celălalt aspect al acțiunii cultural-educative rămîne expoziția. Pe temeiul informațiilor, analizelor, datelor și concluziilor obținute de cercetarea muzeografică educativ-culturală, expoziția (se înțelege cu toate formele ei : permanentă, itinerantă, tematică) trebuie astfel organizată încît vizitatorul său să găsească răspuns la întrebările care-l asaltează, să afle singur sensul mesajului muzeografic să-și adaoge noile trăsături contemporane societății noastre personalității sale, eului său.

Muzeul se adresează în egală măsură vizitatorilor cetățeni ai altor țări, turiști sau în trecere prin România cu diverse prilejuri. Fie prin îndrumare, fie fără aceasta, expoziția trebuie să reflecte în primul rînd nivelul muzeografiei noastre, prezentarea modernă, științifică și estetică, mesajul profund uman al creatorilor civilizației, mediului istoric al acestui pămînt, admirația pentru iscusința, îndemînarea făuritorilor bunurilor materiale și spirituale, lupta lor pentru progres social, libertate și independență, chemarea lor pentru înfrățirea în muncă și luptă cu naționalitățile conlocuitoare, în front comun cu toate popoarele care luptă împotriva dominației, pentru pace, civilizație și umanism. Oglindă corectă a cuceririlor poporului nostru expoziția muzeului trebuie să producă admirația și stima celor care ne vizitează țara.

Receptivitatea în domeniul primirii acelor noi descoperiri și concluzii, generalizări și teoretizări pe plan european sau mondial privind acțiunea cultural-educativă muzeografică de către muzeele românești pornește tocmai de la propria noastră străduință. „Trebuie să avem permanent în vedere că generalul se realizează și se confirmă prin particular" [25], arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu secretar general al partidului nostru : „...succesul liniei politice generale a partidului comunist depinde într-o măsură importantă de înțelegerea particularului, de luarea în considerație a împrejurărilor concrete, în care se aplică linia generală" [26].

Studiul realității constituie și pentru muzeografie substanța cercetării științifice. Investigația muzeografică educativ-culturală pentru a ajunge la esență, concept, lege, adică la elementele teoretice necesare înțelegerii mobilității sociale trebuie să adune datele empirice, concrete privind transpunerea acțiunii cultural-educative în activități cultural-educative. Dar esența umană asupra căreia acționează muzeul constă în ansamblul relațiilor sociale în sînul cărora este produs individul și pentru aceasta sînt necesare studiile și investigațiile nesfîrșite, permanente deoarece esența este și ea mișcare, viață concretă.

---

24 ***, *Viitorul social*, nr. 4, 1972, p. 1308.

25 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1972, p. 646.

26 *Ibidem*, vol. 2, București, Editura politică, 1968, p. 255.

Marx arăta : „Relația nemijlocită dintre proprietarii condițiilor de producție și producătorii direcție — relație a cărei formă corespunde întotdeauna și în mod firesc unei trepte de dezvoltare a metodelor de muncă și, în consecință, a forței productive sociale a muncii — dezvăluie întotdeauna secretul intim, temelia ascunsă a întregii orînduiri sociale, prin urmare și a formei politice a relațiilor de suveranitate și dependență, pe scurt, a oricărei forme specifice date a statului. Aceasta nu înseamnă că aceeași bază economică — aceeași din punct de vedere al condițiilor fundamentale — nu poate prezenta, datorită nenumăratelor și diverselor împrejurări empirice, condițiilor naturale, relațiilor rasiale, influențelor istorice care acționează din afară, etc., nesfîrșite variații și gradații, care nu pot fi înțelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări date empiric“ [27]. Iar Engels atrăgea atenția asupra legăturii strînse dintre teorie și practică asupra conceptului de posibilitate reală : „Dar însăși posibilitatea este legată de condiții naturale subiective și obiective“ [28].

Muzeografia românească poate depăși stadiul de investigație care se limita la un evident empirism abstract socotind numărul vizitatorilor, de cîte ori au venit la muzeu, de ce le place expoziția. Direcțiile acțiunii cultural-educative muzeografice trebuie să țină seama de : — nivelul viitor al societății noastre pentru ca fiecare vizitator să devină un real beneficiar al grijii permanente a societății pentru el [29] ;

— ansamblul concret al realității sociale a colectivului (instituției) și al colectivității (localității) în care se formează și se desăvîrșește personalitatea fiecărui participant la activitățile cultural-educative muzeografice ;

— nivelul de informare și pregătire al fiecărui membru al formei statornice de activitate cultural-educativă (lectorat, cursuri, cicluri tematice etc.) organizate de muzee.

Un început în această cercetare îl constituie coroborarea a două instrumente experimentate, despre care vom reveni cu o altă intervenție : observarea directă potrivit unui procedeu specific denumit convențional ARIADNA și Chestionarul tip MPE (muzeal-progres-educativ). Dar oricare ar fi mijloacele de cercetare ele trebuie perfecționate permanent în raport cu cerințele obiective ale dezvoltării rapide ale societății românești. În orice caz o imagine a sferei de cuprindere a acțiunii cultural-educative muzeografice se poate desprinde și din anexa alăturată.

---

27 Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 330.

28 *Ibidem, ibidem*, p. 331.

29 Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 5, București, Editura politică, 1971, p. 128 : „Noi concepem problema pregătirii și perfecționării cadrelor, a constructorilor socialismului, nu ca ceva limitat la o anumită perioadă, ci ca un proces continuu“.

ANEXĂ

Relația muzeu-public în etapa societății socialiste multilateral dezvoltate în țara noastră.

A. *Aspecte teoretice.*

1. — Acțiunea culturaleducativă, latură fundamentală a activității muzeului.
   1. 1. — istoric
   1. 2. — conținut
   1. 3. — scop
   1. 4. — cercetarea muzeografică cultural-educativă.
2. — Acțiunea cultural-educativă a muzeografiei românești.
   2. 1. —istoric
   2. 2. — conținut
   2. 3. — scop
   2. 4. — cercetarea muzeografică cultural-educativă.
3. — Formele activității cultural-educative în muzeografia românească.
   3. 1. — expoziția
   2. 4. — cercetarea muzeografică cultural-educativă.
      3. 1. 1. — criterii fundamentale de organizare
      3. 1. 2. — diferite forme de expoziție
      3. 1. 3. — publicul în ezpoziție
         3. 1. 3. 1. — îndrumarea publicului.
   3. 2. — vizita sistematică
      3. 2. 1. — criterii de organizare
      3. 2. 2. — conținut și scop.
   3. 3. — lectoratul
      3. 3. 1. — criterii de organizare
      3. 3. 2. — forme și conținut
      3. 3. 3. — scop
   3. 4. — aniversări, comemorări
      3. 4. 1. — criterii de organizare
      3. 4. 2. — scop și conținut
   3. 5. — manifestări complexe, polivalente
      3. 5. 1. — montaje literare, istorice, artistice
      3. 5. 2. — procese literar-istorice
      3. 5. 3. — seri muzeal-artistice
         3. 5. 3. 1. — audiții muzicale
         3. 5. 3. 2. — concerte, spectacole sunet și lumină
   3. 6. — programe cultural-educative însoțite de film
      3. 6. 1. — criterii de organizare
      3. 6. 2. — forme, conținut și scop
   3. 7. — manifestări speciale și specifice
      3. 7. 1. —criterii de organizare
      3. 7. 2. — în colaborare cu organizația de pionieri și șoimi ai patriei
      3. 7. 3. — în colaborare cu organizația U.T.C.
      3. 7. 4. — în colaborare cu organele și organizațiile de partid
      3. 7. 5. — în colaborare cu organizația de femei
      3. 7. 6. — în colaborare cu O.D.U.S.
      3. 7. 7. — în colaborare cu alte organizații de masă și obștești
      3. 7. 8. — popularizarea la sediu
      3. 7. 9. — asociațiile prietenii muzeului
   3. 8. — popularizare și manifestări cultural-educative în afara sediului
      3. 8. 1. — popularizare
      3. 8. 2. — conferințe
      3. 8. 3. — simpozioane

3. 8. 4. — expoziția itinerantă
3. 8. 5. — forme polivalente în colaborare
3. 8. 6. — expoziții tematice
3. 8. 6.1. — fotoexpoziții
3. 8. 6. 2. — expoziții cu originale
3. 8. 7. — muzeobuzul

B. *Aspecte practice.*
1. despre vizitatori
2. despre îndrumare
4. răspunsuri și aprecieri
5. Cabinetul Didactic :
— preșcolari
— elevi
— studenți
— militari
— tineri
6.popularizare

C. *erspective*

D. *Concluzii.*

CONSTANTIN GRĂUR ŞI GALAŢII (1904—1908)

ION ALDEA

Pe fondul dezvoltării generale a societăţii româneşti după recensiunea temporară de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, mişcarea proletariatului din România, a luat un nou şi puternic avînt resimţit din plin la Galaţi, unde „muncitorii dau claselor exploatatoare, o ripostă foarte dîrză".

În focul acţiunilor greviste din aceeaşi ani, muncitorii înregistrează succese importante în cadrul procesului de organizare în sindicate — ca singure organizaţii de clasă, chemate să le apere interesele. În anul 1906, campania pentru organizare a mişcării sindicale, la Galaţi, era în plină desfăşurare, fapt ce a făcut, ca un an mai tîrziu, Galaţiul proletar să fie reprezentat de cercul socialist „România muncitoare" şi 16 sindicate, printre care : docuri, port, cherestea, CFR, metalurgişti, tramvaie, fabricile de cuie, manufactură, fabrica de produse chimice, lumînări, cizmari etc.

Acestui avînt îi corespund acţiunile muncitorimii găleţene, care au avut o desfăşurare ascendentă, cu punct de puternică încărcătură revoluţionară în anul marilor frămîntări ţărăneşti, atît în ceea ce priveşte numărul, şi mai ales combativitatea. Făcînd un bilanţ al acţiunilor greviste din anul 1907 — expresie a stării de spirit revoluţionară a muncitorimii din Galaţi —, un raport al autorităţilor locale consemna : „în mai puţin de un an de zile, au avut loc la Galaţi trei greve în docuri, la lemnărie, două greve la cereale, două greve la coloniale, două greve la Fabrica „Göetz", o grevă în port, o grevă la curăţitorul de cereale, o grevă la fabrica de nasturi, o grevă la atelierele de confecţiuni şi reparaţiuni navale ale firmei Fernic et Co". La acestea se adaugă grevele de solidarizare cu ţărănimea răsculată şi greva generală din luna iulie 1907.

În acest climat îşi desfăşoară activitatea Constantin Graur (1878—1940) ziarist şi publicist de nuanţă socialistă de numele căruia se leagă puternicele proteste apărute în presa gălăţeană împotriva reprimării sîngeroase a răscoalei de la 1907, măsurile represive luate de prefectul I. C. Atanasiu determinîndu-l să-şi dea demisia şi să plece la Bucureşti [1].

---

1 I. C. Atanasiu, Pagini din istoria contemporană a României, 1881—1916, vol. I, Mişcarea socialistă, Ed. Adevărul, S. A., Bucureşti, p. 26.

Prezent în mișcarea socialistă din anii cursului inferior ai liceului Leurian din Botoșani, Constantin Graur se simte atras de Galați stabilind din această perioadă numeroase legături cu militanți ai mișcării și intelectuali din oraș printre care : C. Z. Buzdugan, N. Damian, St. Petică, H. Sanielevici, Deodat Țăranu.

Ca prim argument, în acest sens, stă cartea poștală pe care tînărul licean din Botoșani o trimite concetățeanului său aflat la Galați H. Sanielevici, critic literar, estetician și biolog —, cu rugămintea de a fi lămurit „ce este socialismul și dacă există Dumnezeu ?“ [2] Se prea poate ca răspunsul acestuia : „socialismul e mișcarea muncitorilor împotriva trîntorilor ; cît despre Dumnezeu, te anunț că nu există“, să fi contribuit la hotărîrea luată în anul 1893, de către Graur, de a pleca la București. Aici va fi remarcat de A. Bacalbașa și A. Beldiman. Intrînd în rîndul membrilor clubului muncitorilor din București se va afirma ca un activist de frunte, la Congresul al IV-lea al P.S.D.M.R.-ului fiind ales secretar al acestuia. De acum datează și primele contacte ale lui Constantin Graur cu mișcarea socialistă de la Galați [3].

Astfel, în 1896 se află alături de Ștefan Petică pentru al ajuta în organizarea Clubului socialist al țăranilor din Bcești-Ivești, fiind atras de avîntul tînărului poet care, după mărturiile contemporane, „colindă cu un fanatism de apostol satele moldovenești, adresîndu-se cu înflăcărare țăranilor, pe care avea sentimentul că-i cheamă la lumină, dezvăluindu-le posibilitatea înfăptuirii unei lumi lipsite de inechitate“ [4]. Împreună cu Șt. Petică i-a parte la întrunirile socialiste de la Liești, Bucești, Diecheni, Blăjeni, Ivești și Torcești — pentru care, alături de alți tineri socialiști, va fi arestat și trimis la București „spre marea emoție a populației din tîrgușor și din toate satele vecine“, al căror „punct de reazăm în capitala județului (Tecuci)“, după mărturisirea lui Șt. Petică, urma să fie un club al muncitorilor din oraș, „întruniți în adunarea de constituire de la 27 august 1896“ [5].

Un al doilea moment ale legăturii lui Constantin Graur cu Galații datează din anii cînd se afla la conducerea Societății „Dezrobirea“ a croitorilor salariați din București, în numele cărora semnează telegrama din august 1898. Felicitînd pe lucrătorii croitori din Galați, care, după cinci zile de grevă, în 28 august va constitui Sindicatul general al lucrătorilor croitori salariați din oraș, pentru rezultatele pozitive ale luptei lor revendicative : „Societatea „Dezrobirea“ vă felicită pentru reușita grevei. Trăiască unirea lucrătorilor croitori“ [6], el cheamă pe toți muncitorii croitori la unitate în lupta cu patronatul aflat în plină ofensivă la început de secol.

Din 1904 Constantin Graur se stabilește la Galați, „ca director al ziarului „Tribuna liberală“..., oficios al partidului liberal, des supus in-

2 *Ibidem.*

3 Dicționar bibliografic, cultură, știință și artă în jud. Galați, Galați, 1973, p. 116.

4 Dina Malcuț, Ștefan Petică și vremea sa, Ed. 1980, p. 56-57.

5 *Ibidem.*

6 I. C. Atanasiu, *lucr. cit.*, p. 26.

fluenţei directe a generoşilor din acel oraş" [7]. Aici de multe ori se va întîlni cu Jean Bart, Demetrios Vania, Ialovitzky, Burbea, Fermo, Mihail Pastia, Gorgos, B. Lăzăreanu, C. N. Bour, V. Cosmin şi Barbu Nemţeanu „la un pahar cu apă la cofetăria „Carmen Sylva"..., unde aveau loc discuţii din care răsăreau lucrări şi tot felul de iniţiative culturale" [8].

Spirit practic, întreprinzător, publicistul şi ziaristul C. Graur va fi unul din editorii şi colaboratorii cei mai activi ai ziarelor „Dreptatea", „Ecoul" şi „Avîntul", iar împreună cu Constantin Z. Buzdugan, Deodat Ţăranul şi Mihail Pastia va scoate gazeta „Votul universal" [9], prin care cei mai reprezentativi socialişti din rîndurile intelectualităţii din oraş încercau să reorganizeze activitatea de la Galaţi. C. Graur alături de Ţăranul era adeptul nu numai al unei susţinute mişcări culturale ci şi al unei activităţi organizatorice concretizată „într-o mişcare politică, democratică şi progresistă... desfăşurată între muncitori şi ţărani menită a da oraşului Galaţi şi judeţului caracterul unei adevărate fortăreţe a democraţiei" [10].

Erau anii unei etape de tranziţie a mişcării socialiste, cînd militanţii muncitorilor se aflau în stadiul de efervescenţă revoluţionară, cu „hotărîte porniri" de a se depăşi deruta şi confuzia, aflate în faza de dezagregare, cu amarele decepţii ale mirificilor iluzii nutrite de cei ce părăsise mişcarea la 1899, „nemulţumiţii vieţii de astăzi", faţă de care Şt. Petică afirmase cu un an mai devreme, în 1898 : „cu toate sforţările desperate pe care le fac de a abate muncitorimea de la adevăratul ei drum, societatea merge înainte şi ideea mîntuitoare a socialismului îşi face calea în ciuda piedicilor" [11].

Acestor gînduri ale lui Petică le va da curs Constantin Graur în broşura „Cîţiva inşi", din cuprinsul căreia reţine atenţia paginile închinate lui Anton Papadopol, Nicolae Damian şi Şt. Petică [12]. Deşi concepută ca o suită de amintiri despre cîteva personalităţi ale timpului său, mişcarea socialistă din Galaţi şi chiar oraşul în general constituie subiectul principal al lucrării lui C. Graur, considerîndu-l pe Anton Papadopol ca „cel dintîi care a organizat vînzarea gazetelor în provincie — la Brăila şi Galaţi — supraveghind zilnic, prin drumul ce-l făcea de la Galaţi la Brăila, vînzarea ziarelor, timp în care „telegrafia ştirile din ambele oraşe". De asemenea, ca pe cel dintîi care „introduce socialismul la Galaţi", C. Graur îl consideră pe N. Damian, institutor, ale cărui începuturi de propagandă a mişcării socialiste în oraş îl află în plină muncă de lămurire „din om în om, din casă în casă, aducînd pretutindeni alinarea, nădejdea, mîntuirea... oamenii au învăţat drumul casei lui... mai ales de dragul intereselor lor... Graţie lui, Galaţiul a fost unul

7 *Idem*, p. 354.

8 George Munteanu, Galaţii, Partea II. 1900—1938, Oameni şi fapte, Tip. Eminescu, Galaţi.

9 Dicţionar bibliografic..., *lucr. cit.*

10 I. C. Atanasiu, *lucr. cit.*, p. 410.

11 „Lumea Nouă", din 26 iulie 1898.

12 Constantin Graur, *Cîţiva inşi*, p. 9-15.

din primele centre socialiste atît din punct de vedere cronologic cît și ca importanță".

Referindu-se la activitatea lui Șt. Petică în mișcarea socialistă, C. Graur, constată că tînărul poet gălățean „se înrola în mișcarea pentru cucerirea unei lumi viitoare", tocmai în anii cei mai critici pentru aceasta cînd „dezerțiunile începură a fi din ce în ce mai numeroase", culminînd cu anul 1899, „cînd anii de luptă fără rezultat osteniseră pe cei mai mulți", nu atît prin aspectul general al luptei muncitorilor cît mai mult prin atitudinea ostilă uneori, „cînd șefii și soldații cari mai susțineau — asaltul cetății capitaliste — o făceau în silă, mai mult dintr-o aparență de convingere" pentru a masca adevărata stare a lucrurilor „care în realitate era inerția", străină entuziasmului de început al anului 1893, moment de vîrt „dintr-un avînd cald al inimii" muncitorești aflat în deplină unitate sub faldurile steagului roșu [13].

Fin observator al realităților curente se dovedește C. Graur și în articolele pe care le publică în gazetele locale. Se afirmă ca un cunoscător al mișcării socialiste, ajunsă în faza cînd „nu e rău să stăruim mai temeinic asupra ce este regretabil decît asupra ce este îmbucurător din rezultatul total al acțiunii (acelor ce au părăsit mișcarea socialistă), căci, la urma urmei a te înșela pe tine însuți nu e mai puțin condamnabil decît ai înșela pe alții" [14].

În același context, C. Graur dă curs unor aprecieri de conținut asupra mișcării socialiste din Galați, chiar dacă se referă la activitatea sindicală a funcționarilor comerciali din localitate. „Negreșit, de cînd s-a afirmat o chestiune a funcționarilor comerciali, am fi fost îndreptățiți să ne așteptăm la rezultate mult mai serioase ; am fi avut dreptul să spunem că, în sfîrșit bresla (sindicatul) funcționarilor comerciali a devenit o mare forță activă, cu o influență hotărîtoare, asupra marilor legiferări ce sînt a se face ori, cel puțin, asupra aplicării legiuirilor de mult în ființă".

Situația de fapt în care se găsește mișcarea de la Galați, justifică întrutotul constatarea lui C. Graur că reținerile de moment sînt în „însăși încetineala de care bolește întregul nostru progres... care se face încet, exasperant de încet... pe cînd nevoile intelectuale, morale și economice dau năvală" [15]. Era de fapt, momentul critic prin care trece și mișcarea organizată de la Galați, cînd renaște „simțul de solidarizare... spiritul de jertfă, frămîntarea aceea... care face pe fiecare individ în parte să se întrebe necontenit ce este și ar trebui să fie", în scopul reorgànizării rîndurilor de luptă, situație în care o și găsește puternica ridicare a țăranilor de la 1907 [16].

Abia se aprinsese vîlvătaia răscoalei în Flămînzii Botoșanilor și la Galați își face auzit glasul Cercul socialist „România muncitoare" din localitate prin răspîndirea manifestului comitetelor de acțiune ale cercu-

13 *Idem*, p. 41.

14 Constantin Graur, *Cuvîntul unui amic*, articol apărut în „Dreptatea" — organul intereselor funcționarilor comerciali din Galați, din 15 decembrie 1908.

15 Ibidem.

16 *Ibidem*.

rilor „România muncitoare din Galați și Brăila. Tipărit în mii de exemplare, la tipografia „Moldova", al cărui director era C. Graur, manifestul a fost confiscat „chiar în seara de sîmbătă, 10 martie, de către agenții poliției în chiar mîinile agenților (membri ai clubului) distribuitori și depus pe masa prefectului de județ". Dar, cuvîntul socialiștilor „se distribuie prin oraș în mii de foi și se trimite chiar la țară sub tot felul de forme și precauțiuni fiind o chemare către tovarășii țărani și muncitori", să nu rămînă în afara evenimentelor cînd „tot nordul Moldovei e în plină revoluție" sub lozinca dintotdeauna a țăranului român „Vrem pămînt" [17]. Pentru această revendicare permanentă „e de datoria noastră (a mișcării revoluționare) să vă chemăm la luptă... ; e datoria noastră să răspundeți în număr cît mai mare la acest apel, sufletul alături de cei care sînt asasinați", pentru că s-au ridicat la luptă contra unei vieți „împilată și jefuită de proprietari și arendași", avînd ca unică vină dorința de a-și redobîndi pămîntul, pentru care „guvernul în loc de dreptate, de legi, le-a trimis armată" făcînd să curgă în glia străbună „sîngele muncitorilor de la țară, al fraților... de suferință" [18].

Manifestul comitetelor de acțiune era, de fapt, o continuare a manifestului din 1906, tipărit de Cercul socialist „România muncitoare" din Galați, în care „muncitorii Galațiului, frămîntat de greve și manifestații, luau în discuție bordeele-locuințe țărănești din veacul al XX-lea", în care locuiesc peste 300.000 de locuitori, „adevărate grajduri zidite la suprafața pămîntului". Făcînd o statistică a acestor „locuințe mai rele decît ale vitelor" — manifestul din 1906, arată că numărul lor „se ridică la 54.772", în timp ce din numărul de 1.008.954 de locuințe țărănești numai 74.665 sînt zidite din cărămidă... 296.220 sînt de lemn și 583.307 sînt din lut". De asemenea se subliniază că „marea majoritate a acestor locuințe n-au decît o cameră, dacă putem numi astfel o gaură fără aer și fără lumină, în care trăiesc claie peste grămadă 6 pînă la8 făpturi omenești laolaltă cu păsările și porcii" [19].

Lipsa de pămînt și a condițiilor de locuire au dus ca „după 40 de ani de robie și de foamete jubiliară, țăranii din Moldova nemaiputînd răbda jugul exploatării să se răscoale, alături de ei fiind muncitorimea în plin proces de reorganizare care „robită ca și dînșii pe ogoarele altora — se deșteaptă astăzi și strigă de pretutindeni „Vrem pămînt".

Conștienți de adevăratele cauze ce au dus la situația existentă, membrii Clubului Socialist „România Muncitoare" din Galați, consideră „că întunericul în care țăranii au fost ținuți pînă acum a dat putința unor politicieni corupți, interesați în cauză, să pescuiască în apă tulbure", contra lor trebuind să se îndrepte „mînia noastră (a celor ce muncesc). Împotriva acestora — le cere manifestul, tuturor celor exploatați să strige —, într-un glas bătrîni, femei și copii, muncitori țărani și muncitori din orașe" și ca o concluzie se impune formularea din

17 „Galații", An. XXVI, duminică, 18 martie, 1907, f. 2.
18 „Dezrobirea", din 8 martie 1907.
19 „Contemporanul", nr. 14 (1587) din 8 aprilie 1977.

finalul manifestului „Vrem pămînt ca să putem trăi ; vrem vot universal ca prin trînsul să cîştigăm pămînt“ [20].

Era de fapt unul din scopurile luptei sindicale în perioada 1905—1907 surprins de gazeta „Votul Universal“ la care colaborează şi Constantin Graur.

De altfel, ziaristul C. Graur, va relua ideea în anul 1909, cînd îi apare la Galaţi lucrarea „Factorul cel nou“, în care abordînd greva din vara anului 1906 de la docuri din Galaţi, conchide că mişcarea muncitorilor portuari a prefaţat marile ridicări ţărăneşti din Moldova anilor 1907.

Avea în vedere activitatea Cercului socialist „România Muncitoare“ din localitate, dusă prin manifestele sporite în special la tipografia „Moldova“, proprietatea fratelui lui D. A. Ţăranu, unde el îndeplinea funcţia de director [21].

Dovedindu-se un cunoscător al mişcării socialiste desfăşurată la Galaţi de Cercul socialist „România Muncitoare“, C. Graur aduce critici directe „înfirmităţii intelectuale a celor mai mult dintre conducătorii ţării“ care nu reuşesc să înţeleagă adevărata „stare de lucruri, absurdă şi primejdioasă a păturii dominante, atît faţă de muncitorii de la oraşe, cît şi, mai cu seamă, faţă de ţărani“ [22].

Publicate în coloanele „Votului Universal“ din august 1906, cele cinci capitole, din prima parte a lucrării pun în lumină miopia oamenilor politici, a poliţiştilor şi magistraţilor în „a fi putut să zărească un factor nou care se ridică... masa populară profesională (a muncitorilor şi ţăranilor) care în zilele noastre ţîşneşte la suprafaţă“ vieţii politice reclamînd o întărire din punct de vedere organizatoric şi o afirmare în viaţa social-politică a ţării. Această forţă uriaşă „împinsă în mod firesc în împrejurările economice şi sociale iar pe de altă parte, luminată cît de cît prin frecventarea şcoalei, ori prin contactul cu cei ce-au frecventat-o, prin citirea gazetelor şi prin ascultarea oratoriilor politice, începe să-şi dea seama de puterea sa, — începe să conteze între forţele sociale“.

Aşa se explică de ce, la vestea declanşării grevei în docuri, „d-nul prefect dublîndu-şi puterea cu a unui d. procuror... au dat iureş în mijlocul unor oameni paşnici şi au făcut 60 de arestări, între care şi aunui student, anume Socor, socialist ; care sfătuia pe greviştі“.

Sutelor de greviştі li se alătură „muncitorii solidari cu ei“ din toate unităţile industriale ale oraşului, C. Graur, reafirmînd despre uriaşa forţă care „constitui o putere“ că a precedat la Galaţi impunătoarele ridicări proletare din primăvara lui 1907; fenomenul generalizîndu-se la nivel naţional [23].

De asemenea consideră finalizarea acţiunilor organizatorice posibilă numai la deplina maturizare politică, a mişcării organizate a muncitorimii „cînd, în sfîrşit, fiecare în parte îşi va putea zice cu mîndrie că

20 „Galaţii“, *nr. cit.*
21 *Ibidem.*
22 C. Graur, *Factorul cel Nou,* Galaţi, 1909, p. 1.
23 *Ibidem.*

este un luptător permanent, iar nu un simplu amator, şi încă şi acela cu intermitenţe..., (cînd) progresul nostrul general va deveni vertiginos şi nimeni în ţară nu va avea să se plîngă“ [24].

Sînt gînduri, ce au conturat întotdeauna personalitatea ziaristului C. Graur, unul dintre cei mulţi care s-au născut în regiuni diferite, dar şi-au petrecut o bună parte a vieţii la Galaţi şi au contribuit prin munca lor la dezvoltarea culturală a oraşului şi judeţului sporindu-le faima.

24 C. Graur, Cuvîntul unui amic, *lucr. cit.*

ORNAMENTICA SCOARȚELOR MOLDOVENEȘTI

EMILIA PAVEL

În această lucrare vom prezenta succint ornamentica scoarțelor din Moldova extracarpatică sau de podiș [1], zonă care după părerea noastră este definitorie în aprecierea bogăției și variației de motive pe scoarțele moldovenești.

Prin ornamentică se înțelege totalitatea motivelor ce alcătuiesc stilul artei unui popor. În unele lucrări enciclopedice [2] se amintește de ornamentica populară ca și în unele studii de specialitate semnate de Nicolae Dunăre [3], Tancred Bănățeanu [4], Romulus Vulcănescu [5], Paul Petrescu [6], Marcel Focșa [7], Angela Paveliuc [8].

Din punct de vedere morfologic, ornamentica scoarțelor moldovenești excelează printr-o variată și bogată gamă de motive geometrice și negeometrice (liber desenate) iar din punct de vedere semantic prin valoroase creații astrale, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe și scheomorfe. Unitatea în varietate, alternanța, ritmicitatea și repetiția dezvoltate în cuprinsul compozițiilor ornamentale, confirmă originalitatea stilului scoarțelor moldovenești. Artista noastră populară, mesageră a gîndurilor și idealurilor colectivității, a celor ce sîntem de mii de ani aici în spațiul carpato-dunărean pontic, a știut să îmbine culorile, să stilizeze motivele, să ne redea în ornamente, în semne și simboluri, idei și mesaje ale unei gîndiri magice milenare.

Echilibrul și măsura cu care sînt realizate motivele este una din trăsăturile esențiale ale ornamenticii scoarțelor moldovenești, dîndu-le o notă originală.

---

1 Emilia Pavel, *Contribuții lastudiul țesăturilor populare. Scoarțe moldovenești*, în Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România, vol. I, Sibiu, 1981, p. 127-139.

2 *Dicționar enciclopedic român*, vol. III, București, 1965, p. 611.

3 Dunăre Nicolea, *Ornamentica tradițională comparată*, București, Ed. Meridiane, 1979, p. 49.

4 *Procesul de creație în arta populară*, ASTRA, nr. 1/1983 și *Ornamentul în arta populară românească*, București, 1963.

5 *Figurarea mîinii în ornamentica populară română*, în Revista de etnografie și folclor, București, nr. 3/1964, p. 213; 4-5/1964, p. 413; *Coloana cerului*, București, 1972, p. 29-47.

6 *Imagini ale soarelui în arta populară*, în SCIA, 1/1963, p. 101.

7 *Scoarțe romnești*, București, 1970.

8 *Arta populară din zona Botoșanilor. Scoarțe și lăicere*, Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Botoșani, Muzeul județean, 1976.

Scoarțele moldovenești sînt realizate într-o armonie cromatică desăvîrșită. Repartizarea ornamentelor, dinamica alternanței dintre suprafețele decorate și cele nedecorate, materialul al cărui efect asupra ansamblului este uneori decisiv, sînt factorii definitorii din punct de vedere artistic și estetic. Culoarea ca și relațiile pe care toate aceste elemente le întreține între ele, joacă un rol deosebit în studiul scoarțelor. Îmbogățirea paletei cromatice în dezvoltarea artei țesăturilor din această zonă este o importantă etapă. Pe lîngă lîna naturală alb și negru s-au folosit culori extrase din plante, cafeniu, galben, albastru, verde, roșu. Cromatica lăicerelor moldovenești se poate compara cu nuanțele și coloritul frescelor monumentelor feudale din nordul Moldovei — zugravii care pictau icoane pe lemn în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea foloseau o potolită, asemănătoare cromaticii de pe lăicerele și scoarețele moldovenești. Coloritul vegetal al scoarțelor moldovenești atinge apogeul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Coloritul chimic, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, îmbogățește paleta cromatică, marcînd o nouă etapă în dezvoltarea scoarțelor moldovenești.

Creația artistică populară s-a dezvoltat și a evoluat pe linia tradiției. Fiecare generație de țesătoare și artiști populari anonimi au adăugat ceva nou la tradiție moștenită, îmbogățind-o și dezvoltînd-o. Inovația este permanentă în creație artistică populară. Fără inovație n-ar exista tradiția !

Valorificînd tradiția, artistul popular este reprezentantul unei culturi pe care a moștenit-o și pe care o transmite grupului infinit și gusturile comunității sătești din care face parte, determinînd circulația intensă a acelorași motive și tipuri de motive, din care monotonia decorativă dispare.

Scoarțele moldovenești s-au dezvoltat în cadrul gospodăriei țărănești, la curțile domnești, la casele boierești ca și la mănăstiri. Cele mai vechi știri despre scoarțe datează din secolul al XVI-lea, anume din vremea lui Despot Vodă (1561—1563). Johanne Sommer, profesor la Școala latină din Cotnari, în elogiile sale scrise în limba latină ne dă informații : „Fetele cunoșteau arta țesutului la covoare. Covoarele erau decorate cu diverse ornamentații. Erau țesute cu struguri spre acele motive ce indică abundența și pot da ochiului o impresie plăcut“ [9].

În secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea ne vorbesc despre scoarțe unii călători străini. Aflăm astfel din însemnărilor lor de călătorie, că în Moldova existau ateliere de țesut cu care își întrebuințau timpul doamnele și fetele familiilor mari : „Era o adevărată fabrică în fiecare casă“ [10].

Echilibrul și măsura cu care sînt realizate motivele, este una din trăsăturile esențiale ale ornamenticii Scoarțele moldovenești dîndu-le o notă originală. Referitor la scoarțe, Lucian Blaga conchide : „Cît echi-

9 *Ștefan Bîrsânescu, Zori de cultură umanistă în Moldova secolului al XVI-lea, 1561—1563*, București, 1957, p. 207, unde se publică elegia a VIII-a a lui I. Sommer în text latin și în traducerea românească.

10 N. Iorga, Istoria românilor prin călători, vol. II ; De la jumătatea veacului al XVIII-lea și pînă în 1890, București, 1921, p. 6.

libru și cîtă măsură în întrebuințarea elementelor decorative și a cîmpurilor. Ornamentica — spune mai departe Blaga — prin născocirile ei, liniare, prin ritmica și prin culorile utilizate, trebuie privite ca expresie directă, ca spovedanie și comunicare a unui duh...“ Ornamentica fiind depozitarea unor taine colective, din avîntul sau din frăgezimea unei linii, din preferința arătată dreptei sau arcului, din accentul pus pe masa compactă sau pe motivul rarefiat, din sublinierea figurației naturale sau a geometrismului abstract se poate cu ajutorul intuiției, a puterii analitice necesare și a empatiei reconstitui oarecum grafologic ‚duhul unei populații“ [11].

Referitor la ornamentica populară Al. Dima susține : „Dacă ne întrebăm acum care este cazul artei populare, e evident că simbolurile ei sînt preluate numai din tezaurul cu valori circulatorii în popor, dintr-un străvechi fond mitic“ [12].

Cercetarea scoarțelor, a culorilor, a motivelor ca și aceea a formelor deschide un orizont larg asupra procesului de evoluție culturală, de gîndire și exprimare plastică a meșterilor populari din trecut. Scoarțele sînt dintre cele mai valoroase țesături de interior, dintre care amintim ca variantă lăicerul, păretarul. Lăicerul este o țesătură de veche tradiție documentat în secolul al XV-lea [13]. Denumirea de lăicer derivă de la cuvîntul laviță, așa cum păretarul își ia denumirea de la perete. Lăicerul este una din cele mai frecvente piese tradiționale. Ele au lățime de 70-90 cm. și 3-4 m. lungime. Decorul pe aceste scoarțe este format din linii drepte realizate la țesut cu suveica în diferite culori, care se repetă într-o succesiune ritmică. Liniile înguste erau denumite „vrîste“, „gene“ sau „genuțe“, iar cele late „scaune“, „poduri“, „proguri“. Marcela Focșa susține : „Cu toate că învărgarea și compunerea în rînduri sînt sisteme ornamentale universale, fiind impuse de însuși tehnica țesutului, prin vechimea și importanța artistică pe care o au la noi în mediul rural ele pot fi considerate ca reprezentînd fondul autohton“ [14].

În evoluția decorului între grupurile de vrîste apar ornamente geometrice denumite romburi, miez de nucă, suveica, furculița etc. sau stilizări vegetale pomul și bradul. Romulus Vulcănescu în lucrarea sa „Coloana cerului“ a arătat că „bradul este considerat de popoarele din sud-estul Europei ca arborele vieții“... iar la traci „brarul este prezent în toate manifestările rituale și ceremoniale ce țin de adorarea astrelor, de ciclul vieții (naștere, nuntă și moarte) și de ciclul calendaristic (zile de muncă și zile de sărbători solstițiale și echinocțiale). De asemeni același autor susține că la daco romani a existat un cult al mărului. Autorul dă exemple concludente din colindele culese de Sabin V. Drăgoi. Din mijloc de mese / Măru-i mărgăritu / Mîndru-i de-nflorit / Florile-s de argint / Merele-s de aur“ [15].

---

11 Trilogia culturii, capitolul Duh și ornamentică, București, 1966, p. 214.

12 *Arta populară și relațiile ei*, București, 1971, p. 42, Ed. Meridiane, București.

13 Marcela Focșa, *Scoarțe românești.*

14 *Idem.*

15 Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1972.

Cele mai importante zone în care lăicerele şi scoarţele au cunoscut o mare dezvoltare artistică le putem fixa în jurul Dorohoiului — Zamostea, Dersca, Pomîrla — a Botoşanilor, Bucecea, Tudora, Ştefăneşti, Mîndreşti, zona Iaşi în care este inclus şi o parte din judeţul Vaslui, din care amtim doar cîteva sate : Bivolari, Hîrtoape, Moşna, Miroslovești, Mădîrjac, Popeşti, Olteneşti, Zgura, Avereşti. În sudul Moldovei, Huşul, satele situate pe apa Bîrladului, Tecuciul şi Galaţiul s-au remarcat de asemeni prin arta decorativă a scoarţelor. Aceste piese de interior au şi importante funcţii de ceremonial. La nuntă, un lăicer ţesut de mireasă se aşeza lîngă măsuţa în faţa căreia îngenunchiau tinerii pentru a-şi lua „iertăciune de la părinţi. Pe cel mai frumos lăicer, scoarţă din zestre, tinerii şi naşii îngenunchiau la cununie. Lăicerul de cununie se făcea cu flori „chenar" pe margine „dacă mireasa era fată" [16].

Scoarţe fără chenar, ornamentată cu motive geometrice în şah, adică pătrate dispuse în diagonală cu ajutorul cromaticii, era denumită în „pave", în „cărţi", în „obloane". Ornamentele în triunghiuri se utilizau ca şi pătratele dispuse în diagonală, fiind denumite în „costiţe" sau în „posmagi".

Triunghiurile erau redate şi pe orizontală suprapuse continuu, încît imitau trunchiul unui arbore sau coloana infinitului sculptată de Brâncuşi. Acest ornament, denumit „în trei suveici" [17] şi-a luat probabil denumirea după tehnica de lucru a scoarţelor. Ornamentele geometrice sînt denumite şi naţionale.

Scoarţele simple fără chenar, ca şi lăicerele, s-au dezvoltat în gospodăria ţărănească. Rombul sau roata este unul dintre cele mai frecvente motive care se găseşte în fiecare sat din podişul Moldovei. El există şi în Cîmpia Munteniei în aceeaşi formă de prezentare după cum s-a găsit pe scoarţele existente la Muzeul din Slobozia — Ialomiţa.

În satul Pomîrla—Dorohoi, rombul este denumit trandafir [18]. În zona Iaşi la Popeşti, Mădîrjac apare sub denumirea de roate pline şi jumătăţi de roată, şinătău şi flori încheiate sau floarea mare (Erbiceni). În jurul Negreştilor, la Cuci, rombul realizat în scară dreaptă pe scoarţe este denumit „şatrancă".

Romburile concentrice au conturul în scări sau dinţat iar în centru au un element simplu, o cruce, un pătrăţel sau un romb. Marcela Focşa în lucrarea sa „Scoarţe româneşti", vorbind de ornamentică susţine că „motivul geometric se desfăşoară într-o serie bogată" de la valul şi rombul cu trepte, de o tradiţie atît de bizantină pînă la motivele de un caracter mai asiatic reprezentat prin romburi cu cîrlige, romburi dinţate" [19].

Rozeta cu opt culturi denumită stea, luceafăr, frunză de vie, floare de măr, morişcă ca şi rombul sau roata apar frecvent pe scoarţele moldoveneşti. Scoarţa sau lăicerul în stele sau în trei stele este întîlnită în

16 Hiliuţă Maria, Bucecea-Botoşani.
17 Colecţia Muzeului etnografic Iaşi, Miroslovești-Iaşi.
18 Colecţia Muzeului Etnografic-Iaşi.
19 Marcela Focşa, *op. cit.*, p. 284.

cîmpia Moldovei, Bivolari și Moșna—Iași, zgura Oltenești—Averești—Vaslui. Zig-zagul denumit țînătău, șirlău, Unirea în Dănești—Vaslui, este utilizat în compoziția ornamentală a scoarțelor, alături de celelalte ornamente. Motivele geometrice, rombul, rozeta denumită stea, luceafăr, frunză de vie, floare de măr sau morișcă sînt simboluri ce ne amintesc probabil de cultul soarelui și al altor astre. Cultul soarelui este cunoscut de strămunii traco-geți și daci cu cca. 1000 de ani î.e.n. din epoca bronzului [20] ca și pe ceramica daco-getică din secolele V-IV î.e.n. [21].

Dintre ornamentele vegetale, „pomul vieții" este cel mai cunoscut motiv pe care îl putem urmări în multe variante pe scoarțe. În arta populară, pomul simbolizează fertilitatea, este simbolul vieții și al morții. Pomul este însoțit de păsări. În tradiția populară, pasărea simbolizează sufletul care după moarte trece în lumea veșnică, eternă [22].

În ornamentarea scoarțelor, pomul este dispus pe orizontală sau verticală. Uneori un singur pom, ocupă întreaga suprafață, sau grupuri de pomișori se repetă pe suprafața țesăturii (Bosia—Iași). Pomul dispus pe verticală apare pe lăicere. Decorul în „brazi" și „furculițe" ne amintește de o compoziție la care alături de motivul vegetal, „bradul", apare și cel scheomorf, furculița. Motivul „pomișori" sau „spic de grîu" întregesc decorul lăicerelor moldovenești din zona Iași (Hîrtoape).

Pomul pe lăicere apare între vrîste și poduri — o caracteristică a scoarțelor moldovenești este că motivul respiră de spațiul liber ce îl înconjoară, fiind redat așa cum spunea Blaga, vorbind în general de arta noastră populară, „într-o formă clasică, în sensul că e măsurată, discretă" [23].

Pe scoarța din Ștefănești—Botoșani, veche de cca. 130 ani, pomii sînt dispuși perechi pe orizontală, avînd păsări pe ramuri. În continuarea acestora se află doi pomi culcați fără păsări, unul continuîndu-l pe celălalt. O altă variantă a pomului s-a întîlnit pe o scoarță din Mîndrești—Botoșani ce are pe ea anul 1861. Pe această scoarță, pomul în vas este dispus pe orizontală, pe două rînduri, în grup de cîte patru cu pasărea în vîrf. Lipsește pomul în direcția în care este țesut anul. Pomul în vas, imitînd un gavanos cu flori se fală pe o scoarță formată din două bucăți, una pe fond cafeniu și alta verde. Ornamentele pe fondul cafeniu, fiind dispuse pe verticală în picioare dă impresia că reflectă în apă, deoarece același ornament pe cîmpul verde, apare în poziția inversă răsturnată între stilizările dispuse pe partea superioară a cîmpului. Pe o altă scoarță, compoziția ornamentală a pomului este întregită și de reprezentări antropomorfe. Figurația feminină purtînd fuste în formă de clopot [24] se află pe una din ramuri în partea stîngă a

20 V. Pârvan, *Dacia*, București, 1967, p. 53.

21 Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, p. 2.

22 Gh. Pavelescu, *Pasărea-suflet*, în Anuarul arhivei de folclor, vol. VI, București, 1972.

23 *Op. cit.*, p. 212.

24 Malacoff — fustă foarte largă, în formă de clopot, caracteristică modei feminine europene dintre 1860—1880. A fost numită așa, în amintirea turnului cu același nume cucerit în războiul Crimeii.

fiecărui pom. Stilizarea vegetală a crengilor de pom apare frecventă pe scoarțele moldovenești, în compoziția ornamentală a pomului sau creanga se repetă și formează decorul central al scoarței. Stilizarea vegetală a crengilor de pom s-a întîlnit pe o scoarță din zona Neamț, ce are pe ea anul 1858.

Reprezentarea pomului în diferite variante pe scoarțe atestă bogăția și diversitatea motivelor din această zonă. Reprezentarea motivului zoomorf, calul, cerbul, cocoșul și hulubul, însoțite de motivul vegetal, pomul sau creanga, este de asemenea variată. Pomul în vas, dispus pe verticală, cerbul pe orizontală, formează decorul unei scoarțe din Mošna—Iași. Cocoșul este motivul care se repetă în rînduri pe o altă scoarță, fiind redat într-o cromatică diferită. Apare și în grupe de cîte doi, avînd intercalate între ei stilizarea vegetală, „trandafiri" sau fiind însoțit de motivul vegetal-pomișori. Hulubii și copăceii, adică pomii, constituie și ei un important decor al scoarțelor moldovenești din zona Iași.

Reprezentarea zoomorfă, calul și cea antropomorfă formează decorul unei scoarțe din satul Pupezeni, comuna Bălășești și comuna Bălăbănești—Galați. Două femei, privindu-se în față, îmbrăcate în rochii ce se termină în triunghiuri, au fiecare de o parte și de alta, calul alb care le întîmpină galopînd. În spatele cailor se observă aceleași femei, scoarța avînd un chenar din linii geometrice.

O compoziție ornamentală interesantă se află pe o scoarță din Zgura—Olteneşti—Vaslui. Figura antropomorfă, zoomorfă vegetală și astrală apar ca o sinteză a ornamentelor din această zonă. Două femei cu diademă pe cap, costumate în rochii clopot, cu brațele desfăcute alcătuiesc elementul central al decorului. Lîngă femei apare cîte o pasăre cu aripile desfăcute. Sub brațul stîng al fiecărei femei se observă cîte un cățel. Compoziția se încheie la cele două capete ale scoarței, cu cîte două rozete cu opt brațe, în mijlocul cărora se află crucea. Aceste elemente de decor simbolizează fiecare ceva din ceea ce a dispărut, din gîndirea magică străveche. Reprezentarea antropomorfă constituie un important decor pe scoarțele din zont extracarpatică. La Gohor, în județul Galați, sub denumirea de „mocance la horă" se întîlnește decorul ce forma chenarul unei scoarțe. Femeile îmbrăcate în rochii clopot, ținîndu-se de mînă, joacă hora. Ornamentul central al scoarței este format din romburi mărginite de zig-zaguri. Sub aceeași denumire de „mocance la horă" există și decorul central format din două femei costumate în rochii clopot, înconjurate de stilizări vegetale (Gohor—Galați [25]). Decorul „hora" apropie scoarța moldovenească de cea maramureșeană.

Scoarțele moldovenești prezentate mai sus îmbogățesc patrimoniul Muzeului etnografic al Moldovei din Iași. Parte din ele au fost valorificate într-o expoziție tematică temporară organizată la sediul Muzeului în aprilie-noiembrie 1974 fiind și prima expoziție de scoarțe moldovenești din orașul Iași. În prezent, la sediul Muzeului se află o altă expoziție de valoroase scoarțe centenare existente în colecțiile Muzeului din Iași.

25 Colecția Muzeului Etnografic-Iași.

LES ORNAMENTS DES TAPIS MOLDAVES

Résumé

Les ornements des tapis Moldaves de la Moldavie extracarpatique, occupent une place de choix.

Les tapis moldaves constituent un art qui s'est développé dans les maisons paysanes de même que chez les boyards.

Du point de vue fonctionnel, les tapis se divisent en „lăicer" et „scoarță".

Le matériel employé au tisage des tapis est la laine en couleurs naturelles ou bien la laine teinte en couleur végétales. Dans la seconde moitié du XIX-e siècle on a commencé a utiliser aussi la teinture chimique.

L'art du tissage des tapis s'est développé des simples tapis paysans étroits et longs, de laine en couleurs v getales ayant des ornements en forme de „chaise", de „ponts", de „seuils" et „bandes", „cils" ou „petits cils", jusqu'aux grands tapis ornement s sur tout leur surface de motifs g om triques, de stylisations v gétales, zoomorphes et antropomorphes.

La précieuse collection de tapis moldaves qui fait parti du patrimoine du Musée Ethnographique de la Moldavie, de Iassy, constitue un important moyen de connaissance de la création populaire de cette province historique.

PICTURA ȚĂRĂNEASCĂ PE STICLĂ ÎN „COLECȚIA DE ARTĂ COMPARATĂ RITA ȘI PROF. DR. DOC. ION CHIRICUȚA" DIN BÎRLAD

NICOLETA ARNĂUTU

Anul 1982 se înscrie în istoricul secției de artă a Muzeului „Vasile Pârvan" din Bîrlad, ca un an de referință datorită revitalizării patrimoniului cu trei valoroase colecții de artă donate de prof. dr. doc. Ion Chiricuță, dr. Marcel Vainfeld și dr. Ștefan Bucevschi, donații care contribuie la îmbogățirea tezaurului cultural zonal și național constituindu-se într-o operă monumentală lăsată moștenire generațiilor.

Fiecare colecție, colecția de artă comparată, de artă orientală și de artă populară românească, vorbește despre extinderea și profunzimea unor fenomene culturale dar și despre gustul și preferințele artistice ale colecționarului adunate pentru bucuria de a le privi și studia. Acestea deși reunesc lucrări dintre cele mai diferite din punct de vedere stilistic și tematic alcătuiesc fiecare în parte un complex emoțional specific prin care se impun în conștiința privitorilor.

Din multitudinea pieselor colecției de „Artă comparată Rita și prof. dr. doc. Ion Chiricuță" am optat în materialul nostru pentru piesele care ilustrează în cadrul colecției pictura țărănească pe sticlă.

Icoanele pe sticlă în număr de 43 marchează în cadrul colecției un aspect deosebit al artei noastre populare și anume a plasticii țărănești care a fost practicată cu precădere de românii din Transilvania, exprimînd gustul pentru frumos al acestora. Dintre acestea 33 sînt din centrele de la Nicula și Gherla, 5 de la Maieri—Alba Iulia, 2 din Țara Oltului, 1 din Sibiu și 2 din nordul Transilvaniei. În cadrul primului grup remarcăm un număr de 27 icoane care provin de la Nicula și numai 6 care pot fi atribuite centrului de la Gherla, departajarea ultimelor piese făcîndu-se pe baza inscripțiilor cu caractere latine de pe acestea.

Întrucît nu ne propunem să prezentăm un catalog al icoanelor pe sticlă din cadrul colecției, ne vom rezuma doar la prezentarea cîtorva piese semnificative sub aspectul creației mesterilor. țărani din centrul Nicula.

Satul Nicula este cunoscut ca cel mai vechi centru de pictură pe sticlă [1], fiind situat în partea de nord a Transilvaniei, foarte aproape de cel de la Gherla, cunoscînd către sfîrșitul secolului al XVIII-lea

1 Cornel Irimie, Marcela Focșa, *Icoane pe sticlă*, Ed. Meridiane, 1968, p. 8.

și pe tot parcursul secolului al XIX-lea o adevărată înflorire în ce privește producția de icoane pe sticlă.

Toate piesele din colecția noastră provenind din acest vestit centru românesc al plasticii țărănești sînt executate pe o sticlă de bună calitate cu transparență, realizată, probabil, în glăjăriile din Transilvania.

Temele tratate pe aceste icoane sînt religioase, iar principala caracteristică, sub aspectul picturii constă într-un decorativism al compoziției unde un anumit schematism este subordonat nevoii de potențare a valorilor expresive ale imaginii. Icoanele au rame confecționate din lemn tare, iar spatele acestora este protejat cu scîndură care acoperă toată suprafața.

Sub aspect tematic întîlnim imagini inspirate din viața Mariei, Ciclul Cristologic, portrete ale sfinților protectori cum ar fi : Sf. Nicolae, Sf. Gheorghe, Sf. Ilie, Arhanghelii Mihail și Gavrilă, Constantin și Elena, iar din Vechiul Testament, Adam și Eva. Dimensiunile acestora sînt mici, aceasta fiind una din caracteristicile icoanelor provenite din acest centru.

Remarcăm sub aspect tematic piesele unde meșterii țărani l-au zugrăvit pe Isus Cristos, în ipostaze variate cum ar fi „scena nașterii", „botezului" și a „răstignirii". Schema compozițională a icoanei care redă „Nașterea lui Isus" (fig. 1/1), este realizată după cea apuseană, aceasta fiind plasată într-un cadru interior. În prim plan pruncul în iesle, marcată prin benzi înguste, ușor ondulate în culori de negru, roșu și alb. Corpul pruncului este înfășat într-un scutec verde închis, brăzdat de linii curbe creind impresia de volum. În jurul capului are aureolă de culoare muștar. Iosif și Maria în genunchi sînt prezenți de o parte și de alta a pruncului. În spatele lor pe un fundal contrastant de albastru închis sînt capetele a trei bovidee în culori de alb albastru cu accente de maro. Pe linia mediană a scenei este redată o stea sub formă de floare stilizată cu terminație de brăduț. Scena este plasată pe un fundal albastru și încadrată de o ghirlandă din flori și frunze stilizate. Deasupra capetelor celor două personaje o inscripție în chirilică, destul de ștearsă, indicînd tema scenei. Tratarea acestei teme în icoana aflată în colecția noastră, respectă schema niculiană cu mici abateri și anume cele două personaje nu stau în picioare în poziție de rugăciune ci în genunchi, iar în fundal în loc de două capete de animale apar trei. Toate acaracteristicile piesei prezentate fac posibilă încadrarea icoanei către sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Tema „botezului" este reprezentată pe o singură piesă ale cărei caracteristici sub aspect compozițional, grafie naivă, armonie cromatică din verde-oliv, elementele decorative constînd dintr-un chenar cu zăluțe și inscripțiile în chirilică încadrează această piesă în suita celor realizate la începutul secolului al XIX-lea (fig. 1/2).

O temă preferată și mai des întîlnită [2] în repertoriul meșterilor de la Nicula este „Maica Domnului Jalnică", temă reprezentată pe trei exemplare în colecție. Dintre acestea se remarcă o icoană (fig. 1/3) de

2 O. Pernicek, *Icoanele de la Nicula și Gherla*, Apullum XVIII, 1980, p. 597.

dimensiuni ceva mai mari (0,530x0,420), executată pe glajă. În prim plan bustul Mariei din semiprofil, cu mîinile împreunate pentru rugăciune. Vestmintele sînt sobre constînd dintr-o mantie cu maphorion de culoare neagră. Pe mantie este redat un motiv vegetal stilizat în tonuri de verde și roșu, tonuri care se repetă la trei flori stilizate pictate pe glugă și pe umeri. La gît un vestmînt roșu cu auriu, iar în față între deschizătura mantiei un albastru închis. În această armonie cromatică se înscrie figura Mariei de pe chipul căreia se desprinde durerea și jalea accentuate prin redarea figurii în alb. În partea dreaptă a icoanei este pictată scena „Răstignirii lui Isus", care este dimensionat mai mic decît bustul Mariei. În același plan cu Isus apare un element arhitectural, construcții care apar foarte rar [3] în schema compozițională a icoanelor de la Nicula. Scena se termină cu o ghirlandă stilizată din vrejuri, frunze și 2 ciorchini în auriu, iar deasupra o bandă îngustă în alb-gri fără nici un motiv decorativ. Această piesă se încadrează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Deosebite, în cadrul icoanelor unde apar portretele sfinților protectori, sînt două piese care îl reprezintă pe sfîntul Nicolae. Acestea deși reprezintă același personaj sînt diferite atît din punct de vedere compozițional cît și cromatic.

În prima icoană (fig. 1/4) chipul este redat bust, într-o armonie cromatică deosebită. Părul și barba redate în cenușiu, fața și mîinile albe, constituind un contrast plăcut cu hainele arhierești redate în roșu și verde. Mitra în verde, roșu și auriu, iar patrafirul în verde cu ornamente simbolice (crucea stilizată, în negru). În mîna stîngă ține Evanghelia, iar cu cealaltă mînă binecuvîntează. În spatele personajului o bandă îngustă, albă, ușor ondulată pe care sînt înscrise cu negru linii ușor curbe așezate pe verticală. Această bandă separă planul doi al scenei unde sînt redate două grupuri de personaje, care încadrează chipul Sf. Nicolae. În stînga sînt zugrăviți Maria și Isus dimensionat ceva mai mare decît Maria, iar în dreapta alte două personaje mai mici, toate cu mîinile împreunate pentru rugăciune și cu vesminte în tonalități de roșu, verde și cu aureole aurii. Aceste personaje sînt plasate pe un fundal albastru închis. Deasupra capului Sf. Nicolae este o bandă verde îngustă, ondulată, mărginită de linii negre de unde coboară pe fondul albastru cîte un ciorchine auriu și cîteva frunze stilizate în verde și roșu. Urmează apoi o altă bandă albă mai lată mărginită în partea de sus de o linie gri ondulată, iar la bază 10 puncte de aceeași culoare repartizate simetric în spațiu. Pe aceeași bandă albă este scrisă data, la mijloc 1867, iar lateral caligrafiat numele personajului. Această icoană, singura datată din colecție, este identică cu cea aflată în colecția Muzeului satului București [3], prezentînd și elemente de legendă, fetele sărace pe care Sf. Nicolae le-a salvat de la necinstire. Sub aspect cromatic, punerea în pagină și motive vegetale stilizate se aseamănă cuh icoana care tratează tema Maica Domnului jalnică (fig. 1/3), descrisă mai

3 M. Stroia, A. Bârcă, *Icoane de Nicula la Muzeul Satului*, Apullum, XVI, 1978, p. 528, fig. 4.

sus. Toate acestea ne determină să le atribuim aceluiași meșter, din păcate anonim, care le-a pictat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cea de-a doua icoană cu chipul Sf. Nicolae (fig. 2/1) respectă schema niculiană cu un colorit frumos din roșu, albastru mai deschis, verde, galben și negru. Scena este mărginită de un chenar deschis în partea de jos, realizat dintr-o linie, îngustă, neagră, continuă și o alta mai lată pe care apare o linie ondulată în albastru deschis. Deasupra sînt caligrafiate cu caractere chirilice numele celor trei personaje, Sf. Nicolae, Maria și Isus. Desenul naiv, coloritul, inscripțiile și chenarul acestei icoane diferite de prima ne determină să o încadrăm în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

O ultimă temă asupra căreia dorim să ne oprim este „Masa raiului", temă îndrăgită, dar și ingenios reprezentată de meșterii populari din centrul de la Nicula. Această temă este reprezentată pe două icoane (fig. 2/2, 3) identice în ce privește simbolizarea mesei printr-un romb central decorat cu o floare și pe laturile căruia se sprijină alte patru romburi în care sînt zugrăviți, în rombul din stînga sus Maria cu pruncul în brațe, în dreapta Isus, în stînga jos Sf. Paraschiva, iar în dreapta Sf. Nicolae, ambele personaje cu însemnele lor. Deosebirile, între cele două piese, constau în realizarea cromatică, astfel pe o piesă romburile sînt albastru închis, mărginite de benzi albe, iar pe cea de-o doua romburile alb-gri, iar benzile galben muștar, verde și o spirală în roșu. O altă diferență constă în aceea că Sf. Paraschiva, pe o piesă poartă o cruce în mîna stîngă și în cealaltă o ramură verde, realizate prin zgîrierea fondului alb-gri, în timp ce pe a doua piesă însemnele sînt reprezentate prin lujeri stilizați. Ambele piese sînt de la sfîrșitul sec. al XIX-lea.

Caracteristicile pieselor prezentate ne îngăduie să concluzionăm că toate icoanele pe sticlă din „Colecția de artă comparată Rita și prof. dr. doc. Ion Chiricuță" lucrate de meșterii anonimi din centrul Nicula au fost realizate pe tot parcursul secolului al XIX-lea și constituie prin caracterul lor și prin locul pe care-l ocupă în interiorul țărănescu din expoziție un element de decor, alături de blidare cu căncee și farfurii, ștergare, păretare și scoarțe, armonizîndu-se cu acestea în cadrul unei compoziții unitare, a unui interior specific din Transilvania.

LA PEINTURE PAYSANNE SUR VERRE DANS LA COLLECTION D'ART COMPARE RITA ET PROF. DR. DOC. ION CHIRICUȚĂ DE BÎRLAD

Résumé

L'année 1982 marque un moment de référence dans l'historique de la section d'art du Musée a „Vasile Pârvan" de Bîrlad, étant donné le fait que le patrimoine du musée a été revifié de trois importantes collections d'art, donnations, du prof. dr. doc. Ion Chiricuță, du dr. Marcel Vainfeld et du dr. Ștefan Bucevschi et contribuient ainsi à l'enrichissement du trésor culturel national.

Ttues ces admirables collections se constituent dans une oeuvre monumentale alissée en hérritage aux générations à venir.

De la divérsité des pieces de la „Colection d'art comparé Rita et prof. dr. doc. Ion Chiricuță", ou présente une partie des icônes sur verre, à savoir celles qui proviennent du centre renomé de Nicula. Dans la collection mentionnée ci dessus ou trouve également des icônes qui proviennent de Gherla, Maieri — Alba Iulia, Țara Oltului, Sibiu etc. toutes datant du XIX-e siècle. Les icônes sur verre de la collection représentent un aspect particulierement important de la plastique paysanne, pratiquée de préférence par les roumains de Transylvanie et qui exprime le gôut pour le beau de ceux-ci. Les icônes se constituent dans le cadre de l'intérieur paysan de l'exposition comme un élément de décor a côté des vaisseliers et des assietes des serviettes et des tapis papsans et qui s'harmonisent dans une composition unitaire de l'éntérieura spécifique de Transplvanie.

1

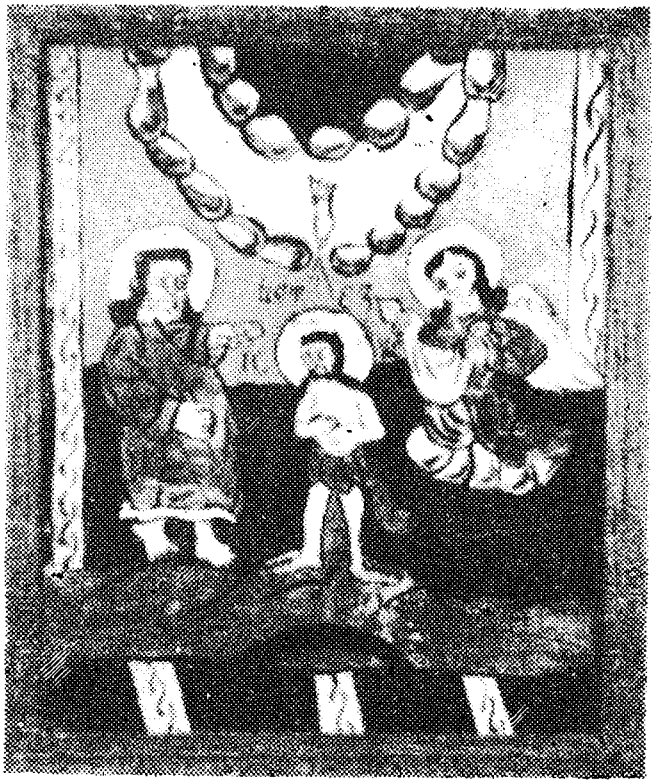

2

3

4

Fig. 1. Les icones de Nicula : 1. La naissance de Crist ; 2. La Baptene ; 3. La Sainte Vierge ; 4. Le Sainte Nicolae.

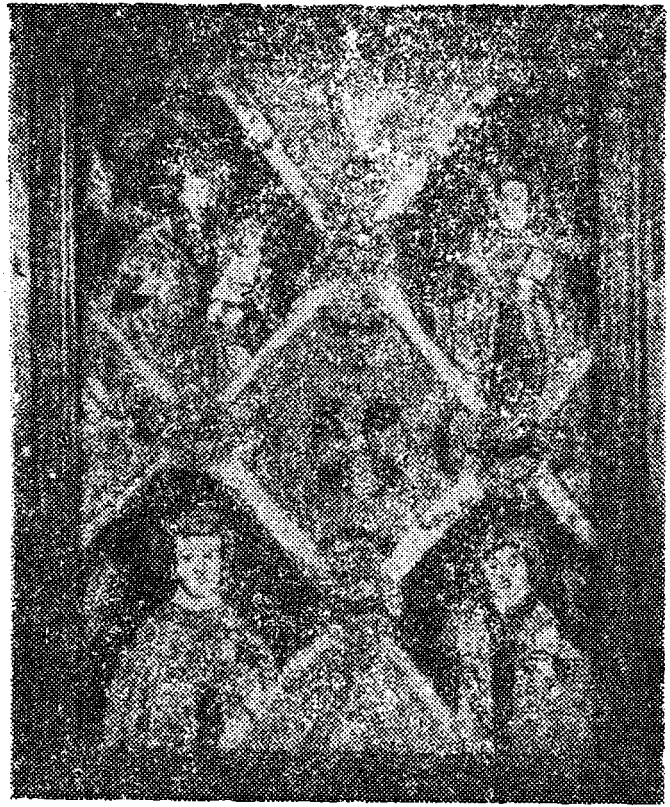

2

3

Fig. 2. Les icones de Nicula : 1. Le Sainte Nicolae ; 2. La table de paradis ; 3. La table de paradis.

PARTICULARITĂȚI ALE VALORII DOCUMENTARE A CĂRȚII POȘTALE ILUSTRATE

A. M. HARȚUCHE-VICOL

Cartea poștală ilustrată reprezintă un domeniu particular al fotografiei ; ea se supune deci, legilor existenței acestei arte imitative [1] — fotografia — dar dezvoltă, pe acest fond determinant, aspecte distincte, proprii domeniului. Între acestea le vom căuta pe cele ce nuanțează exprimarea valorii sale documentare.

Desigur, valoarea de document a cărții poștale ilustrate nu mai trebuie argumentată [2] ; este însești intenția ei, exprimată chiar în denumirea ce stabilește, prin omonimie, relația cu informația scrisă, căreia i se poate suprapune și pe care o poate substitui. Nu este întîmplătoare nici data nașterii cărții poștale ilustrate ; ea este produsul epocii moderne, este mijlocul de „informare optică" [3] rezultat din nevoia de permanență pe care omul o resimte în fața accelerării ritmurilor existenței. Sub aspectul intenției de informare optică, ilustrata reprezintă o etapă tîrzie a unui proces îndelungat început cu formele realiste din arta plastică apuseană a secolului al XVI-lea, forme create doar în scopul recunoașterii ; așa dar, procesul începe cu primul peisaj autonom din pictura europeană, pe care Arnold Gehlen îl determină în opera germanului Altdorfer pe la 1530. Intenția de informare se accentuează și devine scop principal în tabloul de arhitectură ce-și fixează statutul în pictura europeană odată cu școala lui Ghirlandaio, și mai ales în veduttele a căror exactitate de redare se dorește desăvîrșită. În acest moment, justificarea morală a imaginii — reproducerea era încheiată, necesitatea ei era acceptată [4] ; așa se explică interesul plin de bunăvoință cu care sînt pri-

1 Jean Grenier, Arta și problemele ei, Editura Mediriane, București, 1974.

2 Nici nu a fost vreodată contestată.

3 Arnold Gehlen, Imagini ale timpului, Editura Meridiane, București, 1974.

4 E. H. Gombrich în „Artă și iluzie" îl citează pe Cozens : „...prea mult timp poate fi folosit pentru copierea peisajelor folosite de natura însăși". „M-am plîns de lipsa unei metode mecanice suficient de expeditive pentru a scoate la suprafață ideile vreunei minți ingenioase înclinate către arta desenului" ; Editura Meridiane, București, 1973. p. 225.

vite primele încercări de dedublare mecanică [5], altfel repede evoluate, sub aspect tehnic și ca procedeu de execuție [6].

Fidelitatea reprezentării este elemtnul care fundamentează prestigiul cărții poștale ilustrate ; dar este o fidelitate de o nuanță specială, provenită din raportul de servitute creat între obiect și reprezentarea lui, raport în care termenul subordonat este, în mod evident, cel de al doilea. Decurg de aici efecte particulare, esențiale pentru calitatea de document a cărții poștale ilustrate ; primul în ordinea importanței este cel recuperator. El pornește de la faptul că memoria noastră are un caracter selectiv chiar și atunci cînd este pusă în serviciul re-creării, copierii, ca în rata naturalistă, de exemplu [7]. Ea reține sau lasă la o parte după criterii extrem de complicate, repede schimbătoare și operînd, în mod evident, altfel, de la individ la individ. Procedeul mecanic compensează această labilitate, impaginea recuperează elemente, amănunte altfel de nereținut ; desigur, în principiu, orice imagine fotografică face aceasta ; dar spre deosebire de alte specii, cartea poștală(ilustrată cultivă această capacitate cu intenție, ceea ce face ca în cazul ei să se poată vorbi nu doar de posibilitatea recuperării și de o funcție recuperatoare. Importanța acestei funcții a ilustratei crește în măsura în care subiectul fixat în imagine este modificat de timp sau în timp ; sau chiar dacă nu se produce nici unul din aceste acte, păstrăm cu toții, ca reflex al propriilor noastre limite de timp, sentimentul trecerii, conștiința faptului că ne aflăm în fața a ceva modificabil ; și sentimentul a devenit acut în ultimele decenii care au produs, cum știm, modificări ireversibile în ceea ce constituie subiect pretabil la ilustrarea grafică. Tratăm deci imaginea cărții poștale drept replica a ceva pe cale de dispariție și nu sînt rare cazurile cînd ne supunem, în fața ilustratei, unui adevărat exercițiu de recunoaștere. Se vorbește chiar de „inteligența optică a recunoașterii", în legătură cu care Arnold Gehlen face o interesantă observație. Conținutul celor reprezentate, înțelegerea lor, spune el, intră în relație cu cunoștințele privitorului, determinînd adăugarea de sensuri, prin gîndire ; așa dar, apar conotațiile care îmbogățesc în mod nelimitat sursa inițială. În cazul speciei care ne preocupă, ni se pare că posibilitatea stabilirii conotațiilor este extrem de importantă ; inexistența lor, mai exact imposibilitatea stabilirii lor, poate compromite valoarea de document a cărții poștale ilustrate, după cum doate diminua chiar funcția sa comunicațională.

S-ar părea, la prima vedere, că ilustrata ne oferă un ansamblu de informații sigure, conforme realității, ale căror semnificații rămîn să fie

---

5 Una dintre ele este fizionotrasorul epocii lui Ludovic al XVI-lea — „un aparat care îngăduia proiectarea conturelor unei umbre pe hîrtie, și apoi gravarea acestor conture pe metal" — Jean Grenier, Arta și problemele ei, Editura Meridiane, București, 1974, p. 61.

6 Firma Alinari, din Italia, producea deja în 1840, albume cu reproduceri de artă.

7. Sir Winston Churchill, de astă dată în calitate de pictor amator, găsea extrem de interesantă studierea rolului memoriei în pictură, și regreta că nimeni n-a făcut încă acest studiu.

dezvelite în măsură diferită în funcție de posibilitățile interpretului. De remarcat însă că între realitate și imitația ei se interpune un cadru practic inevitabil, care restrînge, dintr-o dată, libertatea de opțiune ; există limite tehnice de nedepășit și există totodată determinisme dictate de epocă. Și unele și altele se imprimă puternic în specia ilustratei. Aspectul tehnic este cel care dictează alegerea unghiului de vedere, stabilirea limitelor lui, impune o anumită cheie de luminozitate, un anumit gradient al tonurilor ; determinismele sociale impun preferințe de subiect, le ierarhizează, exprimă gustul public ca urmare a atașamentului la convențiile epocii. Și, ca un ultim aspect ce trebuie adăugat determinismelor amintite, să reținem că ilustrata există ca rezultat al experimentului efectuat de fotograf, îl interpune așa dar pe acesta între subiect și receptor.

Sub aspectul particularităților asimilării valorii documentare a cărții poștale ilustrate trebuie în primul rînd semnalată nuanța sentimentală ce modofică actul receptării. Explicațiile fenomenului stau în dorință și plăcerea noastră de a revedea ceea ce știm, în nevoia noastră de permanență și siguranță. Se produce chiar mișcarea inversă : ceva din sentimentul permanenței, inspirat de ilustrată, se transferă asupra realității însăși, ceea ce convine tendinței noastre de a vedea lumea și situațiile ei mai sigure, mai stabile decît sînt în realitate. Pierdem din vedere caracterul de artificiu al ilustratei, o asimilăm realității. Pe de altă parte, ca reflex al propriei noastre temporalități, tratăm cu emoție, cu afecțiune imaginea — imitație a unei realități trecute sau trecătoare ; iubim realitatea demodată, o retrăim, — dacă ea încape în propriul nostru trecut, dorim să prelungim, să păstrăm retrăirea. Este motivul pentru care vederile își continuă neașteptat de mult viața lor secretă, în sertarele amintirilor.

Contemporaneitatea adaugă cîteva date noi în comportamentul nostru ca receptori ai condiției ilustratei poștale. Mai întîi constatăm recrudescența interesului pentru cartea poștală ilustrată, apoi nuanțarea, mai subtilă a raporturilor cu aceasta. De fapt, se face simțită și în acest domeniu particular atracția de ordin mai general spre neo-vechi, spre ceea ce s-a verificat, s-a certificat la timp. Mai există în această atitudine și reacția la mediul restrîns al privilegiaților cu acces la marea artă. Se mărește procentul celor ce, lipsiți de șansa accesului la plastica autentică, o înlocuiesc cu valori secundare, echivalentul tipărit, imitația. Fotografia, și, restrîngînd domeniul, cartea poștală ilustrată, accede astfel la o poziție foarte înaltă și anume aceea de înlocuitor al operei de artă. Pentru aceasta terenul a fost pregătit prin apariția și dezvoltarea încrederii față de produsul mecanic, altfel obișnuit zilelor noastre. În ce privește interesul mai mult decît documentar manifestat față de cartea poștală ilustrată veche, recunoaștem în el și unul din aspectele particulare lae opoziției față de modernismul devenit astăzi copleșitor, obsesiv.

Revenind la chestiunea aspectelor particulare ale valorii documentare a cărții poștale ilustrate ni se pare că o găsim perfect sintetizată în formularea lui Malraux, formulare de ordin mai general referitoare la fotografie. Ea ne oferă, spune Malraux. „pentru prima dată, moștenirea întregii istorii".

CARTEA POȘTALĂ ILUSTRATĂ — ELEMENT DE RECONSTITUIRE A ATMOSFEREI BRĂILEI DE ODINIOARĂ

G. PRICOP

Cartea poștală ilustrată, alăturată documentelor, reprezintă un instrument de lucru prețios în reconstituirea unor imagini istorice de altă dată. Pornind de la această ideie și de la setul de imagini deținut de Muzeul Brăilei după ilustrate vechi găsite la Biblioteca Academiei R.S.R., ne-am propus să refacem într-un cadru limitat, desigur, atmosfera Brăilei din a doua jumătate a sec. al XIX-lea și primele două decenii ale sec. XX.

Eliberarea Brăilei de sub dominația otomană — în urma războiului ruso-turc, 1828—1829 — și dărîmarea zidurilor cetății din ordinul comandamentului rus, impunea alcătuirea unui plan de reconstrucție a orașului dunărean. După cîteva încercări nereușite, în 1834 căpitanul baron Berroczyn prezenta spre aprobare generalului Kiseleff „planul și proiectul de ameliorare a străzilor și a amplasamentelor publice“ [1]. Planul, asemănător altora referitoare la fostele raiale amplasate pe cursuri de ape, imagina construcția unei piețe centrale de la care porneau trei străzi radiale (Calea Silistrei — Calea Călărașilor ; str. Kiseleff — str. Republicii ; Calea Iașilor — Calea Galați), întretăiate de un mare Bulevard (b-dul Al. I. Cuza), trasat circular cu capetele pe malul Dunării, după cum s-au aliniat celelalte străzi, astfel încît, privite de sus, arterele orașului păreau ca o uriașă pînză de păianjen. A fost acordată o atenție deosebită amplasării atît a instituțiilor orașului, a magaziilor și danelor în port, a grădinilor și principalelor piețe cît și construcției de locuințe, acestea din urmă ridicîndu-se în locurile parcelate și aprobate printr-o autorizație specială de către municipalitate.

Cele cîteva imagini despre Brăila veche deținute de muzeu le-am împărțit pe zone ale orașului în ideea de a ușura urmărirea dezvoltării vieții urbanistice și comerciale.

Și pentru că Brăilei i-a fost dăruită „însușirea unică în tot cursul Dunării“ [2], șenalul navigabil adînc, favorabil acostării vaselor de mare tonaj, vom coborî în port, punct de care se leagă evoluția modernă a sa. Coroborînd datele furnizate de ilustratele vremii cu sursele scrise se poate deduce faptul că, în port, după 1829, nu erau decît un șir de ma-

1 Gh. T. Marinescu, Brăila veche, Brăila, 1929, p. 47, pl. XXIV.
2 *Ibidem*, p. III.

gazii de-a lungul Dunării, pescăriile care emanau un miros neplăcut, drumuri nepietruite. Pe vreme ploioasă, din cauza noroiului, viața comercială era paralizată din cauza imposibilității pătrunderii carelor cu mărfuri în port. Din loc în loc, erau așezate bîrne din lemn pentru a putea permite traversarea băltoacelor [3].

Faptul că Brăila era socotită în acea vreme „un capăt de drum maritim" [4], impunea ca primă necesitate refacerea portului. La numai trei ani de la Tratatul de la Adrianopol, vistiernicul Al. Villara propunea rezervarea anuală a unei sume de bani pentru construirea unui port în Brăila care să rivalizeze cu altele europene. În primul rînd pescăriile au fost mutate într-o latură a portului, loc unde în 1885 vor fi construite de către inginerul român Anghel Saligny, docurile (fig. 2). Tot în această perioadă sînt înălțate și magaziile de cereale, care au rezistat în timp și a căror capacitate este utilizată și astăzi. Se construiesc două pontoane, iar în a douajumătate a sec. al XIX-lea, mai precis în 1852 [5], sub supravegherea unei comisii a cheiului încep lucrările sistematice de pavare a portului a căror cheltuială este suportată de proprietarul magaziilor de aici.

Prin obținerea statutului de porto-franco, Brăila devine un debușeu însemnat al comerțului european și asiatic.

Înființarea agențiilor de vapoare (una română și cinci străine : austro-ungară, engleză, franceză, rusă și italiantă) [6], au impulsionat dezvoltarea transportului fluvial. Statisticile vremii asupra cargourilor sosite și plecate în și din port, ilustrează faptul că puteau fi întîlnite vase sub cele mai diverse pavilioane : grecești, otomane, engleze, austriece, sarde, olandeze, franceze și chiar norvegiene [7] (fig. 4).

Ziaristul Nae Vasilescu, contemporan renașterii comerciale a Brăilei, nota în primii ani ai sec. al XX-lea că, venind pe Dunăre dinspre Galați spre Brăila, pe malul drept te întîmpină bazinul docurilor cu depozitele de cărbuni și elevatoarele, Rizeria cu curățitoarele de orez (fig. 1) depozitele de petrol „Aurora", care trag petrolul din șlepurile Societății direct în cazanele-depozit. Pe mal se zăresc pescăriile (fig. 5), agențiile Freyssinet și Lloyd, Gara-Port și cele șase rînduri de magazii — construcții de zid —, printre care se află liniile de cale ferată. De la debarcader pînă la Agenția română se înșirau agențiile rusă și austro-ungară. Sub dealul orașului se înalță moara Violatos (fig. 6) de la care se întrezăresc cele cinci coșuri ale Fabricii de ciment Cantacuzino. În piața portului, pavată modern, curățenie exemplară [8] (fig. 3).

Intensificarea activității portuare atrage în Brăila o numeroasă populație de negustori românească și străină, imprimînd orașului o notă

3 Nae Vasilescu, Orașul Brăila, Brăila, 1906, p. 10.
4 Gh. T. Marinescu, *op. cit.*
5 Nicolae Mocioiu, Orașul și județul Brăila în perioada 1859—1866, în Monografia județului Brăila, Brăila, 1971, p. 86.
6 C. C. Giurescu, Istoricul orașului Brăila, Ed. Științifică, București, 1968, p. 224.
7 Nicolae Mocioiu, *op. cit.*
8 Nae Vasilescu, *op. cit.*, p. 11 și urm.

caracteristică. Pe lîngă englezi și francezi, care-și înființează viceconsulate [9], vin greci, bulgari, evrei, lipoveni și italieni aceștia din urmă întemeindu-și case de comerț. Acestora li se adaugă un grup numeros de transilvăneni, care își fac loc în comerțul de manufactură, brașovenie și bogaserie.

Urcînd din port spre centru pe str. Împărat Traian (fig. 7), lăsînd în urmă, pe dreapta, strada Misitiilor (fig. 8), loc de negustătorie și tocmeală (astăzi str. Ancorei), ne întîmpină Piața Sf. Arhangheli (P-ța Lenin) „un pătrat înconjurat de edificii în mijlocul cărora se află un parc englezesc" [10], cu fosta geamie, astăzi biserica Sf. Arhanghel Mihail (fig. 9). Grădina Tiriplic, parc de elită al orașului, formată după 1860, era împrejmuită cu sîrmă, legată cu pari din lemn, [11], avea aleile și împrejurimile pavate. Pentru înfrumusețarea ei au apărut pe rînd fîntîna arteziană (piesă în stil baroc de proveniență străină), grupul statuar Traian (1906), și Ceasul (1909) [12]. (fig. 10).

Constituiau mari puntce de atracție spre centrul orașului, pentru populația de elită, Grădina Mihai Bravu pe str. Galați, transformată mai apoi în cazinoul Nicoleto Armelin [13] — la sfîrșitul sec. XIX se construiește pe acest loc Hotelul Francez, devenit astăzi Muzeul Brăilei ; teatrul Pasalaqua, (fig. 11), lîngă Hotelul Francez, dărîmat acum, pe locul său construindu-se un bloc modern cu o sală de cinematograf la parter : sala „Rally", în latura de vest a pieții Sf. Arhangheli, proprietate a lui Dimitrie Ionescu. (fig. 16). Scenele acestora au fost onorate de participarea unor mari actori și cîntăreți români și străini.

Părăsind perimetrul Grădinii mici, urmînd liniile de tramvai (concesiune a Societății Helios din Colonia), care veneau din port și Calea Călărașilor, intrăm pe strada Republicii (fostă Calea Regală), unul din marile puncte comerciale ale orașului, aspect care s-a păstrat pînă astăzi (fig. 13). O primă observație care se impune în urma analizării ilustratelor este aceea că toate edificiile prezintă caracteristici asemănătoare : au două sau trei nivele — cele cu două nivele prezintă frontoane largi, în scopuri decorative și pentru supraînălțarea clădirii —, sînt construite în spiritul eclectismului care domina la sfîrșitul secolului trecut, posedă frumoase piese de feronerie, cele mai multe de proveniență străină. Sistemul de construcție de pe str. Republicii este asemănător celui cuprins în perimetrul Grădina Publică (fig. 15) — str. Galați (fig. 12) — b-dul Al. I. Cuza. — Calea Călărașilor. (fig. 14). Aceasta se datorează restricțiilor impuse de municipalitatea brăileană în dezvoltarea urbanistică. Conform planului Berroczyn, orașul a fost împărțit pe zone — „mahalale" sau „vopsele". Locuitorii primelor două zone cuprinse între Călărași — Republicii — Galați — b-dul Al. I. Cuza aveau norme speciale de construcție. Casele trebuiau să fie din zid, cu o înălțime sta-

9 Semilian, Istoricul presei brăilene, Brăila, 1927, p. 108.
10 Nae Vasilescu, *op. cit.*, p. 12.
11 Ibidem, p. 33.
12 Florin Anastasiu, A. M. Vicol, Monumentele județului Brăila, Brăila, 1976, p. 118, 83, 117.
13 Nae Vasilescu, *op. cit.*, p. 44.

bilită pentru cele cu un nivel și alta pentru cele cu două nivele, să aibă o anumitq fațadă și să fie aliniate după configurația străzii. Acest sistem a determinat comasarea populației cu stare în centrul de astăzi al orașului, cei săraci fiind împinși dincolo de bariere, pe islazul comunal. În acest aspect intervine, desigur și caracterul cosmopolit al populației brăilene, starea materială foarte bună a protipendadei, fiecare proprietar dorind să-și epateze vecinul cu o construcție cît mai solidă și mai frumoasă.

Reîntorși pe strada Republicii ni se impune atenției distribuția pe nivele a clădirilor — parterul fiind folosit în general pentru spații comerciale, etajele pentru locuințe, instituții și organizații politice sau cluburi. În dreapta, de la intrarea dinspre Grădina Tiriplic, era clădirea sălii „Rally" (astăzi Teatrul de Stat „Maria Filotti") cu parterul rezervat unui oficiu bancar de scont. Înaintînd spre Bulevard pe Republicii colț cu Petru Maior, se afla librăria lui Pandele Stănescu și hotelul Traian în locul cărora se află acum o parfumerie și hotelul Delta. Pe stînga străzii, la întretăierea cu b-dul Cuza exista bazarul american, organizația locală a Tineretului țărănist român și Cinema Trianon (astăzi cinematograful „Popular") (fig. 17). Vis-à-vis, clădirea hotelului Bulevard cu un magazin de confecții, edificiu demolat în deceniul VIII al sec. nostru, pe locul căruia s-a construit magazinul universal „Dunărea" (fig. 18). În planul doi se profilează clădirea fostei Bănci a Brăilei — actualmente, la parter funcționează o curățătorie chimică, iar la etaj spațiu pentru locuit. Traversînd spre Bulevardul Carol (Karl Marx), în stînga și dreapta străzii Republicii, ni se prezintă imagini document pentru că aceste clădiri nu mai există, în locul lor înălțîndu-se blocuri în linii arhitectonice moderne. (fig. 19).

În general, aspectul străzii s-a păstrat, aproximativ cu aceeași destinație. Nevoile comerciale, dar mai mult, lipsa de atenție față de liniile arhitectonice vechi au făcut ca majoritatea clădirilor să capete un aspect ciudat. Nivelele superioare și-au păstrat forma nealterată, parterele au fost refăcute adăugîndu-li-se vitrine largi, în spiritul construcțiilor contemporane nouă.

Ne vom opri la marele Bulevard conceput a fi cea mai frumoasă stradă a Brăilei. Deși nu deținem decît trei imagini, de la intersecția cu str. Republicii, ele sînt suficiente pentru a ne da seama că, la sfîrșitul secolului al XIX-lea exista un pavaj modern, că pe mijloc se plantaseră trei șiruri de arbori și că, desigur, reprezenta artera de agrement preferată de localnici. Scria Nae Vasilescu în cartea sa că, zilnic, după ora prînzului cînta muzica gardei naționale, seara o înlocuiau două orchestre și că, de la str. Municipală (Dr. R. S. Campiniu) pînă pe Sfîntu Petru (Petru Maior) constituia un loc plăcut de promenadă [14].

Din cele expuse mai sus se poate spune că, orașul Brăila a reușit să-și păstreze pînă astăzi personalitatea de oraș-port și vad comercial.

14 Nae Vasilescu, *op. cit.*, p. 36.

Aspectul urbanistic modern ca rezultat al unei permanente preocupări a municipalității din diferite etape, a fost impus de starea materială prosperă a protipendadei, de statutul de porto-franc al Brăilei și de grija din totdeauna a locuitorilor pentru orașul lor. Cu arhitectura veche bine păstrată și comasată pe un perimetru destul de larg, cu aerul său puțin arhaic, care te îndeamnă la meditație, Brăila rămîne un oraș cu o personalitate aparte.

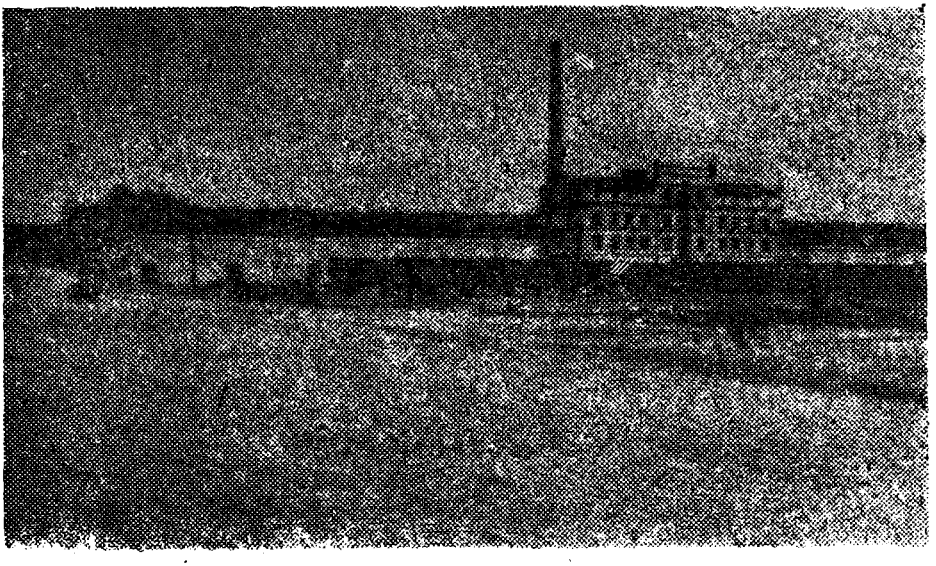

1. Rizeria

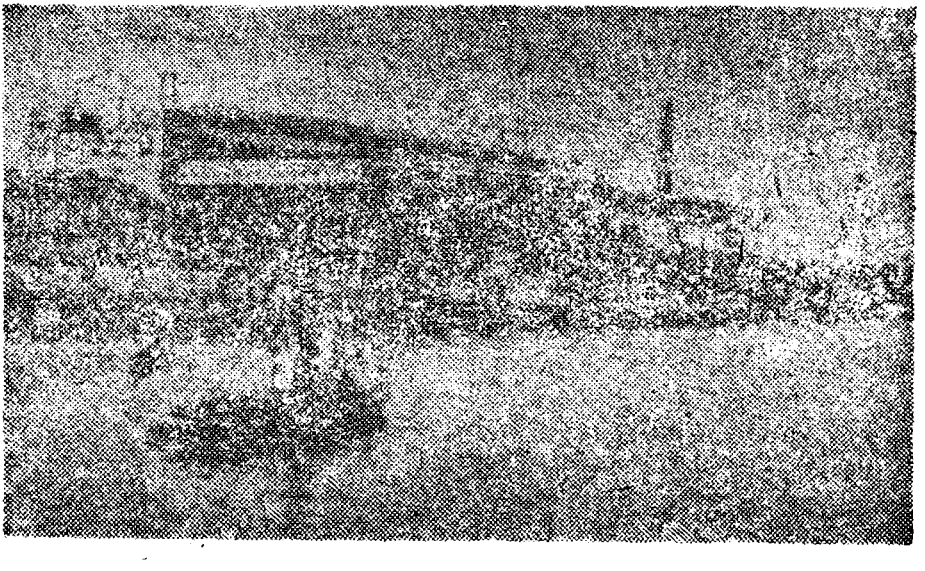

2. Bazinul docurilor

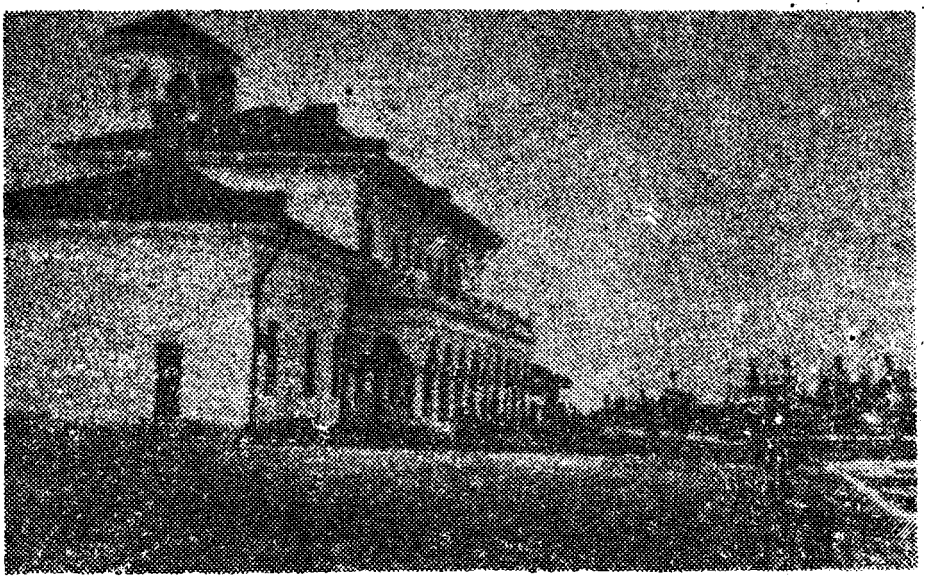

3. Agenția fluvială română

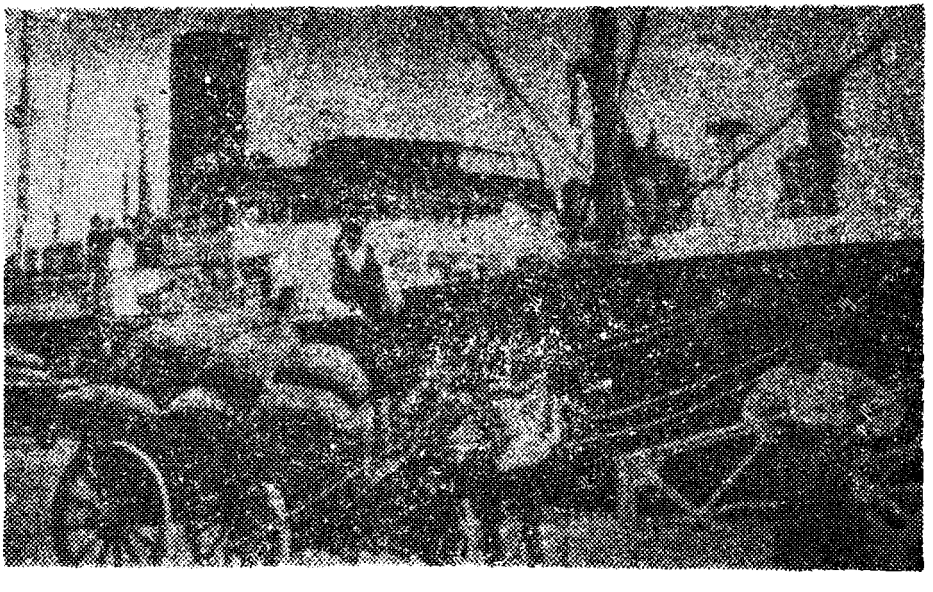

4. Navă comercială

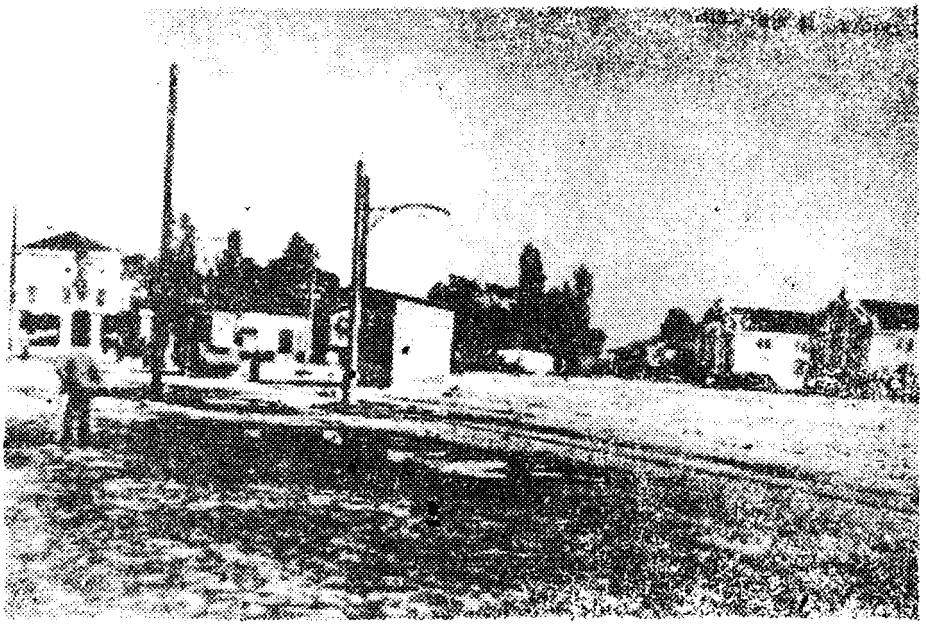

5. Pescăriile şi intrarea în docuri

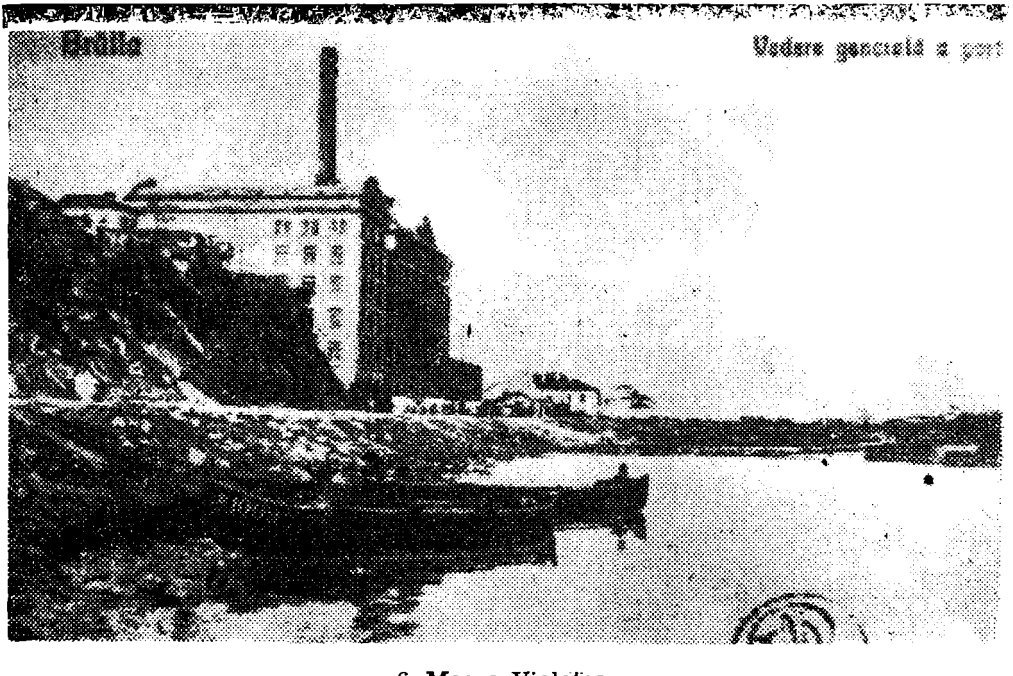

6. Moara Violatos

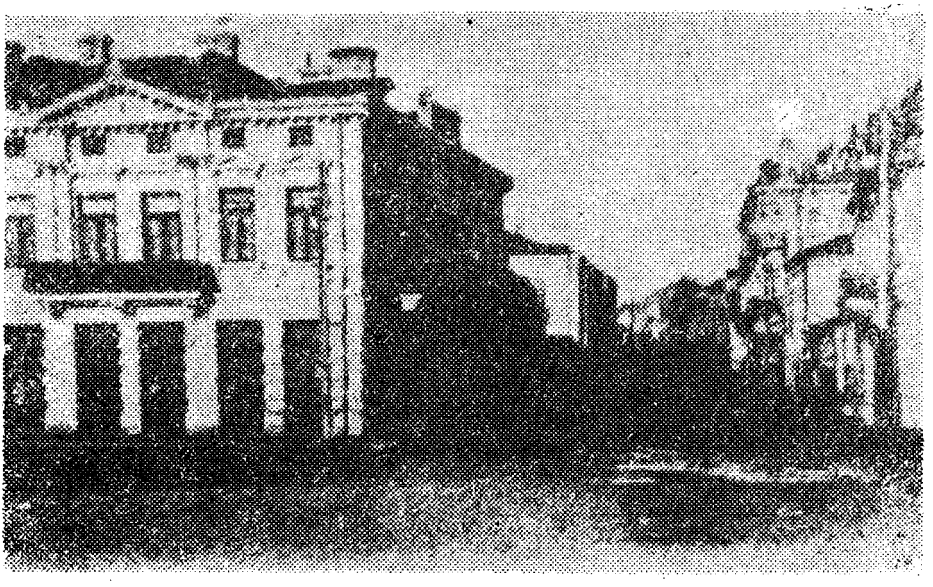

7. Str. Împărat Traian

8. Strada Misitiilor

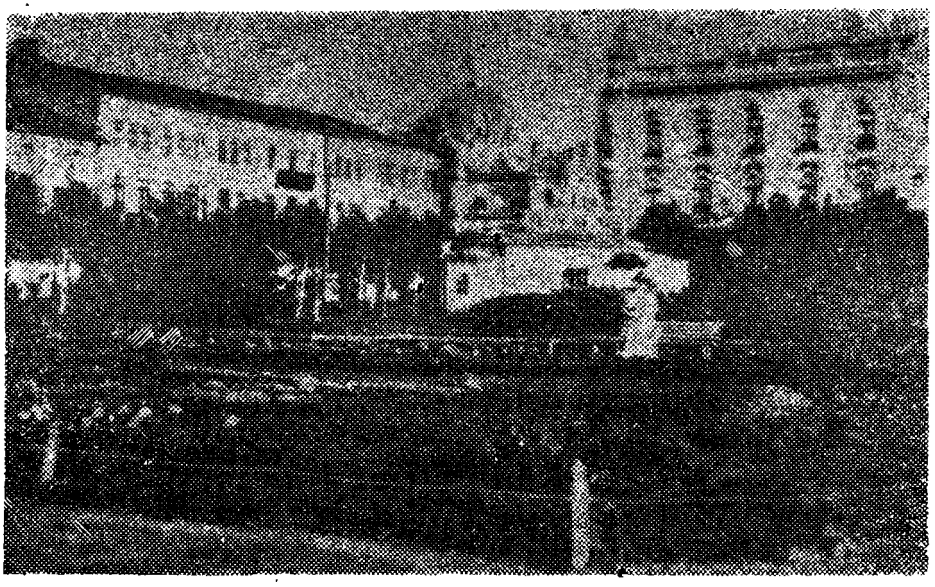

9. Piața Sf. Arhangheli (Piața Lenin)

10. Ceasul și grupul statuar Traian

11. Teatrul Passaluqua

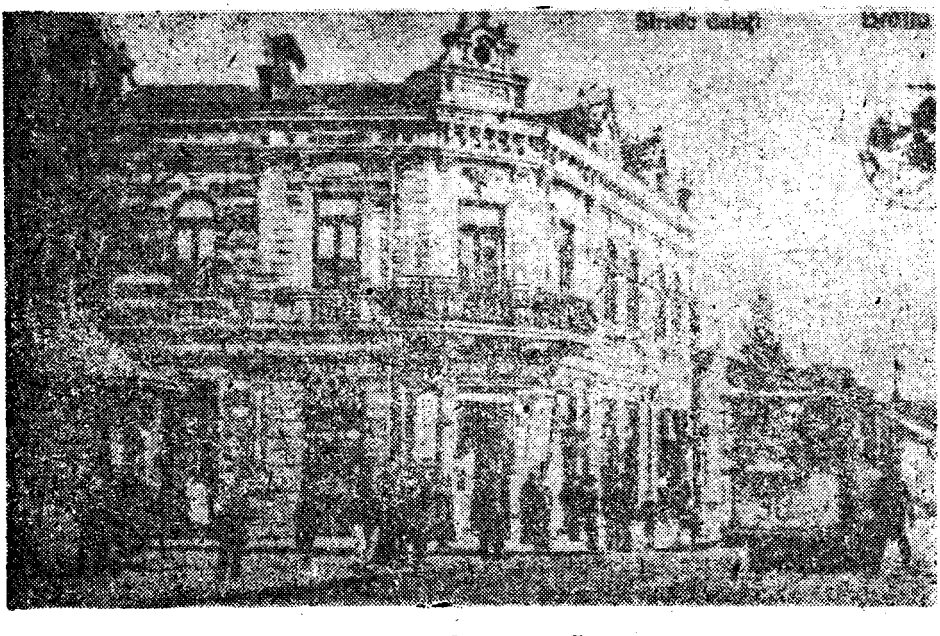

12. Aspect de pe str. Galaţi

13. Str. Republicii (fostă Calea Regală)

14. Perimetrul Grădinii publice

15. Calea Călăraşilor

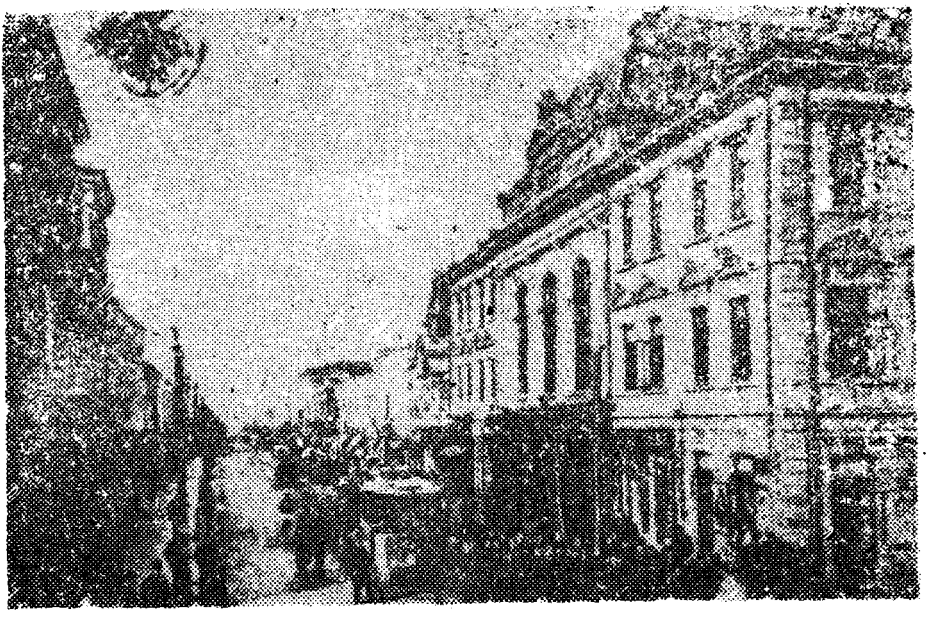

16. Sala Rally (Teatrul de Stat „Maria Filotti")

17. Str. Republicii (Cinema „Trianon", Bazarul american, organizația „Tineretul țărănist" — azi cinematograful „Popular")

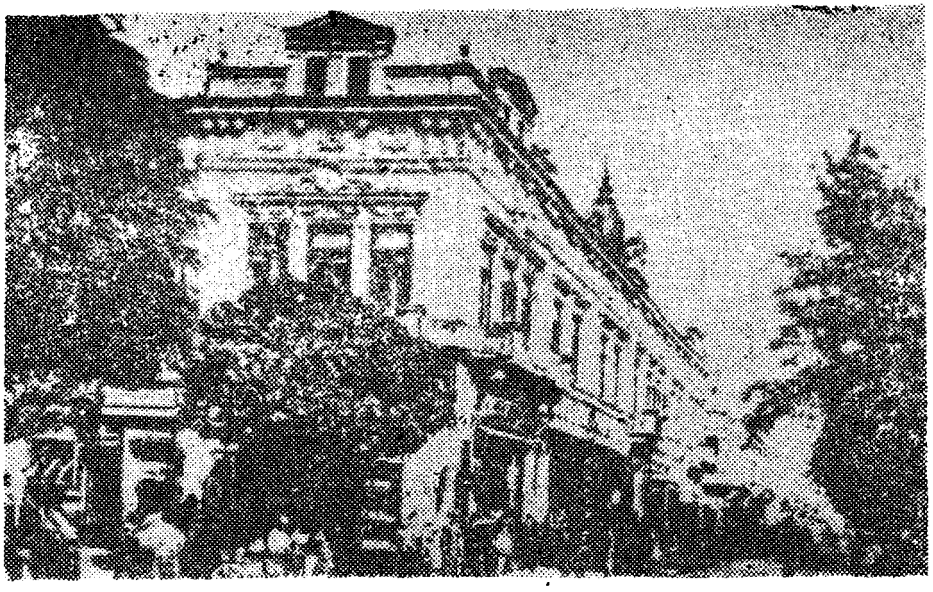

18. Hotelul Bulevard

19. Imagini document de pe str. Republicii

DIN ARHITECTURA LEMNULUI ÎN JUDEȚUL BOTOȘANI

CORNELIU FILIP

Teritoriul actual al județului Botoșani de 4.965 km.[2] [1] se încadrează în zona de deal și cîmpie, respectiv cu dealuri domoale în partea de nord-vest și în zona limitrofă a văii Siretului, precum și cîmpia sau stepa Jijiei. În acest cadru geografic resursele în materiale de construcție sînt limitate. Rocile dure practic lipsesc, doar în zonele de deal există mici cariere locale de gresie și calcare ce sînt folosite pentru fundația construcțiilor. Cît privește materialul lemnos, teritoriul județului are puține resurse forestiere, circa 10% din teritoriul actual fiind acoperit cu păduri. După cum atestă documentele, în evul mediu, pădurile ocupau o suprafață mai mare, aici existînd una din localizările „Dumbrăvii Roșii" din timpul marelui Ștefan, adică o pădure falnică, precum și toponime de localități așezate pe locul unor porțiuni de pădure defrișate.[2] Dar la sfîrșitul secolului trecut ponderea lor era de numai 9,7% în fostul județ Botoșani[3] și 13% în fostul județ Dorohoi[4] Prin urmare, lipsa materialului lemnos în special în zonele de cîmpie a făcut ca realizările arhitecturale în lemn să fie mai puțin reprezentative comparativ cu alte zone din țară bogate în material lemnos. Dar în aceste condiții este foarte interesant felul cum oamenii de aici, meșterii locali au reușit să suplinească acest deficit de material lemnos. Astfel, pînă la jumătatea secolului nostru în satele județului majoritatea caselor țărănești erau făcute prin sistemele de construcții pe furci cu nuiele (paiantă) și vălătuci (paie cu lut sau pămînt pe schelet de bîrne), iar mai nou construcțiile din chirpici.

Acoperișul era realizat din paie sau stuf, iar din secolul al XIX-lea apare în zonă și acoperișul din draniță confecționat de meșteri specializați veniți din Bucovina.

---

1 V. Tufescu, Județul Botoșani, monografie geografică, București, Editura Academiei, 1976, p. 7.

2 A. Păunescu, V .Chirica, P. Șadurschi, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, București, Editura Academiei, 1976, vol. II, p. 3-5.

3 V. C. Nădejde, I. Țițu, Dicționar geografic al județului Botoșani, București, 1895, p. 33 și 36.

4 N. Filipescu-Dubău, Dicționar geografic al județului Dorohoi, Iași, 1891, p. 81.

Ca urmare a acestor condiții în județul Botoșani practic nu întîlnim construcții civile realizate numai din lemn, ci doar construcții în care se folosește și lemnul, în primul rînd ca schelet de susținere a construcției, precum și la confecționarea tavanelor. De asemenea, la exterior, la casele vechi nu existau stîlpi de susținere la prispe, nici așa numitul ceardac sau balcon, creații mai recente. Astmenea stîlpi de susținere de la prispe sînt ciopliți simplu, practic fără decorații, doar în rare cazuri există crestături aflate de obicei la mijlocul lor sau în partea superioară.

În privința împrejmuirilor, a gardului și porții, spre deosebire de alte zone, de munte, aici ele sînt simple, fără ornamentații. Gardurile, pînă la începutul secolului nostru, se limitau la partea de la drum a curții și erau făcute din nuiele sau scînduri cu porți simple, fără decorații. De altfel, în construcții lemnul nu este prelucvrat în mod deosebit, nu are ornamentații speciale cum se întîlnesc în alte zone ale țării, datorită atît lipsei de material lemnos suficient, cît și unei note de simplitate specifice.

În schimb arhitectura în lemn cu caracter religios este mai bine reprezentată păstrîndu-se pe teritoriul județului Botoșani aproape de 100 de construcții din lemn destinate cultului religios. De remarcat de la început că numărul acestora era mult mai mare, practic în fiecare sat existînd inițial bisericuțe din lemn, cele din cărămidă și piatră fiind ctitorii voievodale sau ale marilor boieri. Abia în secolul al XIX-lea odată cu creșterea puterii economice a locuitorilor, a densității populației și a apariției de noi sate după reformele agrare și alte împroprietăriri, apar în sate construcțiile religioase din cărămidă și piatră. Semnificativă este situația care era în Botoșani. Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea existau trei ctitorii voievodale din piatră și cărămidă („Sf. Nicolae"-Popăuți, 1496, „Sf. Gheorghe", 1551, „Uspenia", 1552), în rest existînd bisericuțe din lemn. Din cele 16 biserici ortodoxe românești existente în prezent în Botoșani, alături de cele trei biserici amintite, doar biserica „Ruset", din 1834, nu a fost realizată în locul unei ctitorii anterioare realizate din lemn.[5] Acestea au fost demontate, iar în două cazuri a fost mutată : cea de pe locul bisericii „Sf. Nicolae" a fost dusă la Curtești și apoi înlocuită, cît și cea de lîngă actuala biserică „Sf. Voievozi" care există și în prezent, în bună stare, în satul Cotîrgaci, comuna Roma unde a fost dusă în 1865. La Dorohoi cea mai veche biserică, în afara ctitoriei voievodale „Sf. Nicolae" din 1495, este o biserică din lemn din 1779 cunoscută sub numele „Vîrgolici" după numele donatorului terenului pe care a fost construită bisericuța.[6] Ea este o construcție cu plan tip de navă (dreptunghiular cu altar poligonal fără turle) și, lucru rar întîlnit, are un brîu torsionat, sculptat în lemn de steâar de jur împrejurul zidului exterior la circa 1 metru de streașină, precum

5 V. Pavelescu, Cultul ortodox în județul Botoșani, Botoșani, 1906.

6 N. Stoicescu, Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova, București, Editura Academiei, 1975, p. 261.

și decorații : încrustații cu motive geometrice și florale stilizate pe chenarul ușilor de intrare în pronaos și naos.

În privința tipurilor de plan la bisericile din județ ele se înscriu în cele două mari tipuri, întîlnite pe întreg teritoriul țării, respectiv planul dreptunghiular cu altar poligonal mai numit și de navă, precum și cel treflat sau în cruce cu naosul cu abside laterale decroșate. Construcțiile mai vechi sînt din bîrne și au fost identificate peste 50 de asemenea bisericuțe atestate înainte de 1850 ; ele au zidurile din bîrne fasonate prinse la margini în cruce sau clește și în general au cuie din lemn de corn. Doar la Rădăuți-Prut, în cimitir, există o bisericuță veche, probabil de la începutul secolului al XVIII-lea, realizată din bîrne nefasonate. În privința planului și a elevației de remarcat că bisericile sînt bine proporționate, de dimensiuni modeste, adesea fără turle sau turnuri înalte, astfel încît nu se deosebesc prea mult ca formă de casele țărănești din zonă. De altfel, avînd în vedere că biserica este considerată drept „casă a Domnului", țăranii noștri, meșterii populari oglindeau astfel concepția lor despre relația acestora, a omului în general, cu divinitatea. Acest aspect este accentuat și de faptul că multe din biserici au pereții exteriori căptușiți cu scînduri și cu lut, văruiți, întărind în acest mod asemănarea cu casele țărănești.

Mergîndu-se pe aceeași simplitate și armonie bisericile din lemn au puține elemente decorative. Astfel, am întîlnit numai două biserici cu pridvor de lemn deschis cu stîlpi ornamentați : la Cervicești comuna Mihai Eminescu — 1775 și Brăești — 1746, ultima frumos decorată, dar cu vizibile influențe ale Bucovinei și Maramureșului, de unde probabil erau originari meșterii constructori. Caracteristic pentru zona noastră este tocmai această lipsă a decorațiilor punîndu-se accentul mai degrabă pe aspectul funcțional al construcțiilor. Astfel, în secolul al XIX-lea apare pridvorul ca o anexă menită să protejeze intrarea în pronaos care în multe cazuri este etajat, cuprinzînd astfel clopotnița. De fapt, pînă la începutul secolului XIX clopotnița era o construcție simplă din bîrne și scînduri situată în apropierea bisericii, cum mai întîlnim și în prezent la bisericile fără turle (ex. bisericile din Havîrna, Cristinești, Hănești, etc.). La bisericile din lemn din cadrul unor complexe mînăstirești se găsesc și alte anexe care de asemenea au apărut mai tîrziu și anume : vestmîntăria, (bisericuța de la Mînăstirea Agafton — 1740), și osuarul (bisericuța de la Mînăstirea Gorovei — 1740 [7].

Acoperișul bisericilor este realizat în general în patru sau două ape, cu pante repezi, dar nu prea înalte, care permite scurgerea rapidă a apei sau zăpezii, făcut din draniță adusă din Bucovina. De la începutul secolului nostru, la unele din ele peste draniță s-a pus învelitoare din tablă. La bisericile mai zvelte pentru a apăra zidurile de intemperii acoperișul este mai prelungit cazul bisericii din Orășeni-Schit comuna Cristești (1762) ori a fost realizat de jur împrejur o streașină tot din draniță situată la mijlocul înălțimii zidurilor, cum se întîlnește la bisericile de la Crișan, comuna Hilișeu și Vlădeni, comuna Mihăileni.

7 *Ibidem*, p. 240.

În interior lemnul este bine fasonat, bolțile la pronaos și chiar altar avînd în unele cazuri tavan din scînduri, iar la naos și alta întîlnim uneori bîrne frumos fasonate formînd un mănunchi de nervuri cum este cazul la biserica Zosin-Schit, comuna Bălușeni.

De remarcat faptul că la fel ca și în cazul construcțiilor laice și la cele cu destinație religioasă lipsa de matrial lemnos arătat a fost suplinită prin folosirea altor materiale existente, adică nuiele, lut și pămînt. Astfel, întîlnim în unele localități biserici realizate în tehnica de construcții cu furci și împletituri de nuiele, cum este cazul bisericuțelor de la Cristinești-cimitir, Viișoara Mică și altele.

În concluzie, arhitectura în lemn este mai puțin reprezentată în zona Botoșanilor față de alte părți ale țării, aceasta datorită în primul rînd lipsei materialului lemnos, a ponderii reduse ce o dețin pădurile. În construcțiile laice predomină cele realizate din bîrne și nuiele, neîntîlnindu-se practic construcții numai din lemn. În schimb întîlnim asemenea construcții realizate în totalitate din material lemno, la unele chiar și cuiele (ex. : Dobrinăuți-Hapăi comuna Vf. Cîmpului, „Vîrgolici"-Dorohoi. Orășeni-Schit com. Cristești, etc.) la cele cu caracter religios, respectiv biserici. Arhitectura lemnului se caracterizează de asemenea, prin construcții de dimensiuni nu prea mari, armonioase, cu o linie simplă, fără decorații speciale, existînd o strînsă legătură între realizările din arhitectura laică și cea religioasă.

Această arhitectură a lemnului se cere cu atît mai mult studiată și conservată cu cît în ultimele decenii se construiește aproape în exclusivitate din materiale de construcții noi, iar lemnul este tot mai rar și mai scump.

O CTITORIE LĂPUȘNEANĂ NECUNOSCUTĂ : SCHITUL UNSA

ION D. APOSTU

Pe coasta răsăriteană a masivului Dealul Mare, între actualele sate Boscoteni și Rădeni din comuna Frumușica, județul Botoșani, a existat cîteva sute de ani o modestă așezare care purta numele de schitul Unsa. Desființată după 1864, în urma reformelor structurale efectuate de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, a fost cu totul uitată. Actele sale răspîndite prin depozitele Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, a Arhivelor Statului din București și Iași, n-au fost cercetate de nimeni pînă acum, așa că în literatura de specialitate nu se găsește nimic despre ea [1].

Dezinteresul, justificat într-o oarecare măsură prin faptul că aici nu s-au desfășurat activități culturale deosebite și biserica de lemn, cu hramul Schimbarea la Față, nu a lăsat nici măcar prin tradiție că ar fi fost obiect de artă, a întîrziat totuși cunoașterea cu o clipă mai devreme că a fost ctitorită de mult hulitul tăietor de boieri, Alexandru Lăpușneanu.

Se pare că acestuia i-a plăcut să-și lege numele, mai mult decît înaintașilor săi, de lucruri mai simple și mai puțin costisitoare. Așa se face că pe lîngă mănăstirile de mari proporții ca Slatina, Bistrița și Pîngărați și adăugirilor și refacerilor de la Rădăuți, Sfîntul Dumitru din Suceava, Putna și Liov [2], cunoscute oamenilor de știință mai dedemult, s-au adăugat la activul său și altele mult mai modeste ca Mănăstirea de la Greci [3], schitul Zosin [4] și Mănăstirea de pe Vale de la Vînătorii Bistriței [5], identificate mai recent de regretatul cercetător Alexandru I. Gonța.

---

1 Cîteva informații se găsesc totuși în Iustin Gașpar, Schituri și biserici de lemn din raionul Hîrlău, Mitrop. Mold. și Suc., XXXIV, (1958), nr. 11-12, p. 915.

2 C. C. Giurescu — Dinu Giurescu, Istoria Rom., 2, Buc., 1976, p. 289.

3 Mănăstirea de la Greci din țarina Iașilor — o ctitorie dispărută de la Alexandru Lăpușneanu, Mitrop. Mold. și Suc., XXXV, (1959), nr. 1-2, p. 50-59.

4 Un așezămînt de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului înainte de ctitoria lui Nestor Ureche : Schitul lui osin, Mitrop. Mold. și Suc., XXXVIII, (1962), nr. 9-12, p. 694-712.

5 O nouă ctitorie necunoscută a lui Alexandru Lăpușneanu : Mănăstirea de peste vale de la Vînătorii Bistriței, Mitrop. Mold. și Suc., XLII, (1966), nr. 3-4, p. 178-191.

În rîndul acestora din urmă, ne înscriem şi noi cu schitul Unsa, care face obiectul comunicării de faţă.

Primele informaţii despre acest schit le extragem dintr-o carte domnească din 1719 (7227) aprilie 25, ieşită din cancelaria voievodului Mihail Racoviţă (1715—1726). Din această carte aflăm că a venit în faţa sa egumenul mănăstirii Slatina şi a cerut să-i întărească dreptul de stăpînire asupra schitului Unsa, căpătat ca metoh de la Alexandru Lăpuşneanu voievod (1552—1561); 1564—1568). Ca act însoţitor nu prezintă însă cartea acestuia, ci numai o întăritură de la Gheorghe Ştefan voievod (1653—1658) care afirmă că a văzut-o şi a întărit-o, cum face dealtfel şi Mihai Racoviţă acum [6].

Desigur cartea Lăpuşneanului s-a pierdut, datorită, cum spune foarte plastic un act pe care îl vom întîlni mereu pe parcurs, „întîmplărilor ce-au fost în pămîntul acesta" [7], cum se va pierde ulterior, ca şi multe altele, şi cea de la Gheorghe Ştefan, pentru că nu mai apare printre actele mănăstirii Slatina.

Lipsa lor, în special cea a lui Alexandru Lăpuşneanu, se simte puternic mai ales la stabilirea datei devenirii ca metoh şi eventual a construirii schitului Unsa. După opinia noastră, amîndouă datele, sînt în strînsă relaţie cu tîrnosirea mănăstirii Slatina, adică cu anul 1599. Pledează pentru aceasta şi mărturia semnată de mai mulţi boieri în 1755 (7263), care afirmă că schitul a fost dat mănăstirii Slatina cu 200 de ani în urmă [8], adică în 1555, ceea ce nu pare verosimil, ştiindu-se că mănăstirii i se pusese piatra de temelie în anul 1554 [9]. Faptul că amîndouă aşezămintele au primit acelaşi hram, Schimbarea la Faţă, ne face să credem că au apărut concomitent şi schitul a devenit chiar de la început metoh mănăstirii Slatina, cum de altfel şi afirmă întăritura din 1751 (7259) ianuarie 12 de la Constantin Mihail Cehan Racoviţă voievod (1749—1753; 1756—1757) [10].

Aproape cu aceleaşi cuvinte această întăritură, ca şi cea anterioară din 1740 (7248) mai 22 de la Grigorie Ghica voievod (1726—1733; 1735—1741) [11], repetînd aidoma pe cea a lui Mihail Racoviţă voievod, fac volnică mănăstirea Slatina, prin egumenul ei, să ia sama schitului Unsa de toate veşmintele, odoarele, cărţile, bucatele şi „dreasăle" şi să ţie călugării de aici sub ascultare.

Nici un cuvînt de moşii şi alte bunuri materiale care să aparţină schitului. Totuşi schitul Unsa a avut şi moşie. Altfel, chiar logic vorbind, nu-şi aveau rostul întăriturile voievodale de mai sus, ca şi cele care au urmat mai tîrziu (cea din 1765 iunie 13, de la Grigorie Alexandru Ghica [12], cea din 1787 iunie 20, de la Alexandru Ioan Ipsilanti [13]

6 Bib. Ac. R.S.R., 35/CLXXXVII. Anexa I.
7 Idem, 116/CLXXXVII. Anexa III.
8 Arh. St. Buc., M-rea Slatina, I/1. Anexa V.
9 C. C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 289.
10 Bib. Ac. R.S.R., 133/DCLXXVII. Anexa IV.
11 Idem, 36/CLXXXVII. Anexa II.
12 Idem, 38/CLXXXVII. Anexa VI.
13 Idem, 39/CLXXXVII. Anexa III.

și cea din 1803 mai 7 de la Alexandru Constantin Moruzi [14]) pe numai cîteva cărți (1 liturghier, o evanghelie, un apostol, 2 trioade, un minei, un molitvenic, un octoih, și o psaltire) și cîteva obiecte de gospodărie (o caldare, 2 topoare, o pereche fiare de plug, un ciocan de coasă și două poloboace), cum inventariază un document din 1779 [15]. Ea se numea Horgești, pe ea se ridicase schitul și îi fusese dată „tot de acel ctitor Alexandru vodă Lăpușneanu“ [16]. Numai că această moșie, datorită inexplicabilei tăceri asupra ei a primelor documente, era rîvnită de boierii din jur și a adus multe necazuri mănăstirii Slatina și a metohului ei. Un prim conflict l-au avut cu sulgerul Lupul Crupenschi și fratele său Pahomie Crupenschi, care profitînd de vremurile tulburi prin care trecea Moldova și de faptul că erau vecini cu schitul ajuns pustiu și dărăpănat, îl înoiesc și-l stăpînesc „cătăva vreme“ cum glăsuiește înțelegerea încheiată ulterior — 1742 (7250) ianuarie 17 — în fața mitropolitului Nichifor și a vel logofătului Sandul Sturza de cei doi și de mănăstirea Slatina [17]. Se vede treaba că înnoirile aduse schitului au fost destul de substanțiale, de vreme ce călugării au acceptat ca în schimbul a șase oca de ceară, să prelungească această „cătăva vremeé pînă la moartea lui Pahomie Crupenschi, întîmplată în 1765 [18].

Între timp însă apar stăpînii moșiilor Rădeni și Boscoteni, medelnicerul Vasile Balș, comisul Grigore Balș și postelnicul Neculai Aslan, care nu se mulțumesc numai cu ciuntirile făcute pînă acum moșiei schitului, ci vor s-o desființeze cu totul, spunînd că acesta n-are moșie și între Rădeni și Boscoteni n-au auzit să fi fost o moșie cu numele Horgești. Problema ar fi putut lua o întorsătură gravă dacă Pahomie Crupenschi ajutat de fratele său Lupul care devenise din 1746 proprietarul Feredienilor [19] și a actelor lui, nu scotea dintre ele o carte de judecată din 1705 (7213) iunie 25, deci cu 14 ani înaintea documentului de la Mihail Racoviță, de la proin mitropolitul Sucevei Sava, biv vel logofătul Ion Buhuș și biv vel postelnicul Panaite, care judecaseră un litigiu de cumpărătură a unei părți din satul Boscoteni, între proprietarul de atunci a moșiei Rădeni, jitnicerul Grigore Jora și comisul Gheorghiță, ginerele celebrului hatman Alexandru Buhuș și a soției sale Safta Ureche, nepoată de frate a cronicarului Grigore Ureche.

Judecata dăduse cîștig de cauză comisului Gheorghiță, pe motiv că între Boscoteni și Rădeni se interpune moșia Unsei, Gheorghiță avînd, prin moșia lui Feredieni, hotar comun cu Boscotenii, ceea ce pe atunci era un motiv de prioritate, cu toate că Grigore Jora era cumnat cu Ștefan Prăjescu vînzătorul și urmaș direct al fostului proprietar Constantin Jora armașul [20].

---

14 Idem, 83/CLXXXVII. Anexa IX.
15 Idem, 122/CLXXXVII.
16 Vezi nota 8.
17 Bib. Ac. R.S.R., 116/CLXXXVII.
18 Idem, nota 12.
19 Arh. St. Buc., M-rea Neamțului, XLIX/9.
20 Idem, XLIX/3.

După această carte își formează convingerea boierul trimis de Matei Ghica voievod (1753—1756) ca hotarnic, că în pofida celor susținute de boierii Bălșești, schitul a avut moșie între Boscoteni și Rădeni, stabilindu-i cu ajutorul martorilor și hotarele pe care le consemnează în mărturia din 1755, utilizată des de noi în rîndurile de față.

Interesant este că motivele invocate de boierii Bălșești în acest an, au fost preluate și de doctorul Iosif Viola, care ajuns proprietar la Rădeni, prin cumpărare la mezat, obține pe baza lor în 1843 de la completul de judecată format din D. Ralet și C. Florescu de la Judecătoria ținutului Botoșani, cîștig de cauză împotriva mănăstirii Slatina [21].

Desigur, pricina, ajunsă la Divanul Apelativ al Țării de Sus, este reluată și printr-un model de analiză și interpretare a documentelor, consemnat în Jurnalul încheiat și iscălit de I. Beldiman, Răducanu Prăjescu și M. Manu în 7 octombrie 1844, flagranta nedreptate este anulată.

Domnitorul Mihail Sturza, ratifică în 1845 și problema este astfel lichidată [22].

Revenind acum la obiectu strict al subiectului nostru, observăm că nici una dintre cărțile domnești nu menționează în mod explicit pe Alexandru Lăpușneanu drept ctitor al schitului Unsa. Știind însă că nimeni, fie el chiar și domnițor, nu putea închina nimic din ceea ce nu-i aparținea de fapt, precizarea ar fi fost de prisos. O face însă fără să se sfiască vel postelnicul Lupul Crupenschi într-o scrisoare fără dată certă către domnitor [23] și-i cuprinsă și în cîteva acte oficiale, date de noi în Anexe. Va reveni mai tîrziu ca un leit-motiv în scrisorile caminarului Neculai Istrati, vechilul din 1845 al mănăstirii Slatina în amintitul proces cu doctorul Iosif Viola, către domnitor [24] și marele logofăt [25] și chiar în cea a proin mitropolitului Veniamin către Divanul Domnesc după terminarea procesului [26].

De fapt, acum nu mai putea fi vorba de ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, ci numai de moșie. Biserica, care nu se știe măcar cum arăta, nu mai exista. Durată din lemn, supusă intemperiilor vremii, cariilor și neglijenței oamenilor [27], la care putem adăuga și prădăciunile turcești și tătărești, dintre care noi vom aminti numai două. Cea din iunie 1788, relatată de o inscripție de pe un penticostar de la biserica din Feredeni, cînd tătarii „au prădat din pargine(a) de la Storești și pînă la Hîrlău" și cea din acelaș an, cînd un podghiaz de turci și de tătari (dacă nu cumva va fi fost aceeași acțiune), au dat un atac la curtea stolnicului Iordachi Crupenschi, au ucis și au luat robi din satele dinjur, comunicată meteoricului domn Emanoil Roset (1788—1789) de fugarul, se pare, pe

21 Bib. Ac. R.S.R., 165/DCLXXVII.
22 Arh. St. Iași, Div. Dom., Tr. 1137, Op. 1290/127, p. 283-285.
23 Arh. St. Buc., A. N., CXXXVII/8.
24 Bic. Ac. R.S.R., 168/DCLXXVII și 172/DCLXXVII.
25 Idem, 170/DCLXXVII.
26 Arh. St. Iași, Div. Dom., Tr. 1137, Op. 1290/127, p. 381.
27 Purtătorii de grijă erau aproape analfabeti.

aceste meleaguri, mitropolitul Leon Gheucă [28]. Schitul Unsa, din imediata apropiere, nu putea scăpa în nici un caz neatins.

Dealtfel va fi fost ultima picătură într-un vas prea plin. Oricît de substanțiale vor fi fost înnoirile făcute schitului de Lupul și Pahomie Crupenschi pînă în 1742, nu puteau să dureze prea multă vreme. În 1778, ce va mai fi rămas din ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, era într-o stare dezastruoasă. Cei cîțiva călugări de aici, pentru a putea asculta slujbele religioase, dumineca și sărbătorile, se împrăștiau pe la bisericile sătești [29]. Sîrbul Teodosie, nacialnicul schitului, care își luase angajamentul că va reface biserica, nu numai că nu-și dădea nici un interes, dar și bruma de avere ce o mai avea, o risipea în interese personale [30].

Se pare totuși că mai rămăsese ceva pe lîngă schit, de vreme ce Dionisie, nacialnicul schitului Zbereni, intervine pe lîngă egumenul mănăstirei Slatina ca să dea în seama lui schitul Unsa, făgăduind și el cele șase ocă de ceară „cum este obiceiul" și obligîndu-se să facă și biserica. Din scrisoarea lui, datată 14 iulie probabil 1778, reiese că are intenția să așeze acolo călugărițe, printre care și două din surorile sale. Înștiințează că le-a trimis la Iași, pentru a obține și aprobarea mitropolitului [31].

Situația de la Unsa fiindu-i cunoscută [32] și cererea călugărițelor care nu mai puteau sta la Todirești din cauza turcilor socotind-o îndreptățită, îl fac pe mitropolitul Gavriil Callimachi ca prin scrisoarea din 12 martie 1779, către egumenul Slatinei, Ghenadie, să transforme schitul Unsa în schit de călugărițe [33].

Ce fel de viață monahală s-o fi dus, pînă la această dată în așezarea de sub Tîncușa, este greu de spus. Numai cîteva nume de viețuitori au ajuns pînă la noi. Cel mai vechi este Serafim Unsa, probabil nacialnic aici, care și-a lăsat numele pe o Evanghelie tipărită în 1750 (7258) la București și dăruită mănăstirii Slatina de Matei Ghica voievod în 1754 (7262), de unde a fost adusă la biserica nou zidită a comisului Iordachi Crupenschi din Feredieni, printr-un schimb [34]. Urmează apoi Pahomie Crupenschi monah ot Unsa și uzufructuar al moșiei Horgești, Damian, Dositei și Ioanichie Balan [35]. În 1765 aprilie 17, este numit purtător de grijă ieromonahul Vartolomeu, care va fi înlocuit de ierodiaconul Ghedeon în 1767 [36]. Ultimul este sîrbul Teodosie cel împodobit cu multe defecte de ieromonahul Sava, trimis pe 10 iunie 1778 de mănăstirea să facă cercetări la fața locului [37].

Cu acesta se încheie primul capitol din istoria acestui schit.

---

28 Arh. St. Buc., A. N., CXXXIV/2.
29 Bib. Ac. R.S.R., 127/CLXXXVII.
30 Idem, 126/CLXXXVII.
31 Idem, 128/CLXXXVII.
32 Trimisese doar în 1778 septembrie 3, pe protopopul de Botoșani să facă cercetări la Unsa. Vezi 119 și 120/CLXXXVII.
33 Idem, 123/CLXXXVI.
34 Nr. de inventar a bibliotecii, 21.
35 Vezi Anexa V.
36 Bib. Ac. R.S.R., 118/CLXXXVII.
37 Idem, 125/CLXXXVII.

Transformarea lui din schit de călugări în schit de călugărițe, a însemnat pentru el un reviriment. Harnicele măicuțe, prin firea lucrurilor mai calculate și mai gospodine, au pornit hotărîte să-și respecte angajamentele luate față de mănăstirea Slatina, căreia îi rămăseseră în continuare subordonate juridic. Promiseseră prin mitropolitul Gavriil Callimachi să dea și ele venitul ce-l avusese mănăstirea de la schitul Unsa și mai ales „Să facă acolo și biserică, cea veche fiind cu totul stricată"[38] și s-au ținut de cuvînt. Cantitatea de ceară pentru moșia schitului a fost ridicată de la șase ocă, la cincisprezece ocă, așa cum plătea Iordachi Crupenschi în 1780 [39] și în cele din urmă au ridicat și biserică. Cînd s-a ridicat această biserică, ca și la cea a lui Alexandru Lăpușneanu, nu deținem date sigure. Fapt este că măicuțele au demolat întreaga ctitorie a voievodului și au mutat-o ceva mai la vale. Au făcut-o tot din lemn și probabil nu i-au pus nici o pisanie. După dimensiuni, era tot atît de modestă ca și cea dinaintea ei. Cheltuielile, dat fiind că lemnul, materialul principal, se găsea la cîțiva pași de vechiul schit, fără îndoială destul de reduse, ne fac să credem că darea ei în folosință nu a întîrziat mult după anul 1779.

În orice caz, în 1787 iunie 20, în urma jalobei egumenului Macarie și a soborului mănăstirii Slatina, Alexandru Ioan Ipsilant voievod (1786—1788), după ce enumeră toate documentele înaintașilor în domnie, cercetate de vel logofătul Nicolae Roset, întărește, după cum am amintit ceva mai sus, și el mănăstirii Slatina, schitul Unsa cu șia lui Horgești [40]. O nouă întărîtură, cerută de astă dată de însă-și călugărițele de aici, cu unele îmbunătățiri materiale pentru ele. va da Constantin Moruzi voievod (1802—1806) în 1803 mai 7 [41], dar cu aceasta am ieșit din subiectul propus.

O întrebare totuși se impune. Ce a determinat pe Alexandru Lăpușneanu să aleagă tocmai acest loc pentru ctitoria sa ?.

O ipoteză ademănătoare ne prezintă C. Cojocaru în articolul său „Mitropolitul Grigore Roșca". Acesta presupune că înaltul prelat, văr primar prin mamă cu Petru Rareș și prin acesta și cu Alexandru Lăpușneanu, spunem noi, pentru că luase în căsătorie pe Ruxanda, fiica lui Rareș, ș,-ar fi putut avea locul de naștere în dispărutul sat Roșca, de la care și-ar fi luat și numele, identificat în unele lucrări de prestigiu, cu actualul sat Unsa [43]. Ar fi o explicație cum nu se poate mai plauzibilă a existenței ctitoriei lui Lăpușneanu pe aceste meleaguri. Din păcate identificarea este prea fragilă. Se opun considerente geografice și istorice. aMi întîi, documentul din 1437 (6945) octombrie 5 [44], prin care

38 Idem, 123/CLXXXVII.
39 Idem, 124/CLXXXVII.
40 Anexa VIII.
41 Anexa IX.
42 C. Cojocaru, Mitropolitul Grigore Roșca, Mitrop. Mold. și Suc., LIV, (1978), nr. 1-2, p. 61-70.
43 Doc. Hist Rom., A, Mold., I, 1975, p. 506, indice ; Ist. Rom., II, 1962, p. 313, tot indice.
44 Doc. Hist. Rom., A, Mold., I, 1975, p. 244-245.

voievozii Iliaș și Ștefan dăruiesc mănăstirii Pobrata cele cîteva sate, printre care și satul unde a fost Mihăilă Roșca, cu toate identificările făcute în 1767 iunie 7 de Procopie dascăl, este foarte confuz. După el Răpcinții din document devin Ripicenii și Muntele cel Înalt se transformă în Dealul cel mare. Ori un hotar comun între Ripiceni și Unsa, nici nu poate fi luat în considerație. Cît despre Muntele cel Înalt, identificat Dealul Mare, se întinde, după V. C. Tufescu care îl studiază [45], de la șeaua Bucecei, pînă în șeaua Ruginoasei. eD la linia de sate Cristești, Copălău, Flămînzi, Deleni, Hîrlău, Cotnari și Băiceni, pînă-n rîul Siret. În această situație orice localizare devine imposibilă.

Al doilea document, cel din 1438 (6946) august 18, de la aceiași voievozi, dă toponime ca „Valea Mare", „Crucea de Piatră", „Stîlpul lui Piscan", care nu se potrivesc deloc cu împrejurimile satului Unsa [46].

Mai explicit mi se pare documentul din 1443 (6951) noiembrie 29, de la Ștefan voievod, care după ce enumeră satele dăruite mănăstirii din Poiana pe Pobrata, Prut și Botne, adaugă *„pe Bahlui, sub Hîrlău", unde este Mihailo și cu moară"* [47] (s. n.).

Deci, cum nu se poate mai clar. Satul Roșca se găsea pe Bahlui, avea moară în el și, urmînd cursul Bahluiului, era în jos de Hîrlău, adică între Iași și Hîrlău. Schitul Unsa, era în sus de Hîrlău, așa cum apar și Delenii într-un document din 1430 (6938) iulie 7 [48], înconjurat de renumitul codru al Hîrlăului și despărțit de Bahlui prin platforma Holm cu cei 540 metri altitudine [49].

Un ajutor în această privință ni-l oferă și ultimul document în care se mai vorbește despre satul Roșca. Cel din 1448 (6956) aprilie 5, de la Petru voievod, în care se precizează că acesta „este lîngă Hîrlău" [50]. Ori schitul Unsa, căci sat Unsa n-a existat aici pînă în a doua jumătate a secolului trecut, a avut între el și Hîrlău, distanța de 16 kilometri, acoperită de foste seliști domnești atîrnătoare de ocolul tîrgului Hîrlău, satele cu vechime istorică : Delenii (1430), Feredenii (1590) și Boscotenii (1612). Cît despre cojocarii și ceilalți meșteri din acel sat, scutiți de podvoadă, iliș și celelalte angarale, numai prin faptul că au existat, arată un standard de viață evoluat, ceea ce nu credem să fi fost în plin codru.

De altfel nici un document din cele întîlnite de noi pînă acum, nu amintesc de vreo seliște sau sat care s-ar fi aflat pe locul unde și-a dus existența schitul Unsa, așa că și întrebarea de la începutul acestui paragraf rămîne fără răspuns, pînă cînd nu va ieși la lumină un document care să aducă și rezolvarea ei.

Pînă atunci să ne mulțumească faptul că din multele necunoscute care grevează viața și activitatea voievodului Alexandru Lăpușneanu și nu mai puțin și a altora, a mai apărut o frîntură și aceasta nu-i Chiar așa puțin.

45 Victor C. Tufescu, Dealul Mare Hîrlău, Bulet. Soc. de Geog., tom. LVI, (1937), p. 55.
46 Doc. Hist. Rom., *op. cit.*, p. 264-266.
47 *Ibidem*, p. 345-347.
48 *Ibidem*, p. 146-147.
49 Victor C. Tufescu, *op. cit.*, p. 119.
50 Doc. Hist. Rom., *op. cit.*, p. 392-393.

ANEXE

I

7227 (1719) aprilie 25. Io Mihail Racoviță(ă) voevoda b(o)j(iiu) mil(o)st(iiu) g(o)sp(o)d(a)ră zemli Moldavscoi.

Facem știre cu această carte a domnii meale, p(r)ecum au vinit înaintea domnii meale rugătoriul nostru egumenul de la sfînta mănăstire Slatina și ni-au arătat o carte de la răposatul domnu Ghiorghi Ștefan vod(ă) în care scrie p(r)ecum au văzut cartea lui Alecsandru vod(ă) scriind pentru mănăstirea Unsa, p(r)ecum au datu să hie mitoh svintei mănăstiri Slatinei, să aibă călugării de la mănăstirii de la Unsa a-ș(i) da sama la egumenul de Slatina de toate veșmintile și odoarăli și cărții și dreasăli mănăstirii Unsăi.

Pentru că văzind domnia mea cartea lui Ștefan vod(ă) ci ari, ci și domnia mea am întărit svintei mănăstiri Slatina să fie volnic egumănul să ia sama călugărilor de la Unsa de toate a măn(ă)stirii bucate, odoar(e), veșminte, cât și driasă și s(ă) asculte de egumănul de Slatina, p(r)ecum scrie și carte(a) lui Ghiorghie Ștefan vod(ă).

7227 apr(ilie) 25.

Bic. Ac. R.S.R., 35/CLXXXVII. Original, semnătura voievodului, pecete mică; o copie la 131/DCLXXVII.

II

7248 (1740) mai 22. Io Grigorie Ghica voevoda bojiiu milostiiu g(os)podară zemli Moldavscoi.

Facem știre cu această carte a domnii mele, precum au venit înainte(a) domnii mele rugătorriul nostru egumenul de la m(ă)n(ă)stire(a) Slatinii și ni-au arătat cărți de la răposații domni ce-au fostu mai (î)nainte de noi, scriindu pentru m(ă)n(ă)st(i)re(a) Unsa precum au fostu dată încă de răposatul Alexandru vod(ă) ca să fie metoh m(ă)n(ă)stirii Slatinii.

Pentru aceasta dară văzindu domnie(a) me(a) cărțile altor fericiți domni, am dat și de la domnie(a) me(a) și am întărit sfintii m(ă)n(ă)stirii Slatinii ca să aibă acel metoh, pre m(ă)n(ă)stirea Unsa, suptu ascultare(a) lor și să fie volnic egumenul de Slatină a lua samă de toate bucatele și veșmintele și odoarăle și cărțile și dreasăle m(ă)n(ă)stirii Unsă și să-ș(i) dea sama la egumenul de Slatină și să asculte de dănsul după cum le scriu cărțile și de la alți domni.

Aceasta scriem.

vlt 7248 mai 22.

Bibl. Ac. R.S.R., 36/CLXXXVII. Original, semnătura voievodului, pecete cu tuș roșu; o copie la 132/DCLXXVII.

III

7250 (1742) ianuarie 1. Nichifor Mitropolit.

Lupul Krupenschii sulgierea, împreună cu fratele mieu Pahomie monah, dat-am adevărată scrisoarea noastră la măna egumenului și a tot soborul de la sfinta m(ă)n(ă)stirea Slatinea, precum să să știe că având m(ă)n(ă)stirea Slatina un metoh, anumea Unsa, care s-au aflat TOT DE UN CTITOR FĂCUTE AMÂNDOAO (s. n.)

și din (în)tămplările vremilor ce-au fost în pămăntul acesta, rămăind Unsa pustie mulți ani, neputând călugării s-o cerce și fiind aproape de casele noastre, ne-am apucat di-am înoit-o și am grijit-o cu ceale ce trebuesc și am stăpănit-o noi cătiva vreme.

Iar acmu (i)ești călugării de la Slatina cu hrisoave gpd și cerșând-o la stăpănirea lor și dovedind-o că-i drept metoh Slatinii și având multă pricină între noi, pe urmă am stătut la socoteală și la învoială înaintea sfinții sale părintelui chir Nichifor mitropolitul și a dum(isale) Sandul Sturzea vel log(o)f(ă)t și ne-am așăzat ca să fiea acest metoh Unsa tot la sama noastră în viața frăține-mieu lui Pahomie, iar noi să aveam a da pe an la măn(ă)stirea Slatina către 6 ocă de ceară, iar după moartea lui Pahomie să aibă călugării de Slatină a lua și a-și stăpăni metohul Unsa cu tot venitul ei.

Și așea învoindu-ni și tocmindu-ni, ni-am dat și scrisori unul la măna altuia și pentru mai bună credință am iscălit.

În Iaș(i) vlt 7250 ian. 1.

Bib. Ac. R.S.R., 116/CLXXXVII. Original. Semnături: deasupra, Nichifor mitropolit, dedesupt Sturza vel log(o)f(ă)t, Lupul Krupenschi, monah Pahomie.

IV

7259 (1751) ianuarie 12. Noi Costandin Mihail Cehan Racoviț(ă) v(oe)v(o) bojiiu mil(o)st(iiu) gospodar zemli Moldavscoi.

De vremi ce rugătorii noștrii, ieromonahul Ghedeoan egumănu și cu alți părinți călugări de la s(fînta) monastire Slatina, unde iaste hramu(l) Preobajeniea Domnului nostru I(i)s(us) Hristos, ne-au arătat cărți gospod(ărești) de la preaînălțat părintele nostru, mărie sa Mihaiu vodă și de la domniia sa Grigorie Ghica vodă și de la alți domni mai vechi, pentru schitul Unsa ți(u)t(ul) Hîrlăului, că dintr-un început iaste metoh monastirii Slatinii, iată dară și domniea me(a), urmînd aceloraș(i) luminați domni, întărim cu cartea aceasta monastirii Slatinii, că precum pără amu, asămine(a) și de amu înainte schitul Unsa să fie nestrămutat de supt ascultarea Slatinii și călugării ce vor fi purtători de grijă la Unsa, să-ș(i) de(a) sama la egumenu(l) de Slatina, după rănduiala vechi, de veșminte, de cărțile bisăricii, do odoară și de alte de toate și întru toate și întru toate să fie supuși numitului egumen, precum le scriu și cărțile luminaților domni vechi.

Întru alt chip să nu fie.

vleto 7259 ghenar 12.

Bib. Ac. R.S.R., 133/DCLXXVII. Copie din 1841, iunie 29, întărită de Teodorit arhimnadrit și Canta vel logofăt, ca fiind „întocmai cu originalul".

V

1755 (7263). Facem știre cu această mărturie, că fiind orănduit de mărie sa prea înălțat d(o)mnul nostru Io Matei Ghica v(oie)v(od) ca să hotărăm moșiile dumilor sali Lupul Crupenschi biv stol(nic) și a lui Vasăli Balșe med(elnicer) și a fratelui său Grigorii Balșu pit(ar) și a lui Neculai Aslan post(elnic) și a măn(ă)stirii Unsăi, care este mitoh la m(ă)n(ă)stirea Slatina, care-i zidită de răposatul Alecsandru vod(ă))Lăpușneanul, adecă proin egumăn de Slatina și Pahomie Crupenschi monah ot Unsa și Dămian monah și Dositei monah tot de la măn(ă)stire(a)

Unsa, și Atănasăi egumen de la măn(ă)stire(a) Dragomirna și cu tot soborul de acolo, având pricini între dânșii ; jeluit-au întâi călugării de la mănăstire(a) Unsăi, de mai sus numiți, pe dum(nealor) Bălșeștii, iar de mai sus numiți, cum că au o mănăstioară ce să cheamă Unsa, CAREA ESTI FĂCUTĂ IARĂȘI DE ACEL CTITOR ALEXANDRU VOD(Ă) LĂPUȘNEANU (s. n.) și au dat-o metoh sfintei m(ă)n(ă)stiri Slatina de 200 de ani ; și i-ar fi dat acestii m(ă)n(ă)stioare acel ctitor și moșie(a) ce-i zici Horjești și au stăpânit-o până la o vreami și în lat și în lungu, asemeni cu moșiile acestor de mai sus numiți boiari, Rădenii și Buscătenii, fiind în mijlocul acestor 2 moșii m(ă)n(ă)stirea'; iar, de la o vreamii, au scurtat-o niamul acestor boiar(i) în lungu, și ei, așea scurtată, tot și-au stăpânit moșie(a) pără într-acest an ; iar, într-acest an, au luat-o cu totul Bălșeștii ziccând că Unsa, m(ă)n(ă)stirea, n-are moșii, nici Horjeștii n-au auzit să fie între Buscăteni și între Rădeni, dar, pe aceste zise a lor, n-au arătat nici o scrisoare, zicând călugării că toate scrisorile m(ă)n(ă)stirii Slatinii li-au luat leșii la vreame(a) răscoalelor.

Deci, fiind de față(ă) și dum(nealui) Vasăli Balșu med(elnicer) și dum(nealui) Gligorie Balșu comisul, au răspunsu că m(ă)n(ă)stirea Unsa, sau Slatina, moșie între Buscăten(i) și între Răden(i) n-au, arătând și multe zapisă și urice domnești pe Răden(i) și Buscăten(i) în care scrisori, nice într-una nu arată să fiea hotar deosăbit să despartă Buscătenii de Rădeni. Dar Pahomie Crupenschi au scos o carti de giudecată din vălet 7213 (1705) de la răposatul Sava mitropolitul și de la Ioan Buhuș biv vel log(o)f(ă)t și Panaite biv vel post(elnic), orânduiți din poronca gpd. de au giudecat pe Grigori Jora jit(nicer), ficiorul lui Costandin jora armaș și cu Gheorghiță(ă) comisul, ginerile lui Alexandru Buhuș hat(man) și a Saftii Urechioai, pentru satul Buscăteni, scoțîndu-l la vânzare Ștefan Prăjescul, ginerile lui Costandin Jora armaș, vrând Gheorghiță(ă) comisul să-l cumperea, iar Grigorii Jora jic(nicer) n-au vrut să-l lase să cumperea, zicând că mai volnic esti el să cumperea, că esti moșie(a) părinților lui, di pe Costandin Jora armaș. Dar, Ghiorghi comisul, așe deade samă, cum (că) acel sat Buscătenii esti alăturea cu hotarul lui, a Feredienilor, iar Grigorii Jora jit(nicerul) esti pisti al treile(a) hotar, adecă desparte între Feredieni și Buscăteni, moșie(a) m(ă)n(ă)stirii Unsăi ; iar Jora jit(nicerul) au dat iarăși samă că, de la un loc, să impreună iarăș(i) Buscătenii cu Rădenii, precum pre largu arată acea mărturie(a) acelor boeri.

Și, văzind eu această carte, carea de atuncea sânt 50 de ani, și alt(ă) gălceavă n-au mai născut nice de o parte, am socotit că m(ă)n(ă)stirea Unsa are moșie între Buscăteni și între Rădeni, însă nu lungă precum mărgu cele 2 hotară, ci mai scurtă.

Deci, fiind și acești călugăr(i) bătrîn(i) de la Unsa, anumi Dămian monah și Ionichie Bălan și Dosoftei monah și fiind și un Dumitrașcu Muntianul, slug(ă) veche a Jorăi vist(iernicul), om ca de 60 an(i) și, neștiind nime(ni) hotarul acestii moșii a m(ă)n(ă)stirii, s-au cetit carte de blăstăm și am pus brazda în capul lui Dumitrașcul Muntianul și a călugărilor și pe unde au arătat ei că au apucat ei din om în om că au stăpânit m(ă)n(ă)stirea și Jora vist(iernicul), s-au priimit și (de) egumenul cu toți călugării și (de) boerii Bălșești și li-am dat și eu să-ș(i) stăpânească călugării de Unsa moșie(a) cu pace, puindu și pietri hotară den giur împregiurè începînd întâi de supt pădurea despre apus, s-au pus o piatră în poiana Unsăi, supt pădurea, în costișe, din gios de drum, în dreptul unui fag mare ce

esti din gios de drum ; și de acolea, spre răsărit, în muche(a) dialului, aproape de unde să sfărșăști pădurea Flocoasa, lăngă drumul ce mergi la cămpu, din sus de drum ; și, de acolea, tot spre răsărit, la cămpu, s-au pus altă piatră, din dial de o curmătură, în care curmătură sînt și izvoară ; și, de acolea, tot spre răsărit și la cămpu, piste părăul Rădenilor, în muche(a) dialului ce să cheamă Halmul, deasupra unui lut galbăn ce este supt muche(a) dialului, în costișea, s-au pus piatră din sus de o moviliț(ă) ; și de acole, tot spre răsărit, piste podiș, pără în muche(a) hărtopului Zavului, iar s-au pus piatră ; și de acole, peste vale(a) Zavului, în piscu, aproape de o curmătură de dial, s-au găsit piatra veche fund ; și de la această piatră vechi ce s-au găsit fund, s-au pus și altă piatră, mai sus de ace(a) ce s-au găsit, tot pe piscul acestui dial ce s-au găsit piatra ce(a) vechi, iar fund ; și de acole, iar ni-am întors spre apus, printre Răden și printre moșie(a) mănăstirii, piste vale(a) Zavului, pe din sus de o curmătură și piste un hărtop, s-au pus alt(ă) piatră în dial, în gios de o moviliț(ă) ; și de acole, piste drumul ce vine de la Hărlău și mergi la Botoșen(i) și piste părăul ce vine de la Răden(i) spre apus, din dial de drumul ce vine de la Răden(i) și mergi la Feredien(i), supt pădurea Flocoașăi, s-au piatră ; și de acole, piste pădurea, spre apus și piste părăul ce vine de la iazul măn(ă)stirii Unsăi, piste o băhnicioară, s-au pus piatră, cam într-o costișe din sus de m(ă)n(ă)stire ; și de acole, piste pădurea, pă(n unde mărgu și alte moșii.

Și după alegirea și hotărărea ce am făcut, am dat și de la mine această mărturie hotarnică, iscălită și de toți căți s-au întămplat.

Aceasta înștiințăm.

let 7263

Arh. St. Buc., M-rea Slatina, I/1. Original. Semnături două indescifrabile, Lupul Crupenschi stolnic, Isaia dichiul Dragomirnii, Vasile Balș medelnicer și Grigori Balș comis.

VI

1765 iunie 13. Noi Grigorie Alexandru Ghica v(oie)vod bojiiu milostiiu gospodar zemli Moldavscoi.

Dat-am carte(a) domnii melea cuvios rugătoriu(lui) nostru Ghenadie igum(en) și a tot soborul de la sf(i)nta mănestire Slatina, ca să fie volnici cu cartea domnii melea a-ș(i) stăpăni a lor dreaptă moșie anume Horgeștii în ținutul Hîrlăului, pe care moșie iaste schitul ce se numește Unsa, după scrisori ce au.

Cari schit Unsa și moșiea Horgeștii, de la o vreme și pănă acmu, au fost supt stăpănire(a) lui Pahomie Crupenschi luată cu tocmală de la monastire, ca în vieața lui să nu-l strămute nimeni de la acest schit, numai el să aibă a da la mănăstire(a) Slatinii căte șasă oc(ă) ceară, iar după moarte(a) lui Pahomie să rămîie schit(ul) Unsa cu moșie, iarăși în stăpănirea măn(ă)stirii, după cul le scriu scrisorile luminaților domni, dănd Lupul Crupenschii stol(nic) și cu frati-său Pahomie și scrisori la monastire pe acea așezari, iscălită de răposatul Nechifor mitropolitul țării i de dum(nealui) Sandul Sturza vel log(o)f(ă), cari scrisoare s-au văzut.

Acum murind Pahomie Crupenschi, au rămas schitul Unsa și cu moșiea Horgeștii iarăși în stăpânire(a) măn(ă)stirii Slatinii.

Drept aceia să fie volnici părinții călugări de la măn(ă)stire(a) Slatina de a lua de a zăce(a) din cele ce vor fi numita moșie, adec(ă) din țarini cu pîine i din fînațe, din livezi cu pomi, din prisăci cu stupi, însă din 10 stupi unul, îar fiindu mai mulți, ori moi puțini, să ia căte o para de stup, cum și oamenii ce vor fi șăzători cu casă, să aibă a lucra bo(i)erescul la măn(ă)stire, veri să deii bani după obiceiu și după hotărărea testamentului.

Pentru aceia poroncim domnie me(a) dum(neavoastră) ispravnici de ținut, de s-ar arăta vre unii împotrivitori a nu da vinitul moșiei, pe unii ca ace(e)a să-i supui, împlinind de la dănșii, iară având cineva a răspunde, să-ș(i) ia scrisorí(le) ce ar ave(a) și să vie să stea de față la divan.

Aceasta poroncim.

Bib. Ac. R.S.R., 38/CLXXXVII. Original, cu pecete. O copie din 1841, iunie 29, la 134/DCLXXVII.

VII

1779 martie 12. Cuvioasă egumene a svintei mănăstiri Slatina, chir Ghenadii, să fii sănătos și blagoslovit.

Fiindcă schitul Unsa a rămas pustiu, lipsind de acolo călugărul ce au fost orănduit și niște călugărițe rușce de la schitul Todorești neputînd să mai trăiască acolo pentru treacerea în sus și în gios a turcilor, fiind aproape de drumul și cerând ca să meragă să să așeze acolo la Unsa unde este loc mai în lături, am socotit și noi decăt să șază schitul acela pustiu și le-am dat vo(i)e ca să margă să să așeze acolo, vrând ele să facă acolo și bisearică, fiind cea veache cu totul stricată ; și osăbit că venitul ce-au avut mai înainte mănăstirea de la schit(ul) acela, poate să-l aibă și de la dănsăle.

Deci îți scriem ca să fie și cu știrea cuvioșii tale. Aceasta.

1779 mart(ie) 12.

Bib. Ac. R.S.R., 123/CLXXXVII. Original. Adresa : Cuvioșiei sale egumenului chir Ghenadii de la svănta măn(ă)stire Slatina cu blagoslovenie să s(e) dea.

VIII

1787 iunie 20. Noi Alexandru Ioan Ipsilanti v(oe)voda bojiu mil(o)st(iiu) z(emli) Moldavscoi.

Se faci știre cu această carte adom niei mele, că prin jaloba ce ne-au dat Macarie egumenul și cu tot săborul de la mănăstire(a) Slatina ce esti la ținutul Sucevii, au arătat precum schitul Unsa și cu moșie(a) Horgeștii ci esti la țănutu(l) Hărlăului, iaste metoh mănăstirii Slatinii, asupra cărue schit și moșie are mănăstirea Slatina și cărți gpod. de întăritură și cerșind ca după acele(a)ș(i) cărți gpod. ce are mănăstirea să i să facă întăritură și prin domniasca noastră carte, domnie(a) mea i-am rănduit la al nostru cinstit și credincios bo(i)er dum(nealui) Necolae Ros(e)t vel log(o)f(ă)t unde au scos egum(enul) de au arătat aceste scrisori : întăi o carte de la Mihai Racoviță v(oe)voda din le(a)t 7227 (1719) apr(ilie) 25, prin care scrie că egum(enul) de la mănăstirea Slatina au arătat o carte de la domnul

Gheorghie Ștefan vodă scriind precum au văzut carte(a) domnului Alexandru v(oe)voda pentru mănăstirea Unsa, că au dat-o să fie metoh mănăstirii Slatinii și să aibă călugării de la m(ă)n(ă)stirea Unsa a-ș(i) da sama la egum(enul) de Slatina de toate veșmintele, odoarăle și cărțile i dresele, după care și domnie sa Mihai vodă Racoviță întărește să să urmeze și să fie călugării de la monăstire(a) Unsa supt ascultare(a) egum(enului) de măn(ă)stirea Slatina, cum arată carte(a); al doile(a) o carte de la domnul Grigorie Ghica v(oe)voda din l(ea)t 7248 (1740) mai 22, asemene(a) întărind măn(ă)stirii Slatinii pentru măn(ă)stirea Unsa ca să fie călugării de acolo supt ascultare(a) egum(enului) de Slatină, după cărțile ce s-au văzut de la alți domni de mai înainte; al treile(a), o carte de la domnul Costandin Mihai Cehan Racoviță v(oe)voda, iarăși întăritură măn(a)stirii Slatinii pe măn(ă)stirea Unsa ce esti în ț̆ăn(u)t(ul) Hărlăului, care esti metoh măn(ă)stirii Slatinii, după carte(a) părintelui domnii sale Mihai vodă și după carte(a) domnului Grigorie Ghica v(oe)voda, cum și după alte cărți a altor domni de mai înainte, cum arată cartea ce esti din 7259 (1751) ghen(ar) 12; apoi au mai arătat egum(enul) și altă carte din l(ea)t 1765 iun(ie) 13, prin care scrie că schitul Unsa și cu moșie(a) Horgeștii l-au fost luat în stăpânire Pahomie Crupenschi de la m(ă)năstirea Slatina, cu tocmală în scris, ca în viața lui să nu-l strămute nime(ni) de la acest schit și să de(a) pe an căte șasă ocă de ciară la măn(ă)stirea Slatinii, precum s-au văzut atunci și scrisoare(a) de tocmală a lui Pahomie Crupenschi încredințată de răposații Nichifor mitropolitul i Sandul Sturze log(o)f(ă)t, apoi că murind Pahomie Crupenschi și rămăind schitul și moșie(a) în stăpânire(a) măn(ă)stirii Slatinii, să dă volnicie egum(enului) și călugărilor de la măn(ă)stire(a) Slatina ca să aibă a lua de a zecea parte din cele ce vor fi pe moșie(a) Horgești, cum arată carte(a).

Drept aceea, după încredințate scrisori ce au arătat acum egum(enul) de la măn(ă)stire(a) Slatina înainte(a) dumisale vel log(o)f(ă)t, din care s-au dovedit că schitul Unsa și cu moșie(a) Horgeștii ot Hărlău iaste metoh măn(ă)stirii Slatinei, am crezut și iată că prin carte(a) aceasta a domniei mele, întărim măn(ă)stirii Slatinei, ca să aibă în stăpînire și în purtare de grijă schitul Unsa și cu moșie(a) Horgeștii și călugării de acolo să fie supt povățuire(a) și ascultare(a) egum(enului) de la măn(ă)stire(a) Slatina, cum și moșie(a) Horgeștii a schitului, să să stăpâniască în toate semnile și hotarăle și săș-(i) ia și venitul din toate pe obiceiu și după hotărăre(a) ponturilor gpod.

Aceasta poroncim.

Bib. Ac. R.S.R., 39/CLXXXVII. Original. Pecete rotundă în tuș roșu. Copie întărită de mitropolitul Veniamin Costachi nî anul 1820, iulie 15, la 81/CLXXXVII; altă copie la 125/DCLXXVII.

IX

1803 mai 7. Noi Alexandru Costandin Muruz v(oe)voda cu mila lui Dumnezău domnul țării Moldaviei.

Se face știrea cu această carte a domniei mele pentru schitul Unsa da la ț̆in(u)t(ul) Hărlăului, că dând jalbă cătră domniea mea starița și călugărițele ce lăcuiesc acolo, au arătat că schit-ul) acesta fiind lipsit de multe trebuincioasă, are oarecari cuprinderea de milă prin cărți gpd, de la luminații domni de mai

inaintea, făcând rugămintea ca să li să întărească acea puțină milă și prin carte(a) domniei mele.

După cari jalobă ce n-au dat, făcându-să cercetarea și adeverindu-ne domniea mea că schitul acesta dă află întru lipsă de celi trebuincioasă și că pitrecirea lor li estea numai cu agiutoriul de pe la creștini și văzindu-să și din cărțile gpd. ci ni-au arătat că au avut ace(a) puțină milă, nu li-am trecut ci viderea, ci, milostivindu-ne asupra numitului schit, li s-au dat această carte a domniei mele, prin care hătărăm ca la slujba desătinii să aibă a scuti „cinzăci" stupi sau sfini (?) ci disătină, pi care bucate nimăru(i)e nici un ban să nu dea, nici să să supere de cătră slujbași cu vre-o cerirea de plată, osăbit pentru „patru" liudi, oameni streni, ce-și vor pute(a) găsi și aducea de acum înaintea dintr-altă țară de piste hotar, făr de bir în vistieriea și făr de nici un amestic de darea cu alți lăcuitori ai țării, fiind adeveriți și prin mărturiea dregătorilor marginii că sănt streini, adușî acum di piste hotar, fără de bir să fiea (i)ertați și scutiți de tot birul visti()eriei și de altea dări și havalelea ci vor fi asupra altor lăcuitori, ci întru nimica să nu fiea supărați, rămăind numai pentru slujba schitului.

Pentru care poroncim domniea mea slujbașilor desătinii i dum(nea)v(oastră) isprav(ni)ci aiț in(u)t(u)lui și altor zapcii, văzind carte(a) aceasta o domnieai mele, cu toții să aveți a urma întocma(i) precum mai sus să hotărăștea.

1803 maiu 7.

Bib. Ac. R.S.R., 83/CLXXXVII. Original. Pecete în tuș roșu.

TIPĂRITURI MOLDOVENEȘTI AFLATE PE TERITORIUL JUDEȚULUI DÎMBOVIȚA

CLEOPATRA IONESCU

Trecerea succesivă a cărților prin localitățile din provinciile românești, drumul parcurs de acestea în locurile locuite de români este o contribuție valoroasă a cărturarilor la făurirea și păstrarea unității naționale a poporului român. Cărțile se procurau de către cei interesați prin cumpărare, donații, schimburi, ș. a.

În primele pagini ale unui prologar din lunile ianuarie-aprilie 1625 reiese că „l-a făcut smeritul arhiepiscop Atanasie Crimca mitropolit al Sucevii și al întregii țări a Moldovei și l-a dat la sfînta mitropolie unde este hramul Sfintei Înălțări a domnului și dumnezeului și mîntuitorului nostru Isus Hristos în orașul Tîrgoviște din pămîntul Ungrovlahiei în timpul lui Radu Mihnea domnul Țării Moldovei și în zilele preaiubitului sau binecinstitorul domn Io Alexandru Mihnea domnul țării Ungrovlahiei" [1]. Un exemplar din Tetraevanghelul slavon, tipărit la 22 iunie 1546 la Sibiu de către Filip moldoveanul se află la Ujgorod în U.R.S.S. După cum se vede din adnotări în secolul al XVII-lea în posesia boierului moldovean Toma Ciuplan. Un alt exemplar din cartea menționată a fost în proprietatea domnitorului Moldovei Gheorghe Ștefan (1653—1658), apoi a trecut granițele țării și în prezent se află în în Uniunea Sovietică, la Leningrad [2].

Un exemplar din cartea intitulată Viețile sfinților pe luna septembrie tipărită la Neamț în anul 1807, în cursul anului 1812 a fost cumpărată de Tudor ieromonahul și duhovnicul Steleanu, călugăr la Mănăstirea Steleanu din orașul Tîrgoviște, în prezent se află la Muzeul Județean Dîmbovița [3].

Din însemnarea lui N. Istrate, personalitate politică a secolului al XIX-lea aflăm că Noul Testament tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia) în anul 1648 a plecat din Transilvania și în secolul al XIX-lea se afla la

---

1 Șt. Berechet, *Picături mărunte,* Chișinău, 1924, p. 89-91 ; Radu Gioglovan, Mihai Oproiu, *Inscripții și însemnări din Județul Dîmbovița,* vol. 1, Tîrgoviște, 1975. p. 76.

2 Mircea Oprișiu, Impressum Cibinii Transylvaniae în *Tîrgoviște cetate a culturii românești,* Tîrgoviște, 1974, p. 133.

3 Muzeul Județean Dîmbovița (M.J.D.), Colecția de carte veche românească (c.v.r.), inv. 450/2227,*Viețile Sfinților pe luna Septembrie,* Neamț, 1807, f. 1-7.

Ropotăneşti judeţul Suceava în biblioteca autorului adnotării, iar în prezent se află la Tîrgovişte [4].

De asemenea sînt tipărituri, care au circulat prin toate provinciile româneşti. Astfel un exemplar din cartea Adunarea pe scurt a dumnezeeştilor dogme ale credinţei tipărită la Neamţ în anul 1816 a plecat din Moldova a ajuns în Transilvania. După ce mai întîi a stat la Demian Detco controlorul Branului, în anul 1839 a fost cumpărată de Ioan Bartolomeu, (învăţător şi căpitan de gardă naţională în timpul revoluţiei de la 1848), cu 7 sfanţi şi 24 parale. În condiţiile înăbuşirii revoluţiei de la 1848 în Transilvania acest posesor de carte a plecat din Braşov trecînd munţii în Ţara Românească împreună cu familia, stabilindu-se în localitatea Bezdead din judeţul Dîmboviţa. Printre alte bunuri luate de Ioan Bartolomeu din gospodăria sa au fost şi cărţile, printre şi cea menţionată mai sus, pe care după se vede din însemnare a donat-o Schitului Peştera de la Obîrşia Ialomiţei, judeţul Dîmboviţa, unde se află şi în prezent [5]. Pe cartea menţionată sînt adnotări care menţionează paza militară din apropierea localităţii Bran „cordoanele de la Pajura pe hotar pe muchea Văii Reci" şi prezenţa în acest an (1849, nn) a „generalului comandant cu numele de baron de Verihart şi cu Bedeus sfeşnic de curte. Cu această ocazie s-a făcut paradă mare la Bistrisă". De asemenea sînt date referitoare la revoluţia de la 1848 din Transilvania şi participarea secuilor la aceasta [6].

Numeroase însemnări reliefează grija pentru procurarea de cărţi ieşite de sub teascurile tipografiilor din Moldova. Astfel prin strădania preotului Păun, fiul preotului Andrei, duhovnicul de la Biserica din localitatea Perşinari la 24 ianuarie 1836... s-a cumpărat un Triod tipărit la Mănăstirea Neamţ [7]. La 23 aprilie 1854 Dumitrie Băjescu, epitropul Mănăstirii Stela a cumpărat pentru biblioteca personală un Apostol tipărit la Iaşi [8]. Adeseori tipăriturile se cumpărau cu bani grei la care se adăugau şi vite. Astfel un Minei tipărit la Neamţ în anul 1831 a fost „cumpărat de popa Radu cu fiisău popa Necula în t/a/l/eri patrusute douăzeci şi şapte şi jumătate pe doi cai". Actul de vînzare cumpărare s-a făcut la un tîrg „la Ispas cu leat 1834 mai 30" [9].

Tipăriturile de la Neamţ şi Iaşi aflate pe teritoriul judeţului Dîmboviţa au fost şi sînt apreciate, avînd locul lor bine stabilit în bibliotecile mănăstirilor, bisericilor, servind şi la slujele religioase, în biblioteci publice şi personale. Astfel din însemnarea lui Tudor ieromonahul din anul 1812, existentă pe un exemplar din Vieţile sfinţilor pe lune septembrie, tipărită la Neamţ reiese că „acest Minei împreună cu Vieţile

4 M.J.D. Colecţia c.v.r., inv. 257/1469, *Noul Testament*, Bălgrad (Alba Iulia) 1648, f. 181-182 ; Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Tîrgovişteа vechi centru tipografic românesc*, Tîrgovişte, 1972, p. 78.

5 Schitul Peştera, comuna Moroeni, judeţul Dîmboviţa, fondul de c.v.r., *Adunarea pe scurt a Dumnezeeştilor dogme ale credinţei*, Neamţ, 1816, f. 304.

6 *Ibidem*.

7 Radu Gioglovan, Mihai Oproiu, *op. cit.*, nr. 179, p. 100.

8 Idem, nr. 487, p. 184.

9 Ilie Diaconescu, Glasul Bisericii, XXIV, nr. 5-6, mai-iunie 1965, p. 474, 475, *Minei pe luna februarie*, Neamţ, 1831.

Sfinților este al meu“ [10]. Un exemplar din Cartea folositoare de suflet tipărită la Iași este scris „această carte este a preotului Mihail“ [11]. La 22 aprilie 1836 Ghenadie rîmnicean însemna pe un exemplar din Kecragarion tipărit la Neamț în anul 1814 că „această carte este dreaptă a mea“ [12]. În anul 1820 ieromonahul Macarie consemnează în cartea Cuvintele și Învățăturile preacuviosului părintelui nostru Efremsirul tipărită la Neamț „și această carte este a mea“. Sfintele și dumnezeeștile Liturghii ieșite de sub teascurile Episcopiei Rîmnicului în anul 1817, în anul 1826 se afla în Moldova în proprietatea „părintelui Ion duhovnicul de la Biserica Osvodenia ce-i zice lagăr în Iași“, apoi a revenit în Țara Românească și în prezent se află la Biserica Albă din municipiul Tîrgoviște [13].

Un exemplar din Kekeragarion tipărită la Mănăstirea Neamț a plecat din Moldova, în Țara românească a ajuns în orașul Cîmpulung (Muscel) județul Argeș și în februarie 1843 după cum reiese din însemnare „este a pitarului N. F. Chirculescu“... cumpărată cu un galben împărătesc [14]. Mihail Diaconescu arată într-o însemnare că Psaltirea proorocului David tipărită la Iași i-a fost dăruită de preotul Lăzărescu din orășelul Podu Iloaiei în iarna anului 1918... fiind mobilizat în războiul de întregire a neamului românesc din 1916—1918 [15]. De asemenea un anonim adnota pe un exemplar din Viețile sfinților pe luna noiembrie ieșită de sub teascurile tipografiei de la Mănăstirea Neamț îl avea din mitropolia moldovenească și i-a dăruit-o lui Constantin ce era vătaf pe moșie“ [16].

Dintre bibliotecile mai mari menționate în însemnări sînt cunoscute cea din „mitropolia moldovenească“ a lui Nicolae Istrate la Ropotănești, și mulți alți boieri și moșneni [17]. Sînt însemnări din care reiese că și tipăriturile din Moldova erau citite de diferiți cetățeni aparținînd diferitelor categorii sociale [18].

Tirajul mic, prețul mare al cărților a determinat pe o serie de posesori de tipărituri să înscrie o serie de blesteme, în dorința de a nu se înstrăina, acestea constituind dovezi asupra valorii deosebite a acestora. Astfel Ion duhovnicul de la Biserica Osvodenia din Iași scrie „și cine s-ar ispiti s-o fure să fie afurisit de trei sute optsprezece părinți

10 M.J.D., Colecția c.v.r., inv. 450/2227, *Viețile Sfinților pe luna septembrie*, 1807, Neamț, f. 1-7.

11 Idem, inv. 91/1290, *Carte folositoare de suflet*, Iași, 1819, fila albă de la sfîrșitul cărții.

12 Idem, inv. 92/1291, *Augustin, episcopul Iponiei, Kleragarion*, Neamț, 1814, f. 1.

13 Biserica Albă, municipiul Tîrgoviște, fondul de c.v.r., *Sfintele și Dumnezeeștile Liturghii*, Rîmnic, 1817, f. 26-44.

14 M.J.D., Colecția de c.v.r., inv. 73/1272, *Augustin, episcopul Iponiei, Kerragarion*, Neamț, 1814, f. 4.

15 Idem, nr. 447/2087, *Psaltirea Proorocului David*, Iași, 1835, f. 10.

16 Mănăstirea Viforîta, fondul c.v.r., *Viețile sfinților pe luna noiembrie*, Neamț, 1811, f. 1-23.

17 J.M.D., Colecția c.v.r., inv. 257/1469, *Noul Testament*, Bălgrad (Alba Iulia) 1648, f. 181-182 : Dan Simonescu, Victor Petrescu, *op. cit.*, p. 78.

18 Radu Gioglovan, Mihai Oproiu, *op. cit.*, nr. 696, p. 282.

de la Nicheia [19]. Pe un Aghismatar tipărit la Iași în 1814 se află însemnarea preotului R. O. Ogrăzea pe care stă scris „nimeni să nu puie mîna pe el fără ca să nu împlinească datoria să închine 44.444 de mătănii [20].

În ciuda celor mai grele blesteme cărțile se furau și în urma dispariției, ctitorii, obștea sătească cumpărau cărți, pe care le donau bisericilor păgubașe.

Grija pentru cărțile tipărite la Mănăstirea Neamț reiese din mai multe însemnări. În timpul primului război mondial au fost găsite cărți printre dosarele Regimentului 22 Infanterie în timpul ocupației germane a orașului Tîrgoviște și au fost donate Bisericii Crețulescu din Tîrgoviște, de către ostașul sanitar Gheorghe Savu din localitatea Trestia județul Buzău. În exemplarele din mineile care se află la Biserica Crețulescu sînt descrise o serie de evenimente la care a fost martoră județul Dîmbovița [21].

Din studiul însemnărilor aflate pe exemplarele de cărți tipărite în Moldova se reliefează un deosebit interes al populației cu privire la aceste cărți, evidențiat prin grija de a nu se pierde, de a se lega atunci cînd erau deteriorate.

Urmărirea itinerariilor tipăriturilor din cele trei provincii românești constituie dovezi grăitoare în demonstrarea pe plan cultural a ideii de unitate națională, a neîntreruptelor legături ale românilor de pretutindeni.

19 Biserica Albă, Municipiul Tîrgoviște, fondul c.v.r., *Sfintele și Dumnezeeștile Liturghii*, Rîmnic, 1817, f. 26-44.

20 Idem, *Aghiasmatar*, Iași, 1814, fila albă de la începutul cărții.

21 Biserica Crețulescu, Municipiul Tîrgoviște, fondul c.v.r., *Minei pe luna noiembrie*, Neamț, 1845, f. 1.

UN REPREZENTANT DE SEAMĂ AL CULTURII BOTOȘĂNENE — PICTORUL ANDRONIC ȚĂRANU

MARIA BUCĂTARU

Au trecut peste 50 ani de la moartea celui care a stăpînit cu măiestrie trei din cele șapte arte ale vechii Grecii : pictura, literatura și muzica.

Fiu al meleagurilor botoșănene, născut în anul 1852 (în Botoșani), descendent al unei familii de intelectuali, Andronic Țăranu desfășoară o intensă activitate artistică, rămînînd toată viața implicat în căutări artistice, în zbuciumul caracteristic omului dornic să închege „o viziune a sentimentelor".

Rămas orfan la vîrsta de zece ani, și dat în grija unchiului său, el va înfrunta un mediu plin de prejudecăți și va urca cu greu cărările ce duc la înfiriparea fondului spiritual al vremurilor sale. Cu toate că mediul în care a trăit a favorizat dezvoltarea sa intelectuală, el va fi rănit adeseori în ceea ce avea mai de preț — pasiunea pentru pictură și muzică. „Încă din fragedă copilărie îmi plăcea pictura și vioara — dar bătrînii mei nu apreciau de loc aceste arte căci ei le considerau ca lucruri înjositoare pentru un băiat de familie bună". [1].

În continuare artistul mărturisea : „Bătrînul Săndulache venea întotdeauna la biserică cu o batistă găurită și cîntînd își întorcea fața spre public și prefăcîndu-se că-și șterge sudoarea privea prin gaura batistei ca să vadă dacă lumea îl admiră. Eu însă eram pasionat pentru pictură și vioară și cu orice preț doreau să le studiez" [2].

Viața îi este destul de vitregă pentru că celor din jurul său (ne referim la cadrul familial al artistului) aveau tot interesul să-l țină în biserică pentru vocea sa frumoasă cît și pentru diminuarea cheltuielilor necesare pentru studii. Adeseori i se interzice să cînte sau să picteze. Din amintirile sale desprindem următoarele : „Ascultă măi Andronic, să nu te mai văd cu spurcăciunea asta în mînă că am să ți-o sfarm în bucăți. Asta nu-i pentru cinstea familiei noastre. Nu-i destul că te cheamă „țăran" vrei să fii și „țigan" și apoi ești invitat de unchi să fii la biserică să-l laude popa, dascălul și norodul". [3]

---

1 Tiberiu Crudu, Cultura poporului nr. 26, 22 august 1929, pa 129.

2 Tiberiu Crudu, Bătrîni ruginiți și puterea voinței, Cultura poporului, nr. 26, 22 august, 1923.

3 *Ibidem.*

„Mi-am ascuns vioara în grajdul casei. relata Andronic Ţăranu şi exersam atunci cînd bătrînul nu era acasă.“ [4] Cît despre pasiunea despre pictură s-a întîmplat la fel. „Într-una din zile găsindu-mă pictînd am primit aceleaşi replici ca şi pentru cîntat. eC înseamnă mîzgîlelile acestea ? Ce pictură, eu văd că-i zugrăveală. Va să zică să te faci şi zugrav P Altă ruşine pe capul nostru.“ [5].

În anul 1864 „îl întîlnim în clasa I gimnazială, elev al Liceului „A. T. Laurian“ din Botoşani.“ [6]. Spirit ascuţit, îşi va aduce aminte şi va relata mai tîrziu în „Amintirile de şcoală“ multe neajunsuri ale învăţămîntului din acea vreme.

În anul 1881, absolvind cursurile liceului, îl întîlnim înscris în cataloagele Şcolii de belle-arte din Iaşi. Faptul că nu apare frecvent în catalog, înseamnă că nu a frecventat cursurile la zi.

Nevoit să-şi cîştige existenţa ocupă o slujbă modestă la Oficiul poştal ca oficiant. De aici se va împărţi între eforturile creatoare şi mărunţişurile existenţei. În privinţa creaţiei el sintetizează gîndurile artistice în numeroase lucrări cu o tematică foarte variată încercînd „să caute şi să priceapă misiunea vieţii“, după cum singur afirma. Lucrările Doi prieteni, Catrinel, Oaspetele nepoftit, Pe înserat, etc. (o parte în colecţiile Muzeului judeţean) îl exprimă, gîndirea întrebuinţînd un limbaj specific pe drumul spre exteriorizarea prin formă şi culoare a eternului din sufletul uman. Nenumăratele portrete de figuri botoşănene executate „lins“ în manieră academică cît şi impresionistă [7] pe care le păstra în locuinţa sa din strada Armeană dovedeau maturitatea la care ajunsese în pictură artistul cît şi preocupările pentru acest domeniu.

Cercetările au scop să adune lucrări pentru o retrospectivă Andronic Ţăranu, lucrări ce nu au avut norocul să se constituie într-o colecţie, găsindu-se împrăştiate în toată ţara, şi, foarte puţine în Muzeul judeţean, graţie unei donaţii făcute de rudele artistului.

O altă mare pasiune ce l-a stăpînit pe Andronic Ţăranu a fost aceea a muzicii. Fiind în primul rînd un bun violonist, el a concertat alături de muzicieni renumiţi.

Încă din anii 1883—1884 „îl întîlnim animatorul... societăţii „Armonia“ care „se producea cu anevoie“. „Gazeta Botoşanilor“ din 11 octombrie 1908 consemna : „Domnul Andronic Ţăranu a executat concertul 22 de Viotti şi fiind rechemat a cîntat cu multă simţire o temă de Wiest, cu variaţiuni, unde D-l Ţăranu şi-a arătat toată arta în vestitul capriciu. naţional „Ciocîrlia“. cu care ocazie publicul i-a făcut adevărate ovaţiuni.“ [8]

4 *Ibidem.*

5 Tiberiu Crudu, Liga culturală, Secţia Botoşani, p. 129.

6 N. Răutu, Istoria Liceului Laurian din Botoşani 1859—1909.

7 Scrisoarea profesorului universitar Eugen Pohonţu din 14 februarie 1981 către Maria Bucătaru — Muzeul judeţean Botoşani.

8 Orchestra Societăţii Armonia : Andronic Ţăranu, I. Licu, C. Rugescu, Gh. Manea, C. Tanasiade, N. Giurgea, A. Nicoleanu, I. Ivanovici, Căp. I. Misihănescu, I. Dudescu, A. Ciolan, A. Frunzescu, C. Pavel şi Gh. Lozneanu.

Va activa pe tărîmul muzicii multă vreme, îndulcind clipele concetățenilor săi. De aceste momente a avut parte și poetul Mihai Eminescu. Cunoscîndu-se din copilărie, reîntîlnindu-se în adolescență, ei au petrecut clipe de neuitat pe care Andronic Țăranu le va evoca în „Cum l-am cunoscut pe Eminescu.“ [9].

Pe atunci „Eminescu avea 24 ani, de statură înaltă, avea plete mari aruncate pe spate, barbă și mustățile rase.“ [10].

Va relata reîntîlnirea cu poetul cînd acesta locuia pe strada Sfîntul Nicolae, la sora sa Hanrieta ; cît și întîlnirea cu Veronica Micle pe care a avut ocazia să o conducă la locuința poetului recomandîndu-se „un amic al nefericitului poet“.

Bun mînuitor de condei, el va scrie și va publica în Revista Moldovei numeroase povestiri, lucrări, schițe, care dezvăluie crîmpeie din viața orașului în care s-a născut și a trăit.

Amintiri din școală, Un vînător mincinos, Tănase Bucluc, Anecdote, Povestea ghidemului armenesc, etc. îi conferă un loc printre oamenii de cultură ai vremii.

Cea mai lăudabilă reușită din acest punct de vedere este „Tratatul de pictură“ realizat în douăsprezece capitole, cuprinzînd 160 de pagini. Există un singur exemplar la Biblioteca Academiei R.S.R., el constituind „o metodă ușoară pentru amatorii care doresc a studia pictura cu uleiu fără profesor.“ [11].

În opinia lui Andronic Țăranu „cel mai sublim profesor este natura care vă învață să lucrați cu fidelitate...“.

Tratatul lui Țăranu nu mai are o deosebită valoare actuală, dar a devenit un sugestiv jurnal de gînduri.

Asemenea altor personalități care au răsărit în acest rodnic pămînt al nordului de țară. Andronic Țăranu a străbătut cu multă trudă calea grea și întortocheată a creației, lăsînd în urma sa credința în adevăr, bine și frumos, dăruind sufletul și puterea minții artelor frumoase.

9 Andronic Țăranu, Cum l-am cunoscut pe Eminescu, Revista Moldovei, nr. 4.
10 *Ibidem.*
11 Andronic Țăranu, din prefața Tratatului de pictură.

EUGEN ISPIR ÎN CĂUTAREA SPECIFICULUI ARȚEI

CONSTANTIN DOROFTEI

Cînd cineva se naște moldovean în Vărateeul din comuna Filioara a județului Neamț, cum i-a fost dat lui Eugen Ispir, la 9 martie 1909, găsește aproape Ozana „cea frumos curgătoare" și sufletul povestitorului de la Humulești, scris în oameni și locuri.

Dacă rămîne cineva orfan la vîrsta de doisprezece ani, ca Eugen Ispir, însă înzestrat, ca el, cu vrednicia firii și a baștinei, nu se pustiește în lume învins de încercări.

Înfiorați în fața urmelor unei vieți de artist frînte înainte de vreme, încercăm să ne apropiem de adevăr în restituirea imaginii sale — împrejurările ne-au ales pe noi, cei de la secția de artă a muzeului botoșănean, să fim păstrătorii unor importante documente referitoare la Eugen Ispir și să ajungem deținătorii unei donații testamentare cuprinzînd șaptezeci de lucrări semnificative ale artistului.

Recunoscînd în darul adresat nouă de către Eugen Ispir înaintea decesului, conștiință cetățenească și generozitate, iar în opera sa, valori certe și trăsături exemplare, ne facem datoria de cercetători și popularizatori, onorați că ea ne revine.

Deocamdată ne propunem să conturăm succint momentele esențiale care au impulsionat spre rodnicie și împlinire personalitatea lui Eugen Ispir pictorul, graficianul și decoratorul.

Aprecierea creației beletristice a artistului o lăsăm în seama altora, mărginindu-ne doar să observăm că ar fi necesar să nu se exagereze în interpretarea rolului pe care l-a avut influența străjerească, vizibilă în romanele „Străjerul din cuibul II" și „Zdroboleanca" asupra lui Eugen Ispir — el a renunțat ușor la acele formule de împrumut pseudoeducative, odată cu maturizarea.

Prima impulsionare spre artele plastice o va fi primit Eugen Ispir în Școala normală din Botoșani, unde și-a încheiat studiile de bază.

Se pare că elevul Ispir a fost remarcat acolo de Victor Galin, profesor cunoscut și ca pictor de biserici.

Următorul pas înainte a fost intrarea în Academia de Arte Frumoase din Iași, la clasa lui Ștefan Dimitrescu. O fotografie, datată 1931, ni-l înfățișează pe Eugen Ispir alături de colegii săi, retrași respectuos îndărătul maestrului.

În imediata apropiere a lui Ispir se află, pe soclu, un studiu portretistic turnat în ghips, care surprinde fidel fizionomia și expresia aproape bonomă a studentului.

În anul 1932 Eugen Ispir absolvă Academia de Arte Frumoase cu mențiunea I, după ce primise pe parcursul a trei ani bursa Schiller.

Făcuse deja la Botoșani o expoziție de caricaturi remarcată de Scharlat Callimachi în ziarul „Știrea" — citățm : D. Spiru este unul din aceia care știe să realizeze, într-o linie, sau două, imaginea unui trup cu toate punctele lui caracteristice. N-avem decît să examinăm caricaturile înfățișînd pe d. Ciulei, președintele tribunalului, pe d-nii Mihălțeanu, Mănăstireanu etc., etc., pentru a ne da, foarte ușor, seama de ceea ce poate d. Spiru și de ceea ce va realiza, dacă își va urma drumul ales, cu dragoste și sîrguință. Despre tînărul caricaturist Spiru, putem spune fără să ezităm, că este un artist în plus și o speranță a generației de astăzi. Am încheiat citatul.

Pictorul Eugen Ispir a păstrat un decupaj dintr-un ziar în care i s-a menționat participarea la expoziția absolvenților — „D-l Spiru Eugen un harnic elev, ce absolvă anul acesta Academia de Belle-Arte, a obținut premiul I și medalia de argint a școlii. D-l insp. g-l Teodorescu Sion delegatul Ministerului, împreună cu întreg juriul d-lor profesori ai Academiei, recunoscînd umanim calitățitățile de bun colorist ale tînărului Spiru, l-au felicitat, promițîndu-i și o bursă în străinătate din fondul Ministerului".

Promisiunea s-a împlinit și încă la vreme, consolidîndu-i tînărului Eugen Ispir pregătirea cu care a înfruntat nesiguranța vremurilor ce au urmat.

Anii de la 1934—37 amenință continuitatea muncii de creație desfășurate de pictor, acesta îndeplinind funcția de suplinitor la Gimnaziul „I. H. Rădulescu" și la Liceul com. „N. Kretulescu" din București, iar după susținerea examenului pentru profesorii secundari, funcția de profesor titular de desen la Liceul com. Giurgiu, unde rămîne, cu unele întreruperi, pînă în 1940.

Totuși agerimea și hărnicia îi permit lui Eugen Ispir să se prezinte și în acea perioadă la saloanele oficiale și să-și editeze primul roman.

Pictorul își căuta cu febrilitate o exprimare în stil propriu cînd, în anul 1937, șansa îl duce la Paris. Acolo este puternic impresionat de „Expoziția independenților" care a grupat retrospectivele celor mai de seamă artiști francezi activi de la 1870 pînă la data deschiderii expoziției.

Fără acest șoc cultural-artistic, viu întipărit în memoria sa, talentatul moldovean ar fi fost, poate, multă vreme, cantonat într-o zonă confuză a creației plastice, ori s-ar fi lăsat copleșit de perioadele dramatice care au urmat, cuprinzîndu-l în vălmășagul lor.

Ca un fericit prilej de acumulare, a venit pentru Ispir, după experiența pariziană și contactul cu Veneția. Astfel, pictorul își îmbogățește memoria cu imaginile operelor de înaltă valoare artistică pe care le vizionează în muzeele italiene. El revine în țară cu prețioase certitudini.

La 30 ianuarie 1938 se căsătorește cu Lucia Dracopol în care a găsit pe parcursul întregii vieți un sprijin de nădejde. În același an Eugen Ispir deschide o primă expoziție personală în Sala „Mozart" din București.

În anul 1939 publică la Editura „Cugetarea" romanul „Zdroboleanca" și primește, pentru pictura „Veneția" expusă la Salonul oficial, premiul Simu. În 1940 Eugen Ispir este concentrat la Regimentul 8 Roșiori din Botoșani cu gradul de caporal T.R.

Fiind mobilizat, în anul următor face parte dintr-un pluton de reprimare a rebeliunii legionare.

În 1942 este numit inspector la Ministerul Artelor și deschide în Sala „Dalles" din București o a doua expoziție personală cu 41 lucrări, îm majoritate naturi statice și peisaje din Franța și Italia.

Recunoscîndu-i-se aportul în viața artistică a vremii i se acordă „Meritul cultural" clasa I.

„Convorbiri literare" publică un articol al Luciei Saghin, din care cităm cîteva rînduri semnificative : „Artiștii au dovedit a nu fi izolați de interesele superioare ale patriei, în vremuri cînd se fierbe viitorul națiunei din care fac parte. În acele vremuri și în asemenea condițiuni se ridică, din rîndurile creatorilor plastici artistul Eugen Ispir, care în fața artei sale îndeplinește condițiunile esențiale estetice ; ea este trecută printr-un temperament viguros, personal, cu resurse bogate și fermecătoare ; ești astfel pus în situația să analizezi, să gîndești și să simți — mai ales — tot ce artistul a vrut să mărturisească în limbajul abstract al formelor.

Arta lui Ispir, consistentă și solidă, aduce un suflu nou, de vigoare personală, de sănătate psihică și mai ales de originală viziune plastică".

Citatul conține observații îndeajuns de pătrunzătoare.

Poziția socială și artistică a lui Eugen Ispir este în general recunoscută, numai că el nu se poate sustrage cu totul mersului evenimentelor contemporane și consecințelor negative ale acestora.

Mutat la Marele Stat Major, alături de alți colegi plasticieni, și înaintat la gradul de sergent, Eugen Ispir este trimis la Odessa pe lîngă comandamentul militar.

Nu-i ușor să analizăm în ce măsură va fi reușit pictorul să se sustragă ori să se adapteze angrenajului militar și politic care i se impunea, cît a fost atunci lucid, ori credul, naiv, purtat de inerție și cum a reușit să-și sublimeze stările pentru a continua să existe, să creeze, să apere.

Căci, evident, nu a devenit un „pictor de război" gata să producă la ordin.

La Odessa el cunoaște artiști plastici sovietici rămași sub ocupație și obține deschiderea unei expoziții româno-sovietice „fără semnificație politică", în ciuda împotrivirilor venite din partea ocupanților germani, care considerau expoziția ca fiind un act ostil acțiunilor războinice.

Artiștii sînt siliți să-și închidă expoziția înainte de termen, însă efectul acesteia a fost pozitiv — populația orașului a văzut în inițiativa pictorului român un gest de prietenie.

Eugen Ispir rămîne la Odessa pînă în anul 1943, realizînd acolo circa 200 de picturi în ulei și guașe, acuarele și desene, în care își concentrează interesul mai ales asupra unor peisaje inspirate de edificii și locuri cu semnificație istorică și cu amprenta prezentului dramatic.

Redactînd un memoriu împreună cu cîțiva ofițeri din unitatea militară în care se află, pictorul se adresează forurilor de la București în legătură cu o înscenare germană în urma căreia a fost acuzat de trădare și arestat un grup de profesori universitari din Odessa, cere eliberarea acestor intelectuali și chiar o obține, dar își atrage ura unora dintre cei de care este dependent și este sancționat cu trimiterea pe front, în Crimeea.

Îi este dat, însă, să se întoarcă în țară nevătămat.

În ianuarie 1944 își deschide la Sala Dalles o expoziție personală, a treia, cu 111 dintre lucrările realizate la Odessa.

Presa îl salută elogios și o face cumva pe bună dreptate, deoarece se poate considera că artistul s-a comportat cu tărie de caracter și bună chibzuință în condiții greu de suportat, aducînd cu sine o producție plastică necompromițătoare și în general, interesantă.

Numai Lucia Dem. Bălăcescu, pictoriță, cu o malițiozitate pe măsura talentului său recunoscut, îi face reproșuri frontale în „Universul literar" nr. 2 din 20 ian. (1944) — o citățm mai jos pentru tonul și coloratura ei.

„Ne pare bine că domnul Ispir a descoperit guașa, ceea ce îi dă posibilitatea să nu mai păcătuiască așa cum i-a prilejuit uleiul din a cărei tehnică făcuse un amalgam imposibil. Un amlgam care dăinuiește și azi într-o vîscoasă materie parcă trecută prin tocătorul de carne, aprinzîndu-se ici și colo-n culori false, complet artificiale. D-l Ispir e un abil, un scamator — ca să zic așa — al pensulei.

Cred că trebuie să-ți toarne o pînză-n doi timpi și trei mișcări, dovadă cantitatea de pînze expuse. Odessa e un admirabil subiect de pictură, pe care în guașe, a prins-o deseori cu adevărat farmec d. Ispir. Guașa domniei sale îi poate arăta care e drumul în ulei ; dacă voește să-l aducă la același stadiu de adevărată „pictură" nu cu „smîngăleală, cum l-a avut pînă acum".

Se prea poate ca pictorul să fi tras cel mai mare folos tocmai din exagerările — în fond, binevoitoare — ale Luciei Dem. Bălăcescu.

În orice caz executarea numeroaselor guașe i-a deschis noi perspective lui Eugen Ispir și în tehnica uleiului.

Tot în 1944, precum și în anul următor artistul participă cum era de așteptat ,la expozițiile „pictorilor de război" organizate în capitală.

În 1946 Eugen Ispir este numit subinspector general în Ministerul artelor, iar după pensionarea lui Ion Jalea, în același an, devine director al artelor.

Iată o traiectorie care pune serioase probleme de acomodare unui creator de artă plastică !...

Eugen Ispir desfășoară acum diverse activități culturale, pregătește conferințe, publică articole, organizează saloane oficiale de pictură și sculptură făcînd parte din jurii.

Și tot acum el se înscrie în Partidul Social Democrat.

Ca membru al biroului ministerului Frontului Unic Muncitoresc militează pentru fuzionarea Partidului Comunist Român cu Partidul Social Democrat. Alături de M. H. Maxy, Corneliu Medrea, Nicolae Dărăscu și colecționarul Zambaccian, înființează un grup de inițiativă pentru instaurarea unei arte realist-socialiste în țara noastră.

Ca urmare, noua orientare artistică este ilustrată de expoziția „Flacăra".

În calitatea pe care o are în iMnisterul artelor, conduce comisiile monumentelor publice.

Se află printre organizatorii primelor schimburi de experiență și expoziții cu artiști din țările socialiste, iar în semn de recunoaștere a meritelor sale, în unele din aceste țări primește pe parcursul anilor diferite decorații.

La primele alegeri democratice este delegat să prezideze o importantă secție de votare și se distinge prin tactul cu care neutralizează reacția național-țărăniștilor.

Fără îndoială că, dăruindu-se unor activități de larg interes social-politic, Eugen Ispir și-a frînat, într-un fel, evoluția de pictor.

Dar o altă soluție nu a putut alege. A așteptat momentul potrivit recuperărilor și acesta a venit. fără a-i îndepărta probabil, nostalgiile, regretele.

Cît din opera lui Eugen Ispir este victorie și cît eșec, ieșind din această zodie a prefacerii ?

Se va fi întrebat și el însuși.

Noi vom încerca să răspundem cu prudență, deși avem avantajul distanțării și anumiți termeni de comparație.

Desigur, Eugen Ispir s-a bucurat în continuare de avantajele și libertățile vieții socialiste, găsind numeroase satisfacții și posibilități de afirmare a talentului.

Ansamblul personalității sale însă a fost marcat, cu dominantă forță, de perioada formării sale, despre care am vorbit mai pe larg nu pentru a plictisi virtualul auditor ori cititor, ci pentru a evidenția rolul ei determinant.

Și dacă amintim aici că tot Ispir este cel care obține în anul 1950 înființarea Cooperativei „Arta aplicată" (al cărei președinte devine) o facem convinși că rolul unei astfel de întreprinderi și al altora cu care a coperat a fost hotărîtor în orientarea creației plastice și decorative românești pe parcursul unor decenii.

Artiștii reuniți în cadrul cooperativei, din care s-a născut mai tîrziu, Fondul Plastic, își pun, programat, forțele și talentul în slujba construirii noului stat socialist. Totodată se facilitează rezolvarea problemelor materiale ale artiștilor și se organizează angajarea comenzilor.

Lucrul nu este lipsit de contradicții.

Nici Uniunea artiștilor plastici, aflată într-o formă incipientă, nu-și avea problemele prea clare.

Creatorii plastici s-au văzut siliți nu odată să accepte travalii într-un fel sau altul extraartistice. Rezultatele sînt cunoscute. Ce s-a întîmplat cu Eugen Ispir în acel context ?

Ne-am deprins să căutăm explicații pentru comportamentul creatorului de artă în dinamica unor contradicții esențial relative ale personalității și sîntem convinși că nu greșim.

Ni se pare că distingem modul în care vigoarea nativă și cea ontogenetic realizată i-au deschis și închis lui Eugen Ispir drumurile creației.

Nevoia artistului de a se exprima direct în pictură, la concret, stenic, evitînd simbolul și planurile cognitive depărtate este reflexul unui anumit tip de extravertire dominatoare și îl face să fie prea supus unor aspecte pragmatice, prea disponibil la programări din exterior, cu care acceptă să acționeze oarecum în paralel, tolerînd descriptivismul, didacticismul, ilustrativismul.

Talentul lui Eugen Ispir s-a materializat exact în măsura în care a fost valorificată latura pozitivă a acestei nevoi.

Mărturie stă întreaga operă rămasă.

Tot prin același mecanism credem că se explică direcțiile alese de artist în perioada mai tîrzie a creației sale, cînd el a căutat să-și accentueze modernitatea. Prins de înclinațiile sale, despre care am amintit mai sus, pictorul a realizat, cu bună credință dar fără o cenzură mai profundă, ciclurile tematice cunoscute sub titlurile „Drumurile și amintirile lui Ion Creangă" (expus prima dată în 1955), „1907" (1957), „Pe urmele Unirii" (prilejuit de centenarul Unirii, în 1959), „Delta Dunării" și „Reconstrucția orașului Iași" (expuse în 1958 la Sala „Cristea" din București) și „Priveliști din opera lui Mihail Sadoveanu" (expus în 1960 la Galeriile de artă din str. Lipscani nr. 20).

La acestea se adaugă compoziții ca „Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir la Stănilești" (1954), ciclul compozițiilor istorice (20 piese) evocătoare ale vieții lui Ștefan cel Mare (expus la București în 1957), compoziția „Debarcarea potemkiniștilor" (1957).

Dacă partea peisagistică a ciclurilor se justifică, nu fără avertismente asupra cantității produselor, nu este de înțeles acceptarea de către Ispir a unor condiții și preocupări ieșite din sfera specificului plastic într-un grad care exclude motivația lăudabilă (patriotismul, dragostea pentru literatură etc.).

Ne-am cutremurat, pur și simplu, răsfoind anumite adrese din care reieșea cum U.A.P. și uneori consultanții de la Academie înțelegeau să direcționeze documentația lui Eugen Ispir, răbdătorul, tenacele, echilibratul pictor originar din Moldova.

Nenumărate detalii documentare privind momente istorice, situații, fizionomii, vestimentații și altele, a căror reprezentare era considerată indispensabilă în țesătura picturală, trebuiau să „reediteze realitățile trecutului".

Și se mai presupunea că rezultatul unui astfel de eșafodaj trebuie să fie o pictură și nu un hibrid !...

Vremea a trecut, Eugen Ispir s-a autopedepsit prin cazna muncii sale sisifice, de pe urma căreia, de ce n-am spune-o, au rămas și sufi-

ciente lucruri apreciabile, chiar și în categoria straniilor sale performanțe compoziționale.

Destui au greșit mai mult, destui au renunțat cu totul, în arta contemporană.

Un alt aspect ce merită a fi semnalat este acela al evaziunii compensatorii a artistului spre grafică și artă decorativă.

Nu ne este greu să ne închipuim că adevăratul creator Eugen Ispir se simțea limitat apăsător de soluțiile picturale cărora le era obligat.

El a încercat în mod firesc să-și elibereze creativitatea ocupîndu-se de alte tehnici și de alte moduri compoziționale, implicit.

După 1960 Ispir părăsește destul de brusc interesul pentru pictura figurativă, influențat, poate, și de contactele sale repetate cu arta spiritului nou, modern, dar și de ceea ce am numi „o a doua maturizare a sa".

Ajunge să execute, printre altele, interesante lucrări de grafică abstracte, folosind o tehnică bazată pe vopsele acrilice.

Realizează panouri decorative ș idecorații murale servindu-se de melakord traforat (1960, la Barul „Expres" din Piața Palatului R.S.R.) ori de ceramică glazurată (la Sanatoriul Balotești, 1963), precum și la Hotelul „Aro" din Brașov (1964). Folosește în chip original masele plastice pentru realizarea unui mozaic în holul Ministerului industriei ușoare (1966). Lucrează în metal ciocănit (compoziția „Progresul" și în ceramică neagră (compoziția „Navigația") pentru orașul Galați, în 1968.

Se preocupă de posibilitatea folosirii în arta decorativă a unor rășini sintetice colorate și, ingenios, obținute un brevet de inventator.

Se alătură entuziast artiștilor reuniți de Egidio Constantini la „Fucina degli angeli" în Italia și transpune în sticlă de Murano două lucrări (1970).

În fine, trebuie neapărat să spunem că în cursul numeroaselor călătorii făcute pentru studiu ori în scopul schimbului de relații cultural-artistice, Eugen Ispir crează o însemnată parte a picturii sale în ulei valoroase.

Transformările formale înregistrate în acest gen sînt remarcabile la Ispir ,mai ales după călătoriile făcute în Bulgaria (1964, 1967), Turcia (1966), Italia și Iugoslavia (1968).

Peisajele realizate acum denotă o restructurare mentală a imaginii din natură, un voluntarism constructivist.

Și cum era de așteptat, artistul nu alege calea modulațiilor rafinate și a formelor deschise plastic, ci preferă un decorativism colțuros și împăstat care mărturisește crezul consecvent al lui Eugen Ispir în virtuțile substanțiale și volumetrice ale materiei.

O manieră asemănătoare răzbate și în grafica executată în acrili de către artist, ca un leit-motiv al posibilităților sale creatoare.

Totuși nu credem că Eugen Ispir n-a avut revelația marii libertăți care se dobîndește odată cu pătrunderea în profunzimea specificității artei. El ajunsese să vadă dincolo de sine.

Eexperiențele adunate cu vîrsta îl vor fi făcut să bănuiască zona privilegiată a creației artistice.

Către aceasta se va fi îndreptat zîmbetul nedespărțit de figura adevăratului artist Eugen Ispir, neuitat pentru noi.

EUGEN ISPIR — compoziție

EXPLOZIA DEMOGRAFICĂ A ORAȘELOR DÎMBOVIȚENE ÎN ANII SOCIALISMULUI — EXPRESIE A RIDICĂRII NIVELULUI DE TRAI

ILEANA GHENCIULESCU

Faptul că județul Dîmbovița, care este al patruzecilea ca suprafață, din cele patruzeci de județe create în anul 1968, ocupă locul trei ca densitate, este edificator pentru motivația preocupărilor noastre privind cercetarea lui multilaterală.

De capitala județului, Tîrgoviște, se leagă numele celor mai de seamă domni ai Țării Românе, conducători ai luptei antiotomane, care în dorința de a organiza cu succes rezistența față de Poartă, au ales din motive strategice acest oraș ca reședință permanentă.

Distrusă la 12 septembrie 1737, în timpul războiului turco-austriac, după ce își pierduse calitatea de reședință domnească, și ca urmare și a cutremurului din 1738 se accentuează decăderea așezării prin depopularea sa catastrofală. Această stare de fapt există pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd la Tîrgoviște se înființează prima întreprindere industrială — Arsenalul armatei. Alături de aceasta, construirea rafinăriilor de petrol ,apariția exploatărilor petrolifere și carbonifere din împrejurimi, construirea drumurilor și a căii ferate București-Tîrgoviște, au integrat orașul în circuitul economic capitalist.

Cu toată dezvoltarea economică ,creșterea populației era totuși modestă : în anul 1880 se înregistrau 7125 locuitori, iar în anul 1899 doar 9510 locuitori.

Datorită continuei dezvoltări economice, în special prin valorificarea resurselor naturale, prima jumătate a secolului nostru se caracterizează printr-un puternic salt demografic : în anul 1912 existau la Tîrgoviște 18.719 locuitori, ca la numai 18 ani, 1930, numărul locuitorilor să fie de 22.298. Urmare a crizelor economice de supraproducție, perioada următoare cunoaște o scădere a populației în 1938 aceasta fiind doar de 18.730.

Recensămintele din anii 1941 și 1948 nu consemnează diferențe mari față de populația anilor anteriori și anume, 26.144 și respectiv 26.038 locuitori (scădere datorată războiului).

Noua perioadă deschisă în istoria României odată cu August 1944, aduce poporului român împlinirea aspirațiilor de veacuri pentru progres social, prin aplicarea politicii științifice a P.C.R. de construire a socialismului în patria noastră.

Într-o perioadă istorică scurtă, de mai puțin de 4 decenii, România a parcurs mai multe etape istorice și a trecut la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

În această perioadă de eforturi și izbînzi, se remarcă anii următori împărțirii administrativ-teritoriale a țării în județe, confirmare a justeței politicii economice a partidului de repartizare armonioasă a forțelor de producție, a obiectivelor economice pe teritoriul țării, pentru dezvoltarea mai rapidă a unor bone insuficient dezvoltate, pentru desfășurarea în condiții optime a construcției socialismului în țara noastră. Odată cu aceasta, județul Dîmbovița, avînd Tîrgoviștea capitală, primește orașele Pucioasa, Găești, Moreni și sînt declarate orașe localitățile Fieni și Titu.

Astfel, județul Dîmbovița, pe o suprafață de 3738 kmp, adică doar 1,6% din suprafața țării, cu o densitate de 119,1 locuitori pe kmp, la nivelul anului 1970, se situează pe locul 3 după județele Prahova — 160,4 locuitori pe kmp și Iași — 123,9 locuitori pe kmp. Iar, la nivelul aceluiaș ian, populația urbană deținea 18% din totalul populației județului.

Explozia demografică a orașelor județului în general și a Tîrgoviștei în special s-a datorat dezvoltării sale economico-sociale, ceea ce a condus la o creștere absolută a populației de la 29.763 locuitori existenți la recensămîntul din 1966, la 61.500 locuitori în ianuarie 1977 și la 77.494 locuitori la finele anului 1981. Această situație plasează Tîrgoviștea între primele 8 orașe reședință de județ și între cele 3 municipii cu cea mai dinamică creștere a populației, de peste două ori, iar față de situația demografică a județului, populația municipiului deține deja 14,13%.

Același proces de sporire a populației îl cunosc toate orașele județului, datorită dezvoltqrii puternice a sectoarelor economice, în primul rînd a industriei. Aceasta face ca populația urbană să reprezinte 143.047 locuitori, adică 26,08% în populația totală a județului, care a crescut la începutul anului 1981 (decretul 70/1981) prin crearea județelor Giurgiu, Ialomița și al sectorului agricol Ilfov, județul Dîmbovița preluînd de la fostul județ Ilfov 7 comune și ajungînd astfel la o suprafață de 4026 km (1,7% din suprafața țării).

Alături de puternica dezvoltare economico-socială și creșterea absolută a populației municipiului și a orașelor (populația urbană) se desprind o multitudine de fenomene demografice specifice, printre care citățm : creșterea ponderii populației tinere (pînă la 25 de ani reprezintă mai mult de 42%, populația în vîrstă de pînă la 35 de ani deține peste 56% din total) ; afluxul spre sectoarele productive ale economiei : față de anul 1965 au crescut resursele de muncă de la 215.000 la 262.500 persoane ; migrarea rural-urban, de la 26,24% la 38,31% în 1979 ; integrarea populației feminine în toate sectoarele de activitate, diversificarea profesiunilor și creșterea gradului de ocupare a populației de la 167 persoane la mia de locuitori la 304 persoane la mia de locuitori etc.

Explozia demografică, ritmul mediu anual de creștere a populației de 1,1% (politica statului nostru fiind o politică natalistă, situează țara noastră printre țările cu cea mai rapidă evoluție demografică din Europa) au cerut o dezvoltare urbanistică complexă. S-au creat cartiere noi prin construcții de blocuri de locuințe în afara centrului civic pe terenuri virane sau prin demolări și reconstrucții de locuințe plurifamiliale — din fondurile statului peste 20.000 apartamente, iar din fondurile proprii ale populației circa 5.000 case ; s-au dezvoltat amenajările edilitare : lungimea străzilor orășenești a crescut de la 276 km în 1968 la peste 400 km, din care modernizate mai mult de 200 km față de 57 km în 1968, iluminatul electric al străzilor s-a extins cu 71 km, a crescut lungimea rețelei de distribuire a apei etc. ; dezvoltarea rețelei comerciale, a serviciilor a înregistrat ritmuri înalte de dezvoltare și modernizare, volumul prestărilor de servicii s-a dublat ; s-au extins dotările social-culturale, în special a celor generatoare de timp liber (cantine, unități tip gospodina,. etc.) și a celor consumatoare de timp liber (cămine și case de cultură, cinematografe, muzee, terenuri și săli de sport) în vederea satisfacerii într-o măsură tot mai mare de către societate a unor cerințe comune tuturor cetățenilor, preluarea de către colectivitate a unei game largi de atribuții menite să ușureze munca și viața oamenilor, întrucît unele activități sînt treptat transferate de la nivelul de organizare familial la cel social.

Procesul de urbanizare are loc în condițiile dezvoltării economice și sociale generale, proces care generează consecințe dintre cele mai diverse : creșterea orașelor existente datorită sporului migrator, trecerea în categoria orașelor a localităților rurale care s-au dezvoltat economic concomitent cu modificări funcționale), structura orașului suferind transformări în și din toate direcțiile : diversificarea și schimbarea funcțiilor economice prin introducerea activităților cu caracter industrial și complementar, creșterea accentuată a funcțiunii de locuire la un nivel superior calitativ, amplificarea funcțiilor de servire prin introducerea unor noi activități și prin creșterea rolului teritorial al acestora ; modificarea tipurilor și volumului elementelor de legătură între diversele funcțiuni (comunicații, circulație, transporturi etc.).

În cadrul județului nostru, acest proces este multiplu și multilateral. O direcție importantă în care se va acționa pentru dezvoltarea economico-socială o constituie continuarea procesului de sistematizare și urbanizare a localităților, prin dezvoltarea localităților propuse a deveni centre urbane cu caracter agro-industrial, astfel încît în anul 1985 populația urbană să reprezinte 48,4% din totalul populației, față de 42,1% în anul 1980.

În cadrul a trei etape, pînă în anul 2000, 8 localități vor deveni orașe și 4 localități centre economice și sociale cu caracter urban, după cum urmează : într-o primă etapă, finele anului 1985, localitățile Potlogi, Răcari, Voinești, unde deja sînt create obiective economice ale industriei mici și prestărilor de servicii, precum și lucrări edilitar gospodărești ; în a doua etapă pînă în 1990 să fie transformate în orașe loca-

lităţile Nucet şi Pietroşiţa, iar Gura Ocniţei, Bucşani, Valea Mare şi I. L. Caragiale să devină centre economice şi sociale cu caracter urban ; în fine, pentru etapa de perspectivă — anul 2000 — se mai propun să devină oraşe localităţile Bezdead, Bilciureşti, Vişina (conform hărţii anexate).

Edificator pentru susţinerea celor afirmate mai sus sînt concluziile tovarăşului Nicolae Ceauşescu rostite cu prilejul vizitei de lucru în municipiul nostru la finele anului 1969 : „În viaţa oraşului dumneavoastră se îmbină în mod armonios lupta din trecutul îndepărtat pentru neatîrnarea ţării, procesul de formare a limbii şi naţiunii române, cu lupta revoluţionară a clasei muncitoare sub conducerea comuniştilor (...). Străvechiul oraş Tîrgovişte (...) în anii socialismului (...) a devenit un puternic centru industrial al României.“.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA REGIMULUI VÎNTURILOR ÎN PODIŞUL SUCEVEI

GHEORGHE SLAVIC

Regimul vînturilor în Podişul Sucevei este sub influenţa principalilor centri barici — ciclonii şi anticiclonii — cu o frecvenţă mai mare în partea de est şi nord-est a României.

Pe lîngă aceasta, prin aspectul său orografic de regiune largă deschisă spre nord, — în podiş dinamica atmosferei are condiţii optime de intensă şi permanentă desfăşurare.

a) *Frecvenţa vînturilor.* Din analiza frecvenţei pe direcţii a vînturilor, se constată că la toate staţiile meteorologice din regiune (Rădăuţi, Fălticeni, Suceava, Tg. Neamţ şi Roman) frecvenţa dominantă au vînturile de NV, SE, SV, V şi E. De exemplu, la Rădăuţi, Suceava şi Fălticeni frecvenţa medie multianuală a vînturilor din direcţia NV a fost cuprinsă între 26,1-29,9%, urmate de cele dinspre SE (10,2-17,0%). La Tg. Neamţ şi Roman, frecvenţa dominantă este dinspre N şi NV, urmată de cea dinspre SV (la Tg. Neamţ) şi S (la Roman) cu valori de 25,0% şi respectiv 16-17% din direcţiile E şi NE vînturile au aproape peste tot o frecvenţă medie multianuală redusă (2-4%). În perioada 1961—1980, au fost ani cînd frecvenţa vînturilor din direcţia NV a depăşit 30%, ca în 1967, 1968, 1970, 1973, 1979. La Rădăuţi, această frecvenţă a fost cuprinsă între 31,6 şi 34,5%, la Suceava între 30 şi 32%, iar la Fălticeni între 30,6 şi 35,6%. În aceşti ani chiar şi la Roman ori la Fălticeni, unde de obicei vînturile dominante sînt cele dinspre N, vînturile din direcţia NV au avut o frecvenţă de 20-24,3%. Pe luni frecvenţa vînturilor pe direcţii, se prezintă astfel :

— În toate lunile, cea mai mare frecvenţă (10-30%) o au vînturile din NV la toate staţiile. Vînturile de NV au cea mai mare frecvenţă în lunile mai, iunie, iulie, august (vezi tabelul), iar cea mai mică frecvenţă la sfîrşitul toamnei în octombrie şi noiembrie ;

— Vînturile de SE au cea mai mare frecvenţă la sfîrşitul iernii (februarie — 14,8% la Suceava, 25,3% la Rădăuţi şi 28% la Fălticeni), la sfîrşitul primăverii, martie şi aprilie : 13,5% şi 14,9% la Suceava ; 20,3 şi 21,3% la Rădăuţi ; 20% la Fălticeni şi toamna (între 13,8-18,0% la Rădăuţi ; 14,1-21,2% la Fălticeni şi 8,1-10,5% la Suceava).

— La staţiile Rădăuţi şi Fălticeni vînturile de V sînt frecvente aproape în toate lunile (7-13%), însă au o frecvenţă mai mare în iulie

(10,6% la Rădăuți ; 9,9% la Fălticeni), octombrie (10,2% la Rădăuți ; 12,8% la Fălticeni) și decembrie (9-10,8% la Rădăuți și Fălticeni) ; la Tg. Neamț și Roman vînturile de V au frecvență mică (1,6-5,0%) ;

— Vînturile de SV au frecvența cea mai mare în lunile de iarnă, în special în decembrie (12%) la Suceava, (12-18%) la Tg. Neamț, ori toamna, în lunile octombrie și noiembrie (13-18%) ;

— Vînturile de N au cea mai mare frecvență la Roman, Tg. Neamț și Rădăuți, în toate lunile (10-19%) cu maximum de frecvență iarna (17-19%). Aceste vînturi au frecvență destul de mare și în Podișul Fălticenilor (7-12,4%), cu cea mai mare intensitate în luna februarie (12,4%). La Roman și Tg. Neamț se înregistrează și cele mai mari frecvențe a vînturilor din S (Roman — 10-18%), la Tg. Neamț (10-16%), mai ales în lunile de primăvară și de toamnă.

— Vînturile de E și NE au frecvență mică tot anul la toate stațiile din podiș (2-5%). iDn analiza frecvenței pe direcții a vînturilor, rezultă să frecvența vînturilor este în strînsă legătură cu frecvența principalelor centre barice caracteristice pentru partea de est a României și cu orografia teritoriului de aici.

Anual, ca și lunar, se constată o frecvență mai mare a vînturilor de NV („Vîntul Rădăuților") și a celor de N („Vîntul Siretului") *. Cu privire la rolul orografiei asupra frecvenței pe direcții a vînturilor, se observă că în sectorul orașului Roman, unde valea Siretului se îndreaptă spre sud, iar culoarul Moldovei este orientat de la NV spre SE, vînturile dominante sînt din direcțiile N și NV (32,3%) și S și SE (22,4%). Frecvența mică a vînturilor dinspre E și NE tot timpul anului, este determinată în primul rînd de frecvența redusă a maselor de aer din aceste direcții, ca și de adăpostul format de masivele deluroase din această parte a podișului. Un exemplu semnificativ îl constituie datele de la stația meteorologică Roman, unde Podișul Central Moldovenesc nu numai că antrenează pătrunderea sau scurgerea maselor de aer ce vin dinspre est, dar odată ajunse în podiș le canalizează în lungul culoarului văii Siretului. În depresiunea Rădăuți, cu aspect larg vălurat, mărginit la vest și la est de înălțimi accentuate, dar spre nord prelungindu-se tot cu o regiune joasă, vînturile de NV orientate în lungul văii Sucevei, au cea mai mare frecvență (30%).

b) *Frecvența anotimpuală a vînturilor.* Și pe anotimpuri frecvența cea mai mare o au vînturile de NV, urmate de cele de SE, pentru stațiile Rădăuți, Suceava și Fălticeni, și vînturile de NV și N urmate de cele dinspre SV, pentru stațiile Tg. Neamț și Roman (vezi graficul anexă).

Iarna, vînturile de NV depășesc frecvența de 25% (Rădăuți — 29,3%, Suceava — 25,9%, Fălticeni — 27,2%) fiind urmate de cele dinspre SE cu o frecvență cuprinsă între 10-17% (Suceava — 10,1%, Rădăuți — 16,4%, Fălticeni — 16,7%).

La Roman și Tg. Neamț, frecvența care au iarna vînturile de nord (Roman 18,4%, Tg. Neamț 17,2%), de NV (Roman — 14,3% ; Tg. Neamț

— 19%) urmate de cele dinspre S (Roman — 18,1%) și SV (Tg. Neamț — 18,4%).

Caracteristic este faptul că vînturile de NE și de E au iarna o frecvență foarte redusă (1,4-3,3%).

Primăvara și vara, cea mai mare frecvență (30-36,8%) o au tot vînturile de NV. De asemenea cele de toamnă. În regiunea șeilor (Ruginoasa și Bucecea) vînturile sînt predominate din NV, dar au și o viteză mai mare. Aici le-au dat denumirea de „vîntul șeilor".

c) *Viteza vînturilor.* Din analiza vitezei vînturilor, rezultă că la toate stațiile meteorologice din podiș, aceasta variază între 2-5,9 m/s, ma, rareori scăzînd sub 1,6 m/s și frecvent depășind această viteză. În cuprinsul podișului, dependent de structura locală a suprafeței subiacente, viteza vînturilor variază de la o stație meteorologică la alta. Astfel, la stația Rădăuți situată în depresiunea cu același nume, viteza medie a vîntului cu excepția celei de NV este cu 0,5-1 m/s, mai mică decît în Podișul Dragomirnei ori în Podișul Fălticenilor. De asemenea, în Piemontul vestic colinar adăpostit spre V de culmi înalte, viteza medie a vîntului este asemănătoare cu cea de la Rădăuți (1,9 m/s din NE și 5,0 m/s din NV). Față de aceste sectoare, în podișurile Fălticeni și Dragomirna, ca și pe culoarele văilor Siret, Moldova și Suceava, viteza medie a vîntului este mai mare fiind cuprinsă între 3-6 m/s pe văi și 2-6 m/s la Suceava și Fălticeni. Și în aceste sectoare, în funcție de particularitățile locale ale reliefului apar unele diferențe în viteza vînturilor. aCracteristic în acest sens este faptul că pe culoarul văii Siretului unde este amplasată stația meteorologică Roman, viteza medie a vîntului este mai mică (1-4 m/s) decît cea înregistrată la nord și la sud de acest oraș. Aceasta este o urmare a faptului că în dreptul orașului Roman, unde are loc întîlnirea curenților de aici de pe valea Siretului cu cei de pe valea Moldovei se produce atît îngustarea văii Siretului, cît și schimbarea direcției sale cu 40° de la NV-SE, spre S, formînd astfel un important baraj orografic care frînează deplasarea maselor de aer în această direcție.

La majoritatea stațiilor meteorologice din podiș, viteza medie a vînturilor predominante (dinspre NV) este mai mare decît viteza medie a celorlalte vînturi. (Rădăuți — 5,7 m/s ; Suceava — 5,7 m/s ; Fălticeni — 3,7 m/s ; Roman — 4,0 m/s ; Tg. Neamț — 5,5 m/s). Excepție de la această caracteristică fac doar stațiile Roman și Tg. Neamț unde viteza medie (4-4,5 9 m/s) a vînturilor despre N este mai mare.

Pe luni, cea mai mare viteză medie se înregistrează tot la vînturile predominante (de NV) și are valori cuprinse între 3,8-7,5 m/s. Vînturile care au cea mai mică frecvență (E și NE au și cele mai mici viteze (0,8-3,4 m/s).

Regimul anotimpual al vitezei vîntului înregistrează variații în funcție de regimul circulației generale a atmosferei. Astfel, vitezele vîntului sînt mai mari primăvara (1,5-6,2 m/s), cînd circulația generală a atmosferei este mai intensă, manifestîndu-se prin frecvența mai mare a deplasărilor maselor de aer dinspre N, NV, ES și SV. Local, viteza medie a vîntului de NV depășește valoarea de 6 m/s (Rădăuți — 7 m/s ;

Suceava — 6,3 m/s ; Tg. Neamț — 6 m/s). Vîntul de NE și E se resimte mult mai puțin în podiș (1-3 m/s).

Vara și toamna, în Podișul Sucevei viteza medie a vînturilor înregistrează valori mai mari decît iarna și primăvara (în medie cu 1 m/s).

Vitezele maxime lunare și anuale ale vîntului au înregistrat în Podișul Sucevei valori foarte mari. Astfel, anual, viteza maximă a vîntului a variat între 20 m/s (la Fălticeni din direcția NV, V și N, NV) și 40-50 m/s la Fălticeni, Suceava, Tg. Neamț și Roman din aceleași direcții.

Aceste vînturi, atît iarna — cît și vara — au efecte negative distrugătoare prin troieniri mari iarna și distrugerea vegetației vara (culcarea la pămînt a culturilor agricole — grîu, porumb, floarea soarelui, distrugerea pomilor din livezi, sau a unor păduri, etc.).

d) *Concluzii.*

În Podișul Sucevei regimul vîntului — ca frecvență, viteză și calm atmosferic este variat și complex. Variația este dată de principalele sisteme barice ce se succed anual în această parte a țării. Iar complexitatea rezultă din influența pe care o exercită particularitățile fizico-geografice ale podișului (orografic, cu orientarea culmilor și prezența depresiunilor ori a culoarelor). Cea mai mare frecvență o au vînturile de NV (26-32%) urmate de cele de SE (11-18%). Viteza medie anuală a vîntului variază între 1,9-6,0 m/s scăzute rareori sub 1,5 m/s.

Din această analiză se pot formula unele indicații de ordin practic. Astfel, existența în lunile de vară a unor valori maxime ale vitezei vîntului (peste 20 m/s) este un indiciu că în iulie și august trebuiește urgentată recoltarea păioaselor (orz, secară, grîu) pentru ca acestea să nu fie pătulite de vînturi. Pe înălțimile proeminente din podiș ori în sectoarele văilor Siret, Suceava și Moldova cu deschiderea largă spre NV, N, ES și E, unde viteza medie a vînturilor atinge frecvent valori de peste 3-5 m/s, se pot instala mici uzine eoliene (ori mori de vînt), cu ajutorul cărora se pot folosi —pe plan local — energia mecanică și electrică a vînturilor, economisindu-se cantități importante de energie electrică din rețeaua regională. Din acest punct de vedere considerăm ca bune de utilizat următoarele puncte : Dealul Vărăriei (512 m), Dealul aZra, 513 m), Dealul Costel (500 m), Dealul Zaranca (507 m), din Podișul Dragomirnei ; și cele formate din Podișul Fălticenilor și Podișul Dealul Mare Hîrlău. Fiind o regiune cu intensă circulație rutieră și feroviară, în lunile de iarnă este necesar a se lua măsuri pentru preîntîmpinarea troienirii principalelor căi de circulație.

În orașele mari (Suceava și Roman) este necesar ca în sistematizarea și construirea noilor cartiere, să se aibă în vedere faptul că în aceste centre urbane — calmul atmosferic este destul de ridicat (30-33%), care, alături de sursele de poluare date de unitățile industriale, pot produce daune sănătății populației. Practic cartierele noi de locuințe să fie amplasate în zone cu mare ventilație atmosferică, ori odată cu fixarea acestora să se prevadă amenajarea a tot mai multe spații verzi (parcuri, zone de agrement).

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

— Donciu C., (1960) — Regimul vînturilor din R.P.R., Revista Meteorologia, Hidrologia și Gospodărirea apelor, nr. 1, C.S.A., București.
— Erhan E. și Plești Gh., (1960) — Contribuții la cunoașterea climei din zona orașului Fălticeni, An. șt. Univ. „A. I. Cuza", Iași, tom. I.
— Gugiuman I. și colab., (1960) — Unități și subunități climatice în partea de est a R.P.R., An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza", Iași, seria nouă, sect. II-VI, fascic. 4.
— Gugiuman I. și colab., (1963) — Rolul dinamicii atmosferei și al factorilor geografici în determinarea regimului temperaturii aerului în partea de est a R.P.R., An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza", Iași, seria nouă.
— Slavic Gheorghe, (1978) — Podișul Sucevei — Studiul climatologic — teză de doctorat, Univ. „Al. I. Cuza", Iași.
— ***, (1960) — Monografia geografică a R.P.R., volumul I, Ed. Academiei R.P.R., București.
— ***, (1966) — Atlasul climatologic al R.S.R., C.S.A., I. M. București.
— ***, (1961—1980) — Buletinele de observație meteorologice de la stațiile din Podișul Sucevei.

CU PRIVIRE LA CARACTERISTICILE UNOR PARAMETRI BIOMETRICI, SANGUINI ŞI BIOCHIMICI, EVIDENŢIAŢI ÎN PERIOADA DE DINAINTEA REALIZĂRII MATURITĂŢII SEXUALE LA PĂSTRĂVUL DE LAC

S. HAIMOVICI, T. BOIŞTEANU
şi G. COMĂNESCU

INTRODUCERE

Formarea în ultima vreme în ţara noastră a unor mari lacuri de acumulare ce deservesc în special hidrocentralele, situate în zonele cu altitudine mai înaltă, a pus problema stringentă a valorificării potenţialului lor biologic. De aceea la baza ecologică de acvacultură de la Potoci-Bicaz s-a trecut astfel la creşterea artificială intensivă a salmonidelor, cu intenţia de a găsi metodele cele mai adecvate şi mai economicoase de dezvoltare a lor şi de a oferi totodată materialul cel mai adaptat pentru a fi crescut în lacurile existente şi în cele care se vor mai forma de acum înainte. Aceasta cu atît mai mult cu cît recentele directive de partid şi de stat precizează necesitatea folosirii la maximum, în scopuri piscicole, a tuturor luciurilor de apă de pe teritoriul patriei noastre.

De-a lungul mai multor ani noi am analizat o serie de caracteristici morfofiziologice pe material piscicol pus la dispoziţie de conducerea bazei experimentale de la Potoci.* Am lucrat pe specia *Salmo Gairdneri* (păstrăvul curcubeu), publicînd în parte rezultatele noastre [1]. De curînd, am început studiul asupra altei specii şi anume asupra uneia autohtone, reprezentată prin păstrăvul de lac.

---

* Mulţumim tov. dr. I. Miron care ne-a oferit materialul pentru studiu şi ne-a dat posibilitatea să executăm o parte a cercetărilor în laboratoarele bazei de la Potoci.

1 Haimovici S., Comănescu Gianina, Antoniu Serafina, Cu privire la unele particularităţi de creştere ale păstrăvului curcubeu de la baza experimentală Potoţi, judeţul Neamţ, Trav. Station „Stejarul", limnol., 7, 1979, p. 379-384 ; Haimovici S., Comănescu G., Boişteanu T., Remarques concernant certaines caracteristiques des érpthrocytes chez la truite arc-en-ciel *(Salmo Gairdneri* Rich.), ASU, Iaşi. biol., 26, 1980, p. 101-104 ; Boişteanu T., Comănescu G., Haimovici S., The total libids dynamics in rainbow trout *(Salmo Gairdneri* Rich.) during nov. 1978-june 1979 period., ASU, Iaşi, biol., 26, 1980, p. 139-142.

MATERIAL ȘI METODE

Materialul pe care am lucrat face parte dintr-o grupare de peste o mie de exemplare, care au toate o aceeași origine, întrucît provin din icrele unei singure femele, care după mulgere au fost stropite cu lichid spermatic aparținînd de asemenea unui singur mascul. În acest fel putem spune că, din punct de vedere genetic, gruparea respectivă are un caracter unitar. Noi am prelevat în decurs de un an trei loturi, la diferite vîrste, care corespund atît perioadei de vară cît și celei de iarnă. Astfel primul lot a fost studiat în iunie 1981, cînd indivizii aveau vîrsta de un an și patru luni, al doilea după șase luni, în decembrie 1981, cînd exemplarele ajunseseră la un an și zece luni, iar al treilea lot, din nou după șase luni, adică în iunie 1982, cînd peștii aveau de acum vîrsta de doi ani și patru luni. Menționăm că atunci cînd s-a făcut prelevarea loturilor nu s-a executat nici o selectare a indivizilor după mărime și sex.

Asupra exemplarelor din loturi s-au executat diverse măsurători, s-a stabilit greutatea și s-au calculat indici. Toate aceste metrii și indici, pe vîrste și perioade, sînt trecute în tabelul I. De asemenea s-a prelevat sînge, numărîndu-se eritrocitele și stabilindu-se încărcarea lor în hemoglobină ; acești parametrii sanguini sînt dați, tot pe vîrste și perioade, în tabelul II. S-au studiat cantitativ și lipidele totale din diverse organe (encefal, mușchi somatic, ficat, gonadă) datele fiind trecute, tot pe vîrste și perioade, în tabelul III.

În ce privește metodele de lucru ele sînt aceleași folosite în studiile făcute de noi la specia *Salmo Gairdneri* [2].

DISCUȚII ȘI CONCLUZII

Considerînd lungimea totală, lungimea fără coadă (standard), cît și greutatea corporală, mediile calculate arată o creștere accentuată și constantă de la o perioadă la altaa Variabilitatea este însă foarte amplă pe vîrste, ajungîndu-se chiar pînă la suprapuneri, maximele dintr-o perioadă, întrecînd ușor minimele perioadei următoare. Aceleași fenomene apar, în general, dacă considerăm lungimea și greutatea tubului digestiv postfaringian.

Se constată că o bună parte a exemplarelor din stocul existent ating de acum în jurul vîrstei de doi ani și jumătate, mărimea comercială (avînd peste 20 cm și 125 gr.) putînd astfel să fie furnizați pe piață.

În ceea ce privește greutatea gonadei, putem distinge că la femele, aceasta crește încet dar constant, dar se observă din studiul la lupă că ovarele rămîn în toate perioadele considerate nemature, cu ovulele mici, cu vitelogeneza încă nedesăvîrșită. La masculi gonadele cresc încă și mai încet, media greutății lor menținîndu-se în general, sub cea a femelelor, la vîrsta de un an și patru luni ele fiind încă atît de slab dezvoltate, încît nici măcar nu li s-a putut stabili greutatea. Totuși trebuie menționat și o excepție : în lotul cu vîrsta de un an și zece luni s-a găsit un

2 Metodele folosite au fost aceleași ca și la lucrările de la nota 1.

mascul (care nu era însă cel mai viguros dintre cei 20 de indivizi prelucrați, avînd lungimea de 206 mm și greutatea de 96 gr.) la care testiculele cîntăreau 3,35 gr. și din care se scurgea lichidul spermatic, fără a putea ști însă dacă se ajunsese la o reală maturitate fiziologică, adică dacă spermatozoizii aveau putere fecundantă.

Considerînd mărimile relative (indicii) nu apare, în general evidentă, o creștere disarmonică. Totuși lungimea tubului digestiv are o creștere tipic alometric negativă, adică o încetinire a ritmului acesteia, odată cu înaintarea în vîrstă, avînd probabil drept consecință posibilități mai mici de adaptare a indivizilor — odată cu vîrsta — la regimuri noi de hrană; se impune deci ca orice modificare a rețetelor artificiale de hrănire să se facă la vîrste care nu depășesc, în general, un an.

Indicii, luați în considerare mai ales de piscicultori, ca acel de profil, de grosime, de circumferință și de îngrășare nu au o orientare legată de vîrstă, arătînd și ei că, pe tot răstimpul în care gruparea de *Salmo lacustris* a fost luată în studiu de către noi, creșterea s-a făcut constant și ea a decurs mai mult decît mulțumitor.

Indicele gonosomatic confirmă că gonadele cresc constant, totuși el rămîne la toate vîrstele mic, evidențiind astfel (ca și studiile somatoscopice executate de noi la lupă) că ele nu au ajuns încă la maturitate. Este foarte posibil însă ca la vîrsta de doi ani și zece luni (în noiembrie-decembrie 1982), gruparea de păstrăv de lac considerată, să atingă, în proporții aproape de masă, maturitatea sexuală, poate chiar mai mult la masculi decît la femele, încît să se poată organiza reproducerea. Noi credem însă că instalarea maturității și totodată un coeficient mai bun de fertilitate nu corespund întotdeauna cu taliile cele mai mari, încît simpla selecție făcută numai după mărimea peștilor nu răspunde întotdeauna scopului de a forma o linie cu maturitate precoce și cu un coeficient de fertilitate cît mai ridicat.

În ceea ce privește parametrii sanguini se constată că, în medie, prezintă o creștere legată de vîrstă. Se observă însă și la ei că variabilitatea apare foarte amplă, limitele de variație suprapunîndu-se în parte. Valorile lor, în fiecare perioadă, sînt destul de ridicate arătînd astfel că starea de întreținere a peștilor este bună.

La lipidele totale se observă net o scădere cantitativă a lor odată cu vîrsta, diminuarea fiind mai accentuată între prima și cea de a doua dintre perioadele considerate. Fenomenul apare tot atît de bine dacă ne referim la total organe sau la acestea luate individual, chiar dacă uneori limitele de variație se suprapun. Între organe, se constată că, la toate vîrstele, cantitatea cea mai mare de lipide se găsește în encefal, urmează gonada și ficatul, mușchii prezentînd puține grăsimi, ele fiind în medie la doi ani și patru luni de numai 0,90 gr.%. Astfel, la mărimea de comercializare, păstrăvul de lac nu numai că este renumit prin savoarea sa, dar el devine și o specie bună pentru regim dietetic.

Menționăm că din toate datele înscrise în tabele se observă că sezonul rece nu influențează negativ creșterea cît și ceilalți parametrii luați în discuție. Aceasta nu trebuie să ne mire întrucît *Salmo lacustris,*

ca de altfel în general salmonidele, se socotește ca o specie cu caractere criofile.

De asemenea, așa cum s-a constatat din toate tabelele, variația tuturor parametrilor este foarte amplă, ea fiind mai mult o vriabilitate de ordin individual decît de sex, cu toate că, așa cum am arătat, gruparea pe care s-a lucrat are o origine comună. Este foarte important să se țină cont de această eterogenitate, cînd se procedează prin selecție la stabilirea unor linii, care să fie cît mai valoroase din punct de vedere productiv.

S-a observat, în timpul lucrului, că în cadrul loturilor studiate predominau femelele (sexul s-a stabilit prin determinarea la lupă a caracterului gonadei — ovar sau testicul — întrucît, cel puțin înainte de etapa realității maturității sexuale, nu există caracteristici sexuale secundare externe vizibile somatoscopic) și deci presupunem că sex ratio nu este egal cu 1/1 la *Salmo lacustris*, balanța fiind probabil accentuat favorabilă femelelor. Acest lucru ar fi un argument care pledează, pe lîngă altele, la creșterea în condiții artificiale a păstrăvului de lac, pentru reproducere, fiind necesari un număr de genitori masculi mult mai mic decît cei femeli.

Totodată avînd în vedere că creșterea artificială în viviere flotabile a lui *Salmo lacustris* se face în condiții bune, că atingerea maturității sexuale are loc în jurul vîrstei de trei ani — ca și la păstrăvul curcubeu — (adică de fapt în noiembrie-decembrie, la doi ani și zece luni), că reproducerea decurge mulțumitor, avînd și avantajul că se execută în sezonul rece, mortalitatea la alevini fiind astfel diminuată, este justificat ca această specie autohtonă, mai rezistentă, să înlocuiască în timp, în toată țara, în instalațiile de creștere artificiale de pe lacuri pe *Salmo Gairdneri* (păstrăvul curcubeu).

OBSERVATIONS CONCERNANT LES CARACTÉRISTIQUES DE QUELQUES PARAMÈTRES BIOMÉTRIQUES, SANGUINS ET BIOCHIMIQUES MIS EN ÉVIDENCE DANS LA PÉRIODE QUE PRÉCEDE LA RÉALISATION DE LA MATURITÉ SEXUELLE CHEZ LA TRUITE D'ÉTANG *(SALMO TRUTTA LACUSTRIS* L.) ÉLEVÉE ARTIFICIELLEMENT DANS DES VIVIERES FLOTTANTES À LA BASE EXPÉRIMENTALE DE POTOCI.

Résumé

On a consideré un matériel appartenant à la truite d'étang provenu d'un groupement qui a la même origine. On a prélevé trois lots : le premier à l'âge d'un an et quatre mois, étudià en juin 1981, le deuxième à l'âge d'un an et dix mois, étudié en décembre 1981 et le troisième à l'âge de deuz ans et quatre mois, étudié en juin 1982. On a fait des mensurations et on a calculé des indices (tableau I) ; on a étudié des paramètres sanguins — le nombre des érythrocptes et la quantité de hémoglobine (tableau II) ; on a établi la quantité totale des lipides

dans diverses organes : encephale, muscles, foie, gonade (tableau III).

On constate que la croissance de la truite d'étang est mieux que satisfaisante dans les conditions du milieu confiné et avec une nourriture artificielle. Les paramètres sanguins augmentent avec l'âge (encore un signe de vigueur). Les lipides baissent avec l'âge, spécialement dans la musculature, donc aux dimensions de la valorisation économique la truite d'étang est un bon poisson pour un régime diététique.

Donc l'éspèce *Salmo lacustris* est meilleure pour être élevée dans les vivieres flotantes des étangs que la truite arc en ciel.

Tabelul I

SALMO LACUSTRIS

Prezentarea parametrilor biometrici pe vîrste și perioade

Metrii (în mm. și gr.) și indici / Vîrstă și Perioada	1 an și 4 luni ; iunie 1981			1 an și 10 luni ; dec. 1981			2 ani și 4 luni ; iunie 1982		
		Nr. ind.	Media		Variația	Media		Variația	Media
Lungimea totală	12	80—128	101,83	20	156—214	199,75	20	210—259	234,50
Lungimea fără coadă	12	92—144	118,25	20	138—192	180,35	20	188—237	211,30
Lungimea capului	12	21—33	26,50	20	34—46	41,65	20	46—57	50,25
Înălțimea maximă	12	16—26	21,50	20	27—45	37,65	20	38—50	45,30
Grosimea maximă	12	8—44	15,41	20	16—24	21,75	20	21—30	25,50
Lungimea gurii	1 2	10—43	15,33	20	13—25	18,85	20	21—29	25,80
Greutatea corpului	12	6,90—28,20	16,58	20	37—99	77,40	20	87—189	132,30
Greutatea tub. digestiv	12	0,4—1,8	1,13	20	2,2—9,0	5,6	20	4,2—15,0	8,41
Greutatea gonadei	8	0,03—0,07	0,04	20	0,05—3,35	0,38	19	0,20—1,7	0.65
Lungimea tub. digestiv	12	79—136	107,91	20	130—220	181,05	20	161—242	203,40
Indici : Lungimea capului / Lungimea totală	12	18,26—24,00	22,48	20	19,43—22,33	20,86	20	19,83—24,76	21,46
Indici : Lungimea gurii / Lungimea totală	12	9,72—35,24	12,94	20	7,25—11,68	9,44	20	10,00—11,90	11,00
Indici : Lung. tub. digestiv / Lungimea totală	12	72,92—101,49	91,15	20	71,82—106,28	90,55	20	73,75—99,53	86,75
Indici : Greut. tub. digestiv / Greutatea corpului	12	5,08—10,00	6,73	20	3,38—11,33	7,32	20	4,24—10,65	6,26
Indice de profil	12	5,13—5,75	5,51	20	4,58—5,78	5,32	20	4,67—5,85	5,19
Indice de grosime	12	8,68—36,06	12,90	20	10,26—11,86	10,88	20	9.25—12,50	10,87
Indice circumferință	12	1,62—1,84	1,72	20	1.38—1,92	1,70	20	1,58—1,97	1,78
Indice de îngrășare	12	0,00134—0,00164	0,00148	20	0,00118—0,00161	0,00133	20	0,00124—0,00147	0,00138
Indice gonasomatic	8	0.24—0,43	0,30	20	0,03—2,03	0,48	19	0,20—1,09	0,47

Tabelul II

SALMO LACUSTRIS

Prezentarea parametrilor sanguini pe vîrste și perioade

Parametrii sanguini / Vîrstă și perioada	1 an și 4 luni ; iunie 1981			1 an și 10 luni ; dec. 1981			2 ani și 4 luni ; iunie 1982		
	Nr. ind.	Variația	Media	Nr. ind.	Variația	Media	Nr. ind.	Variația	Media
Nr. de eritrocite pe unitate de volum	6	1750000—2880000	2138333	20	1120000—3470000	2365000	20	1770000 3480000	2582500
Hemoglobină %	8	63—73	66,5	20	59—84	70,1	20	64—80	75,0
	8	10,1—11,2	10,6	20	8,6—13.4	11,3	20	10,4J13,0	11,9

Tabelul III

SALMO LACUSTRIS

Prezentarea parametrilor biochimici (lipide totale în gr.%) pe vîrste și perioade

Organe / Vîrstă și perioada	1 an și 4 luni ; iunie 1981			1 an și 10 luni ; dec. 1981			2 ani și 4 luni ; iunie 1982		
	Nr. ind.	Variația	Media	Nr. ind.	Variația	Media	Nr. ind.	Variația	Media
Encefal	5	8,1433—17,8837	14,0358	20	1,6220—6,1983	3,5809	20	1,8938—6,4267	4,5862
Mușchi	5	1,1153—6,2305	3,5967	20	0,7485—3,4295	1,2763	20	0,2424 1,8134	0,8997
Ficat	5	5,1604—19,9579	10,7580	20	1,0741—4,5367	2,3183	20	0,3956—3,3395	1,2521
Gonadă	—	—	—	17	0,8165—6,9176	3,0092	20	0,7124—5,6348	1,9655
Total organe		4,8932—15,1823	9,4635		1,4926—3,9683	2,5461		1,0734—3,1953	2,1758

SURSE DOCUMENTARE REFERITOARE LA PĂDURILE SUCEVENE

VARVARA AIOANEI

Este bine cunoscut faptul că dintre instituțiile de cultură din țara noastră, Direcția Generală a Arhivelor Statului este aceea care păstrează un adevărat tezaur de documente ce ilustrează, practic, toate aspectele vieții poporului român, cu bogățiile și frumusețile sale. Aici își au locul și documentele care se referă la secularele păduri ce-au acoperit și acoperă încă întinse suprafețe din teritoriul patriei [1].

Pădurea a jucat în istoria neamului nostru un rol cu totul deosebit, ea asigurîndu-i hrană, lemne de foc, de construcții, de transport, locul de refugiu în timpurile incerte sau metereză de luptă în numeroasele momente de rezistență și apărare [2].

Folosirea multiplă și permanentă a lemnului a determinat, în timp, o adevărată *civilizație a lemnului*. Măiestria cu care se prelucra și se prelucrează a permis acumularea unei vaste experiențe. În zona montană și submontană practica prelucrării lemnului a devenit o adevărată artă.

Mult timp tăierea și chiar defrișarea unor perimetre păduroase a constituit o necesitate pentru colectivitățile sătești și acelea din tîrguri și orașe. Din nefericire, din miezul secolului trecut, a fost cunoscut și un adevărat asalt din partea industriei lacome de cîștig, [3] care nu a ținut seama de unele reguli elementare la adresa acestei avuții cu o uriașă influență asupra vieții comunității umane. Din acest punct de vedere statisticile efectuate sînt grăitoarea. [4].

Din bogăția de documente referitoare la păduri. mă voi opri la cîteva doar, anume la cele din raza uneia dintre cele mai frumoase zone ale țării, din județul Suceava, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului următor. Referirile se vor face în mod special la pădurea Mălini, pădurea copilăriei neuitatului poet Nicolae Labiș și tangențial la pădurea Borca din imediata vecinătate...

Pădurea a existat pe aceste istorice meleaguri din totdeauna, viața ei împletindu-se armonios cu cea a locuitorilor din zonă.

---

1 Botez C. și Balica Gh., *Arhivele, izvor bogat de informare privind istoricul exploatării forestiere din Moldova*, în „Revista Arhivelor", 2/1966, p. 101-124.

2 Detalii la C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, Editura Ceres, 1972.

3 N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1972, p. XXXVII.

4 În statistica din 1865, se precizează existența a 2 231 000 ha pădure pe cînd în cea din 1876 se indică doar 2 026 000 ha, diferența putîndu-se atribui defrișărilor masive efectuate în favoarea agriculturii. (Cf. D. Ivănescu, *Din istoria silviculturii românești*, Ed. Ceres, 1972, p. 91).

Documentele ce o evocă au fost create de oameni care au slujit măreția verde, au iubit-o, i-au simțit parcă supliciul tăierilor, au suferit sau au fost fericiți alături de ea. Așa se explică de ce, în cele mai vechi documente emise de cancelaria Moldovei, pădurea este menționată. Astfel, în actul emis la Suceava la 1490 în timpul lui Ștefan cel Mare, care cumpără satul Voitinul cu 500 zloți tătărăști și-l dăruiește mănăstirii Putna, îl localiza prin cuvintele : „unde iese Voitinul din pădure și din poieni,... sub codru... pe unde au fost din veac neclintit niciodată, în veci" [5]. De asemenea util este de menționat documentul din -497 prin care marele voievod dăruia mănăstirii Voroneț, de data aceasta, o prisacă la Cîrligătura, la marginea făgetului, hotarul „începînd din sus, din marginea pădurii. de la un pisc și peste pîrîu și peste poiană și peste pădure pînă la drum..." [6].

Exemple de acest fel ar putea continua pe pagini întregi. Peste veac, pădurea și-a păstrat importanța, oferind comunităților umane aceleași mari binefaceri.

Secolul al XIX-lea reprezintă însă pentru această podoabă a naturii declanșarea unui adevărat asalt necugetat, care va mutila și reduce pronunțat perimetrul ei.

Primul act care încearcă să stăvilească exploatarea prădalnică înregistrată pe meleagurile Moldovei, a fost *Pravila pentru cruțarea pădurilor de pe moșiile boierești, mănăstirești și altele* emisă în anul 1843. [7]. Au urmat apoi în anii 1844 și 1847 alte legi privind, atît îngrijirea averilor Mitropoliei și Episcopiilor, cît și *„creșterea, cruțarea și paza pădurilor"*. Ambele legi prevedeau unele măsuri care ar fi trebuit să limiteze abuzul împotriva celor ce tindeau să transforme *aurul verde* în monedă de aur. [8].

Influența acestor legi o semnalăm și asupra zonei care face subiectul lucrării de față. În anul 1849, Secretariatul de Stat al Moldovei semnala Departamentului averilor bisericești unele măsuri utile asupra moșiilor Borca și Gherăești, unde se menționa „tăierea de pădure peste cuprinderea contractului de posesie". Pentru studierea situației s-a instituit o „comisie cercetătoare" care, constatînd la fața locului stricăciunile făcute, a „dat porunci însoțite cu întocmai copie de pe citatele predpisanii vornicelului și paznicilor satului Borca... și vechilului ca să mărginească tăierea pădurii potrivit celor poruncite că la dimpotrivă urmare vor cădе în răspunderi" [9].

În anii următori se observă o adevărată acțiune de „rînduire a pădurarilor statorniciți cu paza pădurilor" [10] pentru ca în 1858 Ministerul

5 *Documenta Romaniae Historica Moldova*, vol. III, p. 151-152.
6 *Ibidem*, p. 369.
7 D. Ivănescu, *op. cit.*, p. 11.
8 C. Botez, *Privire istorică asupra fondului forestier de pe teritoriul României*, în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza din Iași" (științe economice), tomul XVI, 1970, p. 54-55.
9 Arh. St. București, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Casa pădurilor, dosar, 197, f. 7.
10 *Ibidem*, dosar 691, f. 68 v.

Cultului şi Instrucţiei Publice din Moldova să dea aşa-zisele „Instrucţii generale pentru pristavii şi pădurarii statorniciţi în paza pădurilor de pe moşiile clerului, aflătoare sub administrarea acestui minister“ [11]. Pentru ilustrarea grijii privind protejarea pădurii citäm doar articolul 4 al numitelor instrucţiuni : Pristarul şi pădurarii nu vor lăsa să se taie nici o nuia din pădure, nici vor lua ei înşişi o nuia sau o uscătură fără înscris învoirea Administraţiei ţinutale şi a revizorului pe care o va păstra spre dovadă : căci orice tăiere s-a găsi şi primarul n-ar înfăţişa spre dovadă înscris învoirea Administraţiei sau a revizorului se va împlini din averea sa şi de la obştea satului ce va fi închezlăşuit pentru dînsul“ [12].

După 1864, [13], cînd pădurile mănăstireşti trec în proprietatea statului, se impun restricţii defrişărilor şi exploatărilor devastatoare, regimul de protejare şi exploatare se schimbă în mare măsură. Prevederile respective erau binevenite, însă datorită faptului că aparatul de control era restrîns în comparaţie cu extensia proprietăţii forestiere nu va putea acţiona prompt.

În 1887, Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor ordonă Direcţiei Domeniilor şi Pădurilor Statului ca, în vederea rezolvării cererilor de exploatare a materialului lemnos cu fierăstraiele perfecţionate, să se întocmească un studiu comparativ privitor la pădurile de brad şi molid din Bucovina cu cel din restul ţării, adică „un studiu tehnic şi economic al întregului masiv lemnos al ţării“ [14].

Tot acum se pune problema conducerii şi controlării directe a operaţiunilor de cultură şi exploatare printr-un agent anume şi comisii temporare de revizie care să prezinte situaţia exactă la cel mult 10 ani odată şi care să facă propuneri privind estimaţia, cultura, îngrijirea, tăierea şi exploatarea pădurii în sensul general al amenajamentului „în sub garanţia observării faptelor pozitive care ar interesa pădurea în toate privinţele“ [15].

În aceste coordonate se înscrie unul dintre studiile făcute asupra masivului pădurii Mălini şi anume cel din 1905 comparativ cu hotărnicia din 1873. La această dată, întinderea pădurii respective era de 24 331,8 ha [16], cu 3 556,8 ha mai mult decît în 1873, suprafaţă din care 20 957,8 ha teren ocupat efectiv de arbori, 2 921,9 ha poieni şi goluri destinate a rămîne păşune şi fînaţ, 452,1 ha teren neproductiv, adică albii de pîraie, şosele, drumuri, curţi pentru locuinţe.

Comparînd suprafaţa ocupată de răşinoase cu cea de foioase din totalul pădurii, se observă că răşinoasele ocupă 45 la sută, pe cînd fo-

11 *Ibidem*, f. 202.
12 *Ibidem*.
13 C. C. Giurescu, *Suprafaţa moşiilor mănăstireşti secularizate la 1863*, în „Studii“, XII, (1959), 2, p. 155.
14 Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Casa pădurilor, dosar 1555, f. 1, 16.
15 *Idem*, Dosar 1561, f. 2 v.
16 Datele sînt din Arh. St. Bucureşti, fond Hotărnicii, jud. Suceava, nr. 1 şi nr. 2.

ioasele 55 la sută. Din răşinoase, 29 la sută reprezintă bradul, iar 16 la sută molidul ; la foioase 50 la sută fagul şi 5 la sută mesteacănul. În hotărnicia din 1873, ca esenţe principale sînt date : bradul alb. molidul comun, fagul, puţin frasin, paltinul, arţarul „şi alte lemne". Amestecul între foioase şi răşinoase se prezintă „cînd în mod intim, cînd pe grupuri". Studiul menţionat precizează în mod expres că „suprafeţe mari cu fag curat se găsesc în ocolul Mălini, apoi în ocolul Poiana Doamnei", cantoanele Plaiu Bătrîn şi Pojorîta şi în cantonul Pietroasa din ocolul Găineşti". Masivele tinere sînt foarte puţine, fapt care conduce logic la concluzia că „pădurea Mălini prezintă un caracter mai mult secular".

În continuare este înfăptuită analiza principalelor esenţe ce populau la acea dată pădurea respectivă. În afară de arbori, ea mai conţinea o mare varitate de plante şi arbuşti : ferigă, sburătorul, păducelul, cornul, călinul, socul. Se mai menţionează rugiile şi smeurişurile care „sînt de temut în parchetele exploatate în care pe lîngă alte ierburi, se instalează cu profunzime".

Pe linia organizării perimetrului respectiv se impunea în mod acut problema exploatării pădurii pentru a fi salvată de urmările vechiului sistem de tăiere, arătîndu-se că anumite principii stabilite în acest sens au rămas doar pe hîrtie, existînd la data respectivă parchete întregi radical despădurite.

Pentru prelucrarea lemnului, în special în cherestea, în pădurea Mălini existau la 1876, 12 joagăre acţionate cu apă, ca spre sfîrşitul secolului al XIX-lea să se înfiinţeze aici două fabrici mari de cherestea : una în 1888 la Găineşti [17], care prelucra anual aproximativ 31 000 m. c. lemn şi alta la Suha Mare prelucra anual aproximativ 15 000 m. c. lemn rotund.

Referitor la centrul forestier de la Mălini, semnificativ este şi faptul că din 1892, cînd au avut loc modernizări în procesul muncii, s-a construit *primul funicular industrial* din ţară. Construcţia respectivă fusese impusă tocmai de arealul uriaş al exploatării. O altă sursă ne informează că, acum în ultimul deceniu al secolului, se lucra pe întinsa zonă Mălini-Borca-Broşteni, că gaterele acţionate de forţa aburului secţionau „copaci înalţi pînă la 60 de metri şi groşi de 1-1,50 metri, fiecare copac dînd pînă la 30 de metri cubi de buşteni" [18].

Observăm, sursele semnalate aici, pot constitui o chemare pentru specialiştii din acest domeniu, fondurile noastre arhivistice (Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Casa regală, Direcţia generală a statisticii, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, ca şi diferite Planuri şi hotărnicii) permiţînd efectuarea unor lucrări care să adîncească trecutul nostru forestier.

17 Interesant de amintit că aici se prelucra în scînduri de mărimi bine precizate lemnul de rezonanţă, suprasolicitat de mari firme din Occident, care apoi era transformat în instrumente muzicale, piese componente la realizarea pianelor şi altele.

18 Cf. „Contemporanul", 10 martie 1972, p. 8.

CARTOGRAFIEREA ORTHOPTERELOR *ENSIFERA* ÎN ZONELE REȚELEI *UNIVERSAL TRANSVERSE MERCATOR* DIN NORD-ESTUL ROMÂNIEI

ANDY Z. LEHRER, BELA KIS
și MARIA M. LEHRER

După prima contribuție cu privire la distribuția Ensiferelor din județul Tulcea (LEHRER și KIS, sub tipar), am considerat că ele merită un studiu biogeografic extensiv mult mai aprofundat, dat fiind importanța lor deosebită pentru flora, vegetația și agricultura țării noastre. Invazia lăcustelor — adevărată plagă în Europa, pînă în secolul trecut — își avea focarul principal al speciei *Locusta migratoria* în Delta Dunării, din care cauză dezastrele și foametea, mai ales în Moldova și Muntenia, au cunoscut perioade foarte grele. Cronicarul Grigore Ureche amintește de invaziile din timpul domniei lui Ștefan Lăcustă (1538—1540), fiul lui Ștefan cel Mare, de la care își trage porecla. Nenumărate calamități asemănătoare au fost semnalate în Moldova și Muntenia pînă în anii 1951—1954, iar în Transilvania din 1747 pînă în 1875.

Dacă populația lăcustei migratoare, celei marocane *(Dociostaurus marocanus)* sau celei italiene *(Calliptamus italicus)* a fost stăvilită astăzi prin mijloace agrotehnice și de combatere chimică, menținîndu-se totuși cîteva focare de înmulțire mai însemnate (în Crișana, Banat, Cîmpia Dunării, Dobrogea și Moldova), numeroase alte specii produc daune enorme fînețelor și pășunilor, diferitelor culturi de cereale și de legume, pădurilor de cer și stejar, plantelor industriale, cartofilor și sfeclei de zahăr etc.

Ca urmare, în această lucrare ne-am propus să continuăm prezentarea situației biogeografice a Ensiferelor din 8 pătrate fundamentale (de 100 × 100 km) ale rețelei *Universal Transverse Mercator* (U. T. M.), ce includ suprafața teritorială din partea de nrod-est a țării și anume : ML, MM, MN, MP, NL, NM, NN și NP (vezi notația de pe harta 2). Despre metodologia internațională și avantajele sistemului U. T. M., adoptate de toate marile proiecte biologice europene, nu mai este cazul să insistăm, deoarece ele au fost clarificate suficient în literatura românească (LEHRER, 1972—1980). Nu vom pierde însă prilejul de a sublinia, încă o dată, valoarea lor integratoare, datorită căreia datele noastre naționale pătrund cu repeziciune, exactitate și prestanță în acțiunile științifice de amploare coordonate de I. U. B. S.

Inventarul orthopterelor Ensifera din această zonă cuprinde 59 de specii, înșiruite în ordine alfabetică și răspîndite după cum urmează :

Ord. ORTHOPTERA Olivier
Subord. ENSIFERA Chopard

1. *Acheta domesticus* LINNAEUS (harta 1) — ML 11, MM 05, NL 81.

2. *Barbitistes constrictus* BRUNNER (harta 1) — ML 11, ML 37, ML 49, ML 79, MM 08, MM 11, MM 19, MM 29, MM 51, MN 10, MN 20, NN 41.

3. *Bradyporus dasypus* ILLIGER (harta 2) — NL 81, NN 42.

4. *Callimenus macrogaster* LEFEBRE (harta 3) — NN 42 (?).

5. *Conocephalus discolor* THUNBERG (harta 3) — ML 37, ML 49, ML 79, MM 03, MM 10, MM 19, MM 20, MM 29, MM 51, MN 00 MN 10, MN 20, MN 48, MN 73, NL 15, NL 16, NL 71, NL 81, NM 24, NM 51, TN 52, NM 56, NN 41, NN 42, NN 51.

6. *Conocephalus dorsalis* LATREILLE (harta 2) — ML 27, MM 25, MN 48, MN 73.

7. *Conocephalus hastatus* CHARPENTIER (harta 4) — NL 81, NL 90.

8. *Decticus verrucivorus* LINNAEUS (harta 3) — ML 29, ML 43, ML 46, ML 49, ML 79, MM 06, MM 07, MM 08, MM 11, MM 16, MM 19, MM 25, MM 51, MM 59, MM 95, MN 10, MN 20, MN 47, MN 48, MN 73, NM 51, NM 52, NM 56, NM 87, NN 41, NN 42, NP 00.

9. *Ephippiger ephippiger* FIEBIG (harta 5) — ML 63, ML 79, MN 73, NL 15, NL 16, NL 81, NL 90, NM 51, NM 52, NN 12, NN 20, NN 31, NN 41, NN 42, NN 51.

10. *Gampsocleis glabra* HERBST (harta 5) — NL 37, NL 44, NL 81, NM 56, NM 62, NN 42.

11. *Gryllotolpa gryllotalpa* LINNAEUS (harta 6) — ML 11, NM 89, MN 78, MN 90, MP 50, NL 06, NL 15, NL 16, NL 81, NM 10.

12. *Gryllus campestris* LINNAEUS (harta 6) — ML 20, ML 27, MM 06, MM 08, MM 10, MM 11, MM 18, MM 19, MM 20, MM 25, MM 29, MM 59, MM 95, MN 10, MN 20, MN 48, MN 73, NM 24.

13. *Homorocoryphus nitidulus* SCOPOLI (harta 7) — MN 73, NL 44, NL 81, NM 62, NN 41, NN 42.

14. *Isophya brevipennis* BRUNNER (harta 7) — ML 14, ML 46, MM 06, MM 07, MM 08, MM 11, MM 16, MM 19, MM 25, MM 29, MM 50, MM 51, MN 10, MN 20.

15. *Isophya modesta* FRIVALDSZKY (harta 8) — NL 81, MM 06, MM 08.

16. *Isophya pienensis* MARAN (harta 8) — MM 08, MM 11.

17. *Isophya pyrenea* SERVILLE (harta 8) — MN 16, MN 19, MN 48, MP 52.

18. *Isophpa zubovskii* BEY-BIENKO (harta 9) — ML 79, MN 47, MN 48, MN 78, MP 50, MP 52, NL 29, NL 81, NL 90, NM 09, NM 19, NM 24, NM 62, NN 41, NN 42.

19. *Leptophyes albovittata* KOLLAR (harta 9) — ML 17, ML 21, ML 37, ML 49, ML 79, ML 80, MM 08, MM 11, MM 18, MM 19, MM 25, MM 29, MM 51, MM 53, MM 63, MN 03, MN 10, MN 16, MN 20, MN 48,

MN 95, MP 52, NL 03. NL 15, NL 16, NL 44, NL 81, NL 90, NM 24, NM 51, NM 52, NM 56, NM 62, NN 12, NN 32, NN 41, NN 42.

20. *Leptophyes boscii* BRUNNER (harta 10) — MN 48.

21. *Leptophyes punctatissima* BOSC (harta 10) — MP 52.

22. *Meconema thalassina* DEGETR (harta 11) — ML 17, ML 37, ML 79, ML 80, ML 84, MM 19, MM 29, MM 59, MM 95, MN 10, MN 20, MN 47. MN 48, MP 52, NL 15, NL 16, NL 44, NM 24, NM 51, NM 52, NM 56, NN 20, NN 41.

23. *Melanogruyllus desertus* PALLAS (harta 11) — ML 11, ML 17, ML 20, ML 27, ML 29, MM 95, MN 48, MN 95, MP 52, NL 03, NL 29, NL 37, NL 81, NM 24, NM 51, NM 52, NN 20.

24. *Metrioptera bicolor* PHILIPPI (harta 12) — ML 21, ML 37, ML 43, ML 49, ML 63, ML 79, MM 10, MM 19, MM 20, MM 25, MM 29, MM 51, MM 53, MM 59, MM 63, MN 00, MN 10, MN 20, MN 48, MN 73, MP 52, NM 51, NM 52, NM 56, NM 62, NN 41, NN 42.

25. *Metrioptera brachyptera* LINNAEUS (harta 10) — ML 14, ML 46, ML 49, ML 79, MM 06, MM 07, MM 08, MM 10, MM 11, MM 16, MM 19, MM 20, MM 25, MM 29, MM 51, MM 71, MN 00, MN 03, MN 10, MN 20, MN 95, MN 41.

26. *Metrioptera fedschenkoi* SAUSSURE (harta 8) — NN 42.

27. *Metrioptera roeseli* HAGENBACH (harta 8) — ML 21, ML 31, ML 49, ML 79, MN 00, MN 06, MN 10, MN 20.

28. *Modicogryllus frontalis* FIEBER (harta 12) — ML 17, ML 63, MN 48, MN 73, MN 95, NL 29, NM 24, NM 62, NN 41.

29. *Nemobius sylvestris* BOSC (harta 1) — MN 48.

30. *Oecanthus pellucens* SCOPOLI (harta 13) — ML 27, ML 43, ML 60, MM 95, MN 73, NL 15, NL 16, NL 44, NL 60, NL 70, NL 81, NM 51, NM 52, NM 56, NM 62, NN 07, NN 20, NN 41.

31. *Onconotus servillei* FISCHER DE WALDHEIM (harta 13) — ML 63, ML 86.

32. *Pachytrachis gracilis* BRUNNER (harta 13) — ML 21, ML 37, MM 11, MN 95, NM 62, NN 41, NN 51.

33. *Phaneroptera falcata* PODA (harta 14) — ML 17, ML 27, MM 03, MM 95, MN 48, MN 95, MP 52, NL 15, NL 16, NM 24, NM 38, NM 51, NM 52, NM 56, NM 62, NN 12, NN 41, NN 42.

34. *Phaneroptera nana* FIEBER (harta 14) — ML 80, NL 44, NL 81, NL 90, NM 51, NM 52.

35. *Pholidoptera aptera* FABRICIUS (harta 14) — ML 86, MM 08, MM 17, MM 18, MN 10, MN 20.

36. *Pholidoptera fallax* FISCHER (harta 5) — ML 21, ML 27, ML 37, ML 49, MM 08, MM 10, MM 11, MM 20.

37. *Pholidoptera frivadszkyi* HERMAN (harta 2) — ML 79.

38. *Pholidoptera griseoaptera* DEGEER (harta 15) — ML 14, ML 21, ML 37, MM 08, MM 10, MM 18, MM 19, MM 20, MM 29, MM 51, MM 59, MN 00, MN 10, MN 11, MN 20, MN 25, MN 48, MN 95, NL 15, NL 16, NL 81, NL 90, NM 51, NM 52, NM 62, NN 12, NN 20, NN 41.

39. *Pholidoptera litoralis* FIEBER (harta 15) — ML 49, ML 79, MM 06, MM 11, MM 19, MM 29, MN 10, MN 20.

40. *Pholidoptera transsylvanica* FISCHER (harta 16) — ML 11, ML 14, ML 37, ML 43, ML 46, ML 49, ML 79, MM 06, MM 08, MM 10, MM 11, MM 17, MM 19, MM 20, MM 25, MM 29, MM 51, MN 00, MN 03, MN 10, MN 20.

41. *Platycleis affinis* FIEBER (harta 16) — MN 92, NL 44, NL 81, NM 38, NM 51, NM 52, NM 56, NM 86, NM 87, NN 02, NN 32, NN 42.

42. *Platycleis albopunctata* GOEZE (harta 16) — ML 31.

43. *Platycleis grisea* FABRICIUS (harta 17) — ML 17, ML 21, ML 37, ML 43, MM 03, MM 59, MM 95, MN 48, MN 73, MP 52, NL 37, NL 44, NL 60, NL 70, NL 81, NL 90, NM 24, NM 51, NM 52, NM 56, NM 62, NM 86, NM 87, NN 22, NN 32, NN 41, NN 42.

44. *Platycleis intermedia* SERVILLE (harta 15) — NL 60, NL 70.

45. *Platycleis nigrosignata* COSTA (harta 12) — NL 81, NL 90.

46. *Platycleis striata* KITTARY (harta 11) — NN 42.

47. *Platycleis vittata* CHARPENTIER (harta 17) — ML 79, ML 80, MN 73, MN 92, NL 15, NL 16, NL 37, NL 44, NL 81, NM 51, NM 52, NM 56, NM 62, NM 76, NM 86, NM 87, NN 02, NN 22, NN 41, NN 42.

48. *Poecilimon affinis* FRIVALDSZKY (harta 17) — ML 14.

49. *Poecilimon brunneri* FRIVALDSZKY (harta 6) — NM 51, NM 52, NM 42.

50. *Poecilimon fussi* BRUNNER (harta 18) — ML 09, ML 16, ML 19, ML 43, ML 79, MM 08, MM 11, MM 59, MN 48, NL 44, NL 81, NM 62, NN 41, NN 42.

51. *Poecilimon schmidti* FIEBER (harta 18) — ML 09, ML 19, ML 37, ML 49, MM 03, MM 11, MM 51. MM 59, MN 48, MP 52, NL 15, NL 16, NM 24, NM 62, NN 41.

52. *Polysarcus denticaudus* CHARPENTIER (harta 18) — ML 14, MM 06, MM 19, MM 29, MM 51, MN 10, MN 20.

53. *Pteronemobius concolor* WALKER (harta 14) — NL 81.

54. *Rhacocleis germanica* HERRICH-SCHAEFER (harta 10) — NL 81, NL 90.

55. *Saga pedo* PALLAS (harta 19) — NL 81, NL 90, NN 42.

56. *Tartarogryllus burdigalensis* LATREILIE (harta 19) — NL 03.

57. *Tettigonia cantans* FUESSLY (harta 19) — ML 46, ML 49, ML 79, MM 06, MM 08, MM 11. MM 18, MM 19, MM 25, MM 29, MN 10, MN 20.

58. *Tettigonia caudata* CHARPENTIER (harta 20) — ML 63, MN 47, MP 31, NL 44, NL 81, NM 56, NN 12, NN 42.

59. *Tettigonia viridissima* LINNAEUS (harta 20) — ML 11, ML 37, ML 46, ML 49, ML 79, ML 80, MM 03, MM 06, MM 10, MM 11, MM 19. MM 20, MM 29, MM51, MM 59, MM 95, MN 10, MN 20, MN 48, MN 73, NL 03, NL 37, NL 44, NL 81, NM 51, NM 52, NM 56, NN 31, NN 41, NN 42, NN 51.

În aceste opt pătrate fundamentale ale rețelei cartografice U.T.M. a țării noastre Ensiferele sînt reprezentate numai 96 ochiuri de 10x10 km (harta 21). Dacă în funcție de pătratele studiate încercăm să aflăm frecvența fiecărei specii, raportînd numărul de ochiuri în care ea a fost

descoperită la numărul total de pătrate ale grupului (96), vom obține următoarele procente :

Nr. crt.	Specia	Nr. pătrate ocupate	%
01	*Achaeta domesticus*	3	3,125
02	*Barbitistes constrictus*	12	12,500
03	*Bradyporus dasypus*	2	2,083
04	*Callimenus macrogaster*	1	1,041
05	*Conocephalus discolor*	25	26,041
06	*Conocephalus dorsalis*	4	4,166
07	*Conocephalus hastatus*	2	2,083
08	*Decticus verrucivorus*	29	30,208
09	*Ephippiger ephippiger*	15	15,625
10	*Gampsocleis glabra*	6	6,250
11	*Gryllotalpa gryllotalpa*	10	10,416
12	*Gryllus campestris*	18	18.750
13	*Homorocoryphus nitidulus*	6	6,250
14	*Isophya brevipennis*	14	14,583
15	*Isophya modesta*	3	3,125
16	*Isophya pienensis*	2	2,083
17	*Isophpa pyrenea*	4	4,166
18	*Isophya zubovskii*	15	15,625
19	*Leptophyes albovittata*	37	38,541
20	*Leptophyes boscii*	1	1,041
21	*Leptophyes punctatissima*	1	1,041
22	*Meconema thalassina*	23	23,958
23	*Melanogrpllus desertus*	17	17,708
24	*Metriopter bicolor*	27	28,125
25	*Metrioptera brachyptera*	22	22,916
26	*Metrioptera fedschenkoi*	1	1,041
27	*Metrioptera roeseli*	8	8,333
28	*Modicogryllus frontalis*	9	9,375
29	*Nemobius sylvertsis*	1	1,041
30	*Oecanthus pellucens*	18	18,750
31	*Onconotus servillei*	2	2,083
32	*Pachytrachis gracilis*	7	7,291
33	*Phaneroptera falcata*	18	18,750
34	*Phaneroptera nana*	6	6,250
35	*Pholidoptera aptera*	6	6,250
36	*Pholidoptera fallax*	8	8,333
37	*Pholidoptera frivaldszkyi*	1	1,041
38	*Pholidoptera griseoaptera*	28	29,166
39	*Pholidoptera litoralis*	9	9,375
40	*Pholidoptera transsylvanica*	21	21,875
41	*Platycleis affinis*	12	12,500
42	*Platycleis albopunctata*	1	1,041

Nr. crt.	Specia	Nr. pătrate ocupate	%
43	*Platycleis grisea*	27	28,125
44	*Platpcleis intermedia*	2	2,083
45	*Platycleis nigrosignata*	2	2,083
46	*Platycleis striata*	1	1,041
47	*Platycleis vittata*	20	20,833
48	*Poecilimon affinis*	1	1,041
49	*Poecilimon brunneri*	3	3,125
50	*Poecilimon fussi*	14	14,583
51	*Poecilimon schmidti*	15	15,625
52	*Polysarcus denticaudus*	7	7,291
53	*Pteronemobius concolor*	1	1,041
54	*Rhacocleis germanica*	2	2,083
55	*Saga pedo*	3	3,125
56	*Tartarogryllus burdigalensis*	1	1,041
57	*Tettigonia cantans*	12	12,500
58	*Tettigonia caudata*	8	8,333
59	*Tettigonia viridissima*	31	32,291

De aici pot fi trase și alte concluzii interesante. Astfel, unele specii sînt mult mai frecvente decît ne indică numărul de pătrate în care ele au fost colectate. Este cazul lui *Gryllotalpa gryllotalpa, Gryllus campestris* sau *Melanogryllus desertus* ș.a., care sînt foarte răspîndite, însă tocmai din acest motiv ele au fost cel mai puțin consemnate. Totuși, indicele relativ de frecvență ne arată, în bună măsură, raritatea speciilor de cosași în teritoriu. Printre cele care ocupă 1-5 pătrate întîlnim taxoni rari și foarte rari, precum și specii nemaigăsite în alte părți. Din ultima categorie putem enumera : *Isophya pyrenea, Metrioptera fedschenkoi, Nemobius sylvestris* și *Platycleis striata* (poate și *Leptophyes boscii),* ele fiind identificate pînă acum numai în nordul Moldovei. Celelalte specii sînt foarte rare *(Platycleis nigrosignata),* rare și destul de rare în general în fauna țării noastre. Chiar și *Isophya zubovskii,* ce ocupă 15 ochiuri de 10×10 km, este relativ rară, deoarece nu a mai fost colectată decît în Dobrogea.

Cît privește ocurența specifică a Ensiferelor, exprimată prin numărul de specii pe unitate U.T.M. (pătratul de 10×10 km) de suprafață (harta 22), se constată că împrăștierea lor geografică este foarte neuniformă. În imediata apropiere a unor unități cu indici destul de ridicați (între 11-15, 16-20, 21-25) sînt abundente cele cu indici specifici foarte coborîți. Faptul ne determină fie să considerăm că, probabil, în primele există ecosisteme care favorizează un număr mare de populații diverse (ca de exemplu, rezervația Valea lui David — NN 42, pădurea Bîrnova — NN 41, împrejurimile Măcinului — NL 81, Ceahlăul — MN 10/20 etc.), fie că — în secundele — cercetările orthopterologice nu au avut aceași intensitate. Oricum, hărțile 21 și 22 ne demonstrează că mai sînt multe zone total necercetate și că investigațiile faunistice ar mai trebui completate în pătratele cu indici nesemnificativi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Haes E.C.M., 1979, *Orthoptera (Grasshopers & Crickets)*, Provisional Atlas of the Insects of the British Isles, Part 6, 29 maps, 2nd Edition, London.

Lehrer A. Z., 1972, *Diptera Calliphoridae de la R. S. de Roumanie. Cartes 1 à 43.* Atlas Provisoires Hors-Séries, C.B.C.I.E., Fac. Sci. Agron. Etat, Gembloux (Belgique).

Lehrer A. Z., 1977, *Codul biocartografic al principalelor localităţi din R. S. România*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.

Lehrer A. Z., 1979, *Indici de apreciere a patrimoniului biologic judeţean obţinuţi prin metode moderne de cartografiere.* Rev. Muz. Monum. Muzee, an XVI, nr. 3, p. 31-37.

Lehrer A. Z., Kis Bela (sup tipar), *Cartografierea Orthopterelor ENSIFERA din nordul Dobrogei.*

Skelton M. J., 1974, *Orthoptera, Dictyoptera and Odonata. Preliminary Distribution Maps.* B. R. C., London.

CARTOGRAPHIE DES ORTHOPTÈRES *ENSIFERA* DANS LES ZONES DU RÉSEAU *UNIVERSAL TRANSVERSE* MERCATOR DU NORD-EST DE LA ROUMANIE

Résumé

Les auteurs continuent l'étude biogéographique des *Ensifera* dans les carrés principaux *Universal Transverse Mercator* qui comprendent la surface territoriale de la partie de nord-est de notre pays, à savoir : ML, MN, MN, MP, NL, NM, NN et NP. Ainsi, ils cartographient 59 espèces et estiment leurs fréquence et occurence dans ces zones.

REPERE PE HARTA BIOGEOGRAFICĂ U. T. M. A ROMÂNIEI IV. STAȚIUNILE BALNEARE, TERMALE ȘI CLIMATERICE

ANDY Z. LEHRER și MARIA LEHRER

Una dintre cele mai importante grupe de repere biogeografice — pe lîngă culmile unor masive muntoase (1978 a) frecventate mai des, principalele stații din rețeaua C.F.R. (1978 b) și peșterile (1979) de interes deosebit pentru cunoașterea patrimoniului biologic și cultural al țării noastre —, o constituie stațiunile balneoclimaterice și termale. Ele reprezintă nu numai locuri de redresare a sănătății, de odihnă sau de agrement, ci și zone de cercetare floristică și faunistică explorate de specialiști în diferite anotimpuri. Calitățile unor ape bogate în anumite substanțe minerale, organice sau radioactive, acelea ale lacurilor heliotermale sau nămolurilor, precum și caracteristicile microclimatice din aceste regiuni, determină o infinită varietate de forme de viață, proprie lor. De aceea. am considerat că precizarea codurile U.T.M. ale stațiunilor din România va ușura munca de arealografie a cercetătorilor și muzeografilor noștri. Iată lista lor (vezi harta) :

Agigea	PJ 28	Bălțătești	MN 41
Albeștii de Muscel	LL 41	Beltiug	FT 36
Amara	NK 24	Biborțeni	LM 90
Anieș	LN 35	Bilbor	LN 81
Aurora	PJ 25	Bixad (j. Covasna)	MM 10
Azuga	LL 83	Bixad (j. Satu Mare)	FU 71
Bala	FQ 47	Bizuja	FT 94
Balta Albă	NL 21	Bîrlad-Bqdești	LK 22
Bálványos	MM 20	Bodoc	ML 19
Bazna	KM 92	Bogda	ER 49
Băile Coștiui	KP 70	Boholt	FR 49
Băile Crăciunești	GU 21	Borsec	LN 90
Băile Felix	ET 70	Borșa	LN 28
Băile Govora	KK 79	Bran	LL 74
Băile Herculane	FQ 17	Brădetu	LL 21
Băile Homorod	LL 69/LM 60	Breaza	LL 90
Băile Olănești	KL 80	Breb	GT 19
Băile Tușnad	MM 11	Broșteni	MN 03
Băile 1 Mai	ET 70	Bughea de Sus	LL 41
Băița	GT 21	Bușteni	LL 82/83
Buziaș	ER 45	Carei	FT 08/18

Călacea ER 18
Călan FR 56
Călimănești-Căciulata KL 91
Cărbunari FT 97
Cheia ML 13
Ciocaia Săcuieni ET 84
Cîineni NL 20
Cîmpulung Moldovenesc LN 96
Cîmpulung-Muscel LL 41
Cîrța MM 05
Cojocna GS 18
Constanța PJ 29/39
Corund LM 64
Costești KL 60
Costinești PJ 36
Coșna LN 64
Covasna ML 37
Cristuru Secuiesc LM 42
Crivaia ER 80
Dănești (j. Harghita) MM 05
Dănești (j. Maramureș) GT 07
Dîmbovicioara LL 63
Dorna Candreni LN 64
Drînceni NM 88
Eforie Nord PJ 38
Eforie Nord PJ 38
Eforie Sud PJ 37
Fișici ML 63
Geoagiu-Băi FR 78
Harghita-Băi LM 93
Homorod LL 69/LM 60
Iacobeni LN 75
Iacobeni-Cașin MM 31
Icoana LK 12
Ideciu de Jos LM 28
Ivanda DR 94
Izvoarele GT 09
Izvorul Mureșului MM 06
Jibou FT 73
Jigodin-Băi MM 03
Jupiter PJ 25
Lacu Roșu MM 08
Lacu Sărat NL 60/70
Leghia FS 69
Lipova ES 50
Malnaș-Băi ML 09
Mamaia PK 20
Mangalia PJ 25
Marghita FT 04
Maria FU 70
Miercurea Ciuc MM 03
Miercurea Sibiului GR 18
Moinești MM 64
Moneasa ES 94
Movila Miresei NL 40
Muntele Mic FR 12
Murighiol PK 78
Năvodari PK 20
Neptun PJ 25
Nicolina NN 42
Novaci GR 00
Nuntași-Duingi PK 33
Ocna Dejului GT 12
Ocna Mureșului GS 14
Ocna Sibiului KL 78
Ocna Șugatag GT 29
Ocnele Mari KK 89
Ocnița KK 89
Odorheiu Secuiesc LM 62
Oglinzi MN 53
Orzoaia MK 38
Ozunca-Băi MM 00
Păltiniș GR 25
Perșani LL 67
Piatra Șoimului MM 58
Pîrîul Rece LL 84
Poiana Brașov LL 95
Poiana Cîmpina LK 99
Poiana Mărului FR 22
Poiana Negrii LN 64
Poiana Sărată MM 50/51
Poiana Țapului LL 82
Potcoava LK 12
Praid LM 55
Predeal LL 83/84
Pucioasa LK 79
Răducăneni NN 70
Remetea LM 88
Rînca GR 20
Rodbav LL 38
Satu Mare FT 39/49
Săcelu FQ 99
Saturn PJ 25
Sărata-Deva FR 84
Sărata-Odorhei LM 63
Sărata Monteoru MK 79

Sărmașul	KM 88	Telega	MK 09
Secu	ER 71	Timișul de Sus	LL 84
Semenic	ER 80	Tinca	ES 78
Sf. Gheorghe (j. Tulcea'	QK 07	Tîrgu Ocna	MM 62/72
Sinaia	LL 82	Topliţa („Bradul")	LM 79
Siriu	ML 43	Trei Ape	ER 90
Sîngeorgiu de Mureș	LM 16	Turda	GS 16
Sîngeorz-Băi	LN 24	Turia	ML 29
Sînsimion	MM 12	Turţ-Băi	FU 61
Slănic	ML 11	Ţicleni	FQ 97
Slănic-Moldova	MM 51	Ţintea	MK 18
Someșeni	GS 08	Valea întunecoasă	MM 15
Sovata	LM 56	Valea Roșie	MJ 79
Soveja	ML 79	Valea Vinului	FT 68
Stîna de Vale	FS 27	Vama Veche	PJ 24
Stoiceni	GT 16	Vatra Dornei	LN 74
Strunga	MN 92	Vaţa de Jos	FS 21
Sulina	QL 00	Veneţia de Jos	LL 68
Șaru Dornei	LN 73	Venus	PJ 25
Șugaș	ML 08	Vizantea	ML 79
Tămășeu	ET 62	Vîlcele	LL 97
Tăuţii-Măgheruși	FT 88	Vulcana-Băi	LK 79
Techirghiol	PJ 27	Zizin	ML 05

BIBLIOGRAFIE

Lehrer A. Z., 1972, *Diptera Calliphoridae de la R. S. de Roumanie. Cartes 1 " 43,* Fac. Sci. Agron., Etat, Zool. gén. et Faun., Gembloux (Belgique).

Lehrer A. Z., 1977, *Codul biocartografic al principalelor localităţi din R. S. România,* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 246 p.

Lehrer A. Z., 1979, *Repere pe harta biogeografică Universal Transverse Mercator (U. T. M.) a României: Peșteri,* R. M. M., Muzee, nr. 6, p. 13-19.

Lehrer A. Z., Lehrer M., 1978 a, *Repere pe harta biogeografică U.T.M. a României. I. Cîteva vărfuri muntoase și codurile U.T.M. ale acestora,* An. Șt. Univ. „Al. I. Cuza"-Iași, (s. n.), Secţ. II, a. Biol., t. XXIV, p. 143-144.

Lehrer A. Z., Lehrer M., 1978 b, *Idem. II. Reţeaua căilor ferate române,* Ibidem, p. 145-147.

REPÈRES SUR LA CARTE BIOGEOGRAPHIQUE U.T.M. DE LA ROUMANIE. IV. STATIONS BALNÉAIRES, THERMALES ET CLIMATIQUES.

Résumé

Aprls la détermination des codes U.T.M. pour les principaux sommets des montagnes, le réseau des chemins de fer et les principales grottes de notre pays, les auteurs complètent la liste des repères biogéographiques roumains avec les codes des stations balnéaires, thermales et climatiques. Parce que ces dernières constituent aussi une riche zone de recherches floristiques et faunistiques, leurs coordonnées vont faciliter le travail aréalographique des chercheurs et des muséographes.

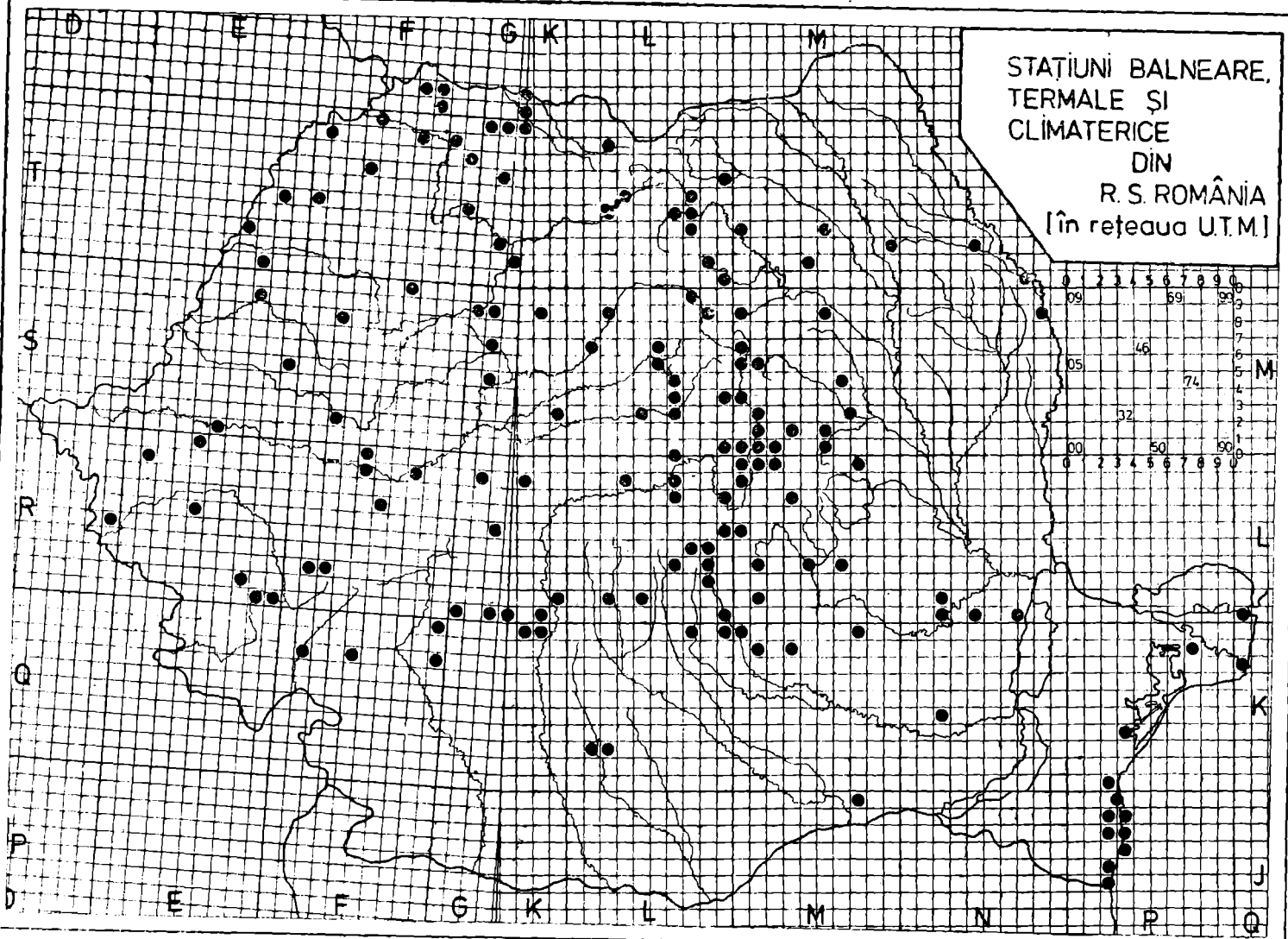
STAȚIUNI BALNEARE, TERMALE ȘI CLIMATERICE DIN R. S. ROMÂNIA (în rețeaua U.T.M.)
D
E
F
G
K
L
M
N
P
Q
T
S
R
J

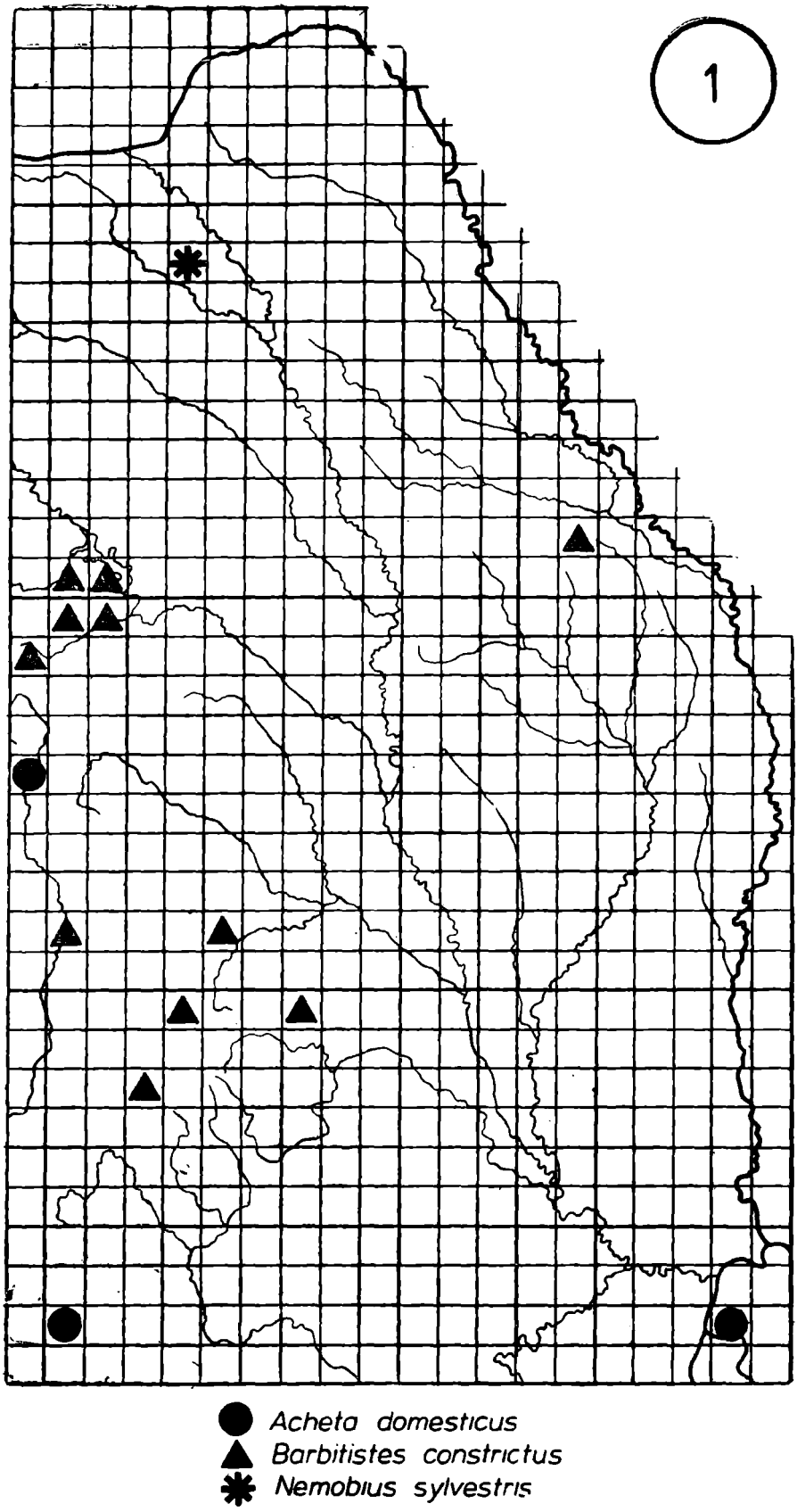
1
Acheta domesticus
Barbitistes constrictus
Nemobius sylvestris

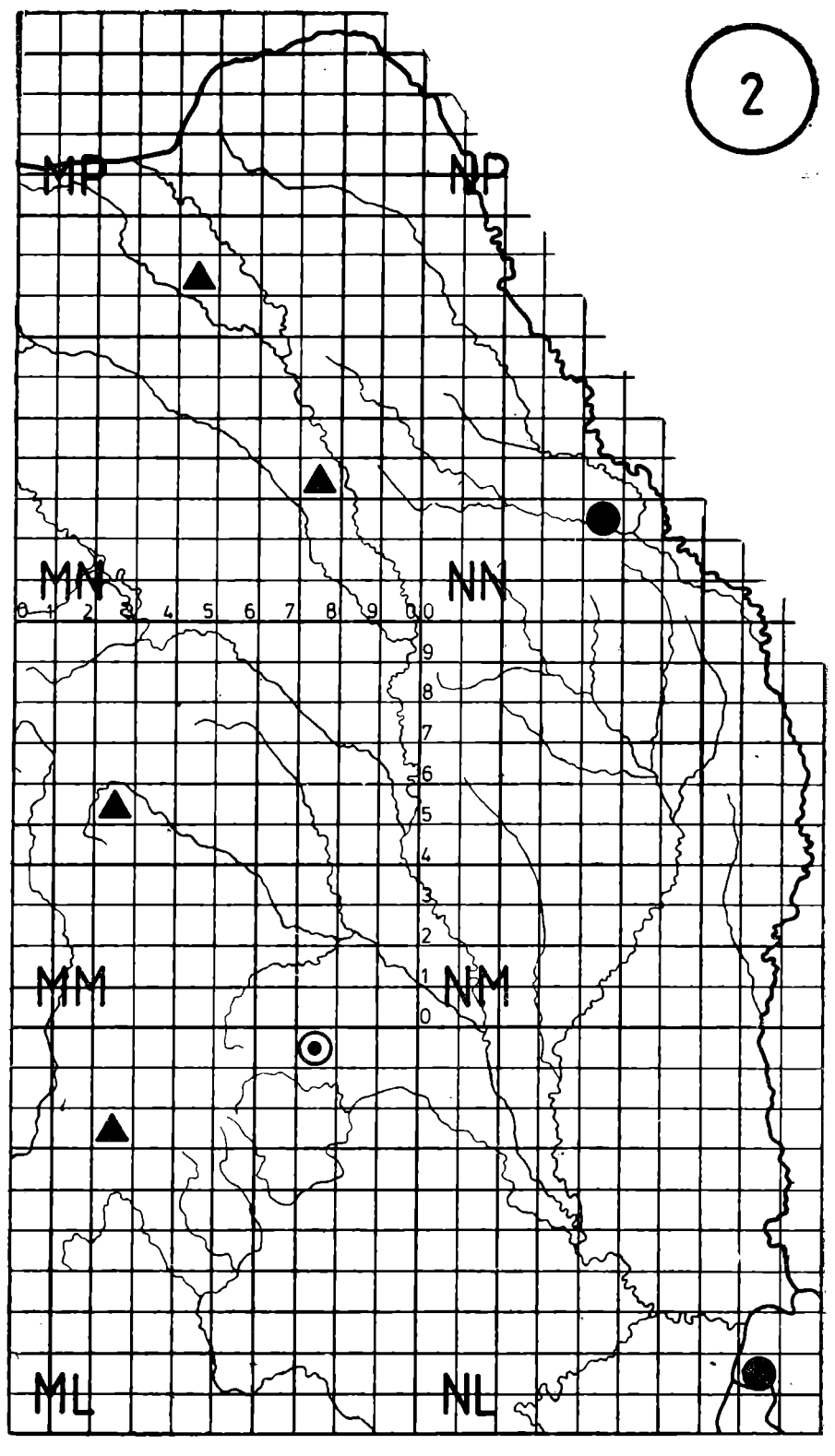

● *Bradyporus dasypus*
▲ *Conocephalus dorsalis*
⊙ *Pholidoptera frivaldszkyi*

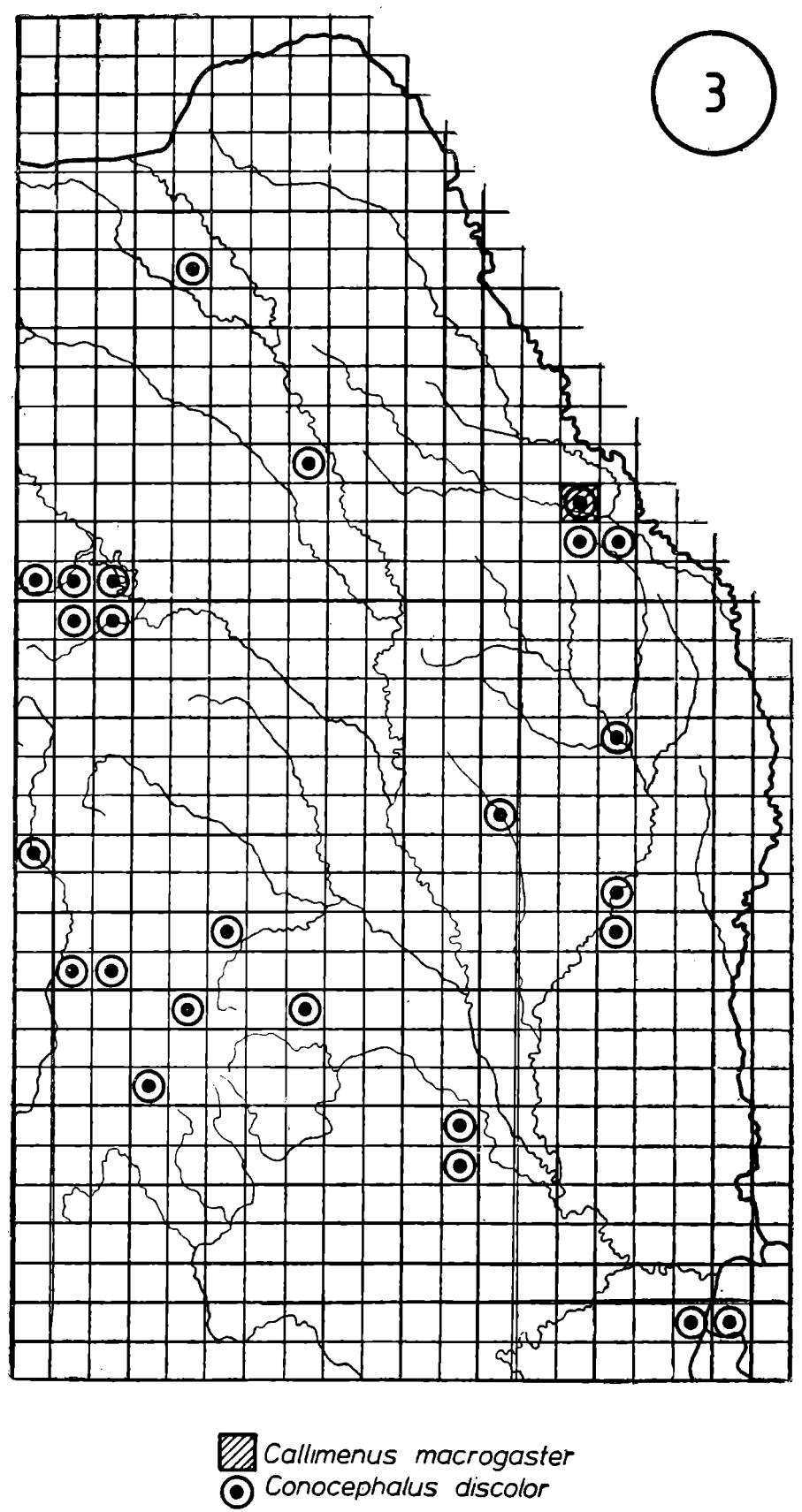
3
Callimenus macrogaster
Conocephalus discolor

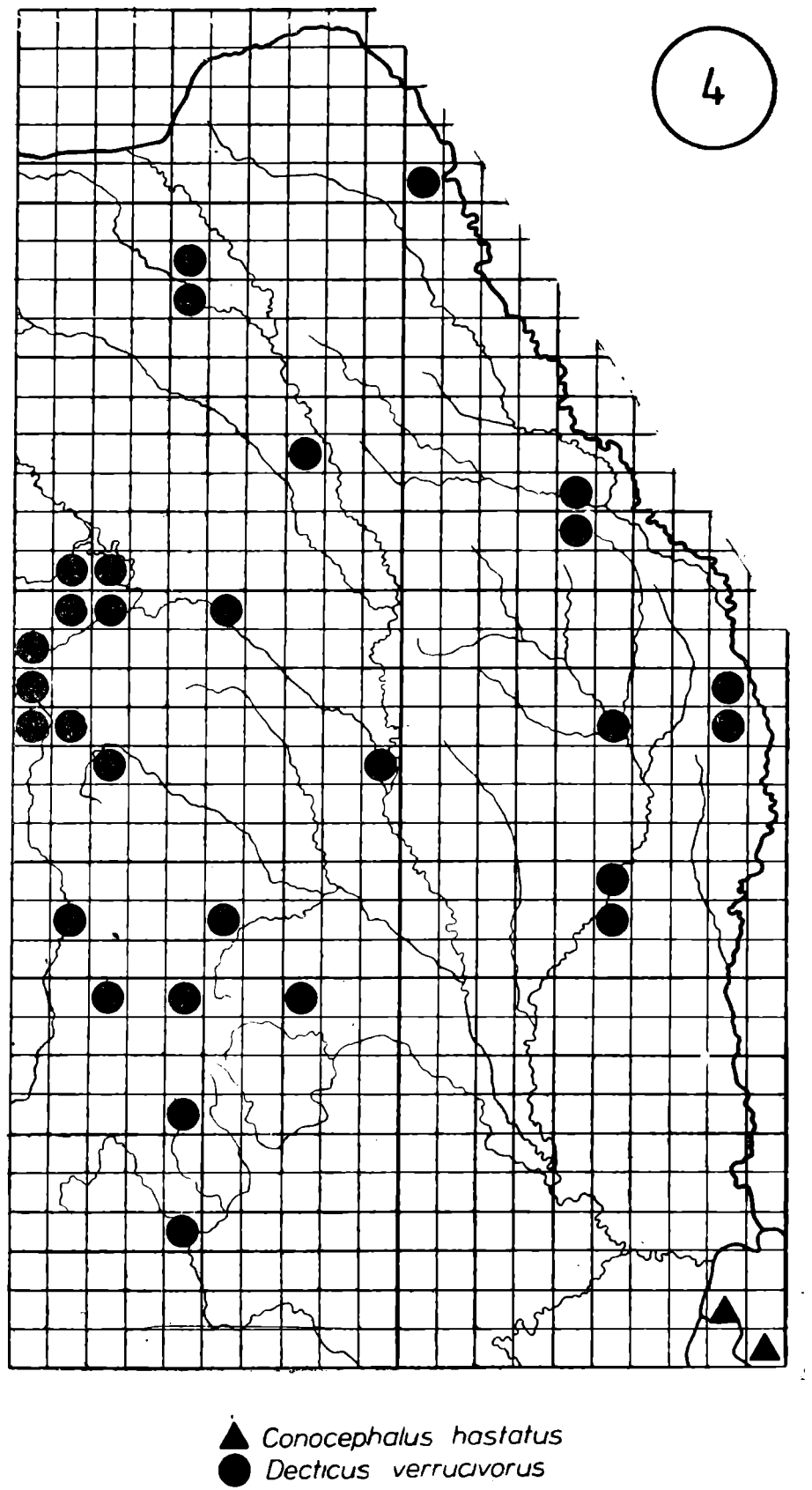
4
Conocephalus hastatus
Decticus verrucivorus

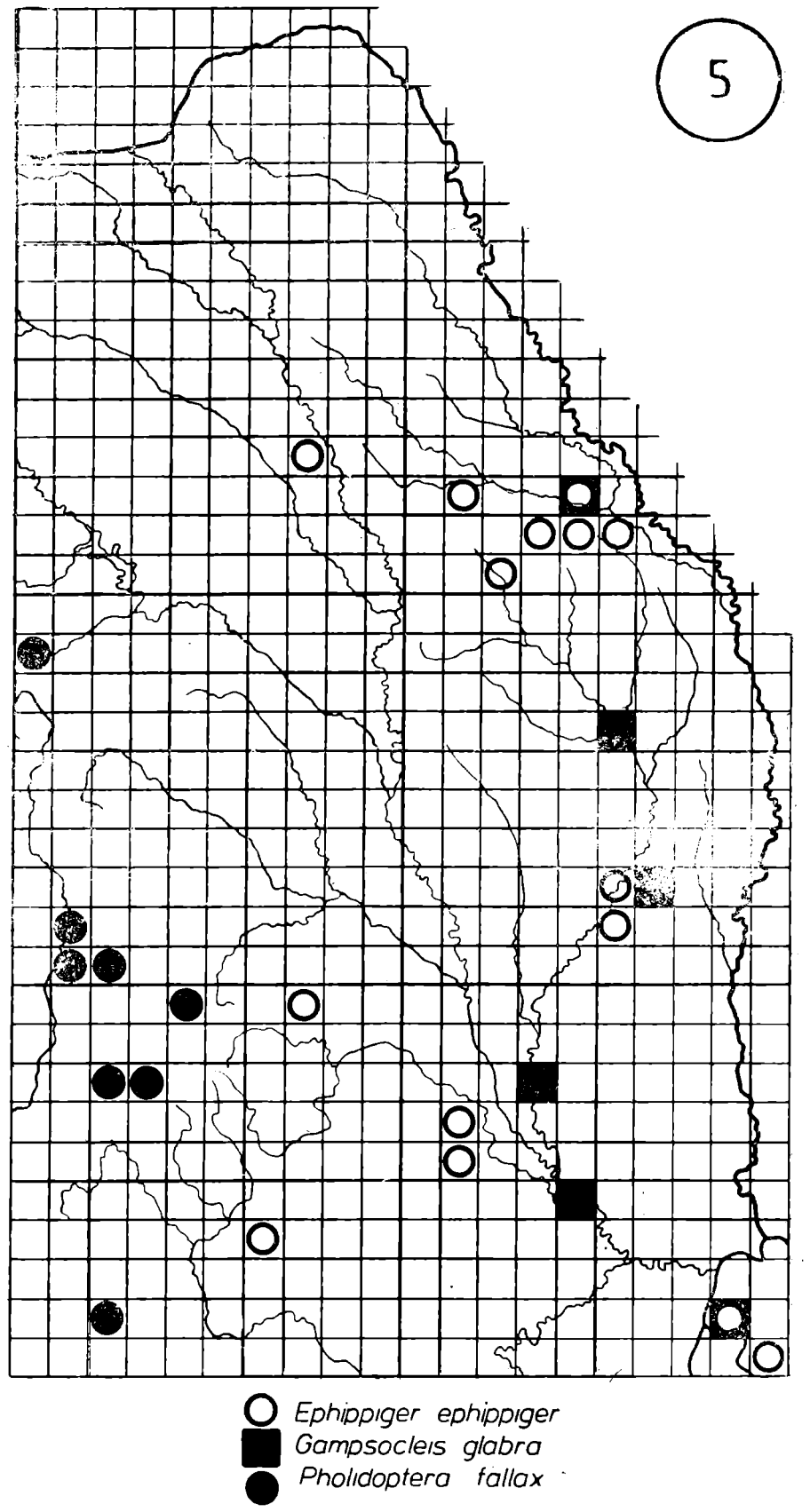
5
Ephippiger ephippiger
Gampsocleis glabra
Pholidoptera fallax

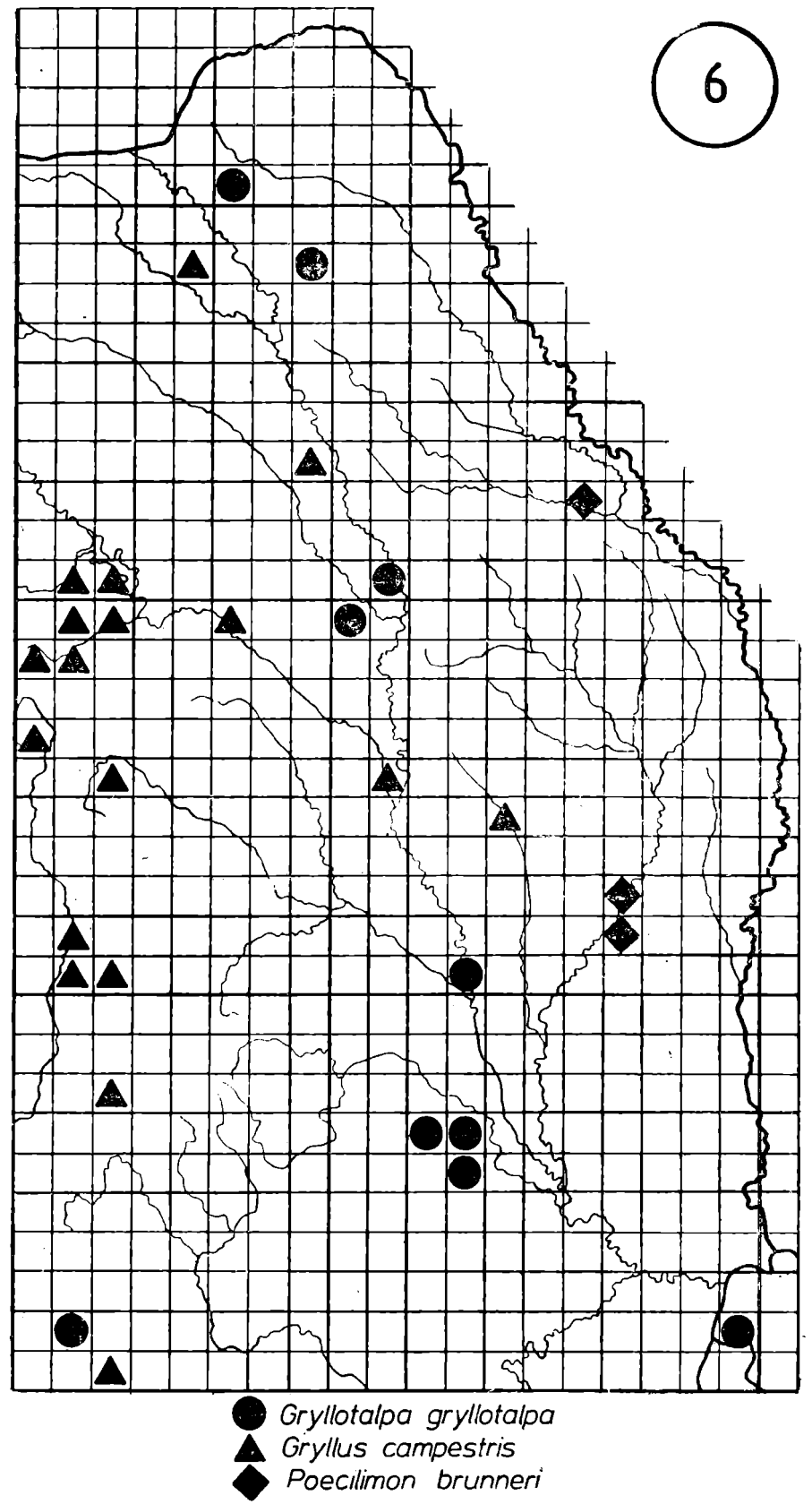
6
Gryllotalpa gryllotalpa
Gryllus campestris
Poecilimon brunneri

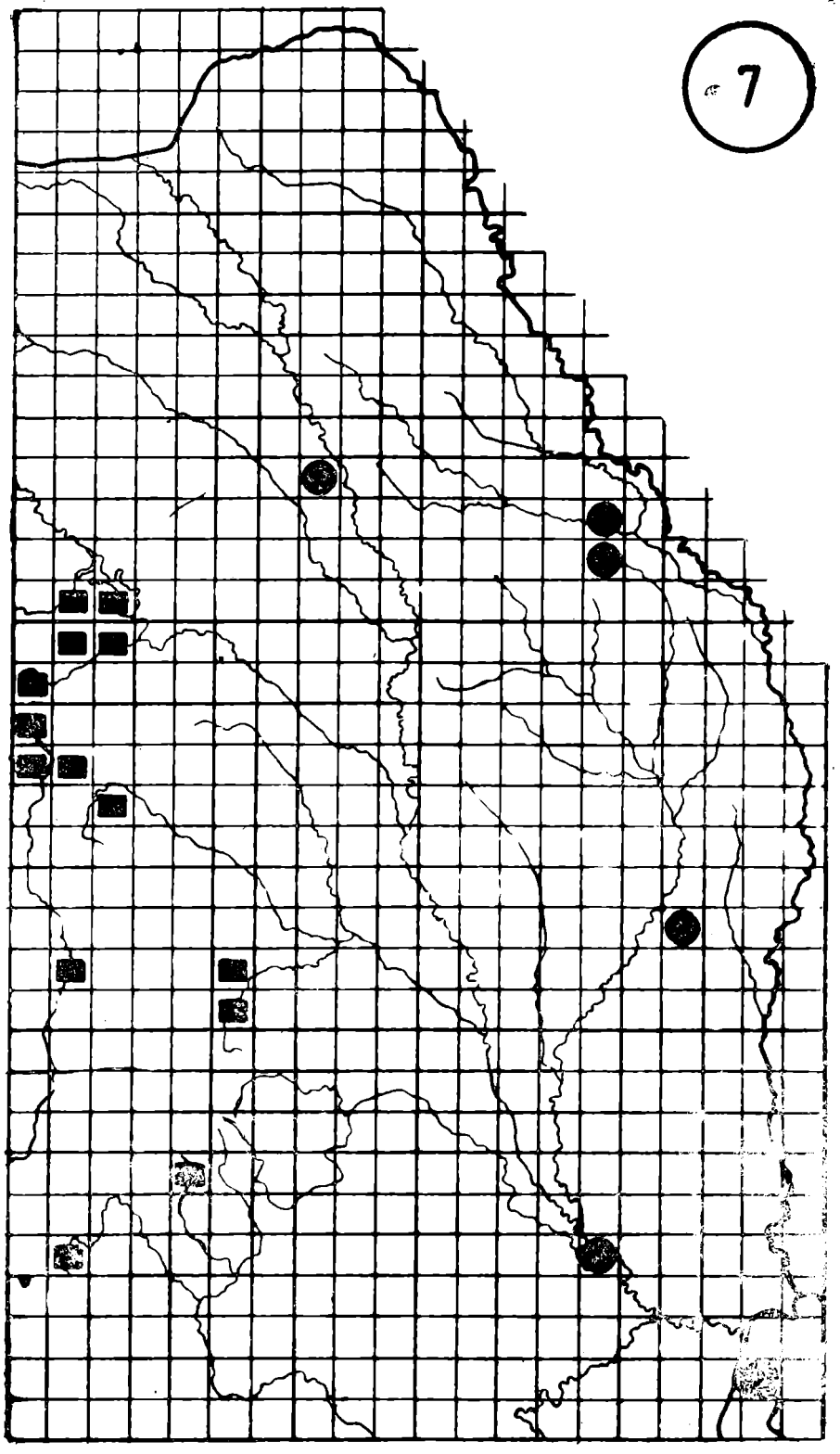

● *Homorocoryphus nitidulus*
■ *Isophya brevipennis*

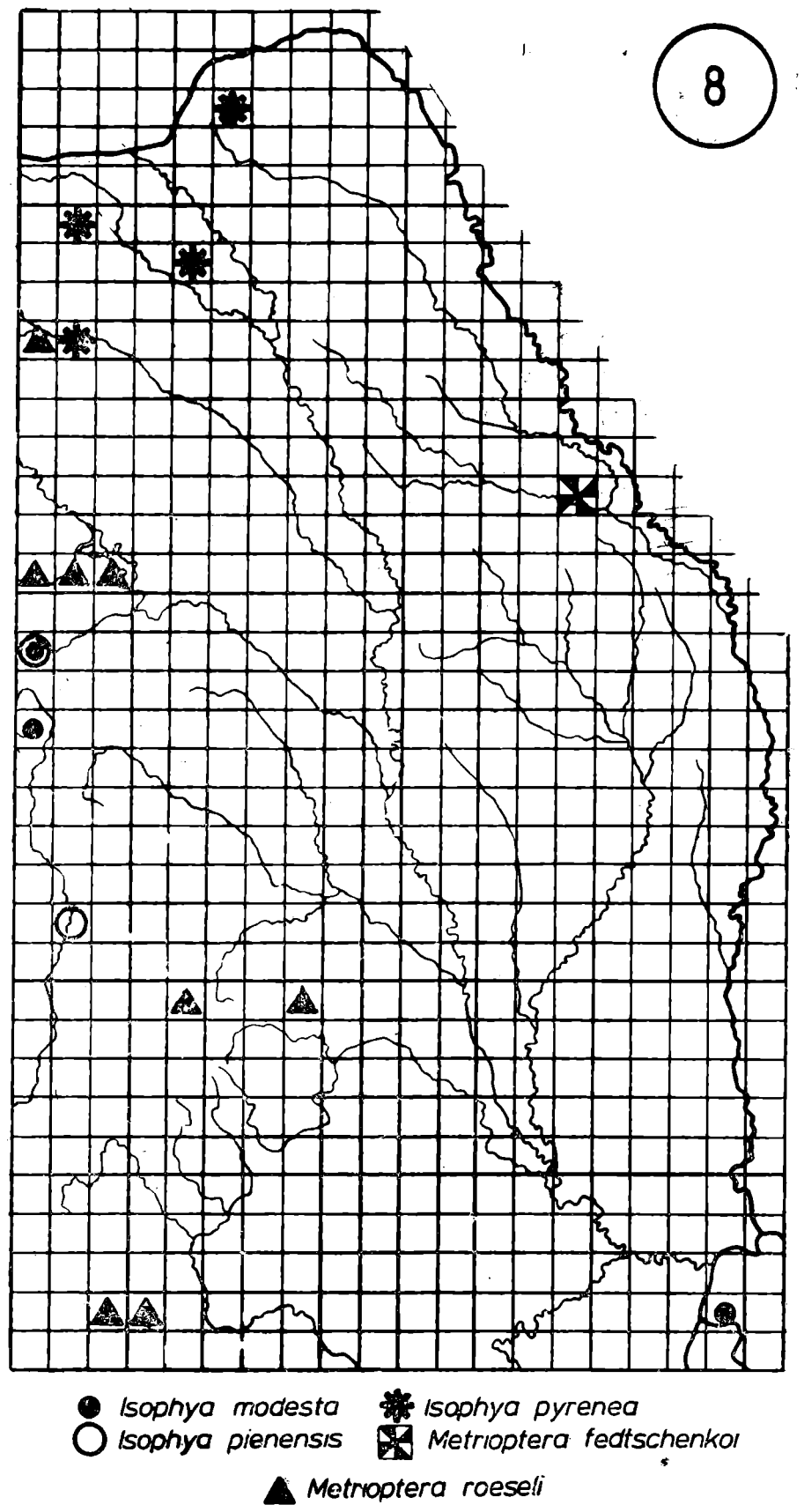
8
Isophya modesta
Isophya pienensis
Isophya pyrenea
Metrioptera fedtschenkoi
Metrioptera roeseli

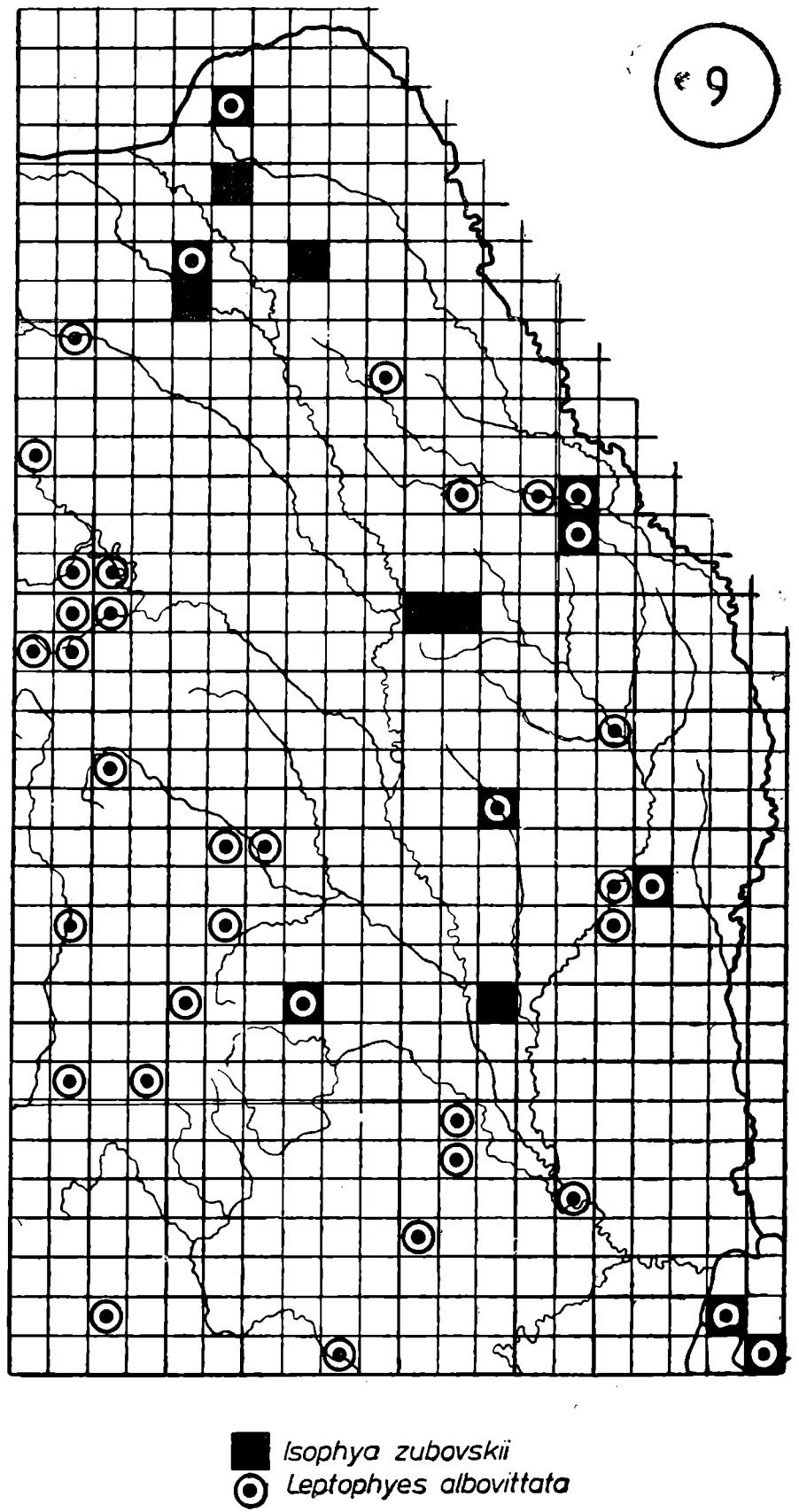
№ 9
Isophya zubovskii
Leptophyes albovittata

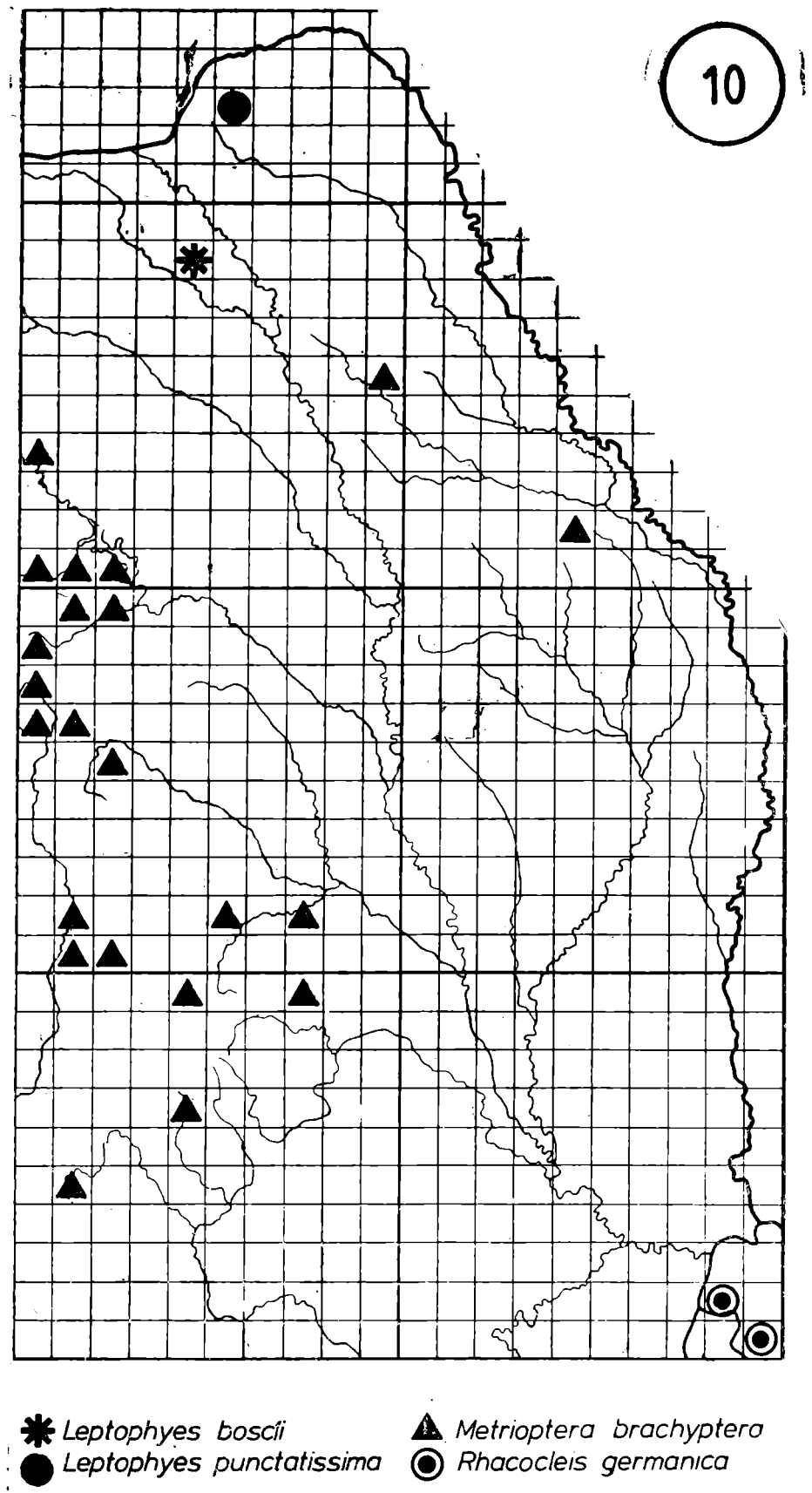
10
Leptophyes boscii
Leptophyes punctatissima
Metrioptera brachyptera
Rhacocleis germanica

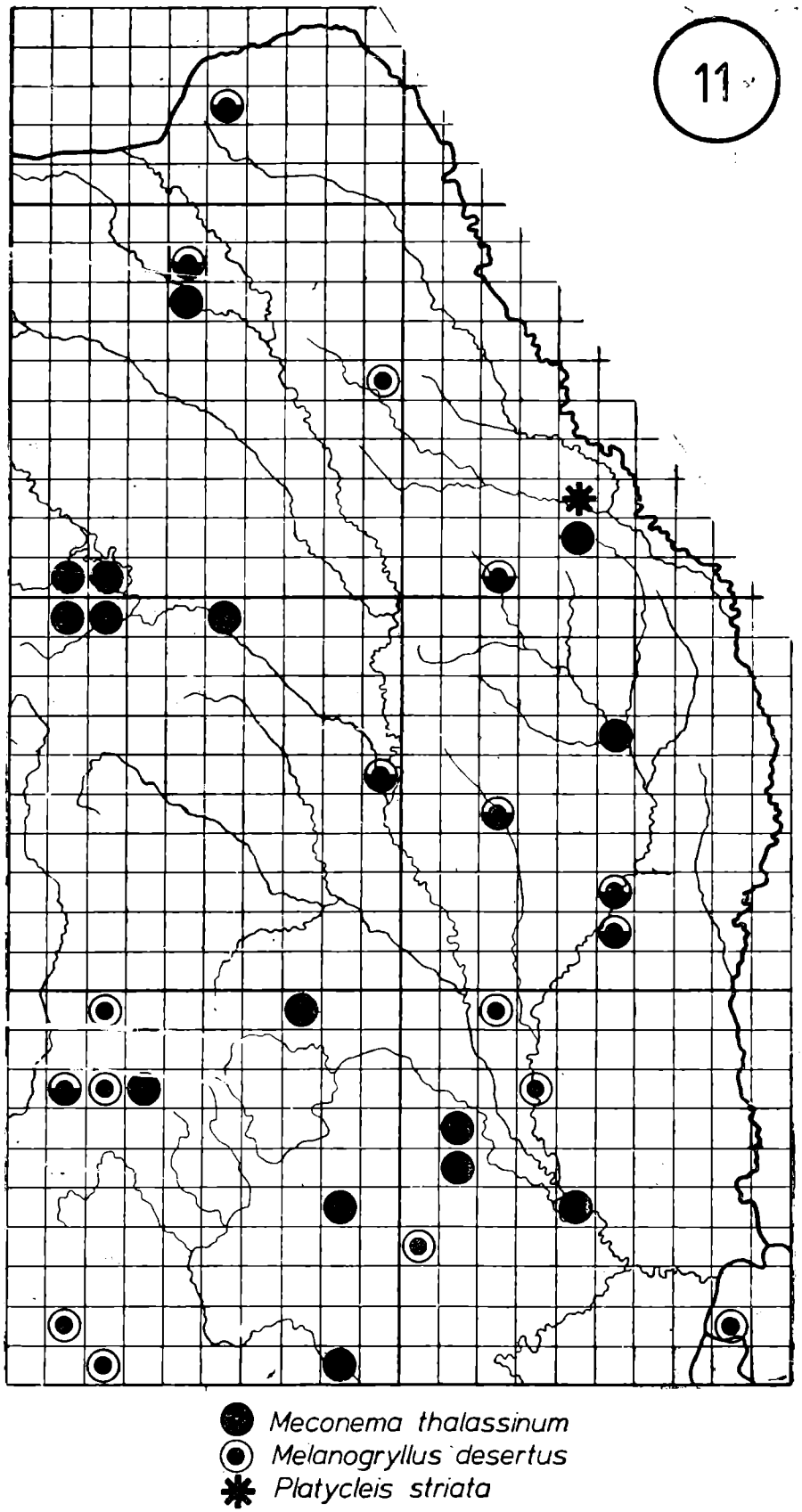
11
Meconema thalassinum
Melanogryllus desertus
Platycleis striata

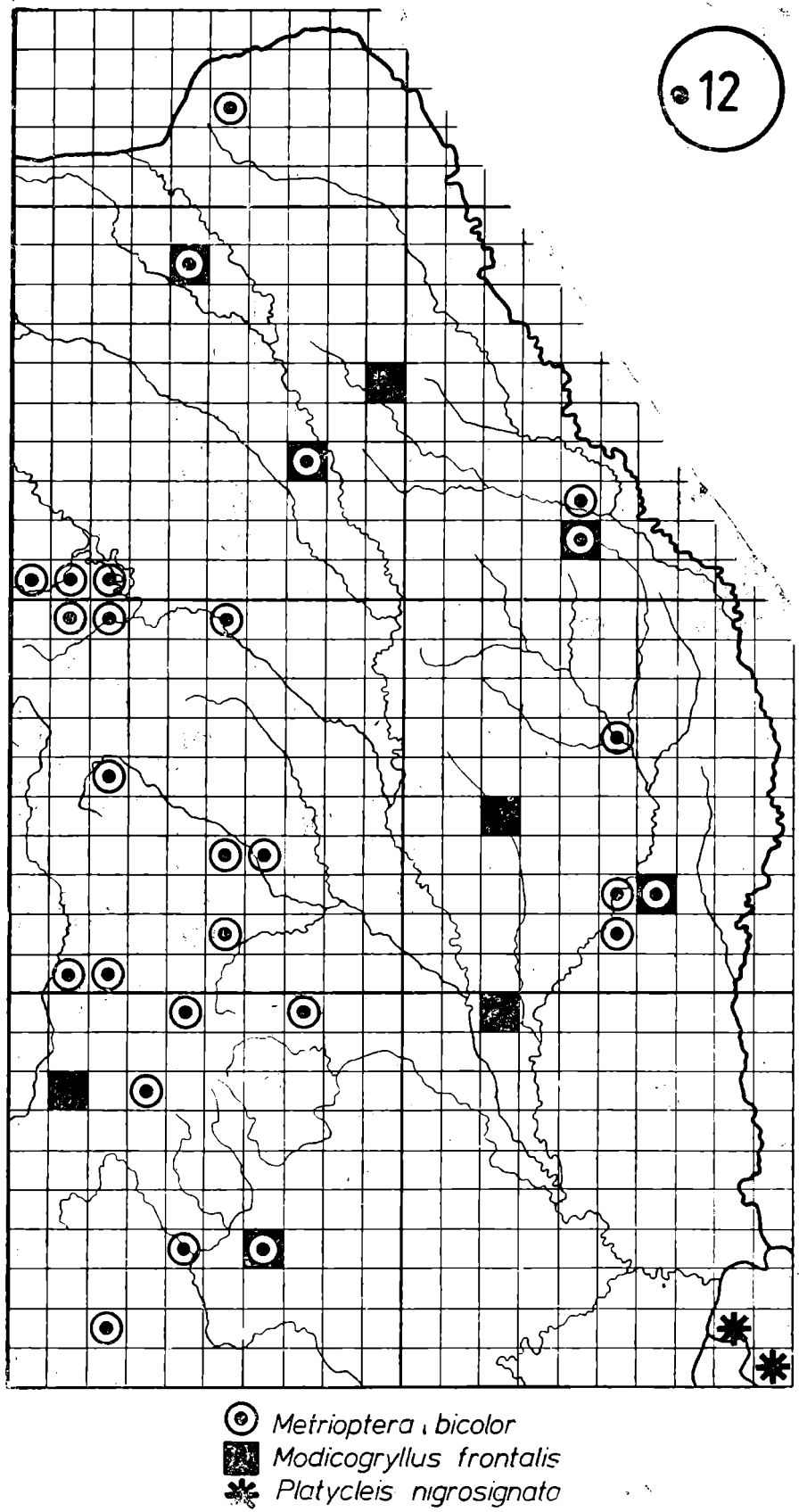
12
Metrioptera bicolor
Modicogryllus frontalis
Platycleis nigrosignata

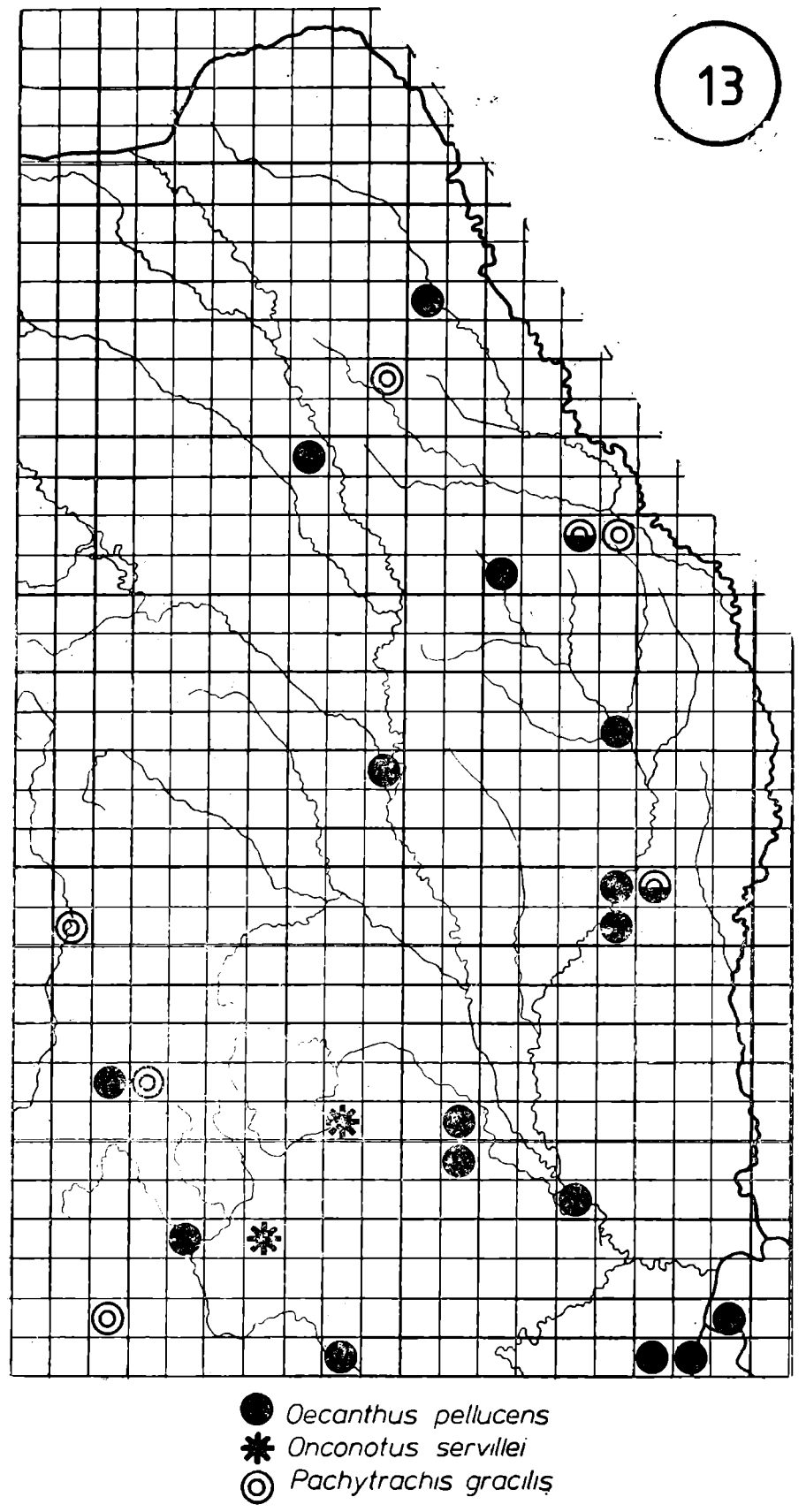
13
Oecanthus pellucens
Onconotus servillei
Pachytrachis gracilis

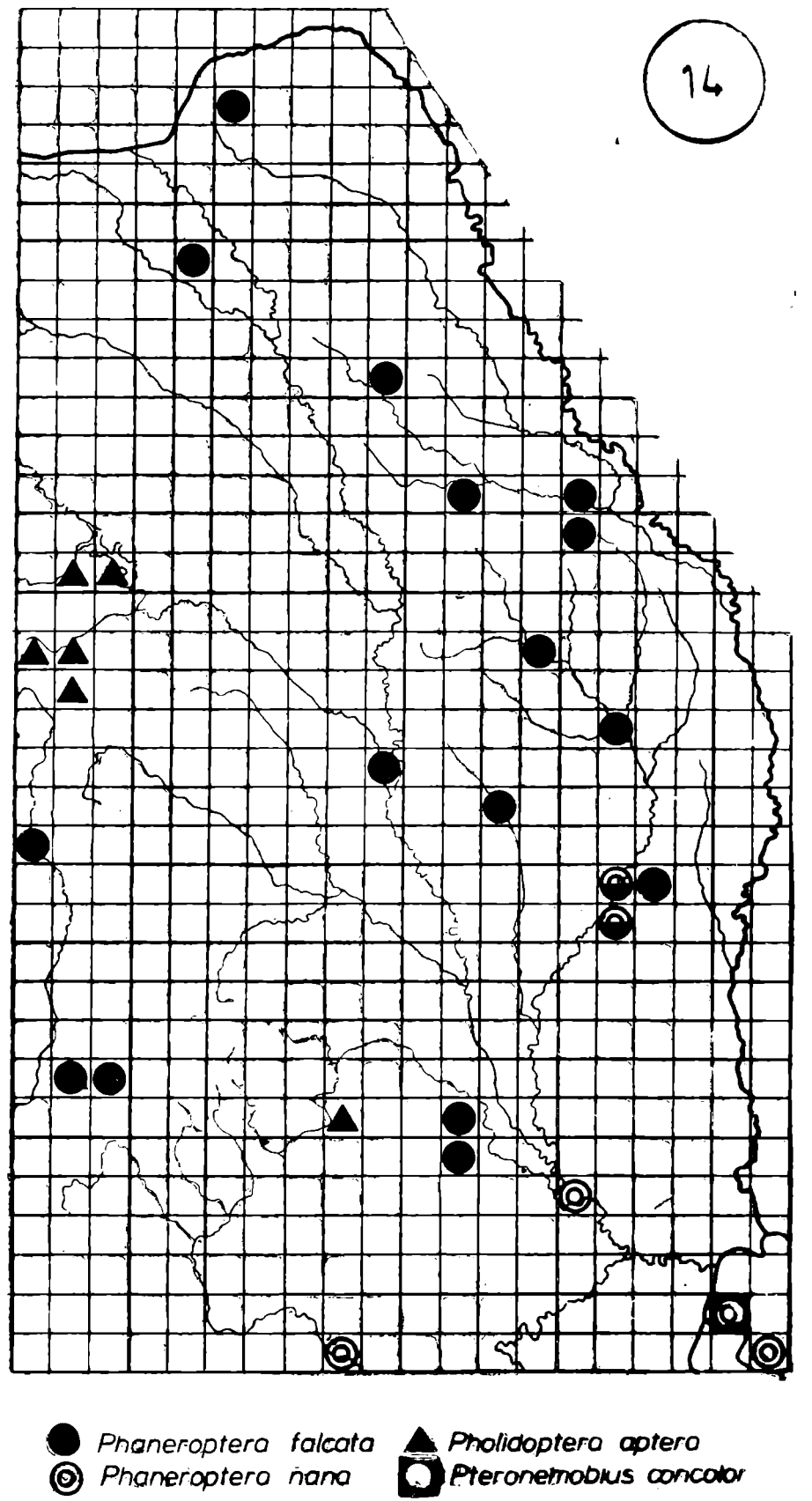
14
Phaneroptera falcata
Phaneroptera nana
Pholidoptera aptera
Pteronemobius concolor

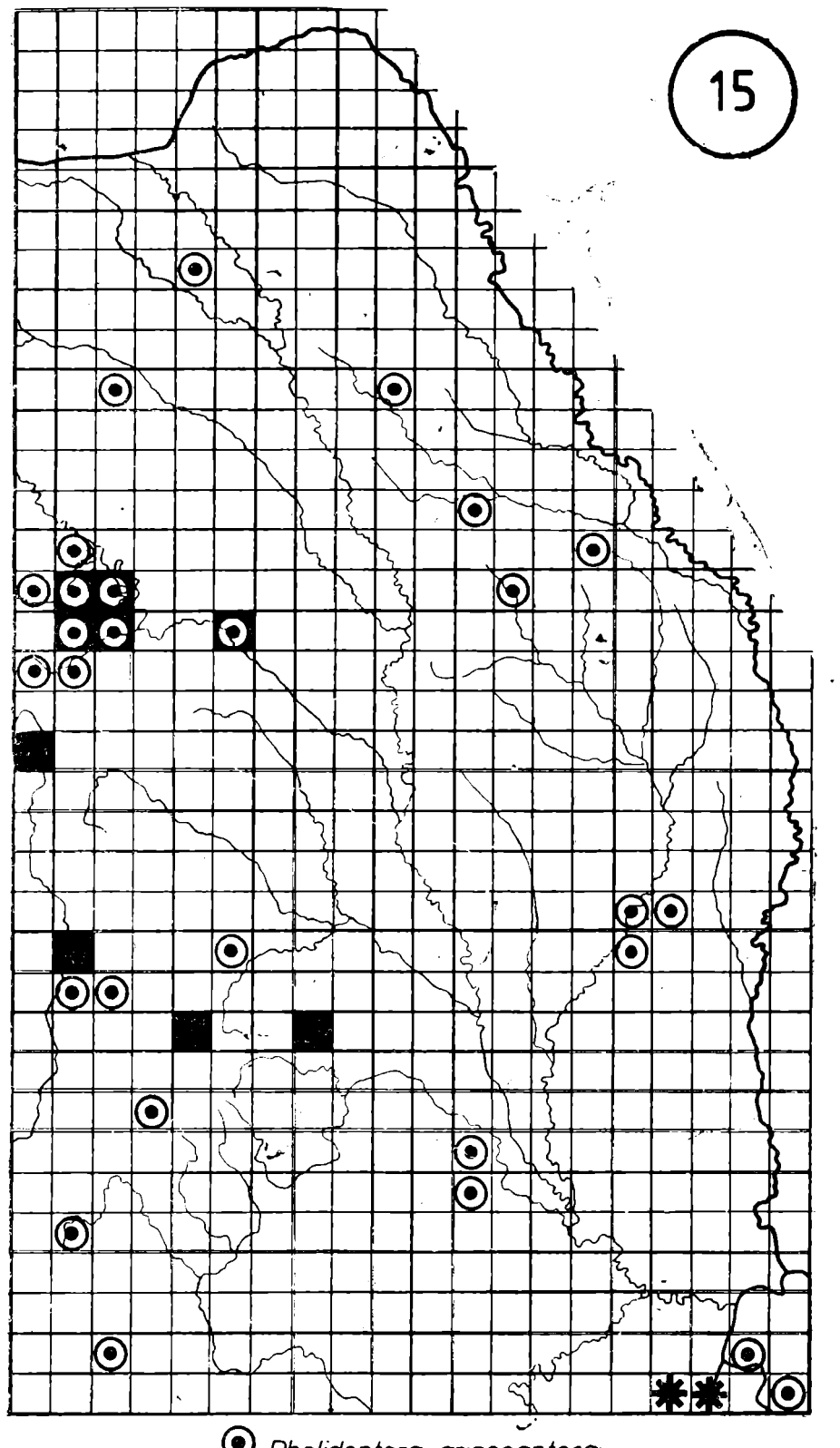
15
Pholidoptera griseoaptera
Pholidoptera litoralis
Platycleis intermedia

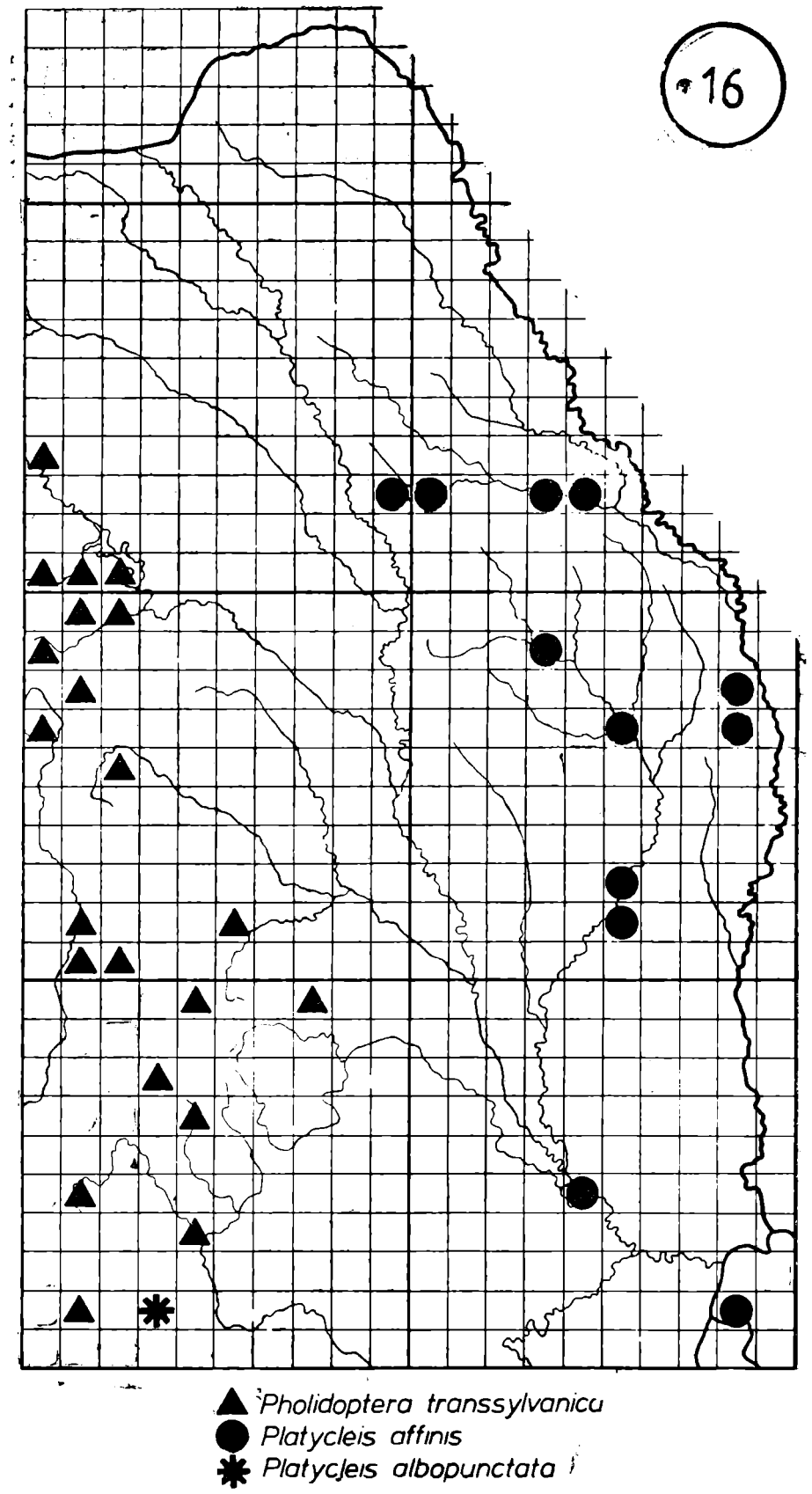
16
Pholidoptera transsylvanica
Platycleis affinis
Platycleis albopunctata

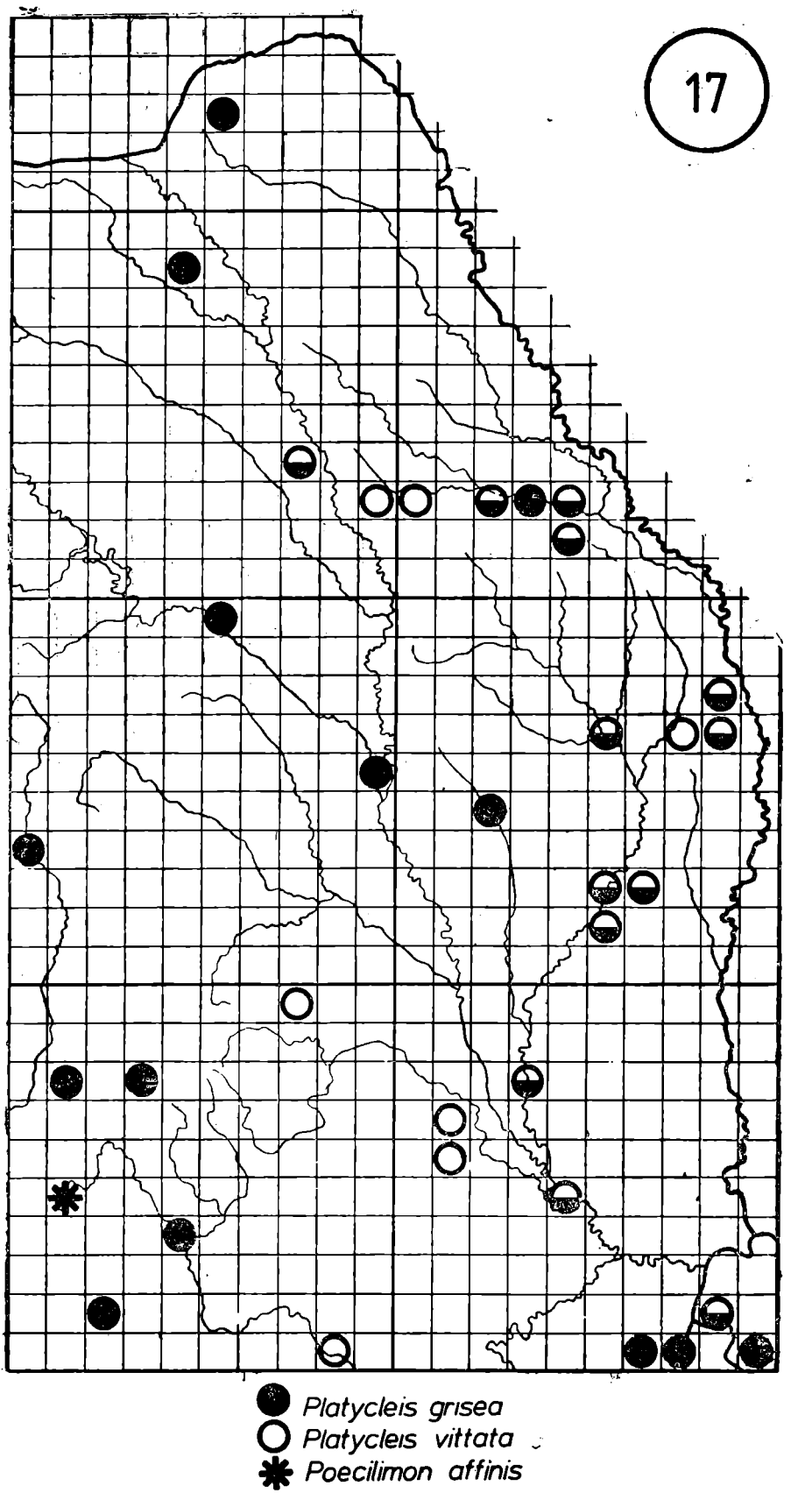
17
Platycleis grisea
Platycleis vittata
Poecilimon affinis

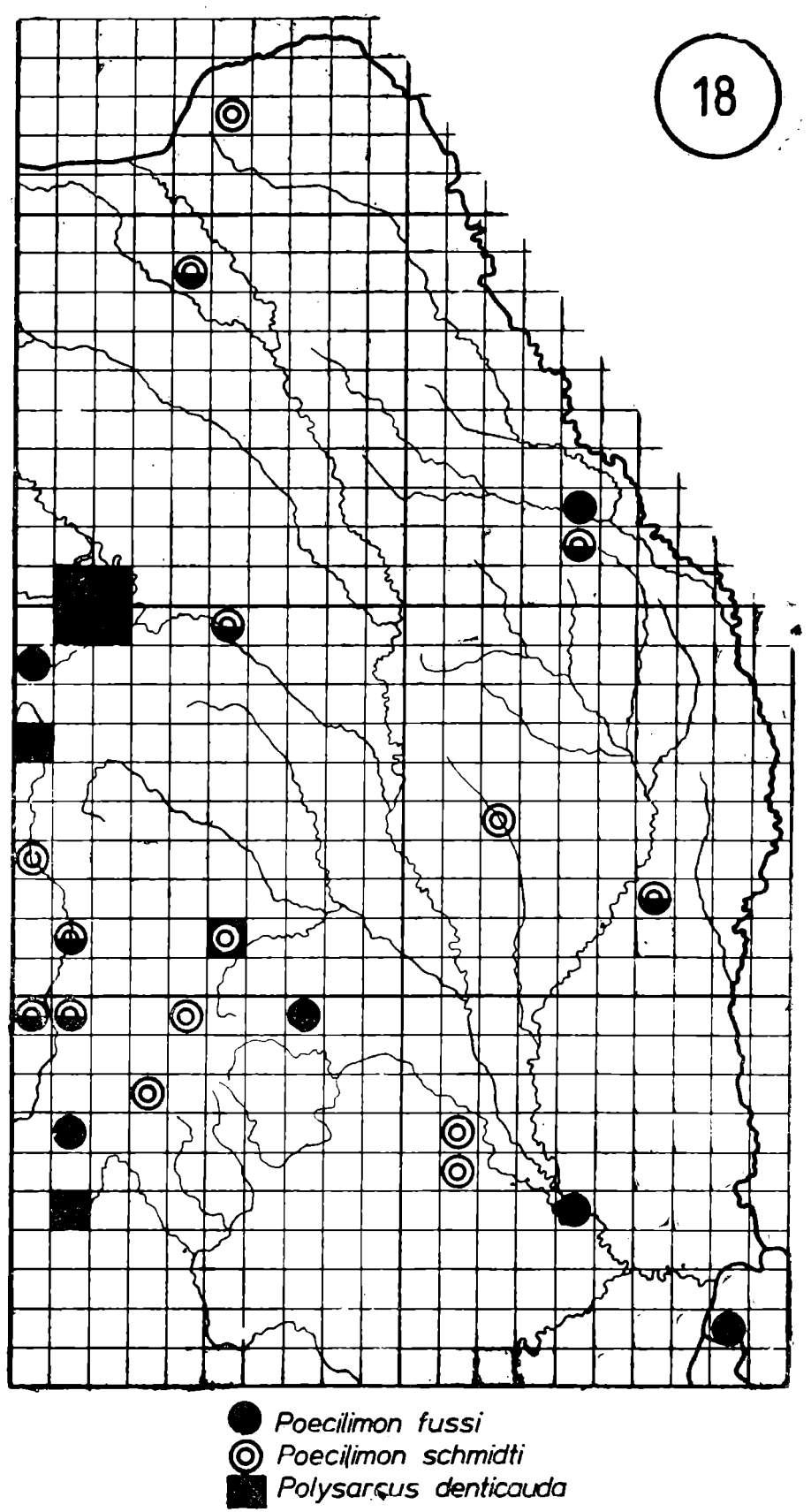
18
Poecilimon fussi
Poecilimon schmidti
Polysarcus denticauda

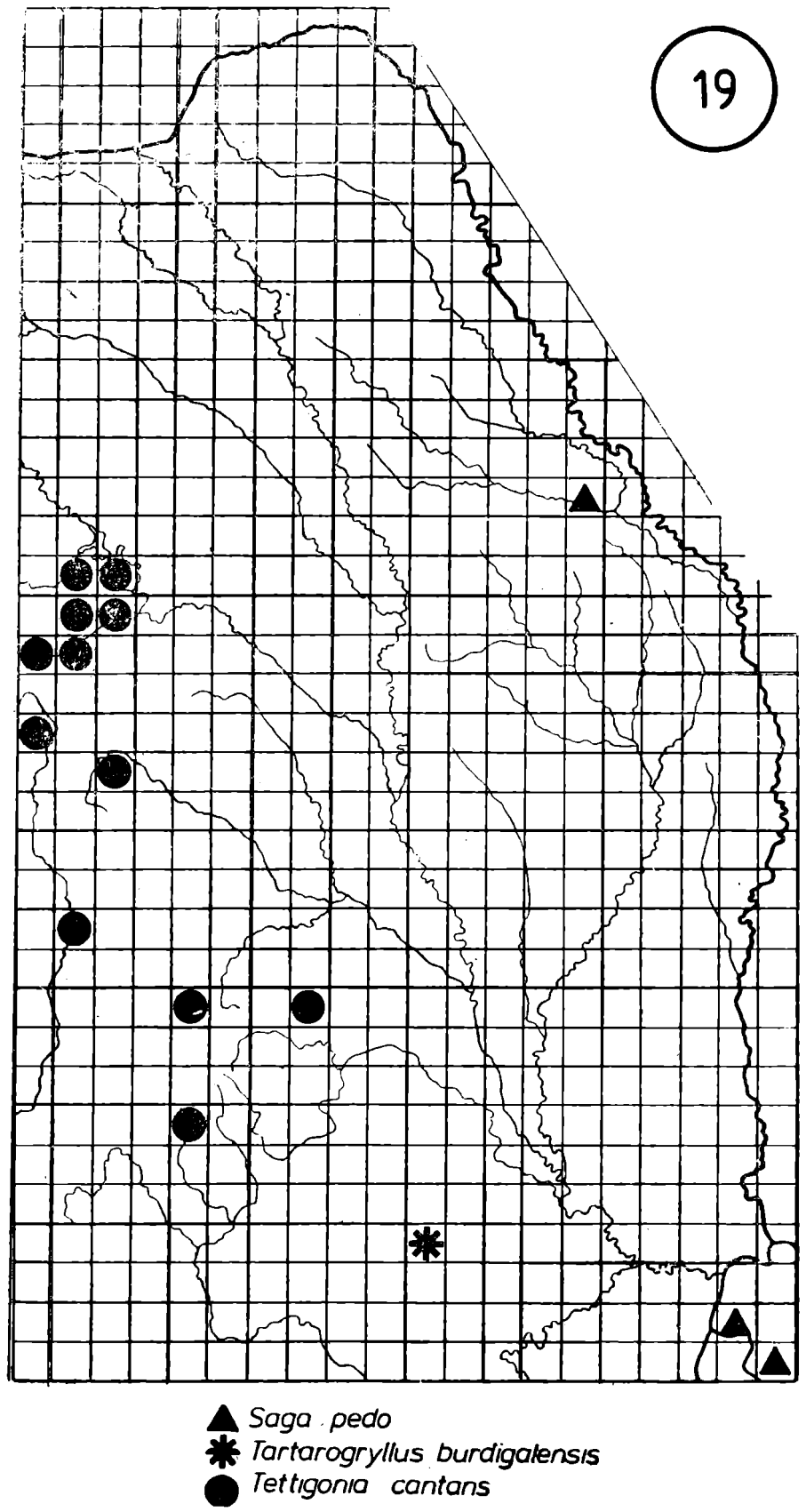
19
Saga pedo
Tartarogryllus burdigalensis
Tettigonia cantans

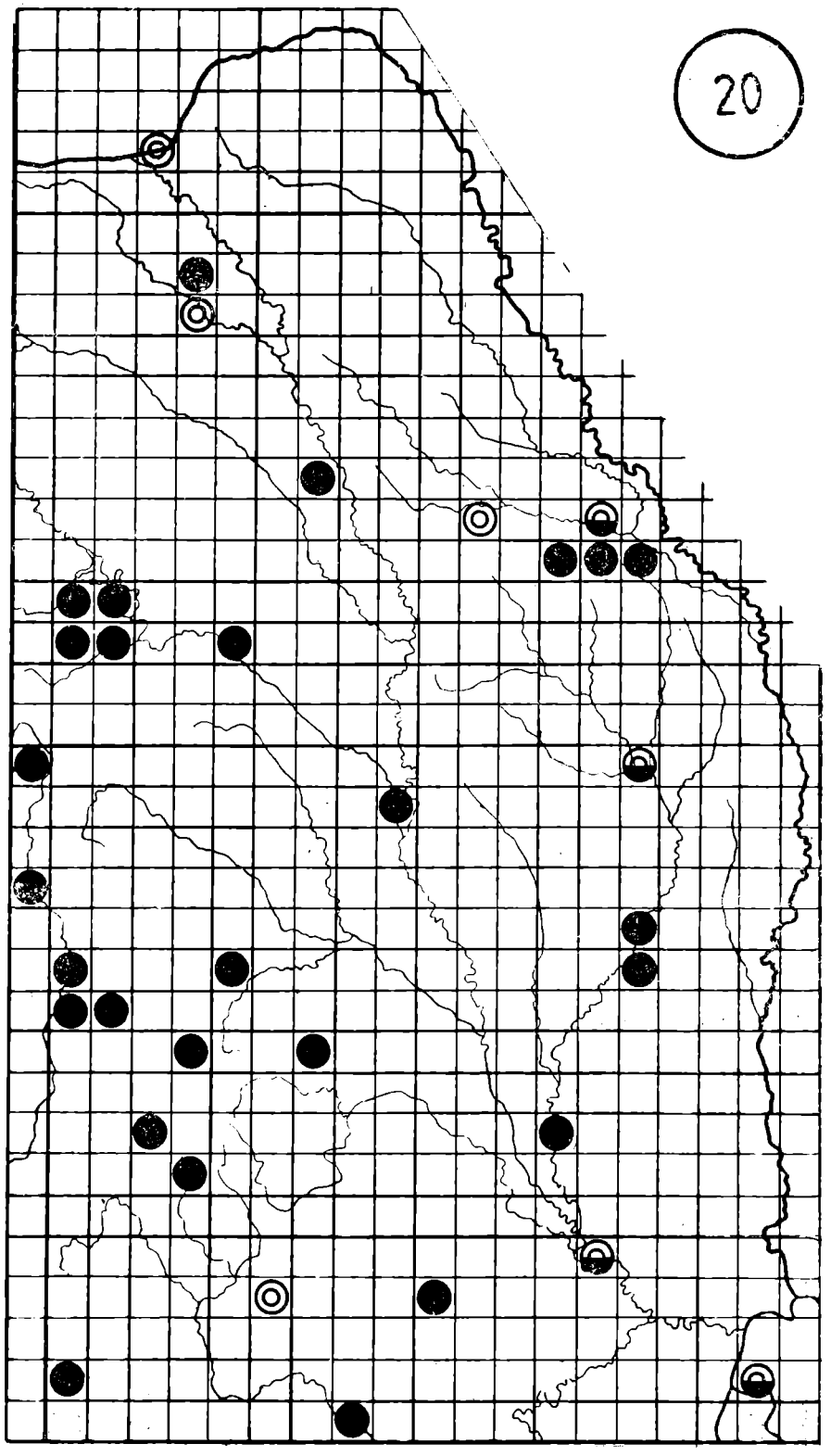

◎ *Tettigonia caudata*
● *Tettigonia viridissima*

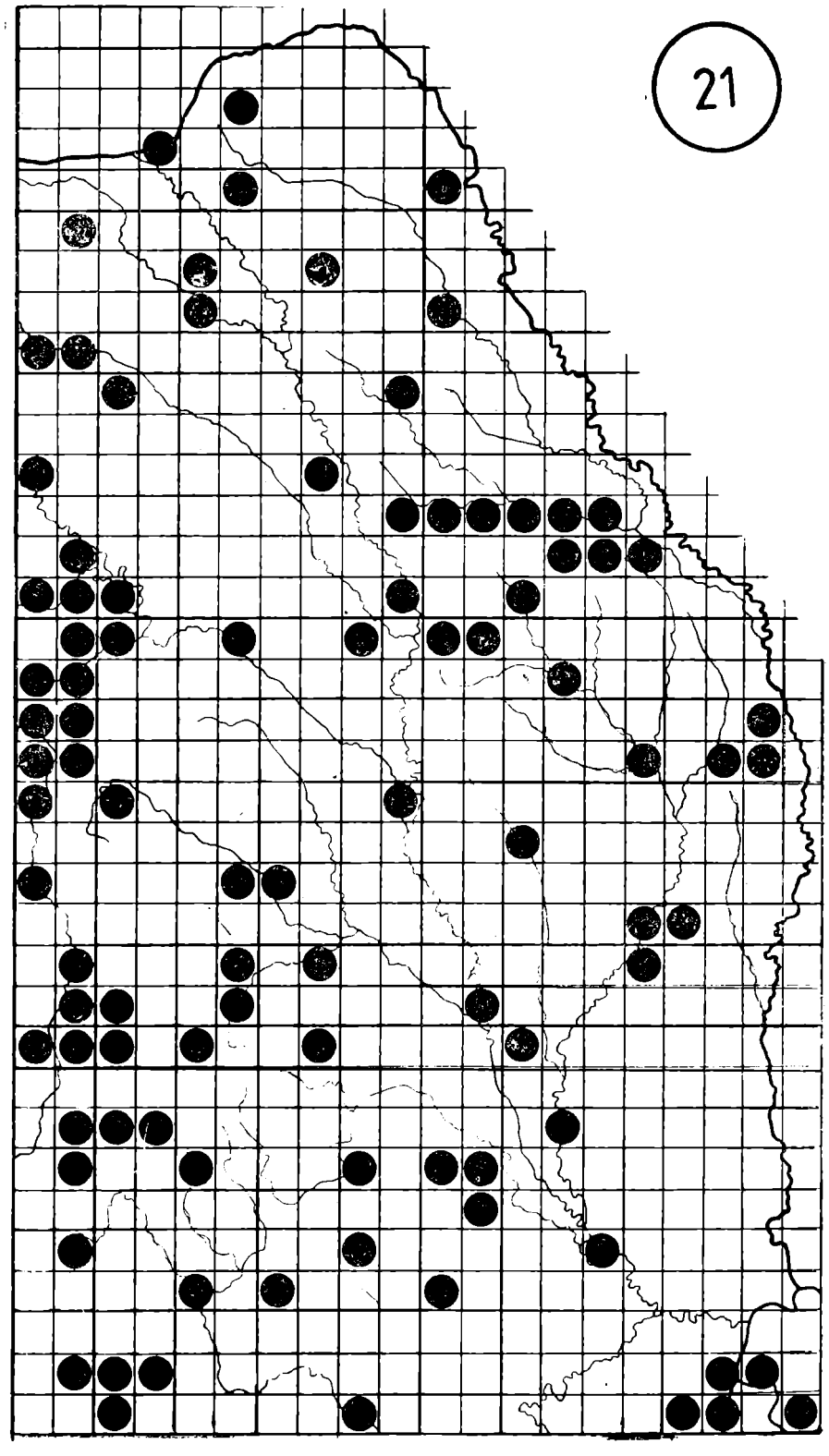

SUMA DATELOR
CELOR 59 SPECII DE
ORTHOPTERA ENSIFERA

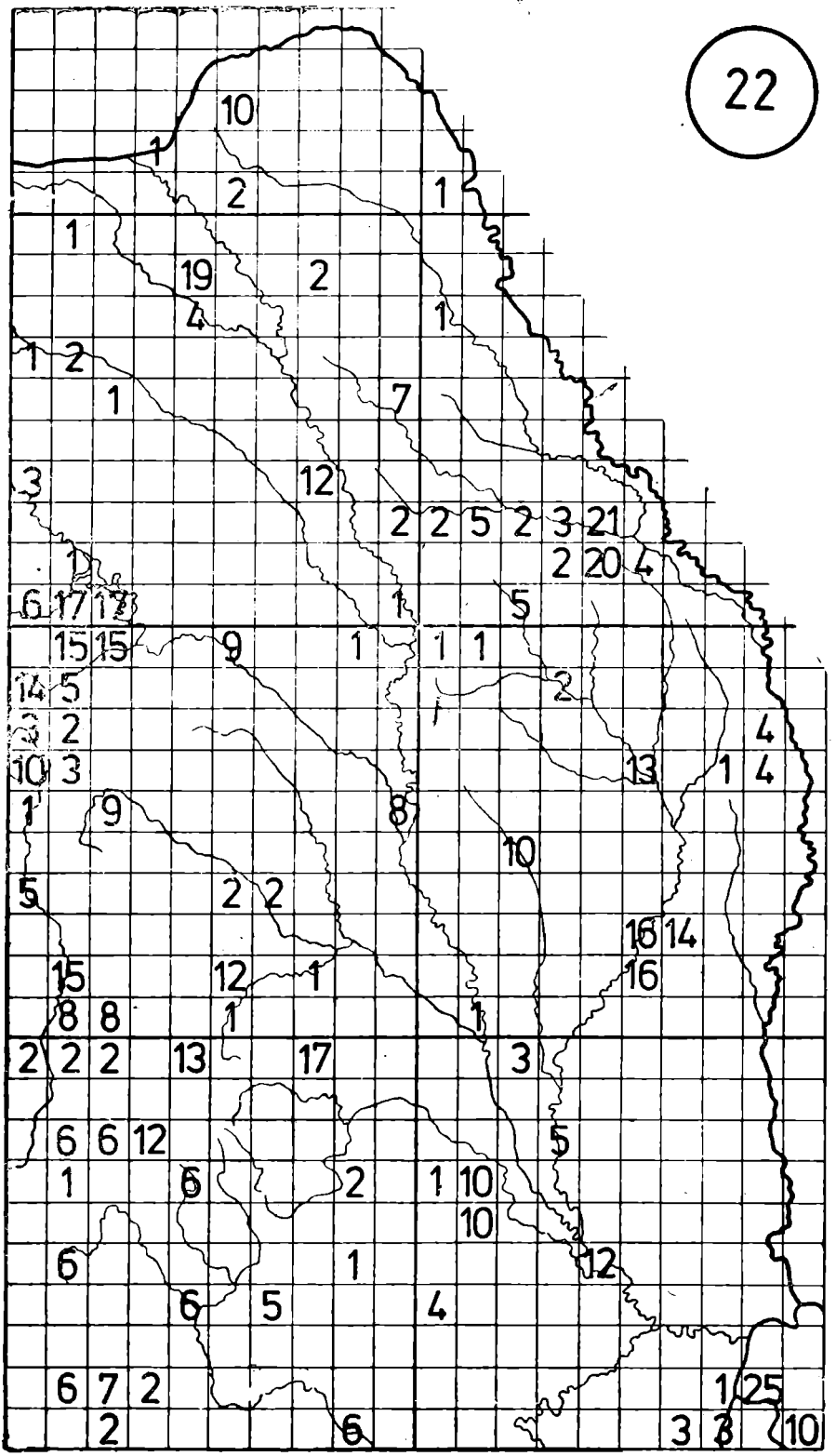

OCURENTA SPECIFICĂ
A ENSIFERELOR PE
UNITATE U.T.M. DE 10x10 km

SUMAR

CUVÎNT DE DESCHIDERE 3

ARHEOLOGIE

Vasile Chirica — *Unele probleme privind paleoliticul superior la est de Carpați* 7
Nicolae Ursulescu — *Unele date privind posibilitatea practicării agriculturii de tip ciclic în cadrul primelor culturi neolitice pe teritoriul Moldovei* 37
Eugenia Popușoi — *Unele probleme ale culturii Starcevo-Criș la est de Carpați* 45
Eugen Comșa — *Creșterea animalelor domestice în cursul epocii neolitice pe teritoriul Moldovei* 51
Vasile Chirica — *Un vas antropomorf descoperit la Scînteia-Iași* . . . 71
Octavian Liviu Șovan, Vasile Chirica — *Noi descoperiri sarmatice în Cîmpia Moldovei* 79
Ion Ioniță, Octavian Liviu Șovan — *Necropola dacică de la Stînca (comuna Ștefănești, județul Botoșani)* 89
Octavian Liviu Șovan — *Noi descoperiri de amfore romane în nordul Moldovei* 123
Vasile Palade — *Metalurgia bronzului și a fierului în așezarea Sîntana de Mureș de la Bîrlad — Valea Seacă* 127
Maria Comșa — *Cu privire la originea tipului de bordei cu cuptor scobit din epoca feudală timpurie în zona extracarpatică a României* 147
A. Panaitescu — *Un monument de epocă prefeudală de la Adamclisi* . . 157
Marin Cîrciumaru — *Considerații paleobotanice asupra semințelor carbonizate din așezarea din secolele IX-X de la Fundu-Herții* . . . 161
Emil Emandi, Constantin Șerban — *Date noi și sublinieri privind habitatul din nord-vestul Moldovei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* . . 163
S. Haimovici, G. Beleniuc — *Un exemplar de BOS TAURUS acornut, găsit în turbăria de la Lozna, în stratul de epocă dacică* 205
S. Haimovici — *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea romană de la Barboși din secolele II-III e. n.* 211
Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi — *Repertoriul arheologic al României. Județul Botoșani. 1. Comuna Albești* . . 221

ISTORIE

Alexandru Andronic — *Tipologia feudalismului european și rolul obștilor agrare în procesul de feudalizare* 271
Liviu Ștefănescu — *Modul de producție feudal pe pământul românesc. Esență și aparențe* 279
Alexandru Stănciulescu-Bîrda — *Fond și formă în studiul istoric după concepția lui Nicolae Bălcescu* 297
Ion Ioniță — *Idei despre romanizarea lumii dace în opera lui Pârvan* . . 329
Jean Ciută — *Concepția istorică a lui Vasile Pârvan reflectată în monumentala sa lucrare Getica*" 335
Ioan Murariu — *Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între anii 1774 și 1832* 341
Ionel Bejenaru — *Revoluționarul și umanistul Dimitrie Scarlat Miclescu (1820—1896) — Un document inedit* 347
C. Botez, I. Saizu — *Problemele agrosilvice în dezbaterea congreselor economice din România (Iași, 1882 și 1884)* 353
Fănică Ursu — *Congresul studenților societății de la Bîrlad din anul 1886* 363
Aristotel Crîșmaru — *Regimul învoielilor agricole pe moșia Drăgășani și Săveni la începutul secolului al XX-lea* 369
Stela Giosan — *Mișcări țărănești din județul Bootoșani premergătoare răscoalei din 1907* 379
Valerian Crîșmaru — *Memoria unei străzi — Calea Națională din Botoșani* 385
Gheorghe Clapa — *Mișcarea socialistă din orașul Bîrlad și județul Tutova din anul 1918* 393
Vasile G. Ionescu — *Contribuții la studiul procesului de făurire a partidului revoluționar al clasei muncitoare din România (1918—1921)* 403
Ion Maximiuc — *Publicații și publiciști din nordul Moldovei (I)* 409
Ionel Bejenaru — Din istoria presei botoșănene : „Viitoarea" (1919) 443
Ion Agrigoroaiei — *România în relațiile internaționale din perioada 1918—1928* 447
Valeriu Florin Dobrinescu, Sorin Pârvu — *Neutralitatea României în 1914—1916 și 1939—1940 : Un studiu comparativ* 453
Gheorghe Median — *Aspecte ale luptei împotriva exploatării capitaliste și a pericolului fascist duse de forțele democratice din județul Botoșani sub conducerea Partidului Comunist Român în perioada interbelică* 461

MEMORIALISTICĂ

Ștefan Ciubotaru — *Ion Veniamin Adrian (1835—1875) — un pionier al învățământului și culturii botoșănene* 473
Gheorghe Popa — *Unul din primele monumente ridicate lui Cuza Vodă la Mărășești* 479
Iosif E. Naghiu — *Nicolae Iorga — sprijinitorul revistei „Bizantion" (1924—1940)* 487
Iosif E. Naghiu — *N. Iorga — profesor la Universitatea din București* 489

Constantin Stihi-Boos — *Unele probleme de situare în contextul istoric-artistic just ridicate de creaţia enesciană : Raporturile ei cu Impresionismul* 493
Ion Balan — *Geörge Enescu — muzician — pedagog* 503
Filaret Aprotosoaie — *Academicianul Mihai Ciucă — savant de renume mondial* 511
Iacob Haller — *Folcloristul Dumitru Furtună (1890—1965)* 517
Maria Comanici — *Un devotat slujitor al medicinii româneşti — doctor Cornelia Gancevici* 521
Ion Maximiuc — *Personalităţi de înaltă marcă în ziarul „Clopotul"* 531
Eugen Fruchter, Gabriel Mihăescu — *Alte personalităţi ale culturii botoşănene la Tîrgovişte* 537

ETNOGRAFIE, ARTĂ, MONUMENTE, MUZEOLOGIE

Liviu Ştefănescu — *Nicolae Iorga ca autentic precursor al muzeografiei contemporane* 541
Ion Aldea — *Constantin Graur şi Galaţii (1904—1908)* 555
Emilia Pavel — *Ornamentica scoarţelor moldoveneşti* 563
Nicoleta Arnăutu — *Pictura ţărănească pe sticlă în „Colecţia de artă comparată Rita şi prof. dr. doc. Ion Chiricuţă" din Bîrlad* 571
A.M. Harţuche-Vicol — *Particularităţi ale valorii documentare a cărţii poştale ilustrate* 581
G. Pricop — *Cartea poştală ilustrată — element de reconstituire a atmosferei Brăilei de odinioară* 585
Cornelia Filip — *Din arhitectura lemnului în judeţul Botoşani* 601
Ion D. Apostu — *O ctitorie lăpuşneană necunoscută : Schitul Unsa* 605
Cleopatra Ionescu — *Tipărituri moldoveneşti aflate pe teritoriul judeţului Dîmboviţa* 619
Maria Bucătaru — *Un reprezentant de seamă al culturii botoşănene — pictorul Andronic Ţăranu* 623
Constantin Doroftei — *Eugen Ispir în căutarea specificului artei* 627
Ileana Ghenciulescu — *Explozia demografică a oraşelor dîmboviţene în anii socialismului — expresie a ridicării nivelului de trai* 635

ŞTIINŢELE NATURII : ECOLOGIE

Gheorghe Slavic — *Contribuţii la cunoaşterea regimului vînturilor în Podişul Sucevei* 639
S. Haimovici, T. Boişteanu, G. Comănescu — *Cu privire la caracteristicile unor parametri biometrici, sanguini şi biochimici, evidenţiaţi în perioada de dinaintea realizării maturităţii sexuale la păstrăvul de lac* 645
Varvara Aioanei — *Surse documentare referitoare la pădurile sucevene* . . 653
Andy Z. Lehrer, Bela Kis, Maria M. Lehrer — *Cartografierea arthopterelor Ensifera în zonele reţelei Universal Transverse Mercator din nord-estul României* 657
Andy Z. Lehrer, Maria Lehrer — *Repere pe harta biogeografică U.T.M. a României, IV. Staţiunile balneare, termale şi climaterice* 665

SOMMAIRE

S. Haimovici — *L'étude du materiel paleofaunistique du l'établissment romain de Barboşi appartenant au II-III siècles n. e.* 211
Alexandru Păunescu, Paul Şadurschi — *Le répertoire archéologique de la Roumanie. Le département Botoşani. 1. Albeşti* 221

HISTOIRE

Alexandru Andronic — *La typologie de la féodalité européenne et le rôle des communautes agraires lors de la création du féodalisme dans les pays Roumains* 271
Liviu Ştefănescu — *Le mode de production féodal dans les pays Roumains. Esence et apparences* 279
Alexandru Stănciulescu-Bîrda — *Fond et forme dans l'étude historique après la conception de Nicolae Bălcescu* 297
Ion Ioniţă — *Idées sur la romanisation du monde dace dans l'oeuvre de Pârvan* 329
Jean Ciută — *La conception historique de Vasile Pârvan refletée dans son monomental „Getica"* 335
Ioan Murariu — *Les obligtions et les privileges des comerçants de la Moldavie entre 1774 et 1832* 341
Ionel Bejenaru — *Le révolutionnaire et l'unioniste Dimitrie Scarlat Miclescu (1820—1896) — Un document inédit.* 347
C. Botez, I. Saizu — *Les problèmes agro-sylviques dans les congrèses économiques de Roumanie* 353
Fănică Ursu — *Le Congrès des étudiants socialistes de Bîrlad — 1886* . . 363
Aristotel Crîşmaru — *Le réglement de consentements agricoles sur le domaine foncier de Drăguşeni et de Săveni au début du XXe siècle* . . 369
Stela Gioşan — *Les mouvements de la classe paysane du département Botoşani près de 1907* 379
Valerian Crîşmaru — *Lé memoire d'une rue: La chaussée nationale de Botoşani* 385
Gheorghe Clapa — *Le mouvement socialiste de la ville Bîrlad et le département Tutova en. 1918* 393
Vasile G. Ionescu — *Contributions à l'étude du procès de créer du parti révolutionnaire de la classe ouvrière en Roumanie (1918—1921)* 403
Ion Maximiuc — *Publications et publicistes de nord de la Moldavie (I)* . . 409
Ionel Bejenaru — *De l'histoire de la presse de Botoşani: „Viltoarea" (1919)* 443
Ion Agrigoroaiei — *La Roumanie dans les relations internationales entre 1918—1928* 447
Valeriu Florin Dobrinescu, Sorin Pârvan — *La neutralité de la Roumanie entre 1914—1916 et 1939—1940: Un étude comparatif* . . . 453
Gheorghe Median — *Aspects de la lutte contre l'exploitation capitaliste et contre le péril fascist déplopées de forces démocratiques du département Botoşani sous la direction du Parti Communiste Roumain entre les deux guerres mondiales* 461

MEMORIAUX

Ștefan Ciubotaru — *Ion Veniamin Adrian (1835—1875) — Un précurseur de l'enseignement et de la culture au Botoșani* 473
Gheorghe Popa — *L'une de premiers monuments élevé en la memoire de Cuza Vodă au Mărășești* 479
Iosif E. Naghiu — *Nicolae Iorga — Le soutenu de la revue „Byzantion" (1924—1940)* 487
Iosif E. Naghiu — *N. Iorga — Professeur à l'Université de Bucureşti* . . 489
Constantin Stihi Boos — *Queleques problèmes de situer dans le contexte historique-artistique justement élevées de la création de George Enescu : ses raports avec l'impressionisme* 493
Ion Balan — *George Enescu — musicien pedagogue* 503
Filaret Aprotosoaie — *L'académicien Mihai Ciucă — savant de renom mondial* 511
Iacob Haller — *Le folkloriste Dumitru Furtună (1890—1965)* 517
Maria Gancevici — *Un devoté serviteur de la médicine Roumaine — Dr. Corneliu Gancevici* 521
Ion Maximiuc — *Personautés renomées dans le journal „Clopotul"* . . . 531
Eugen Fruchter — *Autres personalités Gabriel Mihăescu de la culture de Botoșani au Tîrgoviște* 537

ETHNOGRAPHIE, ART, MONUMENTS, MUSÉOLOGIE

Liviu Ștefănescu — *Nicolae Iorga comme v-ritable précurseur de la muséologie contemporaine* 541
Ion Aldea — *Constantin Graur et Galații (1904—1908)* 555
Emilia Pavel — *Les ornaments des tapis Moldaves* 563
Nicoleta Arnăutu — *La peinture papsanne sur verre dans la collection d'art comparé Rita et prof. dr. doc. Ion Chiricuță" de Bîrlad* . . . 571
A. M. Harțuche-Vicol — *Particularités de la valeure documentaire de la carte postale illustré* 581
G. Pricop — *La carte postale illustré — Élement de reconstitution du cadre de Brăila d'autrefois* 585
Cornelia Filip — *D'architecture du bois dans le département Botoșani* . . 601
Ion D. Apostu — *Une fondation D'Alexandru Lăpușneanu inconue : La chapelle Unsa* 605
Cleopatra Ionescu — *Impressions de la Moldave trouvées sur le territoire du département Dîmbovița* 619
Maria Bucătaru — *Un representant renomé de la culture de Botoșani — le peintre Andronic Țăranu* 623
Constantin Doroftei — *Eugen Ispir, dans la cherchée specifique de l'art* . 627
Ileana Ghenciulescu — *L'explose démographique des villes de Dîmbovița dans les années du socialiste — expression d'élevation du miveau de la vie* 635

LES SCIENCES DE LA NATURE : ÉCOLOGIE

Gheorghe Slavic — *Contributions à l'étude de régim des vents dans le plateau de Suceava* 639

S. Haimovici, T. Boişteanu, G. Comănescu — *Observations concernant les caractéristiques de quelques paramètres biométriques, sanguins et biochimiques mis en evidence dans la période que précede la réalisation de la maturità sexuelle chez la truite d'étang (Salmo Trutta Lacustris L) élevée artificiellement dans des vivieres flottantes à la base d'expérimentale de Potoci* 645

Varvara Aioanei — *Sources documentaires de les fôrets de Suceava* . . . 653

Andy Z. Lehrer, Bela Kis, Maria M. Lehrer — *Cartographie des orthoptéres Ensifera dans les zones du réseau universal transverse Mercator du nord-est de la Roumanie* 657

Andy Z. Lehrer, Maria Lehrer — *Repéres sur la carte biogeographique U.T.M. de la Roumanie. IV. stations balnéaires thermalles et climatiques* 665

Responsabil carte : MARIA BUCĂTARU
Tehnoredactor : ADRIAN CIURARU

Bun de tipar : 6.X.984 ; Apărut 1984 ;
Format 16/70×100 ; Coli tipar : 44 + 1 planșă.

Tiparul executat sub cd. 5215/984 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ
BACĂU
Strada Mioriței nr. 27

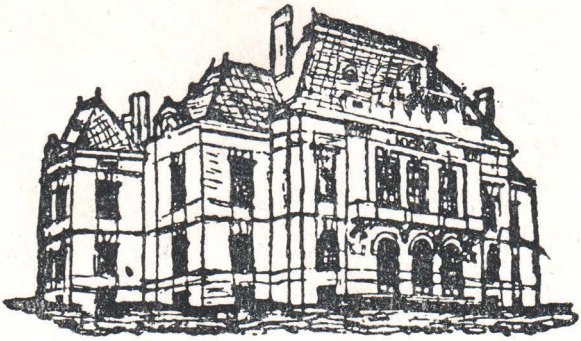

HIERASUS

ANUAR '83